

Oude kerkordeningen der Nederlandsche Hervormde gemeenten, 1563-1638, en het concept-reglement op de organisatie van het Hervormd Kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland 1809

<https://hdl.handle.net/1874/9211>

OUDE KERKORDENINGEN

DER

NEDERLANDSCHE HERVORMDE GEMEENTEN

(1563-1638)

EN

HET CONCEPT-REGLEMENT OP DE ORGANISATIE VAN
HET HERVORMD KERKGENOOTSCHAP IN HET
KONINGRIJK HOLLAND

(1809).

VERZAMELD EN MET INLEIDINGEN VOORZIEN

DOOR

C. HOOIJER,

Emeritus Predikant van Zalt-Bommel.

*Nil difficilius in mundo esse video quam
Ecclesiam fundare.*

PETRUS MARTYR.

TE ZALT-BOMMEL, BIJ JOH. NOMAN EN ZOON.

1865.

VOORREDE.

Voor de beoefening van de geschiedenis en het kerkregt der Nederlandsche hervormde gemeente is de kennis onmisbaar van de eerste vormen, die de hervormde kerk in ons vaderland heeft aangenomen, van de beginselen, die toen op den voorgrond zijn geplaatst, van de wijzigingen, die deze vormen en beginselen ondergaan, en van de vastheid, die zij langzamerhand verkregen hebben. Dit een en ander moet voornamelijk uit de oude kerkordeningen worden opgemaakt. Deze echter liggen in verscheidene boeken van vroegere en latere eeuw verspreid. Enkele zijn eerst in onzen tijd aan het licht gebracht. De verzamelingen, die er in de zeventiende en achttiende eeuw van in druk verschenen, worden maar schaars meer gevonden, en zij zijn ook niet volledig genoeg. Ik meende daarom geen nutteloos werk te doen met de uitgaaf van de voornaamste dier kerkordeningen, in één boekdeel geplaatst naar de orde van den tijd, waarin zij zijn opgesteld. Jeder kan ze nu gemakkelijk vinden, overzien, met elkander vergelijken en er gebruik van maken voor zijne studie van kerkgeschiedenis en kerkregt.

Het is bekend, dat, behalve eenige predikanten, vele overheidspersonen

in de eerste inrigting onzer hervormde kerk geen behagen hebben gevonden, voornamelijk, omdat aan de regering, naar haar oordeel, te weinig gezag in het kerkelijke gegeven was. De regering heeft dan ook ordonnantiën in haren geest voor de kerk ontworpen, en deze zijn niet zonder uitwerking op de synodale ordeningen gebleven, even als de laatstgenoemde ordeningen wederkeerig op de ordonnantiën van den staat invloed uitgeoefend hebben. Ik heb daarom ook deze staats-ordonnantiën, door politieken alleen of door politieken en kerkelijken te zamen opgesteld, bij mijne verzameling gevoegd, onder welke er ééne voorkomt (de Utrechtsche van 1612), die, ofschoon van eene synode uitgegaan, met den geest der politieken van dien tijd in overeenstemming was.

Zoo geloof ik, dat men door deze verzameling de voornaamste rigtingen kan leeren kennen, die bij de vestiging van onze Nederlandsche hervormde kerk hare openbare voorstanders hebben gehad.

Toen Dr. A. L. Richter zijne Evangelische Kirchenordnungen des Sechszehnten Jahrhunderts in 1846 uitgaf, als Urkunden und Regesten zur Geschichte des Rechts und der Verfassung der evangelischen Kirche in Deutschland, voegde hij bij elke kerkordening enkele woorden, meestal slechts tot aanwijzing van de plaats, waar zij te vinden was. Ik heb vóór onze kerkordeningen inleidingen geplaatst, die iets meer bevatten. Zij schetsen den tijd, waarin die stukken hun aanzijn verkregen, en geven de namen op der mannen, of der voornaamsten van hen, die er de hand in hebben gehad. Zij wijzen de verschillende beginselen of bijzonderheden aan, welke iedere kerkordening van de vroegere onderscheidt. Zij laten vele der aanmerkingen, die er tegen zijn ingebracht, niet ongenoemd, en stellen vooral in het licht, hoe de vrijheid en zelfstandigheid der kerk door de synodale reglementen meer of minder voorgestaan, en door de politieke ordonnantiën meer of minder bedreigd zijn. Aan de bepalingen, die de belijdenisschriften en de liturgische instellingen betreffen, wordt mede de noodige aandacht gewijd. Wat echter in de ordeningen somwijlen nopens het gebruik van kerkgoederen en de bezoldiging van kerkdienaars voorkomt, is meestal met stilzwijgen voorbijgegaan, wijl dat onderwerp eene afzonderlijke behandeling vereischt,

en meer uit andere bronnen dan uit de algemeene reglementen van kerkbestuur moet worden toegelicht. Ook menige andere bijzonderheid is onvermeld moeten blijven. De hoofdzaken zijn slechts aangewezen, en ook dit mogt slechts in korte trekken geschieden, zou het boek geene te groote uitgebreidheid verkrijgen. Maar buitendien was het mij onmogelijk, uitvoeriger en vollediger werk te leveren in de uren aan mijne ambtsbezigheden bespaard. Wegens langdurige ongesteldheid, die mij tot het nederleggen van mijne bediening bragt, heeft het boek geruimen tijd half afgedrukt gelegen, maar toen mijne gezondheid zich geheel herstelde, is het dadelijk voortgezet en voltooid. Ik maak hier melding van, wijl de aandachtige lezer misschien opmerken zal, dat in de laatste helft van het boek geschriften zijn genoemd, die hun dienst reeds vroeger hadden kunnen bewijzen. Hij wete, dat die werken, toen het eerste gedeelte werd afgedrukt, nog niet in mijn bezit waren.

Mijne vrienden hebben mij trouw de hand geleend tot het verkrijgen van de boeken en weinige manuscripten, die ik niet ontberen kon. Maar ieder, die de uitgebreidheid der literatuur over al wat de inrigting onzer hervormde kerk betreft kent, en die daarbij weet, hoeveel moeite en tijd het kost, al die werken in bijzondere en openbare bibliotheken op te sporen en ze daarna te leen te krijgen, zal er mij niet te hard over vallen, dat ik mij, zooveel maar immer mogelijk was, beholpen heb met het weinige, dat ik zelf bezat.

Bij de verzameling van oude kerkordeningen is als toegift gevoegd het concept-reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het koninkrijk Holland, 1809. Ieder, die er kennis van nemen wil, zal het mij ten goede rekenen, dat ik dit belangrijk stuk uit de regering van koning Lodewijk Napoleon publiek heb gemaakt.

Ten slotte moet ik hier nog iets bijvoegen, betreffende de hoop, die ik koester, dat deze verzameling van kerkelijke reglementen voor de bestuurders onzer kerk van eenige dienst zal kunnen zijn. Hoeveel er ook in voorkomt, dat thans geheel onbruikbaar geworden is, alles is toch nog niet verouderd, en bij de gedurige wijzigingen onzer kerkinrigting naar den eisch van onze dagen, mag haar oorspronkelijk karakter nooit uit het oog verloren worden. En dit mag in onzen tijd te minder, wijl de oude kerkinrigting onzer va-

deren, voor welke zij moedig en standvastig gestreden hebben (gelijk dezelve inrigting, overal waar zij is ingevoerd, zelfs in de moederkerk van Genève, hevigen tegenstand gevonden heeft) thans meer en meer, zoo als Dr. Lechler schrijft, weit und breit Boden gewonnen hat; dat zij in menige hervormde kerk nieuw leven gekregen heeft, en ijverig fortgebildet wordt; ja, dat zij zelfs door protestantsche kerken, die haar eeuwen lang hebben miskend, thans als de beste geprezen, bejeerd en ingevoerd is (men zie onder anderen de Geschichte der Presbyterial- und Synodalverfassung seit der Reformation van Dr. G. V. Lechler, Leiden 1854, bijzonder zijn Schluss, s. 287—290, en de beoordeeling van dit werk in De geschiedenis van het presbyteriaal stelsel door Dr. N. G. Kist).

ZALT-BOMMEL,
den 9^{den} Mei 1865.

I N H O U D.

	Bladz.
Waalsche Synoden onder het kruis, 1563—1566	1—23.
Synode onder het kruis, gehouden te Wezel, 1568	24—53.
Synode onder het kruis, gehouden te Embden, 1571	54—82.
Provinciale synode, gehouden te Dordrecht, 1574	83—112.
Kerkelijke wetten, op last der staten van Holland en Zeeland ontworpen, 1576.	113—131.
Nationale synode, gehouden te Dordrecht, 1578	132—170.
Provinciale synode, gehouden te Harderwijk, 1580	171—186.
Nationale synode, gehouden te Middelburg, 1581	187—224.
Kerkelijke wetten, op last der staten van Holland ontworpen, 1583	225—246.
Nationale synode, gehouden te 's Gravenhage, 1586	247—283.
Kerkelijke wetten, door de staten van Utrecht gemaakt en gearresteerd, 1590.	284—298.
Provinciale synode, gehouden te Middelburg, 1591	299—323.
Kerkelijke wetten, bij politicken en kerkelijken ontworpen te 's Gravenhage, 1591.	324—350.
Kerkordening voor de Ommelanden van Groningen, 1595	351—374.
Provinciale synode, gehouden te Utrecht, 1612	375—418.
Nationale synode, gehouden te Dordrecht, 1618 en 1619	419—459.
Kerkordening van het landschap Drenthe, gearresteerd in 1638	460—486.

Concept-reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het koningrijk Holland, 1809.	489—552.

WAALSCHIE SYNODEN ONDER HET KRUIS.

1565—1566.

De *Walen* zijn waarschijnlijk van de oude Gallen afkomstig. Dat zij dezelfden als de Waldenzen zouden geweest zijn, zoo als J. Brez in de voorrede zijner *Histoire des Vaudois* beweert, is genoegzaam wederlegd door J. Teissèdre l'Ange in de aantekeningen op zijne *Sermons* p. 337 en door Ypeij in zijn vervolg op de *Kerkelijke Geschiedenis* van van Hamelsveld XXV, bl. 79. De naam van Walen is de oude naam van *Galen*, *Gallen* met de niet ongewone verwisseling van de G met W. De Walen worden dan ook meermalen *Gaulois* genoemd en de hervormde gemeenten door hen gesticht heeten *ecclesiae Gallicanae* (Acta Synodi Wesaliensis III, 2, bij Richter, *die evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts* II Band, 310). Hunne taal, die veel overeenkomst met de Fransche behield, wordt ook meermalen als *Françoischer Spraake* aangemerkt (Syn. v. Embden art. 5). Zij bewoonden de zuidelijke strook der Nederlanden en waren, gelijk Hooft getuigt, *in 't Roomsche wel de stijfste*. De groote godsdienstige beweging der zestiende eeuw deed zich echter onder hen ook gevoelen. Reeds drie eeuwen vroeger hadden zich vele Waldenzen in die Waalsche kwartieren nedergezet en waren er gevestigd gebleven in weerwil van alle vervolging (Kerkelijke geographie der vereenigde Nederlanden enz. door W. A. Bachiene IV st. 184 verv.). Door dezen was misschien de tegenstand tegen de Roomsche instellingen en de twijfel aan de waarde der kerkelijke bondzegels en aan de heiligheid van het priesterschap opgewekt. De grond was daardoor reeds omgewoeld en voor het zaad der hervorming voorbereid. Wie daar het eerst heeft gezaaid, eene Luthersche of Calvijn'sche hand, kan met geene zekerheid worden aangewezen, maar dit blijkt later genoeg, dat zij, die het Roomsche hadden waarwel gezegd, de leer van Calvijn omhelsden. Zij drong over de Fransche grenzen van de Hugenoten tot hen door, en uit hun midden stonden ijveraars op, die bij voorkeur aan Genève hingen. De oorlog, dien deze Geneefsche belijdenis aan alle instellingen der Roomsche kerk verklaarde, kwam ook het best overeen met den vinnigen haat der prikkelbare Nederlanders tegen Paus en geestelijkheid, tegen de vereering der heiligen en hunne wonderkracht, tegen mis en absolutie. (De opkomst van de Nederlandsche Republiek door John Lothrop Motley met inleiding en aantekeningen van Dr. R. C. Bakhuizen van den Brink, derde aflev. bl. 151 met de aantekening.)

Toen die hervormde Walen door velen hunner stijfrooschgezinde landgenooten gehaat en verdrukt werden; toen Karol de V op den 25 September 1550 uit Augsburg zijn wreed edict deed uitgaan om alle ketteren te extirperen (Zie dit plakkaat bij Bor, oorspronk, begin en vervolg der Nederlandsche oorlogen I, bl. 7 verv.); toen Philips, zijn zoon,

datzelfde vreeslijk edict na zijne troonsbestijging hernieuwde en na den vrede met Frankrijk (1559) heviger dan ooit in werking bragt, was het niet te verwonderen, dat velen dier verdrukten van tijd tot tijd en hoe langer, zoo meer hun geboortegrond verlieten en naar Zeeland, Holland, Engeland, Oostvriesland, Kleefland en al zulke plaatsen vlogen, waar zij geene of althans minder strenge vervolging te duchten hadden. Maar anderen hielden zich nog schuyl in hunne woonsteden of trokken hooger op naar de bloeiende steden en dorpen van Vlaanderen en Brabant, waar de afkondiging zoowel als de uitvoering van het edict geweigerd was (Bor I, 14). Zij vonden daar velen, die op het punt der religie eenstemmig met hen dachten, en door dezen versterkt vormden zij nieuwe gemeenten in het geheim, terwijl zij de gemeenschap onderhielden met de hervormden, die zij in hunne geboorteplaatsen achter gelaten hadden.

Zoo ontstond die Waalsche kerk in de zuidelijke gewesten onzer Nederlanden. Zij groeide op tot een groot lichaam en telde vele gemeenten vooral in Oost- en West-Vlaanderen. Wat Strada verhaalt van Yperen: *Calvinianis non infrequentem fuisse*, kan met nog veel meer recht van Oudenaarden, Duinkerke, Rijssele, Armentières, Ostende, ja van alle Vlaamsche steden en van vele dorpen, zooals Rousen en Komen, gelden, die de synode van Embden in 1571 ook tot de classen onder het kruis heeft geteld. In Doornik bloeide de gemeente zoo voorspoedig, dat zij het Vlaamsch Genève heeten mogt; geene stad heeft zoo vele bloedgetuigen als zij gehad en wie noemt het getal van hare banuclingen en uitgewekenen, die in Holland en Zeeland, in Bazel, Genève, Londen, Embden, Hanan, Frankendaal en Heidelberg schuilplaats hebben gezocht? Maar Gent mag vooral niet vergeten worden, die grootste der steden, waar de begeerte naar geestelijke spijs zoo vurig was, dat het volk in 1537 aan de lippen van Brulius hing, den vriend van Calvijn, en gaarne geld gaf voor de verklaring van den inhoud zijner Fransche leerredenen, die de Vlaming niet altoos begreep. Het waren ook edelen en aanzienlijken, zoo als het geslacht van Johannes Utenhoven en van Maarten Cleynen of Mikron, die hier de nieuwe belijdenis ijverig bevorderden. Ook Bergen in Henegouwen verdient vermelding, en nog veel meer Valenciën, door Schoeck met allen grond: *prae omnibus aliis ecclesiis in Belgio florentissima* gebeten, maar vooral ook Antwerpen, die rijke koopstad, welke grooter handel dan Venetië dreef, en met haren stoffelijken rijkdom de nog veel grooter schatten van godsdienstig licht en leven bezat. Reeds in 1521 werd er door Jacobus, den verlichtten en godvrezenden prior van het Augustijner klooster, het zuiver Evangelie verkondigd, en niet alleen door hem maar door bijna al zijne kloosterlingen, die als ijverige apostelen het zaad des woords overal hebben uitgestrooid, en na dezen is die gemeente steeds opgebouwd door uitstekende mannen als Strycker of Modet, Smetius, Junius en anderen meer. Wel gebeurde het zelden, zooals te Brugge, dat de gemeente onder begunstiging van den magistraat mogt bloeijen, maar ook al ontbrak het aan scherp en vijandig toezigt niet, als te Atrecht en Mechelen, waar de bisschoppelijke stoel van Granvelle stond, en te Brussel, waar de landsregering haar zetel had, hield de zoogenaamde ketterij hare bedekte vergaderingen. In gesloten woningen, of buiten de stadsmuren in het veld, soms ook in den nacht kwamen de geloovigen ter preeke bijeen, en wie hunner ten brandstapel werden geleid, vergezelden zij, om hun openlijk moed in te spreken, of hieven luid de psalmen aan van Marot rondom het vuur, dat hunne geestverwanten verslond, zoo zij al de verwezenen, gelijk te Valenciën geschiedde, den beul niet ontweldigden. In menige plaats, als te Gent en Valenciennes, hadden zij verre weg de meerderheid en, naar het getuigenis van den graaf van Hoorne, was te Doornik het vijf zesde deel van de bevolking der nieuwe belijdenis toegedaan (*Procès des comtes d'Égmond et de Horne*, T. II, p. 475, 534).

Er was wel groot verschil van taal onder die hervormden. In de zuidelijkste streken sprak men Waalsch of Fransch, en hooger op, als te Breda en Bolduc, verstond men enkel

Vlaamsch of Nederduitsch. In Brussel en in Antwerpen ontstonden Waalsche en Vlaamsche gemeenten naast elkander, maar evenwel werden zij bijeen gehouden onder dezelfde *assemblée classique* (*Les articles traités et arrestés par l'assemblée Classique de brabant en Anvers le 27 jour Decembre 1572, art. 4*, in *Nederlandsch Archief voor kerk. Gesch.* IX, bl. 163). Al de hervormde kerken der zuidelijke Nederlanden, *tant françoise que flamengue*, bleven onder den algemeenen naam van *eglises Wallonnes* begrepen.

Al schijnt de rigting der onroomschen dier zuidelijke gewesten over het algemeen de Calvijn'sche geweest te zijn, was het er toch verre af, dat gewenschte eenstemigheid onder hen zou geheerscht hebben. Velen werden door het twisten der zaak ten eenemaal bijster, zoodat zij in mijnering en vertwijfeldheid vielen. Anderen, die de ligtheid eenigzins in den aard hadden, sloegen tot ongebondenheid van godsvrucht en tot een roekeloos leven over (Hooft, *Ned. hist.* I, 35.). De zeer wilde loten der wederdooperij zag Guy de Bres zoo overvloedig, zelfs onder zijn eigen aanverwanten, opschieten, dat hij er in uitvoerig geschrift tegen waarschuwen moest; maar om zich van dezen af te scheiden, zich tegen menige beschuldiging der roomsch-geziuden te verdedigen en alle goede hervormden onder ééne belijdenis te vereenigen, ontwierp die kundige en vrome man, uit Bergen in Heugouwen afkomstig en ijverig prediker van het Evangelie in Rijssel en Valenciennes, eene geloofsbelijdenis. Zij verwierf de goedkeuring van vele godgeleerden als Saravia en Calvijn en verscheen *Walonico idiomate* in 1562 in het licht. In het volgende jaar was zij reeds in het Nederduitsch overgezet en niet slechts *per omnes ecclesias disseminata*, *verum etiam ab hoc tempore coepit esse formula consensus* (Schoock, *de bonis vulgo ecclesiasticis dictis* p. 521. Deze laatste zinsnede is door Ypeij bestreden in zijne aant. bl. 205 op de Geschiedenis der Nederlandsche hervormde kerk I. en in zijn vervolg op de kerkelijke geschiedenis van van Hamelsveld XXV, 207 verv. Zoo streng verbindend als later is die belijdenis in den beginne zeker niet geacht, en ten bewijze strekt het schrijven van Saravia aan Uytendogaert als hij zegt: *Sed nemo eorum, qui manum apposuerunt, unquam cogitavit fidei Canonem edere, verum ex Canonicis scriptis fidem suam probare* (Vinke, *Libri Symbolici*, praef. XII).

Maar die gemeenten in Artois, Henegouwen, Brabant en Vlaanderen verstrooid, moesten door een geregeld kerkbestuur vereenigd en in orde en tucht gehouden worden. Daartoe vooral zouden de synoden dienen, die de Waalsche leeraars al vroeg gehouden hebben. Het verhandelde op deze synoden is bewaard gebleven in het *Livre Synodal*, hetwelk door de Waalsche synode van Middelburg in 1640, op last eener vroegere vergadering van Zierikzee, bijeenverzameld is, en waarvan afschriften bij de Waalsche gemeenten van Groningen, Utrecht en Leiden berusten. Deze afschriften waren weinig bekend en ook Ypeij had er geene genoegzame aandacht aan gewijd. (Ypeij en Dermout, *gesch. der Ned. herv. kerk* I, aant. bl. 188.) Maar de ijverige hoogleeraar N. C. Kist heeft den beoefenaars van kerk-geschiedenis en kerkregt eene gewigtige dienst bewezen door een deel van het Leidsche afschrift in het *Nederlandsche Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* (d. IX, bl. 115 en verv.) bekend te maken, en het is daaruit, dat wij, met vriendelijk verlot van den hoogleeraar, de handelingen der Waalsche synoden onder het kruis van 1563 tot 1566 overgenomen hebben.

Van de drie eerst voorkomende synoden valt aanstonds in het oog, dat zij in onderscheidene gemeenten op denzelfden dag van hetzelfde jaar (26 April 1563) zijn gehouden en daarom onder de particuliere synoden geteld moeten worden. In hare handelingen haerscht groote overeenstemming, die wel zal zijn voortgevloeid uit haar voornemen, *de suivre le conseil de ceux de Genève* (Syn. de la Palme art. 2), maar waarschijnlijk ook reeds door vroegere zamenkomsten was voorbereid. Deze drie synoden van denzelfden dag dragen ook geen enkel teeken in hare artikelen, dat zij de allereerste zijn geweest.

maar van vroegere zamcnkomsten is niets bekend en was misschien niets opgeteekend. In de synode *de la Vigne* van 15 October van hetzelfde jaar (art. 1) is eerst het aanteekenen van het verhandelde en het mededeelen daarvan aan de gemeenten vastgesteld; maar des te meer verwondering baart het, dat het *Livre Synodal* de synode van Antwerpen, die *ineunte maio* 1566 zal gehouden zijn, niet heeft medegedeeld, van welke vergadering wij de handelingen ongaarne missen, wijl er beroemde mannen, als Marix, Junius en Saravia, tegenwoordig zijn geweest en ook over de geloofsbelijdenis gehandeld is. (Junius, *vita ab ipsomet conscripta*, p. 16 en 17. Schoock, *de bonis vulgo eccles. dictis*, p. 521 en 522, die echter, even als Trigland, kerk. gesch. bl. 145, 1565 in plaats van 1566 geschreven heeft. H. E. Vinke, *libri symbolici*, praef p. XXI, annot. 3. N. C. Kist, *Nederl. Archief voor de kerk. gesch.* IX, bl. 153 de noot.)

Deze Waalsche synoden onder het kruis zijn met verbloemde namen aangeduid, over welker oorsprong vele gissingen zijn gemaakt. In de Geschiedenis der Ned. herv. kerk van Ypeij en Dermout (aanteekeningen bl. 141 van het I. deel) wordt verwantschap gezocht tusschen die bijnamen van Waalsche gemeenten en der genootschappen van rederijkers; maar de hoogleeraar Kist meent met veel grond, dat die benamingen eenvoudig ontleend zijn aan de kerkelijke zegels der gemeenten, waar de synoden hare zittingen hielden. De gemeente van Antwerpen had een wijnstok op haar kerkelijk zegel, die van Armentières een bloemknop, en daarom zijn de synoden van Antwerpen *de la Vigne* en van Armentières *du Bouton* genoemd. (*Ned. Archief voor kerk. gesch.* VIII, bl. 261—264.)

Al bevatten deze acta der Waalsche synoden onder het kruis, naar het oordeel van Ypeij (*Gesch. d. Ned. herv. kerk.* I. aant. bl. 139) niet anders dan eenige weinige toen genomen besluiten, met weinige woorden ter neder gesteld, zoo achten wij die besluiten toch van groot gewigt, èn omdat zij ons inlichten nopens de aanneming onzer geloofsbelijdenis, èn omdat zij ons de grondslagen aanwijzen, waarop later het bestuur van onze Noord-Nederlandsche kerk gebouwd is.

Meestal oordeelde men, gelijk ook de hoogleeraar Vinke (praefatio van zijne *Libri Symb. Eccl. ref. Nederl.* p. XXI, XXII) dat de *belijdenisse des gheloofs* eerst door de synode van Mei 1566 te Antwerpen zou zijn goedgekeurd en aangenomen. Maar, voor zooveel de Walen betreft, wijst ons reeds art. 1 der synode van 26 April 1563, *tenu au Bouton*, op de *Confession de foy arrestée entre nous*, en op de onderteekening (*signeront*), die ook reeds toen, en dus niet eerst door de Embdensche synode (1571) voorgeschreven is. De synode van Pinksteren 1565 *tenu à la Vigne* leert ons in art. 1, dat die confessie bij het begin van elke synodale vergadering moest gelezen worden, *tant pour protester de notre union que pour adviser, s'il ni a rien à changer ou amender*; waaruit blijkt, gelijk de hoogleeraar Kist aanmerkt, dat de vroeger aan deze belijdenis verleende kerkelijke goedkeuring haar toch geenszins tot een voor altijd blijvend *geloofsregel* verhief, maar zij slechts werd aangemerkt als eene tijdelijke *uitdrukking des gheloofs*, welke men voor gestadige verandering en verbetering vatbaar keurde; zoo zelfs, dat elke synodale vereeniging tot het aanbrengen van zulke verbeteringen niet alleen bevoegd verklaard werd, maar daartoe ook opzettelijk nitgenoodigd (*Ned. Archief v. kerk. gesch.* XI, bl. 153, de noot.).

Volgens de voorschriften dezer Waalsche synoden moet iedere gemeente een *consistoire* hebben dat uit *ministres, anciens*, en *diacres* bestaat. Deze leden van het consistorie bezitten geene *primaauté ni domination l'un sur l'autre*. (Syn. tenu à la Vigne 1 May 1564, artt. 1, 2.) Het schijnt, dat in dien tijd van schaarschte aan predikanten, de gemeenten zich tot de particuliere synoden gewend hebben, als een *ministre* noodig was *pour resider en certain lieu* (Syn. à la Vigne 1563, art. 7.). Ouderlingen en diakenen werden in nieuwe gemeenten gekozen *par la voix commune de tout le peuple avec leurs pasteurs*. Waar reeds een kerkeraad bestond moesten zij gekozen worden *au senat de l'eglise avec les mi-*

nistres et les diacres, puis seront presentez au peuple, et s'il y a opposition, la cause sera debattue et voidée au consistoire, et s'ils ne se peuvent accorder sera renvoyée au concile provincial (Syn. tenu au Bouton, art. 1). De synode te Teurs op denzelfden dag gehouden (26 April 1563) heeft enigzins anders besloten, art. 11, *quant à l'élection des anciens ou diacres, s'il en faut un, on en eslira deux au consistoire, les quels seront presentez à la compagnie, laquelle en eslira un pour soy*. Zoodat er verschil in de wijze van verkiezing heeft bestaan. Dit consistorie, zoo zamengesteld en zoo gekozen, behartigt de belangen der gemeente en handhaaft de orde en discipline of tucht der kerk. Van deze tucht zijn de leden van den kerkeraad ook niet verschoond, en elke maand wordt de censuur gehouden *tant de la vie et de la doctrine des ministres que des anciens et diacres* (Syn. de la Palme 1563 art. 16 en de la Vigne à la St. Jean 1563, art. 2).

Deze antihierarchische, presbyteriaansche en republikeinsche beginselen zijn duidelijk en soms letterlijk aan de geloofsbelijdenis (art. 30, 31 en 32) ontleend. Zij komen overeen met den geest der vrijzinnige Walen en Vlamingen, en zoo veel de tucht betreft, zal die voor deze zuidelijke Nederlanders wel noodig zijn geweest, op wier strenge deugd en stille zeden niet te roemen viel.

Het is vooral op het punt van de tucht dat de stellers dezer synodale artikelen den raad schijnen ingewonnen te hebben *de ceux de Genève*, en hunne uitvoerigheid over huwelijkszaken is ook in overeenstemming met de *ordonnances ecclesiastiques de l'église de Genève*, waar het hoofdstuk *du mariage* een groote plaats inneemt. Als zij zeggen zich ook te rigten naar *la coutume des églises réformées* (Syn. à la Vigne St. Jean 1563, art. 6.), moeten wij vooral aan de Fransche gereformeerde kerken denken, en de 40 artikelen der eerste Fransche synode van Parijs (25 Mei 1559) komen in vele onderwerpen, ook van minder belang, met deze Waalsche synoden overeen. Enkele artikelen zijn woordelijk overgenomen. Tot bewijs voeren wij slechts aan art. 27 dier eerste synode van Parijs, hetwelk bijna geheel gelijkkluidend is met het even genoemde eerste artikel van de Waalsche Synode *tenu au Bouton*: Dans les lieux où l'ordre de l'église n'est point encore dressé, tant les Diacres que les Anciens seront élus par la voix commune du peuple avec leur Pasteur; mais dans ceux où la discipline seroit déjà dressée, ce sera au Senat de l'église, avec leur ministre de les élire; après quoi on leur lira les obligations de leur Charge, et ils signeront la Confession de Foi arrêtée entre nous; puis ils seront présentés au peuple, et s'il y a opposition, la cause sera débattue et voidée au Consistoire, et s'ils ne se pouvoient accorder, elle sera renvoyée au Synode Provincial. (Actes ecclesiastiques et civils de tous les synodes nationaux des églises réformées de France en 11 volumes de Johannes Aymon, à la Haye, 1710).

Dat wij in deze Waalsche acta aanstonds provinciale synoden aantreffen is zeker ook van de Fransche naburen ontleend, op wier eerste algemeene kerkvergadering de synodale inrigting al dadelijk tot volle ontwikkeling was gebracht. Men mag dan wel zeggen, dat de Waalsche kerkordeningen den diepen stempel der Fransche dragen, maar toch openbaren zij hier en daar vrijzinniger geest. De Fransche synoden laten aan de gemeenten geen keus van ouderlingen en diakenen, ook niet uit een dubbeltal, zoo als de Waalsche synode van Teurs, maar houden het beginsel streng vast, *que les anciens et diacres seront nommez par le consistoire et puis presentés au peuple pour estre receus*. Waar zij ook zeggen, dat bij het begin der nationale synoden de *confess de foy* zal gelezen worden, hebben zij er, zoo als de Walen, nooit bijgevoegd, dat dit is, *pour adviser, s'il ni a rien à changer ou amender*. (La discipline des églises réformées de France par J. d'Huisscar, p. 70, 147.)

Wat Dr. Lechler ter cere der eerste Fransche synode aanmerkt, mag ook van de Waalsche kruis-synoden gelden: In ihren Berathungen liegt eine sittliche Einfalt und Grösse,

welche ergreifend sind, eine ruhige Würde, eine friedliche und klare Kraft, als handelden die Mitglieder in tiefem Frieden, unter dem Schutz der Gesetze, während sie cinema beinahe gewissen Tode trotzten. (Geschichte der presbyterial-und synodalverfassung seit der Reformation, s. 70.)

Groot is de invloed der Waalsche kerk op onze Nederduitsche geweest. Men noemt haar de stam, op welken onze Noord-Nederlandsche geënt is (mr. H. J. Koonen, gesch. van de vestiging en den invloed der Fransche vluchtelingen in Nederland, bl. 153. Zie ook Ypeij en Dermout, gesch. d. Ned. herv. kerk I, bl. 305). Wij hebben althans de geloofsbelijdenis van haar overgenomen met de groote beginselen van kerkbestuur daarin voorgeschreven, en hoe onze Noord-Nederlandsche synoden met de Walen op diezelfde grondslagen in gelijken geest hebben voortgebouwd, zullen wij bij eenige artikelen dezer Waalsche synoden aanwijzen.

Wij deelen slechts de acta der Waalsche synoden tot 16 April 1566 mede. Het kan niemand verwonderen, dat in het *Livre Synodal* na 1566 eene gaping van vier jaren gevonden wordt. Hoe veel andere, min geestelijke zorgen hebben toen de consistoriën gehad, en dat van Antwerpen vooral, hetwelk langzamerhand het middelpunt der Waalsche Kerken geworden was. (Over de bemoeijingen der consistoriën van dien tijd leze men: Het jaar 1566 door M. L. van Deventer.) Hoe veel teleurstellingen daarna ondervonden, harde verliezen geleden, bloedige vervolging verduurd! En wie weet niet, welk streng placaat (24 Mei 1567 bij Bor III boek bl. 121 of 170) van Margaretha uitging, tot eindelijk Alva kwam, die de gemeenten met dubbelen angst en schrik vervulde, de huizen harer zamenkomsten omverwierp en den leeraars maar zelden gelegenheid liet om zich ergens te verbergen en kerkvergaderingen te houden. De latere acta door den hoogleeraar Kist medegedeeld, gaan tot 8 Mei 1578, maar zij bevatten veelal *factz particuliers*, *memoires* en *advertisements*, en geene noemenswaardige verandering van de reeds vastgestelde regelen des kerkbestuurs. Juist na dat jaar 1578, toen men zich van den godsdienstvrede veel goeds beloven mogt, die echter het tegenovergestelde heeft uitgewerkt, werd de toestand der gemeenten al hachelijker. De verbittering tusschen roomschen en onroomschen steeg steeds hooger; Artois en Henegouwen onderwierpen zich aan Spanje; Vlaanderen met een groot deel van Brabant werd onder hetzelfde juk teruggebracht; de gemeenten verloren hare meeste en beste leden, die zich in de noordelijke gewesten verplaatsten, en de overgeblevenen vervolgd en verdrukt, smolten weg van dag tot dag. Slechts een gering gedeelte van de eertijds bloeiende kerken bleef overig, hetwelk wij nog eenmaal op de Fransche Synode van Vitry in 1583 door de predikanten van Mechelen, Gent en Brugge vertegenwoordigd zien.

De Waalsche gemeenten daarentegen, die zich in onze noordelijke provinciën gevestigd hadden, bloeiden voorspoedig. Zij ontvingen meestal gewezen kloosters tot kerken en hunne predikanten werden door den staat bezoldigd. Zij waren naauw met de Nederduitsche hervormde kerk vereenigd, maar hadden om verschil van taal, hare eigene kerkeraden, en particuliere synoden, volgens besluit der synode van Dordrecht 1578, art. 46. Haar getal werd ruim honderd jaren daarna nog vergroot, toen in Frankrijk hevige vervolging uitbrak en in 1685 het edict van Nantes herroepen werd. Toen kwamen vele Fransche vluchtelingen zich bij onze Waalsche gemeenten voegen, en in 1686 onderteekenden op de synode van Rotterdam twee honderd gevlugte Fransche predikanten de geloofsbelijdenis en de kerkorde der Nederlandsche Waalsche kerk (Zie Bachiene, kerkelijke geographie enz., IV stuk, IV hoofdst. over de Waalsche synoden in de Nederlanden, en Teissèdre l'Ange, Sermons, p. 339—344).

I. *Articles arrestés au Synode Provincial tenu à Tours, le 26 d'Avril l'an 1563.*

Sommigen lezen *Tours*, anderen *Teur*, of ook wel *Fleur*. Welke gemeente hier wordt aangeduid weet men niet.

1. A esté arresté que l'on n'assistera nuls povres passans, s'ils n'ont expres tesmoignage de l'Eglise dont ils viennent, scellé du seau dudit lieu, ou bien qu'ils ayent tesmoignage de quelque personne du lieu auquel ils se retirent.

2. Que les fideles estans sous tutèle ne s'allieront par mariage sans consentement de leurs parens ou tuteurs, n'estoit que les parens ni voulussent point consentir pour haine de la religion, ou autrement par trop irraisonnable cause, ce que le consistoire pourra juger.

Het kerkelijk toezigt op huwelijkszaken bekleedt in deze en in al onze oude kerkordeningen eene belangrijke plaats. Zie syn. *de la Palme* art. 4, 5, 8, 13; *de la Vigne* 1563, art. 5, 6; en van Mei 1564, artt. 26—31. De syn. v. Wezel zegt: „wat aangaat den huwelijken staat — daarover oordeelen wij, dat in de synode bijzonderlijk behoort gehandeld te worden”, en meestal is er ook een afzonderlijk hoofdstuk aan gewijd. Syn. v. Wez. cap. VII; van Embden artt. 22—24; van Dordr. 1574, artt. 83—89. van Dordr. 1578, artt. 78—90. Het volk moest weten, dat het huwelijk, niet meer onder de sacramenten geteld, toch heilig te houden was. De scheiding door de nieuwe belijdenis tusschen ouders, voogden, echtgenooten en kinderen ontstaan, maakte ook nieuwe huwelijksbepalingen noodig.

3. Que les promesses qui auront esté faites sans le consentement des parens et de l'Eglise, ne seront de valeur.

Syn. v. Embd. art. 22; v. Dordr. 1578, art. 81.

4. Que les promesses qui seront faites par le consentement des parens et de l'Eglise, et que les deux parties se voudront quitter par consentement des parens pour quelque cause probable, qu'ils soient vivement repries de leurs legeretez, admonestez aussi jusques au bout à perseverance. Toutefois à l'extreme on les pourra mettre en liberté.

Gestrenger de syn. v. Dordr. 1578, art. 85: De ondertrouwe wettelijk gedaan zijnde, sal ook door beyder partyen bewillinge niet gebroken kunnen worden.

5. Que tous fideles qui ont enduré que leurs enfans soient souillez par le baptesme des Papistes, soient suspendu jusques à la reparation de leur faute. Et que ceux qui estans en office public ont commis ceste lascheté, outre le retranchement soient deposez de leurs charges, ausquelles ne seront derechef admis si par longue experience ils n'ont premierement rendu plus ample tesmoignage de leur plus grande constance et fermeté.

6. Que tous enfans qui seront offerts à l'Eglise du Sr par gens fideles et de bonne conversation en l'Eglise, soient receus au Baptesme, non obstant l'incrudulité et mechanceté des parens, moyennant que lesdits parens y consentent.

7. Que ceux qui presentent les enfans au baptesme soient de bonne conversation et rangez, selon la discipline Ecclesiastique.

8. Que s'il s'offre quelque estranger incognu pour presenter son enfant au baptesme, ne pourra estre receu, jusques à ce que par sa vie, on puisse avoir tesmoignage de sa fidelité.

9. Que personne ne soit receu à la Cene que premierement il n'ait esté catechisé et trouvé suffisant tant en vie qu'en doctrine.

10. Que la Cene du Sr soit administrée pour le moins de trois en trois mois ou selon la commodité.

Vergelijk syn. *au Bouton* v. 1563, art. 12 *six fois l'an, s'il est possible*. De syn. van Wez. kan nog niet bepalen, hoe dikwijls het Nachtmal zal gehouden worden. cap. VI, art. 16. De syn. v. Dordr. 1574, art. 69, stelt het: *alle twee maanden*, sooverre als 't mogelijk is. Desgelijks de syn. v. Middelh. art. 45; v. 's Gravenh. art. 56; v. Dordr. 1619, art. 63. De staatskerkorde van 1576 art. 27 wil, dat het viermael 's jaers gehouden wordt; maar die van 1583, art. 20 weder *ten twee maanden eens* en die van 1591, art. 19: *alle twee maanden eens of ten minste viermael in 't jaer*.

11. Quant à l'élection des Anciens ou Diacres, s'il en faut un, on en eslira deux au consistoire, lesquels seront presentez à la compagnie, laquelle après l'invocation du nom de Dieu en eslira un pour soy.

Desgelijks syn. v. Dordr. 1574, art. 28; v. 's Gravenh. 1586, art. 20; v. Dordr. 1619, art. 22.

12. Ceux qui sont esleus audit office s'ils refusent de servir sans occasion legitime, qu'ils soyent admonestez, pries et menacez par le jugement de Dieu. S'ils ne s'esmeuvent, ni par prières, ni par menaces, on ne les pourra contraindre.

13. Que l'homme ayant femme infidele pourra estre admis à l'office d'Ancien ou Diacre, moyennant que premierement on l'admoneste et advertisse de toutes difficultez qui luy pourroyent advenir.

Syn. v. Middelh., partie. vraag 55.

14. Qu'en l'absence du ministre, les Anciens ou Diacres, selon les occasions qui se presenteront, pourront faire priere, ou lecture de la parole de Dieu, respondre briefvement aux questions proposées sans s'ingorer à usurper sur l'office du ministre, comme à faire exhortation en l'assemblée.

Syn. v. Emdb. art. 41, *lesers stellen*. Syn. v. Middelh., partie. vraag 52: men sal 't niet lichtelijk doen.

15. Qu'on pourra recevoir tesmoignage des infideles et non rengez, moyennant que ce ne soit directement chose controuvée contre la religion, mais toutefois si le frere nie le fait apres l'avoir adjuré au nom de Dieu qu'il soit remis sur sa conscience, avec annunciation du jugement de Dieu, sans le presser plus outre.

16. Que les fautes publiques soyent réparées publiquement et les particulieres particulièrement.

Openbare zonden zal men openlijk verzoenen. *Zie syn. v. Emdb. art. 29; v. Dordr. 1578, art. 97; v. Middelh., art. 63; v. 's Gravenh., art. 68; v. Dordr. 1619, art. 75.*

17. Que ceux qui par imprudence auront decelé la compagnie reconnoistront leur faute publiquement en leur compagnie.

18. Qu'on ne dissimulera nullement l'excommunication contre les obstinez en leurs pechez, ores qu'il en apparut quelque persecution.

19. Que l'on tasche par tous moyens de reprimer les mesdisans, de point recevoir legerement les rapports et de r'accorder tous differens pour reconcilier ensemble les fideles selon la regle de la parole de Dieu.

20. Quant à ceux de Franckfort, qui ont adhez à l'une des parties ou à l'autre, ils ne seront receus en l'Eglise, s'ils ne promettent de se deporter de tous differens.

21. Que ceux qui vendent des livres par eux achetez à ceux qui les vont querir se contentent d'un profit honneste, et s'ils en font autrement, qu'ils soyent redarguez.

22. Que le plustost qu'il sera possible pour les Eglises qui n'ont point de Ministres ou Pasteurs sinon par emprunt ou provision, diligence soit faite d'en chercher qui puissent estre perpetuels et obligez aux Eglises esquelles ils presideront avec edification, selon que le vray ordre de l'Eglise le requiert.

23. Que nulle eschange de ministre ne soit faite sinon en temps de persecution ou necessité extreme, quand la personne du ministre seroit recherchée par les ennemis de la verité; ou que sa personne seroit dommageable au troupeau, et ce par le consentement mutuel des deux Eglises à qui la chose touchera; ou pour quelque autre raison de grand poids, de quoy le Synode pourra juger, les Eglises par commun consentement et accord pourront changer de ministre.

24. Que les Ministres sont tenus de visiter les Eglises voisines où il n'y a point de ministres, et autres places, où il y auroit quelque espoir que la parole de Dieu seroit recue, afin de tousjours accroistre le nombre des enfans de Dieu.

25. Que personne ne soit admis pour administrer la parole de Dieu, sans vocation legitime et que ceux qui s'y ingerent temerairement, seront reprimez.

De syn. v. Embd. art. 18 schrijft voor, hoe gestreng men met die indringers handelen sal.

26. Que les estudians qu'on enverra d'oresnavant soyent veus et examinez par les Ministres du Synode, pour cognoistre s'ils seront trouvez propres pour en temps opportun s'en servir, et il ne sera permis de faire collecte que pour ceux qui auront esté ainsi envoyez.

27. Que les aumosnes des bonnes gens soyent r'apportées aux Diacres pour estre dispensées, et personne ne s'ingere de faire collecte pour la necessité de quelque povre, mais que l'indigent et souffreteux soit declaré au diacre, afin qu'il soit assisté.

II. L'arrest du Synode du lieu de la Palme.

Door Palme wordt aangeduid *Tournay*, volgens de lijst door den hoogleeraar Kist in het Utrechtsche exemplaar van het *Livre Synodal* gevonden, die achter elke verbloemde naam de gemeente opgeeft, welke er door beteekend is. Ned. Archief voor kerk. gesch. VIII. bl. 261. — De datum van deze synode is niet ingevuld in het Leidse hand-schrift. Misschien wel in dat van Groningen, wyl Ypeij zoo uitdrukkelijk schrijft: het is ons gebleken, dat er ten jare 1563 op denzelfden zes en twintigsten dag van gras-maand wel drie provinciale synoden gehouden zijn. (Gesch. d. Ned. herv. kerk I aan. bl. 138). Ook daaruit dat deze handelingen tussehen twee in staan, die ieder van 26 April 1563 zijn, is met groote waarschijnlijkheid aan te nemen, dat zij ook op den-zelfden datum moeten gesteld worden.

1. A esté arresté qu'un Ancien ou Diacre ayant eu son enfant baptisé en la Papauté, nonobstant ayant fait son devoir selon l'appa-

rence qu'on peut voir, sera déposé pour quelque temps de son office, en recognoissant l'infirmité qui estoit en luy, et les autres particuliers recognoistront aussi leur faute qu'ils auront faite.

Dezelfde bepaling als van de vorige syn. van *Teurs* art. 5.

2. Qu'on suivra le conseil de ceux de Geneve, assavoir qu'on pourra recevoir en l'Eglise pour estre baptizez, les enfans de ceux qui ne sont point encore rengez, pourveu qu'ils s'y accordent, moyennant que ce soit par un homme fidele et craignant Dieu, de mesme rengé en l'Eglise. Quand aux enfans de ceux qui sont encore du tout infideles, l'Eglise en jugera selon qu'elle cognoistra la chose estre urgente et necessaire.

Als van *Teurs* art. 6. Zie ook het antwoord der Emdb. synode op de vraag der broeders van Keulen. vr. 9.

3. Qu'au temps d'extreme affliction on publiera le jeusne selon l'oppression en laquelle on se trouvera et pour ce faire il sera bon de prendre quelque texte, quand il sera temps de le publier, qui soit conforme au jeusne lequel on voudra commander.

Syn. v. Dordr. 1574, art. 54 en 1578, art. 74.

4. Que doresnavant les mariages et baptêmes se feront en l'assemblée, selon qu'on trouvera le temps et l'opportunité propre à ce faire, et les contracts de mariage seront rapportez au consistoire, afin d'estre leus de ceux qui president sur iceux.

Trouwen in de openbare zamenkomst en wanneer in huis geoorloofd, syn. v. Dordr. 1574, art. 85. *Doopen ook in de kerk, of ook in huis* in de tegenwoordigheid van minstens vier of vijf gelovigen, syn. v. Wez. VI. art. 2. Maar syn. v. Dordr. 1574. art. 58: men sal den Doop niet aandienen, dan alleen in een openbare versameling der kerken, bij de verkondiging des Goddelijken Woords.

5. Que nul Ancien et Diacre ne s'ingercra doresnavant d'administrer les Mariages, encore moins le Baptême, si ce n'est qu'on ne puisse recouvrir de Ministre pour ce faire.

6. Que doresnavant nul estant appelé en office public comme Ancien ou Diacre, ne se pourront absenter d'une telle charge, sinon qu'il y ait occasion legitime et necessaire. Dequoy l'Eglise pourra juger, selon qu'elle cognoistra la nécessité de celui qui demande son congé.

7. Que l'Eglise peut dresser en consistoire des deputez pour avoir la cognoissance des choses secrettes qui surviennent en l'Eglise, et aussi pour le soulagement de ceux qui sont en office public. Les Diacres auront charge de solliciter la nécessité des povres comme la raison le requiert: et seront tenus de se trouver ensemble tous les mois avec les Anciens pour les distribuer.

8. Que nul de quelque estat ou condition qu'il soit, voire, fust il en office public, ne pourra contracter alliance de mariage sinon par le consentement de ses parens s'il en a, sinon qu'il y ait cause suffisante de quoy son pere ne voulut permettre de poursuivre plus outre.

Syn. van Emd. art. 22; v. Dordr. 1574, art. 84.

9. Que tous ceux qui seront du troupeau ne s'ingercront de faire assemblée illicite. Apres admonition à eux faite de s'en deporter, s'ils

ne s'en deportent, seront tenus pour schismatiques, et par consequent suspendus de l'assemblée, et aussi semblablement tous ceux qui estans rangez se trouveront au lieu où telles assemblées se feront, apres admonition à eux faite de ne s'y plus trouver, et par consequent tous ceux qui s'adjoignent avec les Anabaptistes pour escouter leur doctrine.

Er zal wel reden geweest zijn voor zulken maatregel tegen de *assemblées illicites*, want de Brabanters en Vlamingen, die een groot deel der Waalsche gemeenten uitmaakten, noemt Hoofft: doorgaands onrustigh, moeireedt en heethoofdigher dan de Hollanders. (Ned. Hist. XXVII, bl. 333).

10. Que celui qui se trouvera avoir esté negligent à presenter son enfant, ou lequel apres avoir esté baptisé en l'Eglise Chrestienne est derechef rebaptisé en la papauté, sera admonesté rigoureusement de sa faute, et s'il advient qu'il demeurast en obstination, qu'il soit suspendu de l'assemblée.

11. Que quand il sera question de conduire quelque mort en terre, moyennant que nulle Idolatrie ne s'y commette, on s'y pourra trouver, et le conduire jusques au lieu où on le porte en terre, ostée toute superstition.

Syn. à la Vigue 1 May 1564, art 40. On ne fera prieres ni predications à l'enferment des morts. — Vergelijk de staatskerkordeningen van 1576, art. 34; van 1583, art. 41; v. 1591, art. 27: dat de begrafinghe der dooden geschieden sal bij schoone daeghen met alle eerbaerheit ende stillichheit, sonder dat er enyge cerimonien ofte nytwendichheit sal worden gebruyckt, die tot superstitie, misgeboef ofte ergernisse soude mogen strecken. — Het gebruik van lijkpredicatiën eok zorgelijk en niet in te voeren, waar ze niet zijn. De dankzegging bij de begrafenis der dooden achter den Catechismus in den druk weg te laten. Het luiden der klokken bij het begraven af te schaffen. Syn. v. Dordr. 1578, art 58; v. Middelh. part. vr. 81.

12. Que tous ceux qui auront emprunté quelque argent de leur frere ne leur voulans rendre ce qu'ils auront emprunté d'eux, apres plusieurs admonitions faites, s'ils ne contentent ceux auxquels ils doivent, ayant dequoy payer, seront suspendus de la compagnie.

13. Que doresenavant on publiera les annonces de ceux qui se voudront marier, en la compagnie où ils seront, afin que toute chose soit faite par bon ordre, et meure deliberation selon la coustume des Eglises reformées.

Desgelijks syn. v. Wez. VII art. I.

14. Que ceux qu'on envoyera pour les affaires de l'Eglise seront recompensez de quelque chose outre les despens qu'ils pourront avoir faits par le chemin et cependant qu'ils y auront esté.

15. A esté remis en la liberté des Eglises de pouvoir appeler en particulier les marchans pour s'assembler ensemble aux exhortations, par le moyen qu'ils dresseront quelque ordre entr'eux, et donner congé ausdits marchans par provision de choisir un ancien et diacre a celle fin de presider, estans sujets de r'apporter tout ce qui se fera entr'eux au consistoire.

16. Que doresenavant on tiendra un consistoire tous les mois des censures, là où on traitera des affaires qui seront survenües, comme de la vie des Anciens et Diaeres, et semblable, s'ils ont fait leur de-

voir vers ceux desquels ils ont charge; conséquemment de la vie et doctrine du Ministre, afin que le tout soit fait par bon ordre, tendant à la gloire de Dieu et à l'édification de son Eglise.

Alle twee ofte drie maanden, syn. v. Wez. VIII art. 19. De censuur ook al aanstands op de leeraars toegepast en niet slechts *de la vie*, maar ook *de la doctrine du ministre*, zoo als in alle volgende kerkordeningen.

17. Que doresenavant l'Eglise qui voudra demander au Synode quelque Ministre pour résider en un certain lieu, il faudra qu'elle apporte au Synode tesmoinage de son consistoire, par lequel il declarera la charge qu'elle a, ou autrement la requête, qu'elle fera, sera de nulle valeur.

III. *Articles arrestez au Synode Provincial tenu au Bouton le 26 d'Avril 1563.*

Bouton beteekent *Armentières*, Ned. Archief v. kerk. gesch. VIII, 262.

1. Es lieux où l'ordre de l'Eglise n'est point encore dressé, tant les Diacres que les Anciens seront esleus par la voix commune de tout le peuple avec leurs Pasteurs, mais où la discipline sera desja dressée seront esleus au Senat de l'Eglise avec les Ministres et les Diacres, ausquels on dira leur charge, et signeront la confession de foy arrestée entre nous, puis seront presentez au peuple, et s'il y a opposition, la cause sera debatue et viduée au Consistoire, et s'ils ne se peuvent accorder sera renvoyée au Concile provincial.

Vergelijk syn. v. Wez. II: artt. 3—6; v. Embd. art. 14; v. Dordr. 1574, art. 27; dat de kerkenraad het recht der verkiësingē hebben sal. Syn. v. Dordr. 1578, art. 12, dat den kerkenraad vrij sal staan ofte een enkel getal der gemeente voor te stellen, ofte een dobbelgetal, om het halve deel bij der Gemeente verkozen te worden; syn. v. 's Gravenh. art. 20, en v. Dordr. 1619, art. 22. — *Signeront la Confession de foy*. Syn. v. Embd., art. 2 en de uitbreiding aan die onderteekening gegeven door de volgende Nederduitsche synoden, Vinke, Libri Symbolici. Praef. XXII.

2. Ceux qui sont esleus audits offices, s'ils refusent de servir sans occasion legitime, seront admonestez, priez et menacez par le jugement de Dieu. Toutefois s'ils perseverent on ne les pourra contraindre.

3. Item un Ancien ayant une femme infidele laquelle il ne peut amener à l'Eglise, ne peut estre rejetté pour cela de sa charge s'il l'exerce fidelement. Toutefois pour l'advenir on taschera d'eslire des Anciens qui ayent leurs familles bien reformées, sinon en cas de telles necessitez qu'il y cut danger apparent de decadence en l'Eglise.

4. Es assemblées de fideles qui n'auront la predication par le moyen du Ministre es jours de Dimanche, l'Ancien fera priere et simple lecture de ce que le Ministre avec le Consistoire avisera sans aucune explication, ni response à question, et sy aucuns y contreviennent on procedera contre eux selon la discipline de l'Eglise.

Gestrenger dan art. 14. van de syn. à *Teurs*.

5. Chacun Ministre aura son Eglise à laquelle il sera obligé.

6. Quand un Ministre sera tellement persecuté qu'il ne pourra sans grand danger exequer sa charge en l'Eglise où il sera appelé, il pourra faire changement avec un autre Eglise pour un temps, et ce

avec l'avis et consentement des deux Eglises et si les Ministres ne veulent obeir au jugement des deux Eglises, la cause sera r'apportée au prochain Synode provincial. Il se pourra aussi faire changement pour autres causes, qui seront proposées et jugées au Synode provincial.

7. Les Ministres seront tenus de visiter les Eglises voisines, ou il n'y a point de Ministres, et aussi les lieux, où il y auroit apparence que la parole de Dieu seroit recuee.

8. Que les estudians qu'on enverra doresnavant soient veus et ouis et examinez par le Consistoire du lieu où ils seront envoyez pour cognoistre s'ils seront trouvez propres. Et que ne sera permis de faire collecte, sinon pour ceux qui auront esté ainsi envoyez.

9. Que ceux qui presentent leurs enfans au baptesme, soient rangez selon la discipline Ecclesiastique.

10. Les enfans de ceux qui ne sont point rangez en l'Eglise ne seront point baptizez, sinon estans presentez par gens fideles qui ayent charge de l'enfant.

11. Personne ne sera recuee à la Cene, que premierement elle n'ait esté catechisée et trouvée suffisante soit en vie soit en doctrine.

12. Que la Cene s'il est possible, soit administrée six fois l'an, ou pour le moins quatre fois.

13. Que les aumosnes des bonnes gens soient r'apportées aux Diaeres pour estre dispensées, et que personne ne s'ingere de faire cueillette pour la necessité de quelque povre, mais que les indigences des souffreteux soient declarées aux Diaeres.

14. Que ceux qui par imprudence auront decelé les compagnies, recognoistront leur faute publiquement ou en leur compagnie.

15. On ne dissimulera nullement l'excommunication contre ceux qui sont obstinez en leurs pechez, ou qu'il y en apparut quelque persecution: ni contre ceux qui par crainte s'estans retirez des Eglises se polluent en Idolatries et superstitions.

16. Sera remis en la prudence et discretion du Consistoire de juger de ceux qui voudront mettre en avant quelque chose contre ceux qui sont en l'Eglise.

IV. *Du Synode tenu à la Vigne à la St. Jean 1563.*

à la Vigne beteckent *Anvers*. De synoden die nu volgen zijn alle te Antwerpen gehouden.

1. Dorenavant nuls Diaeres ou Anciens ne se pourront absenter d'une telle charge sans occasion legitime, dequoy on pourra juger au Consistoire.

2. Par ci apres on tiendra censures tant sur la vie des Ministres que des Anciens ou Diaeres.

De hoogleeraar Kist meent hieruit op te maken, dat de censuur over predikanten later, dan die over ouderlingen en diakenen, zal zijn ingevoerd. De synode *de la Palme* van vroeger datum heeft anders, art. 16, ook reeds de predikanten aan de censuur onderworpen, zonder eenig blijk te geven, dat dit iets nieuws was.

3. L'Ancien ou Diaere duquel l'enfant aura esté baptizé en la Papauté, outre la recognoissance publique de sa faute sera deposé de

son office, n'est qu'il apparaisse clairement qu'il auroit fait tout devoir, qu'il fust baptisé en l'Eglise du Sr.

4. Ceux qui escouteront coureurs et s'adjoindront aux Anabaptistes, apres les admonitions à eux faites, seront retranchez, s'ils ne s'en deportent.

5. Doresnavant le Baptisme et le mariage se feront en l'assemblée, sinon pour grande raison dont le Consistoire jugera.

6. Doresnavant on publiera les annonces de ceux qui se voudront marier en l'Eglise, assavoir en la compagnie de laquelle ils sont, selon la coustume des Eglises reformées.

7. Les Eglises qui voudront demander au Synode quelque ministre pour resider en certain lieu, auront à apporter tesmoignage de leur Consistoire, par lequel ils declarent la charge qu'ils ont.

8. Quand il sera question de conduire quelque mort en terre il sera licite de s'y trouver, moyennant qu'il n'y ait nulles idolatries ni superstitions.

V. *Du Synode tenu à la Vigne, le 15 d'Octobre 1563.*

1. Les articles qui auront esté passez aux colloques, seront leus en chacune compagnie, et ce qui concerne particulièrement un chacun, et en general, afin que personne ne puisse ignorer les articles qui ont esté passez pour l'utilité de l'Eglise.

Dit besluit doet de reden denken, zegt Ypeij, waarom, zoo er in die vorige jaren zulke vergaderingen reeds mogen gehouden zijn, derzelver handelingen niet tot de nakomelingschap overgekomen, maar reeds lang zijn vergeten geweest. (Gesch. d. Ned. herv. kerk I. aant. bl. 138.)

2. Quant aux Anciens et Diaeres, ils seront seulement introduits par la remonstrance qu'on leur fera de leur devoir et offices, avec promesses reciproques.

Syn. v. Wez. IV. art. 7 de verkozene onderlingen sullen beloven aan handen van de predikant, in tegenwoordigheyt van de andere onderlingen ofte — voor de geheele gemeynte enz. Desgelijks de diakenen V, art. 2. Syn. v. Dordr. 1574, art. 30. Men sal ook de onderlingen en diaconen met afvraginge der getrouwigheyt en gebeden tot Godt in haren dienst bevestigen.

3. L'on se pourra bien trouver es contracts, qui se feront entre les infideles, moyennant que ce soient contracts legitimes et civils, dont le prochain ne puisse estre scandalisé.

VI. *Du Synode tenu à la Vigne, le 1r de May 1564.*

1. En chaque Eglise ny faut avoir qu'un Consistoire, composé de Ministres, Diaeres et Anciens exerceans fidelement leur charges, lesquels pourront appeler pour conseil telles gens que bon leur semblera quand l'affaire le requerra.

2. Nulle Eglise ne pourra pretendre primauté ni domination l'une sur l'autre, ni semblablement les Ministres les uns sur les autres, et notamment ceux qui sont d'une mesme Eglise, ni semblablement les Diaeres et Anciens.

Bekentenisse des gheloofts art. 31. En aengacnde de dienaers des Woorts, in wat

placse datse zijn, soo hebbense eene selve macht ende autoriteyt. Syn. v. Wez. VIII. art. 20, en v. Eimdb., art. 1. Geen kerke sal over een ander kerke, geen dicnaer des Woorts, geen ouderling noch diaken sal d'een over d'ander heerschappye voeren.

3. Les Ministres presideront par ordre en leur consistoire et conseil, afin que personne ne pretende superiorité sur son compagnon.

De beroepen dienaren des woords sullen ordentlijken en bij gebeurten in de consistorien presideren. Syn. v. Dordr. 1574 art. 8.

4. En chaque Synode sera esleu d'un commun accord un president pour recueillir les voix et declarer le plus grand nombre: prononcer la conclusion: faire que chacun parle par ordre et sans confusion: imposer silence à ceux qui sont trop aspres et contentieux: s'ils ne veulent obéir les faire sortir: adviser à la censure qui appartiendra: faire les remonstrances et les responses à ceux qui demandent conseil. On enverra lettres durant le Synode selon l'advis d'iceluy et sera luy-mesmes sujet aux censures.

De syn. v. Middelb. beschrijft de pligten van den president bijna met dezelfde woorden, art. 26. De syn. v. Dordr. 1578, art. 28 bepaalt, dat dezelfde geen tweemaal achter mekander zal mogen genomen worden.

5. Le Ministre d'une Eglise ne pourra prescher en un autre sans le consentement du ministre d'icelle, et en son absence le Consistoire luy en pourra donner autorité, et si le troupeau estoit dispersé par perscution ou autres troubles, il taschera de rassembler les Diacres et Anciens, ce que ne pouvant faire pourra prescher pour réunir le troupeau.

Syn. v. Eimdb., art. 17; v. 's Gravenh., art. 13; v. Dordr. 1619, art. 15.

6. Nul pasteur ne pourra laisser son troupeau sans le congé de son Consistoire, ou sans avoir approbation des Eglises voisines de la cause de son parlement. Toutefois sera bon d'admonester en ce cas les Eglises de subvenir aux choses necessaires de leur pasteur, qui, si le secours necessaire ne leur estoit donné apres la sermone faite, en ce cas leur sera loisible de s'allier à une autre Eglise.

Syn. v. Middelb., art. 6; v. 's Gravenh., art. 10. Opgaderen de gagie der predikanten. Syn. v. Wez., V art. 12; v. Eimdb., art. 40; v. Dordr. 1574, art. 16; v. Dordr. 1578, art. 6.

7. Les nouveaux introduits en l'Eglise notamment les moines et prestres, ne pourront estre esleus au ministere sans longue et diligente inquisition et approbation tant de leur vie que de leur doctrine.

Syn. v. Dordr. 1574, art. 20. Syn. v. Middelb., partie. vr. 53.

8. D'autant qu'il n'est licite ni expedient d'aller ouir les prescheurs Papistiques, ou autres qui se sont introduits sans legitime vocation es lieux, où il y a Ministere de la parole de Dieu dressé, pource doivent les vrays Pasteurs empescher ceux de leur troupeau d'y aller tant qu'il leur est possible.

9. Les Ministres qui enseignent mauvaise doctrine, si apres avoir esté suffisamment admonestez ne desistent: item ceux qui n'obeiront aux Stes admonitions puisées de la parole de Dieu, qui leur seront faites par le Consistoire; et ceux qui seront de vie scandaleuse, meritant punition du magistrat ou excommunication: et ceux qui seront

totalement insuffisans et malpropres, que leur ministere ne sera point à edification, seront depozez, exceptes ceux qui par viellesse ou maladies, ou autres tels inconveniens, seront rendus incapables d'administrer leurs charges: auquel cas l'honneur leur demeurera, et seront entretenus de leurs Eglises, lesquelles cependant seront pourveues d'un autre qui fera leur charge.

10. Les Ministres ou autres de l'Eglise, ne pourront faire imprimer livres quelconques; ou autrement les publier, sans les communiquer à deux ou trois Ministres de la parole de Dieu non suspects.

Syn. v. Embd., art. 51; v. Dordr. 1578, art. 55; v. Middelb., art. 38; v. s'Gravenh., art. 49; v. Dordr. 1619, art. 55.

11. L'office des Anciens sera d'assembler le peuple, r'apporter les scandales au Consistoire, et autres choses semblables selon qu'un chacun advisera, et ce selon les circonstances, qu'ils visitent pour le moins tous les mois leurs quartiers, pour voir s'il n'y a nuls troubles ou bien povreté es mesnages. S'ils ne le font qu'ils soyent vivement repris du Consistoire.

Ten minste eens alle weken hunne wijken van huys tot huys besoecken, syn. v. Wez. IV art. 2. De syn. v. Dordr. 1619, art. 23 eischt slechts bezoeckinge te doen, naar dat de gelegenheid des tijds en der plaatsen, soo voor als naar het nachtmal, kan lyden.

12. Quant à l'office des Diaeres, leur charge est de recueillir et distribuer les deniers des povres, des prisonniers et des malades, les visiter, aller par les maisons les catechiser, et en cas qu'ils seront trouvez propres et capables, s'ils promettent de se dedier et consacrer entierement au service de Dieu et au ministere, alors pourront estre esleus par le Ministre et le Consistoire, pour catechiser en public selon la forme receüe en l'Eglise et ce pour estre plus amplement esprovez, sans qu'ils puissent administrer les Sacremens.

Het helpen en vertroosten der armen en bedrukten (Belijdenis des geloofs art. 30) hebben al de oude synoden tot het ampt der diakenen gerekend; hier wordt hun ook het *onderwijzen, catechiser*, opgedragen. De synode van Wez. V. art. 5 en 6 wil, dat er, vooral in grootte steden, twee soorten van diakenen zullen zijn, die aahmoezen vergaderen en uitdeelen, — en die meest bezig zijn met zieken, gekwetsten en gevangenen, maar dan ook begaafd moeten wezen met ongemeene kennis van vertroosting en van Gods woord. Dat godsdienstig karakter van het diakenschap vindt men in de staatskerkordeningen niet.

13. Les Diaeres avant qu'assister les povres, les examineront de leurs foy, et ceux qui seront trouvez instruits, avec leur famille, seront enregistrez et leur distribueront l'aumosne selon la faculté de l'Eglise.

14. S'ils ne sont instruits qu'à demi et qu'ils soyent pressez de grande povreté, ils aviseront de les assister, mais non point si largement qui s'ils estoyent bien instruits, et leur assigneront temps pour estre enseignez trois ou 4 mois, afin qu'ils soyent incitez par ce moyen à bien apprendre.

15. S'ils sont du tout ignorans avec leur faute, on leur baillera terme de 4 ou 5 mois, et que lors on leur promette assistance, n'est que la presente necessité les esmeuve à leur donner quelque chose.

16. Les autres pour descharger leur bourse aviseront de mettre au mestier les enfans de leurs povres, et les donner à gens fideles. Si

les maistres demandent quelques deniers pour leur apprentissage, et que la bourse n'y puisse subvenir, on advisera au lieu de l'argent de prolonger le temps de leur apprentissage.

17. Item ils adviseront sur les filles des povres fideles, afin de les colloquer es maisons des fideles, et quelles soyent instruites à conduire un mesnage en la crainte de Dieu.

18. Les Diacres adviseront que nul de leurs povres qui sont enregistrez n'aillent mendier par la ville, sur peine d'estre privez de toute assistance.

19. Quant aux malades les Diacres les visiteront tant pour leur departir consolation spirituelle que corporelle.

20. Quant aux povres estrangiers, qu'ils soyent examinez de leur foy, et par ce moyen on descouvrira s'ils sont vagabonds et affronteurs.

21. Que les Diacres taschent par tous moyens des les povres de leur charge soyent assistez des aumosnes communes des hospitaux, s'il se peut faire sans que Dieu soit offensé, cest à dire, sans se polluer en idolatrie et superstition.

22. Tant que faire se pourra, faut qu'en chacune Eglise soit dressée proposition selon la commodité des lieux et des personnes.

23. Quand quelque enfant sera présenté au Baptesme le pere ou le parain le tiendra.

24. Touchant les noms qui sont imposez aux enfans, les ministres rejetteront tous ceux qui resteront du viel paganisme et n'imposeront aux enfans des noms attribuez à Dieu en l'Ecriture Ste ni pareillement les noms d'offices, comme Baptiste, Ange, Apostre, en advertent et admonesteront les peres et parains de prendre des noms approuvez en l'Ecriture Ste autant qu'il sera possible.

25. Les ministres n'espouseront ceux qui sont purement papistes s'ils ne font protestation notamment de renoncer à la Messe et à toutes autres superstitions, mesmes ores que le mari fut fidele et la femme infidele, cela ne sera receu sans protestation, afin de ne profaner l'acte et mesme la priere qui se fait.

26. On ne celebrera nuls mariages de personnes estrangeres au lieu où le mariage se fera, sans attestation de l'Eglise de laquelle ils sont partis.

27. Touchant les consanguinitez ou affinitez, les fideles ne pourront contracter mariage dont pourroit advenir scandale, dont l'Eglise cognoistra.

28. Les fideles qui auront leurs parties convaincues de paillardise seront admonestez de se reunir avec elles. S'ils ne le veulent faire on leur declarera la liberté qu'ils ont par la parole de Dieu: mais les Eglises ne dissoudront point les mariages afin de n'entreprendre par dessus l'authorité des magistrats.

29. Les Eglises ne pourront marier les parties dissoutes, sinon avec l'observation qui s'ensuit: Quant à la partie offensée et qui n'aura point failli, elle sera tenue de poursuivre en jugement devant le magistrat la partie qui aura offensé, jusqu'à ce que par sentence definitive elle soit deüement convaincue, laquelle sentence la partie offensée fera apparoir au Consistoire donnant congé et permission de se marier

lequel Consistoire apres avoir appelé les dites parties, procedera à la permission. Et pour le regard de la partie qui a offensé, elle ne pourra estre receüe à se marier, devant que la partie offensée le soit, sinon qu'icelle, apres longtems passé, declare ne se vouloir marier, alors l'Eglise pourra proceder au mariage de la partie qui aura offensé, apres avoir fait penitence publique, telle que le Consistoire jugera; et ce jusques à ce que les Eglises ayent plus grande liberté. Le semblable sera observé, en cas qu'il advint qu'apres les promesses de mariage faites et avant l'accomplissement du dit mariage l'une des parties se trouve avoir paillardé, et que cela eust esté ignoré à l'autre partie promise.

30. Ceux qui auront habité ensemble avant qu'estre legitimement et solemnellement mariez, demandans à se marier, feront penitence publique ou devant le Consistoire selon la discretion d'iceluy et puis sera procedé au mariage, toutes les solemnitez requises observées, exceptez ceux qui auront habité ensemble pendant le temps de leur ignorance, ou bien qu'il n'i avoit ordre d'Eglise dressé aux lieux de leur demeurances, lesquels seront seulement appelez au Consistoire afin que là leur mariage sera ratifié. Mais si quelques jeunes gens ont paillardé ensemble et desiront s'allier par mariage, moyennant le consentement de leurs parens et leurs fautes preallablement cognues avec promesses de se renger, ils seront receus au mariage, toutefois le Consistoire jugera des circonstances.

31. Le mariage contracté par celuy qui aura laissé sa femme à cause de ladrerie, est nul et pourtant un tel ne doit estre receu à la Cene sans separation de sa seconde femme et aussi reparation du scandale publicq.

32. Que les consistoires soyent advertis de recueillir soigneusement les *memoires* notables de leurs Eglises, et les envoyer au Synode Provincial.

33. Touchant les interests des argents a esté arresté que l'on se comporte en tout et par tout selon les edits du Roy, et qu'un chacun sur ce fait, ait esgard à la charité.

34. Ceux qui auront esté excommuniéz viendront au Consistoire demander d'estre reconciliez à l'Eglise, laquelle jugera lors de leur repentance, et s'ils ont esté declarez excommuniéz publiquement, ils feront penitence publique; s'ils n'ont point esté declarez publiquement, ils le feront seulement devant le consistoire.

35. Celuy qui est déclaré heretique ou scismatique en une Eglise; sera aussi déclaré tel aux autres; afin qu'on s'en donne garde.

36. Ceux qui auront fait abnegation ou persécution ne seront plus admis en l'Eglise, sinon en faisant penitence publique devant le peuple.

37. Quant aux ivrognes, pour la premiere fois, ils seront repris bien aigrement et rigoureusement; à la seconde fois ils recognoistront leur faute publiquement; à la troisieme fois seront suspendus de la Cene. S'ils persistent, seront du tout excommuniéz.

38. Quant à ceux qui font mestier de se desborder en quelque vice notable, pour la premiere fois, on les ira reprendre pour les ramener à bon chemin. S'ils persistent seront suspendus selon l'exigence du cas, de quoy le Consistoire jugera avec discretion.

39. Ceux qui oyent la parole n'estans point rangez, et se pollüent es idolatries ou commettent quelque autre faute, la premiere fois seront admonestez vivement; la seconde fois on les menacera de la privation de la parole; la troisieme on les suspendra tant qu'on y voye amendement.

40. On ne fera prieres ni predications à l'enterrement des morts, pour obvier à toutes superstitions. Quant aux convois que l'on peut faire es pais qui sont sous la tyrannie de l'Antichrist, ils se peuvent garder selon le contenu en l'article 8 du Synode, tenu à la Vigne, à la St. Jean 1563.

41. Les imprimeurs, libraires, peintres et en general tous fideles; notamment ceux qui ont charge en l'Eglise sont admonestez de ne faire aucune chose de leur art ou estat qui depende des superstitions de l'Eglise Romaine, ou y favorise et quant aux faits particuliers et à la correction qui sera necessaire, ce sera au Consistoire d'en juger.

42. Les fideles pourront estre adjurez par le Consistoire de dire verité de ce qui leur sera demandé, d'autant que cela ne derogue rien à l'authorité du Magistrat.

43. Que les fideles ayent à fuir autant qu'en eux est toutes disputes et paroles pour le fait de la religion avec les Anabaptistes, ou autres heretiques; mais pour remedier à leur insuffisance ou simplicité, ils advertiront le Consistoire ou queleun d'iceluy pour y donner ordre.

44. Nul ne peut amener personne es compagnies, si non du consentement pour le moins du Ministre ou de l'Ancien.

45. Les fideles seront admonestez tant hommes que femmes, d'avoir la modestie recommandée singulierement es habits, pour retrancher leur exces et superfluitez qui se commettent ordinairement. Toutefois les Eglises ne feront ordonnances sur choses appartenantes au Magistrat, ains feront diligence observer les ordonnances du Roy, et ne pourront lesdites Eglises excommunier, seulement pour quelque facon d'habits, laquelle seroit ordinaire et accoustumée en ce pais.

Deze vermaning tot modestie singulierement es habits zal wel noodig zijn geweest; want Braudt schrijft: de Brabanders en Vlaemingen (die een groot deel der Waalsche gemeenten uitmaakten en naar onze noordelijke provincien waren gevlygt) braghten de pracht en kostelheit van klederen in de Steden, die hen herbergden, verleidende d'ingeborenen tot het misbruik der selve ijdelheit. Hist. der Reformatie I, bl. 709.

46. Les articles icy contenus selon la discipline Ecclesiastique, ne sont tellement arrestez entre nous, que si l'utilité de l'Eglise le requeroit ils ne puissent estre changez: mais ce ne sera en la puissance d'un particulier sans l'avis et consentement d'un Synode.

47. Quant il sera question de faire d'un Diacre, un Ancien, l'élection en estant faite au Consistoire, il suffira d'en admonester le peuple avec remonstrance de sa suffisance et capacité audit office.

48. Il est licite et non point necessaire de faire les annonces au temple des Papistes.

VII. Du Synode tenu à la Vigne le 21 de Novemb. 1564.

1. Que l'Eglise n'est obligée de respondre tant pour la nourriture que pour l'instruction de l'enfant qui seroit né en paillardise, soit fils ou fille.

2. Qu'on mette par memoire en un Alphabet incognu les noms et surnoms du pere de l'enfant que l'on baptize, et de ceux qui respondent pour l'instruction de l'enfant, selon la commodité de chacune Eglise.
3. D'autant que les ministres n'ont moyen de conferer souvent ensemble de la doctrine Chrestienne, sinon au Synode, que toutes les fois que l'on s'assemblera pour cest affaire, les Ministres qui y assisteront ayent tour à tour chaque matinée et apres diner à traiter quelque passage de l'Ecriture Ste pour tesmoignage de l'union de doctrine qui est entr'eux et pareillement les Diaeres perpetuels pour voir le profit qu'ils auront fait chacun en sa vocation.
4. Qu' en tant qu'il sera possible, l'Eglise en laquelle le Synode se tiendra advise de celebrer la Cene au temps qu'on aura esleu de convenir, afin que les Ministres et tous les Anciens et Diaeres qui sont convenus ensemble puissent rompre le pain par ensemble, en signe de leur union concorde et fraternité avant leur departement. Et celuy qui aura presidé au Synode fera le sermon et exhortation.
5. La femme ne pent abandonner son mari pour quelque occasion excepté le fait de paillardise.
6. Celuy qui estant en office publicq vient à reveler les choses qui se disent, passent et arrestent au Consistoire, sera pour la premiere fois redargué de sa legereté, s'il persevere, sera suspendu de son office.
7. Il n'est licite ni encore moins expedient de faire le serment, qui contrevient à la gloire de Dieu, et à l'edification du prochain.

VIII. *Du Synode tenu à la Vigne à la Pentecoste 1565.*

1. Qu'au commencement de chaque Synode, on ait à faire lecture de la *Confession de foy* des Eglises de ce país; tant pour protester de notre union que pour adviser s'il ni a rien à changer ou amender.

Een dergelijk besluit, om op elke synode te onderzocken of er in de geloofsbelijdenis niets te veranderen en te verbeteren valt, is ons van onze Nederduitsche synoden niet bekend. Hier wordt nog van geen *Catechismus* gesproken, ook niet in art. 12 der vorige syn. v. 1 Mei 1564, ofschoon daar sprake is van *cathechiser en public*. De syn. v. Wez. verlangt dat de dienaars zich houden aan de leer vervat in de Belijdenis en in den *Catechismus*, en dat men in de Nederlandsche Waalsche kerken volgen zal den *Catechismus* van Genève, II, art. 3, III, art. 2.

2. Les fideles advisent de ne bailler point de besogne aux papistes si longtemps qu'ils auront moyen d'employer de leur freres fideles à ce travail, et surtout les povres qui ont faute de besogne.
3. Les parens, comme pasteurs de leurs familles pour façonner leurs enfans en la crainte de Dieu, seront admonestez de ne les envoyer ni mettre es escoles ou autres maisons quelconques, esuelles ils pourroyent estre corrompus, ou abbruvez de mauvaise vie ou doctrine.
4. Celuy qui jouit longtemps de la predication de la parole de Dieu, et ce neantmoins refuse de communiquer à la Cene, s'excusant sur son infirmité, sera admonesté de communiquer à la premiere Cene, puis sera derechef admonesté de communiquer à la seconde, et à son refus, n'i assistera point, mais pour la troisieme fois en estant encore admonesté, sera mesme privé à son refus de la communion de la pa-

role. Toutefois chaque Consistoire jugera de son infirmité avec discretion ayant esgard au devoir de charité.

De syn. v. Dordr. 1574 art. 73, eischt niet minder gestreng om *elken nachtmale* te communiceren. Die het verzuimen, in 't bijzonder aanspreken, voor den kerken-raadt ontbieden, vermanen en dreygen met Gods gerichte: en soo dit alles niet en helpt, met de Classe raadsragen: doch dat men niet lichtvaardelijken tot der *Excommunicatie* en come.

5. Quant au Baptesme des petits enfans desquels on doute s'ils pourroyent vivre longtems, l'ordre accoustumé doit estre gardé es lieux où la predication est ordinaire, et quant aux lieux où les predications se font extraordinairement et hors heure, c'est à la discretion des Ministres de s'accommoder à l'infirmité des peres, se donnans toutefois garde de les nourrir en aucune superstition.

6. Le pain de la Cene peut estre administré à ceux qui ne peuvent boire de vin, s'ils font protestation que ce n'est point par mespris et y employent leur effort.

7. Les enfans engendrez en paillardise par gens qui sont de l'Eglise, ne peuvent estre repoussez du Baptesme, quand ils seront presentez, pourveu que les parens ayent recognu preallablement leur faute.

8. Item les promesses de mariage faites par menaces ou contraintes des parens ou autres quelconques sont declarées nulles.

9. Ceux qui par opiniastreté retireront leurs aumosnes ordinaires pour les distribuer eux mesmes à leur volonté, et resisteront à toutes saintes admonitions et remonstrances à l'extrémité seront suspendus, comme mesprisans l'election des Diacres et l'ordre Ecclesiastique.

10. Ceux qui ne comparoistront estans sonmez par trois divers jours de venir au Consistoire avec remonstrances convenables seront suspendus comme rebelles.

11. Nul mariage ne sera receu en l'Eglise s'il ni a preallablement contract passé devant un notaire publicq, ou pour le moins en presence de gens suffisans.

12. Le fidele ne pouvant avoir raison d'un infidele par voye amiable pourra bien plaider sa cause par devant un Magistrat infidele.

13. Les Anciens et Diacres, qui se seront monstrez du tout negligens à exequer leurs charges, et persisteront en ladite negligence, apres plusieurs admonitions à eux faites, seront finalement demis de leurs charges, et la cause de leur deposition signifiée à la compaignie.

14. Quand la benediction ou graces papistiques se disent devant ou apres le repas, pour le moins si le fidele n'a la constance d'y contredire ouvertement, qu'il ne laisse de prier Dieu, montrant par quelques gestes qu'il n'advoüe point une telle prophanation du nom de Dieu et de sa parole.

15. Les Ministres tant pour s'accommoder à une mesme façon que pour plus grande edification, adviseront de distribuer et le pain et la coupe à un chacun de la Cene.

16. Les Consistoires des Eglises seront advertis d'avoir esgard sur ceux qui partiront d'une Eglise pour aller en un autre, afin qu'ils ne partent point legerement d'une Eglise en laquelle ils auront moyen

de vivre, pour se retirer en un lieu, auquel estans destituez de tous moyens ils seront en charge à l'Eglise. Toutefois qu'on garde d'empescher le partement de ceux qui seroyent pressez par persequotion.

IX. *Du Synode tenu en la Vigne le 3 de December 1565.*

1. Ceux qui estans au lieu de leur residence, auront failli, non obstant les admonitions qui leur auront esté faites, de venir en la compagnie, seront suspendus afin de donner lieu aux autres qui feront mieux leur profit de la parole de Dieu qu'eux et sera la cause de leur suspension declarée en la compagnie.
 2. Combien que la ceremonie de l'excommunication soit indifférente moyennant que le fait y soit; toutefois pource que toutes choses se doivent faire par bon ordre en l'Eglise du Sr., les Eglises suivront une mesme forme dressée au Synode d'un commun consentement sans lier toute fois les Ministres aux mesmes paroles qui y sont.
 3. L'autorité des ordonnances du Roy et Magistrat doit estre gardée inviolablement, tant au transport des marchandises es pais estrangers comme es toutes autres choses.
 4. Celui qui voyant ses pertes induit sa femme à se tenir à son douaire, et se saisir de tous les biens qui restent, avec tres grand prejudice de tous les creditiers, doit estre grievement repris, pourvu que c'est raison qu'ils portent la perte par ensemble, puis que les debtes ont esté faites par commun accord et pareil attente de profit, mesmement, si cela ne procede point du mal gouvernement ou desbauchement du mari.
 5. Il n'est licite à homme fidele d'exercer autre vocation que la sienne outre l'ordonnance du magistrat, et le droit du lieu, et tel ne doit estre aucunement supporté.
 6. On ne peut inserer au contract plus qu'on n'apporte en mariage pour circonvenir les parens.
 7. Qu'un jeune homme ou une jeune fille apres s'estre fiancé à la papauté se repent de sa faute et n'est delibéré de poursuivre ce mariage en la papauté, il ne se peut marier à un autre: mais se doit efforcez du tout à gagner la partie ignorante, ou bien attendre qu'elle ait rompu la promesse soit en se mariant avec un autre, soit en paillardant.
 8. Le Ministre qui estant apprehendé se rend incapable d'une telle charge par un lasche renoncement; ce neantmoins apres longue experience de sa repentance, pourra estre r'appelé en sa charge, sur tout si la necessité des Ministres presse jusques là.
- Syn. v. Middelburg, particuliere vraag 41. Ofte die afgezette dienaars wederom verkoren mogen worden? Sal sulks de classieale vergaderinge geoordeelt worden.
9. Combien que jouer des histoires de la bible ne semble es ce à condamner du tout pour quelques considerations; si estce que pourra que c'est un espee de prophanation du nom de Dieu, les fideles se contenteront de jouir de la predication de la parole du Dieu, faite avec puissance et autorité divine.
 10. Nul Ministre ne pourra exhorter en compagnie non rangée

sans le sçeu du Consistoire ou bien de quelques Anciens pourceque cela pourroit attirer quant es foy, mauvais et dangereux soupçon de superiorité ou de contemnement du Consistoire.

X. *Du Synode tenu en la Vigne le 16 d'Avril 1566.*

1. Que le Ministre, si faire se peut, ou en son absence le Diacre ou l'Ancien receive les promesses de mariage, en toute reverence et crainte de Dieu.

2. Item doresnavant on mettra difference entre les aumosnes distribuées aux povres, et le gage des Ministres, pour oster matière de confusion et de plainte.

3. Que le jour avant que s'assembler au Synode, un chacun porte la copie de ses questions au president du Synode precedent, afin que tous les autres en puissent avoir copie, et y assoir leur jugement.

4. Que tous fideles se gardent de toute espece d'alchemie, comme chose tendante à tromperie envers tous, et contrevenante à la gloire de Dieu, et mesmes ne pouvant donner assistance en sorte que ce soit, à ceux qui s'exorcent en ce mestier là.

Deze synode van April, waarop niet veel behandeld schijnt, is weinige dagen daarna, in het begin van Mei, door een tweede gevolgd, die onder anderen door Marnix, Junius en Saravia is bijgewoond. Reeds daarom mag zij belangrijk heeten, dat dit edel drietal er vereenigd is geweest, maar ook is er de confessie herzien. Van deze synode maakt het *Livre Synodal* geene melding. Ook in de oude synodale afschriften, die in de Kloosterkerk te 's Gravenhage bewaard worden, hebben wij er niets van gevonden. Evenwel weten wij toch iets van de handelingen dier synode door hetgeen Junius er ons van heeft medegedeeld. Hij schrijft: « conventibus aliquot expenso (quibus etiam bis per illud tempus Antverpiae Philippus Marnixius S. Aldegondius interfuit) visum est necessarium ad praeventenda graviora Ecclesiarum incommoda, ut quemadmodum Flandri jam diu fecerant, ita nos publice Ecclesiam colligeremus concionesque in propatulo haberemus, cum Antverpiae tum ubicumque futura esset colligendarum Ecclesiarum per Euangelium Christi commoditas. Quo tempore Confessionem Belgicarum Ecclesiarum de Synodi, quae ineunte Majo habita fuerat, sententia recognitam ad fratres Genevenses misi ut a se probatam excudisinerent; si videretur utile, et institutum illud nostrum Deo precibus commendarent. » (*Vita ab ipsomet conscripta, bij Gerdes, Serinium antiq. t. I, p. 245, 246. Vergelijk Ens, Kort historisch berigt, bl. 97 en Le Long, Kort historisch verhael, bl. 106.*)

SYNODE ONDER HET KRUIS GEHOUDEN TE WEZEL.

1568.

Vele aanhangers der hervorming in ons vaderland hebben hun toevlugt naar elders genomen, toen het hun door de scherpe plakaten op het stuk van de godsdienst te bang werd gemaakt. Zij vloden over de grenzen naar al zulke plaatsen, waar zij vrij leven en hunne godsdienst in stilligheid oefenen mogten. Het was vooral in Londen, Wezel, Embden en Frankendaal, dat zij rust en veiligheid gevonden hebben, en daar stelden zij geschriften op, die bij de stichting onzer Nederduitsche hervormde kerk van grooten invloed zijn geweest. Londen en Frankendaal deden veel voor het symbolische en liturgische onzer kerk. Wezel en Embden hebben ons ieder eene kerkordening nagelaten.

Wij spreken nu over Wezel en over de synode daar gehouden.

Het waren Roomsche geestelijken, die, even als Groote en Gansfoort bij ons, de hervorming in Wezel en Kleefsland hebben voorbereid. Kloprijs (1518), Mattheus (1522), vooral Adolf Clarenbach, conrector der Wezelsche school (1523), waren kundige Augustijner monniken, van wie het eerste licht is uitgegaan. De laatste heeft zijne belijdenis in 1529 met den marteldood te Keulen schoon bevestigd, en dat verhoogde bij velen den ijver voor de waarheid. Ook dient Myconius genoemd, hofprediker van Johan Frederik, zoon van den hertog van Saxon en schoonzoon van den regerenden hertog van Kleef. Hij reisde in 1527 het Kleefsland door om de dwalingen van het pausdom te wederleggen. Tegen die dwalingen heeft, aan het Kleefsche hof, niet minder geijverd de verlichte Heresbach, die de bijzondere raadsman van den hertog en de leermeester zijns zoons was, en door Erasmus als een *vir omni literarum genere absolutus* is geprezen. Het was waarschijnlijk niet zonder zijne medewerking, dat het aanroepen der heiligen, met andere misbruiken der Roomsche kerk, in gansch Kleefsland op hoog bevel werd afgeschaft. In Wezel had reeds de magistraat de aflaatkramers verdreven en hun het wederkeeren verboden op straffe van neus en ooren te verliezen, waartoe men messen aan de stadspoorten hing. Hertog Johann zelf was verlicht, en hij liep zoo hoog met Erasmus, dat hij diens geschriften openlijk aan de geestelijkheid zijner landen aanbeval en van hem in 1531 eene algemeene kerkorde verzocht ter hervorming der verbasterde kerken in zijn gebied. Deze kerkorde van Erasmus, in 1533 verbeterd, baande den weg voor de belijdenis der gehele waarheid van het Evangelie. Daartoe heeft boven allen medegewerkt onze Zeeuwsche Iman Ortzen. Hij was een man van groote geleerdheid, buitengewone gematigdheid en onvermoeiden ijver. Van 1538 predikte hij tien

jaren lang het Evangelie in Wezel. Maar toen er op last van hertog Willem, in weerwil der vertoogen van den Wezelschen magistraat, het *interim* van Karel V werd afgekondigd, verwijderde hij zich met zijne ambtgenooten en keerde eerst in 1560 terug, door de Wezelsche regering op nieuw beroepen. Sinds dien tijd heeft hij tot aan zijn dood (1571) het werk der hervorming met Rollius, de Bruin, Bommelius, Hollandus, Theodorus en vele andere Nederlandsche predikers voortgezet. Wel hadden zij daarbij nog met menige moeilijkheid te kampen en was het vooral de strijd tusschen Luther en Zwingli over het avondmaal, die ook hier met tweespalt in de gemeente dreigde. Maar de gematigdheid van Ortzen en de vreedlievende gezindheid van de Wezelsche regeringsmannen hebben dat kwaad geweerd. In het jaar 1563, nadat te Heidelberg de catechismus was uitgekomen, zette de magistraat het werk der hervorming met nieuwen ijver door. Wat nog van het bijgeloof overgebleven was, werd weggenomen en tevens in last gegeven aan Ortzen, van Mechelen, Rollius en Heidfeld „den Bijbel alleen te leeren, zich aan de Augsburgsche belijdenis en hare verdediging te houden en alle seeten en dwalingen van het pausdom te mijden.” Daarna begon hertog Willem ook weder mede te werken, die de hervorming anders menigmaal door zijne onstandvastigheid had tegengewerkt. Van den rijksdag te Augsburg (1566), waar hij door eene beroerte getroffen was, teruggekeerd, beriep hij eene vergadering der aanzienlijksten en verstandigsten zijner onderdanen, die op zijn bevel in 1567 te Dusseldorp een nitvoerig ontwerp van hervorming hebben opgesteld. De hertog, die voorgenomen had dit ontwerp door den druk bekeud te maken, wankelde wederom en stelde dit voornemen uit, wijl de Roomsche geestelijkheid van Keulen zich sterk tegen dit hervormingsplan verzette. Maar al werd dat concept al niet opculijk afgekondigd, kwam het toch tot veler kennis en strekte niet weinig om den moed der hervormingsgezinden te verhoogen. Dat hervormingsconcept was eene voortzetting van de vroegere Erasmiaansche kerkorde. Het liet nog wel enige gebruiken der verouderde belijdenis toe, maar had toch de duidelijke strekking om onkunde, bijgeloof en ergerlijk leven uit de kerk te verbannen. Het hield zich noch aan den paus, noch aan Luther, noch aan Zwingli of Calvijn, maar was op den Bijbel als hoofdgrond gebouwd. Van dien tijd af mogt gezegd worden, dat het Evangelie in Wezel en in gansch Kleefland vrijen loop had. (Over deze hervorming in Wezel en het Kleefland leze men Adr. 's Gravezande's „Bericht wegens den staat der hervorming in de steden Wezel, Aken, Ceulen, Dantzig en Stade,” Bijlage III van zijn tweehonderdjarige gedachtenis van het eerste synode der Nederlandsche kerken onder het kruis, en zoo in als buiten Nederland allezins verstrooid, gehouden te Wezel den 3 Nov. 1568. Inzonderheid verdient ook alle aandacht: L. J. F. Janssen, de Nederlandsche hervormden in Kleefland, vooral te Wezel, in de XVI eeuw, en derselver tienjarige vreedelingschap aldaar, gegrond op een HS. uit die dagen; ter herinnering aan den roem onzer vaderen. In het Archief voor kerk. gesch. van Kist en Roijaards V, bl. 54—77).

Wij begrijpen ligtelijk, dat dit Wezel, van de Roomsehen als de *moeder der geuzen* gehaat, bij de hervormden onzer Nederlandsche gewesten in hooge achting stond. Het was dan ook geen wonder, dat zij naar deze niet ver verwijderde stad hunne schreden richtten, als de nood hen tot vlugten dwong. Reeds in 1545 hadden eenige uitgewekenen der Zuid-Nederlandsche provinciën er schuilplaats gezocht. Juist omtrent dien tijd had de hertog uit vrees voor den Keizer scherpe brieven tegen het toelaten van geloofsverandering aan den Wezelschen magistraat gezonden, maar met de onderhandsche verzekering tevens, dat hij niet voornemens was om iemand in zijn gewisse te bedroeven. De magistraat aarzelde daarom ook niet aan deze vlugtelingen, nadat zij hunne belijdenis hadden overgegeven, het wonen in de stad en het uitoefenen van hunne godsdienst te vergunnen. Deze vlugtelingen hebben in Wezel den grondslag der Waalsche gemeente

gelegd, die later veel heeft toegebracht tot de uitbreiding der Calvijnsche geloofsbelijdenis in deze landen, ofschoon hunne Calvijnsgezindheid in de door hen overgelegde belijdenis weinig merkbaar was.

Later (1556) kwamen verdreven Nederlanders uit Engeland aan, die na den dood van Eduard VI voor Maria gevlugt, in Denemarken afgewezen, en in Rostock, Wismar, Lubbeck en Hamburg niet broederlijk ontvangen, eindelijk, zooveel zich in Embden of elders niet vestigden, te Wezel schuilplaats zochten. Zij kwamen ook op min gunstig tijdstip, daar ten vorigen jare, ten gevolge des sacramenten-strijds, strenge besluiten genomen waren tegen de sacramentarissen, waartoe men de navolgers van Zwingli en Calvijn, en dus ook deze vlugtelingen telde. Maar toen men raad inwon bij Melancthon, hoe met deze vlugtelingen te doen, antwoordde die vredelievende hervormer, dat men hen, die reeds waren ingenomen, niet weder uitstooten zon, al ware het dat zij eenigzins anders over doop en avondmaal dachten. Zoo werden dan ook dezen opgenomen en geduld.

Toen nu nog later de nood der hervormden in onze gewesten al hooger steeg; toen Willem van Oranje het land verliet, Alva in Brussel zijn intogt deed en Egmond en Hoorn werden gevangen genomen; toen de raad van Zijne Excellentie, of de raad van beroerte, werd ingesteld, die al spoedig zijn bloedig werk begon; toen alle Nederlanders voor kettersch of kettergunstig en door doen of laten in majesteits-schenderij vervallen werden verklaard; toen het van alle kanten aan het vangen ging van allerlei stand, allerlei sexe, allerlei ouderdom; toen de galgen gerist, de raden, de boomen aan den weg met lijken verladen stonden; toen elke dag op nieuw zijne deerlijkheid had, het baffen der bloedklok niet ophield en aan het verbeurd maken der goederen geen einde was — toen verlieten vele duizenden huis en hof, toen vlood wie vlieden kon, en die Kleefland en Wezel maar bereiken mogt, was gered.

Daar verzamelde zich dan een groot getal van vlugtelingen uit Noordbrabant, Gelderland, Utrecht, Holland en Zeeland, als ook nog uit Artois en Vlaanderen, maar ook hier waren zij alle gevaar niet geheel ontweken. Hertog Willem van Kleef begon hun den voet dwars te zetten „gedreigt sijnde, so men meent, door schrijven van den hertog van Alva, van dat hij de rebellen des coninc van Spangien aldaer in sijn land ophield en beschermde“ — (Bor, oorsprongk, begin en vervolgh der Nederlandsche oorlogen enz. I, bl. 160 oude druk, 225 nieuwe druk). Ook toen de magistraat van Wezel, met hunne antwoorden op ettelijke hertogelijke artikelen te vreden, hen met hun geld en gereede koopmanschap in bescherming genomen had, liet Willem hun door zijne gezanten nieuwe artikelen voorhouden. Van deze artikelen, die lang en vele waren en door het meerendeel der vlugtelingen niet wel waren verstaan, werd hun de copie geweigerd. En toen zij een schriftelijk antwoord gaven, namen de gezanten dat ook niet aan, zeggende, dat zij den hertog mondeling rapport zonden doen. In dat geschrift verklaarden zij, dat zij zich te vreden hielden met al zulke predikatie en kerkdienst, als binnen Wezel gebruikt en gedreven werden; dat zij zich geenszins schuldig kenden aan enige rebelligheid of oproer tegen de koninklijke majesteit van Spanje, noch aan enige gelijke misdaad; en dat zij bereid waren, gedurende den tijd van hunne woonstede binnen de landen van zijne vorstelijke genade en de achtbare overheid van Wezel, alle behoorlijke gehoorzaamheid, dienst en getrouwigheid met lijf en goed te bewijzen. Ofschoon zij voorsloegen zich hiertoe des noods met eede te verpligten, beval de hertog desniettenstaande den 2 Januarij 1568, dat de Wezelsche regering hun aanzeggen zou, tusschen dien tijd en lichtmis Wezel en de vorstelijke landen te verlaten. Toen waren de verdrevenen om des woords wil diep verslagen. Zij rigtten eene ootmoedige supplicatie aan den hertog en eindelijk is hun door de hulp van vele vrienden en door de medewerking van den Wezelschen magistraat vergund te blijven, „doch niet sonder hare grote en merklijke kosten en schenckagien.“

Sedert dien tijd schijnt de hertog hun geene moeite meer te hebben aangedaan. Van de stads overheid en burgerij ondervonden zij zoo veel goeds, dat zij tien jaren daarna, den 24 Februarij 1578, twee zware zilveren bekens aan den magistraat overgaven, als eene kleine memorie van de Nederduitsche en Waalse gemeenten, waaraan de nakomelingen zouden mogen zien de aan hen bewezene weldaden. (De heer L. J. F. Janssen heeft in de aangeh. verhandeling, een oud afschrift bekend gemaakt van de: Oration so in presentiren der 2 credencen door den gedeputirden in vollen raet gedan is worden. Anno 1578 den 24 Februarij. In deze hoogst merkwaardige dankrede onzer voorouders wordt buitengemeen geroemd op de „goudhait und groitte vrundlichait” welke de Wezelsche regering en burgerij hun bewezen hebben; „uwe eigen huiser hebt gei uns geopent, unde sonder einige abgunst, vrehait verlent, om hier tho mogenn handellen und uns brodt tho winen, neit mein offte mer, als uwe eigen bergers. — In somma U. W. und G. sint uns dermaiten behuleplich gewest mit uwe autoritet, raet und dergelichen dingen meher, dait als uns undancbuir vaiderlant ja unse frunden und neste frunden, uns heben verlaitten unde den ruge gekehrt, so hebben U. W. und G. unse in plaitze von Vaitter und Moder frunden und verwanten seich selbest erbaiden und gegeben. Uwe stait eist uns ein reichit vaitterlant gewest, deiwille wey dair inen hebben magenn vreddlich leven und sterben, und mit U unsen Goitt doinen in den geist und warhait,” bl. 20 en 22.).

Toen het jaar 1568, dat zoo dreigend voor de in Wezel geherbergde Nederlanders begon was, rustig voortliep, viel het oog van eenigen op die veilige stad, om daar eene kerkvergadering te houden, ter beraming van goede orde, niet slechts voor beperkte kringen, waartoe de meeste Waalse Synoden hadden gediend, maar voor al de Nederlanden. Reeds had men vruchteloos gepoogd om zulke gewenschte vergadering in Antwerpen of Embden te beleggen, en thans vereenigden zich daartoe in Wezel den 3 November eenige predikanten en andere voortreffelijke leden der Nederlandsche kerk, bannelingen om des Evangeliums wil.

Op deze vergadering, die hoogstens acht en dertig leden telde, waren mannen van grooten naam in kerk en staat. *Willem van Zuylem van Nyevelt* „heer van 's Heeren Arentsberghe, een edelman van staatyken huize, die, voorvluchtigh om den godsdienst, de kost met zijn handen had moeten winnen, en zich tot Emmerich met boekbinden geneert”. (Hooft, Ned. historien, VII, bl. 277. 's Gravezande, bl. 130, verwart hem met zijn vader, den dichter van de *Souterliedekens*, die reeds in 1543 overleden was. Hoe deze zoon, *Drossaerd van Cuylenburg*, zich bij het beeldbreken te Asperen heeft geweerd, kan men zien in *Nederlands opstand tegen Spanje 1564—1567*, door Joh. v. Vloten, bl. 93 verv.).

Jonkheer *Petrus de Rycke*, rechtsgeleerde van Gent, al vroeg gebannen en na de verlossing van het Spaansche jak Baljuw te Vlissingen. 's Gravezande noemt hem: een wakker man, groot in den burgerstaat en van gezegende nagedachtenis in de kerk van Nederland (a. pl. bl. 132 en 133).

Jonkheer *Philippus van Marix*, heer van Sint Aldegonde, *aussi célèbre par ses emplois, par son savoir, par ses ouvrages, que par son dévouement au prince d'Orange, à qui il rendit des services importants, à la liberté, qu'il défendit avec persévérance, et à la religion réformée au maintien de laquelle il s'employa avec un zèle éclairé et prudent* (Sermons de Teissière l'Ange, p. 341).

Hermannus van der Meere, een voornaam ingezetene van Antwerpen, die den 23sten Augustus 1566 als gevolmagtigde der Nederlandsche hervormden handelde met den prins over de godsdienst-cefeningen te Antwerpen, en in 1567 ter verantwoording was ingedaagd.

Ook waren er nog *politici* uit Embden tegenwoordig, als *Henricus Michael*, *Jacobus Laubegeois*, *Christophorus Becanus* en *Cornelius Rhetius*, welke laatste licentiaat der rechten te Embden was en op den rijksdag te Spiers een smeekeschrift voor de vlugtelingen

uit Groningen en de Ommelanden overgeleverd heeft. Embden werd op dezen tijd door Alva met scherpe geveesen bedreigd en door de pest geteisterd ('s Gravezande t. aangeh. pl. bl. 90). Dit mag de genoemde heeren uit Embden wel gelrongen hebben om naar Wezel te gaan. Maar er waren ook dienaars des Woords tegenwoordig.

Petrus Dathenus. Hij is de eerste onderteekenaar der kerkordening en was waarschijnlijk voorzitter der Wezelsche vergadering. Uit eene kleine stad van Vlaanderen, die tegenwoordig Mont-Cassel heet, geboortig, is hij in een Carmeliten-klooster te Yperen geweest, en heeft, nadat bij de Roomsche godsdienst verlaten had, te Kortrijk en Poperingo het Evangelie verkondigd. Daarna is hij leernaar geworden bij de vlugtelingen in Engeland, vervolgens in Frankfort en eindelijk in Frankendaal, van welke laatste plaats hij naar de kerkvergadering te Wezel is opgekomen. Later hebben zijne bemoeijingen te Gent in vereeniging met Imbyze en zijn uitvaren tegen den prins hem vele vijanden verwekt. Men vindt zijn leven geschetst in het zeer verdienstelijk *specimen historico-theologicum Petri Datheni vitam exhibens* van H. ter Haar, Utrecht 1858, die ten slotte van hem zegt: *germanus sui temporis, suae patriae filius, omnes fere virtutes sed etiam vitia, quae in his cernuntur, veluti in speculo oculis nostris spectanda praebet* (p. 156). Men weet, hoe Hooft losvaart tegen dezen verloopen Munnik en tegen zijn buldren ten preekstoel af oover 'theylloos punt der Gentsche bevreedinge. (Ned. hist. XIII, 541). De heer Groen van Prinsterer beoordeelt hem niet te hard, als hij schrijft: *Il y eut en lui moins violence de caractère, qu'un zèle quelquefois mal dirigé* (Archives IV, p. 219).

Herman Modet uit Zwol afkomstig, een der eerste *hoghepreekers* in Vlaanderen, die de beeldstormers aangemoedigd heeft „mitsdien hij gepreekt hadde, dat men d'idolatrie niet alleenlick uyten herten en behoorde te doen, maer oyeck uyten ooghen;” die er zich ook op beroemt, dat hij ijverig mede gebroken heeft (Nederlands opstand tegen Spanje 1564—1567 door J. van Vloten, bl. 83, 89, 90), en die ook bij het oproer der hervormden te Antwerpen (1567) werkzaam was en de sleutels der stad reeds in handen had. Naar Norwich in Engeland tot de Nederlandsche vlugtelingen geweken, is hij sedert weder naar het vaderland teruggekeerd, en heeft de Wezelsche vergadering bijgewoond. Daarna predikant te Zicrikzee, geraakte hij door zijne heerschzucht en drift in zulken twist met den zeebevelhebber de Rijk, dat de prins hem, om hem van daar te trekken, tot zijn hofprediker benoemde. Ook in die betrekking wist hij zich zoo weinig te matigen, dat de prinses Charlotte van Bourbon hem *inmodet* heeft genoemd, en aan dien naam schijnt hij ook bij de beroerten in Utrecht ten tijde van Leicester beantwoord te hebben (Hooft. VI, 235, 236, Ypeij en Dermont, Gesch. d. Ned. herv. kerk II, aant. bl. 13).

Cornelius Watraven, van Aalst uit Vlaanderen, predikant te Armentières, waarschijnlijk thans als vlugteling te Wezel gehuisvest. *Georgius Ochamus Sylvanus* tot 1567 predikant te Antwerpen, die zijne *schaopjens*, dat roerend afscheidslied, dichtte, in het Geuzenliedboek bewaard (Nederlands opstand tegen Spanjen, 1567—1572, door J. van Vloten, bl. 58).

Wij hebben al namen genoeg genoemd om aan te toonen, dat op die vergadering te Wezel uitstekende *viri politici* en *ministri ecclesiae* zijn bijeen geweest. (Zie over de andere leden, en over degenen, in wier afwezigheid geteekend is, of die, nadat hun de handelingen waren voorgelezen, er insgelijks hunne namen onder hebben geplaatst, bijl. VII van de twee honderdjarige gedachtenis enz. van 's Gravezande.)

De vergadering dezer mannen schijnt niet luide aangekondigd, en hare handelingen hebben zoo weinig bekendheid verkregen, dat geschiedschrijvers als Bor, Uijtenbogaert, Brandt en anderen er geene melding van maken. Ook in de kerk-ordeningen der gereformeerden Nederlandschen kerken enz. Delft 1612; en in de kerkelijke wetten van Priesland en kerken-ordeningen der Nederlandsche gereformeerde kerken, Leeuwarden 1771 is deze

Wezelsche niet opgenomen, maar met de Embdensche een begin gemaakt. Hiertoe kan wel hebben bijgedragen, dat deze vergadering bijna alleen uit bannclippen bestond, die nergens in eenige gemeente der Nederlanden werkzaam waren en waarschijnlijk zonder mandaat of medeweten van eenige dier gemeenten vergaderd zijn geweest; waarom ook de handelingen dezer vergadering niet werden aangemerkt als eene synodale kerkordening, maar, gelijk Trigland schrijft, slechts als „verseheydene artykelen, inhoudende de voornaemste saecken, op welke in het stellen van eene goede kerken-ordeninge ghelet soude moeten worden” (kerkelycke geschiedenissen, bl. 161). Hij noemt al die artikelen slechts *preparaten* en de edele opstellers hebben er niet anders over gedacht. Zij verklaren duidelijk en bij herhaling, dat zij slechts eenige regels aan de hand geven, waaraan de kerken zich bij voorraad houden kunnen, *donec exacto synodo rectius aliquid ac perfectius constitutum fuerit* (I, 8).

In deze voorloopige artikelen heerscht buitengewone gematigdheid. Als iets gegrondest is in het woord van God, in het exempel der apostelen, of in de gestadige gewoonte der kerken, *in his non temere a communi ecclesiarum consensu ac inveterato usu recedatur*. Maar ten aanzien van alles wat geen fundament heeft in de leer of het exempel der apostelen, wil men de vrijheid der kerken door geene voorschriften en formulieren bepalen, zoo om daarmede te ontgaan conscientiewang, als om af te snijden alle oorzaken van twist. *Sed licet id cuique sequi, quod res et usus quemque docuerit esse convenientissimum* (I, 9). Vrij wordt gelaten het eens of meermalen besprengen van den doopeling, het belien van den doop vóór of na de predikatie, of ook, ten gevalle der zwakken, in huis, het gebruiken van peters en meters, of het overgeven van de zorg voor de gedoopte kinderen aan de ouders alleen en de geheele gemeente (I, 10, VI, 2, 3). Insgelijks of men het avondmaal staande of zittende zal vieren, onder het voorlezen van de schrift of onder het zingen van psalmen (I, 10, VI, 15). Wordt ook vrij gelaten het bevestigen der dienaars des Woords met openbare gebeden of met oplegging der handen (II, 11). Ook veel, dat de predikatie en het gebruik van leerboeken en formulieren betreft, wordt in ieders goedvinden gelaten (II, 25, III, 2, II, 27, VI, 10).

Deze gematigdheid, die ons in zeer vele artikelen aangenaam tegenkomt, is wel aan den bijzonderen druk dier tijden toe te schrijven, maar misschien ook daaraan, dat een groot deel dezer vergadering uit *viri politici* bestond, wier gematigdheid meestal die van predikanten als Datheen en Modet overtrof.

De verdeeling van vierderlei bediening, *ministorum, doctorum, seniorum* en *diaconorum* (I, 11) is naar Calvijn.

Het ambt der *ministri* is Gods woord te prediken en tot leering, vermaning, vertroosting en bestraffing toe te passen, de sacramenten te bedienen en de kerkelijke tucht te onderhouden.

Den dienaren zijn bijgevoegd de *doctores* en *prophetae*, welke ook wel het ambt van leeren bekleeden, maar op eene verscheidene wijs (II, 13, 14).

De instelling van een *collegium prophetarum* (I, 1, II, 16—20) is uit de Londensche gemeente overgenomen. Deze profeten, zoo genoemd naar I Cor. XII : 28, wierpen vragen op nopens den inhoud der leerredenen van de dienaars des woords ten aanhoore der gemeente en de dienaar des woords beantwoordde die tot der gemeente genoeg was gedaan; of een hunner verklaarde een deel van een boek der Heilige Schrift, waarna dan een ander, die in de zitplaats op hem volgde, bij het gesprokene nog iets tot stichting voegde, en de oudste of voornaemste profeet met gebed besloot. De manier van vragen en antwoorden wordt hier afgekeurd. (Zie over dit profetenwerk: de Christelijke ordinanciën der Ned. gem. Christi te Londen van Micron, cap. XII, en Ypey en Dermout, geschiedenis d. Ned. herv. kerk I, bl. 496).

Van de *Seniores* wordt geëischt, dat zij over hunne wijken wacht houden en van huis tot huis, de leden die onder hun opzigt staan, ten minste eens alle weken, en voorts en voornamelijk om den tijd van het houden des nachtmaals bezoeken. Dit huisbezoek is aan de *ordonnances ecclésiastiques de l'église de Genève* ontleend (C. Slingerland Conradi, *commentatio de visitatione domestica* in de *Annalen der Utr. acad.* 1827—1828).

De *diacones* zijn, vooral in groote steden, in twee soorten gedeeld. De eerste houdt zich bezig met het inzamen en nitdeelen der aalmoezen, de andere met onderwijzen en vertroosten van zieken, gekwetsten en gevangenen (V, 5, 6). De Waalsche synode van Antwerpen (1 Mei 1564, artt. 12—19) heeft aan deze diakenen dezelfde *consolation spirituelle et corporelle* opgedragen. Ook vrouwen van vermaarde proeve en vroomheid, mits bejaard, mogen tot dit werk van het diakenschap worden toegelaten (V, 10). Later is dit niet voeglijk geoordeeld (Syn. v. Middelburg, part. vraag 56).

In het stuk van *verkiezing* wordt de stem van het volk niet hoog geschat. In plaats van de *plebis suffragia* is het zeer te wenschen, *ut pius magistratus maturo seniorum judicio ac prudenti delectui mutua praeberet vellet operam* (II, 3). Dit is in den geest van de *ordonnances ecclésiastiques de l'église de Genève* en zal ook wel in den geest, of nit de pen geweest zijn van eenige politieke heeren der vergadering.

Elke provincie werd in classen verdeeld, hetgeen volgens Ypeij geschied is naar de verdeling, die in de Roomsche kerk hier te lande bestond (a pl. 1. aantek. bl. 166). Men mogt dan bij gebrek aan godvruchtige overheden de hulp dier classen tot het beroepingswerk gebruiken. *Id nimirum si fiat non magnopere videntur plebis suffragia deberi desiderari, cum seniorum impotentiam frenare possit plurimum ecclesiarum auctoritas* (II, 3).

Maar zoolang er ook nog geene classen zijn, zal men het dubbel getal aan het volk met name voorstellen, waarnit dan *per singulorum suffragia media pars electa in ministerii functionem adhibeatur* (II, 4).

Als echter het volk tot de verkiezing weinig bekwaam is, of er weinige geloovige en geoefende mannen zijn, of tegenstrijdige partijen woelen, of geene dienaars, noch kerkelijk bestel in die plaatsen ooit is geweest, zal men niemand tot de dienst bevorderen, *nisi accedente alterius ejusque praecipuae alicujus et si fieri potest vicinae ecclesiae auctoritate ac judicio* (II, 5).

Het voorstellen dier dubbeltallen aan de gemeente was reeds door de Waalsche synode van Teurs, 1563, ingevoerd. Het bestond ook reeds veel vroeger in de gemeente der vluchtelingen te Frankfort en was dus aan Dathcen wel bekend. Daar was echter niemand gehouden, *ex propositis eligere, nemini etenim jus suffragii eripitur. Tantum viderit ut idoneum aliquem tantae functioni eligat* (Zie de: *Liturgia sacra, seu ritus ministerii in ecclesia peregrinorum Francofordiae*, 1554, bij Richter, die evang. Kirchenordnungen des XVI Jahrhunderts, II, 159).

Wat het bestuur der kerk aanbelangt, vinden wij hier: *senatum ecclesiasticum sive consistorium* (IV, 1); *classes seu paroeciae; synodi provinciales*, en schijnt reeds aan eene algemeene nationale kerkvergadering gedacht te zijn, daar van middelen gesproken wordt ter bijeenroeping van eene *Synodus provincialis totius Belgii* (I, 3 en VIII, 19). Hier hebben wij dus reeds den geheel grondslag van die presbyteriaal-synodale kerkinrigting, welke aan onze Nederlandsche Hervormde kerk eigen geworden is.

Nopens de leer dient aangemerkt, dat deze kerkordening, gelijk alle volgende, zich houdt aan de *betijdenisse des gheloofs* van Guy de Bres, die reeds door de Waalsche kerken was aangenomen; maar bovendien voert zij ook den *Catechismus* in. Deze catechismus door Zacharias Ursinus niet zonder raadplegen der catechismi van Calvijn, van à Lasco en van Micron vervaardigd, overzien en verbeterd door de voornaamste predikan-

ten van de Paltz, cindelijk in 1563 door den keurvorst Fredrik III ingevoerd, was reeds in hetzelfde jaar te Embden in het Nederduitsch uitgekomen (Vinke, libri Symb. eccl. ref. Nederl. praef. L.—LXXV).

Onderteekening is niet voorgeschreven, maar den gekozen dienaar werd gevraagd: *ecquid per omnia consentiat cum ea doctrina, quae in ecclesia publice retinetur secundum ea quae confessione fidei — denique vero catechesi continetur* (II, 8).

Aan de Waalsche kerk wordt vrijheid gelaten om den Geneefschen catechismus te gebruiken. Het onderzoek dergenen, die als lidmaten zullen aangenomen en tot het avondmaal toegelaten worden, zal ook *secundum brevioris catechismi formam* geschieden (VI, 10), en daarbij is zeker gedacht aan: *de kleyne Catechismus, Kinder of berichtheere der Duytscher Ghemeente te London, ghemaect door Marten Micron*, welk boekje, op de leest van den grooten catechismus van à Lasco geschoeid, geheel in den Zwingliaanschen geest was.

Betreffende de *godsdienstoefeningen* is voorgeschreven, ten minste één dag in de week tot solemnele gebeden te heiligen (II, 27), maar daar er bijgevoegd is „voor of na de predikatio”, waren dit die biduren nog niet, waar latere synoden van gewagen.

De *gebeden* mochten geschieden, *dictante spiritu*, of naar de *formula ecclesiae Genevensis alteriusque cuiuspiam*, welk heenwijzen naar de Geneefsche gebeden zal geschied zijn ten genoegen der Calvijnsgezinden, die zich ergerden aan de bovendrijvende Zwingliansche begrippen in de Dathensche liturgie (Vphey en Dermout. a. pl. I, bl. 529).

Voor het *kerkgezaag* werden de psalmen van Dathen aanprezen. Onze Nederland-sche hervormden bedienden zich van de *Souter-liedekeus op alle die Psalmen van David, op wereldsche wysen beryut door Willem van Nievoerseldt, met den latynschen text op den kant*. Antwerpen 1540. Deze waren echter min geschikt om in eene plechtige godsdienstoefening gezongen te worden. Nu was nog wel een psalmboek van Johannes Utenhove ten dienste der Nederduitsche gemeente van Londen, eerst bij gedeelten en eindelijk volledig uitgekomen in 1566; als ook nog eene Nederduitsche overzetting door Lucas de Heere van de Fransche psalmberijming van Clement Marot en Theodorus Beza. Maar toen Dathen naar diezelfde Fransche berijming de psalmen in het Nederduitsch ten jare 1566 uitgaf, was het volk overal hoog ingenomen met het gebrekkig werk van dezen algemeen bekenden en beroemden prediker. Daarom besloot de Wezelsche vergadering: *in cantu ecclesiastico retinebuntur per omnes Belgii ecclesias psalmi a Petro Datheno comersi* (II, 31).

Bij het *prediken* zal men zich rigten naar deze twee hoofdstukken des Evangeliums; het geloof namelijk en de bekeering. Wat hier nopens de wijze van prediken wordt aangevonden is ook in onzen tijd nog alzins der beartiging waardig, en ook dit: *ad unius horae spatium orationem temperare* (II, 22, 23 en 24).

Doop en *avondmaal* moeten bediend worden naar het gewoon formulier uitgedrukt in de kerkelijke ordnanciën (VI, 2, 13). Deze Christelijke ordnanciën, van Micron reeds in 1554 uitgegeven, waren bij vele gemeenten in gebruik, maar de liturgie van Dathen, naar de Paltzische en Calvijnsche alsmede naar de ordnanciën van Micron, vervaardigd, heeft zich suel met zijne psalmberijming en den Heidelbergschen catechismus, waar achter zij gedrukt was, verspreid en de overhand verkregen (J. A. M. Meusinga, over de liturgische schriften der Ned. herv. kerk, in het Haagsch genootschap tot verdediging der Christ. godsdi. XI, bl. 33 verv.).

Nopens de *liturgie* voegen wij hier nog bij, dat de vragen en vermaningen die voor de bevestiging van kerkdienaren voorgeschreven zijn, (II, 12 en IV, 7), veel verschillen van die, welke onze hedendaagsche bevestigingsformulieren bevatten, maar die ook later en niet vóór 1581 zijn opgesteld (Meusinga, a. pl, bl, 49 verv.). Zoo spreekt deze Wezel-

sche kerkorde ook van geen formulier van afsnijding en wederopneming. Van wederopneming gewaagt zij zelfs niet.

Uit al het opgemerkte blijkt genoeg, dat deze synode, ofschoon zij *nur eine vorbereitende Conferenz* was, zoo als Dr. G. V. Lechler haar te regt in zijne *Geschichte der Presbyterian und Synodalverfassung* bl. 116 heeft genoemd, niet te min uitvoerig de zaken behandelt; dat zij niet *nur einige*, maar zeer vele *Punkte* vast stelt en zelfs het min gewigtige niet vergeten heeft. Hiertoe behoort: de bepaling van het voorlezen vóór de godsdienstoefening van één of twee kapittelen door een ouderling, diaken of iemand anders uit de gemeente (II, 29); het stellen van een voorzanger om de jeugd en het volk in het zingen voor te gaan (II, 32); het hangen van borden in de kerken, waarop de wijze van psalmen zingen wordt uitgelegd, en van nog andere berdeken, door welke aangewezen wordt, wat psalmen op welken dag gezongen zullen worden (II, 33, 34); het houden van een boek der acta des kerkeraads, en van doop-, lidmaten- en trouwboeken (IV, 13, VI, 5, 11, VII, 2). Ook is niet vergeten het bijeen brengen van de *gagie* voor predikanten en van al wat tot gebruik der kerkdienst noodig is. Het beroep der dicnaars moet afgezonderd zijn van de zorgvuldigheid over andere zaken, en het is ook met het ambt der ouderlingen strijdig gekeurd, dat zij zich zouden onderwinden uit te geven of te bedienen kerkelijke goederen, van wat natuur die ook mogten zijn en waar zij van daan mogten komen (V, 12, 14, 16). Het mag betwijfeld worden of de kerkelijken der Wezelsche vergadering wel eenparig tot deze laatste besluiten hebben melegewerkt. Datheen en Modet hebben althans in Gent en Zierikzee niet getoond, dat zij hun beroep van de zorgvuldigheid over andere zaken poogden af te houden. De consistoriën met hunne ijverige predikanten en ouderlingen, vooral in Antwerpen, dat brandpunt der beweging van 1566, waren in den nood en de verwarring van dat jaar reeds buiten den kring hunner geestelijke roeping geraakt (Nederlands opstand tegen Spanje 1564—1567, van J. van Vloten, hoofdst. V, *de consistoriën*, en het jaar 1566 door M. L. van Deventer, bl. 48 verv.).

Eindelijk zij nog aangemerkt, dat deze Wezelsche kerkordening geene bijzondere rigting der hervormde kerk gevolgd is, maar dat de opstellers, gelijk zij in de inleiding verklaren, *apud optime reformatas ecclesias* zijn te rade gegaan, en het blijkt uit alles genoeg, zoo als zij ook aan het einde van hun arbeid betuigen, dat zij steeds hebben gevraagd, *quid ecclesis Belgicis conducat vel non conducat*.

De handelingen dezer Wezelsche synode zijn in het Latijn opgesteld. Trigland zegt, dat hij die Latijnsche acta heeft gezien, welk handschrift aan eene voornaame classe van Zuid-Holland toekwam (a. pl. bl. 161). 's Gravezande verklaart, dat onder de kerkelijke papieren, welke te 's Gravenhage in de Kloosterkerk onder het opzigt van de gedeputeerden der Zuid-Hollandsche synode bewaard worden, ook berust *eene authentique synodale acte van Wesel van den jare 1568* (a. pl. bl. 117). De heer T. J. F. Janssen heeft in het Archief voor kerk. gesch. d. V. de Latijnsche acta publiek gemaakt naar een exemplaar in 4° nit het Wezelsche Kerkarchief, hetwelk in 1639 te Dordrecht door den WelEerwaardigen Johannes Gijsius is geschreven. Deze latijnsche *acta Synodi Wesaliensis* zijn overgenomen door Dr. A. L. Richter in zijne *Evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts*, II, 310. In het jaar 1664 heeft Lodewijk van Rensse deze kerkorde in het Nederduitsch vertaald uitgegeven, welke vertaling door Ens achter zijn *kort historisch berigt* is geplaatst en in de derde uitgaaf van het bekende *kerkelijke handboekje* (1738) is overgegaan.

Wij volgen hier de kerkordening zoo als zij gevonden wordt in het kerkelijk placatboek, aanhangsel van het derde deel.

A C T A

Ofte handelingen der Versameling der Nederlandsche Kercken, die onder 't Cruis sitten, ende in, ende buyten Nederlant allesints verstroyt zyn, gehouden tot WESEL, den 3 Novembris, ende vervolgens in den Jaere M. D. LXVIII.

Waer inne de Dienaren Godts van de Nederlandtsche Kercken vervat hebben 't gene sy tot welstandt der selve oordeelen, ten deele noot-sakelick, ten deele profytelick te zyn.

Uyt het Latyn, in wleke dese Handelingen gestelt zyn geweest, in onse Nederlandtsche Tale overgeset.

VOOR-REEDEN.

De Apostel gebiedt dat alles in de Kerke ordentlick, ende eerbaarlick moet toegaan; op dat een eenparige toestemminge in de Kerke blycke, ende gevonden worde, niet alleen in de Leere, maar oock in deselve ordre, ende Politie: ende om dusdanige eenparigheyt oock in alle Nederlandsche Kerken te onderhouden, soo heeft ons goetgedacht dese volgende Articulen, waar over raat gepleegt is by de best Gereformeerde Kerken in andere plaatsen, ordentlick hier voor te stellen, op dat die alle met gemeyne toestemminge van de Dienaren Godts in Nederlant tot een salige vrucht der Gemeynte besegelt, ende onderhouden mogen werden.

I. C A P I T T E L.

Van Collegien, ende Provinciale Classen.

1. Vermits voornamelyk van noode is tot welstand der Gemeeynten, dat men voor al besorge, dat Godtsalige, geleerde, ende in de Heilige Schrift ervarenen Mannen, over deselve worden gestelt tot Dienaren, ende Herders; soo en kan niemand twyffelen, dat daar toe een noodig middel is kennisse der Talen, ende discipline, ende gestadige oefeningen in 't uitleggen der Schrifture, die men Propositionen, ofte Prophetien noemt. Ende dat gedaan zynde, soo is ook van noode om een eenparige voet te beramen, ende 't onderhouden in Leere, Ceremonien, ende Discipline; dat dikwils aangestelt worden vergaderingen der naburige Kerken, om aldaar voor te brengen 't gene dusdanige saken betreffen zal.
2. Daarom meinen wy, dat men voor al moet arbeiden, dat Collegien der disciplinen worden aangestelt, waar inne de drie hooft-talen geleert worden, ende voornamelyk ook neerstelyk geeffent de suivere belydenisse van de Heilige waarheydt: ten anderen, dat men bequaamelyk affleyde elke Nederlandsche Provincie in zekere Classen; op dat elke Gemeeynte wete, met wie sy zullen beraatslagen, ende verhandelen allerhande voorvallende gewigtige saken, tot gemeine nuttigheid hares oordeels behoorende.
3. Edog nademaal voor alsnog van dusdanige saken niet en kan besloten worden, eer het gebruik, ende de ervarentheid daar in zal hebben geleert, welke plaatsen, ende tot wat voorvallende dingen, die meest bequaam zullen zyn; daaromme oordeelen wy, dat, soo wanneer Godt de Heere sal in Nederlant geopent hebben de deure tot verkondinge zynes woorts, alle Gemeeynten, ende hare Dienaren, metten eersten in alle neerstigheid zullen besorgen, datter gelt worde versamelt, ende by een gebragt, om een algemeene Provinciale Synode te vergaderen, om in dusdanige wettelyke Synode te beramen, ende te besluiten, wat in deze, ende andere zaken tot gemeine welstand der Kerken dienende, ende tot onderhoudinge van zeer goede ordre, sal moeten worden gevolgt.
4. Tot deze algemeene vergaderinge verstaan wy, dat zal gebragt worden 't gene aangaan zal de aanstellinge van Collegien, Leeraars, haar onderhout, ampt, ontzag, de Scholastyke oefeningen, Professionen in de Theologie, onderhoudinge van Propositionen ende Prophetien, ende 't gene voorts daar toe behoort.
5. Item hoe ende op wat wyze in elke Provincie bequaamelyk Classen zullen worden gestelt, ende wanneer die ofte elk in 't bysonder, ofte gezamentlyk in 't gemein zullen by een komen, ende wat voorts betreft hare ordre, bewint, auctoriteit, Kerkelyke censuren.
6. Gelyk ook daar in 't gemein zal worden verhandelt, 't gene Houwelykse zaken, ende Egtscheydingen, ende tot een besluit, alles wat in 't gemein alle Kerken, ende de bedieninge der zelve aangaat: want dat de eene of de andere Kerke, of nu, ofte immermeer hier na, zig in 't byzonder zoude aanmatigen 't gene alle Kerken aangaat, son-

der toestemminge der zelve, dat komt niet overeen, noch met de autoriteit van de H. Schrift, noch met de billykheid der wetten.

7. Edog indien zoodanige Synode om de zwaarheid der zaken, ofte tyden, niet en kan worden gehouden; zoo oordeelen wy, dat men uit alle de voornaamste Gemeeynten der Nederlandsche Provinciën, de uitmuntenste Mannen zal verkiezen, om eerst elk by haar zelve, ofte twee, ofte drie by een, te ontwerpen 't gene dienen sal tot afdeylinge der Classen, instellinge van een Collegie, verklaringe van alle andere zware zaken, ende in 't geheel tot de beste toestant der Kerken: daar na zullen zy daar over gezamentlyk handelen, ende daar uit een gemein formulier ontwerpen om 't zelve door alle, ende een ieder Kerke goet te keuren; ofte indien daar iets verbeterings weerdig is, dat met gemein toestaan te verbeteren, ende in een beter forme te stellen.

8. Daarentusschen evenwel, nademaal door Gods genade alrede de deure der waarheid is geopent, zoo moet men niet vertoeven; en daarom vermits eenige ordre, ende geschiktheid in 't gemeen moet gehouden worden, waar door, als met een band der Kerkelyke eenstemmigheid in 't gemeen mag vast blyven, zoo heeft ons goetgedagt, dat men soude ingaan deze wyze, ende zekere articulen ontwerpen, waar na zig de Predikanten elk in hare Gemeeynte zullen reguleren, tot dat in een Synodale Vergaderinge iet beters, ende volmaakters zal besloten wezen.

9. Ende onzes bedunkens, zoo komt naast over een met de Leere, ende ordonnantien der Apostelen, en het onberispelyk voorschrift van de outste, en suiverste Gemeeynten, dat men voor eerst in alle zoodanige omstandigheden, welke in haar natuur middelmatig zyn, ende geen fundament en hebben in de Leere, ofte Exempelen der Apostelen, nog in eenig nootzakelyk, ende onvermydelyk gewigt ofte reden gegront zyn, met gene voorschriften ende formulieren, de vryheid der Kerken zal bepalen, zoo om daar mede te ontgaan conscientiedwang, als om af te snyden alle oorzaken van twist; maar het zal een yeder geoorloft zyn te volgen 't gene hy bevint door onderhandeling bequaamst te zyn voor de Gemeeynte, tot dat iets zekers over zoodanige zaken in een Provinciale Synode zal beraamt zyn.

10. Onder dusdanige middelmatige zaken houden wy dat men in de *bedieninge des Doops* eens ofte meermaal met het water besprengt de Dopelingen; dat men den Doop bedient voor, ofte na de Predicatie, ende daar toe ofte neemt zekere Getuigen, ofte dat de Ouders alleen, ende de geheele Gemeente, de zorge bevolen blyft over de gedoopte Kinderen. In de *bedieninge des H. Avontmaals*, of men dat zal doen zittende aan de Tafel; ofte onder het staan, ofte gaan, het Brood, en de Drinkbeker uitreiken; of men onder de bedieninge zal gebruiken het voorlezen van de Schrift, ofte het zingen der Psalmen; ende wat meer van zoodanige dingen voorkomt, over welk middelmatig gebruik, als 't de zake vereischt, het onervaren Volk ook zal onderwezen worden: ende zal geen Kerke in 't byzonder vermogen dit middelmatig gebruik weg te doen, ten zy om zeer gewigtige oorzaken, die van de Provinciale Synode eerst mede toegestemt zyn.

11. Maar in zaken, die van een andere nature zyn, en gegront-vest ofte in Godes Woort, ofte in het gebruik, ende exempel der Apostelen, ofte in de gestadige gewoonte der Kerken, en dat op gewigtige, ende noodzakelyke reedenen, daar inne zal men niet ligtelyk van de gemeine toestemminge der Gemeynthe afwyken. Ende dat van zoodanige nature is, hebben wy in de volgende Capittelen ende Articulen volkomelyk ende beknoptelyk vervat, want nademaal voornamelyk vier trappen van bedieninge in Godes Kerke van Apostelen worden voorgesteld, der Predikanten, Doctoren, Ouderlingen ende Diaconen, aan dewelke toebetrouwt is de bedieninge des woordts Gods in alle opregtigheid, ende de zorge over 't gene de eefbaarheid, handel ende de wandel der Gemeynthen, ende bystant der arme Ledematen aangaat; waar toe ook behoort de bedieninge der Sacramenten, ende van de Kerkelyke tugt: welk alles by een gevoegt, ende met Godes woort over een komende, wettelyke getuigenissen, ende kenteekenen der ware Kerke zyn. Voorwaar als deze stukken wel worden aangestelt ende onderhouden, zoo is 'er niet overig, 't gene tot opregtinge der Gemeynthen zeer van noode zoude zyn, ofte vereyscht konnen worden.

II. C A P I T T E L.

Van de Dienaren ende Doctoren.

1. Ende voor eerst is geheel noodig dat niemand tot de Kerken-dienst ende eenige andere Kerkelyke bedieninge in de Gemeynthe wordt toegelaten, zonder wettelyke roeping, verkiesinge, toestemminge, behoorlyk examen ofte onderzoek, ende wettelyke ordre.

2. Nu 't en kan geenzins ende met geen regt voor een wettelyk beroep, ende verkiesinge gehouden worden, waar inne niet, zoo veel mogelyk, uitgesloten worden ende de kuiperyen van die beroepelyk ofte beroepen is, ende de ligtveerdige, ende de ongematigde genegentheden van 't Volk; ende het eersugtig gebied der Ouderlingen, ende der Voorgangers.

3. Om deze onwettelykheden voor te komen, was voorwaar te wenschen, dat de Godvrugtige Overheden geliefden onderling de handt, ende hulpe te bieden den Ouderlingen in haar ryp oordeel, ende voorzigtige verkiesinge; want een zulke wyze zoude al het goetduncken des Volks onbeschroomt, ende veiliglyk konnen gerusten op der zelve samengevoegde gezag: 't welk, dewyl dat nauwelyk schynt gehoopt te konnen worden, zoo meinen wy dat geen beter middel kan worden uitgevonden, als dat de gemeine bewillinge der Gemeynthe toekome tot het gezag der Ouderlingen, ende dat men dit in ieder Kerke zoo lange zal onderhouden, tot dat de Synodus, als de Classes zullen verdeilt zyn, zal oordeelen, dat tot verkiesinge, ende onderzoek van zodanige, by een zullen komen Dienaren ende Ouderlingen van vele verscheide Kerken; want als dat geschieden zal, schynen niet zeer van noode te zullen zyn de toestemmingen van het Volk, overmits de auctoriteit veler Kerken genoegzaam de ongematigde driften der Ouderlingen,

(indien eenige mogten ingekropen zyn, 't welk Godt verhoede) kunnen in den toom houden.

4. Daarentusschen dewyle zulks nog niet en kan uitgewerkt worden, om de Ouderlingen geen gezag, ende gebiedt over het Volk meer als behoorlyk is toe te staan, zoo oordeelen wy, dat men het dubbel getal by haar rypelyk verkoren, ende onderzocht (als men dat kan hebben) aan het Volk met name zal voorstellen, waar uit dan voorders met ieders toestemminge de eene helft verkoren zynde, tot de bedieninge zal aangenomen worden.

5. Maar nochtans, in welke plaatsen het Volk tot de verkiezinge niet zeer bequaam is, ofte om de weinigte der geloovigen, ofte door gebrek van geleerde ende geoeffende Mannen, ofte door tegenstrydig gewoel der partyen, ofte ten laatsten, om dat nooit te voorens, eenige Dienaren, ofte eenig Kerkelyk bestel in die plaatsen is geweest; zoo agten wy, dat men daar niemant tot den Dienst behoort te vorderen, als met voorgaande auctoriteit, ende oordeel van eenige andere aanzienlyke, ende is het mogelyk, naburige Gemeeynte.

6. Daarentusschen oordeelen wy, dat men na 't exempel der Apostelen een dag instellen zal tot solemneel vasten, ende bidden, op dat Godt met zynen H. Geest wil by zyn ende zegenen het oordeel, ende de stemmen des Volks, en ook de verkiezinge, ende beproevingen der Ouderlingen.

7. De wettelyke beproevinge betreft ten deele de Leere, ten deele den handel ende wandel der Beroepene.

8. In de Leere, is nut dat men in agt neme vier zaken; eerst sal men vereischen getuigenisse van Gemeeynte, ofte Schole, ofte ook Stadt, waar inne de Beroepene te vorens heeft gewoont, om zekerlyk te verstaan, of hy niet eenige Ketterye toegedaan is geweest, of hy niet in vreemde ende curieuse vragen, en ledige speculatiën meer als billyk is, zig heeft vermaakt; of hy niet neerstiger, als 't betaamt, kettersche Boeken heeft gelezen, ende of hy niet veel gehanteert heeft Menschen van vreemde gevoelens, ende hare droomen toegevende. Daar na zal men hem afvragen of hij in alles over een komt met die Leere, welke in de Kerke openbaarlyk wordt onderhouden, ende vervat is in de *Belydenisse*, (welke eerst van de Kerkendienaren in Vrankryk aan den Franschen Koning is overgelevert, ende daar na in het Nederduitsch overgezet zynde, aan den Koning van Hispanien, ende de andere Overheden van Nederduitschland is toegeschreven ende behandigt,) *gehyk ook in de Catechismus*. Ten derden zal men hem onderzoeken, en ondervragen over alle de voornaamste hoofdstukken der Religie. Ten laatsten zal men hem voorstellen, ten minsten twee, ofte driemaal eenige Schriftuurplaatsen, om die Prophetischer wijze voor de Dienaren, indiene tegenwoordig zyn, ende Propheten of Doctoren, ende die ook niet by de handt zynde, voor de Ouderlingen, uit te leggen.

9. In 't onderzoek op het leven der Beroepene tot den dienst, zal men zig te vreden, ende vergenoegt houden met de getuigenissen der genen, waar onder hy verkeert heeft.

10. Dit alles (zoo wanneer het in een Synode aldus zal besloten

wezen) zal men doen in Classicale vergaderingen, als de verdeelingen der Classen gedaan zyn; ende daarentusschen kan het niet anders geschieden, als in de Consistorie van elke Kerke: nogtans alle die 't gelegen komt, zullen eerst de Dienaars, diese tot den dienst willen aannemen, zenden tot Uitheemsche Gereformeerde Kerken, en daarse te veiliger mogen rusten op der zelve onbedorven oordeel, ende examen, daar over geen verkeert vermoeden en kan vallen.

11. Als nu de Dienaren alzoo onderzocht ende van het Volk goetgekeurt zyn, zoo oordeelen wy, dat men dezelve ofte met openbare gebeden, ofte met oplegginge der handen ('t welk wy laten in de vryheid der Kerken) voor de geheele Gemeeynte, na de wyze der Apostelen, in den dienst zal bevestigen. Deze bevestiginge zal geschieden ofte van de Dienaar der zelve Gemeeynte, indieder is; ofte indien niet, van de naburige Predikant, wiens gezag in de verkiezinge, ende onderzoekinge, gebruikt is geweest.

12. Dog deze bevestinge zal niet eer geschieden, voor dat de beroepene Dienaar in het gezigte van de geheele Gemeeynte, zig heiliglyk aan den Predikant, die hem de handen zal opleggen, verbint, dat hy in zynen Dienst zal beogen ende betragten de verbreidinge van de eere Godts, de zuivere bedieninge zynes Woorts, ende de stigtinge zynrer Gemeeynte; dat hy de getuigenissen des H. Geestes niet en zal buigen tot zyne byzondere begeerlykheden, nog in 't alderminste afwyken om gunste, om gelt, om vreeze, van de waarheid; dat hy ook zal Godtvrugtelyk onderhouden de Kerkelyke Ordonnantien, welke tot goede ordre, ende ruste der Gemeeynten behooren, ende ten laatsten, dat hy na zyn vermogen zyn ampt zal waarnemen in vermanen, bestraffen, ende vertroosten, waar het van noode zal zyn, uitsluitende alle gunste ende aanzien der Personen.

13. Ende 't is buiten alle tegensprekinge, dat het ampt der Dienaren, welke de Schrifture ook altemet de naam geeft van Herders, Opsienders ende Ouderlingen, voornamelyk bestaat in het woort Godts suiverlyk te verkondigen, ende bequamelyk te ontleiden, ende zoo in 't openbaar, zoo in 't byzonder tot leeringe, vermaninge, vertroostingge, ende bestraffinge na tyts gelegentheid, toe te passen. Daar benevens in de bedieninge der Sacramenten, ende onderhoudinge der Kerkelyke tugt.

14. Den Dienaren zyn bygevoegt de Leeraars, ende Propheten; dewelke wel ook het ampt van leeren bekleeden, maar op een andere verscheide wyze.

15. Van dusdanige Leeraars en kan men voor als nu niet zekers beramen, tot dat de tydt, ende voorval der zaken, 't zelve zal leeren den genen, die in de Synode t'zyner tydt zullen by een komen.

16. *Propheten* noemen wy alhier, die in de Vergaderinge der Gemeeynte, de eene ofte de andere Schriftuurplaatsen ordentlyk uitleggen, gelyk Paulus ingestelt heeft: ende daar inne onderscheiden wy haar van de Predikanten, dat hun lieden eigentlyk bevolen wort het uitleggen der Schrift, ende te leeren, maar het ampt der Dienaren Godts strekt zig veel wyder uit, als te voren is aangewezen.

17. Daaromme oordeelen wy, dat deze ordre der Prophetie in alle aankomende, ofte ook bloeyende Gemeeynten, daar 't eenigzints kan geschieden, na Pauli instellinge behoort onderhouden, ende Collegien der Propheten aangesteld te worden, die op zekere dagen alle weke, ofte alle twee weken na de Predicatie, ofte op andere bequame tyden voor de Gemeeynte zullen verschynen, ende tot aller stigtinge t'een ofte t'ander boek des Bybels met bequame ordre, by beurten zullen verhandelen: ende als die 't zyn beurt is, zyn ampt zal hebben volbragt, zoo zullen de gene die hem in de zitplaatzen volgen, ook het hare, indien 't hun goetdunkt, mogen bybrengen, 't gene tot stigtinge dient; ende alzoo ten besluit, de vergaderinge met de gebeden van de voor-naamste Propheet worden geëindigt.

18. Maar wat aangaat die maniere van propheteren bestaande in vragen ende antwoorden, agten wy, dat men niet en zal gebruiken, maar schouwen; als vervreemt zynde van Pauli instellinge, ende zeer dikwils gevende aanleidinge tot twist ende tweedragt.

19. Tot dit Collegie der Propheten zullen niet alleen de Dienaren worden aangenomen, maar ook de Leeraars, ende Diaconen, ja uit de Gemeeynte zelfs, zoo daar eenige zyn, die begeerig zyn de gave der prophetie, van den Heere te ontfangen, tot gemeene nuttigheid toe te brengen, zoo nogtans, datse hun eerst door proponeren onderwerpen zullen het oordeel ende goetvinden der Dienaren, ende andere Propheten, ende met enen beloven voor de volle Gemeeynte, ofte voor de gene, die het toekomt haar te onderzoeken, datse de Schrifture niet en zullen verdrayen, maar zeer opregtelyk ter eere Godts ende tot stigtinge der Gemeeynte uitleggen, en zig zonder beswaarnisse onderwerpen de Kerkelyke censure, te oeffenen t'zyner tyd in de Classicale by eenkomsten.

20. Dusdanige Propheten ende Leeraars zullen in de Kerkenraadt plaatze hebben, zoo menigmaal enig verschil ontstaat over de Leere, ofte over de ceremonien, vermits haarlieden voornamelyk toekomt de beproevinge der geesten, ende leerstukken.

21. Tot dezelve, oordeelen wy, ofte, haar niet konnende bekomen, tot de Dienaren ofte Ouderlingen, dat men ook zal brengen de twyffelagtige voorvallen, die onder de Geloovigen in de Gemeeynte byzonderlyk ontstaan: konnen zy niet voldoen, zoo zal men het in schrift vervatten, ende tot een Predikant, ofte die ook niet konnende voldoen, tot de Classis brengen: maar wy agten, dat men noch in 't openbaar, noch in 't byzonder, de ooren des Volks met velerhande questien zal ontrocen, ende ontstellen.

22. Voorders wat aangaat de wyze van prediken ende propheteren, daar in kan men niet byzonders yemant voorschryven, als alleenlyk, dat ieder na de gaven van den H. Geest ontfangen, zal tragten de H. Schrift op het duidelykste uit te leggen, ende op 't alderbequaamst na 't begrip der Toehoorderen toe te passen: dat men zal vermyden alle hatelyke ende stinkende affectatie of hoogdraventheid, waar inne vele zeer dikwils vervallen, die haar selven behagen in vele onnutte speculation; die buiten het wit in den text voorgesteld,

afdwalen; die met velerhande spitsvinnige allegorien spelen, die neerstiger als 't betaamt, opzoeken, ende aanpryzen Heidensche getuigen, ja dikwils fabuleuse, ende heilloose getuigenissen: die met voordagt trachten duister te zyn in woorden ende spreuken; ende ten besluit, op diergelyke wyze, meer tot ydele vertooninge, als tot stichtinge, de Predicatie aanstellen.

23. Maar men zal alles richten tot deze twee voornaamste hoofstukken des Euangeliums, het geloove, namelyk, ende bekeeringe: ende daar inne zullen de Predikers als tot haar eenig wit beoogen, ende inscherpen de ware afstervinge, ende levendigmakinge des Menschen: zy zullen arbeiden in te dringen met hare Predicatie, zoo veel doenlyk is, in alle de bedekte voorhangselen ende schuilhoeken van de zielen der Toehoorders, ende bestraffen alle valsche opinien, ende ketterijen, ende boose zeden; ende niet alleen blyven staan op grove schelmstukken, ende blykelyke zonden, maar ook uitschudden die verborgene geveinstheid des herten, ende daar uit voor den dag brengen, ende op het bequaamste uitroeyen het seminarium ende die modderpoel van allerhande godtloosheid, hovaardigheid ende ondankbaarheid, 't welk zelfs in de alderbeste nog zyn voedsel, ende bewegingen heeft.

24. De Predikanten en zullen ook niet met al te lange Predicatie belasten de memorie der Toehoorders, noch haar yver breken, ende alzo als een walginge der mage toebrengen, ende dat voornamelyk op werkdagen in de weeke voor het gemene Volk, ende als men de Prophetische oeffeningen zal plegen; daarom zullen zy hare Predicatie met een uure afhandelen.

25. Dit alles nochtans laten wy alzo in ieders goetvinden na de mate des H. Geestes, dat niet te min elk Dienaar ende Propheet zig geerne, ende van zelfs over deze dingen de zachte ende zedige oordeelen der Classicale leden onderwerpe.

26. Daar het in groote Steden, ende Gemeeynten bequamelyk kan geschieden, vinden wy geheel geraden, dat men aanstelle bysondere Propositionen, te doen binnens huis van zoodanige, van welke merkelyke hope is, datse schier ofte morgen de Kerke zullen dienst kunnen doen, ende bequaam zyn tot de openbare bedieningen in Godes Gemeeynte: dog dat zulks geschiede ten overstaan van een der Predikanten; ofte immers der Leeraars ofte Propheten.

27. Eenen dag ten minsten in de weeke zal men na ieders Kerke bequame gelegenheid heiligen tot solemneele gebeden, ende voor, ofte na de Predicatie, doen openbare belydenisse der zonden, ende nederige afbeddinge voor den Volke: ende de gebeden ofte zelfs stellen, na ingeven des H. Geests, ofte volgen het Formulier van de Kerke van Geneven, ofte van andere.

28. De gebeden, die men ordinaris doet na de Predicatie ofte Prophetie, zullen de Predikanten ofte Propheten op het bequaamste richten na de materie in de Predicatie verhandelt, ende kan 't geschieden, de voornaamste hoofstukken in 't kort aanraken, op dat te meer de Goddelyke zaken ende te dieper in de herten der Toehoorders in bly-

ven mogen, ende met eene van de onervarene verstaan worde, wat heerlyk gebruik de Schrifture geeft tot het maken der gebeden.

29. Voor de Predication, dewyle het Volk vergadert, zal het niet ondienstig zyn, om de gemocderen door ydel geklap niet te verstroyen, noch den Godsdienst oncre aan te doen, dat de een ofte de ander Ouderling ofte Diaken, ofte iemand anders uit de Gemeynthe daar toe gestelt, een ofte twee Capittelen eerst den Volke voorleze, ende dat men dan voort na gewoonte de Psalmen voorzinge.

30. Maar de Voorlezers moeten gedcnken, dat het haar niet toe en komt de Schrifture uit te leggen, daar van zy haar geheelyk zullen onthouden, om niet de zeyssen te werpen in eens anders Oogst, ende met ontydige verklaringen de gewoonlyke wyze der Kerke te be-roeren.

31. In de Kerkelyke gezangen, zal men in alle Kerken van Nederlant onderhouden de Psalmen van *Dathenus* overgezct, op dat niet door verscheidenheid der overzettingen iets worde ingebragt of tusschen come, dat minder bequaam is, ende minder zoude dienen tot stigtinge.

32. In welke Gemeynthe Scholen zyn, waar in de Schoolmeester in Musyke is ervaren, die zal den Kinderen voorzingen, ende daar op zullen de andere Liederen volgen: maar daar geen Scholen zyn ofte de Schoolmeesters onervaren in Musyke, niet en kunnen voorzingen, zal dienstig zyn ten minsten een Voorzanger te stellen, om het Volk in 't zingen voor te gaan, ende haar gezang te matigen ende te reguleeren, en dan aldermeest, als de Predikant in Musyk geheel onervaren is.

33. Ten zal niet vrecmt zyn dat men in de Kerke hange eenige borden of taferelen, waar inne kortelyk de wyze van Psalmzingen, ende de gewoonlyke konst van zingen word uitgeleit, op dat niet door het qualyk zingen des Volks, ofte ergernisse, ofte stoffe tot belacchen, de Ongeloovige worde gegeven.

34. Hierby zal men nog andere bordekens hangen, daar inne aangewezen word wat Psalmen, op welke dag gezongen zullen worden, op dat die wil, te voren overdenke 't gene men zingen zal, 'ten zy men best agt de Psalmen van vorens tot agteren toe ordentlyk te vervolgen: want wy laten elke Gemeynthe in hare vryheid, op wat ordre zy de Psalmen zullen willen zingen.

III. C A P I T T E L.

Van de Catechismus.

1. By het ampt van den Kerkendienst ende Prophetic, word niet zonder reden te regt bygevoegt de gewoonte van Catechiseren, welke van de Apostelen, ende hare Discipulen, overgelevert is, ende daarom t'eenemaal, onses oordeels, in de Kerke moet worden onderhouden.

2. In de Nederlantsche Walsche Kerken zal men volgen de Catechismus van Geneven, in de Duitsche Kerken, de Heydelbergse: doch wy laten dit in de vryheid derzelve tot de eerste aanstaande Synode.

3. Elke Gemeynthe behoude ook in hare vryheid de tyd van Catechiseren, na tyds ende voorvallender zaken gelegentheid: de wyze dus lange in 't gebruik zal nog onderhouden worden: ende men zal met alle zorgvuldigheid de Kinderen, na hare jaren, niet alleen laten opzeggen ende van buiten leeren de syllaben ende woorden des Catechismi: maar ook leeren verstaan de zake zelfs: ende niet alleen in hare memorien, maar in 't binnenste van hare herten indrukken. Daarom zal men niet alleen de Jeugt de woorden afvragen, maar ook ondervragen over de materie zelfs, klaar ende ten volle uitgeleidt van den Catechist: ende voor alle dingen zal van noode zyn in het uitleggen des Catechismi, op het gemeenzaamste met haar te handelen, ende het onderzoek te rigten na het begryp der Kinderen. Men zal ook ernstelyk aanhouden by de Ouders der Catechumenen ende Schoolmeesters, om haar te huis, ende in de Schole neerstelyk te onderwyzen, op dat zy 't gene in de Kerke geleert is, van zelfs leeren erkauwen, ende met bequame Schriftuurplaatsen bevestigen.

4. In 't byzonder zullen zy de Jeugt gewinnen tot zedigheit in de Kerke ende Vergaderingen.

Ende voorwaar alle die voor Ledematen willen gehouden worden in de Gemeynthe, zullen zoo haast de jaren den Kinderen zulks toelaten, haar laten Catechiseren, om van der jeugt aan in de ware Leere, ende Godtzaligheid opgebracht te worden: Die zulks weigeren te doen, zullen zonder twyffel de Kerkelyke censure onderworpen zyn.

IV. C A P I T T E L.

Van de Ouderlingen.

1. Volgt de ordre der Ouderlingen, die van Paulo 1 *Cor.* 12. vers 28. worden genoemt Regeringen, ofte 1 *Tim.* 3: 4. Voorstanders: ende te gelyk met de Dienaren maken een Kerkenraat.

2. Daar is zonder eenig tegenspreken haar ampt hier in bestaande, datse elk over hare Parochien ofte Wyken, neerstelyk zullen wagt houden, ende van huis tot huis, die onder haar opzigt staan, ten minsten eens alle weken, ende voorts na het elke Kerke voor gebruik heeft, bezoeken: voornamelyk omtrent den tyd van het houden des Nachtmaals: ende zy zullen getrouwelyk onderstaan, of zy haar opregtelyk dragen in handel ende wandel, in de pligten der Godtzaligheid, in de getrouwe onderwyzinge harer Huisgezinnen, in de Huisgebeden voor dezelve 's morgens, ende des avonts, ende van diergelyke dingen meer: zy zullen haar daar toe zagtelyk, ende nogtans ernstelyk vermanen, ende dat na voorvallende gelegentheid; zy zullense aanmanen tot stantvastigheid ofte versterken tot leidzaamheid, ofte aanprikkelen tot ernstige vreeze Godts: die troost ofte bestraffinge van doen hebben, zullen zy vertroosten ofte bestraffen: ende, indien het de noodd vereyscht, aan hare Mede-Ouderlingen, gestelt over de broederlyke bestraffinge, 't zelve aanbrengen, ende neffens dezelve verbeteren dat te verbeteren is na het gewigte der begane zonden; zy zullen ook niet vergeten

aan te porren elk in zyn Wyk, datse hare Kinderen zenden tot de Catechisatie.

3. Om dit in 't werk te stellen zal noodig zyn dat men metten eersten yeder Kerke afdeile in Wyken na de menigte, ende gemak der Geloofigen: dat men over elke Wyk stelle byzondere Ouderlingen, die alle weke op zekere bestemde dagen in 't gemein in de Kerkenraat zullen bekend maken, hoe het in ieders Wyk toegaat, ende of de Ledematen hun wel dragen, ende de Ouderlingen moeten gedenken, datse niet alleenlyk voor de Gemeynthe, maar voor Godt zelfs rekenschap zullen moeten geven van de Zielen die haar toebetrouwt zyn.

4. In de verdelinghe der Wyken zal men niet zoo zeer letten op bloetverwantschap ofte swagerschap, ofte van onderlinge omgank; als wel op de woninghe ende nabuurschap, tot gerief der Ouderlingen, ende van hare bedieninge.

5. Aangaande het verkiezen ende bevestigen der Ouderlingen, dat zal geschieden even gelyk het toegaat met de Predikanten, maar in haar onderzoek zal men niet zeer letten op dingen gchoorende eigentlyk tot den Dienst des Woorts: ende tot hunne bevestiginge heeft men ook niet van noode de tegenwoordigheid van buiten Predikanten.

6. Maar men zal zeer bearbeiden, datse mogen begaaft zyn met hoedanigheden, welke Paulus vereischt; datse zyn in haar leven onstraffelyk, in Religie zuiver, in Godtzaligheid uitstekende, in beleit van geestelyke voorzigtigheid, waar toe ook zeer dienstig is, datse eenige kennisse hebben van burgerlyke zaken; ende voor al moeten zy heel afgezontert zyn van alle eergierigheid ende grootsheid, ja van alle quaet vermoeden van dusdanige gebreken.

7. De verkorene Ouderlingen zullen beloven aan handen van de Predikant, in tegenwoordigheid van de andere Ouderlingen; ofte, indien 't bequameylyk kan geschieden, voor de geheele Gemeynthe, datse volgens hun ampt zullen bestryden alle afgoderye, Godtslasteringen, ketteryen, overdaat, ende voorts al 't gene openbaarlyk strydt met de eere Godts, ende de Reformatie der Kerke: datse neerstelyk ende getrouwelyk zullen vermanen die hare zorge bevolen zyn, ende dat op allerhande gelegentheid, ende voorval der zaken, ende 't gene zy weerdig agten aan de Kerkenraadt te moeten brengen, 't zelve zullen doen: ende met alle getrouwigheid hun beroep waarnemen; datse haar niet zullen laten innemen, noch door gitten, noch door gunst, maar alleen in alles agt nemen de Gemeynthe, ende de naam des Heeren; geen Heerschappye gebruiken, noch over de Dienaren noch over de Gemeynthe; geen nieuwe Wetten naar haar goetdenken invoeren, maar volgen de Kerkelyke ende Synodale Ordonnantien: ende indien iets nieuws voorkomt 't gene nauwer dient onderzocht, dat brengen aan de Classicale, ofte Synodale Vergaderinge, op dat 't gene verstaan word te strekken ter gemeene beste, met gemeene toestemminghe mag worden afgehandelt. Dit alles voorgegaan zynde, zal men de verkorene Ouderlingen na voorgaande openbare gebeden (want de oplegginghe der handen wort haar ook in vryigheid gelaten) tot hare bedieninge toelaten.

8. De Ouderlingen moeten ook weten, dat tot hun ampt behoort,

Zieken te bezoeken ende te troosten: Hoewel ook zulks aangaat de Diaconen, datse de Zieken niet alleen verquikken met behoorlyk onderhoud, maar ook ondersteunen met vertroosting. Ende daarom zal 't van noode zyn, dat de Ouderlingen de naam der Zieken ende Behoeftigen aan de Diaconen in schrift overgeven, op dat deze te beter haar ampt voltrekken.

9. Maar 't komt gansch met haar beroep niet over een, Wetten te maken, ofte heerschappye te gebruiken over de Dienaren, ofte over hare Collegen, ofte over de Gemeente, ofte in 't afwezen, ofte zonder weten der Dienaren, Kerkenraat te leggen na hun goetdunken.

10. Indien by afwezen der Predikanten, Kerkenraat moet gehouden worden, zoo zullen de Ouderlingen getrouwelyk openinge doen van de oorzake zoodaniger by een komsten, en van 't gene daar in verhandelt is.

11. Indien ook de Dienaren hier ofte daar moeten worden afgezonden, dat zal van de Ouderlingen niet besloten worden, als in 't bywezen van andere Dienaren ofte Leeraars ende Propheten: vermits niet behoorlyk is, dat de zorge van de Gemeente by het weg zenden der Dienaren, kome op deze, ofte onwetende, daar van zynde, ofte tegens haar dank.

12. Vorders zoo menigmaal met gemeine toestemminge, ofte een Dienaar, ofte iemand anders in openbare dienst zynde, elders word afgezonden, ofte met eenige last ten beste van de Gemeente beswaart, dat zal hy geerne ende onbezwaarlyk aannemen, ende met volveerdigheid des gemoets uitvoeren, ende gedenken dat hy in Jesu Christi onses Heeren dienst zynde, niet en is zyns zelfs: andersins indien hy niet en wil involgen het oordeel der Broederen ofte des Kerkenraats, ofte des Classis, zoo zal men met hem handelen na Kerkelyke discipline.

13. Gelykerwys wy ook om vele redenen agten niet alleen profytelyk, maar noodzakelyk te zyn, dat een van de Ouderlingen daar toe uit de andere te verkiesen, neerstelyk aanteikene in een byzonder boek de Acten des Kerkenraats: alzoo ist ook behoorlyk, ende met Godes Woort over een stemmende, dat de Diaconen al haar ontfang ende uitgift, neerstelyk opschryven, en alle maanden, ofte zoo dikwyls het zal vereischt worden, daar van rekenschap doen aan den Kerkenraat.

V. C A P I T T E L.

Van de Diaconen.

1. De Schrifture leert ons klaar, dat het ampt der Diaconen bestaat in de bedieninge des Tafels, dat is, datse de Armen in hunne noot zullen te hulp komen, ende aalmoessen vergaderen, ende 't gene noodzaakelyk is, uitreiken.

2. 't Is behoorlyk, dat hare verkiezinge ende bevestiginge op gene andere wyze en geschiede, als te voren verklaart is van de Ouderlingen; alleen dat men zeer neerstig toezien zal, dat men in acht neme hare getrouwicheit ende vernuftigheit, ende dat men voornamelyk voor

by ga die met gierigheid besmet zyn: ende men zal in alles volgen het voorschrift van den Apostel Paulus 1 Timoth. 3.

3. Zy moeten ook neerstelyk, de Lieden die Godt met rykdommen gezegent heeft, vermanen, om de Kerke en de Armen onderstant te doen.

4. Hoe vele in ieder Kerke moeten gestelt worden, en kan men nu ter tyd niet voorschryven, om dat voor al op de verscheidenheid der omstandigheden moet worden gelet.

5. Maar dat voornamelyk in groote Steden, twee soorten van Diaconen worden gestelt, en is niet vreemt: het *een deel* daar van zullen haar bezig houden in aalmoessen te vergaderen, ende uit te deilen; ende indien de Armen eenige legaten gemaakt zyn, die van de Erfgenamen af te vorderen, ende de legatarissen getrouwelyk te laten toekomen.

6. *Het ander deel* zal meest bezig zyn omtrent Zieke, Gequetste, Gevangene; dewelke niet alleen moeten getrouw ende vernuftig zyn, maar ook begaaft met ongemeene kennisse van vertroostinge, ende van Godes woort, ende neerstelyk van de Ouderlingen vernemen, wat ende hoe vele Zieken ende zwakke Ledematen in haar Wyken zyn, die met troost dienen ondersteunt te worden.

7. Die ziek te bedde liggen, zullen hare ziekte door de Diaconen ofte Ouderlingen, den Predikant aandienen, op dat ofte hy zelfs, des nood zynde, tot hun kome, ende uit Godes woort vertrooste, ofte de Ouderlingen, ofte Diaconen dat aan bevele, als het hem door andere openbare zaken van grooter gewichte verhindert zynde niet gelegen komt.

8. De liefdepligt vereischt ook dat men acht geve op Vreemdelingen, ende Buitenlingen.

9. Daarom zullen de Diaconen uit de Ouderlingen ende andere, vernemen, of 'er eenige geloovige Vreemdelingen in die Plaatsen zyn aangekomen, die hare trouwe ende Christelyke hulpe van nooden hebben; ende indien zy behoefdig zyn, zal mense tot nootdrufft bystaan. Ende deze zorghe behoort zonder tegenspreken tot de eerste soorte der Diaconen.

10. Daar het ook bequamelyk kan geschieden, oordeelen wy, dat Vrouwen van vermaarde proeve ende vroomheid, ende bejaart, tot dit ampt, na het exempel der Apostelen, wel mogen worden aangenomen.

11. De Diaconen zullen ook voorzien, dat de Weduwen ofte Weezen der Gemeynte, van elders geen ongelyk, ofte gewelt worde aangedaan: ende iets vernemende, dat den Kerkenraat bekent te maken, om door eenige uit dezelve terstont te verkiesen, de Magistraten te verzoeken, na hoedanigheid der zaken recht te doen.

12. Vorders behalven deze Diaconen zal van noode zyn dat men ook opzoeke andere goede, vroomen en trouwen Mannen met voorzichtige keure, die bezig zullen zyn om op te gaderen de gagie der Predikanten, ende wat voorts tot gebruik des Kerkendiensts van noode is.

13. Waar onder ook gedacht moet worden op 't gene tot byeenroepinge der Synoden, tot afzenden van Predikanten, ofte eenige andere, in noodzakelyke voorvallen ten beste der Gemeynten, ende tot opbouw der Kerken ende Tempelen behoort.

14. In groote Steden achten wy, daar 't kan vallen, best te zyn;

dat deze ampten onderscheiden zyn, ende dat ook der Dienaren be-
kommerlyk beroep zy afgezonderd van de zorgvuldigheid over andere
zaken: maar dit zal bequaamst konnen beraamt worden in een Synode,
dewelke wy ook de bestellinge der Scholen laten bevolen zyn.

15. Of men ook zal stellen een Rentmeester, ende van rekening te
doen van ontfank ende uitgift, voor de Kerkenraad, ende wat voorts
daar toe behoort, dat word voortaan gelaten tot goetvinden ieder
Kerke, na elk zyne redenen, wyze ende gelegenheid, ofte immers
daar van kan ook in 't Synode t'zyner tyd in 't gemein iets beraamt
worden.

16. Maar wy houden heel niet over een te komen met het ampt
der Ouderlingen, dat zy haar zonden onderwinden uit te geven, ofte
te bedienen Kerkelyke goederen, van wat natuure die ook mogen zyn,
ende waar van daan die mochten komen.

17. Dewyle de zake zelfs roept, dat Ouderlingen ende Diaconen,
die een geruime tyd trouwelyk hebben gedient, behalven de dagelyk-
sche haar overkomende moeyelykheden, niet als met groot nadeel van
hare huiszaken, die ampten bekleeden, zoo oordeelen wy dieswegen,
dat jaarlyks een nieuwe verkiezinge word gedaan; zoo dat na volein-
dinge des jaars, ofte na zes maanden (na gelegenheid der zaken) de
helt van haren Dienst ontslagen, en andere in de plaatse zullen
gesteld worden, die met de overige, de regeringe der Gemeynthe bezor-
gen, ende waarnemen; zoo nochtans, dat het de Kerkenraad vry staat
de bequaamste Ouderlingen ende Diaconen, die van toegenegene wille
zyn, te verzoeken het volgende jaar, ofte half jaar, na des Kerken-
raads goetdunken, de Gemeynthe in hun beroep noch te willen dienen.

18. Die in openbare Dienst zyn, Predikanten, Ouderlingen, Dia-
conen, Leeraars, Schoolmeesters, &c. zullen de Gemeynthen, in welker
dienst zy zyn, niet verlaten zonder wettige kennisse der zake, ende
tusschenkomende oordeel van de geheele Classis ofte Parochie, als de
Provincien in Parochien zullen verdeelt zyn: gelyk ook niet vry zal
staan de Kerken haren Dienaar, Leeraar, Ouderling, &c. te verla-
ten, ten zy met toestaan van de Parochie ofte de Provinciale Classis.

19. Nochtans staan wy de Classicale Vergaderingen hier in geen
regt toe over eenige Kerke, ofte hare diensten; ten zy dezelve dat van
zelfs zullen toestemmen: op dat de Kerke niet tegens haar dank berooft
werde van haar recht ende gezag.

VI. C A P I T E L.

V a n d e S a c r a m e n t e n.

V a n d e n D o o p.

1. Dewyl de Sacramenten met een onafscheidelyke bant zyn vree-
nigt met den Dienst des Woorts, zoo moet buiten twyffel bij een ieder
worden gehouden, dat der zelve bedieninge behoort tot het ampt der
Predikanten: dienvolgende gevoelen wy, dat de Doop alleen van een
Dienaar des Woorts Gods mach bedient worden.

2. Men zal den Doop bedienen na het gewoonlyk Formulier uitgedrukt in de Kerkelyke Ordonnantien, ende dat niet anders, nochte ergens, als in de Kerke onder de Predicatie ende de Catechismus: ten zy misschien in de aankomende Gemeynten in acht genomen moet worden sommiger zwakheid, welken te gevalle, ende om ergernisse te myden, de Kinderen in huis gedoopt mogen werden; doch dit word ook niet toegestaan, ten zy in tegenwoordigheid ten minsten van vier ofte vyf Geloovigen; ende dat tot anders door het Synode zal besloten zyn.

3. Het gebruik van byzondere Getuigen, die men Peters ende Meeters noemt, ende de forme van doopen word, gelyk te voorens gezegt is, gelaten in ieders vryheid.

4. De Ouders ende Getuigen, de Kinderen ten doope voorstellende, zullen met de gewoonlyke vragen des Formuliers worden ondervraagt.

5. 't Is ten hoogsten dienstig voor Kerke, ende Republicque, dat de namen van gedoopte Kinderen, Ouders ende Getuigen worden aangeeteekent in de gemeine Doopboeken; waar inne ook in 't byzonder kunnen worden aangeeteekent de namen der geene, die na gedane belydenisse voor de Gemeinte, in Christo sterven.

Van des Heeren H. Avondmaal.

6. Wy oordeelen zeer dienstig te zyn, dat men veertien dagers te voorens afkondige de tyd van 't houden des H. Avondmaals; op dat ende de Ledematen der Gemeynte haar tydelyk mogen bereiden, ende de Ouderlingen elk in zyn Wyk tydelyk haar ampt waarnemen.

7. Men zal niemand tot des Heeren H. Avondmaal toelaten, als die te voorens belydenisse des Geloofs gedaan heeft, ende hem de Kerkelyke tugt onderwerpt.

8. Die ten Avondmaal willen toegelaten worden, zullen acht dagen te vooren aan den Predikant hare namen aanbrengen, ende dan zal men terstont daar na, aan een, ofte meer Ouderlingen na de gelegentheid der Wyken, ende het getal der Aankomelingen in de Kerkenraad ordre geven, om neerstelyk na haar voorgaande leven te vernemen; ende daar van aan de Kerkenraad openinge doen, om in tyds voor te komen indien iets in de weg is, om de zoodanige niet toe te laten, ofte anderszins tot het onderzoek voort te gaan.

9. Ende 't is om vele oorzaken niet van noode, noch dienstig, dat dit in 't openbaar geschiede, maar 't is genoeg dat hier over staan de Dienaars, Leeraars ende Propheten, ofte kan men die niet bekomen, eenige Ouderlingen ende de Predikant, volgens het Formulier in de Kerkelyke Liturgie.

10. Maar 't is niet vreemt, dat men de Jongelingen, die in de Catechismus uit geleert zyn, voor de volle Gemeynte onderzoekte na het Formulier van de kleine Catechismus: daar men ook by zal voegen de Hoofstukken van de groote Catechismus, ende dat agt dagen voor het houden des Avondmaals.

11. Ende die genoegzaam onderzocht zyn, 't zy Jongelingen, 't zy Volwassene, zullen daags voor de bedieninge des Nagtmaals haar stellen voor de Gemeynte, ende zal men hun voorhouden de voornaamste

Hoofstukken des Geloofs, om daar op hare toestemminge te geven; ende zullen haar te gelyk onderwerpen de Kerkelyke tucht; ende men zal hare naam inschryven in het Lidmaatboek; ende dit de Gemeynthe bekend gemaakt zynde, indien geen belet voor en komt, dan 's anderdaags tot het H. Avontmaal toelaten.

12. Wy oordeelen dat geheel nootzaakelyk is de onderhoudinge van de brekinge des Broods: die van Christo zeer duidelyk is ingestelt, ende van de oudste Kerken, niet zonder gewigtige redenen, altyd onderhouden geweest.

13. Wy agten dat de woorden des Avondmaals, in de Kerkelyke Liturgie uitgedrukt, t'eenemaal moeten behouden worden, als meest over eenkomende met Christi instellinge ende Zyn klaarblykelyk gebodt, ende met Pauli verklaringe.

14. Wy oordeelen ook, dat men in alle Kerken zal gebruiken gemeen Brood; niet enig byzonder, ofte ongesuert Brood, ofte iets anders 't welk smaakt na superstitie.

15. Wy oordeelen ook, dat men het Nagtmaal mag gebruiken staande, of zittende, ende als het bedient word, ofte de Schrifture daarentussen lezen, ofte Psalmen zingen.

16. Tydt om het Nagtmaal te houden, namelyk wannecr, ende hoe dikwils, en kan voor als nog niet eenpariglyk beraamt worden over alle Kerken; maar laten de Synode bevolen zyn, die te stellen tot gemeenen dienst der Gemeynthen.

17. Men moet toezien, dat de Predicatie ten tyde van 't houden des Nagtmaals niet te lange en zyn, om in agt te nemen het Volk, ende met name de zwangere Vrouwen, ende die anders ziekeleyk ende zwak zyn.

VII. C A P I T T E L.

Van het Houwelyk.

1. Het gebruik der zaken, ende de dagelyksche ervarentheid getuigen, dat men van de Predikstoel voor het Volk op drie Zondagen de namen der gene, die haar willen begeven tot den Houwelyken Staat, zal afroepen.

2. Eer deze afkondinge geschiet, zullen zy verschynen met hunne Ouders ofte Voogden voor den Predikant ende twee Ouderlingen, om ondervraagt te worden, over 't gene nootzaakelyk te zyn geoordeelt wort: dat gedaan zynde, zal men hare namen te boek zetten.

3. Alle dagen, zonder onderscheid, mag men de Lieden trouwen, als men op die dagen Predicatie doet voor het Volk, uitgenomen op Vast- en Biddagen, op welke meest de gebeden ende droefheid der zielen, moet betrakt worden.

4. Wat voorts aangaat de Houwelyken Staat, ende de aanmerkinge van verlatinge, ende afscheiden der getrouwde van malkanderen, daar over oordeelen wy dat in de Synode byzonderlyk behoort gehandelt te worden.

VIII. C A P I T T E L.

Van de Discipline of Kerkelyke Tugt.

1. Men zal neerstelyk zorge dragen, dat geen nieuwe Gemeeynten en worden aangequeekt met verzuim van de Kerkelyke tugt: want hoe zalig ende noodzakelyk dezelve is, getuigen overvloedelyk niet alleen Christi, ende der Apostelen instellinge ende Leere, maar ook het gebruik van de Apostolische, ende de heele oude Kerke, ende de dagelyksche ervarentheid.
2. Ende daarom is billyk, niemant tot den Kerkendienst toe te laten, als die bereid is dezelve te verdedigen ende te onderhouden.
3. Deze discipline bestaat *ten deele* in de censure van Leere, ofte van Religie, ende het leven der Gemeeynte; *ten deele* in wettelyke bestraffinge; *ten deele* in de excommunicatie, ofte de Christelyke ban, waar inne voornamelyk gelegen is de magt der sleutelen, die van den Heere Jesu Christo aan de Gemeeynte gegeven is.
4. Wat aangaat de Kerkelyke discipline omtrent de Leere, en het leven over alle de Ledematen der Gemeeynte, ende elk in 't byzonder, die behoort buiten eenig tegenspreken tot de Kerkenraat, ten overstaan van Predikanten, Leeraars ende Propheten, indiender eenige zyn.
5. Want die toekomst kennisse der zaken, dezelve te willen uitsluiten van het oordeel ende censure, kan ieder zien te zyn tegens alle regt ende billykheid. 't Is waar, dat eigentlyk de censure over Leere aangaat de Dienaren ende Leeraren: maar over den handel ende wandel der Ledematen, gaat ook aan, onses eragtens, de Ouderlingen: edog de een, ende de ander, moeten elkanderen over ende weder de behulpzame handt bieden.
6. Nu den welke toekomst de censure, dat denzelve ook toekomst het regt ende magt der bestraffinge, stemt ook buiten twyffel over een met de reden ende billykheid. Daarom oordeelen wy, dat meer als behoorlyk is, deze zake op te dragen aan de zorge des Kerkenraadts.
7. Daaromme indien iemand vreemde leeringen, ende Ketteryen heimelyk, ofte openlyk strooyt, diens naam zal men aan de Kerkenraad aanbrenge: ende hy daar geroepen zynde, zal hier over worden vermaant, ende indien hy hem het Kerkelyk oordeel onderwerpt, in genade worden aangenomen; maar indien hy andermaal, derdemaal vermaant zynde, hartnekkelyk blyft by zyne dwalinge, zoo zal men hem afhouden van de gemeinschap der Geloovigen.
8. Alzoo zal men ook handelen met alle die hoveerdelyk de ordre, ende vergaderinge der Kerke veragten, indien zy ook meermaals onderdicht zynde, geen berouw en toonen, men zalse verbieden de Kerkelyke gemeinschap.
9. Aangaande de censure ende bestraffinge over het quaet leven der Ledematen, daar in zal men in alles volgen Christi instellinge: in heimelyke zonden, ende daar geen openbaar schandaal mede is vermengt, zal niemant van de Kerkenraat geroepen worden, ten zy dat hy met een wederspannig gemoedt hartnekkelyk ende meermalen de broederlyke

vermaningen aan hem gedaan, met veragtinge verwerpt, ende indien hy zig niet en bekeere, zal men hem als een verrot lidt afsnyden.

10. Maar in zonden, die openbaar, ende met openbare ergernisse vergezelschap zyn, zal metten eersten tusschen beide komen de auctoriteit des Kerkenraats, eerst met zachte vermaningen, ende alzoo wederom de zodanige in gunste aannemende als zy gehoorzamen, zoo niet, zal mense met den Christelyken ban slaan.

11. Indien iemand agt, dat hem door deze weg, ofte eenige andere maniere van doen, is ongelyk gedaan, die mag zig van het vonnis des Kerkenraadts beroepen op het oordeel der Classen, als die zullen aangesteld zyn; ende ook van de uitsprake der Classen, verzoeken de hulpe des Synodi, hoewel zoodanige tegenspartelinge ende weigeringe van schultbekenninge, niet anders als voor een teeken van weerspanningheid kan gehouden worden.

12. Maar nopende de Dienaren ende Ouderlingen, daar mede moet een weinigken op een ander maniere gehandelt worden, om niet ligtelyk open te leggen voor de lastermonden; ten zy ('t welk Godt verhoede) zy haer met eenige openbare schelmstukken ende boose daden besmet hebben: want niemant twyffelt, of zy moeten dan terstont, zulks blykende, met schande ende oneere, ook zonder af te wachten het oordeel des Classis, van den dienst worden afgezet.

13. Indien zy vast zyn aan eenige heimelyke boose stukken, daar over zal de censure overgegeven worden aan de Classicale byeenkomsten, in welke men neerstelyk zal onderzoeken het leven van de Dienaren, ende Ouderlingen, elk in 't byzonder, ende hoe ieder zig in zyne beroeping gedragen heeft, ende zy zullen belast worden uit te staan, ende van de andere eedt afgenomen, dat niemant zal ontdekken, wat, ofte van wie, iets is gezegt: die vermaninge van noode hebben, zullen weder ingeroepen zynde, vermaant; die bestraffinge ende kastydinge, bestraft ende gekastyt worden, en dat na de fouten klein, ofte groot, bevonden zyn.

14. Nu, zonden in Dienaren geenzins te verdragen, zyn meest deze navolgende, ketterye, scheuringe, openbare veragtinge van Kerkelyke ordre; openbare Godslasteringe, ende zelfs strafbaar by de burgerlyke Overheid, Simonie, oneerlyke onderkruipinge van een anders plaatse, verlatinge zynes Diensts ende zynere Gemeente zonder wettelyke toestemminge, falsarisichap, meinnedigheid, hoererye, dronkenschap, gewapent geweld, weerdig om by de Overheid gestraft te worden, ongeoorloofde woeker, spelen met dobbelstenen, ende andere oneerlyke spelen, ende die door de wetten verboden zyn; haarblykelyke tragtinge na tyrannye over de Kerke, zync Collegen, ende alle andere diergelyke zonden, die ofte oneere aanwryven, ofte verdienen afscheidinge van de Gemeente.

15. Zonden van minder soorte, die men wel verdraagt, maar niet zonder censure ende bestraffinge moet laten henen gaan, zyn onder andere, ydele nieuwsgierigheid van onnutte Historien; een vreemde ende opgepronkte maniere in het verhandelen der Schrifture, waar door de Toehoorders worden geërgert, gelyk van de gene geschiedt, die te

veel hare speculatiën toegeven; ofte met ontydige allegorien spelen; ofte ten besluit, die na haar goetduncken, wat nieuws, ende dat geheel onbruikelyk is in de Gemeente, ende vreemt van het wit, ofte weerdigheid der H. Schrift, om quansuis haar verstant te vertoonen, hooftelyk invoeren; voorts ook blykelyk luy, ende onagtzaam te zyn in zyne studiën, ende lezen van Gods Woort; in het bestraffen der zonde meer als behoort nalatig te zyn, ende tot pluimstrykerij te zeer geneegen te zyn, ende in alle andere dingen tot zyn ampt gehoorende te traag ende slaperig, vuil geklap, ofte onbetamelijke boerteryen, leugentaal, eerrovinge, ofte quaatsprektheid, onreine reedenen, spytige ende bytende propoosten, ligtveerdigheid, quaat bedrog, openbare gierigheid, ydele eergierigheid, haastende en onmatige gramschap, oneenigheid in Huishoude, haat, ende twist, bitzige, en meer als behoort, scherpe ende onmatige bestraffingen: ofte onmatige overdaat in klederen, over tafel, ende in andere zaken, de Dienaren niet betamende: heimelyke poginge, ende heerschappy zugt over de Gemeente, ende zyne Collegen.

16. In zonden van de eerste soorte, die daar van overwonnen is, zal door de Classen van zyn ampt worden afgestelt.

17. In de andere, zullen de Classen gebruiken broederlyke vermaningen, ende zagte bestraffingen: die dezelve andermaal, dertemaal verwerpt, zal in den Classe, ofte in de Synode ontboden worden, dewelke sullen mogen doen ende besluiten, 't gene tot de meeste stigtinge, ende dienst der Gemeente strekt.

18. In ligter fouten, ende die niet weerdig zyn om voor de Kerkeleye Vergaderingen te brengen, zal men volgen de ordre ende wyze van Christo in dusdanige zaken voorgeschreven.

19. Ende op dat deze ordre te bequamelyker mag geschieden, oordeelen wy dienstig te zyn, dat alle twee, ofte drie maanden, Classicale byeenkomsten worden gehouden, daar inne over deze dingen neerstig onderzoek zal worden gedaan: zoude ook niet ondienstig zyn, dat alle half jaren de Classen der geheele Provincie by een quamen: ende ten laatsten, dat eens 's jaars gehonden wierde Provinciale Synode van geheel Nederlandt. Maar vermits hier van niet en kan worden besloten, wort 't zelve het oordeel des Synodi bevolen.

20. Het dunkt ons ook niet ondienstig te zyn, dat deze Classicale Vergaderingen, op te regten tot oeffeninge der tugt, niet altyd op een plaatse gehouden worden: maar 't is beter, dat men de plaatsen dikwils verandere: ten deele om voor te komen heerschappij van de eene Kerke over de andere, ten deelen ook, ende dat voornamelyk, op dat de vergaderinge te neerstiger moge onderstaan de gelegenheid van yeder Kerke in 't byzonder, wat ordre daar gehouden word in de Leere, gebruik der Ceremonien, ende Kerkelyke discipline: ende of Predikanten ende Ouderlingen vromelyk ende neerstelyk, elk hare beroeping waarnemen.

21. Ten laatsten, indien iets byzonders is in deze ofte gene Gemeente, 't welk tot goede ordre, ende regte bestellinge dient, het zal yeder vry staan te volge 't gene tot de meeste stigtinge strekt, mits dat neerstelyk gelet werde op de omstandigheden, op dat het lighaam

der Gemeeynte door eenigheid des Geestes, ende den bant des vredes, in een gestadige cours der Godzalige eendragt onderhouden werde.

22. De Dienaren, dewelke deze voorsz Articulen hebben gestelt, ende by een gebragt, dienende tot welstant der Nederlandtsche Kerken, ende derzelve eenwyzige, ende gelyke standt, getuigen hier mede opentlyk voor Godt ende Menschen, dat zulks van haar lieden gedaan is zónder eenig nadeel van andere Kerken: maar dat zy alleen hebben gelet op tydt, Plaatsen, Persoonen, ende andere omstandigheden, na welke zy neerstelyk, na voorgaande aanroepinge Godts om zyne bystant, ende zeer zorgvuldelyk, hebben onderzocht, wat de Nederlandtsche Kerken dienstig ofte ondienstig is: en de zake alzoó hebben gematigt, dat, indien het gebeurt, dat Godt door onsen Heere Jesum Christum in Nederlandt overvloediger Zyne genade t' eniger tyd zal believen uit te storten, zoo ten aanzien van een Godvrugtige Reformatie der Overheden, zoo ten aanzien der Kerkelyke inkomsten, dat het geoorloft zal zyn, deze zelvige articulen breeder uit te breiden, ende na gelegentheid der zaken, ende des tydts, te vermeerderen, te verminderen, ofte ook 't gene verandert zal dienen te zyn, te veranderen.

Gedaan tot Wesel den 3 November des jaars M. D. LXVIII.

Ik geef hier de namen der onderteekenaars naar de eigen handteekeningen van het authentieke manuscript, dat van deze synodale acten in de Kloosterkerk te 's Gravenhage bewaard is.

Petrus Dathenus subscripsit.

Hermanus Moded.

Cornelius Walrauen.

Herm. Moded voor Jacobus Michaelis.

Johannes Lippius.

Godefridus Pistorius.

Guilielmus Zulenus Nijeveldius.

Petrus de Rycke.

Johannes Asperensis.

Johannes noie Hermani Millenii.

Ita est Johannes Masius.

Johannes Wicodurstadius.

Hermannus Vander Meere.

Gerardus Laranius.

Johannes Woudanus.

Cornelius de Vos.

Gerardus Culenborganus.

Gerhardus Venradius.

Adrianus Vossius.

Jacobus Richoboscus.

Ego Johannes Lippius subsequentiū noie signo ad hoc requisitus.

Casparus Coelaes.

Philippus Raesvelt.

Hermannus Racheuius.

Cornelius Egidii.

Petrus Dathenus Jois Ostendorpii noie subscripsit.

Leonardus Panhusius.

Albertus Goudrianus.

Christianus Sinapius Venlo.

Ludovicus Sanarii Berloniensis.

Georgius Ochamus Sylvanus.

Joannes Cubus.

Henricus Michaël.

Johannes Ydonius.

Franciscus Franckennus.

Philippus Marnixius.

Hubertus Bascurs.

Cornelius Poppius.

Simeon van Habosch.

Johannes Hove Bergensis.

Jacobus Pontifortius alias Sterckebrugge.

Jacobus Laubegeois.

Christophorus Becanus.

Cornelius Rhetius.

Gaspar van Bygaerde Bruxellensis.

Dese naervolgende personen de lecture der overgezette copie hen ghedaen zynde hebben ooc onderteeckent.

Reynier de Pestere.

Goris vanden Bogaerde.

Lieven de Zomere.

Jan van Winghene voor mij selven en

Mathijs vander Loo.

Pieter van Hoornbeke.

Christoffels wyt Waes.

Jacobus Miggridius.

Cornelius Spunzers.

Abraham Roussum.

Jan Mousel. (sic.)

Joos Faes.

Pieter Bunters.

Cornelis Francke.

Joannes Castercomius.

Noie Anthonii Algoet, ministri ecclae belgarum et

noie Caroli Ryewart eiusdem ecclae ministri apud Norwicenses

Herm. Moded requisitus, subscripsit.

SYNODE ONDER HET KRUIS GEHOUDEN TE EMBDEN.

1571.

De stad Embden heeft Wezel nog overtroffen in hare zorg voor de gevlugte Nederlanders. Niet alleen, dat zij „de ballingen borg in nood, als een moeder in haar schoot” (Harkenroht Oostfr. oorsprongkelikheden, bl. 165), maar zij breidde hare zorg buiten de grenzen van Oostfriesland tot ver verwijderde gemeenten uit, die zij met raad en daad heeft bijgestaan. Schoock noemt haar niet zonder reden het *Seminarium omnium ecclesiarum Belgicarum*, en binnen hare muren is eene *Synodus nationalis* gehouden, die de *formula stata* gegeven heeft voor het bestuur der Nederlandsche hervormde kerk. (Schoock, de bonis vulgo ecclesiasticis dictis, p. 439 en 441).

Buitengemeen vroeg en voorspoedig is de hervorming in het vorstendom Oostfriesland tot stand gekomen. Het heldere licht, door Wessel Gansfoort en zijne vrienden te Adewerd ontstoken, was niet verborgen gebleven voor het Oostfriesche volk, door taal en aard en gedurig verkeer zoo naauw met de Ommelanden van Groningen vereenigd. De aanzienlijke Oostfriezen althans, door lust tot wetenschap gedreven, hadden al spoedig veel geleerd van den grooten man, die in Italië *lux mundi* was genoemd. Van daar dat reeds enkelen hunner, als jonker Beninga te Borsum, zich bloot naar den bijbel schikten, maar van de pausselijke inzettingen niets onderhielden, lang vóór den tijd, dat Luther begon te schrijven (Beninga in zijn Kronijk, 610). Maar toen die hervormer van Saxon zijne stem deed hooren, predikende hetzelfde dat Gansfoort gepredikt had, doch in krachtiger en voor de ongeletterden meer berekende taal; toen graaf Edzard I, wegens zijne dapperheid en deugd algemeen bemind, verlof gaf om Luthers schriften, die hij eerst zelf met groote ingenomenheid gelezen en herlezen had, overal te verkoopen; toen de edelen des lands, als jonker Ulrich van Doornum, datzelfde onderzoek instelden en spoedig bemerkten, dat Martinus de heilige schrift tot een vasten grond voor zich had; toen Georgius Aportanus (*Turjen bij of van den Daere of Deure*), leermeester van Edzard's zonen, een allerheiligst man uit het broeder-convent van Zwol (Emmius, rerum Fris. hist. l. XV, p. 862), priester werd om van den predikstoel de dwalingen der Roomsche Kerk te bestrijden; toen de geleerde monnik Henricus Rezius te Norden, na redetwist en plegtig gebed, ten aanschouwe eener talrijke schaar, zijn kap en daarmede al het Roomsche van zich wierp; toen de verholgen monniken en priesters te Jemgum en Oldersum in

openbare gesprekken niets tegen de waarheid vermogten, maar beschaamd het veld voor de predikers van het Evangelie ruindeu — toen was het nadenkend en ernstig gestemde volk van gansch Oostfriesland voor de nieuwe belijdenis gewonnen. Als met een tooverslag stonden overal ijverige en kundige predikers op, en rondom hen verzamelden zich groote gemeenten, die begeerig waren naar het onvervalschte woord des Heeren.

Te Aurich predikte Brunius (1519), te Embden Aportanus (1520), te Norden Stephanus (1519), te Oldersum Henricus (1519), te Lehr Canzius (1524), te Wener Schulto (1522), te Norden Rezius (1527), en eindelijk was er geene gemeente meer, die in de kennis der Schrift en in reine godsvrucht niet werd opgebouwd. De Roomsche geestelijken, wie niemand leed deed, maar die hunne gemeenten verloren hadden en den algemeenen stroom niet keeren konden, trokken zich in kloosters terug en buiten die kloosters was er nauwelijks enig overblijfsel van de Roomsche religie in Oostfriesland meer. *Mirum vero*, mogt Schoock wel schrijven, *quod nullo exercito imperio, religionis forma, solius verbi divini vi, brevi tempore, sub tota Edsardi ditione, conversa fuerit, universusque papatus exterminatus* (a. pl. 440). En deze hervorming, zoo voorspoedig geboren, heeft ook stand gehouden onder de stormen, die haar van buiten bedreigden. Wat Edzard I met zulk goed gevolg begonnen was, heeft zijn zoon Enno II, die in 1528 aan de regering kwam, met denzelfden ijver voortgezet, en toen deze in bloeienden leeftijd, ten jare 1540, door den dood werd weggerukt, handelde zijne weduwe Anna van Oldenburg, als voormouderes van hare drie minderjarige kinderen, in denzelfden geest. Zij mag met regt de *zoogerouwe der Oostfriesche kerke* heeten, en toen zij in 1575 overleed, zag zij die kerk in vollen bloei onder het bestuur van haar zoon Edzard II, met Catharina, dochter van Gustaaf van Zweden, in 1559 gehuwd. De vijandige pogingen der pausgezinden hadden niets gebaat, noch de inval van den hertog van Gelderland in 1533 en het verdrag aan graaf Enno opgedrongen; noch het interim, dat Keizer Karel in 1548 herwaarts zond, met het streng bevel om het aan te nemen, en dat nog door later brieven gevolgd werd vol van zware bedreigingen in geval van weigering; noch eindelijk de nabijheid van Alva met zijn leger in 1568, die na den slag van Jemgum, waar hij graaf Lodewijk verdreef, ook Embden met scherpe geessels wilde slaan, omdat het den ketteren en de ketterijen gunstig was. Ook de inwendige verdeeldheden hebben in de Oostfriesche kerk die schade niet aangerigt als elders, want *ipsa ecclesia perpetuo eximios, doctos atque pios ex Dei singulari gratia ministros habuit, inter quos occurrunt Albertus Hardenbergius, Cornelius Cooltuin, Johannes Veltmannus, Christophorus Becanus, Cornelius Rhelius et Menso Alling* (Schoock, t. a. pl. p. 441). Ofschoon Enno, bij het ontbranden van den sacrament-strijd, der Luthersche partij wel genegen scheen, was hij toch te vredelievend en te zeer aan zijn ouden leermeester gehecht, om de navolgers van Zwingli, zoo als de meeste leeraars met Aportanus waren, hard te vallen. Het was ook eene gelukkige keus zijner weduwe Anna, toen zij Johannes à Lasco, die toen (1540) ambtelooos bij Embden leefde, de super-intendentie over de Oostfriesche kerken opdroeg. Deze Poolse edelman, vriend en leerling van Erasmus, Zwingli en Oecolampadius, was een ijverig voorstander van de Evangelische waarheid. Om haerent wil had hij alles opgeofferd. *Eram pridem insignis pharisaeus, multis ornatus titulis, multis et opulentis sacerdotiis a puero adhuc pulchre suffarcinatus, nunc autem, relicto ultro, per Dei gratiam, hisce omnibus, relicto item patria atque amicis, inter quos me Christiane vivere non posse videbam, nudus sum inter externos nudi Christi Domini pro me crucifixi servus*. Zoo schrijft hij aan Bullingerus (Gerdes, scrinium antiq. IV, 449) en bij die alles opofferende liefde voor de waarheid, bezat hij zoo groote en wijze verdraagzaamheid, als in die dagen hoogst zeldzaam was. „Dat er nu ook verschillen, zeide hij, onder ons overig zijn, betreuren wij wel, maar het verwondert ons zoo niet, naardien die der kerke

nooit ontbraken" Hij wilde de leer dan ook binnen geene palissaden of staketselen afgesloten hebben, als of de heilige geest niet zou mogen blazen, zoo hij wil, wanneer hij wil en door zulken als hij wil (Brandt, hist. der reform. I, aantek. bl. 22, 32). Van hem is naar waarheid getuigd, dat hij de nitstekendste hoedanigheden in zich vereenigde van wijsheid, kloekzinnigheid, bescheidenheid en, waar het vooral op aan komt, van ware en ongeveinsde godzaligheid (Meiners Oostvr. kerk. gesch. I, bl. 352 en 353). Daarbij was zijn ijver onvermoeid en grooter misschien, dan voor zijne zwakke gezondheid voordeelig was.

De gravin weduwe deed dus wel eene zeer gelukkige keus, toen zij het opzigt over de Oostfriesche kerk aan à Lasco gaf, die zoo bij uitnemendheid geschikt was, om de kennis van het Evangelie te bevorderen, de orde te handhaven en treurige twist en scheiding te verhoeden. Hij stelde dan ook aanstonds de kerkbezoeking in, bond op nieuw de kerkelijke tucht aan, rigtte te Embden een kerkeraad van onderlingen en predikanten op, en schiep de coetuele vergaderingen, waar al de Oostfriesche predikanten elken maandag in den zomertijd te zamen kwamen, alles, om de leer en het leven der leeraars zuiver te bewaren en de gemeenten met hare dienaars door den band des vredes naauw vereenigd te houden. Ook al ontstond er later eene scheiding tusschen de Lutherschgezinden en Zwinglianen, en al werd de coetus opgeheven voor een tijd, na al de twisten kwam de milde geest, die van à Lasco inzonderheid was uitgegaan, weder boven, en muntte de Oostfriesche kerk door hare rekkelijkheid ten aanzien der symbolische leerboeken boven vele andere kerken uit. (Zie over dit onderwerp: de openlijke kerkleer der Evangeliesch-Gereformeerde gemeente in Embden en Oostfriesland, eniglijk en onbepaaldelijk rustende op de geopenbaarde godlijke leer in de schriften des o. en n. T. en overeenkomstig den geest der Zwingliaansche kerkhervorming enz. door Helias Meder. Embden 1804.)

Maar het is vooral door hare zorg voor de hervormde vlugtelingen, dat de Oostfriesche kerk zich grooten lof verworven heeft. Niet slechts, dat zij à Lasco en zijne vrienden Utenhove en Micron met een groot getal van Nederlandsche uitgewekenen liefderlijk ontving, toen dezen uit de bloeiende Londensche gemeente door Maria verdreven, met twee schepen, na hevige stormen en bittere bejegening der Lutherschen van Denemarken en elders, ten jare 1553 en 1554 te Embden kwamen. Maar ook minder bekende vlugtelingen hebben de Embdenaren even hulpvaardig opgenomen. Het was om denzelfden tijd, dat zij voor vele Walen en Engelschen, die ook om des woords wil hun vaderland hadden moeten verlaten, woningen en godsdienstige vergaderplaatsen hebben ingeruimd (Meiners t. a. pl. I. d. bl. 329 en 330). Maar ruim twaalf jaren later heeft de ijver hunner liefde nog schooner proeven geleverd, toen Embden door duizenden van gevlugte Nederlanders overstroomd werd. Het verbond der edelen was in verval geraakt, Jan van Marnix, na mislukten aanval op Walcheren, bij Oosterweel gesneuveld (13 Maart 1567), de preeke te Antwerpen gestaakt en den predikanten de stad ontzegt (10 April), de prins met vele aanzienlijken en geringen insgelijks uit Antwerpen (11 April) en eenige dagen later uit het land geweken; daarna streng plakkaat van Margaretha uitgegaan (24 Mei), Alva in Brussel gekomen (28 Augustus), Egmond met Hoorne naar de gevangenis gebracht (9 September), de vastelavond vreugd in droeven nacht veranderd en de raad der troublen in vollen gang. — Welk hervormd Nederlander was er toen, wiens hoofd niet waggelde op zijn hals, en geen wonder dat velen snel naar de grenzen toogen, zeggende:

Veel liever beudlen buiten 't land

Dan hier gehangen of verbrand.

(Ned. geschiedzangen I, bl. 331.)

Gelukkig nog, wie tijdig genoeg tot dat besluit gekomen waren, want bij Margaretha's plakkaat van 28 September werd hun het vlogten bijna onmogelijk gemaakt (Zie dit plak-

kaat bij Bor I, bl. 175 fol. 124); maar dat plakkaat vermeerdeerde nog de vrees, en verijde veler vlugt, die, al wat zij bezaten achterlatende, zich ten lande hebben uitgemaakt. In Groningen en Ommelanden zag men velen: *ire gütter, auch weib und kinder verlassen und von dannen in die genachburte Lent entweichen* (Groningorum exulum libellus supplex, Spirae 1570 exhibitus, bij Gerdes, scrinium antiquarium, t. VIII, p. 741), en naar welk land zouden zij eerder gaan, dan het naastbij gelegen Oostfriesland?

Ook uit Leeuwarden vloed de burgemeester Tjerk Walles, bevreesd voor graaf van Arneberg, en te voren waren zijne stoelbroederen met veel adel en rijkdom reeds te Embden aangekomen (Gabbema, verhaal van Leeuwarden, bl. 486 en 487). In de brieven uit Embden door een spie aan Johan van Mepsche, 's konings luitenant in Groningen, geschreven, vinden wij dan ook de namen van velen uit Friesland en Groningerland genoemd, die in deze gastvrije stad gehuisvest waren (Nederlands opstand tegen Spanje, 1567—1572 door J. van Vloten, bl. 63—66). Maar geen minder groot getal van vlugtelingen daagde uit verder verwijderde gewesten op. De even genoemde van Mepsche schrijft aan den graaf van Arneberg (5 Mei 1567): *un monde des Brabantinois et Walons passe par Delfzyl à Emden, pauvres et riches avec femmes et enfants*. Uit Hooft weten wij, welke menigte uit Antwerpen en van elders uit alle gewesten zich voor de poort van Amsterdam verdrong, waar zij niet inkomen mogt. „Een deerlyek aanschouwen, zoo veel ellendighe luiden, met wyf en kinderen, op den dyck, nit het hunne verjaaght, elders voor 't hooft gestooten, zonder aanhoudt, zonder hoope, uit d'eene nood in d'andre zwerfende. Ook jammerd' het onroomschen en roomschen, en de barmhartighe burghery ontving hen in de huizen en tuinen der voorstadt, ende verbad de wethouders, hun zoo veel tijds te gunnen, dat zij met nooddruft van spijsze, kleedinge, teergeldt en afgehuurde scheepen, op Embden geholpen wierden" (IV boek, bl. 135). Denzelfden waterweg sloeg de heer van Brederode in, die zich te Amsterdam des nachts (27 Mei) met zijne edele gemalin, de gravin van Nieuwenaar, en een goed getal edellieden inscheepte. En toen er in diezelfde dagen de tijding kwam van het naderen der bande van Noircarnes, spoedden zich nog meerderen weg, al was het maar in een krabbeschild met groot levensgevaar, zooals van Laurens Reaal en zijne togtgenooten geschreven staat (Brandt, hist. d. ref. I, bl. 458). Ook de drie Amsterdamsche predikanten Jan Arentzoon, Peter Gabriel en Nicolaus Scheltius vlieden naar Embden, en het getal vlugtelingen daar toen aangekomen wordt op zes duizend begroot. De regering wedijverde met de burgerij in den goeden ontvangst en de verzorging dier ongelukkigen. Alleen bij een bakker waren wel dertig hunner gehuisvest (Gachard, correspondance de Guillaume le taciturne, t. II, pref. p. 162, 163). Dengenen, die hun eigen brood zochten te winnen, was men van alle zijden behulpzaam, en voor de vele behoeftigen bestond reeds sedert geruimen tijd de *diakonie voor de vreemdelingen*, welke geen gebrek aan milde bijdragen had. Toen in 1567 de toevloed van vlugtelingen zoo buitengemeen groot was, hebben die van Vlaanderen, Brabant, Holland en Westfriesland mannen uit hun midden gekozen, om de namen der vermogenden onder hen op te teekenen, ten einde ook aan hunne huizen de diakenen voor de armen der vreemden aalmoezen verzamelen mogten (Meiners, a. pl. I, bl. 328 en 414). Nog na dezen tijd is het getal der vlugtelingen steeds vermeerdert. Brandt deelt ons uit zekere aantekeningen mede, dat in den winter van 1568 alleen uit Enkhuizen wel drie honderd vijftig menschen over het ijs van de Zuiderzee naar Embden zijn gegaan (Hist. t. a. pl. bl. 474), en Philip van Marnix schijnt in dat zelfde, of in het volgende jaar, zich ook naar die herberg der vervolgte gementen begeven te hebben, gelijk uit zijn brief aan de Embdensche gemeente blijkt, waarin hij dankt voor de liefde, vriendschap, christelijke gemeenheid en onverdiende eer daar genoten (Brief van 11 Junij 1569 uit Keulen geschreven en medegedeeld door Meiners a. pl. bl. 424).

Zoo heeft Embden zich de zinspreuk waardig betoond, die later om het *Schepken Christi* boven de oosterpoort gebeiteld is:

Gods kerk vervolgt, verdreven

Heeft Godt hyr troost gegeven.

Gelyk te Wezel de geherbergde vlagtelingen in de zilveren bekers een aandenken hunner dankbaarheid achter lieten, zoo hebben ook de Vriezzen een glasvenster in de gasthuis kerk van Embden doen plaatsen, waarin geschreven staat:

De West-Fresche.

Litmaten der Kerken und Borgers in Embden geven dit glas vor een dankbarhcz. harder herbergc, unde wenschen de Broeders in Christo genade unde vrede van Gott den Vader, und bestendighcz. in den waren geloven an Jezum Christum unzen Heren, Amen 1583.

Dit vensterraam is in 1656 vernieuwd met dit onderschrift:

Vitrum hoc a conterraneis nostris, Religionis causa sedibus suis extorribus, in gratam horum memoriam, Deo et huic Urbi consecratum, vetustate collapsum, pari animo renovavere. J. van Aisma, T. v. Sixma, R. van Glins, Helias Duijf. Anno 1656.

Maar niet alleen heeft Embden de ballingen als eene moeder in haar schoot opgenomen, zij breidde tevens hare zorgen uit over verwijderde gemeenten. Was men ergens in geldelijke verlegenheid, dan werd de hulp van de Embdensche gemeente nooit te vergeefs ingeroepen. Antwerpen (1576), Brussel (1583) en later ook de kerken van den Paltz (1629) en Tweebrugge (1637) kunnen er van getuigen. Hare weldadigheid was *luidbaar ende bekend in schier alle gemeyaten van Europen* (in een brief uit Antwerpen, bij Meiners a. pl. II, bl. 43). Vooral wanneer men gebrek aan Evangeliedienaars had, werd de kerkeraad van Embden aangeschreven, die zijne leeraars naar Groningen en Westfriesland, naar Londen en Aken zond, welke laatste gemeente in 1558 twee leeraars ontving, om voor eenigen tijd in den nood te voorzien. Had men licht en besturing noodig bij opgeworpen vraagstukken of gerzen twist, zoo als te Delft (1559) en te Zwolle (1572) of te Antwerpen (1558) en te Londen (1569), Embden was het altoos, dat geraadpleegd werd en den vrede ijverig bevorderde. Maar vooral ook door het drukken en uitgeven van den Bijbel, den Catechismus en andere boeken is die moederkerk nuttig voor velen en bijzonder voor Nederland geweest. Ypeij prijst haar daarom, als die voor de Nederlandsche hervormde kerk is geweest, wat Genève voor de Fransche hervormden was (Gesch. der Nod. herv. kerk, I. aant. bl. 33), maar de pausgezinden verafschuwden haar, als het *hereticorum asylum et quasi seminarium*. (Zoo lazen wij in het oude handschrift van den pater jesuit Willebrord, waarvan ons inzage verleend is door den bezitter mr. U. A. Evertz, lid van den Hoogen Raad. Zie: Verhaal van de verrigtingen der Jesuiten in Friesland door pater Willebr. van der Heyden, lid van de orde der Jesuiten. Uit het Latijn vertaald en met aantekeningen voorzien door Dr. H. Amersfoort en mr. U. A. Evertz, bl. 65).

Het kan nu wel geene verwondering baren, dat het oog op Embden geslagen werd, tot het houden van eene algemeene synode, toen men behoefte aan zoodanige zamenkomst gevoelde en in de Nederlanden daartoe geene genoegzame veiligheid bestond. Reeds in 1565 had men in Antwerpen eene dergelijke vergadering van predikanten uit Vlaanderen, Zeeland en Sandwijk (Sandwich in Engeland) willen bijeenroepen, maar de kerkeraad van Embden, daarover geraadpleegd, oordeelde beter, dat die van Antwerpen broeders naar Embden zonden, waar men zonder gevaar en met meer broeders beraadslagen kon (Meiners a. pl. I. bl. 410 en 411). In het volgende jaar is te Antwerpen wel eene synode gehouden, naar het schijnt, van veel beteekenis (Francisci Junii vita ab ipsomet conscripta, bij Gerdes, serinium antiq. t. I., p. 245), maar het blijkt niet, dat zij door veel broeders

uit verschillende gewesten is bijgewoond. En later in 1567 vervloog alle hoop om zulke uitgebreide vergadering ergens op Nederlandschen bodem bijeen te brengen. Toen zocht men buiten de grenzen eene veilige vergaderplaats, maar in 1568 heerschte aan de Eems het rumoer en het gevaar der wapenen. Graaf Lodewijk stond daar tegen over Aremberg. Ook de graaf van Megen en eindelijk Alva zelf snelden daar henen, en toen de nederlaag bij Jemgum een droevig einde maakte aan den aanvankelijk blijden inval in Groningerland; toen de zegevierende Alva Embden bedreigde, en deze stad bovendien door de pestziekte geteisterd werd, kon men daar niet te zamen komen. Men vergaderde dan te Wezel, maar dat jaar 1568 eindigde door de mislukking van des prinsens veldtoeg in de zuidelijke gewesten zoo treurig, dat die vergadering uit vrees voor Alva zeer bedekt gehouden werd en hare handelingen ook weinig bekendheid verkregen. Drie jaren later besloten toen onze onvermoede vaders het werk, te Wezel aangevangen, in Embden te hervatten. Daar waren zij toen wel het veiligst en mogten er op een grooten toevloed van broeders hopen, deels uit steeds aangegroeide buitenlandsche gemeenten van Nederlanders, deels uit binnenlandsche, waar de ijver voor de reformatie door al het bloedvergieten nog niet uitgeluscht was. Die synodale vergadering werd gehouden den 5 October 1571. Het is zeer te betreuren, dat de Embdensche geschriften van dien tijd ons geene bijzonderheden van die gewichtige bijeenkomst hebben medegedeeld. Slechts ter loops wordt in het kerkeraads protocol van 30 Januarij 1572 van die vergadering gerept. „De reden van dit stilzwijgen, schrijft Meiners, vermoede ik te zijn, dat deze vergadering in alle stilte, en als het ware, bedektelijk hier gehouden zij, om de Spaansche regering niet te zeer in het oog te loopen” (a. pl. I, bl. 426).

Er heerscht evenwel in deze kerkordening vaster toon, dan in de Wezelsche. Die het niet wist, zou uit deze artikelen bijna niet opmaken, dat zij voor kerken geschreven zijn, onder het kruis gezeten. Maar het vaderland had zich ook van den eersten schrik bij Alva's komst hersteld. Die wreedaart en regtschennis was algemeen, ook bij de aller-katholijsten, in verachting gekomen. Zijne maatregelen van belasting vonden bij staten en steden hardkoppigen tegenstand, en terwijl de watergeuzen den meester speelden op zee, smeulden de overleggingen voor de vrijheid op het land. Alva zelf drong op terugroeping aan, en overal wenschte men verandering, of hoopte men op verlossing. Onder deze omstandigheden kon de Embdensche vergadering met meer zekerheid handelen.

Van de Wezelsche kerkordening wordt met geen woord gerept, ofschoon eenigen, die de Wezelsche vergadering hadden bijgewoond, als Modet, Lippius, Becanus en Meranus of van der Meere op de Embdensche tegenwoordig zijn geweest. Enkele artikelen, als die over de middelmatige dingen bij de bediening van Doop- en Avondmaal (art. 19, 20, 21), schijnen van de Wezelsche acta overgenomen. Ook wordt de Wezelsche bepaling gevolgd, dat de Geneefsche catechismus in de Fransch sprekende gemeenten en de Heidelbergsche in de Nederduitsche zal gebruikt worden, maar geene gemeente gedwongen hare gewoonte in het gebruik van den catechismus te veranderen en vrij gelaten ook andere catechismi te gebruiken, den woorden Gods gelijkvormig zijnde (art. 5).

De Embdensche kerkordening vangt aan met de woorden: Geen kerke sal over een ander kerke, geen dienaar des Woorts, geen ouderling, noch diaken, sal d'een over d'ander heerschappye voeren, maar een yegelyk sal hen voor alle suspicien, en aanlokkinge, om te heerschappen wachten. Trigland zegt: dat heeft die synodus alsoo ghestelt, omdat sy wel geobserveert hadde, dat uyt die heerschinge der bisschoppen over bisschoppen, ofte herderen over herderen, ghesproten was de grouwelijcke opperhoofdicheyt des Roomschen paus: hebbende alsoo willen thoonen hoe af-keerich onse kerken daer van zijn, ende hoe sorchvuldelyck de selve soeken te mijden alle de minste beginselen die daer toe eenighe onleydinghe souden mogen geven (kerkelycke gesch. bl. 162^a). Brandt schrijft, dat dit artikel

ook gekant scheen tegen de bisschoppelijkheid, die, schoon op eene andere wijze als onder de Roomschegezinden, in de reformatie van Engeland en Duitschland plaats gehouden had (Hist. der refor. I, bl. 524). Maar, als dit artikel niet enkel tegen de Roomsche bisschoppelijkheid gekant is, zouden wij eer gelooven, dat het ook tegen de superintendentie is gerigt, welke in de Nederlandsche hervormde gemeenten te Londen, even als te Embden, was ingevoerd. Men is die gemeenten in Engeland op de Embdensche synode althans gedachtig geweest. Men heeft besloten om haar te vermanen, dat zij hare kerken in classen verdeelden (art. 12), en daardoor wilde men den weg tot de synodale vergaderingen banen, wier gezag moeilijk met de superintendentie te vereenigen was. Te Water, die het gezegde van Brandt bestrijdt, beweert, dat die zetregel van de Embdensche synode eenvoudig gesteld is, om de inwendige kerkregering in de hervormde gemeenten te bevestigen (Kort verhaal der ref. van Zeeland, verhandeling II, bl. 398). Ieder weet dan ook, dat met de geloofsbelijdenis der Nederlandsche hervormde kerk het hoofdbeginsel was aangenomen: so veel als den dienaers des woorts aengaet, in wat plaetse sy zijn, hebben een ghelijcke macht ende autoriteyt, dewijle sy alle gader dienaers Jesu Christi, des eenighen Almachtighen Bisschops, ende des eenighen Hoofs der kereken zijn; ende daerom en heeft geen kerck eenige macht noch heerschappie over de andere, om daer over te heerschen (art. 31 van de: waarachtighe Christelicke bekentnisse, oft belydenisse des gheloofs, 1564. In de belijdenis van 1582 is de laatste zinsuede, betreffende de magt van de eene kerk over de andere, weggelaten). In de vroegere kerkordeningen van Wezel (1568, C. IV, 7, 9, V, 19, VIII, 14) en Antwerpen (1 Mei 1564, art. 2) was dat beginsel dan ook al duidelijk uitgedrukt, en het is geen wonder, dat wij het in de Embdensche artikelen widdervinden. Waarom het zoo aan het hoofd van al de artikelen geplaatst staat, dat is eenvoudig geschied in navolging van de Fransche kerkordening van 1559, die met dezelfde woorden begint: *Aucune église ne pourra prétendre primauté, ni domination, sur l'autre: ni pareillement les ministres d'une église les uns sur les autres, ni les anciens, ou diacres, les uns sur les autres.* Deze Fransche kerkordening, die *vielfach als Muster gedient zu haben scheint* (Gesch. der Presbyterial- und Synodalverfassung van Dr. Jechler, s. 119), is kennelijk op de synodale tafel te Embden geweest. Menig artikel is er aan ontleend. Ook in het aanhangsel, waarin uitvoeriger dan in de kerkordening zelve over de inrigting der classen en der provinciale en generale synoden gehandeld wordt, vinden wij *nachgebildet*, wat in de Fransche kerk reeds van 1559 af was ingevoerd. Zelfs zijn ook daar enkele artikelen der eerste synode van Parijs woordelijk overgenomen. Zoo lezen wij in dat aanhangsel, cap. III, 6: Des praesidents amt neemt een einde met het einde des Synodi, en het zal vrijstaan den naasten provincialen Synodo, ofte den zelve, ofte eenen anderen praesident te verkiezen. Het derde artikel der synode van Parijs (1559) luidt evenzoo: *La charge du president expirera à la fin du colloque; et il sera en la liberté du concile suivant, d'élire celui-là même, ou un autre.*

Wat de Embdensche synode met bijzondere zorg en uitvoerigheid behandeld heeft, is het hoofdstuk van de *discipline*. Zij geeft al de trappen der discipline op: vermaning in 'theimelijk voor twee of drie getuigen, voor de consistorie, verbod van het nachtmal, bestraffing van den predikstoel. Dit laatste geschiedt eerst zonder den naam van den schuldige te noemen, daarna met vermelding van zijnen naam, en als dit niet baat, zal men de gemeente aanzeggen, dat men hem excommuniceren zal. Indien de zondaar dan nog hardnekkig blijft, zal men hem afsnijden van het ligchaam van Christus. Daarbij zal de gemeente vermaand worden, zijn gezelschap te schuwen, opdat de uitgeslotene beschaamd zijde, ernstig bedenke zich te bekeeren (artt. 25 en volgende). De grondslag nu van deze discipline was reeds op de eerste synode van Parijs gelegd, maar is op de vijfde Fransche synode, ook te Parijs gehouden, (1563) breed opgebouwd, en als men daar artikel 2 aandachtig leest,

vindt men, met kleine uitzonderingen, dezelfde bepalingen en trappen als in de Embdenschc kerkordening. Ook daar wordt ten slotte de gemeente ten opzichte van de afgesnedenen aangezegd: *qu'ils doivent éviter entièrement leur compagnie, afin qu'ils aient honte et soient humiliés et amenés à repentance*. In dat zelfde groote artikel is ook bepaald, dat zij die zich aan *grandes fautes, aussi énormes que celles, qui sont punissables par le magistrat*, hebben schuldig gemaakt, *quoi qu'on voie en eux quelque commencement de repentance, seront néanmoins suspendus de la cène promptement*. En de Embdenschc synode zegt nopens de bedrivers van zulke zware misdaden, die door de overheid behooren gestraft te worden, hetzelfde: hoewel sy met woorden boetvaardigheid betuygen, soo sullen sy nochtans van den nachtmale afgehouden werden.

Wij hebben genoeg bewezen, dat de Embdenschc synode zich zeer na en soms letterlijk aan de verordeningen der Fransche synoden gehouden heeft. Zij heeft gewis afschriftelijk gehad dier Fransche kerkordeningen van welke *un si grand nombre de différentes copies* in omloop waren, gelijk de synode van Vertueil (1567, art. 1), getuigt. Alleen de handelingen der zevende Fransche synode, in het begin van April dezes zelfden jaars (1571) te Rochelle gehouden, schijnt zij niet bezeten te hebben, want Cap I. vr. 5 van het aanhangsel wordt daarvan gewaagd en is Datheen met Taffin opgelegd, om in dat gemis te voorzien. Misschien was het verlangen naar deze acte bijzonder gescherpt, doordien men wel zal geweten hebben, welke personen van hoog aanzien die vergadering hadden bijgewoond, als *Jeane, reine de Navarre, Henri, prince de Navarre, Henri de Bourbon, prince de Conde, Gaspar, comte de Colligni* en onze *Louis, comte de Nassau*. Maar bovendien geeft de Embdenschc vergadering (artt. 2 en 3) hare begeerte duidelijk te kennen, om zich allernaauwst met de Fransche hervormde kerk te vereenigen. Het heeft den broederen goed gedacht, om behalve de Nederlandsche ook de Fransche geloofsbelijdenis te onderteekenen: „om daar mede haar verbinding en eenigheid met derselver Françoischer kerken te betuygen, sekerlijk vertrouwende, dat de dienaren derselver Françoischer kerken ook op haar zyde de belydenisse des geloofs der Nederlandscher kerken, tot getuygenisse der onderlinge eendragtigheid, onderschryven sullen.” Datheen en Taffin werden gekozen om die boodschap aan de eerstkomende verzameling in Frankrijk over te brengen. Het heeft echter nog twaalf jaren geduurd eer die wederzijdsche onderteekeningen hebben plaats gehad. Het was op de synode van Vitré in Bretagne (1583) dat de predikanten van Mechelen, Gent en Brugge, als afgevaardigden van de Nederlandsche kerken, de Fransche belijdenis onderteekend hebben, gelijk de Fransche broeders de Nederlandsche onderschreven: *pour preuve et témoignage de la conformité mutuelle, qui se trouve tant en ce qui concerne la doctrine, que le bon ordre, par toutes les églises de l'une et de l'autre part*. (Syn. nat. tenu a Vitré, art. 1.)

Wij hebben ons bij die overeenstemming met de Fransche synoden lang opgehouden, maar het was van eenig belang, wijl daaruit blijkt, hoe de Embdenschc kerkordening, welke den grondslag voor vele volgende Nederlandsche geleverd heeft, geheel in den Fransch-Calrijnschen geest is opgesteld.

Wat de keuze aangaat van predikanten, ouderlingen en diakenen, die in sommige gemeenten van ons vaderland bij het volk stond, even als in de Nederlandsche hervormde gemeenten van Londen en Frankfort de gemeente er stem in had, zoo was wel te wachten, dat de Embdenschc synode, op de Fransche leest geschied, haar niet genegen wezen zon. Waar die gewoonte echter niet te veranderen was, zou men haar dragen tot de algemeene synode anders verordend had. Maar zij bepaalde, dat de dienaars des woords zullen gekozen worden van de kerkeraden met het oordeel en goedgevonden van de classicale verzameling of van drie naburige predikanten (art. 13). Zoo ongeveer had de eerste Fransche synode voorgezegd: *Un ministre doit être élu par deux ou trois ministres et leurs consistoires* (art. 7).

Ouderlingen en diakenen mogten enkel door den kerkeraad gekozen worden (art. 14), even als al wederom de Parijsche synode had vastgesteld: *ce sera au senat de l'église avec leur ministre de les élire* (art. 27). Het is bekend, dat in de Fransche gemeenten ook begeerte bestond, om meer deel te hebben aan de keus van hare kerkeraadsleden, zoodat zij hier en daar wel eens ingewilligd werd, maar de synoden verwierpen steeds *toutes telles façons de faire* (La discipline des églises ref. de France par d'Huisseau, p. 70).

In gemeenten, waar de dienst des woords niet kan worden opgericht, mag men lezers verordenen (art. 41). Hetzelfde was reeds op de synode van *Teurs*, art. 14 en van *Armentières*, 26 April 1563, art. 4 besloten. Later is op de Middelburgsche kerkvergadering gezegd: men sal 't niet lichtelyck doen, ende daer 't stichtelycken can syn, sal 't geschieden mogen, doch met voorweten ende advys der classis (partie. vraag 52). Van deze leeskerken zijn nog sporen in gemeenten op Noord-Beveland (N. C. Kist in Ned. Archief voor kerk. gesch. VIII, bl. 257).

Nopens de viering van het heilig avondmaal laat de Embdensche synode, even als de Wezelsche, vrij, om te zingen of iets uit de heilige schrift te lezen, *terwijl het heilig avondmaal uitgedeeld wordt* (art. 21). Hiernit blijkt, dat de tafelgesprekken in dien tijd nog niet gebruikelijk waren. Zij waren het evenmin in de Loudensche gemeente. Eerst later zijn zij allengs ingeslopen en maken het eigenaardig kenmerk van onze Nederlandsche hervormde kerk uit (J. A. M. Mensinga, verhandeling over de liturgische schriften der Ned. herv. kerk, bl. 269). Bijzonder vrijgevig voor dien tijd mag de bepaling van dit zelfde artikel gerekend worden, dat het in de vrijheid der kerken za staan, de woorden *van Christus* of *van Paulus* te gebruiken, in het uitreiken des broods en des wijns. Men weet toch, dat de woorden van Christus: dat is mijn ligchaam, dat is mijn bloed, regelreht op dit brood en dezen wijn toegepast, den Calvinisten zoo wel als den Zwinglianen min aangenaam waren. Drie jaren later heeft ook de synode van Dordrecht (1574, art. 77) bevolen de woorden van Paulus, I Corinth. X, te bezigen, en later werd het gebruik der woorden van Christus aan Duyfluis aangerekend als een blijk, „dat hy van den pansselycken suydeegsen niet 't eenemaal gesuivert en was (Trigland, bl. 320^b en Ens, bl. 228).

Deze synode van Embden beijvert zich bijzonder om de verstrooide gemeenten der Nederlandsche hervormden bijeen te houden en tot één groot ligchaam te vereenigen. Daartoe strekt hare *verdeylinge der classen* (artt. 10, 11, 12.) Daartoe dienen ook hare bepalingen nopens de classicale verzamelingen alle drie of zes maanden, nopens de provinciale vergaderingen ieder jaar, en nopens de zamenkomst aller Nederlandsche kerken om de twee jaren eens (artt. 7, 8, 9). Over de statuten van die vergaderingen handelt zij uitvoerig in het anhangsel Cap. II, III en IV. Zij zorgt ook voor de opleiding van studenten (art. 37). Zij heeft een register aangelegd der predikanten, die geen dienst hebben, opdat de herderlooze gemeenten zoodanigen beroepen (art. 38). Zij heeft mannen verkozen, aan welke de gemeenten, die geen dienaren hebben, schrijven kunnen, opdat deze haar dienaren aangeven (art. 39). Zij beveelt het onderling schrijven der kerken tot malkander bijzonder aan (art. 43). Zij maakt voorzigtige bepalingen op het geven van attestatiën (art. 45, 46, 47) en breidt hare zorg ook uit tot het opstellen eener historie der dingen, die in de laatste jaren geschied zijn. Daartoe zal men den heer St. Aldegonde bidden en een reeks van mannen worden gekozen, die alles wat tot zoodanige historie dient, verzamelen en den heer van St. Aldegonde toezenden zullen (art. 48, 49, 50). Het is zeer te betreuren, dat dit plan tot geene uitvoering gekomen is, want welke schat van zeer gewigtige bijzonderheden zonde ons dan geleverd zijn uit die hoogst belangrijke jaren onzer geschiedenis, en hoe schoon zou dat zijn voorgedragen geweest door een *prose writer, whose style was surpassed by that of none of his contemporaries*. (The Rise of the Dutch republic, by John Lothrop Motley. I, 412).

Van de Embdensche acta mag men zeggen, dat zij zeer uitvoerig zijn in de organisatie van de kerkelijke verzamelingen met al hare attributen en van de tucht met al hare trappen, maar vele andere punten van hoog belang worden slechts even aangeroerd, of geheel voorbij gegaan. Van de instelling der prophetiën wordt geen woord gerept, noch van de medewerking van den magistraat bij beroeping, noch van de dubbeltallen ter keuze aan de gemeenten voor te stellen, noch van de pligten door predikanten, onderlingen en diaconen te vervullen, noch van de ernstige toespraken bij hunne bevestiging te houden, noch ook van het ijverig huis- en ziekenbezoek, waar de Wezelsche vergadering zoveel waarde aan hecht (IV, 2, 3, V, 7, 8). Die Wezelsche vergadering heeft getracht om de prediking des woords recht doeltreffend te maken en waarschuwt tegen hare gebreken (II, 22, 23, 24). Zij dringt ook de ware wijze van catechiseren aan, zoo dat de waarheid niet slechts in de memoriën, maar vooral in het binnenste der harten van de kinderen wordt ingedrukt (III, 3). Zij gedenkt ook het huisselijk leven der gemeenteleden, en de huisselijke onderwijzing en de huisgeboden 's morgens en 's avonds (IV, 2). Zij breidt hare zorgen ook uit tot de zwangere vrouwen, en tot allen, die ziekelijk en zwak zijn, om hen bij de vicring van het nachtmaal niet te lang in de kerk te houden (VI, 17), en tot de weduwen en weezen der gemeente, dat hun geen ongelijk of geweld worde aangedaan (V, 11). Maar van al dergelijke zorgvuldigheden vinden wij in de Embdensche artikelen niets.

In de Wezelsche acta zijn het broeders, die raden en vermanen, hier meesters, die zonder nitleg van redenen hunne voorschriften geven. Daar is het de zachte geest van Zwingli of à Lasco en de gemoedelijke toon van de *Christelicke ordinanciën der Nederlantscher ghemeynte Christi te Londen*, hier de strenge geest van Calvijn of Beza en de even gestrenge toon van de *synodes des églises réformées de France*.

De voorzitter der vergadering was *Gaspar van der Heijden*. Te Mechelen in 1530 geboren en van adellijke afkomst werd hij voor den geestelijken stand bestemd, maar reeds op zijn zestiende jaar door het zuiver licht van het Evangelie bestraald, verliet hij zijns vaders huis en begaf zich naar Antwerpen. Daar werd hij spoedig lid dier kruisgemeente en onderscheidde zich zóó dat hij in 1550 tot haar leeraar gekozen werd. Hij wilde de dienst echter niet op zich nemen, voor hij te Embden behoorlijk bevestigd was, en schijnt zich in laatstgenoemde stad een geruimen tijd geocfend te hebben. Teruggeskeerd in Antwerpen liep hij daar spoedig in het oog en geraakte in groot gevaar. Toen eindelijk drie honderd gulden op zijn hoofd waren gezet, moest hij vlugten en kwam in den Paltz, waar hij de gemeente van Frankendaal als berder en leeraar diende. In 1566 keerde hij naar onze zuidelijke gewesten terug met de hoop van er veiliger te kunnen verkeeren, maar nieuwe gevaren omringden hem van alle zijden, zoodat hij voor de tweedemaal naar Frankendaal zijne toevlugt nam. Van daar is hij toen ter synodale vergadering te Embden gekonnen. Later is hij predikant te Middelburg en eindelijk weder te Antwerpen geweest. In dien wijngaard des Heeren bleef hij ijverig arbeiden tot 1585 toen Antwerpen aan Parma overging, en kort daarna is hij te Bacherach den 7 Mei 1586 overleden. (Zie de: *Levensbeschrijving van Gaspar van der Heiden, beroemden predikant te Antwerpen, Frankendaal, Axel en Middelburg van 't jaar 1550 tot 1586*, achter J. W. te Water's, kort verhaal der reform. van Zeeland in de zestiende eeuw).

Hij heeft enige geschriften nagelaten, die door te Water in de gemelde levensbeschrijving bl. 408 en 409 worden genoemd. De schoone *Sieckentroost*, onder onze liturgische schriften opgenomen, is echter niet van hem, zoo als Ens en Le Long hebben gemeend, maar van Cornelis van Hille (Mensinga, over de liturgische schriften, bl. 66). Ofschoon hij in een brief aan de broederen van Embden van 17 December 1555 verklaart, *de gave der Latynsche tongen niet te bezitten* (Meiners, a. pl. I, bl. 367), heeft hij er zich

later zoo in geoefend, dat zijn vriend Marnix briefwisseling in de Latijnsche taal met hem hield (zie den uitvoerigen, Latijnschen brief van Marnix aan van der Heijden in de *Illustrium et clarorum virorum epistolae selectiores*, p. 753). In de tijden van vervolging was hij zeer bedachtzaam, wetende, gelijk hij schrijft, dat Christus beveelt, *serpentische voorzigtigheid* in ons doen te gebruiken. Ten aanzien van de Antwerpsche gemeente, die hem tot haren leeraar verkoos, was hij ook omzigtig, en wilde zich niet geheel aan het predikwerk wijden voor hij, te Embden bevestigd, met regt zeggen kon gezonden te zijn. Hij was een ijverig handhaver van de confessie en den catechismus. Hij schreef tegen de wederdoopers, ijverde tegen de Lutherschen, en al schijnt hij zich, volgens Brandt (hist. der reformatie I. bl. 387), in het vuur der rede wat hevig uitgelaten te hebben tegen den Amsterdamschen predikant Jan Arentzoon (1566), die, naar zijn gevoelen, op het stuk des Avondmaals te rekkelijk jegens de Lutherschen was, te groote hevigheid schijnt zijn aard niet geweest te zijn. Daarom was hij misschien ook zoo aangenaam in de oogen van den keurvorst van den Paltz en zijne zonen, van den prins van Oranje, van den heer van Aldegonde en van andere aanzienlijke mannen meer. Die zelfde wijze gematigdheid mag ook wel de reden geweest zijn, waarom de vergadering te Embden hem tot haren voorzitter benoemde, gelijk hij ook later tot praeses der synode van Dordrecht in 1574 en tot assessor der synode ter zelfder stede in 1578 gekozen is geweest.

De Scriba dezer Embdensche synode was *Johannes Polyander*. Even als de praeses nit een aanzienlijk Zuid-Nederlandsch geslacht gesproken en naar den Paltz geweken, was hij in 1570 tot herder en leeraar bij de Waalsehe gemeente te Embden beroepen. Zes jaren later is hij daar in een hevige twist gewikkeld geweest, wyl hij de tuchtregelen zeer gestreng had toegepast. Maar ter zijner eere staat ook aangetekend, dat, toen hem in de tegenwoordigheid van de gansche gemeente de al te groote hardheid zijner woorden voorgeschouwd werd, hij aanstonds zijne schuld beled en om vergiffenis bad (Meiners, pl. II, bl. 4).

Daar Trigland verzekert, dat de geschreven handelingen der Embdensche synode bestaat, niet alleen ondertekend bij praeses en scriba, maar ook bij al degenen, die in die vergadering tegenwoordig zijn geweest, zoo is onze aandacht gevallen op het oude archief, dat in de Kloosterkerk te 's-Gravenhage bewaard wordt. Wij hebben er twee goed geschreven en wel geconserveerde verzamelingen van de oude synodale acten gevonden. De eene, een boek in folio, begint met de authentieke acte van Wezel, 1568. Daarna volgen afschriften der handelingen van Embden 1571, van Dordrecht 1574 en 1578, van Middelburg 1581, van Haarlem 1582, van 's Gravenhage 1586, staats-resolutie van 5 Sept. 1591, jus patronatus 1591 en interim van de kerkorde van Utrecht 1605. De tweede verzameling, een quartijn, is het zoogenaamde boek van Cabeljauw. Deze Petrus Cabeljauw was in de laatste helft der zeventiende eeuw predikant en daarna regent van het staten-collegie te Leiden (Zie Glasius Biographisch woordenboek *in voce*) en zijn boek bevat, behalve de kerkdiscipline in Frankrijk 1559, de *ordo, qui in Palatinatu observatur* 1571, en de afschriften der handelingen van de synoden zoo even genoemd, nog de schoon geschreven acten der Zuidhollandsche particuliere synoden van 1580 tot 1608.

In dit boek nu van Cabeljauw heb ik de volgende copie gevonden der „onderteyckeninge tot Embden, a^o 1571.”

Jasperus Heydenes minister Frankendalensis ecclesiae

Johannes Taffinus Heydelbergensis Gallicae ecclesiae.

Polyander Emdanae Gallicae.

Hermannus Modet.

Carolus Niellius Wesaliensis Gallicae eccl.

kerkdienst, te Antwerpen »ter selfster uure dat men op de markt doende was, met andere ter saeke van de gereformeerde leere om te brengen, predikte; en dat staende ter plaatse, van waer se door de glaese vensteren de vieren, daar men hun geloofsgenooten in brandde, sagen flikkeren.” (Brandt, t. a. pl. I, 291).

Nog ontmoeten wij in deze vergadering *Petrus Gabriel*, ook uit de zuidelijke provinciën afkomstig, waar hij in de kruisgemeenten het Evangelie verkondigde, tot het hem te Brugge te bang werd gemaakt en hij naar Antwerpen en eindelijk naar Amsterdam week. In deze laatste plaats nam hij de predikdienst ijverig waar met zijne beide ambtgenooten Scheltius en Jan Arentszoon. Brandt getuigt: Petrus Gabriel was in de Latijnsche en Grieksche taele tamelijk ervaren. Hij hadt al de sendtbrieven van den apostel Paulus bijna van buiten geleerd, de schrijvers van desen tijd vele geleesen en leerde dierhalve met sterke bewijsredenen (Hist. d. ref. I, bl. 379).

Bij het verder nalezen van de lijst, vindt men, dat veel Walen onder de leden dezer Embdensche synode zijn geweest, en daar zij meestal volgers van Calvijn en der Fransche gereformeerden waren, is het niet vreemd, dat deze kerkordening in zulken Fransch-Calvijnschen geest is opgesteld. Aan het einde van de lijst komen slechts vijf namen van leden der vergadering voor, die geen *ministri* noch *futuri ministri* waren. De predikanten hadden dus verre weg de meerderheid. De namen dier *seniores* staan ook niet tusschen die der predikanten, als achter de Wezelsche acta, maar afgezonderd en onder aan. Met het oog op die Wezelsche vergadering zegt Dr. Lechler in zijne *Geschichte der Presbyterial-und Synodalverfassung*, s. 118, dat deze Embdensche *von weit her stark besucht war*. Het tegendeel blijkt uit de vergelijking der lijsten van de leden dier synoden.

De Latijnsche acta van de Embdensche synode, in het Hollandsch overgebracht, vindt men in: de Kercken-ordeninghen der ghereformeerder Nederlandtscher Kercken enz. Delft 1612. — Oost-Vrieschlands Kerkelijke geschiedenis enz. van Meiners, eerste deel. Groningen 1738. — Kerkelijke wetten van Friesland en Kercken-ordeningen der Ned. geref. kerken. Leeuwarden 1771. — Kerkelijk handboekje enz. — en, met de nahandelingen, in het kerkelijk placatboek, derde deel. Uit dit laatste boek hebben wij de handelingen en nahandelingen der Embdensche synode overgenomen.

A C T A

Ofte Handelingen der Versameling der Nederlandsche Kerken die onder 't Cruys sitten, ende in Duytschlandt ende Oostvrieslandt verstroit zyn, gehouden tot EMBDEN den 5 Octobris Anno 1571.

1. Geen Kerke zal over een ander Kerke, geen Dienaar des Woorts, geen Ouderling noch Diakon, zal de een over de ander heerschappye voeren, maar een yegelyk zal hen voor alle suspicien, ende aanlokinge, om te heerschappen, wachten.

De Confessie der Nederlandsche Kerken ende der Françoischer Kerken te onderschryven.

2. Om die eendrachtigheid in de Leere tusschen de Nederlandsche Kerken te bewyzen, heeft het den Broederen goetgedocht de belydinge des Geloofs der Nederlandsche Kerken te onderschryven: insgelyks ook de belydinge der Kerken in Vrankrijk te onderteekenen, om daar meede haar verbindinge ende eenigheid met derzelve Françoischer Kerken te betuigen, zekerlyk vertrouwende, dat de Dienaren der zelve Françoischer Kerken ook op haar zyde de belydenisse des Geloofs der Nederlandscher Kerken, tot getuigenisse der onderlinge eendrachtigheid, onderschryven zullen.

3. Men heeft verkooren Petrum Dathenum en Johannem Taffinum, die dit den Kerken-Dienaren ter naastkomende verzameling in Vrankrijk aanzoggen, ende ter naaster t' samenkomste den Broederen der Nederlandsche Kerken, antwoord weder inbrengen zullen.

4. Men zal ook de Nederlandsche Kerken-Dienaars die in deze verzameling niet en zyn, vermanen, dat zy in die zelve onderschryvinge bewilligen: 't zelve zal men ook allen anderen doen, die van nu voortaan, tot den dienst des Woords beroepen zullen worden, eer zy in haren dienst treden.

Van den Catechismo.

5. De Broeders hebben geacht, dat men in de Gemeente der Françoischer sprake, die forme des Geneefschen Catechismi, ende in de Gemeenten der Nederduitscher sprake, de forme des Heydelberg-schen, behoord te gebruiken; doch alzoo, dat, of daar eenige Kerken, eene andere forme van Catechismus (den woorde Gods gelykformig zynde) gebruikten, die zullen te veranderen, niet gedwongen worden.

Van de t' samenkomsten, Eerstelyk der Consistorien.

6. In een yegelyke Kerke zal men t' samenkomsten ofte Consis-

torien der Dienaren des Woords, Ouderlingen ende Diaconen hebben, die ten weinigsten alle weken eenmaal, gehouden zullen worden, ter plaatse ende tyd die een yegelyke Gemeente zal achten bequaamste ende gelegenste te wezen.

Der Classen.

7. Beneven deze Consistorien, zullen ook alle drie ofte zes maanden Classische verzamelingen gehouden werden, van sommige Kerken die by een gelegen zyn, na hare gelegenheid ende nooddrift.

Der Synoden.

8. Daar beneven zullen jaarlykse verzamelingen, aller verstroyde Kerken in Duitslandt ende Oost-Vriesland byzonder, aller Engelscher Kerken byzonder, en aller Kerken onder 't Cruys byzonder, gehouden werden.

Des Nationalen Synodi.

9. Vorder zal men alle twee jaren eens, een algemeine verzameling aller Nederlandsche Kerken houden.

Verdeilinge der Classen.

10. Beide de Franckfoortsche Gemeenten, die Schoonausche, die Françoische tot Heydelbergh, die Franckendaelsche, ende die van S. Lambert zullen eene Classen maken. Een ander Classen zullen maken beide de Ceulsche Kerken, beide die Aecksche, die van Maastricht, die van Limburg, die van Nuys, ende die in 't Landt van Gulick zyn. Een ander Classen zullen maken die van Wesel, van Embrick, van Gogh, van Rees, van Gennep, ende anderen die daar meer in 't Landt van Cleef zouden mogen zyn. Een ander Classen zullen maken die Kerken van Embden met den vreemden Dienaren des Woords, ende Ouderlingen van Braband, Hollandt en Westvrieslandt.

Classen onder 't Cruys.

11. Beide die Gemeenten tot Antwerpen, die Gemeente van 's Hertogenbosch, van Breda, van Brussel, ende andere die in Brabant zyn mochten, zullen ook een Classen maken. Ende andere Classen zullen maken die van Gent, van Ronsen, van Oudenaerden, van Comen, ende die anderen die in Oost- ende West-Vlaanderen zyn. Ende ander Classen zullen maken die Doornicksche, Rysselsche, Atrechtsche, Armentiersche, Valencynsche, ende die andere Walsche Kerken. Een ander Classen zullen maken die Gemeente van Amsterdam, en Delft, ende andere Hollandsche, Overysselsche, en de Westvriesche Kerken.

12. Men zal die van Engeland vermanen, datse hare Kerken in Classen afdelen.

Verkiesinge en beroepinghe der Dienaren des Woorts.

13. De Dienaren des Woords, zullen van den Consistorien met het oordeel ende goetdunken der Classischer verzamelinghe, ofte drie

Ministers uit de genabuurde Kerken, verkoren worden. Verkoren zynde, zullen zy der Gemeente voorgesteld worden, op dat zy, ofte door stilzwygen der Gemeente aangenomen worden, ofte zoo daar yet ware, daarom die Gemeente in de verkiezinge niet verwilligen en wilde, dat binnen vyftien dagen ongevaarlyk voortgebragt werde. Nochtans of eenige Kerken, daar de verkiezinge by 't gemeene Volk staat, achteden, dat hare gewoonheid niet te veranderen en ware, die zullen gedragen worden, ter tydt toe, dat het door die algemeene Synodale verzameling anders zal verordent zyn.

Verkiezinge der Ouderlingen ende Diaconen.

14. Dezelve wyze zal men ook in de verkiezinge der Ouderlingen ende Diaconen houden, behalven dat men niet behoeven zal het gevoelen des Classis ofte der omleggende Kerken Dienaren te verwachten.

Den tydt harer bedieninge.

15. Alle jaren zal 't halve deel zoo wel der Ouderlingen als der Diaconen verandert werden, andere in haar plaatse gestelt zynde, die ook twee jaren lank dienen zullen, doch dat de Kerken, (voornamelyk die onder 't Cruys zitten) hare vryheid van langer ofte korter tyd te nemen, na haar gelegenheid ende nootdriftigheid behouden.

16. De Dienaren des Woords zullen geëxamineerd, dat is, onderzocht worden, van den genen daar van zy verkoren worden. Is 't dat haar Leer ende leven voor goed bekend word, zoo zullen zy met Gebeden daar toe dienende, ende oplegginge der handen (doch zonder superstitie ende noodzakelykheid) bevestigd worden.

17. Het en zal geen Kerken-Dienaar geoorloft zyn, in een andere Gemeente te prediken zonder bewillinge des Dienaars der zelve Gemeente ende der Consistorie, ofte in afwezen des Dienaars, zonder consent der Consistorie.

Van den genen die zich ongeroepen in den Kerkendienst indringen.

18. Die zig in den Kerkendienst indringen, in die plaatsen daar de Kerkendienst nu ingestelt is, dezelve zullen van den Consistorien vermaand worden, datse afstaan, maar is 't datse evenwel hardnekkelyk voortvaren, zoo zal men terstond drie ofte vier, ofte ook meer, is het mogelyk, van den omleggende Kerken-Dienaren, dier Classe, onder welke deze Kerke is, beroepen, ende hem die het is, verklaren een scheurmaker te zyn. Ende aangaande de Toehoorders, ist datse alle vermaningen ende waarschouwingen hartnekkelyk veragte, den scheurmaker (welke hem nu verklaart is, zulk een te zyn) voortvaren aan te hooren, zoo zal de Consistorie, na uitwyzen der Kerkentucht, ofte Christelyke straffe, handelen.

Van middelmatige dingen in den Doop.

19. Eens, ofte driemaal in den Doop met water te besprengen, word voor een middelmatig ende vry dink gehouden: daarom laten wij den Kerken hare gewoonheid, diese hier in hebben behouden,

ter tyd toe, dat anders in de naastkomende algemeene Synodale Vergaderinge verordent worde.

20. Getuigen in den Doop te nemen, ofte niet te nemen, achten wy voor een middelmatig dink: derhalven zal men den Kerken haar oude gewooneheit laten, een yegelyk na hare vryheid, ter tyd toe dat daar van anders in de algemeene Synodale Vergaderinge besloten werde.

In het Avontmaal.

21. In de Gemeenten, daar ons vryheid gegeven word, te mogen reformeren, achten wy dat men gemein spysbrood gebruiken, ende 't zelve in de uitdeilinge des Nachtsmaals breken moet. Maar staande ofte zittende 't Nachmaal te ontfangen, oordeelen wy middelmatig te zyn. Derhalven zullen die Gemeenten zulke eene wyze gebruiken, die hen de aldergelegenste dunkt te zyn. Psalmen te zingen, ofte ietwat uit de Heilige Schrift te lezen, terwylt 't Heilige Avontmaal uitgedeelt wort, wort den Kerken vrygelaten. Insgelyks ook staat in de vryheid der Kerken die woorden Christi, ofte Pauli te gebruiken, in 't uitreiken des Broods ende des Wyns: waar in men toezien zal, dat het uitspreken der woorden, met ter tyd niet tot een schyn ofte waan van *Consecratie* getrokken en werde.

Van het Houwelyk.

22. Niemand die noch onder de magt zyner Ouderen staat, ofte der gener die in plaats der Ouderen zyn, en behoort hem zelve zonder hare verwillinge in den Houwelyken Staat te begeven: ende die houwelyksche belofte, zonder haar consent gedaan, is van geener waarde. Zoo daar nochtans eenige van de Ouders hier in zig zoo onbescheiden ende hart bewezen te zyn, datse in generlei wyze wilden verwilligen ('t welk somtyds uit haat der Religie, ende uit andere oorzaken geschied,) als dan zal het in 't oordeel der Consistorie staan, of daar eenige billyke oorzake zy, zulk eene Heilige ordeninge te verhinderen ofte te breken.

23. De ondertrouwe wettelyk gedaan zynde, en zal geenszins mogen gebroken worden, al waar't dat beide de partyen daar in verwilligden. Daarom zal 't raatzaam zyn, als de ondertrouwe geschied, dat de Kerken-Dienaar ofte een Onderling daar by zy, op dat, eer de onderlinge beloftenisse geschiede, vernomen werde, of zy beide die reine Religie bekennen: of haar Ouders in haar Houwelyk verwilligen: Ende is het dat beide parthyen, ofte een van beiden, te voren in den Houwelyken Staat geleest hebben; of men door geloofwaardige ende zekere getuigenissen, van den afluivinge der eerste partye verzekert is.

24. De namen der Personen die in den Houwelyken Staat te bevestigen zyn, zal men drie Zondagen, ofte anders driemaal, mits dat 'er een tamelyke tyd tusschen zy, voor de Gemeente uitroepen.

Van de discipline.

25. Wy gevoelen dat de Kerkelyke discipline ofte Christelyke straffe,

in een yegelyke Gemeente behoord onderhouden te werden; derhalven, zal 't den Dienaren des Woords ampt zyn, niet alleen opentlyken te leeren, vermanen ende straffen, maar ook in het byzonder eenen iegelyken tot zyn plicht te vermanen, 't welk ook den Ouderlingen toestaat te doen.

26. Daarom, indien iemand in de reinigheid der leere gedwaalt, ofte in de oprechtheid des levens gezondigt zal hebben zoo verre als het verborgen ende zonder opentlyke ergernisse toegegaan is, zoo zal men den regel onderhouden welken Christus uitdrukkelyk voorschryft *Matth.* 18.

27. Ende die verborgen zonden, daar de Zondaar (in 't heimelyk, ofte van eenen, ofte met twee ofte drie getuigen vermaant zynde) leetschap van bewyst, en zal men der Consistorien niet aandragen: maar die verborgen zonden, die der algemeine welvaart, ofte der Kerken, eenige merkelyke schade ende verderffnisse toebrengen mochte, als daar zyn verraderye, ofte verleidinge der zielen, die zal men den Kerken-Dienaar aanzeggen, op dat men na zynen raad toe zie, wat hier in te doen staat.

28. Indien iemand heimelyk gezondigt hebbende, de vermaninge van twee ofte drie Personen niet en hoord, of die een openbare zonde begaan heeft, die zal men voor de Consistorie brengen.

29. Die zonden welke van haar nature openbaar zyn, ofte die der Gemeente (om der verwerpinge, der vermaningen wille) geopenbaart werden, die zal men opentlyk verzoenen, niet na het oordeel van een ofte twee Personen, maar na het gevoelen der gantscher Consistorie, ende dat op zulker wyze ende forme, welke men achten zal tot opbouwinge eener yegelyker Gemeente, die alderbequaamst te wezen.

30. Zoo wie hartnekkelyk die vermaningen der Consistorie verwerpen zal, dien zal men van der gemeenschap des Nachtsaals afhouden, ende afgehouden zynde, is het dat hy na vele vermaningen geen teeken van berouw en bewyst, zoo zal dit den voortgang zyn, tot de uitsluitinge.

31. De Kerken-Dienaar zal den hartnekkigen Zondaar, opentlyken van den Predikstoel vermanen, hy zal zyn zonde duidelyk verklaren, ende wat naarstigheit men gedaan heeft, hem bestraffende ende van 't Nachtsaal afhoudende: hy zal de Gemeente vermanen datse vyeriglyk voor dezen onboetvaardigen Zondaar bidde, eer dat die Gemeente tot de laatste remedie der uitsluitinge te komen gedwongen werde. Zulke drie vermaningen zal men doen: In de eerste en zal de Zondaar niet genoemt worden, op dat men hem eenigzints verschoone: In de tweede, zal men hem noemen: In de derde, zal men der Gemeente aanzeggen, dat men hem excommuniceren ofte uitsluiten zal, ten zy dat hy zig bekeerde, op dat hy, is het, dat hy hardnekkig blyft, door stilzwygende verwillinge der Gemeente, afgesneden werde. Maar aangaande den tyd, hoe lange de eene vermaninge na de ander geschieden zal, dat zal in 't oordeel ende goetdenken der Consistorie staan. Indien hy ook door deze naarstigheit der Dienaren, tot bekeeringe niet en kan gebracht worden, zoo zal een zulken

hartnekkigen Mensch, verbanninge ende afsnydinge van den Lichame Christi, voor de Gemeente verkondigt worden. De Kerken-Dienaar, zal 't gebruik ende 't einde des Bans, in 't breede verklaren, ende zal den Geloovigen vermanen, dat zy geene al te gemeenzaame ende onnodige conversatie ende gezelschap, met den Verbannen hebben, maar zyn gezelschap schouwen, tot dien einde voornamelyk, op dat die Verbande ende Uitgeslotene beschaamt zynde, ernstelyk bedenke zig te bekeeren.

32. Die daar zware ende der Gemeente Gods lasterlyke zonden begaan hebben, ofte zulke stukken, die door die autoriteit ende geweld der Overheid behooren gestraft te werden, hoe wel zy met woorden boetvaardigheid betuigen, zoo zullen zy nochtans van den Nachtmale afgehouden werden. Doch, hoe dikwils dat geschieden zal, zulks zal in 't oordeel der consistorie staan.

33. Is 't dat die Dienaars des Woorts, die Ouderlingen ofte Diaconen eenige openbare zonde, die tot schande ende lasteringe der Gemeente strekt, ofte door de magt der Overheid, behoort gestraft te werden, bedreven hebben: zoo zullen die Ouderlingen ende Diaconen, door de autoriteit der consistorien, terstont van haren dienst afgezet werden: Maar den Dienaren des Woorts, zal men haren dienst voor een tyd lank opzeggen, doch of mense t' eenemaal, van haren dienst afzetten zal, daar van zal de vergaderinge des Classis oordeelen, met welkers oordeel, is het dat zy niet te vreden zyn, zoo zullen zy haar beroepen op dien Provinciale of Lands-Synode.

34. Maar of die Dienaren des Woorts, ende die Ouderlingen ende Diaconen afgezet zynde, na dat zy de Kerke, door hare boete voldaan hebben, wederom tot den dienst behooren toegelaten te werden, waart datse wederom verkoren wierden: zoo veel de Ouderlingen ende Diaconen aangaat, zal het in der Consistorie discretie ofte oordeel staan, maar zoo veel als de Dienaren des Woorts belangt zal de Classicale Vergaderinge oordeelen.

Van de weder-roeping der Nederlandschen Kerken-Dienaren.

35. De Kerken-Dienaren, geboren uit Nederlandt, die zig in vreemden Kerkendienst begeven hebben, zoo zy wederom van de Nederlandsche Kerken geroepen werden, zullen naarstigheit doen, datse die beroepinge volgen, haren Kerken eenen zekeren tyd bestemmende, in welken zy haar met anderen Kerken-Dienaren voorzien mogen. Maar zoo de uitlandsche Gemeenten haar niet willen laten gaan, zoo zal men die zaak betrekken tot andere Kerken, die niet suspect en zyn. Ende die zig nog aan niemand verbonden hebben, zal men vermanen, datse hare vryheid behouden, op datse konnen volgen, zoo ze beroepen worden.

36. Men zal ook de Lidtmaten der Kerke vermanen, die eenigers Kerken-Dienaars dienst, in den tyd der vryheid gebruikt hebben, dat zy denzelve met onderhoud, zoo hy gebrek heeft, verzorgen.

Studenten te houden.

37. Die uit dezer verstroyinge in eeniger Stad ofte Plaatsc ver-

gadert zyn, zullen etlyke *Studenten* onderhouden, die aan hun verbonden zullen zyn, der welker dienst, zoo die genen diese onderhouden hebben, ontberen mogen, ende toelaten dat een andere Kerke die zelve gantschelyk, tot haar met verbindinge overneme, zoo zullen zy die gedane onkosten wederom mogen eisschen, maar dat en zullen zy niet mogen doen, is het dat zy die alleen, voor eenen tyd uitleenen.

38. Daar is een Register beschreven der Kerken-Dienaren die nu geen dienst en hebben: Item der gener die tot den Kerkendienst bequaam zyn. Ende is uit elke Classe der gener die hier zyn, eenen Kerken-Dienaar verkoren, die de Kerken-Dienaars zynes Classis uit den naam dezer Synodale Vergaderinge, vermanen zal dat zy naastelyk vernemen, of eenige Kerken in haren Classe zonder Kerken-Dienaars zyn, ende zoodanige Kerken vermanen, eenen Dienaar te beroepen, dat zy ook sommigen uit den Register voorstellen, op dat met gemeinen rade iemand beroepen werde.

39. Tot Embden zyn verkoren, Dominicus Julius, Cornelius Rhe-tius, Johannes Arnoldi. Te Weescl, Johannes Lipsius, Petrus Ryckius, Michaël Jordaens, op dat de Nederduitsche Kerken, die geen Dienaren hebben, weten datse aan deze Mannen schryven zullen, ende op dat deze den Kerken eenige Dienaren in hare, ofte in de naast gele-gene Plaatsen woonende, aangeven.

40. Zoo daar eenige Kerke zoo arm ende behoefdig ware, dat zy den Dienaar, welke zy beroept, niet onderhouden en konde, zoo zal de Classe zulks verzorgen: ende zullen voor eerst sommige naburige Kerken t' samen gevoegt mogen werden; daar beneden zullen de Dienaren der verstroyder Gemeenten vermaant worden, dat zy de Lidmaten der Kerken tot bystant te doen aanporren: dog inzonderheid zullen die aanporren, die uit dezelve Provincie ofte Landschap zyn, daar in die Kerke leid. Ende de Kerken-Dienaren zullen anderen in dezen deele met exempel voorgaan.

41. Die Dienaren des Classis zullen in die Plaatsen, daar men den dienst des Woorts niet zal kunnen oprechten, Lezers, Ouderlingen ende Diaconen verordenen, op dat alzo de Kerken verzamelt mogen werden.

42. De Dienaren ende Ouderlingen der Classen, die onder 't Cruys zyn, zullen in allen Steden en Dorpen onder haren Classe, ofte daar omtrent gelegen, naastelyk onderzoeken ende vernemen na den genen, die tot de reine Religie genegen zyn, om dezelve tot haren schuldigen plicht te vermanen: Derhalven zullen zy pogen, Kerken, ofte ten minsten beginzelen der Kerken te vergaderen; ende om zulks te beter na te komen, zoo zullen de Classen, alle die naastgelegen Steden ende Dorpen onder haar verdeilen, op dat niet verzuimt en werde. Die zelve zorgte zullen die verstroyde Gemeenten over die Steden ende andere byleggende Plaatsen dragen, voornamelyk, die wyd van de Classe gelegen zyn. Die verstroyde Geloovigen, zullen die Kerken-Dienaren der Classen onder 't Cruys hier in helpen, hen voorzigtelyk aangevende, die Namen der gener die zy weten dat tot de

Religie genegen zyn geweest, in die Plaatsen daar zy uitgeworpen ofte uitgeweken zyn.

Van het onderling schryven der Kerken tot malkanderen.

43. 't Is zeer oorbaarlyk datter zulke eene verceninge der Kerken zy, datse dikwijls met onderlinge Brieven, malkanderen te kennen geven, wat daar dienstelyk zal zyn, tot de onderhoudinge ende wasdom der Kerken in 't gemeen, ofte ook in 't byzonder, ende dat zy voornamelyk van de Kettters, Scheurmakers, Huurlingen, Landloopers, ende andere zoodanige schadelyke Menschen, malkanderen verwittigen, op dat de Kerken zich voor zoodanigen wachten kunnen.

Van de gene die lichtvaardiglyk van de eene plaats en Kerke tot de ander vertrekken.

44. Op dat men de zware belastingen der Kerken voorkome ende verlichten, welke dagelyks toekomende, door de lichtvaardigheid der gener die al te ligtelyk hare woonplaatsen veranderen, ende der gener die onder 't deksel datse geloovig ende behoefdig zyn, de aalmoessen, den huisgenooten des Geloofs toekomende ende van noode zynde, onttrekken: Zoo hebben wy voor raadzaam aangezien, dat in allen ende iegelyken Kerke verkondigt werde, dat de genen die van daar vertrekken, voortaan niet en zullen als huisgenooten des Geloofs geholpen werden in andere Gemeenten, ten zy datse Attestatie ofte getuigenisse hebben, hoe zij zig te voren in leere ende leven by de Gemeente, van daar zy gekomen zyn, gedragen hebben.

Van Attestatien te geven.

45. De Dienaren zullen daar op letten, datse allen den genen die Attestatie ofte getuigenisse begeeren, vragen, uit wat oorzaak zy begeeren te vertrekken, ende bevindende de oorzaak des vertreks, niet genoegzaam te zyn, zullen zoodanigen Attestatie weigeren. De Dienaren en Diaconen zullen ook toezien, datse niet te zeer genegen zyn hare Kerken van de Armen te ontlasten, met welken zy andere Gemeenten, zonder eenigen nood bezwaren. Zoo wien zy Attestatie geven, zullen haar Naam, Toenaam, Vaderlandt ende Handwerk in den Brief uitdrukken, mitsgaders de oorzaak hares vertreks, ende hoe lange zy in de Gemeente verkeert hebben, hoese zig gedragen hebben, wanneer zy van daar gescheiden zyn, waarse henen gaan willen: ende andere dergelyke dingen.

46. Den genen die vertrekken, zal men zoo veel geven, als men achten zal genoeg te wezen, om tot de naaste Gemeente daar zy door passeren zullen, te komen, doch hoe veel het zy, zal men op de Attestatie teikenen. 't Zelve zullen ook andere Gemeenten daar zy doortrekken, doen, ieder na zyne macht: zy zullen de Attestatie bezien, ende zoo zy opregt is, zoo veel mede deelen als nodig is, om tot de naastleggende Gemeente te komen, hoe veel zy geven, ende wanneer zy van haar vertrekken, zullen zy op de Attestatie teikenen.

Alzoo zullen ook andere Gemeinten haar dragen, tot datse in de Plaatsse komen, daar zy wezen willen alwaar de overgeleverde Attestatie zal gescheurt werden.

47. Alle die na de naastkomende maand Novembris, zonder eenige getuigenisse, ofte met geen getuigenisse, na deze forme beschreven, uit de Gemeynte vertrekken zullen, die zullen voor geen huisgenooten des Geloofs, denwelken men, na de leere Pauli, aldermeest behoord goed te doen, gehouden worden. Zoo daar nochtans eenige komen uit de Gemeynten onder 't Cruys zittende, ofte uit zulke Plaatsen, daar geen Kerkendienst ingestelt en is, zoo zal men die onderzoeken, ofse bidden ende rekenschap hares Geloofs geven kunnen: Item uit wat oorzaak zy vertrokken zyn, ende van diergelyke dingen meer, dog zal in de discretie der Diaconen staan, hoe veel men zoodanigen tot onderstand zal geven.

48. Men zal den Heer S. Aldegonde bidden, in den naam van dezer Synodale Vergaderinge, dat hy een Historie der dingen, die in sommige jaren herwaarts geschied zyn, beschryve: ende voornamelyk van die dingen, die de oprechtinge der Kerken, de vervolginge der zelve, die afwerpinge ende wederopregtinge der Beelden, de volstandigheid der Martelaren, die grouwelyke oordeelen Gods tegen de Vervolgers, de veranderingen der Politien, &c. betreffen.

49. Alle Kerken-Dienaren, mitsgaders alle andere die met haar hulp dit voornemen kunnen vorderen, zullen naarstelyk ondervragen ende onderzoeken, alles wat tot zoodanige Historie dient, ende in geschrift verzenden, aan iemand der gener die hier toe verkoren zyn, welke deze dingen daar na aan den Heer van S. Aldegonde getrouwelyk zullen overschryven.

50. Ende zyn hier toe verkoren, tot Embden, Christophorus Becanus, ende Cornelius Rhetius: te Wesel, Pieter de Ryck, ende Carolus Niclius: te Coulen, Adriaen van Conincksloo, ende Johannes Regius: tot Aaken, Johannes Christiani, ende Johannes Heuckelom: tot Franckfoort, de Heere Bailleur, ende Sebastiaan Matte: tot Heydelbergh, Petrus Dathenus, ende Johannes Taffinus: te Franckendaal, Casper vander Heyden, ende Petrus Anthony: te Schonau, Franciscus Junius: te Sint Lamberts, Nicolaus Schoubronck.

51. Niemandt zal eenig Boek van hem zelve, ofte van een ander gemaakt, waar in van de Religie gehandelt word, doen ofte laten drukken, ofte anderzins in 't ligt brengen, ten zy dat 't zelve Boek van den Kerken-Dienaren des Classis, ofte van de openbare Professoren der Theologie, die van onzen Geloove ofte Confessie zyn, geëxamineerd ende geapprobeert zyn.

52. In groote Gemeenten zal 't oorbaarlyk zyn, dat men sommigen die hope geven, datse de Kerke Gods t' eeniger tyd zullen kunnen dienen, in 't byzondere oeffene, in 't proponeren, ende op dat het ordentlyk geschiede, zal een Kerken-Dienaar over die Actie presideren.

53. Deze Articulen de wettelyke ende behooryke order der Kerken betreffende, zyn alzoo met gemein accoort gestelt, datse (zoo 't de nuttigheid der Kerken vereischt) verandert, vermeerdert ende vermindert

mogen ende behoren te worden. Nochtans zal 't geen byzondere Kerke vry staan, zulks te doen: maar alle Kerken zullen arbeiden deze te onderhouden, tot dat in een Synodale Vergaderinge anders besloten word.

Tot EMBDEN den 13 Octobris
Anno onzes Heeren 1571.

CASPAR VAN DER HEYDEN,
Prases Synodi.
JOHANNES POLIANDER,
Scriba.

A A N H A N G S E L

Op de vorige Synode, behelzende eenige particuliere VRAGEN, mitsgaders eenige particuliere STATUTEN in dezelve beantwoord.

C A P I T T E L I.

Byzondere Vragen.

1. Gehoord hebbende de klagten en het verzoek van beide de Kerken van Embden, hebben de Broeders des Synodi beloofd, dat zy zoo haast als zy t' huis gekomen zullen zyn, bezorgen zullen, dat de Kerken van hare Classis aangedient en te wete gedaan werden, dat de Diakenen der Kerke van Embden, die genen, die wettelyke getuigenisse hares voorgaanden vromen en Godzaligen levens van de Kerke, uit welke zy gereist zyn, overgeven zullen, als Geloofsgenooten bystaan zullen, den anderen Kerken door welke zy reizen zullen tot een exempel; maar die veel dagen of sommige maanden (gelyk het somtyds geschied) moeten stil op den Wind leggen wagtende, om naar Engeland te varen, nood hebbende, dat zy die voortaan niet kunnen bystaan, op dat niemand op eene ydele hope vertrouwende, niet lichtelyk van de eene Plaatsse, in de anderen vertrekke.

2. Op de eerste vrage van die van Keulen, of alle dingen met de H. Schrift bevestigd moeten worden? Zoo hebben de Broederen geantwoort, dat die dingen, welke de conscientie aangaan met Gods Woort moeten bevestigd worden, maar die gene die de ordeninge der Kerken aangaan of middelmatig zyn, moeten tot zulk een noodzakelykheid niet gedreven worden.

3. Op de tweede vrage van eene goede Nederlandsche overzetting des Bibels? hebben de Broeders geagt dat men dit zal uitstellen tot den Generalem Synodum.

4. Op de derde en vierde vraag is geantwoort in den 51. en 52. Articul.

5. Op de vyfde vrage aangaande de handelingen des laatsten Synodi van Rochelle in Vrankryk, hebben de Broederen Datheno en Taffino opgelegd dat zy daar in voldoen.

6. Op de zesde vrage antwoordt het 38. Articul van de beroepinge der Dienaren.

7. Op de zevende vrage is aldus geantwoord, dat het geoorlooft is, in de Consistorien Getuigen voor te brengen en te hooren, en daar die niet en zyn, zal men in gewigtige zaken den Eed afvorderen, doch niet gebieden der wyze, het welk alleen den Overheden toekomt, maar vermanenderwyze, en door opwekkinge. En hoewel dat het geoorlooft zou zyn openbare forme te gebruiken die de Magistraat gemein is, zoo is het nogtans beter, zig daarvan te onthouden en voor te stellen die ernstige wrake van God tegen de Meinēdige, en te begeeren dat elk de waarheid bekenne; dog is het allerraadzaamste dat men zelden Getuigen voorbrenge en den Eed afvrage.

8. Op de vrage van die van Keulen, van dien Man, diens Huisvrouw hem niet volgen wil? is geantwoord, dat de uitroeping door autoriteit der Overheid daar toe van nooden zy, daarom mag die Man in zulk eene stad vertrekken, daar die Overheid hare hulpe en autoriteit daar tusschen stellen wil.

9. Op de tiende vrage der Boederen van Keulen, of het toegelaten is een Papisten Kind te doopen, welke betuigt dat die forme des Doops, die in de Gereformeerde Kerken is, hun reinder dunkt te wezen, dan die welke in het Pausdom is gebruikt? is geantwoord, dat die hier in voldaan begeert te wezen, die neme eene Copie van het gene de Broeders van Geneve hier van geschreven hebben.

10. Op de elfde vrage van die van Keulen, of men Gevaders zal moeten toelaten, dewelke, hoewel dat zy de reine Leere toestaan, zig nogtans niet tot de Gemeente begeven? is aldus geantwoord, dewyl het den Broederen goedgeragt heeft het gebruik der Gevaders vry te laten in den Doop, dewelke in de Kerken genomen worden, op dat zy Getuigen zyn, dat het Kind gedoopt is, zoo zullen die gene, daar van gevraagd word, mogen toegelaten worden; maar daar zy genomen worden, op dat zy ook zorgen voor de onderwyzinge des Kinds, de zoodanige behooren Lidmaten der Kerke te zyn.

11. De Broeders van Aken en Keulen hebben gevraagd, of een Broeder die ongoddelyk leeft, na vele vermaninge te vergeefs aan hem gedaan, moet afgesneden worden, als hy de Kerke dreigt te verscheuren? is geantwoord, dat men dien uitsluiten zal, die anders naar Gods woort behoord uitgesloten te worden, al is 't dat de Kerke te verstoren bedreigt word. Maar overmits dat de tyden der vermaninge die opentlyk geschieden en de verkondiging der uitsluitinge in het oordeel der Kerke gelaten zyn, zoo zullen de tyden der vermaning ende uitsluiting mogen uitgesteld worden, alzoo dat men agt hebbe op de behoudnisse der Kerke, en dat ook de noodzakelyke uitsluitinge niet verzuimt worde.

12. Op de voorstelling van de Broederen van Antwerpen van den Kerken-Dienaren, die ledig zynde, en elders beroepen wordende, weigeren zulks aan te nemen, is aldus geantwoord, dat de Ministers die zonder dienst zyn, zoo zy van eenige Kerken geroepen zynde, weigeren te volgen, dat de Classische verzameling oordeelen zal, of men ze daar toe dringen of drijven zal.

13. Op der zelve vrage, of een geloovige Vrouw die met eenen ongeloofigen Man verbonden is, zou mogen zyn Kind, tegen zyn dank in de Gemeente ten Doop presenteren? is geantwoord, dat het wel geoorlooft is, en behoort te geschieden, maar dewijl het mooglyk niet altyd profytig zoude wezen om de gestalte der Kerken, zoo zal het van nooden wezen, dat zy in deze zwaarigheid den raad der Consistorie begeeren zal, dewelkers bescheidenheid het zal toestaan hier in alzo te handelen, dat men doch den vreesagtigen den toom niet te lang geve, noch de conscientie door al te grooten hardigheid niet en bezware.

14. Op de vrage van sommige Kerken, of het den Broederen toegelaten is Koopmanschap te bedryven met andere Heeren Munte, dezelve te smelten, of te maken dat zy gesmolten of erger gemaakt worden, of oorzaak daar toe gegeven worde? is geantwoord, dat het wel is geoorlooft Koopmanschap te dryven, maar geld te verzamelen op dat het tot erger geld gesmolten worde, of anderzins geld te slaan of te doen slaan waar door den gemeene welvaart agterdeel en schade ontstaat, om aangezien dat dit door de oogluiking der Magistraat dier Plaatsche geschiede, dat het nogtans meer ongerogtigheid en der liefden vyand is, en daarom dien, welke de reine Religie belyden, onbetamelyk.

15. Op de voorstellinge der Broederen van Gent en Antwerpen is geantwoord, dat de Consistorie naar gevoegtheid der zonde, naar de groothed der ergernisse, naar de feilen dikwils geschieden en vernieuwt worden, en naar de gestalte der Plaatsche en andere omstandigheden overleggen en met rypen rade oordeelen zal, of iemand niet alleen van den Nagtmale, maar ook van de verzameling der Kerken onder het Cruis, zal gehouden worden, en zoo daar iet meer of voordere vereischt word, zulks zal tot de Classische verzameling uitgesteld worden.

16. De Broeders van Gent, vraagden of deze zonde voor openbaar of heimelyk zou te houden zyn, naamlyk in 't heimelyk pardon of aflaat te halen, by de Papisten te trouwen, de Kinderen daar te laten doopen, in byzondere Huizen voor den Burgemeester of iemand van de Overheid Jezum Christum te verloochenen, by den Heiligen te zweeren, of iet anders? Deze vrage, om dat 'er verscheidentlyk van gedispueteert en gesproken wierd, is uitgesteld tot eene andere Vergadering.

17. De vrage van die van Aken, van een Jongeling en Dienstmeid, stellen de Broederen uit tot vlytige onderzoekinge van alle de omstandigheden deszelven handels, dewelke de Consistorie doen zal, en daar na der Classische Vergadering aanbrengen.

18. Op die vrage van de Walsche Kerke van Antwerpen, wat dat men met eene Vrouwe doen zal, dewelke zegt dat haar Man voor vyf of zes jaren in den Kryg gestorven is, en kan nogtans zynen dood met geen gewisse kondschap bewyzen? is hier op geantwoord, dat hier in moet gebruikt worden het middel van uitroeping door de autoriteit van de Overigheid, dewelke zoo zy niet en kan verkrygen, zoo zal zy van de Overigheid begeeren, dat zy ordonneren, hoe lange dat zy nog zal moeten wagten. Indien zy geen van beiden verwerven kan, zoo zal zy haar in zulk een staat begeeven tot de hooge Overigheid, om hare hulpe en autoriteit daar tusschen te stellen.

19. Op die andere vrage van dezelve Kerke van eene Weduwe, die een maand of twee maanden na haar Mans dood begeerde te trouwen? is geantwoort, dat de Consistorie niet vermag noch behoord zekeren tyd te beschryven, dewyle den Apostel Paulus toelaat de Weduwen te hertrouwen zonder zekeren tyd te bestemmen, nochtans zoo eischt de eerbaarheid, dat zy haar tot den tweeden Huwelyke niet en begeve voor vier of vyf maanden, en zoo zy bevrugt gebleven ware niet voor omtrent twee maanden na het Kinderbaren.

20. Op de derde vrage van dezelve Kerke van der gene die om eene groote zonde van den Nachtmale afgehouden zynde, eene Huisvrouw in der Gemeente trouwen wilde, eer dat hy zyn schuld van de zonde opentlyk bekend heeft? is geantwoort, dat men die Kerke-lyke vermaning tegens hem gebruiken zal; zoo hy hem bekeert, zoo zal men hem toelaten; zoo niet, zoo zal men de Vrouwe vermanen, dat zy niet trouwe met enen Man, die met groote en openbare zonde besmet is, en die een Veragter der Gemeente is, hem die van dezelve afgehouden en uitgesloten word.

21. Daar is gevraagd in hoe veelsten graad de Maagschap en Bloedvriendschap het Huwelyk verboden is? en is geantwoort, dat het allerbeste is, voornamelyk daar de Overigheid ongeloovig is, de Wetten en Ordonnantien van die Plaatzte na te volgen, aangezien zulks zonder God te vertoornen geschieden kan, op dat het Huwelyk tegen zoodanige gedaan, van der Overigheid niet voor nietig verklaart en worde, en de Kinderen voor onwettig, en het goed en have niet op een ander vervreemde, en diergelyke dingen daar uit niet ontstaan.

22. Op de vrage van dien Minister, die eene kettersche Huisvrouw heeft, van die van Aken voorgesteld, is geantwoort, dewyle dat hy in den Kerkendienst ingesteld is, zoo zal 'er naartige onderzoekinge geschieden van den Consistorie, wat vlyt en mocyte hy gedaan heeft, zoo wel met een heiligen wandel als met gedurige vermaninge uit Gods woord, op dat hy zyne Huisvrouw Jezu Christo wonne; maar zoo hy onagtzaam bevonden word in zyn pligt, zoo zal hy met het oordeel en autoriteit der Consistorie opgeschort of opgehouden worden van zynen Dienst; en zoo de Consistorie al te zagt en te slap hier inne handele, zoo zal door het oordeel eeniger Broederen der Kerke de zake van de onagtzaamheid en het oordeel der Consistorie tot de Classis beroepen en betrokken moge worden.

23. De Synodus Generalis zal te samen geroepen worden ter naaster Lente zoo verre de Kerken van Engeland verklaren, dat zy daar eenige zenden willen en kunnen, alwaar 't ook dat zy niet alle daar in verwilligden, maar indien niet, zoo zal de Synodus uitgesteld worden tot den andere toekomende Lente des jaars 1573.

24. De Classis van de Paltz is bestemt om den Synodum Generalem te beroepen.

25. Deze Kerken zyn in alle Classen bestemt tot den welken dat men schryven zal, de Kerke van Embden, van Wezel, van Keulen, van Heidelberg, van Antwerpen, van Gent, van Doornik, van Alkmaar in Holland en Vriesland.

C A P I T T E L II.

Eenige Statuten van de Classische Verzamelingen.

1. In de Classische Verzamelingen zal een van de Ministers een predicatie doen, van dewelke die andere Mede-Dienaars, by een verzamelt, zullen oordeelen, en zoo daar iets is te verbeteren, dat zullen zy te kennen geven, het zelve zullen ook alle andere, elk in zyne ordening, doen, in de naastvolgende Classische Verzamelingen.

2. Daar na zal de Præsident met de gemeene keurstemmen der Dienaren verkoren worden; na dat dezelve het gebed zal gedaan hebben, zal hy elk in 't byzonder vragen, of zy Consistoriale samenkomsten in hare Kerken houden? of die Kerkelyke straffe in haren zwang gaat? of zy eenigen stryd hebben met eenige Ketteren? of zy eenigen twyffel hebben in eenig hoofdstuk der Leere? of men zorge draagt voor de Armen, en over de Scholen? of zy tot regering der Kerken der andere Dienaren raad en hulpe behoeven? en diergelyke dingen meer.

3. Zoo daar iet in eenige Kerke des Classis geschiede, dat daar niet in de consistorie konde ter neder gelegd worden, dat zal in de Classische samenkomsten verhandelt en geoordeeld worden, van den welke men zig tot den Provinciaalen Synodum zal mogen beroepen.

4. Voorts in de Classische Verzamelingen zullen verhandelt worden die dingen, die den Kerken van de Classis betreffen.

5. Dit gedaan zijnde zal de Præsident een ofte meer quaestiën van de hoofdstukken, daar in dat tusschen ons en de Papisten verschil is voordragen, om alzoo ondertusschen malkanderen te scherpen, en tot studeren op te wekken.

6. In de Classische Verzameling dewelke den Provinciaalen Synodum allernaast voorgaat, zullen verkoren worden, die men tot den Provinciaalem Synodum, uit de naam van de Classis afveerdigen wil.

7. Uit elke Classis zullen gezonden worden twee Dienaars, met zoo veel Ouderlingen of Diakenen, of immers een Dienaar met een Ouderling of Diakenen.

8. Eer dat men de poincten, die men in den Provinciaalem Synodo wil voorstellen, beschryft, zoo is het raadzaam dat die Acta of Handelingen en Inzettingen of Ordonnantien der voorgaande Synode vlytiglyk overlezen worden, op dat in den Provinciaalem Synodo, en inzonderheid in den Algemeenen Synodo, die dingen welke te voren, met gemeene bewilliging verhandelt en besloten geweest zyn, niet wederom van nieuws voorgesteld worden, ten ware dat daar eene nieuwe oorzaak van twijffelen voorviele van het gene dat te voren verhandelt is geweest.

9. Ten lesten, de naastvolgende tijd en plaatse der samenkomste zal bestemt worden, en men zal God danken, het welke de Præsident doen zal.

C A P I T T E L III.

Van den Provinciaalen Synodo.

1. Die gene die tot den Provinciaalen Synodum gezonden zullen

zullen worden, zullen mede brengen Brieven van hare zendinge, mitsgaders de puncten schriftelyk vervat, die zy voorstellen zullen; zy en zullen ook geene andere stellen, dan die in de Consistorien en Classische samenkomsten niet hebben kunnen uitgevoerd worden, ofte zoodanige, die alleen de Kerken dier Provincie aangaan, op dat de Provinciale samenkomsten met onnodige vraagstukken niet verlengt en worden.

2. Als zy dan alzoo vergadert zyn, zoo zal de Dienaar der Plaatse, ofte zoo daar geen is, die in de laatste verzameling gepraesideert heeft, het gebedt doen, om eenen Praesident en eenen Hulper, en eenen Schryver te verkiezen.

3. De Praesident verkoren zynde, zal een gebedt doen, tot den gantschen handel dienende; daar na zal hy verschaffen, dat de namen der gene die tegenwoordig zyn, aangeteekent worden, desgelyks de namen der Afwezende of der Absenten, op dat ze de oorzake hares afwezens verklaren; dan zal hy de Brieven of Getuigenissen van hare afzendinge afvorderen op datze gelezen worden, desgelyks haar Bevelschriften met elks onderteekening en verzegeling, dewelke hy elk byzonder ordentelyk voorstellen zal, en der gansche verzameling oordeel, daar op behoorende, en die keurstemmen verzamelen, met verklaringe welke het gevoelen zy van den meesten en van den besten deele; het zelve zal de Schryver schriftelyk vervatten, en vervat hebbende klaarlyk lezen, op dat het met gemeene bewilliging bestendigt worde.

4. De dingen, die de Leere aangaan, zullen eerst, daar na die dewelke den Kerkelyken Regimente behooren, gelezen en onderscheidelyk in schrift gestelt worden, daar na die byzondere Handelingen.

5. Het ampt des Praesidents is, te bevelen, dat een ieder in zijne order spreke; den Bitteren en Twistgeerigen zal hy gebieden te zwygen, en het en zy dat ze zwygen, dat men ze gebiede uit de Vergadering af te treden, op dat ze naar der Broederen oordeel gestraft worden, naar dat zy verdient hebben.

6. Des Praesidents ampt neemt een einde met het einde des Synodi, en het zal vrystaan den naasten Provinciaalen Synodo, ofte denzelven, ofte eenen anderen Praesident te verkiezen.

7. De Ouderlingen ofte Diaconen, die tot deze Verzamelingen gezonden worden, zullen in alle sessien of zittingen, mitsgaders de Ministers harer Kerken hare stemmen geven, maar uit den Ouderlingen, van die Plaatse in welken dat men te zamen komt, zullen alleen twee stemmen kragt hebben, hoewel, dat het ook den anderen Ouderlingen daar by te zyn en haar gevoelen te zeggen toegelaten is.

8. De Praesident zal alle Zittingen beginnen met den gebeden, en besluiten met der dankzegginge.

9. Alle de in schrift gestelde en beslotene Artikelen zullen wederom gelezen worden, op dat zy van yeder voor goed gehouden en onderschreven worden, en een ygelyk zal een Copie derzelver van den Praesident en schryver ligten, op datze in de Consistorie van elke Kerke gelezen worde.

10. Daar zal eene Kerke door gemeene bewilliging der gantsche Provinciale Verzameling verkoren worden, dewelke met het oordeel

van andere Dienaren van hare Classen toevertrouwt worde de magt en zorge van den tyd en Plaats des naasten Provinciaalen Synodi toe te stemmen.

11. Aan deze Kerke zullen alle zware zaken die in andere Kerken voorvallen, ofte die in de Consistorien of Classische samenkomsten niet hebben kunnen afgehandelt worden, of zoodanige zware zaken die de gantsche Provincie aanraken, neerstelyk, en by tyds moeten gezonden worden.

12. Deze Kerke zal den anderen Kerken den tyd en plaatse des naasten Provinciaalen Synodi drie maanden te voren laten weten, en zal met eenen verzenden de Copie of het Afschrift van alle de Hoofd- Artikelen derzelve, dewelke aan haar gezonden zyn geweest, van dewelke een ygelyke Kerke by tyds mag bedenken, en hun oordeel in de Classische Verzamelingen voortbrengen, op dat die welke van wegens de Classis zullen uitgezonden worden, met voorbedagten oordeel, en wat van alle de Kerken van die Classis daar van gevoelt word, mogen voortbrengen.

13. Op dat nogtans de Kerke die de last opgelegd word van tyd en plaatse des naasten Provinciaalen Synodi, toe te stemmen, niet tot elken Kerke van alle Classen dier Provinciën schryven, en zoo meer dan behoorlyk overlast worde, zoo zal in elke Provincie een Kerke verordineert zyn, aan welken dat zy schryven zal, op dat dezelve zulks als zy het ontfangt, den Dienaren van hare Classis te weten doe.

14. De gene die tot den Synodum gezonden worden, zullen daar toe komen uit gemeinen last en koste van ieder Classis.

15. Na dat de Synodus zal voleindigt zyn, zoo zal men dat Heilig Avondmaal gebruiken onder de Ministers en Ouderlingen, die tot den Synodum gekomen zyn, met den Volke dier Plaatsen daar de Synodus gehouden is, zoo verre als het de bekwaamheid der Plaatsen lyden kan.

16. De Kerke daar de Synodus gehouden word, die zal bezorgen, dat zy ter naaste Synodale Verzameling die Handelingen en Ordonnantien des voorschreven Synodi of brengen of zenden zal.

C A P I T E L IV.

Van den Generalen Synodus.

Het zelve dat voorschreven is, zal ook in den Algemeenen Synodo onderhouden worden, tot welken komen zullen Kerken-Dienaars en Ouderlingen niet van de Classen, maar van de Provinciën verordineert met Getuigenissen en Brieven en Bevelen aantreffende de Leere, het Kerk-regiment en byzondere zaken, die in de Provinciale t'samenkomsten niet hebben kunnen uitgevoert ofte geëindigt worden, of die allen Kerken betreffen en aangaan.

PROVINCIALE SYNODE GEHOUDEN TE DORDRECHT.

1574.

Het is thans op Noordnederlandschen grond, dat wij de synode aantreffen. Kort zullen wij den loop der gewigtigste gebeurtenissen aanwijzen, sedert de Embdensche vergadering scheidde, tot op den tijd dat deze Dordtsche bijeenkwam.

De watergeuzen nemen den Briel in op den eersten April 1572. Treslong, die bij de geuzenvloot gekomen was voor zij Doeveren verliet, is de eigenlijke held van het feit. Het is vooral op zijn aandrang geweest, dat men dezen sleutel des lands in handen hield. Bossu kwam schielijk toegeschoten, om den opstand aanstonds in zijne geboorte te smoren, maar hij deinsde met veel verlies terug voor eene verdediging waarbij ieder, ook der burgers, het zijne ijverig deed en zelfs de onstrijdbare sexe hare voorschoten scheurde om er louten van te draaijen met eigen hand (Hooft, Ned. hist. VI, bl. 215).

Zoo brak het eerste licht van den dageraad onzer verlossing aan. Zoo werd de eerste steen van het gebouw der bevrijding onzes vaderlands gelegd.

Alva, bezig om de Brusselaars met galg en strop tot het leveren van den tienden penning te dwingen, hoorde de mare met kommerloos aanschijn, maar niettemin met beladen hart. Viglius en andere lieden van aanzien zeiden hem, dat dit „een verzeiend werk en den lande in den strot gesteeken was.” De prins te Dillenburg ijverig arbeidende om zich tot een nieuwen inval uit te rusten, ontving de tijding der inneming van den Briel, gelijk Marnix schrijft, *de fort mauvoise part*. Het verdroot hem dat de zaak zonder zijn order was geschied en hij meende ook, dat het haar nog aan rijpheid ontbrak. Evenwel ontzegde hij Lumey zijn bijstand niet en toen ook Vlissingen al aanstonds daarop zijne bezetting uitwierp, zag hij snel het gewigt der onvoorziene beroerte in en schreef brieven aan vele steden met dringenden wensch en ernstige vermaning, dat men met mannelijke kloekmoedigheid het aangevangen opzet volvoeren en het onregmatig en onverdragelijk juk der Spanjaards ganschelijk afwerpen mogt (Corresp. de Guill. le tac. III, p. 42). Enkhuizen gaf al spoedig gehoor aan die vermaning en de overgang van deze sterk gelegen stad was niet minder belangrijk voor het Noorderkwartier, dan die van den Briel voor Zuidholland en van Vlissingen voor het Zeeuwsche gewest. Terzelfder tijd nam graaf Lodewijk het Henegouwsche Bergen door verrassing in en viel des prinszen zwager, graaf van den Berg, in Gelderland en Overijssel. Hoe vele steden zag men toen als met een

tooverslag aan het Spaansche geweld onttrokken. Na verloop van eenige weken waren er maar weinige plaatsen meer, die, zoo hardnekkig als Amsterdam, bleven weigeren om het vaandel van Oranje op te steken. Het is te betreuren, dat deze overwinningen meestal met zoo veel woest geweld en met het plunderen van kerken en kloosters gepaard gingen. Soms werd onnodig bloed vergoten, onmenschelijke wreedheid gepleegd en de weerlooze monnik of priester met veel smaad en pijn ter dood gebragt. Dat is „ten spiegele, wat eene gemeente al doet, oft wat ze niet ongedaan laat, als haare lydzaamheit door terghen op terghen in raazernye verkeert.” Maar als die eerste storm van wraak en lang verkropte drift was uitgewoed, openbaarde zich ook aanstonds bij het volk de begeerte naar het Evangeliewoord en werd de gereformeerde religie ijverig geoefend. Men achtte zich gelukkig, dat men vrij naar de openbare preeke mogt gaan, al vergaderde men dan maar vooreerst in openbare plaatsen, zoo als te Dordrecht onder een lindeboom van den kloveniers doelen. Maar meestal nam men aanstonds de Roomsche kerken in bezit, wat zelden zonder beeldbrekinge geschiedde, en werden de leeraars terugeroepen, die over de grenzen waren gevlugt. Zoo eischte en verkreeg de Hoornsche gemeente de groote kerk en riep haren geliefden Clement Maertenszoon als haar leeraar in, die zich te Embden ophield. De Embdensche synode had ook voorgeschreven, dat de dienaars des woords, zich in vreemde kerkdienst begeven hebbende, zoödra zij weder in Nederland beroepen werden, die roepstem met naastigheid volgen moesten (art. 35). Maar vóór menige gemeente geroepen had, kwamen velen reeds met den grooten stroom van bannelingen uit Engeland, Frankrijk en Duitschland terug. Zoo kwam Peter Gabriel aanstonds in 1572 uit Embden, die, dewijl Amsterdam, waar zijne standplaats was, nog voor hem gesloten bleef, te Delft de kerkdienst op zich nam. Desgelijks keerde Jan Arentszoon in zijne vaderstad Alkmaar weder (Brandt hist. d. ref. I, 459). In Zeeland kwamen vele leeraars over uit de Nederlandsche gemeenten van Londen, Colchester, Sandwich en Norwich, zoo als Willem Jansse d'Hoorne uit Norwich naar Middelburg, en Jan van Miggrove uit Colehester naar Veere (Te Water, kort verhaal der reform. v. Zeeland, bl. 20, 84, 90—93, 113).

De prins was al spoedig bedacht om de verstrooide overwinningen te verzekeren en bijeen te binden. Daartoe werd eene staatsgewijze vergadering der Hollandsche steden voorbereid en toen Alva, die de hoop op den tienden penning varen liet, maar dan toch de jaarlijkse twintig tonnen schats wenschte opgebracht te hebben, ten dezen einde de staten van Holland tegen den 15 Julij te 's Gravenhage beschreef, hielden die staten zich wel aan den dag, maar kwamen te Dordrecht met geheel ander oogmerk bijeen. Zij waren afgevaardigden van twaalf steden, die hier vergaderden, namelijk van Dordrecht, Haarlem, Leiden, Gouda, Gorinchem, Alkmaar, Oudewater, Hoorn, Enkhuizen, Modemblik, Edam en Monnikendam. Slechts twee edelen waren opgekomen, de heer van Wijnngaarden en de heer van Duyvenvoorde, terwijl Marnix van St. Aldegonde als lasthebende van Oranje verscheen. Deze vriend van den prins trad den 19 Julij in de vergadering en legde den staat van zaken bloot. Hij drong vooral op geldelijken bijstand aan voor het nieuwe leger van den prins.

De rede, die hij hield, was zoo treffend, dat Hooft zegt, „koeler betoog dan dit van 's Prinsen genegenheit en den eyseh des gemeenen oorbaars, mogt bestaan, om den reeds heeten yver der Staaten voort gloeiende te maaken.” Aanstonds werd dan ook aan den prins toegestaan een maand soldij voor zijn leger, ter somma van 100,000 kroonen in gereed geld en een schuldbrief voor 500,000 karelsgulden, waartoe men, voor zoover het uit imposten en leeningen niet mogt te vinden zijn, dadelijk besloot de noodlooze kerksieraden te gebruiken. De staten erkenden in de zitting van den volgende dag den prins voor 's konings wettigen stadhouder over Holland, Westfriesland, Zeeland en 't Sticht van Utrecht, en zouden het met de andere provinciën zien daarhenen te brengen, dat hij ook

tot *bescherm* en *hoofd* van al de Nederlanden gedurende 's konings afwezigheid gekozen werd. De prins zou een admiraal aanstellen, aan wien met zekere gemagtigden uit de zeesteden het beleid van den zeeoorlog staan zou, en de landoorlog zou tusschen Lumeij en Dordrecht, Leiden en Enkhuizen geregeld worden. De prins en de staten beloofden wederkeerig, zonder elkander geen verdrag met den koning aan te gaan. Men zou voorts de steden, die het met Spanje hielden, trachten te dwingen, en beide de Roomsche en de hervormde godsdienst toelaten, zoolang de Roomsche geestelijkheid zich niet in ongetrouwheid en vijandschap verliep.

Ziedaar de eerste zelfstandige staten-vergadering van Holland, eene kloeke handeling door den nood gewettigd, eene krachtige voortzetting van het werk der omwenteling in 1566 begonnen (Eerste vergadering der staten van Holland in 1572 door R. C. Bakhuizen van den Brink, in het Nederlandsche Rijksarchief, eerste deel, bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage).

De besluiten, welke deze vergadering ten opzichte van de uitoefening der godsdienst genomen heeft, verdienen onze bijzondere aandacht.

Nopius het punt van de godsdienst "heeft de voorschreven heere van Aldegonde verklaart d'intentie van den Prince te wesen, dat gehouden soude worden vrijheid van Religie, so wel der Gereformeerde als der Roomsche, en dat een yegelijk in 't zijne in 't openbaar en in Kerken of Capellen, so dat gevoeheljkste bij de Overheid soude geordonneert worden, souden gebruiken vrye exercitie derselver, sonder dat daer yemand empesschement, hinder of moeyenisse gedaen soude worden, en dat de Geestelijke personen in haerlyuden staten vry en onbecommert blyven souden, ten ware sy-luiden hen vertoonden vyanden of hen mishandelden jegens het gunt voorschreven is, en dit al ter tijd en wijlen toe, dat bij advys van de gemene generale Statē der Landen van herwaers-over anders soude mogen werden geordonneert, *met welke intentie van den Prinse de voorschreven Gedeputeerde in alles henluiden conformeerden*" (Bor, d. I, f. 283 bl. 389a).

In de derde zitting, Maandag den 23 Julij, verscheen de Graaf van der Mark, heer van Lumeij, en is gelezen de commissie door den prins hem verleend als overste over Holland, met verscheidene artikelen van instructie aangaande de regering van het land en krijgsvolk. Men besloot hem op dien lastbrief aan te nemen en de wederzijdsche eeden daartoe te doen. In den lastbrief van Lumeij beval de prins: "Sal ook mede so wel de Catholijken en Geestelijken in hare Religie als d'andere goede Euangelise, in schut en scherm nemen, sonder dat d'een d'andere sal mogen injurieren, overlast of hindernis aen doen, verbiedende sulx op hooge straffe. — Gelijk ook onsen lieven Neve hem wachten sal, en ook allen anderen op hoge straffen verbieden, dat niemand hem en onderwinde eenige goedwillige Catholijken of Geestelijken te beschadigen, 't sy aen hare personen of goed. Noch ook niet te plonderen of te schenden eenige Kerken, Cloosteren of Capellen tot grote onordentlijkheid en blamatie van al sulken onzen Heiligen voornemen en onze krijghandelingē" (Bor, f. 284, bl. 390b.)

De prins scheen wel te weten, dat zijn lieve neef op dit punt zeer bijzondere recommendatie noodig had, waarom hetzelfde nog herhaald en uitgebreid werd in het vierde artikel zijner instructie, hetwelk dus luidt: "En wat in de commissie geïnsereert is, dat onzen lieven Neve in schut en scherm sal nemen de Catholijken en Geestelijken in hare Religie sonder yemant den anderen overlast te doen, op lijfs straffe, derhalven verklarende en ampliërende, dese is onze meeninge, dat in sulke plaetsen of kerken daer d'exercitie van sulken Religie versocht worden sal, dat onsen lieven Neve terstont beide dien godwilliglyk sal doen accorderen van tyden, plaetsen of Kerken, als een yeder d'exercitie van sijne Religie sal doen, opdat d'een den anderen geen hinder of enige verstoringe of ruomeer en make, daer toe onsen lieven Neve goude en scherpe toesicht en straffe sal op hebben en doen geschien, opdat alles in ruste en vrede geslecht moge worden. Daerom ook niemant

hem het Predicatie-ampt onder de Evangelisen aannemen sal, sonder eerst den Overheid of onsen Oversten vertoont te hebben. Om dat gene onbequame personen van selfs tot sulken ampt geadmitteert en mogen werden, en sal niemant bij de Overigheid tot sulc ampt van der gemeente of eenige van dien geroepen sijnde gerefuseert worden, 't sy dan door merkelijke redenen en oorsaken tegens sijnen persoon geallegeert en bevonden werden." (Bor, a. pl. f. 285 bl. 391*).

Toen de leden der Embdensche Synode den 13 October des vorigen jaars hunne zittingen ten einde bragten, had niemand lunnere kunnen denken, dat maar weinige maanden daarna de deur der vrije prediking zoo wijd openstaan, en elke dienaar des woords met zijne gemeente door den sterken arm der hoogste overheid zou beschermd wezen.

Evenwel was de zegepraal nog lang niet verzekerd. Wel trad Woerden mede in het verbond, wierp Lumey zich in Rotterdam en nam hij later ook Schoonhoven in, maar Amsterdam belegerde hij te vergeefs. Wel rukte de prins zegevierend naar Bergen in Henegouwen op, maar de tijdning van den Bartelsnacht in Parijs beliep hem, en sloeg den bodem in aan al zijne hoop op de toegezegde hulp van Frankrijk. Hij keerde mistroostig terug over Maas en Rijn, dankte zijn leger uit geldgebrek te Orsoy af en trok over Zutphen en Kampen naar Eukhuizen met voornemen, als hij schreef, om in Holland of Zeeland den verderen kans en Gods beschikking met hem te verbeiden, er zich tot het niterste te houden of, kon het niet anders, zijn graf te zoeken (J. van Vloten, Ned. opstand tegen Spanje, 1572—1575, bl. 68). Alva trok met zijn leger, na Bergen's overgaaf, het Geldersche in en zond van Nijmegen uit zijn zoon Don Fradrique met Noircarnes om Zutphen te kastijden. Nadat deze stad in brand gezet en met moord en marteling vervuld was, vielen de overige steden spoedig toe, die graaf van den Berg ongesterkt en met onbetaalde bezetting gelaten had. Harderwijk, Hattem, Elburg, Amersfoort werden genadig behandeld, maar des te wreeder Naarden gestraft. Het gruwzaam bloedbad daar aangerigt van zulk eene menigte onnoozel volk, zonder kerk of klooster, zonder pas geboren kinderen of stokoude lieden te sparen, baarde bij Roomsche en onroomsche den grootsten afschuw en de allerhoogste stijfzinnigheid tot wederstand. Daar gaf Haarlem aanstonds het voorbeeld van, dat in zijne hardnekkige verdediging, naar het schrijven van den prins aan zijn broeder Lodewijk, een heldenmoed aan den dag legde, die de gewone dengd der menschen ver te boven gaat. En ofschoon het na een zeven-maandsch beleg eindelijk viel (13 Mei 1573), behield Alkmaar nog den moed om den Spanjaard het hoofd te bieden, die er onverrichter zake van terugtrekken moest. Ook werd in het begin van October Bossu op de Zuiderzee door de Geuzenschepen geslagen en te Hoorn in de gevangenis gebracht.

Om dezen zelfden tijd ging de prins tot de openlijke belijdenis der hervormde godsdienst over, waardoor hij zich al nauwer aansloot aan de gemeene zaak en zich al dieper vestigde in de liefde en het vertrouwen van het volk. (Zie bij Gerdes, Serinium antiq. den brief van Bartholdus Wilhelmi, toen hij provisie, gelijk men het noemde, predikant te Dordrecht, aan de opzieners der Nederlandsche hervormde gemeente van Londen, tot welke hij als predikant behoorde. Hij schrijft den 23 Oct. 1573: „Ten laetsten, broeders, en hebbe ick U. L. niet kunnen verbergen die genade die ons Godt beweesen heeft, dat die Prince van Oranje onse Godtsalige Stadhouder hem tot der gemeente begeeven, het brood des Heeren metter gemeente gebrooken, en hem de discipline onderworpen heeft, het welke niet klein te agten en is.“) En voor nog het jaar ten einde liep, was Alva, de vloek van het land, met zijne meest gevreesde handlangers, Don Fradrique en Vargas, voor goed naar Spanje vertrokken.

Voor wij den verderen loop der gebeurtenissen aanstippen, moeten wij nog melding maken van een gewichtig besluit door de staten van Holland ten aanzien van de uitoefening der godsdienst in dit jaar 1573 genomen.

Wij hebben gezien, dat de staten van Holland in hunne eerste vergadering te Dordrecht van het vorige jaar *de vrijheid van religie* hebben toegestaan, maar thans werd daar al aanstonds verandering in gebracht. De staten waren te Leiden vergaderd. Het juiste tijdstip dier dagvaart is onbekend, wijl de notulen der staten van 1572 tot 1574 zijn verloren gegaan, maar het mag wel gedurende het beleg van Haarlem en Alkmaar geweest zijn. Juist om dien tijd was de verbittering tegen de wrede Spanjaarden ten top gerezen. Om dien tijd ondervond men ook, hoe vele Roomschegezinde leeken en geestelijken nog met den Spanjaard heulden en conspiratie smeedden. Om dien tijd werd Roomsche en Spaanschgezind meer en meer als één beschouwd, en de staten, uit aanmerking van de drift des volks of van de veiligheid des lands, of om beide oorzaken tegelijk, besloten op hunne dagvaart te Leiden, *dat men de uitoefening der Roomsche religie zou schorsen en verbieden.* „Doch als men dit stuk eerst voorstelde of begon te roeren, had de prins wel gewilt, dat men 't had gelacten; en noch meer was 't hem tegens den sin toen 't wierdt te werk gestelt. Dit geeft hij in zijn Verantwoording, in den jaere vijftienhondert tachtig uitgegeven, te kennen, maar seit met eene tot verdediging van de Staten: dat sij die in den beginne tot 's landts behoudenis hadden goet en nut gevonden, dat d'een en d'andere religie sou aenghouden worden, daerna door de stoute aanslagen, slimme trekken en verraderijen van de vijanden, die onder d'ingesetenen vermengt waren, ondervonden hebbe, dat hunne staet in gevaer stondt van een onvermijdelijk verderf, ten waere dat se d'oeffening van den Roomschen Godtsdienst deeden ophouden; omdat de geenen die daer belijdenis van deeden, ten minsten de Priesters, den Paus hij eede (gelijk sij ook over al deeden) hadden hulde geswooren, van welken eedt sij meer werks maekten, als van den anderen, dien sij 't lundt hadden gedaen” (Brandt, hist. d. ref. I, bl. 549. Zie ook Dr. R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588—1598, tweede gedeelte bl. 153, de uitvoerige noot).

Na Alva's vertrek werd in het jaar 1574 onder zijn opvolger Don Luis de Requesens de worsteling onvermoed voortgezet en Middelburg door de onzen bevrijd. De prins, die nu meester van Walcheren was, hield den 24 April zijn blijden intogt, en gansch Zeeland ging voor Spanje verloren. Maar weinige weken daarna was het gheele land weder in zorg en smart gedompeld door het berigt, dat graaf Lodewijk op de heide van Mook den slag en zijn leven verloren had. Dat achtte men met regt een groot verlies voor de goede zaak, en inzonderheid voor den prins, want Lodewijk was „sijn grootste vertrouweling, syn raetsman en gelyk als syn rechter hand in het weerdig uitvoeren van syn voornemens (Het leven van Willem I, d. II, bl. 472).

Thans verzamelde Requesens al zijne krachten om ons land in het hart aan te tasten en van drie zijden te gelijk te bestoken. Vitelli zou over Merwe en Maas in Zuid-Holland dringen, Chevreaulx tot zijn verlaten post in Waterland terug keeren om Noordholland te veroveren, en Valdez het aanvankelijk vrijgegeven Leiden weder omsluiten, nithongeren en innemen. Hij wilde den prins met de Hollanders en Zeeuwen zoo veel werks van alle zijden geven, dat zij geen middel hadden om Leiden te ontzetten, en eindelijk wel desperaat om gunade zouden komen verzoeken. Tevens had hij den koning geraden een generaal pardon te verleenen, inhoudende absolute gratie voor degenen die tot de Roomse kerk wederkeerden. Voorts voorstel van vredehandeling, om de oproerigen in slaap te wiegen en dan hunne havens in te nemen, waartoe eene groote vloot werd uitgerust; „so dat hij meende een korte oorlog te maken.” (Bor. a. pl. bl. 508a).

De prins bleef ook nu nog de zuil en de ziel van alles. Hij was echter door de gevaren van rondsom zeer beladen en riep in haast de staten van Holland tegen den 1 Junij te Rotterdam bijeen. Behalve hetgeen in die vergadering besloten werd tot verdediging van het land, tot beveiliging der zeegeaten, tot ontzet van Leiden en vermeerdering der

geldmiddelen, is ook op dezelfde dagvaart bepaald, om den predikanten boven alle andere eene jaarwedde toe te leggen, welke voor de predikers in de steden de som van drie honderd en voor die der dorpen, de som van twee honderd gulden niet overschrijden mogt. (Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, d. VI, bl. 479 en 481). Die resolutie der staten van Holland luidt aldus:

Ordre op de betalinge der Predikanten in de Steden en Dorpen. Den 26 November 1574.

De Staten willende mit goede devotie ordre stellen op het onderhoud van de Leeraars en Dienaars des Goddelijken woords, daar inne voor al behoord voorsien te worden, hebben cendragtelijk beslooten en geordonneert, dat alle Leeraars soo wel binnen als buiten de Steeden van Holland, voortaan jaarlijks voor allen anderen betaald sullen worden, uit de geredste inkomsten van de Goederen tot den Kerkendienste binnen de Steeden of Vlekken, haarluider Woonplaatse specterende of toebehoort hebbende; en ten einde goede opsigte genoomen en gehouden mag worden op de qualiteit van deselve Leeraars, sullen de Magistraten van de voornaamste Steeden en Plaatsen, elk met haarluider Leeraars moogen handelen en overkoomen, op haarluider jaarlijks Tractement en onderhoud, na de bequaamheid van de Persoon, en met goeden insigte op de lasten van de Huishvrouwen en Kinderen, te weeten in de Steeden ten hoogsten tot driehonderd guldens 'sjaars, en in de Dorpen tot twee honderd gelijke guldens, mits dat deselve Leeraars daarenbooven in alle Steeden en Dorpen sullen genieten vrye Huishuren; en soo verre bevonden werd dat de voorschreeve Goederen en Inkomsten binnen elke Steede of Vlekke niet genoegzaam zyn tot betalinge van dien, of dat deselve van te vooren vergunt zyn tot de Fabricque en andere noodzakelyke Behoeften verstrekt te worden; hebben deselve Staten bewilligt en geacordeert, dat het restant van dien uit de andere Geestelyke Goederen en Inkomsten gevonden sal worden; ordonneerende en bevelende voorts alle Ontfangers der selver Goederen, jaarlijks de voornoemde Leeraars elk in het zyne, haarluider beloofde Tractementen en Onderhoud voor al te betalen onder haarluider acquit, en mits daar beneffens voor het eerste overbrengen behoorlijk schijnsel van de overkomste, bij de Magistraten met haarluiden gemaakt, sal in reekninge geleeden en gepasseert worden. (Kerkelyk placaat boek II. bl. 4.)

Het is bekend tot welke twisten de beschikking der staten over de geestelyke goederen welras aanleiding gegeven heeft. Dat het de pligt der overheid was om de kerkendienaren van behoorlijk onderhoud te voorzien, was *buiten alle dispute*, zoo als Johannes Uytenbogaert zegt in zijn *Tractaet van 't Ampt en de Authoriteyt eener Hooger Christelyker Overheijdt in kerckelycke saecken* (bl. 115). Maar de strenge Calvinisten beweerden, dat het recht om over geestelyke goederen te beschikken alleen der kerke en hare dienaren toekwam, welk gevoelen later met hevighcid gedreven werd door Ruardus Acronius: *Seer grondighe ende welghefondeerde onderregtinghe over het onderholt van de Dienaren der waren ghemeynen Christi*. Francker 1590. Ook Gijsbertus Voetius heeft hetzelfde beweerd in zijne bekende *Politica ecclesiastica*; Schoock daarentegen noemt die *bonorum parochialium confiscatio*, tot besoldiging der predikanten, *valde probanda* (*De bonis vulgo ecclesiasticis* p. 358).

Dit en menig soortgelijk later besluit der staten is ook nog oorzaak van veel klagten geweest, betreffende het ontoereikende der jaarwedde aan de predikanten toegelegd (Ypey en Dermout, *Gesch. d. Ned. herv. kerk I*, aant. 233). Honderd jaren daarna had men nog te klagen, dat den dienaren van Christus overkwam, wat Jesaias zegt: de knegten der aarde zullen eten, maar deese zullen hongeren (*Adres der Z. en N. Hollandsche synode om vermeerdering der predikants-traktementen ten platte lande, in 1669, in het Ned. Archief voor Kerk. Gesch. IX*, bl. 219).

Dat die staten dit besluit tot onderhoud der predikanten, onder al hunne overige druk-

kende zorgen, genomen hebben, bewijst genoeg, hoe de nood thans drong om daarin vooral te voorzien. Bij hun groot geldgebrek, hetwelk hen in dezen tijd buitengewone maatregelen nemen deed ter bestrijking der allernoodzakelijkste oorlogskosten, (Bor I, bl. 508 en verv.), was het niet vreemd, dat zij voor de jaarwedden der predikanten de inkomsten aanwezen dier geestelijke goederen, uit welke de Roomsche geestelijken, die er thans weinig meer waren, hun onderhoud genoten hadden. De onregelmatigheid, die hier en daar in het gebruik van die goederen en hunne inkomsten plaats greep, zal dit staten-besluit ook wel zeer noodig hebben gemaakt.

Al waren alle kerken nog van goede dienaren voorzien (Syn. v. 1574, art. 9), kan het getal der predikanten in steden en dorpen toch aanzienlijk zijn geweest bij de snelle vermeerdering der hervormde gemeenten in beide gewesten. De prins schrijft in September van dit zelfde jaar 1574 aan zijn broeder Jan van Nassau: *que le nombre de ceulx de la Religion icy est, ces dernières années, par une singulière grâce de Dieu, tellement augmenté, qu'il en reste fort peu, si ce n'est quelques ecclésiastiques, qui soyent de contraire opinion* (Archives de la maison d'Orange, V, p. 73). Daarmede stemt overeen, wat de prins met de staten en steden van Holland en Zeeland, staatsgewijze te Dordrecht vergaderd, den 13 Julij van het volgende jaar aan de commissarissen des Konings tot Breda geschreven hebben, dat men (in Holland en Zeeland) de genen die de Roomsche religie toegedaan mogen zijn *geen of zeer weinig soude bevinden* (Bor, I, bl. 611^a). En ook Requestens met den raad van staten verklaren in hun advies aan den Koning van den 18 Junij, „de Catholijken seer minderen; sommige die sterven, sommige die vertrecken, en in haer plaetse komen vromde ketters;” dat die ketters ook „grootte naerstigheid doen om de jonkheid te verleiden, de kinderen dwingende tot haer scholen te gaen, daer sy in haer verdoemde opinien geleert worden,” en „so men lang die remedie differeert, so is te vresen, als sy noch een jaer haer Religie behouden, dat men dan sonder Gods merkelyke hand, de Religie daertoe niet en sullen kunnen vinden —” (Bor, I, bl. 613^a en 614^a). Steden als Amsterdam en vele andere plaatsen, nog in de wagt der Spanjaarden, bleven echter vol van Roomschegezinden, maar gelijk er onder die wel zullen geweest zijn, wier hart naar de nieuwe religie trok, zoo waren er in de vrijgemaakte steden en dorpen ook velen onder de gereformeerden, die heimelijk aan de oude belijdenis bleven gehecht en die er later, naar het schijnt in groot getal, weder toe zijn teruggekeerd.

Die hervormde gemeenten waren in Classen bijeengevoegd en deze Hollandsche en Zeeuwsche Classen hadden thans gemagtigden gekozen om in eene synodale vergadering „regel en maat te ramen”, naar welke de kerken dezer gewesten eenpariglijk zouden bestuurd worden.

Tot de plaats der zamenkomst werd *Dordrecht* gekozen, misschien om dezelfde reden, waarom de eerste statenvergadering van Holland er gehouden is, wijl zij de oudste der Hollandsche steden was, maar waarschijnlijk ook en vooral, omdat zij door de Hollandsche en Zeeuwsche predikanten het veiligst en gemakkelijkst bereikt worden kon. Het zou nu geene synode meer zijn der verstrooide Nederlandsche kerken die onder het kruis zitten, maar der vrije gemeenten van Holland en Zeeland. Zij zal hare werkzaamheden ook niet verder dan tot de kerken dezer twee gewesten uitstrekken en daaron slechts eene *provinciale* synode worden genoemd. Evenwel mogt zij eene generale heeten, zoo ver zij de openbare hervormde kerk van Nederland vertegenwoordigde, die toen binnen deze twee provinciën beperkt was, daar de overige de Roomsche godsdienst toegedaan waren of het Spaansche juk nog op den hals hadden (Kort historisch berigt van Ens, bl. 64). De vergadering die den 16 Janij geopend en den 28 dier zelfde maand gesloten werd, koos tot haren voorzitter *Caspar van der Heyden*, die ook te Embden voorgezeten had. Hij was, nadat Middelburg den 18 Februarij 1574 aan den prins gekomen was, door dezen met de classis van Walcheren, alzoo er in Middelburg toen nog geen kerkeraad bestond, tot predikant

dier stad beroepen. Overgekomen uit den Paltz heeft hij in eene buitengewone kerkeraadsvergadering den 8 Junij de beroeping onder eenige voorwaarden aangenomen, maar zeide tevens, dat Johannes Taffin te Rotterdam hem gebeden had, om niet alleen in de aanstaande synode van Dordrecht te komen ten bestemde dage, maar vier of vijf dagen te voren, ten einde eenige noodzakelijkheden ten gemeenen welvaren dienende te verhandelen, waartoe hij verzocht brieven van credentie. Dat werd niet slechts goedgevonden, maar ook het noodige voor de reis van de staten verzocht, en, als de andere ministers van de classen kwamen, zou Jan d'Hoorne, onderling der Middelburgsche kerk, mede gezonden worden tot mr. Gaspars behulp en beraadzaamheid (De levensbeschrijving van Gaspar van der Heyden, achter het kort verhaal der ref. v. Zeeland, door te Water, bl. 402).

De scriba *Arnoldus Cornelii* was uit Delft afkomstig. Zijne ouders hadden hem voor de studie opgeleid. Te Frankendaal was hij predikant geweest en had in 1573 de dienst in zijne vaderstad aanvaard. Hij is bekend uit de openbare disputatie die hij daar in 1578 nevens zijn ambtgenoot Donteelok met Kooruhert gehouden heeft. In 1587 behoorde hij tot het viertal afgevaardigden der Nederduitsche en Waalsche kerken van Holland, die zich bij de staten beklagden over de oneenigheid tusschen de staten en Leicester, maar met onheusch bescheid door Oldenbarneveldt werden teruggezonden (Brandt, a. pl. I, bl. 597 en 733). Ook van de nationale Dordrechtsche synode 1578 is hij scriba en van de Middelburgsche in 1581 praeses geweest.

Eene lijst der overige leden dezer synode is ons niet bekend. Caspar Coolhaes, die in Leiden, waar hij beroepen was, wegens het beleg, niet komen kon, en toen naar Delft en eindelijk naar Dordrecht gegaan is, om te zien, wat daar op de synode nitgerigt werd, verhaalt: In den Synodo tot Dordrecht int jaer 1574 zijn weynich mannen int getal vergadert geweest. Hij spreekt ook een allerongunstigst oordeel over die synodeleden, even als over die van 1578 en 1581 nit, maar dat door geen enkel bewijs gestaafd, louter als het nitvloesel van zijn verbitterd gemoed aan te merken is (Een cort vvarachtich verhaal vant sorgelicke vyer der hatelicker ende van God vervloeceter oneenicheyt in Religions saken, enz. tot Leiden, 1610, bl. 10—14, 89, 90).

Deze synode heeft de Embdensche niet alleen genoemd en vele van hare artikelen overgenomen, maar ook bepaald, dat ieder kerkeraad en classe, nevens de copie der belijdenis en der artikelen van deze kerkvergadering, ook *de articulen des Embdensche Synodi* bewaren zal (art. 1). *Man wiederholte und ergänzte die Emdener Artikel*, zoo als Dr. Lechler zegt (Gesch. der Presbyterial-und Synodalverf. s. 131), maar men week er ook menigmaal van af.

Wat de *leerboeken* betreft, had de Embdensche vergadering vrijheid gelaten om eene andere soort van catechismus te gebruiken, maar deze synode beveelt, dat eenerelei catechismus in al onze kerken zal gehouden worden, namelijk die van Heidelberg. Evenwel wordt den dienaren vergund om ook uit het *korte onderzoek* te laten leeren (art. 2). Het boekje hier bedoeld heette: *Eene corte ondersoekinghe des gheboves over den ghenen, die haer tot de gemeynle begheven ende des Heeren avondmael met haer houden soillen*. Het was van à Lasco opgesteld, uit het Latijn in het Nederduitsch overgebracht en bij onze oude liturgische schriften gevoegd. Ens heeft het in zijn Kort historisch berigt, bl. 244, verv. voor ons bewaard, en die het leest zal aanstonds bemerken, dat het den zuiveren Zwinglianschen geest van den edelen opsteller ademt.

Nopens de *zamenkomsten* is bepaald, dat, waar niet al te weinig ouderlingen zijn, de dienaars met de ouderlingen, maar de diakenen afzonderlijk vergaderen zullen. De gansche kerk van Holland en Zeeland wordt in veertien classen verdeeld, die om de maand zullen te zamen komen (artt. 4, 9, 10).

Verkiezingen. Volgens de Embdensche artikelen werd de volkskeus, waar zij niet te

veranderen was, gedragen, maar thans is vastgesteld, ten einde de confusie te vermijden, die uit de verkiezing des gemeenen volks mogt ontstaan, dat de verkiezing van *predikanten* door den kerkeraad zal geschieden met advies der classe of naburige kerken (art. 12). De verkiezing van *ouderlingen en diakenen* zal bij den kerkeraad staan, volgens de Embdenschepaling, zonder dat het advies eener naburige kerk vereischt wordt, maar, wat Embden niet had bepaald, wordt hier bijgevoegd, dat het dubbel getal aan de gemeente zal worden voorgesteld om er de helft uit te kiezen (artt. 27, 28).

Onderteekening. De dienaars, ouderlingen en diakenen zullen de confessie en de artikelen der discipline onderschrijven; ook van de schoolmeesters wordt de onderteekening van de geloofsbelijdenis geëischt (artt. 14, 22, 32).

Oplegging der handen wordt afgeschaft als tot superstitie of tot bespotting leidende (art. 24).

Bevestiging. Van de dienaren, die reeds in dienst geweest zijn, zal slechts eene belofte van getrouwheid afgenomen worden, maar die voor het eerst in dienst treden zullen drie vragen moeten beantwoorden (art. 25). Deze vragen verschillen veel van die der Wezelsche synode, maar stemmen op weinig na met die van onze formulieren van bevestiging overeen. „De gront dezer vraagstukken was gelegd door à Lasco, die de zelve zo in de Bevestiging der Dienaren als Ouderlingen en Diakenen ontworpen heeft, maar een weynig breder” (Ems, kort hist. bericht, bl. 238). Opmerking verdient vooral de tweede vraag: of zij de heilige bijbelsche schrift houden het woord Gods en de eenige volmaakte leer der godzaligheid te wezen, *welke sommierlijk in den catechismus begrepen* en in deze gemeente opregtelijk geleerd wordt. Zij getuigt van het toenemend gezag van den catechismus en van den strengen geest dezer synode.

Begin en besluit van de kerkdienst. Men zal aanvangen met eenerlei woorden: Onse hulpe staet in den naem des Heeren, die Hemel ende Aerde gheschapen heeft, Amen. En men zal de predikatie op eenerlei wijze besluiten met den zegen Numeri VI: 24—26 (art. 37). Dit *votum* is uit psalm 124: 8. Bij de Roomsche-Catholijken begint er ook de eredienst mede. De meeste protestantsche kerkgenootschappen hebben het van haar overgenomen of behouden (Mensinga, over de liturgische schriften, bl. 44).

Predikatie, die, zooveel mogelijk niet langer dan één uur zal duren, neemt hare stof uit de boeken van het nieuwe testament en niet uit die van het oude, dan met raad van den kerkeraad (artt. 38, 40). De zoogenaamde *Dominicalia* of zondagsche evangeliën, die men in het pausdom plagt te gebruiken, zijn verboden. Men zal gansche boeken der heilige schrift achtereenvolgend uitleggen, om het volk tot regt verstand der gansche schrift te brengen (art. 39). Die gewoonte van vaste zondagteksten te volgen bleef echter zoo stand houden, dat de nationale synode van 1578, art. 56 besluiten moest haar te dulden tot den tijd, dat men er bekwamelijk een einde aan maken kon. De behandeling van geheele bijbelboeken bij vervolgpredikatiën, door de synoden steeds aanbevolen, heeft eindelijk meer ingang gevonden en houdt tegenwoordig nog in menige gemeente stand. (Zie over dit onderwerp Ypeij en Dermont, t. a. pl. I. bl. 513 verv. en aantek. bl. 233—235).

Gebeden. Alle dienaars zullen eenerlei vorm van kerkgebeden gebruiken, met vrijheid evenwel om er kort in te voegen wat de nood vereischen zal (art. 42). De vrijheid door de Wezelsche synode gegeven en door de Embdenschepaling niet beperkt, om de gebeden zelf te stellen naar ingeven des heiligen geestes, wordt hier opgeheven. Men zal de formuliergebeden gebruiken, die in den catechismus vervat zijn. Het zijn de gebeden achter den catechismus gedrukt en door Datheen voor onze Nederlandsche kerken uitgegeven. Maar wijl het gebed van Datheen na de predikatie te lang voor gewone godsdienstoefeningen en beter voor vast- en biddagen geoordeeld werd, is het bekort. Men vindt dat verkorte gebed bij

Ens (t. a. pl. bl. 191 verv.); het is echter van geen algemeen gebruik geworden en in vergetelheid geraakt (Mensinga, t. a. pl. bl. 308 verv.).

Na het tweede gebed der voormiddagspredikatie des Zondags, moeten deze woorden nog worden aangehangen: Wilt ons ook sterken in het waarachtig christelijk geloof enz. en dan de algemeene geloofsbelijdenis. Na het gebed voor de catechismusprediking de tien geboden laten volgen (art. 44). Dat was overeenkomstig de manier van bidden in die tijden. Er is, zegt Ens, veel reden van twijfel of dit tweede lid van het synodaal besluit wel opgevolgd is (t. a. pl. bl. 188).

Openlijke avondgebeden niet in te voeren waar ze niet zijn, en daar ze zijn, „soo stigtelyken en vóorsigtelyken af te schaffen, als het mogelyk is” (art. 51). Op deze avondgebeden, overblijfsels van de *vespers* der Roomsche kerk, scheen het volk zeer gezet. Te Rotterdam en Delft werden de avondgebeden ingesteld, ofschoon zij er niet in gebruik waren geweest, en te Leiden, waar zij afgeschafft waren, moest men er weder toe overgaan (Een kort vvarachtigh verhael enz. van Caspar Coolhaes, bl. 100). Waarschijnlijk werd dan het avondgebed gebruikt: *Christe die du bist dag en licht*, naar het aloude Latijnsche kerklied: *Christe qui lux es et dies*. De synode ijvert tegen deze avondgebeden, omdat het bijwonen der gewone predikatie, het onderhouden der huisgebeden en het vieren der algemeene vast- en bededagen er door leed. Maar wat de synoden van 1578, art. 57 en van 1581, art. 47, er ook tegen in bragten, het was vruchteloos. De synoden van 1586, art. 57 en van 1619, art. 64 hebben er niet meer tegen gestreden, maar lieten den weg tot afschaffing evenwel open. Zij bleven tot in het midden der zeventiende eeuw hier en daar bestaan (Ypeij en Dermout, t. a. pl. I, aantek. bl. 222 en 223).

Arbeid verboden gedurende de godsdienstoefening. De overheid zal verzocht worden het koopen en verkoopen, arbeiden, drinken en wandelen te verbieden, zoo lang de predikatie duurt, inzonderheid des Zondags (art. 47). Dit verzoek is niet geheel vergeefs gedaan. In sommige steden werden zelfs de poorten der stad gedurende de godsdienstoefening gesloten.

Proclamatien in de kerk, of de profane en wereldlijke nitroepingen van koopingen, verkooping, verloren goed en dergelijke zal de overheid ook gebeden worden af te schaffen (art. 48). De Geldersche synode van Helderwijk, 1580, dringt ook op die afschaffing aan, „dewijle sulcke dingen nicht behoeren tho gescheen an bestempden platzen daer men den uthelicken Godesdyenst plecht, als die Heere spreekt:” *Domus mea, domus orationis* vocabitur (art. 13). Nog in onze eeuw hebben de predikanten in de provincie Oraningen van den predikstoel het verkoopen „van varkens en nog onreiner dingen” afgekondigd (Hand. d. synode v. 1817, bl. 58).

Het omgaan van diakenen onder de dienst, zonder ergernis, zoo mogelyk, op te heffen, dewijl het staan aan de deuren der kerk tot inzameling der liefdegiften het allergevoeglijkste is (art. 49). In de Nederlandsche hervormde gemeente te Londen geschiedde de inzameling na de godsdienstoefening aan de deuren der kerk. De dienaars, die van daar in onze gemeenten overkwamen, hebben dat gebruik voorgestaan. Te Gent gingen in 1566 de diakenen in de geuzenpredikatiën om *met zakxkens* (Te Water, hist. d. herv. kerk van Gent, bl. 25). In hetzelfde jaar werden te Amsterdam ook diakenen aangesteld „om d' aelmoessen onder de precke te vergaderen. Dit geschiedde te dier tijd *in houtte schootelen*” (Brandt, t. a. pl. I, bl. 379). Het zal daar dan ook wel *tot groote hindernisse des dienstes* geweest zijn, waarover deze synode klaagt.

Het spelen der orgelen behoort gansch afgezet te wezen. Al geschiedt het slechts na de predikatie bij het scheiden van het volk, zoo dient het slechts om te vergeten, wat men gehoord heeft. Als het afgeschafft was, zouden de giften aan de deuren gemakkelijc kunnen ingezameld worden, wijl dan het volk niet naar het orgel luisteren bleef, maar aan-

stonds na de predikatie uitging (art. 50). De nationale synode van 1578, art. 77 en die van 1581, partie. vr. 34 hebben er ook tegen geijverd. Men noemde dat orgelspel paapsch, joodsch, heidensch, maar in het midden der zeventiende eeuw had eindelijk de woede tegen het orgelspelen uitgewoed (Ypeij en Dermout, t. a. pl. I, bl. 418, 419 en aantek. bl. 240, 241, Kist, het kerk. orgelgebruik, in het Archief v. kerk. gesch. X. 191 verv.)

Lijkpredikatiën ook af te zetten, daar zij tot superstitie leiden. Zelfs geen luiden der klokken bij de begraafing toe te laten (art. 52). Het houden dier lijkpredikatiën, bij de Nederlandsche gemeente te Londen in zwang, was velen welgevallig. Er was ook een *Gebet bij de begraafinghe der dooden* van à Lasco overgenomen en aan het einde van onze oude liturgie geplaatst, doch de synode van Middelburg, partie. vr. 81 heeft de drukkers vermaand om dat gebed voortaan in den druk weg te nemen (Ens, t. a. pl. bl. 189 en Ypeij en Dermout, t. a. pl. I, bl. 509 verv., met de aantek. bl. 231).

Feestdagen nevens den zondag niet te vieren. Men zal met den zondag alleen tevreden zijn. Den zondag voor Kersmis zal men over de geboorte van Christus prediken en het volk van de afschaffing dezes feestdags vermanen. Op Paasch- en Pinksterdag zal het vrij staan over de verrijzenis des Heeren en de zending des heiligen geestes te spreken (art. 53). Onze eerste hervormers waren zeer tegen het vieren van godsdienstige feestdagen ingenomen, als zweemende naar de bijgeloovigheden der Roomsche kerk, maar de afschaffing vond weinig bijval en baarde groote moeilijkheid. Caspar Coolhaes verhaalt: „De Kersdach quam int selve jaer op eenen Sondach, dat wy doch moesten predicken, maar den volgenden Maandach ende Dijnsdach nae Kersmisse en hebben wy niet gheprediet, niet sonder groote erghernisse van velen: En wisten den ghenen die ons vraechden waarom niet, gheen ander antwoord te gheven, dan dat het ons, ende alle dienaren des woorts in Hollant ende Westvrieslant van den synodo te doen verboden was. Dese goede luyden yverich zijnde om des Heeren woort te hooren, vernemende datmen tot Delft, tot Rotterdam, tot Dordrecht ende in 's Gravenhage ghepredickt hadden, schreven het selve ons toe, als of het onser luyheyt schult was” (Een cort vvarachtich verhael, enz. bl. 99 en 100). De volgende synode vier jaren later streed ook tegen die feestdagen, maar klaagde, dat zij door de autoriteit der overheid onderhouden werden (art. 75.) Om het volk van lediggang en uitspatting af te houden, trachtte men de viering dier dagen zoo plechtig mogelijk te maken ook door de viering van het avondmaal (Syn. v. 1586, art. 56), en de synode van 1619 heeft eindelijk de dubbele feestdagen gewettigd (art. 67).

Bij de *doopsbediening* is raadzaam gecoördeld ééne besprenging te gebruiken, maar zal het driemaal besprengen gedragen worden (art. 65). Coolhaes zegt, dat te Leiden in het doopen van de kinderen *eene reijse* alleen met water begoten werd, maar er was niet eene kerke in Holland, Westfriesland of Zeeland, welke desgelijks deed (t. a. pl. bl. 100). Een korter doopsformulier is opgesteld en den predikanten toegezonden (art. 66). Ens geeft, om het aan de vergetelheid te ontrukken, dat oude doopsformulier op, zoover als de bekorting geschied is (t. a. pl. bl. 205), en Mensinga toont bij vergelijking van het tegenwoordige met het oorspronkelijke formulier, dat hoeveel er verkort en de zin hier en daar veranderd is, toch de hoofdzaken en de orde der denkbeelden behouden zijn (t. a. pl. bl. 100).

Bij de *avondmaalsbediening* zal men de woorden van Paulus I. Cor. X: 16, gebruiken (art. 77). Dus niet meer de woorden van Christus, waartoe de Embdensch synode nog vrijheid liet, ofschoon zij ook reeds erkende, dat die woorden des Heeren tot een schijn of waan van consecratie konden getrokken worden (Ens, t. a. pl. bl. 228). Hoewel het zitten aan de avondmaalsstafel ingevoerd was, hield men het staan toch het voegelijkst. Gedurende de viering moet in alle kerken uit de heilige schrift gelezen en slechts gepauzeerd worden bij het uitspreken der instellingswoorden van Paulus (artt. 76, 78). Als het avondmaal des

morgens gevierd is, zal men evenwel des namiddags de predikatie van den catechismus onderhouden, (art. 80). Dit besluit is waarschijnlijk genomen, opdat de catechismus jaarlijks ten einde zou gebragt worden, waartoe de synode van 1586, art. 61 bijzonder vermaand heeft.

Over de besluiten en verordeningen van deze synode is veel opspraak gevallen. Men vindt de aanmerkingen in het werk van Caspar Coolhaes reeds meermalen genoemd: Een cort vvarachtich verhael, enz. (bl. 92—100), en in de: kerkelijke historie van Johannes Uytenbogaert (III, bl. 21^b en 22^a).

De aanmerkingen van Coolhaes getuigen minder van zijn helder inzicht, dan van zijn verbitterd gemoed. Die van Uytenbogaert zijn van meer gewigt en worden door Trigland op den voet gevolgd en wederlegd (kerkelycke geschiedenissen enz., bl. 167 — 169^a).

Bedenkelyk werd gevonden, dat van de monnikken en priesters, die de reformatie predikten, een formeel verzaken hunner vorige beroeping werd geeischt (art. 20). Maar voor deze en dergelyke bepaling zal wel reden geweest zijn, want Coolhaes geeft eene treurige beschrijving van vele mispriesters en kloosterlieden, die minder het pausdom verlaten hadden, dan dat het pausdom hen verlaten had, en die zich onder het deksel des Evangeliums voor predikers van het Evangelie uitgaven, zonder het te zijn (t. a. pl. bl. 10, 12).

Men stiet zich vooral aan art. 3, dat den dienaar voorschryft om van de kettische boeken aftemanen, doch de namen dier boeken spaarlijk te noemen; de boekverkoopers te vermanen, dat zij zulke boeken niet drukken noch verkoopen, en in de huisbezoeking naarstig toetezien, of er ook schadelijke boeken in de woningen der lidmaten zijn. Dit noemden sommigen eene specie van inquisitie, maar anderen prezen het als een goed werk der Christelyke zorgvuldigheid. Gelyk een herder, zeiden zij, inquireert op zijne schapen of er ook een schurft is, of een vader inquireert op zijne kinderen, met wie zij omgaan en welke boeken zij lezen, zoo mogen de geestelyke herders en vaders ook wel ten beste hunner gemeentelieden doen.

Men kon ook niet goedkeuren, dat zoo zeer gedrongen werd op het onderschrijven van een menschelyk schrift, als de Nederlandsche confessie was, zonder die eerst wel en punctelyk onderzocht en aan Gods woord getoetst te hebben. Trigland zegt daartegen, dat de onderschrijving geurgeerd worden moest om eenigheid in de kerk te houden. Hij beweert, dat de confessie in de Antwerpsche vergadering van Mei 1566 ernstig getoetst is, maar stemt evenwel toe, dat zij een menschelyk schrift, geen regel van ons geloof en nog altijd examinabel is. „Kan yemant ons overtuyghen datse in eenich point afwijckt van Godes Woordt, wij sullen dat point laten varen” (t. a. pl. bl. 169^a).

Ergernlyk vond men vooral het slot der tweede vraag, volgens hetwelk predikanten, ouderlingen en diakenen bij hunne bevestiging verklaren moeten, dat de eenige volmaakte leer der godzaligheid *sommierlyk in den catechismus begrepen is*. Dit gedeelte der vraag is dan ook door de nationale synode, vier jaren later, weggelaten (art. 5).

Men verwonderde zich ook over de „scherpheit tegens de Doopsgezinden in eene gesteltenisse van tyden en saeken, die noch seer onseker was, in 't midden van veele dreigende gevaerlykheden” (Brandt, t. a. pl. bl. 555). De synode had namelijk besloten (partie. vr. 3), de overheid te vermanen en te bidden, dat zij de wederdoopers niet dulden zou, en de predikanten werden aangezet om in de heimelyke vergaderingen dier dwaalgeesten te dringen en te bewyzen, dat hun handel onecht is. Deze besluiten pleiten meer voor de vastheid der overtuiging en het vuur van den ijver, dan voor de voorzigtigheid en gematigdheid der synodeleden. Wij durven niet beslissen of de kerk in dien tijd van zoo wijd uiteenloopend verschil der godsdienstige gevoelens met meer toegevendheid gediend zou geweest zijn, maar wij moeten ook erkennen, wat uit zoo menig artikel blijkt, dat deze synode van 1574 gansch niet onder de mildste en verdraagzaamste te tellen is.

In later tijd heeft men nog gezegd, dat in het verbieden van feestdagen en orgels en

in het weren der lombardhouders van het avondmaal de heilige geest moctijlijk te erkennen was, en dat de verklaring van het huwelijk voor eene burgerlijke en niet godsdienstige zaak inderdaad onchristelijk is (mr. W. Bilderdijk, gesch. d. vaderlands, bl. 171, de noot). Het is bekend hoe bevreesd onze oudste hervormde leeraars en hunne gemeenten waren voor alles wat maar eenigzins naar het Roomsche of naar terugkeer tot het Roomsche geleek. Uit die vrees ontsproot voornamelijk hun ijveren tegen de feestdagen en het orgelspelen, maar wie zal er hun hard om vallen, al meenen wij tegenwoordig, dat zij er toen verder in zijn gegaan dan noodig was? In die tijden schijnt ook het lombardhouden, denklijk niet zonder reden, voor geene eerlijke maar verfoejelijke geldwinning gehouden te zijn. Hooft stelt ook de leentafelhouders dier dagen gelijk met geldgierige baatzockers, die zich met woeker generen en met het uitzuipen huns benaauwden naasten (Ned. hist. VII, bl. 258); en is het dan zoo vreemd, dat hun het heilig avondmaal werd ontzegd?

Wat huwelijkszaken betreft zag deze synode wel in, dat er veel in voorkwam, hetwelk *politique* was (art. 5), *purement politique*, zoo als de Fransche synode van 1559 reeds nopens de openlijke afkondigingen betuigde (Faits speciaux, art. 24). De regel gold: *Nul mariage ne sera receu, s'il ni a prealablement contract passé devant un notaire publicq, ou pour le moins en presence de gens suffisans* (syn. v. Parijs 1559, art. 34 en de Waalsche syn. tenu à la Vigne à la pentecoste 1565 art. 11), en men waakte zorgvuldig: *de n'entreprendre rien sur l'autorité du magistrat* (syn. v. Parijs 1559, art. 37 en de Waalsche syn. tenu à la Vigne le 1, de May 1564, art. 28). Zoo oordeelde ook deze Dordtsche synode. Als in den kerkeraad zwaarigheid tot het toelaten van eene huwelijksvereniging bestond, moest het der overheid worden aangegeven en haar consent worden gevraagd (art. 84, partie. vraag 14, 15, 16, 20). Als er reden tot scheiding bestond, moest van de overheid eene uitspraak van scheiding worden verzocht (art. 89). Werd er gevraagd, of een overspeler ten huwelijk nemen mag de vrouw met welke hij overspel bedreven heeft, wees men al weder naar de overheid en werd bepaald: „men zal daarin niet handelen tegen de wereldlijke regten” en, gelijk er in het handschrift nog bijstaat, „dat men alle ergebnissen vermijde” (partie. vr. 11). Men vreesde den de overheid in conflict te komen, en al wilde een lidmaat der gemeente door den dienaar met een papist of doopsch- of wereldschgezind mensch getrouwd worden, als hij zich door geene vermaning liet terughouden, moest men hem maar trouwen, dewijl *het trouwen polityk is* (partie. vr. 12). Deze sterke uitdrukking had misschien zijn grond in den wrevel der synode, die zich door de burgerlijke huwelijkswetten, tegen welke zij niet handelen wilde, tot het sluiten van huwelijken gedwongen zag, die zij niet goedkeuren kon. Maar hoe sterk haar woord ook klinke, zij heeft er zeker niet mede bedoeld, dat het huwelijk *geene godsdienstige zaak* wezen zou. Had zij dat gemeend, dan zou zij het huwelijk niet *ten deele kerkelijk* genoemd (art. 5), zoo breed over het huwelijk niet gehandeld en geenszins besloten hebben, om over sommige huwelijksquaestien aan de kerken van Heidelberg en Genève te schrijven (partie. vr. 13 en 17).

Ten aanzien van den staat gedraagt deze synode zich buitengemeen zelfstandig. Zij wil niet ingrijpen in hetgeen der burgerlijke regering toekomt en schrijft voor, in alle zaken, die voor een deel politiek zijn, het oordeel of de medewerking der overheid in te roepen (artt. 5, 22, 29, 47, 48, partie. vragen 3, 8, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20). In de consistorien, classen en synoden zal niets behandeld worden, dan wat kerkelijk is (art. 5), maar de regeling van dat kerkelijke beschouwt zij ook als alleen der kerke toebehoorende. Bij de benoeming van dienaren wordt de medewerking van den godvruchtigen magistraat niet ingeroepen, zoo als de Wezelsche artikelen verlangen (II, art. 3), noch het aangeven der verkorenen aan de gereformeerde overheid, gelijk de nationale synode vier jaren later heeft voorgeschreven (art. 4). Van de overheid wordt bij de keus en be-

roeping der dienaren geen woord gerept (artt. 12—14). Bij de keus van diakenen, die tot de administratie van gasthuizen en H. G. goederen toegelaten zijn, wordt eene kleine uitzondering gemaakt en der overheid de electie nit een dubbeltal gegund, maar er toch bijgevoegd, dat de gewone manier, waar het mogelijk is, als de beste moet gevolgd worden (art. 29). Der overheid wordt ook geen deel aan de keus der leden voor de synodale vergaderingen gegeven en uitdrukkelijk bepaald, dat de afgevaardigden voor de synoden getuigenissen medebrengen zullen van den kerkeraad en de classe, maar *niet van de Overheydt* (art. 90). Ook beveelt deze synode het uitschrijven der generale zamenkomst den dienaren der classe van den Paltz aan, volgens het besluit der Embdensche synode (aanhangel I, 24), zonder het aanvragen der toestemming van de overheid voor te schrijven (slotbepaling na de particuliere vragen).

Men meent ook dat deze synode van 1574 zonder magtiging van de staten bijeengekomen is. Coolhaes spreekt van de mannen, „die int jaer 1574 tot Dordrecht haer selfs vergaderden om Synodum te houden” en ontkent, dat zij „door middel van haerder wettelike Overheydt, den Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt beroepen zijn gheworden om sulcx te doen” (t. a. pl. bl. 13, 14). Brandt schijnt te betwijfelen of deze vergadering zelfs wel met voorweten en believen van den prins van Oranje en de staten gehouden is (t. a. pl. I, bl. 554), om welken twijfel hij door Ens streng wordt bestraft (t. a. pl. bl. 68, 69). Dat mag ook billijker wijze niet betwijfeld worden, wijl de provinciale synode in 1582 te Haarlem gehouden uitdrukkelijk verklaart, dat de synode van 1574 „bij voorweten ende welbelieven zijner Princelijcke Excellentie ende de II. II. Staten van Hollant ende Zeelant binnen Dordrecht te samen is geroepen” (Trigland, t. a. pl. bl. 163°). Welk synodaal getuigenis al te minder betwijfeld worden kan, daar de leden dier synode ditzelfde herhalen in hun: Cort eenvoudig ende waerachtigh verhael, enz. met twee bijzondere brieven aan den prins en de staten in hetzelfde jaer in druk gegeven (bl. 3). Al is dan die synode door de staten niet beschreven, en al is hunne toestemming misschien niet in den behoorlijken vorm gevraagd, zonder hun medeweten en welbelieven is die vergadering toch niet bijeen gekomen.

Toen zij afgeloopen was, zegt Brandt, hebben twee predikanten de kerkordening aan de staten van Holland en Zeeland aangeboden, maar tot bescheid gekregen: „als haere Edele Vermogenden die begeerden te sien, dan souden se die wel vereischen” (t. a. pl. I, bl. 555). De bron uit welke hij dit geput heeft en naar welke hij verwijst, is bladzijde 6 van het zoo even genoemd: Cort eenvoudig ende waerachtigh verhael enz. van de predikanten en ouderlingen der provinciale synode van Haarlem 1582. Wanneer wij die bladzijde opslaan, dan vinden wij daar het presenteren, niet van deze kerkordening, maar van die van 1578. Er wordt gezegd, dat die nationale synode van 1578 de artikelen van Embden 1571 en van Dordrecht 1574 overzien, daaruit eene kerkordening, genoeg aan deze gelijk, gemaakt en twee predikanten last gegeven heeft „de selve kercken-ordeninghe den Heeren Staten van Hollant ende Zeelant (bij welcker consent de Synode vergadert was) te presenteren, dwelck alst gheschiede so zijn de Heeren Staten mette presentatie te vreden gheweest, seggende in effect, als hare E. E. die begeerden te sien, souden sy die dan wel vereysschen.” Ypey en Dermout (t. a. pl. I, bl. 338), Dr. Lechler (t. a. pl. s. 132), met anderen meer, zijn in deze door Brandt op een dwaalspoor gebracht.

De kerkordening van 1574 vindt men bij Bor, hist. d. Ned. oorlogen, VII, fol. 51, bl. 544° verv. — in de Kercken-ordeninghen van Delft, 1612, bl. 13 — in de kerkelijke wetten van van Friesland; 1771, bl. 300 — in het kerkelijke handboekje, 1764, bl. 64 en in het kerkelijk placatboek, aanhangsel van het derde deel.

A C T A

Ofte Handelingen des Provinciale Synodi der Kerken van Holland en Zeeland, gehouden binnen DORDRECHT, den 16 Junij begonnen, ende den 28 geëindigt Anno 1574.

Van de Leere.

1. Word voor goed aangezien, dat in iedere Consistorie ofte Kerkenraad, ende Classe, een Copie van de Belydinge des Geloofs der Nederlandsche Kerken ende Articulen bewaart worde, zoo wel van de Articulen des Embdischen Synodi, als die nu besloten zyn.

2. De Broeders hebben besloten, dat men cenderley Catechismus in allen onzen Kerken houden zal. Welke Catechismus zal wezen, de Heydelbergsche, tot dat in *Synodo generali* anders besloten worde. Doch het zal in der Dienaren vryheid staan, datse aan sommigen in 't byzonder het korte onderzoek laten leeren.

3. Tot nitroeyinge der valscher Leeringen ende dwalingen, die door het lezen der Kettische Boeken zeer toenemen, zal men die middelen gebruiken, die hier na volgen. Ten eersten, zullen de Dienaren van de Predikstoel het Volk vermanen tot naarstige lezinge der Bybelscher Schrifturen, ende van de ongezone Kettische Boeken afmanen, doch de namen der Boeken spaarlyk noemen. Ten tweeden, zullen de Boekverkoopers (de reiner Leere toegedaan) van de Dienaren vermaant worden, datze zulke Boeken niet en drukken noch verkoopen. Ten derden, zullen de Dienaars in de Huisbezoeking der Lidmaten der Gemeente naarstelyk toezien, of in hare Huizen eenige schadelyke Boeken zyn, op datze hen vermanen mogen, zulke Boeken weg te doen.

Van den Kerkenraad.

4. Tot verklaringe des 6. Articul van *Emden*, dat in een iegelyke Kerke een t' samenkomste der Dienaren des Woords, Ouderlingen ende Diaconen wezen zal, verstaan de Broeders: dat de Dienaars ende Ouderlingen op hen zelven, ende de Diaconen op hen zelven t'samen komen zullen, om iegelyken zyn zaken te verhandelen. Doch in Plaatsen daar weinig Ouderlingen zyn, zullen de Diaconen een deel des Kerkenraats mogen wezen, en in den Kerkenraad geroepen zynde, zullen gehouden wezen te komen.

5. De Dienaars ende Ouderlingen zullen wel voor hen zien, dat zy in de Consistorien, Classen ende Synoden, niet en verhandelen, dan 't gene dat Kerkelyk is. Ende die dingen die ten deele Kerkelyk, ende ten deele Politicq zyn (gelyk als veel in Houwelykszaken, ende ander-

zins voorvallen). Zoo daar eenige zwaarigheid in is, zullen zy het oordeel ende de autoriteit der Overheid aanzoeken.

6. In allen Consistorien zal een zeker Boek wezen, daar in naarstelyk ende getrouwelyk opgeteikent zal worden, wat tot regeringe der Kerken dient. Ende t'elken als eenig point geschreven is, zal t' wederom gelezen worden, of daar iet af, ofte toe te doen ware, ende men zal ter naaster verzameling lezen, wat in den lesten besloten is.

7. Item, men zal in alle Gemeenten een Boek hebben, daar in men de namen der Kinderen die gedoopt worden, met de namen der Ouderen ende Gevaders opschryven zal: Item der gener die men trouwt, ende der gener die men in de Gemeente tot Lidmaten opneemt. Een iegelyk Dienaar zal ook de namen der Lidmaten der Gemeenten, die afsterven opteikenen, ende der Overheden bidden, datze de Graafmakers, ofte andere die last daar van hebben, bevelen willen, boek te houden van alle die sterven, op dat men, altyd als het noot doet, vereischen mach, wie daar gestorven is.

8. De beroepene Dienaren des Woorts zullen ordentlyken ende by gebeurten in de Consistorien praesideeren.

Van de Classen.

9. In alle Plaatsen zullen Classen zyn, dat is, verzamelingen van sommige Kerken by malkanderen gelegen, volgende den 7 Articel des Emdischen Synodi. Welke Classen wy aldus gedeelt hebben: I. Walcheren: II. het Land van Schouwen ende Duyveland: III. het Land van Voren: Overflacquée ende Putten (uitgenomen Roon, Portugaal ende Sarloos). Item Goereede tot 'er tyd toe dat de Kerken beter voorzien zullen wezen, dat die van Overflacquée een Classe op hem zelve kunnen wezen: IV. Delft, 't Wout, Lier, Naaldwyk, Maasland ende Sluys, Schipluy, Ouwerschie, Pynaker, Berekel, Noortdorp, Bleyswyck, Soetermeer, Ketel: V. 's Gravenhage, Ryswyck, Voorburg, Wassenaar, Monster, 's Gravezande, Loosduynen, Eykenduynen, Schevelingen, Wateringen: VI. Rotterdam, Schiedam, Hillegontsbergh, Delfshaven, Vlaardinge, Capelle, Cralingen, Sevenhuysen, Ysselmonde, Portugaal, Roon ende Sarloos: VII. Bommel, Buuren, Leerdam, Asperen, Heuckelom, Gorchum, met hare omleggende Dorpen: VIII. Dordrecht, Geertruydenberg, het Eiland van Swyndrecht met zyne Dorpen, Papendrecht met zyne Dorpen, Pietershoeck met de zynen. De Cleunaart ende Fynaart, met den Ruygen-Hill zullen onder Dordrecht behooren, zoo lange 't Flacquée geen Classe op hem zelve maakt, ende dan zullen zy behooren onder 't Flacquée: IX. Der Gonde, Schoonhoven, Oudewater, Woerden met hare Dorpen, ende met allen Dorpen die daar leggen, tusschen de Leck en den Yssel, met Nieupoorte, Langerack ende Ammers: X. Leyden met het gansche Rhymland: XI. Alkmaar: XII. Enkhuysen: XIII. Hoorn: XIV. Edam. Ende aangezien als noch weinig Plaatsen met Dienaren voorzien zyn, zullen hen sommige Classen twee ende twee t'samen voegen: ende als door Godes genade, de Kerken beter voorzien zullen wezen, zoo zullen de Classen hen zelve wederom deelen mogen.

10. Aangaande den tyd der Classischer Verzamelingen is besloten, datze alle maanden vergaderen zullen, uitgenomen Dordrecht ende der Goude, die alle twee maanden t'samen komen zullen, tot datze op hen zelve zullen gezet worden. Zullen noch de Dienaren van allen Classen gehouden zyn, by een te komen, t'elken datze om eenige nootzaken beroepen worden.

11. Men zal die Classicale Vergaderingen op verscheiden Plaatsen, de een naar de ander houden, ende het zal der Classen toestaan, t'elken datze scheiden, de Plaatsen der toekomstige Vergaderingen te benamen.

Van de Dienaren des Woorts.

12. Om de confusie ofte verwerringe te vermyden, die uit de verkiezinge des gemeenen Volks ontstaan mochte, is besloten, dat de Dienaren des Woorts, van de Consistorie ter Plaatsen daar zy dienen zullen, beroepen zullen worden, doch a'zoo dat hier in zonder advis des Classes ofte twee ofte drie genabuurde Kerken, niet en geschiede, ende zullen alzoo der Gemeenten voorgesteld worden, naar uitwyzen des 13. Articuls des Embdischen Synodi.

13. De Dienaren zullen opentlyk in de Classicale Vergaderinge geëxamineert worden.

14. De Dienaars die nu in den dienst der Kerken zyn, ende noch niet geëxamineert, noch wettelyken beroepen ende gezonden zyn, zullen van den Classe geëxamineert worden, als of zy noch nooit gedient en hadden, ende ingeval zy onbequaam bevonden worden, in leere ofte leven, zoo zal men ze van haren dienst suspendeeren ofte opschorten tot datze bequaam zyn. Maar zoo zy bequaam waren, ofte in hen eenige hope van bequaamheid bespeurt wierde, zoo zal men hen met voorgaande correctie van haar voorgaande ongeschiktheid ende lichtvaardigheid, op eenigen text der Schriftuur een Predicatie laten doen, om hare gaven te hooren, de Confessie ende Articulen doen onderschryven, in de gehoorzaamheid ende t'samenkomsten der Classen verbinden, door een van de Ministers der Classe laten presentereen, ende een forme van Consistorie in den Gemeente stellen, daar men ze gebruiken wil.

15. De Dienaren des Woorts, zullen hen zelve in den dienst der Kerken verbinden, daarze van beroepen zyn. Ende die zeggen datze aan andere Kerken verbonden zyn, zullen daar van zekere getuigenisse in de Classe laten blyken, welke oordeelen zal of de zake gewigtig genoeg is, om in andere Kerkendienst te treden.

16. Geen Dienaar en zal uit de Kerke daar hy in is, in een ander vertrekken, zonder eerst van zyn Classe oorlof begeert ende verkregen te hebben, op dat hy niet alleen van zyne Kerke, maar ook van zyne Classe schriftelyke beschoet brenge. Doch zullen de Classen wederom de Dienaren met behoorlyken onderhoud, ende anders verzorgen.

17. Geen Minister uit andere Kerken komende, zal aangenomen werden, zonder getuigenisse te brengen van de Classe ende Consistorie van daar hy komt, of daar geen Classe en is, ofte ordentlyke Consistorie, van geloofwaardige Ministers ende andere Personen, van

welke attestatie de Classe ende Kerke oordeelen zal, ofte genoegzaam is.

18. Men zal naarstig te Boek stellen den afscheid ende getuigenisse der Dienaren die vertrekken. Maar aangaande de andere Lidmaten, dier zelve namen ende tydt des vertrekken, ende ook de oorzaken (naar dat men vint dat 'er veel aangelegen is) zal men opteekenen.

19. Die buiten de ordeninge der Kerken hen zelve in de Kerken-dienst indringen, zullen van de Classen eens, twee of meermaals vermaant worden, datze reden hares doens geven. Ende is het datze dit hartnekkig weigeren te doen, zoo zullen zy verklaart worden *Schismatici*, dat is, Scheurmakers ende Loopers te wezen: ende hare namen zullen den anderen Classibus te kennen gegeven worden. Doch indien zy hen beklagen dat hen ongelijk geschied, zoo zullen zy hen op den *Provincialen Synodum* beroepen mogen.

20. Die Monniken ofte Papen geweest zyn, ende zich totten Kerkendienst begeeren te begeven, zal men toelaten, dan van de Classe geëxamineert zynde naar deze proeven: Ten eersten zullen zy de leere des Pausdoms verzaken. Ten tweeden haar beroeping. Ten derden zullen zy de rechte Leere bekennen, ende zich der disciplinen onderwerpen. Ten vierden, zal in haar de gave van bequamelyk te spreken, ende te leeren wezen. Ten laasten, zal menze, eerst wel in ootmoedigheid ende lydzaamheid oefenen.

Van de Proponenten.

21. Aangaande den genen die niet gestudeert en hebben, als Handwerksgezellen ende diergelyken, dewelke nochtans goed verstant hebbende, begeerig zyn tot proponeeren, ende tot den dienst der Kerken zig te begeven, zal men alleen die toelaten die dezze gaven hebben: Ten eersten, Godtzaligheid, ootmoedigheid ende zedigheid: daar naar goet verstant ende discretie: ten laasten gaven van welsprekendheit.

Van de Scholen.

22. Dewyle dat tot den dienst den Kerken ende Politien goede Scholen grootelyks van noode zyn, ende hier en tegen quaade Scholen grootelyks schaden, zoo zullen de Kerken-Dienaars van allen Classen, voor eerst zorge dragen, op welke Plaatsen Scholen ende Schoolmeesters behoeven te wezen. Ten anderen, of den Schoolmeesters der Plaatsen daar men van handelt, voortyds een verordende ofte bestelde belooninge gegeven is. Ten derden, zullen zy van de Overheid begeeren, dat het hun geoorlooft zy een Schoolmeester te stellen, ende dat de Overheid bevele, dat onderhoud ofte *stipendium* te betalen, 't welke certyts plag betaalt te worden. Ten laasten zullen zy verzorgen, dat de Schoolmeesters de Belydinge des Geloofs onderschryven, ende zig der Discipline onderwerpen; ook mede den Catechismus, ende andere dingen (die der Jeugt nut zyn) leeren. Ende zoo daar eenige Schoolmeesters waren, die dit niet doen en wilden, zoo zullen de Kerken-Dienaars de Overheid bidden, datze geweert ofte afgezet worden. Ende zoo de Dienaren eenig van deze voorverhaalde dingen,

van de Overheid harer Plaatsen niet verkrygen kunnen, zoo zullen zy 't by de hooge Overheid aanzoeken, ende de zake voortdryven.

Van de verkiezinge en bevestinge der Dienaren des Woorts.

23. Aangaande het vasten ende bidden, omtrent de verkiezinge der Dienaren, is besloten: wanneer men handelt van eenen zekeren Dienaar des Woorts te verkiezen, die eertyds der Kerken Godts getrouwlyk gedient heeft, dat men niet en zal behoeven eenig vasten te houden. Maar is 't dat men vergaderen zal, om te beraadslagen wie te verkiezen zy, zoo zal men de Lidmaten der Gemeenten, tot huisvasten ende bidden vermanen, het welke alzoo niet en zal behoeven onderhouden te worden, in de verkiezinge der Ouderlingen ende Diaconen.

24. Overmits de oplegginge der handen, in deze jonkheid der Kerken tot superstitie getogen, en sommiger bespottinge onderworpen zoude mogen wezen, hebben de Broeders besloten, dat men die zelve nalaten zal, ende de Dienaars alleen presenteren, als volgt.

25. De Dienaren die elders in den dienst geweest zyn, ende van nu voortaan nieuweylyk in een ander Kerke zullen aangenomen worden, zal men Gode met den gebede, ende der Gemeenten met een kleine vermaninge bevelen, naar dat men hen de beloften van getrouwigheid afgenomen zal hebben. Ende aangaande den genen, die nu eerst in den dienst opgenomen worden, die zal men op gelykerwyze, doch met een langer vermaninge ende *stipulatie* bevestigen in dezer forme: Ten eersten, of zy hier niet en gevoelen van Gode, ende der Gemeente tot alzulken dienst beroepen te wezen. Ten tweeden, of zy de Heilige Bybelsche Schrift houden, het woort Godts ende de eenige volmaakte Leere der Godzaligheid te wezen, welke sommierlyk in de Catechismo begrepen, ende in deze Gemeente opregtelyk geleert wort. Ten laasten, ofte haren dienst, volgende deze Leere, getrouwelyk willen bedienen, ende den zelve met een Godtzalig leven verklaren: ende of se ergens inne strafbaar bevonden werden, hen te willen laten vermanen, ende de Christelyke straffe onderwerpen.

26. De Kerken zullen allezins Ouderlingen ende Diaconen hebben, die ordentlyk tot den Kerkendienst verkoren zyn.

27. Aangaande het verkiezen der Ouderlingen ende Diaconen, dat zal gehouden werden naar uitwyzen des 14. Artieuls des Embdischen Synodi, namentlyk, dat de Kerkenraat het recht der verkiezinge hebben zal.

28. De Kerkenraat zal in de verkiezinge der Ouderlingen ende Diaconen dubbel getal der Gemeente voorstellen, op datze de helft daar uit kiezen mag.

29. In de Plaatsen daar de Christelyke Gemeenten geen gemeenschap hebben mag met de Gasthuizen, Heilige Geest-, en andere Armen Goederen, maar alleen de Aalmoessen vergaderen ende uitgeven, die in de Kerken, ofte anderzins hen gegeven worden, daar zal men by de ordentlyke verkiezinge der Diaconen, hier boven verhaalt, blyven. Maar daar de Overheid haar in de gemeenschap der voorschreven Goederen toelaten wil, daar zal de Kerkenraat dubbel getal van Diaconen

kiezen, ende daar naar dezelve, de Gemeente voorstellen: ende zoo verre de Gemeente dezelve alle met stilzwygen voor goed houdt, zoo zal men de voorzeide Mannen der Overheid voorstellen, om daar uit de helft te kiezen, ende alzoo zullen ze verkoren blyven. Maar daar men de eerste manier van verkiezing evenwel hebben kan, zal men dezelve als de bequaamste volgen.

30. Men zal ook de Ouderlingen ende Diaconen met afvraginge der getrouwigheid, ende gebeden tot Godt in haren dienst bevestigen, na de Forme, als boven van de Dienaren gezet is.

31. Der verkoren Ouderlingen ende Diaconen halve deel, zal alle jaren verandert worden, naar uitwyzen des 15. Articuls, des Embdischen Synodi.

32. De Ouderlingen ende Diaconen, in haren dienst bevestigd zynde, zullen de Belydinge des Geloofs, ende de Articulen der Discipline onderschryven.

Van der Diaconen Ampt in het byzonder.

33. De Diaconen zullen alle weken by malkanderen op hen zelve vergaderen, om van der Armen zaken ryhelyke te spreken, ende zullen hare verzamelingen door eenen, t' elken male daar toe benaamt, onder hen, met aanroepinge des naams Gods beginnen ende besluiten.

34. Aangaande de uitdeilinge der Aalmoessen, wien ende hoe veel, dat zal staan in de discretie der Diaconen, die tot dien einde haar verzamelingen houden, op datze niet en doen zonder malkanders advis in ordinairlyke zaken, ende in gewigtige zaken zal 't wel staan, datze den raad des Kerkenraat gebruiken.

35. Het zal ook der Diaconen ampt zyn, der Armen gelt zelfs uit te geven, ende niet door anderen zenden, op datze weten hoe het besteed is.

36. Is besloten, dat de Diaconen in de Plaatsen daar zy alleen de administratie der Aalmoessen hebben die zy ontfangen, voor de Kerkenraat haar Rekening alle maanden doen zullen. Maar daarze gemeenschap hebben met de Heilige Geest, ende andere Armen-Goederen, daar zullen zy haar Rekening doen, voor die gene die de Magistraat, beneven sommige van de Kerkenraat, daar toe ordineren zal: ende dat zal men telken der Gemeenten voordragen, op dat een iegelyk die wil, zich bij de Rekening voegen mag.

Ordonnantien omtrent den dienst des Woorts.

37. Overmits dat men met verscheiden woorden, den ingank totten Gebede ende Predicatie, pleeg te maken, is goetgevonden, dat men eenderlei woorden gebruike, na dat den Psalm gezongen is, namelyk deze, *Onze hulpe staat in den naam des Heeren, die Hemel ende Aarde geschapen heeft, Amen.* Men zal ook de Predicatie op eenderlei wyze besluiten met den zegen Numeri 6. Cap.

38. De Kerken-Dienaren zullen vermaand wezen, hare Toehoorders met al te lange Predicatie niet te bezwaren, ende dezelve zoo veel mogelyk is, over een ure niet te vertrekken.

39. Aangaande den Zondaagsche Evangelium die men in 't Pausdom plag te gebruiken: is besloten, datze in de Kerken niet en zullen gepredikt worden, maar dat men nuttelyk een gantsch Boek der Heiliger Schrift ordentlyk naar malkanderen uitlegge, op dat de Predicatie door te veel Texten niet te lang en vallen. Daar benevens dat het Volk van het misbruik afgetogen, ende tot het recht verstant der gantscher Schrift bequamelyk gebragt werde.

40. Aangaande de materien der Predicatie, is goetgevonden, dat men aldermeest uit den nieuwen Testamente den Volke leeren zal. Het zal ook wel in de vryheid der Dienaren staan, uit den Ouden Testament te prediken, doch met den raad ende advis des Kerkenraats.

41. Aangaande den gewoonlyken Gezang, tuschen het Gebedt ende Predicatie, *O God die onse Vader bist, &c.* dat zal in de vryheid der Dienaren staan te houden ofte te laten.

42. Alle Dienaren zullen eenderlei forme van opentlyke Kerkgebeden gebruiken, doch datze wysselyk ende kortelyk daar in voegen, dat den tegenwoordigen nood eischen zal: als voor speciale Personen der Overheden, voor eenige Kranken, &c. ende dit zullen zyn de Gebeden in den Catechismo vervat. Ende overmits het algemeene Gebedt des Zondaags naar de Predicatie te lank is, dewelk op Vast- ende Bid-dagen bequamelyk gebruikt kan worden, zoo is 'er een ander Forme begrepen, tot deze woorden toe, *ende overmits het u behaagt, &c.*

43. Men zal in de Kerken de Psalmen door *Petrum Dathenum* in dichte gestelt, mitsgaders de andere Gezangen daar by gestelt, alleen gebruiken, tot dat in de generalen Synodo anders besloten zal worden.

44. Men zal des Zondaags naar het tweede Gebed der voormiddag-scher Predicatie deze woorden aanhangen: *Wilt ons ook sterken in 't waars-achtige Christen geloove, &c.* met het Geloove daar aan. Ende voor de Predicatie des Catechismi, naar het Gebedt, de tien Geboden des Heeren naar den text *Exodi 20. Deut 5.* Maar in de week-Predicatie zal men geen van beiden doen.

45. Men zal Zondaags des 's morgens ende des namiddags in 't vergaderen des Volks, den Gemeenten vry laten benevens het Psalmzingen te lezen, ofte alleen te zingen. Doch daar men leest zal men alleenlyk de Canonyke Boeken den Volke voorlezen, ende zoodanige als den Kerkenraat oordeelen zal, der Gemeenten stichtelyk te wezen, doch dat men toezie van zingen ofte lezen op te houden tegen de ure dat de Predicatie begint.

46. Den Dienaar is vrygelaten, voor ofte na de Predicatie, de afgeroepen Personen te trouwen.

47. De Classen zullen by haren Overheden verzoeken, datze het koopen, verkoopen, arbeiden, drinken, wandelen, &c. dewyle de Predicatie duurt (inzonderheid des Zondaags) verbieden willen. In welke zaken, zoo daar eenige Overheden zich onwillig bewyzen, zoo zal myn Heere de Prince mogen gebeden worden, dat zyn Excellentie de Overheid tot dien ampte vermanen, om zich naar het exempel der gener die zulks alrede in 't werk gestelt hebben, te schikken.

48. De Dienaars zullen de Overheden bidden, datze die profane

ende wereltlyke uitroepingen van koopingen, verkoopingingen, verloren goet, &c in de Kerken afzetten willen.

49. Hoe wel het staan voor de deuren der Kerken om de Aalmoessen te verzamelen, het aldergevoegelykste ende bequaamste is, zoo is nogtans besloten, dat de wyze van omme te gaan, als noch in de vryheid der Kerken staan zal. Doch zoo zullen de Dienaren arbeiden, datze het omme gaan zonder ergernisse (zoo veel mogelyk is) afbrengen.

50. Aangaande het spelen der Orgelen in de Gemeenten, houd men dat het gantsch behoort afgezet te wezen, volgende de Leere Pauli 1 *Cor.* 14 vs. 19. Ende alhoewel men het alsoch in sommige dezer Kerken, alleen in 't einde der Predicatie gebruikt, op 't scheiden van den Volke, zoo dient 't nochtans meest om te vergeten wat men te voren gehoord heeft, ende is te bezorgen, dat het hier naar tot superstitie zal gebruikt worden, gelyk het nu tot ligtvaardigheid dient, dewelk zoo 't afgeschafft ware, men zoude de Aalmoessen bequamelyker aan de deuren in 't uitgaan des Volks verzamelen, dan dat men zulks in 't midden der Predicatie, tot groote hindernisse des Dienstes, doen moet.

51. Aangaande de opentlyke Avondgebeden, is besloten, dat men ze niet in en brenge, daarze niet en zyn, ende daarze in 't gebruik zyn, zoo stigtelyken ende voorzigtelyken af te schaffen, als het mogelyk is, inzonderheid om deze naartvolgende oorzaken: Ten eersten, op dat men de ordentlyke Predicatie des te vicriger ende naartstiger bezoeke. Ten tweeden, dat de Huisgebeden des avonds, die een iegelyk Huisvader, met zyn Huisgezin schuldig is te doen, te vlytiger onderhouden worden. Ten derden, op dat de algemeene Gebeden op de Vastdagen, die men somtyts, om eenigen byzonderen nood gebruikt, te vieriger ende solemnellyker gehouden worden.

52. Van de Lyk-Predicatie is besloten, dat men ze met groote voorzigtigheid (zoekende die opbouwinge der Kerken) daarze ingevoert zyn, afzette; daarze niet ingevoert zyn, niet in en voere, om die perykelen der superstitien, die daar uit komen, te vermyden: om welkers oorzaken wille wy ook agten, dat het luiden der Klokken, omtrent de begravingen der Dooden, allezins afgeschafft behoort te worden.

Van de Vierdagen.

53. Aangaande de Feestdagen, neffens den Zondag, op denwelken men zig van den arbeid byzonder pleeg te onthouden, ende in den Tempel te vergaderen, is besloten, dat men met den Zondag alleen te vreden zal zyn. Doch zal men de gewoonlyke materien van de geboorte Christi Zondags voor den Christdag in de Kerke handelen, ende het Volk van de afschaffinge dezes Feestdaags vermanen, ende ook van der zelve materie op den Christdag prediken, indien hy valt op een Predikdag. Men zal ook de Paaschen, ende Pinksterdag van de verryzenisse ende zendinge des Heiligen Geestes prediken mogen, welke in de vryheid der Dienaren staan zal.

54. Op den Vast- ende Biddagen, zal men eenderlei Forme houden op deze wyze. Eerstelyk zal men de Gemeente t' samen roepen, ende enigen Text voornemen ende verklaren. Item vierige gebeden, voor

ende na gebruiken. Ende om zulks beter te doen, 't Volk tot onthouding van spijs ende drank, ende andere toegelatene dingen te vermanen: gelyk ook datze in den Tempel willen blyven (zonder nochtans hier toe iemand te dringen) ende in eenige bequame plaatsen des Tempels wat voorlezen uit den Ouden en Nieuwen Testamente, tot de gelegentheid des tyds dienende: men zal ook met twee Predicatie te vreden zyn, ten ware dat den Vastendag op den Zondag geleid worde, daar men anderzins driemaal gewoonlyk is te prediken.

Van het bezoeken der Kranken.

55. Het is der Dienaren des Woorts ampt, de Kranken te bezoeken, ende het is gevaarlyk zekere Personen daar toe te ordonneren, daarom zullen de Dienaars op de Ouderlingen ende Diaconen begeeren mogen, datze hen hier inne met haren arbeid helpen willen, overmits dat haar ampt meer dan anderer Christenen is, de zieken, arme ende troosteloose Lidmaten te bezoeken ende te sterken.

56. Der Dienaren ampt is ook, als het noot doet, by de bedden der Kranken den naam des Heeren aan te roepen.

Van den Doop.

57. Het verbond Gods, zal in den Kinderen (zoo haast als men den Doop Christelyken bekomen kan) met den Doop verzegelt worden, ten zy zake dat 'er eenige zware oorzake zy, om den Doop een tyd uit te stellen, daar van de Kerkenraat oordeelen zal. Maar de affectie der Ouderen, die den Doop haarder Kinderen begeeren uit te stellen, ter tyd toe dat de Moeders zelve hare Kinderen presenteren, ofte op de Gevaders lange wagten, en is geen wettelyke oorzake om den Doop uit te stellen.

58. Men zal den Doop niet aandienen, dan alleen in een openbare verzameling der Kerken, by de verkondiging des Goddelyken Woorts.

59. In de Plaatsen daar zelden de Predicatie geschieden, ende nochtans Kinderen ten Doope gebragt werden, zal eenen tyd geordineert worden, dat men de Kinderen in de Kerke ten Doope brengen, ende men zal een teeken met de Klokke geven, om het Volk te samen te roepen, ende een korte vermaning voor den Doop doen.

60. Aangaande den tyd des Doopens, voor ofte na de Predicatie, hoewel den Doop op hem zelve behoort bedient te worden, zoo is nochtans besloten, dat men hem tusschen de Predicatie ende het algemeene Gebedt sluiten zal mogen, tot dat anders in het *generali Synodo* besloten zal worden.

61. De Vaders zyn gehouden ende behooren vermaant te worden, by den Doop harer Kinderen te zyn, op datze met den Gevaderen de voorgestelde vragen beantwoorden, ten zy datze door gewigtige oorzaken verhindert werden.

62. Om dat wy geen gebodt van den Heere en hebben, Gevaders ofte Getuigen te nemen, om de Kinderen ten Doope te presenteren, zoo en mag men niemand hier van een byzondere nood opleggen, nochtans dewyle het een oudt gebruik is, ende tot goeden einde ingevoert,

te weten, om van 't Geloove der Ouderen, ende den Doop des Kinds te getuigen, ende op hem te nemen den last het Kind te onderwyzen, ingeval dat zyn Vader ofte Moeder hem afstorven. Item om de onderlinge gemeenschap ende verbindinge der vrientschap onder den Geloovigen te onderhouden, zoo zullen degene die dit gebruik niet en begeeren te volgen, maar hare Kinderen zelve presenteren willen, met naastigheid aangeporret ende vermaant worden, datze geen twist en zoeken, maar datze zig naar de oude ende gewoonlyke ordeninge (die goet ende profytelyk is) schikken.

63. Is besloten, dat men de Forme van afeischinge voor den Doop houden zal, alzoze staat achter den *Catechismum*, behalven dat de Kerken-Dienaren de Ouders tot onderwyzinge haarder Kinderen, ende de bystaande Getuigen vermanen zullen.

64. Het zal vry staan, dat dezelve Dienaar, die de instellinge ende het gebruik des Doops verklaart, ook Doope, ofte dat het verscheiden Dienaren doen, doch zullen de Dienaars de forme, dat eenen Dienaar alle beide doe, in hare Kerken, zoo verre als 't zy zonder ergernisse ende ongelegentheid doen kunnen, invoeren.

65. De Broeders gevoelen dat het raatzzaamste ende best ware, dat de Kerken eene besprenginge in den Doop gebruikten: doch hebben besloten, dat de maniere van driemaal te besprengen gedragen zal worden in de Kerken daar ze in is, ter tyd toe dat men de andere maniere beter invoeren kan.

66. Ende om dat het gevaarlyk is, dat alle Dienaren elk een byzondere vermaninge voor den Doop doen zouden, zoo is besloten, dat de forme eenderlei wezen zal, welke korter begrepen ende den Dienaren toegezonden is.

67. Aangaande de Dankzegginge die naar den Doop volgt, zal men doen voor het algemeen Gebedt.

Van den Avondmale des Heeren.

68. Men zal geen Avondmaal des Heeren uitreiken, daar geen forme van Gemeente en is, dat is, daar niet eenige Ouderlingen ende Diaconen en zyn, die zoo wel op de aannemingende regeringe der gener die toegelaten worden, acht hebben, als de Dienaren des Woorts, alzoze boven besloten is.

69. De Kerken zullen daar na arbeiden, datze het Nachtmale des Heeren alle twee maanden houden, zoo verre als 't mogelyk is.

70. Is besloten, dat die ontfanginge ende examinatie der gener die zig tot 'er Gemeenten begeben, geschieden zal voor eenen Dienaar ende twee Ouderlingen, ofte voor twee Dienaars alleen, ende zullen ze bestemmen by haar te komen na haar gelegentheid, ende de belydinge des Geloofs, zal opentlyk geschieden in zulke Plaatsen, daar een iegelyk by hem komen kan, 't zy in de Consistorie ofte in den Tempel: ende daar zullen de namen der gener die ontfangen worden, stigtelyk verhaalt worden.

71. Die een wettelyke getuigenisse brengt, zal totten Nachtmale toegelaten worden, ten zy datze lange te voren geschreven is geweest:

want alsdan moet men na zulken vernemen, even als ofse geen getuigenisse en hadden. Doch zoo betaamt, dat wy genoeijder zyn die toe te laten, dan af te sluiten, welker Godzaligheid bewezen word, ofte door schriftelyke, ofte door levendige getuigenissen.

72. Is besloten, dat de Belydinge des Geloofs, van den genen, die te voren geëxamineert zyn, in deze jonkheid der Kerken, met een ja-woord geschieden zal.

73. Het is der Dienaren ende Kerkenraats Ampt, vlytig agt te nemen, wie de Lidmaten der Gemeenten zyn, en voormaals geweest zyn. Item of zy t'elken Nachtmale communiceeren, zoo niet, hen in 't byzonder aan te spreken, ofte door andere bequame laten aanspreken, ofte daar achterdenken is, in leere ofte leven, zoo het niet en helpt, voor den Kerkenraad ontbieden ende vermanen, ende die Verachters waarschouwen ende dreigen met Gods gericht: ende zoo dit alles niet en helpt, met de Classe raadslagen: doch dat men niet lichtvaardelyk tot 'er *Excommunicatie* en kome.

74. Is besloten van de Voorbereidinge voor het Nachtmale des Heeren, dat men een simple Predicatie doen zal na de gewoonte, in den welke gehandelt zal worden van de beproevinge des Menschen, ende van de verzoeninge met Godt ende den Naasten, met vierige Gebeden.

75. Men zal ook voor het houden des Nachtmals, in deze beginselen der Kerken, eenen eigentlyken Text (die op den Nachtmale dient, ende de verborgentheden daar in begrepen verklaart) in die Predicatie voor hem nemen, uit te leggen, ten ware dat den ordentlyken Text, bequamelyk daar toe geleit konde worden.

76. Wy achten dat het staan in 't houden des Nachtmals des Heeren het voeglykste is, maar overmits 't exempel van zitten, in deze Kerken ingevoerd is, zoo kan het als noch zonder argernisse niet agtergelaten worden: men zal nochtans midlerwyle den Volke leeren, dat het middelmatig is, ende na gelegener tyd, al staande voegelyker gehouden kan worden.

77. Is besloten, dat men in de uitreikinge des Broods des Nachtmals gebruiken zal de woorden Pauli 1 *Corinth.* 10 met den aanhank: *Neemt, etet, gedenkt ende gelooft, dat het Ligchaam Christi gebroken is tot een volkomen verzoeninge aller onzer zonden.* Ende in de uitreikinge des Drinkbekers na de woorden Pauli: *Den Drinkbeker der Dankzegginge, &c. Neemt drinkt allen daar uit, gedenkt ende gelooft, dat het dierbaar bloet Jesu Christi vergoten is, tot vergevinge aller onzer zonden.*

78. Het is goetgevonden dat men in allen Kerken eendragtelyken eenige plaatsen uit de Heilige Schrift lezen zal, dewyle men het Nachtmal houd, ende pauseren, dewyle men de woorden Pauli spreekt.

79. Men zal ook een korte Inleidinge maken tot de dankzegginge na het Nachtmal des Heeren, waar inne wy van de groote liefde Christi t' ons waart ende de dankbaarheid, die wy hem schuldigh zyn, vermaant worden.

80. Is besloten, dat men na de middag als het Nachtmal gehouden is, de Predicatie des Catechismi, na gewoonte, onderhouden zal.

81. Men zal op den dag des Nachtmals, zoo wel als op andere

Zondagen trouwen, maar niet op Vast- ende Biddagen: ende hoewel het beter ware, dat men op den Zondag niet en trouwde, op dat hem een iegelyk te beter in den dienst des Heeren oefnen mogte, zoo en zal men nochtans deze gewoonte (te dezer tyd) niet lichtvaardig veranderen: middelertyd zullen de Dienaren na het beste staan, daar het zonder onstichtinge geschieden kan, ende ingevoerd worden.

Van de Discipline.

82. Op den 23. Articul des Embdischen Synodi van de straffinge der grover zonden, is dit van de Broederen tot verklaringe bygevoegt: dat men met den genen die van grove zonden eenig berouw betoonen, niet terstont tot de leste *Excommunicatie* zal voortvaren, maar hen voor eenen tyd van de Nachtmale afhouden.

Van 't Houwelyk.

83. De Dienaren en zullen niemand uitroepen om te trouwen, dan die verklaren datze zig ook willen laten inzegenen ende t' samen geven, ende men zal hen vermanen, dat zy by malkanderen niet en wonen noch slapen, tot datze getrouwt zyn. Die hier tegen doen, zal men berispen: die niet gehoorzaam zyn, zal men de Overheid aangeven. Men zal ook niet ligtvaardelyk tot hooge Overheid gaan, voor dat men voor de ordentlyke Overheid zyn devoirs ofte beste gedaan heeft.

84. Niemand zal uitgeroepen worden om te trouwen, dan eerst met getuigenisse van consent zyner Ouderen: ende zoo zy te voren gehouwelykt zyn geweest, van de afstervinge der eerster parthye getoont te hebben. Ende zoo het geschiede, dat iemant de Dienaren, noch den Kerkenraat hier inne niet genoeg en dede, zoo zullen de parthyen die de Overheid aangeven, ende der zelve consent den Dienaren overbrengen.

85. De Personen die trouwen willen, zullen opentlyk in de Gemeente afgeroepen en getrouwt worden: ende zoo iemant door krankheid verhindert zynde, begeerde in huis te trouwen, daar van zullen de Dienaars ende Kerkenraat oordeelen, ende zoo zy het toelaten (het welke niet zonder groote oorzaken ende rype beraatslagen geschieden zal) zoo en zal 't evenwel niet geschieden, dan de uitroepingen in de Kerke gedaan zynde, ende in de tegenwoordigheit der Vrienden ende Naburen, ende den Dienaar zal 't der Gemeente opentlyken aanzeggen datze getrouwt zyn.

86. Men zal de namen der gener die verkondigt worden, op drie verscheiden Zondagen van den Predikstoel afroepen, of anderzins driemaal in grooter nood, daar van de Kerkenraad oordeelen zal.

87. Het Houwelyk zal bevestigd worden, in eenige van die plaatsen, daar de namen uitgeroepen zyn. Doch zoo iemant in een ander Plaatsse trouwen wilde, die zal getuigenisse der uitroepingen van de Kerkenraat medebrengen, en de Dienaar ter Plaatsse daarze trouwen zullen, en zal dit niet doen, zonder advys des Kerkenraats.

88. Overmits de Officialen des Antichrists in 't Pausdom, de autoriteit ende 't recht der Overheid in 't Echtscheiden, aan hen getrokken hebben, zoo zal de Overheid uit Gods woort, van de Dienaars

gebeden ende vermaant worden, datze naar uitwyzen des woorts Gods ende andere Wetten, die helpen, welke in zoodanige zaken hare hulpe behoeven te begeeren.

89. De onschuldige parthye, haar parthye van Overspel overwonnen hebbende, zal van de Overheid een uitsprake van scheidinge begeeren, ende zoo de Overheid dit niet begeert te doen, zoo zal ze van dezelve Overheid zoeken te verkrygen, dat den Kerkenraad toegelaten worde, te doen zulks als zy uit Gods woort oordeelen zal recht te wezen: zoo men dit niet en kan verkrygen, zoo zal de Kerkenraad haar vermanen in een ander Plaats te trekken, daarze de hulpe der Overheid genieten kan.

90. Is besloten, dat de Kerken-Dienaars die op den Synodo te gaan gedeputeert worden, getuigenisse brengen zullen, van de Kerkenraad ende Classe, ende niet van de Overheid.

91. Deze Articulen tot behoorlyke Ordeninge der Gemeenten van Holland ende Zeeland dienende, zyn alzo door onderlinge bewillinge gestelt, datze zoo het der Gemeenten nuttigheid anders eischet, zullen mogen ende moeten verandert, vermeerdert ofte vermindert worden. Nochtans zal dat niet eeniger Gemeenten ofte Classen byzonderlyk toestaan te doen: maar zullen arbeiden om die te onderhouden, tot dat in Generali ofte Provinciali Synodo, anders verordineert zal wezen.

CASPARIUS HEYDANUS,
Electus Synodi Præses.
ARNOLDUS CORNELII,
Scriba.

Vragen ende questien in 't Synodus beantwoort.

Voorts zyn in het zelve Synodus verscheiden particuliere vragen ende questien voorgesteld tot drie en twintig toe, daar op geantwoort is, als volgt:

1. Of 't niet goet en ware, dat men op den Catechismus Homilias schreef? Daar op geantwoort: Dat men dat zal laten blyven.

2. Of men den Bibel niet correcter op nieuw zoude overzetten? Antwoorde: Men zal toeven, tot dat de Francoische ende Latynsche nieuw overzettinge in 't licht zal wezen, om dat men ze daar uit te lichter ende te beter mag overzetten.

3. Hoe men den Weederdooperen weren zal, of die op den rechten weg brengen zal? Antwoorde: Men zal de Overheid vermanen ende bidden, datze niemant ontfangen noch lyden zullen, dan die wettelyk sweeren, haar gehoorzaam te zyn, ende die daar nu wonen, vermanen tot gehoor des Goddelyken Woorts, de Kinderen ten Doop te brengen, ende zoo zy zulks weigeren, dat men ze in tegenwoordigheid der Predikanten ontbieden, ende haar opinien, bevelen te verklaren ende verantwoorden, ook zullen de Predikanten zoeken in haar heimelyke verzamlinge te komen ende te bewyzen, dat haar handel onrecht is.

4. Of een Predikant, Notaris van te voren geweest synde, noch

in den dienst blyven mag? Antwoorde: Dat hy Testamenten ende Houwelyksche Voorwaarden maken mag (inzonderheid daar men geen ander hebben en kan) in bequame stigtelyke Plaatsen.

5. Of een Kerken-Dienaars Huisvrouw geen openbare Winkelneringe doen mag? Antwoorde: Neen.

6. Of een Denaar des Woorts laten mag te bezoeken den genen die aan de Peste krank leggen, om dat hij van 't Volk uit dezer oor-zake geschouwt wert? Antwoorde: Datze gehouden zyn, geroepen zynde te gaan, ende ongeroepen zynde, wetende dat men haar van doen heeft, ook te gaan.

7. Op de vrage van Delft is geantwoort, nademaal besloten is, dat der Ouderlingen ende Diaconen half deel alle jaar verandert zal werden, op dat de Ordeninge in zyn gang kome, ende zig niemand te beklagen hebbe over den langen dienst, dat men in der Consistorie de zwaarigheid der geender, die met het eerste jaar af begeeren te wezen, overwegen zal, welk die grootste zyn, ende datze hun allen ter discretie der Consistorie onderwerpen zullen, ende zoo zy dit niet en begeeren te doen, zullen het lot werpen.

8. Wat men met de Papen doen zal, die in 't heimelyk doopen ende trouwen? Antwoort: Men zal zyn beste doen by de Overheid der Plaatsen, om die te weren, ende zoo die daar niet toe doen, by de hooge Overheid.

9. Of men de Kinderen der Afgesnedenen mag doopen? Antwoorde: Ja.

10. Of men een Kind, van een der Vrouwen gedoopt, in der Kerken doopen zal? Antwoorde: Ja, overmits der Vrouwen doopen geen Doop en is.

11. Of een Overspeelder tot een Huisvrouw nemen mag, met dewelke hy overspel gedaan heeft? Antwoort: Men zal daar inne niet handelen tegen de Wereltlyke Rechten.

12. Of een Lidmaat der Gemeenten willende trouwen een Persoon die Papist, Doops ofte Werelts gezint is, van den Denaar getrouwt zal mogen werden ofte niet? Antwoorde: Men zal zulke te voren vermanen. Doch zoo ze evenwel willen trouwen, men zal ze trouwen, dewyl het trouwen politycq is.

13. Op de vrage van een Man, die van zyn Huisvrouw lange tyd solemneelyk gescheiden is, om des verscheiden geloofs ende onderlinge geliefs wille, ende by een ander Huisvrouw lange gezeten, ende Kinderen gewonnen heeft, ende die doot zyn der voriger Huisvrouw niet bewyzen en kan, of men die Vrouwpersoon van den Nachemaal zal afhouden, ende zy beide behooren gescheiden te worden? Is geantwoort: Dat men haar afhouden zal, ter tyd toe hy zal bewezen hebben zyn vorige Huisvrouw doot te zyn. Ende aangaande de scheidinge, zal men zien hoe men doen zal, als men antwoorde van de zake zal hebben gekregen van de Kerken van Geneven ende Heydelberg.

14. Ofte een Vrouwe niet en zoude mogen wederomme trouwen, wiens Man nu agt jaren uitgeweest heeft, ende zy niet en weet, of hy levende of doot is, alzoo ze nooit bescheid van hem gehoort heeft? Antwoort: Zy zal by de Overheid consent ende lossprekinge begeeren.

15. 16. Op eene vrage, nopende een Jonggezel, die met een Dochter in beloften staande vyftien jaren heeft huisgehouden, ende die daarna verlaten, ende een ander getrouwt heeft. Ende zy die verlaten is, begeert dat men haar ook een scheidbrief hebbende met een ander trouwe? Is geantwoort: Zy zal haar zake die Wereltlyke Overheid regt voorstellen, ende van dezelve consent ende bevel begeeren.

17. Wat men doen zal met een Man, die in 't Pausdom zyns Broeders Wyf heeft genomen, ende omtrent veertien ofte vyftien jaren met haar huisgehouden, ende Kinderen by geteelt heeft? Is geantwoort: Dat dewyle zulken bywooning van Gode verboden is; maar aangezien dat de Man nu leetwezen heeft van zyn zonde, ende willig is te volgen, het zy te scheiden, of het leven deur te volgen, zulks Godes woort vermag, is besloten, dat men de zake aan die van Geneven ende Heydelberg overschryven zal, ende en zal hy middelertyd niet toegelaten werden tot den Nachtmale.

18. Op een vrage van een Kreupel, diens Huisvrouw van hem geweest is omtrent twee en twintig ofte drie en twintig jaren, van welke doot men noch niet zeker en is, ende sint by een ander Vrouw gezeten heeft, ende noch zit, of men hem met dezelve trouwen zal? Is beslooten: Dat men hem eerst zal tot de Overheid zenden, om aldaar consent te halen, ende consent hebbende, zal men hem voor de Consistorie trouwen, ende eerst zynder zonde scherpelyk voorhouden.

19. Ofte de Houwelyken, die met uitgedrukte woorden (Levit. 18) niet verboden en zyn, maar uit tegenstellinge ende consequentie besloten kunnen werden verboden te wezen, voor verboden ende ongeoorlooft gehouden zullen worden? Is geantwoort: Ja. Dat ook de Ministeren, hoewel de Overheid zulks toeliet, niet zullen trouwen zonder schriftelyk bevel der Overheid, ende men zal de Personen ende Overheid van te voren genoezzaam van deze zaken vermanen ende waarschouwen.

20. Op die vrage, of een Jonggezel, die tegen wete ende wil zynder Ouderen zyn trouw eender Maagt gegeven heeft, ende deze door begeerte ende bevel zynder Ouderen, verlaten hebbende, zig aan een ander (eens Papen Dochter) wettelyk verbonden, ende middelertyd na de belofte, gedurende den tyd der uitroepinge, by de eerste geslapen heeft, ende boven dezen hun beiden Provisor de eerste toegewezen is, nu met een derde (dewyle de tweede, namentlyk des Papen Dochter, in 't Recht vry van hem gesproken zynde, met een ander gehouwt is) of hy de derde trouwen mag? Is geantwoort: Dewyle des Papen Dochter vry gekent is van den Rechter, zoo is 't Huwelyk, datze naarmaals begaan heeft, wettelyk. Aangaande de eerste, die hy tegen zyn Ouderen wil beloofte ende onteert heeft, en is hy niet verbonden, dewyle zyn Ouderen nog daar tegen spreken. Hier tegen en strydt de Wet Gods niet, Exod. 22 ende Deut. 22. Want daar wert gesproken van Manspersonen, die haar eigen Voogt zyn, daar uit volgt, dewyle de Overheid deze ter behoorlyker tyd niet gestraft heeft, ende nog is duldende dat hy die derde, die hy met bewilliginge zynder Ouderen

belooft heeft, verbonden zy, ende zoo de Overheid zulks beveelt, trouwen mag.

21. Die over zeven jaren ten Nachtmale geweest zyn, ende pardon gehaalt hebben, hoe men die zal tot den Nachtmale toelaten? Antwoorde: Om dat de ergernisse openbaar is, zal ze openbaar gebetert worden. Doch zal de Consistorie oordeelen na gelegentheid der daat.

22. Op de vrage van de afsnydinge der geenre, die tot den Mennoniten zyn gevallen? Is geantwoort: Dat men tot de afsnydinge der zelve by trappen, in den Embdischen Synodo voorgesteld, voortvaren zal.

23. Of men een Lombaart tot den Nachtmal toelaten mag? Is geantwoort: Neen.

Is voorts besloten, dat de Dienaren van den Classe van de Paltz het Synodum Generaal beroepen zullen, zoo haast als zy bevinden zullen, dat het nut ende noodig wezen zal, ende bequameiyk gedaan zal mogen werden.

KERKELIJKE WETTEN OP LAST VAN DE STATEN VAN HOLLAND EN ZEELAND ONTWORPEN IN 1576.

De staten van Holland en Zeeland hebben de zaak van de godsdienst wel ter harte genomen en er ijverig de hand aan geslagen. Ter harer bevordering bragten zij de schoenste instelling tot stand (de Leydsche hoogeschool) en tot hare verdediging bleven zij volhouden in den afmattendsten strijd (afbreking der vredehandeling van Breda). Bij elke nieuwe regeling van zaken hebben zij al ijveriger voor hare handhaving gezorgd (regeringsontwerpen bij de opdracht der hoogste overigheid aan den prins en bij de unie van Holland en Zeeland) en eindelijk uitvoerige regels doen opstellen, naar welke de religie behoort gegouverneerd te worden (kerkelijke wetten op last der staten ontworpen).

Drie maanden na het ontzet van Leyden is bij de staten reeds „verstaan, oorbaarlijk ende nootelijk te zyn, volgende de goede vermaaning van sijne Excellencie, dat eene goede Schoole ende Universiteit binnen Holland sonder vertrek opgerecht werde, daar toe verkoosen is de stad Leyden, ende gecommitteert den Heere van Noordwyk met Mrs. Cornelis Koninck ende Gerrit van Hoogeveen, Secretaris van Leyden, omme sonder ophouden terstond de vordering des voorschreeve werks te beginnen” (Resolutiën van Holland en Westvriesland van den jaare 1575, bl. 5). In het octrooi van 14 Januarij voor die hoogeschool wordt aangetoond, hoe groote behoefte de jongelingschap aan zoodanige instelling had, en hoe Leyden verdiende er mede begunstigd te worden wegens „den last ende noot van den krygh bij henluiden in alle getronwigheid gesustineert ende verdraagen.” In die vrije en openbare school en universiteit zal „vryclijk ende openbaarlijk de scientien der Godheid, in de Regten ende in de Medicynen, mitsgaders in de Philosophie ende andere Vrije-Konsten, ook de Taalen Latyn, Grieksche ende Hebreuwsche, gekundigt, geleesen ende geleert” worden (Resol. van Holl. en Westvr. bl. 44—46). Den 8sten Februarij werd die hoogeschool zeer plegtig ingewijd (Zie Bor, hist. der Ned. oorlogen, I, fol. 86, bl. 594 en 595). Al leverde zij in den beginne, zoo als men klaugde, slechts een schraal gewas en soberen oogst, in verloop van tijd heeft zij treffelijk gebloeid, „zoo in meenichte van binnen- en buitenlandsche jeughdt, als in vermaartheit van welbeweent-schape voorgangers en andre manhaftighe personaadjen, derwaarts gegleeden nit letterlnst, oft getroont door staatelijke belooningen, om der spoorbystre grondeerzucht tot vraaghbaak, oft immers tot sieraadt en luister der Academie te dienen” (Hooft, Ned. hist. IX aan het einde).

* De voornemste beweegende oorsake der stichting deser Universiteit was de Theologie, 2

zegt van Hout, secretaris van Leyden, in zijne oratie bij de inwijding van het collegie der theologien (Bor, t. a. pl. III, fol. 34, bl. 646), en de prins schrijft het zelf: *mihî sane, cum primum auctor essem instituendae Scholae, illud imprimis propositum erat, ut studii Theologici prima et summa haberetur ratio* (Brief van den prins aan den senaat der Leydsche academie, Antwerpen 1582, in het Archief v. kerk. gesch. IX, bl. 523). In dien eersten tijd der hervorming bestond een aanmerkelijk deel der predikanten, behalve uit priesters en kloosterlingen, uit ongeoeffende »Cleermakers, Schoemakers, Wevers, Sloopmakers, ende in summa uit alderhande sorteringhe van ambachtslieden" (Een cort vvarachtich verhael enz. van Coolhaes, bl. 12). De prins en de staten hebben daarom vooral de Leydsche hoogeschool gesticht, om »geleerde en waardige Harders te formeeren" (Kerkelijke wetten op last van de staten ontworpen, 1576, art. 36).

De aangeknoopte onderhandelingen over den vrede werden den 14den Julij des jaars 1575 afgebroken. Het was hier wederom de godsdienst, die op den voorgrond trad en zich sterk deed gelden. Van wege den koning van Spanje werd gezegd: »Aengaende de Catholijke Roomsche Religie wil sijne Maj. alhier weder wel absolutelijk verhaelt hebben van geen meninge te sijn in 't minste toe te geven, dat contrarie van die soude wesen, ook niet een Jota van de selve te willen wijken" (Bor, t. a. pl. I, fol. 92, bl. 603b). Daar tegen over stonden de gemagtigden van de staten, die even stellig verklaarden, dat »mijn Heer de Prince van Oranjen en de gene, die uit den onsen de Christelijke Gereformeerde Religie aengenomen hebben, in geenre manieren hen sonden willen, nochte mogen tot de Roomsche Religie begeben en de hare derven" (Bor, t. a. pl. I, fol. 96, bl. 609a). Achter hen stond ook het volk, van welks grootste en beste deel de prins bevestigde: *qu'il n'y a auleun qui voudra changer sa religion, et moins abandonner celle qui est si conforme à la parole de Dieu, encoires que ce luy cousteroit la vie avecq perte de tous ses biens* (Brief aan graaf Jan van Nassau, in de Archives de la maison d'Orange-Nassau, V, p. 72). Daarom gingen sommigen der onzen zelfs zoo ver, dat zij als voorwaarde van het tractaat wilden gesteld hebben: »De Religie soodanige als wij nu hebben met de exercitie daarvan en verbodt van alle andere exercitie" (Van Meteren, hist. d. Ned. fol. 97a). Het was dan geen wonder, dat de vrede-handeling afgebroken werd, die, al was er ook geen andere reden voor geweest, op dit punt van de godsdienst schipbreuk lijden moest.

Het is bekend, dat om dezen tijd voor de opdracht der absolute magt, autoriteit en soeverein bevel aan den prins en voor de nauwere unie van Holland en Zeeland nieuwe regeling is opgesteld. Wij mogen verwachten, dat daarbij ook de zaak der godsdienst niet is voorbij gezien, en wij moeten eenige zinsneden mededeelen uit de acte des gouvernementes, welke de staten te Dordrecht den 20sten Julij hebben aangenomen, om aan zijne Excellentie overgeleverd te worden.

• Gelijk sijne Excellencie ook handhouden ende beschermen sal alle Regten, Privilegien, Gerechtigheeden, Vrijdommen ende loffelijke Constumen der Landen ende Steeden van Holland ende Zeeland, onder sijne gehoorsaamheid zynde, in het gemeen, ende van elk een bysonder, met voorstand, handhoudinge ende protectie van de praecminentie ende autoriteit van alle Weereldlijke Officieren, Magistraaten ende Overigheid, sonder in eenige Steeden ofte Plekken onderhouden te werden enig ander Collegie ofte consistorie, dan met advis, nominatie ende instelling van de Magistraaten der selver Steeden ofte van de gemeene Staaten.

• Ende aangaande de Religie, sal Sijne Excellencie admitteeren ende handhouden de oefeninge van de Gereformeerde Evangelische Religie, doende surcheeren ende ophouden de exercitie van de Roomsche Religie, constitueerende tot vorderinghe der voorschreeve Gereformeerde Religie drie of vier gequalificeerde Persoonen als generaaie Commissarissen in

het stak der Religie, dewelke sullen letten op de qualiteit van de Predikanten ende Ministers, mitsgaders op haar behoorlijk onderhoud voorsien in de Steeden met advis van de Magistraten aldaar, ende ten platten Lande van de Hoofdofficieren van de Plekke; sonder dat sijne Excellencie sal toelaten, dat men op iemands Geloof ofte Conscientie sal inquireeren, ofte dat iemand ter cause van dien eenige moeynisse, injurie ofte letsel aangedaan sal werden; doende verder by advis der voornömde Gecommitteerden de oeffeninge der voorschreeve Religie aangaande stellen alsulke goede ordre als na geleegentheid van de saaken ende conditien van de Steeden, ten meesten gerustigheid ende commoditeit van de Gemeente, sonder verminderinge van Godes eere, bevonden sal werden te dienen ende te behooren, ook met advis van de Staaten, is het nood." (Resol. v. Holl. en Westvr. 1575, fol. 523 en 524, bl. 617, en bij Bor, t. a. pl. I, fol. 119, bl. 643a).

Toen den prins het eerste concept van deze pointen en articulen noopende het generale gouvernement, den 18 Mei, werd medegedeeld, heeft hij er reeds aanmerkingen op gebad en onder andere geraden, dat de staten de ordening, bij de dienaren der kerken hier te lande alreeds gemaakt, zouden zien en overlezen "om daar afnemen en wegdedoen al hetgeen de civile ende temporeele Regeeringe eenigsints mogte contrariereren ofte prejudicieren, latende voorts in sijn geheel het geene tot vorderinge der Religie is dienende, om niet te koomen of te vallen in confusie ende geheele onordeninge, tot grooter oneere ende schandale van de geheele Christenheid" (Resol. v. Holl. en Westvr. 1575, fol. 297, bl. 349, en fol. 312, bl. 367 en 368).

Deze wijze raad schijnt geen ingang gevonden te hebben. Gelukkiger was zijne Excellentie met de zwaarigheid later gemoveerd, aangaande het doen ophouden van de nitoeffening der Roomsche godsdienst, want den 30 Julij is bij de staten, na lange communicatie, op het aanhouden van den prins, besloten de woorden: doende surcheeren ende ophouden de exercitie van de Roomsche Religie, te veranderen in: *doende surcheeren de Religien den Evangelio contraricerende* (Resol. v. Holl. en Westvr. 1575, fol. 542, bl. 638). Maar nog later in het volgende jaar, bij het vaststellen van den Verbonde en Unie, verlangde de prins ook, dat het punt van de Consistorien daaruit zoude worden gelaten, mitsgaders van de Commissarissen, die op het stuk van de religie superintendentie zouden hebben (Resolutiën moermalen genoemd, zitting van 28 April, 1576, fol. 55). Aan dat verlangen van den prins is dan ook voldaan, blijkens de onmiddellijk daarop volgende acte van Unie en opdragt der regering. (Zie ook deze acte bij Bor en het artikel aangaande de religie I, fol. 140, bl. 671b. De geschiedkundige beoordeeling dezer gheele handeling van den prins met de staten vindt men bij Mr. C. M. van der Kemp, de eere der Ned. herv. kerk gchandhaafd, I, bl. 269—281).

Wat de woorden betreft, *doende surcheeren de religiën den Evangelio contraricerende*, welke, op verlangen van den prins, in de plaats van het doen ophouden der exercitie van de Roomsche religie zijn gesteld, kunnen wij niet gelooven, zoo als te Water wil, dat de prins er door beoogd hebben zou "om, behalve de Roomsche ook de Wederdopersche en Libertijnsche of algemeene religie tegen te gaan." (Tweede eenwgt. bl. 135). De milde denkwijze van Oranje op de punten, die de protestanten onderling verdeelden, is genoeg bekend. Men weet ook, hoe hij zich tegen de uitsluiting der Doopsgezinden verklaarde, gelijk Marnix aan Caspar van der Heyden schrijft (Illustrium virorum epistolae selectiores, p. 755 sq. Zie dat deel van dien belangrijken brief ook bij Brandt vertaald, I, bl. 588 verv. als mede de acte van den prins aan de Doopsgezinden verleend en zijn schrijven aan de wethouders van Middelburg bl. 587 en 609). Maar aarschijnlijk heeft de prins die verandering van woorden hoofdzakelijk met dit doel gewenscht, om, naar zijne gewone voorzigtigheid en verdraagzaamheid, met de Roomschegezinden nog niet geheel te breken en de mogelijkheid eener toenadering op evangelischen grondslag open te laten (Groen van

Prinsterer, Archives de la maison d'Orange-Nassau, V, p. 272). Misschien ook koos hij deze woorden, om tevens reden der afscheiding van de Roomsche religie te geven, als *contraricerende den Evangelio* (Kluit, hist. d. Holl. St. I, bl. 117).

Als den prins opgedragen wordt de oefening van de *gereformeerde Evangelische religie* te admitteren en te handhouden, is daar voorzcker en in de eerste plaats bij gedacht aan de menigte dergenen, die de confessie van de Bres, door Calvijn geapprobeerd, hadden aangenomen. Maar het mag betwijfeld worden, of *reeds toen* door dat woord van *gereformeed* dezen alleen zijn bedoeld, met uitzondering van alle anderen, die in eenige disputabele punten van de genoemde confessie verschilden. Grotius beweert, dat het woord *reformatie* of *gereformeerde religie* bij de politieken in een anderen zin genomen is, dan bij de kerkelijken, waarom de eersten ook menigmaal liever hebben gehad te zeggen, de *Christelijke* of *Evangelische* religie, of het woord *gereformeerde* te expliceren met *Evangelische*, als willende de religie binden alleen aan de leer van Christus, dat is, het Evangelie, en niet aan velerlei glosen en uitleggingen. (Verantwoordingh van de Wettelijke Regiering enz. bl. 30. Dit gevoelen is bestreden door te Water, achter de reform. v. Zeeland, verhandeling IV, bl. 417).

Er was merkelyk verschil tusschen de inzigten en bedoelingen der staten en der predikanten. De predikanten, meestal nit de schriften van Calvijn geleerd, dreven de strenge opiniën van dezen grooten hervormer; de staten en vele aanzienlijken van het land hadden hunne godsdienstkennis opgedaan uit de boeken van Erasmus en anderen, die rekkelijker leer verkondigden. De predikanten sloten allen buiten de staatskerk, die niet volkomen instemden met de leer van de aangenomen belijdenis en den catechismus; de staten zagen ook dezen liefst toegeelaten, en wilden de kerk hebben opengezet, zooveel doenlijk was, voor alle christenen van een onbesproken leven. De predikanten verlangden, naar art. 36 der belydenisse, dat de overheid weren en te niete doen zou alle valsche godsdienst, als der Lutherschen en Wederdoopers; de staten meenden dat dit het land beroeren zou en althans niet oorbear was voor het gemeene beste. De predikanten oefenden ijverig de kerkelijke discipline of christelijke straffe, die in elke gemeente onderhouden worden moest, maar in dat verhooren voor de consistorie, in dat openlijk bestraffen van den predikstoel, in dat excommuniceren en afsnijden zagen de staten den terugkeer onder een juk, als het afgeworpen Roomsche was geweest. Door het een en ander waren de politieken tegen de kerkelijken ingenomen. De consistoriën stonden in zulke ongunst bij de staten, dat zij bijna, gelijk de prins tot Marnix zeide, door een staatsgewijs besluit glad waren afgeschafft. Men wilde althans dat geene consistoriën zouden gedoogd worden dan met advies, nominatie en instelling van de magistraten der steden of van de gemeene staten. Het kostte den prins moeite genoeg, om deze bepaling te doen wegnemen nit de regeringsacte. Hij vreesde dat de toepassing van zulk besluit te groote beroering in de kerk te weeg brengen zou, op wier beginsel van *self-government* hij misschien door Marnix wel was ingelicht. Anders scheen ook hij zelf niet vrij van vrees voor de toenemende heerschezucht der kerkelijken, want Marnix schrijft: *Princeps certe partim suo, partim Ordinum nomine necum expostulavit, quasi id agatur, ut imperium Ecclesiastici sibi in conscientias arrogent, et suis legibus ac institutis subijcere sibi reliquos studeant. Laudavitque dictum Monachi, qui nuper hic adfuit, excipientis ad ea, quae tum sibi objiciebantur, haud aeque diu nostrorum ollam calefactam fuisse atque illorum quos tantopere incesseremus, videre se plane, antequam par saeculorum intervallum labatur, parem utrobique imperii Ecclesiastici fore rationem.* (De aangehaalde brief aan Caspar van der Heyden, Dordrecht, Maart 1577.) Het is uit dien hoofde, dat zijner Excellentie zoo uitdrukkelijk in last gegeven is, niet toe te laten, „dat men op icmands gloof ofte consciencie sal inquireeren, ofte dat iemand ter

cause van dien eenige moeyenisse, injurie ofte letsel aangedaan sal werden." Deze is de gulden regel, dien de staten en de prins te zamen gehandhaafd hebben, en die steeds gevolgd is, zoo lang de republiek heeft bestaan. Ook de predikanten waren hierin van hetzelfde gevoelen, en zelfs de Zeeuwsche, anders de onverdraagzaamste van allen, hebben nooit op schennis van dien grondregel aangedrongen. Het geweten is steeds door allen als een ontoegankelijk heiligdom ontzien. Het voortplanten van hetgeen in de oogen der heerschende partij dwaling was, werd belet, maar het geloof er aan werd niet tot misdaad gerekend. (Woorden van Dr. R. Fruin, tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog 1588—1598, tweede gedeelte, bl. 155.)

De aanmerkingen door de politieken op de groote heerschezucht der predikanten, reeds in dezen tijd gemaakt, zijn in de volgende jaren meermalen herhaald, en het is niet te ontkennen, dat de kerkelijken, als zij de handen vrij hadden, menig bewijs van verregaande heerschezucht geleverd hebben. Maar het is even waar, dat menigmaal ook de staten van het land en de stedelijke overheden, hunne magt ten aanzien van zuiver kerkelijke zaken hebben misbruikt. De staten van Holland hebben eenmaal binnen Beyerland het uitdeelen van des Heeren avondmaal gesupersedeerd en die gansche gemeente als met een pauselijk *interdict* geslagen. (Resol. der staten van Holland van 6 en 10 Maart 1598, bl. 91 en 100. Vergelijk Ypey en Dermout, *Gesch. d. Ned. herv. kerk*, I, aantek. bl. 187 en Archief voor kerk. gesch. V, bl. 487). De Magistraat van Arnhem bepaalde bij raadsresolutie van 14 Jan. 1598 welk bijbelboek Ds. Fontanus in zijne predikatiën verklaren zou (Van Hasselt, *Kronijk van Arnhem*, bl. 234 en Ypey en Dermout, a. pl. I aantek. bl. 233.), en wie kent geene voorbeelden meer van dergelijken aard? Het verwondert ons niet, dat men zoowel van de zijde der politieken als der kerkelijken te ver is gegaan in dien tijd der vestiging van kerk en staat. Wij betreuren de langdurige twisten, die daaruit ontsproten en de groote verwijdering, die tusschen beide partijen is ontstaan, maar wij verblijden ons tevens, dat beide zoo standvastig geijverd hebben voor hetgeen zij het beste keurden. Daardoor heeft de eene de andere wederzijds bedwongen, om niet te ver te gaan, en het was dubbel gelukkig, dat de wijsheid en de gematigdheid van den prins tusschen die strijdende partijen stond.

In dezelfde zitting der staten, van 30 Julij 1575, in welke, op verlangen van den prins, de woorden nepens het doen ophouden der exercitie van de Roomsche godsdienst veranderd zijn, was eene commissie benoemd om op het stuk van de religie met de magistraten binnen de steden alomme goede ordre te stellen. Die benoeming geschiedde overeenkomstig de acte van gouvernement vroeger ontworpen, en de commissarissen thans te werk gesteld, waren Jonker Willem van Zuylen van Nyvelt, mrs. Leonard Casembrood, Nicolaas Camerling en Willem Jan Reyersz. Deze commissarissen hebben waarschijnlijk *de kerkelijke wetten van 1576* ontworpen, welke nooit haar beslag gekregen hebben en eerst in 1617 aan het licht zijn gekomen, achter de »Justificatie van de Resolutie der Staten van Holland genomen 4 Aug. 1617" en in haar geheel, ook met hare redenen of motieven daar achter gevoegd, door Brandt zijn overgedrukt (*hist. d. ref. I*, bl. 567—578).

Brandt noemt die wetten terecht *een ontwerp*. Het blijkt niet, dat zij in de vergadering der staten behandeld, veel min dat zij aangenomen zijn. De reden, waarom deze wetten niet zijn aangenomen of ingevoerd, zoekt genoemde schrijver in de vredehandeling met andere landschappen en het vertrek van den prins naar Brabant. Ypey en Dermout zeggen: de straks wisselende staat des lands bragt hierin verfraging te weeg, en de verschildendheid van beginselen, waarvan men uitging, schijnt ten laatste veroorzaakt te hebben, dat men er geheel van moest afzien. (*Gesch. d. Ned. herv. kerk*, I, bl. 339.) Wij gelooven, dat de reden vooral bij den prins moet gezocht worden. Al keurde bij

in den beginne goed, dat er drie of vier gequalificeerde personen werden aangesteld om op het beleid en de ordre der gereformeerde religie regard te nemen (Res. v. Holl. 1575, fol. 312), later schijnt hij van gedachte veranderd. Bij die goedkeuring had hij tevens den raad gevoegd, om de ordening bij de dienaren der kerk gemaakt te overzien, er uit weg te nemen, wat de regering eenigzins mogt contrarieren, maar alles in zijn geheel te laten, wat bevonden werd bevorderlijk voor de godsdienst te wezen. Hij zal wel vernomen hebben, dat die wijze raad geenszins was opgevolgd; dat men eigen wetten ontworpen had, grootendeels tegen die der dienaren van de kerk gekant, en nu verlangde hij, dat uit de gouvernements-acte weggelaten werd, wat daarin nopens die commissariissen en hunne superintendentie geschreven stond (Res. v. Holl. 1576, fol. 58). Toen aan dat verlangen dadelijk werd voldaan, was dus de instelling dier commissariissen opgeheven, en bleef hun ontwerp van kerkelijke wetten, al scheen het reeds voor de staten in volle gereedheid gebracht, zonder verder gevolg.

Evenwel is dit ontwerp van kerkelijke wetten van eenig belang, wijl er, gelijk Brandt ook aanmerkt (bl. 567), de meening en de inzigten der politieken op het kerkelijk beleid uit kunnen worden opgemaakt.

Er blijkt uit, dat de Dordtsche kerkordering van 1574, ofschoon door de staten niet aangenomen, evenwel onderzocht en niet geheel onbeantwoord gelaten is. »Dat nu onse Pastoren ofte Dienaers tot Dordrecht hebben gepreocupeert, sulks dat sij voorgeschreven hebben 't gunt hun goet dochte op 't modereren van de Religie, voorwaer daer in prijsen wij haere neerstigheid; dan dat wij deselve alsoo niet aengenomen hebben, daer toe hebben ons heftige redenen gemoveert, de welke in het bijbrengen der redenen van onse Wetten, nopende de Religie, sullen geopenbaert worden." Nog wordt nopens die Dordtsche synode aangemerkt »dat aldaer schijnt gelet te sijn op de kerken noch verborgen ofte ballink sijnde, maer geensints op de publieque gemeente, die onder hare Magistraet in haer landt vrijelijk was sittende: welke saeke alleen tusschen dese onse wetten en sulken Synodale decreten schijnsel van eenige groote differentiën geeft, doch sulke, de welke aldermeest in het uiterlijke bestaet, maer in der daet selfs niet soo seer." Ook wordt op de overeenstemming dezer wetten met de bepalingen der Dordtsche synode gewezen, waar sprake is van het achterlaten der ceremoniën bij de bevestiging van predikanten, om de »evidente redene in 't vierentwintigste capittel (artikel) van de Dordrechtsen Synode" opgegeven. Van de verdediging der classen, die de Dordtsche synode heeft gemaakt (art. 9), wordt ook gesproken en gezegd, dat de regering niet heeft goed gedacht die in te zien »omdat de selve sonder confusie van jurisdictien niet gedaen kan worden, 't welk voorwaer soo kennelijk is, dat het geene verklaringe behoeft."

Enkele hoofdbeginsels dezer wetten, als zij in strijd zijn met de Dordtsche artikelen, worden uitvoerig verdedigd. Heeft de synode gemeend wetten voor de kerk te moeten opstellen, hier wordt in het breede aangetoond, dat dit aan de godvreezende landsregering toekomt. God heeft ook zoodanige wetten, niet door Aäron, maar door Mozes gegeven, en later is ook die wetgevende magt altijd bij de koningen en prinsen gebleven. Toen de boeken van het nieuwe verbond geschreven zijn, waren de overheden vijanden van de godsdienst, maar zoodra keizer Constantinus tot de belijdenis der Christelyke godsdienst was overgegaan, heeft hij, en zijne opvolgers na hem, vastgesteld, wat voor de kerk noodig was. Later heeft wel de Roomsche bisschop zich allengskens dit gezag aangemaakt, waardoor de godzaligen in nood vervallen zijn, maar nu wij de zuivere godsdienst weder belijden mogen, zoo heeft de regering het ook weder van haren schuldigen pligt geacht om op het regiment van de religie wetten te stellen.

De Dordtsche synode wilde maar ééne godsdienst toegelaten hebben en had besloten om de overheid te bidden, dat zij de wederdoopers niet dulden zou (partic. vraag 3). Doch

hier wordt met kracht van redenen gezegd, dat den pausgezinden, die de zijde der regering honden, de openbare uitoefening van hunne godsdienst behoorde toegestaan te worden, ware het niet, dat de priesters haar tot oproer misbruikten. «Ja wij lijden de Wederdoopers zelfs; als achtende, dat de ware Religie een gave Godts is, en dat de menschen daer toe niet door de vrees van ballingschap ofte straffe gedwongen, maer met minnelijke vermaningen uit het woordt Godts behooren genodigt te worden.»

De magistraat van iedere hoofdstad kiest op het aangeven en met raad van de predikanten te dier stede, voor zijne stad en alle plaatsen van zijne jurisdictie, de *dienaers des woords* (art. 1). Het pastoorschap is toch van die ambten, welke hun loon trekken uit het publieke van de plaatsen welke zij dienen, en ingeval iemand anders regt had om te verkiezen, zou hij daarin het ambt van de overheid gebruiken en dan tweeerlei magistraat in elke stad ontstaan. Zijn er weinige onder de overheden der religie toegedaan, zij mogen weinigen of velen zijn, dat is ten naasten gelijk, want zij hebben toch allen bij eede de bescherming van de religie aangenomen. — De regering heeft in de plaats der *doctoren*, professoren der theologie in de nieuwe universiteit van Leyden gesteld, en zal zorgen, dat zij de heilige schrift zuiver uitleggen en geleerde en waardige herders formeren (art. 36).

De magistraat zal ook *ouderlingen* uit zijn midden verkiezen, om de herders bij te staan, hunne vergaderingen bij te wonen, en aan de overheid bekend te maken, als er iets is, dat zij weten moet. Dezen zullen te overvloediger van gezag en te achtbaarder wezen als van den magistraat verkoren. De *diakenen* worden ook door den magistraat gekozen en de collecten in de kerk, zoolang de oorlog duurt, toegelaten.

De predikanten leggen den *eed* af in handen van den magistraat (art. 8), welke eed, behalve de belofte van trouw en onderdanigheid aan den Koning van Spanje, den prins en den magistraat, deze plegtige verzekering inhoudt, dat de predikant het woord van God zuiver zal uitleggen ter eere Gods en ten meeste profijte van de gemeente. De belijdenis des geloofs wordt hier, noch ergens in deze wetten gencemd. Alleen is in enkele artikelen van den Heidebergsche catechismus gerept: en lezen wij in art. 28 van de kinderen, die voor het eerst ten avondmaal zullen komen, dat zij uit den catechismus de belijdenis des geloofs moeten verklaren, schijnt daar de geschreven of gedrukte geloofsbelijdenis niet bedoeld.

De predikanten van elke hoofdstad en van de plaatsen, die daar onder zijn, zullen *samenkomsten* houden om te confereren van de leering, opdat zij die zuiver en eendragtelijk behouden (art. 10).

De *controversie* van leering, welke de predikanten onderling niet weten bij te leggen, zal door de overheid bekwamelijk veresend worden (art. 13).

Over de *misdragingen* der predikanten zullen de onderlingen hun gevoelen zeggen, maar het opperste oordeel van straf blijft aan den magistraat (art. 16).

Twee onderlingen en een of twee predikanten zullen alle jaren het land onder de hoofdstad behorende *ronduaan* en als zij iets onbehoorlijks vinden, het aangeven aan den magistraat der hoofdstad (art. 19).

De magistraat van iedere plaats zal met raad der dienaren bepalen, wanneer en hoe dikwijls *predikatiën* dienen te geschieden, in volkrijke plaatsen ten minste driemaal per week en zondags na den noon zal de Heidebergsche catechismus worden uitgelegd (art. 21).

De *doop* zal door de predikanten naar het formulier achter den catechismus bediend en nooit geweigerd worden, al is er ook geen vader of getuige bij tegenwoordig. Die bepaling van den doop aan niemand te weigeren, die een kind ten doop presenteert, is noodig geacht, om dat in den lande eene mengeling van religie bestaat. Het komt bovendien ook overeen met de handelwijs van Christus, die niet wilde, dat men kinderkenen van hem

werde, en daarbij geen acht op de ouders heeft gehad. Daarom mag de doop ten respecte van de ouders niet verhinderd worden, „en ingevalle gij hier inne wrevelijk wilt wesen, sult gij oorsaeke sijn, dat de Pausgesinden haere kinderen bij de Mis-Papen, daer toe van buiten geroepen heimelijk sullen besorgen gedoopt te worden, en met eenen hen verbitteren. Veelcr is, in deze confusie, der Herderen ampt, dat sij volgende het exempel Pauli, allen werden alles, opdat sij seer veelen mogen winnen. Van gelijken sal schijnen, dat wij alderlei getuigen over den Doop toe lachten, maer geen minder dringende reden heeft ons daar toe geport, als omtrent den jaere vijftienhondert tsestig die van Bern daer toe gedrongen heeft, dat sy luiden onder henluiden en den Papistischen de getuigenisse des Doops gemeen maakten. 'T geen sijluiden om vrientschap te houden onder gescheidenen hebben gedaen, sal ons immers om eendracht te behouden en te vermeerderen onder die vermengt sijn, vrij staen te doen. Openbare vijanden van de religie hadden wel mogen ge-excipiëert worden, maer soodanige sullen sich niet lichtelijc ten Doope presenteren.”

Het avondmaal zal op Paasch- en Pinksterdagen, den eersten Zondag in September en den naesten Zondag voor Kersmis gehouden worden. In groote gemeenten zal het aan de passercuden worden uitgereikt. Voorafgaand onderzoek naar het geloof en gedrag van al degenen, die het avondmaal wenschen te vieren, zooals de Synode van Dordrecht (art. 71) verlangt, wordt niet noodig gekeurd. Onze steden en vele onzer dorpen kunnen zulke al te preciese ordre op het houden van het avondmaal niet lijden. „Paulus schijnt eer te willen trachten tot de ondersoeking van sich selven. Ook doet de meenichte van ons volk, dat wij het broodt en den kelk ordentlijk den voorbijgaenden uitgereikt te worden vereischen, 't welk niet sonder exempel is, gemerkt de maniere tot Geneven van het Nachtmal bevestight wordt.”

„Aengesien het eigentlijke ampt der Predikanten sulks is, dat het, mits de meenighvuldige arbeiden en occupatiën, wel den geheelen mensch daer toe vereischt, hebben wij goet gevonden henluiden te verlichten van alle 't geen bij anderen even wel kan verricht worden; waarom wij ook de kennisse van *houwelijksche* saken aan de civile magistraat hebben gereduceert.”

Al zijn deze wetten bij de staten niet aangenomen en waarschijnlijk niet eens in deliberatie geweest, zullen zij toch wel zijn opgesteld in den geest, die toen bij de leden van dat ligchaam en bij de meeste regeringspersonen heerschende was. Het was toen dan reeds waar, wat de ouderlingen en predikanten der synode van Haarlem zes jaren later hebben betuigd, hoe men liefst gezien had „dat de predicanten alleen ghepredickt, ende de Sacramenten bedient hadden, totte weleke ook een yegelic sonder eenich onderscheyt toeghelaten soude worden, ende dat de Magistraten souden Predicanten af ende aen stellen, ende voort de Kercke regeren, so sy dat profijtelickste ende bequaemste souden bevinden.” (Kort eenvoudich verhael enz. bl. 4). Er wordt van geene zamenkomsten der predikanten in ruimen kring, van geene classe of synode gesproken. Groote verenigingen van kerkelijken, naar het schijnt, opzettelijk geweerd. Voor de jengl de catechismus als boek van onderwijs gesteld, maar den leeraars alleen het woord van God aangeprezen. Anders geene banden van overeenstemming, en de geloofsbelijdenis niet eens genoemd. Iedere gemeente wordt tot eene bijzondere stadsinstelling gemaakt, en aan de inzigten van den magistraat onderworpen, hier Roomsch, daar libertijnsch, elders gereformeerdgezind. Wij begripen niet, hoe zoo in die bonte mengeling van allerlei geloof, gelijk het in die dagen was, overeenstemming komen kon, en hoe uit die verschillende gemeenten, door niets, of bijna niets, aan elkander verbonden, een welgesloten geheel, eene vaste kerk opwassen zou.

K E R K E L I J K E W E T T E N

OP LAST VAN DE

STATEN VAN HOLLAND EN ZEELAND ONTWORPEN

IN 1576.

Wy Willem Prinse van Oranje... Door autoriteit van den onverwinnelyksten Koningk Philips van Hispanje... Gouverneur van Hollandt, Zeelandt, Vrieslandt, en van de Provincie van Utrecht, en wy Staeten van Hollandt en Zeelandt, met onse geassocieerden: Niet meer (als billyk is) ter herten genomen hebbende, dan dat in onse steden, en andere plaetsen van onse Jurisdicte de Leere des heiligen Euangeliums op 't aldersuiverlykste voorgedragen werde, en dat ook selfs de kerken op 't alderbeste gegouverneert worden, hebben goet gevonden dese Wetten met ryphen raede te stellen, de welke wy ook onverbreekyk willen onderhouden hebben, en heeft ons oirbaerlyk gedacht dat wy de selve meest souden macken op de bedieninge van de Kerkelyke Regieringe, de welke voornamelyk vier in de heilige Schrifture bevonden worden; Namentlyk van Pastooren, die ook Bisschoppen, Ouderlingen, en Dienaers in de heilige Schrift genoemt worden, welker ampt in 't leeren van Godts woordt, en de Sacramenten te bedienen, voornamentlyk bestaet: Van Doctoren, in plaets van de welke nu syn ter tydt de Professoren van de Theologie: Van Ouderlingen, welker principaelste ampt eertydts is geweest op de seeden te waeken, en de overtreders met minnelyke vermaningen weder op den rechten weg te brengen, en van de Diakonen die de sorge hebben van de armen en krankhen.

Van de Predikanten, en eerst van die te stellen.

1. De Magistraet van ieder hoofstadt, sal op 't aengeven en met raedt van haere Predikanten voor haer stadt, en alle de plaetsen van haere jurisdicte Predikanten verkiesen.

2. In de steden by ons beseten en aen onser syde komende sullen van elders Predikanten gesonden worden, tot dat de Magistraeten der selver (den behoorlyken Eedt gedaen hebbende) de bescherminge van onse gereformeerde Religie sullen hebben aengenomen.

3. De Overheden van de kleene steden die onse syde volgen, sullen recht hebben van de Predikanten te verkiesen, tot dat haere hoofsteden by ons sullen wesen gevoeght.

4. Niemand sonder verkooren, beroepen, ofte gesonden te syn, sal

sich selven in het heiligh en weerdigh Predikampt indringen, ten sy hy met schande verstooten, ofte ook indien de saeke sulks eischt, smaedlyk gestraft wil wesen.

5. Ieder verkooren stadts Predikant sal voor de Ouderlingen worden geexamineert, oft hy met geleertheit, betamelyke uitspraeke, en een oprecht goetd leven, tot dat Ampt bequaem is.

6. De welke bequaem bevonden synde, sullen hem den Magistraet presenteren, op dat die op de voorschreve verklaeringe consentere, dat hy op den stoel voor den volke gebraght worde.

7. Doch alvooren hy op den stoel gebraght sal worden, sal synen naeme drie Sondagen van den predikstoel afgekondicht worden, op dat ingevalle iemant iet van hem wiste waeromme hy niet toegelacten sou-den behooren te worden, hy 't selve ondertusschen voortbrenge.

8. Indien sich niemant opponcert, ofte die sich opponeert, niet en bewyse, sal hy voor de instellinge voor de Magistraet dese beloften met de formele woorden by cede bevestigen.

Eedt bij de Predikanten te doen.

Ik sweere by den almachtigen Godt, en onsen Heere Jesum Christum, dat ik een getrou ondersaet sal wesen den Koningk van Spanje, . . synen Stadthouder in dese Provincien den Prinse van Oranje, . . en ook dese Magistraet, in alle 't geene tegen den wille Godts en myn ambt niet sal stryden; en dat ik naer myn vermogen sal arbeiden, dat ook het volk in de meeste stilligheit, en onderdaenigheit de selve insgelyks gehoorsaeme: daerenboven sweere ik, dat ik het Woordt Godts op 't aldersuiverlykste sal handelen, en dat ik 't selve met sulke naerstigheit sal verkundigen, dat het in dese myne toevertroude Gemeente de meeste vruchten voortbrenge, en dat ik 't selve naer myne affectie niet voegen, noch naer iemants behagen drayen sal; maer dat ik 't selve in de beste trouwe sal uitloggen, alleen ter eeren Godts, en profyete van dese gemeente: lestelyk dat ik oprechtelyk alles sal doen dat een vroom en getrou Herder toestaet, en behoort te doen, en dat ik desen dienst om geenderlei voordeel ofte achterdeel sal verlaten.

9. In het bevestigen sal iemandt van de Predikanten cene oratie van het Predikampt doen, daer naer sullen ook gebeden werden gestort, op dat Godt den nieuwen Predikant kracht verleene, om den aengenomen dienst wel uit te voeren, 't welk wy hebben geacht genoegsaem te wesen, om dat de oude ceremonien tot soo afschouwelyke superstition verlopen syn.

Van der Predikanten bijeenkomste.

10. De Predikanten van elke hoofdstadt, en van de plaetsen die daer onder staen, sullen om de andere weeke by een komen in de hoofdstadt daer sy onder behooren, om te confereren van de leeringe, op dat sy die suiver en eendrachtelyk behouden.

11. Ingevalle cenige niet compareren (ten sy daer wettige oorsake waeren) sal hun 't selve schande syn, en indien sy hartnekkelyk af te blyven voortvaren, sullen ook betamelyk gedwongen worden.

12. En op dat kennelyk sy hoe vlytig een iegelyk in de studien is, sullen de Predikanten in de selve byeenkomsten by gebeurten eenigen text der heilige Schrift uitleggen, waer op den anderen vry sal staen te argueren, ingevalle iet qualyk geseit ofte gedaen worde.

Van der Predikanten controversien te beslichten.

13. Indien eenige controversie van de Leeringe ontstaet, sullen de Predikanten de selve onder sich by leggen, en by soo verre de saeke sulks vereischt, sullen de Ouderlingen daer toe roepen, indien ook als dan niet kan over een gekomen worden, sal de saeke de Overheit aengebroght worden, die besorgen sal dat de selve bequamelyk vereffent worde.

Van de overtredinge der Predikanten te straffen.

14. Een Predikant schuldig in eene eerlose misdact, sal van syn officie ontblotet synde, na de beschreven wetten worden gestraft.

15. Den aenklager, indien hij niet bewyst, sal lyden de straffe tot de calumnie staende.

16. Van die misdaden der Predikanten, daer over by de wet geene straffe gestelt is, en nochtans argernisse geven, als namentlyk, ongewoonlyke onbequame uitlegginge der heilige Schriftuure, curieuse opsoeking van ydele questien, invoeringe van eenige nieuwigheit in de gemeente, nalatigheid in de studien, slappe bestraffinge der gebreeken, hoefachtige klachten, leugenen, achterklappinge, dertelheit der tonge, lichtvaerdigheid, argelist, gierigheid, onmatige gramschap in disputatien en bestraffingen, te groote bitterheit; in kleedingen, gesten ofte manieren en andere dingen des gemeine levens ongebondenheit, en diergelyke meer: sullen de Ouderlingen (de saek bevonden hebbende) de Overigheid te kennen geven, en met eenen hun gevoelen daer op seggen, doch dat in allen gevalle 't opperste oordeel van de straffe altydts aen de Magistraet verblyve.

17. In geringer gebreeken, de welke niet dan eene simple vermaninge verdienen, sal onderhouden worden de maniere by den Heere voorgeschreven, soo dat men ten uitersten de saeken aan de voornaemste van de kerke sal brengen.

18. En op dat alle de Predikanten soo van ieder hoofdstadt, als de onderhoorende plaetsen, (soo veel mogelyk is) de gebreeken van haere vergaderingen mogen keeren, sullen alle drie maenden onder sich ondersoek doen, en soo sy ergens iets quaets vernemen, sullen daer tegens tytelyk behoorlyke middelen acnwenden.

Van de ondersoeking der Parochien.

19. Twee van de Ouderlingen elker hoofdstadt, en twee ofte een van de Predikanten, sullen alle jaere 't landt onder de selve hoofdstadt behoorende, te samen ommegeen, ondersoekende hoe op idere plaetse de Predikanten sich dragen, en indien sy in iemant iet onbehoorlyks bevinden, 't selve de Magistraet der hoofdstadt aengeven, op dat de selve naer gelegentheit der saeken tytelyk daer inne voorsie.

20. De selve en voornamentlyk een van de Dienaers sullen met eene predikatie 't volk vermanen, dat sy naerstig ter predikatiën komen, en haer leven naer uitwysen der gebooden van Gods woordt aenstellen.

Van Predikatiën te doen.

21. De Magistraet van ieder plaetse, sal by raedt der Predikanten ordonneeren, wanneer en hoe dikwils predikatiën dienen gedaen, sulks dat in allen gevalle in volkryke plaetsen ten minsten driemaal ter weeke gepredikt worde, en sal over al des Sondaeghs na den noon den Heidelberghschen Catechismus uitgeleit worden.

Van den Doop.

22. De Doop sal by de Predikanten alleen worden geadministreert, en dat volgens het formulier achter den Catechismus gestelt, en na de predikatie, soo menighmael als er kinderen representeert worden, sal de Doop niemandt geweigert worden.

23. Indien de vaders selfs de kinderen ten Doope presentereen, dat is godtvruchtig, en loffelyk, doch of 't selve niet geschiedde, sal den Doop evenwel voortgaen.

24. Ten sal niet nootsaekelyk wesen getuigen over den Doop te hebben, en sal een iegelyk tot getuigen worden geadmitteert.

25. De namen van de gedoopten, en der selver ouders, sullen in een publyk boek worden gestelt.

26. Indien eenige swak van geloove versochten haere kinderen sick wesende t'huis gedoopt te hebben, men sal derselver begeerten naer komen, soo nochtans dat (indien 't mogelyk is) ettelyke godtsaligen over den Doop mogen wesen.

Van het Avontmael des Heeren.

27. Het Nachtmal des Heeren, sal viermaal 's jaers worden gehouden, op Paesch-, en Pinxterdagen, den eersten Sondagh in September, en den naesten Sondagh aen de geboorte Christi.

28. De Predikanten sullen des Sondaeghs voor het houden des Nachtsmaels, den dagh verkundigen, op dat die kinderen die eerst tot het Nachtmal gebracht sullen worden, ondertusschen by haer komen, omme te verklaren uit den Catechismus, de belydenisse des geloofs, en sullen met eenen in 't gemeen vermanen, dat die voor haer verschynen, die misschien beter begeeren onderrecht te wesen, doch sullen ernstelyk indrukken, dat sich een iegelyk beproeve en toesie, dat hy niet onwaerdig aen den tafel des Heeren koome, en sich het oordeel eete en drinke, niet onderscheidende het ligchaem des Heeren.

29. Daer veel personen in der gemeente syn, sullen de Predikanten hun gewinnen het Nachtmal ordentlyk al passerende uit te reyken.

Van het Houwelyk.

30. De Predikanten sullen de namen van allerlei ondertroude personen (van wiens recht totten houwelyk blyk is) drie Sondagen van den stoel afkondigen, en indien ondertusschen geene veranderinge

en worde voortgebracht, in de vergaderinge van de gemeente, het houwelyk bevestigen, 't sy op Sondagh ofte eenige andere dagh dat 'er predikatie gedaen werdt, uitgesondert als 't Nachmael des Heeren, ofte eenig ingestelden Bid- of Vastendag wordt gehouden.

31. De Magistraet van elke plaetse sal van alderlei questien van Houwelyks sacken oordeelen, volgens de wetten daer op onlanks by ons gemaekt.

Van Sieken te bezoeken.

32. De Predikanten sullen geenige sieken hare persoonen, nochte hare hulpe, omme te vertroosten, en onderrichten weigeren.

33. De sieken sullen besorgen dat de Predikanten tytelyk en als sy van publyke diensten vry syn, geroepen worden.

Van de Begravenisse.

34. De Magistraten van elke plaetse sullen behoorlyke ordre op de plaetse van de begravenisse stellen, en daer inne ernstelyk letten op de gesontheit en erbaerheit, en dat alle occasien van supersticien wegh genomen worden.

Van de Gevangenen te bezoeken.

35. De Predikanten sullen de geene dewelke in gevankenisse gehouden worden, niet vergeten; maer bij de selve, doch niet dan met toelatinge van de Magistraten, gaen.

Van de Doctoren.

36. Terwijl hedendaegs de Professoren van der Theologie in der Doctoren plaetsen syn, soo hebben wy de selve gelyk als de Professours van de andere kunsten en wetenschappen in onser nieuwer Universiteit van Leyden gestelt, en sullen Sorge dragen dat de selve, volgens de wetten henluiden voorgeschreven (de welke wy alhier te verhalen onnoodig achten) met de heilige Schrift suiverlyk uit te leggen, geleerde en waerdige Harders formeeren.

37. Maer de Magistraet van elke plaetse sal Sorge dragen, dat sy voor hare jonkheit godtvreesende Schoolmeesters bestellen, de welke haer soo de ware Religie als geleertheit inplanten, en de Psalmen op de aengenomen wyse leeren singen.

38. Den geenen die de ware Religie niet toegedaen syn, sal nimmermeer toegelaten werden te leeren.

Van Ouderlingen.

39. De Magistraet van ieder plaetse, sal naer hare menigte veele ofte weinige uit den hunnen verkiesen, mannen die oprecht en in 't stuk van de Religie niet onervaren syn, dewelke den Herders in Kerkelyke saeken hulpsamig, en hare byeenkomste by sullen syn; op dat, of 'er iet waere 't welke de Overigheden dienden te weten, sy-luiden het hunluiden aengeven, en 't geene van hun officie in dese wetten op veele plaetsen begrepen is, doen.

Van de Diakonen.

40. Aengesien in dese Provincie allerlei armen sonderlinge seer wel syn voorsien, soo dat wy in de inkomsten en dispensiers niet lichtelyk ict te veranderen hebben geoordeelt, sullen ten minsten de Overigheden besorgen, dat 'er bequame en godtvruchtige dispensiers gestelt worden, dewelke de armen naer haer nootdruft weeten te hulpe te komen, 't welke indien 't geschiet, sal de bedelarye kunnen wegh genomen werden, en de armen in officie gehouden: 't selve sal gevoegelyk kunnen geschieden, indien dese ellendigheden wegh genomen synde, de pais ons stilheit bij brenge, 't welke Godt, Fonteine en oorspronk alles goedts, eerstdaeghs wil verleenen, Amen.

REDENEN DER VOORSCHREVE KERKELIJKE WETTEN.

Dat de godtvruchtige Overigheid sich altijd toege-eigent hebben het instellen van de Wetten de Religie aengaende is buiten dispute, en Godt heeft sodanige Wetten niet door Aaron maer door Moyses gestelt, 't welk ook daerna by het volk van Israël alsoo altydts is gebleven, dat de hoogste Autoriteit en maght van de selve Wetten by de Rechteren, Koningen, en lestelyk by de Prinsen soude wesen, van welker saeken getuigenissen de boeken van 't oude Testament vol syn. Maer ten tyde als de boeken van 't nieuwe Testament beschreven wierden, waeren d'Overheden meest, niet alleen van de waere Religie vervreemt, maer ook van de selve seer bittere vyanden, soo dat de godtsaligen genootsackt syn geweest haer op haer selven te houden, en indien iet in den staet van de Religie vereischt wierde 't selve selfs te statuieren, en heeft die gesteltenisse ettelyke hondert jaren geduert, maer na dat de opperste Monarche van de werltd, Constantinus, de Religie hadde aengenomen, heeft hy selfs gestatueert, 't geene tot verbreidinge, verlichtinge en steunsel van dien behoefde, 't welk ook syne successuren na hem veel' hondert jaren hebben onderhouden. Hierom syn in den eersten boek Codicis veele lange titulen van de Religie, en in Justiniani Novellis geen weinige insettingen soo groot als boeken, en de Philosoph Leo, Keiser van Constantinopolen (gelyk in syne Novellis blykt) houdt dese maniere; daerinne ook de andere Keisers volhart te hebben, getuight, Zonaras in Photii Nomocanicis. Ondertusschen heeft in 't Westen de Roomsche Bisschop dese autoriteit, gelyk ook het ryk selfs, allenskens tot hem getrokken, en is met eenen geworden contraire van die hy te vooren was, en behoorde te wesen, waer over de godtsaligen weder vervallen syn in den selven noot, in den welken sy waren onder de godtloose Keiseren, soo dat sy ook moesten om saeken van de Religie heimelyke vergaderinge houden, en selfs voorsien, op 't geene daer toe noodig bevonden werde: Edoch te wylen ons Godt de genade heeft gedaan, dat wy ons der slavernije van de godtloosheit mogen ontrekken, en van de sui-

vere Religie derven belydenisse doen, soo hebben wij geacht onse schuldige plicht te wesen, na de humeuren van onse luiden, op 't Regiment van de Religie Wetten te stellen, in 't welke wy voorwaer gevolght hebben, soo wel de voorgaende exempelen als die Overheden, de welke in deze tyden de gesuiverde Religie openbaerlyk hebben aengenomen, die alle selfs eenen Regel en maniere hebben voorgeschreven, na den welken de Religie behoorde gegouverneert te worden. Dat nu onse Pastoren ofte Dienaars tot Dordrecht hebben gepreoccupeert sulks dat sy voorgeschreven hebben 'tgunt hun goet dochte, op 't modereren van de Religie, voorwaer daer in prysen wy haere neerstigheid, dan dat wy de selve alsoo niet aengenomen hebben, daer toe hebben ons heftige redenen gemoveert, de welke in het bybrengen der redenen van onse Wetten, nopende de Religie, sullen geopenbaert worden.

Dat wy dan de politycque Magistraet autoriteit geven omme Pastoren te kiezen, daer inne stellen wy ook onder hen de Pastoorschappen, gelyk alle de andere ampten, en te rechte, aengesien het Pastoorschap van die ampten is, de welke hun proffyt en loon trekken uit het publycque van die plaetse de welke sy dienen, en ingevalle iemand anders recht hadde om die te verkiesen, de selve soude daer inne 't ampt van de Overigheid gebruiken, waer uit in elke stadt tweederlei Magistraet soude komen te ontstaan, 't welke hoe periculeus het is, is onnodig met vele redenen te vertoonen: ook is dat niet nieus, nademaal alle Prinsen en Republycquen die de Religie gesuivert hebben, 't selve recht hun toe-eigenen, ja dat meer is Justinianus heeft geordonneert, dat de voornaemste van de steden de verkiesingen van Bisschoppen souden by wesen, en segt 't selve soo te ordonneren, uitwysende de beschreven Wetten. Maer (seggen eenige) weinige wordender onder de Overigheid bevonden die de Religie toegedaen syn. 't Sy dat er veele, ofte dat er weinige syn 't is ten naesten gelyk; terwylen sy alle by gedaene eede de bescherminge van de Religie hebben aengenomen, en op dat hier uit geen perykel soude ontstaan, hebben wy sonder twyffel genoeghsaem voorsien, als wy geboden hebben, dat de Pastoren souden gekosen worden by advys en raedt van de Pastoren.

Maer dat wy goet gevonden hebben dat de Magistraet van ieder hoofdstadt alle de plaetsen onder haere jurisdictie sorterende, van Pastoren versie, doen wy, op dat sy souden mogen behouden haere oude gerechtigheden, en op dat voorgekommen werde, dat niet iemandt onwaardig ergens in het Herderampt indringe: Edoch nademaal in de hoofdsteden veele Predikanten syn, sullen op haer aengeven en met haeren raedt alle de plaetsen haerder jurisdictie bequamelyk en naer behooren konnen werden voorsien, en daer inne heeft ons niet goet gedocht de uitdeeling van de Classe in te sien; om dat de selve sonder confusie van jurisdictien niet gedaen kan worden, 't welk voorwaer soo kennelyk is, dat het geene verklaringe behoeft; besonder indien in de bedieninge by de Predikanten en Ouderlingen wat naerder autoriteits wesen sal. En hier uit sal genoegh blyken de billikheit van het eerste Capitittel onser Wetten, gelyk ook van het tweede en derde, als van het eerste dependerende.

De billikheit van het vierde Capittel is seer openbaer, want indien niet getollereert wordt die geene, die in eenigerhande officie sich selven sonder autoriteit indringht, veel min voorwaer is het te lyden, die sich sonder autoriteit indringht in een officie dat soo uitnemende is, en 't selve is ook in de Synode van Dordrecht verstaen, uitgesondert dat aldaer schynt gelet te syn op de kerken noch verborgen ofte ballink synde, maer geensints op de publycque gemeente, die onder hare Magistraet in haer landt vryelyk was sittende: welke saeke alleen tusschen dese onse wetten en sulken Synodale decreten schynsel van eenige groote differentie geeft, doch sulke, dewelke aldermeest in het uiterlyke bestaet, maer in der daet selfs niet soo seer. Die van Geneven hebben in hunne kerkelyke Wetten voornaemtyk gelet op de kerken, die op haeren gront haere Overigheit hebben, 't welke wy met goet recht hebben nagevolght, waer van niet veele en scheelt oft wy en komen schynelyk en datelyk over een. Daer syn noch eenige saeken die onse gelegentheit noch niet toe laeten: sy luiden hebben ook niet ten eersten absolutelyk op 't Gouvernement van de Kerken gestatueert.

Aengesien in de hoofsteden meer en uitnemender Predikanten moeten syn, sullen sy luiden totte examinatie lichtelyk suffisant genoeg wesen, en de Ouderlingen de welke amptshalven de examinatie moeten by wesen, sullen voor de Predikanten by de Magistraten genoeghsame getuigen syn van 't geene gepasseert is, op welke redenen de twee navolgende capittelen steunen.

Het sevende Capittel heeft soo nootsakelyk gedocht den Predikanten der stadt van Geneven (luiden, de welke 't sy of men die geleertheit oft godtsaligheit aensiet onvergelykelyk syn) dat toen het gebruik desselfs al eenigen tydt veroudert was, sy luiden in 't jaer vyftienhondert tsestig versochten van den Magistraet 't selve weder ingestelt te worden, protesterende dat sy daer inne niet eenig hun profijt sochten, maer op dat soo wel syluiden als hunne nakomelingen korter gehouden moghten worden, welke saeke ook verhaect staet in de Kerkelyke wetten der selver stadt: en dat de Bisschoppen die te maeken syn, den volke eerst voorgehouden en een iegelyk vry soude staen den selven te beschuldigen, heeft selfs ook Justinianus na de voorschrifte der Canones goet gedocht.

Men doet qualyk aennemen eenige publyke officien dan onder eedt, is daeromme reden dat ook het Predikampt alsoo werde aengenomen, en aengesien niemant de gantsche gemeente soo grooten profijt doet als een Predikant, is mede billijk, dat hy den eedt doe in handen van de Magistraet, 't welk geseit sy om 't achtste capittels wille.

Waeromme de oude Ceremonien in het instellen der Pastoren behooren achtergelaten te worden, is eene evidente redene in 't vierentwintigste capittel van de Dordrechtscen Synode, dit doet tot het negende Capittel.

'T is geheel billyk en seer nodig, dat de Verkondigers van soo uitnemende Leere, als sy daer van sullen communiceren en hun exerceren, op 't alderdikwilste by malkanderen komen, 't welke de drie navolgende Capittelen staende hout.

Waeromme souden doch de Overigheden de geschillen der Predikanten, als den noodt sulks vereischt, niet beslichten, want al syn schoon allegader de Religie niet toegedaen, sy aen de selve nochtans by Eede verbonden syn, de welke ook indien iet boven hun begriip is, kunnen 't selve aen ons brengen, in 't welke het dertiende Capittel bestaet.

De berispinge der seeden komt voornamentlyk den Predikanten toe, daeromme moeten syluiden ernstige sorge dragen dat se selfs suiver syn, en gemerkt op hen luiden verre boven allen anderen het oog geslagen wordt, soo sondigen sy ook met exempel, weshalven sy ook swaerder te straffen syn, daeromme en sal niemant de selve autoriteit van de Magistraet ontrekken, in 't welke der vijf voorgaende Capittelen aquiteit schier bestaet.

Het profijt van het negentiende en twintigste Capittel wordt klaerder als de middag gesien.

Ieder Magistraet sal met raedt van haere Predikanten best kunnen ordre stellen op het doen van de predikation, als den welken niet onbekent is, wat de plaetse en 't volk vereischt, nochtans dient toegesien dat 'er mette andere plaetsen soo weinig ongelykheits sy als mogelyk is, 't welke tot het eenentwintigste Capittel behoort.

Dit is de gelegentheid van onse Regeringe, dat ook de Pausgesinden, die uit oorsacke van de gemeene sacke onse sijde willen volgen, uit solemnele beloften ons trou syn; soo dat wy ook de openbaere exercitien van de Pausseyke Religie souden behooren te gedoogen, ten waere de Papen en Monnikken, onse gesworen vijanden, gepooght hadden, de selve tot oproer te misbruiken; ja wy lyden de Wederdoopers selfs; als achtende, dat de ware Religie een gave Godts is, en dat de menschen daer toe niet door de vreesse van ballingschap ofte straffe gedwongen, maer met minnelijke vermaninge uit het woordt Godts behooren genodigt te worden. In de vermengelinghe van de Religien hebben wy niet kunnen verby gaen eenige dingen anders in te stellen, dan ter avonturen by 't volk van eene gelykformige Religie soude kunnen geleden worden. Voor sulks sal aengesien mogen worden, dat wy niemant de Doop willen geweigert te worden, maer ons sal beschermen dat Christus bevolen heeft, dat men de kinderen niet soude van hem weeren (Luc. 18), waer inne alsoo hy geen respect op de ouders heeft gehadt, soo hebben wy dan te rechte gestatueert, dat de Doop ten respecte van de ouders niet verhindert soude worden: en ingevalle gy hier inne wrecevelyk wilt wesen, sult gy oorsacke syn, dat de Pausgesinden haere kinderen by de Mis-Papen, daer toe van buiten geroepen, heimelyk sullen besorgen gedoopt te worden, en met eenen hen verbitteren. Veel eer is in dese confusie der Herderen ampt, dat sy volgende het exempel Pauli, allen werden alles; op dat sy seer veelen mogen winnen (1 Cor. 9). Van gelyken sal schynen, dat wy alderlei getuigen over den Doop toe laeten, maer geen minder dringende reden heeft ons daer toe geport, als omtrent den jaere vijftienhondert tsestig die van Bern daer toe gedrongen heeft, dat sy luiden onder henluiden en den Papistischen de getuigenisse des Doops gemeen maekten. 'T geen syluiden om vrientschap te houden onder gescheidenen

hebben gedaen, sal ons immers om eendragt te behouden en te vermeerderen onder die vermenght syn, vry staen te doen. Openbare vyanden van de Religie hadden wel mogen ge-excipieert worden, maer soodanige sullen sich niet lichtelyk ten Doope presenteren. Dan dat wy toelaten t'huis heimelyk te doopen schryven wy de swakheit toe, de welke de heilige Schrift soo seere heeft gercommandeert (Rom. 14. 1, Thes. 5), en dit sy geseit op de Capittelen van den Doop.

De Paesch- en Pinxterdagen syn in sulke eerbiedinge, dat ten sy als dan het Nachmael uitgereikt werde, 't selve tot groote argernisse soude strekken, in gelyke eerbiedinge is den dagh der geboorte Christi, maer indien op den Sondag naest de geboorte het Avontmael gehouden wordt, sal alle occasie van groote argernisse weg genomen werden, en dat maer viermael alle jaers het Nachmael gecelebreert werde, hebben wy nu ter tydt genoeghsaem geacht, nademaal eertydts des selfs meermaelder gebruik, sulke afschouwelyke supersticien gebaert heeft. Soo veel aengauende het sevenentwintigste Capittel.

Het heeft wel Christo belieft Judas dien hy wiste dat hem verraden soude (Luc. 22. Joan. 13), syns verborgen Avontmaels te laeten gebruiken, maer dat heeft hy gedaen, gelyk hy self getuigt heeft, op dat vervult soude worden de Prophetie Davids (Psal. 40): die met my Broot eet, heeft tegens my geleght syn versen; doch daeromme moet ons dit tot geen exempel strekken, op dat wy, gelyk Christus elders verbiet, het heilige den honden niet geven, nochte de peerlen voor de verkens strooyen (Matth. 7). Gelyk als dit nu syn insicht heeft, soo kennen ook onse steden, en veele onser dorperen niet al te precysen ordre op 't houden van het Avontmael lyden, gelyk als is de examinatie van alle de geene de welke van het Nachmael mede deelachtig willen wesen, der selver belydenisse des Geloofs, aenteikeninge en verkundinge der namen, tooninge van getuigen, en diergelyk meer; want hoe veele gebrekender wel onder soo grooten meenigte van menschen by den welken 't selve niet volbragt wordt. Paulus selynt eer te willen trachten tot de ondersoekinge van sich selven, als hy seit, de mensche beproeve zich selven en eete alsoo van dien Broode, en drinke alsoo van dien Beeker (1 Cor. 11): 't welke ten sy geschiede, en syn dit niet als hypocrytische actiën en gebeeren, onde en hebben niet van de oprechte voorbereidinge tot het Avontmael. Ook doet de meenigte van ons volk, dat wy het broodt en den kelk ordentlyk den voorbygaenden uitgereikt te worden vereissen, 't welk niet sonder exempel is, gemerkt de maniere tot Geneven van het Nachmael bevestight wordt.

Aengesien het eigentlyke ambt der Predikanten sulks is, dat het, mits de meenighvuldige arbeiden en occupatiën, wel den geheelen mensche daer toe vereischt, hebben wy goet gevonden henluiden te verlichten van alle 't geene by anderen even wel kan verricht worden; waeromme wy ook alle kennisse van houwelyksche saeken aen de civile Magistraet hebben gereduceert, als de welke hunluiden in 't besonder veele moeiten soude by brengen, en den selven Magistraet tot haere generale occupatiën eene kleine vermeerderinge wesen sal. Doch

op dat omme de selve te oordelen een gereede regel sy, hebben wy seekere wetten beschreven, de welke wy (voor soo veele als onse tyden en manieren mogen lijden) nae de Goddelyke en Keiserlyke hebben opgerecht. Dit sy genoeg tot de Capittelen van de Houwelyken.

De Wetten van het bezoeken der sicken en gevangenen, mitsgaders van de begraeffnisse bestaen genoeg by haer selven.

Als ook ontwyffelyk 'tgeene van de Doctoren is beschreven.

Gelyk als de Magistraet toekomt alle andere officien te vergeven; soo is ook hun eigen de Ouderlingen in te stellen. Dat andere die souden verkiesen, 't selve kan niet geschieden sonder een schyn van tweederley soorten van Magistraet; en van wegen de Magistraet komt henluiden overvloediger autoriteit, en zyn achtbaerder, wesende van de Magistraet selfs verkooren. Maer de confusie der Religien, en de trouble staet van onse republyque, laet niet toe, dat wy nu ter tijdt tot henluiden ampt cenige andere dingen toe-eigenen, dan wy deurgaes in onse Wetten hebben vervatet. De autoriteit die syluiden jegens enen iegelyk in 't particulier aengaende de seden plegen te hebben, sal by den Magistraet generalyk hen werden gerecommandeert; op dat sy, soo veel doenelyk is, alle ongebondentheit toomen, en de republyque alomme een cierlyk aenschyn weder geven.

De raedt der Wysen is, als de administratie der republyque vernieut ofte verbeteret moet werden, dat als dan de oude forme soo na als geschieden kan behouden werde, 't welk indien in reden bestaet, gelyk het voorwaer in seer klare reden doet, soo behoort ook seeker niet verandert te worden, 't gene soo wel is ingesteld, dat het nauwe-lyks kan worden verbeteret. Dewyle dan onse voorouders voor allerlei armen genoeghsaeme inkomsten hebben nagelaten, en ook betamelijke uitdeelinghe der selver voorgeschreven, soo laet ons dan niet sonder weerdige bestraffinge haer goetvinden op deze saeke veranderen. Verder om dat door de krygh de inkomsten belet, en door de calamiteiten des selfs vele armen worden gemackt, sal ons te tolereren staen de collectie die in de kerken geschiet, tot dat, de pais weder verleent synde, onse sacken in haeren voorigen staet sullen wesen gekomen, welk goet op dat ons met den eersten mag aanschynen, verleene ons Godt na syn onmetelyke goedertierentheit. Amen.

NATIONALE SYNODE GEHOUDEN TE DORDRECHT.

1578.

De tijd, die van 1576 tot 1578 verliep, was vol van woeling, verdeeldheid, oproer en strijd. De gemeene nood bragt de noordelijke en zuidelijke gewesten der Nederlanden wel nader tot elkander, maar godsdienstverschil en godsdiensthaat bliezen wederom zoo-veel vuur van vijandschap aan, dat de *pacificatie van Gent* noch de beide *unies van Brussel* dat kwaad hebben gestuit en de *religionsvrede van Matthias* eindelijk als olie in de vlam is geweest.

Toen, na den dood van Requesens, de oorlog streng werd doorgezet door den raad van state, geraakten Holland en Zeeland in zulken klem, dat het spitsvindig vernuft van den prins schier ten einde van raad scheen. Maar toen de hoop op het laagst gezonken was, werd de zaak der bondgenooten, als uit het voetzand, weder opgebeurd. Zierikzee kwam, na langen wederstand, den 2 Julij 1576 in handen der Spanjaarden, en deze smartvolle gebeurtenis gaf juist aanleiding tot verademing en verlossing. De Spaansche krijgsheden eischten aanzuivering harer achterstallige soldij, die na de vermeerstering dezer Zeeuwsche stad beloofd was, en zij sloegen over tot muitelij, toen aan deze belofte niet kon voldaan worden. Zij liepen het platte land van Schouwen af, legden Nieuwkerk aan kolen, plunderden den huisman overal uit, en toegen eindelijk naar Brabant, onderweeys velen medeslepemde, die tot dusver nog naar hunne oversten geluisterd hadden. Na Mechelen en Brussel bedreigd te hebben, sloegen zij naar Vlaanderen over en nestelden zich in Aalst, van waar uit zij de schoone dorpen vernielden dier rijke landsdouw. De raad van state, na vruchteloos de bevrediging dier muiters beproefd te hebben, verklaarde hen voor vijanden van den staat en gaf een iegelijk verlof om zich tegen hen te wapenen. Hierdoor groeide het getal der oproerigen al meer, wijl alle Spaansche heden, in steden en sterkten gelegerd, partij voor hunne krijgsmakkers kozen en voorgaven dat het op hen allen gemunt was. Zij stelden zich vijandig tegenover de bevolking en zeiden der regering alle gehoorzaamheid op. Waar zij de magt in handen konden krijgen, speelden zij den meester op wreede wijs. Zij vereenigden zich ook met de Duitsche heden, zoo als in Maastricht, en daar hebben zij groote verwoesting aangerigt. Antwerpen heeft vooral veel geleden. De gruwelen van Naarden zijn daar op groote schaal hernieuwd door de Spaansche bezetting van het kasteel, bij welke zich de oproerigen van Aalst, Lier, Breda en Maastricht hadden gevoegd. Als booze geesten, ter helle uitgebroken, hebben zij die

treffelijkste koopstad der christenheid leeggeplunderd, uitgemeerd, en geen achtbaarheid van staat, noch eerwaardig van ouderdom, noch weerloosheid van sexe, noch onmondigheid van jeugd, noch teederheid van jaren ontzien; zelfs geene geestelijkheid gespaard en de kerkelijke kostelijkheid en de pronk der altaren geroofd (Hoofst, Ned. hist. XI, bl. 436—441). Welke vreeselijke verwarring was het toen! Nood en gevaar overal, terwijl het hoofdbewind zonder klem was en de staat zonder hoofd. Geen wonder dat de staten der benaauwde gewesten zich zelven zochten te redden en die van Vlaanderen het eerst. Zij riepen de hulp van Oranje in, terwijl die van Brabant en Henegouwen zich met hen vereenigden in het verlangen, dat de vredehandel van Breda weder met Holland en Zeeland mogt worden opgevat. Spoedig zijn daartoe de afgevaardigden van wederzijden, den 19 October, te Gent bijeengekomen en de ramp van Maastricht, die den 20 October plaats greep, bond die onderhandelingen zoo krachtig aan, dat reeds den 28 dier zelfde maand de vredepunten waren vastgesteld. Toen nu de mare der *Spaansche furie*, die den 4 November Antwerpen teisterde, door het land ging en Brussel bereikte, haastte de raad van state zich met de bekrachtiging, zoodat reeds den 8 van die maand onder trompetgeschal de *pacificatie van Gent* van het raadhuis dier stad werd afgekondigd.

Deze pacificatie was eene vereeniging van Brabant, Vlaanderen, Artois, Henegouwen, Valencijs, Rijssel, Douai, Orchies, Namen, Doornik, Utrecht en Mechelen met Holland en Zeeland, ten einde de Spaansche soldaten het land uit te drijven en de algemeene staten te beschrijven om orde op 's lands zaken, inzonderheid op de godsdienst te stellen. De roomsch-katholieke godsdienst werd er bij gehandhaafd, behalve in Holland en Zeeland. De religie-plakaten geschorst. Oranje als stadhouder van Holland, Zeeland, Bommel en de oorden met hen gevoegd, erkend en bevestigd, met uitzondering echter van de Hollandsche en Zeeuwsche plaatsen toen nog niet onder zijn gebied, zoolang zij deze pacificatie niet omhelsd en in de punten van godsdienst of in andere opzigten satisfactie van hen bekomen zouden hebben. Slaking van de gevangenen, met name Bossu. Herstel van den prins en van alle anderen in goederen en eer. Vernieling der gedenkstukken door Alva opgerigt. Eindelijk is aan de bescheidenheid en uitspraak der algemeene staten overgelaten te beslissen, of, naar het vertoog der gemagtigden van Holland en Zeeland, de twee veldtogten van den prins ten gemeenen laste van de Nederlanden zouden behooren te vallen. (De woordelijke tekst van het geheele stuk vindt men bij De Tassis, *Commentarius de tumultibus Belgicis*, l. III, p. 224—233, en bij Bor, d. I, b. IX, fol. 191—192.)

De punten, die de uitoefening der godsdienst en de schorsing der plakaten betreffen, luiden woordelijk als volgt;

“4. Dat nu voortaan d'inwoonderen en ondersaten van d'e'en en d'ander zijde van wat Lande van herwaers-over, of van wat staet, qualiteit, of conditie hy zy, over al sullen mogen hanteren, gaen en keren, wonen en traffiqueren, coopmans gewijs en andersins, in alle vrijdom en verskertheid, wel verstaende, dat niet toegelaten en sal zijn die van Holland, Zeeland, of andere van wat Lande, conditie, of qualiteit dat hy zy, yet t'antenteren herwaers-over, buiten den voorschreven Landen van Holland, Zeeland, en Geassocieerde plaatsen, tegens de gemene ruste en vrede, sonderlinge tegens de Catholieke Roomse Religie, en exercitie van dien, noch yemand ter cause van dien te injurieren, irriteren, met woorden of met werken, noch met gelijke acten te schandaliseren, op poene van gestraft te werden als perturbateurs van de gemene ruste, anderen ten exempel.

“5. En op dat midlertijd niemand lichtelijk en stae tot conig begriip, captie of pericul, sullen alle placeten hier voortijds gemaekt en gepubliceert, op het stuk van de heresie: mitsgaders de crimincle ordonnantie hy den hertog van Alva gemaekt, en 't gevolg en executie van dien, gesuspendeert worden, tot dat bij de Generale Staten anders daer op geordonneert zy, welverstaende dat geen schandale gebeure in maniere voorsz.”

Deze pacificatie is alom in de voorschreven gewesten afgekondigd „tot grote vreuchde en contentement van de gemeenten, die daer door eens hoopten het effect te genieten, en van het ondraaglijk jok der Spangiaerden, en andere vreemdelingen ontslagen te werden” (Bor, d. I, b. IX, bl. 741a). De prins zag er ook zoo veel heil in, dat hij dit verbond wilde geteekend en bekrachtigd hebben „non seulement des Estats du pays, mais aussi de toutes les villes et communautés en particulier, afin que nous y puissions tant plus eurement reposer, et aussi en tout événement nous en servir cy-après.” (Zie zijn schrijven aan de afgevaardigden van Gent. *Archives de la maison d'Orange Nassau*, V, p. 468). De voordeelen zijn dan ook niet te miskennen, tot welken vooral ook dit gerekend worden mag, dat die pacificatie van Gent de noordelijke gewesten nader tot den prins heeft gebragt, welke hij later zoo tot een verdrag wist aan een te strengelen, dat het de grondslag van de republiek der Vereenigde Nederlanden geworden is (Algem. gesch. des vaderlands door J. P. Arend, d. II, st. VI, bl. 6). De verademing en de rust die Holland en Zeeland thans genoten, daar zij van den nood der Spaansche benden verlost waren, hebben er ook de prediking van het Evangelie bevorderd, de hervormde gemeenten bevestigd en haar getal niet weinig vermeerderd.

De spanning tusschen hervormden en roomsch-katholijken heeft de pacificatie van Gent echter niet bezworen of verminderd. Integendeel iedere partij van hare zijde, en die der hervormden niet het minst, was beducht, dat hare zaak er schade door lijden zou. De staten van Holland en Zeeland maakten zich zoo bevreesd voor den terugkeer van roomsche uitgewekenen, dat zij niemand wilden toegelaten hebben, die niet beloofde niets te zullen aanrigten „dat soude mogen strecken, of strijden tegens de Gereformeerde religie, nochte de oeffeninge van dien”, en dat hij niet zou pogen „by enige directe of indirecte middelen eenige andere religie in den landen van Holland t'exerceren, gebruiken, of in te voeren, dan die daer jegenwoordiglijk is, en bij de Overheid en den Staten van den Lande openbaerlijk toegelaten word.” (Resolutie v. 8 Dec. 1576, bij Bor, d. I, b. IX, bl. 742a). De prins keurde niet goed om den inkomenden met zoo zwaren eed te belasten. De belofte van de pacificatie te zullen houden achtte hij genoeg en in dien zin is de resolutie der staten dan ook spoedig verzacht geworden (Van Wijn op Wagenaar, st. VII, bl. 43.). Maar de staten der zuidelijke gewesten hadden niet minder reden van vrees voor den vloed der terugkeerende protestanten. Dezen, daar het geloofsonderzoek en de bloedplakaten waren geschorst, stroomden in grooten getale naar hunne vorige woonsteden terug, ijverden in stille en onvermoed voor de verspreiding van hunne leer, traden al spoedig en onbeschroomd uit hunne bedekte samenkomsten op den voorgrond en bragten in menige stad de ijveraars van de roomsch-katholieke kerk in zorg en onrust. Het was dan ook niet vreemd, dat de ingenomenheid van deze katholijken met de Gentsche pacificatie verflaauwde en zij er zelfs afkeerig van werden (*Archives de la maison d'Orange-Nassau* V, p. 471). Het was geenszins te verwonderen dat sommige leden van den raad van state en van de algemeene staten daarom ook de ontbinding van dat verbond verlangden, waardoor al zijne voordeelen zouden zijn verloren gegaan. Om dit te verhoeden kwam de *Unie van Brussel* tot stand, strekkende om malkanderen op nieuw te verbinden „tot onderhoudinge van onsen heiligen gelove en catholieke Apostolische roomsche religie; voldoeninge van den voorsz. vrede en Pacificatie, eensamenlijk tot uitdrijvinge van de Spangiaerden en hunne aenhangeren.” (Dit verbond van den 9 Januarij 1577 is, zoo als het, oorspronkelijk in het Fransch geschreven, op het rijks archief te 's Hage ligt, door mr. J. C. de Jonge medegegeeld, aan het einde van zijn werk: de unie van Brussel des jaars 1577 naar het oorspronkelijke uitgegeven, 1825. Men vindt het nit het Fransch vertaald bij Bor, d. I, 6. X, bl. 769 en 770 en J. P. Arend, Alg. gesch. des vaderlands, d. II,

st. VI, bl. 54—56.) Het verdient opmerking, dat het bij de pacificatie van Gent voornamelijk te doen was geweest om de uitdrijving der Spanjaarden; daarna zouden de algemeene staten bestellingen omtrent de godsdienst maken. Maar bij deze unie van Brussel treedt op den voorgrond: *la conservation de notre Ste foy et Religion Catholique Apostolique Romaine*. Hierdoor werd de ijverzucht zoowel der hervormden als der roomschen opgewekt. In Brabant en Vlaanderen, met name Antwerpen, Gent en Brugge waren veel hervormden en nu zij wisten wat het hoofddoel der Brusselsche unie was, ontstond er groote volksbeweging; terwijl de roomschen sinds dien tijd hunne godsdienst als het middelpunt van de vereeniging der gewesten aanmerkten en zich tegen de hervormden als tegen vijanden overstelden (J. C. de Jonge, de unie van Brussel enz. bl. 22).

Ofschoon al de Nederlandsche gewesten, Luxemburg alleen uitgezonderd, zamenspannen in dit verbond, werd na weinige maanden in dit zelfde jaar wederom eene tweede *Brusselsche unie* noodig gekeurd. Zoo als er waren, die lust betoonden om naar Don Juan te luisteren, groeide bij anderen het wantrouwen tegen dien landvoogd hoe langer zoo meer aan. Bij het *ewig edict*, den 17den Februarij 1577 te Brussel afgekondigd, had hij de pacificatie wel erkend en de verwijdering der vreemde krijgsbenden beloofd, maar men had reden om de opregtheid zijner belofte te verdenken, en wat de schorsing der plakaten op het stuk van haeresie betreft, had hij zich dien overeenkomstig niet gedragen. In de zomermaand van dit jaar was Pieter Panis te Mechelen, wijl hij eene predikatie van gereformeerden had bijgewoond, ter dood verwezen. De prius verzocht bij vurig en vriendelijk schrijven, dat men den gevangene verschoonen en de oude tooneelen van zoo veel bloeds, niet meer oprigten zou. Doch men achtte daar niet op en Panis werd in het openbaar onthalsd, bij toestemming van Don Juan, die daar toen ter stede was. Dit ontstelde het volk en bragt den landvoogd in zware opspraak, vooral bij de hervormden, die bij dezen voet het gevolg zijner regering afmaten (Hooft, VII, bl. 478).

Dit hernieuwde de oude bitterheid der uitgewekene maar teruggekeerde hervormden, die hun vroeger lijden nog niet vergeten hadden. Sterk door hun altoos aangroeiend getal traden zij uitdrukkend tegen hunne roomsche medeburgers en overheden op, en deze zagen met klimmende zorg de grootere vrijheden, tot welke hunne overmoedige tegenpartij al voorttrad van dag tot dag. In dien stand van zaken ontwierp de prins de nieuwe unie van Brussel, welke door de afgevaardigden ter algemeene staten vergadering werd aangegaan (10 December 1577). Zij was eene hernieuwing der Gentsche pacificatie en der vorige unie, maar met dit aanmerkelijk verschil, dat de roomsch-katholijken beloofden niet te zullen lijden, dat de afgewekene gekweld zouden worden ter cause van hunne religie, maar in vrede gelaten, achtervolgende de pacificatie; terwijl er tevens bij bepaald werd, dat ook de afgewekene de roomschen in gelijke beschutting zouden nemen (Van Meteren 6 VII, fol. 127). Dat waren schoone maar ijdele verbondswaarden in een tijd, dat het roomsche en onroomsche volk, zonder enig begrip van wederzijdsche verdraagzaamheid, zoo verbat en tegenover elkander stond.

De wedergekeerde bannelingen en uitgewekene lieten zich door niets bedwingen. In Gent hielden zij vergaderingen van vier, vijf, zeshonderd menschen op verscheidene plaatsen en dat zoo weinig bedekt, als of het openlijk geoorloofd ware geweest. In Antwerpen was den 16 Maart op vijftien plaatsen gepredikt, op veertien het avondmaal uitgereikt en men sloeg er de scherpe ordonnantie van 22 April in den wind, waarbij verboden was iets te attenteren tegen de gemeene rust en vrede, inzonderheid tegen de katholieke roomsche religie en de exercitie van dien, buiten de landen van Holland en Zeeland en werden straffen gesteld op „die schandelense Acten, als de Predicatiën, Houwelyck, Doopsels, en de andere exercitiën, op de maniere van de Ghereformeerde Religie” (Van Meteren fol. 135 verso).

In Amsterdam, waar, na het verdrag van 8 Februarij, vele uitgebannen hervormden waren teruggekeerd, konden zij het ook niet langer dullen, dat hunne godsdienstoefeningen buiten de muren der stad moesten gehouden worden. Den 26 Mei stonden zij eenparig op. De schout en de wethouders met verscheidene priesters en minderbroeders werden uit de stad geleid, onder het geroep van het graauw: «voert ze naar de galge, daar ze menigeenen geholpen hebben.” Uit de kerken werden de beelden weggenomen en vervolgens de openbare prediking des Evangeliums ingevoerd. Drie dagen daarna waren de hervormden te Haarlem insgelijks op de been. De groote kerk werd ingenomen met geweld, en daarbij een priester gedood; ook werden de kloosters geplunderd en daarna met de openbare uitoefening der hervormde godsdienst een begin gemaakt.

Zoo handeldende hervormden in steden en gewesten, waar, volgens den Gentschen vrede, de roomsch-katholieke godsdienst nitsluitend moest gehandhaafd blijven. Dit ergerde de roomschen buitengewoon en was ook velen protestanten niet lief. Deze meenden dat de ergernis zou worden weggenomen, indien den hervormden in al de Nederlanden vrije uitoefening hunner godsdienst werd toegestaan. Zij stelden een smeakschrift op, dat den aartshertog Matthias en den raad van state den 23 Junij 1578 werd overgeleverd; welk schrift, al schijnt het door de Dordtsche synode, die hare vergadering den 18 dier zelfde maand gesloten had, niet ingediend, gelijk Hooft verhaalt (XIII, bl. 538, 539, en Dr. J. P. Arend, Alg. gesch. des Vaderlands, d. II, st. VI, bl. 254), toch met toestemming dier vergadering, gelijk Brandt schrijft (d. I, bl. 603), of *par l'avis du synode*, zoo als Mr. Groen van Prinsterer zegt (*Archives de la maison d'Orange-Nassau*, VI, p. 386), of misschien slechts op raad van eenige leden dier synode ontworpen en overgezeven is — dit schrift bevatte hoofdzakelijk: dat daar allen niet tot ééne religie konden gebracht worden, het wel van noode was te bedenken, hoe de eene en de andere religie, zonder schade of achterdeel der andere, megt onderhouden worden, doch in dier voege, dat de eendragt en onderlinge verbindtenissen der Nederlanden geen indragt leed. Dies verzochten zij, dat beide de religien gelijkmatiglijk mochten toegelaten worden, tot het Gode believen zou door een nationaal concilie de strijdige meeningen te vereffenen. Veertien dagen daarna leverden zij eene tweede supplicatie in, waarbij zij beloofden, als in het eerste verzoeg, aanzienlijke vorsten tot borgen hunner gehoorzaamheid te zullen stellen, maar thans ook hetzelfde van de roomschen verzoekende; verder gaven zij nog verscheidene punten op tot verzekering van beide partijen, met aanbieding ook, dat de gereformeerden zich plegtig zullen verbinden, om niets te ondernemen tegen de personen, goederen en godsdienstoefeningen der prelaten en andere kerkelijken der roomsche religie. (Deze beide verzoekschriften vindt men in hun geheel bij Bor, d. I, b. XII, fol. 38- 40).

Het ontwerp van geloofsvrede, dat nu bij den aartshertog, den prins en den raad van state, na lange en breede beraadslagingen op het papier kwam, en aan het oordeel der verschillende gewesten onderworpen werd, bestond uit dertig punten, van welke deze de voornaamste zijn: Dat alle mishandeling ter zake van de religie sedert den Gentschen vrede bedreven, zonde vergeven en vergeten zijn; dat elk, aangaande de twee religien vrij en vrank zou mogen blijven, en God dienen naar het verstand hem gegeven en zoo als hij ten uitersten dage zou willen verantwoorden. Overal, zoo in Holland, Zeeland en andere plaatsen, waar de roomsche religie verdreven was, zou men die weder inruinen, mits dat degenen, die het begeren zouden, in de groote steden of dorpen honderd huisgezinnen sterk zouden zijn, elk daar ten minste een rond jaar gewoond hebbende, maar in de kleine plaatsen moesten de verzoekers het grootste getal maken. In gelijke manier zou men de gereformeerden door gansch Nederland hunne religie laten oefenen. Daar niet dan de oefening van de eene godsdienst openbaarlijk werd toegelaten, zou men nogtans niemand mogen onderzoeken of aanspreken over hetgeen hij aangaande de andere religie,

binnen 's huis mogte doen. Die in eens anderen kerk zoude komen, had ergernis te schuwen en zich te voegen naar de gewoonte aldaar. De gereformeerden zouden buiten Holland en Zeeland gehouden zijn, kersdagen, de aposteldagen, dien van Maria hoodschap, van hemelvaart, van lichtmis en van het sacrament met het sluiten van winkels en het ophouden van handwerk en koopmanschap te vieren. Tot beter hand van eendragt zou men in het vergeven van ambten op geene geloofsgezindheid, maar alleen op bekwaamheid, letten. (Brandt, d. I, bl. 606. Zie het geheel van dit stuk met de voorrede bij van Meteren, b. VIII, fol. 141—142).

Zoo trachte de prins, van wiens hand dit vredes-ontwerp afkomstig is, de hervormden te bevreemden zonder de roomsch-katholijken te ergeren. Maar *«l'exaltation, de part et d'autre, ne permettoit plus les termes moyens»* (mr. Groen v. Prinsterer, *Archives de la maison d'Orange-Nassau* VI, p. 389). De ijverigste roomschen verklaarden, dat zij er in geenerlei maniere van wilden hooren of spreken, als zijnde die punten tot achterdeel van hun heilig, oud, Katholijk en Apostolisch geloof en van de religie der Roomsche kerk (Advies van de Staten van Henegouwen, bij Bor, d. I, b. XII, bl. 992a). Vele hervormden ontleelden nog, althans in Holland en Zeeland en overal waar zij de meerderheid hadden, zoo als graaf van der Mark vroeger schreef: dat Gods eer niet bevorderd wordt, waar men openbare afgodsdienst toelaat, en dat men geen twee heeren, God en den duivel, dienen mag (Bor, d. I, b. VI, bl. 427a). En het hoofdorgaan der ijverige protestanten, de president der nationale synode van Dordrecht, Datheen, verzette zich hevig tegen de invoering van dien religionsvrede te Gent, omdat hij, *«noyt in der Schrift ofte Kerkelijke Historiën gelosen hadde, dat enig Christelijk Potentaet die openbare uytgeroyde affyoderie oyt wederom oppgericht hadde, off dat 't selve met goeder consciencie geschieden konde.* (Antwoord 17 van zijne verantwoording, bij 's Gravezaude: twee honderdjarige gedachtenis, bl. 156). Het is bedroevend om te lezen, hoe veel haats en oproers die edele poging tot vrede en verdrangzaamheid heeft gebaard. In Antwerpen, 's Hertogenbosch, Leeuwarden en Groningsche Ommelanden werd die vrede wel aangenomen, maar in Utrecht op aansporing der geestelijkheid van de hand gewezen, en in Gelderland insgelijks gewoigerd, hoe de stadhouder Jan van Nassau er ook op aangedrongen heeft. In Henegouwen werd die vrede verfoeid, als of nooit van godvergetener meenedigheid gehoord was, en de Walen, in het roomsche wel de stijfsten, onder welken ook veel uitgestooten geestelijken hun toevlugt genomen hadden, spuwden vuur en vlam. In vele Geldersche steden als Arnhem, Nijmegen, even als in het Zeeuwsche Goes, werden de kerken door de hervormden met geweld geëischt en in bezit genomen. En welke volksofstand in Brussel, welke hevige beroerten in Gent, welke plundering, gevangenzetting en wat niet al in vele Vlaamsche steden en dorpen. *«Daer was noch aensien van Magistraet noch niemand, en die iet ten besten wilde spreken, waren in partijkel, men moste al laten begaan na haren wille»* (Bor D. II, b. XIII, bl. 9a). *«Deezer maete was 't, dat alstoen de bondt der eenigheit kraakte en kracht leed, door de balddaet en reukcloosheit der geenen, die, geblinddoekt van eyghe liefde en goeddunkenheit, eer lange, 't gantsche landt, en zich zelf in den uitersten last braghten»* (Hoofft, XIV, bl. 547).

Het was nu in dezen tijd, kort voor het ontwerp van religionsvrede bekend werd; het was in den tijd toen de hervormden in de meeste Nederlandsche gewesten veld wonnen van dag tot dag, en in het groote Gent den meester speelden; het was weinige dagen nadat zij te Amsterdam en Haarlem de kerken ingenomen hadden, en hun in Holland en Zeeland niets meer in den weg stond; het was in dien tijd, dat den 2 Junij 1578 de synode te Dordrecht vergaderde. Zij was de eerste algemeene of nationale, die in ons vaderland gehouden werd, en het doel dier bijeenkomst heeft de provinciale synode van

Haarlem (1582) in haar *Cort eenvoudich ende waerachtich verhael* (bl. 5) met deze woorden verklaart: „Daerna door de Pacificatie van Geut, en door afsterven des grooten commandeurs, doen Gouverneur der anderen Nederlanden, is het geschiet, dat niet alleen in Hollant en Zeelant het Pausdom meer afghesteld werde, de Predicatie des Evangelii toenemende: maer dat oock de goede Ondersaten in Brabandt, Vlaenderen, Gelderlandt, Vrieslandt, int sticht van Utrecht, int land van Overrijssel, etc. na der waerheyt hebben beginnen te haecken: waer over tot eenige plaetsen gantsch openbaerlick, inden anderen, hoe wel noch heymelick in den huysen, nochtans met groote vergaderinghe van volck, ende genoegh by weten en consent van den Overheden, Godts woord gepredict is worden. Is daeromme raetsaem en noodich geacht, om vedderley voorvallende oorsaken, en voornemelick, op dat de nieuwe Christelicke Ghemeynten in de voorgaende Provincien opgericht en op te richten, in de reyne leere, ende ghelijckformighe bedieninghe, als in Hollandt en Zeelandt ghestichtet, en de so veel moghelick met trouwen Predicanten besorget souden worden, wederomme eene synode te houden, daer niet allen verschijnen souden de Predicanten en Ouderlinghen ghedeputeert mit allen Classen in Holland en Zeelant, maar oock uit allen den voorgenoemden Provincien, en van gelijcken uit den Kercken, die in de Nederlantsche en Walsche sprake in vreemden lande (daerende de strenghe vervolghinghe) vergadert waren.”

De historic-schrijver Braundt, volgende de welbekende justifieatie van de resolutien der staten van Holland, zegt: Van dese Synode werdt geseit, dat se sonder wettelijk verlot der heeren Staten gehouden, van quaede gevolgen is geweest (I, bl. 603). Over hare gevolgen hebben wij hier geen oordeel te vellen, maar zij is zeker niet zonder hoog verlot bijeengeropen. Immers zeggen de predikanten en onderlingen der Haarlemsche synode van 1582, in hun kort eenvoudig en waerachtig verhaal, onmiddellijk na de boven aangehaalde woorden: „Tselve is dan voor eerst zijne P. Ex. aenghegheven, de welke dit voornemen goet ghevonden en favorable brieven aende Heeren Staten van Hollandt en Zeelandt geschreven heeft, en hare Edelheden sulcx oock goet vindende, hebben goetwillichlick daer inne gheconsenteert, en de Stadt Dordrecht benoemt, om den Synode aldaer te houden, last ghevende eenen Predicant, noch in leven zijnde, den Synode ofte vergaderinghe teghen het begijn Junii, Anno LXXVIII, doen naestcommende uit te schrijven” (bl. 5 en 6). Dit verhaal dier daadzaak in dit synodaal geschrift, door den druk algemeen bekend gemaakt en door de schrijvers met bijzondere brieven aan den prins en de staten toegezonden, is, om met Trigland te spreken, *buysten reproche* (Kerkelycke gesch. bl. 163^a en 172^b). Mr. van der Kemp vermoedt, dat de *wettigheid* van dit verlot der staten betwijfeld is geworden, omdat het misschien niet eenstemmig gegeven was, maar hij merkt tevens aan welke valsche grond van twijfel dat is (De eere der Nederl. herv. kerk gehandh. I, bl. 288).

Uit dat synodaal verhaal blijkt dan, dat niet naar de slotbepaling der synode van Dordrecht, 1574, gehandeld is, welke den dienaren der classis van den Paltz had opgedragen, om ter gelegener tijd eene nationale synode bijeenteroepen. Het zijn de staten zelve geweest, die een predikant hebben aangewezen om de algemeene kerkvergadering te Dordrecht bijeenteroepen, en hoe kan Dr. Lechler dan schrijven, dat deze synode gehouden is *ohne Erlaubniss der Generalstaaten*. Hij bedoelt de staten van Holland en Zeeland. (Geschiedte der Presbyterial- und Synodalverfassung seit der Reformation, s. 135).

Kaspar Coolhaes zegt in zijn *Cort waerachtich verhael* enz., dat in het jaar 1578 het getal der synode-leden grooter dan in 1574 is geweest (bl. 90), hetgeen ook niet anders te wachten was. Volgens de lijst, die 's Gravezande met groote naauwkeurigheid uit vergelijking van twee handschriften heeft opgemaakt, zal deze nationale synode 26 of 27 leden hebben geteld. De lijst is als volgt

1. Petrus Dathenus, verkooren *Præses* der Synode.
2. Gasparus Heydanus, *Assessor*.
3. Arnoldus Cornelii, eerste *Scriba*.
4. Johannes Cubus, tweede *Scriba* of notaris van de Synode.
5. G. Feugnerens, Professor der Theologie te *Leyden*.
6. Johannes Taffinus, Dienaar te *Antwerpen*.
7. Ruárdus Aconius, Dienaar te *Alkmaar*.
8. Sibrandus Cornelius, Dienaar te *Hoor*.
9. Andreás Castricomius, Dienaar te *Enkhuizen*.
10. Jacobus Forestius, Ouderling te *Alkmaar*.

Uit name van de *Noordhollandsche kerken*.

11. Johannes Dammius, Predikant te *Haarlem*.
12. Carolus Ryckwaart, Dienaar te *Leyden*.
13. Johannes Arcerius, Dienaar in de *Classis van Leyden*.
14. Ysebrandus Trabius, Dienaar te *Houteno Germania*.
15. Johannes Leo, Dienaar te *Salt-Bommel*.
16. Rodolphus Veltius, Dienaar te *Worcum* in *Vriesland*.
17. Andreás Hagius, Dienaar te *Heenoliet*.
18. Gerardus van Cailenburgius, Dienaar te *Zierikzee*.
19. Henricus Caesarius, Dienaar te *Schoonhoven*.

Uit name van de *Dortsche Classis*

20. Aegidius Johannis Frisius, van den *Briel*, en gezelschap met een Dienaar derzelve stad.
21. Johannes Jasperse Schermers, Ouderling te *Breda*.

Van de *Classis van Rotterdam*.

22. Petrus Bertius, Dienaar te *Rotterdam*.

Van *Kleef*.

23. Servatius Robbers, van *Weerden*.
24. Cornelius Rectius, Ouderling der *Fransche kerke* tot *Wesel*.

Van *Zeeland*.

25. Herbertus Franciscus, Dienaar te *Arnhemuiden*.
26. Johannes Gerobulus, Dienaar te *Vlissingen*.

(Zie deze lijst met korte levensberigten dier synode-leden bij 'sGravezande: De unie van Utrecht herdacht, bijvoegsel E.)

Uit deze naamlijst blijkt niet, dat Philip van Marnix zitting in deze kerkvergadering heeft gehad, gelijk Ypeij en Dermout beweren (Gesch. d. Ned. herv. kerk, I, bl. 549 en aantek. bl. 265). Meent men echter, dat, als hij afwezig was geweest, de vergadering hem niet zou hebben durven belasten met gewigtige werkzaamheden (vraag 18 der particul. vragen), dan is het wel mogelijk, dat hij enkele malen in deze vergadering verscheenen is, gelijk hij ook op de Antwerpsche synode van Mei 1566 *lis per illud tempus interfuisset* (Junius, vita ab ipsomet conscripta, bij Gerdes, Scrinium antiq. t. I, p. 245). Dathen was van de Overland-sche classis naar deze synode afgevaardigd, gelijk hij zegt in zijn antwoord op de negende vraag der punten, hem in zijne gevangenis te Utrecht, 1584, voorgelagl. (Zie deze punten bij 'sGravezande: tweehonderdjarige gedachtenis enz. Eerste bijlage.) Door deze Overland-sche classis hebben wij te verstaan, de beide gemeenten van Frankfort, de Schonansche, de Fransche te Heidelberg, de Frankendaalsche en die van St. Lambert (art. 10 der Embdensche synode). Dewijl deze classe, welke Dathen heeft afgevaardigd, de eerste is in de rij der classen door de Embdensche synode opgegeven, vindt 'sGravezande het niet vreemd, dat haar afgevaardigde ook tot praeses gekozen is. Misschien heeft hij deze eer niet het minst te danken gehad aan den rouw van zijn

geloofsijver en aan de inguomenheid met zijne schriften. Dr. ter Haar voegt er bij: *Haud prorsus improbabile est habendum, hujus synodi socios de tali viro, qualem se in Germania praestiterat Dathenus, sperasse fore ut ille, praeceteris, jura Ecclesiae ac Libertatem antistitum adversus politicos, Gulielmum imprimis, strenue propugnaret* (Specimen historico-theologicum Petri Datheni vitam exhibens, 1858, p. 69).

Het is vreemd, dat een man als Tallius, wel na professor Feuguercus de eerste op de lijst der synode-leden, noch tot praeses, noch tot assessor of scriba gekozen is. Hij was toch een man van achtbare afkomst en uitstekende eigenschappen, dien de prins tot de gewichtigste zendingen gebruikte en wien graaf Jan dan ook een dienaar noemt, *der woel in ehren zu halten ist* (*Archives de la maison d'Orange-Nassau*, V, p. 587). Maar juist dit hoog aanzien, waarin hij bij den prins stond, kan tot zijn nadeel gestrekt hebben in een tijd, toen die prins, wegens zijne gematigdheid jegens de roomsch-katholijken, door de ijverige protestanten mistrouwd en veroordeeld werd. De meerderheid der synodale vergadering heeft door hare keus van Dathen tot president, veel schijn gegeven niet afkeerig te zijn van den man, die tegen de verdraagzaamheid van zijne excellentie hevig gestemd was, en die, volgens *van Reydt*, onder de gemeente te Gent heeft uitgestrooid, „dat de Prins (willende den artyckel van de Ghentsche pacificatie van handt-houdinghe der catholykse Religie staende houden, en segghende dat men t' ontyde en met onordeningh niets en behoorde te veranderen, en dat men besworene verbonden most houden, en dat Godt een vyandt van meyneedighe was) noch Godt, noch Religie en hadde (*Archives de la maison d'Orange-Nassau*, VI, p. 391).

In deze kerkvergadering is overzien, hetgeen op de synode van Embden, 1571, en van Dordrecht, 1574, vastgesteld was, „waer uit als doen met gemeynen consente een Kercken-ordeninge beschreven werde, genoegh gelijk de Kercken int heymelick onder de vervolginghen, ende eenighe jaren daerna in Hollant en Zeelandt openbaerlick gebruyct hadden” (Cort eenvoudich ende waerachtich verhael enz. bl. 6.). Wij vinden hier dan ook dezelfde beginsels als vroeger, maar het een en ander, zooals over de classen, breeder uitgewerkt en somtijds een weinig veranderd. Enkele voorschriften dezer vergadering zijn ook iets minder gestreng dan die van voor vier jaren, over wier bepalingen „voornemelick op die tijt ende tsedert veel op-spraecks gevallen was” (Kerckelicke hist. van Joh. Uytenbogaert, d. III, bl. 21).

De *regering der kerk* is met uitvoerigheid behandeld, en al wat deze synode nopens de kerkeraden, die gelukkig moesten vergaderen, classicale vergaderingen, alle maanden of zes weken te houden, particuliere synoden, elk jaar bijeen te roepen, en nationale synoden, om de drie jaren te convoceren, heeft beschreven (art. 16—46), doet duidelijk zien, hoe zij er op uit is geweest, om werkzaamheid en leven, zamenhang en eenheid in het gansche ligchaam der kerk te bevorderen. Het regt van benoemen van dienaren, onderlingen en diakenen blijft bij den kerkeraad (art. 12). De benoeming van dienaars zal met het oordeel der classis of van twee of drie naastgezeten dienaars geschieden (art. 4), even als de Dordtsche synode van 1574 had bepaald. Maar heeft die vorige synode vastgesteld, dat bij de verkiezing van onderlingen en diakenen een dubbeltal aan de gemeente mocht voorgedragen worden (art. 28), nu wordt aan den kerkeraad vrijgelaten om een enkeltal ter aanneming, of, indien iemand daar tegen heeft, een dubbeltal ter electie aan de gemeente voor te stellen (art. 12). Daarentegen had de vorige synode den kerkeraad ten opzichte van het burgerlijk bestuur bij de beroeping der dienaren niets opgelegd, maar heeft deze voorgeschreven, dat de dienaar, verkozen en beproefd zijnde, der gereformeerde overheid mocht aangegeven worden (art. 4). Hierdoor meende men wellicht de overheid te believen, maar toch zeiden sommigen „dat den Overheyden, die de Publike Religie beschermden, te weynigh in 't beroepen der Predicanten toe-geschreven wierdt” (Kerckelicke hist. van

Joh. Uytenbogaert, d. III: bl. 32). Bij het afzetten van een dienaar mag men ook het oordeel der overheid bijvoegen, maar het is geen magistraat goorloofd een dienaar, zonder voorweten of toestemming des kerkerads af te zetten (particuliere vragen 5 en 6). Van toestemming der overheid te vragen tot het houden van groote kerkvergaderingen wordt geen woord gerept, maar op de vraag, of de artikelen der synode van den magistraat moeten bevestigd worden, is geantwoord: dat men van den magistraat verzoeken zal zijne autoriteit te gebruiken tot uitvoering der artikelen, wanneer zulks noodig zal zijn (particul. vr. 2). Uit dit alles blijkt genoeg, hoe ook deze algemeene synode getracht heeft *« die calvinische Presbyterial-und Synodal-ordnung im Sinn der vollen kirchlichen Autonomie durchzuführen »* (Dr. Lechler, t. aangeh. pl. bl. 135).

Ter handhaving van de *zuiverheid der leer* is voorgeschreven, dat de dienaren bij hunne openbare bevestiging betuigen zullen, niet, zoo als tot ergeuis van velen in de vorige Dordtsche synode was bepaald, dat de volkomene leer der zaligheid sommierlijk in den catechismus begrepen was (art. 25), maar dat de dienaar alle ketterijen tegen die leer strijdende verwierp (art. 5). De onderschrijving der confessie wordt nu ook tot de hoogleeraren der theologie uitgebreid (art. 53). Vreemd is, wat er bijgevoegd staat, *« soo waar 't goed, dat 't selve ook van den ouderlingen geschiede »*, daar de voorgaande Dordtsche synode reeds de onderteekening niet alleen van ouderlingen maar ook van diakenen gevorderd had. Waarschijnlijk had deze cisch bij onderlingen en vooral bij diakenen tegenstand ontmoet, waarom die onderschrijving thans den onderlingen slechts als wenschelijk aangeprezen en van de onderteekening der diakenen geheel gezwezen wordt (Dr. Borsius, Overzicht van het trapswijze toegenomen en bekrachtigd gezag der geloofsbelijdenis enz., in het Archief voor kerk. gesch. IX, bl. 294).

Wat het *godsdienslig onderwijs* betreft, wordt wegens het verschil van taal bepaald, dat de Nederduitsche gemeente den catechismus (den Heidelbergsehen) gebruiken zal, die achter de psalmen van Datheen is gevoegd, maar dat de Waalsche kerk den catechismus (den Geneefschen) houden zal, die met de Fransche psalmen gedrukt is (art. 54.). Datzelfde was ook reeds door de Wezelsche (c. III, 2) en de Embdenschc synode (art. 5) voorgeschreven. Behalve deze onderwijsboeken wordt aan de Nederduitsche gemeente ook nog toegestaan het *korte onderzoek des geloofs* te gebruiken tot onderwijs der genen, die zich tot de gemeente begeven. Deze *corte ondersoekinge des gheloofs over (voor) den ghenen, die haer tot de gemeynte begheven* enz. door Mierou ontleend aan de *Forma ac ratio tota ecclesiastici Ministerii etc.* van à Lasco, werd gebruikt om de jeugd voor het afleggen der geloofsbelijdenis voor te bereiden en was sinds lang onder de liturgische schriften opgenomen (Ypeij en Dermont, gesch. d. Ned. herv. kerk, I, aantek. bl. 201). Dat onderwijsboekje is, zoo als men van à Lasco en Mierou niet anders verwachten kan, in zuiver Zwingliaanschen geest geschreven. (Zie dit geheele *korte onderzoek* bij Ens, kort historisch berigt van de publieke schriften enz. bl. 244—252 en vergelijk Ypeij en Dermont, t. aangeh. pl. I, bl. 438). Het volgt ook een andere orde dan de Heidelbergsehe catechismus en kon ook daarom min geschikt geoordeeld worden als voorbereiding voor het catechetisch onderwijs, hetwelk de lidmaten genoten. Uit dien hoofde heeft deze synode waarschijnlijk het gebruik van dit boekje niet voorgeschreven, maar slechts *vrijgelaten* . Men begrijpt echter niet, hoe hier gezegd worden kan, dat dit *korte onderzoek »* nyt den Catechismo 't samen getrokken" is. De Heidelbergsehe catechismus is hier zeker niet bedoeld, daar het korte onderzoek, meer dan tien jaren onder dan de Heidelbergsehe catechismus, er niet uit getrokken wezen kan. Ens meent, dat hier door het woord catechismus bedoeld is de catechetische waarheid in het gemeen, die men gewoon was in de kerk te belijden (bl. 139). Waarschijnlijker is het gevoelen van Ypeij

en Dermout, dat hier de Embdenschc catechismus zal bedoeld zijn, uit welken het korte onderzoek mag gezegd worden te zijn samengetrokken (t. aangeh. pl. I. aantceek. bl. 201).

Was door de Wezelsche synode reeds bepaald, *in cantu ecclesiastico retinebuntur per omnes Belgii ecclesias psalmi a Petro Datheo conversi* (II, 31), zoo werd dit in de Dordtsche synode van 1574 gevolgd en er bij gevoegd, „mitsgaders de andere gezangen daargestelt” (art. 43). Echter was dit toen slechts een voorloopig besluit „tot dat in den generalen synodo anders besloten sal worden.” Nu werd dan besloten, dat de psalmen Davids door Datheen overgezet in de christelijke samenkomsten der Nederduitsche kerken, gelijk men tot nog toe gedaan heeft, zullen gezongen worden, maar men zal achterlaten de gezangen, die in de heilige schrift niet gevonden worden (art. 76). Dat deze synode zulk gunstig besluit genomen heeft omtrent de psalmen door Datheen vertaald, is wel grootendeels toetschrijven aan de algemeene ingenomenheid met deze psalmen, die den volke een heilige schat van bemoediging waren geweest in de jaren der verdrukking. De betere overzetting van Maruix was nu oock nog niet in druk verschenen, zoodat aan deze de voorkeur bezwaarlijk kon gegeven worden, indien men al een andere keus zou hebben durven doen. Dat de president dit besluit zou hebben doorgedreven, is min aannemelijk, wijl hij zelf niet hoog met zijne berijming liep, dikwijls bekenkende „dat sy met grooten haeste gemaeckt was en dat zij hem schier als een ontydige geboorte afgedrongen was geweest” (Voorrede voor het Boeck der Psalmen door Philips van Maruix, genoemd van Sint Aldegonde. Vergel. van Iperen, kerk. hist. van het psalmgezang. I, bl. 139).

In deze vergadering werd oock weder over de *orgels* gehandeld en hun gebruik niet alleen afgekeurd, zoo als in de voorgaande synode was gedaan (art. 50), maar de dienaars aangespoord, om te zorgen, dat ze „met den eersten en op 't aldergevoegelijkste weggenomen werden” (art. 77). De magistraat beschermde echter overal de vervolgde orgels zoo, dat zij nergens uit de hervormde kerkgebouwen weggenomen zijn (Het kerkelijk orgel-gebruik, bijzonder in Nederland, door Dr. N. C. Kist, in het Archief voor kerk. gesch. X, bl. 250). Even weinig vrucht heeft het besluit dezer vergadering gedragen, dat het gebruik der *klokken*, welke in het pausdom, zoo in het verscheiden, als bij het begraven der menschen, geluid werden, mag weggenomen worden (art. 58). Ook dit besluit is van geen de minste kracht geweest (Ypeij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, I, bl. 519).

Wat de *kerkelijke vermaning en straf* aangaat, sluit zich deze synode, als de vorige, aan die van Embden aan, maar in art. 97 spreekt zij van de openbare *verzoening*, die naar het oordeel van den ganschen kerkeraad geschieden zal op zulke wijze en forme, als tot opbouw van elke kerk het bekwaamst geacht wordt. Hier hebben wij dan de eerste melding van *wederopneming*, in de vorige synoden niet genoemd, maar de wijze waarop zij geschieden zal is aan het oordeel van den kerkeraad overgelaten, dus nog geen formulier van wederopneming (De liturgische schriften der Ned. herv. kerk, door J. A. M. Mensinga, bl. 59).

In deze synode is oock besloten tot de administrative *scheiding der Nederduitsche en Waalsche kerken* (art. 46), welk besluit door de synode van Middelburg, 1581, art. 36 en van 's Gravenhage, 1586, art. 45 bevestigd is. Zoo groot was het getal der Waalsche gemeenten in Holland en Zeeland geworden, dat zij in 1577 eene afzonderlijke kerkvergadering te Dordrecht gehouden hebben, welke in consideratie gaf om in eene nationale synode te behandelen en te beslissen, of niet best ware de Waalsche en Nederduitsche broederen (wat immers de classen betrof), wegens de verscheidenheid der talen, voortaan afzonderlijk te doen vergaderen (Bachiene, kerk. geographie, IV, bl. 192). Dien overeenkomstig is nu besloten, dat de gemeenten dezer beide talen hare bijzondere kerkeraden, classicale vergaderingen en particuliere synoden hebben zullen, zonder dat echter in de

ceremoniën, kerkelijke regering of andere zware zaken, in deze synode vastgesteld, iets zal mogen veranderd worden. Zoo men eenige dergelijke verandering noodig keurt, zal dit in eene nationale synode beider talen geschieden (art. 46).

Wij kunnen deze inleiding op de kerkordening der nationale synode van Dordrecht niet besluiten, zonder nog op den ijver te wijzen, met welchen hare leden, ook door letterkundige en godgeleerde geschriften, de uitbreiding en bevestiging der Nederlandsche kerk hebben trachten te bevorderen. De poging, die de Embdensche synode reeds had aangewend, wordt thans hernieuwd, om *eene historie der Nederlandsche geschiedenissen* van de hand van Marix te bekomen. Aan alle dienaren wordt opgelegd vóór den eersten Januarij 1579 op te teekenen, wat zij met volle zekerheid weten van hetgeen in den omtrek hunner woonplaats sedert het begin der vrijheid merkwaardigs is geschied, en als dat in de classis gelezen en voor waar erkend is, zal het aan de Antwerpsche gemeente gezonden en door deze aan den heer van St. Aldegonde overgeleverd worden (particul. vraag 21). Het *boek der Martelaren* zal vermeerderd worden en is dit werk bijzonder aan Johannes Cubus opgedragen, vermits hij enige authentieke annotatiën der martelaren bezit; hij zal hierin door Tallius en Vinca geholpen worden, en ieder die nog authentieke aantekeningen dier martelaren bezit wordt gebeden die aan broeder Cubus te zenden (particul. vr. 19). Aan Petrus Dathenus wordt opgelegd om eene betere Nederduitsehe vertaling van *de institutie van Johannes Calvijn* te bezorgen (particul. vr. 20). Ook de *harmonie* van denzelfden Calvijn zal, door Cubus overgezet, aan Arnoldus Cornelii gezonden worden, opdat hij die vertaling met het Latijnsche exemplaar collationere en daarna in druk uitgeve (particul. vr. 22). Gerobulus zal het *Chronicon Carionis* in de Nederduitsehe taal overbrengen, zoo als het door Melancthon en Peacerns met historiciën en exempelen vermeerderd is (particul. vr. 23). En Arcerius zal het boek van Bullingerus *van den oorsprong der dwalingen* overzetten (particul. vr. 24). Om den aanwas der wederdoopers te stuiten, zal men, onder anderen, verscheidene korte en klare *Tractaatjes* van de hoofdstukken der herdoopersche dwalingen schrijven en drukken laten. Ten opzichte dier wederdoopers had de voorgaande Dordtsche synode besloten om de regering te verzoeken hen te weren, maar daar wordt thans niet van gesproken, wijl men genoeg wist, hoe de staten die wederdoopers wilden geduld hebben, en de prins hen beschermde met magtige hand (Brandt, hist. d. reform. I, bl. 576 en 587).

In al deze besluiten, dunkt ons, spreekt de geest van den ijverigen president der hooge vergadering, die zelf zich ook niet bij het prediken des woords heeft bepaald, maar de schrijffpen en de drukpers te hulp riep om de zuivere kennis van het Evangelie al meer en meer nit te breiden.

Het moeijelijkste werk, waar deze synode ook nog over handelde, was de *bijbelvertaling*. Sedert het licht der hervorming in onze gewesten doorbrak, heeft het aan geene Nederduitsehe vertalingen des bijbels ontbroken (Le Jong, boekzuul der Nederl. Bijbels). Zij lieten echter zoo veel te wenschen over, dat de uitgeweken Nederlanders, die zich te Keulen ophielden, aan de Embdensche synode (1571) voorstelden, of het niet nuttig ware aan eene verbeterde Vlaamsche (Nederduitsehe) overzetting te arbeiden. Maar die vergadering oordeelde, dat men dit tot eene generale synode uitstellen zou (particul. vr. 3). Op de Dordtsche synode van 1574, waar deze vraag weder ter tafel kwam, werd besloten om de vertaling uit te stellen, tot dat de Fransche en Latijnsche overzettingen in het licht zouden wezen, omdat men alsdan te minder werks aan die vertaling zou vinden (particul. vr. 2). Maar nu werd op deze nationale synode van Dordrecht dezelfde vraag een weinig nauwkeuriger gedaan, namelijk: of het profytelijk en noodig was, dat men den Duitschen Bybel nit de Hebreuwsche taal overzette, of ten minste de gemeene translatie verbeterde, en wien men zulk een last opleggen zal? (particul. vr. 18.) Hierop

werd besloten, dat men wel ter zijner tijd den bijbel uit de Hebreuwsche taal zal mogen overzetten. Door het woord *bijbel* werd hier, gelijk meermalen in die tijden, alleen het boek des ouden verbonds bedoeld. Aan eene vertaling des nieuwen verbonds schijnt men nu nog niet gedacht te hebben (Ypeij en Dermout, t. aangeh. pl. II, aantek. bl. 237). Vervolgens werd besloten, dat men intusschen de overzetting, die men had, naar de Fransche, Latijnsche en andere, inzonderheid naar de nieuwe Heidelbergsche verbeteren zou. Door de overzetting die men verbeteren wilde, werd waarschijnlijk die verstaan, welke, ten jare 1562 te Embden uitgegeven, naar de overzetting van Luther, vergeleken met die van Genève, zoo men meent door een ouderling te Embden vervaardigd was en voor slechter dan de Luthersche gehouden werd (Historie van de Nederlandsche overzettinge des Bijbels door N. Hinlopen, bl. 13). Ten slotte werd den heer van St. Aldegonde en Petrus Dathenus opgedragen, om naar bekwame mannen voor deze taak berekend om te zien. Of zij arbeiders voor deze zware taak gevonden hebben, is nergens geboekt. Alleen van Marnix weten wij, dat hij zelf de handen aan het werk geslagen heeft, niet om de gebrekkige vertaling te verbeteren, maar eene oorspronkelijke overzetting van den grondtekst te leveren (Ypeij en Dermout, t. aangeh. pl. II, bl. 346).

Deze kerkordening is op last der synode door twee predikanten aan de heeren staten van Holland en Zeeland gepresenteerd, „dwelck alst gheschiede, so zijn de Heeren Staten mette presentatie te vreden gheweest, seggende in effect, als hare E. E. die begeerden te sien, souden sy die dan wel vereyschen.” (Cort eenvoudich en waerachtich verhael enz. bl. 6, Vergel. onze aantekening, bl. 96).

Men vindt deze kerkordening bij L. van Renesse, bl. 173 verv.; in de kerkordeningen, te Delft godrukt 1612. bl. 31—51; — in de kerkelijke wetten van Friesland, te Leeuwarden gedrukt 1771, bl. 316—333; — in het kerkelijk handboekje van 1764, bl. 97—127; — bij Bor, d. I, b. XII, fol. 47—51 — en met de particuliere vragen en de afdeeling der particuliere synode in het kerkelijk placatboek III, bl. 445—479.

A C T A

Ofte Handelingen des Nationalen Synodi der Nederlandschen, Duytschen ende Walschen Kerken, zoo wel Inlandschen als Uytlandschen, gehouden tot DORDRECHT. Begonnen den 2 Juni, ende volcynt den 18 deszelven Maands, Anno 1578.

Van de Dienaren des woorts Gods, Ouderlingen ende Diaconen.

1. Men zal overal toezien, dat bequame Personen tot den dienst des Godlyken woorts beroepen worden, ende daarom zal men tot denzelven dienst niemand benoemen, dan die men genoegzaam beproeft heeft, datze rein zyn in de Leere, ende oprecht van leven, met ^gaven om anderen te leeren, verciert, ende een goet getuigenis binnen ende buiten der Gemeinten hebben.

2. Die Nieuwelingen, die het Pausdom, ofte andere secten, eerst verlaten hebben, zullen tot den dienst des Goddelyken Woorts niet toegelaten worden, voor dat de Gemeenten van hare zuiverheid, ende bestendigheid in der Leere, ende oprechtigheid des levens, genoegzaam verzekert zyn.

3. Als men eenen Dienaar beroepen zal, dewelke te voren in den dienst niet geweest en is, zoo zal het dezelve met gemeene Gebeden, ende openbare ofte heimelyke Vasten geschieden, na gelegentheid der Kerken: maar dit zal niet noodig zyn, als iemand geroepen wort, die te voren gedient heeft, alzoo nochtans dat de ernstelyke Gebeden tot dezen handel dienstelyk nimmermeer nagelaten zullen worden, 't welke ook in de verkiezinge der Ouderlingen ende Diaconen genoeg zal zyn.

4. De benaminge der Dienaren zal geschieden van den Kerkenraat, met byvoeginge der Dienaren ende oordeel des Classis, zoo dezelve t' samen komen kan, of zoo niet, met twee ofte drie naastgezctene Dienaren deszelven Classis. De onderzoekinge zal van denzelven geschieden, by den welken de beroepinge bestaat, welke onderzoekinge voornamelyk zal gebruikt worden, over den genen die te voren in den dienst niet geweest, ofte niet genoegzaam onderzocht en zyn. Maar zoo veel dien aangaat, welken de Universiteit tot Leiden, ofte eenige andere Universiteiten onzer Religie, bequaam zal geoordeelt hebben, en zullen van nieuws niet geëxamineert worden, welverstaande, zoo veel de Leere aangaat. De Dienaren aldus verkoren ende beproeft zynde, zullen de Gereformeerde Overheid aangegeven, ende voorts der Gemeente den tyd van veertien dagen voorgesteld werden, op dat, zoo iemand iet hadde, 't zelve onverhindert mogte voortbrengen, 't welke hy in tyds

by den Kerkenraat doen zal, op dat dezelve met sommigen uit den Classe daar van rypelyk oordeelen mag, ende zoo niemand iet voorbrengt, zal 't zwygen voor bewillinge geagt worden.

5. Daar na zullen de Dienaren in haren dienst, met bewillinge ende beantwoordinge der navolgende stukken bevestigd worden. Ten eersten, ofse gevoelen datze van God ende zyne Gemeente wettelyk tot dezen Dienst beroepen zyn. Ten tweeden, ofse de Heilige Bybelsche Schrifture voor het eenige woort Gods, ende de volkomene Leere der zaligheid houden, en alle Ketteryen, daar tegen strydende, verwerpen. Ten derden, ofse haren dienst na deze Leere getrouwelyk te bedienen, ende denzelven met een vroom leven te verciere, bereit zyn. Item zoo ze iet deden, dat strafbaar is, ofse haar zelven der Christelyker vermaninge onderwerpen. Dit gedaan zynde, zullen zy met oplegginge der handen, daar 't zelve met stigtinge geschieden kan, ofte anders met het geven der rechterhandt, der gemeenschap tot den dienst der Kerken, aangenomen worden, ende met gebeden Gode bevolen, waar na ook de Gemeente kortelyk hares ampts tot den Dienaar vermaant zal worden.

6. Gelykerwys niemand behoort tot dezen dienst beroepen te worden, dan die gene die een zekere plaatse toe gesteld is, alzo moet een Dienaar, die nog aan geen Kerke verbonden is, hem zelven de Gemeente, die hem beroept, toesigene. Ende zoo de Gemeente ofte Dienaren eenige conditie uit bespreken wil, in welke een der partyen weigert te verwilligen, zoo zal 't den Classi toestaan daar van te oordeelen. Het en zal ook den Dienaar niet geoorloofd zyn, met verlatinge zyner Gemeente, een ander beroepinge elders aan te nemen, zonder consent zyner Kerkenraats ende Classis. Gelyk ook geen ander Kerke hem en zal mogen ontfangen, voor ende al eer hy wettelyke getuigenisse zynes afscheids getoont heeft. Maar zoo het geschiede dat iemand uit zulken Plaatsse kwame, in welken noch Kerkenraat, noch Classis is, dezelve zal van eenige naastgezete Dienaren, ofte andere geloofwaardige Mannen getuigenisse brengen. Ende op de ander zyde, zal de Gemeente ook gehouden zyn, hare Dienaren van behooryk onderhoud te verzorgen.

7. Dewyle de Dienaren haar leven lank in haren dienst verbonden zyn, zoo en is 't haar niet geoorloofd, datze haar tot een anderen staat des levens begeven, ofte haren dienst verlaten, ten ware datze geen Gemeente en hadden te bedienen. Ende zoo het geschiede datze door ouderdom ofte ziekten onbequaam wierden tot de oeffeninge hares dienstes, zoo zullenze nochtans dies niet te min de eere ende den naam eens Dienaars behouden: ende op datze den overigen tyd hares levens eerlyk toebrengen mogen, zoo zullen ze van den Kerken verzorgd worden. Zoo ze ook om deze ofte die oorzaak eenigen tyd haren dienst nalaten moeten, zoo zullen ze nochtans haar tot allen tyden de beroepinge der Gemeenten onderwerpen. Het en betaamt ook niemand van de een Plaatsse tot de ander te reizen om te prediken, dewyle het ampt der Apostelen ende Evangelisten, voor langen tyd in de Gemeenten Gods opgehouden heeft.

8. Die in eenige Vorsten, ofte andere groote Heeren Hoven den dienst des Woorts bedienen, zullen ordentelyk ende wettelyk, gelyk anderen, beroepen worden: de Belydenisse des Geloofs, ende andere Kerkelyke Ordeningen, onderschryven, ende uit de alderbequaamste des Hofgezins, Ouderlingen ende Diaconen stellen: zy zullen ook in den Classen ende Synoden verschynen, ende haar het oordeel derzelve, als andere Dienaren onderwerpen.

9. Die zonder beroeping, ende buiten de wettelyke ordeninge der Kerken, haar zelve in den Dienst indringen, 't zy dat het geschiede in de Gemeente, daar nu alrede ordeninge gestelt is, ofte datze van sommige private Personen, onder welken geen ordeninge en is, beroepen worden, zullen van de naastgezeten Kerken-Dienaren de Ordeninge der Kerken te volgen vermaant worden: ende zoo ze tweemaal vermaant zynde niet gehoorzaam en zyn, zal de Classis te samen komen, ende zoodanigen verklaren Verscheurders der Kerken ende Loopers te wezen. Ende die gene die zulke hooren, zullen vermaant, ende met gevoeglyke redenen tot ordeninge gebracht worden.

10. Gelyk men zonder wettelyke getuigenissen, niet ligtvaardig eenige beschuldige tegen eenen Dienaar toelaten mag, alzoo wanneer het zelve wettelyk geschied, zoo zal hy een ander tot exempel gestraft worden. De grove feilen ende misdaden, die men achtet dat met opschorting ende afzettinge van den Dienst, moeten gestraft worden, zyn onder anderen deze de voornaamste: valsche Leere ende Ketterye, verscheuringe der Gemeenten, openbare Godslasteringe, simonie, trouwlooze verlatinge zynes Dienstes, ende indringinge in eens anders Dienst, overspel, hoerdom, dieverye, gewoonlyke dronkenschap, geweld, vechterye, schandelyk gewin, ende kortelyk alle zonden ende grove fauten, die anderen voor de Werelt eerloos maken, ende der afsnyding waardig gehouden worden.

11. In de Plaatse daar eerst een Gemeente vergadert, ende orden gestelt moet werden, zal de Dienaar die daar gezonden word, sommigen van de Godzaligsten neffens hem, zoo tot raat ende regeringe der Kerken, als ook tot bedieninge der Armen gebruiken, daar na zyne Toehoorders vermanen, datze haar door belydenis des Geloofs tot het gebruik des Avontmaals begeven, ende als de Gemeente een weinig toegenomen zal hebben, zoo zal hy uit het getal der gener, die ten Avondmaal geweest hebben, sommigen ordentlyk tot Ouderlingen ende Diaconen stellen.

12. Het recht van de benaminge der Ouderlingen, zal by den Kerkenraat staan, alzoo dat het na gelegentheid van een ieder Kerke, den Kerkenraats vry staan zal, ofte een enkel getal van zoo veel Ouderlingen, als daar noodig zyn, der Gemeente voor te stellen, om aangenomen te worden (ten ware dat iemand daar iet tegen hadde) ofte een dubbel getal, uit welke, na beproevinge van agt dagen, de helft zal worden verkoren: welke verkoren zynde, zullen daar na noch andere agt dagen der Gemeente voorgesteld worden, eer zy in haren dienst worden bevestigd. Welke wyze ook in de verkiezinge der Diaconen gehouden zal worden.

13. De verkoren Ouderlingen ende Diaconen, zullen twee jaren dienen, welker halve getal alle jare zal verandert werden, ende andere, op gelykerwyze beroepen, zullen met gelyker conditie in hare Plaatsen worden gestelt. Maar zoo veel de heimelyke Gemeente aangaat, of die deze ordeninge niet en kunnen houden, dien wort vryheid gelaten, den tyd na hare gelegenheid ende noot te verkorten ende te verlangen, waar over (zoo daar eenige zwaarigheid ontstaat) zal by den Classe geoordeelt worden.

14. Der Diaconen Ampt is, de Aalmoessen naarstelyk te vergaderen, ende daar na getrouwe ende discretelyk (na noot der Behoeftigen) uit te deelen, den Benauwdten te verzorgen ende te vertroosten, ende naarstelyk toe te zien dat niemand de Aalmoessen misbruike.

15. De Diaconen zullen alle weke, ofte zoo dikmaal het noodig is by den anderen komen, om van het gene haar Ampt aangaat te be- raatslagen, ende zullen alle maands, ofte anderzins na de gelegenheid, in het bywezen des Kerkenraads hare rekeninge doen.

Van den Kerkenraad, en andere Kerkelyke Verzamelingen.

16 *ofte* 1. Om goede en wettelyke ordeninge in de Gereformeerde Gemeente dezer Nederlanden te stellen, is nut gevonden, dat vierderlei Kerkelyke Verzamelingen gehouden werden: Ten eersten, den Kerkenraad in iegelyke Gemeente. Ten tweeden, de Classicale Vergaderinge. Ten derden, de particuliere Synode. Ten vierden, de Generale ofte Nationale Synode.

17 *ofte* 2. In deze Verzamelingen zal niet gehandelt worden, dan van Kerkelyke dingen, ende dat na de wyze der Kerkenregeringe. Ende zoo veel die dingen aangaat die eensdeels Kerkelyk, eensdeels Polityck zijn, (gelykerwys somwylen in Houwelyksche zaken ende diergelyken voorvalt) het verschild dat daar over ontstaat, zal by der Overheid ende Kerkenraad t' samen geëindigt worden.

18 *ofte* 3. Men zal geen zaken tot grooter Verzamelingen brengen, dan die in minder niet en hebben kunnen afgehandelt worden, ofte die den Kerken in het gemeen aangaan.

19 *ofte* 4. Zoo iemand hem beklaagt, dat hy door het oordeel der mindere Verzamelingen bezwaart is, die zal zyn zaake voor een meerdere mogen betrekken.

20 *ofte* 5. Die tot de Verzamelingen afgezonden zullen worden, zullen hare Brieven van Credentie ende Instructie, van den genen die ze uitzenden, schriftelyk overbrengen, welke niet eer zullen geschreven worden, voor dat men de Articulen der voorgaander Synodale Verzamlinge gelezen hebbe, op dat de dingen die eens afgehandelt zijn, niet van nieuws voorgesteld en werden.

21 *ofte* 6. In den Kerkenraad zullen de Dienaren by gebeurte presideeren, ende de handelingen met aanroepinge des naams des Heeren aanvangen, ende met een Gebed ende Dankzegginge, bequaam tot de zake, besluiten.

22 *ofte* 7. De Dienaren des Woorts ende Ouderlingen, zullen met gemeen consent ordineeren na de gave van een iegelyk Dienaar, wie,

waar, en in wat Plaatsse hy prediken zal: ende zoo hier over eenige zwaarigheid valt, 't zy by den Dienaren, ofte bij der Gemeente zoo zal men na ordinare wyze voortvaren, ter tyd toe dat de zake by den Classe geëindigt word, welke voorzigtelyk toezien zal, dat niemant boven reden verheven, ofte veracht worde.

23. *ofte* 8. In alle zaken (altyd uitgenomen van welke wy een uitgedrukt woord Gods hebben) als de stemmen naarstelyk gewogen zyn, zal men blyven by 't advis der meeste stemmen, om daar na te besluiten, 't welke een ieder schuldig zyn zal na te komen.

24. *ofte* 9. In alle Kerken zal een Boek zyn, in 't welke naarstelyk ende getrouwelyk die handelingen (die in den Kerkenraad besloten, ende met gemeene bewillinge der opteckeninge waardig geagt zijn) ingeschreven zullen worden, dewelke men ter naaster Verzameling te elke reize oplezen zal, op dat men niets en vergete in het werk te stellen. Daar beneven zal in de openbare Kerk, noch een ander Boek zyn, daar inne die namen der gener die in de Gemeente ontvangen worden, zullen geschreven zyn. Alzoo zal men ook den genen die getrouwt zyn: Item, de afgestorven Lidmaten der Gemeente: mitsgaders de Kinderen die gedoopt zyn; de Ouders derzelver, ende de Getuigen hier over genomen; ook den tyd (op welken den Doop geschied is) opschrijven.

25. *ofte* 10. De getuigenisbrieven der Lidmaten der Gemeente die vertrekken, zullen met gemeen advis in den Kerkenraad alzoo geschreven worden, dat de vrome en Godzaligen, met deze woorden werden gerecommandeert: *datze in de Kerke Gods Christelyk (zonder opsprake ende ergeris) gewandelt hebben.* Maar zoodanige forme van getuigenis zal men die niet geven, dewelke alzoo noch niet beproeft en zyn. Ende zoo het gebeurde, dat door de haastige reize der gener die vertrekken willen, die t'samenkomste des Kerkenraads niet en konde verwacht worden, zoo zullen de Dienaren des Woorts, met advis sommiger Ouderlingen getuigenis geven, in 't welke, zoo ze arm zyn, ook gestelt zal worden (doch met discretie) hoe veel hen van den Diaconen gegeven is. Item wanneer ende waarze vertrekken.

26. *ofte* 11. De Classicale Vergaderingen, zullen bestaan uit de Dienaren des Woorts ende Ouderlingen der nagebuurde Kerken, dewelken alle maands, ofte zes weken, korter ofte langer (doch alzoo datze den tyd van drie maanden niet voor by en gaan) na gelegentheid der Gemeente, zullen t'samen komen in Plaatsse, die daar toe met gemeen accoord gestemt word.

27. *ofte* 12. Uit een iegelyk Gemeente zal een Dienaar des Woorts met een Ouderling op de Classicale Vergaderinge verschynen. Ende hoewel alle Dienaren der Classen, als ook alle Ouderlingen ter plaats, daar de Verzameling gehouden word, in de Classe mogen komen, zoo zullen nochtans niet meer dan twee van den Kerkenraad (daar toe verkoren) uit een iegelyke Gemeente keurstemmen hebben.

28. *ofte* 13. In allen dusdanigen Verzamelingen, zal t' elke maal een nieuwe *Praeses* verkoren worden met gemeene keurstemmen, doch alzoo, dat dezelve geen tweemaal agter malkanderen zal mogen geno-

men worden, tot denwelken men met gemeene stemmen eenen *Scribam* toevoegen zal.

29. *ofte* 14. De *Praeses* het Gebedt gedaan hebbende, zal een iegelyk byzonder afvragen, of ook in hare Gemeente de gewoonlyke straffe onderhouden word? ofse van eenige Ketteryen aangevogten worden? ofse twyffelen aan eenig stuk der Leere? of op den Armen ende Scholen goede agt genomen word? ofse tot de regeringe harer Kerke den raad ofte hulpe der Broederen van doen hebben? ende andere diergelyke dingen meer.

30. *ofte* 15. Een iegelyk Dienaar zal by gebeurte een korte Predicatie doen, van welke de anderen oordeelen, ende van 't gene dat verbeteringe behoeft, hen vermanen zullen.

31. *ofte* 16. Als alle dingen afgehandelt zullen zyn, zal men *Censure* houden over den genen, die welken, ofte in de Verzamelinge iet strafwaardig aangerecht, ofte de vermaninge hares Kerkenraads veragt hebben.

32. *ofte* 17. In de Classicale Vergaderingen, dewelke laatst voor den particuliere Synode gehouden worden, zullen worden verkoren, die tot de particuliere Synode gaan zullen.

33. *ofte* 18. Ten laatsten zal de plaatze ende tyd der naaster Classicale Verzamelingen genoemt worden.

34. *ofte* 19. Alle jaren (ten ware den nood korter tyd eisechte) zullen te samen komen vier ofte vyf, ofte meer genabuurde Classen, tot welke Verzamelinge twee Dienaren ende twee Ouderlingen uit een iegelyke Classe komen zullen; ende hoewel andere Dienaren ende Ouderlingen derzelver Classen daarby wezen mogen, zoo zullen nochtans gene dan de Afgezondene keurstemmen hebben.

35. *ofte* 20. Als ze t'samen gekomen zyn, zal de gene, die de naaste reize gepresideert heeft, ofte, zoo dezelve niet tegenwoordig en is, de Dienaar ter Plaatse daar de Vergaderinge gehouden word, een Gebed doen na den eisch der verkiezinge des *Praesidis*, zynes *Byzitters*, ende *Scribae*.

36. *ofte* 21. De verkoren *Praeses* zal een Gebed doen, bequaam tot de gantsche handeling, daar de namen der gener, beide die tegenwoordig ende niet tegenwoordig zyn, doen opschryven, op dat de afwezende verklaren redenen hares uitblyvens. Daar na zal hy de Credentie-Brieven, ende geschrevene Instructien afvorderen, alle punten ordentelyk voorstellen, het gevoelen der gantscher Verzamelinge afvragen, de stemmen doen opteekenen, wat de meeninge des meerderen deels is, verklaren, dezelve den *Scribam* schriftelyk doen vervatten, ende het geen geschreven is, opentlyk doen voorlezen, op dat het van allen bewilligt worde.

37. *ofte* 22. Die dingen die tot de Leere behooren, zullen eerst afgehandelt worden, daar na 't geene dat tot de Kerken-Orderinge behoord, ende eindelyk de particuliere zaken.

38. *ofte* 23. Het ampt des *Praesidis* is, een iegelyk te bevelen zyn beurte te houden in 't spreken, den Heftigen ende Twistigen tot stilzwygen te vermanen, ende zoo ze 't zelve niet na en komen, te doen

gaan uit de Verzamelingen, op datze na 't oordeel der Broederen be hoorlyk mogen gestraft worden.

39. *ofte* 24. Men zal met gemeen advis ofte consent des Synodi een Gemeente verkiezen, dewelke last gegeven zal worden, om met advis hares Classis, de plaatse ter tyd des naasten particulieren Synodi te benamen.

40. *ofte* 25. Aan deze Gemeente zullen van den anderen Gemeenten alle toevallende zware zaken, die in de Classicale Vergaderinge niet hebben kunnen afgehandelt worden, als ook alle 't gene dat den particulieren Synodum aangaat, naarstelyk ende by tyds overgeschreven werden.

41. *ofte* 26. Deze Gemeente zal de plaatse ende den tyd des particulieren Synodi, twee maanden te voren ofte daar omtrent schriftelyk te kennen geven, ende Cope van alle zware zaken aan haar gezonden, aan een bestemde Kerke van een ieder Classe tot dezen particulieren Synodum behoorende, overzenden, op dat een iegelyk ry pelyk hem daar op bedenken moge.

42. *ofte* 27. Alle zaken des Synodi afgehandelt zynde, zullen alle die afgezonden Dienaren en Ouderlingen, met de Gemeente daar het Synodus gehouden is, het Heilige Nachmaal houden, zoo verre de gelegenheid der plaatse ende des tyds zulks toelaat.

43. *ofte* 28. De Kerke in dewelke het Synodus gehouden word, zal last hebben, de Acten ofte Ordonnantien deszelven Synodi, op den naasten Synodum te bestellen.

44. *ofte* 29. Deze voorgaande regel zal men ook in den Generalen ofte Nationale Synodo houden, op den welken verschynen zullen twee Dienaren ende twee Ouderlingen, niet van de Classe, maar van den particulieren Synodo, zoo wel der Walscher als der Duitscher sprake afgezonden, met Brieven van Credentie ende Instructie: aangaande de Leere, Ceremonien ende Kerkelyke regeringe, mitsgaders alle andere dingen, die in den particulieren Synodo niet hebben kunnen afgehandelt worden.

45. *ofte* 30. Die Generale ofte Nationale Synodus, zal ordinairlyk alle drie jaren gehouden worden, doch alzoo, datze, indien het de nood eischet, eer mag te samen geroepen worden. Ende de particuliere Synoden zullen drie maanden te voren elk byzonder vergaderen, om haar tot den Generalen te bereiden.

46. *ofte* 31. Overmits in de Nederlanden tweederlei sprake gebruikt word, de Duitsche ende de Walsche, is goetgevonden, dat de Gemeenten dezer beide spraken hare byzondere Kerkenraden, Classicale Vergaderingen ende particuliere Synoden hebben ende houden zullen. Doch zoo de Gemeenten van de een ofte de ander sprake, alle hare particuliere Synoden willen te samen roepen, dat in zulke Vergaderingen van de eene spraak alleen, 't gene in de handel der Ceremonien, Kerkelyke regeringe, ende andere zware zaken, in dezen Synodo besloten is, niet verandert en worde. Maar zoo men acht, enige veranderinge van noden te wezen, dezelve zal in de Nationale Synodo beider spraken geschieden. Ende zoo het gevielt

dat de Nationale Synodus, van wegen der nood, voor den gewoonlyken tyd moeste beroepen zyn, zoo zullen twee Classen, van elker sprake eene, aan twee particuliere Synoden schryven, op datze verordineeren mogen, wanneer, ende waar de Generalis Synodus gehouden zal worden.

Van de Scholen.

47. *ofte* 1. Men zal arbeiden, dat overal Scholen opgerecht worden, in dewelken de Kinderen niet alleen in spraak ende konsten: maar ook voornamelyk in den Christelyken Catechismo onderwezen, ende tot de Predicatiën geleid worden.

48. *ofte* 2. De Gemeenten zullen allen mogelyken vlyt aanwenden, dat sommige Studenten, van goeder hope, door de Overheid, ofte andere particuliere Personen, in de groote Scholen onderhouden worden, dewelke namaals tot den dienst des Woorts zouden mogen gebruikt worden.

49. *ofte* 3. In de Gemeenten daar Studenten der Theologie zyn, zullen dezelve alle weken, in een byzondere Verzamelingē, daar toe bestemt, in tegenwoordigheid der Dienaren des Woorts in het proponeeren goeëffent worden, op datze (door het oordeel ende vermaninge der zelve) tot den dienst bequaam gemaakt mogen worden.

50. *ofte* 4. De Professeurs der Theologie zullen de Belydenisse des Geloofs der Nederlandsche Kerken onderschryven.

51. *ofte* 5. Geen Professor der Theologie zal mogen prediken, noch Sacramenten bedienen, dan die tot den dienst des Woorts beroepen zyn.

52. *ofte* 6. Zoo de Classis ofte Synodus in de Plaatse daar de Universiteit is, te samen komt, zullen de Professoren der Theologie mede by komen, der welker een (uit den name van allen) stemme zal hebben.

Van de Leere, Sacramenten ende Ceremonien.

53. *ofte* 1. Om cendragtigheid in de Leere te betuigen, achten wy, dat men in alle Kerken der Nederlanden de Belydenisse des Geloofs in den 37. Articulen begrepen, ende in dezen jare 1578 herdrukt, en den Koning Philippo over veel jaren overgelevert, onderschryven zal, ende gelyk dit van den Dienaren des Woorts ende Professoren der Theologie gedaan zal worden, zoo waar het goed, dat het zelve ook van den Ouderlinge geschiede.

54. *ofte* 2. In den Duitschen Gemeenten zal men den Catechismus gebruiken, met de Psalmen van *Petro Datheno* overgezet, ende in de Walsche die met den Françoyschen Psalmen tot noch toe gedrukt is. Het zal ook de Duitse Gemeente vry staan, het korte onderzoek des Geloofs, uit den Catechismo t' samen getrokken, ende met den voorszeyde Psalmen *Datheni*, gedrukt, te gebruiken, om te onderwyzen, die hen tot de Gemeente gegeven.

55. *ofte* 3. Niemand zal eenig Boek van hem zelve, ofte van iemand anders gemaakt, in het welke van de Religie gehandeld wort, laten drukken ofte in het ligt brengen, door hen zelve ofte door andere;

eer het zelve van den Dienaren des Classis, ofte van de Professoren der Theologie onzer belydinge overzien, ende voor goed gekend zal wezen.

56. *ofte* 4. De Dienaren zullen een geheel Boek der Heiliger Schrift, ordentlyk ten einde toe, de Gemeente verklaren: doch zullen ze meest de Boeken des Nieuwen Testaments voornemen, hoewel het hen nochtans vry staan zal, de materie harer predicatie uit de boeken des Ouden Testaments te nemen, met advis des Kerkenraads, dewelke op de stigtinge ende gaven der Dienaren acht nemen zal. Ende in Plaatsen daar de Zondaagsche Evangelien noch gebruikt worden, zal men zulks dulden, ter tyd toe dat men het zelve bequamelyk zal mogen afstellen.

57. *ofte* 5. In de Gemeenten daar het gebruik der Avontgebeden ingevoerd is, en de Predikanten genoeg zyn om die te doen, zal het zelve gedragen worden, doch alzoo dat daar door het noodzakelyke gebruik der huis-Gebeden niet nagelaten en worde. Ende zullen de Dienaren meer op het Gebedt acht nemen, dan om een lange Predicatie ende wydtloopige verklaringe te doen op 't geheele ofte halve Capittel, datze in de Avontgebeden gewoonlyk nemen zullen. Maar daar ze noch niet ingevoerd en zyn, zal men ze niet ligteylyk toelaten, ten ware in tyden van gemeene nooden, op dat de ordinaire Predicatie ende huis-Gebeden niet in veragtinge en komen. Ende zal allen Kerken vry blyven, te ordineren vele ofte weinige Avontgebeden te doen; ende daar men achtet datze beter afgedaan waren, zal men het advis des Classis, ende der Overheid der Gereformeerde Religie hier over gebruiken.

58. *ofte* 6. Overmits het gebruik der Lyk-Predicatie zorgelyk is, zoo gevoelen wy, datze in de Plaatsen daar ze niet en zyn, niet behooren ingevoerd te werden; maar daar ze gewoonlyk zyn gehouden te worden, ende het getal der Dienaren genoegzaam is, dewelke met de Ouderlingen oordeelen, dezelve niet onnut te zyn, zullen ze geduldt werden, ter tyd toe, datze bequamelyk zonder ergernisse zullen mogen afgezet worden. Nochtans is deze waarschouwinge, datze meer een forme van een ongepremediteerde vermaninge hebben, dan van een Predicatie die met den Gebeden begonnen ende met dankzegginge besloten word. Dat men ook in dezelve der afgestorven lof niet verkondige. Het zal ook der Dienaren Ampt zyn, zorge te dragen dat het gebruik der Klokken (dewelke in 't Pausdom, zoo in 't verscheiden, als in het begraven der menschen, geluyd worden) mag weggenomen worden.

59. *ofte* 7. Het verbond Gods zal aan den Kinderen der Christenen, met den Heiligen Doop (zoo haast als men denzelven bedienen kan) bezegelt worden, ten ware dat iemant enige wettige oorzaken hadde om denzelven uit te stellen, van welke de Dienaren met de Ouderlingen oordeelen zullen.

60. *ofte* 8. Men zal den Doop niet bedienen dan in de Predicatie: Doch in de Dorpen daar weinige Predicatie gedaan werden, zal men een zekeren dag in de weke verordnen om den Doop te bedienen, alzoo nochtans, dat het zelve zonder een korte Predicatie niet en geschiede.

61. *ofte* 9. De Vader des Kinds dat te Doopen is, zal inzonderheid by den Doop zyn, ten ware dat hy gewigtige oorzaak hadde zynes afwezens, op dat hy voor zyn Kind bidde, ende het zelve den Heere opdrage, ende belove te doen 't welk hen van den Kerken-Dienaar voorgehouden word, agtervolgende het Formulier in de bedieninge des Doops gestelt. Doch de Getuigen zal men zoo nauwe niet verbinden, maar haes ampts tegen het Kind vermanen. De Ouders eer zy het Kind ten Doope brengen, zullen by een Kerken-Dienaar ofte Ouderling gaan, op dat de Gemeente kennisse hebbe, van de genen die gedoopt worden.

62. *ofte* 10. Het is raadzamer ende zekerder, dat alle Dienaren het Formulier der Instellinge ende des gebruiks des Heiligen Doops, het welk daar toe beschreven is, volgen, dan een iegelyk zyn eigen verklaringe vry te laten.

63. *ofte* 11. Het is vry den Kinderen alzulken Namen te geven als men wil, nochtans zal een iegelyk vermaand zyn, dat hy die namen die Gode, ofte Christo eigen zyn, als daar zyn, *Immanuel, Salvator, &c.* ofte der officieren ende byzondere diensten, als *Engel, Baptista*, ofte dewelke anderzins superstitieus zyn, den Kinderen niet toegelaten te worden.

64. *ofte* 12. Niemand en zal in de Gemeente ontfangen worden, dan die te voren van den Kerkenraad, ofte immers een Dienaar ende Ouderling, van de hoofdsomme der Christelyker Leere, ondervraagt zyn. Ende eer ze ten Avondmaal des Heeren gaan, zullen ze in den Kerkenraad, ofte in de Kerken na de Predicatie die recht voor de bedieninge des Avondmaals geschied, opentlyk getuigen, datze de Leere der Gemeente (die van den Dienaar kortelyk verklaart zal worden) voor goed houden, ende door de hulpe des Heeren in dezelve volstandig blyven zullen, ende haar zelve der Christelyker vermaninge onderwerpen.

65. *ofte* 13. Aangaande den genen die met Getuigenis-Brieven uit andere Gemeenten komen, zullen zonder belydenis des Geloofs te doen tot den Avondmaal toegelaten worden. Maar die geen geschreven ofte levendig getuigenis hebben, van geloofwaardige Personen, zal men op dat maal niet toelaten.

66. *ofte* 14. De Dienaren des Woorts, Ouderlingen ende Diaconen, zullen voor het houden des Avondmaals, onder malkanderen de Christelyke censure, ofte onderzoekinge doen, zoo wel over de Leer, als over den wandel, ende zullen de Christelyke vermaningen in der liefde aannemen.

67. *ofte* 15. Voor het Avondmaal zullen de Dienaren ende Ouderlingen de Lidmaten der Kerken bezoeken, voornamelyk de zwakste, ende den genen die het meeste van doen hebben, op datze (zoo veel in hun is) met leeren, vermanen, troosten, ende de opgerezen zwa-righeden ter neder te leggen, de Gemeente tot deze hoogwaardige handeling regt bereiden.

68. *ofte* 16. Men zal voor de bedieninge des Avondmaals een Predicatie doen, in welke van de bekeeringe des Menschen, beproevinge

zyns zelfs, ende zyn verzoeninge met Godt ende den Naasten, ende diergelyke materien meer zal gehandelt werden. Maar op den dag des Avondmaals zelve, zal het nut zyn dat men van de Sacramenten zelve ende met namen van de verborgentheid des Avondmaals het Volk leere, ende tot dien einde een bequame Text nemen, ten ware den gewoonlyken Text, daar toe bequamelyk geschikt konde worden. Doch na den middag zal men met den gewoonlyken Text oftet Catechismo voortvaren.

69. *ofte* 17. Overmits wy middelmatig achten in de bedieninge des Nachtsmaals te staan ofte te zitten (het knielen nemen wy uit om der superstitie ende des perykels wille van het Brood aan te bidden) zoo zullen de Gemeenten die wyze gebruiken, die een iegelyk alderbequaamst zal dunken te wezen.

70. *ofte* 18. De woorden des Avondmaals, zullen uit 1 *Corinth.* 10. *vers* 16. genomen worden, daar by voegende deze woorden: *Neemt, eet, gedenkt ende gelooft, &c.*

71. *ofte* 19. Terwyle het Heilige Avondmaal bedient word, zal men sommige Capittelen uit den Propheten ofte Evangelisten, van het lyden Christi voorlezen, ofte eenige Psalmen zingen, na dat ieder Kerke oorbaarlyk te zyn oordeelen zal.

72. *ofte* 20. In alle middelmatige dingen, zullen geen Kerken veracht worden, die een ander wyze gebruiken, dan wy doen.

73. *ofte* 21. Gelykerwys het Avondmaal des Heeren niet behoord bediend te worden in die Plaatsen daar nog geen Kerkelyke ordeninge gestelt en is, alzo zal men in de welgestelde Kerken alle twee maanden (zoo veel mogelyk is) het zelve bedienen. Doch zal men de Kerken, ende inzonderheid die heimelyken, ende die onder 't Cruis zitten, hare vryheid laten, dat zoo dikwils te houden, als het haar gelegen is.

74. *ofte* 22. In tyde van Oorloge, Pestilentie, dieren tyd, zware vervolginge der Kerken ende andere openbare elendigheden, zal men een Vasten met Bidden aanstellen ende Heiligen, door raad der Kerken ende bewillinge der Overheid, zoo dat geschieden kan, alzo dat de Gemeente haar van het gewoonlyk voedel, ende tydelyke handeling tot den avond toe onthouden zal, met bidden, het Woort Gods te hooren, de Heilige Schrifture te lezen, ende andere heilige oeffeningen, hare boetvaardigheid ende geloove betuigen, ende in de ware Godzaligheid toenemen. Doch zal het raatsamer wezen, het Vasten op andere dagen dan op den Zondag te houden.

75. *ofte* 32. Het ware wel te wenschen, dat de vryheid van zes dagen te arbeiden, van God toegelaten, in den Kerken gehouden, ende den Zondag alleen geviert mogte worden: Nochtans, dewyle sommige andere Feestdagen (door autoriteit van de Overheid) onderhouden worden, te weten, den Christdag met den navolgende: Item den tweeden Paaschdag: Item den tweeden Pinxterdag: Item in sommige Plaatsen Nieuwejaarsdag ende Hemelvaartsdag, zoo zullen de Dienaren naarstigheid doen, datze met Predicatie (in welke zy inzonderheid van de Geboorte ende Verryzenisse Christi, zendinge des Heiligen Geestes ende diergelyke Articulen des Christelyken Geloofs der Gemeente leeren

zullen) den onnutten ende schadelyken Iediggank in een heilige ende profytelyke oeffeninge veranderen. Het zelve zullen de Kerken-Dienaren in de Steden doen, daar meer Feestdagen, door autoriteit der Overheden, onderhouden worden. Hier en tusschen zullen alle Kerken arbeiden, dat het gewoonlyk gebruik aller Feestdagen, behalven den Christdag, (dewyle Paasschen ende Pinxsteren op een Zondag komen) zoo veel mogelyk is, op 't aldergevoeglykste afgedaan worden.

76. ofte 21. De Psalmen Davids van *Petro Datheno* overgezet, zullen in de Christelyke t' samenkomsten der Nederduitschen Kerken, gelyk men tot nog toe gedaan heeft, gezongen worden, achter latende de Gezangen die in de Heilige Schrift niet gevonden worden.

77. ofte 25. Het gebruik der Orgelen in de Kerken, houden wy niet voor goed, inzonderheid voor de Predicatie: Daarom achten wy dat de Dienaren behooren te arbeiden, gelyk ze voor een tyd geduldet worden, datze alzoo met den eersten, ende op het aldergevoeglykste weggenomen worden.

Van het Houwelyk.

78. ofte 1. De houwelyksche ondertrouwe zal geschieden *per verba de presenti*, dat is, met woorden die tegenwoordige beloftenisse ende verbindinge medebrenge ende uitdrukken, zonder conditie ofte uiteneminge.

79. ofte 2. De heimelyke beloften zullen van gener waarde zyn, (ende die zullen voor heimelyk gehouden werden) dewelke niet in tegenwoordigheid van twee ofte drie van de Vrienden, Bloedtverwanten, ofte immers van andere geloofwaardige Personen aan beide zyden zullen gedaan zyn.

80. ofte 3. Het zoude ook nut ende te wenschen wezen, dat, wanneer dezelve geschieden, een Kerken-Dienaar ofte Ouderling daar by ware, op dat hy den naam des Heeren aangeropen, ende beiden partyen hares Ampts vermanen, ende hen naarstelyk mogte ondervragen, ofse iemant anders geloftenis hebben gedaan: Ende zoo een van beiden een Lidmaat der Kerken is, of de andere ook de Religie is toegedaan, ende voornamelyk dat hy verzekert mochte worden van deze navolgende stukken:

81. ofte 4. Geen onderjarigen (waar van men de verklaringe nemen zal uit de Rechte ende Costumen des Lands) dewelke onder de macht harer Ouderen, ofte der gener die in haar Ouderen plaatze staan, namelyk der Momboiren ofte Voogden (zullen zonder haar consent) beloftenisse van houwelyk mogen doen: ende de houwelyksche beloftenisse anders gedaan, en is van geener waarde. Doch zoo eenige zoo onredelyk ofte onwillig in deze zake haar hielden, datze geenzins en wilden bewilligen (het welke somwylen uit haat der Religie, ende andere oorzaken geschied) zoo zal den Kerkenraad besluiten, wat hier in te doen staat.

82. ofte 5. Maar indien beide partyen, ofte een van beiden te voren gehouwelykt is geweest, zoo zal de dood der eerste partye door wettelyke getuigenisse moeten blyken.

83. *ofte 6.* Den onbekenden Vreemdelingen en zullen tot de houwelyksche beloften niet toegelaten worden, het en zy dat zy door wettelyk getuigenis doen blyken datze vry zyn.

84. *ofte 7.* Die Overheid zal gebeden worden datze de Houwelyken niet en verbieden (zoo veel zulks na gelegentheid der tyden ende plaatze gevoegelyk geschieden kan) in die graden der Bloedverwantschap ende Maagschap, in welken dezelve, zoo door Godlyke als Keizerlyke Rechten toegelaten worden. Maar zoo lange dat niet verkregen kan worden, is het beter hare Wetten gehoorzaam te zyn, dan in zwarigheden ende ergenisse te vallen, die daar uit volgen zouden.

85. *ofte 8.* De ondertrouwe wettelyk gedaan zynde, zal ook door beider partyen bewillinge niet gebroken kunnen worden.

86. *ofte 9.* De namen der gener die men trouwen zal, zullen op drie Zondagen, ofte anderzins drie reizen, dat daar tamelyken tyd tuschen beiden zy, na de Predicatie uitgeroepen worden.

87. *ofte 10.* De Houwelyken zullen verkondigt worden, ter plaatse daar de partyen wonen, ofte daar ze bekend zijn: en zoo iemand in een ander Plaatsse dan daar zyn Geboden afgekondigt zyn, getrouwt wil wezen, zoo zal hij van de Kerkenraad getuigenis van zyn Geboden medebrengen.

88. *ofte 11.* De gene tegens welker uitroepinge niet en is gekomen, mogen op alle Predikdagen in de Gemeente t' samen gegeven worden. behalven op den gemencen Vast- ende Biddag, het welk ook te wenschen ware, dat op den dag des Avondmaals niet en geschiedde.

89. *ofte 12.* Hoewel Paulus den Weduwen geen zekeren tyd voorschryft, wanneer zy houwelyken mogen, nochtans, dewyle hy ze vermaand datze in den Heere trouwen zullen, zoo en leid de cerlykheid, ja ook de nootzakelykheid niet, datze voor vier maanden ende een half wederom houwelyken zouden: byzonder, dewyle by Keizerlyke Rechten haar een Rouwjaar, dat is een tijd van negen maanden voorgeschreven is.

90. *ofte 13.* De Dienaren zullen de partyen, dien door Overspel van de andere partye ongelyk geschied is, vermanen, datze haar verzoenen, 't welke zoo zy niet verkrygen en kunnen, zullen zy wel verklaren wat haar door het Goddelyke recht toegelaten zy, nochtans zullen ze haar onderrechten, datze zonder het oordeel ende autoriteit der Overheid niet weder houwelyken mogen. Ende zoo de verongelykte partye zoodanige Overheid niet bekomen en kan, zoo zal ze tot zulken Plaatsse gaan, daar ze een Overheid hebben mag, door welkers autoriteit de zake geoordeeld worde.

91. *ofte 14.* Wanneer in houwelyksche zaken eenige groote zwaarigheid voorvalt, zoo zal de Overheid gebeden worden, datze twee ofte drie van den haren ordinceren, die met den Dienaren der Classen, dezelve zwaarigheid ter neder leggen.

Van de Kerkelyke vermaninge en de straffe.

92. *ofte 1.* Overmits de Heere Christus, behalven den dienst des Woorts ende der Sacramenten, ook de Kerkelyke vermaninge ende straffe ingestelt heeft, zoo zullen de Dienaren niet alleen openbaar leeren, vermanen, straffen ende wederleggen: maar zullen ook in

't byzonder een iegelyk vermanen tot zyn behoorlyk ampt. Maar gelyk de Christelyke straffe geestelyk is, ende niemand van de straffe der Overheid bevryd: alzoo word ook boven de Burgerlyke straffe de Kerkelyke straffinge nootzakelyk vereischt, om den zondaar met God ende zyn naasten te verzoenen, ende de ergernisse uit de Gemeente Christi weg te nemen.

93. *ofte 2.* Zoo dan iemand in de zuiverheid der Leere dwaalt, ofte in den wandel zondigt, zoo verre als het heimelyk is, ende geen openbaar ergernisse medebrengh, zoo zal den regel onderhouden worden dien Christus duidelyk voorschryft *Matth. 18.*

94. *ofte 3.* De heimelyke zonden, daar van den zondaar in het byzonder van een, twee ofte drie Getuigen vermaand zynde, niet en hoord, ofte een openbare zonde begaan heeft, zulks zal den Kerkenraad aangegeven worden.

95. *ofte 4.* Die hartnekkelyk de vermaninge des Kerkenraads verwerpt, zal van den Nachmale afgehouden worden. Maar zoo hy afgehouden zynde, na verscheiden vermaningen, geen teeken van boetvaardigheid en geeft, zal dit den voorgank zyn tot de afsnydinge.

96. *ofte 5.* Den Dienaar zal opentlyk de Gemeente van den hartnekkigen Zondaar vermanen, de zonde openbaren, ende den behoorlyken pligt die men gedaen heeft in hem te bestraffen, van het Avondmaal af te houden, ende daar na naarstelyk te vermanen, voor den Volke verklaren: ende zal de Gemeente vermanen datze voor dezen onboetvaardigen zondaar bidden, eer dat men gedwongen worde tot de laatste remedie te komen. Zoodanige drie vermaninge zullen daar gedaen worden: In de eerste zal men den Zondaar niet noemen, op dat hy eenigzins versochood worde. In de tweede zal men hem noemen. In de derde zal de Gemeente aangezeid worden, dat men hem afsnyden zal, ten zy dat hy hem bekeere, op dat zoo hy hartnekkig blyft, zyn afsnyden door stilzwygen ende bewillinge der Gemeente geschiede. Den tyd die tusschen de vermaningen gaan zal, zal in het oordeel des Kerkenraads staan. Ende in de afsnydinge van zoodanigen hartnekkigen zondaar, zal de Dienaar in het breede verklaren het gebruik ende het einde derzelver, ende de Geloovigen vermanen, datze geen onnoodige gemeenschap ofte conversatie met den Afgesnedenen en hebben: maar zyn gezelschap schouwen, inzonderheid tot dezen einde, op dat de Afgesnedene door schaamte verslagen zynde, ernstelyk bedenken zoude hem te bekeeren.

97. *ofte 6.* Van de zonden, die van haar nature openbaar zyn, ofte die door verachtlinge der vermaninge der Kerken openbaar gemaakt worden, zal de verzoeninge openbaarlyk geschieden, niet na het zeggen van een of twee: maar na het oordeel des gantschen Kerkenraads, op zulker wyze ende forme, als tot opbouwinge elker Kerke alderbequaamst zal geacht worden.

98. *ofte 7.* De gene die zware zonden begaan hebben, die der Kerke schandelyk zyn, ofte ook die van de Overheid behooren gestraft te worden, al is het datze boetvaardigheid bewyzen, zullen zy nochtans van de gemeenschap des Avondmaals (om de ergernisse weg te nemen, ende

harc boetvaardigheid te beproeven) afgehouden worden. Doch hoe dikmaals, ofte hoe lang dit geschieden zal, zal in het goeddunken des Kerkenraads staan.

99. *ofte* 8. Zoo de Dienaren, Ouderlingen ofte Diaconen, een openbare grove zonde, die der Kerken schandelijk, ofte ook van de Overheid te bestraffen is, bedryven, zoo zullen de Ouderlingen ende Diaconen, wel terstond van haren dienst (door het oordeel des Kerkenraads) afgezet worden, maar de Dienaren zal men van haren dienst opschorten: Doch of men ze geheellyk afzetten zal, dat zal in het oordeel van de Classicale Vergaderinge staan.

100. *ofte* 9. Maar of de Dienaren, Ouderlingen of Diaconen afgezet zynde, na datze de Kerke met boetvaardigheid voldaan hebben, zoo ze wederom verkoren worden, toegelaten zullen worden; zoo vele als de Ouderlingen ende Diaconen aangaat, zal den Kerkenraad oordeelen mogen: maar zoo veel de Dienaren aangaat, zal van de Classicale Verzameling geoordeelt worden.

101. *ofte* 10. Geen Kerke zal over een andere Kerke, geen Dienaar over een ander Dienaar, geen Ouderling ofte Diacon over eenige andere Ouderling ofte Diacon, eenige heerschappye voeren ofte overhand hebben, maar liever zal hem een iegelyk van alle oorzaken ende suspiciën van dien wachten: hoewel uit pligt der liefde de eene Kerke de andere, den eenen Dienaar den anderen, &c. niet alleen mogen, maar ook behooren te vermanen.

PETRUS DATHENUS,
Electus Synodi Praeses.
ARNOLDUS CORNELII,
Scriba.

Eenige Particuliere Vragen, in dezelve Synode 1578 voorgesteld en beantwoord.

1. Of men gehouden is de Artikelen des Synodi te bevestigen met getuigenis zonder Schrifture? De Broederen hebben hierop geantwoord, dat zulks nodeloos is, in zaken die middelmatig zyn, ofte in zaken aangaande de ordre; maer andere zaken zyn van de Synodus ingestelt, onvermits zy gefundeerd zyn op het getuigenisse der Schrifture, overzulks die 't begeert, die mag de getuigenissen der Schrifture, daar by voegen.

2. Of de Artikelen des Synodi moeten van de Magistraat bevestigd worden? Daar is geantwoord, dat men aan de Magistraat verzoeken zal, dat zy hare autoriteit gebruike tot uitvoeringe der Artikelen wanneer dat zulks noodig zal zyn, tot welk een einde twee Personen zullen bestemd worden die het zelve met Requeste aan de Ed. Heeren Staten verzoeken.

3. Wat men den Dienaar doen zal, dewelke in weigeringe valt zig zelve de Classische ordre te onderwerpen? Antwoord, Men zal hem gedragen aan de particuliere Synodus om zulks af te handelen; en voorts zal de Classis eenige deputeeren, dewelke de Magistraat wezende der Religie toegedaan, berigten, hoe billyk en profytelyk zulke ordre, en hoe noodig dat het zy, dat zy dezelve handhaven.

4. Of het den zoodanigen, dewelke door een wettig vonnis van den Kerkenraad of Classis veroordeeld zyn, ten allen tyde, wanneer zy willen, vry is zich te beroepen op een hooger Vergadering? Antwoord, Ilier diend men te onderscheiden de oorzaken om welke, dat men tot een hooger beroept, want indien het is van Twee die met malkanderen verschil hebben, het zal den Veroordeelden vrystaan zig te beroepen zoo lange als de tyd duurd (a) dewelke tusschen de Vergaderinge is, en de hoogere Vergadering op welke hy hem beroept, ten ware zake dat de tyd veel te kort ware; indien dat een alleen veroordeeld is, om eenige fauten, hy mag zich straks op hooger beroepen: zoo verre iemand het zelve op den bestanden tyd niet en doet, zoo zal hy zyn regt van beroeping verliezen.

5. Of het oordeel van de Magistraat, toestaande de zuiverheid der Religie, mag tusschen komen, in de afzettinge der Dienaaren? Antwoord, Overmits dat het ampt der Christelyke Magistraat is te bezorgen, dat men Godzaliglyk en eerbaar leve, tot welken einde ook noodig zyn trouwe Leeraren, zoo mag men ook haar gevoelen in de afzettinge der Dienaren byvoegen, gelyk het ook achtervolgende de Ordonnantie des Synodi geschieden moet, in de verplaatzinge der Dienaren, voornamentlyk, indien zy voor altyd, of voor een langen tyd geschiedt.

6. Of het den Magistraat geoorloofd is, zonder voorweten of toestemminge des Kerkenraads eenen Dienaar af te zetten, ofte aan te nemen? Antwoord, 't Is ongeoorlooft.

7. Of alle de Dienaren uit Vlaanderland gesproten, en in dienst wezende in Nederland, ofte in eenige Nederlandsche Kerken gehouden zyn de beroeping naar te komen, wanneer dat zy van eenige Vlaamsche Kerke beroepen worden? Antwoord, Nademaal dat geheel Nederland is ons gemeen Vaderland, 't en is niet billyk nogte redelyk, dat de Dienaren buiten Vlaanderen de Gemeente Jesu Christi in Nederland dienende zouden aan Vlaanderland gebonden zyn, doch zoo veel aangaat de anderen dewelke buiten Nederland in dienste zyn, 't en is ons ook niet geoorlooft die tot ons te halen, zonder toestemming van hare Kerke.

8. Of een Dienaar wezende op zekeren conditie van zyne Kerk beroepen, mag door de autoriteit der Classis, buiten die conditien verbonden worden? Antwoord, Nademaal wy geheel aan Jesus Christus en Zyne Kerke verbonden zyn, zoo is ook het Ampt der Dienaren zich te onderwerpen zekere conditien die redelyk zyn, al en zyn ze van te voren niet uitgedrukt; hier en tusschen zal de Classis oordeelen: welke conditien redelyk zyn of niet.

9. Of het eenen Dienaar geoorlooft is een Rentmeesterschap te bedienen? Antwoord, Het is niet geoorlooft.

10. Of een Diaken of Ouderling tot zynen dienst bekwaam en in Kerkendienst wezende, doch hebbende eene rebellige en wederstrevige Vrouw, daarom van den Kerkendienst moet afgehouden worden? Antwoord, Men zal hem daar afhouden, eer hy daar aan komt, gemerkt de staande ergernisse der Kerke daar over; maar indien hy nu in het Ampt is, men zal hem daarom niet afzetten.

(a) (In andere handschriften staat: tot de helft van den tyd.)

11. Wat men met dien Dienaar doen zal, dewelke wezende zuiver in de Leere, en in leven stigtelyk, nogtans geene gaven heeft, om de Gemeente met zyne gaven te stichten? Antwoord, Gelyk men niet te veel mag toegeven de neuswysheid der menschen, alzoo indien zyne Kerke van hem klaagt, dat zyne Leere niet en strekt tot eenige stichtinge, zoo zal de Classis daar na neerstelyk vernemen, en indien zy bevinde dat de zaak alzoo is, zoo zal men hem naar eene andere Plaats verplaatsen, daar zyn dienst vrugtbaarder is; hier en tusschen zal men de Kerken vermanen, dat zy hare Dienaren neerstelyk beproeven en onderzoeken, eer dat zy hen aannemen.

12. Hoe zullen de Kerken hare Dienaren verzorgen? Antwoord, Men zal een Requeste stellen uit den name dezer Synode, en zal dezelve van Arnoldus Cornellii en Thomas Tilius, den Staten aangediend worden.

13. Of een Ouderling dewelke wettig verkoren is, en dewelke den bestemden tyd gedient heeft, en van wille is, in denzelfen dienst te continuëeren, mag gesteld worden in het getal van de andere en wederom gekoren worden? Antwoord, Ja, want de verandering van de Ouderlingen is voornamentlyk daar toe ingestelt, op dat zy zouden verligt worden van den laste hares Dienstes.

14. Of een Ouderling dewelke verkoren is, zyn Ampt mag afleggen, of weigeren aan te nemen? Antwoord, Geenzints, ten ware om gewigtige oorzaken, van welke de Kerkenraad, en indien 't noodig is, de Classis zal oordeelen.

15. Of de Ouderlingen in het examineeren der Dienaren in de Classicale Vergaderingen zoo wel stemmen zullen hebben, als de Dienaren zelve? Antwoord, Nopende de zuiverheid der Leere, daar moet men wel hooren het advis der Ouderlingen, maar het regt om toe te stemmen, komt den Dienaren eigentlyk toe; doch over de gave van uitspreken en andere diergelyke gaven, zullen de Ouderlingen ook hare keurstemmen geven.

16. Of 't beter is dat de Diakenen om de Aalmoessen te vergaderen na de Predicatie aan de Kerkedeuren staan, of dat zy in de Predicatie omme gaan? Het eerste is beter, doch indien men dat niet kan invoeren, zal men het andere laten, tot dat men het bekwamelyk veranderen kan.

17. Wat de Gemeente doen zal, dewelke in den dienst der Diaconie van de Magistraat verhinderd word? Antwoord, Men zal met alle neerstigheid arbeiden, dat de Gemeente haar regt wederom krygt, en daar toe zal eerst haar devoir doen de Kerkenraad, daar na de Classis; en zullen aanspreken, indien het noodig is, de Hooge Overheid.

18. Of het profytelyk en noodig is, dat men den Duitschen Bybel, uit de Hebreuwsche Tale overzette, of ten minsten de gemeene translatie verbeteret, en wien dat men zulk eenen last opleggen zal? Antwoord, Men zal wel te zyner tyd den Bybel uit de Hebreuwsche Tale, mogen overzetten; hier en tusschen zoo zal men ze verbeteren naar de Exemplaren van de Latynsche, Françoysche, en voornamentlyk de Heidelbergsche overzetting, en naar de andere beste Exemplaren, mits conditie dat men in margine byvoege de Françoysche

Annotatien op het Oude Testament, doch zal men wel toezien dat zulk een zwaren last niet een Persoon alleen opgeleid en worde; en hier toe zyn verkoren de Heer van St. Aldegonde en Petrus Dathe-nus, dewelke bekwame Mannen vinden zullen, om zulks te doen.

19. Of men het Boek der Martelaren vermeerderen zal? Antwoord, Do. Johanni Cubo is opgelegd, overmits dat hy eenige authentique Annotatien der Martelaren heeft, dat te bezorgen, dat dezelve overzien en gedrukt worden, tot denwelken einde hy zal geholpen worden door Taffino en Vinea. De Broeders zyn nog gebeden geweest, indien zy eenige authentique Annotatiën van de ware Martelaren hebben, datze dezelve aan D. Cubo over sturen.

20. Of de Institutie van Do. Joh. Calvinus zal beter overgezegt worden in de Duitsche Tale? Antwoord, Dat is profytelyk, en het zelve is opgelegd Do. Petro Datheno.

21. Of het profytelyk is te schryven de Historie der Nederlandsche geschiedenissen? Antwoord, Dat is geheel profytelyk, en daar toe is verkoren de Heer Philip de Marnix de St. Aldegonde; is ook opgelegd allen Kerken-Dienaren neerstelyk op te tekenen dingen, dewelke in haar Contreien van de eerste vryheid af geschied zyn, en indien zy daar af ten vollen verzekert zyn, zullen ook het zelve den Classi overgeven, met uitdrukkinge van den tijd, wanneer hetzelfde geschied is; doch zullen zij in de Classis neerstelyk overlezen worden, op dat men verzekert zy, of zy ook waarheid zyn of niet, en opdat zulks niet en worde nagelaten door onagtzaamheid, zoo zullen ook alle de Dienaren des Classis door den Præsident vermaand worden, om tegen den 1 January 1579 hare Aanteekeningen gereed te hebben, en om overgezonden te worden, aan de Antwerpsche Gemeente, die dezelve overleveren zal aan den Heer de St. Aldegonde.

22. Of het raadzaam is tot gerief van de zoodanige, die de Latynsche sprake niet kunnen spreken, de Harmonie Di. Joh. Calvini, in de Nederduitsche Tale over te zetten? Antwoord, Is opgelegd Do. Joh. Cubo, met den eersten een Exemplaar over te zenden naar Delft, ten einde dat het zelve van Do. Arnoldo Cornelli, Kerkendienaar aldaar, met het Latynsche Exemplaar gecollationcert worde, om daar na in druk te komen.

23. Do. Gerobulo, Dienaar der Kerke tot Vlissingen, is opgelegd in de Nederduitsche Tale over te zetten het *Chronicon Carionis*, gelyk het zelve van Do. Joh. Melancton en Peucerus met Historien en Exempelen vermeerdert en in het licht gebracht is.

24. Item zal Joh. Arcerius, Dienaar des Woorts in de Classe van Leyden, overzetten, het Boek van den Heer Bullingerus *van den oorspronk der Dwalingen*.

25. Welke de gevoeglykste middelen zyn, om den aanwasch der Herdoopers in tyds te stuiten? Antwoord, Voor eerst moeten de Ministers het fundament des Geloofs, mitsgaders de Artikelen, over welke wy met de Herdoopers in verschil zyn, neerstelyk en klaar hare Gemeente uitleggen. Ten tweeden, moeten zij de Gemeenten neerstiglyk vermanen tot Godzaligheid en Liefde, en daar in met haar exempel

voorgaan. Ten derden, moeten zy ook ten dien einde de Lidmaten van hare Kerken neerstelyk bezoeken. Voorts zoo zal het noodig wezen, dat men verscheide korte en klare Tractaatjes van de Hoofdstukken der Herdoopersche dwalingen schryve en in druk uitgeve; wat aangaat de samensprekingen en disputationen met haar in zekere plaatsen, daar men met ervaringe bevindt, dat zij niet onprofytelyk en zyn, zullen dezelve samensprekingen gedaan worden van zoodanige, die daar toe van haar Classis bekwaam zullen geoordeelt worden.

26. Of het geoorlooft is voor den Volke te spelen eenige Tragedien of Comedien over zaken die Schriftuurlyk zyn? Antwoord, Nadeemaal zulks nooit gebruikelijk zy geweest in de Israëlitische of Apostolische Kerke, en dat daar uit vele ongerymdheden komen te volgen, en het ook zeker is, dat de Componisten derzelve menigmaal onervaren zyn in de fundamenten der Christelyke Religie, waar uit eenige abuisen zouden komen te volgen, en dat het boven dien is eene ontheiliging van Gods heilig Woort, zal men alle devoir aanwenden zoo veel als het mogelyk is, dat dezelve geweerd worden, en alle Lidmaten der Kerke zulks ontraden.

27. Of men zal, zonder onderscheid doopen de Kinderen van Hoerders, of dewelke uit de Kerke gebannen zyn, of der Papisten, of diergelyke? Antwoord, Overmits dat de Kinderen, die in Gods verbond zyn, de Doop toekomt, en het zeker is, dat de zulke voorge-melde Kinderen niet en zyn buiten Gods verbond, zoo en zal men haar niet van den Doop uitsluiten, doch alzoo dat in de wetyke bdeiening des Doops, de Kinderen van de zoodanige ten Doop gepre-senteert worden, die op de vragen in de Christelyke Catechismus begrepen, volgens Gods heilig Woort antwoorden en ook dezelve toestemmen.

28. Of men een Bejaarden, die nog niet gedoopt is, zal in de openbare vergadering doopen, of alleen in de praesentie des Kerkenraads? Antwoord, Men zal zulks doen in de openbare Vergadering, en indien de gene, dewelke den Heiligen Doop begeert, van schaamte zulks wil weigeren, men zal hem vermanen zulks te consenteeren; men mag hem nogtans ook toelaten in een andere Kerk te gaan, om aldaar den H. Doop openbaarlyk te ontvangen.

29. Of de Doop van een privaat Persoon, of van een Ouderling bediend, wettelyk zy? Antwoord, Neen, geenzints, hier en tusschen indien zulks geschied is, van een Ouderling, als daar toe van eene Kerke of een deel derzelve verzogt wezende, zal men wel den Gedoopten niet herdoopen, gemerkt de Ouderling eenige forme van Kerke-lyke beroeping heeft; nogtans en is zulks niet pryselyk, en tot een exempel te strekken.

30. Of het den Ledematen der Kerke geoorlooft zy eenige Getuigen te nemen, die geen ledematen zyn? Antwoord, Het ware wel te wenschen, dat men daartoe alleenlyk toeliete de gene die Ledematen zyn der Kerke: doch evenwel indien dat zy cerbaar van leven zyn, en geen vyanden van Gods woort, men zal haar dulden.

31. Of het niet alleen de Gemeente, maar ook een byzonder Lid-

maat derzelve vrystaat, Getuigen ten Doop te nemen of niet? Antwoord, Het staat vry, doch zal elk vermaand worden de gebruikelijke order der Kerke daar van hy een Lidmaat is, zoo veel als 't hem mogelyk is naar te komen, het welk ook in andere middelmatige zaken gedaan moet worden.

32. Of het ook geoorlooft is in het Avondmaal des Heeren te gebruiken eenige gebakken Koekjes, die men gemeenlyk in het Pausdom Oblykens of Oblaten noemt, die geen gemeen brood en zijn, dog evenwel hebben geene ingedrukte figuer? Antwoord, Men zal in alle de Kerken arbeiden dat men in den Avondmale gebruike gemeen Brood, doch daar het zelve nog in gebruik is, zoo en zal men ter oorzake van dien geen geschil aanregten.

33. Of het geoorlooft zy extraordinair het Avondmaal uit te deelen op Paaschen, Pinxteren of Christdagen? Antwoord, Men zal onderhouden den ordinairen tijd des Avondmaals: ten ware dat de ordinare tijd omtrent die Feestdagen kwame; alsdan zoo mag men dezelve wel vroeger of later vaststellen.

34. Of het een Christen geoorlooft zy met verandering van Kleedren over zijne afgestorvene Vrienden rouwe te dragen? Antwoord, Men zal deze burgerlyke gewoonte niet openbaar bestraffen; zoo nogtans iemand eenige superstitie of hovaardigheid hier in liet blyken, die zal vermaand worden, dog men zal daarover geen wyder straffe gebruiken.

35. Of het geoorlooft zy tot het Heilig Avondmaal toe te laten, die wel den Bybel alleen voor Gods Woort erkennen, maar de gewoonlyke vragen, die men voorhoud den gene die ten Avondmale gaan, niet beantwoorden, nog daar in bewilligen willen? Antwoord, De Kerken zullen hare gewone wyzen van belydenisse des Geloofs at te eischen, onderhouden, en een iegelyk is schuldig rekenschap van zyn Geloof te geven naar de leere Petri, want het niet betaamt, dat men een gemeen gebruik der Gemeente om eenige byzondere Personen verandere.

36. Wanneer men trouwen zal, voor of na de Predicatie? Antwoord, Het is vry, en word in de vryheid der Kerken gelaten, dat men, of terstond na de Predicatie voor het Gebedt, of na het Gebedt trouwe.

37. Of men die trouwen zal die afgesneden zyn? Antwoord, Ja, welverstaande, dat men ze Christelyk tot boetvaardigheid vermanen zal.

38. Of het den Overheden geoorlooft zy de huwelyken alleen te verkondigen en te bevestigen zonder aanroepinge van den name des Heeren, en zonder eenige forme des Kerkendienstes? Antwoord, Neen, men zal hier van ryptelyk en voorzigtelyk met de Staten handelen, dat het niet langer en geschiede.

39. Of het huwelyk van een Persoon, die zyner Huisvrouw halve Zuster in de twintig jaren tot eene Huisvrouw gehad heeft, en Kinderen daar by gewonnen heeft, voor wettelyk te houden, en te lyden is? Antwoord, Het en is geen Huwelyk maar een Bloedschande, en zal van geener waarde gehouden worden; Men zal nogtans de Overheid bidden, dat naar Keizerlyke regten de Kinderen voor wettelyk

erkent worden, die door onwetenschap, als het Huwelyk nog stond, geprocreëert zyn.

40. Hoe de Huwelyken, die in de vervolging heimelyk bevestigd zyn, nu opentlyk bevestigd zullen worden? Antwoord, Men zal hier van met den Staten handelen, zoo God de vryheid der Religie verleent.

41. Of het een lidmaat vry staat zyne Kinderen ten Huwelyk te geven aan de gene, die geen Lidmaten zyn? Antwoord, Zoo zy vyanden zyn van de Religie, staat het gantsch niet vry, maar zoo ze de Religie niet tegen en zyn, en goede hope van haar geven, datze in de kennisse der waarheid toenemen zullen, en belooven hare Parture in de oeffening der Religie niet te verhinderen, zoo is 't geoorlooft.

42. Hoe men de gewoonlyke dronkenschappen en andere grove gebreken, die onder het Volk alzoo regneeren, datze niet te verbeteren en schynen te wezen, remedieeren zal? Antwoord, de Classen zullen naar gelegentheid van ieder Plaats daar in voorzien.

43. Wat men doen zal met die gene die haar tot openbaar dansen begeven? Antwoord, Overmits de danseryen gemeenelyk eene ligtvaardigheid, den Christenen onbetamelyk, medebrengen, en aanlokkingen der vleeschelyke lusten zyn, en ook den Godzaligen verargeren, inzonderheid in tyd van gemeene nooden, zoo zullen zy gestraft worden, die haar daar toe begeven, en zoo zy hardnekkelyk voortvaren na verscheidene vermaningen van de gemeenschap des H. Avondmaals afgehouden worden.

44. Hoe men handelen zal, met den genen, wiens openbare zonde door lankheid van tyd in vergetelheid gekomen is? Antwoord, Men zal hem tot den H. Avondmaal toelaten na voorgaande vermaninge en heimelyke schuldbekenenisse.

45. Hoe men in den openbare Gemeenten handelen zal, 1. Met den genen die na de Vryheid van den jare 1566, het pardon gehaalt hebbende, de Religie met Eede verloochent hebben? 2. Met die, die de Religie niet met Eede verloochent hebben, en nogtans pardon genoten hebben? 3. Met die, haar zonder pardon, tot de Afgodery des Pausdoms begeven hebben? 4. Met die gene, die haar zoo verre niet verlopen hebbende, nogtans van de oeffening der Religie haar afgezonderd hebben? Antwoord, Aangaande de 1. die zullen met tegenwoordigheid hares Persoons opentlyk hare schuld bekennen, de 2. die zonder zweeringe het pardon gebruikt hebben, die zullen opentlyk voor de Gemeente niet verschynen, maar met hen zal naar het oordeel des Kerkenraads gehandeld worden, het welke ook in de zake der 3. geschieden zal, maar de 4. zullen alleen door de Dienaren en Ouderlingen over hare nalatigheid vermaand worden.

46. Hoe men zal handelen met de gene, die uit de Gemeente in eene andere Plaats vretrekken, en hen by de Gemeente van die Plaats niet en voegen, of haar niet vromelyk dragen? Antwoord, De Kerken uit welke zy vertrokken zyn zullen tot de Kerken dier Plaatsen, tot dewelken zy henen gegaan zyn, schrijven dat zy met zoodanige handelen, en zoo het mogelyk is, tot de gemeenschap wederbrengen, of anders by trappen na de Christelyke straffe met hun voortvaren.

47. Of de Kinderen die in de Gereformeerde Gemeente gedoopt zyn, tot hare jaren gekomen zynde, de Kerkelyke straffe onderworpen zullen wezen, en zoo zy vermaant zynde hardnekkig blyven, of men ze afsnyden zal, hoewel zy haar Geloove nog niet beleden, en haar tot het Avondmaal des Heeren niet begeven hebben? Antwoord, Dewyl de Doop een algemeen getuigenis is des verbonds Gods, tot het welk de Kinderen der Christenen behooren, zoo lange zy door een openbare afval hetzelfde niet verwerpen, zoo zullen de openbare en algemeene vermaningen, gelyk de Propheten tot het Israëlitische Volk veel gebruikt hebben, in de openbare en vrye Gemeenten genoeg wezen; maar dewyl de Belydenisse des Geloofs en de gemeenschap des Heiligen Avondmaals een byzonder getuigenis in de Kerke Gods is, door welke die tegen het verbond Gods gezondigt hebben, weder opgenomen worden, (gelyk eertyds de afvallige Israëliten, niet door eene nieuwe Besnydenisse, maar door de gemeenschap des Paaschlams, tot de ware Kerke Israëls wedergebragt wierden,) zoo zal men geene afsnydinge gebruiken, dan tegen die gene in den welken, door het H. Avondmaal des Heeren, het verbond Gods, op een nieuws verzegelt is.

48. Of het genoeg is in de openbare Kerken, daar vele Spotters des Woorts bykomen, dat die gene, die openbaarlyk gezondigt hebben, voor den Kerkenraad haar schuld bekend hebbende, alzoo verzoenen? Antwoord, Dewyl men de eere des gevallenen Broeders behoort te verschoonen, en dezelve openbaar nadeel lyden zou, zoo hij opentlyk voor de Spotters verschynen, of zyn naam in de Predicatie uitgeroepen zou worden, zoo is het genoeg, dat verzoening geschiede voor den Kerkeraad, in de tegenswoordigheid der gene die den Kerkenraad oordeelen zal, dat 'er behooren by te wezen; alzoo nogtans dat zonder naam te noemen (ten zy dat het zeer noodig zy,) zyn misdaad en verzoening op zyne boetvaardigheid den Volke voorgesteld worde, daar in de Kerkenraad naar de omstandigheden, die met groote voorzigtigheid te overleggen zyn, handelen, en zoo het van nooden is, met de Classis raadslaan zal.

49. Of het geoorlooft is, in eene Stad, daar eene Walsche Kerke is, dat een Dienaar, die van elders komt eenen anderen dienst opregte, die afgezondert is van den dienst der voorschreve Kerke, voor een of twee Fransche Huisgezinnen, daar by nemende agt of tien Walsche Personen, die van den gewoonlyken dienst der Walsche Kerke om den langdurigen twist afgeweken zyn, met dewelke hy Ouderlingen en Diakenen verordend, alzoo dat de Classis in dezen nieuwen dienst niet en bewilligt, en de openbare Kerke haar daar tegen zet? Antwoord, Dat zulks gansch niet geoorlooft is en dat de gene die zulks began heeft, een afscheuring van de Kerke gemaakt heeft, dat ook de anderen, die haar van de ordinaire Kerke afscheidende, tot dezen nieuwen dienst gevoegt hebben, daar in gezondigt hebben.

50. Indien de Kerkenraad der voorschreve Gemeente geen middel hadde, om dezen Dienaar te bedwingen, en van de Classis, die uit Nederduitsche Gemeenten, twee uitgezondert, bestaat, daar in niet voorzien en werd, en geen hope is, dat de Generale Synode by een

komen zal, dan na langen tyd, of de Synode aller Walsche Kerken; zoo om deze, als om andere gewigtige oorzaken samengeroepen na haren schuldigen pligt doet, zoo zy eenige van hare Dienaars afvaardigt, om tot die Walsche Kerke te gaan, en zoodanigen langdurigen twist en schadelyke scheuring met de hulpe van de Dienaren dier Stad arbeiden weg te nemen? Antwoord, Het is hun niet alleen geoorlooft geweest, maar zij hebben van wegens haar conscientie en Gods gebod dat moeten doen.

51. Of zoodanige afgevaardigde, dewyl de Kerken-Dienaars der Duitse sprake de zaak tot de Classis uitstelden, die zy zeiden dat na den tyd van twee of drie maanden eerst vergaderen zou, en hier en tusschen de Kerke, door den tweedragt, en voornamentlyk door de scheuringe lieten verloren gaan, mogten en behoorden, met den Dienaar die de Kerke gescheurd had, te handelen om de scheuringe weg te nemen, en de Kerke wederom in vrede te stellen? Antwoord, Hoewel drie a vier Nederduitsehe Dienaars met den Walschen Synodo geen gemeenschap hebben, zoo hebben zy nogtans niet regt gedaan, datze niet terstond met de afgevaardigde van den Walsche Synode, om den gemeenen brand uit te blussen toegeloopten zijn, en de afgevaardigde van de Walsche Synode hebben gedaan na haren schuldigen pligt.

52. Of men de Vrouwenkragters, Doodslagers, Verraders, en die diergelyke grove feiten begaan hebben, hoewel zy haar bekeeren, nogtans om de grovigheid der feiten wille, behoort af te snijden? Antwoord, Neen, men zal geen Boetveerdigen afsnijden, maar wel voor eenen tyd van het Avondmaal des Heeren afhouden, om de grovigheid der zonden te betuigen, de ergernisse weg te nemen, om anderen eene vreeze aan te doen, en hare boetvaardigheid te beproeven.

53. Op de vrage van de zake van Nicolaas le Prou, daar van in den Requeste, den Synodo overgegeven, breeder vermeld word, is geantwoord, dat de voorschreve Nicolaas niet by de tweede maar by de eerste Huisvrouw hem behoorde te voegen, die alleen van den Synodo voor zyne wettige Vrouwe erkent is.

54. Op de vrage, welke zonden openbaar zijn? Is geantwoord, dat eene openbare zonde is die voor een ieder in het openbaar begaan word, of die op een Plaats, die van nature publyk is (als de Juris-Consulti zeggen) hoe wel ze weinige Menschen zien, gedaan word, of die door hardnekkigheid des Zondaars uit heimelyk openbaar word, of als ze om hare grouwelykheid der openbare straffe weerdig geagt word, alzoo zyn de zonden Davids tegen Uriam, Amnania en Sapphyræ tegen den H. Geest, openbaar gemaakt, en voor openbare zonden gestraft geweest.

55. Of het oorbaar is, dat de Dienaars in hare Predicatie de oude Vaders allegeren, en de Toehoorders tot de Schriften der nieuwe Scribenten wyzen, als Lutheri, Calvini, &c., Antwoord, Men zal de Artikelen der Christelyke Leere met geene anderen, dan alleen met het getuigenis der H. Schriftuure bevestigen, maar de getuigenisse der Vaderen zal men matiglyk gebruiken mogen, voornamentlyk ter

plaatse daar men de Papisten van hare hardnekkigheid moet overtuigen, maar de namen der nieuwe Scribenten zal men in de Predicatiën geheel nalaten.

PETRUS DATHENUS,
Electus hujus Synodi Præses.
 JOHANNES CUBUS,
alter hujus Synodi Notarius.

Van deze afdeeling der particuliere synoden en klassen der Nederlanden hebben Ypeij en Dermont eene authentieke kopij bewaard gevonden in de handelingen der synode van Noord-Holland, tussehen die van den 7 van grasmaand en die van den 15 van herfstmaand des jaars 1580. Wij hebben het afschrift dezer afdeeling aangetroffen in het M. S. in quarto van Ds. Petrus Cabeljauw, hetwelk bewaard wordt in de bibliotheek van de Kloosterkerk te 's Gravenhage (bl. 249). Genoemde schrijvers zeggen, dat men zich in de Nederlanden niet of zeer weinig naar die afdeeling geschikt heeft, maar de leden dier Dordtsche synode voorzagen wel, dat deze verdeeling in den loop der tijden groote verandering zou ondergaan en noemden haar daarom ook slechts eene *afdeeling by provisie* (Ypeij en Dermont, Gesch. d. Ned. herv. Kerk, II, aantek. bl. 43).

Afdeeling der Particuliere Synoden, by provisie, tot dewelke de Classes hare Gedeputeerde schikken zullen, beraamt in 't Synode van Dordrecht, gehouden A°. 1578.

HOLLAND.

Noord-Holland heeft 4 Classes.
 waar van is.

1. Alkmaar, Hoorne, Enckhuyzen, Edam.
2. Amsterdam, Wescpe, Muiden, Naarden.
3. Haarlem, Kennemerland.
4. Rhyndlandt.

Deze 4 Classen maken een Synodus.

ZUID-HOLLAND, met het Land van VOORNE heeft vyf Classes, als Delft, 's Gravenhage, Rotterdam, Dordrecht en Briele, welke maken een Synodus.

ZEELAND.

Gansch Zeeland heeft 4 Classes.

1. Walcheren.
2. Zuid-Beveland.
3. Tholen en St. Maartensdyk met Remmerswale.
4. Schouwen en Duiveland, met Sommelsdyk.

Deze 4. Classes maken een particuliere Synodus.

BRABANT.

heeft 6. Classen.

1. Antwerpen, Mechelen, Lier, Herenthals.
2. Brussel, Halle, Enguien, Vilvoorden.
3. Loven, Thienen, Aarschot, Diest, Sichein, Leeuwe, Helmond.
4. Breda, Bergen op Zoom, Roozendaal, Hoogstraten, Thurnhout.
5. 's Hertogenbosch, Eindhoven, Tilburg, Oosterwyk, Beke.
6. Grave, 't Land van Kuik.

Deze maken een particulier Synode.

't GRAAFSCHAP VAN VALKENBURG.

heeft 2. Classes.

1. Maastricht, Maaseik, Hasselt, Weerdt.
 2. 't Land over de Maze, Limborg, Aken, met de omleggende Kerken.
- Deeze maken een particulier Synode.

GELDERLAND.

De Veluwe, 't Ryk van Nymeegeen, met de Betuwe, maken een Synode.

HET OVERQUARTIER.

't Graafschap Zutphen en den Berg, maken eenen Synodum particulier.

UTRECHT.

1. 't Sticht van Utrecht met zyne Dorpen tot Langbroek, een Classis.
2. Montfoort en Ysselstein, een Classis.
3. Wyk met zyn Dorpen, een Classis.
4. Amersfoort met zyn Dorpen, een Classis.
5. Rhenen met Amerongen, een Classis.

Deze 5. Classen maken een particulieren Synodum.

WESTVRIESLAND.

Oostergouw, een particuliere Synodus.

Westergouw, een particuliere Synodus.

Sevenwolden, een particuliere Synodus.

GRONINGERLAND.

Groningen, met zyn Steden en Dorpen maken een particuliere Synodus.

OVERYSSEL.

Drenthe, Twente, Lingen, maken een particuliere Synodus.

VLAANDEREN.

Gent, Brugge, Kortryk en Oudenaarde, maken een particuliere Synodus.

Yperen, Dixmuide, Veurne, Nicuwoort, Meenen, en Westlangs, de Leye, Cassel, Bergen, Bourbrug, Grovelingen, maken een particulier Synode.

HENEGOUWEN.

Henegouwen en Walsch-Brabant maken een particuliere Synodus.

Artois en Lalaing maken een particuliere Synodus.

Cambresis maakt een particuliere Synodus.

Basse Flandre, Tournay, Lille maken een particuliere Synodus.

Namur, maakt een particuliere Synodus.

Limborg met Liege maakt een particuliere Synodus.

De verstrooyde Walsche Kerken in de Nederduitsche Provinciën maken een particuliere Synodus.

De verstrooyde Kerken in Engeland een particuliere Synodus.

De verstrooyde Kerken in Duitsland een particuliere Synodus.

Summa, in alles maken 24 particuliere Synoden.

De Classes en Kerken welke verordent zyn om de particuliere Synodus

te beroepen, zyn deze, aan welk men alle zwaarigheid overschryven zal, Hoorne in Noord-Holland, Leyden in Middelholland, Dordrecht in Zuid-Holland, Middelburg in Zeeland, Gent in Vlaanderen, Yperen in West-Vlaanderen, Brussel en 's Hertogenbosch in Brabant. Item zyn verkoren de Kerk van Delft en Antwerpen over de Nederduitsche Tale, en de Walsche Kerke van Antwerpen, om den toekomenden Synodum Nationalem te beroepen.

Dus bestemt in 't Synodo van Dordrecht Ao. 1578.

PETRUS DATHENUS,

Synodi Praeses.

ARNOLDUS CORNELII,

Scriba.

PROVINCIALE SYNODE GEHOUDEN TE HARDERWIJK.

1580.

Tot dus ver waren het Holland en Zeeland vooral, die onze aandacht hebben getrokken. Thans wendt zich onze blik ook naar de andere Noord-Nederlandsche gewesten en bijzonder naar Gelderland, waar des prinsens broeder, graaf Jan van Nassau, den 10 Maart 1578 tot stadhouder is aangenomen. Hij is de hoofdbewerker geweest der *Unie van Utrecht*, die de noordelijke gewesten vereenigde, en heeft de hervorming in zijn gewest zoo bevorderd, dat in 1580 eene *synode te Harderwijk* kon gehouden worden, wier handelingen wij thans zullen mededeelen.

De vrede van Matthias heeft geen vrede gesticht, maar vijandschap en oproer gebaard. Het waren vooral de Gentenaars, die zich aan de grootste buitensporigheden schuldig maakten. In strijd met alle verdragen wilden zij de superstitie der roomsche religie niet meer dulden. Zij verdreven priesters en monnikken, wierpen kerken en kloosters omver, plunderden de woning van den bisschop van Iperen, sleepten de aanzienlijkste voorstanders van het roomsche geloof naar de gevangenis, knoopten de bekende papisten Visch en Hessels zonder eenigen rechtsvorm op en lieten zich door geen eerwaardij van onderdom, noch deffigheid van deugd, noch achtbaarheid van magistratschap betengelen. [De gezanten der staten konden er niets tegen uitrigten. De prins wist er ook weinig raad toe, en allen „daar eenighe vonk van reede en bescheydenheit in schindelde” riepen wraak over die balsturigheid der Gentenaars. Het was geen wonder, dat de Walen, bevreesd en voor het minst *malcontent*, hunne roomsche religie met de wapenen zochten te verdedigen, en „dat die van Artoys, van Henegouwen, ende van Douway, tot Atrecht, den 6 Januarij, Anno 1579, een Verbondt maecten, en besworen de Unie, de Catholijcke Religie, den Koningh en de Pacificatie van Gendt, te mainteneren, en tegen te staen alle die den Religionsvrede wilden inbrengen” (Van Meteren, b. IX, fol. 148 verso).

De prins had reeds vóór lang, twijfelende aan de duurzaamheid eener algemeene bevrediging, een nader verbond van de noordelijke gewesten met Holland en Zeeland gewenscht. De geschillen van de Gentenaars en Walen, en het wantrouwen tusschen den hertog van Anjon en den Paltzgraaf, daarna het verbond van Atrecht, en eindelijk een inval van den vijand in Gelderland schijnen die verbinding bespoedigd te hebben. Door middel van graaf Jan van Nassau kwam zij te Utrecht tusschen de gemagtigden van Gelderland en Zutphen, Holland en Zeeland, het Sticht van Utrecht en de Friessche Ommelanden tusschen de

Eems en de Lauwers tot stand. Op den 23 Januarij 1579 werd zij in het groot kapittel-huis ten Dom geteekend en zes dagen daarna van het Utrechtsche raadhuys plegtig afgekondigd (Bondam, *de foedere Trajectino*; Paulus, verklaring der Unie; 's Gravensande, de Unie van Utrecht herdacht, en Royaards, redevoering ter historische herinnering der unie van Utrecht voor 250 jaren gesloten, in het tijdschrift voor geschiedenis, statistiek en oudheden van Utrecht, d. IV, st. I.). Zoo als meer anderen later tot deze unie toetraden, was het niet voor 3 Mei, dat de prius haar teekende, toen het zich liet aanzien, „dat van de geunieerde provincien de ordre meest komen om de vervallen saken te remedieren” (Bor, d. II, b. XIII, fol. 102, bl. 51a).

Deze unie bepaalde, dat de provinciën ten eeuwigen dage verbonden zouden blijven, als of zij maar één enkel landschap waren, onverminderd de bijzondere privilegien, vrijheden, regten en gewoonten van ieder landschap, stad of ingezeten, en ten opzigte van de godsdienst luidde art. 13 als volgt:

„13. En so veel 't point van de Religie aengaet, sullen hem die van Holland en Zeeland dragen na haerliedcr goed dunken, en d'andere Provincien van deser Unie, sullen hem mogen reguleren na inhoud van de Religions-vrede bij de Eertshertog Mathias, Gouverneur en Capitein Generael van dese Landen met die van sijnen Rade by advijs van de Generale Staten alrede geconciepeert, of daer in generalijk of particulierlijk alsulken ordre stellen als sy tot rust en welvaert van de Provincien, Steden en particuliere Leden van dien, en conservatie van een yegelijk Geestelijk en weerlijk sijn goed en gerechtigheid dienelijk vinden sullen, sonder dat hem hier in by enige andere Provincien eenig hinder of belet gedaen sal mogen werden, mits dat een yder particulier in sijn Religie vry sal mogen blijven, en dat men niemand ter cause van de Religie sal mogen achterhalen of ondersoeken, volgende de voorschreven Pacificatie tot Gent gemaeckt.” (Bor, a. pl. bl. 28).

Door dit artikel der Utrechtsche unie wordt niet alleen bij al de verbondenen bevestigd, dat ieder particulier in zijne religie vrij zal blijven, zonder enig achterhalen of onderzoek, maar ook aan Holland en Zeeland werkelijk geschonken, wat door de Gentsche pacificatie slechts voorwaardelijk was toegestaan, om ten opzigte van de godsdienst naar hun goeddunken te handelen; maar mogt men in Holland en Zeeland ook goedvinden om de nitoeffening der roomsche religie, als contrarierende den evangelio, te doen ophouden, zouden evenwel de overige provinciën zich gedragen naar den religions-vrede van Matthias en den hervormden, in genoegzamen getale aanwezig, vrijheid van openbare godsdienst-oefening verleenen, of al zulke orde mogen stellen, als voor rust en welvaart dienstig geoordeeld werd. Het is dan wel waar, dat bij de unie geen denkbeeld van een hervormd verbond heeft bestaan en er geene sprake was van eene heerschende leer (Het dertiende artikel der unie van Utrecht, door mr. G. A. de Meester, in de bijdragen voor vad. gesch. en oudheidkunde door mr. Is. An. Nyhoff, d. IX, bl. 241), maar zij was toch niet in het voordcel van de katholieken en het had er wel iets van, als of de hervormden zich het deel van den leeuw uit de fabel schonken, door verdraagzaamheid voor zich te eischen daar, waar zij nog de minderheid hadden, en die aan hanne tegenpartij te ontzeggen, waar de meerderheid aan hunne zijde was (Borgnet, *Philippe II et la Belgique*, p. 132, aangehaald bij Arend, alg. gesch. des Vaderlands, d. II, st. VI, bl. 297; zie ook mr. Groen van Prinsterer *Archives de la maison d'Orange-Nassau*, VI, p. 537). Het is zeker, dat de hervormde belijdenis bovendien van deze unie goeden dunk voor de toekomst hebben mogt, én om den ijver voor de hervorming van het hoofd der unie, Jan van Nassau, én om den invloed welke van Holland en Zeeland, die twee magtige provinciën, insgelijks der hervorming toegedaan, op de overige gewesten te wachten was. Die verwachting werd dan ook zoo spoedig bewaarheid, dat reeds vier jaren later kon beraadslaagd worden: „of nu niet geraden was dit artical (13) sulx by gemeen consent te ver-

anderen, dat aengesien alle de Provincien, door Gods genade, de Evangelise Gereformeerde Religie nu eendrachtelijk hadden aangenomen, sy daer by souden blijven, sonder eenige veranderinge daer in te mogen doen, als met gemenen consente van alle de Bondgenoten, en ook den anderen met lijf, goed en bloed daer in te maintaineren en beschermen, om also te voorkomen dat in toekomende tijden door veranderinge van Religie geen scheuringe mocht werden gepractiseert of te wege gebracht onder de voorsz. Provinciën of Leden van dien." (Bor, d. II, b. XVIII, bl. 404). Er is echter niet op *geresolveerd*, zoo als Bor, Hoofd en anderen schrijven. In de resolutiën der algemeene staten is geen bondgenootschappelijk besluit ter verandering van dit artikel te vinden. Het is gebleven zoo als het was (Van Wijn, bijvoegsels op Wagenaar X, bl. 70 verv. en Mr. de Meester, het dertiende artikel der unie van Utrecht, t. a. pl. bl. 242).

Wij vestigen thans ons oog op Gelderland, waar de ingenomenheid met de nieuwe leer zich al vroeg openbaar had. Wij weten ook welke opwekking van godsdienstzin daar niet minder dan in de overige gewesten in de vijftiende eeuw heeft plaats gevonden. In het Karthuiser klooster Munnikkenhuizen bij Arnhem heeft Geert Grootte vertoefd en ging hij van daar uit om boete en bekeering te prediken. Johannes Brugman woonde in het minder-broeder-klooster te Nijmegen, als hij niet rondreisde met het zelfde doel als Grootte een tijd lang deed. In Zutphen hebben mannen als Zerbolt en Johannes Busch het verlangen naar meer kennis en godsvrucht opgewekt en de broeders des gemenevens, die edele voorbereiders der hervorming, verspreidden zich door de provincie en hadden reeds vroeg hunne fraterhuizen en bloeiende scholen in Nijmegen, in Doesburg en in het schatrijke Harderwijk (Verhandeling over de broederschap van G. Grootte en over den invloed der fraterhuizen enz. door G. H. M. Delprat, bl. 131, 145, 161). Toen de hervormers in Saksen waren opgestaan, had Gelderland goede gelegenheid om met hunne leer van uit Embden bekend te worden, waar Luthers schriften reeds in 1519 openlijk werden verkocht, en hoe dicht was men tevens bij Wezel, die moeder der geuzen. De kettersche boeken vond men dan ook in 1523 te Harderwijk, in 1526 binnen het klooster Marienakker bij Rossum, in 1529 te Zutphen (Gesch. der herv. in de Nederlanden, door C. G. Montijn, II, bl. 204). Hoe vele der geschriften niet alleen van Luther en Melancton, maar ook van Zwingli en Calvijn, van Bullingerus, Bugenhagen, Regius, à Lasco en anderen werden van 1544 af in de nederige pastorie van Garderen gelezen (Dr. W. Moll, Joh. Anastasius Veluanus en «der leken wechwyser», in het kerkhistorisch archief, verzameld door N. C. Kist en W. Moll, d. I, bl. 41), en ook in Venlo, Kuilenburg, Harderwijk werden deze en dergelijke boeken zelfs in de weeshuizen en op de scholen ingevoerd. Hierbij voegde zich ook het woord der prediking, als van den geleerden Geldenhauer in Tiel (1524), van den pastoor Koenraad Renckum te Harderwijk (1543), van den kapellaan Kamerluick te Venlo (1549) en van den prior der predikheeren Vermolanus te Nijmegen (1550). Alzoo blijkt overvloedig, dat Gelderland in de algemeene beweging dier tijden niet achter gebleven is, en dat de hervorming ook daar, als elders, door Roomsche geestelijken uitgelokt en bevorderd werd, gelijk Karel van Gelder reeds in 1525 erkent, als hij schrijft «*apud ecclesiasticas personas non minimam hujus mali partem latere*». (Zie zijn brief aan paus Clemens VII, in de stukken voor de Vaderl. hist. uit de verzameling van Mr. G. van Hasselt, II, bl. 72).

Deze Karel van Gelder heeft de *Lutheriana heresis*, gelijk hij haar noemt, zwaar vervolgd en zijn dood, die in het midden van 1538 viel, was den hervormden van Gelderland eene ware verlossing. Zij ademden vrijer onder zijn opvolger Willem van der Marek, die door den verlichtten Hereschbach onderwezen was, maar geraakten op nieuw in nood, toen

Karel de V heer van Gelderland werd. Echter hebben zijne scherpe plakaten tegen degenen, die zich contrarie het heilig Christengeloof gedroegen, weinig kwaad gebaar, *quamvis nulla Geldriae urbs foret, in qua non multi, quibus melior sensus esset, notari poterint.* (Schoock, de bonis vulgo ecclesiasticis dictis, p. 459). Misschien vreesde hij zelf zijn nieuw verkregen gewest zoo hard te slaan, en hebben zijne handlangers, zoo als Barend Gruwel, er eer verzet dan medewerking bij de regeringpersonen gevonden.

Intusschen ging de prediking der nieuwe leer in stilte voort en vond veel bijval bij het volk, niet alleen in de voornaamste steden van Gelderland, maar even zeer op het platte land, in de Tielcr- en Bommelerwaard, in de Betuwe en op de Veluwe vooral. In 1550 klaagde het hof van Gelderland, in een brief aan de landvoogdes Maria, dat de pastoors van Well en Berghen (niet ver van Goch, in het overkwartier van Gelderland) zeer besmet waren met verscheidene haeresiën, waar ook de heer en vrouw van Well niet vrij van waren, „soe dat te vermoeden is, dat sy voel van de inwoenderen der vorseñ twee dorpen, alwaar sy langen tijt gewoent hebben, mede geïnfecteert ende geseeduert moegen hebben.” (Onuitgegeven stukken betreffende de geschiedenis der Spaansche heerschappij en die van den opstand tegen Spanje, bijzonder in Gelderland. Bijdragen voor vad. gesch. en oudheidkunde door Is. An. Nijhoff, d. III, bl. 30). Te Drumpt bij Tiel werd in 1561 door verboden predikanten geprekeet, „tot welke verboeden sermone grote mennichte van vollick, soe burgers ende burgersters wter deser statt Tiel gaen te hoeren” en dat was moelick te beletten „overmit hon luiden groten getall.” (Onuitgegeven stukken ter aangeh. pl. V, 220). Ook in de Nederbetuwe te Lienden en Maarik werden in 1565 conventiënen van ketters gehouden en lag de heerlijkheid Batenburg in Maas en Waal in zware verdenking, „als dat nielt alleen eena, maer veele, ende verscheyden kettersche verdamdte secten ende opiniën des gloves, ende predicanten, die hett gemeyne schlechte volck verleyden, wesen sollen.” (Onuitgegeven stukken t. a. pl. III, 47). In den Bommelerwaard waren ter zeldrer tijt vele sectarissen van kwade opiniën, „als nyet to den heyligen Sacramente des altaers gaende, ende daer van ende oick van den heyligen doopsel schandelick sprekende,” en te Hedel bevond zich een predikant, die „zeer schandaleuselick ende ketterlick” predikte, welke ook niet gemakkelick te vangen was, zonder gevaar, dat hij weder ontweidigd worden zou, aangemerkt hij „van grooten aenhanck ende toestandt is” (Onuitgegeven stukken, t. a. pl. 188 en 192). Te Gameren, een klein half uur van Zalt-Bommel, hield zich een wever op, zijnde een kettersch predikant. Eene groote menigte, sommige wel van één of tweehonderd personen, zoo burgers nit gemelde stad als anderen, gingen derwaerts om de predikatie te hooren. Met voorzigtigheid moest hiertegen gehandeld worden, wijl Bommel eene sterke stad was, „vuyt wellicke die oproerische rebellen und kettersche seer harit und qualick te verdrijven sollen wesen.” Hoe ijverig de ambtman van Bommel, Bommeler- en Tielcrwaard, Albrecht de Ruyter, zich ook kwijten mogt, kon hij niet verzwijgen, „soe, Godt betert, in allen plaetsen onder der gemeynen, als oick nu ter tyt hier to Boemel, durch den ketterschen predicanten mit kettery seer onsteken syn, ende alle dagen woe langer woe arger.” Wat men ook op lijfstraffe verboden had, het mogt niet baten. Men was nu begonnen onder de voor- en namiddagpreek „duysche salmen int openbair in der Kereken” aan te heffen, en als dat niet krachtig werd belet „hier to Boemel die kettery soe groet worden soll, dat se int eynde niet waill te behynderen syn soll.” Tot troost voegt genoemde ambtman er bij: „Godt heb leff, den ganssen ruet van Boemel isset van gansser hartien van dese handelonge gans leet ende dair syn noch soe waill mans als vrouwen volce deuote hartien, die dit werck niet aen en steet.” (Onuitgegeven stukken, t. a. pl. III, bl. 35 en VI, bl. 264, 265).

Te Nijmegen werd op eenige plaatsen, als op het Jodenkerkhof buiten de stad en in eene woning, uitgang hebbende op het St. Antonie's kerkhof, gepredikt, en te Venlo kwam ie-

deren zondag een predikant met eene groote schare uit de omliggende dorpen prediken in het gezicht van de stad. Eene menigte van burgers kon niet weerhouden worden om hem te gaan hooren, zoodat zijn aanhang al groeide. Hij is echter buiten de muren gehouden, hoe ernstig men ook verzocht om hem in te laten, „glich bynnen Nymwegen ind Ruremund vorgenomen is.” (Onuitgegeven stukken, t. a. pl. III, bl. 193, 195, V, bl. 209, 210).

Diezelfde prediking geschiedde onder grooten toeloop van volk in het graafschap Zutphen, en reeds zeer vroeg te Koppel en te Grol, in welke eerstgenoemde heerlijkheid van Johan van Pallant al lang voor 1560 geen mis meer gecelebreerd werd, en in welke laatste plaats het allereerst van al de Geldersche steden de ketterij werd bespeurd (Stukken voor de vaderl. hist. v. van Hasselt, I, bl. 28 en 377). Niet minder op de Veluwe, te Elburg en Harderwijk bovenal, was de prediking den volke diep ingegaan, zoodat de inquisiteur Barend Gruwel in 1547 reeds reden had om te klagen over het verval van de Roomsche godsdienst en het heilig ambacht der misse, alsook over het verzet van de Harderwijksche magistraat en burgerij tegen zijne ijverige werkzaamheid (Moll, Johannes Anastasius Veluanus, t. a. pl. bl. 21).

Maar toen na de eerste helft van het jaar 1566 de tijding door het land liep, dat in Vlaanderen, Brabant, Holland en Utrecht „aver al by die nye praedicauten gepreeckt” werd, traden de hervormden in vele plaatsen moedig te voorschijn. Wel tweehonderd burgers van Harderwijk liepen naar het raadhuis, eischende, dat hun pastoor, die een dief was en van wien zij het heilig sacrament met geen goede conscientie ontvangen konden, zou worden afgezet, verlangende tevens, dat burgemeesters en schepenen hun een predikant zouden geven „die idt woerd goidts louter ind reyn preeckte.” Weinige dagen daarna riep het volk in de straten: „vive le geantz, daer compt een Predicant invaeren mit een schuyt van der Elburch!” Die predikant werd vergezelschaft door den burgemeester en secretaris van Elburg met nog twee gezellen, een uit Utrecht en een uit Hattem. Hij nam zijn intrek bij Hendrik de Haes, waar een paar inwoners van Harderwijk, en ook de secretaris Daniel Reusen zich bij hem voegden. Toen gevraagd werd, waar de predikant prediken zou, voor het raadhuis of op de markt, antwoordde de Harderwijksche secretaris: „Wuerom en preeckte hy in der Kercke nyet, daer die beelden staen; die Apostelen hadden wel in Heyden Kercken geprediekt, waarom soll deser Predicant hem beschromen in der Kercken te prediken?” Des anderen daags na den maaltijd en den daarop volgenden morgen werd in de kerk van het klooster gepreekt, waarna de secretaris en burgemeester mede naar het huis van de Haes zijn gegaan, „om mitten Predicant en de Burgemeester en Secretaris van der Elburch goedt chier te maecken.” Den predikant werd op bevel van schepenen goud en zilver tot eene vereering gepresenteerd, „dat hy nyet en heeft willen accepteren.” Zijne vertering is van stadswege voldaan, even als de vracht en de wijn, toen hij met een schuit naar Nijkerk is gebracht. Daarna ontving de regering van Harderwijk nog een brief van hem, hoofdzakelijk inhoudende, „dat sy in oir aengeheven geloeff volharden solden”, en zij heeft hem geantwoord, dat hij tot Harderwijk in hare dienst mogt komen. Deze predikant was Johannes Lydenius, geboren in de stad Grave, wonende bij Embden, waar hij leeraar was. (Deze Lydenius, door Meiners ook Lindenus of Lindensis genoemd, werd door de Embdensche gemeente zeer gebeden om den 1 October 1568 de dienst bij haar te aanvaarden, maar weigerde dit, omdat hij eenigzins aan die van Goreum verbonden was. Een maand later is hij evenwel te Embden bevestigd, waar hij tot aan zijn dood, 1573, het evangelie gepredikt heeft (Oostvrieschlands kerk. gesch. I, bl. 459). Kort daarna is een tweede predikant van Elburg gekomen en deze was de beroemde Jan Arendsz., Alkmaarsche Korfmaker en eerste hagepreker in Noord-Holland (Brandt, hist. d. reform. I, bl. 316—318 en men zie verder over hem de bladzijden in het register aangehaald). Hij was behalve

door zijne Elburgsche vrienden, nog door Reinier Kant vergezeld, die even groot voorstander van de openbare predikatie was en eerste onderling der Amsterdamsche gemeente (Ned. archief, II, bl. 49, de noot en III, bl. 297). Zijn preek in het monniken-klooster is door beeldbreking gevolgd, die niet te stuiten was, hoe de stads-secretaris ook riep: „holt, holt borgers, men salt ordentlick doen afnemen!” Hij is des anderen daags naar Amsterdam vertrokken. Nogmaals is Lydenius in de stad geweest, en toen de burgemeester met eenige Harderwijkers hem naar Elburg begeleidde, hebben zij van daar weder een anderen predikant medegebragt. Deze was Dr. Albertus van Hardenberg, uit Overijssel afkomstig, aanverwant van paus Adriaan VI, vriend van à Lasco en hofprediker bij den verlichtten aartsbisschop van Keulen, Herman van Wied. Hij is eindelijk predikant te Bremen en te Embden geweest. Hij moet reeds hoog bejaard zijn geweest, toen hij Harderwijk met zijne prediking kwam stichten (Meiners, t. a. pl. I, bl. 452—455). Eindelijk kwamen nog ongevorderd twee predikanten te gelijk. De eene was Verstege, de welbekende Johannes Anastasius Veluans, die *der leken weghwyser* geschreven heeft, en de andere Otto van Heteren, die ook, toen Veluans wegreide, op verzoek van den magistraat langeren tijd te Harderwijk gebleven is (Zie de bekentenis van Daniel Rensen in de stukken voor de vad. hist. van mr. G. van Hasselt, II, bl. 87 verv.). In Elburg was de ijver voor de hervorming niet minder ontvlamd en toen de gouverneur, graaf van Meghen, een bevel zond om geen predikanten in te laten, riep de secretaris, dat dit te laat kwam, wijl zij er al een hadden. Al de beelden der kerk werden op twee vuren verbrand, de zilveren ornamenten en reliquiën verbrijzeld, zelfs de klokken-tonnen weggenomen, opdat geen ave Maria meer geluid worden kon, en daarna is de predikant met gewapende optogt in de kerk gelcid, terwijl den priester bevolen werd, om niet te prediken, noch den kansel te beklimmen (Zie de beschuldigingen van Alva in de stukken voor de vad. hist. v. van Hasselt I, bl. 331—333). Zoo algemeen was die opgewondenheid op de Veluwe, dat het hof van Gelderland in November 1566 aan de schouten van Dorenspijk, Nijkerk, Putten en Ermelo, ten dringendste heeft aanbevolen, om de klokken te luiden, als predikanten kwamen prediken, of ketters en schelmen de beelden der kerken wilden breken. Zij moesten de huislieden ijverig aansporen om dat kwaad tegen te gaan, en hun verzekeren, dat als zij die predikanten en beeldstormers doodsblegen of wonden toebragten, hun dit niet tot boeten of breuken, maar ter contraire tot lof en genade wezen zou (Onuitgegeven stukken t. a. pl. VIII, bl. 73, 74). Arnhem was in 1566 ook niet buiten verduking, dat predikanten uit Deventer waren ingehaald, en dat die van de schepeustool en van de burgers „der nyeuwer religien ende geuseryen” waren toegedaan (Instructie van de vraagstukken ende articulen, om informatie te nemen bynnen der Stat Aernhem, op 't gene wes in die gedoghte Stadt in den jaere XV^c ende LXVI, ofte daeromtrent, geschiet ende gebeurt is; Stukken voor de vad. hist. v. van Hasselt, I, bl. 63). Te Nijmegen vergaderden de hervormden op het Valkenhof. Daar hielden zij openlijke predicatie, waarbij met een blaauwen zak onder of na de sermocn werd omgegaan. Het bleef niet onopgemerkt „dat een deel oer vierroers onder die lappen hadden” (Stukken v. van Hasselt I, bl. 288—290). In Venlo werd al digter bij de stad „voor een grossen getal van auditoren” gepredikt, maar in Roermond hadden de hervormden al spoedig de kerk opengebroken, er nieuwe sloten aan laten maken om haar vrij te kunnen gebruiken, en den schout den spotnaam van koster gegeven, wijl een priester de sleutels zijner kerk bij hem te bewaren had gesteld. Ook scholden zij in het voorbij varen de burgers van Venlo, „dat sy blothonde wren”, dewijl zij de geuzen gedwongen hadden om de predikanten uit de stad te laten vertrekken (Onuitgegeven stukken, t. a. pl. VI, bl. 59). In Kuilenburg werd de predikant van Vianen, mr. Gherrit, ingehaald, de Gasthuiskerk in bezit genomen en de openbare prediking ingesteld, en te Driel in den Bommelerwaard is de kapellaan, toen hij aan het al-

taar kwam om de mis aan te heffen, „met grooter violentie ter Kereken uitgejaecht ende met swyn stanen, kaetzhulger ende andere geweer geslagen” (Stukken v. van Hasselt, I, bl. 235). In het nabij gelegen Zalt-Bommel was het niet anders gesteld. Men bezat er den kapellaan apostaat, Jan van Venray, „*preschant les faulses doctrines de Calvin.*” Het bevel der landvoogdes Margaretha om hem uit de stad te drijven werd voor valsch en „gecontrefeyt” nitgeroepen. Men trok met trommelslag en ontrolde vaandels naar de markt, verklarende, dat men den kapellaan houden zou in spijt dergenen, dien het leed was. Men nam de groote kerk in en droeg banken aan, om er onder de predicatie op te zitten. Men koos gedeputeerden, die een verdrag opstelden, waarbij bepaald werd, dat, behalve des woensdags en vrijdags eenmaal, elken zondag tweemalen gepredikt en na de predikatie zou gezongen worden, en dat de priester onder het sermoen geen missen doen, en niet voor het einde der prediking de klokken luiden, noch weigeren zou om de kerk te openen, als men predikatie houden wilde. Bij de spanning der gemoederen was wel te voorzien, dat, toen de magistraat dat verdrag niet aannam, erger tooneelen volgen en de aanval op de beelden niet achterblijven zou. Hendrik Fobis had zich al uitgelaten, dat hij het beeld van St. Tonis in het water smakken, en *metis in de halve maan* (zoo noemde men het heilig sacrament), als het werd rondgedragen, in de put bij het nonnenklooster verzuipen zou. Ook had Herman de Wever gedreigd St. Severus met een touw naar beneden te zullen trekken. Zoo gebeurde het dan ook, dat eenige gasten vermomd uit de herberg, de vier heemskinderen, uitgingen, op den berg van Calvarie aauvielen, het beeld van de heilige drievuldigheid, in een huiskop op straat staande, en van de lieve vrouw op den hoek van de Gamersche straat, omverhaalden en in de put wierpen. De kerken eelster bleven ongeschonden (Stukken v. van Hasselt, I, bl. 113—115, 256—261, 306—310, 349—353).

Het was ook de volksmenigte niet alleen, die zich in Bommel en elders zoo krachtig voor de nieuwe leer verklaarde, maar hoog aanzienlijke mannen en magtige regeringspersonen bevorderde de beweging ter sluiks, of ijverden openlijk voor haar, zoo als de edele Johan van Pallant, heer van Voorst en Keppel deed (Stukken v. van Hasselt, I, bl. 34—44). Dat bemoeijelijkte de vervolging der zoogenaamde ketterij buitengemeen. Klaes Vijge, ambtman van de Nederbetuwe werd aangeschreven om zekeren schoenmaker te Lienden, bij wien conventieulen gehouden werden, te apprehenderen, maar hij bleef in gebreke om aan dien last te voldoen en antwoordde zelfs niet. Wederom aangeschreven, bejegende hij dit „mit een zeer onbehoorlicke, duystere ende incorrecte andtwoirde”, tot hem afgevraagd moest worden, of hij de plakaten op het stuk van de ketterij wilde nakomen of niet (Onuitgegeven stukken III, bl. 47). En in steden, waar de meeste magistratspersonen, zoo als in Harderwijk, voor het minst suspect waren, was te wachten, geijk het hof van Gelderland zegt, „dat sy sich selfs ende oir mitconsorten in crimine nyet aff setten en sullen willen, voel weyniger straffen” en dat de commissarissen van onderzoek „gheen assistentie, behulp noch aenwijsinge van derselver wet hebben off krijgen” (Onuitgegeven stukken IX, bl. 204). Toen de wreude Alva zijne vonnissen op dit gewest deed regenen, vond hij zoo weinig medewerking, dat de meeste ingedaagden en veroordeelden tijdig konden ontvlugten of zich zoo veilig verbergen, dat zij niet gevonden noch gegrepen werden, en als hunne geconfisqueerde huizen in openbare veiling werden gebracht, vond men, zoo als in Arnhem, geen enkelen liefhebber, die voor een daarvan een duit wilde bieden (Stukken v. van Hasselt, II, bl. 113).

Als nu Alva vertrokken, Requesens gestorven en de pacificatie van Gent tot stand gekomen was, kan het niemand verwonderen, dat overal groote scharen van hervormden te voorschijn traden en openlijke vergaderingen hielden (Schoock, t. a. pl. p. 459). Toen zag men verbaasd, met welken „hauffen das volck sich su dem waren Got-

tesüienst" verdrong. Ds. Faber schreef den 17 October 1578 aan graaf Jan van Nassau, dat de kerk te Arnhem des zondags „voll fleissiger zuhörer" was en de toeloop steeds grooter werd. „Tiel und Wageningen haben das reine *ministerium*, also auch Douszberg und zwey dörfen dabey, nemlich Angerlo und Drempt; Elst und Lenth hoffen wier auch in kürzten tagen in zuhaben. Renen liesz sich wol vernemen. Deutikum, Groll, Lochem, und Hatten werden noch durch die stad Zütphen auffgehalten, doch so bald wir mehr Diener haben, wollen wir mit inen einen versuch thun. — Es sind suust noch andere dörfen auf der Veluwe die auch der Reformation begeren. — Za Nimwegen ist die erste Kirch zu klein und wird die zweite am Sontag schier vol, welches ich selbs gesehen, dan ich am vergangen Sontage daselbs geprediget und *Henricum Fabricium* dahin bracht und presenteret hab." (Archives de la maison d'Orange-Nassau, VI, p. 458—461). In de Roomsche kerken kwam men ten preke bijeen, en mag het van eene enkele plaats gezegd worden „die münche haben selbs die Kirch, ohn unser begeren, gesaubert, auch uns etlich mal selbs sur predigt geleudet," in de meeste gemeenten ontstond spanning en tumult. De hervormden werden ook al stouter in hunne wenschen en waren met de minste kerken niet meer te vreden. In Gelder en Wachtendonk hadden zij zich van de parochiekerken meester gemaakt en in Venlo reeds de tweede kerk in bezit genomen. (Hooft, XIV, bl. 546). De kerkeraad van Nijmegen verlangde „das inen die grosse kirch müchte ingereambt werden, in ansehung das inen die jetzige gar zu enge und klein where." De roomschen verdedigden hun negenhonderdjarig bezit dier groote Stephanskerk; maar bij gelegenheid der begrafenis van eene hervormde vrouw werd die hooflkerk met geweld genomen „geplündert, beraubt, und alle bilder mit solchem tumult zerslagen, das auch ein starcker jung under einem steinern bildt todt gefallen is" (Archives de la maison d'Orange-Nassau, VI, p. 581). Dat volgden de hervormden van de stad Grave al spoedig na. „Par faute que le magistrat ne leur a voulu ottroyer place assés grande pour leur presches, se sont saisis du principal temple et en ont osté les images." (Archives t. a. pl. p. 597.) Terwijl dit in Maart 1579 gebeurde, was de verbittering tusschen roomschen en onroomschen in Arnhem zoo groot geworden, dat den 11 Mei bij de straten gepubliceerd en verboden werd, „dat een yeder, van wat Religien hij sy, eijn ander met woorden ofte wercken nijt irritijeren, smaden of lasteren zoude" (Kronijk van Arnhem, bl. 218), en toen den 20 Junij het lijk van den hervormden Goossen van Wamel in de groote kerk werd ter aarde besteld, begonnen de catholijken zooveel „geschal" te maken onder de preek en het gebed van Ds. Fontanus, dat een strijd tusschen die roomschen en de soldaten ontstond. Door tusschenkomst der burgemeesters is bewerkt, „dat niemandt todt gebleuen sey" ofschoon de roomschen bijlen, korte roers en poigwarts onder hunne kleederen hadden. De gereformeerden namen het zeer euvel op, dat de roomschen een bloedbad onder hunne medeburgers hadden willen aanrigten „umb der stommen Götzen willen", en het was dan ook door de roomschen geschied uit vrees, dat men, als te Nijmegen, „mit dieszer begreiffusuz die bilder tho stormen vorhebbens were." Dat die vrees niet geheel ongegrond was, kan men zien in de moeite, die men in September heeft aangewend om de geruchten tegen te gaan en de uitvoering te beletten van het voornemen tot het zoogenaamd „schoen en slecht macken" van de kerk. Dat de gereformeerden ook het oog op het bezit dier groote kerk wel degelijk gevestigd hadden, blijkt uit hunne supplicatie van den zelfden tijd „om die alde Kerck, diewyll den bruderen-kerk oer to kleyn valt, intoemoegen hebben" (Stukken v. van Hasselt, IV, bl. 43, 182, 263).

Zoo moedig waren de Geldersche gereformeerden van dien tijd en zij vonden grooten steun in hun stadhouder, Jan van Nassau. Deze graaf, doortastend van aard, bevorderde de hervorming op het krachtigst, „wesende hy van deselve Religie." Hij gaf zelf ook het voorbeeld van ingenomenheid met de nieuwe leer, daar hij hare prediking hoorde

« tam Dominicis quam profanis diebus, quoties commoditas ferebat, primum in conclavi, deinceps, cum auditorum numerus cresceret, in atrio, tandem, nec atrio quidem multitudinem capiente, in arca et sub dio». (Brief van Jan van Nassau in scrijnium ant. van Gerdes I, p. 103). Hij verwijderde de regeringsleden door Alva aangesteld en koos anderen, die zijne oogmerken niet tegen werkten, in hunne plaats. Hij stelde predikanten bij het krijgsvolk aan en liet aan zijne soldaten toe, *« se mesler du fait de la religion»*. Hij strafte ook de oproerige bewegingen der hervormden niet. Hij verhoogde zich in hun schoonmaken van de roomsche kerken en schrijft met opgetogenheid van het *« herlich freudenfeuer»*, waarep, zoo als te Tiel, de beelden werden verbrand (Archives de la maison d'Orange-Nassau, VI p. 484, 494—498.) Vele roomschen waren daarom bitter op hem gebeten, maar niet weinigen der zijnen waren even ontevreden, want hij was hun nog te laauw. Voorwaar, het was toen wel *« een schorre tijd om te regeren!»* (Hooft, XIV, bl. 546). Onder zijn bestuur is echter het getal van wel gevestigde hervormde gemeenten in Gelderland nog maar zeer gering gebleven, wijl het bijna overal, behalve in steden als Nijmegen, Arnhem, Zutphen en Harderwijk, aan predikers ontbrak. Eerst in 1580 werd de gemeente te Haltem gesticht, drie jaren later die van Elburg, en op de meeste dorpen duurde het tot in de laatste jaren van de zestiende en tot in het begin der zeventiende eeuw, eer de geregelde dienst des woords er kon worden ingesteld (Ypeij en Dermont, gesch. der Ned. herv. kerk, II, bl. 87).

Zoodanig was dan de toestand der hervormde kerk in Gelderland, toen de synode te Harderwijk in 1580 gehouden werd. Uit hare handelingen blijkt, dat reeds vroeger, waarschijnlijk het jaar te voren, zamenkomsten of synoden te Zutphen en Arnhem hebben plaats gehad (art. 3 en 6), doch die van minder beteekenis zullen geweest zijn. Ook de handelingen der Harderwijksche synode hebben weinig bekendheid gekregen en er schijnen niet veel afschriften van gemaakt te zijn. In den loop der jaren werden zij al zeldzamer gevonden, maar de hoogleeraar H. J. Royaards heeft haar aan de vergetelheid ontrukkt, door in het Archief voor kerkelijke geschiedenis, d. X, bl. 171—181, een copie bekend te maken, welke de geleerde Petrus Bondam genomen had naar een oud exemplaar dier Harderwijksche acta, hetwelk hij zegt te berusten ter secretarie van Elburg, lade 3, n°. 48.

Uit het opschrift dier handelingen zien wij, dat die synode des namiddags den 31 Mei 1580 geopend en reeds den 3 Junij daaraanvolgende weder gesloten is. De spoed van hare werkzaamheden werd hoogstwaarschijnlijk door geest te groot getal van leden belemmerd. Zij schikte zich ook in vele hoofdbepalingen naar de artikelen der Dordtsche synoden. Wat enige wijzigingen betrof, hield zij zich aan hetgeen daarvan reeds in de zamenpreking te Zutphen en Arnhem besloten was, en hare geheele ordening telt slechts 22 artikelen met enige weinige *particularia*.

In het eerste artikel zien wij Otto van Hetteren tot president, Jacobus Wedaeus tot assessor en Johannes Ceporinus tot scriba verkozen. Van dezen Otto van Hetteren hebben wij reeds aangezekend, dat hij in het laatst van 1566, tegelijk met Anastasius Veluanus, te Harderwijk gekomen is en, toen deze weder wegreide, er op verzoek van den magistraat prediken bleef. In den nood van het volgende jaar is hij waarschijnlijk naar den Palts geweken, werwaarts toen zoo velen hun toevlugt genomen hebben. Tien jaren later kwam hij uit datzelfde veilige land te Harderwijk terug, waar hij beroepen was, en heeft er het evangelie gepredikt tot aan zijnen dood in 1591. (Ypeij en Dermont, t. a. pl. II, bl. 84 en 85). Dat hij tot voorzitter der synode benoemd werd, pleit voor den goeden naam, dien hij bij de kerkelijken in Gelderland bezat. Van zijn assessor Jacobus Wedaeus is niets bekend. De Jongh noemt hem ook niet in zijn *Naamlijst van alle predikanten onder de Geldersche Synode* en de hoogleeraar Royaards oppert het vermoeden, dat hier wellicht de assessor nit

de onderlingen gekozen is (Archief voor Kerk. gesch. X, bl. 171, noot 2). Nopens den scriba Joannes Coporius weet men, dat hij predikant te Nijmegen was, van waar hij echter in 1585 door de Spanjaarden verdreven is en twee jaren later werd hij te Medemblik beroepen. Nog wordt in de acta van zekeren Ds. Bejersius en van den ijverigen Arnlemschen predikant Johannes Fontanus zoo gesproken, dat zij in de vergadering schijnen tegenwoordig te zijn geweest (art. 4 en partie. 5).

Reeds uit het tweede artikel bemerken wij, dat deze Geldersche synode zich aan de *kerkinrigting*, op de Dordtsche synoden vastgesteld, heeft aangesloten. Met het oog op art. 1 en 32 dier synode van 1574 wordt bepaald, dat de *articuli Dordracenses* (de Dordtsche kerkordening) door onderlingen, diakenen en kerkedienaars zullen onderschreven worden. In de benoeming van onderlingen en diakenen (art. 7), in den duur van hunne dienst (art. 14) en in de zamestelling en vergadering der classen en provinciale synoden (artt. 17, 18, 19) «latent die Broeders bliven» bij de bepalingen der nationale synode van Dordrecht 1578. Echter nemen zij ook een enkele maal de vrijheid om merkelyk af te wijken, zoo als in de verkiezing der seniores «uth der magistraet tho doene» (art. 6). Misschien is deze bepaling gemaakt uit aanmerking van den twist, die in het vorige jaar te Leiden was ontstaan en steeds grooter spanning en tweedragt verwekte, den twist namelijk over den invloed, dien de magistraet op de benoeming van onderlingen en diakenen verlangde, en over het toelaten van raadsleden in de kerkeradsvergaderingen (Trigland, kerk. gesch. bl. 173). De Geldersche synode trachtte dien strijd welligt te ontwijken door hare bepaling, dat de onderlingen uit den magistraet zouden gekozen worden. Zij sluit zich ook nauwer dan de Dordtsche synoden bij de regering aan en wil hare hulp telkens hebben ingeroepen (artt. 8, 9, 11, 12, 13, 20, 21, partie. 1 en het slot dezer acta).

In de *leer* schikken zij zich ook naar die van Dordrecht en bepalen, dat de belijdenis des geloofs der Nederlandsche kerken zal onderschreven worden (art. 4). Echter houden zij zich niet aan art. 32 der Dordtsche synode van 1574, hetwelk de confessie ook door onderlingen en diakenen wil onderteekend hebben. Zij verklaren niet eens, zoo als de nationale synode van Dordrecht 1578, art. 53, had gedaan, dat het goed was, als die onderteekening ook door de onderlingen geschiedde, maar bepalen enkel dat de *kerkedienaars* de belijdenis onderschrijven zullen. Indien ook Anastasius Veluanus, die zes jaren lang bij Harderwijk te Garderen gepredikt had, enige geestverwanten op de Veluwe bezat, en indien zijn *Leken weghwijser* in de provincie vele belangstellende lezers vond, dan is wel te denken, dat de geloofsbelijdenis van de Bres, in geheel Calvijnschen geest geschreven, zoo algemeen en onvoorwaardelyk niet kon aangeuomen worden. Het is immers bekend, dat Veluanus een liberaal man was in den edelsten zin des woords, ver verwijderd van allen dogmatisehen ijver en allerminst een aankleever van Calvijn (Moll, Johannes Anastasius Veluanus, in het kerkhistorisch archief, I, bl. 90—102). Daarom heeft deze synode, wenshende de leereenheid met de kerken van Holland en Zeeland te bevorderen, den leeraars de onderteekening der belijdenis voorgeschreven, maar hierbij geen woord van de onderlingen en diakenen gerept. Zelfs had het moeite in om die onderteekening van de predikanten te verkrijgen, wij allen nog geen kennis met die geloofsbelijdenis hadden gemaakt. Om die reden werd dan ook Ds. Bejersius opgelegd voor rekening der synode eenige exemplaren der geloofsbelijdenis te bestellen, ten einde alle kerkedienaars haar lezen en onderschrijven konden (art. 4).

In het *toelaten van priesters, die het pausdom verlaten willen, tot de kerkdienst* is deze Geldersche vergadering minder gestreng, dan de synode van Dordrecht 1574, art. 20 en die van 1578, art. 2. Zoodanige priesters, als zij hunne concubinen trouwen, de pauselijke leer verlaten, zich der geneente inlijven en zich wilden laten examineren, mochten in de dienst blijven, al hadden zij hun examen nog niet afgelegd (art. 21). Dergelyke bepaling heeft de nationale synode van Middelburg, 1581, ook onder hare particu-

laria (vraag 53) opgenomen, waarschijnlijk op voorstel van Johannes Fontanus, als afgevaardigde van Gelderland op die Middelburgsche synode tegenwoordig. Tot zulke bepalingen werd men gedrongen, omdat anders de plaatsen dier priesters bij honne suspensie, door andere roomsche priesters werden ingenomen. Er was zoo groot gebrek aan predikanten in Gelderland, dat die, bereid om het woord te verkondigen, zich bij eenen stadskerkeraad daartoe aangaven, als zij maar „enichtsins bequam tot desen ampt”, bevonden werden, aanstonds naar eene vacante gemeente moesten gezonden worden, tot dat de classis bijeenkomen, hen beroepen en met hen handelen zou (art. 22).

Nadat eenige particularia behandeld zijn, en de praeses, assessor en scriba de acta met honne onderteekening gesloten hebben, wordt er nog met een N. B. onder aan gevoegd, dat den 24 Junij een algemeene bededag zal gehouden worden, „demnach voele jammers end elendicheits in dem Lande verhanden.” Welke de ellenda van het land in dien tijd was, beschrijft graaf Jan van Nassau kort en krachtig. „Es läuft fürwahr die sache gantz wunderbar und seltzam durch euander, und ist ein arbeitcelig, mühesam, und betrubtes wesen, und nichts dan hin und wieder krieg, unrube, grosz misztrawen, trennung, uneinighkeit, verderben, und erbärmliche klagten. Am einen ort hat man's mit den Spanischen feindt zu thun; am anderen mit den abgefallenen Hern, ländler, und stetten, so sich malecontenten nennen; am dritten, mit unsern eignen kriegsvolek, dem man vor langen zeit her vil schuldig ist; am vierten, mit den bauwren und hanzlenten, welche gantz ufrürisch, so in den Frisischen, Overyzelsen, und in diesen quartier, die etliche tausent starek sein, und vom feindt teglichs je lenger je mehr verhetzt werden; am fünfften, mit unsern eignen freunden und patriotten, bisz man die so verre bringen möge, das sie die vorstehende not und gefahr und was ir bestes sein möge, erkennen, zu leistung und schuldiger gebür bringen kban” (Archives de la maison d'Orange-Nassau VII, p. 328). Van het vorstendom Gelderland en het graafschap Zutphen gold veel van dat alles in volle mate, en waren daar zelfs de beste patriotten onder de magistraten en officieren nog onwillig en onhandelbaar. De mindere man in steden en dorpen was voor een deel den vijand toegedaan, of door verschil van godsdienst onderling in twist, en door de inlegering van eigen of vijandig krijgsvolk ten laatste wanhopig geworden (Archives, a. pl. p. 116). En wat moest uit dit alles worden, nu de edele stadhouder, de ijverige bevorderaar der hervorming de provincie verliet en naar Dillenburg terug keerde? O, het was wel zulke bange tijd, dat al de Geldersche hervormden zich in het gebed om hulp van boven vereenigen mochten!

A C T A

Synodi tot Harderwijk, wellick in den name des Heeren verga-
dert Anno (15)80, angefangen den 31 Maji nae den middach,
den 3 Junii geëndicht.

1. Nae anroepinghe des names Godes, sindt verkoren tot eenen
Presidem Otto van Hetteren, voor een Assessor Jacobus Wedaeus end
Scriba Joannes Ceporinus.

2. Is eerstlick verordent dat die jenige die de *Articulis Dordracen-*
sibus so wel Olderlingen, Diakonen als Kerckendienaers noch nicht
hebben onderschreven sie sulkes noch doen sullen.

3. Den noch mangel is gewest an onderholdinghe des sesten Artikels
des Synodi tho Sutphen, als nemelick dat die Vaders daer se tho luis
zijn behoeren selver anteholden bij den Denacrs angaende den doep
harer kinder end daerbij tegenwoordich tho staene. Is belovet van die
Broeders sij wolden het beste daer in doen.

4. Het is Dr. Bejersio opghelicht etlicke exemplaria van die belij-
denisse des gelovens der Nederlandschen Kercken op des Synodi on-
kosten tho bestellen om van allen Kerckendenaers gelesen end daer nae
onderschreven tho worden, nae den ersten Artickel des Synodi tho
Dordrecht in loco de doctrina.

5. Het sal die kereke tho Nimwegen laten maeken ein gemein
Synodacl boek ongefierlick van tijn boecken gudts paepys daer in
erstlick de acta Synodi Dordracensis end aller provintialen Conventen
des Vorstendoems Gelre ende Graffschop Sutphen geschreeven sullen
worden op onkost aller Kercken der ganser Provintiën, end sol up den
naest komenden Synodum gebracht worden.

6. Soe voele angact die verkesinge der Senioren uth der magistract
tho doene, is voer gudtz angesien, dat nemandt ein Litmate der Kere-
ken recht verkoren sijnde, als tho voeren in lesten Synodo Aernhe-
miensi besloeten sal sulcks behoren off tho slaen; doch sal jeder Kereke
hijr in handelen met der verkesinge als bedeninge nae haerder end der
verkokener gelegenheit.

7. Angaende die denominationen der Older end Diaconen soo wel in
den plaetzen, daer noch geen externa forma Ecclesiae is als daer facies
Ecclesiae is constituert, sal men sich holden nae den XI end XII
artikel des Synodi van Dordrecht.

8. Van den verkoenden persoenen, die bij den andren woenen offte
slapen, cer se ingesegent sindt, is voer gudt geacht quade exempelen,
ergernis, horerijen, onterffuis der kindren, ongehoersaemheit der Oeff-
richteit tho vermijden, dat se nae kerckenordninge sullen se dre maal
oepentlicken ghepromulgiert worden so vere se nicht uthgeropen sindt.

So vere se aeverst int Pausdoem uthgekundicht waren, sullen desser geloffwerdighe tughennis brengen, daer nae als balde oepentlick mit vermanungh end belijdenis der verwanten (dat se hijr in onordentlick end onrecht gehandelt hebben) inghesegent worden. So oeverst enighe wolten sunder confirmatioen also bliven sitten sol die magistraet van den Kerckendenaren, Olderlingen end Diaconen versocht worden om hijr in tho remedieren.

9. In steden end dorpen daer noch Papistische schoelen sind sullen die Consistorialen allen moegelicken flijdt end gude middelen gebrucken, de sulvighe neder tho leggen end aff tho schaffen end hijrom die magistraet ansprecken om die pieteit in die kindren van joeges up in tho planten end onkrudt tho weren.

10. Up die quacstie off ein Kercke bij sich disputatie mach holten ende anstellen mit den doeperen end andren Sectanten, is verdragen dat ein oepentlicke end ordentlicke disputatie blive bij dem dat hijr van in Dordrechensi Synodo besloten is; so voel oeverst angaet besundren collatioen, is voer gudt geacht dat die Denaren des woerds de sich genochsam betrouwen *adhibitis testibus* moegen mit sie reden end conferrieren om sulcker luden nareden voer tho komen.

11. Wannere die wederdoepers anfangen tho predigen end tho doepen dat het oepenbaer wardt, is raetsom befunden, om se tijdlick tho weren dat die Kerckendienaers niet allene oepentlick mit predigen sie sullen refutyren, sunder oeck met etlicke getughen vrimoedicklick in hare versamelinghen treden end hare eerdomen (sic) wedersprecken, endlick die Ocuricheit vermanen, so wolde de sulvige luden daerhen holden, dat se oepentlick hare leer an dael brengen end verdedighen.

12. Soe men noch befindet dat hen end weder die kindren heimelick van den Papen gedoept warden end sy by haren concubinen sitten, sol die magistraet van die consistorialen vermaent worden dat se doch sulkes willen verbijden end verhindren, sintemael haer Ampt is die profanatioen der Sac. die *idola* affhoschaffen end die hurerie tho straffen.

13. So voele die uthroepinghe der pachtinge end verpachtinge kopen end vocopen angaet welcker nae gedaner predication in dem tempel gescheet, sol een jder consistorium bij haer oeffricheit dat sulkes affgeschafft wordt anholden dewijle sulcke dingen nicht behoeren tho gescheen an bestempten platzen daer men den uthelicken Godesdyenst plecht, als die Heere spreekt: *domus mea, domus orationis vocabitur.*

14. Die tijdt hoe langhe die Seniores end Diaconen denen sullen, laten die Broeders bliven bij het advis der Synodi van Dordrecht in den 13 Artickel vervatet.

15. Angaende die Classis is besloten dat gelijk de Gelderlanse provincie in vyer vyrendeel bestaat alsoeck in vyer Classes die kercken gedeelt worden, also dat die Graffschap Sutphen einen Classen constituert, daernaec Aernemh mit die Velue, Nimwegen mit haer gantze vyrendeel, Venlo mit dat auerquartyer end sal desse affdelinge so lange dinen tot dat alle dorpen gereformiert ende die Kercken anwassen.

16. Die Classes sullen gehouden worden alle dre maanden end die hooftsteden sullen den ersten holden end beschreven, doch daer die moet der Kercken erfordert dat men balder bij een komen, sol idem Classi vrij staen.

17. Ho voel uth ener Kercken op den Classe behoeren tho komen, latent die Broeders bliven bij den Synodo Dordrechtsense, daervan handelende in den 12 Artickel.

18. Op desse Classicale versamlinghe sal ein Denaer des oerts daer die Broeders tho samenkomen ein kurte predighe doen oepentliken van einen Artickel nu controvers synde, van welcker vermaninghe die Broeders sullen ordelen end wat mangelt hem broederliek onderseggen tot stichtinghe der Gemeinte daer naech den verclaerden artyckel disputirens wijs tot oeffinghe sonder ostentatie examinieren, censura morum onder sich holden jder Dener die gravamina sijner Kercken schriftliek voerbrenghen, end wat op den naestkomende Classe voer ein artickel getraectiert, sal almael verklaert werden. Als im crsten Classe die artickel de tribus Elohem seu tribus in divinitate personis.

19. Die tydt belanghende, wanneer die Provintiael Synodus gehouden sal worden, latent die Broeders bliven by den Artickel der Synodi van Dorth, doch dat het im soemer vernemelick in Majo geschede end sal den naestkomenden Synodus gehouden worden tho Doesburch Ane. 81 so vere oeverst Godt verlenen wolde eenen nationalen, sol deser Provintiaelen voergaen: end so geen nationael Synodus volgede sal men sich benestigen die naeste Provintien als Utrecht, Gelderlandt, Overijsel, Vreeslandt und Groeniger Landt bij een tho brengen tho Deventer waervan die uthscringhe mit belivinghe der ander Classen gescheen sal und sullen uth jder Classe tue predigers gesunden worden.

20. Nac dem in Steden end up de Landen Tovenasers nigromantici befunden worden sullen sij tho voeren van den Denaren vermandt worden daervan aff tho staene end zo gene beterschap folget als dan bij der Oevericheit anholden sye affloschaffen.

Van der reformatie der Papen.

21. Is besloten, dat de van hoer selven van 't Pausdoem affstaen; end daer men ghenochsaem van versekert is end van haren rechter juer tot Godes woerdt ende Standvasticheit het vaste versiet, end beneffens deen ghewillich sijn den regel van der Reformatie der Papen gesteld tho bewijsen (als nemlich hare concubinen tho trouwen, die Pauselicke leere end leven tho renonsieren, sich die Gemeinte in to lieven, end tho laten examinieren) tot den examen sullen moegen gestelt worden end middelerwijl in den dienst bliven, opdat doer hare suspensie geen andre papistische Papen substituiert worden, omdat sich die magistrat die saecke nicht wil tho hande nemen, dan die Papen, de sich die leere wol recht bekennen end desulve willen schinen recht tho predigen doch uthfluchten soecken om die gemeente reformatie antonemen, sal men geen schin geven dat men haerluiden dienst confirmire gelyck der voeriger, noch ock hope solden examen offte dienst so langhe se haer niet en beteren, doch sal men se andriven insunderheit eijn

jegelyck in sijn Classe end so alles nicht helpet an die oeffricheit tho versoecken dat se removiert werden.

22. Angaende die personen so ein dienst ansoecken sullen in allen steden van deen Consistorie der Stadt daer se ankoemen verhoert worden end als se enichtsins bequam tot dessen ampt befunden worden end eenige plaetse daer men se brucken kan, ledig end verhanden, sal men se daerhen senden mit enen Kerekendenaer und sich daer laten probieren, tot dat het naeste Classes gehalten wordt daer hen sie beroepen end wijder midt hen gehandelt sal worden.

P A R T I C U L A R I A.

1. Sal magistratus Elburgensis vermaendt worden van den Synodo dewijle se tue schoelmeisters der Reformierten Religie angenommen end daer mede genochsaem versyen sijn, dat sij opt alderbequamste die neuen schoolen willen afschaffen.

2. Upt versoek van deeren van Vthrecht om getuichnis tho geven van Gerardo Cockio end dan oek van Wilhelmo Egidii, sijn nae haren besten weten om van den selven haer tho wachten geadvvertiert.

3. Dem van Nimwegen end Aernom is upgelicht die kereke van Tijl tho vysitieren ende nae nodrufficheit mit haer tho handelen.

4. Sal het Consistorium tot Aernomh an die Pastoer tot Re.... scriven en sijns uthblivens van Synodo oersaeck vordren, und handelen om.... tho Lunteren tho promovieren.

5. Nadat hem Sylvius Judicio Synodi onderworpen hefft ende ge-examinert is, is raetsaem befunden tot verminghe wijder kleringhe end tot stichtingh der Kereken van Suolle, dat Silvius sal noch in sijnen dyenst blieven, nae der forme end conditioen, als mit hem upgericht is van der Kereken tot Suolle, end sal articulos Synodi dordracensis onderschriven end nae verlopene tijdt, so hij wijder van der Kereken tho Suolle angenommen wordt, sal Silvius opt niwe ge-examinert worden in Classico conventu, dewijle hij hijr docibilis is befunden end een Kerekendenaer uth den middel des Synodi daer hen afferdige, die den gansen handel dem Consistorio verclare, nemptlick Johannes Funtanus end een predige daer doen flitich arbeiden om die gemoeder tho versoenen.

6. Midt Petro Hardenberg is gehandelt dat hij nicht allene in sijn thogesechte dienst dat jaer uthblive, maer oek langer so geen wijder swaricheit invallet, daer van dan de Classes ordelen sal.

7. Angaende die heimelicke trouwe deen van Campen als Johan Hendrikzen end Swaentgen ter Borcherts, laet het Synodus bliven bij het ordel des magistraets derselvest, nae inhoudt des acts daervan wese-
sende.

OTTO AB HETTEREN, *Praeses*,
JACOBUS WEDAËUS, *Assessor*,
JOANNES CEPORINUS, *Scriba*.

N.B. Demnach voele jammers end elendicheits in dem Lande ver-

handen, sal ein gemene bedach int ganse Landt angestellt end den 24 Junii gehouden worden.

Is der Consistorio upgelicht tho supliciren an der Stadtholder Cantzler end Raden om Josuam Lagum in het Vorstendom Gelre tho beholden end sijns dyensts in Kercken end schoelen tho ghebrucken, end so langhe van den Kercken gudren onderhouden warde, tot dat hij argent tot ein officium beroepen werde.

NATIONALE SYNODE GEHOUDEN TE MIDDELBURG.

1581.

De jaren 1579 en 1580 bleven vol van onlusten tusschen roomschen en onroomschen. Ook onder de hervormden heerschten oneenigheden en ontbrandde te Leiden zulke hevige twist over de regten van kerk en staat, dat de bijeenroeping eener algemeene synode zeer noodzakelijk scheen.

De unie van Utrecht had de uitzigten der roomschgezinden niet verhelderd en de daarop gevolgde onderhandeling van Keulen stelde hunne hernieuwde hoop geheel te leure. Dat verbitterde hen te meer, daar de hervormden in de noordelijke zoowel als zuidelijke gewesten, steeds stouter geworden, met hunne werken bewezen, „hoe verre zy waaren, niet alleen van zulk eenen maar van veel billyker pais t'omhelzen” (Hooft, Ned. hist. b. XVI, bl. 621). Velen der roomschgezinden werden dan ook verdacht met den vijand te heulen of hem ten minste toegenegen te wezen, en toen de dubbelhartigheid en het verraad van den roomschen stadhouder, graaf van Rennenberg, bekend werd, maakte dit den hervormden „het hooft zoo heet, dat zy meenighen oproer uitbrociden.” Te Deventer en Zwolle geraakten de roomschen en hervormden tegen elkander in de wapens, de kloosters werden bestormd, de beelden der kerken verbrijzeld en de Spaanschgezinden uitgedreven. In Friesland, de Ommelanden en Drenthe viel de soldaat, waar hij kon, in de kerken, wierp de beelden om en verdreef de roomschen. Ook in het bisschoppelijk Utrecht sloeg die vlam zoo hoog op, dat de kerksieradiën niet te reddden waren en aan den eisch der menigte voldaan moest worden, om onder andere de openbare oefening der roomsche godsdienst te verbieden tot nader bevel van den prins.

Maar om dien tijd ontbrandde te Woerden ook tusschen de Lutherschen, die er zich onder Erik van Brunswijk, den pandheer dier stad, hadden nedergezet, en de Calvinisten een hevige twist, van welken de Luthersche predikant, Johan Zaliger, de hoofdoorzaak was. Hij voer meermalen op stoel hevig uit tegen de Calvinisten, hen eedbrekers en onrustige geesten noemende, die ook over den magistraat den meester wilden spelen. Hij tastte zelfs den prins aan, die, gelijk hij beweerde, tegen de privilegiën van Woerden, or de wet veranderd en eenige valsche christenen, zoo als hij de Calvinisten noemde, daarin gebragt had. Ook moede hij zich met de groote vraag dier dagen nopens het uelcluderen van den Spaanschen koning, vermanende de gemeente te bidden, dat de heeren wijsheid kregen om zulks niet te doen. Door zijn ambtgenoot, Hendrik Vreedelandt, geholpen, stookte hij

zoo veel onrust en tweedragt, dat gemagtigden der staten van Holland zich naar Woerden begaven, beide leeraars op hun aanbieden ontsloegen en een anderen in hun plaats benoemden. Maar deze van zachter aard werd door de Zaligeristen bevig gelasterd en gekweld. Vreedelandt bleef in zekere huizing of stalling het woord verkondigen, en Zaliger, wien bij het aanwassen van den twist de stad ontzegd was, hield in de voorstad groote vergaderingen. De prins werd met dreigend schrijven van Zaliger lastig gevallen; tevens kwamen eenigen uit Woerden in den Haag om voor hem te intercederen, en de staten, die daar vereenigd waren om over het verwerpen van den koning van Spanje en het kiezen van den hertog van Anjou tot beschermheer onzer landen te beraadslagen, moesten hun tijd ook nog geven, om de Woerdensche onlusten, zoo mogelijk, te stillen. Zij besloten den 4 April 1580, dat de Augsburgsche confessie, even als die der gereformeerden, binnen Woerden onderhouden worden mogt, maar dat door de Calvinisten in de kerk en door de Lutherschen, waar dit laatst geschied was, zou gepredikt worden, zonder dat de een den anderen lasteren mogt (Resol. v. Holland bij Wagenaar, d. VII, bl. 332—334. Bor, II, b. XIV, bl. 145—149).

Alsof in dezen zorgvollen tijd geen gevaar en strijd genoeg bestond, heerschte nu ook nog in het hart van Holland onder de Calvinisten, op wie alles in den tegenwoordigen stand van zaken aankwam, openbare verdeeldheid.

In de maand April van het jaar 1579 is namelijk in Leiden zwarigheid gerezen over de bediening der kerk, inzonderheid over het verkiezen en afzetten van ouderlingen en diakenen. De kerkeraad had den magistraat in overweging gegeven, of het niet goed was om drie der twaalf ouderlingen een vaste toelage te schenken, zoodat zij in dienst bleven en met te meer naarstigheit en bekwaamheit met de predikanten medewerkten. Dit voorstel werd bij acte of ordonnantie niet alleen aangenomen, maar ook zoo breed veranderd, dat voortaan uit een dubbel getal van ouderlingen en diakenen de eene helft door den magistraat zou gekozen worden, en bovendien twee uit den raad, openbare belijdenis der religie doende, op alle kerkeraadvergaderingen zouden tegenwoordig zijn, om van wege de overheid in die vergadering te presideren en opzigt te houden, doch met last om alle zaken, die geheim moesten blijven, bij zich te bewaren. De eene predikant Caspar Coolhaes was daar wel mede te vreden, maar zijn ambtgenoot Pieter Cornelisz met de overige kerkeraadsliden, wel inziende, dat deze bepalingen met de besluiten der laatst gehoudene synode niet strookten, en vreezende dat door het aannemen dezer bepalingen de kerk hare vrijheid verliezen zou, hebben hunne bezwaren aan den magistraat mondeling en schriftelijk medegedeeld. Zij hebben ook, zicnde dat de magistraat er niet naar luisteren wilde, eenigen van hen uitgezonden naar de classen in Noordholland, om met dezen te raadplegen over de zaak, die hun zulk merkelyk perikel scheen mede te brengen. Maar de magistraat voortvarende in ziju voornemen en willende een einde aan allen tegenstand maken, heeft de ouderlingen en diakenen voor zich ontboden en elk in het bijzonder afgevraagd: of hij op de genoemde ordonnantie ziju dienst wilde aannemen. Daarop hebben alle vier en twintig, één uitgenomen, verklaard, dat zij dit op zulke acte niet konden doen, en heeft de magistraat hen gezamentlijk uit de dienst ontslagen, hun de sleutelen der consistorie ontnomen en alle verdere kerkeraadzamenkomsten verboden. Daarna werden onmiddellyk op het raadhuys door den magistraat en Caspar Coolhaes de eene ouderling, die in de acte geconsenteerd had, en twee andere, die zich te voren van het ouderlingschap verontschuldigd hadden, benevens zes diakenen gekozen, en is die verkiezing des anderen daags, den 5den April, openlijk bij den secretaris aan de gemeente voorgelezen. Tevens is aan de gemeente tot predikant voorgesteld Joannes Hallius. Coolhaes beijverde zich om van den predikstoel die handelwijs met de schrift te bevestigen. Pieter Cornelisz daarentegen toonde, toen hij verzocht werd de afkondiging te doen, dat deze verkiezing hem niet behaagde. Intusschen

werd Hallius met het opslaan van een briefken op de koordeur der kerk aan de gemeente voorgesteld, of iemand ook iets tegen zijn persoon wist in te brengen.

De oude kerkeraad wendde zich nu bij rekest tot den prins, en zijne excellentie schreef terstond aan den magistraat van Leiden, dat de tegenwoordige staat van zaken niet toeliet om eenige *nieuwicheydt* in de kerk of in de regering der steden in te voeren, met vermaning om alles te laten, zoo als tot hertoe geweest was. Terzelfder tijd (14 April) schreef de prins aan de raden van het hof van Holland, van den Wijngaerden en Casembroodt, hun in commissie gevende om den magistraat van Leiden aan te toonen, welke inconvenien ten uit zulke verandering waren te wachten, bijzonder in eene stad en universiteit, waar de jongheid met alle goede leering en voorgang behoorde onderwezen te worden. Bij deze gecommiteerden hebben de staten mede hunne commissarissen gevoegd, maar hunne gezamentlijke poging heeft niet kunnen uitwerken, dat de Leidsche overheid zich voegde naar de meening van den prins. Ook baden zij die overheid om haar voornemen tot het openbaar maken van hare justificatie niet ten uitvoer te leggen.

De magistraat luisterde naar geen raad, maar ging al verder, en zette, met advies van den nieuwen kerkeraad, Pieter Cornelisz af, omdat hij de armen niet recommandeerde en in de vergadering van den nieuwen kerkeraad niet verscheen.

Nadat de commissarissen van den prins en de staten rapport van hun wedervaren hadden gedaan, is het raadzaamst gecoördeld, om eenige predikanten van Holland, uit elke classe één, tegen den 19 Mei in den Haag te vereenigen en met hun advies eendragtelyk en naar behooren te disponeren op het Leidsche geschil nopens het benoemen, aanstellen en afzetten van predikanten, onderlingen en diakenen. Behalve die gecommiteerden der classen van Holland is ook Johannes Tafinus, predikant van den prins, gekomen en hebben de staten de bovengenoemde commissarissen, van den Wijngaerden en Casembroodt, benoemd, om bij de vergadering van predikanten de zaak te verhandelen. Deze commissarissen, na hun wedervaren te hebben medegedeeld, verklaarden de meening der staten te zijn, dat zij met de predikanten eene forme van kerkregering ontwerpen en het onderscheid tusschen de politieke en kerkelijke regering zouden vaststellen. Waarop de predikanten, na mondelinge communicatie met die commissarissen, den heeren staten eene remonstrantie hebben overgegeven, welke eerstelyk behelsde: dat in de synode van Dordrecht 1578 eene generale kerkordening gemaakt en den staten gepresenteerd was, en dat zij geene betere zouden weten op te stellen; ten andere, dat de predikanten ten onregte beschuldigd werden van heerschappij te zoeken over de politieke regering, zoo als genoegzaam kon blyken uit hetgeen zij nopens het onderscheid tusschen politieke en kerkelijke regering reeds hadden gesteld. (Dit opstel, hetwelk zij tevens overgaven, wordt in zijn geheel gevonden bij Bor, d. II, b. XIV, bl. 143 en 144); en ten derde, dat zij presenteerden uit Gods woord en uit het gebruik der apostolische en oude kerken te bewyzen, met hoe veel regt de verkiezing van predikanten, onderlingen en diakenen aan de kerk van Christus toekwam. Nadat deze remonstrantie met het bijgevoegde onderscheid tusschen de politieke en kerkelijke regering door de staten onderzocht was, is bevolen, dat Caspar Coolhaes en Pieter Cornelisz beiden beschreven zouden worden.

In de vergadering van genoemde commissarissen en predikanten verschenen, heeft Coolhaes bekend, dat de synodale ordening nopens het verkiezen en afzetten van predikanten, onderlingen en diakenen tegen Gods woord niet streed en hij wel wenschte, dat dit aanneemen en afzetten binnen Leiden ordentelyker ware toegegaan; maar dat hij niet konde bevinden onregt gedaan te hebben, evenmin als de magistraat van Leiden, wijl de kerkordening noch in het algemeen noch ook in Leiden geaprobeerd was. Men bragt hem onder het oog, dat de classe van Leiden hare afgevaardigden op de synode van Dordrecht had gehad en dat hij zelf hun credentie-brief onderteekend had, doch dit mogt geen andere uit-

werking op hem hebben, dan dat hij beloofde de vergadering nog eenmaal te zullen aanspreken. Daarna werd Pieter Cornelisz over zijne onbedachte handelwijze onderhouden, die na eenige verontschuldiging de vermaning lieflijk opnam.

Caspar Coolhaes, wederom in de vergadering gekomen zijnde, heeft beloofd, dat hij de magistraatsleden zal trachten te bewegen om door hem of een anderen dienaar te doen bekenen, dat zij onbedachtelijk gehandeld hebben; dat zij zullen verklaren nooit van meening geweest te zijn om der kerk haar regt te benemen in eenige zaak, veelmin in het verkiezen of afzetten van dienaren, onderlingen en diakenen; dat zij zullen toelaten om nog drie onderlingen te kiezen, welke keus door den tegenwoordigen kerkeraad zoo geschieden zal, dat twee uit de burgers, één uit den magistraat benoemd wordt en de presidentie, zoo als de ordonnantie wil, wegvallen zal; eindelijk, dat voortaan onderlingen en diakenen bij den kerkeraad zullen verkoren worden, maar daarna den magistraat aangegeven, eer zij der gemeente worden voorgesteld. Wat hem zelven aangaat is hij bereid *pro concione* te belijden, dat hij *inconsiderate* gehandeld heeft. Aangaande Pieter Cornelisz acht hij goed, dat die ook zijne schuld bekenne in zijne eerste predicatie en verder de gemeente tot liefde en eenigheid vermane, doch dat hij geen *ordinaris minister* meer zij. Bindelijk belooft Coolhaes, dat hij, indien de magistraat tot het bovengenoemde niet te bewegen is, zijne dienst nederleggen zal.

Deze verklaring van Caspar Coolhaes is door hem niet ondertekend, wijl zij nog niet in het net geschreven was en hij wegens krankheid zijner huisvrouw naar Leiden verlangde terug te keeren. Hij beloofde echter des anderen daags weder te zullen komen, zonder den magistraat iets van het verhandelde mede te deelen, zoolang de zaak niet geheel was afgedaan. Maar den volgenden dag schreef hij, niet te zullen komen, wijl hij zich eerst met den kerkeraad en zijne overheid beraden moest. Nu hebben de commissarissen en de predikanten den staten hun rapport gedaan, hetwelk daartoe tenderde, dat de gewone kerkordering te Leiden weder zou worden ingevoerd ter tijd toe, dat in eene generale synode anders zou zijn voorgeschreven, en dat Caspar Coolhaes en Pieter Cornelisz beiden van hunne dienst zouden ontslagen en andere predikanten in hunne plaatsen gesteld worden.

Intusschen kwam een brief van den magistraat van Leiden aan de staten, waarin die overheid verklaarde, dat deze zaak hare zaak en niet die van Coolhaes was; dat Coolhaes niet meer in den Haag zou komen, en dat men de commissarissen en predikanten zou verwittigen om hun tijd niet te verliezen met kennis van hare zaak te nemen.

De predikanten zijn nu ook t' huiswaarts gekeerd met hope, dat de staten in de zaak zouden voorzien. De staten hebben dan ook besloten, aangezien Pieter Cornelisz reeds van zijne dienst ontzet was, dat alzoo ook Coolhaes een tijd lang van zijne dienst zoude stilstaan. Zij hebben hem daartoe ernstiglijk vermaand en geordonneerd, dat hij op geene bevelen van den Leidschen magistraat zoude pogen contrarie te doen.

Tevens hebben zij naar alle steden en aan alle officieren brieven van den 30sten Mei gezonden met bevel om geene nieuwigheid, inzonderheid in het aannemen en afzetten van dienaren, onderlingen en diakenen toe te laten, ten ware bij de staten na rijpen rade anders werd bevolen. De prins heeft de staten met brieven van den 6den Junij voor hunnen ijver bedankt met vermaning om hunne resolutie binnen Leiden tot effect te brengen, en tevens aan de Leidsche overheid geschreven, haar verzoekende, dat zij zich naar de resolutie der staten schikken zou.

In de zaak, zoo als zij thans stond, kon door de classe geen verbetering worden gebracht, wijl de Leidsche overheid reeds vroeger in andere zaken Coolhaes betreffende der classe verboden had er zich mede te bemoeijen, en haar dat nu nog veel minder toelaten zou. Door eene particuliere synode kon ook niets uitgewerkt worden, daar de magistraat haar binnen Leiden niet gedooogen wilde en ook arbeide, dat zij in andere steden niet zou

gehouden worden. En de generale synode, die nog slechts één jaar geleden vergaderd was geweest, kon zoo ligt niet weder bijeengeroepen worden.

Vele predikanten en goedgehartige lidmaten der kerk lieten niet na om Caspar Coolhaes schriftelijk en mondeling te vermanen en den 20sten Julij reisden vier predikanten met dit doel naar Leiden. Toen Coolhaes wel gehoor scheen te willen geven, maar voorgaf door den magistraat gebonden te zijn, hebben die predikanten in de raadskamer met de magistraats-leden gehandeld. Zij verzochten, om met Caspar te mogen spreken of zij met zijn wil enig middel tot vrede konden vinden. Dit werd door den magistraat gansch afgeslagen, overmits het hunne zaak was. Daarna baden zij, om een vreedzamen predikant te beroepen, die een tijd lang de dienst des woords nevens Coolhaes zou vervullen, waardoor de wonde langzamerhand verzacht en geheeld worden kon. Maar de magistraat keurde dit middel ook niet goed, wijl daardoor, zoo zij zeiden, de scheur, die nu buiten was, in de stad zou komen. Ten laatste werd de magistraat gesmeekt, om toch hare justitie, die ter perse was, achter te houden, wijl van zulk strijdschrift niets goeds te wachten was, maar ook dit vond geen gehoor. Op aandrang van Coolhaes stond de magistraat toe, om voor vijf of zes weken te beroepen Jacobus Michaëlis, predikant te 's Hertogenbosch, maar des anderen daags werd dezen reeds weder geschreven, dat hij niet komen zou. Kortentijd daarna zijn twee van de afgezette onderlingen, omdat zij zich onderwonden om het werk van onderlingen te verrigten, met het kleppen van de klok uit de stad en het ampt van Rijuland en Haag-ambacht voor drie jaren gebannen.

Nu heeft ook de magistraat van Leiden zijne justitie in druk uitgegeven en aan alle steden een exemplaar gezonden, „in welken boeck de gemeene Kerecke ende Kercken-bedieninge hart aenghetast ende belast ende alle Ouerheden vermaent worden, d'exempl van Leyden na te volgen.” (De titel luidt: Justitie des magistraets tot Leyden in Holland, teghens de calumniën, ter saken van de differenten, tusschen henlyden ende enighen van de ghemeente aldaer, bij denselven, den magistraet, wat min dan christelicken nagezeyt, I Petr. III: 16. Jud. 8. Uitgegeven 1579. Zij is uit de pen, niet van Coolhaes, zoo als men wel gezegd heeft, maar van Dirk Volkertsz Coornhert.)

Deze justitie is door de kerkelijken met stilzwijgen beantwoord, ofschoon zij genoegzame stof meenden te hebben om haar te wederleggen. En toen eenige predikanten op eene particuliere synode in September goedvonden, om, zonder de justitie regstreeks te beantwoorden, eene korte remonstrantie aan de steden te zenden, die de justitie ontvangen hadden, is dit op verzoek van den Antwerpschen predikant Thomas van Thielt nagelaten. Deze namelijk was toen te Leiden over den vrede handelende, doch ook zijn arbeid is vergeefsch geweest.

Nu gaf Caspar Coolhaes in Januarij 1580 ook een boek uit, bevattende zijne: Apologie. Een christelycke ende billycke verantwoordinge Caspari Coolhaessen, dienaar des goddelijken woorts tot Leyden, daerin hij hem nootsakelyck sonder eenighe blamatie met der waarheyt onschuldicht teghen eenighe quaetwillighe ende onverstandighe, die hem van valscher leer ende onchristelycken leven beschuldighen.

Door dit geschrift werd de zaak van kwaad tot erger gebragt, en, toen de prins nu in Holland kwam, hebben enige predikanten en kerkeraden hem gebeden om met de staten dezen droevigen twist te willen remedieren. Dit verlangden zij thans vooral, wijl Coolhaes in zijn boek niet alleen over de leer, discipline en andere zaken veel strafbaars geschreven had, maar ook over zekere negen artikelen tegen Lucas Hesppe, zijn mededienaar, in twist geraakt was, om wier oorzaak Hesppe van zijne dienst stilstond. Eindelijk hebben dan ook de staten met den prins besloten, dat Caspar Coolhaes en Lucas Hesppe beiden in hunne dienst zonden worden geschorst tot den tijd der bijeenkomst van de nationale synode.

Op dat schrijven der staten heeft de Leidsche overheid begerd, dat haar bovengemelde Thomas van Thielt drie maanden zou gegund worden, dan wilde zij Caspar zoo lang doen ophouden. Maar de kerk van Antwerpen heeft van Thielt niet willen leenen.

Velen begonnen er nu op aan te dringen, dat de generale synode met goedvinden van den prins en de staten zou bijeen geroepen worden, maar om voorvallende verhinderingen heeft dat dien zomer niet kunnen geschieden en is het tot het volgend jaar uitgesteld.

Onderwijl heeft Coolhaes zijn tweede apologie in het licht gegeven, waarin hij breder uitweidt over de schenking te Leiden en over zijn twist met Lucas Hesper. (De lange titel is, zoo als alles lang en gerecht is, wat van Coolhaes komt: Breder bericht van die scheuringe der kercken Christi tot Leyden, ende den negen questien die rechte voort heen ende wederom ghedraghen ende na eens yegelyeken goetduncken werden geinterpreteert; welke deselve zijn ende tot wat eynde die ghestelt, ende door wien sy in yeder maas handelen syn gheromen, oock bij wien het staet dat dese scheure tot deser tyt toe niet is gheheelt worden etc., door Caspar Coolhaes, Joh. III: 20. Ghedruct a°. 1580.)

Nu heeft de Antwerpsche predikant Ysbraudus Trabins ook beproefd om eene verzoening tusschen de beide partijen binnen Leiden te bewerken. Voor een tijd aan de gemeente van Leeuwarden geleend moest hij wegens onlusten in Friesland terugkeeren en werd toen te Leiden opgehouden. Met veel moeite is het hem gelukt eene transactie tot stand te brengen, waarbij overeengekomen werd, dat van wederzijde (zoo zeggen de predikanten der synode van 1582, maar Coolhaes beweert, dat alleen door Cornelisz.) openbare schuldbelijdenis zou worden gedaan; dat de kerkregering wezen zou als voor den twist; dat de verkiezing van onderlingen en diakenen bij den kerkeraad geschieden zou tot zulk getal als noodig werd geacht; dat altijd een derde deel meer aan den magistraat zou worden aangeboden om er de twee derden uit te approberen; dat het den magistraat vrij zou staan om twee uit zijn collegie in de kerkeradsvergaderingen te hebben, maar zonder praesidie en zonder stem; dat Pieter Cornelisz tot zijn dienst wederkeeren en Johannes Hal in zijn dienst zou bevestigd worden. „Maar aengaende den boecken by Caspar wtgegeven, is duyctlick wtgedingt, dat hy hem in dat stuck onderworpt den Classen, Synoden, oft wie hy zijn soude, ende dat hy bereyt is tot aller tijt van syner leere rekenschap te geven, ende met Gods woort ouertuycht zijnde der waarheyit plaetse te gheuen.”

Coolhaes heeft zich dan ook op de nationale synode van Middelburg trachten te verantwoorden en met welk gevolg dit geschied is, behoeven wij hier nu niet op te geven. Wij hebben de lange geschiedenis van dezen Caspar tot dus ver, want zij is nog lang niet ten einde, kort verhaald, om aan te toonen, dat ter vereffening, zoo mogelijk, der oneenigheden, wel de bijeenkomst der algemeene kerkvergadering gevorderd werd. Men kan er ook uit leeren, in welke onvriendelijke verhouding de Leidsche magistratsleden, en zij waren de eenige niet in het laud, tegenover den kerkeraad en de synodale besluiten stonden, maar tevens hoe de wijsheid van den prins tusschen die politieken en de kerkelijken vrede trachtte te stichten en den laatsten magtigen bijstand heeft verleend.

Nog moeten wij hier bij voegen, dat ons kort verslag van den Leidschen twist ontleend is aan het: eort eenuoudich ende waerachtich verhaal enz., hetwelk de leden der provinciale synode van Holland 1582 in druk hebben uitgegeven. Die er iets uitvoerigs en volledigs over wenscht te lezen, wijzen wij naar het belangrijk werk, van H. C. Rogge: Caspar Janszoon Coolhaes, de voorlooper van Arminius en der remonstranten, gedrukt bij H. W. Mooij te Amsterdam, 1858. De geleerde schrijver heeft echter den min deglijken en wankelelen Caspar, als historische figuur, wat hooger verheven, dan hij naar ons oordeel verdient.

In de nationale synode van Dordrecht, 1578, was bepaald, dat de generale of nationale

synode alle drie jaren zou gehouden worden (art. 45). Tevens waren de kerken van Delft en Antwerpen aangewezen om de toekomende nationale synode bijeen te roepen (zie bl. 170), aan welken last die kerken ook hebben voldaan. Bovendien werd goedgevonden de heeren staten-generaal er van te verwittigen en te bidden, dat toch eenigen van hunne commissarissen bij die groote zamenkomst tegenwoordig zouden zijn, ten einde alle zaken met goede orde te helpen afhandelen en om hetgeen naar Gods woord en tot stichting der kerk van Christus zou besloten worden, daarna te confirmeren, te onderteekenen en tot effect te brengen. Maar de generale staten kwamen toen zoo spoedig niet te zamen, en is niettemin in eene particuliere synode van Midden-Holland, te Rotterdam gehouden, voortgang gemaakt met de noodige voorbereiding voor die nationale synode den 29 Mei 1581 te Middelburg te houden. Toen nu de generale staten te Amsterdam vergaderd waren, hebben zij op de supplicatie der Nederlandsche kerken den 24 Mei in effecte het volgende geapostilleerd: „al was het also, dat hare E. E. egheene saecken meer en behertighden, dan de voorderinge der glorie Gods, ende de stichtinghe der kercke Christi, ende dat sy het voornemen der Ministers ende Voorstanders van de gereformeerde kercke (aengaende den synodo te houden) niet anders dan christelick ende Goddelick en condon benindon, om de redenen in de requeste vermeldt: Nochtans ouermits de voorgaende Synodi Ecclesiarum gehouden ende besloten waren geweest, sonder dat enige gedeputeerden van der Generaliteyt wegen daer ouer gheweest waren: So hadden hare E. E. verzocht, ende waren noch by hare Apostille versoekende, dat de Remonstranten den aenstaende Synodum souden willen voorderen, houden, ende sluyten, ter plaetsen voorse. sonder daer toe te verwachten eenighe gedeputeerde vande generaliteyts wegen. Ouermits hare E. E. egheen ander vermoeven, oft opinie van] de Remonstranten condon hebben, dan dat sy alle hare handelinge, so wel inden doen aenstaende synode, als andersins, tot Godts eere ende stichtinge der Kercke Christi souden schicken ende bedragen: desclue hooghlick bedanckende voor de waerschonwinge ende aduertentie desen aengaende gedaen” (Cort enuoudich ende waerachtich verhael enz., bl. 25 en Bor, d. II, b. XVI, bl. 261).

Op dit antwoord van de algemeene staten merkt Uytenbogaert aan: „Het scheen dat Heeren Staten doe te veel te doen hadden met 'sLants saccken, of 't gevolg van soo een ghewichtich stuck, als was in d'absentie der Hooge Overheyt, vele Kerckelijcke besluyten te laten maken, niet genoech en sagen” (Kerckelieke historie, d. III, bl. 43).

Misschien vloede dit antwoord ook en vooral voort uit de zucht, om in den heeten strijd, die toen tusschen vele kerkelijken en politieken heerschte, de onzijdigheid voorzigtig te bewaren. Dat de algemeene staten geene andere reden voor dit antwoord zouden gehad hebben, dan hun in het geheim levend gebleven besluit, om eenmaal zelve nog eene kerkordening te beramen en in te voeren, zeggen Ypeij en Dermout zonder enig bewijs (Gesch. der Ned. herv. kerk. d. I, bl. 341). Zij schijnen hier ook de algemeene staten met de staten van Holland verward te hebben, als zij er op volgen laten, „gelijk wij straks zien zullen, dat zij hebben trachten te doen” (Mr. C. M. van der Kemp, de eere der Ncd. herv. kerk gehandhaafd, d. I, bl. 296).

Het was dan op den 29 Mei 1581 dat de nationale synode te Middelburg met plegtig gebed geopend werd. Tot praeses werd verkozen *Arnoldus Cornelii*, predikant te Delft, en tot assessor *Isbrandus Balkius*, predikant te Antwerpen. Die kens geschiedde uit die gemeenten, welke met het uitschrijven dezer synode waren belast geweest. Uit de gemeente Middelburg, waar de vergadering zitting hield, werd de predikant *Michael Panee-tius* tot scriba benoemd. J. W. te Water heeft in zijn: Kort verhael der reformatie van Zeeland (bl. 347 en 348), de namen der leden dezer vergadering uit eene Waalsche vertaling harer handelingen afgeschreven en volgens die lijst zou het ledengetal 36 beloopt hebben. Wij hebben echter een vollediger lijst gevonden in het foliant M. S. bewaard in

de kloosterkerk te 's Gravenhage, bevattende de acten der nationale en provinciale synode met de geschriften daartoe specterende en beginnende met de *authentieke* acta van Wezel. Deze lijst bevat de namen der predikanten en ouderlingen met die der classen van welke zij afgevaardigd zijn. Het getal der *ministri viri* is 29 en der *seniores* 19, te zamen dus 48 leden.

BRABANT.

Isebrandus Trapius.	} <i>Ministri.</i>
Daniel de Dieu.	
Peter van Vorsel van Mechelen.	} <i>Seniores.</i>
Jan Mathyssen van Breda.	

VLAENDEREN.

Oost.	}	D. Johannes Bollius van Gendt.	} <i>Ministri.</i>
		Joës Capito van Brugge.	
		Willem van den Bogaerden.	} <i>Seniores.</i>
		Dominus Ferdinandus Leys.	
West.	}	Pieter de Bert.	} <i>Ministri.</i>
		Jan Camphen.	
		Daniel Corcet.	} <i>Seniores.</i>
		Adolph van Brade.	

ZEELANT.

Joës Gerobulus.	} <i>Ministri.</i>
Michael Pannellius.	
Thomas Gruterus.	
Tymannus Oosterzee.	

HOLLANDT.

Zuyt.	}	Arnoldus Cornclii.	} <i>Ministri.</i>
		Rudolphus Veltius.	
		Henricus Corputius.	
Middel.	}	Mathys Claessen, <i>Senior.</i>	} <i>Minister.</i>
		Johannes Damius, <i>Senior.</i>	
Noort.	}	Ysebrandt Smaes, <i>Senior.</i>	} <i>Ministri.</i>
		Martinus Lydius.	
		Bertholdus Wilhelmi.	
		D. Jacobus Forcest, <i>Senior.</i>	

VRIESLANT.

Gellius Hotsenius.	} <i>Ministri.</i>
Ruwardus Aconius.	
Sybrandus Etsardi.	} <i>Seniores.</i>
Olfordus Francisci.	

OVERIJSEL.

Berneus Vezekius.	} <i>Ministri.</i>
Petrus Hardenbergius.	
Petrus Roock.	} <i>Seniores.</i>
. Aert Crane.	

GELDERLANT.

Joes Fontanus.	}	<i>Ministri.</i>
Joes a Nycken.		
Josua Jagus.	}	<i>Seniores.</i>
Guerhardus Everwija.		

UTRECHT.

Hermannus Modet.	}	<i>Ministri.</i>
Petrus Oberkamp.		

WALSCHIE KERKEN IN NEDERLANT.

Johannes Taffinus.	}	<i>Ministri.</i>
Ludovicus Transaquanus.		
Petrus Marimont.	}	<i>Seniores.</i>
Michael de la Houc.		

WALSCHIE KERKEN IN ENGELANDT.

Antonius Lescaillet, <i>Minister.</i>
Nicolaus Lyenaert, <i>Senior.</i>

VLAEMSCHE KERKEN IN ENGELANDT.

Godefredus Umgius, <i>Minister.</i>
Hermes Colosse (sic) <i>Senior.</i>

COLEN.

Joes Badius, <i>Minister.</i>

Even als te Water hebben wij over de onduidelijkheid van het handschrift te klagen. Van daar dat wij sommige namen ook anders lezen, dan hij. Zoo lezen wij bij hem *Petrus Kerkensis*, predikant te Amersfoort. Is dat dezelfde, die op onze lijst als geëmitteerde uit de Utrechtsche kerken Petrus Oberkamp schijnt te heeten? Waar wij Lyenaert, van de Waalsche kerken in Engeland, meenen te moeten schrijven, heeft te Water *Ilknaerd*, onderling van Londen. Van diezelfde kerken vinden wij ook Godefridus Umgius afgevaardigd, maar te Water schrijft *Godefridus Rogarius*. Voor Ludovicus Transaquanus heeft te Water *Louis d'Outreleau*. Vreemd is het, dat op de lijst van te Water de afgevaardigde van Utrecht, Herman Modet, niet voorkomt. Hij was anders de man niet om zich in eene vergadering over het hoofd te laten zien. Maar waarom was Petrus Datheen hier niet, om deze synode, als praeses der vorige, met gebed te openen (art. 35 der syn. v. Dorlt 1578)? Ach, sinds hij voor drie jaren van Dordrecht naar Gent ging, is hij door zijne handelingen aldaar in de schatting van velen gedaald. Sedert hij, nevens Imbyse uit Gent gevlugt, zich bij den hertog Hans Kasimier geborgen had, hield hij niet op zoo tegen den prins uit te varen, dat nu zijne verschijning op deze synode door niemand gewenscht wezen kon en voor hem zelven niet geraden was (H. ter Haar, Specimen hist. theol. Petri Datheii vitam exhibens, p. 82—88). De Nederlandsche gemeente van Frankendaal heeft dan ook geen afgevaardigde op deze synode gehad, maar daarentegen zijn de hervormde Nederlanders van Keulen door hunnen predikant Johannes Badius vertegenwoordigd. Sedert 1566 hadden zich *entweichene Niederländer* te Keulen gevestigd. Zij hielden er hunne godsdienst oefeningen „des Abens, auch bei Tag und Nacht oft an meh-

fern Orten in und ausserhalb der Stadtmauren." Zij hadden ook een kerkeraad ingesteld en kozen hunne *Seniores* en *Diacones* elk jaar op nieuw (Dr. L. J. F. Janssen, Iets over de Nederlandse hervormde vlugtelingen te Keulen, in 1570—1572, in het Ned. Archief voor de kerk. gesch. VIII, bl. 265 verv.). Onder den keurvorst Salentin van Isenburg, aartsbisschop sedert 1567, en onder zijn onmiddellijken opvolger Gebhard Truchsess (1577—1583), die beiden de reformatie waren toegedaan, vestigden zich zeer vele hervormden uit zuid- en noord-Nederland in dit handeldrijvende Keulen. Zij bezaten er twee kerken, eene Waalsche en eene Nederduitsche ('s Gravezande, tweehonderdjarige gedachtenis enz. Bijlage 3, § 3 staat der hervorminge te Ceulen, bl. 198—200 en Mr. J. T. Bodel Nyenhuis, merkwaardig stuk betreffende de Nederduitsche hervormde gemeente te Keulen enz. in het Archief voor kerk. gesch. inzonderheid in Ned. X, bl. 385 verv.).

Uit de door ons geleverde lijst der synode-leden zien wij volkomen bevestigd, wat de predikanten van 1582 in hun kort verhaal (meermalen aangehaald, bl. 26) mededeelen, dat deze synode zamengesteld is geweest uit gedeputeerden, zoo predikanten als onderlingen, van de partieliere synoden van de Waalsche kerken in Nederland en ook in Engeland, van de Nederduitsche synoden van Oost- en West-Vlaanderen, van Brabant, Gelderland, van Utrecht, van Overijssel, van West-Friesland, van Holland, van Zeeland, van de Nederduitsche in Engeland en van Keulen. Waarlijk, wij vinden hier op die Middelburgsche vergadering de binnen- en buitenlandsche, Nederduitsch en Waalsch sprekende gemeenten der hervormde Nederlanders goed vertegenwoordigd. Meer dan de vorige nationale synode van Dordrecht, 1578, mag zij gezegd worden te representeren de Nederlandse natie, voor zoo ver die tot de openbare belijdenis der gereformeerde religie toegetreden was. Wij vinden dan ook geen reden om, als Dr. Lechler, in navolging van den hoogleeraar Royaards, juist van deze Middelburgsche nationale synode te schrijven, dat zij *im Grande nur der Schatten einer solchen war* (Geschiede der Presbyterian- und Synodalverfassung seit der Reformation, s. 135. Hedendaagsch kerkregt enz. d. I, bl. 53).

De wettigheid van deze algemeene synode, op verlangen van den prins en met goedkeurend medeweten der algemeene staten beschreven, is betwist geworden met redenen van zeer luttel gewigt. (Zie deze redenen bij Brandt, hist. d. reform. d. I, b. XIII, bl. 674 en de wederlegging bij W. te Water, tweede eeuwget. der Ned. geloofsbel. bl. 72 verv.) Gedurende de sessien dezer synode, die tot 21 Junij duurden, heeft de prins aan haar, als aan eene wettige vergadering, van wigtige zaken geschreven (Zie het antwoord der dienaren des woords, dat straks zal vermeld worden, bij Trigland bl. 200.), en toen de vergadering gescheiden was, hebben ook de staten van Holland, ver van synodaal gezind, hare wettigheid niet geloochend, als zij, op schrijven van den prins, alle officieren, burgermeesters en regeerders van steden, dorpen en vlekken bevelen om de gemeenten te vermanen, dat zij den 9den Augustus, als een extraordinaris bededag, volgens de intentie en meening van de Synode-Generaal dezer Nederlanden, onlangs binnen Middelburg gehouden, met vasten en bidden celebreren (Resol. v. 20 Julij 1581, fol. 369).

De kerkordening door deze vergadering vastgesteld was grootendeels als die der vorige nationale synode van Dordrecht. Zoo als toen vele bedenkingen waren geopperd, was het geen wonder dat er nu zwaarigheid op gemoveerd is, gelijk Uytenbogaert schrijft, „ook bij de politieke regenten." De Leidsche magistraat diende in het begin van 1582 zijne aanmerkingen bij de staten in, en deed dezelfde aanmerkingen ook in druk uitgaan. De titel was: *Remonstrance of vertoogh by die van Leyden den heeren ridderschappen ende steden, representerende de staten 'slands van Hollandt, in Februarie 1582, hare mede lidmaten ghedaen, nopende 't verhandelde der predicanten in den laetst-voorleden somer tot Middelburgh in het nationaal synodus (so sy 't noemen) vergadert gheveest synde, met den gevolge van dien. Ghedruct in 't jaer MDLXXXII.* Ofschoon door den be-

kenden secretaris Jan van Hout onderteekend, is ook dit stuk, even als de vroegere justitie, uit de scherpe pen van Coornhert gevloerd. Daar er ten tijde van Uytenbogaert weinig afdrucken van gevonden werden, heeft hij bijna den geheelen inhoud in zijne kerkelijke historie medegedeeld (d. III, bl. 45—47). Op die remonstrantie hebben de leden der Zuid- en Noord-Hollandsche synode deszelfden jaars een tegenvertoog insgelijks bij de staten van Holland ingezonden. Het opschrift luidde: *Antwoorde der dienaren des woords ende ouderlinghen der Kercken van Hollandt, wt den naem derselven onlancks vergadert gheweest synde tot Haerlem, aen myn E. E. heeren staten desselven landts, op de remonstrantie bij de Overicheydt van Leyden. Waerinne de claecten tegen 't voorsz. synodus ende synodale acten voortgebracht cortelick ende claerlick tot noodighe ontschuldighe der Kercken beantwoort worden. Tot Delft by Albert Henricxz. 1582.*

Men vermoedt dat de president der Middelburgsche synode, Arnoldus Cornelii, predikant te Delft, er de schrijver van zal geweest zijn. Trigland heeft het uitvoerige stuk bijna geheel in zijne kerkelijke geschiedenissen overgenomen (bl. 197—212). Die van Leiden verklaren hoofdzakelijk, dat de overheid des lands krachtig weren moet al wat tot nieuwe pauselijke tyrannie zou leiden; dat zij daarom de acten der synode niet mag aannemen, in welken de kerkdienaren zich met andere dan met kerkelijke dingen bemoeijen, de autoriteit der overheid verminderen, tegen de welvaart en vrijheid der onderzaten handelen, tot nieuwe tyrannie en pauselijke magt tenderen, ja in zaken van het huwelijk een juk, zwaarder dan in het pausdom geweest is, opleggen. De synodale leden antwoorden daarop, dat zij in hunne synode geene andere dan kerkelijke zaken overwoogen en nopens huwelijks quaestien, die ten deele politiek zijn, uitdrukkelijk bepaald hebben, dat die in overleg met de overheid zullen behandeld worden; dat zij geenszins uit verachting der hooge overheid de synode zelve beschreven hebben, en wel te vreden zijn, indien de beschrijving later door de overheid geschiedt; dat zij niet aan de vrijheid maar aan de verderflijke licentie en ongebondenheid paal en perk hebben trachten te stellen en ook geene nieuwe pauselijke magt wenschen in te voeren, maar dit alleen beoogen, dat de magt des Heeren Jezus Christus in zijne kerk ongeschonden bewaard en zijn bevel en ordonnantie nagekomen wordt. Ten slotte hadden die van Leiden betuigd, niet anders » te begheeren, dan dat het burgherlycke regiment, ghelyck het Polityck is, oock gheheel ende onverdeylt by de Politische Overicheydt blyven moghe, ende dat den Kerkelycken mannen, tot een nieuwe jurisdictie ende Meesterschap over Overicheydt, Onderdanen, Wijf ende Kinderen geen deure ende poorten open gedaen werden, 't welcke sy soo weynich als het oude Pausdom weder dencken aen te nemen." Daarop verklaren de synodale leden ook niet anders » te begheeren, dan dat het Kerkelycke Regiment, gelyck het Geestelyck is, oock geheel ende onverdeylt by de Herders ende Opsinders der Kereke blyve, ende dat den Politischen mannen, ja den genen die genoegh Professie doen, datse niet syn van de Gereformeerde Religie, tot een onbehoorlycke jurisdictie ende meesterschap over de Kereke geen wech ghebaent werde, 't welcke wy even soo weynich als de Paepsche tyrannie aennemen souden kunnen; ende liever wederomme in 't heymelyck verkruypen, om met vryer conscientie te genieten, 't gene den Wederdooperen selve in hare valsche Religie niet gheweyghert werdt."

De remonstrantie van den Leidschen magistraat maakte diepen indruk bij de groote meerderheid der vroedschappen en jaren daarna heeft Oldenbarnevelt, toen hij voor zijne regters stond, er zich nog op beroepen. (Dr. R. Fruin, tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, 1588—1598 2de ged. bl. 169). Er was voor de overheid ook wel reden van vrees, dat de magt der kerkelijken haar over het hoofd groeijen zou, maar er was, vooral na het gebeurde te Leiden, voor de kerkelijken geen minder reden om de zelfstandigheid der kerk aan den willekeur van politieken geenszins prijs te geven; dat zij dan ook, het moet tot hun eer gezegd worden, niet hebben gedaan.

Wat de *benoeming* van ouderlingen en diakenen aangaat, bepaalt deze synode, dat zij geschieden zal door het oordeel des kerkerads en der diakenen en zal het iedere kerke vrij staan de gekozene aan de gemeente ter approbatie voor te stellen of een dubbeltal om het halve deel bij de gemeente geapprobeerd te worden (artt. 15, 17). De dienaars des woords moeten gekozen worden door den kerkerad en de diakenen, mitgaders het oordeel der classe of van twee of drie der naastgezete dienaars, maar zal behalve de goedkeuring der gemeente ook die der overheid, doende professie van de gereformeerde religie, vereischt worden (art. 4). De synodeleden van Zuid- en Noord-Holland handhaven dit regt der kerke van het benoemen der dienaars ten krachtigste. Niemand, zeggen zij, behoort de kerk te dienen, dan die er bekwaam toe is. Over die bekwaamheid kan niemand beter oordeelen, dan die zelf in de dienst des woords en tot onderling gesteld is. Hun komt dan toe bij beroeping van predikanten naar bekwame personen om te zien, en hen vooral in de leer te onderzoeken. Zij zijn dan ook van den heiligen geest regeerders der gemeente en huishouders Gods genoemd, en is het hun wettig ambt op te sporen, te nomineren en te examineren die de kerk dienen zullen, wel verstaande, dat de dienaar niet volkomen verkozen is, als hij tevens niet openlijk aan de gemeente voorgesteld en door haar geapprobeerd is. Dat nu is het erfregt der kerk, dat heeft Christus haar gegeven, dat hebben de apostelen gehad, dat hebben zij hunne nakomelingen achtergelaten en ditzelfde regt blijft ten volle stand houden tot op den huidigen dag in de kerk van Christus. Maar wijl het Gode beliefd heeft, dat in deze landen de religie onbevreesd uitgeoefend wordt onder de bescherming der regering, zoo is het ook het ambt der kerk geen dienaar des woords in dienst te stellen, voor en alcer hij door den magistraat geapprobeerd is. En dat er bijgevoegd is: „doende professie van de gereformeerde religie” daardoor is geenszins bedoeld, om den magistraat, die zich nog niet met openbare belijdenis tot de gereformeerde gemeente begeven heeft, van de approbatie der predikanten uit te sluiten, maar de zin is, dat de nog niet gereformeerde magistraat wel van het leven en de manieren der gekozene predikanten oordeelen en de politieke verhandelingen, waarom zulke dienaars niet behooren aangenomen te worden, mogen voorstellen, maar dat het oordeel over de leer eigenlijk toebehoort dengeen, die professie der gereformeerde religie doen. (Antwoorde enz. vroeger vermeld, bij Trigland, bl. 206, 207). Meer dan zoodanige approbatie voor de bevestiging van predikanten wenschte de synode aan den magistraat niet toe te staan. Bij de benoeming van ouderlingen en diakenen achte zij de goedkeuring der regering niet noodig (art. 15, 17). Er werd in de vergadering gevraagd: of het noodig was, de personen tot het onderlingschap en diakenschap gedomineerd, de overheid te presenteren, om daar uit de helft te kiezen, of de gedomineerden te bevestigen? Het antwoord was: gelijk de nominatie kerkelijk is, zoo is ook de verkiezing, en de overheid, (professie doende van de religie) is mede begrepen onder de kerk of gemeente aan welke de benoemde ouderlingen en diakenen voorgesteld worden. Evenwel, indien de overheid hierop drong en de kerk in perikel van twist of andere inconveniëntiën komen mogt, zal men in de vroeze des Heeren overleggen, hoe ver men de overheid hierin te wille zijn zal, en dat met advies van de classe en particuliere synode (partic. vr. 101).

Ten aanzien der *zamenkomsten* (art. 19—36) heeft deze synode, in overeenstemming met de vorige, het beginsel van vertegenwoordiging streng gchandaafd. De kerkeraden worden door evenveel ouderlingen als predikanten op de classen vertegenwoordigd; deze classen zenden hare afgevaardigden jaarlijks naar de particuliere synoden en deze eindelijk naar de generale of nationale om de drie jaren te houden. Die afgevaardigden moeten credentie-brieven en instructiën medebrengen van degenen, die hen zenden, en zullen anders geen keurstemmen hebben. De vergaderingen kiezen telkens hunne presidenten, maar dat ambt houdt op, zoedra de zamenkomst scheidt. Om de gelijkheid onder de broederen al beter te be-

waren, zullen de dienaren bij beurte presideren of zóó althans, dat dezelfde niet tweemaal aan een tot voorzitter verkozen wordt. Eindelijk wordt nog herhaald, wat in de vorige kerkordeningen steeds is aangemerkt, dat geen kerk over de andere, geen dienaar over den anderen, geen ouderling of diaken over andere ouderlingen of diakenen eenige heerschappij voeren mogen (art. 68). Het is vreemd, dat na zoodanige bepalingen in deze vergadering nog de vraag opgeworpen is: of het niet goed ware *inspectores* of *super-intendentes*, met behoorlijke limitatie, te maken? Maar het is geenszins te verwonderen, dat daar afwijzend op geantwoord en gezegd is: het is onnoodig en zorgelijk (partic. vr. 64). Zoodanige kerkelijke super-intendencie is dan in ons vaderland ook nooit ingevoerd, behalve in Drenthe voor een tijd, toen door den stadhouder Willem Lodewijk, graaf van Nassau, van 1613 tot 1620 het oppertoezicht over de kerk van Drenthe was opgedragen aan Cornelis van Hil, predikant te Groningen (Ypey en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, I. aantek. bl. 165). Deze synode tracht de kerkelijke samenkomsten ook zuiver kerkelijk te houden. In den kerkeraad noch in eenige vergadering boven den kerkeraad worden plaatsen aangewezen voor afgevaardigden van den magistraat of van de hoogere overheid. Alleen bij de beraadslaging over tijd en plaats voor het uitschrijven der nationale synode, zal dit den generalen statu te kennen gegeven worden, opdat met hun medeweten en, zoo het hun belieft eenigen tot de classe te zenden, van de zaken besloten worde (art. 35). Zoo ver ging de zucht om de samenkomsten buiten den invloed der politieken te houden, dat gevraagd werd: of degenen, die in het ambt der overheid zijn, mogen tot ouderlingen en wederom ouderlingen tot overheden genomen worden? Waarop echter geantwoord is: het eene ambt verhindert het andere niet (particul. vr. 97). In de kerkelijke samenkomsten mogten ook geene andere dan kerkelijke zaken behandeld worden (art. 21). Voor zoover iets maar enigzins politiek kon heeten, moest het aan de overheid overgelaten, of aanbevolen of in gemeen overleg met de overheid worden afgedaan (artt. 47, 49, 50, partic. vr. 11, 36, 42).

De *onderteekening* der geloofsbelijdenis had de nationale synode van Dordrecht van 1578 slechts aan predikanten en professoren der theologie voorgeschreven en er den wensch bijgevoegd, dat zij ook door ouderlingen geschiedt (art. 53), maar deze synode gaat verder. Zij vordert de onderteekening van predikanten, ouderlingen, diakenen, schoolmeesters, professoren der theologie, en zegt, dat het ook de andere professoren wel betaamt (art. 37). Deze laatste wenk is echter nooit tot wet geworden (Borsius, toegenomen gezag der formulieren van eenigheid enz. in het archief voor kerk. Gesch. IX, bl. 294 en 353).

Het *doopformulier*, door de synode van Dordrecht, 1574 (art. 66) verkort gegeven en door de nationale synode in dezelfde stad, vier jaren later gehouden, algemeen gemaakt (art. 62), bevatte in de tweede vraag de woorden: of gij deze leer, die *alhier* geleerd wordt — niet bekeut de waarachtige en volkomene leer der zaligheid te wezen. Door het woordje *alhier*, aan à Lasco ontleend, schijnt bedoeld, de leer, die in de hier ter plaatse gevestigde gemeente gepredikt wordt. Dat was in 1550 de Londensche. Later mag men er in het algemeen de Nederlandsche hervormde Kerk onder verstaan hebben (Mensinga, Over de liturgische schriften, bl. 146). Maar dat woordje kwam sommigen aanstootelijk voor en daarom werd door de Middelburgsche synode bepaald: dat het vrij zal staan deze manier van spreken (in de tweede vraag van het formulier begrepen) namelijk: *de leer die hier geleerd wordt* te gebruiken of na te laten (partic. vraag 21). Men kan hieruit zien, „met welke wijsheid deze synode aan de predikanten goede wenken gaf, om het smeulend verschilvuur tusschen de Calvinisten en Zwinglianen, dat hier en daar van onder de asch toen begon te vonkelen, toch niet aan te blazen maar uit te dooven” (Woorden van Ypey en Dermout, Gesch. d. Ned. Herv. kerk, I, bl. 531).

Nopens de *psalmen* hadden de voorgaande synoden bepaald, dat de overzetting van Petrus Dathen in de Christelijke samenkomsten der Nederduitsche kerken zou gebruikt worden,

maar deze synode zegt eenvoudig, dat de psalmen Davids zullen gezongen worden (art. 51). De overzetting van Marnix was het vorige jaar (1580) in het licht verschenen onder den titel: Psalmen Davids uit de Hebreeische spraekte in Nederduitschen diehte op de ghewoonlycke Fransoysche wyse overghesett. Hoewel deze overzetting die van Datheen ver overtrof en er in en buiten de vergadering zich wel stemmen zullen hebben doen hooren voor de invoering der overzetting van Marnix, heeft men echter niet meer kunnen verkrijgen, dan dat het gebrekkige boek van Datheen *nec abrogaretur nec iterum sanciretur* (Dr. H. ter Haar, Specimen hist.-theol. Petri Datheni vitam exhibens, p. 118).

In zake van *censuur* houdt zich deze synode hoofdzakelijk aan de naast voorgaande van Dordrecht. Zij laat echter de woorden weg, door welke die vorige de kerkelijke vermaning en straf, als van Christus ingesteld, heeft voorgedragen (vergelijk art. 92 van Dordrecht 1578 met art. 58 van Middelburg). Hierin ziet J. A. M. Mensinga eene afwijking van het beginsel der strenge bijbelmatigheid, dat aan onze reformatie in den beginne eigen was. Men begon langzamerhand de onmogelijkheid ook wel te gevoelen, om al de vormen van kerkinrigting met de letter der heilige schrift in overeenstemming te brengen (Over de liturgische schriften der Ned. herv. kerk, bl. 60, 61). Daar nopens de toepassing van het uiterste remedie geschreven staat, „volgende de forme bij de gemeente aangenomen” (art. 62), maakt Ens er uit op, dat toen een formulier van afsnijding zou gearresteerd zijn, hetgeen hij zegt ook te blijken uit de particuliere vraag 40 (Kort historisch bericht enz. bl. 231, 232). Maar juist die vraag: welke de bekwaamste forme der excommunicatie of afsnijding zij? toont duidelijk aan, dat deze synode er geen gearresteerd had. Uit het antwoord op die vraag mag men opmaken, dat verscheidene zoodanige formulieren in gebruik waren. Een dier formulieren, waarschijnlijk een weinig verbeterd, wijst het antwoord aan, niet als een vast formulier door deze synode gearresteerd, maar dat de kerken „met stigtinge *mogen* gebruiken.” Er was ook nog geen formulier van wederopneming vastgesteld, want de synode zegt, dat de verzoening geschieden zal „in sulcke forme en materie als tot stigtinge van een yeder kereke bequaamste geoordeelt sal worden (art. 63).

Deze Middelburgsche kerkordening, of *corpus disciplinae* uit de artikelen der laatste Dordrechtse synode getrokken (partie. vraag 1), is den heeren staten overgegeven, ten einde zij bij de voornoemde heeren „doorsocht ende, oprecht bevonden, ghesanctieert ende bevesticht soude werden (Antwoorden enz. bij Trigland, bl. 199). De verlangde sanctie en bevestiging is echter niet gevolgd.

Men vindt deze kerkordening gedrukt in het boek van Renesse, bl. 210—230 — in de kercken-ordeninghe der ghereformeerde Nederlandtscher kercken, 1612, bl. 52—63 — in het kerkelijk handboekje 1764, bl. 128—178 — in de kerkelijke wetten van Friesland, 1771, bl. 334—362 — In het kerkelijk placaatboek, d. III bl. 480—511 en in Bor, d. II; bl. 261—270. Deze laatst genoemde levert ook de nieuwe afleeling der particuliere synoden door de Middelburgsche vergadering gemaakt, waarom wij van hem de gansche kerkordening hebben overgenomen.

KERKENORDENINGE

in den Nationalen of generalen Synodo der Nederlandse Gereformeerde Kerke vergadert tot Middelburg in Zeland begonnen den 29 Mey, 1581.

1. Om een goede orden in de gemeente Christi te onderhouden, syn daer in nodig de diensten, opsicht der leere, Sacramenten, en ceremoniën, t' samen-komsten, en Christelyke straffe, waer van hier na ordentlyk gehandelt sal werden.

Van de diensten.

2. De diensten syn vierderley. 1. der dienaren des Woords Gods. 2. der Doctoren. 3. der Ouderlingen. 4. der Diaconen.

3. Het sal niemand, al hoewel hy een Doctor, Ouderlink, of Diacon is, geoorloft syn den dienste des Woords, of der Sacramenten te bedienen, sonder wettelyk daer toe geroepen te syn, en wanneer yemand daer tegens doet, en moermael vermaent synde niet af staet, so sal de Classis oordelen, of men hem voor een schismaker verklaren, of op eenige ander wyse straffen sal.

4. De wettelyke beroepinghe der genen die te voren in den dienst niet geweest syn, bestaet ten eersten, in de verkiesinge, de welke geschieden sal door den Kerkenraed en Diaconen, mitsgaders het oordeel der Classis, of van twe of drie der naest gesetenen dienaren, met bidden en vasten: ten anderen, in 't examen of ondersoekinghe, beide der leere en des levens, de welke by den selven bestaen sal, van den welken sy verkoren worden: Welverstaende dat nieuwelingen, Mis-priesters, Monicken, en die andersins eenige secten verlaten hebben, niet sullen toegelaten worden, voor dat sy ettelyke maenden lank beproeft sijn: ten derden in de approbatie en goedkenninghe, beide der Overheid, doende professie van de Gereformeerde Religie, den welken hy aengegeven sal worden, en de Gansche Gemeente, wanneer de naem des dienaers de tyd van 14 dagen in de Kerke verkondigt synde, geen hindernisse daer tegen gekomen is: ten lesten, in de bevestinge in der Gemeente, dewelk met behoorlyke stipulatiën of vraginge geschied, en so het de gelegenheid der Kerken lijden mag, met hand oplegginghe, het sy in der kerke opentlyk, of na het gelegen is, in der Kerkenraed of Classe, doch altyd met openbare gebeden toegaen sal.

5. Die nu alrede in den dienst des Woords is, en tot een ander Gemeente beroepen word, sal met gebeden, en met het geven der regterhand der gemeenschap, ontvangen worden, en men sal niemand den gemeenten tegen haren dank opdringen.

6. Een dienaer des Woords wettelyk beroepen synde, is aen de

kerke Christi syn leven lank verbonden, also dat hy so lange die gemeente staet de welke hy dient, synen dienst niet onderlaten noch eenige andere beroeping des levens aenveerden mag, sonder het oordeel des particulieren Synodi.

7. Men sal niemand tot den dienst des Woords beroepen, sonder hem in een Kerke te stellen, die hy dienen sal, aen de welke, so hy sonder conditie verbonden is, sal hy gene andere Kerken-dienst aennemén mogen, dan door het oordeel en consent der Classis, daer mede beide de Kerke en de dienaren te vreden sullen moeten syn. Voort sal 't niemand geoorloft syn hier en daer te gaen predicken, niet hebbende eenige sekere plaetse, buiten consent en autoriteit des Synodi of des Classis: gelyk ook niemand in andere Kerken eenige predicatiën sal mogen doen, sonder bewilliging des Kerken-raeds.

8. Der dienaren ampt is in den gebeden en bedieninge des Woords aen te houden, de Sacramenten uit te richten, en ten laetsten met de Ouderlingen de Kerkelyke discipline te oeffenen, en te besorgen dat alles eerlyk en met orden geschiede.

9. Onder de dienaren des Woords sal gelykheid gehouden worden, aengaende de lasten haers dienstes, mitsgaders ook in andere dingen, so veel mogelyk is, volgende het oordeel des Kerkenraeds, en des van node zynde, des Classis, 't welk ook in den Ouderlinge en Diaconen te onderhouden is.

10. De Gemeenten sullen Sorge dragen, dat hare Dienaren behoerlyk onderhoud gegeven worde, en wanneer sy hier in haer ampt niet doen, sal de Classis oordelen ofse van daar te nemen syn.

11. Wanneer het geschied dat een getrouwe Dienaer, door ouderdom of krankheid gebroken synde, syn ampt niet langer bedienen kan, so sal het de gemeente toestaen te besorgen, dat hem *ex bonis publicis*, so veel toe geleid worde, daer op hy de reste syns levens eerlyk en bequameelyk door komen moge: en dat ook de Weduwen en Wesen der Dienaren niet vergeten worden.

12. De Gemeenten sullen toesien datter Professeurs en Schoolmeesters syn, die niet alleen de vrye-konsten en spraken leren, maer ook de Theologie en den Catechismus, en haer toehoorders en discipulen in de vrese Gods onderwysen.

13. Het ampt der Doctoren in de Theologie is de heilige Schrifture uit te leggen, en der suivere leere tegen de ketteryen en dolingen voor te staen.

14. De Gemeenten sullen arbeiden datter Studenten syn in de Theologie, die *ex bonis publicis* onderhouden worden: men sal ook in de Gemeente, daer men bequame personen heeft 't gebruik der propositiën aenstellen, op datse door sulk een oeffeninge tot den dienst des Woords bereid mogen worden.

15. De Ouderlingen sullen door het oordeel des Kerkenraeds en der Diaconen verkoren worden, so dat het na de gelegenheid van een yder kerke vry sal syn, so veel Ouderlingen alser van node syn de Gemeente voor te stellen, om van de selve (ten ware datter eenige beletsel voor viele) geapprobeert en goed gekent en met openbare gebeden be-

vestigt te worden, of een dobbel getal, om het half deel by der gemeente geapprobeert, op deselve wyse in den dienst te bevestigen.

16. Der Ouderlingen ampt is, behalven 't gene dat boven (artic. 8.) geseid is, hen met de Dienaren des Woords gemein te syn, opsicht te hebben, dat de Dienaren, mitsgaders hare andere methelpers en Diaconen, haer ampt getrouwelyk bedienen: en wanneer het gaet tegen het houden des Nachtmads des Heeren, die gene die haer tottet selve begehven hebben, te gaen besoecken, op datse haer te beter daer toe bereiden.

17. De selve wyse die van de Ouderlingen geseid is, salmen ook onderhouden in de verkiesinge, approbatie en bevestinge der Diaconen.

18. Der Diaconen eigen ampt is, de aelmissen en andere arme goederen neerstelyk te versamelen, en de selve getrouwelyk en vlytiglyk na den cisch der behoefligen, beide der ingezetenen en vreemdelingen, met gemenen advyse nit te deilen, de benaude te besoecken en vertroosten, en wel toe te sien dat de aelmissen niet misbruikt worden. Waer van sy rekeninge sullen doen in de Kerckenraed, en ook so yemand daer by wil syn, voor de gemeente, tot sulc een tyd als het de Kerckenraed goed vinden sal.

19. De Ouderlingen en Diaconen sullen twe jaren dienen, en alle jaer sal 't halve deel verandert, en andere in de plaetse gestelt worden. Ten ware dat de gelegenheid en 't profyt der Kerke anders vereischte.

Van de Kerkelyke t' samenkomsten.

20. Vierderleye kerkelyke t' samenkomsten sullen onderhouden worden. 1. De Kerckenraed. 2. De Classicale vergaderinge. 3. De particuliere Synode. 4. En de generale of nationale Synode.

21. In desen t' samenkomsten sullen geen andere dan kerkelyke saken, en het selve op kerkelyke wyse gehandelt worden.

22. In meerder vergaderinge sal men niet handelen, dan 't gene in mindere niet heeft konnen afgehandelt worden, of dat de gemene kerken nut is en tot meerder vergaderinge behoort.

23. So hem yemand beklaegt door de uitsprake der minder vergaderinge verongelykt te syn, deselve sal hem tot een meerder beroepen mogen, en 't gene door de meeste stemme goed gevonden is, sal voor vast en bondig gehouden worden, ten sy dat het bewesen worde te stryden tegen het woord Gods, of tegen de articulen in onsen generalen Synode besloten, so lange als de selve door gene andere generale Synode verandert syn.

24. De handelingen in allen t' samenkomsten sullen van de aanroepinge des naems Gods aangevangen, en met danksegginge besloten worden.

25. Die tot de t' samenkomsten afgesonden werden, sullen haer credentie brieven en instructiën onderteekent synde van de genen diese senden, mede bringen, en dese sullen alleen keur-stemmen hebben.

26. In alle t' samenkomsten sal by den Praeses een Scriba gevoegt worden, om neerstelyk op te schryven 't geen waerdig is aangetekent te syn: het ampt van den Praeses is, voor te stellen en verklaren het gene te verhandelen is, toe te sien dat yegelyk syne orden houden in 't spreken, den kibbelachtigen en die haestig syn te bevelen datse swy-

gen, en over den genen die geen gehoor geven, behoorlyke censure te laten gaen: voort sal syn ampt uit gaen wanneer de samenkomste scheidet.

27. Het selve seggen heeft het Classis over den Kerkenraad, 't welk de particuliere Synode heeft over den Classen, en de generale Synode over de particulieren.

28. In allen kerken sal een Kerkenraad syn, bestaende uit Dienaren des Woords, en Ouderlingen, de welke ten minsten alle weken eens t'samen komen sullen, alwaer de Dienaer of Dienaers (also daer meer syn) by gebeurten presideren en de actie regeren sullen.

29. Insgelyx sullen de Diaconen alle weken t'samen komen, om van de saken haer ampt betreffende te handelen.

30. De Classicale vergaderingen sullen bestaen uit ettelijke genabuurde kerken, de welke elk een Dienaer met eenen Ouderling ter plaetse en tyde by hen in 'tscheiden van gelyken vergaderinge goed gevonden (so nochtans dat ment boven de drie maenden niet uit stelle) daer henen afvaardigen sullen. In dese t'samenkomste sullen de Dienaers by beurte, of andersins die van de selve vergaderinge verkoren werd, presideren, so nochtans dat de selve twemaal aan een niet sal mogen verkoren worden. Voort sal de Praeses onder andere een yegeelyk vragen: 1. Ofse in haren kerken haren Kerkenraads vergaderinge houden? 2. Of de kerkelyke discipline goeffent wort? 3. Of de armen en Schole besorgt worden? Ten 4. en laetsten, of daer niet is daer in sy 't oordeel en hulpe des Classis tot rechte rust-stellinge haerder kerke behoeven? De Dienaer dien het in de voorgaende Classe opgeleid was, sal een korte Predicatie uit Gods Woord doen, van de welke d'andere oordelen, en so daer iet in gebreekt, aenwysen sullen. Ten laetsten sullen in de laetste vergaderinge voor den particulieren Synode verkoren worden, die op de selven Synodum gaen sullen.

31. In 'teinde van de Classicale en andere meerdere t'samenkomsten, sal men censure houden over de gene die iet strafwaardig in de vergaderinge gedaen, of de vermaninge der minder t'samenkomsten versmaet hebben.

32. De Kerke in de welke de Classis, item, de particuliere of Generale Synode t'samenkomen sullen, sal Sorge dragen datse de acten der voorgaende vergaderinge, op de naestkomende bestelle.

33. De instructiën der dingen die in de meerdere vergaderinge te handelen syn, sullen niet eer geschreven worden, voor dat de besluitingen der voorgaende Synode gelesen syn, op dat het gene eens afgehandelt is niet wederom voorgesteld worde, ten ware datmen 't achtete verandert te moeten syn.

34. Alle jaers, ten ware dat de nood eenen korteren tyd vereischte, sullen vier of vyf, of ook meer genabuende Classen t'samen komen, tot welke particuliere Synode uit yder Classe twe Dienaers, en twe Ouderlingen afgevaardigt sullen worden. In 'tscheiden so wel des particulieren als des generalen Synode sal een Kerke verordent worden, de welke last hebben sal om met advyse des Classis den tyd en plaetse des naesten Synodi te stellen.

35. De Nat. Synode zal ordinaerlyk alle drie jaren eens gehouden

worden, ten ware datter eenige dringende noot waer om den tyd korter te nemen. Tot dezen sullen twe dienaers en twe Ouderlingen uit elken particuliere Synode beide der Walser en Duitser spraken afgesonden werden: voorts sal de kerke die last heeft om den tyd en plaetse des Generalen Sinodi te benoemen, so die binnen de drie jaren te beroepen ware, haer particuliere Synode vergaderen, en de selve naestgelegen kerken die van eene andere tale syn, laten weten, de welke vier personen daer henen senden sullen, om met gemeine advyse van de tyd en plaetse te besluiten, de selve kerke die verkoren is om de Synode Generael t'samen te roepen, wanneerse met den Classe van de tyd en plaetse beraedslagen sal, sal 't selve den Generalen Staten in tyds te kennen geven, op dat het met haren weten, en so het hen belieft eenige tot het Synode *) te senden, van der saken besloten werde.

36. Also in de Nederlanden twederley spraken gesproken worden, is goed gevonden dat de Kerken der Duitser en der Walser tale op haer selven haer Kerkenraad, Classicale vergaderinge, en particuliere Synoden hebben sullen.

Van de leere, Sacramenten en andere ceremoniën.

37. De dienaren des Woords, Ouderlingen, en Diaconen, item, de Professeurs in de Theologie, (de welk ook den anderen Professeuren wel betaemt) en de Schoolmeesters sullen de belydenisse des geloofs der Nederlandsche kerke ondertekenen.

38. Niemand sal hem onderstaen eenig Boek of schrift, van hem of van eenen anderen gemaakt of overgeset, handelende van de Religie, te laten drucken, of andersints uit te geven, dan het selve voor henen doorsien en goed gekent synde van de dienaren des Woords syns particulieren Synodi, of Professeurs der Theologie onser belydenisse.

39. Het verbond Gods sal aen de kinderen der gedoopte Christenen met de doop, so haest als men de bedieninge der selven hebben kan, besegelt worden, en dat in de openbare versameling: wanneer Gods Woord gepredikt word. Doch ter plaetse daer niet so veel predicatiën gedaen worden, salmen eenen skeren dag daer ter weke ordineren, om den Doop extraordinaerlyk te bedienen, so nochtans dattet selve sonder predicatie niet geschiede.

40. De vader sal syn kind ten doop presenteren, en in de gemeente daer men neffens dew vader ook gevaders of getuigen by den Doop neemt, (welk gebruik niet lichtvaerdiglyk te veranderen is) betaemt het datmen neme die der suivere leere toegedaen, en vroom van wandel syn.

41. De dienaers sullen in 't dopen, het formulaer van de instellinge en gebruik des Doops, 't welk tot dien einde beschreven is, gebruiken.

42. De namen der gedoopten, mitsgaders der ouderen en getuigen, item, den tyd des doops sullen van de dienaren opgetekent worden.

43. Men sal niemand tot het Avondmael des Heeren toe laten, dan die na de gewooneheit der Kerken, tot den welken hy hem voegt, be-

*) In al de handschriften en afdrukken door ons ingezien, lezen wij in plaats van het synode, de *Classis*.

lydenisse der Gereformeerder Religie gedaen heeft, mitsgaders hebbende getuigenisse eens vromen wandels, sonder welke ook de gene die uit andere kerken komen, niet toegelaten sullen worden.

44. Een yder kerke sal sulck een maniere van bedieninge des Avondmaels houden, als sy oordeelt tot de meeste stichtinge te dienen, welverstaende nochtans dat de uitwendige ceremoniën in Gods Woord voorgeschreven, niet verandert, en alle superstitiën vermydet worden.

45. Het Avondmael des Ileeren sal ten twe maenden eens, so verre het mogelyk is, gehouden worden. Doch ter plaetse daer noch geen kerkelyke ordeninge is, salmen eerst Ouderlingen en Diaconen stellen.

46. In middelmatige dingen salmen de buitenlandse kerken niet verwerpen, die een ander gebruik hebben, dan wy.

47. De kerken in de welken 't gebruik der avond-gebeden is, sullen de selve mogen houden: maer daerse noch niet ingestelt syn, salmense niet inlaten, ten ware in tyden van gemeine nood: doch daermense begeert weg te nemen, sal 't selve niet sonder het oordeel der Classis, mitsgaders der Overheid, der Gereformeerden Religie toegedaen synde, geschieden.

48. Daer de Lyk-predicatiën niet syn, salmense niet instellen, en daerse nu alrede syn aengenomen, sal naerstigheid gedaen worden om de selve door de gevoeglykste middelen af te doen.

49. In tyden van oorlogen, pestilencie, dieren tyd, sware vervolvinge der Kerken, en andere gemeine swarigheden, sullen bid- en vastdagen, door het oordeel der gemeente en met bewillinge der Overheid, doende de professie van de Gereformeerde Religie, aengesteld en geheiligt worden.

50. De gemeinten sullen by hare Overheid aenhouden, dat de feestdagen, uitgenomen den Sondag, Kristdag en Hemelvaerts-dag, afgedaen werden: maer ter plaetsen daer meer feestdagen door bevel der Overheid gehouden worden, sullen de dienaers arbeiden, datse met prediken den onnutten en schadelyken lediggank in een heilige en nutte oeffeninge veranderen.

51. De Psalmen Davids alleen sullen in de kerken gesongen worden, latende de gesangen diemen niet vind in de heilige Schrifture.

52. De huwelykse ondertrouwe sal geschieden *per verba de presenti* simplyk en sonder conditie, en wettelyk gedaen synde, sullense niet mogen ontbonden werden, alwaert dat beide partyen daer in bewilligden.

53. De heimelyke beloften sullen van geender waerden syn, name-lyk der gener die onder de macht van haer ouders, of voogden staen, sonder bewilliginge der selven, of die ook haer selfs synde, sulck doen sonder eenige getuigen ter beider zyden.

54. Het sal wel staen dat een dienaer of Ouderling by de ondertrouwe genomen worde, op dat eer hy haer aen beide zijden de beloften afneemt, uit sekere getuigenisse verneme, so sy haers selfs niet en syn, of het met bewilliginge der ouderen geschied: of het huwelyk niet verboden is door eenigen graed van bloedverwantschap, swagerschap: ten laetsten, of sy aen niemand anders gehouwelykt of verlooft syn.

55. De namen der genen die haer tot den echten staet begeven willen, sullen op drie Sondagen van den predikstoel verkondigt worden, 't welke geschieden sal ter plaetse daer de contrahenten wonen, en ter

plaetse daer de geboden gegeven syn, sullense t'samen gegeven worden: doch die elderwaerts begeert te trouwen, sullen 't selve mogen doen, mits brengende sekere getuigenisse dat hare geboden gegeven syn.

56. Hoewel in den woorde Gods den weduwen geen sekere tyd van het houwelyken gestelt is, nochtans dewyle het haer gebied in den Heere te houwelyken, so lydet eerbaerheid, ja ook de borgerlyke onscheydinge der geslachten niet, datse haer voor vier maenden en een half, tot een ander houwelyk begeven.

57. Indien yemand van syn echte gade, om overspels wille gegacen synde, en met de selve niet wederom begeert te verreenigen, en hem tot een ander houwelyk begeven sal willen, so sal hem de Kerken-raed (wanneer hy de echt-breuke wettelyk voor de Overheid geprobeert heeft) verklaren dat sulx in den woorde Gods geoorloft sy.

Van de censuren en kerkelyke vermaningen.

58. Gelykerwys de Christelyke straffe geestelyk is, en niemand van borgerlyke gerichte en straffe der Overheid bevryd, also werden ook beneffens de borgerlyke straffen, de kerkelyke censuren noodsake-lyk vereischt om den sondaer met de kerken en sijne naesten te versoenen, en de argernisse uit de gemeente Christi weg te nemen.

59. Wanneer dan yemand tegen de suiverheid der leere of vromig-heid des wandels sondigt, so verre als het heimelik is, en gene openbare argernisse gegeven heeft, so sal de regel onderhouden worden, welke Christus duidelyk voor schryft, Matt. 18.

60. De heimelyke sonden waer van die sondaer by een in 't besonder, of twe, of drie getuigen vermaent synde, borou heeft, sullen voor den Kerken-raed niet gebracht worden.

61. So yemand van een heimelyke sonde van twe of drie vermaent synde, geen gehoor geeft, of andersins een openbare sonde bedreven heeft, sulke sal den Kerken-raed aengegeven worden.

62. So wie hartneekig de vermaninge des Kerken-raeds verwerpt, item die een openbare of grove sonde andersins gedaen heeft, sal van den Avondmale des Heeren afgehouden worden; en in dien hy afgehouden synde na verscheiden vermaningen geen gehoor gevende, geen teken van boetvaardigheid bewyst, so salmen ten laetsten tot de uiterste remedie, namelyk de afsnydinge komen, volgende de forme by der gemeente aengenomen: doch sal niemant afgesneden worden, dan mit voorgaende advys des Classis.

63. Van de sonden die van hare nature wegen openbaer, of door verachtinge der Kerkelyke vermaninge in 't openbaer gekomen syn, sal de versoeninge (wanneer men sekere tekenen der boetveerdigheid siet) openbaerlyk geschieden door het oordeel des Kerken-raeds, en advys der Classen, in sulker forma en maniere, als tot stichtinge van een yder Kerke bequaemst geoordeelt sal worden.

64. Wanneer de Dienaers, Ouderlingen en Diaconen een openbare grove sonde bedryven, die de Kerke schadelyk, of ook by der Overheid strafwaardig is, so sullen wel de Ouderlingen en Diaconen terstont naer voorgaende oordeel des Kerken-raeds der selver en der naestgele-

gene gemeente, van haren dienst afgesettet, maer de Dienaers opgeschort worden: maar ofse geheel van den dienst af te setten syn, sal in 't oordeel des Classis staen.

65. Voort onder de grove sonden, die waerdig syn met opschorting of afstelling van den dienst gestraft te worden, syn dese de voornemste, valsche leere of ketterye, openbare scheurmakinge, opentlyke blasphemie, simonie, trouwelose verlatinge sijns diensts, of indringinge in eens anders dienst, meynedigheid, eebrekinge, hoererye, dieverye, geweld, gewoonlyke dronkenschap, vechterye, vuyl gewin, kortelyk alle die sonden en grove feylen die den Autheur voor de werelt eerloos maken, en in een ander gemeen lidmaect der kerken der afsnydinge waerdig soude gerekent worden.

66. De Dienaers des woords, Ouderlingen en Diaconen sullen voor het houden des Avondmaels, onder hen de Christelyke censure oeffenen, en ondersockinge doen, so van der leere als van het leven.

67. Den genen die uit der gemeinten vertrecken, sal een attestatie en getuigenisse haers wandels by advyse des Kerken-raeds mode gegeven worden: Voorts sal den armen om genoegsame oorsaken vertreckende, van den Diaconne bystant gedaen worden, so veel hen noodig is ter plaetse daer sy henen willen, welk sy op hare attestatiën tekenen sullen.

68. Geen Kerke sal over andere Kerken, geen Dienaer over Diaconen, geen Ouderlink noch Diacon, over andere Ouderlingen of Diaconen, eenige heerschappye voeren.

69. Dese articulen de wettelyke ordeninge der Kerken aengaende, syn also gestelt en aengenomen met gemeine accoort, datse (so het profyt der Kerke anders vereyste) verandert, vermeerdert, of vermindert mogen en behoren te worden: ten sal nochtans gene besondere Gemeente, Classis, of Synode toestaen sulx te doen: Maer sullen naerstigheid doen om die te onderhouden, tot dat anders van den Generalen of Nationalen Synode verordent worde.

ARNOLDUS CORNELIJ,
Præses.

YSBRANDUS BALCKIUS, -
Assessor.

MICHAEL PANEELIUS,
Scriba.

PARTICULIERE OFTE BYZONDERE VRAGEN

Verhandelt en verantwoordt in deze Synode.

1. Op de vrage, of 't niet goet ware de Articulen des laetsten Dordrechse Synodi te oversien en daer uit te trecken een corpus Disciplinæ of Kerk-ordeninge, om de Overheid gepresenteert en door de autoriteit der selver bevestiget te worden? Is geantwoord ja: en zijn hier toe eenige verordent, by den welken het voorsz gedaen synde, is

voor goet gevonden, dat al 't gene uit den articulen in den corpore disciplinæ niet ingelyft was, tot den particulieren questiën gebracht soude worden, als hier na volgt.

2. Of men de gene die in den aenvank metten ligsten en niet ten volle ondersocht zynde, tot den dienst des woords toegelaten zyn, wederomme sal examineren? Is geantwoort, dat 't selve in 't gemeen wel geraden schynt te wesen, doch of men sulx doen sal, staet de Classis te oordelen.

3. Of de Dienaers, de welke uit de Universiteit van Leiden, of eenige andere, professie doende van de Gereformeerde Religie, geroepen worden van de Classe, moeten ondersocht wesen? Antw. Het sal genoeg syn, datse door een wettelyke getuigenisse betonen, datse van de Professoren der Theologie geexamineert en geapprobeert syn.

4. Wat stipulatiën men gebruiken sal omtrent de Dienaers welke in den dienst te bevestigen syn? Antw. Sy sullen in dese navolgende vraagstukken bewilligen. 1. Of sy haer gevoelen van God en zyne Gemeinten tot desen dienste wettelyk beroepen te zijn. 2. Daer na of sy haer aen de H. B. schrifture houden, verwerpene alle ketteryen daer tegen strydende. Ten laetsten of sy bereid zyn haren dienst na de selve leere getrouwelyk te bedienen, en den selven met een vroom leven te vereieren, en so sy iet strafwaerdigs doen haer de kerkelyke discipline te onderwerpen.

5. Overmits de Kerke niemand uit een ander plaetse komende, sonder wettelyke getuigenisse tot den dienst ontfangen mag, so werd gevraegt, hoedanig een getuigenisse die bringen sullen, de welke uit sulke plaetsen komen, daer noch Kerken-raed noch Classis is? Antw. Sy sullen van de naest-gesetene Dienaeren en andere geloofwaerdige personen getuigenisse bringen.

6. Of de gene die om een wettelyke oorsaek zynen dienst onderlaten heeft, hem tot allen tyden de beroepinghe der kerke schuldig is te onderwerpen? Antw. ja.

7. Of de gene die in Princen en andere Heeren Hoven, den dienst des Woords bedienen, ordentlyk en wettelyk so wel als andere sullen moeten beroepen worden, de belydenisse des geloofs en discipline onderschryven, uit den bequaemsten des hofgesins eenige tot Ouderlingen en Diaconen stellen, op de Classicale en Synodale vergaderinge verschynen, en haer na andere Dienaeren exempelen, het oordeel der selve onderwerpen? Antw. Sy sullen alle dese dingen onderhouden en na komen, en so veel aengact die in Gasthuisen of Weeshuisen dienen, de selve sullen ook gehouden syn na de kerkelyke ordonnantiën haer te reguleren.

8. Hoe men de Schoolmeesters examineeren sal? Antw. Overmits der steden gelegenheid verscheiden is, so sal de Classis letten wat best hier in te doen en by de Overheid te verkrygen sal syn, op dat getrouwe en bequame personen in den dienst gestelt werden.

9. Wat men doen sal met den genen die de Dienaers, welke scheurmakers syn, nalopen, om haer te horen predicken? Antw. Men salse vermanen tot afstant, en met gevoeglyke middelen wederom tot ordre brengen.

10. Wat een Dienaer doen sal de welke in een plaetse gesonden word daer noch eerst een Kerke te vergaderen en orden te stellen is? Antw. Hy sal eenigen van de Godsaligsten, de welke de belydenisse des geloofs voor goed en oprecht bekennen en haer beloven de kerkelyke discipline te onderwerpen, tot Ouderlingen en Diaconen by provisie kiezen, door welke hulpe hy het Nachtmal des Heeren uitrechten sal.

11. Hoe men die dingen beslichten sal de welke ten dele kerkelyk en ten dele polityk syn, gelyk vele in houwelyke saken voorvallen? Antw. Men sal de Overheid bidden datse eenige mannen verordenen, door welker raed en autoriteit de selve met den Classe sullen geoordeelt worden.

12. Of den Kerke de welke weinig Ouderlingen hebben, geoorlooft is de Diaconen tot den Kerken-raed toe te laten? Antw. Het is geoorlooft, so dikwils de Kerken-raed hen-luider raed en hulpe van doen sal hebben, boven dien sullen sy ook ordinaerlyk daer by mogen wesen, so sy beide het amt des Ouderlinkschaps en Diaconschaps bedienen.

13. Of 't niet nut zy dat in alle kerken een boek sy, in de welke de namen der genen die ten Avontmael gaen geschreven worden, item de gene die getrouwt zijn? Antw. Ja, insonderheid in den openbare Kerken: maer in den anderen die om de vervolginge haer noch heimelyk houden, werd 't selve vry gelaten: doch so ist over al raedsaem, daer het sonder perykel is, de namen der getrouwen opgeschreven te worden.

14. Of 't niet geraden is, dat den armen die vertrecken, behalven hare openbare getuigenisse-brief, eenige besloten missive gegeven worde, waer in, so daer iets besonders is, 't selve aengetekent werde, doch alsoo dat van deselve missive in de getuigenisse-brief geroert worde. Antw. Ja.

15. Of andere Dienaren en Ouderlingen dan de afgesondene in den classe mogen verschynen? Antw. Ja, en wanneer sy gevraegt werden, sullen sy mogen advys geven, maer geen stemme hebben.

16. Wat orden dat men houden sal in 't aenvangen der Synoden? Antw. De gene die in de naeste Synode gepresideert heeft, of so hy niet tegenwoordig is, de Dienaer der plaetse daer de Synode t' samen komt, sal een gebed doen tot der verkiesinge des Praesidis, zyns By-sitters en Scribae bequaem, daer na sal hy de afgesonden brieven van credentie afvorderen, en de selve namen als ook de gene die niet verschenen zyn, doen opschryven, en alsdan sal de Praeses verkoren worden, mette meeste stemmen: dit gedaen synde, sal de verkoren Praeses, een gebed doen tot den ganschen aenstaenden handel bequaem, of de uitgebleven oorsaken wettelyk syn, ondersoeken, en de instructien van een iegelyk afnemen: daer na sal hy alle saken ordentlyk voorstellen, der ganscher versamelinghe oordeel afvragen, de stemmen vergaderen, hoedanig der meester gevoelen is uitspreken, 't welk de Scriba sal optekenen, en daer na overluid voorlesen, op dat het van allen bewilligt werde: voort salmen eerst die dingen verhandelen die de lere aengaen, daer na de discipline, en eindelyk de particulire saken.

17. Of 't niet raedsaem is, dat de gemeente dewelke opgeleit is by advyse haerder Classis den tyd en plaetse des naesten particulire Synodi

te bestemmen, van andere Classen in tyds alle voorvallende swarigheden toegesonden te worden, als ook 't gene in de Classicale vergaderingen niet heeft kunnen beslicht worden, ten einde een iegelyk Classis van te voren alle dingen naerstelyk overlegge, eer sy tot den Synodum komt? Antw. Het is gansch geraden en men sal arbeiden dat sulx in 't werk gestelt worde.

18. Of 't niet goed ware, dat in den generalen Synoden op den eersten dag der t' samenkomsten een predicatie uit Gods woord gedaen en een vasten geheiliget werde? Antw. Het is seer goed, en de Dienaer der plaetse daer de Synode vergadert werd, sal de vermaninge doen.

19. Wat Catechismus in de gemeente gebruikt sal werden? Antw. In der Nederduitsen die gene die met de Psalmen Davids van Datheno overgeset, en in den Walschen die met den Fransoisen Psalmen tot noch toe gedrukt is geweest: het sal ook den Nederduitschen gemeenten vrystaen een korte onderzoek des geloofs uit den Catechismo t' samen getogen, en met den voorschreven Psalmen Datheni gedrukt, te gebruiken, om die te onderwysen die hen totten Avontmale begeven.

20. Of 't nut zy de Sondaegse Euangelien den volken te verklaren? Antw. Het is raedsamer, dat niet hier en daer een stuk, maer een geheel Boek des Ouden of Nieuwen Testaments uitgeleid worde met dit onderscheid, dat men sulke Bocken sal verkiesen, dewelke de gelegentheid der Kerken meest bequaem syn.

21. Wat Vragen men omtrent den Doop gebruiken sal? Antw. Men sal by de aengenomen forme blyven, doch also dat het vry sal syn dese manieren van spreken (de lere die hier geleert word) in de tweede vrage begrepen, te gebruiken, of na te laten.

22. Of 't niet raedsaem is, dat de ouders die haer kinders ten doop presenteren willen, 't selve of den Dienaren of iemanden van de Ouderlingen te voren aenseggen? Antw. Het is gansch raedsaem, ten einde men hier door mach weten wat voor getuigen genomen werden, en of deselve toe te laten syn of niet lichtelyk geoordeelt mach worden.

23. Of men de kinderen die te doopen syn allerley Namen geven mach? Antw. Het is wel vry, doch sal men neerstelyk toesien, dat men sulke namen niet neme, die of God of Christo eigen syn, als Emanuel, Salvator, Item van eenige ampten als Baptista, Engel, of die anders bygelovig syn.

24. Welke de bequaemste wyse sy om aen te nemen de gene, die haer ten Avontmale begeren te begeven? Antw. Sy sullen van den Kerkenraad, of andersins van een Dienaer met een Ouderlink ondersocht worden: Daer na sullen sy betuigen datse die lere voor goed en oprecht bekenen, en datse haer de kerkelyke straffe onderwerpen, hetzy in 't openbaer na de predikation, die tot voorbereidinge ten H. Avondmael in de gemeente geschied, of in den Kerkenraad.

25. Of 't niet nut en raedsaem ware dat de Dienaers des Woords, Ouderlingen, en Diaconen, voor de bedieninge des H. Avondmaels, de consure onder malkanderen gebruiken? Antw. Het is gansch nut en raedsaem.

26. Of 't niet raedsaem is dat men voor de bedieninge des Nacht-

maels een predikatie doe, bequaem om den menschen herten toe te bereiken? Antw. Sulx kan wel nuttelyk geschien, doch sal een yeglyke gemeente hier in doen 't gene haer bequaemst dunkt te wesen.

27. Of het nodig is op den dag des Avondmaels, van die materie een eigen predikatie te doen? Antw. Het is nut, 't en ware de ordinaire text hier bequaemlyk konde geduidet worden.

28. Of men op den selven dag na de middag, in de Catechismo voortvaren of iet anders dienende tot danksegginge prediken sal? Antw. 't Laetste kan wel nuttelyk geschieden, doch so sal 't selve vry staen.

29. Of men het Avondmael staende, sittende, of gaende houden sal? Antw. De gemeinten sullen die wyse gebruiken, die hen bequaemste dunkt te wesen, doch sal men het knie buigen laten, om de superstitie en het perykel der aanbiddinge.

30. Wat woorden in de bedieninge des H. Avondmaels gebruikt sullen worden? Antw. Men sal bequaemlyk gebruiken de woorden Pauli, 1 Corint. 10. daer by voegende, neemt, eet, gedenkt.

31. Of men terwylt het Avontmael bedient word, iet uit de H. Schrift lesen, of Psalmen singen, of geen van beiden doen sal? Antw. Het sal stichtelyk syn, dat by gebeurte Psalmen gesongen en Gods Woort gelesen worde.

32. Of de heimelyke Gemeinten gehouden syn de ordening van alle twe maenden het H. Nachmael uit te richten te onderhouden? Antw. Het staet sodanige Gemeinten vry 't selve te doen, als hen sulx best gelegen is.

33. Hoe men de vastdagen houden sal? Antw. De Gemeinten sullen het gemeenlyke gebruik der spysen, mitsgaders de handeling tot desen leven dienende, onderlaten, en den ganschen dag tot omtrent den avond toe, in 't gehoor en lesen des H. Woords, vierige gebeden en andere H. oeffeninge doorbringen.

34. Of 't gebruik der orgelen in den Tempelen te houden is? Antw. Het wort niet voor goet gehouden: insonderheid voor de predicatie, daerom sullen de Dienaers arbeiden, dat 't selve (gelijk het een tijd lank geduldet moet worden) met ten aldercersten afgesettet worde.

35. Hoe lange iemand te houden is onderjarig te zyn, en onder de macht syner ouden te staen? Antw. Een ygelyk sal hem hier in voegen na 't recht en de costume der Stad of des Lands daer hy in woont.

36. Wat men doen sal wanneer d' ouders daer de kinderen onderstaen, haer onbillik aen stellen, om in der selver houwelyk niet te willen consenteren? Antw. De Kerkenraed sal besien wat den sodanigen te raden is, en of men aen der Overheid versoecken sal om haer autoriteit hier tusschen te stellen.

37. Of raetsaem is dat men trouwe op dagen, op den welken een Vasten geheiligt is, of het Avontmael bedient werd? Antw. Het is best buiten het selve op andere dagen te doen.

38. Wat men dien raden sal die ter sulker plaetsen woont, daer de Overheid geen kennisse draegt van overspel, om een houwelyk ter oorsaken van dien te scheiden? Antw. Dat hy hem begeve ter sulker

plaatse, daer hy sulx met voorgaende wettelyk bewys en getuigenisse doen kan.

39. Hoe men met den hartneckigen sondaer voortvaren sal tot der excommunicatie? Antw. So iemant om syn hartneckigheid van den gemeenschap des Avontmaels afgehouden synde, geen teken der ootmoedigheid bewyst, sal de Dienaer in 't openbaer de gemeente des sondaers hartneckigheid te kennen geven, de sonde verklaren, mitsgaders de naerstigheid in 't straffen, afhouden van den Avontmale, en daer na noch menigmaal te vermanen, aen hem bewesen, vermanende de Gemeinte voor desen onboetvaerdigen sondaer te bidden, eer men tot de uitterste remedie der afsnydinge sal moeten komen. Sodanige vermaninge sullen der drie geschieden: in de eerste sal de sondaer niet genaemt worden, op dat hy eenigsins verschoont worde: in de tweede sal met advys der Classis zynen naem uitgedrukt werden: in de derde sal men de Gemeinte te kennen geven, dat men hem, ten sy hy hem bekere, van de gemeenschap der Kerke uitsluiten sal, op dat syne afsnydinge, so hy hartneckig blyft, met stilzwygende bewilliginge der gemeinten geschiede: de tyd die tusschen die vermaninge gaen sal, sal in 't oordeel des Kerckenraets staen.

40. Welke de bequaemste forma der afsnydinge sy? Antw. Hoe wel verscheiden formen voorgeschreven souden kunnen worden, so sullen nochtans de Kerken dese navolgende met stichtinge mogen gebruiken: geliefde broeders, wy hebben u lieden menigmael verclaert de sonde die N. begaen heeft, de welke hoe welse in haer selven zwaer is en de Kerke Gods seer schandelyk, so heeft hy nochtans deselve door syn hartneckigheid groter gemackt en beswaert, de welke so groot geweest is, dat hy, niettegenstaende hy dikwils aengesproken en tot boetvaardigheid, so in 't besonder, al in 't gemein, in de tegenwoordigheid van vele getuigen vermaent is, nochtans noit tot eenig gevoelen synder sonden en teken der boetvaardigheid heeft kunnen gebracht worden. Te wyle wy nu dan te voren U. L. vermaent hebben, dat gy God voor hem bidden en hem syns ampt vermanen soud, en wyder te kennen gegeven dat men ten ware dat hy hem bekeerde tot de uiterste remedie der afsnydinge soude moeten voortvaren, en niemant van u lieden ons te kennen gegeven heeft enig teken van lectwesen aen hem bevonden te hebben: So ist om oorsaken voorgemeldet, dat wy die hier, in den name en met de macht onses Heeren Jesu Christi vergadert syn, verklaren dat N. buiten de Gemeente Gods is, en van der eeuwiger saligheid (so lange hy hartneckig blyft) berooft, en daerom so van de gemeenschap der Sacramenten, als van alle segeninge en weldaden Gods, die hy synder Gemeinte bewyst, uitgesloten en als een heiden en tollenaer, te houden is. Eindelyk, wy geven hem gelyk Paulus spreckt den Satan over, op dat (so het mogelyk is) de wysheid en kracht so des vleisch als des satens, dien hy te vele gehoorsaem geweest is, getemt en gedood synde, hy hem selven den heiligen Geest onderwerpe, en na den selven leve, en also ten laetsten de eeuwige saligheid verkryge, U. L. mits desen vermanende, dat gy u van gemeine en onnodige conversatie met hem wilt onthouden, op dat hy beschaemt gemackt synde, hem bekere.

41. Of de afgesette Dienaers, Ouderlingen en Diaconen, als sy door hare boetvaardigheid de gemeente genoeg gedaen hebben wederom verkoren mogen werden? Antw. So vele de Ouderlingen en Diaconen aengaet sal 't selve staen in 't oordeel des Kerkenraets. Maer so veel de Dienaers belangt, sal van de Classicale vergaderinge geoordeelt worden.

Andera questien van nieus voorgesteld.

42. Of niet goed waer om ketterijen te weren, by der hooge Overheid consent een gesprek tegen de Papisten, Wederdoperen, en andere dwadlgeesten te houden? Antw. Men sal doen als geresolveert is, op de 25. Vrage in den Synode tot Dordrecht, Anno 1578. en het gene daer geseid word alleen van de Wederdoperen, sal verstaen en gebruikt worden over allen ander seeten: en is vry gestelt, den nood en de gelegentheid sulx eischende, dat een iegelyk Provincie en particulire Synode en Classis sal mogen met der Overheids consent openbaerlyk tegen de Papisten en Wederdoperen disputeren, doch sal sulx anderen Synoden particulier aengegeven worden, om der selver advys te nemen van de forma der disputation, en andersins watter toe behoort: men sal ook vorder hulpe mogen zoeken tot de disputation by de naestliggende Classen en Synoden particulier, ook in gansch Nederland daer men se krygen kan.

43. Wat men doen sal met eenen Dienaer op den welken suspicie valt van ongesondigheid of onverstand in den lere? Antw. Dat degene die hem suspect houd sal met hem handelen, en so veer de selve Dienaer hem niet genoeg doet so sal hy twe Dienaren tot hem nemen, en so by van syn dwalinge en onverstand overtuigd synde, hartneekig blyft, so sal men de sake bringen voor den Kerkenraad, de welke hem vermanen sal in syne opinie niet te volherden: so hy nochtans volherd, sal die sake met raad des Kerkenraeds in de Classe gebracht werden.

44. Of het niet goed ware een Corpus Doctrinae te maken tegen alle Ketteren, om den eenvoudigen te helpen, en de lere des Euangeli te verbreiden? Antw. Een yegelyk gave hebbende sal een of meer boexkens, de eene tegen d'eene, en d'andere tegen de andere Ketterye schryven, of boexkens alrede daer tegen geschreven oversetten.

45. Of niet goed ware, dat de Synode enige personen last gave, die, so t'eniger tyd vrede-handel voorgenomen mocht worden, met supplicatien van wegen der generalen Kerken aanbieden, dat doch geen afgoderye, of superstitie weder opgericht worde? Antw. Is goed gevonden dat de Provincie daer de Vrede-handel voorgenomen sal mogen worden, voor de gemeine Kerken arbeiden sal, en ook schryven aen den genen die by en neffens zyne Excellentie zyn sullen, de Kerke toestaende, en vermanen haer ampt naerstelyk te doen.

46. Of het niet goed ware des Sondaegs na de Predicatie opentlyk in 't gemein den boetvaardigen vergevinge, en den onboetvaardigen bindinge der sonden te verkondigen? Antw. Overmits de bindinge en ontbindinge der sonden genoegsaem in de predicatie des Woords geschied, dat het daer om onnodig is een eigen forme daer toe in te voeren.

47. Of het niet goed ware te maken een sekere forme van examen

over den genen die tot den dienst des Woords aengenomen worden, overmits enige hier in te vele en enige te weinig te doen geseid worden? Antw. Het is niet nodig geacht alle Kerken aen sekere formulaer te verbinden, sullen evenwel de examina niet lichtelyk nochte onachtsamelyk, maer ernstig gedaen werden, in de besonderste Hooft-artykelen der Christelyke Religie, en in de stucken die van verscheiden Ketteren aldermeest bestreden worden, na discretie van een iegelyk classis, welke niemant dan die genoeg ervaren zyn, verordenen sullen om 't examen te doen.

48. Of de Predicanten, die eerst tot den dienst aengenomen sullen werden, niet behoren de gemeente daerse geconverseert hebben eerst voorgesteld te werden, gelyk met de Ouderlingen en Diaconen geschied? Antw. Ja, op dat so iemant enige verhinderinge wiste, waerom sulck tot den dienst niet behore te komen, dat selve voorstellen mogen.

49. Of het niet raedsaem sy, dat de gene die in 't Predik-ampt te stellen zy en in een ander plaetse tot den dienst uit te senden, ter plaetse daer hy geexamineert werd, in de Kerken-raed of Classe de hand oplegginge met vasten en bidden ontfange? Antw. Ja.

50. Is aengegeven dat in 't kort ondersoek gedrukt staet, datter een enig God sy in drie personen verscheiden, het welck onderscheiden behoort te syn: daerom sullen de drukkers vermaent werden dat selve te beteren.

51. Of 't raedsaem is een persoon gansch blind synde, in den dienst des Woords te stellen, en wat men doen sal met den genen die alrede daer in syn? Antw. Neen. Ten ware dat uitnemende geleetheit en gaven by hem waren, en dan noch niet lichtelyk: en so vele aengaeft die alrede in den dienst zyn, sal de Classis naerstig acht nemen ofse met stichtinge dienen, en soude wel nodig syn datse gestelt werden beneffens andere die haer gesicht hebben.

52. Of 't goet ware Lezers te stellen daer geen Predicanten syn? Antw. men sal 't niet lichtelyk doen: maer in plaetsen die veer gelegen syn van Kerken daer predicatien geschieden, en daer 't stichtelyk sy, sal 't geschieden mogen, doch met voorwete en advys des Classis.

53. Hoe men handelen sal met den Papisten die haer willen laten reformeren, als men se van haren dienst niet wel opschorten kan, uit vrese dat andere Papen door de mindere Overheid in haren plaetsen souden mogen geset werden? Antw. Men sal de Papen die haer superstitien verlaten hebben, recht beginnen te leren, en die eerlyk leven (hoe wel datse noch in alles niet genoeg verstandig en geoefent syn) eenen tyd lank liever dulden, dan die Kerk in perykel stellen. Sal even wel naerstigheid gedaen worden, datse in allen genoegsaem bericht hen tot de gemeente begeven, en geexamineert worden om als ware Dienaer Christi haer ampt recht te houden.

54. Of een Dienaer met consent des Classis van syn gemeente synde ontslagen, van syne Classe ook niet ontslagen is, of die hy der selven syne dienst schuldig is te presenteren? Antw. Een Dienaer also ontslagen synde, is der Classis niet langer verbonden: maer staet hem vry elders te dienen daer hy beroepinge heeft.

55. Of iemand in den dienst van Ouderlinkschap of Diaconschap

mach verkoren werden, of verkoren blyven wiens huisvrouw geen lidmaat der Kerken is? Antw. Men sal by den regel Pauli blyven, so vele mogelyk is. Even wel daerment anders niet hebben mach of kan, salmen de bequaemste nemen: niet tegenstaende dat de vrouwen noch geen professie van de Religie gedaen hebben, op dat de Kerke niet onbedient blyve.

56. Of raedsaem ware het ampt der Diaconessen weder in te voeren? Antw. Neen, om verscheiden inconuenienten wille, die daer uit soudn mogen volgen: maer in tyden van pest of andere krankheden, so daer enige dienst by vrouwen te doen ware by die krank syn, den Diaconen niet betamelyk, so sullense die voorsorgen door haer huisvrouwen of andere daer toe dequaem synde.

57. Of een Dienaer te recht gesuspecteert word, als hy personen trouwet die haer huwelyk onordentlyk van het byslapen begonnen hebben, ja ofmense trouwen sal eerse met der Overheid, wiens gebod sy overtreden hebben, verdragen syn? Item als hy trouwet twe personen, daer van d'eene professie doet van de Religie en d'andere niet? Item als hy doopt kinderen welker ouders van de Religie vreemt synde ook getuigen stellen de Religie niet toegedaen? is geantwoord, op 't eerste, dat het niet goed is de bevestinge der houwelyken uit te stellen: daerom sal een Dienaer na de behoorlyke proclamatie voort mogen varen, en daer mede word de Overheid in haer gerechticheit niet verhindert: doch sulke personen lidmaten der gemeinten synde, sullen te voren vermaent, en na Kerk-ordeninge gestraft worden. Op het tweede, dat de Dienaers sullen arbeiden sulken houwelyk te verhinderen so veel mogelyk is: maer so immers voortvaren wilde, sal hyse trouwen. Op het derde, dat men de ouders gewennen sal so veel mogelyk is, datse de Dienaers aansproken eerse haer ten Doop presenteren, op datse van haer schuldige plicht en ook om bequame getuigen te nemen vermaent werden, en sullen de Dienaers tegen dese en diergelyke onordeninge dikwils haer predication richten.

58. Of het niet goed ware enige uitlegginge op den Catechismum te maken, in forma van korte predication of anders voor de aankomelingen. Antw. Ja: en is enige opgeleit en last daer af gegeven.

59. Of het raedsaem is eene somma des Catechismi te maken? Antw. Men sal voor den kleinen kinderen in den Latynschen Scholen gebruiken de somma des Catechismi by *Bezam* beschreven en uitgegaen *Graecè & Latinè*.

60. Of niet goed ware by d' Overheid aen te houden dat de ontheiliging des Sondaegs, overdadigheit, bordelen, en allerley andere openbare misbruiken en sonden, strydende tegen de eerste en tweede tafel des Wets Gods, wech gedaen en geweert werden? Antw. Ja, 't welk by requeste geschieden sal, so wel by de generale als by de particulire Staten van elke Provincie.

61. Of 't niet goed ware een gemeine aelmoesse en wees-ordeninge te maken? Antw. Ja, en is enige opgeleit hetselve te beschryven, en daer na met enige polityken te communiceren.

62. Of 't niet goed ware 't besprek tegen den Lutheranen te Maul-

bruyn in den Paltz gehouden, in 't Nederduits over te setten? Antw. Is raedzaam bevonden het boek der Theologien tot Nieustadt, *Contra formulam concordiae ab Ubiquitate editam*, over te setten, het welk eenige opgeleid is.

63. Of 't niet nodig is volgende den voet van de lofwaardige Synoden, met voorgaende advys der Overheid alle Kettters tegen de ware leere Christi stryden, tot den generale Synode te roepen? Antw. Het sal ditmael blyven by 't gene boven op de xlij. vrage geseid is.

64. Of 't niet goet ware beneffens de Classicale versamelingel, ook eenige jaerlykse besoekeinge der Kerken aen te stellen, of inspectores of superintendentes te maken, doch met behooryke limitatie? Antw. Het is onnodig en sorgelyk: maer de Classen en Synoden particulier sullen haer ampt doen, volgende de Kerkordeninge artykel xxx en xxxiiij. En op dat niet al even lank voor-bedachte predicatie in de Classicale vergaderingen gedaen worden, so sal 't in der Classis macht staen (alst nodig is) hem eenen text te geven om des anderen daegs een predicatie daer over te doen.

65. Of 't niet goet ware den selven Dienaers niet tweemaal na den anderen tot den Synoden te senden, op dat andere Dienaers ook leeren? Antw. Het sal allen Kerken-raden, Classen, Synoden, particuliren Synoden vry staen tot den Classen, Synoden particuliren en generael te senden uit hare Collegien, die sy daer toe bequaem vinden sullen na haer beliefte.

66. Waer men de kosten vinden sal die in den particulire en generale Synoden van de Dienaren en de Ouderlingen gedaen werden, dewyle vele Kerken die niet vermogen te dragen? Antw. Men sal versoek doen aen de genen die den Kerken-Dienaeren haer onderhoud geven.

67. Of niet goed ware een vastendag in te stellen tegen dat de Synode generael vergaderen sal? Antw. Overmits het tot desen tyd in 't openbaer niet so stichtelyk geschieden kan, so salmen 't doen so veel mogelyk is in de Classicale vergaderinge en Kerken-raden, en de sake met gebeden Gode den Heere vieriglyk bevelen.

68. Of het Avondmael des Heeren gehouden sal werden ter plaetse daer de Synode Generael, of particulier t' samen komt? Antw. Men sal doen na de gelegentheid der Kerk, en so het te passe komt het Avondmael liever xiiij dagen of drie weken vroeger of spader houden.

69. Of in den particuliren en generalen Synode Keurstemmen behooren te hebben die gene, die niet gedeputeert syn? Antw. Neen: maer sullen advys mogen geven tot openinge der saken, als boven in den 15 vrage geseid is.

70. Also aengegeven is, dat eenige mindere vergaderingen somtyts contrarie besluiten dan in meerdere verordent is, waer uit onordeninge en ongelykheid der Kerken bedieninge spruiet, is gevraegt of niet goed ware dat de actien van mindere vergaderinge, op de meerder gebracht werden, als het Kerken-Boek in den Classe, en het Classen-boek in de particulire Synode? Antw. Neen: maer om hier in te voorsien, wanneer yemand sulx verneemt, die sal neerstigheid doen dat het ge-

betert worde voor particuliere vermaninge, of so het niet helpt door de autoriteit van meerdere vergaderingen.

71. Of de Ouderlingen van kleine Stedekens en Dorpen, om kosten te sparen, wel uit de Classe mogen blyven, Item, of om der selver oorsaken wille niet genoeg soude syn, dat een Dienaer en een Ouderlink uit elke Classe, op den particulieren Synode quamen, wanneer de selve sulx goed vonden? Antw. Neen: maer men sal volgen den 30 en 31 Artykel der Kerk-ordeninge, en dewyle hier in by velen gebrek is, sal dat gebetert worden, welk lichtelyk geschieden sal kunnen, so sy spaerlyk in de t'samen-komste leven.

72. Also in Holland in Martio Iestleden een placcaet van de Staten uitgegeven is, dat de Schoolmeesters van den Classen geexamineert sullen worden, is gevraegt waer in dit examen geschieden sal? Antw. In de suiverheid des geloofs en bequaemheid totten dienst.

73. Of den lidmaten der Kerken vry staet te drucken en verkopen Boeken die met Ketterryen of eenige onstichtelyke lichtvaardigheid besmet zyn? Antw. Het is niet geoorloft.

74. Waer voor men den Doop der vagabonden Papisten houden sal? Atw. Dewyle sy macht hebben om te dopen, volgende de regulen der Roomser Kerken, so sal den Doop by haer bedient (hoewel sy uit hare plaetsen verdreven syn) niet weder herhaelt werden: maer de Doop van Monicken en diergelyke die geen macht hebben om te Dopen, volgende der selver regulen, sal van geender waerden gehouden worden.

75. Waer voor de Doop der Wederdoperen te houden is, wanneer iemand te voren niet gedoopt synde van hen in syn ouderdom gedoopt word, ofmen sulx een tot de ware Religie komende schuldig is met eenen nieuwen Doop aen te nemen? Antw. Men moet eerst vernemen wat forma de Weder-doperen gebruiken in haren Doop en of de selve al eenerlye sy.

76. Also aengegeven is van eenen die drijft datmen in den Avontmale het brood niet tot sneden behoort te snyden, maer van gehele brode te breken, is gevraegt, wat daer van te houden is? Antw. Men sal blyven by 't gemene gebruik der Nederlandse Kerken, en die contrarie doen, vermanen van hare opinie af te staen.

77. Of toegelaten sy (gelyk aengedient is by sommige te geschieden) het Brood voor de bedieninge des Avontmaels gesneden of gebroken in stuckens ter Tafel te brengen? Antw. De brekinge sal in de tegenwoordigheid der gemcinten geschieden.

78. Ofmen wanneer het Avontmael gehouden word den kranken professie van de Religie doende en lange te bedden gelegen hebbende, het Avontmael tot haren huise aendienen sal mogen, bysonder so daer eenige forma van Kerke versamelt is? Antw. Neen: want men sal den Sacramenten niet uitrichten dan in de gemeine versameling, ter plaetsen daer de gemeente ordinaerdelyk t'samen komt.

79. Is by die van Wesel gevraegt, of in den Kerken daer 't gebruik van den kranken het Avontmael te geven aengenomen is, of ook ter plaetsen daer alleen een deel der Kerk op d' eene, en een deel op

d' ander tyd, in 't Avontmael gaet, de Dienaer die het Avontmael bedient altyd schuldig is mede te communiceren? Antw. Een Dienaer sal hem altyd so Christelyk dragen, dat hy t' elken male mede communiceren mach, als hy het Avontmael bedient, op dat hy den communicanten met syn goed exempel voorga.

80. Op wat wyse de Melaetse ten Avontmael des Heeren toe te laten zyn? Is geantwoort, datmense sal laten communiceren, of in een hoek des Tempels alleen daer 't geschieden kan, of aen die gemeine Tafel ten alderlaetsten.

81. Also de Lyk-Predication niet aengenomen werden, is gevraegt, ofmen de danksegginge hy de begraffnisse der Doden, staende achter in der Catechismo, voortaan in 't drucken niet behoort achter te laten? Antw. Men sal den Druckers alsulx vermanen te doen.

82. Of de Ouderlingen in 't aenvangen haers dienst de Kerk-ordeninge sullen onderschryven? Antw. Sy sullen in den Kerk-raed beloven de Kerke te helpen regeren, achtervolgende de Kerk-ordeninge voorsz. en dese hare belofte in 't Kerk-boek geschreven synde, is geen onderschryvinge van noden.

83. Of 't raedsaem is dat twe personen wesende ooms kinderen, of in gelyken graet malkanderen trouwen? Antw. Neen. Ten eersten, om der argernisse der zwacken wille die daer uit ontstaet. Ten tweeden, om der eerbaerheid wille. Ten derden, op dat de vrientschap te beter tot andere geslachten mach uitgesacit worden. Ten vierden, om dat het strijd tegens 't gebruik meest aller Gereformeerder Kerken.

84. Of enige proclamatien van houwelyken in den openbaren Kerken geschieden mogen in der weke, buiten de Sondagen? Antw. De uitroepingen sullen gedaen werden op drie verscheiden Sondagen, ten ware grootdringende nood, daer van de Kerken-raed oordelen sal, behoudens dat de Dienaers in Holland hier in niet veranderen sonder voorwete van haer Overheid.

85. Hoemen handelen sal met een persoon doende professie der Religie, die tegens voorgaende vermaninge hem door de Papen heeft laten trouwen met een persoon, de welk van synen natuurlyken Broeder te voren misbruikt is geweest? Antw. Indien dat sulk een vermaent synde hem niet bekeert, sal hy geexcommunicert worden, en synce bekeringe sal dan blyken als hy die persoon die hy wettelyk (mits bloetschanden) niet hebben mach, verlaet: maer so hy hem bekeert sal hy met behoorlyke reconciliatie opgenomen worden.

86. Of een geselle of man door byslapen eener Maegt of Weduwe, daer aen is verbonden, om die te trouwen, volgende Exod. 22:16 en Deut. 22:28? Antw. Het ware te wenschen so vele de maegt aengaet, dat de Wet Gods in 't gebruik ware: namelyk wanneer de Vader de geschende Dochter geven wil en die geselle syns selfs is, datse als dan malkanderen trouwen en ten houwelyk hebben, of immers dat de Dochter haer houwelykse gave van den geselle ontvang: maer na dien contrarie usantie in der politie overhand genomen heeft, so kan men niet wel anders oordeelen, ter tyd toe dat de Magistraten hier op andere wetten gemaakt sullen hebben. So vele de weduwe

aengaet, is geantwoort dat byslapinge sonder beloften geen verbindinge maekt.

87. Een persoon beslapen hebbende een dochter, heeft daer na de suster van de selve getrouwt, is de vrage of hy aen de eerste of aen de tweede verbonden is, of dat hy geen van beiden hebben mach? Antw. Hy behoort geen van beiden te hebben, mits het bloetschanden is: Maer de Overheid behoort haer ampt te doen.

88. Of een man syner huysvrouwen susters, of broeders dochter daer af syne huisvrouw moeie was, mach trouwen? Antw. Neen.

89. En of het geoorloft is te trouwen de weduwen van dien wiens suster men te voren ten houwelyken gehad heeft? Is geantwoort, dat het niet eerlyk geschieden mach.

90. Of de conscientie des genen die een heimelyke belofte gedaen heeft, welke hy niet begeert of hem dient te houden, daer mede genoech ontlastet is, dat de Overheid met haer ordinantie die heimelyke beloften van onwaerde verklaert? Antw. Zy zyn te vermanen die sulx doen, maer soodanige beloften verbinden de conscientie niet tot volbringe des houwelyx, bysonder daer de Overheid de heimelyke beloften verboden heeft.

91. Of degenen die ordentlyk na die regel Christi geexcommunicert zyn en met hen die Kinderen diese winnen durende die excommunicatie buiten het verbond zyn? Antw. Neen.

92. Of men 't gene in den 63. artykel der kerk-ordeninge van de openbare versoeninge, item hier boven partic. questiën xxxix. van 't openbaer voorstellen des naems voor die excommunicatie geseid werd, te verstaen is van een openbare actie in der Kerken voor alle toehoorders in 't gemein, of voor de gemeente alleen? Antw. Het wordt verstaen van allen den genen die tot den gehoor komen.

93. Hoemen de kamer-spelen die in de xxvj. vrage te Dordrecht onstichtelyk geoordeelt zyn, zal mogen weren? Antw. Een yegelyk sal zyne Overheid voorhouden de inconvenienten die daer uit volgen, en bidden daer in te remedieren.

94. Of een ouder inden dienst syne medehulper noch jong in den dienst des woords zynde, vermanende en straffende met recht als met heerschappye voerende beschuldigt mag werden? Antw. Neen, daerom de ander die vermaninge gehouden zal zyn te ontfangen.

95. Of de Canonicken en andere geestelyke personen, somense noemt, tot den Avontmale moge aengenomen worden, behoudende haer beneficien, proostien, doch sonder superstitie of afgoderye, en of sy daer na tot het Ouderlinkschap of Diaconschap aengenomen mogen werden? Antw. Sy sullen tot versakinge aller superstitionen en recht gebruik haer goederen vermaent werden, 't welk doende zy van de gemeenschap des Avontmaels niet afgehouden mogen worden: maer tot het Ouderlinkschap of Diaconschap sullen sy niet toegelaten worden, dan met grote voorsichtigheid.

96. Of een Synodus particulier over enen afwesenden Ouderlink soo strengelyk mag besluiten, dat hy tot den Synodum Generael sonder excuse aen te nemen souden mogen gaen sonder dat een ander

in syn plaetse soude mogen gesonden werden? Antw. Neen, maer om inconuenienten te schouwen, is raedsaem bevonden, dat de particuliere Synoden een Kerke noemen de welke na hare discretie eenen ouderlink uitsenden sal.

97. Of die gene die int ambt der Overheid zyn, niet mogen tot Ouderlingen en wederom Ouderlingen tot overheden genomen werden? Antw. Het eene ambt verhindert het ander niet.

98. Of niet een Classis macht heeft te retracteeren, 't gene sy bevind in den voorgaende Classe tegen de Synode Nationaal besloten te zyn? Antw. Sy ist niet alleen machtig, maar ook schuldig te doen.

99. Of Bastaerden tot den dienst des Woords, Ouderlingschap en Diaconschap toegelaten mogen werden? is geantwoord. Datter geen reden zyn waerom het niet geoorloft soude zyn, mits hebbende behoortlyke gaven.

100. Of het stichtelyk is, dat de huisvrouwen en knechts van de Lombaerts, tot den Avondmael toegelaten worden? Antw. De huisvrouwen voor de Dienaers der gemeente verklarende dat haar die handel haers mans mishaeft, somense merkt eenvoudig en vroom te zyn, sullen toegelaten mogen werden: maer de knechts, dewyle zy vryheid hebben om wat anders te doen, so lange zy in zulke dienst blyven, sullen niet toegelaten worden.

101. Of 't noodig is den persoon tot het Ouderling of Diaken-ampt gedenomineert, der Overheid te presenteren, om daer uit de helft te verkiesen, of die gedenomincerde personen te bevestigen? Antw. Gelyk die benoeming kerkelyk is, alsoo is ook die verkiesinge, en de Overheid professie doende van de religie is mede begrepen onder de Gemeinte, de welke die benoemde Ouderlingen en Diaconen, volgenden den xv. artykel der kerk-ordeninge voorgesteld worden. Evenwel in dien de Overheid hier op dronge, en die kerke in perykel van twist of andere inconuenienten mochte komen, salmen Christelyk bedenken, hoe verre men de Overheid hier in te wille sal zyn, en dat met advys des Classis en particulier Synodi.

102. Of niet (de nood eischende) die Synode particulier van een provincie, extraordinaerlyk t'samen mogen komen, om van gemeine saken te handelen met malkanderen dier Provincie, sonder prejudicie van de ordinaire t'samenkomste? Antw. Ja.

103. Waer voor te houden zyn die consistorien die buiten de behoortlyke tyden of extraordinaerlyk also gehouden werden, dat niet alle lidmaten der selven daer toe geroepen werden? Antw. Sy sullen niet gelden, maer de gehelen Kerken-raed sal mogen veranderen wat also onbehoortlyk gedaen is: en als tot extraordinaire vergaderingen ter behoortlyke tyd alle ontboden zynde, die daer toe behoren, hoewel sy niet alle komen, sal van waerden zyn 't gene in sulke vergaderinge besloten is.

104. Watmen doen sal wanneer de Classis oordeelt dat een Dienaer te transfereren is, en die Dienaer of kerk appelleert, of dan verwacht moet werden die beroeping en samenkomste des Synodi Generael? Antw. Hy sal blyven ter tyd toe dat de particuliere Synode de senten-

tie approbeert, en alsdan sal de translatic voort gaen, ter tyd toe in den Nationalen Synode daer van kennisse genomen en anders geoordeelt is.

105. Wanneer men geen Ouderlingen vinden kan, die haer ontledigen kunnen om op den particulieren of generalen Synode te gaen, is gevraegt, wat alsdan te doen sal staen? Antw. Men sal naerstigheid doen dat eenige gaen, en so sy niet gaen, sullense gecensureert werden.

106. Of in't examen der Dienaren des Woords, het oordeel van der Lere so wel by den Ouderlingen en Diaconen, als by de Dienaren staen sal? Antw. De Ouderlingen en Diaconen sullen wel aengaende 't examen des levens en wandels stemmen hebben, so wel als de Dienaers: maer so vele de Leere belangt sullen sy advys mogen geven, maer de Dienaers alleen stemmen hebben.

107. Of het nodig zy van de afgestorvene Lidmaten der Kerke, of ook andere die geen professie gedaen hebben, register in Kerkenraed te houden? Antw. Neen: maer het sal de Overheid bevolen werden.

108. Of het oorbaer is dat de Classicale vergaderinge altijds op een plaetse gehouden worde, of dat by gebeurte omgaende? Antw. Sy sullen by gebeurte omgaen, soe vele mogelyk is.

109. Of het niet goed is dat de Ouderlingen by de propositien mede zyn, so wel van de genen die uitten Scholen komen als die niet gestudeerd hebben? Antw. Ja: so zy daertoe vaceren kunnen.

110. Of de Professoren der Theologie in de Classicale versamelinghe harer residentie verschynende, wanneer van der Lere gehandelt word, mede behoren stemmen te hebben? Antw. Ja.

Hier mede zyn de particuliere questien gecindigd, welke als ook den voorgaende Synode beantwoord zynde, der Kerken, haer Dienaren, Ouderlingen en Diaconen dienen zullen voor goeden regel, raedt! en bericht, de welke een yegelyken gebruiken sal nuttelyk sonder lichtvaerdelyk daer af te wyken of tegens te doen, tot datse van een ander Synode soude mogen verandert worden.

Voorts hebben sy aldaer onder den anderen sekere afdelinghe van den particulieren Synoden gedaen in deser manieren.

AFDELINGE VAN DE PARTICULIERE SYNODEN EN CLASSEN.

HOLLAND TWE PARTICULIERE SYNODEN.

Suyd-Holland
heeft 8 Classen.	}	1. Gorcum met Bommel. 2. Dordrecht. 3. Gouda. 4. Rotterdam. 5. Briel. 6. Delft. 7. Hage. 8. Leyden.
Noord-Holland
heeft ses Classen.	}	1. Haerlem. 2. Amsterdam. 3. Alkmaer. 4. Hoorn. 5. Enkhuisen. 6. Edam.
Zeeland heeft
drie Classen.	}	1. Walcheren. 2. 't Land van Schouwen (of) Zirikzee. 3. Suid-beveland (of) of 't Land van der Goes.

GELDERLAND EEN PARTICULIERE SYNODE.

En heeft vier
Classen.	}	1. Het Graefschap Zutphen. 2. Arnhem met de Veluwe. 3. Nimmegen met haer toebehoorte. 4. Venlo met 't overste Quartier.

'T STICHT VAN UTRECHT EEN PARTICULIERE SYNODE, EN HEEFT DRIE CLASSEN.

Het eerste Classis.	}	Utrecht. Montfoort. Yselstein.
Het tweede Classis.	}	Amersfoort met syn toebehoorte.
Het derde Classis.	}	Wyk, Renen met haer dorpen en aenvoegen.

OVER-YSSEL EEN PARTICULIERE SYNODE, EN HEEFT VYF CLASSEN.

1. Deventer met syn omliggende Dorpen.
2. Swol met syn omliggende Stedekens en Dorpen.
3. Campen met syn omliggende Dorpen.
4. Steenwyk, Vollenhoven met de omliggende Dorpen.

5. Twente met syn toebehoorte.
Drente en Lingen sullen alsnoch den Lande van
Over-yssel toe-gevoegt blyven.

WEST-VRIESLAND EEN PARTICULIERE SYNODE, EN HEEFT:

- 1. Oostergou.
 - 2. Westergou.
 - 3. Sevenwolden.
- Groeningerland.

Braband heeft noch maer een Classe en Synode particulier.

Vlaenderen twee Synoden particulier, Oost-Vlaenderen en West-Vlaenderen.

Verstroide Kerken in 't land van Cleef, Sticht van Ceulen en Aken.
Emden.

Walsche Kerken verstroit onder den Nederduitsen, een particuliere Synode.

Verstroide Kerken in Hoog-Duitsland, een particuliere Synode.

Verstroide Kerken in Engeland, Walsche en Nederduitsen, een particuliere Synode.

KERKELIJKE WETTEN OP LAST DER STATEN VAN HOLLAND ONTWORPEN.

1585.

Zoo als de magistraat van Leiden en van menige andere Hollandse stad zich slecht vereenigen kon met het beginsel der kerkelijken van *self-government*, bleven er de staten van Holland ook gevaar in zien. Hoe ook bij herhaling gebeden aarzelden zij om hunne afgevaardigden op de provinciale kerkvergadering van Haarlem te zenden. Zij lieten zich nog minder bewegen om de artikelen der nationale synode van Middelburg te bekrachtigen en eindelijk beproefden zij andermaal om zelve een ontwerp van kerkelijke ordonnantiën te vervaardigen.

Bij de veroordeelende uitspraak der synode over de boeken van Caspar Coolhaes was bepaald, dat de onderhandelingen met hem zouden worden voortgezet door de classen van Delft, 's Gravenhage, Haarlem en Leiden. Indien hij tot geen beter inzicht kwam, zouden alle classen van Holland, als mede de particuliere synode van Zeeland ter gelegener plaats twee afgevaardigden zenden om hem te excommuniceren. De classe van Leiden werd bijzonder vermaand om alle pogingen aan te wenden, ten einde Coolhaes tot onderwerping te brengen. De pogingen der Leidsche classis hebben niet gebaat. De gedeputeerden der vier genoemde classen hebben ook niets uitgerigt, en eindelijk werd tot het bijeenroepen der provinciale synode besloten. Het werd ook hoog tijd, dat er een einde kwam aan deze zaak, niet alleen om de ergernis, die de twist in gansch Holland verwekte, maar ook om het nadeel dat Leiden er door leed, daar Cornelisz. en Hallius niet langer met Coolhaes het dienstwerk wilden verrigten en de hoogleeraar Danaeus met vele studenten, tegen Coolhaes en den Leidschen magistraat gekant, de universiteit verlieten. „Die Schül zu Leiden gehet den Krepsganck und solcher wegen des unruigen Caspars Coolhasen und seinen Adherenten, welche sich gegen die Christlige Disciplin stellen und, mit Hülf des Magistrats, einen grewligen Libertinismus infüren.“ Zoo getuigt de Arnhemse predikant Pontanus in zijn brief van 14 Julij 1582 aan graaf Jan van Nassau. (Mr. Groen van Prinsterer, *Archives de la maison d'Orange-Nassau*, VIII, p. 113, 114.)

De classen van Amsterdam en Rotterdam, die in last hadden om de provinciale Noord- en Zuid-Hollandsche synode, als het nood gaf, te beschrijven, verzochten nu den staten van Holland per request, dat zij op die kerkvergadering eenigen uit hun midden mogten

zenden, om alle handelingen, zoo met Coolhaes als anderszins, aan te hooren en met hunne autoriteit te helpen sturen, en dezelve behoorlijker wijze gewogen zijnde, mitgaders de kerkelijke ordonnantiën, den woorde Gods gelijkvormig, te bevestigen, opdat alzoo de erger-nisse gebeterd, de scheure geheeld en der kerk van Christus, mitgaders der universiteit, vrede en welstand mogt gegeven worden. Hierop ontvingen zij ten antwoord, dat de staten eene commissie uit hun midden zouden benoemen, om naar behooren kennis te nemen van de zaak van Coolhaes; op andere zaken en zwaarigheden, die in de kerk van Christus zouden mogen wezen, mogten zij lijden, dat de kerken der gheele provincie bijeengeroepen werden ten zulken dage en plaatse als den remonstranten gelieven zou. (Resol. der staten van Holland v. 24 Nov. 1581, fol. 584). Daar dit antwoord weinig voldeed, werd het-zelfde verzoek nogmaals bij de staten ingediend en bijzonder op de approbatie der artikelen van de Middelburgsche synode aangedrongen. Het antwoord was op het laatstgenoemde: dat de staten hunne approbatie op de besniten der Middelburgsche synode niet konden geven voor en aler zij zullen hebben gezien de punten en artikelen, die daar besloten zijn. Zij herhalen, dat de synode zamen komen mag waar en wanneer men verkiest, om te beraad-slagen, niet over de zaak van Coolhaes, welke zij zelve zullen onderzoeken, maar over alle zwaarigheden, die in de kerk mogten wezen, „mits dat op de voornoemde synodus niet besloten sal worden in praesjuditie van de politieke regeringe; dat mede niemandt daer inne sal syn verbonden, voor en al eer hetselve synodus sal syn geaprobeert; waertoe niet gheraden is geworden yemandt van staten wegen op deselve synodus te doen compareren.” (Resol. v. 28 Nov. 1581, fol. 591, 592). In dit antwoord der staten van Holland straalt geene bijzondere welwillendheid jegens de kerkvergaderingen door. Het geeft duidelijk te kennen, hoe bevreesd de staten waren, dat de kerkelijken hunne bemoeijingen zochten uit te breiden op politiek gebied. Die staten onttrekken de zaak van Coolhaes aan de ken-nisneming der kerkelijken, maar verklaren bovendien, dat geene synodale besluiten, zonder hunne approbatie, eenige verbindende kracht bezitten. Zij houden het voor niet geraden om iemand uit hun midden op de synode te zenden, misschien om tegen over die synodale besluiten hunne vrijheid des te beter te bewaren, of ook omdat zij zelve hadden voorge-nomen eene kerkordening op te stellen en in te voeren.

Wat nu de behandeling der zaak van Coolhaes aangaat, die de staten zich voorbehouden hadden, was door hen juist op den dag, waarop zij het voorgaand antwoord gaven (28 Nov.), uit elk der Hollandsche hoofdsteden, Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Haarlem, Delft en Alkmaar, een predikant te 's Gravenhage beschreven. Als gecommiteerden van staten-wege verschenen daar tevens de raden van het hof van Holland, van den Wijngaerde en Casembroodt, benevens Adriaan Wenssen, pensionaris van Dordrecht, en Willem Bar-desius, burgemeester van Amsterdam. Nog kwamen er vijf gedeputeerden der Leidsche rege-ring, tot wier getal de burgemeester van der Werf en de secretaris van Houten behoorden; eindelijk daagde ook Coolhaes op, wien op zijn verzoek nog twee predikanten, één ouderling en één diaken waren toegevoegd. De uitslag dezer zamenkomst was, dat de staten, na gehoord rapport hunner commissie, bij acte van 4 Dec. 1581 verklaarden, dat Caspar Coolhaes in de Middelburgsche synode ten volle is gehoord op de aanwijzing der dwalingen, welke in zijne boeken zijn bevonden; dat in de censur tegen hem uitgesproken niet gehandeld is tegen de politieke orde; en dat de kerkelijken op de voornoemde censur tegen Coolhaes mogen voortgaan, als zij naar Gods woord bevinden zullen te behooren. Voorts hebben de staten geresolveerd, dat Coolhaes voortaan ophouden zal van alle predikatiën in 't hei-melijk en openbaar; dat hij ook geene geschriften meer zal uitgeven en dat de uitgegeven zullen worden gesupprimeerd. (Zie deze gansche handeling dier Haagsche vergadering uitvoerig beschreven in het kort, eenvoudig en waarachtig verhaal van de predikanten en

onderlingen der Haarlemsche synode van 1582, bl. 51—72). Deze uitkomst was zeer gunstig voor de synodisten, gelijk Coolhaes de predikanten noemde, die zijn onregt niet wilden gedoogen. Het was nu bij onderzoek gebleken, dat de synode van Middelburg naar regt en billijkheid gehandeld had en niet, zoo als de magistraat van Leiden beweerde, min christelijk en onregtvaardig. Men zag er nog uit, dat de staten, die Coolhaes alle prediking verboden, gestrenger handelden dan de synode, die hem, in weerwil van zijn bewezen onregt, nog in dienst gelaten had. Eindelijk verkregen de kerkelijken, wien eerst verboden was op de verlangde synode de zaak van Coolhaes te behandelen, thans volle vrijheid om met de censure tegen hem voort te gaan.

Minder gunstig viel het onderzoek uit, dat de staten hebben ingesteld naar de kerkordening der Middelburgsche synode. Aan de staten waren overgeleverd de punten, die in de synode van Middelburg zijn gehouden om geaprobeerd te mogen worden. (Resol. v. 2 Dec. 1581, fol. 610). Een hernieuwd verzoek was bij de staten ingezonden, om mannen uit hun midden, of anderzins mannen daartoe bekwaam, te deputeren naar de provinciale synode, die te Haarlem den 13 Maart 1582 zou gehouden worden, „en dat mede op voorgaande supplicatie, overgegeeven, bysonder aangaande de ordeninge in het Synode tot Middelburg gesteld, — de Staaten voornoemt believeen als nu resolutie te geeven en te neemen, op dat de Kerke Christi daar inne ordentelijk, en wel in goede eenigheid en goede vrede bedient mag werden.” Op welk laatste geapostilleerd is, dat de staten eerdaags resolveren zullen op de orde die in de synode van Middelburg is genomen, zoo wanneer de steden alle gereed zullen zijn om haar rapport daarvan in te brengen (Resol. v. 15 Febr. 1582, fol. 65, 66). Eindelijk is dan ter statenvergadering rapport uitgebragt „op het Point van verschryvinge aangaande het Sinodus tot Middelburg.” De Edelen verstaan dat daarin behoort voorzien te worden, dat het woord Gods niet te veel constitutiën niet bezwaard worde. Die van Dordrecht hebben de punten der synode geresumeerd en er geen zwaarigheid in gevonden en verstaan niettemin, dat zal mogen worden geresumeerd om op alles te letten en in alles te voorzien naar behooren. Die van Haarlem verlangden, dat zes of acht geleerde personen bij zijne Excell. zullen gecommiteerd worden, om te resumeren de punten van de synode en dat zij met advies van de staten zullen worden gearresteerd, zoodat de autoriteit van de overheid en magistraten blijve geconservéerd. Die van Delft hebben hetzelfde mede gesteld in handen van Zijne Excell., ten einde bij Zijne Excell. eenige bekwame personen worden gecommiteerd, die met advies van Zijne Excell. en de staten op de kerkelijke ordonnantie voorzien en disponeren. Die van Leiden verstaan, dat bij Zijne Excell. en de staten eene kerkordening gemaakt zal worden. Die van Amsterdam willen, dat bij Zijne Excell. eene kerkordening met gecommiteerden gemaakt zal worden, en de staten als dan overgeleverd om bij hen geconfirmeerd te worden, en daarna alom in de steden en dorpen in druk overgezonden, ten einde dezelve eendragtelijk onderhouden worde. Die van Gouda willen zich niet met de handelingen van de synode niet bemoeijen, alzoo de approbatie van dien in vele punten zouden wezen bezwaarlijk en contrarie de liberteit van de religie en conscientie. Die van Rotterdam verklaren, dat bij Zijne Excell. eenige bekwame personen zullen worden gecommiteerd, die met advies van Zijne Excell. en de staten zullen maken en arresteren eene generale kerkelijke ordonnantie, dewelke alleen gelden zal voor degenen, die professie doen van de gereformeerde religie, daarbij geene verdere last mede zal gegeven worden, dan te procederen tot excommunicatie; dat de predikanten bij de kerkedienaren beroepen en geëxamineerd zijnde zullen ingevoerd en gesteld worden bij advies van de magistraten; dat de officien zoowel bediend zullen mogen worden bij die van de gereformeerde religie als andere daartoe bekwaam zijnde, en dat naar de goede gewoonte van degenen, dien de officien te confereren staan. Die van Schiedam hebben hunne

verklaring uitgesteld tot dat de synode te Haarlem zal gehouden zijn. Gorcum, Alkmaar en Purmerende confereren zich met de meeste stemmen. Die van Brielle, hoewel zij geen zwaarigheid vinden in de besluiten der synode, stellen dezelve nogtans mede in handen van Zijne Excell. als voren, om daarop godisponcerd te worden, zulks tot Gods eer en preservatie van de geregtigheid van den lande zal mogen dienen, hetwelk zij presenteren te obediciëren. Die van Hoorn stellen deze zaken nit tot beter gelegenheid, als de zaken in meerder rust zullen gekomen zijn (Res. v. 14 Maart, 1582, fol. 107).

Zonder acht te slaan op elk advies door de steden gegeven, blijkt genoeg, dat de heerschende stemming geenszins leidde tot approbatie der Middelburgsche synode, die het kerkelijk gezag onafhankelijk van den staat consequent heeft vastgehouden; maar dat de meesten integendeel het staatsgezag in de kerk wilden gehandhaafd hebben en daarom verlangd werd, dat de synodale punten door gecommiteerden van wege de overheid werden geresumeerd en dan door den prins en de staten gearresteerd, of eenvoudig zoo als die van Leiden, dat eene kerkordening bij Zijne Excell. en de staten gemaakt worden zou. Ofschoon die van Dordrecht en Brielle geen gevaar in de synodale besluiten zagen, schikten zij zich toch naar die van Haarlem, Delft, Leiden, Amsterdam en Rotterdam. Voor het verlangen van Hoorn om tot rustiger dagen te wachten had men nu nog geen oor.

Op die rapporten werd dan vier dagen later de navolgende resolutie genomen:

„De Edelen, en der Steeden Gedeputeerden, in consideratie geleid hebbende het stuk van de ordre Ecclesiastique en Politicque, alle het gunt dat tot onderhoud van alle goede Christelijke eenigheid binnen den Lande van Holland soude moogen dienen, met conservatie van de Christelijke vryheid, en omme te verhoeden, dat met enige Decreeten en Constitutien, egeene corssaaken van calunnien en oneenigheeden, soo in de Religie als anders, gegeven werde: en aanmerkende, dat by Sijne Excell. onlangs als nog is verklaart, dat ten zy met behoorlijke ordre daar inne voorzien werde, geschaapen sal zyn de Gereformeerde Religie, en daarenbooven de Landen in geheele ruine te koomen, hebben de voorsz. Edelen en Gedeputeerden, omme de voorsz. saake ter handen te neemen, gecommiteert die van den Hoogen Raede binuen den Lande van Holland, en voorts uit den haaren meesters Adriaen Wensen, Johan van Oldenbarnevelt, Willem vander Meer en François Maelson, omme eerstdaags te resumieren de Acten Synodale, die tot Middelburg al te vooren moogen zyn gehouden, en daar nit te concipieeren eene Kerkelijke en Politicque Ordre, die by haar de Staaten van Holland sal werden voorgehouden, omme voorts by Sijne Excell. en de Staaten gearresteert, en onderhouden te moogen werden, sulks als na Godes Woord, en ten dienste van den Lande, sal behooren, mits dat de voornoemde Gedeputeerden van de Staaten, die van den Hoogen Raede voorhouden sullen, dat by enige Gedeputeerden van de Steeden werd gesustineerd, dat in Kerkelijke saaken de Kerken-Dienaaren hebben te ordonneeren na Gods Woord, en by eenige andere Gedeputeerden, dat de Kerkelyke-Ordonnantie egeene plantse behoort te hebben, dan over die geene, die haar onder de Gemeente, en professie van de Gereformeerde Kerke begeeven hebben; dat mede in de Gereformeerde Kerke niet verder dan tot excommunicatie geprocedeert sal moogen werden, omme alle calumnie van bedwang en tyrannye te verhoeden; dat mede alle Praedicanten by Kerken-Dienaaren beroepen, en geëxamineert zynde, ingevoert en gestelt sullen werdeu by advise van de Magistraten, bij dewelke de voornoemde Praedicanten wederomme afgestelt sullen moogen werden, met advise van de Kerken-Dienaaren: Dat mede alle officien bedient sullen moogen werden soo wel bij die van de Gereformeerde Religie, als andere goede Patriotten, daar toe bequaam synde, en dat na de goede gelicfte van de geenen, die deselve Officiën staan te confereeren: En sullen de Steeden haarluidcr Gedeputeerden op de voorsz. communicatie en besoiigne mede moogen schikken, die het selfde sulks goed-dunken en gelieven sal” (Resol. v. 18 Maart, fol. 121, 122).

Zoo was dan eene commissie door de staten van Holland benoemd, bij welke de steden naar goeddunken ook hunc gecommiteerden mogten voegen. Deze commissie heeft in last om de synodale acten te resumeren, inzonderheid die van Middelburg, op wier *pre-gysheit* en het ongenoegen daarover gerezen de Prins reeds geweest had (Brandt, hist. d. reform. I, b. XIII, bl. 685). Zij moest verder eene kerkelijke en politieke ordre concipieren, niet om aan de synoden onderworpen, maar om bij de staten van Holland voorgehouden en voorts bij den prins en staten gearresteerd te worden. Zij moest tevens acht geven op hetgeen bij eenige gedeputeerden van de steden was gesustineerd nopens het regt der kerkedienaren om in kerkelijke zaken te ordonneren; nopens het beperken der kerkelijke ordonantie tot de genen die zich onder de professie der Gereformeerde kerk begeven hebben; nopens de kerkelijke strafmiddelen, niet verder dan tot excommunicatie uit te breiden; nopens het aanstellen van predikanten bij advies der magistraten, maar het afzetten met advies van de kerkedienaren, en het bedienen van alle burgerlijke officien zoowel door die van de Gereformeerde religie als door andere goede patriotten. Dat alles moesten de gedeputeerden van de staten aan die van den hoogen raad voorhouden, waarschijnlijk opdat deze daarin mogten beslissen. Zoo hadden de staten van Holland de hand gelegd aan het stuk der ordre ecclesiastiek en politiek uit vrees dat anders land en kerk in geheele ruïne komen zou, en in de hoop, dat deze maatregel tot onderhoud van alle goede christelijke eenigheid binnen Holland dienen mogt, met behoud van de christelijke vrijheid, en tevens verhouden zou, dat met eenige besluiten en instellingen geene oorzaak van calumnie en oucenigheid zoo in de religie als anders gegeven werd.

Die van den hoogen raad maakten zwaarigheid in het aannemen der commissie, omdat dit het werk van den rade provinciaal behoorde te wezen, waarom de staten besloten, dat er twee of drie uit elken raad daartoe gebruikt zouden worden, door de presidenten gecommiteerd. (Resol. v. 21 Maart, fol. 134). Daarna zijn in het laatst van April de gecommiteerden uit de staten met nog één uit de edelen in vereeniging met die uit den hoogen en provincialen raad aan den arbeid gegaan. (Resol. v. 26 April, fol. 208), en na verloop van eene maand werden de concepten, bij hen gemaakt, aan de staten overgeleverd. (Resol. v. 30 Mei, fol. 268). Bij der staten beraadslaging van 16 Junij bleek verschil van gevoelen nopens den weg, dien het ontwerp verder zou behooren te nemen. De edelen, Dordrecht, Haarlem, Amsterdam, Gorinchem, Schiedam, Alkmaar en Hoorn verklaarden, dat het concept gesteld moest worden in handen van den hoogen en den provincialen raad, om het in de vrees Gods te resumeren, de zwaarigheden, die zij daarin vinden, aan te tekenen en het dan aan de staten over te leveren; en zoo verre die van den rade voornoemd noodig zouden bevinden, eenige predikanten daarop te hooren, dat zij daartoe dan van de geleerdste en vreedzaamste zullen gebruiken. Die van Delft en Enkhuizen meenden, dat het concept alleenlijk in handen van beide de raden gesteld behoorde te worden. Die van Leiden en Rotterdam, welke zich zeer staatsgezind hebben getoond, beweerden dat het in handen van de vreedzaamste, en die van den Briel daarentegen, als gunstiger voor de kerkelijken gestemd, dat het in handen van vier of vijf der bekwaamste en vreedzaamste predikanten moest overgaan. (Resol. v. 16 Junij, fol. 296, 297). De meerderheid was dus voor het verzenden van het concept naar de beide raden, zoo als dan ook geschied is. Daarna werd het met de adviezen der raden aan de steden gezonden om elk in den haaren gevisiteert en de Predicanten aldaar gecommuniceert en daarop behoort zijnde, daar van rapport in te brengen, ten einde daarna voorts bij de staten daar in gedaan mag worden na behooren, op dat met autoriteit van de Overigheid op alles behoorlijk mag worden voorzien. (Resol. v. 12 Febr. 1583, fol. 39).

Hoedanig die adviezen van den hoogen en provincialen raad geweest zijn, was geheel onbekend tot dat de hoogleeraar H. J. Roynards in H. S. vond en door den druk bekend

maakte het advies van het provinciale hof van Holland, hetwelk voorzeker belangrijk genoeg is om het hier over te nemen. (Ned. archief voor Kerk. gesch. III, bl. 369, 370).

» Wy hebben gevisiteert ende doorgelesen het ontwerp van de Kerkel. Ordonnantie ons by UE. gesonden ende hier by gevoucht, ende al ist zoo, dat deselve ordonn. schynt wel redelyck ende verdrachel. gestelt te syn, soo veele die jegenwoordige gelegentheyt des tyts soude mogen lyden, nochtans aensiende die grote diversiteyt van de humeuren ende opinien der menschen, die lichtelyck oorsaecke nemen van scheuringhe ende afstal, die men behoort te verhoeden, soo veel als doenlyck is, ende dat die saecken noch soo wilt ende vreempt staen, overall in de omleggende en geconfedereerde provincien, die welcke moogelyck geen goet genuegen in alles hebben en sullen aen deselve ordonnantie; ende dattet beter ware (onder correctie) datter een generaele Kercke Ordonnantie gemaect worde over alle deselve landen ende provincien by gemeene Consente ende Advyse van de Staten van dyen, ende dat in allen gevalle die landen van Hollandt ende Zeelandt eenen selven regel ende ordonn. behooren te volgen ende onderhouden, dat nochtans het voorsz. Concept alleen schynt te sullen strecken over die landen van Hollandt, soo souden wy om dese ende meer andere respecten ende consideratien raedtsaem bevynden (onder correctie) dat men alsoech supersederen soude met publicatie derselver ordonn. over Hollandt, tot dat die saecken in goede ruste ende versekerheynt gebragt sullen syn, ende indyen uwer E. dies nycttemin believe deselve Ordonn. te laeten uytghaen, soo soude ons beduncken, dat men nyt deselve Ordonn. wel soude mogen laeten 't XIII. XV. XXIII. XXV. XXVI. XXVII. XXVIII. XXIX. XXX. XXXI. XXXII. XXXIII. XXXIII. XXXV. XXXVI. XXXVII. ende XXXVIII. Arlen, als geheel concernerende den staet polytycke, ende sulcx beter dyenende ofte vallende in de Ordonnantie van policie geemaneert, daer op men als dan meerder soude mogen letten ende advyseeren: Nycttemin soo verre UE. goedynden, dat deselve arlen in de Kerkelicke Ordonn. mede geinsercort worde, soo en soude ons bedunckens achter aen in 't XIII Arle van 't voorsz. Ontwerp nyt genael dyenen gevoucht deze Clausule.

Ende belangende die particuliere Schoelms nyet gesalarieert synde, by eenige steden ofte dorpen, dat si hunne schoolkynderen nyet en sullen vermogen leeren eenyge boecken ofte leeringe, die eenyge blasphemie ofte Godtslasteringe inhouden, ofte directel. stryden jegens die Woorden Gods, ende gereformeerde religie.

Ende opt XVIII Arle derselver Ordonn. dunckt ons dattet genouch is, dat d'ouders van de kynderen die ten doope gebracht worden, belofte doen van deselve kynderen te doen instrueren ende onderwysen in de leere aldaer verhaelt, sonder de peters ende meeters ofte getuyghen daer mede te beswaren.

Edele enz. — Geschreven in den Haaghe den Iien Novembris Anno 1532."

Zoodanig beknopt, zaakrijk en overtuigend advies van het hof van Holland was dan met het ontwerp van kerkelijke ordonnantie aan alle steden verzonden, en indien het advies van den hoogen raad ook dergelijke strekking heeft gehad, is het geen wonder dat zoo spoedig en vrij eenparig tot het uitstellen van den maatregel besloten is. In de statenvergadering van 24 Maart 1533 hebben de edelen, Dordrecht, Haarlem, Amsterdam, Gouda, Rotterdam, Alkmaar, Hoorn, Edam, Monnikendam, Geertruidenberg en Purme-

rende geadviseerd om overeenkomstig het advies van den rade provinciaal voorerst te supersederen. Alleen die van Delft, Leiden, Gorinchem en Enkhuizen verklaarden zich bereid om te procederen in de voorz. kerkenordening. En hierop is na den noen van den zelfden dag door de staten besloten, „dat op de voorsz. saake niet verder geresolveert, maar daar meede tot beeter gelegenheid gesupersedeert sal worden, om reednen in den advise van den Raade Provinciaal begrepen” (Resol. v. 24 Maart 1583, fol. 77). Die betere gelegenheid is in de eerstkomende jaren niet aangebroken. Men denke slechts, waar ook Brandt op wijst, aan „den droevigen standt van Vlaenderen en Brabant, den moordt des Prinsen van Oranje daer op volgende en de beswaerlijke tijden van Leicster daer acu vast sijnde” (Hist. d. reform. d. I, b. XIII, bl. 686).

Deze concept-kerkordonnantie, die onder zoo veler oogen ter beoordeeling was geweest, moest wel bekendheid ook bij de kerkelijken gekregen hebben. Uytendogaert maakt er melding van als „gheraemt in 'tjaar 1583 bij eenighe Gedeputeerde Staten van Hollandt ende van den Raedt Provinciael aldaar, ten overstaen van eenighe Professoren van Leyden.” Trigland wist ook, dat deze ordonnantie gemaakt was „sonder dat eenich Kerkelijck persoon daer is by gheweest” (Kerck. gesch. bl. 172). Hij had de copie, die hem echter niet toebehoorde, in handen en tevens „korte ende soete bedenckingen op verscheyden Artijckelen van de selve ordonnantie,” die aan den Prins en de staten zouden zijn opgedragen, als men getracht had om die ordonnantie bij publicke autoriteit der kerke op te dringen (bl. 172). Zelfs hebben de particuliere synoden over deze kerkelijke ordonnantie door de staten ontworpen, ernstig beraadslaagd. Althans in de geschreven acten der Noordhollandsche synode van den 3 Mei 1583, te Amsterdam gehouden, leest men van de artikelen dezer kerkorde, over wier aanneming de predikanten en ouderlingen „haer hartelick souden beswaert vinden.” Daarom is besloten den broederen der Zuidhollandsche synoden auteschrijven, dat in den naam van alle Hollandsche kerken aan zijne Excellentie worde verzocht, om met behoorlijk advies daarin te remediëren; tot welk schrijven aan die Zuidhollandsche broeders benoemd zijn Martinus Lydius, predikant te Amsterdam, en Henricus Antonides, predikant te Enkhuizen, (Ned. archief voor kerk. gesch. III, bl. 326 en 327).

Evenwel heeft het geheel van deze concept-kerkordening geene algemeene bekendheid verkregen. Brandt deelt alleen de inleiding mede, die hij ontleend heeft aan de documenten achter de justificatie van de resolutie der staten van Holland van 4 Augustus 1617 (Hist. d. reform. I, XIII, bl. 686).

De hoogleeraar Roijaards heeft dus een nuttig werk verrigt, toen hij de copie dezer staatskerkorde door den druk bekend maakte, die hij in een handschrift gevonden had, dat door aankoop uit de bibliotheek van den hoogleeraar J. Heringa in zijn bezit gekomen was (Ned. Archief voor kerk. gesch. III, bl. 336—370).

Als wij de concept-kerkordening van 1583 met die van 1576 vergelijken, bevinden wij, dat de laatst vervaardigde uitvoeriger en zorgvuldiger bewerkt is, dan de vorige. Alleen aan de huwelijksbepalingen, die de vorige in twee korte artikelen had afgedaan, worden thans zestien artikelen gewijd en menig onderwerp, dat de vroegere niet had aangeroerd, zoo als jaarlijksche rekeningen der diakenen, drukken en uitgeven van boeken, dank-vast-en bededagen, wordt hier met zorg behandeld.

Het staats-burgerlijke dat in de vroegere scherp voorop was geplaatst, wordt thans wat zachter uitgedrukt en meer naar achter geschoven. Zoo begon in het concept van 1576 de eed door predikanten afteleggen: dat ik een getrouw onderzaat zal wezen van den Koning, den Prins en den magistraat. Maar naar de ordonnantie welke wij thans behandelen, moeten de predikanten aan handen van den magistraat *in presentie van den volke*

zweeren, eerst, dat zij Gods woord getrouwelijk zullen leeren, ten tweede, dat zij de kerkelijke ordonnantiën zullen onderhouden, ten derde, dat zij in alles de eer van den lande bevorderen, de gemeente in eendragt houden en hun dienst in oorlog of pest niet verlaten zullen, *ten laatste*, dat zij zich onderwerpen aan alle politieke regten en ordonnantiën van den lande (artt. 4—7).

In de kerk-ordonnantie van 1583 heerscht enig streven, zooals in die van 1576 nergens voorkomt, om de synodale voorschriften te volgen en worden de doopsbeloften en de hoofdbepalingen van censuur woordelijk nit de Middelburgsche kerkordening overgenomen (artt. 18, 48—52). Ook is aan de kerkelijken eenige medewerking in het kerkbestuur gegund. Was in de wetten van 1576 niet eens van classicale en synodale vergaderingen gerept, nu worden zij toegestaan en voorgeschreven. Echter moeten in die classicale samenkomsten, even als in de kerkeraden, magistraatsleden geroepen worden, en mogen de synoden niet vergaderen dan onder opzien en overstaan van al zulke gedeputeerden als de hooge overheid en de staten van den lande of andere committeren zullen om aldaar te assisteren en toezigt te dragen (artt. 43 en 44). Evenzoo had de vroegere concept-wet bepaald, dat de magistraat, na ingewonnen raad der predikanten, de kerkeradsleden koos, maar thans is den kerkelijken in die keuze zooveel deel gegeven, dat vier hunner met even zoo veel burgemeesters of schepenen een gemengd collegie vormen, hetwelk de keuze doet (artt. 1, 2, 10). Ook was vroeger kortweg gezegd, dat de overheid bekwaamelijk de controversiën beslechten zal, die de predikanten onder zich niet kunnen bijleggen; maar thans wordt het oordeel, of de voorgewende leer gezond is of niet, alleen aan de synode overgelaten, blijvende voorts de uitspraak over de afsnijding van zulken leeraar tusschen die van de synode en al zulke gedeputeerden als de hooge overheid en de staten van den lande oedunken zal tot die zaak daar bij te voegen (artt. 48 en 49). Men ziet hieruit genoeg, dat de kerkelijke ordonnantie van 1583, hoewel den kerkelijken een weinig meer tegemoet komende dan die van 1576, dezelfde politieke beginselen vasthoudt, als zij.

Uit het reeds genoemde blijkt nu ook duidelijk, dat de ontwerpers dezer ordonnantie van 1583, die in last hadden, om de synodale kerkorden, vooral die van Middelburg, te resumeren, zich aan deze resumtie niet streng gehouden hebben; dat zij zoodanige resumtie ook moeijelijk volhouden konden, wijl zij in de meeste en voornaamste beginselen van kerkregering, welke zij niet wilden verloochenen, met alle synodale besluiten en inzonderheid met die der laatst gehoudene nationale synode van Middelburg verschilden (Zie de vergelijking der ordonnantie van 1583 met de Middelburgsche kerkorde in het Ned. archief voor kerk. gesch. III, bl. 371—376), en dat het ons dan ook, lettende op dat groot verschil, niet verwonderen mag, als wij lezen van het „hartelijk beswaer”, hetwelk de Noordhollandsche synode in dat staatsconcept vond, en van de bedenkingen en den tegenstand, die door de kerkelijken reeds waren of werden voorbereid. Zij hielden hun regt moedig vast, om in kerkelijke zaken te ordonneren, en de staatsordonnantie wilde dat zelfde regt aan de overheid en den magistraat hebben geconserveerd. Zoolang geen van beiden in dit beginsel toegaf, was het natuurlijk, „dat, gelijk verscheidene vande Politieke Regenten geen sin en hadden inde Kercken-ordeninghen by de Synoden ghemaect; alsoo oock de Synoden, bestaende nyt Opsinders der Kercken, gheen behaghen en hadden in de Concepten vande Kercken-ordeninghen die ontworpen wierden by de Politieke Regenten” (Trigland, bl. 702). Had men nu dit staatsconcept van 1583 bij publieke autoriteit der kerke opgedrongen, zou dat groote twist, verdeeldheid, verwarring, wie weet niet wat in die driftige tijden hebben verwekt. Het was dus een wijze raad van het provinciale hof en een voorzigtig besluit der staten van Holland, om alnoeg met de publicatie dezer ordonnantie te supersederen.

KERKELIJKE WETTEN

OP LAST DER

STATEN VAN HOLLAND ONTWORPEN. 1583.

—+—+—

Wilhem. bij der Gratien Gods etc.

Alsoo der Christelicke Overicheyt toestaet over alle goede sorghe te draegen, dat die Leeringhe des heyligen Evangeliums ons heeren Jhesu Christi in alle suyverheyt der Gemeente worden voorghedragen, en dat die Christel. kercke in goede ordre ende policie worde onderhouden, 't welck nyet en mach geschieden, ten si datter seekere regulen ende ordonnantien worden voorgesteld, daer yt een yegellick weeten mach, hoe hij hem in sijn ampt, beroupinge, ende leven sal hebben te draeghen. Soo ist dat wij omme hierinne te versien, ende ten eynde die Kercken van Holland met goede eendracht ende Correspondentie op een eenparigen voet worden geregeert, ende datter ghene abuysen noch schuyringe en moeghen inne cruypen, maer dat die Gemeente hem meer en meer mach toegeven, om die suyvere leeringhe des heyligen Evangeliums an te nemen, daer toe men nyemant en begeert te dwingen, ende hier op eerst ende allvoorens gehadt het advys van, — — ende insonderheyt geleth op de gelegentheyt des jegenswoordigen tijts, bij provisie, ende tot dat bevonden sall worden anders te behooren, Ende sonder nochtans eenyge buytenlantsche kercken te verwerpen, All ist dat die in middelmatige dingen, enich ander gebruyck mogen hebben, geordonneert ende gestatueert hebben, ordonneeren ende statueeren bij desen, dat over all in de landen ende Graefschappen van Holland, in de bedieninge des woordts Godts ende andere kerckel. saecken, ofte daer van dependeerende, onderhouden ende achtervolgt sullen worden, die poincten en articulen hier naer volgende.

I. *Over het verkiezen en aanstellen van Predikanten in de steden.*

Eerst dat soo wanneer in de steden eenyge dienaar des Woordts Godts sal ontbreken, die vier burghern derselver stede ofte d'outste schepenen in officio als dan present wesende (daer gheen vier burgemeesteren en syn) tot dyen getale bij den Burgermeester gevoucht metten dyenaer ofte dyenaeren derselver stede ofte d'outste ouderlinghe in dienste in gelycken getalle van vier gesamentl. naer voorgaende gebeden ende ondersouck dyensaenghaende bij hant te doen, procedeeren sullen tot verkiesinge van alsulck persoon ofte persoonen, als hun duncken sall totte voorsz. dyenste van node, nut ende bequaem te sijn, ende deselve haerl. ver-

kiesinge als dan voordragen het Collegie van de Burgerm^{rn} ende Schepenen der voorsz. Steeden, ende indyen die selve verkiesinghe den voorn. van den Magistraet aengenaem is, sall die verkosen persoon, in der manieren naevolgende geëxamineert ende zoo verre hij bevonden wordt, bequaem ende genouchsaem van Godt begaeft te sijn, sal hij de Gemeente in der Kerke voorgehouden worden, ende indyen binnen xiiii dagen daer naer nyemant hem en openbaert, die eenyge redenen weet voor te brengen, daer omme men hem nyet en soude begeren t'ontfangen, sal hij tot den voorsz. dyenst met oplegginghe der handen, ofte anders naer de wijze van een yegelycke kercke, aengenomen en in de bedieninge van de voorsz. dyenst gestelt worden. Maer soo verre die voorn. burgerm^{rn} ende schepenen verclaeren die voorsz. verkiesinghe h^{unl.} nyet te behaegen, sullen die voorsz. gedeputeerden in der manieren als vooren tot nyeuwe verkiesinge van eenyge andere procederen.

II. *Ten platten lande.*

Ende soo wanneer in de dorpen eenyge dyenaer des woordts van noode sal weesen, sullen die Hooft Officier metten Schoudt ende twee ofte drye van de Outste Regierders van den dorpe, mitsgaders die Ouderlingen indyen aldaer eenyge sijn ende vier van de Dienaeren uytte Classe van dyen haer bureu gesamentlyck tot verkiesinghe van eenen bequaemen Kerckendienaer procederen, ende denselven behoort doen examineeren, ende daernaer der Gemeente in de Kerke doen voorhouden, omme tselve in de manieren als voren gedaen, die verkosen dyenaer in den dyenst aengenomen ende sulcx als voiren gestelt te worden, sonder dat men verstaet dat die voorsz. personen, die op al sulcke verkiesinghe sullen vergaderen enyge Costen van heurl. tsamencompste tot laste van den dorpe sullen mogen brengen, ende sal jegelycken Classe alle jaers vier Kerckendyenaeren onder h^{unl.} deputeeren, die alst van doen sal weesen, tot die voorsz. verkiesinghe sullen verstaen, sonder dat die voorsz. verkiesinghe gerotardeert sal worden door absentie van yemanden der voorsz. gedeputeerden, daartoe van te vooren geinsinueerd synde.

III. *Over het Examineren van Predikanten.*

Die voorsz. examinatie zal gedaen worden, bij die van der Classe van der plaetse, zoo dickwils als yemant tot bedienynghe van eenyge Kerke sal worden beroupen ten overstaen van die van de Magistraet, die over die verkiesinghe gestaen sullen hebben, indyen siluyden daer bij begeren te comen, ende sullen die voorsz. van der Classe den verkosen Dyenaer neerstel. ondersoucken in tweederleye manieren; eerst of hij goede ende oprechte kennisse ende gevoelen heeft van de heylige schrifture, ende of hij bequaam ende souffisant is, omme die selve der Gemeente tot opbouwinge van Godts Kerke voor te houden, tot welken eynde men hem sall doen tracteren ende uytleggen alsulcke passagien van de Scryftuere ende leeringe als men hem sal voorhouden, hem ondervragende op zeeckere poincten van de Leere, ende hem doende wederleggen die argumenten, die de vijanden des waarheys

gewoon sijn, daer jegens te werpen. Ende omme te verhoeden dat die ghene die beroupen wordt, nyct en si van eenyge quade gevoelen, sal van noode wesen hem te doen verclaren, dat hij wil houden en naervolgen die leeringe der heylige Propheten ende Apostelen, soo als die begrepen is in de Oude en Nyenwe Testamente ende sommierl. vervattet in de Catechismus bij de Kercke van Hollant aengenomen; Ende ten tweede, sullen die voorsz. van de Classe neerstigh ondersouck doen, op sijn voorgaende leven, off hij is van goede zeden, ende hem altyd onberispel. heeft gedragen, volgende die regulen daer van voorgesteld bij den heyligen Apostel Paulus in den ersten Seyntbrief an Timotheum derde Caple, ende an Titum het eerste Caple.

III. *De Eed, door de Kerkedienaars af te leggen. Ten aanzien van hunnen pligt, als Leeraren.*

Allen Kerckedienaers sullen in 't aennemem van den dyenst gehouden sijn te zweeren, aen handen van den Magistraet in presentie van den volcke. Eerst dat hij Gods woord en Evangelie oprechtel. ende getrouwelick sal leeren en predicken tot opbouwinge der Kercke daer aen hij hem heeft verbonden, sonder enyge nyeuwe ende van te vooren bij der Kercke nyct aengenomen Leeringe den volcke voor te dragen, ende dat hij sijn leeringe nyet en sal misbruycken, tot sijne particuliere affectien, ofte om yemant daer door te behaegen, maer dat hij alle deselve met eene oprechte Conscientie sall doen strecken totter glorie Gods ende meeste stichtinge van sijn Gemeente.

V. *Ten aanzien van zijne gehoorzaamheid aan de Kerkelijke Overheid.*

Ten tweode, dat hij sal onderhouden die kerkel. ordonnantien, sulcx als die bij de hooghe Overicheyt ende Staten van den lande gemaect sijn, ende hem daer inne ende in alles andere wel ende getrouwel. quyten, sulcx als een goet ende getrouw Kerckedienaer toestaet, ende behoort te doen.

VI. *Jegens de Gemeente.*

Ten derde dat hij in alles de eere ende meeste oirbaer van den lande, ende insonderheyt van der plaetse sijnder residentie sal soucken te voideren, ende naer sijn vermogen sijn beste doen, dat die Gemeente in goede peys ende eendracht mach blijven, ende dat hij sijn dienst nyet en sal verlaeten, soo in tijde van tegenspoet, als voorspoet, tsij dan om peys, oorloghe, peste ofte andersins.

VII. *Over zijne verpligte gehoorzaamheid aan den Magistraat.*

Ende ten leste dat hij hem sal onderworpen houden alle polityquen rechten ende ordonnantien van den lande, ende dyenthalven eenen yeglicken goet exempelp gheven, van de Magistract in alles gehoorsaem te sijn, voor soe veel sijn dyenst sal toedragen, dat is sonder daer door te verminderen in sijn vrijheyt, omme Gods woordt vrijmoedich te mogen vercondigen.

VIII. *Over zijne verbindtenis aan zijne Gemeente.*

Een Dyenaer sulcx als vooren beroupen sijnde sal sijn leven lanck aan de Kercke verbonden blijven, sonder dat hij sijnen dienst ende sijn gemeente sal mogen verlaeten, nochte enyge andere beroepinghe des levens acnvaerden, anders dan met bewillinge ende consent van de gheenen die hem sulcx als vooren beroupen hebben.

IX. *Studenten, te Leiden, op 's Lands' kosten, voor de Kerkedienst studerende.*

Ende ten eynde men tot allen tijde bequame personen mach vynden, diemen tot bedieninge der Kercken van Hollant sal mogen beroupen, sal voortaan tot costen van t gemeene landt in de Universiteyt van Leyden ten langsten voor een tijt van ses jaeren achter een volgende onderhouden worden, een getal van ses en dertich jongeren, die men uyt grammaticale scholen sal verkiesen, ende bij getuychenisse van heurl. Schoolmrs, ende anders goede hoope van voortghanck sullen gheven, dewelcke aldaer gedurende den voorsz. tijt in studio Literarum ende Theologiae gehouden, ende tot die bedieninge der kercke gecoeffent sullen worden, omme haerl. studium volbracht sijnde, uytteselve bequame Kerkedienaers gecoren te mogen worden, daer ende alsoet van noode wesen sall, welverstaende dat alle dieselve jongeren voor t geheele lant gemeen sullen wesen, ende dat yegelick van henl. geschickt sal mogen worden ter plaetze daer hij naer de ghave hem gegeven bevonden sal worden best te dienen, ende sullen altijts in plaets van de afghaende ende beroupenen jongeren, andere worden gesubstituert ende worden vercoren, en versocht, volgende d'ordonnantie daer van sijnde ofte noch te maecken.

X. *Ouderlingen en Diakenen. Derselver benoeming en aanstelling.*

Dat d'Ouderlingen en de Diaconen alle jaers uytten gequalificeersten persoonen, professie van de religie doende, gecoozen sullen worden, in al sulcken getale als die gesteltenisse van yegelicken Kercke vereyschen sall, daer van d' eene helft alle jaers sal worden verandert; welverstaende dat die ghene, die twee jaeren achter den anderen gedyent hebbende affgaen, sall binnen twee jaeren daernaer nyet weder gecosen moogen worden, ten zij hij gewillich daerinne consenteert, ofte ten ware t cleyne getal van de Gemeeynte anders vereyschte, ende sal die voorsz. verkiesinghe geschieden in de steden bij den ghenen die hier vooren totte electie van dyenaren des Woorts sijn ghestelt, ende die verkosene bij den Collegie van den Burgermⁿ ende Schepenen geapprobeert, ende daernaer den volcke voorghouden worden, sulcx ende in der vougen als hier boven van de voorsz. Dienaers geseyd is, ende in de dorpen bij den Schout drie ofte vier van de Outste Regierders van de dorpe metten dyenaer ende ouderlinge, indyen aldaer enyge voor date van desen gestelt sijn, ende indyen nyet, voor dysterste reyse bij den Gedeputeerden van den Classe in sulcken getale als boven van de electie van den dyenaren geseyd is, die als dan mede der Gemeente sullen worden voorghedraghen.

XI. *Derzelver eed.*

Die voorsz. Ouderlingen sullen gehouden wezen te zweeren, dat zij goede opsicht sullen nemen, dat die dyenaeren met haere medehulpers ende die diaconen haerl. bedieninghe wel ende getrouwel. waernemen, dat si sullen letten, dat alle schandaalen ende ergernissen naar haeren vermoghen worden wech genomen, ende dat alles in der Kercke ende bedieninghe des Woorts met goede ordre worde aengericht, ende dat zij hen voorts in alles sullen reguleeren, achtervolgende t Woordt Gods, ende die Kerkel. Ordonnantie bij der Overicheyt gemaect.

XII.

Insgelijcks sullen die voorsz. diaconen gehouden weezen te zweeren, dat si die admissen naerstel. sullen versamelen ende die selve getrouwel. ende vleitelicken naer den eysch der behouftighe [zonder enich onderscheydt van wat religie die behouftigen souden mogen wesen] met gemeen advyse uytheelen, ende dat si wel sullen toezien, dat die aelmisse bij nyemant en worden misbruyckt, ende alles sullen doen, dat goede ende getrouwe diaconen toestaet.

XIII. *Der Diaconen jaarlijksche Rekening.*

Sullen mede de voorn. Diaconen gehouden wesen alle jaers van haerl. administratie goede rekeninghe te doen voor den Kerckenraet, ten overstean van de gedeputeerden van den Magistraet ende eenen yegelicken van de Gemeente die begeren sal daer bij te comen tot sulcken tijde, als hem bij de Magistraet ende Kerckenraedt geordonneert sal worden.

XIII. *Schoolmeesters.*

Wordt voorts de Magistraten in de Steden, ende hooftofficiers ten platten lande ernstel. geboden, goede toesicht te nemen, dat van nu voortaan, egheene Schoolmrs en sullen aengenomen worden, tot die pulycke scholen, die van de steden ofte dorpen enyge gagie sullen trecken, ten si dieselve Schoolmrs syn van goeden leven, ende openbare belijdenisse doen van te willen naervolgen ende houden die leeringhe der heylige Apostelen ende Propheten, zoo als in de oude en nyeuwen testamente begrepen ende somierl. in de voorsz. Catechismus zijn vervattet, ende dat si den jongeren nyet en sullen leeren tgeene dat ter contrarie van dyen eenichsins is strijdende, op peyne dat, indyen bij conniventie van de Magistraten ofte Officiere bevonden worde, dat van nu voort aen eenyge ongequalificeerde totte voorsz. schoole werden gestelt, die voorsz. Magistraten ende Officiere arbitraarlyck gestraft sullen worden.

XV. *Drukken en uitgeven van theol. Boeken.*

Dat een yegel. hem sal wachten te laeten uitgaen ofte drukken eenyge boucken, liedekens, refereynen, schilderyen, ofte yet anders streckende tot Gods lasteringe, beroerte, openbare ergernisse, ofte anders jegens die gemeene eerbachheyt strijdende, op peyne van daervan ten exemple

van anderen, ende sulcx als naer rechte in alle rigueur gestraft te worden. Ende ten eynde men eenen yegelijcken des te beter mach doen verandtwoorden tghene hij uytgegeven ofte gedruckt sal hebben, sal nyemant enyge boucken ofte yet anders van (nieuws) moegen laeten uytghaen, voormaels nyet uytgegeven synde, sonder daer by te vougen den naeme van den Autheur, ende sal nyemant yet mogen drucken, all ist al van te vooren uytgegeven, sonders daer by te stellen den name van den drucker, mitsgaders het jaer en plaetse daert gedruckt sal wesen. Ende dat voorts egheene Praedicanten, eenyge boucken van der theologie tracteerende, sullen moogen laeten uytghaen, sonder dieselve eerst te hebben gedaen visiteeren by eenyge van de Universiteyt van Leyden, van weghen de Staten van den landen daertoe te committeeren.

XVI. *Doopsbediening.*

Dat Verbont Gods aen den Kynderen bezegelt sal worden met den doop in de openbaere Versamelinghe, als Godts woordt gepredickt worde, zoo haest als men die bedieninge des doopsels hebben can, doch dat ter plaetse, daer nyet soo veel praedication en gedaen worden eenen zeeckeren dach ter weecke verordent sal worden omme den doop extraordinairl. te bedyenen, welverstaende dat 't selve sonder praedication nyet en geschiede.

XVII. *Doop-Registers.*

Die naemen van den gedoopten, mitsgaders der Ouderen, Item den tijt des doops, sullen bij den Dienaeren in seeckere registre worden geteekent, twelck in der Kercke bewaert sal worden.

XVIII. *Doopbelofte.*

Die Ouders van de Kynderen, die ten doope gepresenteert sullen worden, mitsgaders die Getuygen die mede ten doope sullen comen, sullen ter vermaninghe van den Dyenaer verclaeringhe doen, dat hoewel onse Kynderen in sonden ontfanghen en gebooren ende daeromme allerhande ellendicheyt, jae die verdoemenisse selve onderworpen syn, datse nochtans in Jeshu Cristo geheylicht syn, ende daeromme als litematen synder gemeente behooren gedoopt te wesen, dat si die leere die in t oude en nyewe testament, ende in de articulen onses Cristelyken Gelooffs begreepen is, bekennen, die waerachtige en volcomene leere der salicheyt te weesen, ende dat sy ende insonderheyte die Ouders beloven sullen ende voor hen nemen die selve Kynderen, als si tot verstande comen, daer inne naer haer vermogen te onderwysen.

XIX. *Avontmaalsbediening.*

Dat yegel. hem willende begeven ten Avontmaele des heeren, voor dierste reyse goets tyds van te vooren hem sal vynden by een van den Kerckendyenaers, omme met hem van de geloove te confereren, ende daernaer 's daechs voor te houden des Avontmaels hem vynden in der kercken, omme met de andere de generale belydenisse des gelooffs by monde van den Kerckendyenaer te doen, omme tselve gedaen, tot

den tafel des heeren toegelaeten te worden, ten ware hem op de voorsz. Conferentie ofte daer naer by den dyenaer gesejdt waere, dat hy om eenyge openbaere ergernisse ofte ander letsel daer mede voor een tyt noch soude ophouden.

XX. *Tijdsbepaling voor de viering des Avondmaals.*

Dat voorsz. Avontmael des Heeren ten twee maenden eens, zoo veel mogel. is, gehouden sal worden.

XXI. *Dank-, Vast- en Bededagen.*

Dat in tyden van Oorloghe, pestilentie, dueren tyt, zware vervolginghe der Kerecke, ende andere allegemeyne swarigheyden, bidt ende vastdaeghen by den Overheyt verordent sullen worden, ende dat ten selven tyde een yegel. hem wachten sal, geduerende die predicatie in enyge herberghe te comen ofte syne ambochte ofte coopmanschappen aangaende te hanteeren.

XXII. *Kerkegezang.*

Dat men in de Kercken gebruycken ende singhen sal die hondert vyftigh psalmen Davidts, die thien geboden, ende Lofsangen Zacharia, Maria ende Simeons, het geloove ende vader onse ende anders gheen lofsangen.

XXIII. *Bepalingen omtrent het Huwelijck.*

Ende aenghaende die manyere van het celebreren van den huywelicke, mitsgaders die maeschap ende swagerschap, binnen die welcke verboden is huywelick te contraheeren, sullen die Magistraten, Kerckendyenaers ende alle ingeseetenen van Hollandt respective, hen reguleeren naer inhoudt van den placacte van politie, gepubliceert ende in date den eersten Aprillis anno tachtentich lestleden, daer van Extract hier by gevoucht wordt.

XXIII. *Consent der Ouders.*

Dat omme noch naerder te voorsien, soo veel als voor den tegenwoordigen tyt moogelicken is jegens die onregeltheden, in de beloften van huywelick ende andere swarigheyden, onder die gehylickte persoonen vallende, soo werdt gestatueert, dat alle belofte van huywelicke ofte handtrouwe van jonge Luyden, gedaen sonder expres consent van haerl. ouders, te wooten Vaeder ende Moeder ofte den lanxtlevende van dyen, sullen syn nul en van onweerden.

XXV.

Indyen nochtans die voorsz. Ouders sonder merckel. redenen weygeren te consenteren int huywelick, daer toe die jonge Luyden eerlyk versoch worden ende genegen syn, sullen die Burgermrs ofte daer eghene Burgermrs en syn, Schoudt ende Schepenen, onder wyens jurisdictie die jonge man ofte jonge dochter woonachtich is, des verzocht synde naer voorgaende kennisse van saecken, die selve jongman ofte

jonge dochter mogen autoriseren, om t versochte huywelick te moogen aangaen, welcke authorisatie strecken sal, in plaetse van consent van de Ouders.

XXVI. *Huwelijks-beloften.*

Dat alle beloften *van huywelick ende ondertrouwe* geschieden sullen in de vreese Godts, met alder cerbacherheit ende goede voordacht, soo als in 't aenghaen van sulck een gewichtige saecke betaempt, ende voorts met claere uytgedruckte woorden van huywelicke trouwe, die men noempt verbode pnti ende dat simpel. ende sonder eenyge conditie ofte reserve, ende dat alle die ghene, die anders gedaen worden, sullen syn nul en van onweerden.

XXVII. *Huwelijks-voltrekking buiten de Gemeente.*

Dat die Magistraten ofte Kerckendyenaers gheen persoonen van andere jurisdictie ofte parochie en sullen trouwen sonder goede certificatie te hebben, datter drie geboden behoerl. gedaen syn ter plaetse van de laetste residentie van den ghenen, die versoucken sullen getrouwt te worden, mitsgaders datter egheen verhyndernisse voorgecomen is.

XXVIII. *Trouw-Registers.*

Dat die Magistraten ende Kerckendyenaers respective een registre houden sullen van die personen, die sy trouwen, ende t selve registre ende die voorsz. certificaten op t Raedthuys ende in der kercke respective doen bewaeren tot behouff van den ghenen, die t selve sullen moogen van doen hebben.

XXIX. *Huwelijks-bezwaren.*

Indyen, lopende de tydt van de geboden, yemant hem jegens het huywelick opposeert, sal die Magistraet ofte Kerckendyenaeren den opposant eenen sekeren bequaemen dach beteyckenen, omme te compareeren voor de Magistraet, onder wyens jurisdictie die persoone, daer jegens die oppositie gedaen wordt, behoort, ten eynde hy aldaer die redenen van syn oppositie voortbringe ende bewyse, ende indyen ten selven daeghe die voorsz. opposant aldaer nyet en compareert, sal die Magistraet ofte Kerckendyenaer, mits hebben daervan behoerl. certificatie onder die handt van den Secretaris van de voorsz. Magistraet, voorts procedereen tot vordere geboden ende uterlycke solempnisatie van 't huywelick.

XXX.

Maer als d' voorsz. opposant compareert, sal die Magistraet kennisse nemen van de voorgebrochte redenen van oppositie, en daer op recht doen naer behooren.

XXXI.

Ende indyen die voorsz. opposant een vreemdeling ofte onbekende persoon is, ende hy gehouden sal wesen suffisante borgen te stellen, voor

't interest van syn parthye ende daervan voor denselven Magistraet moeten verandtwoorden ende te rechte staen, ende soo verre yemant bevonden wordt calumniesel. tegens eenich huwel. hem geopposeert te hebben, sal boven die reparatie van 't intrest van parthye arbitraerl. gestraft worden anderen ten exemple.

XXXII.

Indyen jemant belofte van huwel. ofte ondertrouwe gedaen hebbende, uyt 't lant vertreckt sonder noot ofte wettel. redenen ende buyten wille ende weten van den gheenem, die hy belooft ofte ondertrout heeft, ende alsoe daer uyt blyft den tyt van twee jaeren, sonder wettel. redenen te laeten weten van syn absentie, sal als dan die verlatene parthye alsulcke een hem absenteerende driemaal, van XIII daegen te XIII daegen, naer malcanderen openbaerl. doen proclameeren ende inroupen ter plaetse daer men gewoonl. is openbaere vercondinghe te doen in de jurisdictie, daer die belofte ofte ondertrouw geschiet is, mitsgaders ter plaetse van syn laetste residentie, indyen hy in een ander plaetse resideerde, dan daer die belofte ofte ondertrouwe is geschiedt, ende soo verre hy nyet en compareert om het huwel. te volbrengen, sal die clagende parthye, haer suyverende by Eede, dat die voorsz. absentie sonder collusie ende tegens haeren dunck geschiet, by den Magistraet verclaert worden vry ende ontslagen te wesen van haer belofte, ende alsoo geoorlofft syn, ende vrystaen omme haer onder een ander huwelick te begeven, ende daerenboven, dat de voorsz. geproclameerde, indyen hy in 't landt verkeert, arbitraerlyck gestarft worde naer gelegenthey van der saecke.

XXXIII.

Maer indyen hy compareert ende souffisantel. blycke van de voorsz. belofte ofte ondertrouwe, sal gecondemneert worden 't voorsz. huwelick eerstdaechs te celebreren.

XXXIII. *Echtscheiding.*

Indyen een echt man syn huysfr. ofte een echte vrouwe haeren man beticht van Overspel, ende nyet en can geinduceert worden om te ver-eenigen, sal die geoffenseerde ende ontschuldige parthye moegen versoucken van den Magistraet separatie van 't huwel., ende soo verre als die *Eebreuk*, den rechte genoech synde, geverifieert wordt, sal die versochte separatie van 't huwel. den geoffenseerde ende ontschuldige parthye toegewesen worden, ende alsoo haer toegelaten ende vrystaen haer tot een ander huwel. te begeven.

XXXV.

Maer soo bevonden wordt dat een van beyde parthyen merckel. schult heeft, dat d' ander in overspell gevallen is, of dat by enyge Collusie, ofte fraude om van malcanderen te geraecken sulcx geschiet waere, soo en sal die voorsz. separatie nyet toegelaten worden, maer sullen beyde parthyen gestrafft worden: naer d' uytwysen van 't voorsz. plac-

caat, ende andersints als naer rechten ende circumstantie van der saecke bevonden sal worden te behooren.

XXXVI. *Voorschriften aan Gehuwden.*

Dat alle getroude luyden gehouden sullen syn by malcanderen in een huys te woonen, ende in gemeene huyshoudinghe by malcanderen te blyven, soo als gehuyde luyden betaempt, ende indyen d' een van den ander vertreckt om alleen huys te houden, ende naar behoirl. vermaninghe nyet terstond wedromme keert, sal d'Overicheyt met behoirl. straffe van vanginghe, ende leggen tot waater ende broot (ist noot) den beschuldigden constringeeren omme te keeren tot gemeen huyshoudinghe naer behooren, al waer 't oock soo dat beyde die parthyen in de separatie consenteerden.

XXXVII.

Insgelycx sal oock gprocedert worden jegens den ghenen, door wyens ongeregelt ende ongeschickt leven, oft vreehteyt jegens zijne echte gade, die selve oorsaecke heeft *omme van hem te vertrecken.*

XXXVIII.

Indyen yemant uyt quade sinnen, ende sonder enyge wettel. oorsaecke, syn echte gade verlatende, in vreempde verre landen vertreckt, sal die verlatene nae den tyt van vyff jaeren vermoogen haere clachten te doen aen de Overicheyt, dewelcke naer voorgaende insinuatie aen de naeste vrunden, bloetverwanten ofte meeste bekenden van de absente gedaen, ende drie openbare proclamatiën ende inroupinge van —XIII— daegen te —XIII— daegen naer malcanderen kennisse nemen zal van die gelegentheyd der saecke ende indyen geverificeert wordt, dat die elagende parthye staet ten goede name ende fame, ende haer altyt soo in huywelicke als naer 't vertreck, ende geduyrende d' absentie van den beclaeghden eerl. gedraegen heeft, ende daer en boven haer suyvert by eede, dat die voorsz. absentie geschiet sonder collusie, ende 't jegens haeren dunck ende wille, soo dat gheen andere oorsaecke van 't vertrecken van de voorsz. beclaegden bevonden wordt, dan syn moetwille ende opsette quaetheyt, sall die voorsz. Magistraect, die voorsz. elagende parthye verclaren vry en ontbonden te wesen van de voorsz. beclaegde, als die syn trouwe verlaten ende huywelick gebroocken heeft, ende wordt mitsdyen die voorsz. verlatene parthye geoorloft ende vry gelaelen, omme haer tot een ander huwelyck te begheven, ende daerenboven, sal dieselve geproclameerde, als een meinedige ende trouwverlater gebannen worden uytte lande den tyt van —L— jaeren.

XXXIX. *Bezoeken van Kranken, Gevangenen en ter dood veroordeelden.*

Ende omme voorts ordre te stellen op de visitatie van de crancken en gevangen, sullen die dyenaeren des Woordts gehouden wesen te versoucken allen crancken, die haerl. vermaninghe ende vertroostinghe begheren sullen, sonder onderscheyt van personen; welverstaende dat een yegelijk gehouden wordt den dyenaer in tyts te versoucken, voor

en alleer die crancke op 't afscheyden sal wesen, ende dat t selve geschiede *by daghe ende* tot sulcken tijde, dat den dyenaer daer door in syn predicatie nyet en worde beleth.

XL.

Sullen oock die Kerckendyenaeren eens ter weeke eene vermaeninge doen voor de Gevangenen, ende soo wanneer men yemant totter doot veroirdeelt, sullen die dyenaers den patient met goeden onderwys, ende vertroostinghe uyt Godts woordt *by blyven*, tot dat hy by de plaetse compt, daer hij syn straffe sal ontfangen.

XLI. *Begrafenisplegtigheden.*

Sal voorts die begravinge der dooden geschieden by schoone daeghen met alle eerbaerheyt ende stillichheyt, sonder dat er enyge cerimonien ofte uytwendichheyt sal worden gebruyckt, die tot superstitie, misge-loof ofte ergernisse soude mogen strecken; [des een yegelicken vermaent wordt, dat het luyden van de clocken ter plaetse daer het selve gedaen wordt nyet en geschiedt, omme den overleden daarmede te behelpen, maer ten cynde die ghene, die op de begravinge beroupen syn, hem daer moogen vynden, ende dat een yegelick van de verganckelicheyt des levens vermaent synde, hem in tyts tot den doot mach bereyden, dat oock die stilswygende gebeden, die by den omstanders worden gedaen, dewyle het lichaem in der aerde worde gestopt, nyet en geschieden voor den dooden, maar voor syn overgeblevene familie, ende ten cynde Godt almachtig een yegelick die gratie wil gheven, om dit tegenwoordige leven te mogen versmaden, ende opt toekomende hemelsche leven te verwachten.]

XLII. *Kerkelijke Vergaderingen.*

Ende soo men verstaet, dat gheen Kerck over andere Kercken, noch gheen dyenaers over andere dyenaers, gheen ouderlinghen noch diaconen over andere ouderlinghen nochte diaconen enyge heerschappy gebruycken en sullen, ende van noode is, dat door wettel. tzamencompste die Kercke ende dienaeren in goede eendracht ende correspondentie worden onderhouden, soo wordt geordonneert, dat van nu voorts in de landen van Hollant, drierhande kerckel. tzamencompste sullen worden onderhouden, te weten den kerckenraydt van elcke plaetse, der classicale vergaderinge van elcx quartier, ende die Provinciale Synode van den voorsz. landen, ende dat in de voorsz. tzamencompste gheene andere dan kerckel. saecken op kerckel. wyse gehandelt sullen worden, mits dat in meerder vergaderinge nyet gehandelt en sal worden, dan 't gheene in mindere nyet en heeft connen afgedaen worden, ofte dat totter Kercke der meerdere Vergaderinge in 't gemeen behoort.

XLIII. *Kerkeraad.*

Dat den voorsz Kerckenraedt alle weeke gehouden sal worden, by den Dienaer ofte dienaers des Woorts met die Ouderlinge van jegelicke Kercke, mits dat ter plaetse, daer 't getal der Ouderlingen cleyn is,

die diaconen daer by gevoucht sullen mogen worden; dat oock de Magistraet ofte regeerders van den steden ofte dorpen respective vry sal staen, omme yemant van henluyden daer by te vougen, omme op alles opsicht te hebben, sonder nochthans eenyge stemme te gheven, ende dat aldaer gehandelt sal worden, dat alle saccken in der kereke met goede ordre ende tot naeste stigtinge angericht, ende dat alle ergernissen onder die gemeente geresen, ofte te rysen, wechgenomen ofte voorcomen mogen worden.

XLIII. *Klassikale Vergaderingen.*

Dat in elck quartier, sulex die tegenwoirdel. verdeelt syn, ter bequaemer plaetse alle drie maenden een Classicale vergaderinghe gehouden sal worden, die van de Magistraet van de steden, ten fyne als vooren, daermede overgeroupen synde, daerinne vergaderen sullen die dienaers met een Ouderling, uyt elcke Kercke van 't quartier, ende naerstich ondersouck doen op 't leven ende leringhe van yegelicken dyenaer, haere sorghe dragende, dat alle ergernisse, misbruyck ende scheuringe in der Kercke vermydet mogen worden.

XLV. *Provinciale Synode.*

Dat voorts alle jaers op ten tweeden Woensdagh naar Pynxter een Provinciale Synode van alle die Kercken van Hollandt gehouden sal worden in 's Graavenhaaghe, daerinne vergaederen ende stemmen sullen Doctores Theologiae van der Universiteyt van Leyden, met twee dyenaers ende twee Ouderlinghen, by elcke Classe daertoe te committeren, die ten voorsz. daeghe en plaetse vergaderen sullen, sonder dat van noode sal wezen daertoe eenyge particuliere beschryvinge te gebruycken, ende dat aldaer gehandelt sal worden all 't ghene dat tot goede eendracht in der Kercken, opbouwinge der Gemeente, ende wech-neminghe der verhynderinghe der Evangelische leere bevonden sal worden te dyenen; ende dat ten opsien ende overstaen van alsulcke gedeputeerden als *die hooghe Overicheyt ende Staten van den landen* uytten Collegie van Raede, ofte andere committeren sullen, omme aldaer te assisteren ende toesicht te draeghen, dat alle saccken met goede ordre worden gehandelt.

XLVI.

Dat alle die ghene, die op cenyghe der voorsz. 't samencompsten als Litmaten sullen verschynen, goede blycken sullen medebrengen van den ghenen die hun gesonden hebben, voor ende alleer sy tot cenyghe stemme te gheven toegelaeten sullen worden, ende dat een yegelyck 't si die van de Magistraet ofte ander secreet sal moeten houden, 't gene aldaer gehandelt sal worden, ende daer uyt cenyge twiste ofte ergernisse souden moghen rysen, welverstaende dat die van de Magistraet vry sal staen in haer luyden Collegie te rapporteeren, 't ghene sy bevyn den sullen de Overigheyt aenteghaen.

XLVII. *Hooger beroep.*

Soo yemant sustinoren wil door die uytspreecke der minder vergade-

ringe veronghelyckt te syn, dieselve sall tot een meerder moogen beroupen, ende tghene by de voors. Provinciale Synode der kerckelycke saecke aenghaende besloten wordt, sal voor vast ende bondich gehouden worden, soo lange als 't zelve in gelycke ofte nationacle vergaderinge nyet verandert en sy.

XLVIII. *Zuiverheid der Leer.*

Ende ten eynde die kerckelicke censuren (daer door men nochtans nyet en verstaet jemant van de straffe der pnaale rechten te bevryden) in den lande van Hollant met goede ordre gebruyckt moogen worden, soo wordt gestatueert, dat soo wanneer jemant tegens die Zuyverheyde der Leere, ende Vromicheydt des Wandels gesondicht sal hebben, ende die sonde heymelick is, ende gheen openbare ergernisse gegeven heeft, soo sal den regel onderhouden worden door Christum, Mathie in t —XVIIIe— voorgeschreven, soo dat indyen die Zondaer by een in 't bysonder ofte voor twee ofte drie getuygen vermaent synde, berouw heeft, 't selve voor den Kerckenraedt nyet gebracht en sal worden; maer soo hy van twee ofte drie vermaent synde gheen gehoor en gheeft ofte andersins eene openbare sonde ende ergernisse heeft bedreven, sulcx sal den Kerckenraedt aengegeven worden.

Ende soo verre hy die vermaninghe van den Kerckenraedt hartneckel. verwerpt, ende gheen verclaringhe van Lectwesen daarvan voor den Kerckenraedt en wil doen, soo sal hy van den avontmale gehouden worden, ende indyen hy afgehouden synde, naer verscheyde vermaningen, gheen verclaringhe van boetvaerdicheyt en wil doen, soo sullen die van den Kerckenraedt t selve den Magistraet, dat is de Burgemeesteren ende Schepenen in den stede, ofte den hooftofficier met syn mannen ofte rechters ten platten lande aengheven, ende by heurl. [consent tot de uiterste] remedie, te weten die openbaere ende naemcondinghe afsnydinghe, comen. Maer soe verre die van den Magistraet swaerigheyt maccken, omme in den voorsz. openbaere afsnydinghe te consentieren, ende die van den Kerckenraedt nochtans dunckt der Kercke noodich te syn, dat die selve syn voortghanck hebben, soo sal dieselve gebracht worden in der yersten Provinciale Synode alsdan te houden, ende aldaer by die van der Synode ende alsulcken getal van gedeputeerden *als die hooghe Overicheyt ende Staten van den lande* goetduncken sall tot dier saecke daer by te voughen, omme by gelycke stemminghe getermineert ende uytspreecke daarvan gedaen worde.

XLIX.

Welverstaende soo verre die questie valt omme die suyverheydt van der Leere van eenyge Kerckendienaers, dat in dyen gevalle die van der Synode alleen het oordeel hebben sullen, off die voorgewende leeringhe gesont is, dan nyet, blyvende voorts die uytsprike van der afsnydinghe van sulck een Leeraer tusschen die van der Synode ende voorsz. gedeputeerden gemeen, indyen die selve Leeraer by syn quaede Leeringhe hertneckel. wil blyven.

L.

Doch soo wanneer die Dyenaers, Ouderlingen ofte Dyaconen een openbaere groeve sonde bedryven, die de Kercke schadelick, ofte oock by de Overicheyt strafweerdich is, die ouderlingen ende dyaconen door oordeel des Kerckenraets met advys van den Magistraet afgeseth ende die dyenaers van heuren dyenst opheschortet sullen worden, blyven tot kennisse van de Synode ende voorsz. gedeputeerde of si geheel van t predicktambt te setten sullen syn, dan nyet.

LI. *Grove zonden en Kerk-tucht.*

Dat onder die groeve sonde waerdich syn, die opschortinghe ofte afstellinge van den dyenst, deze syn die voornaemste, valsche leere ofte ketterye, openbaere scheurmaeckinghe, opentl. blasphemie, Symonye, trouweloose verlatinghe syns dyensts, ofte indringinge in een anders dyenst, meinedicheyt, overspel, hoererye, dieverye, geweld, gewoenl. dronkenschap, vechterye, vuyl gewin, ende general. alle die sonden ende groeve feyten, die *den autheur voor de werelt vuile infamie medebrenghet.*

LII. *Kerkelijke Censuur.*

Dat boven desz. die Dyenaers des Woorts, Ouderlingen en Diaconen voor het houden des Avontmaels onder henluyden de Christel. Censuren oeffenen ende ondersoukinghen doen sullen, soo van der leere als van het leven.

Slot.

Ontbieden daeromme ende beveelen wel ernstel. den President ende luyden van onsen Hoghen Raede, den President ende raede provinciael van Holland, Zeelant ende Vrieslant, mitsgaders alle onsen justicieren, officieren ende andere, des noot synde, hem hier naer te reguleeren, ende d'overtreeders van dyen te straffen, ende doen straffen naer gelegentheyte der saecken, ende ten eynde hier van nyemant ignorantie en pretendeere, willen dat desz. jegenswoordige by de Deurwaerders van den voorsz. Raeden gepubliceert sal worden, allomme in den Graefschappen ende landen van Holland, daer men gewoenl. is publicatie te doen, soe wy ernstel. verstaen 't selve tot opbouwinghe der Kercken Godts zonderlinge te dyenen. Ghegheven enz.

NATIONALE SYNODE GEHOUDEN TE 'S GRAVENHAGE.

1586.

Hoe kort het verblijf van Leicester in onze gewesten geweest is en hoe weinig hij den verwarden staat der zaken vermogt te verbeteren, voor de hervormde kerk heeft hij evenwel eene algemeene synode doen vergaderen en hare kerkordening bekrachtigd.

Robert Dudley, graaf van Leicester, zette den 20 December 1585 te Vlissingen voet aan wal. Gecommitteerd door koningin Elisabeth om te komen in onze vereenigde gewesten en te bevelen over al het krijgsvolk van harer majesteits hulpe, zou hij aan het hoofd van den raad van state staan en over den oorlog en andere takken van inwendig bestuur het opzigt hebben. Hij kwam als een heer van groot aanzien door vele edellieden der voortreffelijkste geslachten van Engeland omringd. Men zou bijna gemeend hebben, dat men „eenen conincklijcken stoet zag” (Van Reyd, hist. d. Ned. oerl. V, fol. 73), en de hoop werd er door vermeerderd, dat hij de redder zijn zou uit den grooten nood en de vervaarlijke confusie van het land. Hem werd dan ook in al de steden, die hij doortrok, buitengemeene eer bewezen. „Ja, al hadde hij selfs Souverein Heere van den Lande geweest, men en soude hem geen meerder eere hebben kunnen doen” (Bor, Ned. oerl. XXI, fol. 4). Al spoedig werd hem dan ook boven de autoriteit, die hij van hare majesteit had, „het hoogste gebied en absolute autoriteit gegeven, — als alle voorgaende Gouverneurs Generaal van de Nederlanden, bijzonder ten tijde van den Keijser Kaerle den vijfden wettelijken geschad en geëxerceert hadden” (Bor, fol. 14).

Onnitsprekelijke genegenheid bewezen hem die van de kerke waren. In plaats van een hertog van Anjou dagelijks ter misse te zien gaan, die zich verpijnde om het vervallen pausdom weder op te rigten, zagen zij nu dezen heer openlijk het avondmaal houden en niet dan brandenden ijver tot bevordering van de hervormde godsdienst ademen (Hooft, Ned. hist. XXIII, bl. 134). Zoodra hij te Vlissingen voet aan wal had gezet, trok hij met al zijne edellieden en hofdienaars naar de kerk, waar een Engelsch predikant de leerrede hield. Ook zag men met groote vreugd, dat hij kort daarna in andere steden van Holland „tot verscheijden reysen openlijk ten Nachmael ginck” (Van Reyd, fol. 74).

Men geloofde vastelijk, dat God almachtig onder de leiding van zulken regent het dierbaar vaderland zegenen en de verdrukte kerk weder opheffen zou. Daar hij een sterken rug aan de koninghm van Engeland had en niemand behoefde te ontzien, verwachtte men zelfs meer van hem, dan de prins had gedaan of kunnen doen. Hij liet zich ook verlui-

den, „dat hij niemants in saken vande Religie ende de gemeijne welvaert ghement ware te sparen, daer by voeghende, dat de Prins van Orangien veel te goed ende te weeck over de heymelijke Malcontenten was geweest” (Van Reyd, bl. 74)

Van deze gezindheid gaf hij al spoedig blijk bij zijne komst in de stad Utrecht, waar de gemeente van Duifhuis afgezonderd van de hervormde bestond en wier kerken van St. Jacob en van St. Marie in zeer grooten getale bezocht werden „ooc vande beste en gequalificeerde der Stadt” (Brief van den magistraat van Utrecht van 8 Maart 1581 aan den prins. Zie Uytenbogaert, kerk. hist. d. III, bl. 49).

Kort na zijn plegtstatigen intogt in Utrecht (22 Maart 1586, o. st.) bragten die van de consistorie door middel van den stadhouder, graaf van Meurs, zoo veel te weeg, dat Leicester eenige predikanten van de consistorie en van St. Jacob bij zich in het huis der Duitsche orde outbood en, in tegenwoordigheid van genoemden stadhouder met eenigen van de staten en magistraten van Utrecht, tot hen zeide te verstaan, dat zij zich met elkander zouden vereenigen, alzoo hij die scheuring ondigtstelijk hield. (Welke spanning tusschen die twee gemeenten bestond en welke twisten vóór en na den dood van Duifhuis waren voorafgestaan kan men lezen bij H. J. Royaards, proeve eener gesch. der herv. in de stad en de prov. Utrecht, Ned. archief voor kerk. gesch. VI bl. 253 verv.) Hoe weinig dit den predikanten van St. Jacob ook beviel, werden toch reeds den 26 April op het raadhuys, in presentie van den graaf van Meurs als stadhouder en van Dr. James als gecommiteerde van Z. Exc., 18 artikelen van vereeniging geteekend. De onderteekenaars waren: Herman Modetus, verbi minister, Nicolaes Spingius, Wern. Helmich, Joannes Uytenbogaert, Hermanus Elconius, Cornelius Royenburg, Petrus Beerck, dienaar des Woords op de Vaert (Bor, XXII, bl. 838). De leeraar der St. Jacobs gemeente, die zich in die vereeniging niet vinden kon, was Tako Sybrants, die dan ook Utrecht verliet en daarna predikant te Medemblik geworden is.

Door dien maatregel, welke velen der staten en magistraten tegen de borst was, heeft Leicester de gemeente van Duifhuis opgeheven en langzamerhand zijn hare sporen verdwenen (Royaards, over bovengenoemd onderwerp, Ned. Archief voor de kerk. gesch. VII, bl. 253). Het zal wel waar zijn, dat die opheffing bij subreptie en obreptie geschiedde, waarover die van St. Jacob zich later (Oct. 1589) bij adres aan den Utrechtschen magistraat hebben beklagd (Uytenbogaert, bl. 78), maar in dien tijd konden kerken van verschillende belijdenis slecht in dezelfde stad bestaan, allerminst in Utrecht, waar vele drijvers van het Calvinisme uit de zuidelijke gewesten gevlugt, zich in den laatsten tijd vereenigd hadden. Ook kan Leicester er wel bij beoogd hebben, om mannen als Modet en over het algemeen de consistorialen te believen, welke in het kerkelijke dezelfde nade dreven, die hij in den staat te bevorderen zocht, en wier invloed op de menigte, als de eenige en veel vermogende volksredenaars dier tijden, hem van groote nuttigheid wezen kon (De graaf van Leicester te Utrecht door Mr. van Asch van Wijk, bl. 35). Maar het mag nooit vergeten worden, dat hij het erkende hoofd was der Pariteitsche partij van Engeland, welke hij ijverig beschermde al liep hij gevaar er de gunst zijner koningin door te verliezen (W. Broes, de Engelsche kerk enz. d. II, aantek. 20, bl. 270). Als hij dan nu en later de Calvinisten voorstaat, behoeft het niet enkel staatkunde en listig overleg, noch veel minder huichelarij te heeten, want hij zelf was Calvinist en zoo als de meeste Calvinisten van dien tijd waren, *allerstrengst in de leer, overdraagzaam en zich latende beheerschen door de overdraagzaamsten zijner sekte* (John Lothrop Motley, de opkomst van de Ned. republ. afl. II, d. 2, bl. 270).

Zou echter de vereeniging der St. Jacobs gemeente met de gereformeerde bevestigd blijven, was het allezins te wenschen, dat zij door het hoogste gezag der kerk bekrachtigd werd. Ook gingen weder stemmen tegen Caspar Coolhaes op, die, al was het hem verboden (zie boven bl. 226), voortging met te schrijven, zonder dat de staten dit verhinderden. Dan waren daar ook de twisten met Hermanus Herberts, predikant te Gouda,

welke men te vergeefs had trachten bij te leggen op de particuliere synode van 's Gravenhage, gehouden in het jaar 1583, en daar deze door zijne *corte verklaringe van Rom. II: 28* in het daarop volgende jaar de brenke al grooter had gemaakt, scheen wel noodig, dat de twist, zoo mogelijk, door eene algemeene vergadering werd beslecht. Buitendien was het er nog ver af, dat de regelen van bestuur, door vroegere synoden vastgesteld, overal in werking waren gebragt, zoo als de goede orde in de kerk vereischte. Daarom werden de algemeene staten (Dr. J. J. Bergsma, Specimen historico-theologicum de commissariis politiciis Utr. 1857 p. 73), maar bijzonder Leicester gebeden om eene nationale synode bijeen te brengen, die naar het besluit der jongste synode van Middelburg, 1581 (art. 35), om de drie jaren moest gehouden worden en dus reeds in 1584 had behooren te vergaderen. Om die redenen dan en waarschijnlijk ook omdat Leicester zelf inzag, hoe eene goed geregelde nationale kerk een band te meer voor de Unie was, heeft genoemde landvoogd den 8 Mei uit Utrecht de daartoe noodige bevelen gezonden aan de gouverneurs der provinciën, aan den hove provincial van Holland en aan Jonker Diederik Sonoy, gouverneur van het Noorder Quartier, welke laatste brief aldus luidde:

Robert Grave van Lycester etc.
Gouverneur en Capiteyn Generael etc.

Erentfeste lieve besondere, na nse komste in desen Nederlanden hebben wy geen sake so seer ter herten genomen als de eere Gods, 't stuk van der Christelijke religie, ruste en eendracht van den kerken en gemeenten, sonderlinge gemerkt, dat de Koninginne van Engeland onse genadigste vrouwe ons 't selve boven al bevolen en gerecommandeert heeft, en dat ook den welvaert van desen Landen daer aen so seer grotelijks gelegen is, om daer in te voorsien en goede ordeninge te stellen, dan met convocatie van eenen generalen Synodus, so hebben wy goet gevonden deselve te doen houden en vergaderen, so wel van de Nederlandse als Walse gemeenten deser vereenigde Provintien binnen 'sGravenhage, tegens den 20 des toekomende maends Juny na den nieuwen stijl, versoekende dacrom aen U I. en amptshalven ordonnerende, dat gy van sulks wilt adverteren de Claszen in uwen Quartier en Gouvernemente, ten eynde sy tegens den voornoemden dag, en tot der selve plaetsen willen schicken sulke dienaren des Godlijken Woords, onderlingen, Diakenen of anderen van haerlieder classe, kerke of consistorie (in sulken getale als bevonden sal worden te behoren, ten advenante van acht personen over de Provintie van Holland, so wel van d'ene als van d'andere tale) als sy sullen vinden daer toe de bequaemste, van goede leven, geleertheyt, verstand, discretie en yver tot de eere Gods, voorsien met sulke brieven van credentie, instructie, volle last en commissie als daer toe behoren. Om aldaer met den anderen te aanhoren, delibereren, adviseren, sluyten en concluderen, sulks als bevonden sal wezen best dienende, tot verbreydinge der eeren Gods, reformatie van abusen en gravamina, oprechtinge en onderhoudinge van goede ordeninge, ruste, eendracht en stichtinge van de Kerke, sendende hen luyden copie autentijk van desen om hen daer na te reguleren. Hiermede Erentfeste lieve besondere, blijff God bevolen, tot Utrecht den 8 Mey, Anno 1586. En was gearapheert *de Meetkerke*, onder stont geschreven: U goet vrient, en was ondertekent *R. Lycester*. Lager stont noch getekent *De Burg-grave*. Het opschrift was, Erentfeste lieve besondere den Oversten *Sonoy*, Gouverneur van den Noorder-quartiere van Holland, en

bezegelt met de segele van de Heeren Generale Staten der vereenigde Provincien (Bor, XXI, bl. 718 en 719).

Zoo heeft Leicester aan het groot verlangen der kerkelijken van zijn tijd voldaan en niet alleen het houden eener algemeene synode vergund, maar hare bijeenroeping door de krachtigste middelen bewerkt. Vroeger in het jaar 1578 is eene dergelijke zamenkomst door den prins en de staten van Holland geaccordeerd, en daar die uitschrijving weinig bekend is en ook ons bij het opstellen onzer inleiding op de handelingen der nationale synode van Dordrecht, 1578, nog onbekend was (zie bl. 138), willen wij haar thans mededeelen, om als tegenhanger van den brief van Leicester te dienen. Wij hebben het stuk te danken aan Dr. J. J. Bergsma (*De commissarius politiciis*, p. 17) die het overgenomen heeft uit de *acten van de nationale en provinciale synoden*, welke voorhanden zijn in het synodaal archief te 's Gravenhage.

Copie van 't consent van de Heere Staten van Holland om de Synodus te houden tot Dordrecht den 1 Junij 1578.

Alsoe sijne Princ. Excell. gehoord hebbende vuyt t' rapport van eenige Ministers ende Predicanten binnen Hollandt ende Zeelandt die staect ende gelegentheyth van der Kercke aldaer, nodich is bevonden ende heeft vergunt, dat bij allen den Ministers derselver landen eene vergadering gehouden werde binnen der Stadt Dordrecht omme op der saecke van der Christelijke Kercken alle goede ordre gestelt te mogen worden, soe ist dat de Staten van Hollandt goed ende raedtsaem bevonden hebben tot meerder opbouwinge ende versterkinge der kercke Godts, dat den eersten Juny toecomende binnen der voorsz. steede deselve vergaderinge tot den eynde sal begonst ende gehoude worden als naar behoren, ende dat bij Casparus Heydanus Minister Middelburgensis daervan aen allen Ministers ende Predicanten binnen de landen van Hollandt ende Zeelandt voorsz. daer 't zelfde sal nodich wesen d'insinuatie ende d'advertentie sal mogen worden gedaen. Gedaen bij den Staten voorn. binnen der stadt Delff desen XXen Martü an^o XVe achtsenseventig.

Ondergeschreven aldus

Ter ordonnantie van de Staten ende geteekent

DE RECHTERE

Gecollationeert aen d'originale, is daer mede accorderende

Bij mij L. J. DE CORPUTZ.

Bij de vergelijking van beide stukken valt duidelijk in het oog, dat in den brief van Leicester veel meer belangstelling in het houden eener algemeene synode spreekt, dan in dien der staten van Holland. Leicester beroept zich op de eer van God, de christelijke religie en de rust en eendragt der kerk, die hem meer dan eenige andere zaak ter harte gaan; op de recommandatie, die hij ter dier zake van zijne koningin bovenal ontvangen heeft, en op de welvaart van deze landen, die grootelijks gelegen is in de goede ordening der kerk, waartoe de convocatie eener generale synode strekken zal. Maar de staten van Holland beroepen zich enkel op den prins, die nit het rapport van eenige predikanten heeft opgemaakt, dat eene vergadering van al de ministers dezer landen noodig was en er daarom vergunning toe verleend heeft, waarom zij zoodanige vergadering dan ook goed en raadzaam hebben geoordeeld tot meerdere opbouwinge en versterking der kerke Gods. Leicester buijvert zich om die synode zoo algemeen en zoo voldoende mogelijk te maken, verzoekende en ambtshalve ordonnerende, dat de classen er allerwege van zullen worden ge-

adverteerd. Hij drukt den wensch uit, dat die vergadering uit de bekwaamste, braafste, geleerdste en ijverigste mannen zal zijn zamengesteld, voorzien, volgens de kerkelijke voorschriften, met brieven van eredentie, instructie, volle last en commissie, ten einde zij delibereren, adviseren en concluderen, als bevonden zal wezen best te dienen ter eere Gods en tot oprigting en onderhouding van orde, eendragt, rust en stichting der kerk. Van dit alles is in den brief van de staten van Holland niet gerept. Zij schijnen zelve geene moeite te hebben aangewend om de predikanten van Holland en Zeeland te doen bijeenroepen en vergeuoegen zich met de vergunning aan Heydanus verleend om de insinuatie en advertentie te mogen doen. Het blijkt genoeg, dat de staten van Holland niet hoog liepen met zulke zamenkomst der ministers, waarschijnlijk bevreesd voor hun invloed op het volk, hunne onverdraagzaamheid jegens andersdenkenden en hunne bemoeizucht met regeringszaken; maar Leicester, zelf regtzinnig en onverdraagzaam, vreesde voor de magt der consistorialen niet en gaf hun gaarne de gelegenheid om de kerk op vaster voet te brengen. De staten schrijven de synode uit, die de prins vergund heeft. Leicester schrijft zelf de synode uit, zonder van de staten te gewagen. Brandt (Hist. d. ref. b. XIV, bl. 714), Wagenaar (Vaderl. gesch. d. VIII, bl. 152), Ypeij en Dermout (Gesch. d. Ned. herv. kerk, d. I, bl. 344), Lechler (Gesch. der presb-und synod-Verfassung, s. 136) en anderen zien er bezwaar in dat Leicester de synode bijeengeroepen heeft „sonder de Staeten daerin te kennen”. Maar, mag het niet voorzigtig gehandeld zijn, in dat voorbijgaan of niet vooraf raadplegen der staten was volgens den toestand dier tijden niets onwettigs of strijdigs met de toen wederzijds bezworen staatsregeling gelegen (A. Kluit, Hist. der Hollandsehe staatsregering, d. II, bl. 121, C. M. van der Kemp, de eer der Ned. herv. kerk, d. I, bl. 316 en A. J. van Beeck Calkoen, *Observationes aliquot juris publici sacri in Hollandia*, p. 106). Het bijeenroepen van eene algemeene synode was zeker eene prijselijke maatregel in het algemeen belang. Eene goed geordende, zelfstandige kerk was voor Nederland wenschelijk, mits er gezorgd werd dat die kerk geen inbreuk maakte op het staatsbestuur en tot geene vervolging van andersdenkenden nopen kon (Dr. R. Fruin, in de Gids van April 1862, bl. 559). Daartegen zouden de politieke heeren naar deze synode gedeputeerd kunnen waken.

Op last van Leicester hebben dan die van den provincialen raad, op naam van Maurits, mitsgaders de president en raden over Holland, Zeeland en West-Friesland enz. geschreven aan de predikanten van Holland, en copie daarbij gevoegd van den voorz. brief van Leicester, om te communiceren met de classen van Zuid-Holland, en Sonoy deed desgelijks aan de predikanten van het Noorder-Quartier, en in de andere provinciën geschiedde hetzelfde.

De kerkelijken voldeden gaarne aan den last hun gegeven en in de partikuliere synode van Zuid-Holland, den 2 Junij te Rotterdam geopend, werden ijverig de noodige voorbereidingen voor de groote vergadering gemaakt. Er werd raadzaam geoordeeld om bij Leicester aan te dringen, dat hij den raadsheer Casembroot naar de algemeene synode committeerde, waarschijnlijk om dat deze reeds vroeger op last van den prins in kerkelijke aangelegenheden werkzaam was geweest. Corputius zou daartoe aan den Utrechtschen Helmichius schrijven, om bij Meetkerke en anderen te bewerken, dat aan dit verlangen voldaan werd. Tot gecommiteerden van Zuid-Holland werden gekozen Arnould Cornelii, predikant te Delft, Jeremias Bastingius, predikant te Dordrecht, Libertus Fraxinus, predikant te 's Gravenhage en Caspar Swerinckbusius, predikant te Rotterdam, welke laatste echter geëxcuseerd wezen zou, als de raadsheer Casembroot op de synode kwam. Aan deze gecommiteerden werd opgedragen om met de afgevaardigden der overige provinciën te confereren over het aanstellen van *echtrichters*, uit kerkelijken en politieken te kiezen, die de huwelijkszaken zouden behandelen: verder over het verkiezen van een *senatus ecclesiasticus*, insgelijks uit kerkelijken en politieken zamengesteld, welke alle voorkomende zaken der kerken in behandeling nemen zou, om te verhooren, bij te leggen, te beslissen, te bestraf-

fen, te suspenderen en voor de naast volgende synode voor te bereiden: en eindelijk, over het stellen van eenigen bij de classen en magistraten om vóór de particuliere synoden of op andere tijden, of jaarlijks *visitatie te doen* bij de kerken en hare dienaars (zie de handelingen der part. syn. gehouden binnen Rotterdam, in het M. S. van Petrus Cabeljauw uit de synodale bibliotheek te 's Gravenhage, bl. 504—508).

Uit deze instructie voor de afgevaardigden naar de nationale synode kan men zien, dat de meerderheid der Zuid-Hollandsche predikanten wel genegen was, om den politieken, „doende professie van de gereformeerde religie”, mede wat plaats in te ruimen bij de behandeling van kerkelijke zaken, ofschoon uit die zelfde acten ook blijkt, hoe er waren, die de autoriteit aan zulke gemengde collegiën toegedacht liever voor de classen in het gemeen, of voor eene classe daartoe bijzonder door de synode aangewezen, wilden hebben bewaard. Zij hadden mede bezwaar tegen het instellen van zulken *senatus ecclesiasticus*, „dewijle nieuwicheyt odiens sy,” en de Haagsche synode heeft die nieuwigheid dan ook niet ingevoerd (Partic. vraag 16), ofschoon zulke permanente commissie en vaste vertegenwoordiging der kerk in dien tijd niet minder nuttig kon gewerkt hebben, dan tegenwoordig onze algemeene synodale commissie.

Hoe die voorbereidende vergadering van Rotterdam ijverig zorgde, dat niet één van het getal harer afgevaardigden op die groote vergadering zou worden gemist, blijkt uit haar besluit: „Indien van de ghedeputeerden yemandt quame te sterven ofte cranck ware, ofte hadde hoochwichtighe oorsaecke, dat hy niet en conde tot de generale synode commen, dat alsdan die andere ghedeputeerden sullen macht hebben tot haer te kies en alsulcke persoonen, als hen sal goet duncken bequacm te syn, om die plaetse te vervullen.”

Vijf dagen voor de synode te 's Gravenhage bijeenkwam, heeft Leicester noodig gekceurd om de navolgende missive aan de staten van Holland te schrijven met verzoek om de bijeenkomst te begunstigen en hare handelingen met hun raad en gezag te bevorderen.

Cum qui Legati a vobis in Anglia erant apud Serenissimam reg. Majestatem, causam verae religionis & ecclesiae maxime commendavit, & regia Majest. nobis huc venientibus hoc negotium praecipue mandavit, quae nos etiam causa vel maxime movet ad hanc suscipiendam provinciam ut ecclesiae Dei nostram operam prestare possemus, ad officium nostrum imprimis pertinere existimavimus. Quam ob rem coetum ministrorum omnium provinciarum hoc tempore autoritate nostra convocari jussimus, ut ecclesiarum statu intellecto id statui possit, quod ad Dei gloriam & Reipub. pacem maxime conducere videatur. Cum autem ipsi gravissimis negotiis impediti in ipso (quod desideramus maxime) adesse non possumus, vos rogamus ut eis qui convenerunt faveatis, & eorum actiones et progressus vestra autoritate juvare velitis, ut omnia possint vestris consiliis adjuti alacris suscipere ad Dei gloriam promovendam & Ecclesiae pacem stabiliendam, quod a vobis obnixè postulamus, ipsi etiam brevi adfuturi, ut quae praesunt incepta quantum in nobis erit promoveamus ad Dei Opt. Max. gloriam, Cujus aeternae Ma. vos & omnia vestra consilia commendamus.

Trajecti 15 Calend. Junii 1586.

Die weet, hoe ongezind de staten van Holland waren om de ontwikkeling eener zelfstandige Nederlandsche Kerk te bevorderen, zal het niet vreemd vinden, dat zij op deze dringende missive van den graaf geen besluit genomen, althans niets daarvan genoteerd hebben (Resolutiën van Holland fol. 234 den 24sten Junij tot 1 Julij 1586.)

De algemeene synode der Nederlandsche gereformeerde kerken van beider talen, den 20sten Junij te 's Gravenhage bijeengeroepen, telde de navolgende leden.

- Adrianus Saravia, *Jacobus Kimedoncius, Ecclesiae Middelburgensis Minister, Praeses Synodi.*
 Arnoldus Cornelii, *Assessor.* Wernerus Helmichius, *Scriba Synodi.*
 Herm. Modetus, Johannes Damius, *Minister Harlemensis.*
 Andreas Hagius, *Frisius, Minister Ecclesiae Hornanae.*
 Jeremias Bastingius, Caspar Swerinckhusius, *Min. Ecclesiae Roterod.*
 Bernherus Vesekius *Ecclesiae Daventriensis Minister.*
 Johannes Beserus (Sic) *Arnhemius.*
 Ruardus Aconius, *Minister Leovardeanae Ecclesiae.*
 Sibrandus Vomelius, *Minister Ecclesiae Christi in Pietersbierum.*
 Henriens Heiningius, *Minister Hardervicensis.*
 Casparus Holstehius, *Minister Ecclesiae Campensis.*
 Henricus Brant, *Minister Ecclesiae Zirizeanae.*
 Guilielmus Nicolai, *Verbi Minister Goesae.*
 Libertus Fraxinus, *Minister Hagensis.*
 Joannes a Vinca, *Ecclesiae Gallicanae Amstrodamensis Minister.*
 Petrus Moraius, *Verbi Minister in Ecclesiis Gallicis, quae sunt Delfis et Roterodami.*
 Guilielmus Comatius, *Minister Stusanus.*
 Christianus Woutcranus, *Ecclesiae Lugd. Minister.*
 Jan Marthinii, *Toleti Minister.*

Deze lijst der 23 leden van de Haagsche synode is afgeschreven uit het meergenoemde M. S. van Petrus Cabeljauw, bl. 375. W. te Water heeft ook de namen der leden dier vergadering uit een Waalsch handschrift van hare handelingen opgegeven (Tweede eeuw getijde bl. 79—85). Zij komen met die van onze lijst wel overeen. Wij willen de lijst van te Water hier toch bijvoegen, als die eenige namen meer bevat.

Gedeputeerden van Zijne Excellentie voor de Synode zijn :

- D'Hr. (Ad.) van Meetkerke, *President van ('t Hof) van Vlaenderen.*
 D'Hr. (Adriaen) van der Myle, *President van ('t Hof) Hollant.*
 D'Hr. James, *Leeraer van Zyne Excellentie.*

VAN NOORT-HOLLANT.

- Johannes Damius, *Predikant te Haerlem.*
 Andreas Hagius, *Predikant te Hoorn.*
 Philippus Cornelis, *Ouderling te Amsterdam.*

VAN ZUIDT-HOLLANT.

- Arnoldus Cornelii, *Predikant te Delft.*
 Libertus Fraxinus, " *in 's Hage.*
 Casparus Zwerinckhusius (*anders Grevinckhousius*), *Predikant te Rotterdam.*
 Jeremias Bastingius, *Predikant te Dordrecht.*
 Adrianus Saravia, *Professor in de Theologie te Leiden.*

UIT ZEELANT.

- Jacobus Kimedontius, *Predikant te Middellburg.*

Johannes Martini, *Predikant ter Tholen.*
 Henricus Brantius, " *te Zierikzee.*
 Wilhelmus Nicolaus, " *te Goes.*

VAN VLAENDEREN of VAN SLUIS.

Wilhelmus Comantius, *Predikant te Sluis.*

VAN GELDERLANT (en OVER-YSSEL.)

Bernerus Vezekius, *Predikant te Deventer.*
 Gasparus Hostelius, " *te Zwol.*
 Henricus Heiningius, " *te Harderwijk.*
 Johannes Beherius, *Professor der gezegde plaetse.*

VAN OOST-VRIESLAND (nu VRIESLANT genoemd).

Ruardus Acronius, *Predikant te Lewwaerden.*
 Zybrandus Vomelius, " *van een dorp.*
 Jasper, *Ouderling van dezelfde Kerk in Vriesland.*

VAN UTRECHT.

Hermannus Modet } *Predikanten te Utrecht.*
 Wernerus Helmichius }

VAN LEIDEN.

Christianus van der Wanne
 en
 Petrus Hakkius, *Predikanten.*

VAN DE WALSCHE KERKEN.

Jean Hochedé, *Predikant te Amsterdam.*
 Pierre Moreau, " *te Rotterdam en Delft.*

Op onze lijst lezen wij Joannes Beserus, maar Te Water heeft *Johannes Beherius*. Hij heet daar professor te Harderwijk en op onze lijst staan dan ook achter zijn naam de letters *mr.* met de pen doorgeslagen. Casparus Holstehius, *min. eocl. Campensis*, zoo lezen wij, maar Te Water heeft *Gasparus Hostelius, pred. te Zwol.* Waar wij lezen Christianus Woutueranus, schrijft Te Water *Christianus van der Wanne*. Petrus Hakkius, even als de laatstgenoemde, predikant te Leiden, komt op onze lijst niet voor. Hij is door tegenwerking der Leidsche overheid eerst laat op de synode verschenen (Te Water, ter aangeh. pl. bl. 85) en daarom is zijn naam misschien op onze lijst niet gekomen. Nog heeft Te Water in plaats van Joannes a Vinea (Jean de la Vigne) den naam van zijn ambtgenoot *Jean Hochedé*. De la Vigne was door de Waalsche synode van Amsterdam, 19 Maart 1586, tot de generale synode gedeputeerd, maar hij werd misschien verhinderd om die vergadering ten einde toe bij te wonen, zoodat zijn ambtgenoot voor hem intrad. Dezelfde Waalsche synode van Amsterdam had ook Lucas Treleat, predikant te Leiden, afgevaardigd, maar Pierre Moreau is voor hem opgekomen.

Het mag gezegd worden, dat deze synodale vergadering uit een aantal van beroemde Godgeleerden heeft bestaan (Te Water, ter aangeh. pl. bl. 79), onder welken Saravia voorzeker eene eerste plaats bekleedt en die dan ook op onze lijst het eerst van allen, zelfs nog vóór den praeses synodi wordt genoemd. Niet weinigen waren uit de zuidelijke pro-

vincien afkomstig of hadden daar een tijdlang gearbeid en met vele bezwaren geworstd, als Fraxinus, Bustingius en anderen. Enkelen, zoo als Modet, waren daar digt bij de vlammen der brandstapels geweest. De meesten hunner stonden bekend als ijverars voor de confessie en de discipline, behalve Hakkins uit Leiden (Hooft, Ned. hist. b. XXI, bl. 45) en misschien ook Vezekius, wiens naam ten minste later onder de geiteerden ter nationale synode van Dordrecht voorkomt (Brandt, d. II, bl. 946). Onder de uitmuntende leden dezer kerkvergadering dient vooral ook de president, Jacobus Kimedonk, genoemd. Geboortig uit Brugge, onderwezen door Ursinus, is hij dienaar des woords te Gent en professor van de leer van Calvijn aan de doorluchte school aldaar geweest. Hij stond om zijne kerk- en schooldienst zoo gunstig bekend, dat hij, toen Gent aan Parma overging, te Middelburg beroepen en door de Zeeuwsche kerken naar de Haagsche synode gezonden werd, die hem tot haren voorzitter koos. Kort daarna is hij hoogleeraar der godgeleerdheid te Heidelberg geworden, waar hij in 1594 overleed (W. te Water, kort verhaal van het gereformeerde athenaeum of doorluchtige school te Gent, § 1V).

Het mag met regt verwondering baren, dat het ouderlingschap zoo weinig vertegenwoordigers op deze generale synode heeft gehad. Wij tellen er maar twee, Philippus Cornelis uit Amsterdam en Jasper van een Friesch dorp. In de voorbereidende synode van Rotterdam vinden wij ook geen ouderlingen uit Zuid-Holland voor de algemeene synode benoemd, hoewel art. 35 van de laatst gehondene algemeene synode van Middelburg duidelijk bepaalt, dat evenveel ouderlingen als predikanten naar de synoden zullen afgevaardigd worden, en Leicester in zijn brief ook van ouderlingen, zelfs van diakenen gesproken had, die ter algemeene vergadering zonden worden gezonden. De Waalsche synode te Amsterdam (19 Maart 1586, art. 13) had tot de generale synode gedeputeerd twee predikanten en twee ouderlingen, maar de laatsten zijn niet ter vergadering gekomen. De Rotterdamse synode besloot ook te schrijven aan den Waalschen minister en ouderling te Leiden, dat zij oordeelde genoeg te zijn, als de Waalsche kerk naar de generale synode deputeerde een dienaar des woords, zonder dat van den ouderling gerept wordt (M. S. van Cabeljauw bl. 479). Misschien verlangden de predikanten voor die groote vergadering geen ouderlingen, als meestal op het punt van de leer en het kerkbestuur minder streng dan zij. Misschien ontbrak het in menige classe aan personeel voor zulke hooge vergadering geschikt. De naam van Philippus Cornelis uit Amsterdam klinkt ook niet voornaam en die van Jasper uit Friesland nog minder. Misschien waren de ouderlingen van aanzienlijker rang te veel op de hand der staten van Holland of te bevreesd om iets tegen den zin der staten en hunne aanhangers te doen.

Uit de lijst der leden van de synode, door Te Water geleverd, zien wij, dat op die vergadering ook *Gedeputeerden van Zijne Excellentie* zijn geweest, en Dr. Bergsma zich dus vergist, als hij schrijft: *huic Synodo politici non interfuerunt*. Hij voegt er bij: *quod facile explicari potest ex consensu Leicesterii cum ecclesiasticis* (Specimen historico-theologicum de commissariis politicis caet. p. 73), maar het zenden van dergelijke gedeputeerden der regering of commissarissen politiek mag geenszins worden aangemerkt als een teeken van tweespalt tusschen kerk en staat. Het was wel eens, zoo als hier en later in 1618 het bewijs van goede overeenstemming. Leicester, die zelf in de synodale vergadering zou verschenen zijn, ware hij door geene gewigtige bezigheden verhinderd geweest, zond deze gedeputeerden waarschijnlijk met geen andere commissie, dan die hij den staten van Holland opdraagt: *ut eis qui convenerunt faveatis et eorum actiones et progressus vestra autoritate juvare velitis, ut omnia possent vestris consiliis adjuti alacrius suscipere ad Dei gloriam promovendam et ecclesiae pacem stabilendam*. Ofschoon de commissarissen politiek, volgens Voetius, *non synodales* waren en slechts bij zaten *absque suffragio decisivo*, werd hun toch geen *suffragium deliberativum* ontzegd, en hadden zij de *potestas*

proponendi synodo, de quibus ad ecclesiarum aedificationem deliberandum ac statuendum est; en ook prohibendi si quae ad synodum non pertinentia proponi aut tractari coeperint (Polit. eccles. pars tertia, p. 200).

De gedeputeerden van Leicester zullen niet zonder invloed de synodale zittingen hebben bijgewoond. De gewezen president van Vlaanderen en Brabant, Adolf van Meetkerken was een man van veel ervaring en bekwaamheid, „zeer bedreven in de Grieksche en Latijnsche taelen, in oudtheeden, rechtsgeleertheit en staetkunde,” (W. te Water, Kort verhaal van het Gereformeerde Athenaeum of doorluchtige school te Gent, § IV). Hij was met den praeses der synode bevriend en den landvoogd toegedaan met hart en ziel. De president van den hove van Holland, Adriaan van der Mijle, was om zijne groote geleerdheid en ijverige godsvrucht bij allen geacht en bemind. (Bor, XXVII, bl. 529, en Brandt, XV, bl. 771). Bovendien was hij in de zaak van Herberts, die ter synodale tafel komen zou, reeds werkzaam geweest. Dr. James had te Utrecht, bij de vereeniging der St. Jacobskerk met die der zoogenaamde consistorianten, genoeg getoond, dat hij aan de zijde der laatsgenoemden stond. De synode mogt dan met deze gecommiteerden wel te vreden wezen.

De zittingen dezer Haagsche synode hebben zeven weken geduurd en daarna is de opgestelde kerkordening aan den graaf van Leicester aangeboden, zoo als uit het volgende naschrift blijkt, hetwelk wij overnemen uit het meer gemeld M. S. van Petrus Cabeljauw, bl. 375.

„Op een 1sten Augustus 1586. Sijne Excell. geadverteerd sijnde door de Heeren Presidenten Adolff van Meetkerken, Adriaen van der Mijle en doctor Jemeus van de saacken des Synodt, datt de selfde nun affghedaan waren ende versocht hebbende 't advijs van sijn Excell. op de kerckenordeninge voorz., hebben gherelateerd aan de Synode, datt sijn Excell. een goedt behaaghen hadde aan de selve ende begeerde die te communiceren mitt de Heeren Staaten, ende volghens die te lauten drucken, mitsghaders de formulieren daar bij, ende de XXVII Artickelen (37^e), ten eijnde die overall onderhouden werden; begheerende meede de selve ghedruckte exemplareen haare majestt. van Engelandt eenighe over te seijnden, mits datt oock de Synode eenen brieff aan hare majestt. soude schrijven, verhoopende dattet haar majestt. well behaaghen soude. Ende vermits datt de Dienaaren de saacken des Synodi ghedaan sijnde, mosten elcks weederomme naar huus reijsen, belast sijne Excell. de Synode eenighe nutt hunen te deputeren, omme de resterende saacken voort te effectueeren, ende hebben de Presidenten voorz. ende de Synode Ghodt mett malkanderen ghedanckt, ende de een aan den anderen als vriendt adieu ende afscheijdt ghenomen.”

Zonder verwijl heeft Leicester de hem overgeleverde kerkordening aan de algemeene staten gezonden, die haar wederom aan de staten der afzonderlijke provincien hebben overgemaakt; maar om de behandeling en approbatie dier kerkordening krachtiger aan te dringen en wenshende alles zoo spoedig mogelijk in de gansche Nederlandsche hervormde kerk op gelijken voet te brengen, heeft hij niet langer dan vier dagen na de verzending aan de generale staten de Haagsche kerkordening al vast voorloopig goedgekeurd. (Bor, XXI, bl. 790).

Copije van de Autorisatie bij Sijne Excell.

Naa datt wij, Robert, Graave van Leicester, Banderheer van Dembijch enz. Lieutenant van de Koninginne van Engelandt, Gouverneur en kapitejn gheneraal van de vereenighde Neederlandsche provincien, hadden ghedaan te saamen convocceeren de voorsz. Synode, die de voorsz. kerckenordeninge gedececreerd heeft in maniere als vooren, en ons overgegeven omme die te sien, examineeren en autoriseeren; soo hebben wij de selve

kereken-ordeninge all vooren ghesonden aan de gedeputeerde van mijn heeren de generaaile Staaten deeser vereenighde Neederlandsche Provinciën, omme die oock te oversien, dewelken die hebben doen seijnden aan henl. respectijve Provinciën. Daarna wij well en rijpelijk op alles ghelet hebbende, en vindende datt de zelve kereken-ordeninge gheen langer uutstell en kann verdraagen, hebben ghoedt ghevonden de selve te approbeeren, ratificeeren en autoriscieren bij desen, ordonneerende en bevelende wel expresselijck allen Gouverneurs, Baijljouwes, Schouten, Wetthouderen, Officiëren, Justiciëren, Dienaren des Woordts Ghodts, Kercken-raaden, en allen anderen van watt qualiteit ofte condjtie die sijn, sich naa de selve ordeninge te reguleeren. Alles bij maniere van provisie en tott daar op anders geordonneerd sij. Aldus ghedaan in 's Graavenhaaghe den VIde Augustus XVc LXXXVI. Gheparafeerd A Meetkerken. Onder stondt ghesr. R. Leijcester. Een weijzig laager stondt ghesr. Ter ordonnantie van syn Excell. en gheteijkendt Gilpen. (*Afgeschreven uit het M. S. van Petrus Cabeljauw, bl. 376*).

De goedkeuring der algemeene staten liet zich wachten. Leicester drong er bij hunne gedeputeerden herhaald op aan (Uytenbogaert, d. III, bl. 57). Eenige predikanten verkondigden van den predikstoel, dat de graaf naar Engeland vertrok met groot miscontentement over de staten en er werden geruchten uitgestrooid, die tot ontsteltenis en oproer van de gemeenten strekten (Hooft, XXV, bl. 204, 209, 211). Toen wilden de staten van Holland zich wat accommoderen naar den tijd (Remonstrantie van Oldenbarnevelt bl. 9) en hebben de Haagsche kerkordening, al was het dan *tot wederseggens en onder eenig besprek en inbinding*, aangenomen (Bor, XXI, 794).

De Staten van Holland hebben in hare vergaderinge, gehouden in December 1586, naar voorgaande beschrijvinge op 't aannemen van de voorsz. Kerkelyke Ordonnantie, geresolveert, dat by provisie deselve Ordonnantie sal worden achtervolgt, behoudelijk dat niemant in deselve gehouden en sal wesen, dan die hem onder de Gereformeerde Gemeente heeft begeven, of namaals begeven sal, en dat de Heeren Staten van Holland, Edelen, Magistraten van de Steden en andere, sullen blyven by haar recht en gebruyk, nopende het aannemen en afstellen van de Kerkendienaren en Schoolmeesteren, mits dat geen Kerkendienaren en sullen worden aangenomen, sonder alvorens op haar leere en leven behoorlijk geëxamineerd en daar in suyver en reyn bevonden te zyn, en dat goede discretie gebruykt sal werden, dat de Professoren en Schoolmeesteren van de principale publyke scholen, die voortaan gesteld sullen worden, sullen wesen van de Gereformeerde Religie, ofte ten minsten deselve toegedaan: dat voorts de Heeren Staten, de Edelen, Magistraten van de Steden en andere door de voorsz. Ordonnantie niet en sullen wesen geprejudiceert van haar recht en authorityt, henluyden in hare heerlijkheden in alle polityke saken, en 't gene daar aan competerende, en dat de Kerkendienaren, Ouderlingen en Diaconen, dezelve sullen wesen subject, als andere poorteren en inwoonderen van de Steden en Dorpen: dat mede de selve Ordonnantie niet en sal worden verandert, dan bij voorgaande wettelyk consent van de Staten.

Die van Dordrecht hebben verklaard dat sy luyden aangaande de Ker-

kelyke Ordeninge hen contenteren met de verklaringe van Zynder Exceclentie, niettemin mogen lyden dat de Heeren, Edelen en Steden daar op sulke resolutie nemen als 'than goed dunkt, en conformeren hun voorts nopende de vordere poincten met 't advys van de Edelen. (Resol. van Holland van 26 Nov. — 9 Dec. fol. 405).

Deze resolutie der staten van Holland verdient eenige opmerking. Die opmerking betreft niet het aanstellen van kerkediensnaars, professoren en schoolmeesters, want het deel, dat hierin de kerk en de staat hebben zouden, was nu nog niet voor vast uitgemaakt en zou langzamerhand zijn verzekerde plaats bekomen. Maar wij hebben het oog op de woorden: dat niemand aan de kerkelijke ordonnantie zal gehouden wezen, dan die zich onder de gereformeerde gemeente heeft begeven of namaals begeven zal. De staten van Holland schijnen daaraan te hechten, want in 1582 hadden zij hetzelfde bijna met dezelfde woorden gezegd (Zie Resol. v. 18 Maart 1582). Trigland merkt daarbij aan: dat zich dit van zelve wijst en ook altijd bij de gereformeerde Nederlandsche kerken zoo begrepen is (d. III, bl. 171), maar vele kerkelijken van dien tijd hadden maar al te veel neiging om hunne magt buiten de kerk over Lutherschen, doopsgezinden en anderen nit te breiden. De staten handelen dan, naar ons oordeel, wijs, dat zij de magt der kerkelijken binnen de grenzen van hun kerkgenootschap beperken. Ware dit niet geschied, dan zou de heerschende kerk waar-schijnlijk de *eenige en uitsluitende* geworden zijn.

In eene heerschende kerk is het staats- en kerk-gezag dikwerf zoo naauw vereenigd, dat die in de kerk eene bijzondere stelling heeft ingenomen, zich ook in het burgerlijke boven anderen verheven acht. Maar ook dit trachten de staten van Holland te voorkomen door hunne bepaling: dat de kerkdiensnaars, onderlingen en diakenen aan de overheden zullen wezen subjeet als andere poorteren en inwooners van steden en dorpen. Dat beginsel, steeds gehandhaafd, was zeker heilzaam voor de heerschende kerk zelve en welgevallig aan de getolereerde gemeenten (zie W. Broes, de kerk en de staat in wederzijdsche betrekking, d. IV, bl. 40).

Behalve de staten van Holland hebben ook die van Zeeland de kerkordening aangenomen (W. te Water, Tweede eeuwgetijde bl. 86 en reformatie van Zeeland, bl. 447). In het sticht van Utrecht werden de predikanten, die van de humeuren der St. Jacobskerk waren en zwarigheid maakten om de synodale decreten aantemenen, afgezet (Uytenbogaert. Zijn leven bl. 4 en Brandt XIV, bl. 718). Door Gelderland is zij mede erkend en bleef daar de rigtsnoer van kerkelijke handelingen. In eenige provincien, als Zeeland, Utrecht, Groningen en Drenthe werden later nog bijzondere kerkordeningen vervaardigd, die meer of minder met de Haagsche zamenstemden. Over het algemeen heeft de Haagsche grooten invloed uitgeoefend en is zij, onder vele wijzigingen, de grondslag van het bestuur onzer Nederlandsche hervormde kerk gebleven (Ypeij en Dermout, d. II, bl. 237 en 238).

De *wettigheid* van deze kerkordening is betwijfeld, omdat de vergadering alleen op naam van Leicester bijeengeroepen was en hij hare handelingen goedgekeurd had, zonder de resolutie der staten af te wachten (Uytenbogaert, Kerk. his. III, bl. 55, Brandt, XIV, bl. 714, Wagenaar, d. VIII, bl. 152, Ypeij en Dermout, d. I, bl. 344 en 346). Maar aan Leicester kon, volgens den magtbrief hem verleend, het regt niet ontzegd worden om zoodanige synode uit te schrijven en hare handelingen te approberen. Hij mogt de uitvoering dier kerkorde *sua auctoritate* bevelen, die hij *hoc ipso reddidit obligatoriam omnibus provinciis suo imperio subjectis* (A. J. van Beeck Calkoen, Observaciones aliquot juris publ. sacri in Hollandia, p. 108). Door de staten is ook nergens beweerd, dat de landvoogd door hen voorbij te gaan of niet vooraf te raadplegen buiten zijne magt was gegaan, hetwelk zeker in dien tijd van hevige partijchap zou geschied zijn als het met

grond had kunnen worden aangevoerd. De staten van Holland zouden in dat geval waarschijnlijk ook geen 240 pooden voor de onkosten dier vergadering hebben geaccordeerd (Res. van Holland 9 Aug. 1856, fol. 322), noch hare handelingen geapprobeerd, zoo als zij gedaan hebben, al was het met eenig voorbehoud (A. Kluit Hist. d. Holl. staatsregering. d. II, bl. 116—122 en C. M. van der Kemp, De eer der Ned. herv. kerk gehandhaafd, d. I. bl. 314—320).

Over den inhoud der Haagsche kerkordening is „verseheydelijk” geoordeeld. Uyenboogaert noemt de voornaamste der bedenkingen op, die bij het bekend worden harer 79 artikelen door regenten en predikanten werden gemaakt, maar voegt er ten slotte bij: „dit zijn noch al de selve misnoemens, die oock te voren op andere kercken-ordeningen van velen waren gehoort geweest, doch nu meer als te voren, om de geschillen, die alreede op vele deser dingen waren gherezen, ende noch meer geschapen waren te rijzen” (Kerk. bist. d. III, bl. 54). Dat de aanmerkingen al dezelfde als op vroegere kerkordeningen waren, geeft reeds te kennen, dat deze Haagsche van de vorige weinig verschilt. De leden dezer synode hadden dan ook bij den aanvang hunner werkzaamheden eendragtelijk besloten om eene kerkordening op te stellen „de Kercken-Orderinge tot nog toe gebruikt zoo na komende als het mooglijk is” (art. I van de instructie der gecommiteerde kerken). Uit de wijzigingen, die zij zich echter veroorloofd hebben, blijkt vrij duidelijk, dat zij zich naar vroegere bedenkingen, zoo veel zij konden, hebben geschikt, en er is geen reden om hen hard te vallen, zoo als Ypeij en Dermout doen, als of zij, de handen ruim hebbende, nu nog veel stappen verder, dan voorheen, waren gegaan (Gesch. d. Ned. herv. kerk, I, bl. 345).

Zij onderwerpen den beroepen leeraar aan de approbatie en goedkeuring der overheid van elke plaats, waar de beroeping geschiedt, maar laten de beperking weg, die de Middelburgsche synode had gemaakt (art. 4) dat de overheid van de gereformeerde religie wezen moest. Ook al was de magistraat niet van genoemde religie, moest zijne approbatie gevraagd worden. Hij had immers ook alleen te oordeelen over het leven en den burgerlijken wandel van den beroepene (art. 4). Had de Middelburgsche vergadering bepaald, dat geen predikant eene beroeping naar elders aannemen mogt zonder consent der classis (art. 7), de Haagsche synode voegt er bij, dat behalve de bewilliging van den kerkenraad en de diakenen, ook die van den magistraat wordt vereischt (art. 8). Was in de vorige algemeene synode van de kerkerads-vergaderingen gezegd, dat zij uit dienaren en onderlingen zonden bestaan (art. 28), nu is er bijgevoegd: „En sal ook de Magistraat van de plaatse respectivelyk (indien 't haar gelijck) een ofte twee van den haren, wesende Litmaten der Gemeente, bij den Kerkenraad mogen hebben, om te aanhooren en mede van de voorvallende saken te delibereren” (art. 34). Ook zal geene generale synode voorbereid mogen worden zonder tijdige kennisgeving aan de hooge overheid, opdat met haar weten en (zoo het haar belieft mede enigen naar de classis te zenden) van de zaken in tegenwoordigheid en met advies van hare gedeputeerden besloten worde (art. 44). Zonder het oordeel der overheid van de gereformeerde belijdenis zal men ook geene avondgebeden afschaffen (art. 57) en in tijden van oorlog, pestilentiën en andere algemeene zwarigheden zullen de dienaars der overheid bidden, dat door hare autoriteit en bevel openbare vast- en bedcdagen aange-steld en geheiligt worden (art. 59).

Waarlijk de Haagsche synode is in deze artikelen vast niet verder dan de vorige gegaan. Zij heeft zich kennelijk geschikt naar bedenkingen reeds vroeger geopperd en misschien ook nu in de vergadering door de politieke afgevaardigden van Meetkerke en van der Myle bernieuwd. Men mag haar dan ook niet verwijten, dat zij eene kerkordening geheel naar haar eigen zin heeft gemaakt (Brandt I, bl. 714 en Ypeij en Dermout I, bl. 344). Er zullen intengedeel wel leden in de vergadering zijn geweest, wien de toelating van magistraatsleden in de kerkerads-vergaderingen zeer tegenstond, gelijk sommige predi-

kanten ook openlijk beweerden, „dat men Politijcken sulcx niet en behoorde in te willigen, ten ware de Politijcke den Predicanten gelijke Sessie wilde vergunnen in hare Collegiën” (Uytendogaert III, bl. 54). Niet onwaarschijnlijk is het, dat op de bepaling der synode van toelating der magistraten in den kerkeraad invloed zal gehad hebben de Utrechtsche regeling van 26 April bij de vereeniging der St. Jacobs gemeente met die der consistorie; van welke regeling art. 7 ook plaats in den kerkeraad verleent aan eenige godzalige en geleerde mannen uit de magistraten.

Tot de handhaving der *kerkleer* behoort de onderteekening der Nederlandsche geloofsbelijdenis. Deze werd nu ook gevorderd even als voorgaande synoden dit hadden gedaan. De Middelburgsche kerkvergadering had haar aan dienaren, onderlingen, diakenen, professoren der theologie en schoolmeesters voorgeschreven (art. 37). Maar de Haagsche, dat artikel woordelijk overnemende, laat de woorden van *ouderlingen en diakenen* weg, zoodat dezen van de onderteekening der confessie worden verschoond (art. 47). Dit geschiedde waarschijnlijk, omdat die onderteekening bij vele onderlingen en diakenen zwaarigheid ontmoette, maar het bewijst op nieuw dat de Haagsche vergadering zich met gematigdheid naar de omstandigheden heeft geschikt en niet verder dan de vorige synode is gegaan. Aan de schoolmeesters laat zij de keus tusschen de onderteekening van de confessie of van den catechismus (art. 48). De catechismus, die sedert 1566 achter Dathenus psalmbelijming en alras, ten minste sedert 1568, achter de vertaling van de boeken des nieuwen verbonds had gestaan, was algemeen bekend en misschien ook om zijn milderen en meer practischen geest boven de belijdenis geschat (Borsius, *Toenemend gezag der formulieren van eenigheid*, in het *Archief voor kerk. gesch.* IX, bl. 349), en uit dien hoofde zal de synode waarschijnlijk aan de schoolonderwijzers hebben toegestaan om in plaats van de confessie, zoo als in de vorige algemeene synode en ook nu bij den aanvang der zamenkomst bepaald was (art. 5 van de instructie der gecommiteerde kerken), den catechismus te onderschrijven. Maar voor den strengen Calvinist, en de meeste leden der Haagsche synode waren van dien stempel, en voor Saravia en Modet, die beiden de confessie, toen zij uit de hand van De Bres kwam, verbeterd hadden (H. E. Vinke, *Libri symbolici*, praefat. XV), zal het wel met achterstelling van hun eigen voorkeur zijn geweest, dat zij den schoolmeesters vergunden om niet die confessie, maar den catechismus te onderteekenen.

Er is echter ééne bepaling door deze synode gemaakt, die verder dan vroegere synodale voorschriften schijnt te gaan. Zij geldt de dienaars des woords, die de geloofsbelijdenis weigeren te *onderteekenen*. „Sy sullen *de facto* van hare Dienst by den Kerkenraad ofte de Classe opgeschort werden, ter tydt toe sy haar daar in geheelyken verklaart sullen hebben; en indien sy opstatelyken in weygeringen blyven, sullen sy van hare dienst geheelyken afgesteld werden” (art. 47). Bij dit artikel merken wij aan, *vooreerst*, dat daar het beginsel van „eendrachtigheyt in de Leere” eenmaal aangenomen was en steeds toegepast bleef, de strafbepaling voor degenen, die er van afweken, bezwaarlijk achterblyven kon. *Ten Tweede*, dat het voorschrift van onderteekening reeds in 1563 gegeven (Synode *au Bouton* art. 1) en van de Emdensche synode (1571) en alle volgende steeds hernieuwd, nu wel krachtig moest aangebonden worden, wyl de belijdenis door mannen als Coolhaes, Herberts, Hakkius en anderen in openbare geschriften en van den predikstoel gesmaad werd (Borsius, ter aangeh. pl. bl. 314). *Ten derde*, dat die strafbepaling alleen den dienaars des woords gold en niets meer behelsde, dan hetgeen op afwijkende leeraars reeds was toegepast. *Ten vierde*, dat als het beginsel naar den geest dier tijden gehandhaafd blyven moest, al geen rationeler maatregel kon genomen worden, dan schorsing voor onbepaalden tijd, en indien de geschorste voortdurend tegen de belijdenis en hare onderteekening gekant bleef, afzetting van zijne predikants betrekking. *Eindelijk*, dat de Haagsche synode tevens toonde met der daad, welke gematigde uitvoering van dit voorschrift zij verlangde,

daar zij Coolhaes van de straf zijner onregtzinnigheid vrijsprak en Herberts zijne predikantsbetrekking behouden liet, hoe veel „plaesterens en verzagtings” beider gevoelens ook noodig hadden om voor den strengen Calvinist maar eenigzins dragelijk te wezen, en zij ook genoegzamen nam met hunne onderteekening der geloofsbelijdenis, al zou die geschieden onder een voorbehoud, dat met art. 16 der confessie niet ten volle overeenkwam (Borsius, ter aangeh. pl. bl. 316 en 317, en Rogge, Caspar Janszoon Coolhaes enz. II, bl. 68 en 157).

Een ander voorschrift dezer synode, dat nog al aanstoot geloden heeft, betrof de *catechismus prediking*. „De Dienaars sullen alom des Sondaags ordinaarlijk in de namiddagsche Predikatie, de somma der Christelijke Leere in den Catechismo, die tegenwoordig in de Nederlandsche Kerken aangenomen is, vervattet, kortelyk uytleggen, alsoo dat deselve jaerlyks mag geëindigt worden, volgende de afdeeling des Catechismi selfs daer op gemaakt” (art. 61). Als men bij Uytendogaert (III, bl. 54) en Brandt (XIV, bl. 715) van de ergernis leest tegen dit artikel genomen, omdat men menschelike schriften op den predikstoel bragt, zou men meenen, dat deze synode nu voor het eerst de catechismus-prediking voorgeschreven had. Maar die prediking was hier te lande bij de stichting onzer hervormde kerk gebruikelijk geweest, evenals in de Nederlandsche hervormde kerk te Londen de groote catechismus van à Laseo den volke werd uitgelegd (Ypeij en Dermout, I, bl. 499). Reeds de eerste synode, die in onze noordlike gewesten vergaderde (Dordrecht 1574, art. 80) besloot, dat men, ook als des voormiddags het avondmaal gevierd was, nog des nademiddags „de Predicatie des Catechismi na gewoonte onderhouden sal.” De reden, waarom de Haagsche synode voorschrijft, dat die namiddagsche prediking van den catechismus *alom* geschieden moest, ligt hierin dat zij overal niet of niet meer plaats vond. De gemeenten waren vóór de hervorming aan geene namiddag-predikatiën gewoon (Ypeij en Dermout, I, bl. 504) en toen de groote begeerte der eerste hervormden naar predikatiën wat verminderde, werden de namiddagsche kerken slechter bezocht. Dit werkte op de predikanten terug, die de schaars bezochte namiddag-beurten begonnen te verzuimen, en dit geschiedde daar vooral, waar sommigen hunner geen vrede hadden met enkele antwoorden van den catechismus, zoo als wij dat van Herberts weten (Bor, XXI, bl. 795). Op de Delftsche synode van het volgend jaar (1587) kwam dan ook de klagt ter tafel, dat de catechismus van de kinderen te Ter Goude niet opgezegd, noch ook bij de dienaars des woords aldaar gepredikt werd (art. 40). En dat werd in zoo vele gemeenten verzuimd, dat in die zelfde vergadering bepaald is: „In plaetsen daermen des nademiddaechs op de Sondaghen niet en prediekt, op dat de leere des Catechismi niet t'saemen ende al in verachtighe en come, sullen de kinderen nyt den Catechismo des voormiddaechs voor de Predicatie opzegghen” (art. 42).

De Haagsche Synode heeft tevens aangewezen, welken catechismus zij wilde gepredikt hebben, namelijk: „die tegenwoordig in de Nederlandsche kerken aangenomen is.” Voor die aanwijzing zal ook wel oorzaak geweest zijn, want op de bovengenoemde Delftsche Synode van 1587 werd geklaagd „dat Wilhelmus Assendelft binnen Leyden leerde den Catechismum *Petri Canisii*, ende datter noch andere syn in andere plaetsen, diet' selfde doen” (art. 56). En als men nu weet, dat Canisius (Hond uit Nijmegen geboortig maar te Keulen opgevoed) de eerste en ijverigste Jesuit van Duitschland was, die de hervorming in Beijeren en Oostenrijk tegengewerkt en met hetzelfde doel een catechismus uitgegeven heeft, zoo scherp tegen de protestantsche belijdenis gekant, dat hij anticathechismus werd genoemd (Real-Encyclopädie für protestantische Theologie und Kirche van dr. Herzog, *in voce*), dan was voorzeker wel noodig, dat het gebruik werd voorgeschreven van dien catechismus, die in de Nederlandsche kerk was aangenomen.

Betreffende het *psalmgezang* heeft deze synode (art. 62) zich gehouden aan dezelfde

uitdrukking als de Middelburgsche (art. 51) en alleen van de *psalmen Davids* gesproken, zonder het gebruik der berijming van Datheen of van Marnix voor te schrijven. De meerderheid van deze synode zal nog minder dan de Middelburgsche genegen geweest zijn om het *Boeck der psalmen* van Marnix boven de berijming van Datheen te kiezen, daar de Vlaamsche fractie der kerk door de vele gevlogten uit de zuidelijke gewesten in den laatsten tijd zeer was aangegroeid, *cujus assecclae ad unum fere omnes Datheo ejusque operi favebant* (dr. H. ter Haar, *Petri Datheii vita*, p. 118). En deze fractie had in Modet en anderen hare krachtige vertegenwoordigers in de Haagse vergadering. Die zelfde vergadering openbaarde ook hare groote belangstelling in den persoon van Datheen, daar zij Gerobulus en Pezilius afvaardigde om dien merkwaardigen en verdienstelijken man, die zich in het Sleeswijk-Holsteinsche teruggetrokken had, op te zoeken en hem over naadeelige geruchten ten zijnen aanzien verspreid te onderhouden. Maar al waren de meeste leden der synode voor de invoering der Marnixsche overzetting geweest wegens hare meerdere voortreffelijkheid in taal en stijl, hoe moeilijk zou het hun gevallen zijn om voor de afschaffing der algemeen gebruikte psalmen reden op te geven, die bij het volk afdoende werden geacht, en aan welke gevaarlijke opschudding of oproer misschien zouden zij de gansche Nederlandsche kerk hebben blootgesteld, daar de groote menigte zoo hoog liep met die psalmen van Datheen. Op deze zwaarigheden wijst ook de president der Haagse synode, Kimedoncius, in zijn brief aan Marnix gedurende de zitting (12 Julij 1586) geschreven en door Helmichius en Bastingius mede ondertekend. Hij spreekt daar van de verbeterde overzetting einiger psalmen door Marnix geleverd en vervolgt: "*quae nuper visa et hic lecta fratribus majorem in modum placuit, adeo ut de illa in Ecclesiam introducenda serio deliberatum fuerit, si modo commodis rationibus et cum minima Ecclesiae offensione fieri posse deprehendatur, qua de re latius in hoc ipso coetu postremum agendum*" (J. van Iperen, *Kerk. hist. van het Psalmegezag*, Bijlage bl. 490).

Uit den aangehaalden brief blijkt ook de zorg die deze synode voor eene betere *bijbelvertaling* heeft besteed. Zij wilde dat vooral het O. T. zooveel mogelijk *de verbo ad verbum* werd vertaald, *ad usum ecclesiarum nostraliū et ad captum rudiorum quorumvis*. Na lang overleg heeft zij besloten dat gewigtig werk op te dragen aan den heer Marnix van Aldegonde, *ut nempe ad tale opus absolvendum maxime idoneus*. Maar daar het voor één mensch te zwaar mogt gerekend worden en vele oogen scherper zien dan één, zoo zouden de geleerdste predikanten in Walcheren, Holland en elders de afgewerkte bladen nazien, *ut translatio ista prodire posset quam verissima, simplicissima et ad linguam Belgicam eamque propriam et minime affectatam quam maxime accommodata*. Aldegonde heeft zich echter verschoond, als geen tijd hebbende tot dit zwaarwigtig werk, waarom de synode van Delft, 1587, Kimedoncius, Bastingius, Corneli en Helmichius tot overzetters des bijbels koos, maar ook dezen hebben die taak niet volbragt. (N. Hinlopen, *hist. van de Ned. overzetting des Bijbels*, bl. 15—18).

De *liturgische schriften* schijnen sedert de Nationale synode van Middelburg aanmerkelijk vermeerderd te zijn. Bij de bevestiging van Dienaars en ouderlingen (art. 4 en 20), als ook van de wederopneming der geëxcommuniceerden (art. 71) wordt telkens gewezen op *het formulier daarvan zijnde*. Wanneer en door wie deze formulieren zijn opgesteld is niet bekend. Zij schijnen alleen in handschrift gebruikt te zijn geweest, want wij vinden hen eerst in druk achter den bijbel bij Jan Paadts Jacobszoon te Leyden in 1590 en achter de psalmen van Marnix in 1591 uitgegeven (Kort historisch bericht van de publieke schriften enz. van Johannes Ens, bl. 239). Het schijnt dat, op de weinige formulieren na, die er op last der synode van 1619 werden bijgevoegd, de bundel van onze liturgische geschriften in 1586 volledig is geweest (J. A. M. Mensinga, over de liturgische schriften der Ned. herv. kerk, bl. 65).

Het gebruikelijke formulier *van den doop* heeft eene kleine wijziging ondergaan. Had de Middelburgsche synode vrijheid gegeven om de woorden in de tweede vraag nopens de leer, *die hier geleerd wordt*, wegstelaten, sedert vond men die tweede vraag van dat doopformulier in de psalmboeken achter den catechismus aldus gewijzigd: „Of gij de leer, die in het Oude en Nieuwe Testament en in de artikelen des Christelijken geloofs begrepen is en *diensvolgens in de Christelijke kerk geleerd wordt*, niet bekennt” enz. Ens schrijft deze wijziging aan de Haagsche synode toe. Zoo had Uytenbogaert ook reeds gedaan, maar Trigland beweert, dat die manier van vragen in de Haagsche synode slechts voorgeslagen, niet gearresteerd en ook „noyt eenpaerlyck van de Gereformeerde Kercken hier te lande aangenomen is” (kerk, gesch. fol. 659). Als de synode, in art. 52, van het doopformulier gewaagt, *hetwelk tot dien einde beschreven is*, kan zij bij deze laatste woorden aan de overwogene, ofschoon niet finaal gearresteerde wijziging hebben gedacht. Als Ens zich echter op art. 18 der nationale synode van 1586 beroept, heeft hij zich kennelijk verschreven, daar dit art. van geen doopformulier gewaagt. Dezelfde fout begaat ook Mensinga en hij voegt er eene tweede bij, als hij tevens verwijst naar art. 18 der synode van 1591. Hij had moeten schrijven, zoo als Ens ook doet: de kerkordening van politieken en kerkelijken geconcipeerd in 1591, art. 18 (Ens. bl. 216 en 217, Mensinga, bl. 147).

Deze synode heeft *de viering van het heilig avondmaal* op de Christelijke hoofdfeesten aangeraden. Zij merkte aan, dat, waar de gelegenheid het lijdén kon, het stichtelijk zijn zou, als het avondmaal op de dagen van Paschen, Pinksteren en Kersmis gehouden werd (art. 56). Zij beproefde niet meer, als vroegere synoden, om die Christelijke feestdagen, waarop het volk zich meestal aan groote luidruchtigheid en onmatigheid overgaf, afte-schaffen. Op dagen als de besnijdenis van Christus en hemelvaartsdag, welke door bevel der overheden gehouden werden, wilde zij, dat door prediken de lediggang des volks in eene heilige en nuttige oefening veraanderd werd (art. 60, vergelijk art. 50 der nat. syn. van Middelburg), wat echter niet overal ingang gevonden heeft. Maar om op de hoofdfeestdagen van Paschen, Pinksteren en Kersmis het volk te ernstiger van zijne uitspattingen terug te houden, raadde zij, om dan des Heeren avondmaal te vieren, van daar is in sommige gemeenten dat gebruik nog overgebleven. Maar groote gemeenten als van Amsterdam, Rotterdam, Middelburg, Groningen, Delft, Gorinchem enz. hebben er zich niet naar geschikt, al heeft ook de nationale synode van Dordrecht in 1619 dien zelfden raad hernieuwd (art. 63. Ypey en Dermout I, bl. 517 en 518. Aanteek. bl. 239 en 240).

Ter cere van deze Haagsche synode mag worden, aangemerkt, dat zij ijverig heeft gearbeid om al de hervormde gemeenten van ons vaderland tot een wel gesloten geheel te vereenigen. Daartoe diende ook nog hare bepaling op verzoek der Waalsche kerk genomen (particularia n. 7) dat in steden, waar Waalsche kerken zijn, alle maanden sommige di-naren en ouderlingen van beide zijden vergaderen zullen, om goede eendragt en correspon-dentie met malkanderen te houden en, zoo veel mogelijk is, naar gelegenheid des noods met raad malkanderen bij te staan (art. 46). Dit voorschrift heeft echter weinig of geen in-gang gevonden (Ypey en Dermout I, bl. 371).

Deze kerkordening der nationale synode van 's Gravenhage vindt men gedrukt in: De kercken-ordeningen der Ghereformeerder Nederlandscher Kercken enz. Delft, 1612 bl. 64 — Bor, b. XXII, bl. 790. — Kerkelijk Handboekje, bl. 179. — Kerkelijk Placaat-boek, d. III, bl. 520. — Groot Placaat-boek, III, V, 445. — Compendium der kerkelijke wetten van Vrieslaud, bl. 363. — en W. Brocs, de kerk en de staat, d. IV b, bl. 398.

POINCTEN ENDE ARTIKELEN

begrepen in de Instructien der Gecommitteerden der Kerken op het Nationale Synode, beroepen in den Hage den 20 Juny 1586.

1. Ten eersten werd eendragtelyk van allen Kerken goed ende nodig bevonden dat een goede welgestelde Kerken-Ordeninge gemaakt worde, conform den worde Gods, en de Kerken-Ordeninge tot noch toe gebruikt, zoo na komende, als het mooglyk is.

2. Ende alzoo het niet genoeg en is, goede Ordonnantien te maken ten zy dat die geobserveert worden, is voort der Kerken ernstig verzoek, dat die voorzeide Kerken-Ordeninge, niet alleen met publicque autoriteit, en werde gefancieert, ten einde zy mag geoeffent worden zonder contradictie, en die Overtreders van dien behooryk worden gereprimeert, maar dat men ook middelen rame, waar door op Kerkeleyke wyze, een iegelyk tot onderhoudinge derzelve gehouden worde, op dat alzoo door die gelykformigheit der zuivere Leere, Ceremonien ende Kerkenregeringe, volgende des Heeren woord, die Christelyke Catechismus, ende die Confessie der XXXVII. Artikelen der Nederlandschen Gemeenten, Godes eere gevordert ende het Ryke Jezu Christi, alomme in deze Nederlanden verbreid mag worden.

3. Ende want men bevind dat die overzettinge des Bybels in de Nederlandsche Talen, die tot nog toe in den Kerken gebruikt word niet zoo eigen, klaar noch duitschelyk is, word van sommige Kerken begeert, gelyk ook over lange algemeenlyk begeert is, dat op het voorgaande goede ordre gestelt worde.

4. Van gelyke te letten op den Psalmen die in den Kerken gezongen worden, of die niet staan te verbeteren.

5. Word mede begeert dat die boven verhaalde XXXVII. Artikelen niet alleen voortaan formelyk, zonder daar toe ofte af te doen gedrukt worden, maar ook onderteekent by allen Kerken- ende School-Dienaren, tot onderhoudinge van die zuivere Leere, tegens alle Secten.

6. Ende aangezien die Secten dagelyks meer ende meer toenemen ende vermenigvuldigen, waar door den loop des Euangeliums ende de gerustheit der Politien belet worden, is het verzoek dat goede bequame middelen geraamt worden om zulks voor te komen.

7. Insgelyks zal nodig zyn, goede ordre gestelt te worden op die Drukkerye ende Verkoopinge van Boeken, Liedekens, Refreynen, ende andere diergelyke Schriften, waar door die waarheit der Euangelische Leere verkort zoude mogen worden.

8. Alzoo zal mede nodig zyn, goede ordre gestelt te worden om te weeren verscheidene Superstitien, Bedevaarden, overblyeven Altaren, ende diergelyke, te meer, dat veele Papen, Monniken ende Bagynen

gealimiteert worden, houdende hare Superstitien tot aftrekkinge der herten der eenvoudigen Menschen, van die zuivere Leere der waarheid.

9. Item dat die Kloosters, Capittelen ende Stichten mogten cesseeren, dewelke noch op sommige Plaatsen gehouden worden.

10. Voorder, dat die Kerken tot Woerden, Bodegraven ende te Vianen, ende den Landen daar omtrent, gereformceert, ende tot goede eendragtigheid ende ordonnantie met die andere Kerken in deeze geu- nieerde Provincien mochten gebragt worden.

11. Zal ook nodig zyn gehandelt te worden in die zake Hermanni Herberts, Dienaar ter Goude, Henrici Balekii, Datheni, Rodenburgii, Caroli Gallii, Nicolai Halteren, ende diergelyke.

12. Belangende die bedieninge der Sacramenten, ende voor eerst des Doops, zal nodig zyn ordre te stellen dat de Kinderen niet lange opgehouden worden, ende dat zy worden gepresentceert van haren Va- der zelfs; ende wanneer Getuigen daar by zullen zyn, dat alzulke ge- nomen worden als behoorlyk is; dat ook de afvraginge voor den Doope ende het Doopen zelfs, formelyk geschiede, ende dat van deczen alle in elke Kerke Boek daar van gehouden werde. Ende alzo men be- vind dat den Doop menigvuldelyk geprofaneert werd, zoo ten respecte der Persoonen die daar Doopen, als Papen, Vroedvrouwen, Boeren uit Noorderland, enz. als ten aanzien van excessive Doopmaaltyden, ende sommige Loopers, die hare Kinderen, om vele Pillegiften te verkry- gen, twee ofte driemaal laten Doopen, zal hier inne ook moeten gere- medieert worden, daar by mede dient, of het niet goed en ware dat de Dienaars eenderlei Formulier in het Doopen gebruikten.

13. Beroerende voorts dat Avondmaal des Heeren, staat te beden- ken, of het bezoeken der Lidmaten, voor het zelfde zoo nodig zy, dat men het niet zal mogen nalaten, na gelegenheid van de Plaatsen: Item, of het niet beter en ware het Brood in het Avondmaal des Hee- ren een iegelyk in de hand te geven, dan met Schotelen voor te dienen.

14. Of het niet goed en ware een zeker Formulier te gebruiken, in die voorstellinge ende excommunicatie, als ook in die aanneming met schuldbekeninge der Penitenten, daar by te letten zyn zal op den 39. Artikel particulaar, in de Quest, Synodi Middelburg: den welken by velen niet practicabel en is. Item, of die excommunicatie te gebruiken zy tegen zonden, die geheel gemein ende ons boven het hoofd gewassen zyn.

15. Aangaande de Dienaars der Kerken zal te letten zyn, op die beroepinge derzelver met namen ten platten Landen, op sommige Plaat- sen. Item, dat eenige Kerken meinen, dat die handplegginge allezints behoord gebruikt ofte nagelaten te worden: Item van de verbindinge der Dienaren alle haar leeven lank, gelyk ook van den geenen, die het jus Patronatus pretendeeren.

16. Ende nadien eenige Dienaars zonder eenige wettige Attestatie somwylen aangenomen worden, ja zelfs geen Lidmaten der Kerke en zyn, noch haar zelfs tot geen Classicale Vergaderingen willen geeven, zal hier inne onderscheid dienen verzien te worden.

17. Dat onder alle Regimenten van den Soldaten Predikanten be- stelt mogten worden, hebbende stipendium onder het Regiment.

18. Aangaande het Ampt der Ouderlingen, is te letten, op die beschryvinge deszelven gedaan in den Synodo tot Middelburg Art. 16, item van dezelve te mogen committeren.

19. Of niet die bedieninge der Diaconen staat onder die opzigt des Kerkenraads. Ende dat by hare byeenkomste een Diacon des Woords tegenwoordig zy om hare handelingen te beleiden.

20. Dat de Diaconie overal ingestelt, ofte middel bedagt worde van de beste administratie der Goederen der Armen, dewyle daar in veele misbruiken geschieden ende die bedelerey geweert worde, mitsgaders, dat die Armen der Gemeente door een weerzin van die Religie niet voorby gezien worden.

21. Dat ordre gestelt worde op die arme Passanten, ende die Attestatiën derzelven.

22. Ende dewyle het meer dan redelyk is, dat die Dienaren des Woords eerlyk onderhouden worden, waar toe die Kerkelyke Goederen aanvankelyken gedestineert zyn ende gegeven, zoo word eendragtelyk by den Kerken van allen Provincien geproponereert dat die stipendia der Dienaren byzonder ten platten Lande, daar op zy met hare Familien qualyk kunnen overkomen, verbeterd mochten worden, alwaar in het particuliere meede te bedenken zullen zyn die Walsche Kerken in deeze Landen verstroot: Item die Kerke van Arnhem, Deventer ende Sluys: Item dat verzorgt worden die oude verjaagde gebrekkelyke Dienaren, als ook die Weduwen ende Weezen der afgestorven Dienaren.

23. Te letten op die geene die onder den titel van jus Patronatus die Kerkelyke Goederen onderhouden.

24. Zal ook agt te nemen zyn op die menigvuldige gruwelyke misbruiken in die Ondertrouwinge, Huwelyken, Brailoften, Scheidinge, Echtmydinge, herhuwen der Weduwen, enz. volgende die particuliere Instructiën, ende schier algemeene doleantie daar van zynde. Item dat die solemnisatie der Huwelyken geschieden alleen in der Kerken.

25. Overmits dat sommige Feestdagen by sommige Kerken onderhouden worden, ende by sommige niet, dat hier inne gelykheid zal gesteld worden.

26. Ende aangaande die Vast- ende Biddagen, dewyle in het uitschryven derzelve zonder insinuatie aan den Dienaren groote desordres voorvalt, dat hier in middel om gebetert te worden gesteld worde.

27. Zal ook ernstelyken aangehouden worden, dat die menigvuldige afgrypselyke profanatiën des Zondaags, ende ander dage der heiligen byeenkomsten, daar van vast alle Kerken hen grootelyks beklagen, weggenomen worden.

28. Insgelyks zal men ook zien te weeren de gruwelyke profanatiën ende lasteringen des naams Gods met vloeken; zweeren, ende onbehoorlyk ligtveerdig Eedzweeren, voor die Overheid by Mannen waarheid, op het stuk van Officie, ende die Vrouwe zweeren by hare Vrucht die dragen; daar by meede te gedenken hoe men die Spotters ende Leugenaars zal weeren der Christelyke Leere, ende dat zij den Vroomen voor Brokëeters ende Consistorie-Boeven schelden, haar verbindende op pene niet in de predicatie te koomen.

29. Dewyle ook sommige Kerken noch onderhouden Lyk Predicatie, ende sommige niet, dat hier inne een of ander verordineert worde, desgelyken ook op die Avondgebeden, daar by te noteeren is, het luiden der Klokke over die begravinge der Dooden, mitsgaders zekeren tyd van die begraffenisse derzelven.

30. Of men het prediken de Zondaagschen Euangeliën in den Steden, daar het Euangelium nu eenen goeden tyd gepredikt is, niet zal nalaten, ende den Dorpen hier in haar vryheid geeven.

31. Roerende die Plaatsen der openbare byeenkomsten, alzoo men bevindet, dat die Tempelen ofte ongerepareert blyven leggen, als ook die Huizen der Predikanten ende Schoolmeesters, ofte tot onheilge ende onbehoorlyke zaken misbruikt worden, zal nodig zijn hier inne te remedieeren.

32. Komende tot het stuk van de Schoolen, alzoo die zelve als seminaria van den Kerken ende Policien hoognodig zyn, wel geïnstituert te worden, zoo zal men neerstelyken letten op die poineten die hier van particulierlyk vervat zyn in die byzondere Instructie der Kerken.

33. Ende dat principalyken acht genoomen worde op de hooge Schoolen, ten einde dat over die zelve gestelt mogen worden Curatoren ende Bezorgers die de Religie toegedaan zijn, dat ook genoegzame ende bequaame Godvreezende Professors byzonder in der Theologie verordent worden: Item, dat men aanstelle Collegia ende een merkelyk getal van Studenten in der Theologie onderhoude op gemeine Lands kosten, met namen, ook dat Beurzen en gemeine Tafelen werden aangesteld, alwaar die Studenten, niet zeer magtig zynde van Goederen, om een redelyken prys, haar onderhoud mogten hebben.

34. Zal ook van nooden zyn, dat alomme in deeze geunieerde Provincien tot gemeine ruste ende tot stigtinge der Kerke Gods goede policie en ordenige gestelt worde door die welke die insolentie van Kermisfeesten, Rhetorefyn-Kameren, Gelt-Bruilofffeesten, ende diergelyke geweert mogen worden, gelyk particulierlyken hier van in de Instructien der Kerken veele gevonden word.

35. Ende aangezien goede Ordonnantien te vergeefs ende kragteloos zyn, ja ten spotte gedeyen, ten zy dat dezelve geëxecuteert worden, om het welke te doen Magistraten ende Officieren gestelt, zyn, waar in groot gebrek tot noch toe geweest is, zoo zal het van rooden zyn by zyn Excellentie aan te houden, ten einde dat hier inne behoorlyk mag verzien worden.

PARTICULARIA.

1. Of men de zonden alzoo mag beschryven, op den predikstoel die bestraffende, dat men den Persoon die misdaan heeft, een Lidmaat der Gemeente zynde, wel mag bekennen zonder voorgaande vermaninge.

2. Te verzoeken advis de Mendacio Officioso.

3. Dat die verklaringe des woords *Gemeente*, in Synodo Middelburgensi, Artikel 10 gebruikt, gedaan worden.

4. Of het niet raadzaam zy die handelingen met Cornhert te laten drukken, ende middelen te bedenken van de onkosten, item te beletten ende te beantwoorden die Boeken van den onrustigen Geesten, als Hareynghii, Coolhasii, Hermannii Herberti, Coornherts, Balkii, ende andere, ende voor in hare zaken by deeze Vergaderinge te handelen.

5. Te noteren van de zake Jacobi Baseli, met de Kerke van Leyden en de Classis van Rhyndland.

6. Dat ook gearbeid worde in die zake tusschen den Synodo Provinciaal tot Haarlem gehouden, ende die Kerke tot Leyden.

7. Verzoekt de Walsche Kerke dat overal in de Steden daar Walsche Gemeenten zyn hem met die Duitsche Gemeente toegelaten worde tot die byeenkomsten derzelven in haren Kerkenraad op zekere tyden te mogen komen.

8. Of niet de Kerkenraad eenen Pedellium ofte een Boode behoort te hebben uit de Godzaligste van de Magistraten hem toegelaten, om te ontbieden den geenen die tot den Kerkenraad niet en willen komen.

9. Of een Dienaar ofte een Lidmaat geëxcommuniceert zijnde, in andere Kerkelyke questien met den Kerken gevallen zijnde, zal mogen appelleeren tot de Politicque Magistraat, ende die censuren der Kerken ende Synoden voorbygaan ende verachten.

10. Of het ook geraden zy dat alle Dienaren ende Ouderlingen tot den Synodum particularem zullen komen.

11. Of het een Dienaar mag een Dienaar zyn ende te gelyke een Medicyn.

12. Of men nieuwe Partitien zal maken der Classen, of dat men de oude Partitie zal laten blyven.

13. Die zake Datheni te gedenken tot revocatie ende reconciliatie.

14. Dat men gedenke in die algemeene gebeden der Kerken hare Majesteit van Engeland, zyn Excellentie den Grave van Leycester, Graaf Maurits ende het Huis van Nassouwen.

15. Of het niet raadzaam en zy hare Majesteit van Engeland te bedanken uit den name der Kerken dezer geunicerde Provinciën, ende te bidden, door intercessie der kerken in Engeland, dat hare Majesteit het aangevangen werk wil committeren (continueren?).

16. Of het niet raadzaam zy geschreeven te worden by de hooge Overheid aan den Vorst van Cleve, om den Christenen der Gereformeerde Religie in zynen Landen vryheid toe te laten ende haar niet te molesteeren.

17. Welke Overheden te houden zyn voor die, dewelke professie doen der Christelijke Religie, dewyle hier van different is.
 18. Dat die gebannen zyn om wettelyke oorzaken, niet en worden wederom by de Magistraten geaccepteert, mitsgaders dat ook der moettwillige Doodslagers vryheden by den particulieren Heeren alzoo niet getolereert en worden.
 19. Hoe dat men doen zal met den geenen die niet en zyn by den Kerken geaccepteert om te trouwen, ende zynde by de Overheid getrouwt.
 20. Of een Dienaar buiten zyn schult verlaten zynde van zyne Huisvrouw, ende daar over van der Overheid ontschuldig verklaart, geoorlooft zy een andere Huisvrouw te trouwen.
 21. Of men eenen gedoopten Persoone met eene Ongedoopte zal mogen trouwen.
 22. Of een Overspeelder mag trouwen den geenen daar mede hy Overspel gedaan heeft.
 23. Of een Broeder mag trouwen de Ondertrouwde zyns Broeders, des Overledenen, tot welke zy ingegaan is in zyne ziekte om hem te dienen.
 24. Of men niet en zal den Weduwen der overleeden Predikante hertrouwende ende hebbende Kinderen, toelaten te hebben het geene haar by den Staten jaarlyks geordineert werd.
 25. Zal nodig zyn by den Heeren Overheden des Lands te ordonneeren, middel tot verval der onkosten in Kerkelyke zaken die by den Classen ende Synoden moeten gedaan worden, op dat by gebreeke de goede ende nodige zaken niet agterblyven.
 26. Of het niet raadzaam en zy, die dingen die in deeze Nederlanden haar hebben toegedragen, te beschrijven en in het licht te brengen, mits continueerende denzelven.
 27. Ook zal te gedenken zyn die zake Laurentii Coperani, die van zynen dienst gedestitueert is.
 28. Item der combinatie der Dorpen dat elke Kerke mogte hare eigen Dienaar hebben, ende bequamelyk bedient worden.
 29. Te letten op het getal van den Persoonen die uit elke Provincie in den toekomenden Nationalen Synode zullen verschynen.
 30. Werd verzogt verklaringe van der autoriteit der Magistraat in die verkiezinge der Ouderlingen ende Diaconen, item in die Kerkenraad tegenwoordig te zyn, ende wetenschap te hebben over de Excommunicatie.
-

KERKENORDENINGE

der Nederlandsche Gereformeerde Kerken van beider Talen, gesteld in den Nationalen Synode: te samen beroepen ende gehouden by last van zyn Exellentie in 's Gravenhage den 20 Juny Anno 1586.

1. Om goede ordre in der Gemeente Christi te onderhouden, zyn daar inne nodig de Diensten, t' saamenkomsten, Opzigt der Leere, Sacramenten ende Christelyke straffe, waar van hier na ordentlyk zal gehandelt worden.

Van de Diensten.

2. De Diensten zyn vierderlei: Der Dienaren des Woords, der Doctoren, Ouderlingen ende Diaconen.

3. Het en zal niemand, alhoewel hy een Doctor, Ouderling ofte Diacon is, geoorlooft zyn den Dienst des Woords ende der Sacramenten te betreden, zonder wettelyke daar toe beroepen te zyn: Ende wanneer iemand daar tegen doet, ende meermalen vermaant zynde, niet afstaat, zoo zal de Classe oordeelen, of men hem voor eenen Scheurmaker verklaren, ofte op eenige ander wyze straffen zal.

4. De wettelyke beroeping der geener die te vooren in den Dienst niet geweest en zyn, zoo wel in de Steden als ten platten Lande, bestaat: Ten eersten in de *Verkiezinge*, dewelke geschieden zal door den Kerkenraad ende Diaken, mitsgaders het oordeel der Classen, ofte van twee ofte drie naastgezeten Dienaren, ende in Plaatsen daar geen Kerkenraad en is, door de Classe met bidden ende vasten. Ten anderen, in *Examinatien* ofte onderzoekinge beide der Leere ende des levens, dewelke by dezelve staan zal, van den welke zy verkooren werden: Welverstaande dat Nieuwelingen, Mispriesters, Monnikken, ende die anderzins eenige Secte verlaten hebben, niet zullen toegelaten worden, voor dat zy zeker tyd beproeft zyn. Ten derden in de *Approbatie* ende goedkeuringe der Overheid van de Plaatse respectivelyk (dewelke zy zullen aangegeven worden, om te vernemen of zy hares levens ofte Borgerlyken wandels halven eenige wettelyke oorzaken heeft te wederspreken) ende der gantsche Gemeinte: wanneer den name des Dienaars den tyd van veertien dagen in der Kerken verkondigt zynde, geen hindernissen daar tegen en komt. Ten laatste in de opentlyke *Bevestinge* voor de Gemeinte, dewelke met behoorlyke stipulatie ende afvragingen, vermaningen, Gebed ende oplegginge der handen van den Dienaar, die de bevestinge doet (ofte eenige andere, daar meer Dienaren zyn) toegegaan zal, naar het *Formulier* daar van zynde. Welverstaande, dat de oplegginge der handen zal mogen gedaan worden, in de Classicale

Vergaderinge aan den nieuwen gepromoveerden Dienaar, die gezonden word in de Kerken onder 't Cruyce.

5. Noopende die Dienaars die nu alreede in den dienst des Woords zynde, tot een ander Gemeente beroepen werden, zal desgelyks zoodanige beroepinge geschieden, zoo wel in de Steden als ten platte Lande, by den Kerkenraad ende Dienaren, ende het oordeel ofte advis van de Classe, ofte immers van twee ofte drie naastgezeete Dienaren derzelver, zoo het zelve geschieden kan: Ende in Plaatsen daar geen Kerkenraad en is, by de Classe: alwaar de voorschreven Beroepenen vertoonen zullen, goede Kerkelyke *Attestatie* van Leere ende leven. Ende alzo den Magistraat van der Plaatse respectivelyk aangegeven, ende der Gemeente den tyd van veertien dagen voorgesteld zynde, als boven, zullen met voorgaande stipulatiën ende Gebeden bevestigd werden.

6. Zal ook geen Dienaar dienst mogen aannemen in eenige particuliere Heerlykheden, Gasthuizen ofte anderzins, ten zy dat hy voorheen geadmiteert ende toegelaten zy, volgende die voorgaande *Artikelen*: ende zal ook niet min als ander der Kerken-Orderinge onderworpen zyn.

7. Niemand en zal tot den dienst des Woords beroepen worden, zonder hem in een zeker plaatse te stellen, ten ware dat hy gezonden worde, om hier of te daar te prediken in de Gemeente onder 't Cruyce, ofte anderzins om Kerken te vergaderen.

8. Een Dienaar eens wettelyken beroepen zynde, mag die Gemeente daar hy zonder conditie aangenomen is, niet verlaten, om elders een beroepinge aan te nemen, zonder bewillinge des Kerkenraads met de Diakenen, ende de geene die te vooren in dienst ende Ouderlingschap ende Diakenschap geweest zyn, mitsgaders die van de Magistraat, ende met voorweeten van de Classe: Gelyk ook geen ander Kerke hem zal mogen ontfangen, eer hy wettelyke getuigenisse zijnes afscheids van de Kerke ende Classe daar hy gedient heeft, vertoont hebbe.

9. Op de ander zyde zal den Kerkenraad, als repræsenteerende die Gemeente, ook gehouden zyn haar Dienaars van behooryke onderhoud te verzorgen, ende zonder kennisse ende oordeel des Classis niet te verlaten, dewelke ook, by gebreeke van onderhoud, zal oordeelen, of die voorschreeven Dienaars te verzetten zyn, ofte niet.

10. Dewyle een Dienaar des Woords eens wettelyk (als boven) beroepen zynde, zyn leeven lank aan den Kerkendienst verbonden is, zoo zal hem niet geoorlooft zyn, hem tot een anderen staat des leevens te begeeven, ten zy om groote ende wigtige oorzaken, daar van die Classe kennisse nemen ende oordeelen zal.

11. Zoo het geschied dat eenige Dienaars door ouderdom, ziekte ofte anderzins, onbequaam worden tot oefninge hares Dienstes, zoo zullen zy nochtans (des niet te min) de eere ende den name eens Dienaars behouden, ende van die Kerke die zy gedient hebben, eerlyken in haren nootdrift (gelyk ook de Weduwen ende Weesen der Dienaren in het gemeen) verzorget worden.

12. Zoo eenige Dienaars om die voorschreeven, ofte eenige andere oorzaken haren dienst, voor eenen tyd onderlaten moesten (het welk zonder advis des Kerkenraads niet geschieden en zal) zoo zullen zy

nochtans ten allen tyden de beroepinge der Gemeenten onderworpen blyven.

13. Het zal niemand geoorlooft zyn den dienst zynder Kerken onderlatende, ofte in geenem zekeren dienst zynde, hier ende daar te gaan prediken, buiten consent ende autoriteit des Synodi ofte Classis: Gelyk ook niemandt in een ander Kerke, eenige Predicatie zal mogen doen ofte Sacramenten bedienen zonder bewillinge des Kerkenraads.

14. Der Dienaren Ampt is in de Gebeden ende bedieninge des Woords aan te houden, de Sacramenten uit te reiken op haar Meede-Broeders, Ouderlingen ende Diakenen, mitsgaders de Gemeenten goede acht te neemen, ende ten laatsten met die Ouderlingen de Kerkelyke Discipline te oeffenen, ende te bezorgen dat alles eerlyk ende met order geschiede.

15. Onder de Dienaren des Woords, zal gelykheid gehouden worden, aangaande de lasten hares Dienstes, mitsgaders ook in andere dingen zoo veel mogelyken is, volgende het oordeel des Kerkenraads, ende (des van noode zynde) des Classis: het welke ook in Ouderlingen ende Diakenen te onderhouden is.

16. Het Ampt der *Doctoren* ofte *Professoren* in der Theologie is, de Heilige Schrifture uit te leggen, ende de zuivere Leere tegen de Ketteren ende doolingen voor te staan.

17. De Gemeenten zullen arbeiden, dat 'er Studenten in der Theologie zyn, die *ex bonis publicis* onderhouden werden.

18. In de kerken daar meer bequaame Predikanten zyn, zal men het gebruik der Propositionen aanstellen, om door zulke oeffeningen eenige tot den dienst des woords te bereiden. Welverstaande, dat geen Proponenten, die Gemeente openbaarlyk van den Predikstoel zullen leeren, dan die wettelyk geëxamineert ende bequaam gekent zyn in de *Universiteit* ofte Classe, ende en zullen nochtans haar niet vervorderen de Sacramenten te bedienen, tot 'er tyd toe zy volkomelyken beroepen ende bevestigd zyn.

19. De Kerkenraden zullen alomme toezien dat 'er goede Schoolmeesters zyn, die niet alleen de Kinderen leeren Leezen, Schrijven, Spraken ende vrye Konsten, maar ook die zelfde in der Godzaligheid ende in den Catechismo onderwyzen.

20. De Ouderlingen zullen door het oordeel des Kerkenraads ende der Diakenen verkooren worden, zoo dat het na de gelegentheid van een ieder Kerke vry zal zyn, zoo veel Ouderlingen als 'er van noode zyn de Gemeente voor te stellen, om van die zelve (ten ware dat 'er eenig beletzel voorviele) geaprobeert ende goedgekeurd zynde, met openbare Gebeden ende stipulatiën bevestigd te worden, ofte een dubbel getal, om het halve deel hy der Gemeente verkooren op dezelve wyze in den Dienst te bevestigen, volgende het Formulier daar van zynde.

21. Der Ouderlingen Ampt is (behalven het geene dat boven Artikel 14. gezeid is) met den Dienaar des Woords gemein te zyn, opzigt te hebben dat de Dienaren, mitsgaders hare andere Meedehulpers ende Diakenen haar Ampt getrouwelyken bedienen, ende die bezoeking

te doen, naar dat de gelegenheid des tyds ende der plaatsen, tot stigtinge der Gemeente, zoo voor als na het Nachemaal kan lyden, om byzonder de Lidmaten der Gemeenten te vertroosten ende te onderwyzen, ende ook andere tot de Christelyke Religie te vermanen.

22. Dezelve wyze die van de Ouderlingen gezeld is, zal men ook houden in de verkiezinge, approbatic ende bevestinge der Diaconen.

23. Der Diaconen eigen Ampt is, de Aalmoessen ende andere Armen Goederen naarstelyk te verzamelen, ende dezelve getrouwelyken ende vlytelyken (naar den eisch der Behoeftigen, beide der Ingezetenen ende Vreemden met gemeen advis) uit te deelen, de Benauwden te bezoeken ende te vertroosten, ende wel toe te zien, dat de Aalmoessen niet misbruikt en worden: waar van zy rekeningen zullen doen in den Kerkenraad, ende ook (zoo iemand daar by wil zyn) voor de Gemeenten, tot zulken tyd als het den Kerkenraad goedvinden zal.

24. De Diakenen zullen ter Plaatzte daar Huiszitte-Meesters, ofte andere Aalmoesseniers zyn, op dezelve begeeren goede correspondentie met hen houden, ten einde de Aalmoessen te beter uitgedeelt mogen worden, onder die geene die meest gebrek hebben.

25. De Ouderlingen ende Diaconen zullen twee jaren dienen, ende alle jaar zal het halve deel verandert, ende andere in de plaatse gesteld werden, ten ware dat de gelegenheid ende het profyt eeniger Kerken anders vereischte.

Van de Kerkelyke t'samenkomsten.

26. Vierderlei Kerkelyke t'samenkomsten zullen onderhouden worden, de Kerkenrade, de Classicale Vergaderingen, de particuliere Synode, en de Generale ofte Nationale Synode.

27. In deeze t'samenkomsten zullen geene andere dan Kerkelyke zaken, ende dezelve op Kerkelyke wyze gehandeld worden. In meerder Vergaderinge en zal men niet handelen, dan het geen dat in mindere niet en heeft afgehandeld kunnen werden, ofte dat tot de Kerken een meerder Vergaderinge in het gemein behoort.

28. Zoo hem iemand beklaagt door de uitsprake der minder Vergaderinge verongelykt te zyn, die zelve zal hem tot een meerder Kerkelyke Vergaderinge beroepen mogen, ende het geene door de meeste stemmen goed gevonden is, zal voor vast ende bondig gehouden worden, ten zy dat het beweezen worde te stryden tegen het woord Gods, ofte tegen de Artikelen in dezen Generale Synode beslooten, zoo lange als dezelve door geen andere Generale Synodo verandert zyn.

29. De handelingen aller t'samenkomsten, zullen met aanroepinge des naams Gods aangevangen, ende met een dankzegginge besloten worden.

30. Die tot den t'samenkomste afgezonden worden, zullen hare Credentie-brieven ende Instructien (onderteekent zynde van den geenen die haar zenden) mede brengen, ende deze zullen alleene keurstemmen hebben.

31. In alle t'samenkomsten zal by den *Præses* een *Scriba* gevoegt worden, om naarstelyk op te schryven het geene waardig is opgeteekent te zyn.

32. Het Ampt van den *Præses* is, voor te stellen ende te verklaren het geene te handelen is, toe te zien dat een iegelyk zyn orden houden in het spreken, den knibbelachtigen en die te heftig zyn in het spreken, te bevelen dat ze zwygen: ende over dezelve geen gehoor gevende, de behoorlyke censure te laten gaan. Voort zal zyn Ampt uitgaan wanneer deeze t'samenkomsten scheidet.

33. Hetzelfde zeggen heeft de Classes over den Kerkenraad, het welk de particuliere Synode heeft over de Classe, en de Generale Synode over de particuliere.

34. In alle Kerken zal een Kerkenraad zyn, bestaande uit Dienaren des Woords ende Ouderlinge, dewelke ten minsten alle weeken eens te samen komen zullen, alwaar den Dienaar des Woords (ofte Dienaren zoo daar meer zyn) by gebeurte presideeren ende die actie regceeren zal. Ende zal ook de Magistraat van de Plaats respectivelyk (indien het haar gelieft) een ofte twee van den haren, wezende Lidmaten der Gemeente, bij den Kerkenraad mogen hebben, om te aanhooren ende mede van de voorvallende zaken te deliberceeren.

35. Welverstaande, dat in de Plaatsen daar de Kerkenraad van nieuws is op te rechten, t'zelve niet en geschiede dan met advis van de Classe. Ende daar het getal van den Ouderlingen zeer klein is, zullen die Diakenen mede tot den Kerkenraad genomen worden.

36. In die plaatsen daar noch geen Kerkenraad en is, zal middelytyd by de Classe gedaan worden het geene anders den Kerkenraad na uitwyzen dezer Kerken-Orderinge opgeleid is te doen.

37. Insgelyks zullen de Diakenen alle weeken t'samen komen, om met aanroeping des naams Gods (van de zaken haren Ampte betreffende) te handelen, daar toe die Dienaren goede opzigt zullen nemen, ende des nood zynde, haar daar by laten vinden.

38. De Classicale Vergaderingen zullen bestaan uit genabuurde Kerken, dewelke elk een Dienaar met een Ouderling ter plaatse ende tyde by hen, in het scheiden van elke Vergaderinge goedgevonden, (zoo nochtans dat men het boven de drie maanden niet uit en stelle) daar henen met behoorlyke credentie afvaardigen zullen, in welke t'samenkomsten de Dienaars by gebeurte, ofte anderzins die van dezelfde Vergaderinge verkooren werd, presideeren zullen, zoo nochtans, dat dezelve tweemaal aan een niet zal mogen verkooren worden. Voorts zal de *Præses* onder anderen een iegelyken afvragen, of zy in hare Kerken haren Kerkenraads Vergaderinge houden? of de Kerkelyke Discipline geoeffent word? of de Armen en de Schoolen bezorgt worden, ten laatsten, of daar niets en is daar in zy het oordeel ende hulpe der Classe tot rechte instellinge harer Kerken behoeven? De Dienaar, dien het in de voorgaande Classe opgeleid was, zal een korte Predicatie uit Gods woord doen, van dewelke die andere oordeelen, ende zoo daar iet in ontbreekt, aanwyzen zullen. Ten laatsten, zullen in de leste Vergaderinge voor den particulieren Synode verkooren werden, die op denzelven Synodum gaan zullen.

39. In het einde van de Classicale ende andere meerdere t'samenkomsten, zal men censure houden over den genen die iet strafwaar-

digs in de Vergaderinge gedaan, ofte de vermaningen der minder t'samenkomste versmادت hebben.

40. Zal ook de Classis daar zulks nood zyn zal, de vryheid hebben eenige haarder Dienaren van de eene Classicale Vergaderinge tot de andere te authoriseren, om opzigt te neemen op de Leere ende het leven der Predikanten, ende den stand der Kerken onder die zelve Classe sorteerende, ende daar van op de naaste Vergaderinge rapport doen.

41. De Kerke, in dewelke de Classis, (item de particuliere ofte Generale Synode te samen komt) zal zorg dragen, datze de Acten der voorgaande Vergaderinge, op de naastkomende bestelle.

42. De Instructien der dingen die in de meerdere Vergaderinge te handelen zyn, zullen niet eer geschreeven worden, voor dat die besluiten der voorgaande Synode geleezen zyn, op dat het geene eens afgehandelt is, niet wederom voorgesteld en worde, ten ware dat men achtede verandert te moeten zyn.

43. Alle jaars, (ten ware dat de nood eenen korten tijd vereischte,) zullen vier ofte vyf, ofte ook meer genabuurde Classes te samen komen; tot welke particuliere Synode, uit ieder Classe twee Dienaars, ende twee Ouderlingen afgevaardigt zullen worden. In het scheiden (zoo wel des particulieren als des Generalen Synoden) zal een Kerke verordent worden, die last hebben zal, om met advis des Classis, den tyd en de plaatse des naasten te stellen.

44. De *Nationale Synode* zal ordinairlyk alle drie jaren eens gehouden werden, ten ware dat daar eenige dringende nood ware, om den tyd korter te neemen. Tot deze zullen twee Dienaren ende twee Ouderlingen uit elke particuliere Synode, beide der Duitscher ende der Walscher sprake, afgezonden werden. Voorts zal die Kerke die last heeft om den tyd ende plaatse des Generalen Synodi te benoemen, (zoo dezelfde binnen de drie jaren te beroepen ware,) haar particuliere Synode vergaderen, ende het zelfde ook der naastgeleegener Kerke, die van een ander Tale is, laten weten, dewelke vier Personen daar henen zenden zal, om met gemeinen advise van den tyd ende plaatse te besluiten. Dezelve Kerke die verkooren is, om de Generale Synode te t'samen te beroepen, wanneer zy met de Classe van den tyd ende plaatse beraadslagen zal, zal 't zelfde de hooge Overheid in tyds te kennen geeven, op dat met haren weten, ende (zoo het haar geliefd, mede eenige te zenden tot den Classe) van der zake in tegenwoordigheid, en met advis van hare Gedeputeerde besloten werde.

45. Alzoo in de Nederlanden tweederlei spraken gesproken werd, is goedgehouden, dat de Kerken der Duitscher ende Walscher Tale, op haar zelve haren Kerkenraad, Classificale Vergaderingen ende particuliere Synoden hebben zullen.

46. Is niet te min goedgevonden, dat in de Steden daar de voorschreeven Walsche Kerken zyn, alle maanden sommige Dienaren ende Ouderlingen van beide zyden vergaderen zullen, om goede eendragt ende correspondentie met malkanderen te houden, ende zoo mogelyk is, na gelegentheid des noods, met rade malkanderen by te staan.

Van de Leere, Sacramenten, en andere Ceremonien.

47. De Dienaars des Woords: item die Professoren in de Theologie (het welk ook den anderen Professoren wel betaamt) zullen de Belydenisse des Geloofs der Nederlandscher Kerken onderteekenen, ende de Dienaars die zulks zullen refuseeren, zullen *de facto* van haren Dienst by den Kerkenraad ofte de Classe opgeschort werden, ter tyd toe zy haar daar in geheelyken verklaart zullen hebben: ende indien zy obstinatelyken in weigering blyven, zullen zy van hare Dienst geheelyken afgestelt werden.

48. Insgelyks zullen ook de Schoolmeesters gehouden zyn de Artikelen als boven, ofte in de plaatse van dien den Christelyken *Catechismus* te onderteekenen.

49. Niemand van de Gereformeerde Religie zal hem onderstaan eenig Boek ofte Schrift, van hen ofte van eenen anderen gemaakt ofte overgezegt, handelende van de Religie, te laten drukken, ofte anderzints uit te geven, dan het zelve voor henen doorzien ende goed gekend zynde van de Dienaren des Woords, zyns particulieren Synodi, ofte Professoren der Theologie, onzer Belydenisse.

50. Het verbond Gods zal aan den Kinderen der Christenen met den Doop (zoo haast als men de bedieninge deszelven hebben kan) bezegelt worden, ende dat in de openbare verzameling, wanneer Gods woord gepredikt word. Doch ter Plaatsen daar niet zoo veel Predicatie gedaan worden, zal men eenen zekeren dag ter wecke verordenen, om den Doop extraordinairlyk te bedienen, alzo nochtans dat het zelve zonder Predicatie niet en geschiede.

51. De Dienaars zullen haar beste doen ende daar toe arbeiden, dat de Vader zyn Kind ten Doope presentcere, ende in de Gemeenten daar men neffens den Vader, ook Gevader ofte Getuigen by den Doop neemt, (welk gebruik in hem zelve vry zynde, niet ligtelyk te veranderen en is,) betaamt het dat men neeme die der zuivere Leere toegedaan, ende vroom van wandel zyn.

52. De Dienaren zullen in het Doopen, het Formulier van de instellinge ende gebruik des Doops, het welk tot dien einde beschreven is, gebruiken.

53. De namen der Gedoopten, mitsgaders der Ouderen ende Getuigen: Item de tyd des Doops, zullen opgeteekent worden.

54. Men zal niemand ten Avondmaal des Heeren toelaten, dan die na der gewooneheid der Kerken, tot dewelk hy hem voegt, Belydenisse der Gereformeerde Religie gedaan heeft, mitsgaders hebbende getuigenisse eens vroomen wandels, zonder welke ook die geene die uit andere Kerken komen, niet zullen toegelaten worden.

55. Een ieder Kerke zal zulke maniere van bedieninge des Avondmaals houden, als zij oordeelt tot de meeste stichtinge te dienen. Welverstaande nochtans, dat de uitwendige Ceremonien, in Gods woord voorgeschreeven, niet verandert, ende alle superstities vermydet werden, ende dat na volcindinge der Predicatie ende der gemeine Gebeden op den Predikstoel, het Formulier des Avondmaals, mitsgaders het Gebed daar toe dienende, voor de Tafel zal worden gelezen.

56. Het Avondmaal des Heeren zal tegen twee maanden eens, zoo veel het mogelyk is, gehouden worden, ende zal stigtelyk zijn, daar het de gelegenheid der Kerken lyden kan, dat op den Paaschdag, Pinxsterdag ende Christdag het zelve geschiede. Doch ter Plaatsen daar noch geen Kerkelyke Ordre en is, zal men eerst Ouderlingen ende Diaconen by provisie stellen.

57. Alzoo de Avondgebeden in veel Plaatsen vrugtbaar bevonden worden, zoo zal in het gebruik derzelver elke Kerke volgen, het geene zy achtet tot hare meeste stichtinge te dienen. Doch wanneer men ze begeeren zoude weg te neemen, zal het zelfde niet zonder het oordeel der Classe, mitgaders der Overheid, de Gereformeerde Religie toege-
daan, geschieden.

58. Daar de Lyk-Predicatie niet en zyn, zal men ze niet instellen: ende daar die nu alreede zyn aangenomen, zal neerstigheid gedaan werden, om dezelve met de gevoeglykste middelen af te doen.

59. In tyden van Oorloge, Pestilentie, dieren tyd, zware vervolginge der Kerken, ende andere algemeine zwarigheden, zullen de Dienaars der Kerken de Overheid bidden, dat door haar autoriteit ende bevel openbaar Vast- ende Biddag aangesteld ende geheiligt mogen werden.

60. De Gemeinten zullen onderhouden beneffens den Zondag, Christdag, Paasschen ende Pinxteren, maar ter Plaatsen daar meer Feestdagen, door bevel der Overheden, gehouden werden, tot gedagtenisse der weldaden Christi (als de besnydenisse Christi ende Hemelvaartsdag) zullen de Dienaars arbeiden, dat zy met prediken den lediggank des Volks in een heilige ende nutte oeffeninge veranderen.

61. De Dienaars zullen alomme des Zondaags ordinairlyk in de namiddagsche Predicatie, de somma der Christelyke Leere in den Catechismo, die tegenwoordig in de Nederlandsche Kerken aangenomen is, vervat, kortelyk uitleggen, alzoo dat dezelve jaarlyks mag ge-
eindigt worden, volgende de afdeeling des Catechismi zelfs daar op-
gemaakt.

62. De Psalmen Davids zullen in de Kerken gezongen werden, latende die Gezangen die men niet en vind in der Heilige Schrifturo.

63. Alzoo bevonden word dat tot noch toe verscheiden gebruiken in houwelykse zaken alomme onderhouden zyn, ende nochtans wel oirbaar is, gelykformigheid daar inne gepleegt te worden: zoo zullen de Kerken blyven by het gebruik, het welk zy (conform Gods woord ende voorgaande Kerkelyke Ordonnantien) tot noch toe onderhouden hebben, tot dat by der hooger Overigheid (die men daar toe met den eersten zal verzoeken) een generale Ordonnantie, met advis der Kerken-Dienaren, daar op gemaakt zal zyn, tot dewelke deze Kerken-
Ordening haar in dit stuk refereert.

Van de Censure ende Kerkelyke vermaninge.

64. Gelykerwys de Christelyke straffe Geestelyk is, ende niemand van den Burgerlyken gerichte ende straffe der Overheid bevryt, alzoo worden ook beneffens de Borgerlyke straffe de Kerkelyke censuren noodzakelyk vereischt, om den Zondaar met der Kerke ende zynen

Naasten te verzoenen, ende de ergernissen uit de Gemeente Christi weg te nemen.

65. Wanneer dan iemand tegen de zuiverheid der Leere ofte vro-migheid des wandels zondigt zoo verre als het heimelyk is, ende geen openbare ergernisse gegeven heeft, zoo zal de regel onderhouden worden, welk Christus duidelyken voorschryft *Matth.* 18.

66. Die heimelyke zonden, wanneer de Zondaar by een in het byzonder, ofte by twee ofte drie Getuigen vermaant zynde, berouw heeft, zullen voor den Kerkenraad niet gebragt worden.

67. Zoo iemand van een heimelyke zonde van twee ofte drie Persoonen in der liefde vermaant zynde, geen gehoor en geeft, ofte anderszins een openbare zonde bedreven heeft, zulks zal den Kerkenraad aangegeven worden.

68. Van alzulke zonden die van haar naturen wegen openbaar, ofte door veragtinge der Kerkelyke vermaningen in het openbaar gekomen zyn, zal de verzoeninge (wanneer men zekere teekenen der boetvaardigheid ziet) openbaarlyk geschieden, door het oordeel des Kerkenraads, ende ten platten Landen, ofte in mindere Steden, daar maar een Dienaar en is, met advis van twee genabuurde Kerken, in zulke forme ende maniere als tot stichtinge van een ieder Kerke bequaam zal geoordeelt worden.

69. Zoo wie hartnekkelyk de vermaninge des Kerkenraads verwerpt, (item die een openbare ofte anderszins een grove zonde gedaan heeft) zal van den Avondmaal des Heeren afgehouden worden, ende indien hy afgehouden zynde, na verscheiden vermaningen geen teeken der boetvaardigheid bewyst, zoo zal men ten laatsten tot de uiterste remedie (namelyk de afsnydinge) komen, volgende de forme na den worde Gods daar toe gestelt: Doch zal niemant afgesneeden werden, dan met voor-gaande advis der Classe.

70. Al eer men tot der afsnydinge komt, zal men de hartnekkigheid des Zondaars, der Gemeente opentlyk te kennen geven, de zonden verklarende, mitsgaders de neerstigheid aan hem beweezen in het bestraffen, afhouden van den Avontmale, ende menigvuldige vermaningen: Ende zal de Gemeente vermaant worden hem aan te spreken ende voor hem te bidden. Zoodanige vermaningen zullen 'er drie geschieden: In den eersten zal de Zondaar niet genoemt worden, op dat hy eenigzins verschoont werde: In den tweeden zal met advis der Classe zyn name uitgedrukt werden: In den derden zal men de Gemeente te kennen geven, dat men hem van de gemeenschap der Kerken uitsluiten zal, op dat zijn afsnydinge, zoo hy hartnekkig blyft, met stilzwygende bewillinge der Kerken geschiede. De tyd tusschen de vermaninge zal in het oordeel des Kerkenraads staan.

71. Wanneer iemand, die geëxcommuniceert is, hem wederom wil verzoenen met de Gemeente door boetvaardigheid, zoo zal het zelfde voor de handelinge des Avondmaals, ofte anderszins na gelegenheid, te voren de Gemeente aangezeid werden, ten einde hy ten naastkomende (zoo verre niemant iet weet voort te brengen, ter contrarie) openbaarlyk met professie zyner bekeeringe weder opgenomen werde, volgende het Formulier daar van zynde.

72. Wanneer de Dienaars, Ouderlingen ofte Diakenen een openbare grove zonde bedryven die der Kerke schandelyk, ofte ook by der Overheid strafwaardig is, zullen wel de Ouderlingen ende Diakenen terstont door voorgaande oordeel des Kerkenraads derzelver ende der naastgelegener Gemeente van haren dienst afgezet, maar de Dienaars opgeschort worden; maar of zy geheel van den dienst af te zetten zyn, zal in het oordeel der Classe staan.

73. Voorts onder de grove zonden, die weerdig zyn met opschorting of afstelling van den dienst gestraft te worden, zyn deze de voornaamste, valsche Leere of Ketterye, openbare scheurmakinge, opentlyke Blasphemie, Simonie, trouwlooze verlatinge zyns Diensts, ofte indringinge in eens anders diensts, Meinöödigheid, Echtbreuk, Hoererye, Dieverye, geweld, gewoonlyke dronkenschap, vechterye, vuil gewin, kortelyk alle de zonden ende grove feiten, die den Autheur voor de Werelt eerloos maken, ende in een ander gemeen Lidmaat der Kerken der afsnydinge weerdig zouden gerekent werden.

74. De Dienaren des Woords, Ouderlingen ende Diakenen, zullen onder hen de Christelyke censure oeffenen, ende malkanderen van de bedieninge hares Ampts vriendelyk vermanen.

75. Den genen die uit der Gemeente vertrekken, zal een Attestatie ofte getuigenis hares wandels, by advis des Kerkenraads, mede gegeven werden onder den zegel der Kerken, ofte daar geen zegel en is, van twee onderteekent.

76. Voorts zal den Armen, om genoegzaame oorzaak vertrekkende, van den Diakenen bystand gedaan worden na discretie, mits aantekenende op den rugge van hare Attestatie, die Plaatsen daar ze henen willen, ende de hulpe die men haar zal gedaan hebben.

77. Geen Kerke zal over andere Kerken, geen Dienaar zal over andere Dienaren, geen Ouderling noch Diaken over andere Ouderlingen ofte Diakenen eenige heerschappye voeren.

78. In middelmatige dingen zal men de buitenlandsche Kerken niet verwerpen, die een ander gebruik hebben dan wy.

79. Deze Artikelen de wettelyke Ordeninge der Kerken aangaande, zyn alzoo gestelt ende aangenomen met gemeen accoord, datze (zoo het profyt der Kerke anders vereischte) verandert, vermeerdert ofte vermindert mogen ende behooren te worden. Ten zal nochtans geen byzondere Gemeente, Classe ofte Synode toestaan zulks te doen, maar zullen naarstigheit doen om die te onderhouden, tot dat anders van de Generale ofte Nationale Synode verordent wordt.

JACOBUS KIMEDONTIUS,
*Ecclesie Middelburgensis Minister, Præses
Synodi Electus.*

ARNOLDUS CORNELII,
Assessor.

WERNERUS HELMICHIIUS,
Scriba Synodi.

A A N H A N G S E L

des Synodi Nationalis, gehouden in 's Gravenhage den 20 Juny 1586, behelzende de forma van de inspectie of visitatie by den Classen, te doen volgens den 40. Artikel van de Kerken-Ordering.

Alzoo de inspectie welke geordonneert is uit name van de Classen respectively te geschieden, daar toe is dienende, dat de zuiverheid der Leere, en alle goede gerechtigheid in de Gemeente Gods onderhouden worden, zoo zullen de genen, die den toezigt by den Classen bevolen word, haar reguleeren naar het volgende.

1. Zullen zy somwylen gaan hooren de Predicatiën der Dienaren, en neerstiglyk letten, niet alleen op de materiën derzelve, of geene onreine Leere of menschelyke Fabulen of Verdichtselen daar by gemengt worden, maar ook op de maniere van leeren zelve, of die stigtelyk ende profytelyk voor den Volke is, en of die Dienaars neerstiglyk zyn in het lezen en onderzoeken der heilige Schrifture, of ook de Dienaars de forme van bedieninge in het Doopen, en anderzints gebruikende zyn na de vastgestelde ordre der Kerken.

2. Zy zullen met alle beleeftheid en voorzigtigheid vernemen, het zy ter Plaatse zelve daar die Dienaar staat, of op andere Plaatsen naar gelegenheid der zaken, aan de Ouderlingen en Diaconen, of anderzints aan die geene die Lidmaten der Kerken zyn, of die Dienaar neerstig is in den bouw der Kerken, en uitrigtinge der Christelyke Discipline en of tot dien einde de Kerkelyke Vergaderingen gehouden worden.

3. Ook zullen zy den toezigt nemen of de Dienaar hem geschikt draagt in zyn wandel, en of niet eenige twist en oneenigheid in de Gemeente is, of andere disorders, strekkende tot nadeel der Kerke, die met allen spoed gebetert diende te worden.

4. Zullen die Inspectores by den Dienaar of andere voorschrevene Leden des Kerkenraads eenige merkelyke fouten bevonden hebbende, aangaande het geene dat hier boven verhaalt is, dezelve eerst in het byzonder vermanen tot betering, en daar toe alle hulpe bewyzen, en zoo het niet en helpe, de Classicale Vergadering aandienen.

PARTICULIERE VRAGEN.

1. Of men de Zondaagse Euangelien prediken zal? Antwoord, Het prediken van de Zondaagse Euangelien zal in de vryheid der Kerken tot de meeste stichting staan.

2. Of het niet en dient in de Artikelen van de Kerken-Ordering eenige specificatie te maken van de zonden, waarom de Excommunicatie behoort gebruikt te worden? Is geantwoord, 't Onnoedig te zyn, wyl de voornaamste in het Formulier van het Avondmaal uitgedrukt staan.

3. Of men de zonden mag beschryven op den Predikstoel die be-

straffende, dat men den Persoon die misdaan heeft, zynde een Lidmaat der Gemeente, ligtelyk kan kennen zonder voorgaande vermaninge? Antwoord, Neen.

4. Is gevraagd advis de Mendacio Officioso, alzoó eenige zulks wílden sustineeren, daar over geschil gereezen was, en meerder authoriteit gerequireert wierde, om vrede te maken? Is geantwoord, Hoewel deeze questie onnoodig is om gevraagd te worden, ja die geene die ze in twyffel trekken, meer straffe dan antwoord weerdig zyn, nogtans om de onvoorzigtigheid van eenige te bedwingen, zal den Auteurs van deeze vrage voor antwoord gegeven worden, dat de generale en ontwyffele regel des woords Gods, de mond die liegt, die dood de Ziel, altyd vast blyft, item dat men geen kwaad doen moet, op dat 'er goed uit voortkome.

5. Of het geraden zy dat alle Dienaars en Ouderlingen tot den particulieren Synodum zullen komen? Antwoord, Neen, maar zal hier gevolgt worden de gemeene Kerken-Ordening daar op gemaakt.

6. Of een Dienaar mag te gelyk een Dienaar en een Medicyn zyn? Gemerkt des woords dienst den geheelen Mensch vereischt, en na de leere des Apostels een huisknecht Christi hem niet en behoort te bekommeren met vreemde zaken, word geantwoord, dat een Dienaar niet kan noch behoort beide *ex professo* te doen, maar zoo hy de Kranken van zyn eigen Gemeente met raad kan helpen, dat het zelve geschiede zonder gewin, en hier van zal de Classis oordeelen.

7. Is gevraagd, alzoó zeker Persoon door inductie van eenige zyner Vrienden getrouwt heeft, de nagelatene Weduwe zyns overleden halven Broeders, daar by de voorschreeve Broeder eenen Zoon behouden had, met haar na geleeft te hebben den tyd van vier en twintig jaren Kinderen te samen geprocreëert, in de Gemeente met conniventie opgenomen, en by het oordeel des Classis getolereert, of dezelve mogen by een blyven, en ten Avondmale toegelaten worden? Antwoord, Nadien hier Bloedschande begaan is, Levit. 18. en dienvolgen geen Huwelyk voor God kan gehouden worden, en men tegen het uitgedrukte woord Gods niet kan dispenseren, behooren de voorschreeve personen tot ruste van hare consciencie haar van malkanderen te onthouden, en tot scheidinge te verstaan eer zy tot den Avondmaal zullen toegelaten worden, mits dat nochtans de Overheid gebeden worde de Kinderen te legitimeeren, alzoó deeze foute eertyds ten goede, en uit onwetendheid geschied is.

8. Is gevraagd of een Dienaar, die hem altyd in leere en leven trouwelyk en stigtelyk gedragen heeft, en daar na in Hoerdom eenmaal vervallen is, ter oorzake van deezen val geheel en ten eenemaal van zyne Dienst behoort afgezegt te worden, ofte wel zou mogen in eene andere Provincie getransfereert worden? Antwoord, Dewyl deeze zaak in Vriesland gebeurt is, word dezelve aan den particulieren Synodum van Vriesland gerefereert, om daar in met discretie naar gelegentheid te handelen.

9. Of men een gedoopt Persoon met een ongedoopte zal mogen trouwen? Antwoord, Dat zulks niet geraaden is, dewyl de ongedoopte Persoon

door verwerpinge des Doops niet kan gerekent worden in het Verbond Gods, en ook zulk een trouw is voor de Gemeente een groote lastering.

10. Of een Overspeeler mag trouwen met de geene waar mede hy overspel begaan heeft? Antwoord, Deeze questie gedisputeert zynde *pro et contra*, word gelaten ter discretie van den Rechter.

11. Een Persoon in den Kryg zynde, gehoord hebbende een valsch gerugte van zynen Huisvrouw dood, heeft trouwe geloofd aan een andere, en met dezelve langen tyd geleefd zonder opentlyk trouwen, niettegenstaande hy naderhand verstond met de waarheid, dat zyne Huisvrouw noch leefde, en is zoo gebleven tot zynen Huisvrouw dood, na welken hy begeert wettelyk getrouwt te wezen, het welk van de particuliere Francoische Synode afgeslagen zynde, is by de Magistraat toegelaten en bevestigd geweest, begeerende nu ten Avondmaal toegelaten te worden, is de vrage of deeze voorschreeve Persoonen voor Echte Liedien zyn te houden, en hoe datze tot den Avondmaal toegelaten zullen worden? Antwoord, Nadien het Huwelyk by de Magistraat is geauthoriseert, zoo zal het niet gescheiden worden, en zullen de voorsz. Persoonen met schuldbekentenis ten Avondmaal toegelaten worden.

12. Of een Broeder trouwen mag met de Ondertrouwde zynes overleedenen Broeders? Antwoord, Men zal neerstelyk onderzoeken of zy met malkanderen vleeschelyk geconverseert hebben, indien ja, zoo is de trouw niet geoorloofd, indien neen, zoo is het geoorloofd.

13. Of het niet goed ware de geschiedenissen van deeze Nederlanden te beschryven, en voorts te continueeren, en daar toe iemand te bestemmen? Antwoord, Het zal zeer goed en profytelyk zyn, en zyn eenige Persoonen gedomineert, die tot dien einde zyn Excell. &c. zullen aangegeven worden, word ook by dezen allen Kerken en Classen gelast, goede memorie te houden van hare geschiedenissen, ende die neerstiglyk op te schryven om dezelve ter gelegen tyde te zenden in handen van de gene, die gedeputeert zullen zyn tot de beschryvingen der Historien by de hooge Overheid.

14. Of men arbeiden zal de Combinatien der Dorpen af te doen, en dat elke Kerke haren Dienaar hebbe? Antwoord, Men zal daar toe arbeiden zoo veel het mogelyk is.

15. Of een Kerkenraad een Dienaar mag ontslaan zonder het advis der Gemeente, of ten minsten van de voornaamste derzelve? Antwoord, Men laat het blyven by de Artikelen van de verplaatzinge.

16. Is gevraagd wat middel 'er zy om de Kerken-Ordening te doen effectueeren, en tot eenen voorslag, of het niet goed ware eenen byzonderen Kerkenraad te stellen *ex Politicis & Ecclesiasticis*, om alle voorvallende zaken te oordeelen en te effectueeren? Antwoord, Dat voor dezen tyd genoeg is, zyn Excell. te verzoeken, dat hy de geraamde Kerken-Ordening des Synodi wil authoriseeren, en by gewoone middelen doen onderhouden, en zoo daar eenige abuizen voorvallen, zal naar gelegenheid des tijds remedie daar toe mogen gezogt worden.

17. Is voorgesteld zekere questie van een Persoon wiens Vrouw uitzinnig was, en derhalven van den Magistraat scheidinge van Goed en Kinderen gedaan is, doch die gedurende het leven zyner voornoemde Huisvrouw tien jaren met eene andere geleefd, en by dezelve Kinderen geprocreëert heeft, en bij den Bailliuw daar over in Regten betrokken zynde, nu na de dood zyner Vrouwe begeert te trouwen, of het geschieden mag? Antwoord, Is goedgevonden, zyn Byzitteresse te trouwen, en evenwel de straffe der Overheid onderworpen te blyven.

KERKELIJKE WETTEN DOOR DE STATEN VAN UTRECHT GEMAAKT EN GEARRESTEERD, 1590.

In Utrecht is de oude regering, die door Leicester en zijn aanhang verdreven was, weder op het kussen gekomen en de kerkelijke bepalingen, die zij gemaakt heeft, waren der vrienden van de consistorie tot groote ergernis.

De eerste dagen van elke Octobermaand waren voor Utrecht van veel gewigt. De magistraat werd jaarlijks in het begin dier maand veranderd en onder het bestuur van Leicester was er ijverig gebruik van gemaakt om zijne gunstelingen in de plaats te stellen van de oude regeringspersonen, wier invloed of tegenwerking men vreesde, en van welken de voornaamsten zonder vorm van proces waren uitgebannen (Bor, XXI, fol. 38, Van Reydt fol. 86 en De Graaf van Leicester in Utrecht bl. 21 en 22).

Onder deze uitgezette bevonden zich mannen, als Jookheer Nicolaes van Zuylen van Drakenburg, hoofdschout van Utrecht, Mr. Floris van Heermale, Kanunnik van Oud-Munster, een der voornaamste bewerkers der Unie van Utrecht, Mr. Floris Thin, advocaat der staten van Utrecht, Jan Robbrechtsz. van Druynen, daarna burgermeester en raadslid van Utrecht, met meer anderen, die allen „welbekende Patriotten waren en den gemeenen Vaderlande seer goede en notabele diensten gedaen hadden, ook selfs in de saken en handelingen met hare Majesteyt van Engeland en zijne Excellentie.” De namen dezer hooggeplaatste personen, binnen Utrecht van grooten aanhang en vriendschap, en ook in de andere provinciën geacht, konden niet ligt in vergetelheid komen en toen het gezag van Leicester verminderde door zijne onstaatkundige en onregtvaardige maatregelen, door het mislukken van bijna al zijne krijgsverrigtingen, door het verraad van eenigen zijner legerhoofden en door de gevaarlijke woelingen van sommigen zijner gunstelingen; toen ook zijne koningin, door lord Buckhorst van den waren toestand der zaken onderrigt, hem terugriep en hij niet lang daarna overleed, verloor zijne partij hare kracht en traden de welbekende namen der afgezette regeringsleden weder op den voorgrond. Nu naderde de tijd der vernieuwing van de vroedschap in 1588 en de stadhouder, graaf van Meurs, misnoegd over de besnoeiing van zijn gezag door de Engelsche fractie, had zich bedektelijk tegen haar beginnen te versterken met verscheidene kapiteinen, bevelhebberen en vrienden. Bovendien door zijne autoriteit bij de menigte en door het algemeen heerschend miscontentement onder de burgerij en het krijgsvolk geholpen, nam hij bijna zonder slag of stoot den Leicestersgezinden burgermeester Proninck en den schout van Trillo gevangen. Daardoor meester van de stad, heeft hij in overleg met de gedeputeerden der staten van Utrecht en

met het meereendeel der vroedschap door de magistraats-bestelling de oude regenten weder op het kussen gebragt. Zoo werd Nicolaes van Zuylen van Drakenburg als hoofdschoot hersteld. Ook Thin en de overige uitgezette kwamen weder in hunne posten. Van Druynen was in zijne ballingschap overleden, maar mannen als Foeck, van Weede, van Asch, Helsinghen en bijna al de raadsleden, die van 1585 af voorbijgegaan waren, traden weder in het bewind (Bor, XXV, fol. 24 — De Graaf van Leicester in Utrecht bl. 38 en 39).

Deze verandering der regering was geenszins in het belang van de consistorie en van de ijverars voor de gereformeerde gemeente. Zij verloren in de gearresteerde Prouinck en van Trillo zeer consistorischgezinde regenten en ook de anderen, die thans werden uitgezeten, waren in der tijd juist om hun ijver voor de gereformeerde religie gekozen. In de plaats van dezen keerden nu mannen in het bewind terug, die meereendeels behoord hadden tot de St. Jacobs gemeente, welke van den kerkeraad veel te lijden had gehad. Men vermoedde ook, dat hunne uitzetting en de benoeming van Prouinck en andere Brabanders die consistorischgezind waren, bij de consistorialen « heymelijk was besteecken. » Daar waren indicien, dat althans Herman Modet met sommige onderlingen er niet geheel onschuldig aan zou geweest zijn. En het was daarom te vreezen, dat de consistorie van deze St. Jacobsgezinde regenten last hebben kon, al had de Stadhouder hen doen zweren, al de injurien, die zij sustineerden hun bij hunne uitzetting te zijn aangedaan, in eeuwige vergetenisse te stellen. Al spoedig werd dan ook op een middag door eenige onbekenden de consistoriekamer van de Domkerk opengebroken en wat men er van kerkelijke papieren vond, naar den schout van Zuylen gebragt. Deze visiteerde die papieren zonder er iets in te vinden, dat iemand van den kerkeraad bezwaren kon. Aan de gecommitteerden van den kerkeraad, die zich bij hem kwamen beklagen, gaf hij de gevisiteerde stukken terug, maar ordonneerde tevens, dat zij voortaan in hunne consistoriale vergaderingen twee gedeputeerden uit den magistraat moesten toelaten. (Ofschoon de artikelen van vereeniging in 1586 en de nationale synode van hetzelfde jaar bepaald hadden, dat uit den magistraat in den kerkeraad plaats zouden hebben, scheen dit in Utrecht niet ingevoerd). Ook waren nog onder het bestuur van den hoofdschoot van Trillo, papieren van zekeren Mr. Daems, die van Sociniaansche ketterij verdacht was, in handen van Helmichius en Uytendogaert gesteld ten fine van onderzoek. Zoodra de regering nu door anti-consistorialen was bezet, eischte Daems zijne geschriften terug en gaf van Zuylen hem een « cedulleken » voor Uytendogaert, inhoudende den last om voorzeide papieren aan Daems te restitueren. Toen zwaarigheid werd gemaakt om die papieren op zulk simpel bevel los te laten, wyl zij in het volle collegie van schepenen waren overgegeven om er na onderzoek rapport van te doen, werden zij door eenige kennissen van Daems en twee stadsdiensars uit het studeervertrek van Uytendogaert tegen zijn dank met geweld genomen en toen deze dit dadelijk, naar het schijnt zonder gevolg, den Burgermeesteren te kennen gaf, « werde hem nageseyt, dat hy dit dede om den man een staecke te helpen, en (dit waren de woorden die men Uytendogaert in 't aengesicht seyde) gebraden vleesch te eten. » (Bor, XXI, fol. 113.)

Zoo geringe welwillendheid heerschte er bij de regenten ten opzichte der leden van de consistorie, zoo veroorloofden zich reeds de mindere ambtenaren ten hunnen aanzien de onregelmatigste handelingen en zoo werd de hatelijkste verdenking zelfs tegen mannen als Uytendogaert openlijk verkondigd. In dien stand van zaken was het geen wonder dat bij de nu volgende magistraatsverandering van October 1589 allen die van de consistorie waren, op twee of drie na, verwijderd werden. De regel werd toen in praktijk gebragt, over welken zich later eenige predikanten hebben beklagd, dat goed tot de religie en goed in de regering te zijn, niet wel te zamenvoegde (Bor, XXII, bl. 978).

Thans meenden ook die van St. Jacob, zoo velen zij zich in de unie met de gerefor-

meerden niet hadden kunnen vinden, dat de tijd gekomen was, om met hoop op goed gevolg, een rekwest bij den magistraat in te leveren, waarin zij klaagden over het onregt hun bij de voorgaande regering aangedaan, waardoor zij beroofd waren van de eerste reformatie in de stad en provincie aangesteld bij Meester Huybrecht Duyfhuys, en verzochten weder gerestitueerd te worden in gelijken staat en vrijheid als zij geweest waren.

De magistratsleden, hoe toegenezen zij den aanhangers van Duyfhuys ook waren, durfden niet besluiten om op nieuw de vorige verscheidenheid van kerken met de twisten daaruit ontsproten in het leven terug te roepen, maar ziende vele burgers tegen de tegenwoordige predikanten gealtereerd, besloten zij den 21 November 1589 om de tegenwoordige predikanten met behoorlijke en bekwame middelen te licentieren voor zekeren tijd en uit te zien naar andere gequalificeerde en vreedzame leeraars van dezelfde religie (Bor., XXX, fol. 53). Aan de staten van Utrecht werd het rekwest der St. Jacobsgezinden met het besluit er op genomen medegedeeld; ook is den burgerhoplieden de voorzide resolutie van het veranderen van predikanten aangegeven, en toen de voorgenomen maatregel van die zijden goedkeuring verwierf, zijn, den 17 December, voor den schout, burgermeesteren en eenige andere magistratsleden, daartoe speciaal gecommiteerd, de navolgende Utrechtsche predikanten ontboden: Nicolaus Sopingius, Wernerus Helmichius, Johannes Uytenbogaert en Cornelius Martini Royenburch. „Modetus was al voor een jaer vertogen, ende Elconius de seste predicant was onlanckx te voren, 'tonweder siende aenkomen, van selfs nyt den dienst geschoyden” (Uytenbogaert, kerk. hist. III, bl. 78).

Hun werd bij monde van burgermeester Canter het besluit medegedeeld, waarbij zij gelicentieerd werden met verlies van huuc tractementen en er het verbod bijgevoegd van binnen de stad Utrecht, of vrijheid van dien, meer te leeren, prediken of het predikambt te bedienen, hetzij in het heimelijk, hetzij in het openbaar. Ook hierbij werden tot de gelicentieerde dienaars gansch geene welwillende woorden gesproken. Hoe Helmichius en Uytenbogaert er op aandrongen om de redenen van dit ontslag te weten, ten einde zij zich verantwoordten of schuld belijden konden, werd hun niets meer gezegd, dan dat het geschiedde om redenen den heeren daartoe moverende. Sopingius, die van wat hevigen aard was, discoureerde veel over het regt der kerk, bewerende, dat de magistraat onbevoegd was om zoodanige afzetting alleen te doen; maar hem werd gevraagd: wie hen betaalde en gageerde? En toen daarop met betuiging van dankbaarheid erkend werd, dat de magistraat dit deed, was het korte wederantwoord: dat die hen gageerde ook de magt had hen af te danken en de gage in te trekken. Royenburch had vroeger bij de St. Jacobs gemeene gestaan, maar was tot de artikelen van vereeniging, onder Leicester opge maakt, toegetreden tegen den wensch zijner gemeente, die gewild had, dat hij zich stijf gehouden en alle vereeniging zou hebben afgeslagen. Deze Royenburch wilde nu mede iets zeggen, maar hem werd toegeduwd: dat men hem niet achtte, die zoo ligtvaardig van religie verandert en tot de consistorie overgelopen was.

Ook verboden die regenten het houden der kerkeeraadsvergaderingen. Zij lieten het kerkeeraadszegel op het stadhuis brengen en aan stukken smijten. En opdat evenwel de predikstoel niet kwame stil te staan, waarvan groote confusie te vreezen was, hebben zij alle pogingen aangewend bij de regering van Dordrecht om Dr. Jeremias Bastingius, en bij de regering van Leiden om Walterus de Roy voor een paar maanden te leen te krijgen. De advocaat der Utrechtsche staten, mr. Floris Thin, drong door herhaald schrijven ook bij Oldenbarneveld aan om deze zaak te helpen bevorderen, wijl alle predikanten hun niet dienstig waren, maar alleen dezulken „die geheel vreedzaamig zijn en haer niet vorder bemoeien dan met Gods Woord te prediken en de gemeente tot stichtinge te leeren.” Hij toont zich ook niet vreemd aan de gedachte om de gelicentieerde predikanten, op welke wijs dan ook, uit de stad te verwijderen, wijl hij van Oldenbarneveld verlangt om te be-

werken, dat zij hier of daar in Holland beroepen worden, daar zij dan „souden met meerder eeren en gevoeg vertrecken, dan mogelijk sal geschieden, so sy zouden willen opinatieren.” (Bor., XXI, fol. 113 en 114).

Zij hebben niet geopiniatreed, maar hielden zich stil. Zij lieten zich vinden in de kerk op hunne gewone plaatsen onder het gehoor der geleende predikanten, vermaanden de lidmaten van huis tot huis om het ongelijk, zoo als zij zelven, in lijdzaamheid te dragen en verlieten ten laatste de stad, naar elders beroepen. Helmichius en Uytenbogaert werden door de raden van het hof van Holland, Casembroot en Doudosens, op last van prins Maurits, wien de Utrechtschen toen voor hadden het stadhouderschap van Utrecht op te dragen, verzocht om naar den Haag te komen. Daar ontving de eerstgenoemde zijne beroeping naar Delft en trad de andere in de dienst der Haagsche gemeente. Sopingius werd naar Breda en Rozenburgh naar Heusden beroepen (Uytenbogaert ter aangeh. pl. bl. 80).

Van de harde behandeling die de verdraagzame en vredelievende Uytenbogaert in Utrecht ondervond, mogt hij zeker wel zeggen, dat hij „met het spit geslagen wierdt sonder van het gebrædt gegeten te hebben.” Maar niemand der gelicencieerden was „om eenige quade feiten of gebreken in leer of leven” ontslagen. Volgens de acte door Canter, die ten tijde van het ontslag eerste burgermeester was, aan de gelicencieerden den 18 Januarij 1600 gegeven, was het geschied „alleen nit eenige politijke consideratiën” (Bor., XXI, fol. 118). Mr. Thin doet het voorkomen in een brief aan Oldenbarneveld, als of zij, die over deze zaak gegaan hebben, geene andere meening hebben gehad, „dan dat de stad in vrede en eendracht tot versekertheyt jegens den vyand gehouden mocht worden” (Bor., als boven fol. 114). Maar als dit laatste de reden dier handeling der Utrechtsche regenten is geweest, dan zijn zij niet gelukkig geslaagd, want de gemeente, met regt vertoord over de afzetting harer herders en leeraars, die haar getrouw en stichtelijk met leer en leven hadden gediend, wilde niet hooren van Bastingius en de Roy, welken zij met minachting huurlingen noemde. Evenmin wilde zij gelield zijn door de later voor vast aangestelde Henricus Cesarius, Gerardus Blokhoven, Johannes Andelius en Johannes Gerobulus; die, naar haar oordeel, alleen door den magistraat, zonder beroeping der gemeente, tegen haren wil en dank, op onwettige wijs in de dienst der Utrechtsche kerk waren gesteld. Een groot deel der gemeente kwam daarom niet ter kerk, hield conventikelen, liep, zelfs met geweer, ter preek te IJsselstein en geene placaten of poenen konden dit beletten. Dat hadden dan ook mannen als Thin, die de stads gelegenheid en humeur der burgerij wel zegt te kennen, kunnen voorzien en daarom kan men kwalijk gelooven, dat die harde maatregel genomen is om vrede te behouden. Het is ook niet te veronderstellen, dat de regenten dit groot vuur van twist, dat zoo hevig en zoo lang gebrand heeft, met gevaar voor stad en gewest, zullen hebben ontstoken, bloot „om contentement te geven” aan eenige ontevreden en uit de opgeheven St. Jacobskerk. Maar deze heeren regenten, uit den tijd van Duyfhuys, die hoog liepen met zijne reformatie, inzonderheid met hare verdraagzaamheid jegens andersdenkenden en hare onderdanigheid ten opzichte der burgerlijke overheid, waren sterk ingenomen tegen de consistorie, op wier rekkelijkheid en volgzzaamheid niet te roemen viel en aan wier invloed ook hunne uitzetting voor een deel werd toegeschreven. Wetende, hoe die consistoriale vereeniging in Utrecht, uit kleine beginselen spoedig groot geworden, de roomsche religie uit de stad verbannen, de St. Jacobs gemeente overwonnen en zich ook niet zelden dreigend en zegvierend tegen over de regering had gesteld, vreesden zij haar, die behalve haren invloed op de burgerij ook nog kracht ontleende aan haar verband met de consistoriale kerk van gansch Holland en Zeeland. Daarom zochten zij de Utrechtsche kerk nauwer banden aan te leggen en haar volgens den voet van St. Jacob interigten, mits evenwel eenigen vorm van kerkeraad houdende (Bor., XXI, fol. 113).

Daartoe hadden zij predikanten noodig, zoo als zij in de plaats der gelicencieerden be-

roepen hebben «door de welke de forme van reformatie van die van St. Jacob in alle kercken wierdt inghevoert, als die ghehouden wordt met meerder moderatie te gaan» (Uytbogaerts leven, bl. 5). Was onder Leicester door de artikelen van vereeniging de gemeente van St. Jacob in die van de consistorie opgegaan, nu zou, zoo veel mogelijk, de consistoriale inrigting weder op de leest der beginselen van Duyfhuys geslagen worden. Bij de moeite die dit baren kon, mogt men steunen op de St. Jacobsgezinden in de stad, en deze behoorden tot de meest vermogenden, en op de politieken van Holland, met welk geweest Utrecht zich al nauwer vereenigde ook door de opdracht van het stadhouderschap aan prins Maurits (6 Februarij 1590).

Dat deze de bedoeling der politieken van Utrecht was, blijkt vrij duidelijk uit «de kercken-ordeninghe by de E. Heeren Staten van Utrecht Anno 1590 gemaectt ende ghearrcesteert.»

Deze kerkordening reeds in 1587 ontworpen, maar tot Januarij 1590 in concept gebleven, is hoofdzakelijk van dezen inhoud;

dat bij vacature in de stad of steden van den landen van Utrecht de magistraat der plaats een gequalificeerden persoon beroepen en aan de staten presenteren zal, welke hem doen examinieren door eenige ministers ter presentie van eenigen der gereformeerde religie toegedaan, die de staten en magistraat daarbij gelieven zullen te committeren, om toe te zien, dat niemand door calumnie of frivole punten gerejecteerd of onbekwaam verklaard worde, en als de voorschreven minister bekwaam bevonden is, zal hij door de staten en magistraat aangenomen en door de ministers aan de gemeente voorgedragen worden;

dat, waar patronen van de kerk of pastorie zijn, dezen binnen twee maanden na het ontstaan der vacature een bekwaamen minister aan de staten zullen presenteren, en waar geen patroon is zullen de staten of hunne gecommitteerden een bekwaamen persoon beroepen;

dat de ministers geen ouderlingen noch diakenen zullen kiezen, maar zullen die in de stad en steden door den magistraat gesteld worden, die daartoe bekwaame en pacifique personen nemen, wier ambt en officie hun door particuliere ordonnantie van de staten en magistraat zal worden voorgeschreven;

dat de ouderlingen en diakenen ten platten lande door die patronen zullen gesteld worden en den staten gepraesenteerd om geadmitteerd of gerejecteerd of anderen in hun plaats gesteld te worden; en waar geen patronen zijn, of geen patronen van de opregte christelijke religie, zullen voornoemde ouderlingen en diakenen door de staten gesteld worden of door degenen die zij daartoe speciaal committeren;

dat de ministers, ouderlingen en diakenen geene vergadering mogen houden dan op de gewone dagen en plaatsen door den magistraat geaccordeerd en niet anders dan met zulken uit den magistraat als daartoe zullen gedeputeerd worden; dat daar geene stukken mogen behandeld worden, dan die der kerke aangaan; en dat als de vergaderingen gehouden of resolutien mondeling of schriftelijk genomen worden op de niet geaccordeerde plaatsen en tijden, buiten de presentie der gedeputeerden van den magistraat en over niet toegelaten zaken, zal de magistraat dit straffen naar gelegenheid der zaak;

dat de ministers en andere kerkediensars in de stad en steden niet meer dan eenmaal in de veertien dagen en ten platten lande niet meer dan eenmaal in de maand zullen vergaderen;

dat, als de nood eene extraordinaire vergadering eischt, de ministers daartoe tijdig verlof bij den magistraat zullen vragen met opgaaf der redenen waarom, en nadat die redenen onderzocht zijn, zal de magistraat die vergadering afslaan of accorderen, in welk laatste geval de gedeputeerden zullen belast worden om die vergadering bij te wonen;

dat de voorgeschreven ministers en kerkediensars geen classis of synode houden, noch

tot eenige classe of synode zenden mogen, dan met consent van de staten en hunne gedeputeerden en na opgaaf van de punten en artikelen, die men voorgenomen heeft te behandelen; en zullen de staten eenigen uit hun midden committeren, om opzigt te nemen, dat daar niets behandeld wordt, wat den politieken staat of regering van de landen, provinciën, steden en leden van dien betreft, of de rust zou kunnen verstoren;

dat de scholen zullen staan ter dispositie en ordonnantie van den magistraat, om er in te voorzien ten meesten gerief van de gemeente, maar dat de ministers des verkiezende op plaatsen door den magistraat verleend, des zondags den catechismus mogen leeren den genen die er gelieven te verschijnen;

dat de ministers, ouderlingen en diakenen voortaan geen zegel, secretaris, noch notaris zullen gebruiken;

dat zij ook geene legatiën of brieven aan vorsten, republieken, steden of gemeenten mogen zenden, dan na communicatie en verlof van de staten, of burgemeesters der plaats, op poene van arbitrale correctie;

dat zij desgelijks geene brieven van prinsen, republieken, steden of gemeenten mogen openen, dan ter presentie van eenigen der staten daartoe gedeputeerd;

dat ouderlingen en diakenen door den magistraat aangesteld, aalmoezen zullen uitreiken met advies dergenen die de magistraat er bij voegen zal;

dat de ministers zullen prediken, zonder zich met iets dat de wereldlijke overheid aangaat te bemoeijen, onder wat pretext of op welke maniere ook, noch in het generaal of particulier, noch in het geheim of openbaar;

dat zij in huone predikatiën niet zullen gebruiken eenige propoosten, die zouden kunnen strekken tot eenige oneenigheid, oproer of injurie van iemand; en dat zij zich evenmin zullen bemoeijen met het stellen of veranderen van personen in de staten, magistraat als andersins, op poene van als perturbateurs der gemeene ruste gestraft te worden;

dat eindelijk de voorschreven ministers, ouderlingen en kerkedienaars zweren zullen deze punten en artikelen te onderhouden, de staten-generaal, den raad van staten, de staten van Utrecht, de magistraten en andere wereldlijke overheid in alle politieke zaken te gehoorzamen, ook al wat hun ter kennisse komt dat zou kunnen strekken tegen de autoriteit van de overheid of een harer leden, aan den officier hunner plaats of den magistraat bekend te maken en zich voorts te zullen gedragen, als goede ministers en kerkedienaars betaamt.

Van deze kerkordening mogen Ypeij en Dermont met regt verklaren, dat zij den opzieners der gemeente schier in alle deelen de handen bindt (Gesch. d. Ned. Herv. kerk I, bl. 355). Zij hadden er meer van kunnen zeggen, want de bepalingen betreffende het houden van vergaderingen, het schrijven en ontvangen van brieven, het prediken en spreken in het openbaar en in het geheim zijn zoo scherp en openbaren zoo veel kwaad vermoeden, dat men een placaat meent te lezen tegen de gevaarlijkste perturbateurs der gemeene ruste. Al is het niet te ontkennen, dat het gezag der burgerlijke overheid somtijds in gevaar komen kon, waar een drijver als Modet het gereformeerde volk op zijn hand had (zie Bor XXII, bl. 981), hadden de staten uit zulke zeldzame gevallen en bijzondere toestanden geen reden moeten ontleenen om alle predikanten aan stad en laud ten toon te stellen, als of tegen hunne practijken en propoosten niet streng genoeg gewaakt worden kon. Die predikanten met de ouderlingen, die hun ter zijde stonden, waren de krachtige leiders en bevorderaars der hervorming, maar door hun ijver voor de uitbreiding der kerk en handhaving harer leer en tucht hadden zij zich al vijanden genoeg gemaakt, die hunne handelingen in het slechtste daglicht plaatsten en hen consistorie-boeven noemden (Art. 28 der instructie van de gecommitteerden der kerken, Haagsche synode 1586). Als nu ook de staten hen

hielpen veruederen in de schatting van het publiek, mogt gevraagd worden, of dit den lande en der reformatie nuttig wezen zou. Daar de staten in de zeven eerste artikelen de benoeming van predikanten, ouderlingen en diakenen bij de regering hadden gebragt, konden de consistoriën overal door „geheel vreedsamige” mannen worden bezet en was daardoor al het kwaad reeds voorkomen, tegen hetwelk zulke voor de kerkeraden beledigende en voor hunne werkzaamheden belemmerende artikelen met bedreiging van poene, correctie en arbitraire straf zijn gesteld.

Wat de *benoeming* van ministers en andere kerkdienaars betreft, was van de Utrechtsche staten niet anders te verwachten, dan dat zij die, zoo veel mogelijk, in de hand der burgerlijke overheid zouden brengen. De Utrechtsche magistraat had reeds van den beginne af, dat de reformatie in de bisschopsstad eenige vastheid verkreeg, het aannemen der leeraars aan zich gehouden, ook Modet „bedankt van syne dienst” en toen naar het schijnt, de predikanten daartegen waren opgekomen, „heeft de raet verclaert dat sy als nog verstaet, dat haer toecompt de predicanten aen te nemen en af te setten” (Raadsbesl. van 15 Febr. 1585. bij Royaards, Ned. Arch. voor kerk. gesch. VII, bl. 228). Nu was wel een jaar later, den 26 April 1586, bij de vereeniging van de St. Jacobs gemeente met die der consistorie, vastgesteld, dat bij den kerkeraad de keus der dienaren wezen en de overheid slechts de approbatie hebben zou (Art. 2, Bor XXI, bl. 838). Maar dat accoord tusschen den stedehouder en de predikanten onder bemiddeling van Leicester aangegaan, betref alleen de Utrechtsche gemeente, en misschien uit vrees dat de benoemingswijze van dit accoord ook in de overige gemeenten der provincie zou worden ingevoerd, besloten de staten om algemeene bepalingen op de benoeming van ministers en andere kerkdienaars te maken. Hunne hoofdbedoeling schijnt geweest te zijn, om die benoemingen in de magt der politieken en der staten zelven te brengen en vooral te maken, dat het *jus patronatus*, hetwelk in vele platte lands gemeenten door stichtingen van kerken of schenkingen van geld en grond verkregen was, niet zou worden verkort. De bepalingen, die zij ontwierpen (20 April 1587) waren niet in overeenstemming met het accoord een jaar vroeger voor de Utrechtsche gemeente onder Leicester aangegaan, maar die landvoogd was toen naar Engeland verreisd en men wist niet of hij terugkeeren zou. Die bepalingen waren ook gansch niet in den geest der consistorialen, maar de staten waren toen allerminst gestemd om den consistorialen te believen, aan wier bemoeijing zij den twist hoofdzakelijk te danken hadden, die toen nog in vollen gang was, over de cassatie van het eerste lid hunner vergadering (Bor XXII, bl. 860—866). Leicester keerde echter in Julij 1587 terug, de consistorialen kregen daardoor nieuwen moed en de bepalingen der staten beroerende de ministers, ouderlingen en diakenen werden niet ingevoerd, maar bleven in concept. Drie jaren later, na het vertrek en den dood van Leicester, na de uitzetting der Engelsche fractie uit Utrecht en de terugroeping der vroeger verdreven regenten, was de staat der zaken geheel veranderd en nu Utrecht, Hollandschgezind geworden, besloot het stedehouderschap aan Prins Maurits op te dragen, namen bij die gelegenheid de staten weder ter hand „t Concept beroerende den Ministers, Ouderlingen ende Diakenen, dependende van de Instructie voor den toecompenden Gouverneur.” Dat het regt der patronen van de kerken gehandhaafd blijven moest, stond vast, maar nu kwam de vraag ter tafel: „aengemerkt die patronen ten platten lande die macht hebben die predicanten aen te nemen ende oock aff te dauken, off nyet in reden gefundeert en is, dat die magistraten, die de predicanten binnen haere steden moeten lonen, gelycke macht sullen hebben?” Het antwoord van de geëligeerden en van die der stad Utrecht was: „dat die magistraten gelycke macht competenteert.” Ook die van de ridderschap vereenigden zich met dit antwoord. Nadat nog andere punten gecorrigeerd en goedgekeurd waren, werd de destitutie van predikanten nogmaals in deliberatie gebragt en verstonen die der ridderschap en der stad Utrecht, dat de magistraten mogen destitueeren

„ook sonder eenige verclaringe van reden te doen.“ De geëligeerden hebben in deze hunne opinie niet geopenbaard (Resol. der Ed. Mog. Heeren Staten 's Lands van Utrecht, veneris 30 Jan. 1590). Weinige dagen daarna heeft ook de stedelijke raad van Utrecht de instructie voor den nieuwen stadhouder met de artikelen op de ministers, ouderlingen en diakenen geconcipieerd, in behandeling genomen „ende syn al te samen voor goed gevonden“ (Resol. van den stedelijken raad van Utrecht, 4 Febr. 1590).

Zoo waren dan de benoemingen, die volgens synodale besluiten aan de kerkeraden behoorden, bij de politieke overheid gebragt en was ook voor de Utrechtsche gemeente het accoord van 26 April 1586, waarbij aan den kerkeraad de keus van dienaren, ouderlingen en diakenen gegeven was, te niet gedaan.

Er was nog meer in deze artikelen door de staten en den stedelijken raad van Utrecht goedgekeurd, dat bij de kerkeraden en de hervormde gemeenten misnoegen verwekken moest, onder anderen: de beperkende bepalingen op de consistoriale, classicale en synodale vergaderingen, die in dien tijd vooral voor de goede orde en de geregelde samenwerking hoogst noodig waren: de beschikking over de scholen, geheel en alleen ter dispositie en ordonantie van de overheid gesteld, ofschoon zij voor de kerk de beste kweekplaatsen van godsdienst en zedelijkheid werden geschat; en ook de politieke eed den ministers opgelegd, die hen zelfs verbond om aan den officier hunner plaats over te brengen al wat hun tot nadeel der autoriteit van eenigen regeringspersoon ter ooren kwam. Het was geen wonder, dat deze artikelen grooten en langdurigen tegenstand bij de Utrechtsche gemeente vonden, gelijk het vervolg der geschiedenis leert.

Weinige maanden later (14 November) van hetzelfde jaar werden door de wethouders van Utrecht nog zes artikelen vastgesteld, die onderteekend moesten worden door alle predikanten, dienende in de Utrechtsche gemeente. Zij betreffen de bedieningen van doop en avondmaal, de beproeving en discipline, de huwelijks-proclamatien en solemnatien en het wekelijks prediken der epistelen en evangelien. Zij komen ten meesten deele overeen met de oude reformatie van de St. Jacobs kerk (Brandt, hist. der reform. XV, bl. 764), en het blijkt nu duidelijk dat men den naam van St. Jacob verzwijgende en eenige forme van kerkeraad behoudende (Bor., XXI, bl. 840) die eerste reformatie weder zocht in te voeren.

Belangende de *doopsbediening* wordt bepaald, dat de getuigen tot niets verbonden en de ouders alleen vermaand zullen worden (art. 1), zooals Dnyfhuys ook de getuigen met niets belaste en de ouders alleen vermaande tot „hare schuldigen plicht“ (Bor., XXI, bl. 832 en Uytenbogaert, Kerk. hist. III, bl. 47).

De viering van het *avondmaal* moest zonder voorafgaande examinatie van des menschen consciëntie plaats hebben, zooals Dnyfhuys ook allen, die het avondmaal wenschten te vieren, vrij tot den disch riep met de vermaning, dat zij *zich zelve*n vooraf zouden beproeven (Uytenbogaert ter aangeh. pl.)

De *discipline* moest in broederlijke vermaning bestaan en de onboetvaardige ten laatste van het avondmaal worden geweerd. De openbare bestraffing van den overtreders en zijne excommunicatie worden dus uitgesloten even als Dnyfhuys dit deed (Huibert Dnyfhuys de prediker van St. Jacob. Academisch proefschrift van J. Wiarda. Leiden 1858, bl. 109). Hij kon zelfs niet toegeven, „dat men eenich mensch behoort vant avontmael te keeren, die daer begeert toe te gaen“ (Wiarda, bl. 107). In dit laatste wijken dus de opstellers dezer artikelen van hem af en naderen tot het gevoelen der consistorialen.

Het *aannemen en onderteekenen van de Nederlandsche confessie en van den catechismus* wordt van de Utrechtsche predikanten niet gevorderd. Dnyfhuys had zich daar ook sterk tegen verklaart, toen hij predikte: „gy meent het al af te meten na een seecker

meetkooordeken, dat gy daar toe besicht, 't sy van een deel artykulen, ut die schrift by den anderen geraept ende daer u gloose dan op gemaect, die gy u bekentenis ofte catechismus noemt; ende daerna wilt gy alle menschen rechten ende oordeelen, of sy gesont syn in den leere of niet, ende meent alsoo den heylygen geest palen te setten, daar hy hem na sonde moeten reguleren" (Wiarda bl. 42, noot 4).

Hoe die milde beginselen des predikers van St. Jacob ons tegenwoordig ook behagen mogen en zij bij de eerste beweging der hervorming in de bisschopsstad voor de vrijzinnigen groote nuttigheid hebben gehad, valt het toch te betwijfelen of zij voor al de behoeften der daarop volgende tijden genoegzaam berekend waren; of zij een vast ligchaam tegenover de nog altijd magtige partij der Roomsche kerk vormen en het onwetende en ruwe volk ook in zedelijk opzigt sterk genoeg binden en bedwingen konden. De hervormden van dien tijd, die den ernst hunner reformatie diep gevoelden, stieten zich juist aan dat weinig bindende der St. Jacobs kerk. "Dewijle de Gemeeynten van de consistorie een scherper discipline gewoon waren, ergerden sy haer so seer acu deze Forme, dat sy die Kerke, die deselfde volchde, genoeg hielden te wesen een Kerke sonder discipline, daer mede sy gheen sghemeynschap wilden noch mochten houden" (Uytenbogaert, Kerk. hist. III, bl. 8).

Deze Utrechtsche artikelen, in 1590 door de staten en de wethouderen gearresteerd, hebben wij gevonden in de Kercken-ordeninghen der Gereformeerder Nederlandscher Kercken. Delft 1612, bl. 122. — In de Kerkelijke wetten van Friesland enz. Leeuwarden 1771, bl. 381. — In het groot Utrechts Placaatboek van van de Water, d. I, bl. 356. — De punten van onderteekening afzonderlijk worden gevonden bij Bor XXI, bl. 848 en bij Brandt, XV, bl. 764.

KERKENORDENINGE

bij de E. Heeren Staten van *Utrecht* Anno 1590 gemaakt en gearresteert.

1. En eerst, alzo bij den voorschreven Staten den 20 Aprilis 1587. Staats gewijze (na voorgaande beschrijvinge vergadert, en na rijpe deliberatie) geresolveert is, dat de Patronen van de Kerken of Pastorijen ten platten Lande, of in de Steden gelegen, tot dezelve (ledig zijnde) de Staten van *Utrecht* of hare Gedeputeerden een ander bekwaam Perzoon zouden presenteerē, en die gepresenteerde Perzonen door zulke Ministers in de Proviucie van den Lande van *Utrecht* gezeten, als de Staten of hare Gedeputeerden goed vinden zouden daar toe te roepen, doen examinieren, en bekwaam gevonden zijnde, met de Patronen, tot dezelve plaatze admitteeren, en dat de Magistraat van de Stad of Steden (die de gantsche Gemeente van dezelve Steden representeeren) van geen minder conditie en behooren te zyn dan die Patronen, zonderlinge daar die Christelijk is. Zo zullen van nu voorts aan, als eenige Kerk of Pastorije door versterf, destitutie, verlatinge van eenige Ministers of anderzints, zal komen te vacereen in de Stad of Steden van den Landen van *Utrecht*, die van de Magistraat aldaar, eenen anderen gequalificeerde Perzoon in haar plaatzen beroepen en den Staten presenteerē, dewelke die zullen doen examineeren bij eenige Ministers in den Lande van *Utrecht* gezeten, ter presentie van eenige der Gereformeerde Religie toegedaan, die de Staten en Magistraat daar bij gelieven zullen te committeeren, om opzicht te nemen dat niemant door calumnie of eenige frivole poincten gerejecteert of onbekwaam verklaart werde.

2. Dat de voorschreven Minister bekwaam bevonden zijnde tot zijn Ampt en Officie, bij de Staten en Magistraten aangenomen, en bij de Ministers in de Kerke voor zulks de Gemeente gedenuntieert en voorgedragen zal worden. Indien hij niet bekwaam gevonden werde, gerejecteert en eenen anderen bekwaamer in zijn plaatze bij de voorschreven Magistraten beroepen, den Staten gepresenteert, geexamineert en geadmitteert worden in manieren voorsz.

3. Item, dat daar Patronen zijn van de Kerken of Pastorije in de Steden of platten Lande gelegen, dezelve Patronen binnen twee Maanden na dat de Vacatie van de Kerke of Pastorije (te harer collatie staande) tot hare kennisse gekomen of haar lieden gedenuntieert zal zijn, eenen anderen bekwaamen Minister den Staten zullen presenteerē, die dezelve bij bekwaame Ministers van de oprechte Christelijke Religie in 't Land van *Utrecht* gezeten, zullen doen examineeren ter

presentie van de Gedeputeerden van de Staten: en bekwaam bevonden zijnde, zullen bij de Staten geadmitteert worden, volgende derzelve Staten Resolutie vooren verhaalt.

4. Indien de Patronen in gebreke blijven binnen den voorschreven tijd te presenteren, zonder eenige wettige oorzaak of excuse te hebben, zullen de Staten eenen bekwaamen perzoon in de plaatze beroepen, die geëxamineert en voorts toegelaten zal worden zo voorschreven is: En zal ook bij den Staten geleverd worden behoorlijke Acte, adresseerende aan die van de Gerechte, ten einde zij lieden hem als Minister admitteren. En indien de gepresenteerde perzoon onbekwaam bevonden word, zal gerejecteert en voorts gedaan worden zo voorschreven is.

5. En als eenige Kerke of Pastorije ten platten Lande ledig geworden is, daar geen Patroon is, zo zullen de Staten of hare Gecommitteerden eenen bekwaamen perzoon daar toe beroepen, den zelven doen examineeren in maniere voorschreven, die voorts geadmitteert, of gerejecteert, en eenen andere in zijn plaatze gesteld zal worden als vooren.

6. Dat de voorschreven Ministers geen Ouderlingen, nog Diakenen zullen kiezen, maar zullen die in de Stad en Steden gesteld worden bij die van de Magistraat, die daar toe nemen zullen bekwaame en parcfique perzonen, van de oprechte Christelijke Religie wezende, wier Ampt en Officie zal zijn, zulks als henlieden bij Particuliere Ordonnantie van den Staten en Magistraat geprescribeert zal worden.

7. En ten platten Lande zullen de Ouderlingen en Diakenen gesteld worden bij de Patronen, daar die zijn van de oprechte Christelijke Religie, die den zelven den Staten zullen presenteren, om geadmitteert of om redenen gerejecteert, of andere in haar plaatze gesteld te worden. En daar geen Patronen zijn, of daar de Patronen niet en zijn van de oprechte Christelijke Religie, zullen gesteld worden bij den Staten, haar ordinaris Gedeputeerden, ofte den genen die dezelve daar toe speciaaljk gelieven zal te committeren.

8. Dat de Ministers, Ouderlingen en Diakenen geen Vergaderinge zullen mogen houden, dan op ordinarische dagen en plaatzen, henlieden daar bij de Magistraat geaccordeert, of te accordeeren en niet anders, dan daar over geroepen en onthoden zulke uit de Magistraat van de plaatze (wezende de oprechte Christelijke Religie toegedaan) als daar toe bij dezelve Magistraat gedeputeert en aangezocht zal worden.

9. En zullen in de voorschreven vergaderingen geen stukken mogen tracteeren, dan de Kerke aangaande. En zo verre bevonden wordt, dat de Ministers, Ouderlingen en Diakenen eenige vergaderinge gehouden of resolutie genomen hebben, het zij bij monde of geschrifte, dan ter gezetter plaatze en ure, en ter presentie van de Gedeputeerden van den Magistraat, of dat zij daar andere zaken tracteeren, dan hen toegelaten is, zullen daar over arbitraljk bij den Magistraat gestraft worden, na gelegenheid der zaken.

10. En zullen de Ministers en andere Kerken-Dienaars in de Stad en Steden niet meer dan eens ter veertien dagen mogen vergaderen, en ten platten Lande eens des Maants.

11. En ingevalle de voorschreven Gecommitteerden van de Magi-

straat geroepen zijnde, niet zouden begeeren te komen, zal 'den voorszelden Ministers, Ouderlingen en Diakenen vrijstaan haar vergaderinge dien niet tegenstaande te mogen houden.

12. En wanneer de nood zal vorderen eenige extraordinare vergaderinge buiten den voorschreven bestemden dage te houden, zullen de Ministers als dan gehouden zijn, 't zelve aan die van de Magistraat goed tijds te verzoeken, met de verklaringe van de redenen waaromme, dewelke, na dat zij de redenen gefondeert of ongefondeert vinden, de vergaderinge afslaan of accordeeren, zullen hare Gedeputeerden belasten haar mede in dezelve te laten vinden.

13. Die voorschreven Ministers en Kerken-dienaars, en zullen voortaan geen Classes of Sijnode mogen houden, noch tot eenige Classes of Sijnode zenden, of deputeeren, dan met consent en believen van de Staten, of hare Gedeputeerden, en mits dezelve te voren overleverende die poincten en Articulen daar op de Classes en Sijnode gehouden zullen worden: En zullen de Staten, eenige uit den haren, de oprechte Christelijke Religie toegedaan deputeeren, die mede in de Vergaderinge van den voorschreven Classis en Sijnode (zo het hen goeddunkt) comparceren zullen, bij al 't geene daar gehandelt zal worden präsent zijn, en opzicht nemen dat daar niet en worde gehandelt den Politijken staat of regeeringe van de Landen, Provintien, Steden en Leden van dien betreffende, of daar door de Gemeene ruste van den Lande in 't Generaal of van de Provincie van Utrecht, Steden en Leden van dien in 't particulier geperturbeert zoude mogen worden.

14. Zo veel de Schoole aangaat, dezelve zal staan tot dispositie en Ordonnantie van de Magistraat in ieder Stad, om daarin te voorzien zo zij tot 't meeste gerief van de Gemeente dienstelijk vinden zullen: Welverstaande, dat indien eenige van de Ministers begeeren des Zondags den Catechismus te leeren, dat zij 't zelve zullen mogen doen, en zullen die van de Magistraat hen daar toe bekwame plaatze verleenen, om die te leeren den genen die des begeeren, en daar gelieven zal te verschijnen.

15. En ten platten Lande, zal bij de Patronen, daar die zijn van de oprechte Christelijke Religie, anders bij den Staten en haar lieder Gecommitteerden, zulken ordre op de Schoole gestelt worden, als na gelegenheid van ider plaatze bevonden zal worden dienstelijk te zijn.

16. Dat de Ministers, Ouderlingen en Diakenen van nu voortaan geen Zegel, Secretaris, noch Notaris zullen gebruiken.

17. Item, dat zij geen Legation noch Brieven zullen mogen zenden aan Heeren, Vorsten, Republiken, Steden, Collegien of Gemeenten, het zij die gezeten zijn buiten of binnen die Provintien, zonder dezelve eerst en alvooren den Staten of eenige die zij daar toe deputeeren zullen, of de Schout of Burgemeesters van de Stad of Steden daar zij resideeren, gecommuniceert en van den zelve verlotf daar toe te hebben, op poene van arbitrale correctie.

18. Zullen ook geen Brieven van eenige Heeren, Princen, Vorsten, Republiken, Steden of Gemeenten mogen ontfangen en openen, dan ter präsentie van eenige die de Staten daar toe deputeeren zullen.

19. Item, zo veel de Aalmoesen aangaat, zullen de Onderlingen en Diakenen bij den Magistraat gestelt, dezelve distribueren, met advijs van den genen die die van den Magistraat henlieden bijvoegen zullen.

20. En zullen de Ministers gehouden wezen Gods Woord en 't Heilig Evangelium zuiver, oprecht en getrouwelijk te Leeren en te Prediken; tot opbouwinge der Kerken daar toe zij geroepen zijn, zonder hen met 't stuk de Politie of stukken der Waereldlijke Overheid aangaande, eenigzins te bemoeijen of te onderwinden, directelijk, noch indirectelijk, in eenige wijze of maniere, onder wat colour, pretext of interpretatie 't zelve zoude mogen wezen. Zullen ook in geener manieren op de Regeeringe van de Staten van de Landen, van de Gouverneurs, Officieren of Magistraten, generalijk noch particulierlijk mogen Prediken, Leeren noch Spreken in 't heimelijk noch in 't openbaar.

21. Maar zo iet bij den voorschreven Staten, Gouverneurs, Officieren, Magistraat of iemant van haar lieden ware gedaan, geordineert en gestatueert, of dat zij bevonden eenige schandaleuze abuizen ingekroep en getollereert te worden, die hen zouden dunken te strijden tegen den Woorde Gods, dat zij den zelve daar van in 't privé, met alle beleeftheid en eerbiedigheid Christelijk zullen vermanen, en met Gods Woord onderrechten, zo veel in hen zal wezen, ten einde daar in zo behoorlijk is, geremedieert mach worden.

22. Zullen haar ook wachten in hare Predikatiën te gebruiken eenige Propoosten, die zouden mogen strekken tot eenige oneenigheid, oproer, seditie, of injurie van iemant: Welverstaande nochtans, dat 't geene concerneert leeringe of oeffeninge van de Religie, vermaninge van een ieder Ampt en Officie, en straffe der abuizen en ongeschikte manieren van leven, niet gehouden zal worden voor injurie of invective, zo verre zulks geschied met manierlijkheid, en zonder lasteringe of noteringe van eenige van de voorsz. of ook andere particuliere perzonen, maar zullen altijd trachten na vrede, en den volke daar toe vermanen, ten einde zij de politijke vrede met alle menschen (zo veel mogelijk is) onderhouden, zonder daar in respect te dragen van perzonen, en van wat Religie die zijn of mogen wezen.

23. Zullen haar ook niet mogen bemoeijen, met het stellen of veranderen van de Perzonen die in de Staten zullen compareeren, van den Magistraat, Burger-Hopluiden, of andere Officieren en Bevelhebberen, maar zullen den genen die des toekomt daar mede laten bewerden, op pene van bij dezelve gestraft te worden als pertubateurs van de gemeene ruste, of anderzins arbitralijk na gelegentheid der zaken.

24. Item, indien de Staten, of die van de Magistraat, haar lieten dunken (om eenige redenen en consideratiën die zij zouden mogen hebben) van noden te zijn, eenige Ministers, of andere Kerken-dienaars te licentieren, of veranderen, zullen 't zelve mogen doen, en den genen, die 't henlieden goeddunken zal, distitueren en andere in haar plaatze beroepen in maniere voorsz. zonder dat daar in iemant anders te zeggen hebben zal; zonder ook dat de voorsz. Staten of Magistraat gehouden zullen wezen, iemant eenige redenen van zulk een deportement te geven.

25. Item, zullen de voorschreven Ministers, Ouderlingen en Kerken-dienaars, beloven en zweeren, alle de voorsz. Poincten en Artijcken, en een ieder van dien in 't bijzonder te onderhouden, en voorts de Heeren Staten Generaal van de Geunierde Landen, die van den Rade van State Gecommitteert tot de Regeeringe van de zelve Landen, en de Staten van Utrecht en hare Gedeputeerden, Gouverneurs, Generaal en Particulier van een ider Provintie, de Magistraten en andere Waereldlijke Overheid in alle Politijke zaken te gehoorzamen, en in alles gehouwen en getrouw zijn. En zo tot haar lieder kennisse koomt dat er iet zoude worden gedaan, gehandeld of geattenteert, dat zoude mogen strekken tegen de autoriteit van de voorsz. Overheid of iemand van hen, tot nadeel en jegens de gemeene ruste van de voorsz. Provintie, Steden of Leden van dien, in 't generaal of particulier, dat zij 't zelve den Officier van dezelve plaatze, of den Magistraat zullen te kennen geven, en dat zij haar voorts overal en in alles zullen dragen, als goede Ministers en Kerken-dienaars, schuldig zijn en behooren te doen.

Aldus gedaan en gearresteert in de vergaderinge van de Staten, op den 29 Januarij 1590.

Andermaal gelezen en goed gevonden in de vergaderinge van de Staten, na voorgaande wettige beschrijvinge, vergadert op den 6 Februarij Anno 1590.

Poincten en Artijcken die men voorhouden, en doen onderteecken zal de Predikanten die alhier tot Utrecht in dienste zijn, en voortaan noch in dienste zullen aangenomen worden.

1. In den eersten, belangende den Doop, dezelve zal geadministreert worden volgens de instellinge Jesu Christi, zonder de Getuigen met eenige belastinge te verbinden, dan alleenlijk de Ouders der Kinderen te vermanen hares Ampts; welke Doop ook buiten den behoorlijken, of ongewonelyken tyd zal aangedient worden de kranke Kinderkens, daar toe verzocht zijnde.

2. Item, belangende het Heilige Avondmaal Jesu Christi, 't zelve zal zuiver geleert, bedient en uitgedeelt worden, na de forme van Godes Woord, en ordeninge van lezen en zingen bij de Kerken gebruikelijk.

3. Nopens de beproevinge, dezelve zal gehouden worden na de leeringe Pauli, zeggende, *den Mensche beproeve hem zelve*; en zonder eenig onderzoek of examinatie van des menschen Conscientie: Nochtans alzo, dat zulks vrij staat den genen die onderzocht, en ook opgeteekent begeert te zijn.

4. De Kerkelijke Discipline of Broederlijke vermaninge zal geschieden na de leeringe Christi *Matth.* 18. te weten, dat die van den Kerkenraad iemand onder den haren zullen ordonneeren te gaan bij den genen die dissoluit van leven is, om denzelven te vermanen van zijn abuizen en kwaad leven; en zo die geordineerde niet gehoord en worde, zo zal een van de Dienaren hem daar bij voegen, en den onboetvaar-

digen voor de derde en laatstemaal vermanen en straffen, en zo hij als dan noch niet wil hooren, zo zullen zij lieden den zelven bevelen God Almachtig, en zijn mits dien onschuldig in haar gemoet en Conscientie; en den voorsz onboetveerdigen zal van des Heeren Avondmaal afgehouden worden.

5. De proclamatiën en solemnatiën des Houwelijks, zullen geschieden volgens de Ordonnantiën van de Staten daar op gemaakt en gepubliceert.

6. Item, zullen alhier de Ministers des Zondaags ten dienste van den zwakken, Prediken de Epistelen en Evangeliën van den zelven dage, en op andere dagen het gene zij na gelegenheid des tijds geraden zullen vinden, alles uit den Woorde des Heeren, en daar buiten niet.

PROVINCIALE SYNODE GEHOUDEN TE MIDDELBURG. 1591.

Ofschoon min noodig scheen, dat voor Zeeland eene bijzondere kerkordening werd opgesteld, is dit evenwel geschied door de provinciale synode te Middelburg gehouden den 1 Februarij 1591.

De hervormde kerk in Zeeland mogt bijzonder goed geregeld heeten. Van dat de reformatie er vaste wortelen schoot, heeft de overheid haar de hand gehouden. Zij begunstigde en bevestigde haar door herstelling der kerken, oprigting van scholen, verzorging van onderwijzers, regeling en bekrachtiging van school- en kerkordeningen en in het algemeen door al zulke maatregelen, welke de orde en eendragt, den bloei en de uitbreiding der Zeeuwsche kerk bevorderd hebben. Daarbij heeft Zeeland geen gebrek aan goede herders en leeraars gehad, die uit de Engelsche wijkplaatsen en uit Frankendaal, uit de zuidelijke provinciën, inzonderheid uit Vlaanderen, zelfs uit Frankrijk overkwamen, en onder welken mannen gevonden werden van beproefde godsvrucht en zeldzame geleerdheid. Tot dezen mogen inzonderheid gerekend worden de Middelburgsche predikanten Gaspar van der Heiden en Jacobus Kimedontius. De eerste, die reeds de Emdensche synode (1571) bestuurde had, is ook in de Dordtsche provinciale vergadering van Holland en Zeeland (1574), als praeceptor, en in de nationale van 1578, als assessor, werkzaam geweest. De laatstgenoemde heeft op den voorzitterstoel der nationale Haagsche synode (1586) gezeten. Ook andere Zeeuwsche predikanten, als Gerobulus, Gruterus, Oosterzee en Pannellius waren synodale mannen, algemeen geëerd, en aan den laatsten werd het scribaats der nationale synode, die te Middelburg (1581) gehouden is, toevertrouwd. De grootte invloed nu van deze en dergelijke mannen der Zeeuwsche kerken zal niet weinig hebben toegebracht om de regelen van kerkbestuur, die zij zelve hadden helpen zamenstellen, in de vier classen van Zeeland in te voeren en met naauwgezetheit te doen opvolgen. Sedert de nationale synode van 1586, wier kerkordening ook door de Zeeuwsche staten „goetgevonden ende geapprobeert” was, mogt men de eenparige regeling der kerken van Zeeland voor vast bevestigd houden, en daar die kerken door zoo veel twisten niet beroerd werden, als in Holland en Utrecht den vrede en de goede orde hebben verstoord, ging er alles zijn goeden en rustigen gang. Daarom is het wel vreemd, dat in dien stand van zaken noodig werd gekeurd om eene nieuwe kerkordening voor Zeeland te vervaardigen.

Naar de notulen der heeren staten van Zeeland, van welke Te Water uittreksel gegeven heeft (Kort verhaal der reformatie van Zeeland. Verhandeling VI, bl. 450—453), was

de toedragt der zaken als volgt. In de Decembermaand van 1590 verschenen bij de staten drie ministers van Walcheren, Johannes Seu, predikant te Middelburg, Johannes Migrodius, predikant te Veere, en Godefridus Zuyrbach, predikant te Arnemuyden. Zij verzochten te mogen convoceren „eene Synodum Provincialeum Zeelandiae.” Het is niet waarschijnlijk, dat deze drie predikanten dat verzoek om eene synode te mogen convoceren geheel op eigene autoriteit zullen hebben gedaan. Zij heeten ook later in der staten approbatie der kerkordening: „eenighe Ghedeputeerde van weghe de Classes vande ministers des Goddelicken Woorts binnen Zeelandt.” Het is echter moeilijk aan te wijzen, hoe zij door de classen van Zeeland zullen zijn gedeputeerd. Er waren in Zeeland twee provinciale synoden gehouden; de eerste te Goes den 14 October 1579, de tweede te Vlissingen den 21 Februarij 1581, maar sedert dien tijd niet meer. Sedert 1581, dus sedert tien jaren, was er geene vereeniging der afgevaardigden van de Zeeuwsche classen geweest, en van zulke vergadering had het drietal van predikanten zijn mandaat dan zeker niet otleend. Het is wel mogelijk, dat zij door elk der classen, of door eene enkele classe, of door ettelijke broeders uit meer dan ééne classe tot het inleveren van hun verzoek zijn aangespoord. Voor zoo veel de vraag, om eene particuliere synode te houden, in het algemeen betreft, spraken zij zeker den wensch uit van al de broeders der Zeeuwsche classen, die wel even als in Holland hoogen prijs op dergelijke zamenkomsten zullen gesteld hebben. Bij hun verzoek voegden zij ook nog, „dat in dezelve Synodale Vergaderinge eenigen van Staaten wegen gedeputeert mogen worden, om daer by ende present te weezen.” De staten hebben van de ministers verlangd, „dat hen believe schriftelijk enige Pointen over te geeven, waer op de voorsz. Synodus noetelick dient geeconvoeert.” En die punten waren spoedig gereed en overgegeven, zoodat de staten er den volgenden dag reeds op besluiten konden. Waren die punten bewaard gebleven, dan zouden wij er de reden in kunnen vinden, waarom in dezen tijd zulke Zeeuwsche synode door die predikanten noodig werd geacht. Maar noch uit de resolutiën der staten, noch uit hunne approbatie der kerkordening is iets nopens den inhoud dier punten af te leiden. Alleen in de approbatie wordt van de „ghewichticheyt ende importantie” dier punten gesproken, en naustonds op dien zelfden dag (18 December) hebben de staten dan ook toegestemd in het verzoek en de opening der synode te Middelburg op 1 Februarij 1591 bepaald. Ook besloten zij iemand van hunnentwege te committeren, om niet alleen, volgens het verzoek der ministers, op die vergadering present te wezen, maar om ook „d’ actiën van de voorsz. Synodus te dirigeren ende te modereren; met expressen verstande, dat de Acten van de voorsz. Synode niet finalyk besloten ende nitgegeeven sullen worden, sonder deselve eerst bij de Staaten van Zeelant gezien en op deselve gearresteerd worden.” De predikanten waren met dit besluit nog maar half te vrede. Zij verlangden, dat niet één, maar meerderen, uit elke stad één of twee, gecommiteerd zouden worden tot de directie der synode „ende om in ’t selve te mogen adviseren en resolveren.” Daarop zijn de steden gehoord en is den 26 Januarij op het request der ministers om iemand van wege de staten te hebben die op de synode „zoude praesideren”, besloten, dat zich in die vergadering zullen laten vinden de pensionaris van Middelburg Roelsius en de raadsheer Vosbergen.

Uit deze opgaaft van de handelingen der staten met de ministers over het beleggen der verlangde synode valt bijzonder in het oog, dat de magt dier politieke commissarissen gaandeweg is uitgebreid. De drie predikanten verzochten gecommiteerden der staten om in de kerkelijke vergadering *present te wezen*. De staten voegen er bij: *om te dirigeren en te modereren*, vervolgens om *te resolveren* en eindelijk om *te praesideren*. Het blijkt niet dat het drietal ministers daar eenige bedenking tegen heeft ingebracht. Uit de korte notulen der staten zou men opmaken, dat de predikanten er zelve de hand toe hebben geleend. En hierin kunnen wij moeilijk gelooven, dat zij op volmagt van de classen

de geheele Zeeuwache kerk gehandeld hebben. Later is althans in de synode van Tholén (1638) tegen de uitdrukking van *presidere*, voorkomende in de credentiën van geëmmiteerden der staten, bedenking gerezen, maar geantwoord, dat de staten door dit woord verstonde, „niet om te presideren over poincten die puer kerkelyck moghten zyn, maer als representerende de Souverainiteyt van 't Lant, om de Handelingen deses Synody naer goede ordre te helpen dirigeren” (Acta Synodalia of gearresterde kerkenordeningen van Zeelandt, op last der Staten van Zeeland gedrukt te Middelburg 1755, bl. 73 en 74).

De staten van Zeeland hebben zeer wijs gehandeld door niet te voldoen aan het verzoek der predikanten, dat zij uit elke stad een of twee committeren zonden naar de synode om er te adviseren en resolveren. Hadden zij er aan voldaan, dan zou die kerkvergadering dergelyk gemengd collegie van politieken en kerkelyken geworden zyn, als op besluit der Hollandsche staten van 31 Januarij 1591 te 's Gravenhage stond bijeen te komen en groot misnoegen bij de kerkelyken gebaarde heeft. Al was zoodanige vergadering, die niet zuiver kerkelyk heeten mogt, door de Zeeuwache staten op verzoek van enkele predikanten beled, zou zij waarschijnlijk in Zeeland evenveel tegenspraak gevonden en misschien even weinig uitgewerkt hebben, als in Holland.

De staten hebben slechts twee van hunnentwege tot de synode geëmmiteerd en het waren mannen van grooten naam en verdienste. Mr. Willem Roelshies, pensionaris van Middelburg, is in zeer gewigtige staatsaangelegenheden werkzaam geweest (Bor, XXXI, bl. 783 en XXXII, bl. 37), en de raadsheer Caspar van Vosbergen was in vroeger jaren zelfs bij den vijand Mondragon, in wiens handen hij gevallen was, zoo geschat, dat deze hem met aanbidding van hooge verheffing tot de dienst van Spanje trachtte over te halen, maar van Vosbergen had alles afgewezen met het ernstig woord: „dat hij door eedt aan den Prins en de Staaten, door 't gewisse aan den gezuiverden Godsdienst verknocht was (Hooft, b. XI, bl. 418), en aan dien eed en dat gewisse is hij steeds getrouw gebleven.

De Zeeuwache kerk had negentien van hare meest geachte leden met behoorlyke credentie en schriftelyke instructie naar deze synode gezonden. Onder hen vinden wij twee terug van het drietal, dat de beleggung der synode verzocht heeft, maar de derde, Zuyrbach, schijnt niet benoemd. De praeses was dezelfde Daniel de Dieu, die als predikant van Brussel de nationale synode van 1581 had bijgewoond. De assessor, Philippus Lautsbergen, was een man van grooten naam en buitengewone geleerdheid. (Te Water, Reform. van Zeeland, bl. 278—282). Hij is praeses geweest der synode van Goes in 1597. De scriba Jan van Miggrode, even als de assessor van aanzienlyke afkomst, was reeds in Engeland als eerste nederduitsche predikant te Colchester werkzaam geweest en had later als scriba ook de eerste Zeeuwache synode in 1579 te Goes gehouden, bijgewoond. Johannes Sen, uit Frankfort beroepen, wordt een ijveraer in den wijngaard des Heeren genoemd en heeft de dwalingen der wederdoopers hevig bestreden. (Te Water, aangeh. pl. bl. 181—183 en Brandt, d. II, bl. 4 en 5.) Henricus Brandt, die met Modet tot de eerste leeraars van Zierikzee behoorde, en er later ook tot opperrector der stadsschool is benoemd, was scriba der synode van Vlissingen in 1581 en lid der nationale synode van 's Gravenhage. Over het geheel waren de predikanten dezer Middelburgsche synode uitgelezenen, die in de jaren van vervolging den ernst huns geloofs betoond, en later op menige hooge kerkvergadering de bewijzen hunner kennis en ijverige werkzaamheid geleverd hadden. Onder de negentien synodeleden tellen wij acht onderlingen, zoodat het ouderlingschap hier beter vertegenwoordigd is geweest, dan op de laatste nationale synode van 1586. Het is misschien de invloed der regeringscommissarissen op die onderlingen en op eenige predikanten geweest, waardoor besluiten genomen zyn, die anders uit den geest der ministers dier dagen bezwaarlyk konden voortkomen.

Wat den algemeenen *inhoud* betreft, komt deze Middelburgsche kerkordening met die der Haagsche synode van 1586 overeen. In de Dordtsche synode van 1618 en 1619 is dan ook van de bijzondere kerkordeningen der provinciën, door hare staten bekrachtigd, gezegd, en dat mogt wel het meest van de Middelburgsche gelden, dat zij met die nationale, *in substantie overeenkomende* waren (Sessie 156). Echter zijn er eenige punten in, die er van afwijken of er tegen strijden, zoo als Brandt ook reeds opgemerkt heeft (Hist. der reform. XV, bl. 774), en in de bepaling der beroepingswijze valt dit verschil sterk in het oog.

Tot dus verre waren de *beroepingen van predikanten* in Zeeland geschied naar den regel door voorgaande synoden voorgeschreven, dat de kerkeraad beriep en de overheid approbeerde, maar nu werd anders bepaald (artt. 3 en 4). Bij vacature verzoekt de kerkeraad met de diakenen, dat de overheid der plaats eenigen uit haar collegie, zijnde lidmaten der gemeente, committeert, om met den kerkeraad en de diakenen eenen bekwamen minister te kiezen, en daarna wordt de verkorene met goeddunken der classe beroepen. Zoo moesten dan voortaan de beroepingen geschieden door eene gemeugde en gevolmagtigde vergadering, *collegium qualificatum* genoemd, bestaande uit leden des kerkeraads en eenigen van de overheid, en bij deze wijze van beroeping werd dan de approbatie der regering niet vereischt, maar de goedkeuring der classe alleen. Het is zeer te betwijfelen, of deze veranderde manier van beroeping de algemeene goedkeuring van de predikanten der Middelburgsche synode weggedragen heeft. Waarschijnlijk heeft zij haar ontstaan aan den invloed te danken van de politieken op de meerderheid der vergadering.

Nu men echter aan de *benoeming van ouderlingen* genaderd was, is het beginsel der vorige synoden van vrije keus gehandhaafd en misschien door vereenigde krachten der kerkelijken bepaald, dat die benoeming door het oordeel des kerkeraads geschieden zal (art. 19). Maar dat was niet naar den wensch der politieken en in hetzelfde jaar 1591, den 13 November, hebben de staten van Zeeland aan de vier classen geschreven bij de toezending der copie van de acta synodalia en van de approbatie: »begerende ende niettemin orderende bij desen ten sijne U. L. hun daerna te reguleren zonder eenighe zwaarigt oft obstacle ter contrarien, in allen formen ende manieren als den text der voors. acta is uijtwijzende, behalvens dat nopende de voorstellinghe van de onderlinghen artlo xix^o men verstaet dat dieselve voorstellinghe generalick geschieden sal bij de Gedeputeerde van de respectieve magistraten, wezende lidmaten van de gemeente, mitsgaders die Kerckenraad conjunctelijk" (Zie de geschrevene notulen der staten van Zeeland 1591 fol. 596). De voorstelling der ouderlingen moest dus ook geschieden bij de gedeputeerden van de respectieve magistraten en den kerkeraad. Zoo hebben de Zeeuwsche kerkeraden de vrije keus van predikanten en ouderlingen, door vorige synoden eenparig verleend en voorgestaan, verloren, en die nieuwe wijze van verkiezing is in Zeeland de algemeene regel gebleven.

Het is vreemd, dat de staten bij dezelfde resolutie ook de *verkiezing der diakenen* op gelijke wijze niet veranderd hebben. Zij meenden misschien dat door de veranderde verkiezing van ouderlingen ook die der diakenen reeds veranderd was, wijl art. 22 bepaalt, dat diakenen op de manier van de verkiezing der ouderlingen zullen gekozen worden. Wellicht was het hun ook genoeg, nu dit artikel maar had vastgesteld, dat in plaatsen, daar de magistraat en de kerkeraad de diakenen kiezen, dit gebruik in stand zal blijven ter tijd toe, dat hierin anders met stichting zal kunnen worden voorzien. In die verkiezing bleef dan ook groote verscheidenheid bestaan, zoo als blijkt uit de *gravamina* der synode van Goes in 1620 gebonden (cap. III, art. 1).

Als een *collegium qualificatum* moest gevormd worden, werden in Middelburg vijf en in Zierikzee vier, maar in de andere stem hebbende steden, Goes, Tholen, Vlissingen en Veere drie magistraatsleden met vrije keurstemmen afgevaardigd. Op de dorpen was het

collegium qualificatum zamengesteld uit den kerkeraad en den ambachtsheer, die bij de beroeping twee stemmen had, en om die reden twee personen in zijn plaats committeerde, of, als hij zelf verscheen, nog een anderen magistraatspersoon medebragt. Wel was het getal dier politieken altijd kleiner dan van de kerkeraadsleden, maar hun invloed op de verkiezing was toch overwegend groot, want de hoedanigheid, met welke zij tot die kiesvergadering bekleed waren, als in hunne personen vertegenwoordigende de gansche edele achtbare Christen-overheid van de plaats, kon in dien tijd niet nalaten, aan al wat zij in die omstandigheid verrigten, *veel gewichts en gezachs* bij te zetten (W. A. Bachiene, Kerkelijke geographie der Vereenigde Nederlanden, st. III, bl. 6).

Men treft in deze kerkordening eene bepaling aan, die te vergeefs in die der vroegere synoden wordt gezocht, namelijk van de *translatie* of *verplaatsing* der ministers. Wanneer in eene gemeente merkelyken onwil tegen haren predikant bestaat, zoodat hij er niet langer met vrucht werkzaam blijven kan, zal de classis, indien zij dien onwil niet wegnemen kan, den predikant verzetten, en dat met verklaring zijner onschuld, indien hij onschuldig is (art. 17). Het nut, dat zoodanige verplaatsing hebben kan, valt duidelyk in het oog en wij vinden gelijke bepaling dan ook terug in de kerkelyke wetten van Vriesland door Nauta uitgegeven (Titulus IX, art. II) en in de synodale ordonnantiën van Gelderland door Smetius verzameld (c. IX, art. XXVII). In Zeeland is dit artikel enkele malen in toepassing gebragt, onder anderen ten aanzien van Philippus Lantsbergen zelve, den assessor dezer synode (Te Water, aangeh. pl. bl. 281—287). Maar, zoo als toen, heeft deze gedwongen verplaatsing altijd veel moeite gebaard. De synode van Veere (1610) heeft daarom getracht dit artikel van de translatie te wijzigen en die van Zierikzee (1618) heeft verlangd, dat het geheel geroijeerd zou worden. Men zocht het althans zoo gemitigeerd te krijgen, dat Vrome Predikanten daer door niet wierden verstrikt. De staten echter besloten om het te laten bij het poinet, zoo als het gesteld was (Te Water ter aangeh. pl. bl. 460), maar de toepassing van het artikel is spoedig in onbruik geraakt.

De *suspensie* en *afzetting* der predikanten, die volgens de nationale synode van 1586 door de classe en in hooger beroep door de synode geschiedde, werd nu in handen gegeven van de personen aan wie het beroepen der ministers staat, dus aan het *collegium qualificatum*. Bij suspensie echter met advies der classe; bij afzetting zonder dat advies. Indien de afzetting belet werd door ongehoorzaamheid van den gedeporteerde of door onachtzaamheid van dengene dien het officie der afzetting toekomt, zal de synode met vier gecommitteerden uit de staten kennis van de zaak nemen, definitive sententie strijken en de executie bij de staten worden gesteld (artt. 58 en 59). Zoo waren de predikanten dan wel zeer afhankelijk van die personen, die hen beroepen hadden. Volgens bepaling der voorgaande nationale synode kon de kerkenraad niet verder gaan dan tot schorsing der dienaren en over de afzetting moest de classe oordeelen (art. 72). Nu kon ieder predikant door één besluit van het *collegium qualificatum* worden afgezet. Bij de schorsing werd wel het advies van de classe vereischt, maar wat het advies der classe in het laatste geval en ook bij beroeping beteekende, of het bloot raadgeven inbiel zonder meer, dan of het beroeping en schorsing beletten kon, heeft veel twist gebaard en het geschil is noch door eene synode, noch door het gezag der staten uitgewezen (Te Water, aangeh. pl. bl. 478—480).

Ten aanzien der *ondertekening* van de confessie of den catechismus heeft deze synode zich niet gehonden aan de artt. 47 en 48 van de nationale Haagsche kerkordening. Daar was de ondertekening der belijdenis den dienaren des woords opgelegd, maar aan de schoolmeesters overgelaten om in plaats van de belijdenis den catechismus te onderschrijven. Hier wordt die zelfde vrijheid van keus ook tot de predikanten en professoren uitgebreid. Zoo steeg het aanzien van den catechismus en kreeg hij symbolisch gezag. Weldra zou de onder-

teekening der confessie alleen niet voldoende meer worden geacht, maar tevens de onderschrijving van den catechismus gevorderd worden (Ypeij en Dermout, aangeh. pl. I, bl. 461—464 en Archief voor kerk. gesch. IX, bl. 295—311). Het is niet te verwonderen dat de Zeeuwsche predikanten op deze Middelburgsche synode bijzondere ingenomenheid met den Heidelbergschen catechismus openbaarden. Enkelen hunner, zooals Miggridius, hadden even als velen der oudste predikanten van Zeeland, in Engeland den catechismus van à Lasco leeren hoogschatten, met welken die van Ursinus blijkbaar overeenstemt (Gesch. van den Heidelbergschen catechismus door Dr. G. D. J. Schotel, bl. 75). Anderen waren uit Frankfurt beroepen, zooals Johannes Seu, en daar voor het Heidelbergsche meesterstuk gewonnen. Vroegere predikanten van grooten naam en invloed, zooals Heidanus, die zich door eene verbeterde uitgaaf van den catechismus loffelijk kweet, en Kimedontius, die een discipel van Ursinus was, hebben beiden als predikanten van Middelburg de ingenomenheid met dat leerboek zeker in Zeeland bevorderd. Ook de geleerde assessor dezer Middelburgsche synode, Philippus Lantsbergen, was met veel ijver voor het boek bezielt, gelijk zijne 52 Latijnsche leerredenen over den catechismus in 1594 uitgegeven, bewijzen. Het is dan niet vreemd, dat deze vergadering van Zeeuwsche predikanten een besluit nam, waarbij de catechismus in eere werd verhoogd. Misschien geschiedde dit nu nog te meer, wijl er in Holland waren, die zeer laag op dit leerboek vielen, zooals Coolhaes, Herberts en de dichter Coornhert. De politieken waren over het geheel op de hand van den catechismus. Zonder van de confessie te gewagen verlangden de staten van Holland in hunne conceptwetten van 1583, art. 3, en van 1591, art. 3, dat de ministers verklaarden te willen houden de leering sommierlijk in den catechismus vervat. Als men den inhoud der confessie met die van den catechismus vergelijkt, zal men ook bevinden dat menig twistpunt dier dagen van de leer en van het kerkbestuur, door de belijdenis vastgesteld, in den catechismus niet of bijna niet is aangeroerd, en de staten van Zeeland daarom gaarne zullen hebben toegelaten, dat den predikanten vrijheid gelaten werd om den catechismus in plaats van de geloofsbelijdenis te onderschrijven. Door het vrijlaten van die keus hebben echter de predikanten dier Middelburgsche synode zeker het gezag van de gereformeerde geloofsbelijdenis niet in het minst willen verminderen. Van hen geldt, wat bijna van alle Zeeuwsche predikanten mogt gezegd worden, dat zij onverbreklijker dan in andere provinciën aan «de leere van den hoogberoemden en oordeelskundigen Godgeleerden Johan Calvyn» gehecht zijn geweest (Te Water, aangeh. pl., bl. 323). Uit dien hoofde zouden wij verwacht hebben, dat zij, willende de eer van den catechismus handhaven, de onderteekening van *beide* geschriften gevorderd hadden, zoo als later (synode van Veere, 1610) is geschied. Maar misschien moeten wij hier ook aan den invloed der politieken denken, die in menig besluit dezer vergadering merkbaar is.

Wat nu de ware reden van het bijeenroepen dezer provinciale synode geweest is, hebben wij evenmin als Te Water kunnen ontdekken (Ter aangeh. pl. bl. 448 en 449). Wanneer wij achtgeven op de artikelen, door welke deze kerkordening van de nationale van 1586 afwijkt, kunnen wij niet zien, dat de Zeeuwsche predikanten de meeste dier veranderingen gewenscht en om harentwil verlot tot het houden van de synode zullen gevraagd hebben. Maar die veranderingen den ons wel vermoeden, waarom de staten het houden dier vergadering zoo gereedelijk zullen hebben toegestaan. Het zal van hunne zijde geweest zijn, zooals Te Water ook opmerkt, «om de handelingen der dienaren en kerkeraden wat nauwer te binden, dan in de kerkordening van 1586 geschied was» Dezelfde reactie tegen de vrijheden door Leicester aan de kerkelijken verleend, die in de Utrechtsche en Hollandsche gewesten heerschte, werkte ook hier. De staten van Zeeland schijnen ook wel reden tot het meer binden der kerkelijken gehad te hebben, zooals uit hunne besluiten blijkt tegen *het exorbitant prediken op het stuk der regering en het bemoeijen der ministers met de regering* (Notulen der staten van Zeeland Juli 1589). Maar ere zij de voorzigtigheid der

Zeeuwsche staten, die zelve geen reglement voor de kerk hebben opgesteld, zoo als de Utrechtsche gedaan en waardoor zij zoo groote onrust gekweekt hebben. Zij lieten zich ook niet verleiden om, zooals die van Holland, eene gemengde vergadering van eenige politieken en kerkelijken bijeen te brengen, die een vrij nutteloos werk hebben verricht. Maar zij hebben hunnen wensch, al was het dan ook niet geheel, weten te verkrijgen door eene wetlige provinciale synode, wier leden van de classen gekozen en met behoorlijke volmagten van de kerken afgevaardigd waren. De geschiedschrijver Braudt drukt zich dan niet juist uit, als hij Grotius naschrijvende zegt, dat de staten van Zeeland deze kerkelijke ordonantie ontworpen hebben (Hist. d. reform. d. I, b. XV, bl. 774), maar deze onjuiste uitdrukking is misschien ontsproten uit de levendige overtuiging van den grooten invloed die de staten op de vervaardiging van deze kerkordening uitgeoefend hebben.

Bij de *approbatie* dezer kerkordening lieten de staten blijken, dat zij hun niet geheel voldeed. Zij approbeerden namelijk „behalvens eenighe bespreecken, die wy soo generalick als particulierlick hebben gheconditionneert” en bepalen bovendien „dat dese Acta sullen wesen Provisioneel om naer ghelegentheyt ende occurrence, die te moghen veranderen, ende daer toe, of af te doen, als in tijden ende wijlen sal bevonden worden te behooren.” Wijzigingen door latere synoden voorgedragen zijn niet bekrachtigd geworden (Te Water aangeh. pl. bl. 459), maar de staten of de steden zijn er zelve meer dan eens van afgeveken door predikanten te suspenderen of te deporteren door bloot politieke besluiten, zonder advies van de classe, soms alleen om reden, dat de predikant *den magistraat onaangenaam* was (Te Water, aangeh. pl. bl. 464—472. Archief voor kerk. gesch. van Kist en Royaards, IX, bl. 325).

Nog is bij deze approbatie de *eed* voorgeschreven, die van alle ministers, onderlingen, diakenen en andere kerkdienaars zal gevorderd worden. Twee jaren vroeger (19 Julij 1589) hadden de staten besloten, dat de ministers, die zich toen wat sterk tegen de regering schenen uit te laten, onder eeden zouden worden gebragt. Aan dat besluit scheen echter geen gevolg gegeven. Nu werd het wederom genomen, misschien omdat Utrecht was voorgegaan en Holland hetzelfde stond te doen, maar dit eedformulier der staten van Zeeland onderscheidt zich gunstig van die door de Utrechtsche en Hollandsche staten ontworpen. Het bevat niet meer dan ieder getrouw onderdaan schuldig is te doen. Alle welgezinde predikanten konden dien eed met volvaardigheid afleggen. Echter hebben zij, op enkele uitzonderingen na, dien allen geweigerd. Waarom die weigering geschiedde, staat niet geboekt. (Te Water, aangeh. pl. verhandeling V, bl. 439). Het kan geweest zijn, omdat de predikanten wegens art. 36 van de confessie, die zij aangenomen en ondertekend hadden, den eed onnoodig achtten, of omdat zij zich door de ingevoerde kerkordening van de steden en staten al genoeg gebreideld en gebonden hielden.

Deze Zeeuwsche kerkordening van 1591 heb ik gevonden in de kercken-orderinghen der Ghereformeerder Ned. kerken, Delft 1612, bl. 101; — in de acta Synodalia op last der Staten van Zeeland gedrukt, Middeldburg 1755, bl. 5; — in de kerkelijke wetten van Frieland, Leeuwarden 1771, bl. 404, en in het groot placaatboek van Cau, I deel, I boek, 3 tytel, fol. 172.

A C T A

Ofte Handelingen des Provinciaelen Synodi van Zeelandt, by authorisatie vande Ed. Heeren Staaten gehouden binnen Middelburgh, den eersten Februarii 1591. Præsiede, Daniele de Dieu, Assessore: Philippo Lansbergio: ende Scriba, Ioanne Miggrodio: Ten bywesen van de Heeren Roelsius, Pensionaris van Middelburgh, ende den Raetsheer Vosbergen, gecommitteerden vande voorsz. Ed: Heeren Staaten.

Ten cersten zijn verschenen met behoorlicke Brieven van Credentie ende schriftelijcke Instructie.

Uyt de Classe van Walcheren.

Joannes Seu, Daniel de Dieu, ende Joannes Miggrodius, vergeselschapt elk met sijnen Ouderlinck; met namen Guilliame Bogaert, Dierick de Neve, ende Pieter Isaacz.

Uit de Classe van Schouwen.

Henricus Brandt, ende Anthonis Laurentii, als Ministers: Adriaen Sebastiaenssen ende Willem Schenck, als Ouderlingen.

Uyt de Classe van Zuyt-bevelandt.

Andries Kane, Philippus Lantsbergius, ende Loys Verveste, als Ministers: Cornelis Iansen Boone, ende Dignus Marinussen, als Ouderlingen.

Uit de Classe van Der Tholen.

Iacobus Bazelius de Jonge, Henricus Henningus, Gerardus Platteel, als Ministers: ende Anthonis Verstrepe, als Ouderlinck.

I.

Om goede ordeninge inde Gemeynte Christi te onderhouden, zijn daer inne noodich *de diensten, t' samencompsten, opsicht der Leere, Sacramenten, ende andere Ceremonien*: waer van hier na ordentlick sal gehandelt worden.

II. *Van de Diensten.*

De diensten zijn vierderley, *der Dienaren des Woordts, der Doctoren, Ouderlingen ende Diaconen.*

III. *Vande beroepinge der Dienaren des Woordts in de Steden, soo kleyne als groote.*

De Kercken-Raedt met de Diaconen sullen haere Overheyt aansprecken, ende van haer begeeren dat het hen believe eenige uyt haer Collegie, (wesende Lidtmaten der Gemeente) te committeren, ten eynde sy by een komen, ende gesamentlick delibereren over eenen bequamen Minister, d'Welck gedaen hebbende, sullen de selve den Classi andienen, om volgende 't goet-duncken der Classe den verkooren Minister te beroepen, ende an te nemen. Doch soo daer eenig Collegie der Magistraet ware, in het veleke niemant is Professie doende vande Gereformeerde Religie, sal dese beroepinge ende verkiesinge toe-gaen, door die vanden Kercken-Raedt ende Diaconen aldaer, met advijs der Classe; welverstaande dat men sulcx gedaen hebbende, versoecken sal d'approbatie van den selven Magistraet.

III. *Van der Ministeren beroepinge ten platten Lande.*

In de Dorpen daer de Magistraet bestaet uyt eenige Lidtmaten der Kercke, sullen die van den Kercken-Raedt met de Diaconen aldaer haeren Magistraet aansprecken, ende van haer begeeren, dat het hen believe eenige van hun Collegie (Professie doende vande Christelijcke Religie) te committeren, om gesamentlick eenen bequamen Minister te verkiesen, ende dat met advijs der Classe: Als boven in de Steden: maer daer zoodanigen Magistraet niet en is, zal de beroepinge geschieden by den Kercken-Raedt, Diaconen ende de Classe: Item, daer geen Kercken-Raedt en is, sal 't selve gheschieden by der Classe alleen, met approbatie vande Magistraet, *behalvens dat onder 't ressort van Vlissinge ende Vere, achtervolgt sal worden, die Resolutie desen angaende, hen by den Staten vergunt, zoo die den voorschreven Steden ende Classe van Walcheren angeschreven is.*

V.

Geenen Minister sal verkooren ende angenomen worden, sonder voorgaende examinatie over leere ende leven te geschieden by de Classe, ofte hun Gedeputeerden, wel-verstaende an den sulcken die te vooren in den Dienst des Woordts niet gheweest en is. De geene die te vooren Ministers gheweest zijn, sullen behoorlicke Attestatie van leere ende leven over-brengen, naer de ordre des Classis. Belangende voorts de Nieuwelingen, Mis-priesters, Monnicken ende andere die eenige Secte verlaten hebben, en sullen totte Ministerie niet toegelaten worden, voor dat sy eenen merckelijken tijdt beproeft zijn. Angaende den beroepen Minister, nae dat hy der Gemeynte den tijdt van veerthien dagen, sonder eenige merckelicke tegenspreckinge voorghestelt sal zijn, sal openbaerlijck in sijnen Dienst bevestight worden, ende dat met voorgaende stipulatie, af-vraginge, vermaninge, Gebedt, naer het Formulier daer van wezende, ende met oplegginge der handen, oft met hant-gevinge, soo hy noyt gedient en heeft; maer met hant gevinge alleene soo hy te vooren gedient heeft.

VI.

Niemand sal mogen gevordert worden om opentlijk te Predicken; tenzy dat hij eenen bevestigden Kercken-Dienaer zy, an seecker Gemeeynte verbonden: Doch hiermede en wort niet nytgesloten de oeffeninge van de Jonge Proponenten, ende dat met geslooten Deuren, noch oock de gene, die tot eenige Kercken onder 't Cruyce te Predicken, gesonden worden.

VII.

Die Dienaren des Woorts, die van nu af tot eenige Kercken beroepen worden, sullen hen sonder *eenige* conditie an hare Gemeeynte verbinden, in manieren datse de selve niet en sullen mogen verlaten, om elders een beroepinge an te nemen, sonder de bewillinge des Kercken-Raedts, met de Diaconen, ende de gene die te vooren in dienste van Ouderlingschap ende Diakenschap geweest hebben, midtsgaders de Magistraet, ende met voor-wete vande Classe; gelijk oock geen ander Kercke sulcke en sal mogen ontfangen, eer hy Wettelick getuygenisse sijns afscheyts vande Kercke ende Classe daer hy gedient heeft, ver-
toont hebbe.

VIII.

Op d'ander zijde sullen die gene, by de welke de beroepinge der Ministeren staet, gehouden zijn, de selve, van behoorlijke onderhout te versorgen.

IX.

Dewijle een Dienaer des Woordts eens Wettelick (als boven) beroepen zijnde, sijn leven lanck an den Kerckendienst verbonden is: Soo sal 't hem niet geoorlooft zijn, hem tot eenen anderen staet des levens te begeven, ten zy om groote ende wichtige oorsaecke, daer van de Classis kennisse nemen ende oordeelen sal.

X.

Soo eenige Dienaers door ouderdom, sieecten oft andersints haren dienst voor eenen tijdt onderlaten moesten, (het welke niet sonder advijs des Kercken-Raedts geschieden sal) sullen sy nochtans tot allen tijden de beroepinge der Gemeeynten onderworpen blijven.

XI.

Het sal niemant geoorloofd zijn, den Dienst sijner Kercke onderlatende, oft in geenen seeckeren dienst zijnde, hier ende daer te gaen Predicken, buyten consent ende authoriteyt des Synodi, oft Classis: gelijk oock niemant in een ander Kercke eenige Predicatie sal mogen doen, ofte Sacramenten bedienen, sonder bewillinge des Kercken-Raedts.

XII.

Der Dienaren Ampt is, inde Gebeden ende bedieninge des woorts

an te houden, de Sacramenten uyt te richten, op hare Mede-Broeders, Ouderlingen ende Diaconen, mitsgaders de gantsche Gemeynthe goede acht te nemen: ende ten lesten met d'Ouderlingen de Kerckelicke discipline te oeffenen, ende besorgen dat alles eerlijcken ende met ordre geschiede.

XIII.

Onder den Dienaren des Woorts sal gelijkheyt gehouden worden, angaende de lasten hares diensten, mitsgaders oock in andere dingen (soo vele mogelijk is) volgende het oordeel des Kercken-Raedts, ende dies van noode zijnde, des Classis: het welck oock in den Ouderlingen ende Diaconen te onderhouden is.

XIII.

In de Kerken daer meer bequame Predikanten zijn, sal men het gebruyck der propositien anstellen, om door suleke oeffeningen eenigen totten Dienst des Woorts te bereyden.

XV.

De Kereken-Raden ende Classen sullen alomme toesien datter goede School-Meesters zijn, die niet alleen de Kinderen leeren lesen, schrijven, Spraecken ende vry Consten, maar oock deselve in de Godtsalicheydt, ende in den Catechismo onderwijsen, achtervolgende het Placaet van Schoolordeninge onlanex by laste van de Heeren Staten gepubliceert.

XVI. *Van de translatie ofte verplaetsinge der Ministeren.*

Wanneer enen Minister in seecker Kercke dienende, bevonden wort soo treffelijcken begaaft te zijn, dat hy in een ander plaetse met meerder vrucht soude kunnen dienen, ende het gevele dat den Ministere voorschreven van eene soodanige Gemeynthe begeert wierde, de Classe sal mogen dese saecke van de verplaetsinge voorderen midts dit versoek den selven Dienaar des Woorts, mitsgaders sijnen Magistraet ende Kercken-Raedt voorhoudende, ende soeckende de selve door voegelijcke redenen daer toe te bewegen ende te bewilligen, voor handen oock hebbende enen anderen bequamen Dienaar des Woorts, om in de plaetse van den anderen, die (uyt oorsaecke als vooren) elders versocht wort, met stichtinge gestelt te worden.

XVII.

Wanneer het gebeurt datter in enige Gemeynthe seekeren mercklijcken onwille rijst ende opstaet tegens haren Ministere, waer door den selven (hebbende nochtans stichtelijcke gaven) bevonden soude worden met vrucht daer niet langer te kunnen blijven; In desen val sal de Classis arbeeyden, door alle voegelijcke middelen desen onwille te weeren, ende soo dit niet en kan geschieden, het sal by het oordeel der Classe bestaen, den voorseyden te verstellen, ende dat met verklaringe van sijn onschult, soo hij onschuldich is.

XVIII. *Van de Doctoren.*

Het Ampt der Doctoren ofte Professoren in der Theologie is, de Heylige Schrift uyt te leggen, ende die suyvère Leere tegen alle Ketterryen ende dolingen voor te staen.

XIX. *Van de Ouderlingen.*

De Ouderlingen sullen door het oordeel des Kercken-Raedts ende der Diaconen verkoren worden, soo dat het naer gelegentheynt van elcke Kercke vrij sal zijn, zoo veel Ouderlingen als daer van noode zijn, der Gemeynthe voor te stellen, om van de selve (ten ware datter eenich beletsel voorviele) geaprobeert ende goet gekent zijnde, met openbare gebeden ende stipulationen bevestight te worden. Oft een dobbel getal, om het halve deel, by der Gemeynthe verkooren te worden; ende op de selve maniere in den dienst te bevestigen, volgende 't formulier daer van zijnde: *Behalvens dat hier inne gevolgt sal worden die Resolutie by den Staten hier oppe genomen, zulcx die den Steden ende Classes respectivelyk is an-geschreven.*

XX.

Der Ouderlingen Ampt is, behalvens het geene dat boven Artijckel 12 geseyt is, hen met de Dienaers des Woorts gemeyn te zijn, opsicht te hebben, dat de Dienaers, midtsgaders hare andere medehulpers ende Diaconen, haer Ampt getrouwelijcken bedienen, ende de besoeckinge te doen, nae dat de gelegentheynt des tijds, ende der plaetsen, tot stichtinge der Gemeynthe, so voor als nae het Avontmael kan lijden, om bysonder de Lidmaten der Gemeynthen te vertroosten ende 't onderwijsen, ende oock andere tot de Christelijke Religie te vermanen.

XXI. *Van de Diaconen.*

In allen Kercken sullen Diaconen wesen, Lidmaten der Kercken zijnde, welverstaende dat in sulcken Plaetsen, daer de Magistraet haer Huys-arm-meesters stelt, sy beyde te samen maer een Collegie sullen maecken met een gemeyne Burse, soo wel in 't ontfangen als in 't uyt geven, ten eynde dat alle de Armen, zonder onderscheyt van Religie, naar den eysch van haren noot, mochten geholpen worden, temeer, an gemerckt de Aelmoessen sonder onderscheyt gecollecteert worden, op dat door desen middel, alle geschillen ende quaet vermoeden geweert, ende alle goede eenicheyt onderhouden worde.

XXII.

De maniere der verkiesinge ende bevestinge van de Diaconen, sal conform wesen der voorgaende maniere van de verkiesinge, ende bevestinge der Ouderlingen, doch alsoo, dat in soodanige plaetsen daer den Magistraet ende den Kercken-Raedt de Diaconen verkiesen, sulcken gebruyck stant grijpen sal, ter tijdt toe, hier inne anders met stichtinge sal konnen versien worden: Welck voorseyde Collegie der Diaconen ende Huys-Arm-meesters Wekelick by een sullen komen, om met voor-

gaende anroepinge van den naeme des Heeren van haarlieder bedieninge te spreekken, in der voegen dat oock de Ministers des heyligen Woorts te dier plaetse tot henlieder vergaderinge vry acces sullen mogen hebben: Sal oock dit Collegie t'sijner tijdt voor de Magistraet hunne openbare rekeninge doen, oock ten overstaene van de Minister oft eenige van den Kercken-Raedt daer toe gedeputeert.

XXIII.

Der Diaconen eygen Ampt is, de Aelmoessen ende andere Armoederen neerstelicken te versamelen, ende de selve getrouwelijck ende vlijtelijck, naer den eysch der behoefligen, beyde der Ingesetenen, ende Vremptdelingen, met gemeynen advijse uyt te deylen, den benaude te besoecken ende te vertroosten, ende wel toe te sien dat de Aelmoessen niet misbruyckt en worden.

XXIII.

De Ouderlingen ende Diaconen sullen twee Jaer dienen, ende alle Jaere sal het halve deel verandert, ende andere in haere plaetse gestelt worden: ten ware dat het profijt en de gelegentheyt eeniger Kercken anders vereyssen: *Behoudens dat hier inne sal achtervolght worden, 't geene die van der Goes ende Vere desen aengaende is vergunt, ende den voorschreven Steden ende Classes respectivelick angeschreven.*

XXV. *Van de Kerckelijcke t'samencompsten.*

Vierderley Kerckelijcke t'samencompsten sullen onderhouden worden, de Kercken-Raedt, de Classicale Vergaderinge, de particuliere ofte Provinciale Synode, ende de Generale oft Nationale.

XXVI.

In dese t'samencompsten sullen geen andere dan Kerckelijcke saecken, ende de selve op Kerckelijcke wijze gehandelt worden.

XXVII.

In meerdere Vergaderingen en sal men niet handelen, dan het gene in mindere niet en heeft kunnen af-gehandelt worden, ende daer toe die gecommiteerde van yders Collegie oft Kercken-Raedt van hun principalen gelast sullen zijn.

XXVIII.

Soo yemant hem beklaaght, door de uytspake der minder Vergaderinge verongelickt te zijne, de selve sal hem tot een meerder Kerckelicke Vergaderinge beroepen mogen, ende het gene door de meeste stemmen goet gevonden is, sal voor vast ende bondigh gehouden worden: ten zy dat het bewesen worde te stryden tegen het Woort Godts oft tegen d'artickelen in desen Provincialen Synodo besloten, soo lange als de selve door geene andere Provinciale oft Generale Synode verandert sijn.

XXIX.

De Onderlingen t'samencompsten sullen van de anroepinge des naems Godts angevangen, ende met een dancksegginge besloten worden.

XXX.

Die in dese voorsz. tweederley Vergaderingen oft t'samencompsten afgesonden worden, sullen hare Credentie-brieven ende Instructionen, onderteeckent zijnde van de gene diese uyt seynden, mede-brenghen, ende dese sullen alleene keurstemmen hebben.

XXXI.

In dese tweederley t'samencompsten, sal by den Præsces ende Assessor eenen Scriba gevoeght worden, om naerstelijcken op te schrijven het gene waerdich is angeteeckent te zijn. Het Ampt van den Præsces is, voor te stellen ende te verklaren het gene te handelen is, ende wel toe te siene dat een eygelick sijn ordre houdt in 't spreecken, den knibbelachtigen, ende die te heftigh zijn in 't spreecken, te bevelen dat se swijgen, ende over deselve geen gehoor gevende, de behoorlicke censure te laen gaen. Voorts sal sijn Ampt uytgaen wanneer de t'samencompste scheyt.

XXXII.

Het selve seggen heeft de Classis over den Kercken Raedt, het welke de Particuliere Synode heeft over de Classe, ende Generale Synode over de Particuliere.

XXXIII.

In allen Kercken sal eenen Kercken-Raedt zijn, bestaende uit Dienaren des Woorts ende Ouderlingen, die ten minsten alle Weecke eens t'samen komen sullen, alwaer de Dienaer (oft Dienaers, soo daer meer zijn, by gebeurte) presideren, ende d'Actie regeeren sal: Ende sal oock de Magistraat van de Plaetse respectivelick (indien 't haer gelieft) een oft twee van den haren, wesende Lidtmaten van de Gemeynthe, by den Kercken-Raedt mogen hebben, om te anhooren ende mede van de voorvallende saecken te delibereren.

XXXIII.

Welverstaende dat in de Plaetsen daer den Kercken-Raedt van nieuws op te richten is, het selve niet en geschiede, dan met advijs van de Classe, ende daer het getal van de Ouderlingen seer kleyn is, sullen de Diaconen mede tot den Kercken-Raedt genomen worden: Ende, wanneer daer eenige particuliere uitsluytinge oft diergelijcke gewichtige saecken te verhandelen zijn, soo sal men daer by roepen eenige notabelen, soo wel van de Magistraet als andere, wesende t'samen Lidtmaten der Gemeynthe.

XXXV.

In de Plaetsen daer noch geen Kercken-Raedt en is, sal middeler-

tijdt by den Classe gedaen worden, 't gene anders den Kercken-Raedt, naer uytwijnsinge deser Kercken-orderinge, opgeleyt is te doene.

XXXVI.

In Zeelandt sullen vier Classes zijn, te wetene, *Walcheren* met Oostende, Axel ende Ter Neuse, als appendentien voor desen tijdt: De Classe van *Schouwen* met hare appendentien: De Classe van *Zuytbelandt* met Wolfartsdijk: De Classe van 't Landt van der *Tholen* met Reymerswale, ende Bergen op Zoom, als voor desen tijdt daer mede geassocieert. Deze Classen sullen soo veele mogelijk is, alle drie Maenden by een komen, tot te welke sullen verschijnen Uyt elke Kercke eenen Ministere met eenen Ouderlinck oft meer, naer gelegenthey, met Brieven van Credentie. Item, sal aldaer eenen anderen Præsès t'elcker reyse zijn, 't zy by keure gestelt, oft by nieuwe verkiesinge.

XXXVII.

Desc Præsès sal een yegelijke Kercke afvragen, of sy haere Kercken Raedts-vergaderinge houden, oft die Kerckelijke Discipline geoeffent wort; oft de Armen en de Scholen besorcht worden: Ten lesten of daer iet is, daer in sy het oordeel ende hulpe der Classe, tot rechte instellinge haer de Kercke behoeven. De Dienaer dien 't in de voorgaende Classe op-geleyt was, sal een korte Predicatie uyt Gods Woort oft den Catechismo doen, van de welke d'andere sullen oordeelen, ende soo daer yet inne gebreeckt, 't selve aenwijsen. Ten lesten, sullen in de leste Vergaderinge voor den Particuliere Synodo verkoren worden, die op den selven Synodum gaen sullen.

XXXVIII.

In 't eynde van de Classicale ende andere meerdere t'samencompsten sal men Censure houden over de gene die yet strafwaerdich in de Vergaderinge gedaen, oft de vermaningen der minder t'samencompsten ver-smadet hebben.

XXXIX.

Sal oock de Classis, daer sulcks noodich is, de vryhey hebben eenige haerder Dienaren van de eene Classicale Vergaderingen tot de andere te autoriseren, om opsicht te nemen op de Leere ende leven der Predicanten, ende den stand der Kercken, onder dezelve Classe sorterende, ende daer van op de naeste Vergaderinge rapport te doen.

XL.

De Kercke in de welke de Classis; Item, de particuliere, oft generale Synode t'samen komt, sal sorge dragen, datse de Acten der voorgaender Vergaderinge op de naestkomende bestelle.

XLI.

De Instructie der dingen, die in de meerdere Vergaderinge te verhandelen zijn, sullen niet eer geschreven werden, voor dat de beslui-

tingen der voorgaender Synode gelesen zijn, op dat 't gene eens af gehandelt is, niet wederom voorgesteld werde, ten ware datmen 't achtede verandert te moeten zijn.

XLII.

Soo wanneer eenen hoogh-dringendenden noot voorvalt, sal de Synode Provinciael, uyt de voorschreve vier Classen bestaende, bij een komen, ende dat met voorgaende authorisatie van de Heeren Staten van Zeeland; Tot welcken Synodum sullen uyt yeder Classe commen twee Predicanten ende twee Ouderlingen van de bequaempste ende ervarenste. In het scheidten van elcken Particulieren Synode, sal een seecker Classe verordineert worden, om den tijdt ende Plaetse van eenen anderen Synodus te beschrijven.

XLIII.

Alsser eene Nationale Synode beroepen wort, sullen twee Ministers met twee Ouderlingen uyt den Provincialen Synodo van Zeelandt, met authorisatie van de voorsz. Heeren Staten derwaerts afgeveerdicht worden.

XLIII.

Alsoo in de Provincie van Zeelandt Gemeynthen zijn van tweederley spraecken, Is goet gevonden dat de Kercken van de Duytsche ende Walsche talen, elck sullen op haer selven haren Kercken-Raet, Classicale, Vergaderinge ende particuliere Synode houden.

XLV. *Van de Leere, Sacramenten ende andere Ceremonien.*

De Dienaers des Woorts, Item, de Professores in de Theologie ende andere Consten ende Leeren oft Talen, mitsgaders de Rectores van de publiecke Schoolen, sullen de belijdenisse des Geloofs der Nederlandtscher Kercken, oft den Christelicken Catechismus onderteeckenen ende de Dienaers des Woordts die sulcks sullen refuseren, sullen *de facto* van haren dienst bij den Kercken-Raedt ofte Classe opgeschort worden, ter tijdt toe sy haar daer inne verklaert sullen hebben: Ende indien sy obstinatelijck in wegeringe blijven, sullen van haren dienst geheelijck afgeset worden.

XLVI.

Niemandt van de Gereformeerde Religie van dese Provincie sal hem onderstaen eenig Boeck oft Schriften van hem, oft van een ander gemaect, oft overgeset, handelende van de Religie, te laten drucken, oft andersints uyt te geven, dan het selve voor henen doorsien ende goet gekent zij van de Dienaers des Woorts, sijns particulieren Synodi, ofte Professoren der Theologie onser belijdenisse.

XLVII.

Het Verbondt Godts sal an de Kinderen der Christenen met ten Doop, soo haest als men de bedieninge des selven hebben kan, besegelt worden, ende dat in de openbare versamelingen, wanneer Godts Woort

gepredickt wort: Doch ter plaetsen daer niet soo veel Predicatie gedaen worden, sal men enen seeckeren dag ter Weeke verordinen, om den Doop extraordinarlick te bedienen; soo nochtans dat het selve sonder Predicatie niet en geschiede.

XLVIII.

De Dienaers sullen haer beste doen, ende daer toe arbeeyden, dat een Vader sijn Kint ten Doope presentere, ende in de Gemeynte daer men neffens den Vader oock Gevaders ofte Getuygen bij den Doop neemt (het welk gebrueck in hem selven vrij zijnde, niet lichtelijck te veranderen is) betaempt het dat men neme, die der suyver Leere toegedaen ende vroom van wandel zijn.

XLIX.

De Dienaers sullen in 't Doopen het Formulier van de instellinge ende gebruyck des doops, dat tot dien einde gedruckt is gebruycken.

L.

De namen der gedoopte, mitsgaders der Ouderen ende Getuygen, Item, den tijdt des Doops sullen opgeteeckent worden.

LI.

Men sal niemant tot het Avondmael des Heeren toelaten, dan die nae de gewoonbeyt der Kercke, tot de welcke hij hem voegt, belijdenisse der Gereformeerde Religie gedaen heeft, midtsgaders hebbende getuygenisse eens vroomen wandels, sonder welck ook de gene, die uyt andere Kercken komen, niet toegelaten sullen worden.

LII.

Alle de Kercken deser Provincie sullen, zoo veel mogelijck is, eenderley wijse in de bedieninge des heyligen Avontmaels houden, welverstaende nochtans dat de uytwendige Ceremonien in Godes Woort voorgeschreven niet verandert, ende alle superstitie vermijdet worden: Ende dat na voleydinge der Predicatie ende der Gemeyner Gebeden op den Predickstoel, het Formulier des Nachtsmaels, mitsgaders het Gebedt daer toe dienende, voor de Tafel sal gelesen worden.

LIII.

Het Avontmael des Heeren zal ten twee oft drie Maenden eens, soo veel mogelijck is, gehouden worden, ende sal stichtelijck zijn, daer 't gelegenheit der Kercke kan lijden, dat op den Paeschdach, Pinxsterdach, ende Kersdach 't selve geschiede, doch ter plaetsen daer noch geen Kerckelick order en is, sal men eerst Ouderlingen en Diaconen stellen by provisie.

LIIII.

Alsoo de Avont-Gebeden in veele Plaetsen vruchtbaer bevonden worden, soo sal in 't gebruyck der selvere, elcke Kercke volgen het geene

sy achtet tot haerder meeste stichtinge te dienen: Doch soo wanneer men se begeeren soude wech te nemen, sal 't selve niet sonder het oordeel der Classe, mitsgaders der overheid der Gereformeerde Religie toe-gedaen, geschieden.

LV.

In tijden van Oorloge, Pestilentie, dieren Tijd, sware vervolgingen der Kercken, ende andere algemeyne swaricheden, sullen de Dienaren der Kercke de Overheyt bidden, dat door hare autoriteyt ende bevel openbare Vast- ende Bid-dagen ingestelt ende geheyligt mogen worden.

LVI.

De Gemeeynten sullen onderhouden beneffens den Sondag, den Christdach, Paeschdach ende Pinxsterdach.

LVII. *Van der Christelijcke straffe oft forme der Discipline.*

Gelijckerwijs de Christelijcke straffe Geestelijck is, ende niemandt van 't Borgelijcke gerichte ende straffe der Overheyt bevrijdt, also worden oock beneffens de Borgerlicke straffe, de Kerckelicke Censuren nootsaekelijck vereyscht, om den sondaer met der Kercke ende sijnen naeste te versoenen, ende de ergenisse uit der Gemeeynte weg te nemen.

LVIII. *Van der opschorting ende afzettinge der Ministers van haren dienst.*

Wanneer eenigen Minister beschuldiget wort van eene sulcke sonde begaen te hebben, verdienende de straffe der opschorting van sijnen dienst; In desen val sullen die Persoonen, by den welken het beroepen der Ministeren als vooren bestaet, bij een komen, ende naer dat sy over dese saecke naerstig ondersoek gedaan sullen hebben, ende bevindende, dat dese beschuldiging waerachtig is, alsoo dat den beschuldigten overtuyt wort, sullen strax den selven, met advijs des Classis, van sijnen dienst suspenderen, ende dat soo lange, tot dat hy by het oordeel der voornoemde, die hem opgeschort hebben, gevonden sal zijn, dat hy met stichting wederom in sijnen dienst treden mach.

LIX.

Belangende de sonden, de welke de straffe der afsettinge verdienen, zijn dese; namelijk: valsche hartneckige Leere oft Ketterye, openbare Scheurmaeckinge, opentlijke Blasphemien, Simonie, trouwloose verlatinge des dienst, oft indringinge in een anders dienst, meyneedicheyt, overspel, hoererye, dieverye, geweld, gewoonlijke dronckenschap, vechterye, vuyl gewin, ende in somma diergelijcke grove sonden die den Autheur by der Werelt eerloos maecken. Over sulcks wanneer eenigen Minister (d'welck Godtverhoeden wil) eene van dese voornoempde sonden soude begaen hebben, ende 't selve genoeg bleecke, in desen gevalle sullen die Persoonen, bij den welken het beroepen des ministers, als vooren, bestaet, by een komen, ende hem *de facto* van

sijnen dienst stellen: ende in dien daer yet voorviel, waer door dese afsettinge soude belet worden, het ware door ongehoorsaamheydt van den afgesetteden, oft door onachtsaamheydt van den genen dien het Officie der afsettinge toecompt, in sulcken geval sal de Synodus van dese Provincie, met vier Gecommitteerden uyt de Heeren Staten, wesende Lidmaten der Kercke, by een komen, ten eynde sy gesamentlijk kennisse deser sake genomen hebbende, Sententie definitive strijcken, welcke Sententie sal by den voorsz. Heeren Staten (als daer toe geauthoriseert ende gequalificeert zijnde) ter executie gestelt worden.

LX.

Doch desen Artijckel wordt op deser volgende maniere verstaen, dat, wanneer eenigen Minister, openbare Ketterye, als boven, gedreven hebbende, over deze sijne Ketterye leetwesen hadde, nae dat by van sijnen dienst afgeset is, en sal tot het gebruyck van des H. Nachmaels niet toe-gelaten worden, dan met sijne openbare schult-bekentnisse ende wederroepinge voor de Gemeynthe: Evenwel en sal den soodanigen tot den dienst des Woorts niet wederom angenommen worden, dan met ordonnantie van de Synode deser Provincie: Ende sal dese procedure oock gehouden worden omtrent sodanige Ministers, die om eenige van de sonden boven gementioneert, afgeset zijn.

LXI. *Van de afsettinge der Ouderlingen en Diaconen.*

De Ouderlingen ende Diaconen sullen om de selve sonden, als vooren, in de afsettinge van de Dienaren des Woorts vermeld staen, van haren dienst afgeset worden, ende dat by den Kercken-Raedt, met advijs der Classe,

LXII. *Van de gemeyne Discipline.*

De sonden, gaen oft de Leere, oft de Zeden aen. Onder de sonden die de Leere angaen, tegen de ware Leere strijdende, mach men dese navolgende specien tellen, Ketersche Leere, afval van de Christelijcke Religie, ende gemeynschap der Kercke, tegenspreckeinge ende lasteringe Godes, sijns heylig Woorts, ende der heylige Sacramenten, lanckduerig afblyven van des H. Nachmael, kommende ende geschiedende uyt sorgeloosheyte ende verachtlinge van alle goede vermaningen des Kercken-Raets: Ende voorts alle sonden die grouwelick tegens de eerste Tafel der Goddelijcker Wet geschieden.

LXIII.

De sonden tegens de goede zeden, zijn dese; dootslach, overspel, bloetschande, Vrouwen-kracht, ongeoorloofde bywooninge, ende diergelijcke specien van concubinatie ende hoerdom, rooverye, dieverye, straetschenderye, dronckenschap, ende in somma wat daer grovelick strijdt tegens de tweede Tafel.

LXIII.

Dese sonden soo wel tegens de Leere als tegens de zeden strijdende, zijn onderscheyden in heymelijcke ende openbare.

LXV.

Heymelicke sonden zijn, de welke geheel secreet ende niemant bekent zijn, dan Godt, ende de conscientie des genen diese begaen heeft; oft die daer maer ergens binnens huysse geschieden, de welke over sulcks behooren in 't heymelijcke gebetert te worden.

LXVI.

Openbare sonden zijn, de welke ter eerster instantie alsoo geschieden datse der menichte bekent zijn, wanneer die op Mercten, Straten, in openbare Vierscharen, ofte publijcke wachten begaen worden. Item, dewelcke door verachtinge van alle goede vermaningen openbaer worden, oft soodanige criminele misdaden, de welke in haer selven heymelick zijnde, nochtans door klappernye oft anders ruchtbaer geworden zijnde, behoorlijk met getuygen bewesen worden: Insgelijcx sulke sonden, die de Overheden an lijf, oft met eenige andere onteeringe met voorgaende openbare Sententie datelick verwesen, oft daer van remis gegeven heeft.

LXVII.

Beroerende de tweede specie der heymelijcke sonden tegens de rechte Leere, wanneer yemandt in een heymelijcke dwalinge staecke, tegens 't fundament der Christelijcke Leere, ende 't selve van yemandt vernomen wordt, deselve sal sulcks den Minister des Woordts te dier Plaetse andienen, ten eynde sulcx door heymelicke, vriendelicke, ende Christelijcke vermaningen, met alle goede discretie gebetert worde, ende sal den Minister hier in volgen de Trappen van onsen Heere Christo verordineert, *Matth.* 18.

LXVIII.

Noopende de openbare sonden tegens de Leere, sal dese forme der discipline gevolgt worden. De eenvuldige, die met Ketterye verstrickt zijnde, van de Gemeynte Christi wijckt, ende geen afbreuck en doet, alsoo hij niemant verleydet: de Kercken-Raedt sal hem broederlijk vermanen, ende soo hy geen gehoor en geeft tusschen dien tijd ende 't aanstaende Nachtmael, sal hy van den Nachtmale des Heeren gehouden worden. Daer en boven sal den Kercken-Raedt omtrent den selven vele ende lanckduerige vermaningen gebruycken, dewelcke, soo hy obstinatelijck verwerpt, in desen gevalle sal den Kercken-Raedt naer langen tijdt in hare Vergaderinge, met voorgaende advijs der Classe, verklaren, datse hem voor geen Lidtmaet der Gemeynte meer en houden, tot dat hy hem bekeert: welke verklaringe aldus in den Kercken-Raedt gedaen zijnde, sal an den selven, door eenige van den Kercken-Raedt gebootschapt worden, midtsgaders oock den genen die den sulcken kennen ende naar hem vragen. Eyntelick soo men bevindt dat den soodanige in hartneckicheyt voortgaet, ende jae andere verleydet, soo sal men met hem, als hier nae metten verleyders handelen.

LXIX.

Maer belangende de obstinate lasteraers ende afvallige verleyders, men sal tegens hen (naer alle behoorlijke vermaninge an hen gedaen) totter openhare excommunicatie procederen, naer het uytwijzen der voller forme daer van in druck zijnde, welverstaende met voorgaende advijs des Classis, alsoo dat wanneer den Kercken-Raedt metten Diaconen, tot het delibereren van deze nootzakelijke af snijdinge by een sullen komen, daer tegenwoordich sullen zijn eenige van de Magistraet, wesende Lidmaten der Gemeynte, daer toe versocht ende gedeputeert, ende soo de soodanige als vooren voor d'excommunicatie hem bekeert, soo sal 't selve met uytdruckinge sijns naems der Gemeynte aangedient worden.

LXX.

Belangende die heymelijke sonden tegens de zeden van de eerste specie, die alleene Godt ende die conscientie des geenen die se gedaen heeft, angaen, daer over, soo lange die soo verborgen blijven, en heeft de Kerckelijke discipline geen plaetse, ende al warender eenige conjecturen door 't quaet vermoeden, de saecke moet nochtans yemandt blijken: *Quia de occultis non judicat Ecclesia.*

LXXI.

Angaende de ander soorte van heymelijke sonden, als vooren in de beschrijvinge, hier inne sullen de sulcke, die daar af weten, volgen den uitgedruckten Regel onzes Heeren Christi, *Matth.* in het 18. Capittelle. Ende den Kercken-Raedt en sal niet lichtelijk de klachten tegens eenige Persoonen, door onseker geruchten tot hare kennisse komende, annemen, al waren 't oock Persoonen, die daer seyden, dat sij daer af weten, maer men sal hen afvragen, of sij ontrent haren Christelijken Broeder, het officie van de particuliere vermaninge gedaen hebben, ende dat in hare volle leden, seggense daer op neen, men salse over sodanich onbehoorlick angeven berispen, seggense ende bewysende dat ja; den Kercken-Raedt sal voorts handelen naer behooren ende eysch der saecken.

LXXII.

Noopende voorts de eerste specie der openbare sonden tegens de zeden, de welke van de Magistraet alhier niet en worden ordinaerlijk gestraft, als dronkenschap, kijven, dansen, vechten, singen van onbehoorlijke liedekens, &c. Men sal hier inne alle voorsichticheyt ende discrete moderatie gebruyken, in deser manieren; Dat, wanneer sulcx ter kennisse des Kercken-Raedts gekomen is, de selve die soo gesondicht heeft, sal of in haer Collegie ontboden worden ter vermaninge, oft door eenige van den Kercken-Raedt angesproken worden, ende indien die gene, die hem als boven vergrepen heeft, segt dat het hem leet is, belovende beteringe, ende sulcx verklarende in de presentie van de vergaderde Kercken-Raedt, dat selve sal alsoo angenomen

worden, welverstaende dat tot weeringe van soodanich openbaer scandael oft ergernisse, ende contentement der Kercke, soo sal den Kercken-Dienaer 'sdaegs voor het Avontmael des Heeren, of des Sondags voor de bedieninge van 't selve, der Gemeynthe van den Predickstoel angeven, soo sy eenige sagen ter Tafel des Heeren gaen, an de welke sy eenich openbaer scandael, als vooren, gesien hadden, dat deselve den Kercken-Raedt genoeg gedaen hadde, ende dat over sulcx eenen yegelijcken hen daer mede soude te vreden houden, ende hem naerstelick wachten van ergernissen te geven; Maer soo daer yemandt ware, de welke uyt oorsaecke als boven vermaent zijnde, geen teecken der boetvaardicheyt en gawe, waer door hem van den Kercken-Raedt de Tafel des Heeren verboden wert, ende bestont niet tegenstaende, ter Tafel des Heeren te gaen, die sulcke sal met alle heusheyte daer van gehouden worden: Ende soo onder die voorgemelde eenige waren, die vermaent zijnde, metten monde leetwesen beleden, ende nochtans t'elkens wederom vervielen, over de soodanige sal de uysterste straffe zijn, het verbieden van de Tafel des Heeren, tot ter tydt sy hen bekeeren: Daer en boven de soodanige de welke over dese voorgemelde sonden vermaent zijnde, merckelijke verachtinge toechden, Item, de sulcke, die over sonden, niet Crimineel zijnde, heymelijck, geschiet, maer daer nae met de vollen trappen vermaent zijnde, hertneckig blijvende openbaer worden, tegens de soodanige sal den Kercken-Raedt handelen als boven staet, tegens de eenvuldige tot Secten vervoerde.

LXXIII.

Tegens de sulcke dewelke in 't heymelijck Criminele saken zoude gedaen hebben, die naderhand door klappernye in 't openbare compt, alsoo dat ter twee ofte drie Persoonen zyn, die 't selve den Kercken-Raedt andienen, ende 't selve gelijckelijck getuygen, den Kercken-Raedt sal die Persoonen, midtsgaders den beschuldichden hooren. Ende hoewel den beschuldichden blijft by 't loochenen van 't Crimen, soo sal men hem evenwel, om de ergernisse wil, een langen tijdt van 't gebreyck des Heeren Nachmael houden, tot de saecke anders an den dach compt, ende soo dat niet en geschiede, als dan sal den Kercken-Raedt oordeelen, of men hem kan met stichtinge ter Tafel des Heeren toelaten oft niet. Ende soo het gevielde dat dit stuck geheel seker wiert, ende hy het bekende, blyvende nochtans den beschuldichden obstinaet, in de verachtinge der vermaninge, soo sal men tegens hem tot ter openbare excommunicatie voort gaen, naer 't Formulier daer van zijnde.

LXXIII.

Belangende de leste specie der openbare sonden tegens de zeden, die de Magistraet an lijf, oft met eenige andere onteeringe met voorgaende openbare Sententie dadelijck verwesen, oft daer van remis gegeven heeft. Indien de soodanige de vermaninge anneempt ende hem bekeert, soo sal sijne bekeeringe met uytdruckinge sijns naems, der Gemeynthe kennelijck gemaect worden, maer soo hy obstinatelick alle vermaningen verwerpt, men sal tegens hem, midts in den eersten Trap sijnen naem

uytdruckende, totter voller excommunicatie procederen, naer 't Formulier daer van zijnde.

LXXV.

De Dienaers des Woordts, Ouderlingen ende Diaconen sullen onder hen, de Christelijke Censure oeffenen, ende malkanderen van de bedieninge haers Ampts vriendelick vermanen.

LXXVI.

Den genen die uyt een Gemeynte vertrecken, sal een Attestatie oft getuygenisse haers wandels, by advijse des Kercken-Raets, mede gegeven worden, onder den Zegel van de Kercke, of daer geen Zegel en is, van twee onderteykent.

LXXVII.

Voorts sal den Armen, om genocchsame oorsaecken vertreckende, van de Diaconen bystant gedaen worden, naer discretie, mits aenteeckenende op den rugge van hare Attestatie de Plaetse daer sy henen willen, ende de hulpe die men haer gedaen sal hebben.

LXXVIII.

Geen Kercke sal over andere Kercken, geen Dienaer over andere Dienaers, geen Ouderling of Diacon, over andere Ouderlingen ende Diaconen eenige heerschappye voeren.

LXXIX.

In middelmatige dingen, sal men de buytenlantsche Kercken niet verwerpen, die een ander gebruyck hebben dan wy.

LXXX.

Dese voorgaende Articulen aldus by dese Provinciale Synodus van Zeelandt, als tot stichtinge der Kercken goet ende dienstelick gevonden ende besloten, op het wel-behagen der Heeren Staten van Zeelandt, en sullen by geen Kercke oft Classe mogen verandert, vermeerdert, oft vermindert worden.

Ende was onderteekend, Daniel de Dieu *Electus Synodi Praeses*, Philippus Lansbergius, *Assessor*, Johannes Miggridius, *Electus Scriba*.

ACTE van Approbatie der voorz. Acta Synodi zulks die agter deselve gestelt, ende an de Steden ende Classes respectie toe gesonden is.

Die Staten 's Lants ende Graeflickheys van Zeelandt, alsoo wy by eenige Gedeputeerde van wegen die Classes van de Ministers des God-

delijcken Woorts binnen Zeelandt, versocht zijn geweest den seven-thienden Decembris in den Jare 1590 te mogen convoceren ende houden eenen Provincialen ende particulieren *Synodum Zelandiae*, op 't goet beleyt van de Kercken-orderinge ende discipline der Gereformeerde Christelicke Religie. Ende dat ons gelieven soude eenigen nytten onsen te deputeren om daer by ende present te wesen, waer op wy, al cer dien angaende te willen resolveren, hadden begeert by geschriete te sien, die poincten, daer op die voorschreven Synodale vergaderinge diende gedaen: Naerdien die voorsz. Poincten by ons gesien, ende ryperlyk verstaan ende overwogen zijn geweest, ende ten opsien van de gewichtichyot ende importantie van dien, bij ons geconsenteert was den achtlienden der voorschreven Maent Decembris, dat die convocatie van de voorschreve Synodus soude mogen geschieden tot Middelburgh in Zeelandt den eersten Februarii daer anvolgende van den Jare 1591, als wanneer wy yemant van onsent wege souden deputeren, om in de voorschreven Synodo by ende present te wesen, ende die Actien van den selven te helpen dirigeren ende modereren, met expressen verstande, dat die voorsz. Actien ende actitaten van de voorschreven Synodo niet finalick besloten oft uytgegeven en souden mogen worden, voor ende al eer die selve by ons gesien zijnde, souden by ons geaprobeert ende gearresteert wesen: Ende dat ten selven fine by ons gecommiteert waren geweest den ses-en-twintichsten Februarii lest-leden, Meesters Willem Roelsius, ende Caspar van Vosbergen, ter presentie ende overstaen van dewelcke, naer dien by de Gedeputeerden van de voorschreven Synodale Vergaderinge waren geconcipteert ende besloten, op 't goet bevinden van ons, die Acta dien angaende hier vooren transschreven. SOO EEST, dat naer nieuwe beschrijvinge ende rapport by ons gedaen den veerthienden Martii lest-leden, tot agreatie ende approbatie der selver Acten, wijlyuden generalick die selve goetgevonden ende geaprobeert hebben, soo wy doen by desen, sulcx die hier vooren staen geschreven, sonder prejuditie van yder sijne Privilegien ende gerechtigheden. Behalvens eenige bespreken, die wy soo generalick als particulierlyk hebben geconditioneert, daer af een yder die 't selve aangact, mitsgaders die voorschreven Classes respective elck naer sijn belangen, by ons particulier schrijvens als nu mede gewaerschouwt worden, om hun daer nae te reguleren, sonder wederseggen, wesende niet te min onse wille ende meininge, dat dese Acte sullen wesen Provisioneel om naer gelegentheyte ende occurrentie die te mogen veranderen, ende daer toe, of af te doene, als in tijden ende wijlen sal bevonden worden te behooren. Ende op dat alle die Classes ende een yder van de Ministers des Goddelijcken Woorts, eensamentlick die Collegien van de Onderlingen ende Diaconen der Gereformeerde Christelijcke Gemeeynten hun hier naer reguleren, ende voorts hun dragen Politiquelick naer de Ordonnantien, Statuyten, Wetten ende Privilegien van den Lande, nu wezende, oft die inder tijdt noch sullen by ons mogen worden gemaect oft gadvouert. Soo verstaen wy dat alle Ministers, Onderlingen, Diaconen, ende andere de Gereformeerde Kerken dienende, gehouden sullen zijn Eedt te doene van getrouwicheyt, sulcx yder Burger oft Ingesetene schuldich

is te doene voor den Magistraet hunder residentie, die daer toe midts desen worden geauthoriseert: volgende den Formuliere by ons daer toe gearresteert ende hier onder bygevoegt.

Aldus gedaen in 't Hof van Zeelandt tot Middelburgh ter gewoone-
liker Vergaderinge van de Staten 's Landts voornoemt, den seven-
thienden May 1591. Ende naer resumptie eyntlick gearresteert den
veerthienden Septembris des selven Jaers. gearap. P. Rijeke, ^{vt.} Onder
stondt, my present ende was onderteekent, Chr. Roels.

Formulier van Eede te Presteren by den Kercken-Dienaers
van de vier Classes van Zeelandt.

*Dat beloove ende sweere ick den Heeren Staten Generael der Geunieerde
Nederlandsche Provincien, ende particulierlick die Staten van Zeelandt,
ende hare E. Gecommitteerde Raden, mitsgaders die Magistraet dezer
Stede van N. Houw' trouw', ende gehoorsaem te wesen, ende my in
alles te dragen, als een goet ende trouw Onderdaen ende Ingesetene
der voorsz. Geunieerde Provincien, ende een Minister des Goddelicken
Woorts der Gereformeerde Religie schuldig is ende behoort te doen.*

Soo moet my Godt helpen!

Aldus gedaen, goetgevonden ende gearresteert by den Staten van
Zeelandt, in 't Hof aldaer tot Middelburgh, den derthienden
Novembris 1591 gearap. P. Rijeke, ^{vt.} Onder stont, my
present ende was onderteekent, Chr. Roels.

KERKELIJKE WETTEN BIJ POLITIEKEN EN KERKELIJKEN ONTWERPEN TE 'S GRA- VENHAGE.

1591.

Ook de staten van Holland hebben na het vertrek en den dood van Leicester wetten willen vaststellen voor de kerken hunner provincie; maar de ordening, op hun last door eene vergadering van politieken en ecclesiastieken ontworpen, heeft geene algemeene goedkeuring verworven en veel twist gebaar.

Gedurende het bestuur van Leicester is de verstandhouding tusschen de staten en predikanten van Holland er niet op verbeterd. De staten, altijd bevreesd dat de kerk hun over het hoofd wassen zou, zagen hare magt met weêrzin door den landvoogd bevestigd en door hare dienaren in toepassing gebragt. De meeste predikanten, die Leicester als voedssterheer der kerk vereerden, voegden zich in de oneenigheid tusschen hem en de staten aan zijne zijde, en toen hij naar Engeland wederkeerde, strooiden ettelijken hunner onder het volk, of gaven zelfs van den predikstoel te verstaan, „dat men zijne Doorluchtigheid zeer 't onvreede oover de Staaten vertrokken liet: geruchten, die tot outsteltenis der gemeente en oproer strekten.” (Hooft, Ned. hist. XXV, bl. 204).

Daar in dien tijd de zaken des lands toch reeds zoo haghelijk stonden, was het van groot belang, dien onwil der kerkelijken en der gemeenten tegen de staten, zoo mogelijk, weg te nemen. Het werd beproefd, en op beschrijving van Zijne Exc. van Nassau en van den president en raden over Holland, Zeeland en Friesland van 8 Mei 1587, kwamen eenige staatsmannen met Jonkh. Willem van Zuylen van Nyvelt en eenige predikanten met professor Saravia aan het hoofd, op het hof van 's Gravenhage bijeen. Maar in die vergadering, 14 en 15 Mei gehouden, in welke de predikanten hunne groote vrees openbaarden, dat de onderhandeling met de koningin van Engeland afgebroken worden en Leicester niet terugkeeren zou, kwamen vooral ook de grieven aan het licht, die de predikanten op het punt van de religie tegen de staten hadden. Zij klaagden, dat, ofschoon de staten de gereformeerde religie zeiden te handhaven, velen hunner zelden tot het gehoor des woords kwamen en de meesten er gansch geene professie van deden; dat ook propoosten van hen werden gehoord, die tot kleinachting en zelfs tot bespottung der religie en harer dienaars strekten; en dat voor de scholen en de Leidsche academie niet gezorgd, tegen de Luthersehe, Doopsche en Papistische religie geen scherpe wacht gehouden, aan de predikanten, hoeveel klagten er over waren ingediend, te schaarsch onderhoud word uitgereikt,

en men tot nog toe, hoe dikwijls er ook op was aangedrongen, geene vaste kerkordening, in Holland bevestigd, had mogen verkrijgen. Welke pogingen de politieke leden der vergadering ook aanwendden om deze grieven op te heffen, toch eindigden de predikanten met de verklaring, „dat se sich niet konden volkomenlijk gecontenteert houden en lieten hun denken, dat mijn Heeren de Staten niet hadden gedaen in de vorderingen der Religie alsulk devoir als sy hadden kunnen doen” (Bor, XXII, bl. 979—981).

Deze zamenspreking zal de stemming der staten ten aanzien der kerkelijken niet verbeterd hebben, vooral niet, als zij kennis verkregen hebben van de goedkeuring, welke de handelingen dezer predikanten bij de Zuidhollandsche synode verwierven (gehouden te Delft, 25 Aug. 1587, art. 63). Maar weinige weken daarna (2 Oct.) verschenen weder vier predikanten nit naam der Zuid- en Noordhollandsche, ook der Waalsche kerken, bij de staten, om hun den welstand en conservatie des lands en der kerken op het hart te drukken. Zij wijzen op de groote droefheid, die bij de vrome christenen en goede patriotten heerscht over het gevaar waarin het land verkeert, doordien er geene eendragt tusschen hooge en lage regenten bestaat; zij niten hunne bekommernis, dat het loffelijk verbond, met hare majesteit van Engeland en deze provinciën gemaakt, te niet loopen zal, en vermanen ernstig om toeh te zorgen, „dat d'offensie tegen hare Majesteyt en Excellentie niet grooter en worde door eenige voorgewende swarigheyt of door lange ophouden.” Eerst werd aan deze predikanten, als of het niet kwalijk genomen was, zoetelijk aangezegd, dat de staten op hun geschrift zonden letten; maar toen zij eenige dagen op antwoord hadden blijven wachten, zeide hun Oldenbarnevelt, „dat de Heeren Staten wisten 't gene sy-luyden in hare remonstrantie gesyt hadden en noch wel meer daer toe: dat den Staten het welvaren van 't land so wel ter herte gink als hun-luyden en dat sy ook daer in wel voorsien souden sonder haer-luyden. De remonstranten mochten wel na hns keren en laten de Heeren mette sake begaen” (Bor, XXIII, bl. 73 en 74).

Na dit onvriendelijk bescheid verscheen, in antwoord op de remonstrantie der predikanten, een staten-resolutie van 16 October, die gedrukt aan alle steden gezonden werd met last aan de magistraten om haar aan de predikanten over te geven, welke resolutie veel waarheid bevatte, maar ook reden aan de predikanten gaf om te zeggen, „dat men se op hare beleeftde remonstrantie al te onbeleeftdelyk bejegende” (Bor, XXIII, bl. 85).

Ook op de kerkelijke zamenkomsten begonnen de staten scherper toe te zien. Toen de classe van Rijnland tegen den 28sten Augustus 1589 eene particuliere synode binnen Gouda belegd had, en, met overlegging der te behandelen punten, de toestemming der staten, wel wat laat, verzocht, verklaarden de staten bij hun consent, dat die vergadering niet had mogen belegd worden zonder voorafgaand consent van den prins en de staten; dat voortaan al zulke vergaderingen niet meer beschreven, noch gehouden zouden worden, dan nadat zoodanig consent gegeven was; dat op deze en alle volgende synoden geen kennis zou mogen genomen worden van eenige zaken, concernerende de politiek van den lande of de orde van de kerken in 't generaal, en dat, ten einde alles in deze synode daarnaar wierde gedirigeerd, van wege den prins en de staten mr. Gerard van Wijngaerden, lid van den hoogen raad, en Leonard Casembroot, lid van het hof van Holland, zouden worden gecommitteerd, om zich mede te laten vinden te Gouda op de synodale vergadering (Resol. van 24 Aug. 1589, fol. 579).

Nog hebben de staten dien zelfden dag willen toonen, dat het hun ernst bleef, hunne reserven te handhaven, bij de provisionele approbatie der Haagsche kerkordening van 1586 gemaakt; want zij besloten, dat de particuliere heeren en andere personen, die vóór den oorlog regt van nominatie en presentatie der dienaren van de kerken gehad hadden, niet verkort zouden mogen worden, noch gepraejudiceerd bij eenige synodale of classicale vergaderingen, noch anderzins in hun regt van nominatie en presentatie der predikanten; mits

geene predikanten zouden worden aangenomen, dan die bij de classe van de plaatsen te voren zonden zijn geëxamineerd en bevonden gezond in leer en leven. Dit besluit hebben de staten met hunne voorgaande resolutiën van dezen dag opgenomen in hunne lastgeving voor de commissarissen dezer synode, en het verdient opmerking, dat aan die commissarissen op den zelfden datum bijna met dezelfde woorden zoodanig mandaat ook door prins Maurits gegeven is. Het is mogelijk, dat die dubbele lastgeving haar oorsprong genomen heeft *ex turbato illo tempore, quum non semper constaret de juris politici principiis*, en dat de commissie ook van den prins uitging, *quia summum imperium etiam huic mandatum fuit*" (Dr. J. J. Bergsma, *de commissariis politicis*. Utr. 1857, bl. 8 en 40—43, waar deze lastgevingen in haar geheel zijn afgeschreven uit het MS. van het synodaal archief, bevattende: zaaken die in de Zuydhollandse Synoden gediend hebben). Men kan er uit opmaken, hoe de staten nu noodig keurden om alle kracht bij te zetten aan hunne resolutiën, betrekkelijk de kerkelijke vergaderingen genomen.

De commissarissen waren bij de opening der synode tegenwoordig en maakten haar met de lastgeving, van den prins en de staten ontvangen, bekend. Daarna verwijderden zij zich om niet present te zijn bij het lezen van de credentie-brieven der ouderlingen en predikanten. De vergadering evenwel riep hen terug met verzoek om die brieven mede te hooren voorlezen, wijl zij daar dan aanstonds uit vernemen konden, "dat de synode alleen vergadert was tot kerkelijke saeken" (Zie de handelingen dezer synode in het MS. van Cabeljauw). Ook werden zwaarigheden voorgelezen, door de classen tegen de kerkordening ingezonden, maar de vergadering, zich rigtende naar de aanmaning der staten om zich niet in te laten met de orde der kerken in 't generaal, besloot, "alsoo dit niet alleen der Kercken deses Synode ende deser provincie aengaet, maer oock der Kercken inde andere geeueerde provincien, ende overmits men moghelijk niet soo haest tot de gheauthoriseerde ordeninghe soude connen commen, door redenen die verhaelt waren, dat men daeromme de saecke sal laten staen opten tegenwoordigen voet, tot dat de Synode generaal vergadert worde oft andere betere gelegentheyte voocommen sal" (art. 29). Uit de commissie der commissarissen bleek, dat naar het oordeel der staten geene particuliere synode meer mogt gehouden worden zonder hun consent, maar aan de gedeputeerden dezer synode is in last gegeven, den heeren staten aantetoonen, welk oud regt en gebruik der kerken het is, om synodale vergaderingen te beschrijven en te houden, en hen te verzoeken, "de Kercken deses aengaende by haren ghebruycke te laten" (Zie het rapport der gedeputeerden in de volgende particuliere synode van Dordrecht, art. 3 uit bovengenoemd MS. bl. 677), tevens biddende, "daer toe consent te willen dragen, dat het alle jaer eenmael mach gheschieden" (art. 60 van de syn. van Gouda). Wat het statenbesluit betreft aangaande de regten der particuliere heeren tot electie der kerkediens, verklaarden de commissarissen, dat deze synode, zonder iets ten praesjudice der genoemde heeren te doen, wel het een of ander omtrent hun regt remonstreren mogt, en toen werd ook goedgevonden, dat de gedeputeerden der synode de staten zouden remonstreren, "wat schade daer nyt ontstaan soude, dat de electie van de predickanten soude staen aen de particuliere Heeren, gelyck dat alreede in deze synode genoeg voorgeoomen is" (art. 7). Ten slotte zijn de gedeputeerden gelast zijne Exc. en de heeren staten te bedanken, dat zij commissarissen tot deze synode gezonden hadden, "beyde professie van de religie doende ende in Kerckelycke saeken geoefent, ende dat hen believen willen in toecommende tyden daer op regard te nemen" (art. 62).

Uit deze handelingen der synode van Gouda kan men duidelijk zien, hoe zij zorgvuldig vermeed, met de staten in conflict te komen, maar er altijd punten bleven, in welke zij zich naar den zin der staten niet voegen kon. Dit bleek op nieuw, toen in het volgende jaar (28 Aug. 1590) de particuliere synode te Dordrecht gehouden werd.

Het verzoek om die Dordsche vergadering te houden, was geschied zonder overlegging eener behoorlijke lijst der punten en artikelen, op welke die vergadering bijeenkwam, zoo als eene resolutie der staten van Augustus des vorigen jaars dit voorschreef. Maar „omme voor dese reyse alle schandale te verhoeden”, deden de staten Caspar Swerinekhuyzen, predikant te Rotterdam, ontbieden, en ordonneerden hem, hoeveel bezwaar hij er ook in vond, de voorzeide punten over te leveren. Nadat deze geëxamineerd waren, hebben de staten, niettegenstaande de dag dezer vergadering wederom beschreven was zonder consent van zijne Exc. en de staten en tegen hunne voorgaande resolutie, geconsenteerd en geacordeerd, dat de synodale vergadering op den bepaalden dag te Dordrecht zal begonnen worden. Zij voegden er de voorwaarden van vroeger bij, en benoemden tot hunne commissarissen Mr. Nannink van Foreest, uit den hoogen raad, en Gerard Doedesen, uit het hof van Holland (Resol. van 20 en 22 Aug. 1590, bij Bor, d. III, bijvoegsel van authentieke stukken, bl. 8). Bij deze gelegenheid zijn de commissarissen met geene instructie van prins Maurits voorzien geweest. Trigland zegt dienaangaande: waarom hij nu en later is voorbijgegaan, „mach de opmerkende Leser by hem selven bedencken”, maar hij meent, dat anders de tusschenkomst van den prins een beteren loop van zaken zou bevorderd hebben (bl. 709).

Nadat nu de synode van de lastgeving der commissarissen kennis genomen en het rapport der gecommiteerden der vorige synode met de mededeeling van Swerinkhaysen, haren voorzitter, gehoord had, heeft zij eenparig goedgevonden om zekere gewigtige redenen en om inconvenienten die anders zouden mogen ontstaan, dat de staten zullen verzocht worden om aan de kerken de kerkelijke zaken toe te vertrouwen zonder er onderzoek naar te doen, nademaal de synode niet weet, ooit iets anders in hare vergadering behandeld te hebben dan kerkelijke zaken op kerkelijke wijs en alsnog niet anders begeert te doen; en dat den heeren staten audermaal zal gereonstrueerd worden om ten beste te duiden, dat de tegenwoordige vergadering beschreven is zonder breeder consent van zijne Exc. of de staten te verzoeken. Tevens zal verzocht worden, eens en voor altijd consent te willen geven, dat de kerk bij haar gebruik van zoodanige vergaderingen te houden moge blijven. Die interdictie van geene particuliere synode te mogen bijeenroepen zonder voorgaand consent der staten, meent de vergadering, dat uit achterdocht op de predikanten en kerkelijke samenkomsten voortspuit. In andere zaken is ook wel gemerkt, dat de heeren iets tegen de predikanten en hunne handelingen hebben, wat de synode ten hoogste bedroeft. Maar de heeren bedenken misschien niet genoeg, wat der predikanten ambt en plicht is, of hebben betreffende hunne actien kwade rapporten van kwaadwilligen ontvangen. Om dien tegenzin weg te nemen, ware het te wenschen, dat de staten eenigen committeerden, die met de gedeputeerden der synode in communicatie traden over de dienst der predikanten en over alle aangelegenheden der kerkregering. (Zie deze handelingen der part. syn. van Dordrecht in het MS. van Cabelljanw, art. 4, als ook bij Trigland, bl. 707 en 708, en bij mr. C. M. van der Kemp, de eer der Ned. herv. kerk gehandhaafd I, bl. 332—335).

Wat de politieken over het algemeen tegen de predikanten en kerkelijke vergaderingen hadden, was volgens Trigland het volgende. Zij hadden de superstitie van het pansdom wel verworpen, maar verstonden den grond der ware religie nog niet. Velen hunner hielden het noch met de gereformeerde kerk, noch met eenige secte buiten haar. Als zij hunne burgerplichten maar vervulden en zedelijk onder hunne overheden leefden, meenden zij, nevens anderen, van welke religie ook, zalig te kunnen worden. Deze libertijnsche geesten „haten geene religie, geene vergadering soo seer, als de Gereformeerde”. — Zij hadden ook wel bemerkt, dat uit de kerkelijke regering, als zij misbruikt werd, de hoogheid des pansdoms was geworden, en, het misbruik van het gebruik niet onderscheidende, vreesden zij dat, als men wederom eene gespareerde kerkelijke regering toeliet en autoriseerde,

gelijk de kerkelijken begeerden, „diergelijke wederom daer uyt spruyten mochte“. Dan was daar nog een derde kwaad bijgekomen, dat Leicester de herten van meest alle predikanten tot zich getrokken had; en nu er groote vervreemding tusschen hem en de staten gerezen was, „soo alieneerde dat de herten der Regeerders noch te meer vande Kerckelyke, als meenende dat dese te veel van hem hielden, of te seer aen hem hingen, ende alsoo de herten des volcks af-keerigh maeckten vande Wettelycke Regieringhe des Landts“ (Trigland, bl. 714—716).

Bij deze redenen van der staten misnoegen en argwaan, door Trigland genoemd, dient nog gevoegd, dat niet alleen de libertijnen, maar ook vele opregte belijders der hervormde christelijke religie tegen de predikanten en hunne vergaderingen waren ingenomen wegens hun al te grooten ijver om de kerk binnen zeer enge staketsels van leer en belijdonis af te sluiten, terwijl zij daarentegen verlangden, „dat men 't Euangelisch niet moge nitwerpen soo wijd en breedt als eenigzins doenlijk sij“ (Redevoering van Corn. Pietersz. Hooft, bij Brandt, XVI, bl. 322, en Dr. R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, nieuw^e uitg. bl. 306). — De vrees voor de hoogheid der kerkelijken en het misbruik hunner magt was gansch niet denkbeeldig, maar vond haren grond in de handelingen van niet weinige predikanten. Zoo hadden sommigen in Leicester's tijd de beste wethouders in hunne predikatiën als met den vinger aangewezen, het volk tegen hen opgezet en hen in gevaar van lijf en leven gebracht, „niet om dat se in 't stuk van Religie waeren verandert, maer alleen om dat se de saaken der regering niet bestierden na den sin van sommige Kerkelijken“ (Redev. van Hooft, bij Brandt ter aangeh. pl. bl. 328). Trigland kan het zelf niet verzwijgen, dat sommigen verandering van regeerders hebben trachten te maken in de eene en andere stad, bijzonder te Leiden, waar een ouderling is onthald, omdat hij ten dienste van Leicester of de zijnen tegen de regeerders der stad geconspireerd had (bl. 716). — De weêrzin om zich door de kerkelijken te laten beheerschen en het wantrouwen tegen hunne vergaderingen waren al grooter geworden, omdat de consistoriën in de laatste tijden voor een groot deel door vreemdelingen waren bezet, die de ambten zoo veel mogelijk onder zich hielden, vreemde predikanten inbragten, en meest allen, „de noodt wat dringende, ons lichtelijk sonden begeven, of mogelijk den rok geheel omkeeren, gelijk men in andere hoeken des landts meer dan te veel heeft bevonden“ (Redev. van Hooft, bij Brandt, bl. 319).

Daar de zaken nu eenmaal zoo stonden, was het niet te verwachten, dat de kerkordening, onder Leicester tot stand gekomen, door de staten en magistraten gehandhaafd worden zou. De particuliere synode van Dordrecht klaagt dan ook, „dat de Kerckenordeninghe vast bij vele wort verbroken“. En het is zeker een vruchteloos pogen van de synode, als zij besluit, de staten bij goede gelegenheid te verzoeken, dat het hun believe, „de handt daar aan te houden dat de selve bevestight moge worden“ (art. 20). Die bevestiging der algemeene kerkorde was nu al minder te verwachten, wijl het provincialisme na Leicester weder boven kwam en de staten der afzonderlijke gewesten afzonderlijke regeling der kerken binnen hun gebied verlangden. In Utrecht hadden de staten in het vorige jaar (1590) eigenmagtig dergelijke regeling ontworpen en ingevoerd, maar het gansche land wist, welke hevige twisten daardoor waren ontstaan, aan welke nog geen einde was te zien. De staten van Holland, indien zij zoo iets beproefden, konden dezelfde treurige gevolgen verwachten en hadden nu nog minder kans van slagen, dan toen zij de kerkelijke ordonnantie van 1583 ontwierpen. In Zeeland was om dezen tijd (1591) eene provinciale synode geconvoceerd bij autorisatie der staten en ten bijwezen hunner gecommiteerden, maar, zoo als de genoederen thans stonden, hadden de staten van Holland geen hoop, dat eene Hollandse synode hun zooveel gezag in 'de kerkregering geven zou; als zij verlangden. Waarschijnlijk zou die provinciale kerkordening dan op de leest der ordening van Leicester worden geschocid, en die stond hun zeer tegen de borst. Zij besloten daarom een middenweg

te bewaarden, en benoemden ter regeling der Hollandsche kerken eene gemengde commissie uit acht wereldlijke en even zooveel kerkelijke personen zamengesteld.

Het bijeenbrengen van dergelijke gemengde vergadering was niet ongewoon in dien tijd, zoo als blijkt uit de zamenkomst, die in het midden van Mei 1587 op last der staten te 's Gravenhage gehouden was. Misschien had ook de synode van Dordrecht, die voor weinige maanden (28 Aug. 1590) vergaderd was geweest, aanleiding tot het statenbesluit gegeven, toen zij het verlangen uitte, dat «myn Heeren gheweerdigen eenighe te comitteeren met de welcke hare ghedeputeerde over den dienst der predicanten ende alle gelegentheydt der Kercken regeringhe mochten in ghenoechsame communicatie comen» (art. 4).

Het waren uitstekende mannen, die de staten bij expresse acte van 1 Febr. 1591 hadden bijcengeropen. De acht politieken waren: jonkh. Willem van Zuylen van Nyvelt, heer van Heer Aertsberge, Johan van Oldenbarnevelt, heer van den Tempel, advocaat van den lande van Holland, mr. Gerard van Wyngaerden en Johan van Banchem, uit den hoogen raad, Leonard Casembroot en Dirk van Leenwen, uit den provincialen raad, Adriaan van Werestein, pensionaris van Gorcum en Dr. François Maelson van Enkhuizen. De meesten dezer waren, behalve in het politieke, ook in het kerkelijke bedreven. Willem van Zuylen die, als edelman van statigen huize, het eerst wordt genoemd, had den beeten strijd van het begin der hervorming mede gestreden, was reeds in 1568 op de synode onder het kruis, te Wezel gehouden, tegenwoordig geweest, en had ook, even als Casembroot, medegewerkt aan het concept der kerkelijke regeling van 1576. Oldenbarnevelt en Maelson hadden de kerkelijke en politieke ordening van 1583 ontworpen, die toen tot betere gelegenheid was uitgesteld, maar nu de grondslag der nieuwe regeling worden zon. Van Wyngaerden en Casembroot waren zeer dikwijls in kerkelijke aangelegenheden gebruikt, zoo als zij beiden ook nog niet lang geleden, als commissarissen van den prins en de staten, de particuliere synode van Gouda (29 Aug. 1589) hadden bijgewoond, waar zij de goede getuigenis ontvingen, dat zij professie van de religie deden en in kerkelijke zaken geoefend waren. — De acht predikanten waren: Henriens Corputius van Dordrecht, Arnoldus Cornelii van Delft, Johannes Uytenbogaert van 's Gravenhage, Gualterus Roy van Leiden, Jacobus Arminius van Amsterdam, Johannes Damius van Haarlem, Andreas Castricomius van Enkhuizen en Gailholmus Pappius van Edam. Van deze predikanten mag getuigd worden, dat zij tot de oudste behoorden, tot de meest ervaren in kerkelijke zaken, en ook het meeste crediet bij de kerkelijken hadden (Bor., XXVIII, bl. 556). Dit laatste gold toen ook nog van Uytenbogaert en Arminius. In kerkelijke zaken was Cornelii bijzonder bedreven, die dan ook scriba der nationale synode van Dordrecht (1578), praeses der nationale synode van Middelburg (1581), assessor der nationale synode van 's Gravenhage (1586) is geweest, en op de meeste particuliere vergaderingen een voorname plaats bekleed heeft. Desgelijks waren aan den geleerden en algemeenen geachten Corputius onderscheidene zeer gewichtige werkzaamheden opgedragen geweest. Hij had ook de nationale Middelburgsche (1581) en particuliere Haarlemsche synode (1582) bijgewoond, en voerde onder het voorzitterschap van Cornelii op de synode van Gouda (1589) als scriba de pen. Beiden stonden algemeen bekend als ijverige voorstanders van de kerk, die zij met al hunne krachten dienden. In der tijd had Cornelii op de Leidsche remonstrantie nadrukkelijk geantwoord: dat het kerkelijk regiment, gelijk het geestelijk is, ook geheel en onverdeeld bij de herders en opzieners der kerk blijven moet, en dat den politieken geen weg gebaad worden mag tot onbehoorlijke jurisdictie en meesterschap over de kerk (Zie onze blz. 197). Ook Corput behoorde met Cornelii en Damius tot de predikanten, die, te 's Hage met eenige politieken te zamen geroepen, zich niet had laten overreden, dat de staten ten aanzien der religie hun plicht hadden gedaan. Hij was ook de eerste van het viertal gecommitteerden der Hollandsche kerken, die een jaar later een vertoog tot conservatie van land en kerk bij de staten indienden en

met een onheusch bescheid door den advocaat des lands werden teruggezonden. Eevenwel behoorde hij tot de hevigsten niet en wordt zijne loffelijke gematigdheid geroemd (Godgeleerd Nederland van B. Glasius, bl. 306). Ook was Cornelii langzamerhand al rekkelijker geworden en hield hij door de gematigdheid zijns gemoeds de hevigen in hun pligt (Brandt d. II, bl. 55). Geen der overigen schijnt tot de heethoofden behoord te hebben, en de zeer gematigde denkwijze van Uytenbogaert en Arminius is genoeg bekend.

Den 25sten Februarij 1591 kwamen al de benoemde leden te 's Gravenhage op het hof in de kamer der gecommiteerde raden van Holland bijeen, behalve de Leidsehe predikant de Roy, die door ongesteldheid verhinderd was, om aan deze gewigtige werkzaamheden deel te nemen. De taak, die zij te vervullen hadden, was door de staten aldus aangewezen: „omme te samen in besoigne te treden op de saken van de Kercken, en sulks te resumeeën 't concept van de Kercken ordeninge, en 't samenlijk ten beste te helpen adviseeren 't gunt tot dien eynde nodigh en dienstigh wesen sal”, en het doel dat de staten er mede beoogden was, „ten eynde eenparige ordre dies aengaende voortuen binnen den voorschreven Landen mach worden onderhouden ter eeren Godts en ten dienste van den Landen, ende sulks alle misverstaund en oneenighydt cesser en verhoet mogen worden” (Bor, d. II, bijvoegsel van auth. stukken, bl. 9).

Elke zitting werd met het gebed door een der predikanten geopend. Vóór men de resumptie begon, kwam de quaestie ter tafel, bij wien eigenlijk het regt te huis behoorde om kerkelijke wetten en ordonnantiën te maken. Oldenbarnevelt, het woord van wege de politieken voerende, zeide: „nademaal wy alle te gelijk hier zijn als gecommiteert tot dit werk van de heeren staten van Holland en Westvriesland, representerende de H. Overheyt van desen Lande, aen de welke wy ook van ons besoigne rapport moeten doen volgens onse commissie, ware alle dese besoigne te vergeefs, wanneer men niet soude verstaen dat den heeren staten sodanige autoriteyt competeerde”. Hierop vielen aanstonds verscheidene disputen, daar eenige kerkelijken sustineerden „dat het maken van Kerkelijke Wetten en Ordonnantiën niet den Politieken Overheden, maar den Kerkelyken toequam, als eene sake die Kerkelyk was en daarom gehoorde tot de Kerken.” De politieken beweerden daartegen, dat het der christelijke overheid toekwam, en beriepen zich op voorbeelden uit de boeken van het oude verbond. Zij voegden er bij, dat ook de prins van Oranje in 1574 met eenigen der staten van Holland en Zeeland daarmede bezig was geweest, ontkennende de wettigheid der kerkordening, in de synode van Dordrecht buiten het gezag der staten opgesteld. De kerkelyken hielden vol, „dat het approberen maer niet het stellen d'Overheyt toequam en dat in de eerste Christenheyd de Kerken selve Ordonnantien hadden gestelt.” Daarop repliecerden wederom de politieken, dat de eerste christenheid geene andere gelegenheid had en van hare overheid vervolgd werd, maar dat deze kerken onder de bescherming der overheid waren. Zij haalden vele voorbeelden aan van Engeland, Denemarken, de Paltz, Saxon, Brandenburg, van verscheidene rijksteden, ook van Zurich, Bern en Bazel, ja van Geneve zelf, welke kerk onder de gereformeerden de allerzuiverste gehouden wordt, alles tot bewijs dat de christelijke overheid kerkelijke wetten had gemaakt. Er was ook geen reden bij te brengen, waarom de staten van Holland en West-Friesland, die meer dan iemand voor de religie en hare dienaren hadden gedaan, hetzelfde regt niet zouden bezitten en mogen gebruiken. Hier bragten de kerkelijken weder eenige redenen tegen in, zoodat met deze twisten verscheidene sessiën versleten werden. Eindelijk hebben de kerkelijken gezegd, „dat in allen gevallen de Overheyt sodanige Kerkelijke wetten niet behoorde te stellen sonder eerst en alvorens den mond Gods raet te vragen en de Dienaren der Kercke daer op te horen.” Daarop werd geantwoord, „dat dat nu geschiede, mitsdien dese besoigne t'elekemael aengevangen wierdt, met aenroeping des Naems Godts om dese Vergaderinge te willen by sijn met sijnen Geest ende boven dien de tegenwoordige Kerkendienaren daer toe van de Heeren Staten waren

beschreven, om uyt haren monde als Kerckendienaers onderrecht te worden over 't gene den Heeren Politieken van de gelegenthydt der Kercken mochte onbekendt zijn, daer over met malkanderen in vriendelijke communicatie te treden en de Hooge Overigheyt daer na van alles rapport te doen" (Bor, XXVIII, bl. 557, Uytenbogaert, Kerk. hist., III, bl. 82.) Hier is het toen bij gebleven en werd deze quaestie voor vereffend gerekend. Nu werd het concept van 1583 van artikel tot artikel geëxamineerd en er bijgevoegd of afgedaan, tot dat het nienwe ontwerp eendragtelijk was opgesteld, waarbij de opstellers verklaarden, dat zij in deze zaak op de commissie van de staten hadden gebesogneerd naar hun particulier inzicht, zonder anderen van de overheid of de kerken te praedjudiceren. Voorts hebben de vijftien gecommitteerden deze hunne besogne in geschrift aan de staten bij vorm van rapport overgebracht en ondertekend op den 8sten Maart.

In deze handelwijs der staten zien wij, hoe zij volhielden met woord en daad, dat het der hooge overheid toekwam om wetten voor de kerk te maken. Zij handelden niet naar den raad, eenmaal door den prins van Oranje gegeven, om de ordening, door de dienaren der kerk gemaakt te overzien (Onze bl. 118). Zij volgden ook het voorbeeld van 1583 niet, toen de ordening der synode van Middelburg, althans in naam, werd geresumeerd (Ned. arch. voor Kerk. gesch. III, bl. 371—376). Maar zij namen tot grondslag en resumeerden artikelsgewijze of schreven bijna woordelijk af een staatsstuk, dat nooit ingevoerd, noch door de kerk erkend was (Ned. arch. ter aangeh. pl. bl. 336—368). Evenwel schijnen zij, zooveel de zamenstelling der gemengde vergadering aangaat, iets aan de kerkelijken te hebben toegegeven. Het eerste regeringsconcept van 1576 werd alleen door ettelijke politieken op touw gezet (Onze bl. 117). Het tweede van 1583 werd ook door politieken opgesteld, maar, zoo als Uytenbogaert schrijft, ten overstaan van eenige professoren uit Leiden (Kerk. hist. III, bl. 81). Doch nu wordt deze kerkelijke ordonnantie ontworpen door eene bijeengebragte vergadering van evenveel predikanten als politieke heeren.

Dat was echter, naar het oordeel van vele predikanten, niet genoeg gedaan ten opzichte eener kerk, die zich zelfstandig gevormd had en eene gesepareerde, eigen regering bezat. „Want alsoo de Kercken met malkanderen in seekkere ordre, nae den Woorde Godes, gefreden waren en niet anders en wisten of zij hadden eene goede ordeninge, bequaem tot stichtinge ende tot vrede, soo soude 't sich wel geschickt hebben, indien het hare Ed. Mog. belieft hadde, niet eenige particuliere uyt te kiezen, maer den Kercken te ordonneren, eenige uyt den midden van haer te deputeren, om met eenige Gedeputeerde van hare Ed. Mog. op sodanigh een subjeet te treden in vriendelijke communicatie, ende met onderlingh goet verstant sulcx te beramen, als, nae den Woorde Godes, tot de meeste stichtinge van de Kercke ende ruste van de Politie stude kunnen dienen, ende dan daer nae elck een de zijne rapport te doen, opdat niemandt en hadde te klaghen, dat door praedjudicie ofte vooroordeel hem eenich ongheljik ware gheschieft" (Trigland, bl. 704). Baudart had ook reeds vroeger dezelfde opmerking gemaakt, dat die predikanten door de respectieve kerken niet waren genomineerd of geautoriseerd (Memoriën, d. I, b. II bl. 88).

Daarna is de geconcipeerde ordening aan de collegiën van de hooge en provinciale raden gezonden, die haar voor de dienst van het land en de kerk goed en noodig bevonden hebben. Vervolgens is ook het oordeel van de edelen en de steden gevraagd om op de naaste vergadering eene eindelijke resolutie te kunnen nemen; en bij advies van de edelen en het merendeel van de gedeputeerden der steden, is de ordening in eenige punten gerodresseerd, maar vond de finale resolutie vertraging en moeijelijkheid bij de gedeputeerden van Delft, Rotterdam, Hoorn en Medemblik. Daarom is bij die steden nader instantie gedaan en toen met de belofte, „dat vóór het publiceren van de voorschreven ordonnantie de selve geleverd sal worden in de vergaderinge van den Provincialen Synode, ten eynde de selve

des te beter eenpaerlijk magh werden in treyn gebragt" (Bor. d. III, bijvoegsel van auth. stukken, bl. 10). Deze belofte schijnt wederom eene concessie van de staten geweest te zijn, maar de kerkelijken hebben er op geantwoord, dat dit het spannen van den wegen voor de paarden was, "wunt het Kerckelijck advijs behoorde voor te gaen, om daer mede de herten, ende de conscientien van de Vroetschappen wel te onderrechten, op dat sy, wel geïnformeert zijnde nyt den Woorde Godts, te bequamer mochten ghemaeckt worden, om daer op wel ende behoorlijk te resolveren, 't gene den Woorde Godes conform ende dien volgende goet ende stichtelijck was. Want als men de Kercken-ordeninghe eerst den Kercken, ofte den Kerckelijcken vergaderinghen sonda voordraghen, wanneer alle de leden van de H. H. staten daer op waren gheresolveert, wat soude dat anders zijn als de selve den Kercken met Authoriteit, tegen heug ende meugh, op te dringen?" (Trigland, bl. 706).

Als wij op den inhoud van die ontworpen ordening acht geven, bemerken wij spoedig, dat zij bijna in alles met die van 1583 overeenkomt en in enkele opzigten nog verder dan die van de synodale ordeningen afwijkt (Ned. arch. v. kerk. gesch. III, bl. 378). Wij zullen enkele artikelen opnoemen en allereerst dezulken, "daer op men apparent voornamelyck gesien heeft in het drijven van die Kercken-ordeninge."

Het eerste artikel handelt aanstonds over het groote struikelblok dier dagen, over *de verkiezing der kerkedienaars*. De burgemeesters, regeerders en vroedschappen der steden committeren vier personen en bevelen den dienaren en ouderlingen, mede uit hun midden vier personen te committeren, die gezamenlijk de verkiezing doen, en den gekozene aan het collegie van burgemeesteren, regeerders en vroedschappen voordragen. Als de gekozene hun aangenaam is, wordt hij geëxamineerd en, bekwaam bevonden zijnde, aan de gemeente in de kerk voorgehouden. Zoo niemand iets tegen hem weet in te brengen, zal hij met oplegging der handen of anders in de dienst gesteld worden.

Op bijna dezelfde wijs zal de verkiezing ten platte lande geschieden (art. 2) en wordt het patronaat of regt der ambachtsheeren gehandhaafd, wat geene synodale kerkordening, noch het staatsontwerp van 1583 had gedaan, maar nu volkomen strookte met der staten resolutie van 24 Aug. 1589.

De ouderlingen en diakenen moeten ook op gelijke manier als de predikanten gekozen worden (art. 11).

Alzoo zou de verkiezing der predikanten en al de overige kerkeraadsleden voor een goed deel aan de politieken komen, en het is best te begrijpen, dat de strenge ijvernaars voor de zelfstandigheid en vrijheid der kerk daar geen vrede mede hebben konden. Trigland, hun tolk van wat later tijd, zegt dan ook, dat zulke verkiezing van predikanten ongerijmd en schadelijk is. Zij heeft geen schijn van grond in Gods woord, en geeft der overheden de magt in handen, om de verkiezing te doen vallen op zoodanige personen, "als zij begeren ende die prediken sullen gelijk als haer de ooren jeucken, of immers die haer eenichsins weten te faelsoeneren na de humeuren van zoodanige Heeren." Ook vreesst hij, dat deze wijze van verkiezing een middel wezen zal, "om de Predikanten, die of vreesachtich zijn of behoeflich, of begerich nae betere conditien, te maecken tot huichelaren, docude deselve hare spraeck, haer fatsoen, hare leeringhe ende haer doen aenstellen nae de conditien ende humeuren van die Heeren, die haer souden kunnen bevorderen" (bl. 706).

De examinatie der kerkedieneren zal geschieden bij één der professoren in de theologie te Leiden en twee der predikanten, daartoe jaarlijks door de synode benoemd, ten overstaan van twee, door de staten jaarlijks daartoe aangewezen, en van de gecommitteerden der plaatselijke regering en van den heer of ambachtsheer (art. 3). Van examinatie door de *classe* wordt niet gerept, ofschoon de synodale ordeningen en ook het staatsconcept van

1583 (art. 3) aan de classe dat examineren hadden opgedragen. Hieruit blijkt dus, dat de ordonnantie van 1583 zich digter aan het kerkelijk beginsel hield dan deze van 1591. Bij dat examen zal de examinandus ook moeten verklaren, „dat hij wil houden ende naevolghen de leeringhe der heyligher Propheten ende Apostelen, soo als die begrepen is in den ouden ende nieuwen Testamente, ende sommierlijck vervatet in den Catechismo by de Kercken van Hollandt ende West-Vrieslandt aenghenomen.” Dezelfde verklaring werd in het concept van 1583 geeischt, maar de synode van 1586 had *onderteekening* gevorderd (art. 47), *onderteekening* van de *belijdenis des geloofs*. De geloofsbelijdenis scheen bij de politieken niet zoo hoog aangeschreven als bij de meeste kerkelijken, en wat zij ook leert van de dienaren, onderlingen en diakenen, die door wettige verkiesing der kerk moeten gekozen worden (art. 31), stroukte niet te best met de wijze hunner verkiesing, door dit concept voorgeschreven.

De eed, die van de predikanten gevorderd werd, betrof de prediking van Gods woord, de onderwerping aan de kerkelijke ordnantien, de bevordering van de eer en het belang van het land en de gemeente, en eindelijk de onderwerping aan alle politieke regten en ordnantien van den lande, steden en plaatsen hunner dienst (art. 5, 6, 7). Deze eed moest worden afgelegd in handen van den magistraat van steden, van den hoofdofficier van den platten lande, en van de particuliere heeren of ambachtsheeren of hunne gecommitteerden; maar niet in *presentie van den volke*, zoo als het concept van 1583 nog had voorgeschreven. „Geheel streef deze eed aan den magistraat met het kerkelijk beginsel, hetwelk bij de bevestiging van leeraren eene belofte afeischte aan God en de gemeente gedaan; en waar zelfs de tegenwoordigheid van het volk of de gemeente werd uitgesloten, daar stelde men meer en meer de dienaren voor als ambtenaren van den staat, eerder nog dan als dienaren der kerk, of wel de kerk trad hier geheel op als ondergeschikt aan den Staat” (Ned. arch. voor kerk. gesch. III, bl. 381). Hoe het nu ook schijnen moge, dat de staat zoodanige of dergelijke eed eischen mogt, en geen redelijk denkend predikant zwaarigheid behoefde te maken om dien eed af te leggen, het stond den kerkelijken van dien tijd zeer tegen de borst, zóó zelfs, dat de dienaren van Zeeland, hoewel veel eenvoudiger eed van hen gevorderd werd, en zij ook in aangenamer verhouding tot de staten hunner provincie stonden, volstandig geweigerd hebben, dien eed te doen (Onze bl. 305).

Bij de *kerkeraadsvergaderingen* zullen de regeerders van steden of dorpen iemand uit hun mogen voegen, om op alles opzigt te hebben (art. 29). Deze bepaling komt overeen met hetgeen de algemeene synode van 1586 zelve reeds besloten had, dat in den kerkeraad zitting zal gegeven worden aan één of twee leden der plaatselijke regering, om mede te delibereren (art. 34).

De *provinciale synode* zal elk jaar, den tweeden Woensdag na Pinksteren, te 's Gravenhage gehouden worden ten overstaan van gedeputeerden der staten (art. 31). Met deze bepaling voldeed dit concept aan het verlangen der kerkelijken, „dat het alle jaer eenmael mach gheschieden” (Syn. van Gouda, 1589, art. 60).

Van eene *generale synode* is geen spraak. Men beschouwde toen de regeling der kerk als menige andere staatszaak, die ieder gewest voor zich zelf kon en moest afdoen (Dr. R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, nieuwe uitg. bl. 312). Zoo hadden de staten van Utrecht het vorige jaar reeds gedaan. Zoo deed Zeeland thans hetzelfde en zou Groningen weldra ook doen.

Ten opzigte der *censuur* wordt vastgesteld, dat de openbare afsnijding niet dan met consent van de plaatselijke overheid geschieden mag; en als de zaak voor de synode gebragt wordt, zullen de staten er zoo veel gedeputeerden bijvoegen als zij verkiesen. De meerderheid van stemmen beslist. Over de zuiverheid der leer van een kerkedienaar zal de synode alleen het oordeel hebben, of de leer gezond is of niet, blijvende voorts de uitspraak van

afsnijding van zulk eenen dienaar tusschen die van de synode en de voornoemde gedeputeerden (artt. 34 en 35). De goede strekking dezer bepalingen is niet te miskennen; maar de kerkelijken wenschten, dat vooral de kerkelijke tocht geheel aan de kerk bleef, en zij hadden vastgesteld, dat bij afsnijding alleen het advies van de classe zou worden ingewonnen (Synode van Middelburg, 1581, art. 62, en van 's Gravenhage, 1586, art. 69).

De uitgebreide bepalingen op *het huwelijck*, die in de staats-kerkorde van 1583 voorkomen (art. 23—38) zijn in deze niet opgenomen, waarschijnlijk omdat het hof van Holland in der tijd had opgemerkt, dat die konden worden weggelaten, „als geheel concernerende den staet polytycke, ende sulcx beter dyncende ofte vallende in de Ordonnantie van Policie gecmaneert” (Onze bl. 230).

Ook schijnt gelet op het advies van dat provinciale hof, betreffende de *schoolmeesters*, dat ook de particuliere schoolmeesters, *niet gesalarieerd*, zullen gehouden zijn niets te onderwijzen, wat met Gods woord of de gereformeerde religie strijdt; want in art. 39 wordt van deze verpligting der schoolmeesters gesproken, die aangesteld „ofte ghedoocht” worden, en zijn de woorden „die van den Steeden ofte Dorpen eenige gagie sullen trekken,” zooals in het concept van 1583 stond, in deze ordonnantie van 1591 weggelaten.

In deze kerkorde van 1591, art. 10, komt weder dezelfde bepaling nopens *het collegie van studenten te Leiden* voor, die reeds in 1583 was gemaakt, dat namelijk zes en dertig jongelieden aan de Leidsche universiteit op 's lands kosten tot de kerkdienst zouden worden opgeleid. Tot nog toe was daar geen gevolg aan gegeven, en ofschoon ook nu de invoering der kerkordening zwarigheid ontmoette, hebben de staten toch den 6den October 1592 dat *collegium theologicum* gesticht, waar behoeftige theologanten geherbergd en opgeleid zouden worden (Bor., III, bl. 644—658). Hierdoor werd in eene lang gevoelde behoefte voorzien en aan de kerk eene gewigtige dienst bewezen (Trigland, bl. 709). Het is vreemd, dat de ijverars voor de regten der kerk geene bedenking hebben gemaakt tegen de benoeming van den regent dier instelling door de staten. Deze toeh kon grooten invloed uitoefenen op de jongelieden, die zes jaren lang onder zijn opzigt stonden, en hij had het voor een groot deel in zijne hand, zoo als Grotius aan den regent Vossius schreef: *qualis post annos decem aut viginti futura sit his in terris Ecclesia* (Epist. 55, pag. 18). Hadden de staten dat collegium theologicum in 1583 gesticht en onder een gematigd regent gesteld, zouden er zoo veel predikantsplaatsen niet open hebben gestaan voor de broeders uit de zuidelijke gewesten en ware wellicht het Calvinistisch beginsel minder heerschend geworden.

Het is niet tegen te spreken, dat deze kerkordening van 1591 veel bevat wat heilzaam zou gewerkt hebben, als zij ware ingevoerd geweest. Aan de wetteloosheid, waarin de kerken nu verkeerden, en aan de eindeloze geschillen, die daaruit ontsproten, ware dan een einde gekomen. Alles zou meer vastheid en eenparigheid verkregen hebben, en de meerdere magt aan de overheid toegekend in zake van beroep als anderszins kon de aanmatiging en den geloofsijver van vele predikanten betoogeld hebben (Dr. R. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog, nieuwe uitg. bl. 314).

In substantie van zaken verschilt deze kerkordening niet zoo veel, als Trigland meent, van de Zeeuwsche, die hij prijst (bl. 171), en die in deze zelfde maand Februarij in Middelburg door eene synode werd vastgesteld. Indien die Zeeuwsche synode besloot om aan de plaatselijke overheden een deel van het beroepingswerk af te staan, was dergelijke beroepingswijze ook voor de Hollandsche kerken wel te dragen geweest, al was het dan maar voorloopig, als overgang tot meerdere vrijheid van beroeping bij verdere afscheiding van kerk en staat. Het is waarschijnlijk, dat de predikanten der gemengde commissie er zoo

over gedacht hebben, wijl anders het concept zoo «eendragtelijk geraemt» niet had kunnen wezen. Zoo dachten echter alle Hollandsche predikanten niet. Volgens Uytenbogaert zouden de particuliere synode van Zuid-holland, dat jaar gehouden in den Briel, en die van Noord-holland beweerd hebben, «dat men die Predicanten die over dat Concept van Kercken-ordeninghe ghestaan ende het selve gheteeckent hadden, behoorde met ernst te censureren als die den Overheyden te veel toegestaan ende overghegheven, ja het Recht der Kercken (seyden somzighe) vercocht hadden» (Kerckel. hist. d. III, bl. 83). Het is wel waar-schijnlijk, dat sommigen dit zullen gezegd hebben, maar het blijkt niet dat eenige synode zoo geoordeeld heeft. In dat jaar 1591 is ook geene Zuid-hollandsche synode in den Briel, maar in den Haag gehouden; en in de handelingen dier Haagsche, noch in de Noord-hollandsche van Enkhuizen vinden wij eenig teeken van «dierghelijcke hevichheden» (Trigland, bl. 707). Evenmin in de acten der synode van den Briel (1593); en daar die vergadering Arnoldus Cornelii, medevervaardiger van het concept, tot haren voorzitter verkozen heeft, is dit bewijs genoeg, dat zij hem niet heeft willen censureren, als die der overheden te veel toegegeven en het regt der kerk zou vercocht hebben. De synode van Enkhuizen den 3den Julij van dit zelfde jaar 1591 gehouden, heeft niet anders verlangd, dan dat de kerkelijke ordonnantie, zoover zij bij alle steden voor goed mogt worden gearresteerd, niet zou ingevoerd worden, vóór dat zij aan eene provinciale synode gecommuniceerd was en de kerken er op mogten gehoord zijn. Beleefdijk verzocht zij, dat dit door de commissarissen der staten, in hare vergadering tegenwoordig, van de staten uit naam der synode mogt geboden worden. Die commissarissen hebben dat ook minnelijk geoordeeld, en beloofd naar hun beste vermogen alzo bij de heeren staten te doen (art. 5 en Trigland, bl. 707), en ten gevolge van dien hebben de staten dan ook besloten, dat die ordonnantie in eene vergadering van de provinciale synode zal ingeleverd worden, om haar des te beter eenparig in trein te brengen (Bor, III, bijv. v. auth. stukken, bl. 10). De ontvredenheid der kerkelijken schijnt dan niet zoo groot geweest te zijn, of de doorzettende ijver van Oldenbarneveldt zou haar wel overwonnen hebben. Hij zou er ten minste niet voor hebben teruggedeinsd, indien het concept, dat zijn werk heeten mag, de goedkeuring van al de steden had mogen verwerven. Maar hier lag het struikelblok. Delft, Rotterdam, Hoorn en Medemblik, waar men ook Gouda nog bijvoegen mag, konden zich met de ordonnantie niet vereenigen. Zij verstonden, «dat den Kerkelijken al te veel Authorityts in de selve was toegestaan» (Uytenbogaert, III, bl. 83, en de Justificatie van de resolutie enz. bl. 73), maar ook andere redenen «schijnen sommige dier steden tegen de invoering van het concept te hebben gestemd (mr. C. M. van der Kemp, De eer der Ned. herv. kerk enz. I, bl. 340). Welke moeite 'slands advocaat ook aanwendde, hij kon die steden tot de aanneming niet bewegen, zoodat eindelijk bij de edelen en andere steden goudgevonden is, «dat de voorsz. saak sal uytgesteld worden tot betere gelegentheyd, op dat bij gemeyn advys en bewilliging in eene saake van soo grooten gewichte mag worden geprocediert ten meesten dienste van den Lande en bevordering van goede ordre in Kerkelycke saaken (Resol. v. 23 Nov. 1591, bij Bor, III, bijv. v. auth. stukken, bl. 11). «Die geconcepieerde Kercken-ordeninge dan,» om met Trigland te spreken, «bleef voor dien tijt echter de banck leggen, of wierdt aende spijcker gehangen als een vergeten Proees in de saek» (bl. 710). Hij weet echter wel beter, dat zij niet vergeten geworden is, en laat er ook zelf aanstonds op volgen, dat zij weder op de baan is gebracht, om, zoo als hij beweert, de Arminiaansche secte er mede voort te zetten.

Weinige weken vóór de vorige resolutie hadden de staten, ten gevolge eener remonstrantie van de gecommitteerden der Zuid-hollandsche synode, alreede een besluit genomen, waarbij die gecommitteerden hun wensch verkregen en op het punt van examinatie en censuur van predikanten de synodale ordening erkend, en dus van het staatsconcept afgeweken werd. De resolutie van 5 September 1591 luidde aldus:

1. Dat niemand binnen de voorsejde Landen het Predikamt sal mogen bedienen, dan die wettelyk geëxamineert en toegelaten zijn sal, als vooren. (Namelyk zoo als in het voorafgaande verzoek der synodale geëmmiteerden verlangd was).

2. Dat mede d'ongeregelde Predikanten in leer ofte leven onder Kerkelyke Censuren, als boven, onverhindert in ordre voortaan sullen mogen gehouden worden.

3. En dat tegenwoordig alhier binnen den Hage een particulier Synodus sal mogen gehouden worden, ten overstaan van den Heere van Benthuyzen, President, en Leonaart Casembroot, Raad van de Hoven van Hollandt; op gelijke last en commissie als den Commissarissen in de voorleden jare was gegeven.

4. En dat voorts alle jare een particuliere Synodus sal mogen beschreven en gehouden werden ten overstaan en gelijk last om acht te nemen, dat geen Polityke saken aldaar gehandeld worden, noch eenige Kerkelyke Saken de Synode generaal zyn concernerende, en dit alles by provisie, tot dat anders daar in sal wesen geordonneert.

5. Hebben voorts de Staten beloofd en bevolen by desen, op de vordere poincten, soo wel de politie aangaande, als 't Collegie van de Studenten tot Leijden, met al sulke devoir te doen voorsien als tot Gods care, welstand der Kerken en dienst van de Landen bevonden sal worden te behooren. En voorts de saken van de Kerken altijd te doen houden in goede recommandatie." (Kercken-ordeninghen der Gereformeerder Ned. Kercken enz. Delft, 1612, bl. 82—84. Groot Placaatboek, III, Y, fol. 452. Kerkelyk Placaatboek, I, bl. 113—115. Kerkelyk handboekje, bl. 203—115. Trigland, bl. 709).

Uit deze concessie aan de kerkelyken gedaan, kan men duidelyk zien, zoo als mr. A. J. van Beeck Calkoen te regt aanmerkt: *quam ancipiti fortuna certamen inter civilitatis, atque ecclesiae vindices hoc tempore sit actum (Observationes aliquot juris publ. sacri in Hollandia. Utrecht 1830).*

Dit besluit scheen alleen voor Zuid-holland genomen; maar uit het Noorder-kwartier, door hevige twisten, vooral in Hoorn en Medemblik, verscheurd (Uytendogaert, kerk. hist. III, bl. 90—97), gingen klagten op, die aanleiding gaven, dat de staten beslofen om het concept van kerkordening wederom te resumeren en op alles te letten, ten einde de zaken der kerken op een vasten en zekeren voet te brengen. Doch de steden Delft, Gouda, Rotterdam, Hoorn en Medemblik bleven onwillig. Die van Medemblik zoiden zelfs, dat zij geene gemeenschap met deze kerkordening wilden hebben, en die van Hoorn, dat zij geene andere orde in de kerken begeerden dan zij tegenwoordig hadden. Zoodat ten laatste wederom moest besloten worden om het punt, rakende de kerkelyke ordonnantie, alnog in bedenken te houden (Resolutiën v. 5 Maart 1594, fol. 28, v. 12 Sept. 1595, fol. 402, v. 19 Febr. 1596, fol. 107. Bij mr. C. M. van der Kemp, De eer der Ned. herv. Kerk behandhaafd, I, bl. 341—345).

Zoo verliepen zestien jaren met vruchteloze pogingen om de zwarigheden der genoemde steden weg te nemen, en werden van wederzijde oneenigheden bepleit, *quarum decisio propter incertam juris rationem erat difficillima* (Van Beeck Calkoen, l. l. p. 115). In dien tijd sloeg ook de vlam der remonstrantsche en contraremonstrantsche twisten hoog, zéér hoog op, zoodat de staten meenden, om den welstand des lands en de rust der kerk een krachtigen maatregel te moeten nemen. Zij besloten dan, niet eenparig, maar met *meerderheid* van stemmen, *eerst*, dat, waar men dit dienstig en noodig oordeelt, de verkiezing van predikanten, ouderlingen en diakenen geschieden zal naar de ordening in 1591 geconcipeerd, en *daarna*, dat diezelfde ordening niet alleen in de gemelde verkiezing zal gevolgd worden, maar ook in het houden en assisteren van kerkelyke en classicale vergaderingen en andere zaken in de particuliere, kerkelyke en classicale vergaderingen practicablel wezende, en dat een iegelyk in de steden, heerlykheden en dorpen 't zelve zal gehouden wezen alzoo te gehengen zonder eenige contradictie en tegenzeg-

gen (Resolutiën v. Febr. Maart en Aug. 1612. Bij Uytenbogaert IV, bl. 51, en Trigland, bl. 711).

Zoo werd dan de magt, die het concept van 1591 aan de overheden toegekend had, bekrachtigd en iedereen verplicht om zich te onderwerpen, waar de plaatselijke regenten en heeren der heerlijkheden goedvonden die ordening te volgen. Dewijl echter in eenige steden en dorpen door de kerkelijke personen beweerd werd, dat zij van deze ordonnantie en resolutie geen kennis droegen, hebben de staten, bij besluit van 22 December 1615, extract uit de kerkelijke ordonnantie van 1591 met de resolutie van 1612 als anderzins, aan de magistraten, hoofd-officieren, mitsgaders aan de predikanten en classen gezonden, en den daarbijgaanden brief met de volgende aanmaning en strafbedreiging besloten: „Nae alle welke onse Ordinantien ende Resolutien wij hoochnoodich bevinden ende alsnoch verstaen ende ordonneren, dat een yegelyck hem behoort te ghedragen, ende met ernst in den haren te letten, dat daer tegens directelyck noch indirectelyck yet ghedaen en werde. Dat oock jeghens de Contraveuteurs behoorycke correctien, als wederhoorighe van hare wettelycke Overicheyt, gebruykt worden” (Trigland, bl. 720 en 723, Kerkelyk Placaatboek II, bl. 255).

Wij betwijfelen zeer, of het toen nog wel de gunstige tijd kon geacht worden voor zulk een strengen maatregel. De onwil der dissentiërende steden was al hooger gestegen en met dien van andere plaatsen, als Amsterdam, vermeerderd. Ook onder de kerkelijken, zoo als Baudart ten minste zegt, waren zelfs remonstrantsche predikanten, die de kerkorde niet meer voorstonden, en haar slechts *in quantum pro*, maar niet in alle stukken verkozen aan te nemen (Memoriën, d. I, b. II, bl. 88.) De meerderheid der staten en magistraten, wier godsdienstige denkwijs alom in verdenking was gebracht, hadden tegenover zich de streng gereformeerde volksmenigte, die van hare voorgangers leerde, dat die autoriteit aan de overheden in kerkelijke zaken verleend, niet anders was dan „een brugge geleyt om in te voeren de nieuwe Remonstrantsche Leeringhen” (Uitspraak der Noordhollandsche kerken bij Trigland, bl. 283). Waar dan de plaatselijke overheden of de heeren der heerlijkheden de ordening der staten van 1591 wilden invoeren, ontstonden hevige twisten, als te Haarlem (Trigland, bl. 821 en verv.), rumoer op vele dorpen met toesluiten en openbreken van kerken, zoo als in de heerlijkheid van Warmenhuysen (Uytenbogaert, IV, bl. 56), openbaar verzet, outpoortering, verbod van nering, zooals te Oudewater (Trigland, bl. 772), en wat niet al. Het drijven en dreigen van de eene zijde vermeerderde slechts den sellen tegenstand der andere, want de tijd was gekomen, dat men van geen sehikken noch wijken meer wist. Het was een tijd, waarin alles met de grootste hevigheid gedreven werd en waarin een verborgen kracht of drift scheen te heerschen, die ook de wijsste mannen vervoerde (Woorden van Philip van Mornay bij Brandt, d. II, bl. 520). „Daer en tusschen liepen de Kerckelycke saecken meer en meer over stuyr ende en konden door de nu verhaalde provisionele Resolutien niet werden gheremedieert” (Uytenbogaert, IV, bl. 52). Eindelijk scheen geen redmiddel meer mogelijk te zijn, dan de nationale synode, van welke men hoopte, dat zij, behalve de twisten over de leerpunten, ook die over het bestuur der kerk vereffenen zou.

De kerkenordering van 1591 vindt men in de Kercken-ordeninghen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken, Delft 1612, bl. 85—; bij Bor, d. III, b. XXVIII, bl. 557—; in het Groot Placaatboek III, V, fol. 452—; Kerkelyk Placaatboek II, bl. 256—; Compendium der kerkelijke wetten van Vriesland enz. Leeuwarden 1771, bl. 388—. Gedeeltelijk in de Kerk en de Staat enz. van W. Broes, IV^b, bl. 393—.

Wij geven hier afdruk der kerkordering, zoo als zij gevonden wordt in de even genoemde kercken-ordeninghen in 1612 te Delft gedrukt.

KERCKEN-ORDENINGHE

gemaect by eenighe Politijcken ende Ecclesiastijcken inden Haghe,
in Februario Anno 1591.

Achtervolghende de commissie vande Heeren Ridderschap, Edelen, ende Steden van Hollant ende West-Vrieslandt, representerende de Staten vanden selven Lande, in date den eersten Febr. des jaers 1591. hier nae van woorde tot woorde gheinsereert. d'Edelen ende Ghedeputeerden vande Steden van Hollandt ende West-Vrieslandt geresumeert hebbende de Kercken-ordeninghe die inden jare 1583 was gheconcipteert: Hebben verclaert, goet ghevonden ende gheresolveert, dat ten eynde een eenparighe ordre, dies aengaende voort-aen binnen den voorschreven Lande mach worden onderhouden ter eeren Godts, ende ten dienste vanden Lande: ende over-sulcx alle misverstant ende oneenicheyt cesserer ende verhoedt mogen worden, den 25. deser Maent alhier inden Haghe sullen compareren, om te samen in besoigne te treden op de saecken vande Kercken, en sulcx te resumeren t'voorschreven concept vanden Kercken-ordeninghe, ende t'samentlijcken ten besten te helpen adviserer, op 'tghene tot dien eynde noodigh ende dienstigh wesen sal, ende den Staten van alles te doen rappoort: Jonckheer Willem van Suylen van Nyvelt, d'Advocaet vanden Lande, Mrs. Gerard van Wijn-garden, ende Johan van Banchem, uyten hooghen Rade: Leonard Casenbroot, ende Dirck van Leeuwen uyten provincialen Rade: Adriaen van Weresteyn, ende D. Franchois Maelson, Henricus Computius van Dordrecht, Arnoldus Cornelij van Delff, Joannes Wienboomgaert uyten Haghe, Gualterus Roy van Leyden, Jacobus Arminius van Amsterdam, Joannes Damius van Haerlem, Andreas Castricomius van Enckhuysen, ende Guilhelmus Puppis van Edam, die daer toe te saemen ghecommiteert zijn om t'samentlijk, ofte by absentie van eenighe der selver, by het meerendeel van henlieden in voorsz saecke te besoigneren. Alle welcke persoonen, ten sijne als voren, metten eersten sullen beschreven worden. Ghedaen inden Haghe onder t'zegel van de Staten voornoemt hier op ghedruckt, den eersten Februarij 1591. Onder stont gheschreven: Ter ordinantie vande Staten, en was onderteekent C. de Rechtere. Ende t'zeghel der voorsz Staten in rooden Wass daer op ghedruckt. Hebben de voorsz Ghecommiteerden alle te samen (uytghesondert Gualterus de Roy Kercken-dienaer tot Leyden, die overmits zijne indispositie niet en is ghecompareert gheweest) naer verscheiden vergaderinghen, t'samen-spreckinghen, beradinghen, ende onderwijsinghen, eendrachtelijcken voor een goede ordre inde Christelijke Kercke der voorschreven Landen goetgevonden, het concept, van de Kerckelijke ordinantie. Sulcx hier na volght:

De Ridderschap, Edelen ende Steden van Hollandt ende West-Vries-landt, representerende den Staten vanden selven Landen: allen die dese teghenwoordighe sullen sien ofte hooren lesen salayt. Alsoo de Christelijke Overheyt toestact voor al goede sorghe te dragen dat de leeringhe des heyligen Euangeliums onses Heeren Jesu Christi in alle suyverheyt de Ghemeente werde voorghedraghen, ende dat de Christelycke Kercke in goede ordre ende politie werde onderhouden: t'welck niet en mach gheschieden, ten zij datter seeckere regulen ende ordinantien worden voorghestelt, daer uyt een yeghelijck weten mach hoe hy hem in zijn Ampt, beroepinghe ende leven sal hebben te draghen. Soo ist, dat wy, om hier in te voorsien, ende ten eynde de Kercke van Hollandt ende West-Vrieslandt met goede eendracht ende correspondentie op eenen eenparighen voet werden gheregeert: ende datter gheene abuysen ofte scheuringhen in en crnypen, maar dat hem de Ghemeente meer ende meer om de suyvere Leer des heylighen Euangeliums aen te nemen, magh begeven. Ende hier op eerst ende al vooren ghehadt t'advijts vande President ende Raden vanden hooghe ende provincialen Raden, mitsgaders van verscheiden Kercken-dienaers vanden voornoemden Lande. Ende insonderheyt ghelet op de gheleghentheyt des jeghenwoordighen tijts, by provisie ende tot dat bevonden sal worden anders te behooren, ende sonder nochtans eenighe buyten-Lantsche Kercken te misprijzen ofte prejudiceren, al ist dat die in middelmatighe dinghen eenigh ander ghebruyck moghen hebben: ghecordineert ende ghestatueert hebben, ordineren ende statueren by desen, dat over al inden Lande van Hollandt ende West-Vrieslandt inde bedieninghe des Woordts Godts ende andere Kerkelijcke saecken, ofte daer van dependerende, onderhouden ende achtervolgt sullen worden de pointen ende artijckelen hiernaevolghende.

Verkiesinghe vande Kercken-dienaren binnen de Steden.

1. Eerst soo wanneer inde Steden eenighen Dienaer des Woordts Godts sal ontbreecken, sullen de Burghemeesteren, Regeerders, ende Vroetschappen der selver Steden committeren vier persoonen, die sy daer toe alder-bequaemste sullen verstaen. Ende sullen de Burghemeesteren, Regeerders, ende Vroetschappen voorschreven den Dienaren des Woordts Godts, ende Ouderlinghen der Kercken inde selve Steden bevelen, mede uyt den haren vier persoonen te committeren, die ghesamentlijk naer voorgaende Ghebeden ende ondersoek dies aengaende by hen lieden te doen, procederen sullen tot verkiesinghe van alsulcken persoon, ofte persoonen als hen goetduncken sal, tot den voorseyden dienst van noode, nut, ende bequaem te zijn: Ende deselve hare verkiesinge alsdan voordragen het Collegie vande voornoemde Burghemeesteren, Regeerders, ende Vroetschappen. Ende indien de gedaen verkiesinge den selven aengenaem is, sal den verkoosen persoon inder maniere navolgende geexamineert werden, ende soo verre hy bevonden wort bequaem, ende ghenoeghsaem van Godt begaeft te zijn, sal hy den Ghemeente inde Kercke voorghehouden worden. Ende indien binnen veerthien daghen daer nae niemant hem en openbaert, die eeni-

ghe redenen weet voor te brengen, daeromme men hem niet en behoorde t'ontfangen: sal hy tot den voornoemden dienst met oplegginghe der handen ofte anders, nae de wijze van een yghelijcke Kercke, aenghenomen ende inde bedieninghe vanden voornoemden dienst ghestelt worden. Maar soo verre de voorschreven Burghemeesteren, Regeerders, ende Vroetschappen verklaren de voorseyde verkiesinghe henlieden niet te behaghen: sullen de voorseyde ghedeputeerden ende in de maniere als voren tot nieuwe verkiesinghe van eenighe andere procederen.

Verkiesinghe vanden Kercken-Dienaren ten platten Lande.

2. Ende soo wanneer inde Dorpen eenighen Dienaer des Woordts van nooden sal wesen, sullen de Hooft-Officier metten Schout ende Gherechte aldaer vier persoonen uyten Parochie, die sy daer toe alderbequaemst vinden, committeren; Die met drie Dienaren uyten Classe van dien quartiere met een Ouderling vande Kercke, ofte daer gheen Ouderlinghen en zijn, met een vierde Dienaer vande voorseyde Classe ghesamentlijk tot verkiesinghe van een bequaem Kercken-Dienaer sullen procederen, ende den selven behoorlick doen examineren, ende daer nae der Ghemeente inde Kercke doen voorhouden, omme 't selve inde manieren als voren ghedaen, den verkoren Dienaer inden dienst aenghenomen, ende sulcx als vooren gestelt te worden. Ende aengaende de Parochien ende Kercken daer van particuliere Heeren, ofte Ambachtsheeren recht van gift der Kercken hebben, ende daer van in dadelijk gebruyck zijn: De selve Heeren ofte Ambachtsheeren sullen uyt hare Heerlijckheden ofte Ambachtsheerlijckheden daer 't selve valt, committeren vier persoonen, die sy daer toe bequaemst verstaen: De welke met drie Dienaren vande Classe van dien quartiere, ende een Ouderling vande Kercke, ofte daer gheen Ouderlinghen en zijn, met een vierde Dienaer vanden selven Classe, ghesamentlijken tot de verkiesinghe van een bequaem Kercken-Dienaer sullen procederen. Ende 't selve gedaen zijnde, sullen die den voorsz Heeren ofte Ambachtsheere presenteren. Ende indien hen de verkiesinghe behaeght, sal gheexamineert, de Ghemeente voorgehouden, ende inden dienst ghestelt worden, als voren verhaelt is. Maer soo verre hy verclaert dat hem de verkiesinghe niet en behaeght, sullen de voornoemde ghecommitteerden inder maniere als voren tot nieuwe verkiesinghe van eenighen andere procederen. Ende sal yghelijcke Classe alle jaers vier Kercken-Dienaren onder henlieden deputeren, die, alst van noode sal wesen, over de voornoemde verkiesinghe sullen staen, sonder dat de voorsz verkiesinghe gheretardeert sal worden deur absentie van yemanden der voornoemder ghecommitteerden, daer toe van te vooren gheinsinueert zijnde. Welcke insinuatie by den Hooft-Officier, ofte den Heere, ofte Ambachtsheere binnen den tijd van twee maanden sal moeten gheschieden, nae dat de Kercke van een Dienaer sal wesen onvoorsien.

Vande Examinatie der Kercken-Dienaren.

3. De voorsz Examinatie sal ghedaen worden by een vande Profes-

seurs der heyligher Theologie inde Universiteyt tot Leyden, wesende van Nederduytsche spraecke, ende twee Kercken-Dienaren, die daer toe jaerlycx by de Synodale vergaderinghe sullen worden ghecommitteert, ten overstaen van twee by ons jaerlycx te committeren, ende insghelijcx vande ghecommitteerden vande Burghemeesteren, Regeerders ende Vroetschappen vanden Steden, ende vande Hooft-Officier, Schout ende Gherechte vanden Dorpe, den Heere ofte Ambachts-heere respectieve die over de verkiesinghe ghestaen hebben, ofte eenighe van haer lieden, indien sy lieden daer by begheeren te comen. Ende sullen de voorgenoemde gecommitteerden tot d'examinatie den vercoren Dienaar naerstelijck ondersoecken in tweederley manieren: Eerst, of hy goede ende gherechte kennisse ende ghevoelen heeft vande heylighe Schriftuere, ende of hy bequaem ende souffisant is om de selve der Gemeente, tot opbouwinge van Godes Kercke, voor te houden. Tot welcken eynde men hem sal doen tracteren ende uytleggghen alsulcke passagien vande Schriftuere, ende leeringen als men hem sal voor houden, hem ondervraghende op seekere poincten vande Leer, ende hem doende wederleggghen de argumenten die de vyanden der waerheyt ghewoon zijn daer teghen te werpen. Ende om te verhoeden dat de ghene die beroepen wordt niet en zy van eenigh quaet ghevoelen, sal van nooden wesen hem te doen verclaren, dat hy wil houden ende navolgen de leeringhe der heyligher Propheten ende Apostelen, soo als die begrepen is inden ouden ende nieuwen-Testamente, ende sommierlijck vervatet inden Catechismo by de Kercken van Hollandt en West-Vrieslandt aenghenomen. Ende ten tweeden sullen de gecommitteerden voornoemt, naerstigh ondersoek doen op zijn voorgaende leven: of hy is van goeden zeden, ende hem onberispelijck heeft ghedragen, volghende den reghel daer van voorghestelt by den heylighen Apostel Paulo in d'eerste Sendtbrief aen Tim. 3 cap, ende aen Titum 1 cap. Wel-verstaende dat de ghene die eens geexamineert, ende op de ghedaen examinatie tot den Kercken-Dienst gheadmitteert is, ende daar van goede ghetuyghnisse brengt, van nieu niet gheexamineert sal worden, ten ware by den gecommitteerden op de verkiesinghe anders werde goet ghevonden.

Vanden Eedt der Kercken-Dienaren.

4. Alle Kercken-Dienacs sullen int aennemen vanden dienst ghehouden wesen te sweeren aen handen vanden Magistraet vande Steden, Hooft-Officier vanden platten Lande, Particuliere Heeren, ofte Ambachts-heeren respectieve, ofte hare ghecommitteerden: Eerst, dat sy Godts Woordt ende Euangelium oprechtelijck ende ghetrouwelijck sullen leeren ende Predicken, tot opbouwinghe der Kercken, daer aen sy hen hebben verbonden, sonder eenighe nieuwe, ende van te voren by der Kercke niet aenghenomen, leeringhen den volcke voor te draghen: ende dat sy hare leeringhen niet en sullen misbruycken tot hare particuliere affectien, ofte om yemant daer door te behagen: maer dat sy alle de selve met een oprechte consciencie sullen rechten tot de glorie Godts, ende meeste stichtinghe van zijne Ghemeente.

5. Ten tweeden, dat sy sullen onderhouden deze Kerckelijcke ordi-

nantie, ende hem daer inne ende in alles anders wel ende ghetrouwelijck quijten, sulcx als goede ende ghetrouwe Kercken-Dienaers toe staet, ende behooren te doen.

6. Ten derden, dat sy in alles de cere, ende meeste oorbaer vanden lande ende insonderheyt vande plaetse haerder residentie sullen soecken te vorderen, ende nae haer vermogen haer beste doen, dat de Ghemeente in goeden Pays, ende eendracht mach blijven: ende dat sy haren dienst niet en sullen sonder wettelijke oorsaecke verlaten, soo in tijden van teghenspoet, als van voorspoet, t'zy dan om Pays Oorloghe, Peste, ofte andersins.

7. Ende ten laetsten, dat sy hen sullen onderworpen houden alle politieke Rechten ende Ordinantien vanden Lande, Steden ende plaetsen haerder diensten, ende dieshalven een yghelijck goet exempel gheven van der Magistraet in alles ghchoorsaem te zijn, voor soo veel haren dienst sal toe draghen, ende sonder daer door te verminderen hare vrijheyt om Godes Woordt vrijmoedigh te moghen vercondigen.

8. Ende sullen de Kercken-Dienaers als sy, in eenighe Steden ofte plaetsen op den voorsz eedt ontfanghen zijn, voor hen ende hare kinderen ghehouden worden als Burghers ofte Poorters der selver Steden ende plaetsen, ende over sulcx alle Steden-Rechten ende vrijheden der selver mede ghenieten.

9. Ende en sal niemant hem moghen onderwinden het Ampt van eenen Kercken-Dienaer, sonder als voren verhaelt is, verkooren, ghexamineert ende gheadmitteert te zijn.

Van 't Collegie der Studenten tot Leyden.

10. Ende ten eynde men tot allen tijden bequame persoonen magh vinden, diemen tot bedieninghe der Kercken van Hollandt ende West-Vrieslandt sal moghen beroepen, sal voortaan tot costen van 't Ghe-meene Landt inde Universiteyt tot Leyden, ten langsten voor den tijt van ses jaren achter een volghende, onderhouden worden een ghetal van ses ende dertich jongheren, diemen uyt de grammaticale Schole sal verkiesen, ende by ghetuyghnis van haer lieder school-Meesters, ende anders goede hope van voortganck sullen gheven: Welcke aldaer gheduerende den voorseyden tijdt in studio literarum ende Theologie ghehouden, ende tot bedieninghe der Kercken gheoeffent sullen worden: om haer lieder studium volbracht zijnde, uyt de selve bequame Kercken-Dienaers verkoren te moghen worden, daer, ende alsoot van noode sal wesen. Wel-verstaende dat alle de selfde jongheren door t'ghe-heele Lant ghemeen sullen wesen. Ende dat yghelijck van hen lieden gheschiedt sal moghen worden ter plaetse, daer hy nae de gaven hem ghegheven bevonden sal worden best te dienen. Ende sullen altijds in plaetse vande afgaende ende beroepene jonghers, 'andere worden ghesubstitueert, verkoren, ende versocht, volghende d'ordinantien daer van zijnde, ofte noch te maecken.

t' Stellen van de Ouderlinghen ende Diaconen.

11. d'Ouderlinghen ende Diaconen sullen alle jaers ghestelt worden,

sulex als hiernaevolgt. Te weten, dat inde Steden op ghelijcker wijze als hier voren int eerste Artijckel is verhaelt, Burghemeesters, Regeerders, ende Vroetschappen vier personen, die sy daer toe alderbequaemst houden, zullen comiteren, ende voorts bevelen den Kercken-Dienaers ende Ouderlinghen aldaer, oock vier uyt den haren te deputeren, die ghesamentlijk zullen verkiesen een derdendeel meer personen uyt de ghequalificeerste van de Christelijke Ghereformeerde Religie, tot Ouderlinghen ende Diaconen, als de ghesteltenisse vande Kercke vereyschen sal, daer uyt, Burghemeesteren, Regeerders, ende Vroetschappen voornoemt het nootelijke getal sullen kieseren, de welke daer nae inde Kercke nae't gebruyck der selven de volcke voorghestelt sullen worden. Ende soo daer teghens inde veerthien daghen gheen weder-segghen ghedaen wort, sullen inden Dienst ghestelt worden, als hier boven vande Dienaers gheseyt is. Ende sal alle jaers alleenlijk d'een helft vande selve verkoren Ouderlinghen ende Diaconen verandert worden. Dies sullen de ghene die twee jaren ghedient hebbende afgaen, binnen twee jaren daer nae niet weder verkoren worden, ten ware sy ghewillighlijk daer in consenteerden, ofte dat het cleyn ghetal vande Ghemeente anders vereyschte. Ende ten platten Lande sal bij ghelijcke vier ghecommitteerden vanden Hooft-Officier, Schout ende Gherechte, Item den Kercken-Dienaer ende een Ouderlingh aldaer, met twee andere Kercken-Dienaers vande Classe van dien quartiere, de verkiesinghe vande nootelijke Ouderlinghen ende Diaconen jaerlycx ghedaen worden, de welke de Ghemeente voor ghedraghen, in dienste ghesteld, ende verandert sullen worden als voren. Ende ter plaetse daer particuliere Heeren, ofte Ambachts-heeren regt van gifte der Kercke hebben als voren, sal de deputatie vande voorschreven vier personen by den selven Heeren, ofte Ambachts-heeren, ofte by hare ghecommitteerden ghedaen werden, ende sal aldaer een derdendeel meer als het noodlijck ghetal verkoren ende aen den selven ghepresenteert worden, om daer uyt het noodlijck ghetal te kieseren, als voren in regard van Steden gheseyt is.

Vander Ouderlinghen beloften.

12. De voornoemde Ouderlinghen sullen ghehouden wesen te beloven, in de Kercke, voor den volcke, dat sy goede opsicht sullen nemen, dat de Dienaren met hare mode hulpers, ende de Diaconen haer lieder bedieninghe wel, ende getrouwelijck waer-nemen: Dat sy sullen daer op letten, dat alle schandalen ende erghernissen naer haer vermoghen werden wech-ghenomen, ende dat alles inde Kercke ende bedieninghe des Woordts met goede orde werde aengherecht; ende dat sy hen voordts in alles sullen reguleren achter volghende t'Woordt Gods, ende dese Kercken-ordeninghe.

Vander Diaconen beloften.

13. Inghelijcx sullen de voornoemde Diaconen ghehouden wesen te beloven inde Kercke voor den volcke, dat sy de Aelmoessen naerstelijck sullen versamelen, ende de selve ghetrouwelijck, ende vlijtelijck nae

den eyschs der behoefighen, met ghemeenen advijse uyt deelen: ende dat sy wel sullen toe-sien dat d'Aelmoessen by niemanden en worden misbruyckt, ende alles sullen doen dat goede ende ghetrouwe Diaconen toestaet.

14. Ende tot goede beleydinghe van haer Ampt sullen sy alle Weken eens vergaderen. In welke vergaderinghe soo om de Ghebeden te doen, als om hare Actien te helpen dirigeren, hem een Dienaer sal vinden.

15. Sullen mede de voorschreven Diaconen gehouden wezen, ten minsten eens s'jaers van haer lieder administratie goede rekeninghe te doen, voor den Kercken-Raet, ten overstaen vande ghedeputeerden vanden Magistraet, ende een yghelijck vande Ghemeente die begeeren sal daer by te comen, tot sulcken tijde als hen by de Magistraet ende Kercken-Raet gheordineert sal worden.

Vanden Doop.

16. Dat t'verbont Godts aen den kinderen bezeghelt sal worden metten Doop inde openbare verzamelinghe als Godts Woordt ghepredickt wordt, soo haest als men de bedieninghe des Doops selfs hebben can. Doch dat ter plaetsen daer niet soo veel Predicatie ghedaen en worden, eenen sekeren dagh, ofte twee inde Weke verordonneert sal worden, om den Doop extraordinarie (des versocht zijnde) te bedienen, wel-verstaende dat t'selfde sonder Predicatie niet en sal gheschieden.

17. De namen vande Ghedoopten, mitsgaders der Ouderen (zoo veel moghelijk is.) Item den tijdt des Doops sullen by den Dienaren in een seecker Register worden geteeckent, t'welck inde Kercke bewaert sal worden.

18. d'Ouders vande kinderen die ten Doop ghepresenteert sullen worden, mitsgaders de ghetuyghen (indien daer eenighe ten Doop sullen comen) sullen ter vermaninghe vanden Dienaer verclaringe doen dat hoe-wel onse kinderen in sonden ontfanghen ende gheboren, ende: daerom alderhande ellendicheyt, ja de verdoemenisse selve onderworpen zijn, datse nochtans in Jesu Christo gheheylicht zijn, ende daerom als Lidtmaten zijnder Ghemeente behooren ghedoopt te wesen: Dat sy de leere die int oude ende nieuwe Testament, ende inde Articulen onses Christelijcken Gheloofs begrepen is, ende dien conform gheleert wort, bekennen de waerachtighe ende volcomen leere der salicheyt te wesen: ende dat de Ouders beloven sullen de kinderen, als sy tot haeren verstande comen, daer in nae haer vermoghen te onderwijsen.

Van't Avontmael des Heeren Iesu Christi.

19. Het Avontmael des Heeren sal nae de instellinghe Jesu Christi gehouden worden, ende dat alle twee Maanden eens, ofte ten minsten viermaels int jaer, naer voorgaende verclaringe daer van inde Kercke te doen.

20. De jonghe lieden beneden de achthien jaren, ende alle de ghene die binnen twee jaren metter woone binnen de Stede, ofte plaetse haerder residentie zijn ghecomen, hen willende begheven ten Avontmale des

Heeren, sullen voor d'eerste reyse goets tijds van te voren hen vinden by een vande Kercken-Dienaers, om vanden selven inden geloove onderrecht te worden, ende hen bekend te maecken respective. Ende andere boven de achthien jaren out zijnde, die sulke onderrechtlinghe inden gheloove mede begheeren, sullen hen oock tot ghelijcken eynde by een vande Kercke-Dienaers vinden. Ende alle andere hen ghenoech onderrecht houdende, sullen t'selve een vande Kercken-Dienaers verwittighen, ofte doen verwittighen, mede voor d'eerste reyse. Ende sullen alle tesamen inde Predicatie die tot de voorbereydinghe des Avontmaels ghedaen sal worden, hen vinden, om met den anderen de generale be-lijdenisse des Gheloofs by monde vande Kercken-Dienaers te doen. Ende sal niemandt vande tafel des Heeren af ghehouden worden, dan de ghene die inde voorseyde onderrechtlinghe vanden Kercken-Dienaers, ofte om eenighe openbare ergernisse, ofte ander letsel by den Kercken-Dienaers ende Onderlinghen gheseyt sal worden daer mede voor een tijt noch op te houden.

Van de Feest-daghen.

21. Ende en sullen inde voorschreven Landen boven den Sondaghen gheen andere ordinaris Feest-daghen ghehouden worden: als Jaersdagh, een dagh naer Paesch-dagh, Hemelvaerts-dagh, een dagh naer Pinxterdagh, Kers-dagh ende een dagh daer naer.

Van Bidt ende Vast-daghen.

22. Dat in tijden van Oorloghe, Pestilentie, dieren Tijt, sware vervolginghe der Kercken, ende andere algheemeene swaricheyden, Bidt ende Vast-daghen by der Overheyt verordonneert sullen worden: ende dat ten selfden tijde een yghelijk hem wachten sal, ghedurende de Predicatie, in eenighe herberghe te comen, ofte yet zijn ambacht ofte coopmanschap aengaende te hanteeren.

Vande Psalmen.

23. Datmen in de Kercken ghebruycken ende singhen sal de 150. Psalmen Davids, de thien Gheboden, de Lofsanghen Sacharie, Marie ende Simeonis, het Gheloove ende Vader onze, ende anders geen ghesanghen.

Van't Houwelijcken.

24. Ende aengaende de maniere van het celebreren vanden Houwelijcke, mitsgaders de graden van maeghschap, ende swagherschap, binnen de welke verboden is houwelijcken te contraheren: sullen de Magistraten, Kercken-Dienaers, ende alle inghesetenen van Hollandt ende West-Vrieslandt, respective, hen reguleren naer inhoudt vanden Placcate van politie ghepubliceert, in date den eerste Aprilis Anno 1580. Iestleden.

Van 't besoecken der Siecken.

25. Ende om voorts ordre te stellen op de visitatien vanden Cranc-

ken ende ghevanghenen, sullen de Dienaers des Woordts ghehouden wesen, te versoccken alle crancken, die haer lieder vermaninge ende vertroostinghe begheeren sullen, wel-verstaende dat een yeghelijck ghehouden wort den Dienaer in tijts te versoecken, voor ende al eer den Crancke op 't afscheyden sal wesen, ende dat t'selve gheschiede tot sulcken tijde dat den Dienaer daer door in zijn Predicatie niet en wordt belet.

Van't besoecken der ghevanghenen, ende vermanen der Patienten.

26. Sullen ook de Kercken-Dienaers eens ter Weke ten minste eene besoeckinghe ende nootelijke onderwijsinghe doen aen de ghevanghenen. Ende soo wanneer yemandt tot der doot veroordeelt is, sullen de Dienaers den Patient met goet onderwijs ende vertroostinghe uyt Godes Woordt by blijven tot zijn eynde toe.

Vande begravinghe.

27. Sal voorts de begravinghe der Dooden gheschieden by schoonen daghe, met alle eerbaerheydt ende stilicheydt, sonder dat ter eenighe Ceremonien, ofte uitwendigheden sullen worden ghebruyckt, die tot superstitie, mis-gheלוove, ofte erghernisse souden moghen strecken.

Van't onderhouden der vergaderinghen, van den Kercken-Raet, Classis, ende Synode Provinciael.

28. Ende soomen verstaet dat gheen Kerek over andere Kercken, noch gheen Dienaer over andere Dienaers, gheen Ouderlingen noch Diaconen over andere Ouderlinghen noch Diaconen eenighe heerschappije ghebruyken en sullen, ende van nooden is dat door wettelijke t'samen-coomsten de Kercken ende Dienaren in goede cendracht ende correspondentie worden ghehouden: soo wordt gheordonneert, dat van nu voortaan inde Landen van Hollandt ende West-Vrieslandt drierhande Kerkelijke t'samen-coomsten sullen worden onderhouden, te weten: den Kercken-Raet van elcke plaetse: de Classicale vergaderinghe van elk quartier: ende de Provinciale Synode vanden voornoemde Landen. Ende dat inde voorseyde t'samen-coomsten gheen andere dan Kerkelijke saecken op Kerkelijke wijze ghehandelt sullen worden: midts dat in meerder vergaderinghe niet ghehandelt sal worden, dan t'ghene in minder niet heeft connen afghedaen worden, ofte dat tot de Kercken der meerdere vergaderinghe in't ghemeen behoort.

Vanden Kercken-Raet.

29. Dat den voorseyde Kercken-Raet alle Weken ghehouden sal worden by den Dienaer, ofte Dienaers des Woordts mette Ouderlinghen van yeghelijcke Kercke, midts dat ter plaetse daar t'ghetal der Ouderlinghen cleyn is, de Diaconen daer by sullen ghevoeght worden. Dat ook de Magistraet ofte Regeerders van Steden, ofte Dorpen respective vry sal staen, om yemandt van haer (die sy daer toe bequaemste houden) daer by te voeghen, om op alles opsicht te hebben, ende te helpen adviseren (ist noot) ende dat aldaar ghehandelt sal worden dat alle saecken inde Kercke met goede ordre, ende tot meeste stichtinghe aen-

gherecht, ende dat alle ergernissen onder de Ghemeente gheresen, ofte te rijsen, wegh ghenomen ende voorghecomen moghen worden.

Vande Classicale vergaderinghe.

30. Dat in elk quartier sulcx die teghenwoordighlyk verdeelt zijn, ter bequamer plaetse viermael t'sjaers, een Classicale vergaderinghe ghehouden sal worden, die vande Magistraten vande Steden, daer de selve ghehouden sal worden, ten fijne als voren, daer mede overgheroepen zijnde, die daer toe sullen moghen eenighe (die zij daer toe bequaemst houden) committeren: Daer in vergaderen sullen ten minsten een Dienaer, met een Ouderlingh uyt elke Kereke vanden Steden, metten Dienaers vande Dorpen van 't quartier: ende naerstich ondersoek doen op't leven ende leringhe van yegelyck Dienaer, d'een d'ander oeffenende tot vorderinghe der Kercken-Dienst, Ende goede sorghe draghen dat alle erghernissen, misbruyck, ende scheuringhe inde Kereke vermijdet mach worden, ende ordre stellen op't ondersoek of de Kercken-Dienaren (besonder ten platten Lande) haer lieder Ampt wel bedienen.

Vanden Provincialen Synode.

31. Dat voorts alle jaers op den tweeden Woonisdagh nae Pinxteren een Provinciale Synode van alle de Kercken van Hollandt ende West Vrieslandt ghehouden sal worden in 's Graven-Haghe, daer inne vergaderen, ende stemmen sullen Doctores Theologie vande Universiteyt van Leyden, met twee Dienaers, ende een Ouderling by elk Classe daer toe te committeren, die ten voorschreven daghe ende plaetse vergaderen sullen sonder dat van noode sal zijn daer toe eenighe particuliere beschrijvinghe te ghebruycken, ende dat aldaer gehandelt sal worden alt' gene dat tot goede eendracht inde Kereke, opbouwinghe der Ghemeente, ende weghneminghe van veranderinghe der Evangelische Leere bevonden sal worden te dienen, ende dat ten opsien ende overstaen van alsulcke Ghedeputeerden, als wy uyt de Collegie van Rade ofte andere committeren sullen, om aldaer te assisteren, ende toesicht te draghen dat alle saecken met goede ordre werde gehandelt.

32. Dat alle de ghene die op eenighe der voornoemde t'samenkomsten als Litmaten sullen verschijnen, goede blijeke sullen mede-brenghen van den ghenen die hen ghesonden hebben, voor ende aleeer sij tot eenighe stemmen te gheven toeghelaten sullen worden: ende dat een yghelijck, t'zy die vande Magistraet, ofte ander, secreet sal moeten houden, t'ghene aldaer gehandelt sal worden, ende daer uyt enighen twist, ofte erghernisse soude moghen rijsen; Wel-verstaende dat die vanden Magistraet vry sal staen aen haer-lieder Collegien te rapporteren t'ghene sy bevinden sullen der Overheyt aen te gaen.

33. Soo yemandt sustineren wil, door d'aenspraecke der minder vergaderinghe, veronghelijckt te zijn, deselve sal tot meerder beroepen. Ende 't ghene by den vorseyden Provincialen Synode de Kerckelijke saecken aengaende besloten wordt, sal voor vast ende bondigh gehouden worden, soo langhe t'selve in ghelijcke, ofte Nationale vergaderinghe niet verandert en zy.

Vande Kerkelijcke Censuren.

34. Ende ten eynde de Kerkelijcke Censuren, (daer doormen nochtans niet en verstaet yemandt vande straffen der politijcke rechten te bevrijden) inden lande van Hollandt ende West-Vrieslandt met goede ordre ghebruyckt moghen worden: soo wordt ghestatueert, soo wanneer yemant teghens de suyverheydt der Leere, ofte vromicheydt des wandels ghesondicht sal hebben, ende de sonde heymelijck is, ende gheen openbare erghernisse ghegheven en heeft: sal alsdan den regel onderhouden worden door Christum Matth. 18 voorgheschreven, soo dat indien den Sondaer by een int besonder, ofte voor twee ofte drie getuyghen vermaent zijnde, berou heeft, t' selfde voor den Kercken-Raet niet ghebracht en sal worden. Maer soo hy van twee ofte drie vermaent zijnde gheen ghehoor en gheeft, ofte andersins een openbaere sonde ofte erghernisse heeft bedreven, sulcx sal den Kercken-Raet aenghegheven worden, ende soo verre hy de vermaninghe vanden Kercken-Raet hertneckelijcken verwerpt, ende gheen verclaringhe van leetwesens daer van voor den Kercken-Raet wil doen, soo sal hy vanden Avontmale ghehouden worden. Ende indien hy afgehouden zijnde naer verscheyden vermaninghen gheen verclaringhe van boetvaardicheyt en wil doen, soo sullen die vanden Kercken Raet t' selfde de Magistraet, dat is Burghe-meesteren, ende Schepenen inde Steden, ofte den Hooft-Officier met zijne mannen, ofte Rechters ten platten Lande aengheven, ende by hen-liever consent tot de uysterste remedie, te weten de openbare ende naemcundighe afsnijdinghe comen. Maer soo verre die vande Magistraet swaricheyt maecken om inde voorseyde openbare afsnijdinghe te consenteren, ende die vanden Kercken-Raet nochtans dunckt der Kereke noodigh te zijn, dat de selfde hare voortganck hebbe: soo sal de sacke ghebracht worden inden eersten Provinciaelen Synode alsdan te houden, ende aldaer by die vanden Synodè, ende alsulcken ghetal van Ghedeputeerden als ons goet duncken sal tot die sacke daer by te voeghen, om by ghelijcke stemminghe ghetetermineert ende uyt-spraecke daer van ghedaen te worden.

35. Wel-verstaende soo verre de questie valt om de suyverheydt van de Leere van eenighe Kercken-Dienaers, dat in dien ghevalle die van den Synode alleen het oordeel hebben sullen, of de voorgheuwende Leere ghesont is, of te niet, blijvende voorts de uyt-spraecke vande afsnijdinghe van sulck een Leeraer tusschen die vande Synode, ende den voornoemden Ghedeputeerden ghemeen, indien zelve Leeraer by zijn quade leeringhe hertneckelijck wil blijven.

36. Doch soo wanneer de Dienaers, Ouderlinghen, ofte Diaconen een openbare grove sonde bedrijven, die de Kereke schadelijck, ofte oock by de Overheydt straf-waerdigh is; sullen de Ouderlinghen ende Diaconen door oordeel des Kercken-Raedts, met advijs vanden Magistraet afgheset, ende de Dienaers van haren Dienst opgheschorst worden, blijvende tot kennisse vanden Synode en voornoemde Ghedeputeerden, of sy gheheel van 't Predick-Ampt zullen te setten zijn ofte niet.

37. Dat onder de grove sonden waerdigh zijnde der opschortinghen,

ofte af-stellingen vanden dienst, dese zijn de voornaemste: Valsche leere, ofte Ketterije, openbare Scheurmaeckinghe, opentlijke Blasphemien, Simonie, troulose verlatighe zijns Diensts, ofte indringinghe in eens anders dienst, meynedicheyt, Overspel, Hoerie, dieverie, ghewelt, ghewoonelijcke dronckenschap, vechterie, vuyl gewin, ende Gheneraalijcken alle de sonden ende grove feyten, die den misdoenders nae rechten infameren.

38. Dat boven desen de Dienaers des Woordts, Ouderlinghen ende Diaconen voor het houden des Avontmaels onder henlieden de Christelijke Censuren oeffenen, ende ondersoekinghen doen sullen, soo vande Leere, als van het leven int stuck hares Ampts.

Vande School-Meesters.

39. Ende alsoo tot vorderinghe vanden Dienst der Kercken noodigh is op de Scholen goede ordre te houden, soo wort den Officiers, ende Magistraten inde Steden, den Hooft-Officieren ten platten Lande, Heeren ende Ambachts-heeren, hebbende gifte vande schoolasterije ernstelijck gheboden goede toesicht te nemen, dat van nu voortaan gheen School-Meesters en worden aenghenomen ofte ghedooght, ten zy deselve School-Meesters zijn van goet leven, ende openbare belijdenisse doen voor de Overheyt aldacr, ten overstaen van eenighe vande Kercken-Dienaers, van te willen naevolghen ende onderhouden de leeringhe der heyligher Apostelen ende Propheten, soo als die inden ouden ende nieuwen Testamente begrepen, ende sommierlijck inden Catechismo vervatet zijn: ende dat sy den jongheren niet en sullen leeren, t'ghene dat daer teghen eenighsins is strijddende; op pene, dat indien by connentic vanden Officieren bevonden wort, dat van nu voortaan eenighe ongequalificeerde tot te voorseyde Scholen worden ghestelt ofte ghedooght, de voornoemde Officiers daer over arbitralijck ghestraff sullen worden.

Van het drucken.

40. Ghemerckt, oock dat d'ongheregeltheit die int drucken gepleeght wort, den Dienst der Kercken seer schadelijck is, soo sal een yghelijck hem wachten te laten uytgaen, ofte drucken eenighe Boecken, Liedekens, Refereynen, Schilderijen, ofte yet anders streckende tot Godes lasteringhe, beroerte, openbare erghernisse ofte anders teghen de ghemeene eerbaerheyt strijddende, op pene van daer ten exemple van anderen, ende sulcx als naer rechten, in alle rigeur ghestraff te worden. Ende ten eynde men een yghelijck des te beter mach doen verantwoorden t'ghene hy uytghegeven ofte ghedruckt sal hebben, sal niemant eenighe Boecken, ofte yet anders van nieuws moghen laten uytgaen, voormaels niet uytghegeven zijnde, sonder daer by te voeghen den naem vanden Autheur: Ende sal niemant yet mogen drucken, al ist van te voren uytghegeven, sonder daer by te stellen den naem vanden Drucker, mitsgaders t'jaer, ende de plaetse daer 't ghedruckt sal wesen: Ende dat voorts niemant eenighe Boecken vande Theologie tracterende, sal mogen laten uytgaen, sonder t'selve eerst te hebben gedaen visiteren by eenige by ons daer toe te committeren.

41. Sonder dat wy met dese ordinantie verstaen te deroogeen de Placcaten, ende ordinancien op eenighe vande poincten in desen vervatet by ons uytghegheven, in de poincten in desen niet verandert: Ontbieden daeromme ende bevelen wel ernstelijck den voorseyden President, ende Raden vanden hooghen ende Provincialen Raden, midts-gaders alle justicierien, Officierien vanden voornoemden Landen, ende andere, des noot zijnde, hen hier nae te reguleren, ende d'overtreder van dien te straffen, ende doen straffen naer ghelegghentheydt der saecken. Ende ten eynde niemant hier van ignorantie en pretendere, ordineren wy dat dese teghenwoordighe by den Deurwaerders der voorseyden Raden ghepubliceert sal worden alomme inden Lande van Hollandt ende West-Vrieslandt, daermen gewoonlijck is de publicatie te doen, soo wy ernstelijck verstaen t'selve tot den voornoemden Landen welstant, ende opbouwinghe der Kercke Godes sonderlinghe te dienen.

Ghegheven, etc.

Ende naer dat de voorseyde Ghecommitteerden van hare voorseyde besoignen den Heeren Staten voornoemt ghedaen hadden rappoort, ende t'selve hare E. E. in gheschifte overghelevert, hebben verclaert dat sy inde voorseyde saecke hebben ghebesoigneert op de voornoemde commissie, om den Heeren Staten te ghehoorsamen, naer haer particulier verstant, sonder anderen vande Overheyt, ofte Kercken daer by te prejudiceren. Ende hebben voorts versoght, dat den Heeren Staten soude ghelieven hare voorseyde besoignen ten besten te verstaen. Ende is desen ter ordinancie vande voornoemde Heeren Staten, by den voornoemden ghecommitteerden onderteeckent den 8. Martij 1591. Ende was ondergheteekent: *Willem van Suylen van Nyvelt, Ian van Oldenbarnevelt, Gerard Wijngaerden, Ian van Banchem, Leonard Casenbroot, Theodorus Leeuwen, Adriaen van Weresteyn, Franchoyt Maclson, Hendrick van Corput, Ioannes Damius, Arnoldus Cornelij, Ioannes Wtenboomgaert, Iacobus Arminius, Andreas Castricomius, Guilhelmus Puppilus.*

KERKORDENING VOOR DE OMMELANDEN VAN GRONINGEN.

1595.

In de provincie Groningen was de hervorming wèl voorbereid. Zij ontwikkelde er zich onder gunstige omstandigheden. De verdrukking, die zij daarna ondervond, kan niet zeer zwaar worden genoemd, en zoodra de laatste nood geweken was, schaarden zich hare gemeenten onder eene voor haar bewerkte kerkordening.

In de stad Groningen heeft het onderwijs der broeders van het gemene leven den weg voor de hervorming gebaad. Zij hadden er reeds in 1440 een huis aan den noord-oostelijken hoek van het St. Walburgsplein, en vóór het einde dier eeuw bezaten zij een schoolgebouw aan den zuid-oostelijken hoek der St. Jansstraat. Door privilegiën van de stedelijke regering en door schenkingen van rijke stadgenooten, met name van de burgmeesters-weduwe Ludcken Jarichs, en van den rijken en aanzienlijken geestelijke Willem Frederiks, was hunne Groningsche stichting, die eerst met armoede schijnt geworsteld te hebben, snel in welvaart toegenomen (G. H. M. Delprat, over de broederschap van G. Grooten en over den invloed der fraterhuizen enz. tweede en vermeerderde druk, bl. 137—145, en J. J. Diest Lorgion, over Regnerus Praedinius, Gron. 1862, bl. 24—28). Den hoogsten bloei bereikte zij onder haren uitmuntenden rector Gosewinus van Halen, die tegen het einde der vijftiende eeuw aan haar hoofd kwam en in 1530 overleden is. Door een tijdgenoot wordt hij beschreven, als: *omni doctrinarum genere insigniter eruditus, pius, modestus, candidus, gravis, discretus*, en van al de broeders in het gesticht betuigt dezelve, *nescio si viderim ullas aedes monachici instituti, in quibus tam omnes artium facultates coeuerint, in quibus tam sint integre solideque omnes eruditi* (Gerdas, Hist. reform. III, toegev. monumenta, p. 3 seqq.). Het onderwijs dezzer geleerde en godvreczende broeders, dat in dien tijd van algemeen dorst naar betere kennis vurig begeerd en *gratis* gegeven werd, bepaalde zich niet bij de beoefening der Grieksche en Latijnsche letteren, maar strekte zich ook uit tot de verklaring der heilige schriften (Brief van van Halen, in 1528 aan Hardenberg geschreven, bij Brucherus, Gesch. v. de opkomst der kerkherv. in de prov. Gron. 1821, bl. 53 en 54). Hierdoor werden velen vatbaar gemaakt voor het onderrigt der hervormers en voor hun beroep op de uitspraken van het Evangelie.

Behalve dit onderwijs, dat de broeders des gemeenen levens gaven, hadden de Groningers nog gelegenheid om zich te oefenen in hunne Latijnsche scholen van ter Aa en St. Maarten. De laatst genoemde heeft in het midden der zestiende eeuw buitengemeene vermaardheid verkregen door haren rector Regnerus Praedinius († 1559). Deze beroemde man was in het fraterhuis door van Halen opgeleid, en toen hij zich, na buitenlandsche reizen, aan het hoofd van de St. Maartensschool plaatste, groeide het getal zijner leerlingen bovenmate. Zij kwamen niet alleen uit de stad, maar ook „uth Westerlandt, Oestvreslandt und ommelanden een grote meenicht des joegets van adel und onadel” en bovendien uit Brabant, Vlaanderen, Duitschland, Frankrijk, Italië, Spanje en Polen (Kronijk van Abel Eppens, leerling van Praedinius, bij Diest Lorgion, aangeh. Verhandeling bl. 100, en *Epist. dedic.* van J. Acronius, voor de *opera Regn. Praedini*, Basileae 1563). Hij was met Erasmus en andere geleerden bevriend en wordt door een zijner discipelen geroemd als *excellenti ingenio, varia et recondita eruditione, eloquentia singulari et docendae ac gubernandae juventutis mirabili quadam dexteritate praeditus* (Dav. Chytraci, *Saxonia ab anno Christi 1500 caet.*, edit. 3^{ia} Lipsiae 1611, p. 520, bij Diest Lorgion ter aangeh. pl. bl. 66.). Zijn ijverig streven was, de kerk in de kerk te hervormen, maar in zijne laatste levensdagen heeft de kerk den ban over hem uitgesproken, en later zijn zijne geschriften op den *index librorum prohibitorum* geplaatst. Van vele zijner aanzienlijkste en uitstekendste leerlingen, als van Johan Rengers van ten Post, Doede van Amsweer, Abel Eppens, Menso Alting en van een menigte anderen is dan ook bekend, dat zij ijverige voorstanders der hervorming geweest zijn, en het schijnt zelfs op zijn aanzetten geschied, dat sommigen, zoo als Frederik Coenders, naar Zwitserland trokken om de lessen van Beza, Viret en Calvijn te hooren (Brucherus, *Gesch. v. de opk. d. kerkherv. in Gron.* bl. 139).

Maar ook in de omstreken der stad Groningen werd grondig onderwijs gegeven en de wetenschap vlijtig beoefend. Men denke hier aan het Bernardijner-klooster van Adewerd. Het lag niet ver van de stad, was met poorten en vastigheden voorzien en oefende zijn gezag over vijf dorpen uit (Brucherus, *Gedenkboek van Stad en Lande, Voorbericht* bl. 24). Onder zijne abten Rezius en Wolterus (1440—1494) verkreeg het groote vermaardheid wegens het uitmuntend onderwijs, dat in de ruime abdij en in de bij haar behoorende *roode school* te Bedum aan een groot getal van leerlingen uit allerlei landen gegeven werd (H. van Rhijn, *Oudheden en gestichten van Groningen*, bl. 110 en 111, 189 en 218. *Almanak der Acad. v. Gron.* 1813, bl. 52). Maar behalve die leerlingen, kwamen er ook vele geleerden bijeen, die er weken en maanden doorbragten, waardoor zij dagelijks geleerder en beter konden worden (Brief van van Halen aan Hardenberg, bij Brucherus, *Gesch. v. d. opk. d. kerkherv.* enz. bl. 18—20). In den aangehaalden brief noemt van Halen, die dat Adewerd veertig jaren lang had gekend, een menigte van geleerde mannen op, die dit klooster bewoonden of bestuurden of er dikwijls vertoefden, en hij verklaart, dat het niet zoo zeer een klooster, als wel een *hoogeschool* moet heeten. Hoeveel dit geleerde klooster tot voorbereiding der hervorming heeft toegebracht, kan men nagaan, als men weet, dat er, *una cum linguis et artibus, etiam purior doctrina religionis sonabat* (A. M. Isinck, *Brevis Historia de reform. in urbe Groninga et Ommelandia*, p. 165), welke *purior doctrina religionis* de monniken van Wessel Gansfort hadden overgenomen, dien grooten *Reformator vor der Reformation*.

Wessel Gansfort (1420—1489) is de grondlegger geweest dier vrijzinnig-godsdiensstige school, welke in de eerste helft der zestiende eeuw zoo vele uitstekende mannen in Groningen en Ommelanden opgeleverd heeft. Bij zijne uitgebreide kennis en helder oordeel voegde hij buitengemeenen ijver tot onbevangeu onderzoek der waarheid, en scheen van God bijzonder toegerust *ad discutiendas errorum ac superstitionis tenebras, quae orbem Christianam late tunc occu-*

pabant (A. M. Isinck, *Brevis hist. caet.* p. 161.). Opgeleid in het fraterhuis te Zwol, heeft hij te Keulen, Heidelberg, Parijs en Rome vertoefd, maar het laatste gedeelte zijns levens in zijne geboorteplaats Groningen gesleten. Hij werd *lux mundi* genoemd en met hoeveel regt hij in zijn tijd dien eere naam verwierf, blijkt uit zijne schriften, die door Luther drie en dertig jaren na zijn dood (1522) zijn uitgegeven. Luther zegt er van: „Had ik deze schriften voorheen gelezen, dan zou het aan mijne vijanden hebben kunnen toeschijnen, dat Luther alles van Wessel had. — Zóó volkomen stemt de man in alles met mij overeen, zóó bestendig denkt hij even als ik, dat hij bijkans dezelfde woorden gebruikt, die ik gebruik” (Voorrede van Luther, in haar geheel opgenomen in de uitgave van Wessels werken, in 1614 te Groningen door den burgemeester Joachim Alting bezorgd).

Tot zijn verblijf in de stad had hij het vrouwenklooster van St. Clara gekozen, waar hem door aanbeveling van den bisschop van Utrecht vertrekken waren ingeruimd, maar des zomers bragt hij zijn meesten tijd door bij de geleerde broeders van de abdij van Adewerd, en dáár vooral was het zijn ijverig streven, *ut veram religionis doctrinam, exemplo Wicleffii et Hussi, discipulis recte institutis propagandam committeret* (Isinck, l. l. p. 164, en Ypeij, *Jeerrede ter gedachtenis van de groote verdiensten der Ned. vaderen betrekkelijk het werk der herv. Gron. 1817, aantekeningen*, bl. 54—65). Er zijn dan ook van hem uitgegaan, *velut ex equo Trojano, innumeri sive patroni, sive praecones, sive vindices doctrinae*, en Isinck noemt eene menigte hunner op, die in Groningen en Ommelanden geschitterd hebben door het licht, aan Wessel ontleend (p. 164). Daaraan is dan ook de groote verdraagzaamheid en vrijzinnigheid toe te schrijven, die vele geestelijken en wereldlijken te Groningen lieten blijken bij het bekend worden van de prediking der hervormers en bij het overkomen van Luthers schriften uit het naburig Emden. Het was zelfs op aandrang der voornaamste pastoors van Groningen, dat er in 1523 tegen Dominicaner-moaniken een openbaar disput gehouden en door mannen als Lesdorp, rector der St. Maartensschool, het oppergezag van den Paus krachtig bestreden werd (Brucherus, *Geschiedenis v. d. opkomst enz.* bl. 57—62). Pastoors, als Rading Koning, Johannes Elst en anderen, waren den evangelischen genegen, en de laatst genoemde heeft, met bewilliging der twee oudste burgemeesters, in het nabij gelegen Helpen een evangelischen predikant (Feito Ruardi) toegelaten, om er de evangeliedienst zonder eenige plegtigheid der Roomsche kerk te verrigten (*Verzoekschrift der Groninger en Ommelander vlugtelingen*, in het jaar 1570 aan den Keizer en het Duitsche rijk overgegeven, bij Brucherus, *Geschiedenis v. d. opkomst enz.* bl. 137). Abel Eppens levert daar nog meer voorbeelden van in zijne nog steeds onnitgegeven *Kronijk* en teekent aan onder het jaar 1565, dat door sommige pastoors vele ceremoniën voor middelingen werden verklaard, die men kon behouden, totdat zij door de overheid veranderd werden, of door den tijd van zelve zonden vallen en vergaan; dat op de predikstoelen meest Luther en Philippus gevolgd werden; dat sinds lang de missen en vigiliën werden bespot, en dat de sacramenten werden uitgedeeld „op beyder gestaltenissen, gebrückede gemene Duytscher sprake.” Het bezoeken van kapellen werd vergeten en wat dergelijke meer was, daar predikers en moaniken riepen: „Blijft thyns, blijft thyns lieve vrunden, die here godt wonet hier niet meer als in Jw egene huysen.” — „Dit alles uth den scolen, nth den scolen up den predichstoel tot warnunghe opentlicken gestraffet und onder den gemeenten alle ontkennet und verlaten, als tegens godes wordt strydende, was die Gemeente heel tot reformatie und opentlicke evangelische leer genegen.” (*Zie dit uittreksel uit de Kronijk van Abel Eppens bij Diest Lorgion, aangeh. Verhandeling*, bl. 101).

De hervorming, in de stad Groningen en hare omstreken zoo wél voorbereid, ontwikkelde zich daar ook onder gunstige omstandigheden. Tot die gunstige omstandigheden mag

voorzeker de nabijheid van het hervormde Emden gerekend worden. In dit vorstendom was, niet lang na het optreden van Luther in Wittenberg, ten minste reeds in 1520, de gezuiverde leer openlijk omhelsd onder begunstiging van Edzard I, en wat dáár aller harten deed kloppen, deelde zich snel aan de Groningerlanders mede, die met de Emdenaren door gedurig handelsverkeer en bovendien door overeenkomst van oorsprong, wetten en zeden naauw vereenigd waren (Ypeij, aangeb. Leerrede, aant. bl. 73). In Groningen waren dan ook weldra aanzienlijke burgers en verlichte geestelijken, die de nieuwe leer vrij openlijk beleden en verkondigden, en zij werden in hunne belijdenis bevestigd door lecraren, uit Emden gezonden. Dreigde er eenig gevaar, dan was dat zelfde Emden voor de vervolgdten als eene moeder in den nood, die hen borg in haar schoot (Harkenroht, Oostfr. Oorspronkelijkheden, bl. 165), en voor de Groningers was die veilige schuilplaats ligter dan voor de vlugtelingen uit andere gewesten te bereiken.

Maar onder de gunstige omstandigheden dient ook gemeld, dat de landvoogden van Groningen niet altijd bij magte, en somtijds ongezind waren, om den voortgang der hervorming te stuiten. De Geldersche hertog Karel van Egmond, in 1517 of 1518 door de Groningers, en in 1521 door de Ommelanders tot schutsheer aangenomen, was der hervorming geenszins toegenegen, evenmin als zijn stalhouder van Marwijk. Zij konden echter de vaart der nieuwe begrippen in hun gewest niet stuiten, die zich reeds in 1523 lucht gaven in openbare disпутen ter bestrijding van de pauselijke magt. Karel van Gelder, natuurlijke zoon van den hertog van Egmond, die in 1529 of 1530 het stadhouderschap op zich nam, schijnt een heimelijk begunstiger der evangelische godsdienst geweest te zijn. Hare prediking is althans onder zijn bestuur van regeringswege toegelaten, en in eene merkwaardige kerkorde werd bepaald: „de eene predicant sal den anderen, noch in 't gemeyn noch in 't heymelyk, niet schelden, noch verachten, ofte onbehoorlyck edder onschikkelyck op den predichstoel lasteren” (Zie deze geheele kerkorde in de eerste Bijlage van Brucherus, Gesch. enz.). Ook keizer Karel, in 1536 tot beschermheer van Groningen gekozen, kon er zijn gezag, dat nog te weinig bevestigd was, tegen de nieuwe leer en haren grooten aanhang niet laten gelden, zoodat zij onverlet aangroeijen bleef (Ypeij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk I, bl. 116) en hare belijders, geenszins als sectarissen aangemerkt, zonder verhanding onder de roomsch-gezinden woonden. (Verzoekschrift der Groningers en Ommelanders, in 1570 aan den Keizer en het Duitsche rijk gerigt). Niet zonder medeweten der stadsmagistraten, die deels protestantsch, deels den protestanten genegen waren, kwamen zij in burgerhuizen tot godsdienstoefening bijeen, en aanzienlijke mannen, als Hiëronymus Frederiks, rentmeester der stad, zetten er hunne woningen voor open (Ypeij, aangeb. Leerrede, aantek. bl. 77). Sedert het jaar 1550 of daaromtrent hadden zij zelfs een vasten leeraar in Feito Ruardi, hun van Emden gezonden, maar nadat het beschermheerschap in 1555 op Philips II was overgegaan, begon men meer behoedzaamheid noodig te keuren, en met overleg van burgemeesteren werd de prediking naar het gehucht Helpen, even buiten de stad, verplaatst (Ypeij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, II, bl. 97). Intusschen bleef Emden Oostfriesche leeraars zenden, zooals Delenus, Hamstede, Dierkens en anderen, die zich gedurig afwisselden, om geen te groot opzien te verwekken (Meiners, Oostvrieslands kerk. gesch. I, bl. 394—396).

In het jaar 1566 traden de hervormden in Groningen, zooals toen overal in ons vaderland, moediger te voorschijn, en door het voorbeeld van Leeuwarden verleid, hebben zij den 20sten Augustus de kerk der minderbroeders „opgelopen en van de beelden der Santen en Santinnen gezuivert” (Kronyk van Groningen en de Ommelanden, Gron. 1743, bl. 171). Het geschiedde echter met medeweten der overheden van de stad, „die haren bouwmeester bevolen, hier in de hand te langten en de Stads Metselaars en Timmerlieden mede te werk te stellen, om de selve kerke voort van 't gebroken Hout en Steen te suyveren en bequaem

te maken, om daarin te mogen prediken" (Bor, I b. II, bl. 92). Toen later (1569) Karel Quarre, door Alva gezonden, de verledene troebelen onderzoeken en straffen kwam, hebben drie of vier arbeiders "voor alle den pap (alsmen seid) moeten koelen" en zijn op de markt met het zwaard gericht (Bor, b. V, bl. 268 en 269). Dit is het eerste bloed, dat er de hervormde belijdenis heeft gekost.

Daar die beeldenstorm ook door de boeren, van den adel opgehitst, in verscheidene dorpen der Ommelanden met woest geweld gedreven was, bragt deze rechtspleging zóó veel schrik onder de hervormden, dat velen hunner stad en land verlieten. Ruim anderhalf honderd uitgewekenen, waaronder vele adellijken, werden gedagvaard om binnen drie weken voor Alva te verschijnen, maar zij, wetende dat het einde der justitie des hertogs de dool was, hebben aan de oproeping niet voldaan, zich beroepende op hun privilegie *de non evocando* en daarna op den Keizer, die in 1570 rijksdag te Spiers hield (Bor, b. V, bl. 269, en Bijvoegsel v. auth. stukken, bl. 129 en 130).

Van den bisschop Jan Knijf, die na de overwinning, door Alva te Jemgum behaald (1568), plegtig in Groningen was ingeleid, hebben de hervormden weinig te lijden gehad. Hij was niet bloeddorstig, mogt geene aanbengers lijden en, toen de stadhouder de Robles een groot getal hervormingsgezinden wilde gevangen nemen, heeft hij het belet (Brucherus, Gesch. v. d. opkomst enz. bl. 197).

Nadat Alva onze gewesten voor goed verlaten had, kregen ook de hervormden der noordelijke provinciën spoedig verademing, en de pacificatie van Gent (1576), de religie-vrede (1578) en de unie van Utrecht (1579), bij welke de Ommelanden en vervolgens ook de stad van Groningen zich voegden, gaven groote uitkomst. De gevlugten keerden overal terug, en de hervormde godsdienst werd vrij ingevoerd. Te Apingadam predikte Milius "in 't schutten huis tot dat de Broer-Kerke van alle Beelden en Outaren gereinigt werde. Daer na hebben Rengers ten Post, Clant tot Stedum op haer huizen doen prediken en is so de voorsz. Religie in Groeningerland meer en meer toegenomen" (Bor, b. XII, bl. 996). Zoodra de stadhouder graaf van Rennenberg ook de stad Groningen in zijne magt gekregen, hare magistraten verzet en er den religie-vrede afgekondigd had, werden den gereformeerden bij provisie de St. Walburgs en Minderbroeders kerken afgestaan (Bor, b. XIII, bl. 89), in welke Wifferding en Millesius predikten, maar die het groot getal van toehoorders niet genoeg bedienen konden (Brief van de Groningers aan den kerkeraad van Emden, met verzoek om den hooggeachten predikant Menso Alting te leen te krijgen, bij Brucherus, Gesch. v. d. opkomst enz. bl. 220).

Deze vreedde duurde echter kort.

Graaf van Rennenberg verried de zaak des vaderlands (1580). Hij stelde zich aan het hoofd van Spaansch- en roomschgezinde burgers van Groningen, en al aanstonds werd door een zijner dienaren de burgemeester Hillebrandt gedood, zui der onroomschen op wiens voorzorg zij zich ten volle verlieten (Hooft, Ned. hist. XVI, bl. 640). Hierdoor viel de moed der hervormden, en zij hielden zich binnen 's huis. Verder was er niemand die er het leven bij verloor, dan een burgerzoon uit Bremen, maar meer dan tweehonderd poorters werden gevangen genomen. (Zie de lijst der gevangenen in de Bijzonderheden uit de gesch. der herv. in de prov. Gron., ontleend uit een ongedrukt handschrift van dien tijd door N. Westendorp. Gron. 1832, bl. 46—51). Echter "vele borgeren ontliepen 't en vielen over de maren en swommen door de grachten, auder, als ook de Predicanten en van den principaelsten borgeren ontquamen 't eenige dagen daer na onbekender wijze" (Bor. XIV, bl. 168). Toen de ijverige pogingen om de stad te heremen en de Spaansche benden te verslaan mislukten, werd de vlugt der hervormden algemeen in de provincie. "Dar

togen alle Adel unde furnemste Vromen Staten der Umlanden oest off west ten lande wth gants unverseehenlich, dar se huissgeraet, beesten, alles leeten" (Rengers, Chron. M. S. bl. 156, bij Mr. H. L. Wichers, Verkl. v. h. tractaat v. d. reductie der stad Gron. aan de unie v. Utr., II, bl. 343). Men gist, dat gedurende de jaren 1580 tot 1594 meer dan vierhonderd huisgezinnen de wijk naar elders, vooral naar het herbergzame Oost-friesland, genomen hebben.

Die drnk van veertien jaren was dan ook de laatste nood.

In het begin der meimaand van 1594 trok prins Maurits van voor Maastricht naar Zwol. Hij begaf zich langs Ommen naar Koeverden, welke sterke stad vruchteloos was berend door Verdugo, opvolger van den overleden graaf van Rennenberg. Deze week bij het nadere van den prins, die daarop snel naar het noorden toog en het beleg voor Groningen sloeg. Dat beleg werd krachtig aangevangen en voortgezet. Graaf Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland, voegde zich met zijne vaandelen bij de belegeraars, die alras zulke vorderingen maakten dat de stad in onderhandeling komen moest. De conditiën van overgaaf werden rijp overwogen door Maurits, Willem Lodewijk en den raad van state, die mede naar Groningen getogen was (Verklaring v. h. tractaat v. reductie enz. door mr. Wichers, I, bl. 6), *adscitis in consilium exulibus, qui ut vocati eodem confuxerant magno numero* (Vita Mensonis Altingii, descripta ab Ubbone Emmio, p. 84). Zij beraadslaagden niet alleen over het staatsbelang, *sed de religione quoque in urbe pariter et agro constituenda et de idoneis viris, quorum opera ad hanc rem utili uti possent.*

Wat de godsdiensdienst betreft, hadden de belegerden voorgeslagen, „dat de Olde Catholijke religie en exercitie van dien in zijn esse ende weerden blyven zal." Maar, zoo als te wachten was, in de plaats daarvan werd gesteld, „dat binnen der Stadt Groeninghen ende Landen gheen ander Religie geexerceert zal worden dan de gereformeerde Religie, zulex als die jegenwoordelick in de geeunierde Provincien openbaarlick geexerceert wort, mitz dat nyemant in syn conscientie sal worden geinquireert." (Verklaring v. h. tract. enz. van Mr. Wichers, II, bl. 202).

En wat de mannen aangaat, die men ter goede regeling van de kerk behoeven zou, viel de aandacht aanstonds op den Emdenschen predikant Menso Alting, bij Groningen geboren, in Groningen opgevoed, met de ingezetenen en met de ballingen bekend en bij allen om zijne wijsheid en vroomheid hooggeacht. Hij werd door drie brieven (*litteris ternis*), namelijk van Maurits, Willem Lodewijk en den raad van state, verzoekt om te komen, opdat hij *jaciendis Ecclesiae fundamentis, scribendaque eunomias et cutaxias formula loco ac tempori idonea patriam suam cum aliis adjuvaret.* (Vita Altingii l. l.). Hetzelfde verzoek werd ook gedaan aan Sibrandus Lubberti en Martinus Lydius, hooggeleerden der godgeleerdheid te Franeker, die er even bereidwillig als de eerstgenoemde aan voldeden. Vier dagen na de overgaaf hield Alting de eerste leerrede in de groote kerk van Groningen, die van beelden en altaren gezuiverd was. Dat voorbeeld werd den volgende dag door de beide hooggeleerden gevolgd. Daarna is *a tribus his* eene regeling der kerk ontworpen.

Uit de geschriften van Doode van Amsweer blijkt, dat de gevlugte regeringsleden, toen Groningen nog Spaanschgezind was, in Emden reeds aan Alting, predikant aldaar, het opstellen van eene kerkordening hebben opgedragen, welke in het latijn geschreven, daarna in de landtaal is overgebracht, en waarschijnlijk de grondslag van den arbeid der genoemde drie mannen is geweest. (Verkl. v. h. tractaat van reductie door Mr. Wichers, II, bl. 209).

Allereerst komt hier in aanmerking de „Kerkenordning so in die Stadt Groningen unde der Stadt jurisdictie to holden," welke den 16den September 1594 door burgermeesteren en raad is gearresteerd, op advies van graaf Willem Lodewijk, die haar ook, „dewiljen het eene

saeke is van groter importantie," mede onderteekend heeft. (Men vindt deze uitvoerige kerkordening met de onderteekeningen der Groningsche predikanten tot het jaar 1661 in de Bijlagen van Brucherus, Gesch. v. d. vestiging der kerkhervorming in de prov. Gron. sedert de reductie enz. bl. 425—470).

Er is echter nog eene kerkordening bijzonder voor de Ommelanden opgesteld. Zij komt in de meeste artikelen met de bovengenoemde voor de stad letterlijk overeen, maar moest afzonderlijk voor de Ommelanden gegeven worden, wijl hunne vereeniging met de stad tot ééne provincie nog vele hinderpalen ontmoette (Verklaring v. h. tractaat enz. van Mr. Wichers, d. II, verkl. v. art. IV). In het opschrift van deze kerkordening wordt evenwel de stad met de Ommelanden genoemd, waarnit zou kunnen worden opgemaakt, dat zij al aanstonds tot ééne provinciale kerkordening bestemd was, waarvoor zij ook later gegolden heeft. Op den 27sten Februarij 1595 gearresteerd, is zij ter ordonnantie van den stadhouder en de gedeputeerde staten 'der provincie gepubliceerd en door den drnk gemeen gemaakt. In het opschrift en de inleiding dezer kerkordening staat met geen woord vermeld dat zij door kerkelijke personen, voorbereid of ontworpen is. Zij wordt voorgedragen als hebbende met alle wetten van staat denzelfden oorsprong. Ook de bijbeltekst (2 Chron. XIX: 8), als motto aan het hoofd geplaatst, handelende over Koning Josaphat, die levieten en priesters met hoofden des volks in een hoog gerechtshof stelt, schijnt te moeten dienen, om het beginsel te handhaven, hetwelk ook Oldenbarnevelt en de staten van Holland vasthielden, „dat het den Hogen Overheden, elk in zijn Land, toequam kerkelijke wetten en ordonnantien te maken" (Bor, XXVII, bl. 557). De heer Ypeij heeft zich erg verschreven, als hij zegt, dat deze kerkordening in de eerste provinciale synode binnen Groningen *ontworpen* is (aangeb. Leerrede enz. aant. bl. 81). Zij was al door den stadhouder en de staten gearresteerd en gepubliceerd in Februarij, terwijl die synode in Julij daarna volgende eerst vergaderd is geweest. In die eerste synode (14—17 Julij 1595) is zij zelfs niet aangenomen en onderteekend, hoe de regerings-commissarissen, Petrus Cornclii en Doede van Amsweer, er ook op hebben aangedrongen, want men verzocht verlof om haar eerst in de klassikale vergaderingen rijpelijk te overwegen. Het volgende jaar is de tweede provinciale synode te Groningen (11 Mei 1596) met veel luister gehouden. Al de heeren gedeputeerde staten en de stadhouder Willem Lodewijk waren er tegenwoordig. De hoogleeraren Lubberti en Lydius uit Francker hadden er mede zitting, en de laatstgenoemde is zelfs tot praeses dier vergadering gekozen. Maar eerst toen hebben alle predikanten der Ommelanden, gelijk die van de stad misschien reeds hadden gedaan, of door hunne onderteekening der gelijkkluidende stads-kerkordening mogten gerekend worden reeds te hebben gedaan, door onderteekening hunner namen zich aan die kerkordening, door den stadhouder en de staten ingevoerd, onderworpen. (Brucherus, Gesch. v. d. vestiging enz. bl. 293 en 295).

In welken geest die kerkordening is opgesteld, kan men ligt gissen, als men opmerkt, dat de opsteller, Alting, tot de Calvinistische rigting behoorde (Ypeij en Dermout, Gesch. der Ned. herv. kerk, II, bl. 177 en aant. 207); dat van de medewerkers, zoo al niet Lydius, gelijk Ypeij en Dermout beweren, ten minste Lubberti tot de heilige Calvinisten moet gerekend worden (aangeb. pl. aant. 210, maar lees ook over Lydius, Godgel. Nederland, Biographisch woordenboek van B. Glasius), en dat de patroon en voorstander dier kerkordening, graaf Willem Lodewijk van Nassau, „zoo omtrent de leer van de godsdienst als omtrent het kerkbestuur, van de partij der Calvinisten was" (Ypeij en Dermout, ter aangeh. pl. bl. 179).

Als proeve geven wij hier het eerste artikel van de kerkordening voor de stad Groningen, waaruit duidelijk blijkt, hoe krachtig alle invloed van politieken op kerkelijke zaken geweerd, en het *jus vocandi* or gemeente tegen over het *jus patronatus* gehandhaafd wordt.

1. Ten eersten willen wy, dat geene gemeene Senatus Ecclesiasticus ut Politycken & Kerckelicke luiden, die over alle Kercken unser Stadt unde dero Jurisdiction to gebieden hebbe, gestellet werde. Want soe een algemeene Senatus Ecclesiasticus ut Kerckendienaeren en Politischen luiden gestellet werde, were datsulvige tegen de Kercken Orduinge, die in den anderen geuierden Provincien gebruikelick ende aengenomen is. Daertoe were to besorgen, dat daer door die Kercken werden underdrucket werden; wante het to vermoeden were, dat eenieder Parochie sulck eenen dienaer nemen moste, alsse dem Senatu beliefte, hy were dan der Gemeente aengenaem ofte niet: unde wan een dienaer, die strafbaer bevonden worde, een ofte twee goede vrunden in den Senatu hadde, mochte hy idt so grof niet maken, dat hy gestraft worde. Unde daerentegen, wan hy in gemeltem Senatu een ofte twee vyanden hadde, mocht by ook soo vroom & gelehrt niet wesen, dat hy sich voor dem Senatu solde verdedigen konnen. Daer beneven worde doer diesen Senatam alle diciplin nyht der kercken hen wech gedreven. Dan wan een prediger nae genoechsame vermaninge met den Olderlinge syner kercken tot der afsnidinge procederen worde, solde also balde die beclaechde zyn refugium to dem Senatu nemen, undt moste daermede het ampt der sloetelen stille staen. Gelyck, Godt betert, in andere Lunden buiten de Unierdte Provincien meer dan oogenschynlick is. Hierbeneven so compt dit ampt den Politicis nae Godes woort gantsch en gaer niet toe. Dan gelyck een Prediger sich der Politischen regieringe onthouden sall, also is het oock behoerlick, dat sich die Politici der Kerckenregieringe onthouden. Wy willen verswygen, wan onder den Politicis twee ofte drie van vromde ofte valsehe Religion weren, wat die voor moeyte & ellend in dese Kercken aenrichten konden: sonderlinge wan sie macht hadden over alle Kercken des Landes to gebieden. Eyndelick so is dese Senatus in allen Nationalibus Synodis verboden. *Synodus Emdensis*, Ca: 1. „Geen Kercke sal over den anderen herschen, geen „dienaer over dienaeren, geen olderling over olderlingen, geen „over diakenen heerschappie hebben.“ Welckes oock in dem *Synodo Dordracena* Cap. van den *Kerckenvermaningen* Ca: 11 und in *Synodo Middeburgensi* Cap. van der *Censura* Ca: 11 wederhalet, & van allen Kercken in den Unierten Provincien bevestiget is. Wan overst sulck een Kerckenraet bestellet worde, die worde gewislicken over die andere Kerckenrede raeden, en die Dienaeren, die daer inne weren, worden over de andere Dienaeren herschen & regieren. Omme dese & dergelycke oorsake willen wy, dat in unser Stadt undt dero Jurisdiction sulck een gemeen Kerckenraedt niet gestellet werde.

So veele dat *Jus patronatus*, dat sich etlicke na Pauslicke wyse aenmaeten, belanget, datselve is tegen de ordeninge der geuierden Provincien unde Godes Woordt. Want Godes woort & die ordeninge der Kercken in den geuierden Provincien lehren niet, dat een ofte twee, ofte drie personen solden erflick recht hebben, voor die heele Kercke een dienaer ofte dienaeren to beroepen, sonder dat der geheelen Gemeente dat recht toekomt. Daer toe wordt hier doer die eenicheit der Religie gebroken, dan eenieder Patron een Dienaer nae syner Religie beroepen worde; unde dewyle alle die, dewelke sich in desem Lande dat recht aenmaeten, niet

van eener Religie en syn, worden oock hare Dienaeren van verscheyden Religie wesen moeten, gelyck in onse naebuerlanden buiten dese Unierten Provincien meer als al to waer is. Daer beneven moste die Dienaer also predigen, also idt synen Patron believete, ofte hy moste wanderen, gelyck oock in den voorgedachten Landen meer als al to gebruecklick is. Verner were to besorgen, dat die Patron, ofte syne Naecomelingen dat Kerkengoet verminderen unde van datselvige dem Pastoor geven, wat hem liefafde, & de rest in ehren sack steken worde, gelyck oock in andere Landen & Koninckrycken dagelix geschiedt.

Eindelicken were ock to besorgen, dat die Prediger in synen Carspel op niemant passen werde, als alleen op den Patron, unde wan hy denselvigen toe frunde hadde, konde hem de gantsche Gemeente niet doen, hoe slim hy oock maken mogte; unde henwederom, wan de Patron eenich haet op hem vatede, mochte die gantze Gemeente em voor hoeren Patron niet beschermen, wo vroom & stichtich hij oock waere: gelyck in den voorgedachten Naebuirlanden dagelicks voor oogen is. Omme dese & dergelycke oersaeken, willen wy, dat der gantsen Gemeente in een ieder Carspel dat *Jus vocandi* to gestelt worde, gelyck oock in den geunierten Provincien gebruecklick is.

De inhoud van de kerkordening der Ommelanden is over het algemeen „in conformiteyt,” zoo als graaf Willem Lodewijk bij hare publicatie zegt, „van den anderen vereenichden provincien.” De kerkordeningen der andere vereenigde provincien moeten oock in de classen voorhanden zijn en nevens de belijdenissen onderteekend worden (art. 12). Bij de behandeling van huwelijkszaken wordt uitdrukkelijk naar de *conclusiones Synodorum Dordracenae, Middelburgensis et Hagensis* verwezen (art. 68), en in niet weinige artikelen zijn die der genoemde synoden bijna woordelijk gevolgd.

Aan alle *priesters* wordt bevolen, dat zij „haer voortan onthouden van allen kercken diensten” (art. 1). Die het pausdom verlaten, het heilig evangelie rein prediken en de kerkdienst „in alles conform der Nederlandschen und Francoischen confession und kercken ordeninghe” verrigten willen, zullen tijd ter voorbereiding voor hun examen ontvangen en daarna, geëxamineerd, tot de dienst toegelaten worden, „midts datse van niens beroepen worden zullen” (art. 3). Die het *examen morum et doctrinae* niet kunnen doorstaan, zullen tot een ander ambt gebezigd, of „mit een onderholt tot discretie van de Gedeputeerden voorsien worden” (art. 5).

De *beroeeping van een predikant* geschiedt zonder medewerking, zelfs zonder approbatie der overheid. Die naar eene plaats staat, biedt zich *modeste* aan met brieven van de classe, „unde so dem dorpe ofte dorpen de gave des gezonden Dienaers behagen, mogen se hem beroepen, woe nicht, mogen se niemant anders beroepen.” Als zij echter den tijd van beroepen (zes weken) ongebruikt laten voorbijgaan, wordt een dienaar *per publicam auctoritatem* gezonden (art. 13).

Aandacht trekt vooral het artikel (53), waarin gehandeld wordt over de medewerking van een *collator* bij eene predikants-benoeming. Na vasten en bidden „sollen de collatores nevens Oldesten und Diaconen de gemeente representerende, to samen komen, unde met gemenen stemmen eenen prediger, de haer an nutten dunct tho wesen, erwelen”. Hier wordt aan collatoren, die soms meer dan één waren in dezelfde gemeente, deel in de keus van een leeraar gegeven, en dat is niet in conformiteit met de Nederlandsche kerkordeningen van Dordrecht (1578), Middelburg (1581) en 's Gravenhage (1586), die zoodanig regt niet hebben erkend. Het strookt evenmin met het eerste artikel der kerk-

orde voor de stad Groningen, dat zich sterk uitlaat tegen het *jus patronatus*, als strijdende „tegen de ordeninge der geeunierten Provincien unde Godes Woort” (Zie boven bl. 358). Wij kunnen niet gelooven, dat dit artikel nit de pen der eerste opstellers, vooral niet nit die van Lubberti zal gevloeid zijn, want in dien tijd en later keurden de orthodoxe Calvinisten het *jus patronatus* als *litteris sacris, apostolorum institutis et libertati ecclesiarum adversus* af, en noemden het een *hydra ex lacunis Antichristi* tot ons gekomen (*Gisberti Voetii Politicae Ecclesiasticae* p. II. l. III. tract. II *de oppositis vocationis*).

Ouderlingen en diakenen worden „van dem gantzen kerekenrade gewelet” (artt. 40 en 42). Dit is geheel overeenkomstig met de bepalingen der straks genoemde Nederlandsche synoden. Dat de kerkeraad, die zelf zijne leden kiest, niettemin in artikel 53 *de gemeente representerende* genoemd wordt, is wel overeen te brengen met het begrip dier tijden van vertegenwoordiging, die dikwijls niets meer dan het optreden in de plaats van een ander beteekende.

Door predikanten moesten *onderteekend* worden de „*confessiones, Gallica, Belgica, Heidelbergensis Catechismus*, mit der Nederlantscher kercken ordeninge” (art. 12). Door *confessio Gallica* wordt niet bedoeld onze Nederlandsche geloofsbelijdenis, zooals zij het eerst in het Fransch is uitgegeven geweest (Brucherus, *Gesch. v. d. vestiging enz.* bl. 291), maar de belijdenis der Fransche hervormden van 1559, die met de onze veel overeenkomst heeft (Dr. Vinke, *Libri symbolici ecel. ref. Nederl. praefat.* p. XVII). De Emdensche synode (1571) had reeds voorgeschreven, om, behalve de Nederlandsche, „ook de belydinge der Kercken in Vrankryk te onderteekenen, om daer mede haer verbindinge en eenigheit met derselver Françoischer Kercken te betuygen (art. 2. Zie ook onze bl. 64).

Deze onderteekening werd ook van de *schoolmeesters* geëischt (art. 69), van onderlingen en diakenen niet, ofschoon de onderlingen ook tot de kerkdienst werden gebruikt, want zij moesten des zondags vóór de godsdienstoefening van negen uren „in stede des orgell pijpens, een ofte twee Capittelen uit den Bybel lesen” (art. 28).

Behalve deze onderteekening werd van predikanten en schoolmeesters ook nog *een eed* gevorderd (art. 15 en 70). De eed, door predikanten af te leggen, bevat eene uitvoerige optelling hunner pligten, en zonder zwaarigheid schijnen zij dien gedaan te hebben in de tweede synodale vergadering, den 11den Mei 1596 te Groningen gehouden. (Brucherus, *Gesch. v. d. vestiging enz.* bl. 297).

Beneffens de classicale vergaderingen „sall thom minsten alle jaren van den Predigeren deser provintien een *Synodus* gehouden worden” (art. 18). Deze synoden moesten bij beurt in de onderscheidene classen vergaderen (art. 23), maar in de eerste drie jaren na de reductie heeft de stad Groningen de eer alleen genoten. Daarna is de vergadering te Appingadam, vervolgens te Loppersum, Middelstum en Eenrum belegd, en eindelijk in 1602 bepaald, dat de synoden bij afwisseling alleen te Groningen en te Appingadam vergaderen zouden (Brucherus, *Gesch. v. d. vestiging enz.* bl. 308).

Er zijn ook nuttige bepalingen gemaakt omtrent de voorziening in het noodige *onderhoud* van predikanten en schoolmeesters. Daartoe moesten prebenden, vicariën, proostdijen, officien en andere geestelijke beneficiën dienen. Proostdij-goederen waren de oude inkomsten der proosten, voortspruitende uit boeten op alle misdaden en tienden van stallen, als het tiende lam en het tiende kalf (Verklaring v. h. tractaat v. d. reductie enz. v. Mr. H. L. Wichers, II, bl. 224 vervolg.) Van deze goederen wenschte de kerkordening, dat ten beste van kerkelijke personen gebruik zou worden gemaakt. Prebenden bestonden meerendeels uit de opbrengst van goederen, ten dienste van de godsdienst gegeven en wier beheer aan nakomelingen der gevers was opgedragen. Deze „vrie Prebenden” moesten strekken tot onderhoud van arme studenten, en als de collator een half jaar „suimachtich”

bleef in het confereren van zoodanige prebende, mogt het dorp met de classis er een student mede begunstigen (artt. 58 en 59). Pastorie-goederen, bijzonder tot onderhoud van den leeraar der plaats bestemd, moesten hem worden overgegeven, maar, als zij niet genoeg opbragten, dan „sall mit believen der Collatoren wt den Vicarien ervollet, eider sunst twee off drie dorpen to samen gelecht worden” (art. 56). Uit de klooster-goederen wilde men de verzorging van oude en zwakke dienaars getrokken hebben, en men verlangde eindelijk, „dat die Landtschap de overgebleven weduwe ende weesen verseen wolde” (art. 60).

Deze kerkordening voor de Groningsche Ommelanden, die spoedig voor de geheele provincie gegolden heeft, is steeds het rigtsnoer van het kerkbestuur in stad en Ommelanden gebleven (Brucherns, *Gesch. v. d. vestiging enz.* bl. 292). Zij is in druk uitgegeven ten jare 1595 bij Gillis van den Rade, drukker der staten van Friesland. Geheel uitverkocht zijnde is zij ruim honderd jare later in 1699 herdrukt door Derck Kock te Groningen. Brucherns heeft haar ook achter zijne meermalen aangehaalde *Geschiedenis* als derde Bijlage geplaatst, en wij geven hier den afdruk dier Bijlage, welke wij nauwkeurig met de uitgaaft van Derck Kock vergeleken hebben.

CHRISTLICHE UND SCHRIFMETIGE KERCKEN ORDENUNG,

Om alle desorder voor to comen, und eenicheyt, rust und vrede inde gereformeerde Kercke, in der Stadt und Omlanden van Groningen toe mogen onderhouden.

Ghepubliceert ter ordonnantie des wolgebornen Graven und Heeren Wilhelm Ludwich, Graven to Nassou, Stadtholder etc. unde de Gedeputeerde Staten der Stadt unde Omlanden voorsz.

2. Cronic. 19: 8.

Oock stelde Josaphat, Leviten ende Priesteren, ende van den Oversten Vaders in Israël, over dat gerichte des Heeren, ende over de saken, ende lietse to Jerusalem wonen. Ende gheboot haer ende sprack: Doet also inder vreesse des Heeren, trouwlich ende met oprechter herten.

Wilhelm Ludwich Graeff tho Nassau, Catzenellenbogen &c. Stadtholder ende Capitein Generael van West-Frieslant, Stadt ende Omlanden van Groningen, ende des Lants Drenthe, mitsgaders die Gedeputeerde Staten van de Stadt ende Omlanden voorsz. Allen Junckeren, Hoevelingen, Eigenarfdn, ende gemeinen ingesetenen van den Omlanden, Geestlick ende Wertlick, die dese soelen sien oft horen lesen, Saluyt.

Also tot vordering van den dienst unde wallvaert deser lantschap vorneemlick van nooden is, dat alle olde misbruycken ende afgodische kerckendiensten affgeschaffet, ende in plaetse van dien die ware gereformeerde Religion, met die suyvere predicatie des H. Euangelions ingevoert worde. Ende dat dem volgende, in conformiteyt van den anderen vereenichden Provincien onsen Buntgenoten eenerleye forme van Discipline ende kerckelicke Ordeninge worde ingestelt ende onderhouden, gelijc sulcx ahier inder Stadt, stracx nae die Reductie oock ingewilliget, ende int warck gestelt is geweest, SO ist dat wy, uns bevindende Ampts halven verplichtet, allt gene dat tot walstant der kercken ende van de policie eenichsins dienstelick is, bestes vlijts te bevorderen, ende daeromme voor allen dingen dese navolgende kerckelicke Ordonnancie onlangs van den Staten der Omlanden op ten laetsten landtsdach gevisiteert ende by meesten stemmen geapprobeert ende angenomen in train te brengen: hebben goet gevonden, die selvige Ordeninge alomme in den Omlanden onvertochlick te doen publiceren ende verkundigen, om na desen dage onverbreeckelick in allen puncten onderhouden und nagegaen te worden, luydende als volgt;

1. In den eersten, sullen alle Priesteren ende andere geestlicke personen int generaeel, haer voortan onthouden van allen kercken diensten, in achtervolch van den mandamenten dien angaende voor langhs wtgesunden. Ende en sal niemants totten kercken dienste toegelaten worden, sonder ordentlicke beroepinghe, als ooc niemants hem sal vervorderen, in eenige kereken, daer he niet is beroepen, te predigen, het sij dan dat hie behoerlick geëxamineert, ende van den Olderlingen ende Predigers daer toe zy versocht ende gebeden. Ende zoe eender hem onder staen mochte hier tegens te doen, ende nae een off twee vermaningen niet aff te laten, die selvighe zall als een schismaticus van sijnen dienst worden gesuspendeert, etc.

2. Voorts sullen alle Priesteren der Omlanden, de dat Pausdom verlaten, ende dat heilige Euangelium nae den Regell der heilligher Schrift, reyn, louther ende claer predigen, unde den kercken dienst in alles conform der Nederlandschen und Francoischen confession, und kercken ordeninghe verrichten willen, haer namen overgeven bij den, de van zijn Gen. und den gedeputeerden Staten deser provincie daer toe verordineert zullen wesen.

3. Ende sall nae der personen (die hare namen overgegeven hebben) voorgaende levent vlijtige informatie genomen worden, und de in haren levende onstraffijk bevonden worden, deselvighe zullen de, bij den Omlanden oft haren Gedeputeerden tot dien fine angenomene bekentnisse, met hare eigen handt onderteekenen, unde wense de onderteekent hebben, sall haer sekere tyt tho een examen gegeven worden, unde wense in den examine woll bestanden sindt, alsdan zullen sie tho den dienste toegelaten worden, midts datse van nieus beroepen worden zullen, und dat in den orden, daer se gestaen hebben, ofte an andere orden, daer idt der Kercken noot eyschet ende vordert. Eerse averst van nieus den kerkendienst anveerden mogen, sollen se de confession, de se ondertekent hebben, opentlick van den predigstoel aflesen, ende voor de gantsche gemeente bekennen.

4. De nu in den examine nicht wol bestaen sindt, den sal men nije tijt tot een ander examen vergunnen, und dan met se op gelijker wyse als vooren geroert is, voortgaen.

5. De averst in *examine morum, & doctrinae*, nicht woll bestaen können, de selvighe en hoort men all heell tho den dienste nicht tho te laten, maer zullen liever by den gedeputierden Staten mogen anholden, datse tot een ander ampt ghevordert, dat se met stiftinge bedienen konden, oder daer idt den noot eyschet, mit een onderholt tot discretie van de Gedeputeerden versien worden. Mits dat de soe geholpen worden eenen eedt sullen sweeren datse de provincie trouw wesen, dat Pausdom tegenstaen, unde de heilige reformeerde Religie na haren vermogen bevorderen willen, ende bij faute van dien, dat se die ontfangene conditie ofte onderholt verliesen sullen.

6. Desc examina sullen bij der lantschaps predigeren gescheen, unde wense dat landt met genoechsame predigeren besorget sall wesen, so sal dat landt in seeckere Classes afgedeelet, unde een ijderen Classi eenige gewisse Dorpen toegeeygenet worden, und sall een ijder dienaer tot sy-

nen Classe, int somer alle maendage, oock des winters bijwylen, als de nootdruft eyschet, komen, unde met sijnen Collegis alle voorvallende Kercken saecken afhandelen. Woll verstaende, dat men in den Classibus nichts anders handelen sall, als Kerckelijcke saken, unde dat selvige alleene op Kerckelijcke wijze, gelijk in anderen kercken der genieerde provincien gescheet.

7. De Classes sullen by provisie also mogen affgedeelt worden dat *Oisterfyweling*e met *Duirswolt* ten *Dam*, *Westerfyweling*e tho *Loppersum*, *Hunsinge*, *Oosterampt* tho *Middelstum*, *Half ampt* und *Marna*, mit *Obbega* ende *Innerdyck*, tho *Eenrum*, Dat *wester quartier* tho *Suidhorn*, sich konden versamelen. Doch sall dselve staen mede an dat ordell der Ghedeputeerden unde gemene predigern, to gelegener tijdt.

8. Soe vaeken de Classis vergadert, sollen de Denaren, daer tegenwoordich zijnde, mit gemenen stemmen, eenen Presidem kiesen, de inder vergaderinghe *examina*, *disputationes*, unde andere *classicales actiones*, dirigere. Desse Preses sal zynne wercken metten ghebede anvangen, ende eindigen. Unde so een Denaar sich sunder oorsaeken absenteerde, und nae twee oft dree vermaningen even halstarck bleve, desulvige sall, als een verachter der goeder ordeninge, van syner ampt suspendeert worden.

9. Dusse Preses sall alle de voorvallende saeken midt gemeinen stemmen affhandelen, unde sall sich een ieder den stemme des Classis onderwerpen, idt weere dan dat het jegen Godes woordt, unde de stuffinge der kercken, voorgenomen worde, in welker beswaernisse, de beswaerde de voorghevallene saeken thoe dem *provincialem Synodum* brengen mach.

10. Veener, wen dusse Preses dat *examen* geeindiget heft, sal he omme vragen offte ooc iemandt sy, de daer wat by doen will, und so iemand van den anderen Predigeren den *Examinandum*, wat meer examineren wolde, dat sall hem vrystaen, mits dattet ordentlijck und vredsaeem geschee, und wen also dat examen volcindet is, sal de geexamineerde wtgaen, und sollen alsdan alle de jegenwoordige predigeren de godane andtwoordt expenderen, unde den geexamineerden met gemenen stemmen tho laten, oder, so he nicht nae behoiren heft geandtwoordet, tho dat naestcomende examen wihsetten, bet dat hy op de vorgestelde vrage tho degen antwoorden kan.

11. Wen de jegenwordighe predigeren dat gedane examen approbeert hebben, sall de geexamineerde voor all den denaren in den Classe ein predige doen, op dat die predigers nae de maethe synder gaven ordellen mogen, waer he am bequaemsten den dienst der Kercken anveerden sall.

12. Item in een yder Classe sal een boec wezen, waar inne de *confessiones*, *Gallia*, *Belgica*, *Heidelbergensis Catechismus*, mit der Nederlantsche kercken ordeninge, mit wat veel schoon pampier to samen gebonden sijn sullen, im welckeren boecke een yder denaer eher he aangenomen wordt: (dit sulvige verstaen wy van alle Denaren sunder onderscheyt noemptlijcken van den de all reede in de Reformeerde, ofte andere Kercken gedenet, und van den de onder den Pausdom gestanden hebben, alzoec oock van dien de nu aldaer eerst toe den kerckendienst toegelaten worden:) mit sijnder eigen hant schriuen sall, Dat hy Godes

hillige woort reyn, louter unde claer nae de Regell der hilliger schrift, und gelyck in gemelten *confessionibus* unde Cathechismo uitgeleit is, leeren will; unde sal inder onderschrijvinge beloven, dat he de dagen sijns Levents daer nicht tegen leeren will, unde oft idt queme, dat he wth onverstande ofte andere orsaeken daer tegen leerde, unde nae een ofte twee vermaningen nicht aff stonde, zoe sall he dan daetlicken, als een Schismaticus van sijnen dienst verstooten und affgesettet wesen, op dat alle twist ende onenicheit inder leere verhindert worde.

13. Wen de denaer also ondergeschreven heft, sall hy ordentlich een vocation verwachten, unde sich sulvest nergens indringen, unde dat bi den straffe, daermen de Schismaticos mede behooren tho straffen, wol verstaende, dat he woll dorch de Classe an eenen orde, tot een proeve mach gesonden worden, unde alsoe zynen dienst der kercken, an welcken hy gesonden is, *modestè* offereren; jedoch dat sulcks nicht en geschee, als mit wtdruckelicke brieven van den Classe, sunderlinge tho dem einde an der kercken daer he an commandieret wort, gesonden. Unde so dem dorpe ofte dorpen, de gave des gesonden Dienaers behagen, mogen se hem beroepen, woe nicht, mogen se iemant anders beroepen, Doch daar se de tijdt van der beroepinge (als ses weecken) verbijgaen laten, sullen se den tijdt dat *ius vocandi*, voor de eene reise verloren hebben, unde sall dan die Classis an den Gedepu- teerden anholden, dat de Heeren eenen dienaer *per publicam auctoritatem*, an den Dorpe seinden willen, welcken se *nisi ob iustam causam* nicht sullen weygeren mogen.

14. Dese alsoo gekoren ofte gesonden dienaer, eer he zijn dienst anveerden mach, Sall he den Classen, onder welcken he staen sall, by een roepen laten, unde aldaer in bywesen aller dienaeren, die toe den classe' hooren, in dat Classicael boeck schrijven, dat he na luyde der voorgaende onderschrijvinge, de the voren van hem, eer hy tho dem kercken dienst toegelaten werdt, gedaen is, de reyne leer leeren, und voorstaen, unde syne kereke in allen dingen, nae de voorgenoemde Reformation, bedienen unde met zynen Collegen in Christelijke eenicheyt unde broederlijke vrede leven, und by faute van dien sich in allen dingen der kerekelicken censuur unde Disciplijn onderwerpen wille.

15. Idt sal oock een dienaer, alsoo erweelet und aengenomen, der Oevericheyt onder welcken he staen sall, dessen Lijfflicken eedt sweeren,

Ick N. N. beloove dat ick in den predigamt daertoe ick nu geroepen bin, Godt den Heere mit allen vlijt unde trouwen dienen will, und mijnen tho hoereren inder kercken, daer aen ik my verbinde, dat woort Godes reyn unde louter voordragen will, unde wil de leer nicht na minen vleeslicken affecten misbruycken, ofte eenigen menschen wat tho gevalle reden oft verswijgen, sunder alles na mijnen besten wetschap und geweeten voordragen, tot loff ende prijs sijnes hilligen naems, und besten nut sijnes volcx, welkeren ick sulcx toe leisten my schul- dich erkenne. Ic belove van gelijcken, de kerckenordeninge deser Landt- schap woosse van der Landtschap opghericht is, onverbrekelic te holden, ick belove ooc alle de, welcke in sunden gevallen, daer van aff to manen, und om sulcx to wege thoe brenghen, neenen vlyt tho sparen, sunder alle

private haet, nijt, wrake, und alle vleyslicke affecten, und kortelicken alles the doen, dat eenen vromen, und trouwen kercken denaer geboert, daer toe belove ick und zweere den Heeren, und Overicheyt deser Landtschap hare nudt unde beste, nae myn beste vermoghen toe suecken, und toe verdedighen, unde daer hen mitt alle mynne vlytt arbeiden, dat ick soe voele in my is, mit mijnne Carspelluyden, vreedesam und enich leven mach, dat oock de gemene ingesetenen deses landes, in gueden vrede und enicheit, onder der overheyth beschuttinge, ende bescharminge, leven mogen. Ooc in mijner beroepinge, het sy in tijt van vrede ofte oerloge, in peste oder ander ongemack: welcker doch die lieve Godt lange verhoeden wil, bestendich tho verharden: Eintlick belove ick ooc nae de gesetten und landes rechten, in onderdanichheyth ende gehoorsaemheyth tho leven, mennichlicken ein guet exempel voor thoe dragen. Indussen allen my onderwarpende den Statuten und Rechten, my van de Overicheyt voorgesteld, zoo voele unde wydt alsse my myn ampt tho laett, welck in een Christelijke vryheyth van leeren, predigen, ende straffen der ongehoorsamen, besteyt, woe Godt de Heere dat te doen bevolen heft.

16. In desen Classe ofte classibus van den Landen sall de eene Denaer niet meer macht hebben als de ander: Idt zal oock de eene Classis over het ander, ofte de eene Kerckenraet over den ander, ofte de eene Prediger over den anderen, ofte de eene Olderling over den anderen, ofte de eene Diacon over den anderen geen heerschappie sick anmaten.

17. Oft idt queme, dat een Dorp ofte meer vaceerden, sal de Classis, daer onder dat dorp, ofte dorpen gelegen sint, tho esien, datse metten Denaren, de in den Classe sint, in de Kerkendienst, zo voell mogelijk is, bedient worden, doch dat hier inne nichts en geschie, als wth rade des gantschen Classis, op dat niemant gelegenheit hebbe sich waer in tho dringen, oft syn vocation onordentlick met een ander tho verwisselen.

18. Bneffens dusse *Classicis conventibus*, sall thom minsten alle jaren, van den Predigeren deser provintien een Synodus gehouden worden, daer inne alle saken, de in den Classibus nicht hebben afgehandelt konnen worden, geeindigt worden.

19. Tho desen Synodo sollen van een ider Classe twee predigers, und een Olderlijng, tho gesonden worden. Sollen van de Classe, daer vane gesonden worden, mit de meeste stemmen gecoren, und mitt breven van Credentz versien worden, welke se op den Synodo toonen sullen, eer se macht to resideren hebben mogen. Deze also gesonden Predigers, unde Olderlingen, sollen allene *vota definitiva* op den Synodis hebben, und mogen well ander Predigeren und Oldsten op den Synodo commen, man sollen gene stemmen hebben, wat op dussen Synodis mit meesten stemmen besloten wort, sall een yder volgen moeten.

20. Onse Synodus sal alle tyt, den anderen Maendach na Paeschen anvangen, unde sullen alle Classes een ider an zynen oorde een maent toe vooren versamelen, und under sich beraetslaan wat op den Synodo sall van nooden wesen voorgesteld te worden, dese *capita* ofte *gravamina*

sall een ider Classis den anderen Classibus, dre weken voor den Synodo over schrijven, opdat alle Predigeren, daer van te voren in haere Classibus, mitt gemeene stemmen raetslaen konnen, und van die voorvallende saken wetenschap hebben, eer sy op den Synodum komen, und alssdan mit riper deliberatie een ider syn meninghe wtspreken moge, idt sollon oock geene andere *gravamina*, alsse de van den Classibus overgeschreven sindt, in Synodo voorgenomen worden.

21. Op den Synodo sall mit gemeinen stemmen een Preses und een scriba gekoren worden. De Preses sall de *Synodales conventus* met den gebede anvangen unde eindigen, de voorvallende saken voorstellen, unde de scriba sall de *conclusiones*, und wat sunst besloten wordt, teekenen.

22. De predikeren, de op den Synodo erschijnen, sollen nicht scheiden, eer se alle *decisiones* offte *conclusiones Synodicas* met haere handtschrijvinge bevestiget hebben.

23. Unde sullen dese Synodi, van jaren tho jaren in de ordhen daer de Classes fundeert sint, gehouden worden, unde dat *per vices*, op dat geen Classes sich eenige prerogatijs aannemen moghen.

24. In een ider Classe sall een sunderlinge boeck gehouden worden daerinne alle *Acta Synodica* vergadert worden, gelijk oock in ider Classe een sunderlinge boeck sall gehouden worden, daer inne alle denckweerdige saken, de in de Classibus voorvallen sullen, opgeteekent, op dat de naecomelingen moghen weten, wat bij haer Antecessoren gedaen is, unde een ider op zijn suffragium acht geven moge.

25. Wat den kercken angact, sindt in een ider welbestelde kercke drie ampten, noemptlick, Predigers, Ouderlingen, und Diaconen.

26. Der prediger amt is, den volcke met reynler leer und met een vrom levent voort to gaen, dat volck openbaer in der kercken mit predigen onderwysen, und een yder in zijnnen huuse mit leeren, vragen, vermanen, troosten, straffen, bidden, und woe idt de noot, unde stichtingen eischet, tonderrichten.

27. De leer in der kercken sall op den Sondagen in den Dorpen voor middach een Euangelische text, unde des naemiddaechs de Catechismus, oock eenmael in de weken op sulcke eenen dach, alst den dorp luyden aen besten thoe passe kompt, geschien.

28. Op den Sondagen, voor de negen ures predige sall een Ouderling in stede des orgell pijpens, een ofte twee Capitelen wt den Bybel lesen, bett dat dat volc al tho samen komt.

29. Achten oock voor goet, dat gene lijkpredige in den lande gehalten worde. Idt zy dan dat het tot grooter stichtinge solde denen. Ende solen ooc by ordinantie der magistraet, van de hoogen Overicheyt de heidense onnutte doot bieren off wtigen behooren affgedaen te worden. Als mede de excessive kinderbieren.

30. Men sall oock boven de Sondagen geen festdagen holden als alleene de Menschwerdinge, Besnidinge, de Operstandinge, und Hemelvaert Christi, unde Sendinghe des heiligen geestes.

31. Veerner, dat nae alle drie maenden, dat avontmael wtgedeelet worde, unde sall datselve een gantsche maent to vooren vercondiget worden, op dat sich een yder daer toe bereyden mochte, nae der ver-

cundinghe sall een yder prediger, alle ledematen versuecken und se leeren, vermanen, troosten, straffen unde versoenen, als de noodd, ende tydt eysschet.

32. Het sall oock in dem *presbyterio* een boeck wesen, daerinne alle de namen der communicanten geschreven, gelyc ooc in denselven een boeck wesen moet, daer inne alle saecken, die in consistorio gehandelt gheschreven worden.

33. So in deser visiitatie enige swaericheyt voorviel, sal de prediger ordelen, ofte se heimelijck, oder openbaer wer, de heimelicke feyten kan he verswijghen, ende heimelijck wechleggen. De openbare feyten moet hy thoe den consistorio brengen, und se mit raede der olderlingen, nae der Nederlantschen kerckenordeninghe off holden, noemptlicken, dat all de ienighe de heymelicken sondighen mochten, heymelicken berouw ende leetwesen doen, unde denselvigen de se geergert, genoech doen: woe se sulcx doen, behoort men sulke feilen tho vergeten, soo veeren se averst halstark sindt und sulecks niet doen en willen, moet men idt an dat *Presbyterium* brengen, und mit Raede de sulvigen offhandelen: So idt averst een openbaer sonde is moet idt an den kerckenraedt gebracht werden, und mit rade dessulvigen daer in handelen, unde dat op dusse wijse, dat men voor alle dingh syn wterste vlijt aanwende, dat de sunder sich bekeere unde berow over sijne sunde drage: so veer dat geschut, mach men ehm entweeder mit bedecten, oder mit wtgedruckten namen, na gelegentheyte der saecken, unde also idt der kercken am stiftichsten is, voorstellen, unde de argernisse wechnemen, und ebme tho den avontmal komen laten. Soe veern he averst halstark unde der kercken ongehoorsaem is, mach men ehme tot twee oft dre malen mit bedecten namen voorstellen, de gemeente vermanen, dat sy voor ehme bidden, ehme apentlicken, doch mit bedecten nhamen druwen mitter affsnidinge, oick den sulvige vaken heimelick vermanen, dat he sich bekeere und ehme op dat alderheftichste Godes ordel vorholden, unde wen sulcx alles nicht helpen mach, soo zullen se dan tot dat wterste *Remedium* der excommunication procederen.

34. Hier sall datt *presbyterium* varmanet wesen, dat idt nicht lichtveerdich, oock nicht om geringe oorsaken wille, tho der afsnydinge comen will, sunder de saecke ernstlich overleggen, wen idt van nooden is, unde nicht anders sijn kan: want het een grouwelick warck is, einnen mensche wt de gemeenschap der hilligen te verwarpen, unde een groote sonde is, wen sulckes onrechtveerdich gedaen werdt.

35. Wat nu den luiden angaet, de tho vooren niet tho den avontmael gegaen hebben, und sich daer nu tho begeven willen, In denselvigen moet men well acht nemen op haren voorgaenden levent, unde se na densulvigen leeren, vermanen, unde onderwijsen, gelyck idt de noodd eyschet, und woll thoesen, dat men de nicht sonder een openbaer examen, und bekentnisse van de hillige Christelicke religion, unde openbaer beloffte van de kercken Raet toe gehoorsamen, tho laeten.

36. Unde wen dat Avontmael nu am eerstenmael wth gedeleet sall worden, weere idt guet, dat all de olde ledematen, de tho Embden und elders, dat Avontmael gebruyct hebben, und nu dorch Godes genade

by ons daer toe gaen weerden, alle toe saemen quemen unde openbaer voor de gantsche gemeente haer bekentenisse deden, ende de belofte, daermit se sich de disciplijn the onderhouden ende the onderwarpen verplichtet, voor allen den volcke weder vernyeden, Op dat de anderen de daer hier negest, durch Godes genade, hen toegaen weerden, oock alsoo doen, unde dat lofflijcke exempel van Embden navolgen moekten, unde dat oock alsoo toe dussen hilligen warcken een guet unde ehrljik inganck geschee.

37. De van anderen ordthen hijr heen komen, unde onbekandt sindt, sollen nicht tho dem dische des Heeren toegelaten worden. Idt zy dan dat se guede getuichnisse van andere gemeenten mit sich brengen.

38. De doope sal men op de forme unde ordenunge, de in den Nederlandschen kereken ordenunge beschreven is, bedenene. Unde sollen de olderen, de hare kinderen doopen laten willen, des dages toe voren, eer de kinderen gedoopt worden, der kinderen name, ende de geboertendach by den predigeren angeven, und sullen die predigeren de namen der kinderen, de geboertendach, item of se ehelije, oft oneheljik geboren sindt, vlitich anteeckenen.

39. Idt behoorde oock, dat de olders vermaent worden, datse hare kinderen, de in onse kercken gedoopt worden, in der waren hilligen Reformeerde Religion onderwysen unde onderrichten willen, unde sollen die predigeren de Doope anders nergents, als voor die hillige gemeente bedienen, welcke wy oock van dat Avontmael willen verstaen hebben.

40. De olderlingen sullen van den predigeren, oldsten unde Diaconen, mit gemeene stemmen gecoren worden, unde soelen erbare, vrome, ansienlicke luiden, und guedes geruchtes wesen, unde wen se erwelet sint, sollen se op drie sondagen van den predigstoell voor der gantsche kercken verkundicht weerden, op dat ider man weete, wen der kercken Regieringe bevolen is, unde toe erkennen geven mochte, soe he daer wat op toe seggen hadde, unde zoo daer eenighe oorsake voorghebracht werde, waeromme men de zelve nit tho den dienste toelaten mochte sal men de oorsaken ordentlich an dat Consistorium brengen, unde daer over met gemeenen Rade ordeelen, unde oft idt queme dattet billike recusation wehre, sal men tho een nye verkiesinge, op die voorgaende wyse procedere, und wen binnen den drien Sondagen nictes voorghebracht werdt, sal men se voor bestediget annemen.

41. Hare ampt is op allen Cluften unde quartieren acht te hebben, dat alle ledematen eerbaerlick leven, unde oft sick iemant waerinne vergrepe, densulvigen leeren, vermanen, onderwysen, nae dat idt de nood eischet unde de heimelicke feilen, heymelicken beteren, und die in zijnen heymelicken sunden halstark is, in den Consistorio brengen, gelijk tho voeren verhaelt is. Oock van gelijken in den apenbare sunden doen, op dat in denselven mit raedt des Presbiterii gehandelt worden moge. Idt sollen oock de Olderlinghen den predigeren in die *visitationibus*, voor dat nachmael helpen, gelijk in de unieerde provincien gebruyckelic is.

42. Die Diaconen sullen in, gelijken, van den gantsche kercken Raedt erwelet, und op drie Sondagen van den Predigstoel afgehezen worden, even op die selve wyse, als to voeren van den olderlingen gesecht is.

43. Ehre ampt is, de aelmoessen in der kercke in tho sammelen, und

alle predige wen se gesammelt, opschreven wat se ontvangen hebben, unde alle weken oock eenmaele ordinaris toe samen koemen, unde van allen voorvallenden saecken, den aelmoesen angaende, under sick spreken, by dusse versamelinghe hoort oock altijt een denaer to wesen, die dat gebet doet, unde se in haren saeken, so voele mogelijk is, helpt.

44. De aelmoesen, die de Diaconen in der kercken sammelen, sollen alleene ande armen Ledematen wtgedeelt worden. Idt soelen oock die Diaconen niemant annemen to bedienen als mit rade des ganschen presbiterii, unde die se bedienen, behoren se alle weke een mael, ten minste, in hare huysinghe te besoecken, op datse na ghelegentheyth der saken die aelmoesen verminderen ofte vermeerderen mogen.

45. Het sall oock goet wesen, dat die diaconen opsicht holden op de arme, dat die eene zo wall arbejde, als die ander, unde ofter enige zwaricheyt in ehre bedieninghe voor viele, die se alleene nicht koenen toe richte brengen, moghen dezelvighe an den ganschen kercken Raedt gelanghen laten, op dat mit gemenen rade der Prediger, Olderlingen unde Diaconen, daerinne versien worde. De Diaconen sullen oock van hare administratie alle jaren Rekenschap doen, unde die dach der Rekeninghe tho voren van de predigstoell affkundigen laten.

Gasthuysen unde Weeshuysen, enz.

46. Benevens disse Diaconen, sullen oock in den gasthuysen unde weeshuysen, in een yder een from und godtselich gastvader unde weesvader gestellet worden, die de armen, olden ende junge luyden in den heidelberchsen Catechismo onderwysen, dat se de hoofdstucken der Christelijcke Religie leeren mochten. Se moeten van gelijcken de gesunde vlytich ter kercken voeren, op datse nicht alleene in den tijtlicken leven onderhouden, sunder oock in den waren Godes dienste onderwysset worden.

47. Ende sall van den Heeren Ghedeputeerden eene bequame armen ordeninge nae dat exempell der andere geunieerde provincien inghestelt worden, op dat rechte arme in haren huysen mit noodigen nootdrufft vorseen, de starcken tho den arbejde gedreven, unde de onbeschaemde bedellerije wt den lande verdreven worden.

48. Dese denaers der kercken, noemptlicken de Predigers, Olderlingen, unde Diaconen behooren alle weken, voor dat Avontmael *cenuram morum* onder sich toe holden, unde de selvige van den denaren anvangen, unde in den Diaconen eindigen. In dusse censure behoort een yder na de rijge op to staen, und wt tho gaen, op dat een yder vry spreken moge. Idt behooret oock een yder sich den ordell des gantschen kercken Raedes tho onderwarpen, unde de bestrafte sich mit aller demoet tho beteren. So veeren averst yemant halstarck bevonden werde, unde de feyte onlijdbaer weere, solmen met ehm na de bovengeschreven maniere handelen.

49. Unde dewijle een denaer onstraffelijcker leven moet als de ander menschen, sall he voor allen dingen wall toe seen, dat he synen schapen een guet exempel geve, dan wen he in eenige sunden verviel, moet he weten, dat he naden val, wal toe een lidtmaet der gemeenten, averst nicht tho een denaer weder angenomen worden kan. Vernemelijck an den orde,

daer he tho vooren staen heft, idt geschege dan om verheffelicker oorsaken, de den Kercken Raedt daer toe bewegen mochte.

50. De sunde averst daeromme een dener der kercken, he se Prediger, Olderling ofte Diacon, behoort suspendeert ofte affgesettet tho wesen sint dese: valsche leere, ofte ketterie, openbaer schoermakinge, opentlijk blasphemie, simonie, troulooze verlatinge synes dienstes, oft indringinge in eens anderen dienst, meneedicheyt, ehebreken, hoererie, dieverije, dagelijcse dronkenschap, vechteric, vuyl gewin, kortelick alle de sunden, und grove feyten, de den authoer voor de wareld eherloos maken, und in een ander gemeen Lidtmaet mit der affsnijdinge, gestrafft werden.

51. Ende op dat alle denaers sich ordentlick unde haren beroep na holden mogen, sal seer goed wesen dat in een yder Classe twee predigers unde een olderling, van den ganschen Classe, und een eerbaer, vroom godtfruchtich man, de* een lidmaet der gemeente is, van der overicheyt, onder welke dat classis gelegen is, erwelet worde, welke alle Carspellen tho dem Classe behorende besuecken, und in een yder carspell den prediger des oerdes voor sich in bijweesen syner gemeente, unde den predigheeren inder kercken ein predighe doen laten, wth welke de predigheren ehm examineeren und vernemen sollen, off he ooc vlijtich studere, unde inder leere reyn sy: nae gedane predige sollen se den denaer wtgaen laten, und de Carspelluyden vrughen, oft he oock stiftelicken und vromelicken leewe, unde so sy ehme in leve und leere onstraffelijk bevinden, sollen se ehme voor den gantschen Carspell des getuigenis geven. So se averst iemande straffbaer bevinden, sollen se dat selvige an den Classe refereren, op dat daer inne na den regel boven verhaelt verseen worde.

52. Wen de collator unde gemeente enen Prediger beroepen willen, sollen se een allgemeenen beeddach und vasteldach holden, und vuerichlicken to Godt bidden, dat he de met enen nutten unde truwen denaer versorgen will.

53. Na gedane vasten und beden, sollen de Collatores nevens Oldsten und Diaconen de gemeente representerende, to samen komen, unde met gemeenen stemmen enen prediger, de haer an nutsten dunct tho wesen, erwelen, dussen erweleden denaer sollen se den gedeputeerden des landts voorstellen, die oock van de Ghedeputeerden nicht also alleene omme billike oorsaken behoort gewygart te worden. Ende wen he van de Magistraet, approbeert is, sall he op dre sondagen apentlicken vanden predigstoel voor den gantschen kercke verkundighet worden, op dat so yemant were, de daer wat op toe seggen hadde, dat sulvige behoorlicken antoegen mochte, und so vorren van niemande daer wat tegens gesecht wort, sall he alsdan voor een bestedigede diener inder gemeente gehalten und angenomen worden. Mits dat he den behoorlicken eedt, ende beyde onderschryvinge doe, gelijk voren verhaelt is.

54. Het sal oock noodich wesen, dat de denaren dorch dat opleggen der handen vanden naesten prediger ordineert worden, woe feern se averst tho voren buyten dat pausdom geordineert sindt, mogen se den naesten prediger den rechter handt geven, ende dat voor der ganscher kercken.

55. Ende op dat an nootwendigen onderholt van goede lehrers, schoelmeisters, studenten, verplegung der armen, ende andere *pios usus* geen

gebreck voorvalle, sullen alle prebenden, vicarien, prostijen, officien, ende andere geestelicke beneficien, hoe die namen hebben mogen, neerstich waergenomen by die daer toe verordente, well geadministreert, ende mit ernst daer op ghesien worden, dat niemant van wat qualiteit off standt die sijn mogen, d'opcomsten vande voornaemste beneficien tot synen privaten nut trecke ende gebruycke, het sy onder decsel van *Ius patronatus*, ofte andere pretexten.

56. Dien volghende, sullen een yder denaer in een Dorp alle de goederen ende lauden van de pastorie toe gestelt worden, unde sal he sich oock daermede genogen laten (want de pastoren die de lauden inde dorpen sulvest bruycken mogen, daer dorch beter huusholden connen als de, die inde Steden wonen). Wallverstaende zo eenige leenen niet ghenoechaem weeren om een dienaar to onderhouden, sall mit believen der Collatoren wt den vicarien ervollet, edder sunst twee off drie dorpen to samen gelecht worden.

57. Idt moet oock in een yder Carspel een Schoelmeester wesen die Kosterye mede bedienende, die de dorpkinderen schryven und lesen leere, unde die sulvige in den Catechismo onderwyse, unde inder kercken de gesangen aenhevet, van goeden Leven, ende vande gereformeerde Religie.

58. Daer in eenich Carspel der Omlanden vrie prebenden gevonden worden, wort voor goet ingesien (op dat de patroon off Collator van wegen der liberaliteyt sijner voorvaderen, sijne geboerlicke ehre daer van moghe hebben), dat sodane prebenden off vrie leenen de bissher tho, nit tho den dienst der kercken gebruyct sindt, vanden patroon ofte Collator daer toe nae olden heercompste gerechtiget zijnde, aen een ofte twee arme studenten confereert worden, omme de daer van in *studio Theologiae*, vel *alterius facultatis* tho onderhouden, wesende ten minsten twaleff jaren oldt, diewijl men by jonge kinderen ongewiss is, off daer wt eenige vruchten voor die kercke to verwachten sijn, off nit. Ende zal die selve student dit beneficium mogen genieten, tot dat XXV. jaer synes olderdoms inclus, en nit langer. Wolverstaende dat de patroon den student, op welken hy de Collatie gedaen heeft, by den Gedeputeerden der provincie sal angeven, ende opteickenen laten. Ende so veer de selvige byden Gedeputeerden *ad studia* unduchtich unde unbequaem oft andersins sodanigen waldaet onweerdich bevonden mochte worden, sall de Patroon ofte Collateur eenen anderen moeten noemen den Gedeputeerden behaechlijc sijnde. Ende sal de patroon of de student alle jaren behoorlicke attestatie overbrengen in handen vande voors. Gedeputeerde, waar hy ter scholen gaet, ende woe hy hem *in studiis* draecht, by pene dat de Gedeputeerde anders een bequaem scholier opt selve leen sullen mogen stellen na behoren.

59. Ende off het queme, dat de patroon ofte Collator dese prebende nicht confereerde, und inde collatie een half jaer suimachtich bevonden worde, Sal alsdan de Collator voor de tijdt dat *Ius collationis* verloren hebben, unde mach dat dorp voor de tijt mit Rade des Classis enen Studenten daer op nomineren.

60. So een dener den lande een tijt lanck trouwelijc gedient hebbende, dorch zijn older ofte krancheyt onbequaem ofte onduchtich to den Ampte worde, Ist behoorlick dat hy mit een eerlick onderholt wt de Clooster goe-

deren versien worde. Unde so idt queme dat een prediger inden dienste deser kercke storve, und niet so vele naeliet, dat syne weduwe ende wesen, daer van sich onder holden mochten, solde stichtich wesen, dat die Landtschap de overgebleven weduwe ende weesen versoen wolde, op dat se den vyanden van Godes woort te spot ende wel behaegen, geen en noot lijden moesten.

61. Ende want hoochnoodich is, dat dese ordeninge metten eersten int werck gestelt worde, sullen alle die Collatores van Pastorien binnen den tijt van ses weken, ende die Collatores van prebenden ende andere vrije beneficien binnen den tijt van drie maenden, bequame persoonen eligeren, die den Heeren Stadtholder ende Gedeputeerde voorstellen, om nae die form deser ordening beproeft, geconfermeert, ende ingestelt te worden. Ende der ofte die geenige hier in suimich sijn, ende binnen die bestemde tijt geene presentatie van bequame persoonen doen, sullen voor dit mael daer van versteecken blijven, ende by den Heeren Stadtholder ende Gedeputeerde directelick de electien, so van Kercken leerers als Studenten gedaen worden.

62. Veerner so de kercke, ofte dat lant mit eenigen nootd aangevochten worde, salmen dan oock een gemeen vasten ende beden dach holden, op welcken dat volck vanden Rechten gebruycke des vastens unde Godes thoren aff to bidden, vermaent worde.

63. Dusse vastedagen sullen vande predigeren in den kercken, ende vande overicheyt anden Raedtshuys opentlick af lesen ende verkundiget worden, op dat iderman daer van verstendiget worde.

64. Ende sullen op den vastendagen ende sondagen alle wareltlijcke wijnkelneringen hier mede verboden wesen, unde sunderlinge den Croegeren, datse op den dach geene gasten sullen setten, de Redgeren, Grietmannen ende Wedmannen, sullen op den dach voor unde nae middach onder die preken, unde des avonts, de kroegen behooren te visiteren, ende daer se van yemandt tegens dit verbott gedaen bevinden, den sulvigen also te straffen, dat een ander daer een exempel an nheme, op dat die onmensche-licke drunckenschap vermindert, und eintlicken aff geschaffet worden.

65. Wen sich eenige willen tho den echten staet begeven, de sollen tho voren den denaren anspreken, unde guede bekende luyden mit sich brengen, omme den denaren onderrichtinge tho doen, off se oock na Godes woort und warltlijcke Recht, tho samen hileken moghen, und wen de denaren bevinden, dat se tsamen hileken mogen, sollen se op drie Sondagen opentlick vanden predigstoel verkundiget worden. Unde so veren dan neene verhin-deringe voorgebracht wordt, moegen se nae der forme der hilligher Christelicker kercken, tho samen ghevoecht worden, wall verstaende dat se niet heymelicken inden huysen ofte anders waer, sunder alleen inder kercken voor den ansichte der gemeente, sollen tsamen gegeven worden.

66. Wen de proclameerden nicht in eenen ordhe woonen, sall de prediger se nicht tho samen geven, he hebbe den genoochsamen tuichnisse, dat se an den ordhen, daer se woonachtich, ordentlijch op drie Sondagen van den predichstoel aff gekundicht sint, und dat daer nichtes jegen gebracht is, Ende om de onnutte costen op den bruyloften tho vermijden, sall daer in ter eerster gelegentheyt oock guede Ordeninge gemaket worden, Daer nae ein idtlijck na standes geboer, sich sall moeten richten.

67. Idt sal oock in een yder kereke een boeck gehouden worden, daer inne de namen der jenigen, de sich tho der Echten staet begeben, geschreven, unde toe steedige gedcnckenisse bewaert worden.

68. Wat sunst inden chesaecke an tho mercken, unde tho holden sy, sall een yder prediger wt den *conclusionibus Synodorum Dordracenae, Middeburgensis & Hagensis. Item ex lib. Bezae de divortiis*, und anderen boecken leeren, unde idt also maken, dat alles ordentlich unde stichtlijk tho gae.

69. Niemant sall oock tho de diensten der Scholen (dit verstaen wy van allen scholen sonder onderscheyt, sy zijn hooch ofte leech in den lande) tho gelaten worden, he hebben dan tho voren de reformeerde Religie onder geschreven, op de selvige wyse, als tho voren vanden predigeren verhacht is.

70. Een yder Schoelmeester sall (ehr hy angenommen wort) by ehedes plichte, oock beloven den kercken dienst na zynen besten vermogen tho bevorderen, unde de denaren in den selvigen tho helpen, so vele hem moghelijk is, unde sunderlinghe, dat he den kinderen inden heydelbergsehen Catechismo, unde kercken gesanck onderwysinge doen, unde ther kercken leyden will, op dat de kinderen van Kindes been an, de fundamenten der Christelicke Religion leeren, und inde kercken opseggen, und de psalmen te Recht singen, unde en sullen geene schoolmeesteren ofte meesterschen in haren dienste geduldet, oft geleden worden, de dit nicht na komen willen.

71. Wen een prediger, ofte Schoelmeister oft yemant anders in deser lantschap, wat drucken laten wolde, sal he dat to vooren van de gantsche Classe, daer he ondergestelt, ofte van deme de van den Classe daertoe gestelt worden, visiteren laten, dat nichthes gedrucket worde, dat nicht mit Godes woerde ofte mit den voorgenomde *Symbolis, Confessionibus, & Catechismo* over een stemmet, het welke dan de boedruckeren, so hier te lande haer sullen willen nedersetten, ooc expresselijck belast ende op erlacht sal worden, eer haer toegelaten sal wesen, haer ampt te exerceren.

Ende ten eynde van alle desen niemant enige reden van ignorantie hebbe voor te wenden, onthieden ende bevelen wy allen Redgeren, Grietmannen ende anderen, Recht voerende personen, dese ordonnantie te doen wtkundigen, in allen plaetsen haerder Rechtstoelen, daermen gewoonlick is publicatie ende wtkundige te doen, Ordonnerende ende belastende mede, den selvigen dese ordonnancie scharplick te achtervolgen ende te doen achtervolgen, ende tegens den overtrederen van dien sunder dissimulatie te procederen nae behoren, Want wy sulcx ter eeren Godts ende tot wallstant des gemeenen vaderlants hoochnoodich bevonden hebben. Datum Groninghen onder onsen segell den 27 Februarij. Anno 1595.

PROVINCIALE SYNODE, GEHOUDEN TE UTRECHT, 1612.

De oneenigheid, die in de kerkelijke gemeenten der stad en provincie van Utrecht heerschte, duurde voort. Algemeene rust en tevredenheid waren er niet meer te herstellen, noch door de bemoeijingen der eerwaardigste mannen, noch door de nieuwe en lang begeerde kerkordening van 1612.

De Utrechtsche gemeente kon niet vergeten, dat hare predikanten, inzonderheid Uytenbogaert en Helmichius, in het jaar 1589 zonder opgaaf van redenen waren geciënt. Zij wilde niet gediend zijn van de leeraars, buiten medewerking van haren Kerkeraad in de dienst der ontslagenen geplaatst, en de strenge kerkordening, kort daarna (1590) door de staten ingevoerd, met de artikelen van onderteekening door de wethouders vastgesteld, hielden het misnoegen al grooter gemaakt (Zie onze inleiding op de kerk. wetten der staten van Utrecht, bl. 284—292). De meeste lidmaten der gemeente hielden afzonderlijke vergaderingen binnen en buiten de stad. Zij liepen naar nabijliggende dorpen, zelfs naar IJsselstein, en dat wel gewapend. Deze conventikulen en dat predikloopen werden streng verboden, onder bedreiging van geldboete en verbanning. Maar die gestrengheid vermeerderde de algemeene verbittering, en tegen het einde van het jaar 1591 waren er over de duizend personen in de Utrechtsche gemeente, die weigerachtig bleven om de openbare godsdienstoefeningen bij te wonen (Remonstrantie der gedeputeerden van de Zuid-hollandsche synode van den 9den November 1591, bij Bor, XXX, bl. 792).

Deze treurige toestand der Utrechtsche gemeente vond veel deelneming bij de kerklijken van Holland en haarde ook den staten van datzelfde gewest veel zorg. De ouderlingen van Utrecht beklaagden zich bij de Zuid-hollandsche synode van Dordrecht (1590) over het onordelijk wegzenden hunner vorige dienaars, over het onwettig beroepen en inkomen dergenen, die zij nu hadden, en over de onbehoorlijke handelingen der laatsten. De commissarissen der staten, in de vergadering tegenwoordig, verklaarden, dat hunne instructie inhield, om bij deze synode aan te dringen, dat goede correspondentie en eenigheid met de stad en de kerk van Utrecht onderhouden werd; dat de predikanten, die daar thans dienst deden, op begeerte van die van Utrecht door zijne Exc. en de staten gezonden waren; dat de Utrechtsche overheid zich bij eede verbonden had, om de christelijke gereformeerde religie te handhaven, zoodat men haar vertrouwen

mogt; dat wel in de ceremoniën eenige veranderingen waren gemaakt, maar „daeromme by de Kercke van Hollandt gheen afscheydinghe van die van Wttrecht en behoort ghe-daen te worden,” en de staten verlangden, dat de synode de predikanten, die nu in Utrecht zijn, „willen bekennen voor hare broeders” en de gemeente aldaar vermanen, „haer niet te absenteren van het ghehoor der predikanten ende ghebruyck des H. Avondt-maels.” — Na rijpe overweging besloot de vergadering „by seeckere remonstrantie aen Syne Exc. en de H. Staten de gewichticheydt deser saccke te verthoouen;” bij de Utrechtsche gemeente aan te dringen „tot stillicheydt ende wreedsaemheydt,” en hare tegenwoordige predikanten te gelegener tijd te vermanen „van de faulten ende mis-bruycken bij hen ghecommitteert” (Acta MS. syn. part. van Suydt-hollandt, gehouden binnen Dordrecht 1590, art. 51. Vergel. Bor XXX, bl. 730 en 731).

In de volgende Zuid-hollandsche synode van 's Gravenhage (1591) kwam een adres van Amersfoort ter tafel, waarin die kerk zich bitter beklagde „van de groote disordre, die aldaer omtrent meer ende meer is inbrekende.” Zij verklaarde, dat er te weinig dienaren waren, en onder dezen nog eenigen suspect van ongezond te zijn in de leer, of kwaad van leven. Nog anderen waren geëxcommuniceerden, of gesuspendeerden of papisten. Ook deed de gemeente van Utrecht hier weder hare klagten hooren, zoo-dat besloten werd, ze aan den advocaat van den lande mede te deelen, ten einde zijn advies te vernemen, en is goedgevonden, door de gedeputeerden dezer synode aan zijne Exc. en aan de generale en particuliere staten te doen remonstreren, dat bij den Utrechtschen magistraat aangehouden werd, om de zaak door kerkelijke en politieke personen tot een goed accoord te laten brengen (Acta MS. syn. part. van Suydt-hollandt, gehouden in den Haag 1591, artt. 56 en 65). De gedeputeerden hebben zich ook tot de heeren van den raad van state gewend met verzoek, om mede de helpende hand te leenen tot accommodatie van deze bedroefde zaak. (Deze remonstrantie is in haar geheel opgenomen door Bor, XXX, bl. 731 en 732). Maar wat de synodale gedeputeerden, de raad van state met zijne Exc. en de staten van Holland ook gedaan en geschreven hebben, „so is daermede niet nitgerecht.”

Wederom ten volgende jare (1592) ontving de particuliere synode van Leiden brieven betreffende „den bedroefden standt der religie generalyck int Slicht van Wttrecht, voornaemelyck ten platten lande,” met verzoek om raad en hulpe; en daar de commissarissen der staten van Holland deze zelfde zaak „der vergaderinghe hoochlyck recomman-deerden,” werd zij op nieuw den gedeputeerden ten ernstigste aanbevolen (Acta MS. syn. part. van Suydt-hollandt gehouden te Leiden, art. 50. Vergel. ook Trigland, die uitvoerig mededeelt de klagten uit Utrecht bij de genoemde synoden ingekomen, met de besluiten dier vergaderingen en de maatregelen harer geëxcommuniceerden, d. IV, bl. 799—801). Ook werd toen besproken, „hoe dat de Kercke alduer met den Magistraet over seeckere artikelen bij hare E. gheraemt in communicatie gecommen was.” Deze artikelen, handelende over het beroepen van predikanten, het benoemen van onderlingen en diakenen, het bedienen van doop en avondmaal en het oefenen der tucht (Bor, XXX, bl. 733), waren, vooral op het punt van de benoemingswijze, iets milder, dan de autocratische staatsbepalingen van 1590. Predikanten, onderlingen en diakenen zouden nu gekozen worden door vier leden uit den magistraet met evenveel leden uit den kerkeraad, als in het Haagsche concept van 1591 was vastgesteld. In de oefening der tucht werd echter niet, zoo als in genoemd concept, de openbare afsnijding toege-laten, maar uitdrukkelijk bepaald, dat men niet verder gaan zal, dan tot het afhouden van het avondmaal. Om deze artikelen door den kerkeraad te doen aannemen, werd de hulp ingeroepen van den geleerden, godvruchtigen en vreedzamen Franciscus Junius,

hoogleeraar te Leiden, die niet weinig zwaarigheid in de aanneming dezer artikelen zag. Maar de magistraat beweerde, dat geen ander remedie meer mogelijk was, om met behoud hunner reputatie de gemoederen tot rust te brengen. Zij zeiden ook, dat de artikelen maar provisioneel waren, en beloofden stellig, dat, als het volk de kerk weder frequenteerde, zij die artikelen naar de gelegenheid des tijds veranderen zouden. Toen Junius beloofde zijn best te zullen doen, werd ook zeker raadspersoon secretelijk naar den Haag gezonden, om Uytenbogaert over te halen, dat hij nog eens naar Utrecht kwam, en medewerkte tot de provisionele aanneming dier provisionele artikelen. Zoo is dan door al die bemoeijingen het accoord tusschen de gedeputeerden van den magistraat en der supplicerende gemeente getroffen en den 21sten Mei 1593 gearresteerd.

Evenwel liet de goede stemming der Utrechtsche gemeente nog veel te wenschen over. Om haar te bevorderen, leende de magistraat den predikant Johan Ambrosius voor een tijd van den Amsterdamschen kerkeraad, en was men van meening, des Heeren avondmaal niet lang daarna uit te deelen. Daar echter de Utrechtsche predikanten „door den afkeer kleyn access hadden aen de selve,” en Ambrosius nog weinig bij de gemeente bekend was, werd Uytenbogaert alweder gebeden om over te komen. Hij kwam om ieders bezwaren te hooren en alle mogelijke voldoening te geven. Met goedvinden van den magistraat deed hij op verschillende tijden in bijzondere huizen vijftig of twintig mannen en vrouwen bijeenkomen en sprak dan met hen. Zoo deed hij de gansche stad door van het bovencinde tot het benedencinde, „’t welck geschiedt met tamelyck succes, so dat vele haer wederom ten Avontmale vervoegden, hoewel d’ affectie tot de ordinarise Predikanten aldaer kleyn was en noch lang bleef” (Por, XXX, bl. 733).

Intusschen zag de stadsregering roud naar neutrale predikanten, die bekwaam waren om de gemeente in eenigheid te brengen, en op raad van professor Junius zijn tot ministers beroepen: Ursinus, predikant te Frankendaal, en Conchardus, predikant te Orlebach in den Paltz (Resol. v. 22 April 1594, bij Bor. XXX, bl. 746). Maar vóór dat die leeraars overgekomen waren, brak een nieuwe twist in de gemeente uit, die het goede, dat men meende bewerkt te hebben, weder omverwierp. De koster van de St. Geertruidekerk beschuldigde den predikant Blokhoven van onregtzinnigheid. Twee mededienaars des woords, Gerobulus en Cesarius, traden ook tegen hem op en dienden bij schout, burgemeesters en onderlingen zes artikelen in, „daer in sy seyden, dat hij niet leerde conform de H. Schrifture” (Bor. XXX, bl. 735—743). De nieuwe predikanten waren intusschen gekomen en bevestigd en men verlangde nu met Blokhoven te accorderen, ten einde tegen Kersmis het avondmaal te houden. Die pogingen tot accoord gelukten echter zóó weinig, dat de collega’s verlaarden met zoodanigen ambtgenoot als Blokhoven was, het avondmaal niet te kunnen uitreiken. Na veel geschrijf en langdurige conferentiën werd de twist eindelijk bijgelegd en het avondmaal tot groot contentement van velen gevierd. In deze moeilijke zaak is Junius weder met veel beleid en groote zachtmoedigheid werkzaam geweest, en hij mag met regt als het principaalste instrument dezer schikking worden geroemd. Maar te midden van deze bemoeijing verzuimde hij niet om bij de stedelijke regering aan te dringen op milder regelen van kerkbestuur. Hij schreef, dat als er vroeger reden was geweest om het predikaat breedels in den mond te leggen, deze nu moesten worden weggenomen. Zij waren ook slechts bij provisie aangelegd met belofte, dat zij te eeniger tijd door andere middelen ten beste der kerk zouden vervangen worden. Die tijd was gekomen, nu de stad zich verheugen mogt in het bezit van godvruchtige dienaars, die liefhebbers waren van de goddelijke waarheid en publieke ruste. Dezen aan de oude wetten van suspicie te binden, was onbillijk, en zou eindelijk hun en der gemeente

den moed benemen. Liet men integendeel de leeraars vrij om te doen, wat hun ambt medebragt, en bepaalde de overheid zich alleen bij de bescherming der kerk, zoo zou alles wel gaan. Indien men daartoe niet besloot, zag hij vernieling en verwoesting op de been komen (Bor. XXX, bl. 741 en 742).

De Utrechtsche regenten konden evenwel nog niet overgehaald worden tot verandering van hunne kerkelijke ordonnantie, en daar vele burgers zich om die reden van de kerkelijke gemeenschap bleven terugtrekken, zoo heeft Junius zich tot dezen gewend. Hij gaf een geschrift uit tot vermaning van de kerke Gods te Utrecht, om de gemeenschap der heiligen te onderhouden in godzaligheid, heiligheid, liefde en vrede door de eenigheid des geestes (gedrukt bij Reynder Wylks, 1595); in welk geschrift hij aantoonde, hoe sommigen zich afzonderden, omdat zij zich met geene goede consciëntie aan de kerkelijke ordonnantie, bij den magistraat gesteld, houden konden. Deze, zeiden zij, moest eerst veranderd worden; maar hij wees hen op Christus en zijne apostelen, die zich van de Joodsche kerk niet hebben afgescheiden, hoe groot de vervalsching harer leer ook was, en hij meende daarom, dat de vromen zich nog veel minder mogten afzonderen om eenige kerkelijke ordonnantie, die dan ook nog maar bij manier van voorraad gegeven was en tot wier verandering hij behulpzaam blijven zou (Brandt, Hist. d. reform. d. I, b. XV, bl. 789—793). De edele Junius heeft die verandering niet beleefd, want hij is in het jaar 1602 aan de pest overleden. De Utrechtsche regenten bleven onverzettelijk en de gemeenteleden misnoegd. Bij sommige gelegenheden, zoo als bij het beroep van Johannes Bergerus, werd de ontevredenheid weder verlevendigd, en toen Ursinus, die zich tegen dat beroep van de regering gekant had, zijn ontslag bekwam en uit de stad gebannen werd (Brandt, d. II, b. XVII, bl. 9—12), is het misnoegen er niet op verminderd. Dat blijvend misnoegen van velen werd te gevaarlijker, omdat er in Utrecht toch onrustige personen genoeg gevonden werden, „die met den staet der regeeringhen niet te vreden zijnde, nieuwigheydt sochten ende na veranderinghe trachteten, daer toe sy arbeeyden de Ghemeynte te misbruycken” (Zie over de beroerten in Utrecht van 1606 tot 1612 van Meteren, hist. d. Ned. b. XXXI, fol. 596—598 en b. XXXII, fol. 621—622). Dit bleek in 1606, toen „ter occasie van 't Schoorsteen-ghelt” gevaarlijke beweging ontstond, en het was juist in dien tijd, dat de Utrechtsche staten, waarschijnlijk om de malcontenten der kerkelijke gemeente te winnen, eene synode hebben bijeengeroepen, om ten overstaan van de staten en provisioneel eene kerkordening te beramen (Resol. van 28 Nov. 1610, gedrukt vóór de kerkordening van 1612). Het ontwerp, toen gemaakt, bleef echter zonder effect; maar toen in de volgende jaren, vooral in 1610, al duidelijker aan het licht kwam, „dat de bitterheydt van de sectionisten niet en verminderde”, toen zij zelfs conspireerden om zich van de krijgsbezetting meester te maken en de regering te veranderen; toen het gevaarlijk miltwerk, „daer sich ook iets kerkelijks onder mengde” (Brandt, d. II, b. XX, bl. 156), wel tijdig ontdekt maar met moeite bedwongen werd, werden de staten eindelijk genoodzaakt om aan het verlaagen der kerkelijken te gemoet te komen.

Dat zich onder die mouterij ook iets, en misschien heel wat kerkelijks mengde, laat zich gemakkelijk afleiden uit de leertwisten, die in Holland gaande waren en „mede wierden verspreyt in gesejde Stadt” Utrecht (Uytendoguet, Kerck. hist. IV, bl. 21). Het wordt nog waarschijnlijker, als men leest, hoe een der veroordeelden, Andries Hendriksz., schoolmeester en koster van de St. Nicolaaskerk, op het schavot heeft verklaard, „dat hy so verbittert was geweest op de Predicanten, dat hy, by al dien de aenslagh hadde voort-gegaen, de twee Predicanten, Johannes Steenhovius en Jacobus Taurinus met sijn eygen handen 't leven soude benomen hebben” (Van Meteren, XXXII, fol. 621,

en Wagenaar, X, bl. 32). Ook zeggen de staten van Utrecht in hunne resolutie van den 28sten November 1610 uitdrukkelijk, dat men dagelijks gewaar werd, „dat d'onrustige Satanische gheest alle middelen aen-went om die Godt-vruchtighe ruste der goeder In-ghesetenen deser Provincie te verstooren, de Kercke Godts in nieuwe factien ende scheuringen te verdeylen, ende 't selve doende, de Christelijcke Ghereformeerde Religie waer by can te beschadighen.”

Om dat nu te verhoeden, hebben genoemde staten eene synode bijeen geroepen, en haar in last gegeven, het concept van 1606 „te resumeren, 't gundt daer inne defectucus is te suppleren, amplieren, vermeederen, verminderen, corrigeren, verbeteren, en 't selve doende, een bequaem concept van goede Kercken-ordeninghe te beramen”. Bij welke lastgeving de staten niet alleen schijnen beoogd te hebben, de ontevredenheid over hunne vroegere ordonnantie weg te nemen, maar vooral ook, de hevigheid der leertwisten tegen te gaan, over welke leer men ook in Utrecht begon „strijdich te vallen”. Met het oog op de ontevredenen, die sinds lang in plaats der strenge staatsbesluiten eene synodale ordoning hadden gewenscht, verklaren de staten in hunne aangehaalde resolutie, dat zij reeds vóór vier jaren hun consent tot het houden eener nationale synode bij de staten-generaal hebben ingebragt, maar daar dit zonder effect bleef, nu, naar het voorbeeld van andere provinciën, in Utrecht eene betere orde willen instellen, „als wel voor henen door de sware langdurighe Oorloghen ende andere vele ende verscheydene voorgevallen beltselen heeft conuen gheschieden”. En met het oog op de leerpunten, die de driften ook in Utrecht gaande maakten, bevelen zij, dat de leden der synode er op letten en in de vrees Gods overwegen, „hoe daer inne op 't alder-ghevoechelixste ende vreedsaemste nae Godes Woort soude moghen werden versien, omme sonder krenckinge van den bant der eenicheyt, die wy met onse Na-buuren ende Bont-genoten in alles ende voornamentlijk in 't stuck van de Religie willen onderhouden, ende met behoudnisse van den voor-naemsten grondt der reformatie, die in 't verwerpen aller menschelicker decreten ende instellingen, mitgaders het aennemen van Godts geschreven Woort voor den eenighen Reghel ende Richtsnoer onses gheloofs bestaat, te beletten, dat door de voorschreven Differenten de ruste onser goeder Inghesetenen, de Christelijcke ghereformeerde Religie toeghedaen, niet verstoort maer behouden, en in aller Godt-vruchticheyt in behoorlijke ghchoorsacmheyt tot Godt ende der Overheyt gevordert werde.” Ten slotte verlangen de Utrechtsche staten, dat de synode-leden hun besogne in schrift stellen en den staten „by forme van advijs soo haest doenlijk” overgeven zullen.

Zoo heel spoedig is de kerkordening evenwel niet tot stand gekomen. Het duurde ten minste nog twee jaren, eer zij gearresteerd werd. Uit der staten approbatie van de kerkordening blijkt, dat de gecommitteerden der provinciale synode van Utrecht zich tot het opstellen van een ontwerp hebben vereenigd, „alles wat hier toe dienlijk was, in de vrees des Heeren overleyt hebbende”; dat zij hun werk daarna bij de staten hebben ingeleverd, die het „eerst rypelijk ghexamineert ende over-wogen” hebben, en het toen ten overstaan hunner gecommitteerden in communicatie hebben gelegd met al de kerkedienaren der provincie, daartoe in eene provinciale synode bijeen geroepen. Die synode heeft „met eendrachtighe toe-stemminghe” het ontwerp aangenomen, en nu verklaren, ordonneren en statuëren de staten, „dat voortaan in de Stadt, Steden, ende Landen van Utrecht, in de Bedieninghe ende regeringhe der Christelijcke Kercke, metten aen-cleven van dien, gheobserveert ende onderhouden sullen worden” de punten en artikelen dezer kerkordening (Approbatie van 28 Augustus 1612).

In deze synode, die Trigland eene Arminiaansche noemt, zou Uytenbogaert het praec-

sidium hebben waargenomen. Dit wordt althans beweerd in de voorrede der acta van de Dordrechtse nationale synode. Voetius noemt hem ook den president der vergadering (Polit. eccl. P. I, tract. I, c. X, p. 556), en na hem hebben eene menigte anderen hetzelfde gedaan. Uytenbogaert verklaart echter zelf: „'t is onwaerheydt. Ick was daer in 't Synodus, maer presideerde niet.” Hij had er zitting, omdat hij aan de kerk van Utrecht verbonden was en haar thans bij leening bediende, ook schijnt hij wel tot voorzitter gekozen te zijn geweest; „maer, zegt hij, ick excuseerde my gantsch ernstig om reden;” elders schrijft hij „om gewichtige reden” (Leven, Kerckelijcke bedieninge ende zedige verantwoordingh, c. IV, bl. 23, en Oorspronck ende Voortganck der Ned. Kerckelycke Verschillen tot op het Nat. Syn. v. Dordrecht, fol. 42). De Utrechtsche predikant Joannes Speenhovius is, volgens zijn zeggen, president dier Utrechtsche synode geweest (Kerk. hist. d. IV, bl. 54). Evenwel zal Uytenbogaert in die vergadering meer dan gewonen invloed hebben uitgeoefend. Hij had veel gezag door de gunst en familiariteit van Oldenbarnevelt en was zeer gezien bij de Utrechtsche staten, wier gecommiteerden „in merckelijk aan-tal uyt al de drie leden” de vergadering bijwoonden. Hij genoot ook de buitengewone affectie der Utrechtsche gemeente; al hare dienaars waren op zijne hand, en indien er onder de overige predikanten der vergadering enkelen kunnen geweest zijn, die niet met hem instemden, zullen zij toch niet dan zeer zwakken tegenstand hebben durven bieden. Zoo zij het al beproefden, waren zij niet bestand tegen de buitengewone gaven van welsprekendheid, die Uytenbogaert, zelfs naar het getuigenis van Trigland, bezat (Kerck. gesch. d. IV, bl. 805 en 806), en nog minder opgewassen tegen zijne uitgebreide kennis van al wat de kerkregering betrof, zoo als hij daar twee jaren vroeger door zijn uitgewerkt tractaat over het gezag der christelijke overheid in kerkelijke zaken bewijs van gegeven had. (De titel van dit werk, in 1610 met opdracht aan de staten van Holland uitgegeven, is: Tractaat van t' ampt ende autoriteyt eener hoogher Christ. overheydt in Kerk. saecken). Bovendien ijverde Uytenbogaert thans voor eene kerkelijke regeling, die zijne denkbeelden nopens de beste verhouding tusschen kerk en staat in toepassing brengen zou; want de kerkordening, die de synode behandelde, was, zoo niet door hem zelve, ten minste geheel in zijn geest gesteld. Voetius noemt hem *constitucionum istarum ecclesiasticarum faber* (Polit. eccl. P. I, l. IV, tr. I, c. X, p. 556). Ypey en Dermout verklaren, dat Voetius dit niet zonder grond geschreven heeft (Gesch. d. Ned. herv. Kerk, I, aant. bl. 162), en de heer H. C. Rogge houdt Uytenbogaert voor den voornaamsten opsteller (Joh. Uytenbogaert in zijn gevoelen aangaande de magt der overheden in kerk. zaken tegenover zijne bestrijders, in de Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie, Nieuwe reeks, d. I, bl. 68).

Wij mogen het er dan wel voor houden, dat Uytenbogaert de Utrechtsche synode geheel naar zijn zin geleid heeft, en dat zijne tegenstanders daarom niet zonder grond het gansche werk aan hem geweten hebben. Hij tracht zich daar tegen te verdedigen, zeggende, dat de kerkordening „in den gheseyden Synodo Provinciaal is ghestelt [P] met toestemminghe van alle leden, Polylycke ende Kerckelycke.” Dat hij, gelijk men zeide, haar zou hebben doen approberen, noemt hij zotteklap, wijl hij daar geen magt toe had. De gecommiteerden der staten, zoo vervolgt hij, „hadden selve haren asem over alle artyckelen en hebbense gheapprobeert buyten myne inductie, uyt volle kennis en wetenschap” (Kerck. bedieninge enz. bl. 23). Steeds is hij met deze Utrechtsche kerkordening hoog ingenomen gebleven, want ruim tien jaren later, toen de Dordrechtse haar reeds vervangen had, roemde hij haar nog, als gesteld „met volle eendrachticheydt aller der ghenen die daerin hadden te spreeken, met Godtvreesende overweginghe van alles wat nae ghelegentheydt van tyden ende personen dient tot stichtinghe die na

de Godtsalicheydt is, tot onderhoudinghe vande vrede ende eenicheydt des Geestes in Godts Ghemeynte, en daerinne Gode ghegheven wordt dat Gode, de Overheydt dat d' Overheydt toekomt" (Oorspronck ende Voortganck der Ned. Kerck. Verschillen, gedr. in 1623, fol. 42).

Als wij een blik werpen op den *aard* en den *inhoud* dezer kerkordening, bevinden wij, dat zij geheel in den geest is opgesteld van Uytenbogaerts tractaat over de autoriteit der hooge overheid in kerkelijke zaken. In dat werk stelt hij, „dat eene Hooge Souveraine Overheydt in haer Landt de hoochste autoriteit ende macht, 't hoochste gebiedt ende seggen heeft in saecken de religie ende Godts-dienst betreffende: Welverstaende onder Godt ende na Syn heylich Woort,” en dat haar dan ook toekomt „t maecken van Kerkelycke Wetten ende Ordonnantien” (bl. 68 en 101 der uitgaaf van 1647). Al is dan, volgens zijn zeggen, de kerkordening in de Utrechtsche synode „ghestelt,” zijn het toch de staten op wier naam al de artikelen staan, en de gedeputeerden dier synode waarschuwen den beminden lezer daarom ook in hunne voorrede voor deze kerkordening, om het niet vreemd te vinden, dat de heeren staten „doorgaens in dese Ordre spreken, want het is der H. Overheydt Ampt, in vougen als hier is geschiedt, *Kerkelycke wetten* te maken.” Dat hoofdbeginsel dezer kerkordening was in openbaren strijd met de algemeene synoden van Middelburg (1581) en 's Gravenhage (1586), die den calvinistischen regel volgden, dat het gezag over de kerk bij de kerk zelve berust. Hoe weinig het toekennen van dergelijke autoriteit in kerkelijke zaken aan de hooge overheid in den smaak van de meeste kerkelijken dier dagen viel, was genoeg gebleken uit den storm, die losbrak, zoodra genoemd tractaat van Uytenbogaert in druk verscheen. Hij schrijft zelf, het „maeckte stracx bykans 't heele heyr der Kercken ende Predicanten op tegen hem” (Kerck: hist. III, bl. 213). Niet slechts „pasquilleerders ende qualyck-spreekers” met „vileyne chartabellen,” als van Vincent van Drielenburgh, „by dousynen uytgezogen,” maar ook ernstiger wederleggers traden tegen hem op. Onder dezen mogen genoemd worden de hevige Ruardus Acronius uit Schiedam (Noodwendich Vertooch), de geleerde Ellardus van Mehem uit Harderwijk (Tractaet van het recht der Kercke Christi ende der Christelycke Overicheyt in 't Kerkelycke, gestelt by wyse van 't samensprekinge), de even geleerde maar meer bezadigde Antonius Walaens uit Middelburg (Het ampt der Kerckedienaeren ende de authoritheyt, die eene hooghe christelycke overheydt daerover toekomt), en nog menig ander. Onder de remonstranten, die ook hierin de zijde van Uytenbogaert kozen, waren er zelfs, die zich met al die magt der overheid in kerkelijke zaken niet vereenigen konden (Voetius, Pol. eccl. P. I. tr. II, c. II, p. 126), en het is vreemd, dat in de Utrechtsche synode geen enkel predikant tegen het verleenen van die magt aan de overheid schijnt gestemd te hebben. Zij zullen het misschien niet hebben durven doen, evenmin als menig predikant in Holland er zijne goedkeuring aan zou hebben durven geven. „Soo scrupuleus waren die tyden onder de Kerkelycke.”

De *beroeeping van predikanten* moest geschieden door vier personen uit den magistraat en vier personen uit den kerkeraad, en de gekozene wordt aan den stedelijken raad en den kerkeraad gepresenteerd. Van de *ouderlingen* en *diakenen* dragen de kerkeraden een dubbeltal voor, waaruit de magistraat zijne keuze doet. Deze wijze van benoemen komt wel overeen met het deel, dat Uytenbogaerts tractaat aan de overheid toekent in het beroepen en stellen van de dienaars des Woords en de overige kerckedienaars (bl. 94—101), maar was den orthodox-gereformeerden zeer tegen de borst. Hoe feller de twist over

de leer begon te woaden, des te minder kon men de medewerking van den magistraat in beroepszaken dulden, omdat deze veelal remonstrantsehgezinde leeraars koos, of ten minste moderate mannen voorstond, en moderatie omtrent de punten differentiaal was in die tijden een duidelijk teeken van gruwelijke Arminianerij.

Ook de bepalingen der Utrechtsche vergadering nopens het uitschrijven en houden van de *provinciale synode*, waren in overeenstemming met Uytenbogaerts tractaat, waar het de vragen behandelt: wien het toekomt de synoden en andere kerkelijke bijeenkomsten zamen te roepen, de materiën en zaken voor te stellen, die daar behandeld zullen worden, de personen te kiezen, die op de synoden verschijnen zullen, te presideren, mede te stemmen en mede te oordeelen (bl. 107—115). Om aan te toonen, hoe de Utrechtsche kerkordening ook hierin de overheid eerbiedigde „als hoochste opsiender over kerkelycke saeken”, zullen wij slechts enkele regelen der kerkordening afschrijven. „Ende als wy (de staten van Utrecht) goet vinden sullen eene Provinciael Synode te beschrijven, ofte by onze Ghedeputeerden te doen beschrijven ende convoceren, soo sullen alle de Pastoren ofte Leeraars der Kercken deser Provincie ghehouden wezen in den selven Synodo, ter plaetse wy ofte onse ordinarise Ghedeputeerden die ordineren sullen, in persoo te compareren.” Verder: „Op dese Vergaderinge Synodael sullen oock van onsen 't wegen verschijnen alle alsulcke Ghecommitteerden, doende openbaer professie vande Christelycke Ghereformeerde Religie, als wy goet vinden sullen daer toe te lasten”. Eindelyk: „De poincten, daer op dese Synodale Vergaderinghe by ons ofte onse Ghecommitteerden sullen nyt-geschreven en aen allen Kercken-dienaren ghesonden zijn (indien wy goet vinden eenige te seynden), of die by onse Ghecommitteerden mondelyck of schriftelyk inde Synodale Vergaderinghe selve sullen werden van onsen weghen voor-ghedraghen, sullen eerst ende voor al verhandelt werden.” Daarna zal aan de gedeputeerden der synode, eindelyk oock aan elk lid der vergadering vrijheid gegeven worden om voorstellen te doen, ten einde daarop resolutiën genomen worden, „alles op rapport ende ons behaghen.” Het is genoeg bekend, hoe de kerkelijken er op stonden, en er in Holland met hunne staten om gestreden hebben, dat aan de classen hare vrijheid moest gelaten blijven om naar de synoden te deputeren, „die sy de bequaemste daer toe achten” (Baudart, Memorien, b. 11, bl. 22); dat, zoo als van Mehem in zijne genoemde bestrijding van Uytenbogaerts tractaat oock zegt, de overheid slechts verzocht moet worden „de vergaderinghe te bevorderen, als de welcke voor de oncosten sal sorge dragen.” Wilde de overheid er de hand niet toe leenen, dan had men „het werck evenwel in den naam des Heeren aen te vangen” (H. C. Rogge. Joh. Uytenbogaert in zijn gevoelen aangaande de magt der overheden in kerk. zaken enz. boven aangehaald, d. I, bl. 76).

Op het punt van de *leer* en hare handhaving is deze kerkordening bijzonder zacht en gematigd. In het tweede artikel verklaren de staten aanstonds, dat zij zich met een heiligen eed verbonden hebben, om in de provincie geen andere leer, regel, maat of rigtsnoer des geloofs en des godvruchtigen levens aan te nemen en te volgen, „als alleen het H. Woordt Gods in de Schriften des ouden en nieuwen Testaments”, met verwerping van alle menschelijke leeringen, besluiten en instellingen daarmede strijdende. De predikanten zullen zich dan oock houden aan de hoofdstukken der Christelyke religie, zoo als zij uit Gods woord genomen en begrepen zijn in het symbolum, „somen het noemt,” der Apostelen en wijders in het boeksken, getiteld: Belijdenisse des geloofs der Nederlandsche Kerken, „genomen in schriftmatighen verstande”. Om geringe verschillen zal men niemand bitter tegenspreken of schelden, maar ter contrarie arbeiden tot onderhouding van vrede en eenigheid. De genoemde Nederlandsche belijdenis, als

ook andere diergelijke geschriften, zijn „t' allen tijden examinabel aende H. Schrift”, en als de resolutie der staten generaal van 15 Maart 1606, betreffende de revisie, in uitvoering komt, zal het den dienaren vrij staan hunne bedenkingen in te brengen. Maar zij mogen ook in broederlijke conferentiën onder elkander in stilligheid en vrede handelen over alles, „wat heden ten daghe op de rechte sin der Schrifture in dispute ghetogen wordt.” Niemand zal om zijne medegedeelde bedenkingen door zijne broeders gesuspecteerd, maar veel eer bedankt worden voor zijne zorgvuldigheid en naarstigheit in het onderzoek der waarheid. Worden de bedenkingen gewigtig genoeg gekeurd, om ter kennisse der synode te komen, zoo zal men eerst arbeiden om de zaak „met moderatie en on-quetselicke middelen” bij te leggen, en anders na rijp onderzoek „mette meeste stemmen naer Godts Woordt af maecken.” Is de quaestie echter van dien aard, dat zij nog niet uitgemaakt worden kan, maar nadere overweging behoeft, „sal een provisioneel middel van verdraechsaeemheytt tot onder-houdinge van eenicheyt beraemt ende by der hant genomen werden.” Deze bepalingen waren van een mar als Uytensbogaert te wachten, maar zij strookten geenszins met den geest der ijvernaars van de kerk dier dagen, die zich hevig tegen de remonstrantsche moderateurs hebben verzet. Zij ziden: diverse leeringen kunnen beiden niet waarachtig wezen. Het kan dan ook geenszins ouverschillig zijn, welke van beiden geleerd wordt. Men behoeft ook nooit in twijfel te blijven, welke leering met Gods woord overeenkomt, want dat woord is regt, vast, zuiver, zonder vermenging van onwaarheid. Heeft dus de eene regt, zoo moet men met hem gaan; heeft de andere regt, zoo moet men dien volgen. „Ja ende Neen; waarheytt ende leuchen en kunnen niet te samen gaen” (Trigland, Kerck. gesch. I. bl. 44). Zij vreesden ook, dat de moderatie en verdraagzaamheid kwade gevolgen zouden hebben, want valsche leer is als de kanker en de mensch is van natuur tot leugenen geneigd. Indien men dan de valsche leer laat verkondigen, de ware leer bestrijden, en diegenen, die dit doen, in de gemeente nestelen, wat kan daar anders uit volgen, „dan dat de valsche Leere over al inder menschen harte de overhaut neme?” Zij beloofden er zich ook geen vrede van, want, wat naar ieders conscientie de waarheid is, zal hij anderen willen leeren. Die daartegenover staan, zullen dat niet toelaten, en welke vrede kan dat dan wezen? „Zeght ghy, dat men d'een of d'ander parthije de mont wat sal snoeren, soo handelt ghy niet by accommodatie ende en pleecht gheen moderatie ofte verdraechsaeemheytt, maer oeffent notoire partijeschap ende conscientie-dwangh. Zeght gy, men salse beyde den mont doen bouwen, soo verdubbelt ghy u partijdicheyt ende Tyrannie. In summa, hoe ghy het maeckt, ghy maeckt het qualijck ende arbeyt te vergeefs” (Zie Trigland, Kerck. gesch. IV, bl. 628, en hetgeen hij daar verder mededeelt uit zijn tractaat, getiteld: Rechtghemathiche Christen, uitgegeven in 1615 tegen het werk van La Haye, handelende van den gematigden Christen). De geschiedenis heeft het geleerd, dat in de spanning dier dagen de pogingen van moderatie en de voorstellen van verdraagzaamheid geen ingang vonden. Slechts zeer weinigen wisten zich te verheffen boven den geest der onverdraagzaamheid, die de meesten bezielden. Zij hadden dan ook van de Roomsche kerk, uit welke zij of hunne vaders waren voortgekomen, geene moderatie, noch van Calvijn, dien zij als hun patroon vereerden, toegevenheid geleerd. Zij meenden zelfs, dat zij bij de behandeling der controverse punten der religie niet verdraagzaam mogten wezen. Al de artikelen van de leer beschouwden zij als schakels eener keten, van welke niet één los raken kon, zonder dat de gansche keten nederviel. „Als men maer enen artikel van de Leere der salicheyt verloochent ofte verduystert, moeten de andere mede opgelost ende gheloochent werden”. Daarom waren zij vast overtuigd dat men alle leeringen, die met de analogie des geloofs in strijd zijn, moest wederleggen, en dat hij, die

een ongezond gevoelen aankleeft, „voor een Lidmaat der Ghemeynte niet en mach erkent worden, soo langh hy in dat gevoelen blijft”, en dat men dengene, die zulk ongezond gevoelen drijft en anderen tracht in te scherpen, „in Godes Ghemeynte niet en behoort te lyden” (Trigland, Kerek. gesch. IV, bl. 628 en Baudart's Memorien, VII, bl. 7).

Van al de artikelen dezer kerkordening was dat misschien het stoutste en het meest indruischende tegen het orthodoxisme van dien tijd, hetwelk handelt over de *kerkelijke gezangen*. Het luidt aldus:

„De ghewoonte van de Lofsangen te singhen in onse en andere Ghereformeerde Kercken gebruyckelijck, sal men onderhouden, ende ten selven eynde tot Godts lof ende prijs, mitsgaders stichtinghe der Ghemeynte singhen; de hondert vijftich Psalmen ghenaeamt: de Psalmen Davids, de lof-sangen Mariae, Sachariae ende Simeonis, de Articulen des gheloofs, Thien Gheboden, t' Vader onse, ende het Avont-liedt, *Christe, die ghy zijt dach en licht*, oock t' Ghebedt voor de Predicatie, *O Godt die onsen Vader bist*, mitsgaders soo vele andere Schriftuyrlijke Lofsanghen en Christelijke Liedekens, handelende van Christi gheboorte, Besnydenisse, Doop, Lijden, Sterven, Op-standinghe van den Dooden, Op-vaert ten Hemelen, Seyndinghe des H. Gheestes etc. als men naer ghewoonte van sommige andere Euangelische ghereformeerde Kercken bequamelijck in-ghestelt zijnde, naer voorgaende visitatie der gener, die wy daer toe sullen committeren, ende met kennis van ons, de Magistraet ende Kercken-raedt van yeder plaetse daer men die sal goet ende stichtelijck vinden te ghebruycken, ghevoechgelijck ende tot meerder opwekkinghe in gheestelijke aen-dacht van de Euangelische weldaden, den menschelijke gheslachte door Jesum Christum den Salichmaeker gheschiet, sal connen in treyn brenghen ende oefenen.”

In ons land hebben de protestanten, even als in Duitschland, Boheme, Polen en Engeland, al spoedig behoefte gevoeld aan godsdienstige liederen, in hunne zamenkomsten nevens de psalmen te zingen. Men mag dit opmaken uit het boek van Willem van Zuylen van Nyevelt, getiteld: „Souter Liedekens ghemaect ter eeren Godts”, hetwelk in al de menigvuldige en elkander snel op gevolgte uitgaven, naast de psalmen, twaalf en soms meer van zoodanige liederen heeft. Hetzelfde is op te merken in de verschillende uitgaven der psalmen van Jan Utenhoven, die allen met een aanzienlijk getal van dergelijke liederen voorzien zijn (Kort hist. verhaal van Le Long, bl. 38, 39, 70—76). In de „Psalmen Davids ende ander Lofsanghen” van Datheen, als ook achter „Het Boeck der Psalmen” van Marnix vindt men, maar met zekere wijziging en beperking, aan dezelfde behoefte, om bij de psalmen nog andere liederen te bezitten, voldaan. Er waren echter ook, die oordeelden, even als Calvijn, dat de psalmen voldoende waren, en dat, als men deze zong, die door den H. Geest waren gemaakt, ieder de zekerheid bezat, dat God hem de woorden in den mond gaf (Voorrede van Calvijn voor het Fransche psalmboek van Genève, 1543, overgenomen door Datheen bij de eerste uitgaaf zijner psalmberijming). De fransche kerk hield zich daarom uitsluitend aan de psalmen, en ook onze generale synoden hebben duidelijk voorgeschreven, dat de psalmen zullen gezongen worden, „achterlatende de gesangen, die in de H. Schrift niet gevonden worden” (Natsyn. van Dordrecht, 1578, art. 76, van Middelburg, 1581, art. 51, en van 's Gravenhage, 1586, art. 62). Zonder twijfel, zegt Voetius, zijn onze en de fransche kerken tot dat besluit bewogen door „*prolapsus ille ad cantum humanorum Hymnorum, Scripturis*

repugnantium, sub Papatu. Voluerunt ergo omnem occasionem mali evitare (Pol. eccl. P. I, tr. II, c. II, p. 528). Van daar dan ook, dat Datheen slechts zeven gezangen bij zijne psalmberijming (1566) heeft gevoegd. Van dezen waren vijf uit de H. Schrift genomen, als: de *tien geboden*, de *lofzangen van Zacharias*, van *Maria*, van *Simeon* en het *gebed des Heeren*. Alleen waren er bijgevoegd: het *symbolum apostolorum* en het *kort gebed voor de predicatie* van Utenhoven, die niet regtstreeks aan de Schrift waren ontleend. Volgens voorschrift der kerkelijke wetten van 1591 moesten deze twee voortaan ook weggelaten worden, want daar stond duidelijk, dat men behalve de 150 psalmen zingen zal: de lofzangen van Zacharias, Maria en Simeon, de tien geboden en het Onze Vader „ende anders geen ghesanghen” (art. 23). In hetzelfde jaar schreef Marnix in zijne voorrede voor de tweede uitgaaf van zijn „Boeck der Psalmen wt der Hebreischer sprake in Nederduytschen dichte,” dat hij sommige gebeden, die in de gemeenten gezongen werden, achterwege gelaten en in hunne plaats „Schriftuerlijcke heylige Lofsanghen” gegeven had, omdat hij veiliger achtte, „dat in Godes Ghemeynte gantzelijck niet en werde ingebracht, noch gesonghen, noch ghelesen, dan het gene dat uyt de heylige geloofweirde Schriften des O. ende N. Testaments eyghentlyck getoghen is.” En hij heeft bij het vervaardigen zijner schriftuurlijke gezangen zijn beginsel zóó stipt gevolgd, dat hij het „corte Ghebet voor de Predicatie,” vroeger door hem overgenomen, thans weglief.

Zoo groot was in het laatst der zestiende eeuw bij ons de angstvalligheid, om iets buiten de letter der schrift in de openbare godsdienstoefeningen toe te laten, en in den strijd over de Arminiaansche nieuwigheden, die in het jaar 1612 bij de staten en steden, bij de gemeenten en hare leeraars tot aanmerkelijke hoogte gestegen was, zal die angstvalligheid zeker nog grooter zijn geworden. Men gevoelt dan wel, hoe stout het besluit der Utrechtsche synode was, om niet alleen het gebruik van het „Avontlied” en van het „Christe die ghy zijt dach en licht” voor te schrijven, maar eene commissie te benoemen ter vervaardiging van liederen over de *geboorte, besnijdenis, doop, lijden, sterven, opstanding, hemelvaart, zending van den H. Geest etc.*, welke liederen in trein zouden gebragt worden bij de gemeenten der Utrechtsche provincie, hoewel zij, als zijnde *compositionis humanae*, streden met de uitdrukkelijke bepalingen der algemeene synoden en met den strengen geest der calvinistische partij, die er zoo hoogen prijs op stelde, *ut sola Cantica immediate divina, quae in Scripturis exstant, in Ecclesiis canerentur* (Voetius, ter aangeh. pl. p. 527).

De commissie voor het bijeenbrengen van die gezangen heeft hare taak binnen den tijd van drie jaren volbragt. Voetius meldt, dat de verzameling acht en vijftig gezangen telde, en ten jare 1615 in druk verschenen is (Ter aangeh. pl. p. 528). Hij velt geen gunstig oordeel over de waarde dier gezangen, want hij schrijft: *quod ad ipsam fabricam Hymnorum, luxurians, affectata, et subinde inepta, immo haud satis theologica ac tula poësis, sacris ecclesiasticis et populi aedificationi vix conveniebat*. Naar zijn zeggen is de invoering van die liederen in de Utrechtsche gemeente geheel mislukt. Aanstonds bij de eerste proef heeft de gemeente, of schoon voor het meeste deel toen reeds aan de remonstranten gewend, met den voorzanger niet medegezongen, ja, zelfs van deze verandering afkeer betoond en haar euvel opgenomen, zoodat de invoerders *coacti sunt desistere*. Het mag met regt verwondering baren, dat Uytenbogaert, en Trigland althans, evenmin als andere ijverige schrijvers van dien tijd, noch van dit gezangboek, noch van de mislukking der invoering melding maken. Het is als of Voetius alleen in het bezit van dit gezangboek geweest is. Van Iperen betuigt in later tijd, dat hij niemand anders weet, die dit gezangboek

gezien heeft (Hist. v. h. psalmgezag, d. I, bl. 156 en 157), en welke onderzoekingen na hem zijn ingesteld, het boek scheen verdwenen. Eindelijk is de hoogleeraar Jodocus Heringa het magtig geworden uit de nalatenschap eener oude, arme christin. Deze gelukkige vond heeft hem aanleiding gegeven tot het schrijven van een uitmuntende verhandeling over het oud gebruik van gezangen in Nederlandsche gemeenten (Kerkelijke raadvrager en raadgever, d. II, st. II, bl. 245—353). Hieruit leeren wij, dat het boek ten titel heeft: *Hymni ofte Lof-sangen op de Christelycke Feest-Dagen ende Ander-sins. Met privilegie.* Het is gedrukt in het jaar 1615 te 's Gravenhage bij Hil-lebrant Jacobsz., drukker ordinaris van H. M. HH. staten generaal. De voorrede, die Heringa geheel heeft overgenomen, is zeer merkwaardig. De commissie tot het bijeen-zamelen van deze gezangen herinnert den kerkediensnaars, ouderlingen, diakenen en gemeen-teleiden den last haar gegeven door het artikel der kerkordening, hetwelk zij geheel mededeelt. Zij zegt, dat zij bovendien door vele godvruchtige personen, ook door lieden van goed aanzien en kwaliteit, zelfs van buiten de provincie, aangepord is, om aan de uitvoering van dit artikel te denken. Zij tracht door aanhaling van woorden en voorbeelden uit de boeken des O. en N. Verbonds, als ook uit de geschriften en handelingen der kerkvaders en hervormers aan te toonen, hoe geoorloofd het is geestelijke liederen te zingen. Zij roert ook de bedenking dier dagen aan, dat men in de kerk niet behoort te zingen dan Davids psalmen, omdat die van den H. Geest zijn gedicht, en het antwoord is: „alle Schrift is van Gode ingegeven (II Timoth. 3 : 16), ende dese Lof-sangen ende Liedekens syn alle, de Stoffe ende Materie aan-gaende, uyt de H. Schrif-ture genomen ende gestelt; soo sijn sy dan mede van Gode ende zijnen H. Geest, soo vele de materie ofte Stoffe belanght, ingegeven”. De commissie geeft meer dan eenmaal te kennen, dat zij deze gezangen slechts presenteert, om rijpelijk ingezien en overwogen te worden, ten einde eenige of alle te bekwaamer tijd, na voorgaande visitatie en approbatie dergenen, dien dit naar het artikel der kerkordening toekomt, bij de publieke godsdienstoefening gezongen te worden. Zij hoopt, dat geen christenmensch haar om haar werk misprijzen zal, want ieder in de provincie weet, dat dit geheele werk ziet op het genoemde artikel. Die buiten zijn, zullen zich wel weten te herinneren, „dat het geheele Stuck van dese ofte die Lof-sangen, op deze ofte die Vois, Thoon, off Stemme te singen In-different off middel-matigh is, ende in yeders Landt off Kercke Vryheydt staat met behoorlijke Ordre gebruyekt off niet gebruyekt te worden”. Zij schijnt zich de gereede invoering dezer liederen bijna niet te hebben durven beloven. Mogt het geschieden, dan zal zij het goede en stichtelijke helpen handhaven. „Soo anders, ons en sal daar-inne niet, dat ons leedt ende on-aangenaam sijn ofte mis-nugen geven mochte, wedervaren. Wij mogen lijden, dat-se in sulcken gevalle den Godvruchtigen herten tot Christelycke Aan-dacht ende oefninge in hare Huysen ende familien alleen dienen: off oock t' eenen-male ongeacht blijven, naar eens yeders wel-gevallen. Want wij in desen niemant en hebben voor te schrijven: maar soecken een yeder na onse mate ende gelegentheydt te dienen in Christo Jesu.” Eindelijk beroept zich de commissie wederom op den last haar gegeven. „Wij hebben gedaan dat wy condèn naar onsen last: op dat 't voor-noemde Artikel onser Christelycker Kercken-ordeninge niet en soude geacht worden te vergeefs gestelt.”

De bundel telt dertien gezangen voor het kerstfeest, drie voor het nieuwjaar, een en twintig voor de lijdensgeschiedenis, zes voor het paaschfeest, twee voor den hemelvaartsdag, zes voor het pinksterfeest; en nog een zevental morgen- en avondgebeden besluiten de verzameling. „Dese syn alle te samen uyt de H. Schrift, som van onds in-de *Latijnsche Kercke* ende Tale gebruyckelijck, ende nu bequamelijck verduytscht:

som uyt het Hoogh-duytsch in Neder-duytsche Tale ende Rijme gevoegelyk gebragt: som, ende meest alle op Nicuws in bequamen Dichte ende Mate te samen gestelt: som oock by den Volcke onder den Name van *Isudes* off *Laussen*, off (soo men gemeynelycken sprack) *Layssen*, dat is *Lof-sangen*, bekent, doch vry wat her-smeedt, van vele ongerijmde stommelingen gesuyvert, op hare behoorlycke *Mate* ende *Caesure* ten stichelijcken Gebruycke bequaam gemaect." De Hooglectraar Heringa heeft in zijne verhandeling vele proeven uit dezen bundel medegedeeld, welke duidelyk genoeg doen gevoelen, hoe weinig zij den strengen Calvinist dier tijden konden behagen. Zij neigen tot het Arminiaansche over, met zorgvuldige vermyding van de tegenovergestelde gevoelens van Gomarus. Iemand als Voetius, zoo hij in sommige dezer gezangen al geene ketterij ontdekte, miste er ten minste in, wat naar zijn oordeel in een regtzinnig kerkgezag behoorde. Daaruit is zijn ongunstig oordeel over dezen bundel reeds genoeg te verklaren.

Wie de dichters dezer gezangen zijn geweest, is onbekend. Aan Camphuysen te denken, als dichter van eenige dier liederen, ligt voor de hand, daar hij in dien tijd te Utrecht woonde en met den Utrechtschen predikant Taurinus bijzonder bevriend was (Gesch. v. h. kerkgezag bij de herv. in Ned. door Dr. R. Bennink Janssonius, d. II, afl. 1, noot 21, bl. 84). Wyl zij te 's Gravenhage in 1615 van de pers zijn gekomen, is het ook waarschijnlijk, dat Uytendogaert, die toen te 's Gravenhage was, zich met de zorg voor de uitgaaf zal hebben belast (Aangeh. verh. v. Heringa, bl. 344—346).

Al is het ook: dat Voetius, oud lid der Dordrechtsche synode van 1618 en 1619, als geen onbevange referent der mislukking van de invoering dezer gezangen mag gerekend worden, bestaat er toch geene geldige reden, om de waarheid van zijn verhaal in twijfel te trekken. De zaak was in zijn tijd voorgevallen. Hij is in 1634 predikant van Utrecht geworden, dus negentien jaren na de mislukking der proef, en hij kon de zuivere toedragt der zaak uit den mond van vele geloofwaardige getuigen vernomen hebben. Sommigen meenen, dat de gezangen door de Utrechtsche gemeente zullen zijn afgekeurd, wyl de taal dier liederen niet eenvoudig en waardig genoeg was (Aangeh. verh. van Dr. Janssonius, bl. 67). Maar indien dit van enkele geoeffenden gold, het gros der gemeente, het *plebs*, zoo als Voetius schrijft, zal zich om de meer of mindere gepastheid der uitdrukkingen weinig bekommerd hebben. Meer waarschijnlijk achten wij de tweede reden, door Janssonius genoemd, dat men, acht gevende op de teekenen des tijds, de invoering der gezangen voorerst wilde laten rusten. Van dat gevoelen schijnen de verzamelaars dier gezangen zelven niet vreemd geweest te zijn, daar zij in de voorrede bij herhaling spreken over de invoering „ter bequamer tijd". De tijd was toen wel bijzonder ongeschikt voor de invoering van een nieuwigheid, als die van een gezangboek. Ypeij meent, dat het misschien alleen ingewortelde afkeer van verandering in eens vastgestelde, openbare godsdienstplegtigheden geweest is (Gesch. d. Krist. Kerk in de achttiende eeuw, d. VI, bl. 149). Maar de afkeuring der gemeente zal wel uit meer dan éene reden zijn voortgesprongen, en onder deze moet zeker ook worden geteld de onwil der contra-remonstrantschgezinden, die gewis in de Utrechtsche gemeente waren, hoe remonstrantsch zij ook heeten mogt, en die niets wilden aannemen wat van de Arminiaansche partij afkomstig was.

Het is vreemd, dat van de oplaag dier gezangboeken slechts één exemplaar schijnt overgebleven. Zij zijn dan ook door de gemeenteleden voor huiselyk gebruik zeker niet ijverig aangekocht, wyl er anders ligt meer exemplaren tot ons zouden zijn overgekomen. Het is ook vreemd, dat de kerkelyke archieven te Utrecht geene acta-boeken, of andere handschriften van de synode van 1612 en van al wat uit haar voortgesprongen is,

bezitten. Onwaarschijnlijk achten wij het niet, dat deze boeken en papieren, bij het losbreken van den oorlog tusschen beide partijen der kerk, met opzet vernietigd zijn.

Wij merken ten slotte nog iets aan over de uitwerking, die de invoering van deze Utrechtsche kerkordening zal gehad hebben. Uytenbogaert schrijft aan deze kerkordening toe, dat „de Predicanten van de Stadt, Steden ende 't Landt van Wtrecht met malkanderen leefden en hare Kercken bedienden in goeden vrede, in alles dies aengaende oock houdende goede correspondentie met de hooge en laege Overigheden aldaer, ende de selve gehoorsamende na behooren, gelijk sy oock van de selve in waerde gehouden ende be-mindt wierden, soo seer als in eenige andere Provintie” (Kerck. hist. IV, bl. 156). Zoo als echter in de andere provinciën, bleef ook in Utrecht nog veel aan de goede orde ontbreken. Uytenbogaert had ook al vroeger van de uitwerking dezer kerkordening zelf gezegd: „d' uytkomst en was niet naer haere hope ende wensch” (bl. 54). Maar Baudart verhaalt, dat er wel naastonds gevonden werden, „verscheydene soo Predicanten, als andere goede lieden in de Stad, Steden ende Provintye van Wtrecht, die hier geen welgevallen aen en hadden, maer wat souden sy doen? Met het hoofd teghen de muyr te loopen, of teghen eenen oven te gaepen, en doet geen wijs man” (Memorien, b. II, bl. 89). Het was dus een gedwoongen vrede. „Zy konden niet anders. Zy moesten wel, daer was dwangh after. Zy waren inde klem, houdende haer stil, ende hare consciëntien quytende soo sy best mochten, tot dat Godt de Heere eens uytkomst soude geven” (Trigland, Kerck. gesch. IV, bl. 795). Weldra begonnen velen, naar het voorbeeld der Hollandsche contra-remonstranten, zich van de publieke kerk af te zonderen en buiten de stad ter predikatie te loopen. De regering verbood dit door haar plakaat van den laatsten Maart 1617 (oude stijl) met bedreiging van verlies van nering en burgerschap, zelfs van uitzetting uit de stad. Maar de opposanten obediëerden niet, en werden in proces getrokken. Zij beklaagden zich bij hun stadhouder, prins Maurits. (Zie dit placaat en dit rekwest bij Trigland, ter aangeh. pl. bl. 796—798), en bedreigden de rust der stad. Toen zij door de tusschenkomst van Maurits verlof kregen om een contra-remonstrantsch predikant in de Buurkerk te hooren, vulden zij het schip dier groote kerk. Daarna werd voor hen de Domkerk ingeruimd, „tot dat sy ten lesten oock alle de andere Kercken in gekregen hebbende, de remonstranten geheel en al uytsloten” (Uytenbogaert, Kerck. hist. IV, bl. 300). Zóó weinig heeft de Utrechtsche kerkordening vrede gesticht, en welke kerkordening, al ware zij de volmaaktste der wereld geweest, zou in die jaren van zoo hevige tweespalt algemeenen bijval hebben gevonden?

Deze kerkordening is op last der Utrechtsche staten afzonderlijk uitgegeven te Utrecht bij Salomon de Roy, 1612. Ten zelfden jare is nog een tweede uitgaaf of letterlijke herdruk in het licht verschenen. Beide uitgaven zijn voorhanden in de remonstrantsche bibliotheek van Amsterdam (Catalogus van H. C. Rogge, bl. 90 en 91). Ook vindt men deze geheele kerkordening in het groot placaatboek van Utrecht door J. van de Water, d. I, bl. 359—375. Wij geven hier de uitgaaf van Salomon de Roy.

CHRISTELIJCKE KERCKEN-ORDENINGE

DER STADT, STEDEN, ENDE LANDEN VAN VTRECHT,
GHEARRESTEERT BINNEN VTRECHT DEN XXVIII AUGUSTI XVI^CXII.

De Gedeputeerden des Synodi van Utrecht tot den Christelijcken Leser.

U wort hier gegeven, Beminde Leser, door ordre van onse Ho. Overheydt, de Kercken-Orderinghe, onlanx in dese Provincie ghearresteert. De Redenen deses uyt-ghevens zijn, I. Dat de Copien, die noodt-wendelijck den ghenen die dese Ordre betreft moesten werden mede-ghedeylt, lichtelijck eenich viticus nae-drucken hadden moghen veroorsaken, t'welck men hier mede begheert te voor-comen. II. Men verneemt al-reede dat sommigen vermetelijck spreekken ende oordeelen van t'ghene sy niet en weten: welcker on-bedachtheydt men soeckt te stuyten met roudte openinghe van t'ghene inder waarheydt is. III. Men heeft de Kercken deser Provincie vele jaren lang gesocht te becladden met de Schandt-vlecke van disordre ende on-geregeltheydt: oock noch onlangs met het uytgeven van seecker Gheschrift dat noyt en is in treyn gebracht, als of dat ware de Kercken-Orderingh deses Stichts; waer tegen wy nu verthoonen t'gene al vele jaren ten grooten deele onder ons in practijcke gheweest, ende nu corts in seeckere Regulen ordentelijck vervat is, om de voor-noemde vlecke wt te wisschen. IIII. Wordt hier inne gevolgt t'Exempel van verscheyden Gereformeerde Coninck-rijcken, Vorstendommen ende Republycken, oock selve van eenige onse Na-buyren en Bondghenoöten, die hare Kercken-orderinghen door den druck hebben ghemeyn ghemaect. V. Ende ghelijck wy veel goeds van anderen ontleent hebben, conde het gheschieden dat anderen oock hier yet vonden dat hun behaechde, den welcken wij hebben willen dienen.

Voorts sult ghy gewaerschout zijn niet vrend te vinden, Beminde Leser, dat de E. M. Heeren Staten dezer Provincie door-gaens in dese Ordre sprekken. Want het is der H. Overheydt Ampt, in vougen als hier is geschiedt, Kerckelijcke Wetten te maken. De Practijcke daer van wordt oock in-de Gereformeerde Rijcken, Vorstendommen en de Republijcken gespuert.

Oock sal u l. t'stellen van Orderinghe voor dese Provincie in 't byson-

der niet mis-prijzen, als u l. sal aen-mercken, dat anderen zijn voor-gegaen; dat dese Provincie oock Regel ende Ordre van noode heeft, bysonder in desen on-gebonden tydt: ende even-wel inde substantie niet en wijet, noch van Gods Woordt, noch van 't gebruyck onser Na-buyren: oock anderen niet en preiudicieert, noch en weygart te volgen t' gunt in toe-comende tyden by de E. Hoogh-M. Heeren Staten Generael, behoorlicker wyse ende tot stichtinge, in desen deele mach worden gestatuert.

Over t'Formulier van Onderlinge Verdrachsaemheyd in-de tegenwoordighe Differenten, houden haer de Overheyden ende Pastoren deser Provincie in Conscientie versekert, dat der Sake in-den grond, na Gods Woordt, is ghenoech gedaen: Derhalven wy niet en hopen dat yemand óns onse Godtvruchtige Vrede sal benyden of soecken te verstoren. Soe yemandt dat doet, de Godt des Vredes die onder ons is, sal het sien ende oordeelen.

Het Niet al te nauw verbinden aen Menschelijke Schriften, ende t'houden van-den middel-wegh tusschen een Servituyt die de Waerheydt mocht verpletten, ende de Licentie die den Vrede mocht verstoren, is ghehouwt op den rechten grond onser Christelijker Reformatie, die Godts Woordt voor den eenigen Regel houdt: ende wordt daer inne ghedaen dat Godts Woordt leert, d'er-varentheyd wijst, ende treffelijke Leeraren onser Kereken (bysonder Zacharias Ursinus) raden gedaen te worden.

Wil yemand, die alles soect te hebben na zijnen sin, hier of daer wat berispen, die moet dencken dat elders oock wel wat te berispen valt. Hy zy dan gebeden sich daer van te onthouden, ende te ghedencken, dat de H. Apostel in middel-matige saken alles gericht wil hebben tot stichtinge: ende dat vele dingen op d'een tijdt ende plaetse stichten die op andere som-wijlen on-stichten. Vaert wel.

V. E. Dienstwillighe Vrunden, de Gedeputeerden
des Synodi der Provincie van Vtrecht.

*Die Staten van den Lande van Vtrecht: Allen den Christ-ghelooovighen,
die desen sullen sien ofte hooren lesen; Saluyt.*

Alzoo wy ons vol-comelijck houden, onderrecht uyt den Woorde des Heeren, dat d'Al-machtighe Godt eener hooger Overicheyt voornemelijck belast heeft sorge te draghen, dat der selver Onderdanen hem (die de Heere der Heeren ende de ghever alles goets is) recht kennen ende dienen, ende t'selve doende, een gerust stil leven leyden in alle God-salicheyt, ende eerbaerheyd op dat het hun wel gae hier ende hiernaemaels, daer toe dan nootelijck vereyscht wordt, dat het H. Euangelium onses Heeren ende Salichmaeckers Jesu Christi suyver ende oprecht voorgedraghen ende gheleert, de Christelicke Ghemeynte wel geweydet ende geregeert, ende voorts alle dinghen inde selve Ghemeynte (die t'huys is des levendighen Gods) in goede reghel ende ordre ghebracht ende onderhouden werden, tot meerder stichtinghe vande selve nae den woorde Godts, hadden wij, om ons voorschreven Ampt hierinne, zoo veel de ghelegentheyd eenichsins conde lijden, genouch te doen, scoekeren tijt gheleden, ghenomen de Resolutie aldus luydende.

Die Staten vanden Lande van Vtrecht, aenmerckenke dat het ampt eener Christelijcker Overicheydt van Godt Al-machtich op-gheleyt, is te versorghen dat hare Onderdanen een gherustich stil leven leyden moghen in alle Godtsalicheyt ende eerbaerheyt, ende men daer teghens daghelijcx ghewaer wordt dat d'on-rustighe Satanissche gheest alle middelen aen-went om de Godtvruchtighe ruste der goeder In-ghesetenen deser Provincie te verstooren, de Kercke Godts in nieuwe factien ende scheuringen te verdeylen, ende t'selve doende, de Christelijke ghereformeerde Religie waer hy can, te beschadighen, ende den wech allengskens weder te banen tot de eens afgeworpenen Pausselijke tyrannie ende verworpenen abusen, superstition ende afgoderijen, daer uyt dan voorts niet anders en soude te verwachten staen, als de ruijne ende onderganck van 't ghemeene Vader-landt ende van Gods Kercke in 't selve: Ende dat daer teghens niet bequamelijcker en can worden versien, dan met het stellen ende onderhouden van goede Kerckelijke wetten ende ordonnantien nae des Heeren heylich Woordt; oock aenmerckende dat het consent van haren tweghen al voor vier jaren ter vergaderinghe vande H. M. Heeren Staten Generael ingebracht, noopende het houden van een Synodus Nationael der gheunieerde Nederlanden noch geen effect en sorteert: Hebben naer over-weginge van alles inde vreesse Godts goet ende noodich ghevonden (oock nae t'exempel van sommige andere Provincien, die inden haren soodanighe provisionele ordre hebben gestelt als sy na de gelegentheyth harer Kercken ende tot stichtinghe vande selve hebben gheacht te behoren) te procureren, dat oock inde Provincie van Vtrecht op alles, wat tot goeden welstant ende voort-plantinghe vande Christelijke gereformeerde Religie, mitsgaders vorderinghe der ware Godsalicheyt noodich is, naerder werde gheleth als wel voor henen, door de sware langdurighe Oorloghen ende andere vele ende verscheydene voorghevalen beletselen, heeft comen geschieden, Versoucken daeromme, ende dies niettemin lasten ende ordonneeren by desen, den Waerden ende Godvruchtighen onsen wel beminden Kercken-dienaren, Gecommitteerden des Synodi; tgene inden Synodo deser Provincie in ende omtrent den jare 1606, Provisionelijck ten onsen overstaen beraemt ende besloten is gheweest, te resumeren, t'gundt daer inne defectucus is te suppleren, amplieren, vermeerderen, verminderen, corrigeren, verbeteren, ende t'selve doende een bequaem concept van goede Kercken-ordeninghe te beramen, in alles voornementlijck lettende op den Regel ende Recht-snoer van des Heeren heylich Woordt, vervatet in de schriften der Propheten ende Apostelen, ende dan voorts, inde saecken die middel-matich zijn, op de natuere, aert ende conditie vande Inwoonderen deses Landts ende Provincie, mitsgaders op de ghelegentheyth vande teghenwoordighe tijden, op dat alles gheschiede, soo Godts Woort ons leert, tot opbouwinghe, niet tot destructie.

Ende al-soo men vele hoort van seeckere Differenten onder eenighe Kercken-dienaren inde na-buerige Provincien ontstaen, over seeckere Leer-puncten, die mede onder de Ghemeente alhier beginnen strijdich te vallen, sullen mede daer op letten ende inde vreesse Godts over-wegen, hoe daer inne op 't alder-ghevoechelijxste ende vredsaeinste nae Godes Woort soude moghen werden versien, omme sonder krenckinge van den bant der eenicheyt, die wy met onse Na-buyren ende Bont-genoten in alles, ende voornementlijck

in 't stuck vande Religie willen onder-houden, ende met behoudenisse van den voor-naemsten grondt der Reformatie, die int verwerpen aller menschelicker decreten ende instellingen, mitsgaders het aennemen van Godts geschreven Woordt voor den eenighen Reghel ende Richtsnoer onses gheloofs bestaet, te beletten dat door de voorschreven Differenten de ruste onser goeder Inghesetenen, de Cristelijke ghereformeerde Religie toeghedacn, niet verstoort maer behouden, ende in aller Godt-vruchticheyt in behoorlijke ghehoorsaemheyt tot Godt ende der Overheyt gevordert werde, alle welck haer besoinge sy by geschrifte stellen, ende ons by forme van advijs, soo haest doenlijk, overleveren sullen, omme t'selve by ons op Beschrijvinghe ghesien, daer naer wyders hier inne ghedaen te worden, sulcx als tot Gods eere, der Kercken stichtinge, ende 's Lants welvaren bevonden sal werden te behooren:

Ghedacn t'Vtrecht den xxvij^{en} Novembris 1610.

Onder-stont;

Ter ordonnantie van myne voor-noemde Heeren die Staten.

En was onderteykent:

G. de Ledenberck.

Hier op de voor-noemde Waerde ende God-vruchtighe, onse wel beminde Kercken-dienaren, Ghecommitteerden des Synodi deser Provincie, met malcanderen alles wat hier toe dienlijk was, inde vreesse des Heeren overleyt hebbende, is ons by de selve over-ghelevert gheweest seecker Concept ende Ontwerp daer toe dienende, 'twelck zijnde by ons eerst rypelijk gheexamineert ende over-wogen, ten laetsten oock 't selve Concept in communicatie gheleydt zijnde, ten by-wesen ende overstaen van onse Ghecommitteerden, met alle de Pastoren ofte Kercken-dienaren deser Provincie daer toe by ons 'tsamen gheroepen ende Synodaliter vergadert gheweest zijnde, hebben cyn-telijck inden naeme des Heeren, met eendrachtighe toe-stemminghe van alle de voor-schreven Pastoren ofte Kercken-dienaren, verclaert; gheordonneert ende ghestatueert: Verclaren, ordonneren ende statuieren by desen; Dat voort-aen in de Stadt, Steden ende Landen van Vtrecht, inde Bedieninghe ende regeringhe der Christelijke Kercke, metten aen-cleven van-dien, gheobserveert ende onder-houden zullen worden, de Puncten ende Articulen hier naer volghende. Ende dit alles by provisie, ende tot dat wy met advijs ende communicatie als voren, anders zullen bevinden te behooren; Oock sonder andere onse Na-buyr-kercken in 't minste met dese onse Kerckelijke Ordonnantie te willen prejudicieren.

KERCKEN-ORDENINGHE.

I. Inden eersten dancken wy den Almachtighen Godt, dat hy dese Provincie neffens de andere Na-burige al voor veele jaren soo genadelijk bevrijt heeft vande menschelijke insettinghen, afgoderijen, superstitionen, abusen en mis-bruycken, daermede de Christelijke Religie ende Godts-dienst onder ons besoedelt ende beverleekt was, met tastelijke af-wijkinghe vande eerste een-voudicheyt die in Christo was, openende de Schrifturen, ende kennisse gevende van zijne waerheyte, Doende deselve door openbare predicatien inde Steden ende Dorpen deser Provincie, nu eenige jaren lanck gheschiet, der maten hare stemmen verheffen, dat vele onser Onderdanen de voor-noemde mis-bruycken verlatende, hen totten eersten een-voudighen van Christo ende sijne H. Apostelen inghestelden schriftuerlijcken Godts-dienst hebben begheven: Aennemende daerenboven soo genadelijk de bescherminghe van dese Christelijke Reformatie ende des gemeene Landts vrijheyte tegen de over-groote macht der ghenere die hun daer teghens hadden opghestelt: Van welcke wonderbare verlossinghe, vryheyte ende ruste, die wy ende onse Onderdanen teghenwoordelijk, als onder sijne vleughelen, soo ghenadelijk ghenieten, wy sijne Godlycke Mat. nemmermeer ghenoech connen loven ende dancken.

II. Daer omme ende om onse Christelike danckbaerheyte hierinne als voor alle de werelt te bethoonen, Wy ons by desen als met eenen H. Eedte ende verbonde verplicht houden, in dese Provincie geen andere Leere, Reghel, Mate ofte Richtsnoer des geloofs en des Godt-vruchtigen levens aen te nemen ende te volghen, als alleen het H. Woordt Godts inde schriften des ouden en nieuwen Testaments, namelijk der Propheten ende Apostelen uyt-ghedruckt, also de-selve genoechsaem zijn om den mensche Gods wijs te maecken ter salicheyde door 't gheloove dat in Christo Jesu is, ende den selven vol-maectelijk tot alle goede wercken te onderwijsen (2 Tim. 3 : 10, 16, 17). Derhalven oock de Godts-dienst daer naer alleen gericht behoort te werden, met verwerpinghe van alle menschelike leeringhe, decreten, besluyten, ende in-stellingen daer tegen strijdende, of daermede niet over een comende, hebbende door des Heeren genade voor-genomen hier by als byden voor-naemsten, jae eenighen grondt der Christelike Reformatie in dese Vereenichde Neder-landen geleyt ende aen ghevanghen te blijven ende volharden ten eynde toe, omme den selven onsen nacomelingen onverseert ende onghequest, soo veel in ons is, over te leveren ende na te laten.

III. Ende omme voorts en yeder kennelijke te maecken de oprechte Christelijke eenicheyte, die wy in saken des geloofs tot noch toe gehouden hebben, eerst ende voor al met onse Nabueren ende Bontgenoten, daer nae ooc met alle andere Euangelische gereformeerde Coninckrijcken, Vorstendommen, Republijcken ende Kercken. Verclaren wy onse ernstighe intentie ende meninghe te zijn, dat alle Pastoren ende Kerckendienaren onses ghebiets hun houden sullen, (ghelijck sy hun oock teghenwoordichlijk houden) aende

hoofst-stucken der Christelijcker Religie, sulcx de selve uyt Gods woort vervatet ende begrepen zijn inden Symbolo (somen het noemt) der Apostelen ofte twaelf articulen des gheloofs, Ende wyders int boecxken, gheintituleert: Belijdenisse des Gelooffs der Neder-landtscher Kercken, genomen in schriftmatighen verstande, oock acht nemende op de over-een stemminghe vande Confessien aller anderer Euangelischer gereformeerde Kercken inden jare 1581 in eene Harmonie te samen ghevoucht, sonder dat men om eenighe gheringhe verschillen ofte verscheydentheyt, die in saecken den grondt der salicheydt niet raeckende yevers in bevonden mochten werden, in predicatien, schriften of anders-sins, yemanden bitterlijcken tegen spreekken, lasteren, schelden ende verdoemen, of tot partijschap, secten ende scheuringhen oorsaek gheven sal, maer dat men ter contrarie arbeeyden sal tot onder-houdinghe van Christelijcke vrede ende enicheyt, tot dat men malcanderen allenthalven in eenen sin ende verstande ontmoeten.

III. Houden evenwel de voorschreven Nederlantsche belijdenisse (als oock andere dierghelijcke schriften nae hare natuere ende aert, mitsgaders derselver eygen bekentenisse articulo 7) t'allen tijden examinabel aende H. Schrift: dien volgende wy oock verstaen dat so wanneer de Resolutie vande hooghe M. Heeren Staten Generael, Anno 1606, den 15 Martij op t'stuck vande revisie vandien genomen, sal werden ter executie ghestelt, den Pastoren ende Kercken-dienaren deser Provincie mede vry sal staen haer bedencken op de selve (indien sy eenich hebben ofte mochten krijghen) behoorlijke wijsc ende vrymoedelijck in te brenghen, op dat nae behoorlijk ondersouck ende beproevinge van alles op den toet-steen van Godes H. Woordt sodanighen ordre tot behoudnisse van de suyvere waerheyt Gods werde ghestelt, als na den selven Woorde Gods tot voort-plantinghe der warer Godt-vruchticheyt ende onderhoudinghe van vrede ende enicheyt inde gheunierde Provincie ende Kercken sal bevonden werden te behooren.

Vande Beroepinghe der Pastoren ofte Predicanten.

I. Omme de Leere der waerheyt die naerder Godt-salicheyt is, naden Regel hier voor gemelt, onsen Onderdanen tot stichtinghe voor te draghen: Willen wy dat int beroepen der Pastoren ende Kercken-dienaren met behoorlijke ordre sal worden gheprocedeert, ende en sal dien-volghende niemant gheoorloft wesen den Dienst des Woords ende der Sacramenten in dese Provincie te betreden, sonder op na-volgende maniere wettelijken daer toe beroepen te zijn. Op pene dat de gene die anders doet, voor een In-sluyster, Scheurmaecker ende Verstoorder vande goede ordre ghehouden ende als sodanich ghestraft sal worden.

II. So wanneer inde Steden deser Provincie eenich Pastoor ofte Predicant sal van noode zijn, zullen die vanden Kercken-raedt sulcx de Magistraet der stadt ofte Stede daer sulx valt, aendienen, Dienvolghende vier Persoonen uyt de Magistraet, doende openbaer professie vande Gereformeerde Religie, by die vande Magistraet, ende vier Persoonen uyt den Kercken-raedt, by die vanden Kercken-raedt, ghecommitteert zullen werden. Welcke acht Persoonen na een bequaem en ghequalificeert Persoon om de Ghemeynte in den Woorde des Heeren te dienen, uit-sien zullen.

Ende den selven beyde den Raedt der selver Stadt ende Kercken-raedt respective presenteren, om hyde selve geaccepteert of gerefuseert te werden, soo sy ten beyden syden ten dienst van-de gemeynte sullen bevinden te behoren, ende inghevalle van refuys van d'een of van d'ander zijde, sullen de voor-schreven acht Gecommitteerden tot nieuwe nominatie ende presentatie als vooren procederen, ende in cas van acceptatie ten beyden zijden, sal die voorschreven ghenomineerde, ghepresenteerde ende gheaccepteerde uyt name beyde des Magistracts ende Kercken-raedts, beroepen ende inghestelt werden, soo hier naer verclaert sal werden, in t'welcke sy-luyden alle ghehouden sullen wesen te gaen met goede kennisse van ons, ofte onse Ordinarise Gedeputeerden.

III. Ende so wanneer ten platten Lande inden Dorpen eenich Pastoor noodig sal zijn, sullen in plaetsen daer Ambachts-Heeren zijn, *Ius Patronatus* hebbende, de-selve Ambachts-Heeren, ende in andere plaetsen, Schout ende Gherechten, mitsgaders de Ouderlinghen (soo daer eenige zijn) den selven noot ten langsten binnen een maent, naer date dat de plaetse heeft comen te vaceren, onse Ordinarise Ghedeputeerden te kennen gheven, oft by versuym sal t'selve hyden Ghecommitteerden des Synodi, onsen voornoemden Gedeputeerden aengegeven worden, die t'gunt voorsz door het aen-dienen van-den Ambachtshcer *Ius Patronatus* hebbende, ofte van-den Gherechten ende Ouderlingen (daer die zijn) anders door de Gecommitteerden des Synodi hebbende verstaen, als dan den selven Gecommitteerden des Synodi lasten sullen nae een bequaem gequalificeert Persoon uyt te sien, den welcken sy ons ofte onse Ordinarise Ghedeputeerden eerst, ende met der selver advijse ende consent, daernaer den Ambachts-heer *Ius Patronatus* hebbende, ende daer sulcken Ambachts-heer niet en is, den Schout, Gherechten ende Ouderlinghen (daer die zijn) mitsgaders den Communicanten ende toe-hoorderen der selver plaetsen sullen presenteren, om by de selve gheaccepteert te worden, ten ware sy merckelijke redenen hadden van refuys, welke redenen sy ghehouden sullen zijn neffens de voor-noemde Ghecommitteerden des Synodi ons ofte onse ordinaris Gedeputeerde aen te dienen, omme by de selve geaccepteert ofte gerejecteert te worden, ende in cas van acceptatie der selver redenen, sullen de selve Gecommitteerde des Synodi terstont procederen tot nominatie van een ander bequaem persoon, De welke ons ofte onse ordinarise Gedeputeerden eerst, ende met advijse ende consent der selver daer na den Ambachts-heer *Ius Patronatus* hebbende, ende daer sulcken Ambachts-heer niet en is den Schout ende gerechte, ouderlingen (daer die zijn) en toehoorderen als voren representeert, ende by hun geaccepteerd zijnde voorts beroepen ende ingestelt sal worden als hier navolcht.

IV. Ist sake dat over t'verkiesen, presenteren of accepteren eens Kercken-dienaers eenige onlust quame te ontstaen, tusschen den genen die het aengaet, het ware om een al te on-billick refuseren van den vercoren persoon of ander-sins, ende de saecke gheschapen ware tot eenige merckelijke on-cenicheyt uyt te bersten, willen wy dat de saecke tot onser oft onser Gedeputeerden kennisse zal werden gebracht, ende aldaer eyntlijk beslecht ofte gheaccomodeert, naer welke uytspreecke een yeghelijck ghehouden sal wesen sich te reguleren.

V. De Ambachts-heeren *Ius Patronatus* hebbende ende begerende t'selve, volgende den voorgaenden articule, te gebruycken, sullen ghehouden zijn de Ministers, by hen luyden te presenteren, mitsgaders haerluyder weduwen van wooninge gagie en alimentatie te versien, gelijk d'andere Ministers ten platten lande by ons getraecteert ende versien worden, des salmen sulcken Ambachts-heer daer toe laten gebruycken de goederen die van outs tot de Pastorije van sulcken plaetse behoort hebben.

VI. Alsoo D'apostel verbiet yemant haestelijck de handen op te legghen, opdat men sich reyn houde van anderer sonden, (1 Tim. 5 : 22), sullen alle die ghene die tot het voor-schreven harder ende Leer-ampt werden beroepen, eerst beproeft werden, ende daer nae dienen, inghevalle sy inde beproevinge connen bestaen, ende bevonden worden on-straffelijck te zijn.

VII. Dit examen ofte beproevinge sal geschieden inde Stadt ende Steden door den Gedeputeerden des Synodi ofte eenige uiten selven, ten over-staen van eenige Gedeputeerden uyt onsen Collegie ende van-de Magistraet der Stadt ofte Stede daer het vallen sal: En aen-gaende t'platte Landt, sal dit Examen gheschieden binnen de Stadt Utrecht ofte ter sulcker plaetse als by ons ofte onse ordinarise Gedeputeerden goet ghevonden sal werden, door den Ghecommiteerden des Synodi, ende ten over-staen van eenighe uyt onsen Collegie hier toe specialijck te committeren.

VIII. Die te vooren noit in eenighen Kercken-dienst geweest en is, sal men voor eerst in tegen-woordicheyt van onse ofte onse Gheputeerden, mits-gaders vande Gecommitteerden des Magistraets vande Stadt ofte Stede daer het valt, en des Synodi, eens, twee, driemael ofte meer eenige texten der H. Schrift, die hem by onderlingen advijse voor-geschreven sullen worden, by forme van propositie ofte predicatie doen uyt-leggen, omme te sien wat gaven hy ontfangen hebbe, om t'Woort des Heeren recht te snijden (2 Tim. 2 : 15), ende de Leere de salicheyt der Gemeynthe tot leeringe, straffinge, verbeteringe, vertroostinghe, ende onderwijsinghe die in de rechtveerdicheyt is (2 Tim. 3 : 16), voor te dragen.

IX. Dit ghedaen ende de beroepen persoon bequaem gevonden zijnde, sal de selve neerstelijck gheexamineert ende onder-socht worden in-de Leere, ende merckelijck in-t'verstant t'welck hy heeft :

Van Godt, zijn Wesen, en Eygenschappen;

Van de H. Schriftuere, der selver volcomentheyt, claarheyt, auctoriteyt ende seeckerheyt;

Van der Werelt-scheppinghe ende regeringhe;

Van de Sonde, haren oorspronck ende cracht;

Van de Wet ende den Evangelio, mitsgaders beyder onderscheyt ende ghebruyck;

Van Iesu Christi Persoon, ampt ende weldaden;

Van 't Gheloove ende-Boetveerdicheyt;

Vande Rechtveerdichmaeckinghe des sondaers voor Godt;

Vande Ghehoorsaemheyt des ghelooffs, Liefde ende goede Wercken, mitsgaders beloninghe der selver;

Vande Kercke;

Vande Ampten ende diensten by Christum inde selve in-ghestelt;

Van den dienst ende bedieninghe des H. Evangeliums;

Van den H. Doop;

Van 't H. Avontmael;

Vande Christelijke Discipline ende Kerckentucht;

Van dese Puncten salmen hem onder-vragen om te weten wat hij daer van gevoelt nae-den Woorde Godts, hem doende sijn segghen op elck deel sijner antwoordén bewijzen met clare texten der Heyliger Schrift, oock aen-wijzen hoe ende in wat manieren hy uyt de selve meynt sijn gevoelen ende leere vast te maecten, omme te sien of hy de gheallegeerde Texten wel ende grondelijck verstaet.

X. Ende alsoo de waerheyt van vele deser Puncten huynen ten daghe verscheydelijck werdt teghen-ghesproken, salmen hem de voornaemste teghen-worpinghen daer op vallende voorwerpen, hem de selve grondelijck doen beantwoorden en weder-legghen uyt den Woorde Godts, in alles nochtans acht nemende, soo op de gheleghentheydt der ghener die gheexamineert wordt, als op de gheleghentheydt der plaetse daer toe hy beroepen zij, aen ghemerckt in alle plaetsen niet even veel vereyscht en wordt.

XI. Men sal den selven oock in andere Puncten hier niet gespecificeert, tot oefninghe ende meerder openinghe des verstants mogen beproeven, doch also, dat wanneer de geexamineerde bevonden werd de gespecificeerde puncten grondelijck te verstaen, ende vande selve wel ende schriftmatelijck te ghevoelen, oock tselve sijn ghevoelen met vaste schriftuerlijke redenen weet te bewijzen, vast houdende aen t'ghetrouwe Woordt dat nae de Leere is (Tit 1 : 9), oock nae de gheleghentheydt machtich om den ghenen die teghenstaen door de ghesonde Leere te onder-wijzen, sal men sich daer mede laten ghenoeghen, ende den gheexamineerde voor op-recht ende suyer inde Leere der Godt-salicheydt houden.

XII. Daer nae salmen oock letten op het leven dat hy gheleyt heeft, om te weten of hy nae den Reghel des Apostels wacker, nuchteren ende ghemaniert is (1 Tim. 7 : 2, 3, 4, 7; Tit 1 : 6, 7, 8), of hy (huys-houdende), sijn huysghesin wel regeert ende gheloovighe kinderen heeft, gheerne herberghende, de goede liefhebbende, voor-sichtig, rechtveerdich, heylich, matich, gheen wijn-suyper, gheen vechter, gheen vuyl ghewin-soecker, niet tweetongich, niet hartneckich, hem selven behaghende, niet toornich, niet overdadich, niet gheldtgierich: Ende in somma of hij onstraffelijck is, ende een goedt ghetuyghenisse heeft vanden ghenen die buyten sijn.

XIII. Aldus bequaem ghevonden zijnde, sal men hem met name ende toc-name inde Kercke ende Ghemeynte, over de welcke hy tot Harder ende Leeraer gestelt sal worden, op eenen Sondach voor-draghen; op dat soo yemandt yet opden selven te segghen hadde waeromme hy soude achten, dat hy niet en soude connen met stichtinghe inden Kercken-dienst gebruyckt worden, hy tselve binnen den tijd van xiv Daghen den Kercken-raet, ten opsien van de Stadt ende Steden, of de Gecommitteerden des Synodi, ten aensien van 't platte Landt aendiene, ten eynde daer op, volgende het voor-gaende 3e ende 4e Articulen, naer behooren ghelet werde, ende voorts om den Heere vierichlijck te bidden, dat hy de gave zijns H. Geests den beroepen persoon genadelijck ende rijckelijck mede deyle tot stichtelijke uyt-voeringhe van zijnen H. Dienst.

XIV. Indien hier op geen teghen-spraecke en valt die den voortganck der aen ghevangener beroepinghe billichlick can beletten, sal men voorts

Procederen tot openbare in-ljvinge in zijnen dienst, te doen, met voorgaende aen-segginghe aende Gemeyntheit waer ende wanneer 't selve geschieden sal, ende dat met vermaninge ende gebeden als het ghedruckt formulier in dese ende andere Ghereformeerde Kercken, tot noch toe ghebruyekt, mede brought, mitsgaders met op-legginghe der handen.

XV. Om der Predicanten dienst ten platten Lande vruchtbaerder te maecken, sal hem van ons ofte onsen ordinaris Gedeputeerden acte worden verleent in behoorlijke forme, daer mede Schout, mitsgaders die van den Gherechte, Kerck Meester, Coster ende andere inghesetenen sullen werden vermaent ende gheboden haren Pastoor ofte Predicant na behoren te respecteren, ende in zijnen dienst nae eysch harer respectieve beroepinghe behulpelijk te wesen, welcke Acte vanden Secretaris ofte Coster nae het lesen vant formulier der in-ljvinghe de Ghemeyntheit sal voorghelesen werden, gheleijk tselvige nu eenighe jaeren niet sonder vrucht in dese Provincie is ghebruyekt gheweest.

XVI. Nae de ghedaene in-ljvinghe sal hy ghebracht werden inde vergaderinge des Kercken-raedts, ofte so hy ten platten Lande beroepen is, sal hy verschijnen inde eerste vergaderinge vande Gecommitteerden des Synodi, omme aldaer zijnen anderen mede Dieuaren te geven, ende van hun te ontfanghen de rechter handt der societeit ende ghemeine bedieninghe, met belofte, die hy aldaer onder hant-tastinge sal doen, van dese Kercken-ordeninge naer zijn vermoghen te onderhouden, en sal van die ure aen alle de deelen sijns Kercken-diensts aanvanghen ende betreden.

XVII. Sal oock de-selve nieuw aenghenomen Kercken-dienaer ter eerster gheleghentheit daer naer hy twee ofte meer Gedeputeerden des Kercken-raedts ofte des Synodi gepresenteert werden in de vergaderinge vande Magistraet der respectieve Steden, ofte van 't Collegie onser ordinaris Gedeputeerden, omme aldaer te doen den na-volgenden eedt.

Ick belove ende swere, ten eersten: Dat ick inden dienst daer toe ick ben geroepen den Heere Jesu Christo nae de ghenade die by my verleent sal ghetrouwelijk dienen, ende my in alle mijne predicatien ende leeringhen aende Schriften der Profeten ende D'apostelen houden sal, die uytleggende in gelijc-formicheit van de selve in goeder conscientie (nae mijne beste wetenschap) tot Gods eere ende ter meester stichtinghe van zijne ghemeyntheit, sonder deze H. Leere tot eenighe mijne vleeschelijke passien ende particuliere affecten immermeer te misbruyeken, ende voorts generalijk alles te doen dat een oprecht Siel-sorger ende Kercken-dienaer te doen schuldich is.

Ten anderen dat ick mijn Heeren die Staten vanden Lande van Utrecht, mitsgaders de Magistraet van dese Stadt hou ende getrouw sal zijn, der selver ende des Landts ende Stadts eere ende profijt nae mijn vermoghen ende beroep voor-staen ende vorderen, de ghemeyntheit in goede eenicheit ende vrede onder de Regieringhe van haere E. M. sal helpen onderhouden, niet alleenlijk niet toe te staen of eenighen raedt of daet te gheven tot yet dat daer teghen soude moghen strijden, maer oock sulcx teghen te staen ende te beletten met vermaninghe ende bestraffinghe, soo haest daer van yet tot mijne kennisse ghecomen sal zijn, ende indien het nodich is met tijdelijke waerschouwinghe aende Overheydt, ten eynde daer teghens versien mach worden. Voorts dat ick ten dienste van haere E. M. ende mijne

ghemeynte in mijne beroeping sal blijven ende volharden, soo wel in tijdt van teghen-spoet als van voor-spoet, van vrede, Oorloghe, Pest ende andersints, sonder te vertrecken dan met voor-gaende consent ende Wettelijke ontslaginge: Eyntelijck dat ick my de Politie ende Wetten deses Landts ende Stadts sal onder-werpen, ende anderen een goet exempel van gehoorsacmheyt geven, wel verstaende soo veel mijnen Dienst mach lyden, namelick sonder int minsten te vercorten de vrijheyd die my toecomt ende ick behoore te ghebruycken om Godes Woort te leeren, de gebreeken aen te tasten, ende de sonden te straffen, soo Godt de Heere wil ende beveelt, belovende alsoo mijne Overheyd ende Gemeynte te dienen dat ick daer door niet belet en werde Godt te geven dat ick hem schuldich ben in mijne Beroeping na zijn heylich Woort: hier toe wil my de Heere helpen door sijne ghenade.

XVIII. Met welcken Eedt de voorsz Kercken-dienaers voort gehouden sullen werden voor hun en hunne nacomelingen als Borgeren der Stadt daer inne sy woonen, ende sullen alle der selver vrijheyden ende privilegien genieten.

XIX. Sullen oock de Magistraten ende Overheyden sorge draghen dat den dorschenden Osse den myl niet toegebonden en werde (1 Cor. 9 : 9, 1 Tim. 5 : 18), maer dat de Pastoren ende Leeraers van eerlijck ende betamelijck onderhoudt voor hun, hunne Huys-gesinnen ende Weduwen behoorlijck voorsien werden, willende dat de Ghemeynte den ghenen die onder hun arbeijden ende de selve voorstaen in den Heere in grooter cere houden ende liefhebben sullen, om haers wercx wille (1 Thess. 5 : 12, 13), oock de selve ghehoorsaem ende onderdanich zijn, als die Reekenschap gheven sullen, opdat sy heuren Dienst mogen doen sonder suchten (Heb. 13 : 17).

XX. Dese voorsz forme van Examinatie, Beproevinghe, en In-lijvinge sal alleen onder-houden werden ten aensien van die ghenen die noyt te voren tot eenighen Kercken-dienst zijn ghebruyckt gheweest, maer wat die belangt die van andere plaetsen daer sy alreede gedient hebben worden beroepen, met den selven en sal gheen andere formaliteyt werden ghebruyckt, dan dat haer gaven van Predicken alvoren openlijck voorde Gemeynte sullen werden gehoort, de welke bequaem ghevonden ende geoordeelt zijnde, sullen nae voor-gaende openbare voor-stellinghe van hare Namen ende Toenamen, in vougen ende ten eynde als vooren, ende geene billicke op-sprake vernomen zijnde, oock naer het over-leveren van behoorlijke Attestatie harer leere ende levens vande plaetse harer leste residentie, met advijse ende consent als voren int 3. Article gheseyt is, der Gemeynte worden gerecommendeert ende alsoo metten Gebede in-ghelijft, wel-verstaende dat sy den voorgaenden Eedt mede sullen moeten doen als nu van d'anderen is geseyt.

XXI. Niemand sal tot het Herder ofte Leer-ampt beroepen werden, ten zy hy ten minste hebbe den ouderdom van volle vijf en twintich jaren, ten ware door hooge noot of ander insichten by ons met advijs vande Gecommitteerden des Synodi anders gheordoneert wierdt.

Van l'Ampt der Dienaren des Woordts.

1. Der Dienaren Ampt is inde bedieninghe des Woorts ende Gebeden aen

te houden, den H. Doop ende het H. Avontmael te bedienen, de crancken en bedroefden te besoecken, vermanen ende troosten, ende voorts de kudde des Heeren met goede opsicht te weyden, ende metten nootdruft der zielen allenthalven te versorghen.

II. Int predicken ende leeren van Godts Woords sal-men arbeeyden den Volcke voor te draghen ende uyt te legghen texten der H. Schriftuyren, die na gelegentheyt van tijden aller stichtelixt zijn, altijt daer op lettende, dat neffens het legghen vanden waeren gront des geloofs die in Jesu Christo is, de Lieden geprickelt worden tot een recht Christelijck Godt-vruchtich leven, op dat d'on-ghebondentheyt die doorgaens onder 't volck ghespenrt werdt, door Godts ghenade ghebetert werde: Want de dienst des Euangeliums in-gesteld is van Godt, om de Lieden te doen hebben kennisse der waarheyt die na de Godt-salicheyt is, (Tit. 1 : 1;) Vermanende de Lieden ernstelijck om Godt den Heere oock dickwijls t'huys en by haer selven te bidden.

III. Van ghelijcken sal-men sich int leeren bevljtigen de fundamenten ende gronden des gheloofs te legghen met woorden ende manieren van spreekende die schriftuerlick zijn, houdende het exempel ofte voor-beelt der ghesonder woorden die sy vande Apostelen gheleert hebben (2 Tim. 1, 13), Godts Woort spreekende, niet met woorden die de menschelijcke wijsheyt leert, maer die de H. Geest leert, voegende geestelijcke dinghen tot geestelijcke, (1 Cor. 2 13), hun wachtende van woorden-strijt die nergens toe nut is, dan tot verkeerighe der toe-hoorders (2 Tim. 2, 14). Ende verwerpende alle hooghe diep-sinnige speculatiën ende on-nutte disputen, mitsgaders die vragen die dwaes ende sonder leeringhe zijn, wetende dat sy strijt voort-brengchen (2 Tim. 2, 23), ende geen stichtinghe Gods die in het gheloove is, (1 Tim. 1, 4), altijt gedenckende dat het eynde des ghebots is de liefde uyt reynen herten, goeder consciëntie ende ongheweysden gheloove, (1 Tim. 1, 5).

IV. Ende alsoo heden ten dage veel disputen ende verwerringen vallen over de verscheyden uytlegginghen van eenighe plaetsen der H. Schriftuere, spreekende van Godts eeuwige Predestinatie, ende eenighe pointen daer aen hangende, ende voorsien dient, dat de Leeraren deser Provincie daer over in geen verschil en vallen, daer uyt eenighe oneenicheyden inde Kercken mochten werden veroorsaeckt, is met advijs als voren goet-gevonden dat in dit stuck sonderlinge moet betracht werden de vermaninge des H. Apostels daer hy wil dat men sal wijs zijn, ofte gevoelen in maticheyt ende niet verder dan het behoort, (Rom. 12, 3), dienvolgende men dese Materien, de ghelegentheyt sulcx vereyschende, soo sal verhandelen, dat niemant oorsaeck ghegheven werde met recht te dencken dat in onse Kercken yet gheleert werdt, daer uyt soude volghen, „dat Godt yemandt ter verdoemenisse gheschapen hebbe, of de Mensche tot de sonde ghenootsaeckt, „of yemandt ter salicheyt noodicht dien hy absolutelijck besloten hebbe „deselve niet te gheven, of yet doe dat eenighen schijn van ongherechtigheyt hebbe;” Want sulcx merckelijck strecken soude tot Godes on-eere, lasteringhe onser Christelijcker Reformatie, mitsgaders sorch-loosheyt des eene, ende wanhope des anderen, gelijk men oock sorchvuldelijck moet voorsien, dat het Begin, Midden en Eynde van s'menschen salicheyt niet des men-

sehen natuerlijcke crachten, maer alleen de louter onverdiende genade Godts in Christo toegeschreven werde, op dat allen't halven als eenen vasten ende onbeweeghelicken Regel wel bewaert werde dat de Propheet seyt, namelijk dat ons verderf uyt ons, ende onze salicheyt uyt Godt is (Hos. 13 : 9).

V. Ende alhoe wel den Leeraeren van Godts Woordt vry staet over dese ende dierghelijcke pointen meer, inde Scholen ende elders in haere by-eencomsten vriendtlijk te confereren, ende de Waerheyt in alles nae Godts Woordt vreed-samelijk te onder-soecken, daer over dan moghelijk in eenighe omstandicheyden verscheydenheit van ghevoelen vallen mochte, ghelijck t'allen tijden onder gheleerde Godtvruchtighe Liederen in desen deele wat verscheydenheits schijnt ghevallen te zijn, soo en willen wy nochtans niet, dat soodanighe disputen op den predick-stoel gebracht sullen werden, ghelijck wy oock niet en verstaen dat so wanneer yemant niet hoogher in dese Materie en leert noch en ghevoelt, dan: Dat Godt van eeuwichheit nae zijn wel-behaghen, ghegront in Jesu Christo onsen Heere, totter eeuwigher Salicheyt vercooren ende verordineert heeft alle ende yeder vande gheenen die door zijne on-verdiende ghenade inden selven onsen Heere Jesum Christum ghelooven, ende inden selven gheloove ten eynde toe vol-herden souden: Ende daer teghen ter Verdoemenisse verordineert ende verworpen heeft alle ende yeder van die gheenen die zijne ghenade verachten, haer derselver on-waerdich maecken, niet ghelooven, ende int selve on-gheloove vol-harden souden, men den selven daer-omme int minste molesteren, ofte om hoogher te gaen beswaeren sal. Vinden oock stichtelijck, dat dese Materie voor den gemeynen Volcke niet hoogher ghedreven werde: Houdende soodanich leeren Godts Woort conform, ende genoegsaem ter salicheyt, oock tot weeringhe van wan-hope ende vorderinghe der Godt-vruchticheyt bequaem ende stichtelijck.

VI. Ter plaetse daer-men ghewoonlick is den Heydelberchschen Catechismum des Zon-daechs na de mid-dach te predicken, sal deselve gewoonte onder-houden werden, alsoo: Datmen naer 't onder-vraghen der Kinderen, den Volcke uyt de H. Schrift (ghelijck in sommige ghereformeerde kercken gheschiet) eenen Text voorlesen sal, handelende van de Materien daer van men naer ordre des Catechismi sal comen te leeren, waer op-men de Vraghen en Antwoorden des Catechismi met schrift-matighe verclaringhe alsoo voeghen ende passen sal, dat blijcken moghe dat het niet en sy een s'menschen maer Godts Woordt dat uyt-gheleyt wordt, ende dit alles by provisie.

VII. Op de Dorpen ten platten Lande salmen des Zonnen-daechs voor-mid-dachs predicken de Zon-daechsche Euangelien oft Epistelen om den slechten huysluyden die van outs daer toe ghewent zijn te ghemoot te gaen, ende des nae-mid-dachs salmen hun ende hunne Kinderen by ordre een-voudelijck ende Schriftuerlijk verclaren d'articulen des Christelijcken gheloofs, so die inden Apostolischen Symbolo zijn vervatet, de in-stellinghe des H. Doops ende des H. Avontmaels, de Thien Gheboden, eenighe Schriftuerlijke Texten van 't Ampt der Onderdanen tot haer Overheyden, der Kinderen teghen haere Ouders, der Huys-Vaders ende der Huys-Moeders tot haere Kinderen, ende t'Vader onse: Arbeydende met goede vermaninghen den traghen Huys-luyden te bewoghen om soo wel nae als voor noen ter Predicatie te comen: doch daer men siet dat sulx niet en vordert, salmen des voor-mid-dachs de verclaringhe van 't Evangelium wat te corter maecken om tijt te hebben, noch

eenich vande voorsz. articulen of in-stellinghen, Geboden, Vermaninghen of Beden te verhandelen, op dat het slechte Volck also de rechte gront inde Christelijke Religie krijghen mach.

VIII. De Pastoren ende Leeraers sullen ghehouden zijn, des tydelijk versocht zijnde, de krancken te besoucken, ende t'selve doende, de selve ernstelijk tot leet-wesen ende (soo hem Godt gesontheit gheeft) tot dadelicke ende ghedyrende af-stant harer sonden te vermanen, ende verclaringe daer van uyt haren monde verstaen hebbende, opde barmharticheit Godts in Jesu Christo wijsen, op dat sy den selven met waeren gheloove om-helsen, vergiffenisse ende quijt-scheldinghe van sonden mogen becomen, welcke vergiffenisse van sonden sy den boetveerdighen ende gheloovighen sondaer in Jesu Christi naeme vercondighen, ende alsoo metten ghebede den Heere bevelen sullen.

Op dat dit noodt-wendich werck aende Crancken behoorlijk bedient moge werden, sullen de Crancken of haer vrienden ende ghebuuren haer by desen vermaent houden, dat sy niet ghelijck door gaens gheschiet op 't leste tot dese Medicijne loopen, maer stracx inden aenvanck der sieckte, op dat de Kercken-dienaer (die met veele andere parthyen zijns dienstes beswaert is) tijt hebbe dese Visitatie bequamelijk te doen, en de Krancke selve bequamer sy de Goddelijke vermaninghen ende vertroostinghen te vaeten, ende haer tot des Heeren comste te bereyden ende bequaem te maecken.

X. De predicanten sullen haer ghetrouwe Harders te zijn bethoonen over haere schapen (daer onder verstaen werden eerst ende voor-namelijk alle Communicanten of die ten H. Avontmael gaen ende de Reformatie aen-nemen, daer naer oock alle andere In-woonders van een yder Stadt ofte Parochie daer sy toe-ganck toe hebben, ende eenighe apparentie is yet op te winnen) dickwils ende sorchvuldelijk te besoecken, ende met Christelijke vermaninghen tot vermeerderinghe ende op-bouwinghe des Rijcx Christi in alle vriendtlick-heit ende beleefdicheit te bejghenen.

Van de publijcke ghebeden.

I. De publijcke gebeden voor ende nae de Predicatie, sullen met sonderlinghe aendacht geschieden; ende met voor-gaende ernstige vermaningen totten Volcke, dat sy om de selve den Heere met behoorlijke eer-biedinge en demoet op te offeren, niet alleen de knien haers herten, maar oock des lichaems buyghen, ofte anders met over-cynt staen ende andere uyerlijke teeckenken van demoet, betuyghen de in-wendighe verslaghentheit, nedricheyt ende aendacht des herten, om alsoo metter tijdt te beteren de quade ghewoonte van veelen in dese Landen, die hun tot dese Ghebeden begeben sonder hun nauwelijcx eens te versetten, ende met soo weynich aendacht en devotie als of de uyerlijke eer-biedingen gants niet te bedieden en hadden daer wy nochtans sien dat der Heyligen Ghebeden door-gaens met buyghen van knien, opslaen van ooghen ten Hemel, of heffen van handen, jae nederwerpen ter aerden, ende andere dierghelike teeckenken van eer-biedinghe ende nedricheyt zijn vergheselschap gheweest.

II. Ende de wijle de Ghebeden ende Lof-sanghen zijn genoeg de voor-namste parthyen van onsen Gods-dienst, ende sommige evenwel weynich

daer op achten, dicwils eerst ter Kercken comen als het Ghebet of half of heel gheyndicht is, ende weder-om uytgaen so haest als de predicatie ghesloten wordt, ende eermen tot het Ghebet trede, sullen de Pastoren ende Leeraers hare Ghemynte ernstelijck van dit misbruyck vermanen, ende t'selve alsoe soecken te beteren.

Van den Heylighen Doop.

I. Het Verbont Godts sal aen den Kinderen der Christenen metten H. Doop soo haest men de bedieninghe des selven hebben can, verseghelt worden, ende dat inde openbare versamelinghe wanneer Gods Woort gepredict wort. Doch ter plaetsen daer niet soo veel predicatien ghedaen en worden, salmen twee daghen ter weeke ordineren, om den Doop, des versocht zijnde, extraordinarie met een corte vermaninghe te bedienen, maer indien yemants Kint so cranck ende der Ouderen swackheyt so groot ware: datmen dien tijdt sonder grooten aenstoot niet soude cunnen uyt-wachten, salmen om den swacken te ghemoet te gaen, soo-danigen Kindt liever (bysonder ten platten Lande) buyten dien bestemden tijdt, oock in huys doopen, dan datmen den swacken Ouderen daerom vande Religie vervreemden ofte oorsaeck geven soude om eenen vreemden daer toe te gebruycken: Wel verstaende datmen arbejde om den Ouderen eerst wel te onder-rechten en te vermanen tot onder-houdinghe vande ghestelde ordre, en evenwel t'kindt niet doopen sal dan int by-wesen der Ouderen, naeste vrienden ofte eenighe ghebuyren, ende volghens het Formulier daer van in t' gebruyck zijnde.

II. Men sal by alle occasien inde predicatie ende anders-sins de Christelijke Huys-vaders vermanen haer Kinderen selfs ten Doop te presenteren, ende de selve voor het doopen doen soo-danighe vermaninghe als men ghe-woonlijck is.

III. De Namen vaude ghedoopte Kinderen ende haren Ouderen, mits-gaders den tijt wanneer de kinderen haer doopsel hebben ontfanghen, sal door den Coster of andere daer toe in elke plaetse te committeren, in een Register werden gheteekent, op dat de Harder de selve kennende op hare op-voedinge ende onder-wijsinghe inde Christelijke Religie te beter mach letten, alsoo sy nu de Christelijke Ghereformeerde Kereke al van haer kintsheyt af als Leden der selver inghelijft zijn, ende derhalven specialijck onder sijne opsicht, ghelijck andere Leden der Kercken, staen.

Van het heylighe Avontmael.

Het Avont-mael des Heeren sal nae Christi In-stellinghe, ten minsten viermael s'jaers inde Steden, namelijk op den Christ-dach, Paesch-dach, Pinxster-dach, en inde Maent van September ghehouden werden: ende op de Dorpen ten minsten tweemaal, te weten Christ-dach ende Paesch-dach.

II. Men sal alle de Toe-hoorderen ernstich tot het Avont-mael des Heeren nooden, en t'selve doende vermanen haer selven wel te beproeven, ende den ghenen die haer voor d'eerste reyse ter tafel des Heeren sullen begheven aanseghen, dat sy hun eerst presenteren by yemant van hunne Ordinarise Herders, om van de selve (ist noot) by particuliere ende vrientlijke onder-

rechtighe te verstaen wat van een recht Christen mensche ende waerachtich lidt der Ghemeynte Gods vereyscht wordt, omme daer op verclaringhe te doen van sijne meninghe, ende alsoo ter tafel des Heeren toe-ghelaten te werden.

III. Die vande uyt-heemsche plaetsen comen, ende ter tafel des Heeren begheeren toe ghelaten te werden, sullen eerst behoorlijke ghetuygenisse van hare voorighe conversatie aen den Pastooren der plaetsen, daer sy begheeren toeghelaten te werden, verthoonen.

Vande Feest ende Vier-dagen.

I. Men sal boven den Son-dach, die naer ouder ghewoonte gheviert ende totten Gods-dienst ende heylighe ruste geheylicht sal worden, gheen ander Feest noch Vier-daghen onderhouden, als den eersten ende tweeden Christ-dach, de Nieuwe jaers-dach, Vrijdach voor Paeschen voor den middach, den tweeden Paesch ende Pinxster-daghen, mits-gaders onses Lief-Heeren Hemelvaerts-dach, tegen welcke daghen de Ghemeynte, namelijck den Son-dach naest voor die Feesten gaende, vermaent sal worden haer neerstelijck ter predicatie te vervougen, ende sal ins-ghelijcx allen Herbergiers ende Taverniers van wegghen de Overheyte verboden werden gheduyrende de predicatie te tappen ofte eenighe ghelaghen te setten, oock allen anderen geduyrende de predicatie den Bal te slaen of ander insolentie, daer door den Gods-dienst moghe belet werden, te pleghen, op seeckere pene daer toe by ons te ordonneren.

Vande Vast ende Bid-daghen.

I. Benefens de extraordinarise Vast, Bid ende Danck-dagen, die wij met ende neffens d'andere Gheunieerde Provincien onse Na-buyren ende Bont-genooten, of oock voor dese Provincie alleen, nae gheleghentheyte van tyden ende saecken sullen mogen comen uyt te schrijven: Willen wy dat voort aen ordinaris cens des jaers, namelijck naer Paesschen een ofte twee generale Vast en Bid-daghen ghehouden zullen werden door dese gheheele Provincie, die wy t'elckemaal by onse speciale brieven tegen den precisen dach, die wy dan daer toe zullen bestemmen, zullen uyt-schrijven, om met rechte erkennisse der sonden, den Heere in ware demoedicheyt te voeten te vallen, hem om genade aen te roepen, zijn op-leggende of aen-staende straffen af te bidden ende den stant der gheheeler Christenheyte, en der Naburighe Provincien int ghemeyn, ende voornamelijck van dese in 't besonder, den Almachtighen Godt tot goeden Cristelijcken welstant te recommanderen.

II. Deze Vast, Bid ende Danck-dagen willen wy dat met aller devotie ende aendacht sullen werden ghehouden; Met duydelijck verhael, bysonder op de Bid-daghen te doen, van Godts sonderlinghe weldaden dese Landen geduyrende de voor-gaende bloedige Oorlogen, ende andersints soo menich-vuldelijck ende ghenadelijck bewesen, ende ernstaftighe vermaninghen om zijne Goddelijcke Majesteyt daer voor behoorlijke danckbaerheyte met woorden ende werken te bethoonen, af staende van sonden, ende doende dat hem behaecht, daer toe dan oock de sonden ernstelijck sullen worden be-

straf, ende yeder tot waere Boete en Bekeeringhe vermaent. Tot welken eynde, de Leeraers nemen zullen Texten der H. Schrift die daer toe passen, ende deselve allesints, sonder eenighe vlesschelijke particuliere passien daer onder te vermenghen, stichtelijk appliceren: Den Onderdanen alle tijt sonderlingh recommanderende de ghehoorsaemheyd tot Godt ende haere Overheyd. Ende en sal op sodanighe daghen niemant geoorlooft zijn eenighe Handt-wercken te doen of ghelaghen te setten, of kaetsen, of spelen, of eenighe insolentie, of lichtveerdicheydt in wat manieren dat het zy te gebruycken dien geheelen dach door, op groote pene daer toe bij ons te ordonneren.

Vande Kerckelijke Ghesanghen.

De ghewoonte vande Lof-sanghen te singhen in onse ende andere Ghereformeerde Kercken gebruyckelijck, salmen onderhouden, ende ten selven eynde tot Godts lof ende prijs, mitsgaders stichtinghe der gemeynte singhen; de hondert vijftich Psalmen, ghenaeamt: de Psalmen Davids, de Lof-sangen Mariæ, Sachariæ ende Simeonis, de Articulen des gheloofs, Thien Gheboden, t'Vader onse, ende het Avont-lied, *Christe die ghy zijt dach en licht*: oock t'Ghebedt voor de Predicatie, *O Godt die onsen Vader bist*, mits-gaders soo vele andere Schriftuyrlijke Lof-sanghen ende Christelijke Liedkens, handelende van Christi Gheboorte, Besnijdenisse, Doop, Lijden, Sterven, Op-standinghe van den Dooden, Op-vaart ten Hemelen, Seyndinghe des H. Geestes, etc. alsmen naer ghewoonte van sommige andere Euangelische ghereformeerde Kercken bequamelijk in-ghestelt zijnde, naer voor-gaende visitatie der gener die wy daer toe sullen committeren, ende met kennisse van ons, de Magistraet ende Kercken-raedt van yeder plaetse daermen die sal goet ende stichtelijk vinden te gebruycken, ghevoechgelijk ende tot meerder opwekkinghe in gheestelijke aendacht door Jesum Christum den Salichmaecker gheschiet, sal connen in treyn brenghen ende oefnen.

Vande Ouderlinghen.

I. Alsoo bysonder in groote Ghemeynten, noodich is dat eenighe Godt-vruchtighe aen-sienlijke Persoonen gebruyckt werden, die neffens de Ordinarise Op-sienders der Kereke (t'welck zijn de Herders ende Leeraers) de Kereke helpen regeren tot vruchtbare voort-plantinghe ende vorderinghe der waarheyd ende Godt-vruchticheydt onder de Ghemeynte, ghelijck oock sulex inde Apostoiische Kereke gebruyckelick is gheweest, ende de teghen-woordige gestaltenisse soodanich niet en is, datmen Luyden hebben can die t'selve Ampt (soo te wenschen ware) gheduerichlijcken ende al-tijdt bedienen, is goet ghevonden by provisie te blijven by den voet tot noch toe gebruyckelijck.

II. Sal daer-om inde Stadt ende Steden de Kercken-raedt, bestaende uyt Predicanten ende Ouderlinghen, alle jaer omtrent Pinxteren, uit de aensienlickste Gequalificeerde Personen, professie doende van de Ghereformeerde Religie, nomineren eens so veel Personen alsmen ghewoonlijk is in den dienst van Ouderlinghschap te gebruycken, machtich inden Woorde Gods so veel-men die becomen can, verstandelijck, yverich, bescheyden, vreed-

saem, staende ter goeder naem en fame, deuchdelijk en goet van leven, insonderheyt daer op lettende dattet mogen zijn (so verre men de selve hebben can, en sonder preciselike d'ander uyt te sluyten) ingeboren Borgers van de respective Steden, welker Namen de respective Magistraten sullen over geleverd werden, omme daer uyt te kies en enkel ghetal, die neffens de blyvende, ende maer een jaer ghedient hebbende Ouderlinghen, den Herders ende Leeraers metten tijtel van Ouderlinghen ten eynde als vooren sullen werden by-ghevoucht, om den tijt van twee jaren te dienen, t'elcke jaere de helft van de selve af-gaende, ten ware de noot anders vereyschte, en de Persone of Personen, die sulcx mochte werden voren gheleyt, daer toe verwillicht condon werden: wel ver-staende evenwel dat die hare twee jaren uyt ghedient sullen hebben naer de expiratie van een ofte twee jaren dat sy sullen hebben stil ghestaen, wederom op nieus genomineert en vercooren sullen moghen werden. Deser alsoo vercoorener Namen sullen op eenen Sondach openbaerlijk der Ghemeynte voor-gedragen, ende gheen bestendige op-sprake binnē den tijt van acht dagen vernomen zijnde, sullen, die te voren niet ghedient hebben, met vermaninghe ende ghebeden daer toe gebruyckelijck in-gestelt worden.

III. Deser Ampt sal zijn, neffens d'Ordinarise Herders ende Leeraers, over de Cudde op-sicht te nemen en te waecken, inden Kereken-raedt te verschijnen en aldaer mede te helpen raedt-slagen en resolveren op alles wat tot stichtelijcke op-bouwinge der Kereke dienlijk voorgesteld sal worden, mede naer hare geleghentheyt 't selve te helpen uyt voeren ende int werck stellen, opdat des Heeren Woordt in behoorlijke suyverheyt behouden, de ergernissen geweert, en de Godt-vruchticheydt ghevoordert werde, alles nae Godts Woordt ende dese Kerckelijcke Ordonnancie, die sy in 't aen-vangen hares Diensts, mede zullen beloven te helpen onderhouden.

IV. Ten sy het de noot vereyscht, ende men goede stoffe hebbe van bequaeme Personen (waer van de Ghedeputeerden des Synodi neffens den Pastoor vande plaetse kennisse nemen sullen) en sullen op den Dorpen ten platten Lande daer teghen-woordich geene Ouderlingen en zijn, soodanighe Ouderlinghen niet ghestelt noch eenighe Kereken-raedt voor als noch op-gherecht worden: Maar sullen de Pastooren d'ordinarise saecken tot den wel-stant harer Ghemeynte naeden Woorde Godts behoorende, alleen versorghen, somtijds oock het advijs vande gequalificeerste ende verstandelickste inde Dorpen, doende professie vande Ghereformeerde Religie, hooren: maer in saecken van ghewichte en sullen sy niet doen sonder het advijs vande Gedeputeerden des Synodi, dewelcke indien de importantie ofte consequentie vande sake sulcx vereyscht, oock daer op verstaen sullen het advijs ende goet vinden van ons ofte onse ordinarise Gedeputeerden.

V. Ende ten platten Lande, daermen ghewoonlijk is Ouderlingen te gebruycken, ofte daer den noot t'gebruyck der selver soude mogen vereyschen, sal op voor-gaende Nominatie van dubbel getal, te doen by den Kercken-raet der plaetse, de Electie van 't enkel getal staen by den Ambachts-heer doende professie vande Gereformeerde Religie, ofte anders by den Gedeputeerden des Synodi, welcke veranderinge ende in-stellinge jaerliex geschieden sal omtrent t'Hooch-tijt van Pinxteren, gelijk voren vande Steden gheseyt is.

Vande Diaconen of Armen-Bedienaars.

I. Alsoo de Armen ons ten hoogsten van-de Heer Christo zijn gerecommendeert, ende daerom behoorlijk versorcht moeten worden, en onbetamelijc is dat de Leeraers het Woort Godts verlaten om de disschen te bedienen, maer eygentlijc inden Ghebede en bedieninghe des Woorts aenhouden (Actor. 6 : 2, 4) moeten: is billick jae noodich, gelijk oock tot noch toe is gheschiet, dat bysondere Personen geordonneert worden die dit Ampt eygentlijc waernemen.

II. Sal-men daer-omme in 't nomineren, verkiesen, ende beroepen der gener die dit Ampt, onder den tijtel van Diaconen oft Aelmoesseniers, bedienen sullen, procederen even op ghelijcker manieren ende in allen deelen gelijk te voren vande Onderlingen is geseyt, dit daer by gedaen, dat de dienende Diaconen neffens de Predicanten mede stemmen sullen in 't nomineren vande Diaconen.

III. Op de Dorpen sullen de Kerck-meesters gecoren ende gestelt worden byde Ambachts-Heeren ofte anderen daer toe gherechtigt zijnde, indien sy ten Avont-mael, ofte emmers ten ghehoor van Godts Woort comen, ende byden Predicant; anders byden Edelen ende Predicant met eenighe van-de Notabelste Huysluyden, doende Professie vande Gereformeerde Religie, die inde Parochie daer sulcx valt resideren, en dit sonder prejuditie ven yemandts gherechticheyt: voor de welcke de Kerck-meesters oock gehouden sullen wesen jaerliex, ten behoorlijcken tijde, haere Reeckeninge te doen, ende sal der selver Ampt zijn, de Kercke ende Toren met t'gheue daer aen behoort, oock het Kerck-hoff in goede reparatie binnen ende buyten te onderhouden, en van vuylicheyden te doen reynigen, sonderlinghe de Kercke van binnen, ende de selve van gestoelte, bancken, tafel, ende wes voort tot de bedieninghe van Godes Woort en der H. Sacramenten noodich is te besorgen, sullen oock het Ampt van Diaconen ofte Aelmoessenieren bedienen.

IV. Der Diaconen ofte Aelmoessenieren Ampt sal zijn, d'Aelmissen neerstelijc te versamelen, en de selve getrouwelijc naer den eysch der behouftigen en gelegentheyt der middelem met gemeynen advijse uyt te deylen. Tot weleken eynde sy na den noot en gelegentheyt der saken onder de presidentie ende beleyt van een Dienaer des Woorts sullen moghen vergaderen, om op de clachten der Armen, mitsgaders de middelen noodich om deselve te hulpe te comen, te letten; eens des Jaers, of anders nae de ghelegentheyt vande plaetsen, doende Reeckeninge van hare bedieninghe voor den Kercken-raedt met open deuren, ten over-staen vande Magistraet, ende acces gevende een yeder vande Gemeynte die deselve Reeckeninghe sal believen aan te hooren, ende dat tot sulcken tijt ende ure als byde Magistraet ende Kercken-raedt sal goet ghevonden worden te ordonneren.

V. Daer vele ende verscheyden Armen Provencs, Armen Potten, H. Geesten ende diergelijcke Armen fondatien ende bedeylingen zijn, sal byde Magistraet der plaetsen daer sulcx valt ordre gestelt worden, dat een of meer aensienelijcke vrome, verstandele, Personen werden ghecommitteert, omme als Hooft-Aelmoesseniers kennisse te nemen vande Armen die deselve

bedeylinghen genieten, de Cedullen daer van aen de respective Diaconen, Pot ende Heylighen Geest-meesters doende over levoren, op dat d'een van des anders bedieninge onder recht zijnde, men ontgaen moghe t'bedroch daer in vallende, wanneer d'een Arme, hoe wel niet meer belast zijnde als d'ander, vele provens ende bedeylinghen geniet, d'ander geen ofte weynich, ende over sulcx d'een overvloed heeft en d'ander hongher lijdt, waer teghens met onderlinghe correspondentie ghearbeyt moet werden dat d'Aelmissen, hoedanich die souden moghen wesen, en in wat Gods-huysen, Parochien ende Gast-huysen deselve mochten zijn ghefondeert, niet dan aende rechte Armen uyt ghedeylt, en die selve na proportie van noot in ghelijcheyt onder-houden werden, op dat der vromen Luyden Fondatiën en caritate niet mis-bruyckt, maer ten rechten ghebruyckt, de ghesonde en haer eyghen broot ten deel oft int gheheel te winnen machtighe tot arbeyt ghebracht, en alle onnutte Bedelaers en bedelrye gheweert moghen werden.

Vande Kerckelijcke Vergaderinghen ende By-een-comsten.

I. Also noodich is, dat door wettelijke en ordentelijke te samenkomsten, de Kerckelijke saecken verricht, en soo wel de Leeraers als ghemeyne Leden der Kereke in goede ordre, vrede en eenicheyt werden onder-houden; wordt geordonneert, dat elcke Stadt in-den Lande van Utrecht sal hebben eenen Kercken-raet, bestaende uyt de Herders ofte Leeraers ende d'Ouderlinghen, beroepen, ghestelt ende ghequalificeert soo nu is verhaelt, welke Kercken-raedt sal mogen vergaderen soo dickwils de noot ende ghelegentheyte t'selve sal vereyschen.

II. Tot dese By-een-comste sullen oock mogen beroepen en versocht werden, soo wanneer den kercken-raedt t'selve, om eenighe saecken van ghewichte, daer inne deselve verder advijs begheert, sal goet vinden, d'oude Ouderlinghen, dat is die int lest voor-leden of naest voorleden jaer zijn af-ghegaen, oock mede ist noot ende de kercken-raedt sulcx goet vindt, de tegen-woordich dienende diaconen. Sal ooc de Magistraet vande plaetsen respectivelijk, indien het de selve ghelieft, een ofte twee vanden haren, doende openbare professie vande Gereformeerde Religie, by den kercken-raedt moghen hebben, omme deselve te assisteren, ende op de voor-vallende saecken te helpen delibereren.

III. In dese Vergaderinghe sal de Pastoor, Leeraer ofte Predicant der plaetse (soo daer maer een is) of alle de Leeraers (soo daer meer zijn als een) by ghebeurten presideren, de Vergaderinghe metten Ghebede aanvanghen ende besluyten, t'ghene te verhandelen is voor-draghen, de stemmen colligeren, ende voorts die heele actie dirigeren ende beleyden.

IV. In dese ende andere Kerckelijke Vergaderinghen, sal niet verhandelt worden dan dat kerckelijk is, ende alleen aengaet de Kereke, daer over dese Kercken-raedt is ghestelt.

V. T'gheen verhandelt ende gheresolveert werdt, ende daer van memorie dient ghehouden voor den toe-commenden tijdt, sal in een prothocol, daer toe inden kercken-camer te houden ende te bewaeren, by een vande kercken-dienaeren gheregistreert ende te Boeck ghestelt werden.

VI. Inde plaetse vande Classicale Vergaderinghen, soo die elders werden

ghenoempt, ende in dese Provincie noyt en zijn in treyn gebracht, ende ver-midts de cleynheyd der Provincie ende andere redenen, niet noodich en zijn voor alsnoch in treyn ggebracht te werden, sal alle maendt, naer t'gebruyck in dese Provincie nu eenige jaren met vrucht onder-houden, binnen de Stadt Utrecht inde kercken-camer aldaer, ofte ter plaetse daer wy ofte onse Ordinarise Gedeputeerden dat goet vinden ende ordineren sullen, Vergaderinghe ghehouden werden vande Predicanten by den Synodum deser Provincie van onsen weggen, ende soo hier na gheseyt sal werden, te committeren totte inspectie ende opsicht vande kercken deser Provincie, om op alles, wat dien aen-gaende voor-vallen sal, te letten ende te adviseren. Daer toe sy oock, indien het de noot vereyscht, den Pastoren ofte Predicanten, soo inde Steden als ten platten Lande, mette welcken sy mochten te spreeken of te handelen hebben, sullen moghen van te voren roepen ende ontbieden, ghelijck oock de voor-schreven Pastoren haer by deselve Vergaderinghe sullen hebben te vervoughen, indien sy advijs ende raedt in eenighe ghewichtighe, hun voor-gevallene saecken, hebben te vragen.

VII. Op dese Vergaderinge sullen wy oock mogen onse Gedeputeerden, doende professie vande Gereformeerde Religie, senden: En verstaen in allen gevalle, dat deselve Gecommitteerde des Synodi met onsen Ordinarise Gedeputeerden in alle soo-danige voor-vallende saecken, goede correspondentie houden sullen.

VIII. Sullen oock de selve Gecommitteerden des Synodi mogen extraordinaris by een comen, indien de noot sulcx quame te vereyssen.

IX. Ende soo dickwils als den noot sal moghen vereyssen dat een Synode Provinciael ghehouden werde, soo sullen de gecommitteerden des Synodi t'selve aen onse Ordinarise Ghedeputeerden te kennen geven, met overleveringhe vande redenen waeromme sy noodich achten Synode Provinciael ghehouden te werden, ende de Poincten die sy dienlijck ende noodich bevinden in de Synode verhandelt te werden, ende haerluyder advijs op de selve Poincten daer by: omme al tselve by onse Ordinarise Ghedeputeerden ghesien, over woghen, ende aen ons gherapporteert zijnde, by ons op t'beschrijven vanden Synodo Provinciael, ofte op t'uyt-stellen vande selve, ende t'gene daer aen cleeft gheresolveert ende geordineert te werden, sulx als wy na gelegentheyd ende vereysch van tijt ende saecken bevinden sullen te behoeren.

X. Ende als wy goet vinden sullen een Provinciael Synode te beschrijven, ofte by onse Ordinarise Ghedeputeerden te doen beschrijven ende convoceren, soo sullen alle de Pastoren ofte Leeraers der Kercken deser Provincie ghehouden wesen in den selven Synodo, ter plaetse wy ofte onse Ordinarise Ghedeputeerden die ordineren sullen, in persone te compareren, ende zullen aldaer elcx hoofd voor hoofd (niemant uyghesondert) voys ende stemme hebben; sonder dat yemant beschreven zijnde sal moghen absenteren, dan om wettighe redenen, daer van hy ghehouden sal zijn de Vergaderinghe tijdelick te adverteren, op dat deselve vande wetticheyt ofte on-wetticheyt van dien kennisse nemen ende oordeelen mach.

XI. Op dese Vergaderinge Synodael, sullen oock van onsen't wegen verschijnen alle alsulcke Gecommitteerden, doende openbaer professie vande Christelijcke Ghereformeerde Religie, als wy goet vinden sullen daer toe te

laeten. Onder welcker presidentie, inspectie, autoriteyt ende moderatie dese Vergaderinghe sal worden ghehouden.

XII. Dese Synodale Vergaderinghe nu gheseten, ende openinghe tot de selve by onsen Ghecommiteerden gedaen zijnde, zullen uyten Pastoren of Leeraren aldaer verschenen, by de meeste stemmen vande selve, ende met advijs ende toe-stemminghe van onse Ghecommiteerden gecoren werden dry personen: D'eerste, om als President 't Ghebet voor en naer in 't aen vanghen ende scheyden van elke By-een-comste te doen, de saecken die te verhandelen staen voor te stellen, of den ghenen diese aengaan, met ordre te doen voor-stellen, de in-sichten ende 'tghewichte van dien ten weder-syden der Vergaderinghe in oprechticheydt ende bescheydentheydt te openen, de stemmen om te vrughen, de suffragia colligeren, en 'tghene by alle of 'tmeestendeel wordt geadviseert besluyten. De tweede, die onder den naem van Assessor den President by sitte ende assistere, zijne memorie in 't ghene voor te stellen is verversche, ende 'teerste advijs formere. Die derde, die onder den naem van Scriba of Secretaris alles watter notabels en aemerckenswaardich passeert aen-teckene, en de Resolutien in Acta referere ende vervate.

XIII. In dese Synodale Vergaderinghe zullen twee schriftuyrlijcke vermaninghen werden ghedaen by twee kercken-dienaren, daer toe by den Gedeputeerden des Synodi goedts tijts voor den Synodum te committeren; D'eene inden aen-vanck, soo haest de Electie voorsz sal zijn ghedaen, ende eermen tot de saecken comt die te verhandelen staen. D'ander op 't sluyten of scheyden vande Vergaderinghe, ende voor het leste Gebedt of Danck-segginge, beyde tenderende tot aenwijsinghe, hoe soo-danighe Vergaderinghen behooren gehouden te worden, of wat der Predicanten ende Leeraren Ambt is, of tot onder-houdinghe van waerheyt ende vrede inde Kercke Godts, alles naeghe-legendheyt van tijden ende saecken tot stichtinghe.

XIV. De Poincten, daer op dese Synodale Vergaderinghe, by ons ofte onsen Gecommitteerden sullen uyt-geschreven, ende aen allen kercken-dienaren ghesonden zijn (indien wy goet vinden eenighe te seynden) of die by onse Ghecommiteerden mondelijck of schriftelijck inde Synodale Vergaderinghe selve sullen worden van onsen wegghen voor-ghedraghen, sullen eerst ende voor al verhandelt werden. Daer nae de dinghen die de Ghecommiteerden des Synodi, uyt het Result van hare ghebesoingheerde of ander-sints, sullen hebben voor te stellen. Ende ten lesten sal een yeder-lid deser Synodale Vergaderinghe, hooft voor hooft, vrijheyt ghegheven werden, om 'tghen hem belieft sijne Kercke int bysonder, of oock sijn persoon int particulier aengaende, voor te stellen, ten eynde op alles behoorlijck gheleth ende goede stichtelijcke Resolutie ghenomen werden, alles op rapport ende ons behaghen.

XV. In dese Synodale Vergaderinghe sullen noch soo veel personen werden genomineert uyt de gequalificeerde, ervarenste Kercken-dienaren, soo uyt de Stadt ende Steden, als ten platten Lande, als 'tgetal vande gecommiteerden des Synodi bedraecht, die men ons ofte onsen ordinaris Gedeputeerden sal voor-dragen, om by deselvige de ouden int geheel ofte ten deel ghecontinueert, ofte anderen gecoren te werden, sulcx wy tot de meeste stichtinghe ende ruste der Kercke, en Republijcke geraden sullen vinden: welcker last sal zijn, alle voor-vallende saken der Kercken, neffens die in

dese Ordonnantie staen uyt-ghedruckt, te ver-richten, de welcke dienen sullen van d'eenne Vergaderinge Synodael tot d'andere, om alsdan byde selfde ofte gecontinueert ofte verandert te werden.

XVI. T'oochmerck van dese Synodale Vergaderinghe sal zijn, dat de Leere der waerheyt die nae de Godtsalicheyt is (1 Tim. 6 : 3) in haere suyverheyt onderhouden ende voort gheplant, vrede ende eenicheyt inde Kercken ende onder de Broeders onder-houden, de schandalen ende erghernissen ghewert, endealsoo Gods vreesse ende behoorlijcke ghehoorsaemheyt der Overheyt betracht werde: Daer toe wy oock willen dat alle tijdt de H. Bijbelsche Schriftuyr in dese Vergaderinghe byder handt sy, en dat alle Deliberatien ende Resolutien daer naer gericht werden.

XVII. Dese Vergaderinghe sal ghesloten worden met voor-gaende Censure te houden over alle Leeraren die daer sullen tegen-woordich zijn, soo tot roem ende prijs van die ghene die hun in deselve Vergaderinge wel ende loffelijck sullen hebben ghedraghen, als tot Broederlijcke berispinghe der gheney die hun met eenighe on-betamelijcke manieren van spreekken ende handelighen mochten hebben verloopen.

Vande Kerckelijcke Discipline, ende eerst die Discipline diemen Cleri plach te noemen, ende eygentlijck den Pastoren ofte Leeraren aen-gaet.

I. Dewijl de Leeraers 't sout der aerden zijn, ende Christus onse Salich-maecker vraecht, waermede men souten sal indien het sout smaekeloos wordt (Matth. 5 : 13) is sonderlinghe noodich dat dit stueck der Kerckelijcke Discipline, dat men Cleri plach te noemen en eygentlick den Herders ende Leeraers aen-gaet, wel betracht werde, op dat die anderen prediken selve niet verwerpelinghen en werden, ende de Leere des Euangeliums geen schade en lijde, wanneer de selve soude gheprediet worden by sulcke die hun in Leere ofte Leven argerlijck draghen.

II. Zullen derhalven de Pastoren ende Predicanten opde Leere acht hebben ende daer in volstandich blyven, wetende van wien sy het gheleert hebben, (1 Tim. 4 : 16.) namelijk uyt de H. Schrift van Godt inghegeven, (2 Tim. 3 : 14, 15, 16.)

III. Insonderheyt sullen sy dickwils lesen ende hun selven teenemael familiaer ende gemeyn maecken (bysonder die ghene die onlanx totten dienst des H. Euangeliums beroepen, en noch jonck van jaren zijn) de Brieven des H. Apostels Pauli aen Timotheum en Titum, hunselven wel in-scherpende de Canones ende Regulen die hun de H. Geest al-daer ende elders heeft voor-geschreven, ende vande welcke wy goetgevonden hebben alhier eenighe voor te draghen.

IV. Zullen dan de Leeraers goede acht hebben op haer selven, (1 Tim. 4 : 16), ende opde geheele Cudde, waerover haer de H. Geest tot Op-sienders gestelt heeft, (Act. 20 : 28), deselve weydende ende besorghende, niet als uyt bedwanck, maer ghewillichlijck, noch om vuyl ghewins wille, maer met een beweecht herte, noch als heerschappye voerende over t'Volck dat hun bevolen is, maer als die der Cudde een voorbeelt gheworden zijn. (1 Pet. 5 : 2, 3, 4.)

V. Dat sy arbeyden, onstraffelick te zijn, geen wijn ofte bier-suypers,

geen vuyl-gewin-soeckers, niet geltgierich, niet tweetongich, niet hertneekelijck haer selven behagende, niet toornich, maer wacker, nuchteren, gemaaniert, redelijck, voorsichtich, rechtveerdich, heylich, matich, gestadich, de goede liefhebbende, gheerne herberghende, ende de verborgentheyt des gheloofs houdende in reyner conscientie, (1 Tim. 3 : 2, 3, 8 9. Tit 1 : 7, 8, en 2 : 7.)

VI. Dat sy als Huys-houders Gods, (Tit. 1 : 7), haer eyghen huys ende kinderen wel regeren, arbeydende om te hebben geloovige ende gehoorsame kinderen die eerlijck zijn, niet bevelect met overdadicheyt, (1 Tim. 3 : 4, Tit. 1 : 6), hebbende vrouwen die insghelijcx ghestadich zijn, geen lasterschen, wacker, allesints ghetrouwe, (1 Tim. 3 : 11); voorsichtich, kuys: Die het huys bewaren, hare mannen onderdanich zijn, (Tit. 2 : 5), verciert met schaemte ende maticheyt, (1 Tim. 2 : 9), op dat het Woordt Godts niet ghelastert en worde (Tit. 2 : 5); Want ist dat yemant zijn eyghen huys niet en weet te regieren, hoe sal hy die Ghemeynte Godts versorghen? (1 Tim. 3 : 5).

VII. Zullen haer in haere kleederen ende andersints draghen niet te uytwendich noch te seer op-gepronct na Werelts wijze, maer hun eerlijck ende betamelijck houden in gaen, staen, kleederen, maeltijden, woorden ende wercken, alles nae de waerdicheyt haeres Ampts, geenerley ergernisse gevende in enich dinck, maer hun selven in alles bewijsende als Dienaers Godts, op dat hare Bedieninge niet gelastert en werde, (2 Cor. 6 : 8.)

VIII. Een yegelijck Herder ofte Predicant, sal gehouden zijn metter woninghe t'eenemale vast te resideren by zijne Ghemeynte, hem alle tijdt soo vele zijne Bedieninge ende andere zijne ghescheften lyden mogen ende doenlijck is, by huys houdende, om aen te houden in 't lesen, vermaenen ende leeren, niet vergetende de gave Godts die in hem is, (1 Tim. 4 : 13, 14), maer deselve verwekkende, (2 Tim. 1 : 6), op dat zijnen voort-ganck in alles openbaer werde (1 Tim. 4 : 15).

IX. Die noch jonck van jaeren zijnde, totten Dienst des H. Euangelii beroepen werden, sullen hun soo draghen, dat haere jonckheyt niet veracht en werde (1 Tim. 4 : 12); tot welken eynde sy de begeerten der jonckheyt schouwen sullen: (2 Tim. 2 : 22), ende t'selve doende hun wachten van alle soodanighe woorden, wercken, ghebeerden ende ghelaet, bysonder wanneer sy hun totten Houwelijcken staet soecken te begeven, daer door den Dienst des H. Euangeliums eenige op-spraeck mochte toe-gebracht werden.

X. Eyntelijck, dat sy ghedencken, dat sy crijchs-knechten Jesu Christi zijn, ende hun daerom niet en moghen in-wickelen in hanteringen die den leeftocht aengaen, maer dat sy hun alleen met haer Beroepinghe bemoeijen, Om dien te behagen die hun totten crijch vercoren heeft, hun selven bewijsende in allen een Exempel van goede wercken, inder Leere, oprechticheyt, treffelickeyt, gesont in woorden die niet te straffen en zijn, op dat die gheene die tegen staen beschaemt werden, niet quaets hebbende van hen te segghen (2 Tim. 2 : 3, 4; Tit. 2 : 7, 8.)

XI. Omme al t'welck te beter in 't werck te stellen, sullen de Herders ofte Leeraers, mitsgaders d'Onderlingen, op malcanderen goede acht nemen, d'een d'ander met goet exempel voor-gaen, oock in liefde, vrientlickheyt ende bescheydenheyt, tot neerstighe betrachtighe van hunne respectieve Ampten ,

mitsgaders eenen goeden stichtelijken wandel, ghetrouwelijk vermaenen ende aen-porren, tot dien eynde hanne onderlinghe Censuren in aller stillicheyt ende liefde on-geveynsdelijk exercerende.

XII. Omme, soo veel doenlijk, te voor-comen alle on-behoorlijke maniere van In-kruypinghe, sal geen Predicant vry-staen ten platten Lande, op de vacerende plaetsen, den Dienste te bewaren en zijn Gave te laten hooren, sonder voor-weten en consent der Gedeputeerden des Synodi.

XIII. Niemand en sal sich vervorderen sonder consent der Gecommitteerden des Synodi, zijne plaetse, sonder Predicatie, ledich te laten staen.

XIV. Alle Predicanten ten platten Lande, sullen hun ghewillich stellen omme hun ter aen-maninghe vande Gecommitteerden des Synodi te laten vinden byde selve, daer sy dan d'een dan d'ander beschreven sullen worden, Omme aldaer voorde Gemeyntheit ende de voorschreven Gecommitteerden, eenige Predicatie te doen, ende dat ten by-wesen van ons ofte onse Gecommitteerden, indien het deselve ghelieft daer by te comen.

XV. Sullen eenige Gecommitteerden des Synodi, daer toe specialijk by haere Mede-Gedeputeerden gelast, met voorgaende kennisse van ons ofte onse Ordinarise Gedeputeerden, hun altemet laten vinden op eenighe Dorpen, daer sy t'selve oirbaerlijk vinden sullen, omme den Predicanten al-daer on-versiens haere Predicatie te hooren, en te vernemen hoe haer de Predicanten in haere gheheele Bedieninghe, Leere ende Leven aengaende draghen, omme daer van aenden voorsz Gedeputeerden des Synodi rapport te doen.

XVI. Geen Predicant sal sich onder-winden eenich bouck, 't sy by hem selven ofte andere gemaect ofte ghetranslateert, in druck te verveerdigen oft te doen verveerdigen, noch binnen noch buyten dese Provincie, sonder advijs der Gecommitteerden des Synodi, ende consent van ons of onse Ordinarise Gedeputeerden.

XVII. Omme in te binden de nieus-gierighe vermetelheyt der ghener, die ofte harer Meesteren particuliere opinien, of oock haer eyghen goet-duncken souden moghen t'eeniger tijdt comen den Voleke, als of sulx de rechte Leere der Ghereformeerde Kercke waere, voor te draghen, ende t'selve doende schadelijke Nieuwicheyden inde Kercken ende Politie veroorsaacken, is goet-ghelvonden: Dat alle Predicanten ende Leeraers haer int Leeren sorchvuldelijk sullen houden aen Godes uyt-gedruckte Woort, en den Regel van eenicheyt hier voor uyt-gedrukt, hun wachtende eenige daer tegen strijdende Leere op den Predick-stoel te brenghen. Blijvende niettemin vry het ondersouck der waarheyt nae den Woorde Godts; mitsgaders de vrientlijke ende broederlijke Conferentie tusschen den Kercken-dienaeren in stillicheyt ende vrede te houden, over alles wat heden ten daghe opde rechte sin der Schrifture in dispute ghetogen wordt, om hun selven te beter teghen d'argumenten der weder-spreckeren der waarheydt te wapenen.

XVIII. Wanneer eenich Dienaer des Godtlijcken Woorts over eenich Point der Leere, oft d'ordinarise maniere van verclaringe des selven Pointcs, eenich bedencken kreghe, twijfelende of daer van in dese Kercken wel ende Schriftmatisch, oock genoechsamelijk tot stichtinghe die naerder Godtsalicheyt is gheleert wiert, sonder sich by hem selven uyt die twijffel te connen redder, ofte dat hy sich in conscientie liet voor-staen sulcx niet te moghen on-ghemerckt laten passeren, sal hy deselve zijne twijffelinghe ende bedencken; of aen zijne

Mede-dienaren ter plaetse daer hy dient, of aende Gecommitteerden des Synodi deser Provincie, ofte aenden Synodum Provinciael selve, naer hem t'selve best gheraden dunct, in alle modestie openen, omme te sien of sy hem de redenen van zijn bedencken of twijfelinghe benemen, of met Goddelijke Schrifture gerust stellen connen.

XIX. Niemand en sal om soodanighe openinge int minste by zijne Mededienaren ghesuspecteert, verdacht, of in minder achtighe als te voren ghehouden, maer veel eer bedanct worden, van de sorchvuldicheyt ende neersticheyt die hy bethoont tot vorderinghe der waerheit die naeder Godt-salicheyt is: welverstaende, dat hy sulck bedencken niet eerder sonder sijne mededienaren vol-comelijck gehoort, en de navolgende onse ordre hierop behoorlijck achtervolcht te hebben, en verspreyde: Ende dat soodanich zijn voorstel d'eere Gods, waere Godt-vruchticheyt ende goede seden niet schadelijck en sy.

XX. De Dienaren des Woordts, ofte Gedeputeerden des Synodi, den welken dese openinge geschiet, zullen soodanich aen-dienen in Godvruchtighe bedenkinghe nemen, ende sien of sy malcanderen so connen onder-rechten, dat d'Aendieners uyt zijne twijfelinghe geholpen ende gherust ghestelt werde.

XXI. Indien niet, ende dat de Persoon die de swaricheyt heeft ghemoveert, sich in conscientie laet duncken, dat de saecke van soodanige gewichte is, dat daer op naerder dient ghelet, zullen sy t'selve te ghelijck ons ofte onsen Ordinarise Gedeputeerden aen-dienen: die alsdan met hun ghesamender handt adviseren sullen, hoe en op wat manieren men daer-inne gevoeghlijck sal handelen, of t'selve stichtelijck opden aenstaenden Synodum brenghen, om aldaer naerder over-wogen te worden. Ende middelertijt sal by ons ofte onse Ordinarise Gedeputeerden met advijs alsvoren ordre gestelt werden, dat soodanige disputen ten weder-syden vanden Predick-stoel, ende buyten kennisse des ghemeynen Volcx, ghehouden werden, omme alle twist, tweedracht ende scheuringhe inde Kercken ende politie te vermijden.

XXII. Die anders doet, ende oversulcx bevonden werdt de Kercke te verstoren, soo wel die soodanich zijn bedencken buyten voor-gaende nu aengewesen ordre opden Predick-stoel brenghet ende onder 't Volck stroyt, als die ghene die door soodanighe ordentelijke openinghe yet van sijnen Mededieners hebbende verstaen, 't selve opden Predickstoel soude willen noteren ende weder-legghen, zullen na voor-gaende ernstighe vermaninge tot af-stant ende beteringhe vande gegeven arghernisse, en inghevalle van hert-neckighe on-ghehoorsaemheyte byde Kercken-raedt met consent vande Magistraet der plaetse daer die swaricheyt is gevallen, of byden Ghecommitteerden des Synodi, met consent van ons ofte onse Gedeputeerden, van hare Diensten gesuspendeert, of oock datelijck ghedeporteert worden naer gelegentheyte vande saecke.

XXIII. Soodanich bedencken opde voor-verhaelde ordre inde Synodale Vergaderinghe ghebracht, en bevonden zijnde van soodanigen gewichte dat daerop ghelet moet werden, salmen voor eerst arbeyden deselve saecke met moderatie en on-quetselicke middelen, tot verhoedinge van misverstandt en argernissen, gevoeghlijck by te leggen. Indien dit niet can gheschieden, ende de saecke genoech ende ten volsten is gheinstrueert om te connen af-gehandelt werden, salmen terstont gaen inde vreesse Gods tot Examen ende ondersouck vande waerheydt, ende de saecke mette meeste stemmen naer Gods

Woordt af maecken. In welcken ghevalle een yeghelijk in 't ghene alsoo metten meesten stemmen nae Gods Woordt besloten wort, ghehouden sal zijn te acquiesceren ende sich gherust te houden, ten ware yemant hem daerinne beswaert vindende sich op eenige Vergaderinge van 't Synodus Nationael of ander Oordeel wilde beroepen. In welcken geval de Synodus met ons ende onser Gedeputeerden advijs ende consent sal hebben te overwegen, hoemen daer inne sal handlen, ende voorts over-leggen of de sake sulcx is gelegen, dat de sodanige middelertijt in sijnen Dienst soude mogen werden gecontinueert, ten ware hy te vreden waere te beloven zijn bedencken by sich te houden, ende t'eenemael, tot naerder uytinge, daer van te swijgen.

XXIV. Maer ist saccke t'gene voorgesteld is, wordt bevonden noch niet te wesen in state om so haest af-gedaen te connen werden, maer naerder over-weginge en tijt behouft, sal een provisioneel middel van verdraechsamheyt, tot onder-houdinge van eenicheyt, geraemt ende byder hant genomen werden, 'twelckmen gehouden sal zijn te volgen, op pene als voren, ter tijt toe de Heere naerder openinghe en kennisse der waerheyt ghegheven sal hebben, daer toe oock bequame wegen beraemt en inne-gegaen sullen werden.

XXV. Soo eenich Herder of Leeraer sich quame te verloopen in zijn leven; ende eenige van die sonden beginge, die in een Dienaer des H. Evangelij niet te lijden zijn, bysonder oock soodanighe die eenen oock voorde Werelt eerloos maecken, deselve sal overtuycht zijnde, daer over van zijnen Dienst datelick ghesuspendeert, ende daer naer oock t'eenemael gedeporteert werden, indien de selve ofte onwillich is behoorlijke Boete en Reparatie te doen, ofte de ergernisse so groot bevonden wert datter geen apparentie en is, dat een sodanich persoon langer met stichtinge den Dienst des Evangeliums soude mogen betreden.

XXVI. Deselve straffe sal oock plaets hebben in andere niet soo grove ofte enorme, evenwel ergerlijke en tot merckelijke op-sprake zijns Diensts en lasteringe des Evangeliums, streckende delicten, indien hy na twee ofte drie vermaningen van zijnen Kercken-raet (inde Steden) of Gedeputeerden des Synodi (ten platten Lande) weygart daer van Af-stant en behoorlijke reparatie te doen.

XXVII. Zal oock beyde inden eersten en de tweeden Casu, en de noodt sulcx vereysshende, door blijvende hart-neckicheyt by behoorlijke trappen gheprocedert mogen werden tegen een sodanich Dienaer tot Excommunicatie.

XXVIII. T'oordeel vande behoorlijke reparatie in soodanighe saecken, sal staen, inde Stadt ende Steden byden Kercken-raet, ten overstaen van eenige Gecommitteerden des Magistraets ende Synodi: En ten platten Lande byden Ghedeputeerden des Synodi: Die oock in sulcken ghevalle noch twee ofte drye andere Kercken-dienaeren van 't platte Landt by hun sullen mogen nemen, ende alle de ghelegentheyden ende om-standicheyden der saecken wijsselijk, rijpelijk, ende onpartijdelijk inde vreesse Godts over-weghen.

XXIX. In alle desen en sal niet ghedaen werden ten platten Lande, soo veel d'Opschorsinge, Af-stellinge, Excommunicatie, ende publike Reparatie aen-gaet, dan met voorige kennisse, advijs, ende consent vanden ghenen als hier voren int 3. articule vande Beroupinghe der Pastoren ofte Predicanten gescyt is.

XXX. In gelijkker voughen sullen dese Censuren oock plaets hebben tegen d'Ouderlingen ende Diaconen, wanneer de selve haer in ghelijcke saken quamen te verloopen ende d'argernissen even groot waren.

XXXI. Tegen een Leeraer, ouderlingh, ofte Diaken, en salmen gheen beschuldighge aen-nemen dan ouder twee ofte drye ghetuyghen (1 Tim. 5 : 19).

*Vande Oeffeninghe der Christelijcker Discipline onder
de Christelicke Ghemeynte.*

I. Alsoo die manier van leven der Christenen door-gaens seer verdorven is, vele hebbende wel een schijn der Godt-salicheyt, maer de cracht van dien verloochent (2 Tim. 3 : 5); Is onse ernstige meeninghe, dat naden Regel Jesu Christi ende sijner H, Apostelen, boven ende beneffens d'openbare vermaninghen die inde predicatien geschieden, oock in 't werck gestelt sal worden de Christelijcke Kerckelijcke Discipline, bestaende in particuliere vermaninghen, bestraffingen, ende geestelijcke straffe der ghener die sulcx noodich hebben.

II. Is derhalven onse meeninghe, dat ghelijck wy schuldich zijn, niet alleen sommigher, maer aller onser Onderdanen hoogster wel-vaert naer vermoghen te bevorderen, ende de Herders ende Leeraers inde Stadt, Steden, ende Landen van Utrecht, by publijcke autoriteyt ghestelt zijn, om niet alleen op eenighe, maer op alle de In-woonders, van wat conditie, qualiteyt, ende ghesintheyt deselve moghen wesen, acht te nemen, deselve Herders ende Leeraers arbeiden sullen, soo veel in hun is, dat sy volghens de wille Godts, alle mogen salich werden, ende tot kennisse der waerheyt comen (1 Tim. 2 : 4).

III. Zullen derhalven als ghetrouwe Ziel-sorghers (Heb. 13 : 17), alle goede occasien en ghelegentheden waer-nemen, om die ghenen, die ofte om dat sy van besondere ghesintheyt zijn in 't stuck vande Religie, ofte omdat sy als wereltsche menschen in 't wilt levende, ende op gene Religie acht nemende, niet ter predicatie comen, beleefdelyck ende vriendelyck te ondergaen, onder-rechten, ende haers ghemeynen Christendoms vermanen, op dat d'een verlatende zijne besondere ghesintheden, supersticien, ende mensche-lijcke in-settingen, ende d'ander haer on-ghebonden leven, hun tottet ghehoor des Goddelijcken Wordts ende ware Godts-diensticheyt begheven, daer toe sy den eenen ende den anderen alle soorten van mogelijke ende Christe-lijcke ghediensticheden sullen aen-bieden, sonder eenighe hardicheyt teghens deselve te gebruycken, ten ware deselve alsoo diekwils ende op verscheyden tijden aen-ghesproocken ende aen-gheport zijnde, hun niet meer hooren en wilden, ende onbeleefdelyck bejeghenende hert-neckelijck verstieten, in welcken ghevalle sy als het stof van haren voeten schuddende (Math. 10 : 14), deselve Godt Almachtich bevelen, ende even-wel den Heere voor hun bidden sullen.

IV. Insonderheyt verstaen wy, dat haer dese Opsicht strecken sal over de op-wassende kinderen, die haeren Christelijcken Doop inde Ghereformeerde Kercken hebben ontfanghen, dewelcke uyt voorgaende Op-teeckeninghe bekennt zijnde, van die tijdt aen voor Ledematen der Ghereformeerde Kercke sullen ghehouden ende gereekent, ende in allen deelen by goede ghelegentheydt haeres schuldighen Christelijcken plichts vriendelyck ver-

maent werden, met voor-stellinghe vande ghedane beloften inden H. Doop, ende vermaningen om deselve nae te comen; En particulierlijk aende Ouders, dat sy hunne Kinderen in-den gront der Christelijcker Religie wel laten onder-rechten, selve ter predicatie en ten H. Avont-mael comen, hare Kinderen daer toe brenghen, ende voorts een Godt-vruchtich leven, in ware navolginghe Jesu Christi leyden.

V. Zullen voorts dese, ende alle andere comende ten ghehoor van Godts Woordt, bysonder die met het gaen ten H. Avont-mael professie doen vande Christelijke Ghereformeerde Religie, dickwils versoecken, ende met Christelijke, lieflijke, aenmaningen in ghedachtenisse brenghen, de salich-makende Ghenade Godts, die hun ende allen menschen verschenen is, op dat sy de Godtloosheyte ende wereltsche begheerlickheyden versaeckende, maticlijk, rechtveerdichlijk ende Godtsalichlick leven in dese tegenwoordige Werelt, (Tit. 2 : 11, 12), hun wachtende niet alleen van groote grove sonden, soodanighe eenighe 1 Cor. 6 verhaelt staen, die, bencessens datse voor den oogen Gods grouwelijk zijn, eenen oock eer-loos maecken voor de Werelt; Maer ooc van andere sonden die groot zijn, ende evenwel soo groot niet gheacht en worden, als achterclap, saem-roovinge, bitterheyte, toornicheyte, roepinghe, lasteringhe, oneerlicheyte, soften clap ende diergelijke meer, die (soo d'Apostel leert) niet en betamen (Ephes. 5 : 4), houdende oock soodanighe gheschiktheyte ende maticheyte in cleedingen, maeltijden ende ander-sints, dat de overdaet in alles gemijt werde, opdat sy allenthalven wandelen weerdichlijk den Euangelio Christi (Philip. 1 : 27), betrachtende alle tijt dat waerachtig, eerlijk, gerechtich, reyn, lieffelijk, deuchdelick is, dat wel luydt ende lof-waerdich is (Philip. 4 : 8).

VI. Sullen oock de schuldige plichten ende gehoorsaemheyte, die den Onderdanen haere Overheyden, de Kinderen haeren Ouderen en Mombaeren, de Vrouwen haere Mannen, de Dienst-boden haere Meesters ende Vrouwen schuldich zijn, den ghenen die het aen-gaet dickwils met alle gevouchelicheyte in-scherpen. Ende wederom den Overheden, Ouderen, Mannen, Heeren, Meesters ende Vrouwen van hunne Officien ende Ampten tot hunne Onderdanen, Kinderen, Mannen en Boden respective, al by goede gelegentheyte, in-dachtich maecken, alles nae den Woorde Godts.

VII. Insonderheyte sal-men den Huys-vaders ende Moeders vermanen de particuliere dagelijcxen huys-gebeden, onder haere kinderen ende familien aen te stellen ende neerstelijck te onder-houden.

VIII. Soo wanneer yemandt professie doende vande gereformeerde Religie eenich Hooft-point vande Christelijke Religie, buyten twelke geene salicheyte is, quame te loochenen ofte tegen te spreekken, ofte eenige verwerringe onder de Ghemeynte aen te rechten, teghen die Leere die naden Woorde Godts in-de Christelijke Gemeynte geleert wort, ofte oock een Lasteraer ende Qualick-spreecker wiert vande Gereformeerde Religie ende de Leeraers der selver, oft sich moet-willichlijk vande gemeynschap der kercke af-sonderde, ende met zijne af-sonderinge andere tot na-volginghe ende volghens tot scheuringhe inde Kercke, oorsaeck gheeft, Dese sal nae ernstighe vermaninghe, soo particulier als publijcque, uyt den naem des Kercken-raets (daer eenen kercken-raedt is) aen hem ghedaen, voor den Kercken-raedt, ofte daer geen Kercken-raedt is voor zijnen Pastoor ontboden ofte aen-ghe-sproken werden, om aldaer van soo-danich zijn doen, reeckenschap te gheven.

IX. Ist saecke hy, soodanich ontbieden ofte aen-spraeck verachtende, weyghert te comen, ende den Kercken-raedt niet kennen en wil, sal de Kercken-raedt 't selve de Magistraet ofte Borgermeesteren te kennen geven, ende deselve versoecken soodanigen hart-neckigeheh Mensehe door haere autoriteyt, in tegenwoordicheyt van den Kercken-raet, of haere Gecommitteerden, te ontbieden, niet om daer eenige uyterlijke straffe oft wereltlijke censuren te ontfangen, maer alleen op dat hy aenhoore wat deselve Gecommitteerden des Kercken-raets den soodanigen hebben aen te seggen, ende daer op te seggen t'geen deselve goet dunct.

X. Indien dan de soodanige, op d'een of d'ander wijse ghehoort zijnde, wort bevonden te dolen uyt on-wetenthey, bereyt zijnde de waerheyt plaets te geven, so wanneer hy deselve kan verstaen, mits belofte van hem stil te houden, sonder andere met zijn quaet exempel te ontrusten, salmen deselve zijne verclaringe den ghenen die daer door al-reede mogen ontrustet ende geergert zijn, bekent maecken, ende daer mede gherust stellen, ende voorts den soodanigen in stillichheit met af-houdinge des H. Avontmaels duldten, ende middelertijdt alle goede middelen aen-wenden om den selven te beter te onderrechten, Godt voor hem biddende.

XI. Maer indien hy hartneckelijck by sijn voornemen blijft, sonder de vermaningen plaets te willen geven, salmen den selven eerst sonder Naem, daer nae met Naem ende Toe-naem, oentlick noteren, de Gemeynthe voor den selven waerschouwen, ende den Heere voor hem bidden.

XII. En soo hy daer nae, wederom met alle vriendelijckheyt en ernst vermaent zijnde, even hartneckelijck voortgaet, salmen den selven ten lesten uyt de Gemeynschap der Kercken af-sonderen en uyt-slyuten, tot dat hy blijkelicke Boete en Bekeeringe doende weder op en aengenomen werde.

XIII. Soo yemant Professie doende als voren, sich in eenich van die sonden verloopt, die den Mensehe buyten het Coninerijcke der Hemelen slyuten. Die 1 Cor. 5 : 11 en 6 : 10 en Gal. 5 : 19, 20, 21 en elders genoemt staen, dese sal na gelegenthey van saken daer over int particulier byden Pastoor ofte Pastooren, tot welcker kennisse soodaninge saecke comt, of oock uyt naem des Kercken-raeds aengesproken, vermaent, en tot kennisse ende bekentnisse van sonden ende schult, mitsgaders Reparatie aen die gene tot welckers na-deel soo-danighe sonde begaen is, als daer by int particulier in Naem ende Faem (ghelijck door achterclap) ofte in zijn goet door eenighe dadelijcke on-gerechtigheyt, of oock andersints vercortet zijnde, gebracht werden: Neffens dat hy ghehouden sal zijn, d'argernisse, by hem der Gemeynthe gegeven, te beteren, met soo-danige Boete ende bekentnisse van schuldt, als de Kercken-raedt den selven nae Godts Woordt in billichheit ende ter stichtinghe op-legghen sal.

XIV. Dit sal geschieden in saken en feyten die de Persoon, die deselve begaen heeft, daer op aen-gesproken en gevraecht zijnde, selve bekent, ofte andersints publijck en notoir zijn.

XV. Maer soo de saecke niet notoir is, ende de beruchtiche of beschuldiche, door aen-spraecke ende vermaninghe aen zijn Conscientie ghedaen, tot geene bekentnis van t'feyt ghebracht kan werden, sal het de Kercken-raedt daer by laten, ende de Magistraet, indien de geinteresseerde hem daer betreect, daer mede laten bewerden; ofte indien de saecke niemant

aen en gaet als den persoon selve die beruchticht of beschuldicht is, Godt den kenner der herten ende der nieren bevelen, alsoo de Kerck van on-bekende saecken niet en oordeelt, ende de Christelijke Discipline in geene wereltlijke rechts-vorderinghe mach verandert werden.

XVI. Die alsoo over bekende sonden ende ergernisse dickwils vermaent zijnde hart-neckich ende on-gehoorsaem blijft, den selven salmen voor t'eerst het H. Avontmael verbieden: Daer nae in ghelijcke hartneckicheyt voortgaende, nae de vermaninghe des H. Apostels, teekenen voor de Ghemeynte, eerst sonder Naeme, daer naer met Naeme, op dat hy beschaemt werde, (2 Thess. 3 : 14, 15): sonder hem te houden als vyandt, maer hem even wel vermanende als Broeder, Godt voor hem biddende.

XVII. Indien hy noch niet op en houdt in zijne hert-neckicheyt voort te gaen, salmen eyntlick inden naem des Heeren voortgaen totten lesten trap vande Christelijke Discipline, t'welck is; Uytsluytinghe uyt de Ghemeynte, altijt bereyt den soodanigen weder op te nemen, wanneer hy bereyt is zijne schult te bekennen, ende behoorlijke Reparatie te doen, tot wech-neminghe der Ergernisse, na het oordeel des Kerckenraedts.

XVIII. Men sal inde Steden, daer maer een Predicant is, mitsgaders ten latten lande, t sy daer een Kercken-raedt sy of geen, niemant om eenich verloop in geloove ofte leven, by forme van kerkelijck oordeel, vanden H. Avontmael afhouden, sonder voor-gaende kennisse ende advijs der voorsz Ghecommitteerden des Synodi, ten ware het verloop so geheel leelick, notoir, en argerlick ware, en so versch voor het houden des H. Avontmaels gheschiet, dat de kercken-dienaer geen tijt hebbende tusschen beyden het voorsz advijs te versoecken, noodich vondt tot verhoedinghe van openbare profanatie vant theylighe, daer inne promptelijck met af-houden van den Avont-male te voorsien. In welcken ghevalle de saecke evenwel naderhant tot kennisse der voorsz Ghedeputeerden ggebracht sal werden, omme te oordeelen of deselve kercken-dienaer wel of qualijck heeft ghedaen, en voorder met hem te adviseren wat wijders inde saecke gedaen dient tot stichtinghe.

XIX. In allen desen, ende wat meer tot d'oeffeninghe vande Christelicke discipline behoort, soo wel der Kercken-dienaren onder malcanderen, als over de Ghemeynte, sal naerstighe sorghe ghedraghen worden, dat de liefde en tmede-lijden metten ghevallen Zondaer soo werde ghepleecht, dat een yghelijck speuren mach dat alles metten geest der sacht-moedicheyt en vriendelijckheyt, nae waerheyt beleyt, en onder het dexel vande selvcgeen heerschinghe over de Cudde, ofte eenighe wereltlijke hoocheyt en autoriteyt, maer alleen Godts eer, der kercken God-vruchtige op-bouwinghe, en by-sonder des gevallen zondaers beteringe en bekeeringhe ter salicheyt op-rechtelijck gesocht wordt.

XX. Men sal oock niemant, in cas van verloop in Leer of Leven, als voren openbaerlijck der Gemeente met Naem voor-stellen inde Steden sonder kennisse vande Magistraet, noch oock soo daer maer een Predicant is, sonder t'advijs der Ghecommitteerden des Synodi; Ende ten platten Lande, sonder kennisse van der Heeren Staten Ghedeputeerden, mitsgaders t'advijs der Gecommitteerden des Synodi.

XXI. Van gelijcken en salmen tot ten lesten trap voor geroert niet

comen, ten sy in lanck-durighe hart-neckicheyt, ofte in seer grove ende enorme delicten, naer langhe duldighe, ende met kennisse als voiren, ende sal in alle manieren sorghe ghedraghen worden dat dese macht nae de vermaninghe des Apostels sy tot stichtinghe, niet tot verdervinghe, (2 Cor. 10 : 2, en 13 : 10.)

XXII. Niemandt, hy sy Predicant oft Ouderlingh, Diaken of ghemeyn Litnaet der Kercke, en sal door dese Kerckelijcke Discipline ofte Censuren vande politicque Rechten ofte straffen geeximcert ofte bevryt wesen.

Vande Scholen, Schoolmeesters ende Costers.

Alsoo de H. Apostel den Christelijcken Ouderen beveelt, hare Kinderen op te voeden door de leere ende vermaninghe des Heeren, (Ephes. 6) ende om hen daerinne te hulpe te comen, de Scholen gheordonneert zijn, inde welcke de Christelijcke Jeucht, niet alleen in goede seden ende wetenschap van dingen dit tijclike leven aengaende, maer oock ende voor al inde kennisse van Godt ende zijnen H. Wille, behoort onder-wesen te worden, om niet alleen een burgerlijck, maer oock een Christelijck leven te leyden, ende al-soo haere eeuwighe welvaert door Godts Genade te bejaeghen: Zijnde voorts de tijden teghen-woordelijck soo bedorven, ende de Jeucht door de menichfuldicheyt van quade Exemplen tot sulcke eene woeste on-gebondentheyt gheslaghen, dat opde Op-voedinghe der selver sonderlinghe dient gelet, soo hebben wy daer op, by provisie ende met advijs als voren, ghestatueert ende geordonneert als volcht.

I. Dat de Magistraten vander Stadt ende Steden s'Lants van Vtrecht sonderlinghe sorghe draghen sullen, dat haere Publijcque ofte Triviale Scholen met goede Rectores ende School-meesters werden voor-sien, Mannen van goede gheleertheyt, naer yders vocatie, vroom, eerbaer ende deuchtsaem van leven, ende professie doende vande Christelijcke Ghereformeerde Religie.

II. De Rectoren ende Meesters, zijnde bequaem ende ghequalificeert als voren, sullen beroepen ende in-gesteld worden byde respective Magistraten.

III. De Respective Magistraten sullen met advijs vande Gedeputeerden des Synodi, den Rectoren ende Meesters geven goede Instructie, opde welcke sy nae de gelegenheyt van yeder Stadt sullen dienen.

IV. In dese Instructie sal voor-nemelijk werden gelet op vier dinghen. 1. Namelijk, dat de Jeucht wel mach onder-wesen ende op-ghevoedet werden inde kennisse ende vreesse Godts: 2. Inde ghehoorsaemheyt ende onderdanicheyt die sy haeren Overheyden, Ouderen, Leeraers ende Meesters schuldich zijn. 3. Inde kennisse van Spraecken, Consten ende andersints daeromme sy ter Scholen werden ghestelt. 4. Mitsgaders in goede sedighe, deuchdelijcke manieren ende seden.

V. Tot d'op-voedinghe in de waere kennisse ende vreesse Godts sal dienen, datmen de kinderen leert s'morgens ende s'avonts den Heere bidden, deselve des Son-daechs ende op ander Feest-daghen doet ter Kercke gaen, ende met behoorlijcke devotie, aendacht, ende eerbiedinghe, Godts Woordt hooren ende onder-wijzen inde Hooft-stucken des Christelijcken geloofs, nyt Godts Woort, naer der Kinderen jaeren ende begrip.

VI. d'Onderdanicheyt der Overheyt, Ouderen, Leeraren ende Meesters

sal den Kinderen in-gheplant worden, met goede ernstighe vermaninghe te doen by alle goede ghelegentheit.

VII. De Fundamenten ende Regulen dienende tot de kennisse van Spraken ende andersints, sullen gheleyt ende gheleert worden door boecken ende lessen daer toe bequaem, die den Rectoren ende Meesteren byden respective Magistraten voor-geschreven sullen worden, ter tijdt tot by ons een naerdere ende generale Ordre werde beraemt, opde boucken ende Authentiken, die in alle de Scholen van dese Provincie geleert sullen worden, om in alles eenen een-parighen voet te houden.

VIII. Tot d'op-voedinghe in goede, sedighe, deuchdelicke manieren, ende uytroynghe vande on-gebundene woesticheyt, daer inne de Jeucht ghewoon is op te wassen, sal sonderlinghe dienen, beneffens de ghestadige vermaningen ende onder-wijsingen hier toe noodich, de School-discipline, vrgheselschapt met een ghestadich ooghe ende op-sicht der Meesteren over de Kinderen, corresponderende mette domestijcke opsicht der Ouderen: die oock tot heur Ampt ende schuldighen plicht in desen altemet byden Kerckendienaers (daer toe versocht zijnde by de Meesters) of oock byde Meesters selve, aen-gesproken ende vermaent sullen worden.

IX. De Parochiale School-meesters inde Stadt ende Steden, mitsgaders de Voor-lesers ende Costers, sullen beroepen worden byde respective Magistraten, met advijs vanden Kercken-raedt, welcke School-meesters gehouden sullen wesen haere Discipulen, neffens het lesen, schrijven ende reekenen etc. met alle neersticheyt te leeren het *Vader Onse; 'sgeloof, ende de Thien Gheboden.*

X. Gheene en sullen hier toe beroepen werden dan Luyden die vroom ende eerlijck van leven zijn, hebbende goet ghetuygenisse, ende doende professie vande Christelijcke ghereformeerde Religie.

XI. Zal oock Ordre gestelt worden, dat ten platten Lande geene School-meesters en werden ghevoceert dan Luyden met eeren, doende professie vande Christelijcke gereformeerde Religie, hebbende goet ghetuygenisse als boven: die gestelt sullen worden gelijk voren vande Kerckmeesteren articulo 3, gheseyt is.

XII. In geene van alle dese Triviale, Parochiale, ende ten platten Lande onder-houdene Scholen, en sullen eenige boecken geleert mogen worden die de jonge Jeucht vande Christelicke gereformeerde Religie mochten af-keerich maken: Maer sullen ter contrarie arbeeyden, dat deselve tot de gereformeerde Religie met goede Christelijcke onder-wijsinghe getoghen, ende inde selve als oock in goede seden, ende vorders soo int 5 en 6 articulen geseyt is, wel onder-wesen worden, alles nae der Kinderen begriip ende ghelegentheit.

XIII. Geene By-scholen en sullen, noch in Steden noch in Dorpen werden ghetolereert, anders dan met goede kennisse van saecken, ende om gewichtighe oorsaecken, met voor-gaende consent vande Magistraet der plaetse, ende op sulcken Ordre ende Regel, als hun byden selven Magistraten met advijs vande Ghedeputeerden des Synodi sal voorgheschreven werden: Ende met dese conditie voor al, dat de schoolmeesters, of school-vrouwen, diemen sal willen toe-laten, zijn eerlijcke, vrome, wel-gemanierde Luyden, bequaem om de Jeucht in Godts vreese, goede seden ende ghehoorsaemheyt der Overheyt, Ouderen etc. op te trecken, ende in goede Discipline te houden, ende

dat sy geene boecken, boeckkens, ghebedekens, of yet diesgelijcx en sullen leeren die de Christelijcke Gereformeerde Religie na-deelich zijn.

XIII. Aen-gacnde de Costers ten platten Lande, die sullen gestelt worden gelijk voren Articulo 3, onder 'tCapittel vande Diaconen etc. vande Kerck-meesters geseyt is, ende sullen gequalificeert moeten wesen als hier voren Articulis 10 en 11 vande school-meesters geordineert is. Ende sullen hebben te dienen volgende dese Ordonnantie, ende sulcke vordere Instructie, als wy ofte onse Ordinarise Gedeputeerden, met advijse der Gecommitteerden des Synodi, hen-luyden sullen geven,

Reserverende aen ons, omme desen nae vereysch van saecken met advijse als voren, te mogen amplieren, corrigeren ende veranderen, oock t'interpreteren ende verklaren t'ghene hier inne duyster ofte twijffelachtich bevonden sonde moghen worden.

Aldus ghedaen ende gearresteert 't Vtrecht, opden xxvij dach Augusti, int Jaer ons liefs Heeren ende eenighen Salich-maeckers Jesu Christi xvjc ende Twaelf.

Onder stont,
Ter ordonnantie van mijne voornoemde Heeren die Staten,
Ende was onderteyckent,
G. de Ledenberch.

NATIONALE SYNODE, GEHOUDEN
TE DORDRECHT,
1618 EN 1619.

De nationale Dordrechtsche synode heeft, behalve de bepalingen die de leer aangaan, ook algemeene regelen van kerkbestuur voorgeschreven, maar de kerkordening, voor het gansche vaderland vastgesteld, is niet in al de geuicrde provinciën aangenomen.

De twisten, die onze hervormde kerk in de eerste twintig jaren der zeventiende eeuw zoo hevig hebben geschokt, waren van ouden oorsprong en van tweederlei aard. De staten van Holland en Westfriesland schrijven dienaangaande teregt aan den Paltz-graaf: „*Ab initio repurgatae apud nos religionis, duae nos praecipuae difficultates exerceverunt, prior de eo imperio quod circa Ecclesiastica Christianis Magistratibus competit, — altera vero de diversis Theologorum sententiis super Divina Praedestinatione annexisque capitibus*” (*Praestantium ac eruditorum virorum epist. eccl. et theol. edit. sec. Amstel. 1684, p. 499*).

Op het punt van de leer waren er van ouds geweest, die Calvijn, Beza en dergelijken aanbingen, maar ook anderen, die van dezen verschilden en schrijvers van mildere denkwijzen volgden, „*non spernendos auctores*,” zoo als de evengenoemde staten aan den koning van Engeland berigten, „*Erasmm, Melanctonem, Bullingerum atque alios*” (Aangehaalde brieven ter zelfder plaats). Desgelijks was er ook van ouds verschil over de betrekking, waarin de kerk ten opzichte van den staat behoorde te staan. Sommigen beweerden, dat den staat een aanmerkelijk deel van het kerkbestuur toekwam. Tot dezen behoorden onder anderen de uitstekende hofprediker en geheimraad van prins Willem I, Lozeleur de Villiers (Brandt, Hist. d. reform. XV, bl. 783. Godgel. Nederl. biographisch woordenboek van B. Glasius, bl. 398 en verv.), die, zooals Donteelock meent, de kerkelijke ordonnantiën van 1583, welke aan den staat de hoogste magt in kerkelijke zaken toekennen, zou hebben opgesteld (Overlegginghe van de oorsaecken der schadelijker twist, enz. Delft, 1612, bl. 6). Behalve Oldenbarnevelt, Grotius en de meeste provinciale en stedelijke regeringspersonen, streed ook Dirk Volkertsz. Coornhert voor dat regt van den staat, daar hij de scherpe justificatie van den magistraat van Leiden tegen de zoogenaamde consistorianten geschreven heeft (Brandt XII, bl. 651).

Van hetzelfde gevoelen waren ook Arminius, Uytenbogaert en bijna al de remonstranten. Slechts enkelen hunner kleefden een ander gevoelen aan, zoo als Henricus Leo, predikant van Zalt-Bommel, een der geciteerden voor de nationale synode, die dan ook aan de Dordrechtse vergadering verklaarde, „dat naar de opinie der Remonstranten de hooge Overheyt de wettelike Richter was der Kerckelike verschillen; maer dat hij meende, dat dit oordeel veel meer de Kercke toequam” (Sessie 47).

Tegenover al deze remonstranten en overheidspersonen stonden de meeste predikanten en kerkeradaleden, die aan de regering niet veel meer regt wilden toestaan, dan dat zij de kerk beschermde en hare dienaars bezoldigde.

Die verschillende gevoelens over de leer en over het kerkbestuur gingen meestal hand aan hand. Dezelfden, die zich tot de mildere leer van Zwinglius, Bullingerus en anderen getrokken gevoelden, waren meestal ook geneigd, om aan de regering de hoogste autoriteit in kerkelijke zaken te verleen; maar zij, die ijverden voor de strenge leerstukken van Calvijn en Beza, hielden zich tevens aan het gevoelen dezer Geneefsche hervormers nopens de heerschende magt der kerk. Zij, die niet geheel overeenstemden met de confessie en den catechismus, wilden deze vrijheid van denken, duur gekocht, bewaard hebben, en vertrouwen dat aan de regering veiliger toe, dan aan de kerk dier dagen, op de Calvinistische leest geschoeid. Maar de anderen, die zich ten volle met de confessie vereenigden, wilden die duur gekochte waarheid insgelijks gehandhaafd hebben, en ijverden daarom voor uitgebreide of onbepaalde magt der kerk ter wering en uitroeiing van alle afwijkende gevoelens. Iedere partij meende en beweerde, dat haar gevoelen, zoowel over het kerkbestuur als over de kerkleer, in Gods woord gegrond was, en zij stredden van wederzijde voor het ééne punt van verschil even ijverig als voor het andere. Met hoe veel ernst en hevigheid over de *gubernatio rerum ecclesiasticarum* gestreden werd, kan blijken uit den twist, die er tusschen Arminius en Gomarus, tusschen Hugo de Groot en Sibrandus Lubberti over gevoerd is; uit de redevoering, die Uytenbogaert er in de vergadering der staten van Holland en Westfriesland over gehouden, en uit het boek, dat hij geschreven en aan dezelfde staten opgedragen heeft, handelende over het ambt der hooge overheid in kerkelijke zaken (1610). Dit boek heeft eene menigte van bestrijders uit verschillende oorden des lands uitgelokt, als Elardus van Mehem uit Harderwijk, Reginaldus Dontelock uit Delft, Ruardus Acronius uit Schiedam, Johannes Lydius uit Oudewater, Antonius Wallaens uit Middelburg en anderen. Zij konden zich vooral niet vereenigen met „de hoochste judicature ende decisye” aan de hooge overheid toegekend. Zij kwamen er in openbare geschriften tegen op, zelfs al had de hooge overheid geboden „dat een yegelijke hem sal onthouden van voorten in eeniger manieren, in drucke ofte geschrijfte, yet uyt te geven van t' Amt der Overicheyt in Kerckelijke saken” (Miss. v. d. raad v. staten aan de classe van Rotterdam, bij Baudart, Memoiren, II, bl. 24).

Deze twist over kerkregt liep zóó hoog, dat hij tusschen de navolgers van Gomarus en Arminius geen mindere vijandschap heeft aangekweekt, dan die over de praedestinatie (Ypeij en Dermont, Gesch. d. Ned. herv. kerk, II, bl. 188). Daar er ook schotschriften over uitkwamen, *libelli*, zoo als de staten klagen, *patria plerique lingua in plebem sparsi* (Brief aan den Koning van Engeland, in de aangeh. *Epistolae eccl.* p. 499), werd het volk er door in beweging gebracht, dat zich tegen de staten, magistraten en kerkpatronen verzette, zooals in Haarlem, Warmenhuyzen, Oudewater en in vele andere plaatsen. Dr. Borsius noemt dezen strijd den voornaamen twistappel dier dagen en is van oor-

deel, dat als de partijen zich op dat punt hadden kunnen verstaan, welligt het verschil van gevoelen over sommige leerstukken langzamerhand bijgelegd, of althans in zulke scheuring niet zon zijn uitgelopen (Trapsgewijs toegenomen gezag der geloofsbelijdenis enz. in het Archief voor kerk. gesch. IX, bl. 332 en verv.).

De laatst gehoudene algemeene synode van 1586 had, even als de vroegere, bepaald, dat er om de drie jaren eene nationale synode bijeenkomen zou (Art. 44). Van het jaar 1590 af hebben dan ook de particuliere synoden van Holland er door hare gedeputeerden onophoudelijk bij de hooge overheid op doen aandringen, en men verlangde die algemeene vergadering niet alleen, om orde te stellen „tot onderhoudinghe vande eenicheyt ende suyverheydt inde Leere”, maar ook, om eindelijk eene *geautoriseerde kerkordening* te verkrijgen, wyl het niet stichtelijk was, dat verscheidene provinciën kerkordeningen invoerden „op haer eyghen handt” (Part. syn. v. den Briel, 1593, art. 16 en van Dordrecht, 1598, art. 1, M. S.). Lettende op al die mondelijke en schriftelijke remonstrantiën, besloten de staten generaal (1606), om eene nationale synode toe te staan, en het zou zijn ter revisie van de belijdenisschriften, „mitsgaders der Kercken-ordeninge” (Trigland, Kerk. gesch. bl. 351, en Baudart's Memoriën I, bl. 9). Bij al de beweging, die deze clause van revisie der belijdenisschriften onder de kerkelijken baarde, en bij al de conferentiën en remonstrantiën over de controverse punten, bleef dit de intentie aller kerken nopens het doel der nationale synode, „dat in de selve een gheemeene Kercken-ordeninghe soude ghemaect worden, waer na alle Nederlantsche Kercken souden eenpaerlijc werden gheregiert.” Arminius verklaarde in de volle vergadering van de staten van Holland en Westfriesland, „dat dit sal het oogemerk sijn des Nationalen Synodi, dat de Ed. Mo. Heeren Staten believe seekere Kerckelicke Ordinantie te authoriseren, naar welke een yeder sich sal hebben te draghen in de Kercke Gods.” Ettelijke jaren later schreef de anti-arminiaansche Dontelock: „maer aldermeest waeret te wenschen, datter een gheemeene Kercken-ordeninghe conde ghevonden werden, voor alle de Gheunieerde Provinciën, want wie en soude dat niet prijsen? Wie en sal niet moeten bekennen, dat dit een rechte middel soude wesen, om niet alleen de Kercken, maer oock de Provinciën selve, naerder aen malcanderen te verbinden? Daeromme behoort men oock in alle manieren daer toe te arbeyden, ende en twijffle niet, soo dat gheschiede, of men soude wel tot een goet eynde (door de ghenade Gods) gheraecken” (Overlegginghe van de Oorsaecken der schadelicker Twist in de Kercken enz. Delft, 1612, bl. 22 en 33). Het duurde nog zes treurige jaren, vol van altijd klimmende drift en tweedragt over de differenten van de leer, eer aan het dringen om eene nationale synode werd voldaan, maar het verlangen naar eene geautoriseerde kerkordening verminderde niet. De staten van Holland en Westfriesland schrijven immers in 1618 aan den graaf van den Paltz, dat de predikanten, die zich tegen hun gezag in het kerkelijke hebben verzet, het er nu op toeleggen, *ut quod contra leges moliti sunt hactenus, nunc Synodicois decretis vim accipiat atque auctoritatem* (Aangeh. brief). En in October van hetzelfde jaar, weinige dagen vóór de opening der nationale synode van Dordrecht, besloot de Zuidhollandsche particuliere synode, te Delft gehouden: „de kerkenorde van 1586 sal nu in Synodo nationali van Dordrecht worden geresumeert en getracht dat dese by alle provinciën moge aengenomen worden” (Art. 36). Wel hadden de algemeene staten in hunne bepalingen van 11 November 1617 nopens de wijze, waarop de nationale synode gehouden worden zou, voorgeschreven, dat „vooreerst en vooral” over de in verschil staande artikelen zal gehandeld worden, maar daarna ook over „de andere soo gheemeene als particuliere swaricheden”;

en tot die algemeene zwarigheden werd in de eerste plaats de kerkordening gerekend. De synode beschouwde zich tot deze twee hoofdwerkzaamheden bijeen geroepen, om het verschil in de leer te vereffenen en eene algemeene orde voor de Nederlandsche kerken te geven; en, om zich daar onbelemmerd aan te kunnen toewijden, besloot zij, toen nog een paar weken op de geciteerde remonstranten moest gewacht worden, in dien tusschen-tijd eenige gravamina ter hand te nemen, maar „die noch de leere, nocte de ghemeene ordre der Kerckelicke regierungen aen en gingen” (Sess. 5). Toen dan de eerste hoofdwerkzaamheid betreffende de artikelen van verschil afgehandeld, de canones en de sententie opgemaakt, de confessie en de catechismus herzien en goedgekeurd, eindelijk nog de schriften van Vorstius veroordeeld waren, heeft de synode zich gehaast, al was het ook, dat nog enkele gravamina aangaande de leer te behandelen bleven, om hare tweede hoofdtak betreffende de algemeene kerkordening te volbrengen (13 Mei 1619, Sess. 155).

De nationale synode te Dordrecht in de Kloveniers-doelen op dinsdag den 13den November 1618 geopend, was eene zeer talrijke en aanzienlijke vergadering.

De politieke commissarissen, vertegenwoordigers van hunne hoogmogenden, de heeren staten-generaal, waren:

Dr. *Martinus Gregorius* (Marten Goris), kanselier van Gelderland.

Hendrik van Essen, raad van Gelderland en het graafschap Zutphen.

Walraven van Brederode, baron van Vianen en Ameide, burggraaf van Utrecht, heer van Noordeloos, enz.

Hugo Muys van Holy, ridder, schout van Dordrecht en bailluw van Stryen.

Jacob Boelens, burgemeester van Amsterdam.

Gerard Janszoon van Nieuburgh, burgemeester van Alkmaar.

Rochus van den Honert, eerste raadsheer in den hoogen raad van Holland, Zeeland en Westfriesland, curator der Leidsche academie.

Nicolaas Cromhout, president van het hof van Holland, Zeeland en Westfriesland.

Dr. *Simon Schotte*, secretaris van Middelburg.

Dr. *Jacob van Campe*, raadsheer van de staten van Zeeland.

Frederik de Zuylen van Nieuwell, heer van Aertsberge, Berkewoude en Enge.

Willem van Hartevelt, burgemeester van Amersfoort.

Ernest van Aylva, gecommiteerde raad der staten van Friesland en grietman van Oost-Dongeradeel.

Ernest van Harinxma, eerste raadsheer in het hof van Friesland.

Henricus Hagen, riddermatig edelman tot Vollenhoven.

Johannes van Hemert, burgemeester van Deventer en gecommiteerde in de vergadering der generale staten.

Dr. *Hieronymus Isbrants* en *Edzard Jacob Clant*, heer van Essinga en Sandwer.

Zij hadden in last, om uit naam der algemeene staten de synode te openen en al hare sessiën en actiën met hun raad, voorzigtigheid en beleid zoo te schikken, als hun bij particuliere instructie voorgeschreven was (Resol. der staten generaal van 6 Nov. 1618).

Tot hun secretaris kozen deze gecommiteerden *Daniel Heynsius*, professor in de geschiedenis aan de Leidsche academie, „dewelcke ooc weynigh tijds daer naer is aenghecomen” (Sess. 1).

De predikanten en ouderlingen, door de vaderlandsche kerken naar deze synode afgevaardigd, waren de volgende:

Uit Gelderland.

Dr. *Wilhelmus Stephani*, pred. te Arnhem; *Eilhardus van Mehen*, pred. te Harderwijk; *Sebastianus Dammannus*, pred. te Zutphen; *Johannes Boelietus*, pred. te Warnsfeld; *Jacobus Verheyden*, ouderling en rector der school te Nijmegen; *Henricus van Hel*, ouderl. en burgemeester te Zutphen, gecommiteerde in de vergadering der generale staten. Hij zal maar weinige zittingen hebben bijgewoond, daar hij reeds in December 1618 stierf. De voornaamsten van Dordrecht en de gansche synode hebben hem ten grave gebracht.

Uit Zuidholland.

Balthazar Lydius, pred. te Dordrecht; *Henricus Arnoldi*, pred. te Delft; *Festus Hommius*, pred. te Leiden; *Gisbertus Voetius*, pred. te Heusden; *Arnoldus Muys vnn Holy*, ouderl. te Dordrecht, bailluw van Zuidholland; *Johannes Latius*, (de Laet) ouderl. te Leiden.

Uit Noordholland.

Jacobus Rolandus, pred. te Amsterdam; *Jacobus Triglandius*, pred. te Amsterdam; *Abraham van Doeslaer*, pred. te Enkhuizen; *Samuel Bartholdus*, pred. te Monnikendam; *Theodorus Heyngius* (Dirk Heynk), ouderl. te Amsterdam; Dr. *Dominicus van Heemskere*, ouderl. te Amsterdam.

Uit Zeeland.

Hermanus Faukelius, pred. te Middelburg; *Godsfridus Udemans*, pred. te Zierikzee; *Cornelius Regius* (de Coninck), pred. te Goes; *Lambertus de Rijcke*, pred. te Bergen op Zoom; Dr. *Josias Vosbergen*, ouderl. te Middelburg, raad in de rekenkamer van Zeeland; *Adrianus Hofferus*, ouderl., schepen en raad te Zierikzee.

Uit Utrecht.

Van wege de contra-remonstrantsche kerken: *Johannes Dibbetzius*, pred. te Dordrecht, maar bij leening te Utrecht; *Arnoldus Oostcampius*, pred. te Amersfoort; *Lambertus Canterus*, ouderling en raad van Utrecht (Deze ouderling Canter is den 24sten April 1619 te Dordrecht gestorven, zie Sess. 145), en

van wege de remonstrantsche kerken: *Isaak Frederici*, pred. te Utrecht; *Samuel Naeranus* (van der Neer), pred. te Amersfoort; Dr. *Stephanus van Helsdingen*, ouderl. en raad van het hof van Utrecht. (Deze twee remonstrantsche predikanten hebben moeten kiezen, of zij den synodalen eed leggen en onder de regters zitten, dan of zij zich als voorstanders van dezelfde zaak, bij de gedaagde remonstranten voegen wilden. Zij hebben het laatste gekozen, Sessie 25. Hun ouderling van Helsdingen was niet in de synode verschenen. Hij had zich bij zijne medeaafgevaardigden ook niet aangesloten. Hij toonde zich zelfs bereid om den synodalen eed te doen. De voorzitter Bogerman, die meende, dat zijne „oprechticheyt overvloedelic“ gebleken was, stelde voor, hem in de synode te ontbieden. De heeren gecommiteerden raadden echter aan, de

zaak nog eenige dagen uit te stellen. Zij bleef uitgesteld, en de zoogenaamde Procureur van de vaderlandsche kerk zegt in zijne Korte historie van de syn. nat. bl. 33: „Wat reden de Heeren Politiquen gehad hebben, om hem niet te admitteeren, is mij niet gebleken”).

Uit Friesland.

Johannes Bogermannus, pred. te Leeuwarden; *Florentius Johannis*, pred. te Sneek; *Philippus Danielis Eishemius*, pred. te Harlingen; *Meinardus ab Idzerda*, onderling in Leeuwarden en geëmitteerde raad der staten van Friesland (Hij overleed in het begin van 1619 en is vervangen door Tacitus van Aysma, ouderl. te Hightum, zie Gesch. der Nat. Syn. van Dr. B. Glasius, Afd. III, bl. 53); *Kempo Harinxma à Donia*, ouderl. te Leeuwarden en raadsheer in het hof van Friesland; Dr. *Johannes van der Sande*, ouderl. te Leeuwarden en raadsheer in het hof van Friesland.

Uit Overijssel.

Casparus Sibelius, pred. te Deventer; *Hermannus Wijferdingius*, pred. te Zwolle; *Hieronymus Vogelius*, pred. te Hasselt, bedienende de kerk van Kampen ten tijde der deputatie; *Johannes Langius*, pred. te Vollenhoven; *Guilielmus van Broeckhuysen*, ouderl. te Zwolle; *Johannes van Lawwick*, ouderl. en burgemeester te Kampen.

Uit Groningen en Ommelanden.

Cornelis Hillenius, pred. te Groningen; *Georgius Placius*, pred. te Appingadam; *Wolfgangus Agricola*, pred. te Bedum; *Johannes Lohingius*, pred. te Noordbroek. (Door ziekte verhinderd om te komen, is hij vervangen door Wigboldus Homerus, pred. te Zuidwolde, Sess. 21); Dr. *Egbertus Halbes*, ouderl. te Groningen; *Johannes Ruffelaert*, ouderl. te Stedum.

Uit Drenthe.

Themo van Asschenberg, pred. te Meppel; *Patroclus Rommelingius*, pred. te Rhinjen.

Uit de Waalsche kerken.

Daniel Colonius, pred. te Leiden; *Johannes de la Croix*, pred. te Haarlem; *Johannes Doucher*, pred. te Vlissingen; *Jeremias de Pours*, pred. te Middelburg; *Everardus Becker*, ouderl. te Middelburg; *Petrus du Pont*, ouderl. te Amsterdam.

Door de staten der provinciën waren de navolgende professoren gezonden:

Johannes Polyander, doct. en prof. der theologie te Leiden,
Franciscus Gomarus, doct. en prof. der theologie te Groningen,
Anthoñius Thysius, prof. der theologie te Harderwijk,
Antonius Walaeus, pred. te Middelburg en prof. aan de school aldaar,
Sybrandus Lubberti, prof. der theologie te Franeker, die eerst in de elfde zitting plaats genomen heeft (zie Sess. 5 en 11).

Bij het lezen van deze lijst heeft men gelegenheid op te merken, hoe onze Nederlandsche hervormde kerk, sedert de laatste nationale synode van 1586, in aanzien en

uitgebreidheid gewonnen had. Toen waren 20 predikanten opgekomen, voor het meereendeel in Holland en Zeeland gevestigd; nu vinden wij hier 37 predikanten uit al de geëniërde provinciën. Toen waren er maar 2 ouderlingen, zekere Philippus Cornelisz. uit Amsterdam en een even onbekende Jasper uit Friesland; maar nu 18 ouderlingen, van al de provinciën, behalve Drenthe, gezonden, en zij zijn mannen uit de eerste familiën gesproten en zitting hebbende in de hoogste collegiën des lands. Toen was er maar één hoogleeraar, Saravia uit Leiden, met nog zekeren Bezerus of Beherius uit Harderwijk, ook professor genoemd; maar nu zien wij 5 hooggeleerde en wijdberoemde mannen, die even zooveel hoogescholel vertegenwoordigen. Toen ook slechts 3 politieke commissarissen door Leicester gemagtigd, en nu 18 door de algemeene staten uit de edelsten en geoeefendsten van elk gewest gecommitteerd. Er waren meer inlandsche leden opgekomen, dan de staten generaal hadden verwacht (notulen v. 13 Oct. 1618), en het getal der buitenlandsche godgeleerden zou hunne raming ook overtroffen hebben, ware het niet, dat de afgevaardigden der Fransche kerken door hun koning tegengehouden (Wagenaar X, bl. 237) en die van Brandenburg door krankheid waren verhinderd geweest om te komen (Sess. 118). De namen der buitenlandsche godgeleerden vindt men in de handelingen, Sess. 3, 34, 37 en 62, opgegeven. Zij behooren hier niet genoemd te worden, daar deze godgeleerden de vergadering voor goed verlaten hebben, vóór de kerkordening ter tafel kwam. Aan sommigen hunner, zooals aan den superintendent over de kerken aan de Laan en Eder, en aan den Engelschen bisschop van Landaf kon ook geen stem gegeven worden bij de behandeling van den grondregel onzer kerk, dat geen dienaar over een anderen dienaar eenige heerschappij voeren zal (Nat. syn. v. 1586, art. 77, en van 1618 en 1619, art. 84).

In de tweede zitting koos de vergadering tot haren voorzitter *Johannes Bogerman*, tot assessoren *Jacobus Rolandus* en *Hermannus Faulkelius*, en tot secretarissen *Sebastianus Damman* en *Festus Hommius*. Uit deze keuzen blijkt duidelijk de contraremonstrantische geest dezer synode, wijl ieder der gekozenen als ijverig, of vurig bestrijder van het gevoelen der remonstranten bekend stond. (Wie van deze en van al de leden der groote vergadering eene korte levens- en karakter-schets wenschte te lezen, verwijzen wij met vrijmoedigheid naar De geschiedenis der Nat. syn. van Dordrecht door B. Glasius, Afd. III, bl. 21 en verv., en naar de schrijvers door hem genoemd en geraadpleegd).

Daar de wet der generale staten van 11 Nov. 1617 op het houden der synode beval, om eerst en vooral met de bekende vijf artikelen van verschil te beginnen, werd in de vierde zitting besloten, dat dertien der „voornaemste en gheleertste” remonstranten zouden aangeschreven worden, om binnen veertien dagen voor de synode te verschijnen, ten einde hun gevoelen te verklaren en tevens hunne bedenkingen op de confessie en den catechismus, zoo zij die hadden, schriftelijk te geven. Om dien tusschentijd nuttig te besteden, koos het moderamen uit de *gravamina* eenige onderwerpen, die noch de leer, noch de kerkordening betroffen, en die nu in algemeene discussie werden gebracht.

Niet zonder reden kwam het eerst de *bijbelvertaling* ter sprake. De gemeenten hadden zich nog altijd moeten behelpen met eene vertaling van den Lutherschen bijbel, en was de Hoogduitsche verre verwijderd *ab Ebraica veritate*, de Nederduitsche, *ex vitiosa germanica facta*, was nog *vitiosior* (Oordeel van Marnix in zijn brief aan Johannes Drusius, bij Ypeij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, II, aant. bl. 237). Daarom hadden de

algemeene en provinciale synoden steeds op eene betere translatie aangedrongen; maar allerlei hinderpalen kwamen in den weg. Toen Marnix van St. Aldegonde eindelijk te Leiden met de vertaling een begin had gemaakt, overviel hem de dood (1598). Arnoldus Cornelii en Wernerus Helmichius, die na hem de taak aanvaardden, werden ook te spoedig van het werk, dat wegens hunne overige bezigheden traag voortging, weggerukt. De eerste stierf te Delft in 1605, de andere te Amsterdam in 1608. Sedert was de vertaling, „vermits het dagelijks toenemen der verwerringe in de kerke dezer landen en het opschorten der Synoden in Zuid- en Noordholland tot aan het jaar 1618 blijven rusten” (Hist. van de Nederl. overzettinge des Bijbels door Nicolaes Hinlopen, bl. 55). De nationale synode besloot dan tot eene nieuwe overzetting des bijbels en der apocryphe boeken uit de oorspronkelijke spraak. Zij bepaalde de regelen, volgens welke die overzetting geschieden moest, en koos de geleerde mannen nit, die voor deze taak het meest berekend waren. Ten slotte werden de generale staten geboden om dit werk te bevorderen (Sess. 6—13). Om velerlei oorzaken duurde het nog tot 1625 vóór de hand aan dat veelomvattend werk werd geslagen. Sommige der gekozene overzetters stierven reeds vóór den aanvang van den arbeid, zoo als Petrus Cornelii en Hermannus Fankelius; andere bezweken gedurende den arbeid, als Gerson Bucerus en Jacobus Rolandus; maar enkele, als Bogerman en Bandartius, Walaeus en Hommius, bleven gespaard en hebben de voltooiing gezien. De taak, hun door de nationale synode opgedragen, bragten zij onder veel moeilijkheden en bij het grijzen hunner haren ten einde. De voortvarende Bogerman bleef onder zijn steenlijden en zwakte steeds even voortvarend, en de onvermoeide Baudart altijd even ijverig, al klaagde die zeven-en-zestigjarige, dat hij zijn gansche leven zoo niet geblokt hadde, als hij nu op zijn ouden dag blokken moest (Hinlopen ter aangeh. pl. bl. 118).

Na de bepalingen en benoemingen voor de bijbelvertaling nam de synode de *gravamina* ter harte nopens de prediking van den *catechismus* en de gemeenzamere en nauwere *catechisatie*. Men klaagde, dat het voorschrift der laatst gehoudene nationale synode tot het wekelijks prediken van den Heidelbergischen catechismus (syn. v. 1586, art. 61) niet gevolgd werd. De redenen van dit verzuim lagen bij de predikanten en gemeenteleden. Predikanten, die gecombineerde plaatsen bedienden, konden hoogst moeilijk in elke kerk op elken zondag den catechismus verklaren, maar ook andere, bij welke dit bezwaar niet bestond, waren nalatig in de catechismusprediking. Zij werden dan ook niet door de gemeenten tot meerderen ijver opgewekt, daar deze, vooral op het platteland, gewoon waren den zondag namiddag aan allerlei uitspanningen te wijden. Er werd daarom besloten, om eerst en vooral de predikanten te bevelen, dat zij elken zondag namiddag den catechismus predikten, „al ist dat de Predicanten int eerste voor weynige toehoorders, ja maer alleene voor hare familien zouden moeten predicken;” dat de combinatiën zooveel mogelijk zouden worden afgeschaft; dat de magistraat zou geboden worden, om alle spelen, drinkgelagen en in het gemeen alle afleidingen des zondags te verbieden, en werden ook de gemeenteleden der kerkelijke censure waardig gekeurd, die weigerden de namiddagsche prediking bij te wonen (Sess. 14). Wat het *catechiseren* betreft, was de synode van oordeel, dat het in de huizen door de ouders, in de scholen door de schoolmeesters, en in de kerken door de predikanten, ouderlingen en lezers of ziekenbezoekers diende te geschieden. Behalve den Heidelbergischen catechismus bestond al van ouds in onze kerk een kleiner leerboek, van à Lasco en Mieron afkomstig, en achter onze psalmberijming geplaatst, onder den titel: *Corte ondersouckinge des ghelooves*

(Ems, Kort hist. berigt v. d. publieke schriften, d. II, § IV, bl. 157). Het volgde echter eene andere orde dan die van den Heidelbergsehen catechismus, en de synode besloot om, zonder op dit leerboek te letten, twee verkorte catechismi te geven, den eenen voor eerstbeginnenden en den anderen voor meer gevorderden. Dadelijk werd eene commissie benoemd, om die twee boekjes voor de jengd op te stellen, maar eerst tegen het einde der synode, in de honderd zeven en zeventigste zitting, heeft zij aan de haar opgedragene taak voldaan. Het uitvoerigste werd in de vergadering niet voorgelezen, „om datse scheen te lang te zijn”, maar aan de gemeenten vrij gelaten, om of dit te gebruiken, of zich van het Middelburgsche *Kort begrip der christelijke religie* te bedienen. Dat *kort begrip* was door Faulkelius vervaardigd en sedert 1608 in Middelburg ingevoerd. Ook na de Dordrechtsche synode bleef het in aanzien. De Zuidhollandsche synoden prezen het aan. De synoden der overige gewesten deden desgelijks, en in den eersten druk der nieuwe overzetting des bijbels (1637) werd dit *kort begrip* achter de geloofsbelijdenis in stede van de *korte onderzoekinge* geplaatst. Zóó viel de voorkeur op het Middelburgsche leerboekje, en het mag betwijfeld worden, of het synodaal boekje wel ooit in druk verscheen (Ypeij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, I bl. 436—438, II bl. 199 en 200, en Ypeij, Gesch. v. d. krist. kerk in de achttiende eeuw, d. VIII, bl. 734 en 735). Met het kleinste opstel voor eerstbeginnenden is de synode gelukkiger geslaagd. Het werd in de scholen ingevoerd, herhaalde malen herdrukt, en onze voorouders met hunne nakomelingen tot in het laatst der vorige eeuw hebben hunne eerste grammaticale en religieuse kennis opgedaan uit dit zoogenaamd *Hanenboekje* of ABC boek der kleine schooljeugd.

Hierna handelde de synode over het *doopen van heidensche kinderen*. Sedert de oprigting der Oost-indische compaguie, had men omgezien, zoo als de vrijbrief der staten van 20 Maart 1602 ook voorschreef, naar bekwame personen tot het prediken te scheep en te land in Oost-indië. De weinige predikanten, die in het eerst naar Indië gingen, vonden meer werks op de schepen dan op het land (Oost-Indische kerkzaken zoo oude als nieuwe, door Petrus Hofstede. Rotterdam 1779, d. I, bl. 37, en Proeve eener chronologisch-historische schets van de lotgevallen der Protestantsche kerk in Ned. Oost-Indië van 1615 tot 1857, door Dr. S. A. Buddingh, bl. 5, 6 en 7). Evenwel deed zich al ras eene groote moeilijkheid op: of namelijk de heidensche kinderen, aan hunne ouders ontnomen en door de Nederlanders als slaven gebruikt, maar die ligt weder in de handen der heidenen komen konden, of men deze kinderen, reeds tot zekeren leeftijd gekomen, doopen mogt (Sess. 18). Die vraag was door predikanten uit Oost-Indië overgezonden aan hunne Noord-hollandsche broeders, en deze bragten haar bij de synode met verzoek om spoedige beantwoording, wíl de schepen voor Oost-Indië met den eersten wind dachten zeil te gaan. De vraag baarde uiteenloopende discussiën onder de uitheemsche en inlandsche theologen (Gesch. d. Nat. synode van B. Glasius d. II, bl. 277). Niettemin bepaalde de vergadering eendragtelijk, dat de heidensche kinderen, die reeds tot jaren van onderscheid gekomen waren, niet mogten gedoopt worden, „ten sy dat se voor henen tamelick in de fundamenten der Christelijke Religie onderwesen sijn, professie doen des gheloofs ende eenighe rekenschap daer van geven connen, den doop selve begeren, ende dat bequame ghetuyghen daer by ghenomen worden, die haer verder inde christelicke religie beloven te onderwijsen.” En met meerderheid van stemmen werd besloten, dat ook de jonge kinderen, al sijn zij door de aanneming in de christelijke familiën ingelijfd, niet mogen gedoopt worden, vóór zij tot dien leeftijd sijn

opgewassen, dat zij in de christelijke godsdienst kunnen onderwezen worden en onderwezen zijn; en dat de getuigen, die beloven hen verder te onderwijzen, „niet sullen toelaten, so vele in haer is, dat sy vande familiën ofte ghemeynschap der christenen wederom vervreemt worden.” Nog is er van zulke gedoopten bijgevoegd, „dat sodanige het selfde recht van vryheyt, het welck andere christenen hebben, behooren te genieten, ende noch door vercoopinge ofte door eenighe andere vervreemdinghe van de Christelicke Meesters ofte Heeren wederom inde macht der Heydenen niet en behooren overghegheven te worden” (Sess. 19). Met dit besluit, dat de Dordrechtsche synode tot eer verstrekt, hebben de latere provinciale synoden zich niet altijd vereenigd, en de Oost-indische kerken lieten er zich, naar het schijnt, in hunnen doopijver ook niet door betuigen, daar het getal der lidmaten uit de heidenen veelal „schaudelijk klein was in vergelijking van de groote menigte der gedoopte heidenen” (Ypeij en Dermout. aangeh. pl. III, bl. 400 en 401).

Dit synodaal besluit, om de heidensche kinderen eerst te doopen, als zij tot rijperen leeftijd gekomen en genoeg in de christelijke godsdienst onderwezen zijn, heeft diezelfde vergadering waarschijnlijk aangespoord tot het opstellen van haar *formulier voor den doop van bejaarden* (Post-acta, Sess. 175). Bij het lezen van dat formulier vindt men ook wel enkele zinsneden, die met het oog op den overgang van niet-christenen schijnen gesteld (Over de liturgische schriften der Ned. herv. kerk, door J. A. M. Mensinga, bl. 204 en 206). Dit formulier kon tevens gebruikt worden bij de overgangen van doopsgezinden, die niet zeldzaam waren, en misschien ook wel eens bij de aanneming van geboren Socinianen, die insgelijks den kinderdoop verwierpen.

Er werd wederom een *gravamen* ter hand genomen, hetwelk handelde over de *voorbereiding der theologische studenten tot de kerkdienst*. De Zeeuwsche broeders leverden een breed advies in over de beste wijs, om den aanstaanden predikant van zijne vroegste opleiding af het best „totten Kercken-dienst te bereyden ende te fatsoneren” (Sess. 18). Dit advies gaf aanleiding tot het stellen dezer vier vragen: of de studenten in de theologie, en die naar het predikamt staan, openlijke predication mogen houden; of zij tot het bedienen van den doop kunnen worden toegelaten; of zij in de vergaderingen van kerkeraad en classe zullen verschijnen, en of het geraden is, hen in de kerken openlijk de H. Schrift te laten voorlezen? Van deze vragen bekwam de tweede alleen een beslissend antwoord, namelijk, dat niemand den doop bedienen mag, dan die, na volkomen te zijn geëxamineerd, tot de H. dienest is toegelaten. De vergadering meende wel, dat het voor den student tot zijne oefening nuttig wezen kon, openlijk voor te lezen, te prediken en de vergaderingen van kerkeraden en classis bij te wonen, maar het oordeel, of die oefeningen met stichting kunnen geschieden, en aan wie zij zouden worden toegestaan, liet de synode aan de vrijheid en discretie der consistoriën en classen. Daarom besloot zij, „dat men dese dinghen allen Kercken niet en soude scherpe-lick belasten, maer dat het genoeg soude zijn, dat het selvighe maer ernstelick aende Kercken wierde gerecommandeert.” (Sess. 20).

Eindelijk werd nog een *gravamen* betrekkelijk de *drukkers* behandeld. Er waren klagen ingekomen „vande verscheydene en sware abusen der Druckerije en vande onverdragelike stouticheyt der Druckers.” Zij baarden onrust in de kerk en de republiek, en de vraag was, hoe zij zouden bedwongen worden? Na gelezen te hebben de ordonnantien van boeken-censuur der voorgaande nationale synoden, en na gehoord te hebben de adviesen der uitheemsche en inlandsche theologen (Sess. 21 en 22), heeft de synode

besloten, dat het moderamen eene pertinente ordonnantie opstellen zal, die, goedgekeurd, aan de staten-generaal moet gezonden worden tot advies, met verzoek om bij publiek placaat de misbruiken der pers te weren. De lidmaten der kerk zullen intusschen gehouden zijn, deze synodale ordonnantie, op straffe van kerkelijke censuur, te gehoorzamen. De generale staten vernieuwden spoedig daarna (22 Dec. 1618) hun vroeger placaat van 7 Julij 1615 tegen het schrijven en drukken van gevaarlijke boeken, en tot die „abuseu der Druckerij“ rekenden zij ook, dat sommigen van voornemen zijn, de schriften, bij de nationale synode ingeleverd of nog in te leveren, in druk te brengen „en den gemeynen man, tot vilpendie van de Acten Synodael, of ophietsinge van het gemeyne Volck, te communicereu“ (Zie dit placaat in de handel. der synode, Sess. 22, en in het Groot Placaatb. I, V, fol. 439, en kerkelijk Placaatb. van Wiltens, I, bl. 403). In die dagen van groote verdeeldheid en bittere vijandschap zal de synode reden genoeg gehad hebben, om voor de hevige aanvallen van de pers te vreezen, en naar maatregelen om te zien tot bedwang der „licentie van de Druckers.“ Dat die maatregelen, ordonnantiën en placaten volkomen strookten met den geest dier tijden, kan men zien uit daarmede overeenstemmende besluiten van vroegere synoden en van de staten van Holland in hunne kerkelijke ordonnantie van 1583 (art. 15), als ook in de eenparige adviezen der buitenlandsche godgeleerden op de nationale synode van 1618 en 1619 tot beteugeling van de drukpers. Maar het is ook genoeg bekend, hoe weinig die ordonnantiën en placaten met al de bedreiging van kerkelijke censuur, van zware geldboete, van tienjarig bannissement en van straffe aan den lijve hebben gebaat. Er bleven maar altijd „schriftsuchtige, curieuse, ongeruste en twist-gierige menschen“, die harde aanmerkingen op de nationale synoden maakten en zich zelfs verstoutten „schandalense ende ergerlijke Boeckens, ende Liedkens, Refercynen, Nieuwaren ende dierghelycke te dichten, in drucke en geschrifte uyt te geven, ende onder de ghemeente te stroeyen.“

In de 23ste zitting verschijnen de gedaagde remonstranten. Met hunne leerverschillen hebben wij ons niet bezig te houden, maar onopgemerkt mogen wij niet laten, dat zij het regt dezer nationale synode tot het beoordeelen der heerscheude leertwist ontkennen. Zij leveren zelfs eene solemnele protestatie in, *dat zij dese synode niet houden voor wetelyken regter hunner gevoelens, en dat haar oordeel daarom van geen gewigt bij hen en hunne kerken wezen zal.* De reden, waarom zij deze vergadering incompetent verklaren, is tweevoudig: „1. om datse de tegenpartie is, 2. datse is schismatische.“ Van dit laatste zegt professor Episcopius, de voornaamste woordvoerder der gedaagden, dat de meesten der kerkelijke personen dezer vergadering eene scheuring van de remonstranten hebben gemaakt; dat sommigen hunner de hand tot die scheuring hebben geleend; dat anderen de reeds gemaakte scheuring hebben gevoed; dat wederom anderen diezelfde scheuring met stilzwijgen, dat is met stilzwijgende approbatie, in eere hebben gehouden, en dat zij, die zulke scheurzieke personen met credentie-brieven naar deze synode afgevaardigd hebben, daardoor ook scheurmakers geworden zijn (Sess. 25, bl. 84). Het is niet tegen te spreken, dat men zich in 's Gravenhage, Utrecht en andere plaatsen van de remonstrantsche predicatie heeft afgezonderd, doch de reden dier afzondering was, dat de remonstranten, naar het algemeen gevoelen, eene leer verkondigden, die met de leer der kerk streed. Men beweerde daarom, dat de remonstranten zelve aanleiding gegeven hebben of „oorsaken zijn van de scheuringhe“, en dat de predikanten, die met consent van hunne kerken en respectieve magistraten in die afgezonderde en daardoor herderlooze

gemeenten de algemeen aangenomen kerkleer zijn komen verkondigen, geen scheurmakers mogen heeten. De kerkelijken waren gewoon als scheurmakers te straffen, die door afwijking van de heerschende kerkleer of godsdienst-gebruiken afscheiding veroorzaakten, en aan deze zonde hebben zich de leeraars niet schuldig gemaakt, die de afgezonderde gemeenten met de prediking der algemeen erkende kerkleer zijn te hulp gekomen. — Wat de eerste reden van exceptie betreft, dat deze synode over de leer der remonstranten niet oordeelen mag, „ghemerckt sy partije is”, meenen wij ook met de synode te moeten instemmen, die geoordeeld heeft, dat zij „gheen vasticheyt en hadde, ende in veler manieren den Synodo te cort dede” (Sess. 26, bl. 102). Het was onmogelijk, alleen zulke predikanten uit de vereenigde provinciën tot leden der synode te kiezen, die in het leerverschil nog geene partij hadden gekozen. Zij waren toen in de Nederlandsche kerk niet te vinden. De twist had te lang geduurd en te hevig gewoed, dan dat iemand der kerkelijken onzijdig zou gebleven zijn, en wie partij gekozen had, kon van de eene of andere zijde als partijman worden gewraakt. Maar partijmannen of niet, de predikanten der synode waren wettig door de kerken hunner provinciën afgevaardigd, en daar niemand hunner door kerkelijke censuur bezwaard, of door eenig publiek of wettelijk oordeel onbevoegd voor de synodale betrekking geworden was, moesten zij geëerbiedigd worden, als vertoonende het ligchaam der geheele Nederlandsche hervormde kerk. Dat die wettige keus der kerken niet in het belang der remonstranten uitgevallen was, mogt geen reden zijn, om zich aan de beslissende uitspraak dier tegenwoordiging der geheele kerk te onttrekken. Zeggen de gedaagden dus, dat het oordeel dezer synode van geen gewigt bij hen en hunne kerken wezen zal, zoo zijn zij in opstand tegen het voornaamste grondbeginsel van het kerkbestuur, en plaatsen zich zelven reeds als boven en buiten de kerk. Maar door hunne exceptie van partijdigheid mag ook gezegd worden, dat zij deze synode waarlijk te kort doen. De Nederlandsche predikanten, voor deze synode gekozen, waren niet alleen onberispelijke mannen van goeden naam en faam, maar ook de geleerdste en meest geachte theologanten uit de kerk. Van hen moest verondersteld worden, dat zij zich door geene onbetamelijke partijdigheid, maar door ernstig onderzoek en diepe studie, tot een oordeel over de controverse punten lieten leiden. Zij zijn daarenboven, wat anders op onze synoden geen gebruik was, door een plegtigen eed, hoofd voor hoofd afgelegd, verbonden, om bij de beoordeeling van het verschil „niet eenige menschelike schriften, maar Godes woort alleen voor eenen sekeren en ongetwijfelden regel des geloofs” te houden en te gebruiken, en in deze gansche zaak niet voor te hebben „dan de eere Godes, de ruste der kercke ende voornemelic de behoudenisse vande suyverheyt der leere.” Ook hebben de generale staten hunne kundigste en aanzienlijkste leden der verschillende provinciën, als hunne commissarissen, naar deze vergadering gezonden, om haar met „raet, voorsichticheyt ende belydinghe” ijerig te dienen, en die dan ook aanstonds bij de opening hebben verklaard, hoe zij wenschen en bidden, dat alle zaken „sonder eenige voor-oordeelen, die wel somwylen van huys medegebrocht plegen te worden, matighlick, soberlick en in de vreesse des Heeren” zullen worden behandeld en besloten. Eindelijk hadden in deze vergadering ook nog zitting en stem een breede rij van meer dan vijftientig der geleerdste en beroemdste godgeleerden, door de uitheemsche hervormde kerken geëmmiteerd. Zij verdienen niet, zoo als de gedaagden dan ook niet gedaan hebben, in de beschuldiging van partijdigheid begrepen te worden. Maar ook hun invloed op de handelingen der inlandsche leden had mede in rekening moeten komen, daar zij, zoo als die van den Paltz, uitdrukkelijk verklaren, „dat sy

geensins de inlantsche sullen voor-staan, indien sy, dat onrecht is, spreken, ofte, dat onbillick is, besluyten" (Sess. 29, bl. 123).

Nadat de leerquaestiën afgeloopen, de remonstrantsche gevoelens veroordeeld en de buitenlandsche godgeleerden vertrokken waren, zette de synode hare werkzaamheden voort in hare 155ste zitting. Deze werkzaamheden worden *post-acta* genoemd en zijn niet mede opgenomen in de *Acta ofte Handelingen des Nationalen Synodi*. Aan deze handelingen hadden de afgevaardigden der uitheemsche gereformeerde kerken medegewerkt, en zij zijn uitgegeven met het oog op al de buitenlandsche Gereformeerde kerken. Maar wat nu zou worden vastgesteld, betrof „de Huyshouding der Kerken van ons Vaderlant in het bijzonder," en behoefde voor de buitenlandsche kerken, die daar geen belang bij hadden, niet gedrukt te worden (Eus, Kort hist. berigt, d. I, hoofdst. IV, § XXV, bl. 147). Het heeft vele jaren aangehouden, eer de *post-acta*, die voor onze vaderlandsche kerken van zoo veel belang mogten geacht worden, in het licht verschenen. Zij waren, naar men meende, vermist, maar men had verzuimd te zoeken, „waar men ze toch had behooren te zoeken: dat is, aan het einde van het boek, hetwelk al de Handelingen der Dordrechtsche Synode bevat" (Heringa, Berigt aangaande zeven stellingen, bl. 52). In het jaar 1668, bij het pazien der authentieke schriften der synode, werden zij daar ontdekt en waren in de Latijnsche taal door de eigen hand van Festus Hommius geschreven. Aanstonds zijn zij op last der generale staten en onder toezigt hunner gecommiteerden gedrukt, en in het volgende jaar werden zij door de deputaten van de Zuidhollandsche synode, op voorslag van die van Leiden (1668, art. 24), op last van die van Schoonhoven (1669, art. 26), en op autorisatie van de staten generaal, in het Nederduitsch overgebracht en uitgegeven. Men kan deze *post-acta* vinden in het Groot Placaetb. III, V, fol. 416, in het Kerkelyk Plakaetb. I, IV, bl. 115, en in het Kerkelyk handboekje, bl. 237, met een kort woord tot den lezer van de vertalers Winandus Schullius, Cornelius Triglandius, Cornelius Vergeer en Petrus Hollebeek.

De kans, om nu eindelijk eene geautoriseerde kerkordening voor de gansche Nederlandsche kerk te verkrijgen, stond schooner dan ooit te voren. Hadden de kerkelijken steeds met de magtige staten van Holland te kampen gehad, nu hebben de generale staten hunne partij tegen de Hollandsche gekozen. Waren hun somtijds zelfs de particuliere en provinciale synoden niet of niet dan schoorvoetend toegestaan, nu hadden zij eene algemeene synode, door de generale staten uitgeschreven, en wier aanzien en gezag was verhoogd door de tegenwoordigheid van een groot aantal politieke commissarissen, mannen van hooge staatsbetrekking en van grooten invloed in de onderscheidene provinciën des lands. En van deze gecommiteerden der generale staten zelve ging het voorstel uit, „dat de Artikulen van de kerken-ordeninge, beraamt in de laatst gehouden Nationale Synode, van deze synode souden oversien en geëxamineert werden." Dat was de kerkordening, onder Leicester te 's Gravenhage in 1586 opgemaakt, de kerkordening, voor welke de predikanten meer dan dertig jaren geijverd hadden, maar wier algemeene invoering in de kerken zij niet mogten verwerven. Het is geen wonder, dat de vergadering zich thans haastte, om aan het goedvinden der politieke gecommiteerden te voldoen. Al verlangden de Zuid-hollandsche kerken eerst nog de resterende *gravamina* aangaande

de leer af te doen, maar die zouden later wel behandeld worden; de kerkordening ging nu voor. Zij werd dan dadelijk gelezen en „in substantie van alle de Gedeputeerden, Predikanten en Ouderlingen van yder Provintie geapprobeert.” Dit geschiedde in de twee eerste zittingen des voor- en namiddags van den 13den Mei 1619. Zonderling zamentreffen der gebeurtenissen! Op den zelfden dag, dat dit te Dordrecht in de Kloveniers-Doelen besloten werd, viel te 's Gravenhage op het schavot het hoofd van den grooten man, die zich met alle magt tegen die ordening der kerkelijken verzet en in haar plaats, bijna met geweld, zijne staatsordonnantie van 1591 had willen dringen! De Leicestersche kerkordening werd aangenomen, en zoo verloren het dan de remonstranten nu ook in den twist over het kerkbestuur, die al niet minder dan die over de leer te doen had gemaakt. Reeds in zijne eerste redevoering tot de synode had Episcopius den orthodoxen predikanten verweten, dat, terwijl hij den magistraat in de kerk „de opperste macht onder God en zijn heyligh woord!” toekende, zij dat regt der overheid ontnamen en haar alleen blinde toestemming van de kerkelijke besluiten overlieten (Sess. 23, bl. 77). En nu is de kerkordening van zuiver kerkelijken oorsprong aangenomen en daarmede het groote beginsel beslist, dat de kerk zelve hare wetten maakt. Nu hebben de politicke commissarissen de ordening geapprobeerd, wier artikelen genoeg bewijzen, dat de hoogste magt in kerkelijke zaken aan de wereldlijke overheid niet geschonken is. Sommige leden der synode gaven bij deze gelegenheid te kennen, dat zij in hunne provinciën reeds bijzondere kerkordeningen hadden, door hunne staten bekrachtigd, en in substantie met deze Haagsche kerkordening overeenkomende. Als dit laatste ook door de Zeeuwse afgevaardigden betuigd is, dan was dat niet geheel naar waarheid, want, stemde met die Haagsche kerkordening de Zeeuwse van 1591 overeen, dan zou Uytenbogaert van deze laatstgenoemde wel nooit geschreven hebben, dat zij zijne denkbeelden over kerkregering „heerlijk bevestigt” (R. Dontelock, Overlegginghe vande Oorsaecke der schadelicker Twist enz. bl. 12). Er werd nu tevens besloten, de heeren staten-generaal te verzoeken, dat zij deze kerkordening met hunne autoriteit en approbatie wilden versterken, ten einde zij in al de Nederlandsche kerken kracht van openbare wet verkrijgen mogt.

Het einde van dezen eersten dag der Verhandelingen gaf den kerkelijken eene gevoelige teleurstelling. Hun aanval was tegen het *jus patronatus* gerigt. Dat regt was nooit door onze hervormde kerken erkend. Zij hadden het met weêrzin verdragen, *tantum defectum et malum, quod tolli non poterat*. Vele provinciale synoden, als die van Leiden (niet *Hagensis*, zoo als Voetius schrijft) van het jaar 1592, art. 13, en van Schiedam, 1602, art. 30, hadden er klagten over aangeheven. Ook onder de *gravamina*, bij de nationale synode ingekomen, *erat aliquod contra jus patronatus* (Voetius, Polit. eccles. P. II, l. III, tr. II, pag. 629, 655). De synode had dus aanleiding genoeg, om dit onderwerp ter tafel te brengen, en de vraag werd voorgesteld, of dat *jus patronatus* niet eenigzins of ten eenenmale uit de Nederlandsche kerken zou kunnen geweerd, of ten minste zóó bepaald worden, dat de kerk er geene schade door leed? De politicke commissarissen hebben geantwoord, „dat het geensints soude kunnen wesen, dit regt geheel weg te nemen; want dat de Heeren Staten nimmermeer soude gedoogen, dat die geene, die in wettelyke possessie van dit regt zijn, henlyden dat selve door eenige Kerkelyke constitutie souden werden benomen; en derhalven, dat de Synodus liever soude willen middelen bedenken, om de misbryken soo daar enige zijn, te verbeteren, als om 't selve geheel te vernietigen.” Volgens Voetius, die lid der

nationale synode is geweest, hebben de heeren commissarissen er ook deze bedreiging nog bijgevoegd, dat de edelen van sommige provinciën deze algemeene kerkordening *nulla ratione* zouden approberen, indien er dit regt in werd aangerand, wijl zij, bij hunne toestemming tot het houden dezer synode, de voorwaarde hadden gevoegd, *ne quid in praejudicium hujus juris istis ageretur*. Indien de synode dan de opheffing van het patronaatregt doordreef, zouden enkele gemeenten in eenige provinciën er door gebaat worden, maar de gansche kerk zou van eene algemeen aangenomene kerkordening verstoken blijven. Daar mogt de vergadering niet toe besluiten, en zoo werd dan bij art. 5 over de verkiezing der predikanten door den kerkeraad, gevoegd: „onverkort, in 't gene voren geseyt is, yemand en syn deugdelyk regt van presentatie, ofte eenig ander regt, voor soo veel 't selve stigtelyk kan worden gebruykt, sonder nadeel van Godes Kerke, en goede Kerkenordre; waar op de Hooge Overheden en Synoden der respectieve Provincien, wel gelieven te letten, en ten beste van de Kerken noodige ordre te stellen.” Op den daaraanvolgenden dag zijn eenige artikelen, ter omtuining van het patronaatregt voorgesteld en aangenomen. Zij zijn de volgende:

1. Dat het *jus patronatus* niemand werde toegestaan, dan die voor haar Hoog Mog. klaar kan doen blyken, dat hy daar van is in deugdelyke possessie, op dat de Kerke niet te vergeefs met onnoodige lasten werde beswaart.

2. Dat den Patroonen geen ander regt gegeven werde, dan om een bequaam Persoon te presenteren; alsoo sy selfs onder 't Pausdom geen ander regt gehad hebben.

3. Dat de Patroonen de Dienaren der Kerken van sulken onderhoudt voorsien, als behoorlyk is, en van gelyke Dienaren der Kerken genooten werdt, sonder ooit toe te laten, dat sy met yemandt over het tractement soo zouden handelen, als of sy hem huurden; of soo een presenteren, die minder tractement voor den dienst soude eyschen.

4. Dat de presentatie geschiede binnen twee of ten hoogsten drie maanden, na dat de dienst sal begonnen hebben te vaceren; en soo niet, dat sy voor die reyse wegens dese nalatigheyd, van 't regt van presentatie sullen versteeken zijn.

5. Dat de Patroonen sulken Persoon presenteren die buyten alle suspitie is van ongesontheyd in de leere; die ook van een goet leven is, en met sulke gaven voorsien, dat hy de Gemeente aangenaam zy en deselve genoegen kan geven.

6. Dat de Kerken het volle regt behouden, om den gepresenteerden Persoon te weygeren, soo syne gaven ofte manieren de Kerke niet wel en gevallen; op dat haar geen Predikant tegen haren dank werde opgedrongen.

7. Dat de Persoon zijnde gepresenteert, en van de Kerke aangenomen, na dat de Classe daar van sal wesen verseeckert, voorts na de (*Canones*) Artikelen der Kerken-ordeninge in de Classe sal werden geëxamineert; de Kerke voorgesteld en in den dienst bevestigd.

8. Dat de verschillen, soo misschien eenige tusschen de Patroonen en de Kerken over dese presentatie mogten ontstaan, bygeleyt ofte geslegt werden van de Classis of van de particuliere Synoden.

9. Dat de Patroon geen magt en hebbe om den Predikant van hem representeert en wettelijk in den dienst bevestigd, door syn eigen autoriteyt alleen sonder 't oordeel des Classis of Synodi van synen dienst af te zetten.

Deze artikelen bevatten zeer nuttige bepalingen. Het patronaatregt is er zóó door omtuind, dat er weinig kwaad van te vreezen is voor de gemeenten. Het is zelfs zóó eng omtuind, dat er niet veel van overblijft voor den patroon. Als hij niet meer heeft dan het regt van *presentatie*, en de gemeente daar tegenover bezit het volle regt van *recusatie*, is dat regt van den patroon van geringe beteekenis, vooral, als dan ook nog de verschillen, over die presentatie ontstaan, moeten beslecht worden door de classen of synoden, door regtbanken dus van kerkelijken, die het patronaatregt verafschuwd als een gebroedzel der Roomsche kerk en als eene ongeoorloofde belemmering van de vrije keus der gemeente. De synode heeft deze artikelen aan de generale staten overgeleverd, verzoekende, dat zij ook aan de respectieve provinciën zouden worden aanbevolen. De staten hebben de artikelen bereidvaardig aangenomen, wel terreden misschien, dat het patronaatregt nu door de kerk zelve erkend was. De strenge Calvinist, zoo als Voetius, kon zich zelf met dit gelimiteerde regt niet vereenigen. Hij bleef beweren, „*quidquid limitetur, non restituitur libertas illa Ecclesiae, qua sibi dispicere possit minister maxime idoneum et gratum; quoscunque enim rejiceret a patrono praesentatos, nunquam tamen haberet quem unico vellet; nisi forte patronus ab ecclesia postulatum et commendatum praesentare dignaretur*” (1 l. p. 623). Latere synoden hebben dan ook over de uitoefening van dit patronaatregt blijven klagen, zooals die van Leiden (1619, artt. 5 en 29), van Gouda (1620, art. 11), van Woerden (1625, art. 56), van Gorinchem (1631, art. 44) enz. En zij hadden niet zelden regt van klagen, als op de bepalingen van *omtuining*, in het algemeen, en op het *jus ecclesiae praesentatum repudiandi*, in het bijzonder, geen acht werd geslagen. Zoo heeft het voortgeduurd tot in het laatst der vorige eeuw, toen door de opheffing van de regten der heerlijkheden het *jus patronatus* in zeer wankelenden toestand geraakte. Echter hief het zich weder op onder den raadpensionaris Schimmelpenninck, koning Lodewijk Napoleon en Willem I (Zie Ypeij, Geschiedenis van het Patronaatregt, anders genaamd Collatiereg, 2 stukken, en W. Broes, de Kerk en de Staat, d. IV, st. I, Aanhangsel over het patronaat of collatiereg, bl. 173—188). In het algemeen reglement onzer kerk van 1851 zijn ook nog de verkregen regten der collatoren geeerbiedigd, tot zij door wet of overeenkomst zullen zijn opgeheven. Even als in 1619 spreekt hier de synode, maar in algemeene termen, van de verkeerdheden of misbruiken, die met het bestaan of de uitoefening van dit regt gepaard gaan, of daarbij plaats kunnen hebben, en tegen welke de kerk de noodige maatregelen nemen of uitlokken zal. Al aanstonds wordt dan ook bepaald, dat geen kerkeraad of gemeente het regt van vrije beroeping in eene collatie veranderen, noch ook immer aan iemand overdragen kan (art. 24). Koning Willem III heeft bij de bekrachtiging van dit algemeen reglement (23 Maart 1852, n°. 3) gemeend, dit *jus patronatus* in bescherming te moeten nemen, en met de tiende reserve bepaald, „dat uit art. 24 niets zal kunnen worden afgeleid ten nadeele der regten van collatoren.” Echter mag niet verzwegen worden, dat bij de uitoefening van het regt der koninklijke collatiën, in de laatste jaren meestal de gemeente vooraf gehoord en haar tot predikant gegeven werd, dien zij verklaard had te begeeren. Ook is bij de wet van 16 December 1861 vastgesteld, dat het zoogenaamd regt van collatie, van staatswege in sommige gemeenten der Nederlandsche hervormde kerk tot dus ver uitgeoefend, opgeheven wordt

(Staatsblad van 1861, n°. 124). De beweegreden was, dat de uitoefening van dit regt van wege den staat niet overeen te brengen is met de grondwettige verhouding van kerk en staat. De hoop is geuit, dat de overige collatoren desgelijks tot de opheffing hunner collatieregten zullen besluiten. Voetius hoopte dit reeds vóór ruim twee honderd jaren, toen hij raadde, dat de kerkeraden, classen en synoden hunne pogingen, *opportune importune* zouden rigten op de *conscientiae patronorum* (l. l. p. 683).

De synode is even ongelukkig geslaagd in hare bepalingen op de *predikants-beroeping* ter plaatse, waar geen collatieregts bestaat. In hare 160ste zitting werd een formulier nopens de orde van beroepen, opgemaakt uit de adviezen van al de collegiën, voorgelezen; maar bij de deliberatie bleek, dat het niet beviel. Men voegde er toen de clause bij: dat elke provincie, indien slechts behouden werd, wat tot de substantie der beroeping behoort, in sommige omstandigheden zou mogen blijven bij de orde, in die provincie aangenomen en gebruikelijk. Nog vond het geen ingang. Den volgenden dag (Sess. 161) leverde de voorzitter een ander beroepingsformulier in, door hem geconcipeerd. Dit voldeed beter en werd, na eenige veranderingen, geapprobeerd. Had de Haagsche synode van 1586 reeds meer concessiën ten aanzien der medewerking van den magistraat in beroepingszaken gedaan dan vroegere synoden (Zie boven bl. 259), deze Dordrechtse gaat nog verder in hare concessiën. Hiernit blijkt, dat het waarschijnlijk, even als bij de behandeling van het patronaatregt, een verschil is geweest tusschen de politieken en de kerkelijken, waarbij de laatsten weder het onderspit hebben gedolven. De Haagsche synode had eenvoudig bepaald (art. 4), dat de verkiezing geschieden zal door den kerkeraad, maar nu wordt er bijgevoegd: *en dat niet sonder goede correspondentie met de Christelyke Overheyd der plaatse respectivelyk*. De Haagsche had de approbatie des beroeps door de overheid duidelijk omschreven, als waarbij alleen onderzocht zal worden, of de burgerlijke wandel van den beroepene eenige wettelijke oorzaak tot weigering geeft; maar, de approbatie alleen van het onderzoek naar het burgerlijk leven afhankelijk te maken, scheen den politieken waarschijnlijk te beperkend toe, en de Dordrechtse synode heeft die bepaling weggelaten! Het valt duidelijk in het oog, dat, als de magistraat dit regt van *praecognitio* of *praëxamen* en van *ongelimiteerde approbatie* argeren wilde de vrijheid van beroep voor den kerkeraad verloren ging. Het is daarom ook buiten twijfel, dat de streng Calvinistische predikanten der vergadering dit niet dan met grooten weérzin en door den nood gedrongen zullen hebben toegestaan. Een hunner, Voetius, vleit zich, dat de magistraat alleen in bijzondere omstandigheden van dit regt gebruik maken zal, en zoo het bestendig en gestreng gehandhaafd mogt worden, *certe ferendum esset et meliora tempora expectanda* (l. l. P. II, p. 565 et 566). Naar zijn zeggen, hebben de Zeeuwsche kerken, in plaats van zoodanige regten, *libertati vocationis nimis praepjudicantia*, te erkennen, liever besloten, om bij hare beroepingswijs van 1591 (Syn. van Middelburg, artt. 3 en 4) te blijven en *deputatorum magistratus suffragia electiva admittere et in collegio qualificato, uti appellant, totam vocationem absolvere* (l. l. p. 570).

Nog een bewijs van groote concessie, waartoe de synode gedrongen is geweest, vinden wij in het artikel, dat de *zamenstelling van den kerkeraad* behandelt (art. 37). Bij de bepaling, dat de kerkeraad uit predikanten en ouderlingen zal bestaan, die ten minste elke week eens vergaderen, had de Haagsche kerkordening van 1586 gevoegd: „En sal ook de magistraat van de plaatse respectivelyk (indien 't haar geliefte) een of twee van den haren, wesende Litmaten der Gemeente, by den Kerkenraad mogen hebben, om te aanhooren en mede van de voorvallende saken te delibereren” (art. 34). Die synode

had dat gedaan, *postulantibus ita Politicis eam appendicem*, en zij was er al meer toe gebracht, *quia aliter communi Ill. Ord. politica canonum confirmatio sperari non poterat* Voetius l. l. P. I p. 207). Uit de woorden, dat de plaatselijke overheid zal mogen, *indien het haar belieft*, kan men wel opmaken, dat de synode *satis trepide et aegre* tot deze concessie is overgegaan, maar zij gaf dan toch den magistraat het regt, om, des verkiezende, alle kerkeradsvergaderingen altijd door een paar zijner leden te doen bijwonen. Men vond het stuitend en vernederend, dat, terwijl joden, wederdoopers en wie ook, vrij vergaderen mogten, de zamenkomst van predikanten en ouderlingen zulke *observatores* en *excubitores* toelaten moest. Toch heeft de Dordrechtsche synode dit ergerlijk artikel onveranderd overgenomen, want zij had ook de algemeene approbatie harer kerkordening steeds in het oog. Haar lid, Voetius, maakt daar geen geheim van, schrijvende: *nihil ausa fuit hic mutare, ne apud Politicos spem suam vel levissima occasione turbaret*. Die politieken van 1619 hadden, naar het schijnt, hun argwaan, die vooral in den Leicesterschen tijd en op nieuw in de remonstrantsche twisten tegen de consistoriën was opgewekt, nog niet afgelegd. Dit blijkt ook uit die ernstige vermaning, dat „een yder syn Ampt getrouwelyk waarnemende, van wederzijden alle quaat nadenken en wantrouwen tegen gegaan en de goede eendragt ten beste der Kerke werde behouden;” welke vermaning bij de artikelen der kerkordening moest gevoegd worden (art. 28). Evenwel is dat zitten van magistraatsleden in de kerkeradsvergadering zelden in toepassing gebracht, zelfs niet in de provinciën van Utrecht, Gelderland en Overijssel, die de Dordrechtsche kerkordening hebben aangenomen (Zie *Voetii Politicae ecclesiasticae* P. I appendix, continens quaestionem de praesentia Magistratus in omnibus conventibus presbyterialibus seu consistorialibus, qui oppidatim et hebdomadatim habentur, p. 199—209).

Verder heeft de synode eene menigte besluiten genomen betreffende instellingen, die reeds bij sommige classen in zwang waren gebracht. Hiertoe behoort de instelling van *gedeputeerden der provinciale synoden*, die de synodale besluiten ten uitvoer leggen, de examina van nieuw aankomende predikanten bijwonen en voorts in alle voorvallende zwaarigheden ten dienste der classen zonden staan. (Sess. 159, kerkord. art. 49). Sedert lang hadden de Hollandsche synoden dergelijke *deputati*, die geene *interreges* waren, zooals Grotius hen afkeurend noemt (Pietas III. ord. Hollandiae p. 112), maar die, zonder eenige meerdere magt dan de overige broeders, eenvoudig volbragten, wat hun was opgedragen en van welks goede behartiging zij aan de eerstvolgende synode weder rekenschap gaven. Veelal bestond de last, hun door de Hollandsche synoden opgelegd, in niet veel anders, *quam querelas aut postulata quaedam nomine Synodi per libellum supplicem Ill. Ordd., aut quaedam huic atque illi Ecclesiae super aliquo particulari negotio, nomine itidem Synodi, proponenda* (Voetius l. l. P. I, p. 112). Deze instelling nu van synodale gedeputeerden, die zeer nuttig werken kon, maar die niet overal, onder anderen niet in de Zeeuwsche kerken bestond, wilde de Dordrechtsche synode algemeen hebben ingevoerd.

Desgelijks was ook de jaarlijksche *visitatie* van alle kerken in elke klasse door de Hollandsche synoden in gebruik gebracht. De Middelburgsche synode van 1581 maakte zwaarigheid, om *inspectores* of *superintendentes* tot visitatie der kerken in te voeren (Partie. vraag 64). De Haagsche nationale synode van 1586 verlenee er zekere vrijheid toe (art. 40), en al spoedig waren er *Inspectores* (Part. syn. v. Delft, 1587, art. 29, en v. Schiedam, 1588, art. 17) en *Visitatores* (Part. syn. v. Leiden, 1592, art. 12, en v. Rotterdam 1594, art. 3). Deze *visitatores* schijnen voor een tijd tegelijk

met de *inspectoren* bestaan te hebben, wyl de particuliere synode van Leiden (1592) in het aangehaalde art. 12 bepaalt, „dat d' inspectores toesichte nemen, dat de visitatores neerstigheydt doen int' hare met vruchte ende stichtinge der kercken". Maar de benaming van *inspectoren* scheen de gelijkheid van alle broeders in gevaar te brengen, en de Drentsche synode van 1612 had graaf Willem Lodewijk reeds om den zachter klinkenden naam van *visitatores* gebeden (Zie De oude Kerk te Assen van A. H. Pareau, aantek. bl. 123, noot 3, en de Drentsche Mosaik, daar aangehaald, bl. 31). Daarom heeft de Dordrechtsche synode waarschijnlijk ook alleen van *visitatores* gesproken, hun werkring duidelijk omschreven, en bevolen, dat zij in elke classe van de gansche Nederlandsche kerk zonden gekozen worden (Sess. 159 kerkord. art. 44). Zij trachtte hierdoor vrede en eensgezindheid, orde en regelmaat alom te bevorderen, die toen in menige gemeente nog veel te wenschen overlieten.

In het bepalen van de godsdienstige *feestdagen* ging de synode van Dordrecht weder verder dan die van 's Hage. Zij erkende den dag van Kersmis, Paschen en Pinksteren niet slechts voor kerkdagen, maar stelde de dubbele feestdagen in. En werd hier en daar op bevel der overheden, nieuwnjaars- en hemelvaartsdag gevierd, zij beval den dienaren, om overal, waar dit gebruik nog niet bestond, bij de overheid aan te houden, dat zij zich met de andere conformeerde (Sess. 162, kerkord. art. 67). Dat was dan juist zoo, als de kerkelijke ordonnantie der Hollandsche staten van 1591 had voorgeschreven (art. 21) en door de Utrechtsche kerkordening van 1612, onder Uytendogaert ontworpen, was nagevolgd (Art. 1 van de Feest ende Vierdaghen). Het was meer naar den zin der overheden, dan in den geest van het anti-catholijke volk, dat die feestdagen buiten den zondag verbood, als zweemende naar de roomsche bijgeloovigheid (Ypeij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, I, bl. 516). Uit vrees voor dien tegenzin van het volk zal de synode, indien zij er aan gedacht heeft, de heiliging van den goeden vrijdag niet hebben durven instellen. Alleen de genoemde Utrechtsche kerkordening had dat durven doen en de godsdienstige viering van den vrijdag voormiddag vóór Paschen voorgeschreven (Aangeh. art. 1).

Op het *kerkgezang* heeft deze synode ongeveer dezelfde bepalingen gemaakt als de Haagsche. Die Haagsche had bevolen, behulve de psalmen, alle andere gezangen, die men niet vindt in de heilige schrift, na te laten (art. 62). Zoo wil de Dordrechtsche, behalve de 150 psalmen, alleen gezongen hebben: de tien geboden, het Vader onze, de twaalf artikelen des geloofs, de lofzangen van Maria, Zacharia en Simeon. Deze gezangen, meer of minder letterlijk aan de schrift ontleend, mochten gezongen worden. Zij liet echter aan de kens der kerken, om het gezang: *O, God, die onsen Vader bist*, te gebruiken, maar alle andere gezangen moesten uit de kerken worden geweerd (Sess. 162, kerkord. art. 69). De synode durfde de krenpele berijming van Datheen nog niet afschaffen, *quamquam bene multos ejus Synodi socios haud adeo magni illam fecisse suspicari licet. Verèbatur enim ne populus, qui admodum eam dilexit, in diversa abreptus studia, tumultus cieret* (Dr. H. ter Haar, *Specimen hist.-theol. Petr. Datheni vitam exhibens*, p. 118). Misschien koos de synode ook de berijming van Marnix niet, omdat hij, wegens de gunst, hem door de staten bewezen, in de schatting der strenge Calvinisten gedaald was (Ypeij en Dermout, aangeh. pl. I, I bl. 551), of, omdat zij hoop had op nog betere berijming door de Nederlandsche dichters te leveren (W. Broes, Philip van Marnix, I, afd. 2). Er zijn dan ook vóór het einde der eeuw vele nieuwe berijmingen in het licht gekomen (Van Iperen, kerkelijke hist. v. h. Psalmgezang, d. I, bl. 198 en verv.).

Nog gaf de synode hare voorschriften omtrent de *toelating tot de predikdienst* van nieuwelingen, priesters, monniken, en van schoolmeesters en handwerkslieden, die in talen, vrije kunsten en theologie niet gestudeerd hebben (Sess. 159 en 163, kerkord. artt. 8 en 9); als ook omtrent het bedienen van den *doop* en het bevestigen van het *huwelijk* (Sess. 162 en 163, kerkord. artt. 58—60).

Bijzondere aandacht wijdde zij aan de *reformatie der academiën*. In een der eerste zittingen (Sess. 45) waren de punten, door de Delftsche synode ontworpen, gelezen (Brandt, Hist. d. reform. d. III, bl. 637). Men gevoelde, door de ondervinding geleerd, het groot gewigt van de zaak, en besloot, dat elk er ernstig over nadenken zou, opdat de synode goede adviezen aan de staten der provinciën, die hoogeschoolen bezaten, zou kunnen geven, zoodat staat en kerk voortaan „ghewenschte vruchten uyt die Plantsoen-hoven trecken mochten.” De artikelen, bijna geheel overeenkomende met die van Delft, zijn de volgende.

1. Dat over de regeringe van de Academiën gesteld werden geleerde Mannen, Leden der Gereformeerde Kerke, waar van men verseekert is, datse de Leere van 't begin der Reformatie by ons aangenomen, zyn toegedaan.

2. Dat de Curatoren der Academiën niet altijd blijven, maar alle drie of vier jaren veranderen, soo dat jaarlyks in de plaatse van eenige die afgaan, andere succederen.

3. Dat behalven de Polityke Personen, ook een Predikant of twee dese sorge en opsigt werde aanbevolen, om te naauwer toesigt te hebben op de Theologische Faculteyt.

4. Dat tot de professie der Theologie niemant beroepen werde, dan met toestemminge des Synodi en desselfs Gedeputeerden; welke het vrystaan sal uyt ieder Classis eenige Predikanten by een te roepen, om over dese beroeping met malkander te beraatslaan, soo mogelyk deselve tot het naastkomende Synodus niet en konde uytgesteld worden. En ware te wenschen dat desen voet ook gehouden wierde in de beroeping van den Regent en Onder-Regent van het Theologische Collegie.

5. Dat in de beroeping der Professoren, niet alleen der Theologie, maar ook der andere Faculteyten, en wel meest der Hebreuwsche en Griekse Talen, als ook der Philosophie, goede sorge werde gedragen, dat geene andere beroepen en werden, dan die uytmunten in geleertheyt en verstand, en die vermaart zyn: aan welker Godsaligheyd en vromigheyd des levens niet getwijffelt werd. En die haar vast houden aan de van ouds gereformeerde Leere, en noyt regtveerdige reden tot suspicie van onsuiverheyd in de Leere gegeven hebben.

6. Dat alle Professoren van yder Faculteit en konst, tot be-tyginge van hare overeenstemminge in de regtsinnige Leere, in den aanvang van hare bedieninge de Formulieren van eenigheyd, de belydenis en de Catechismus deser Kerken onder-teekenen.

7. Dat het den Professoren der Philosophie en talen niet

toegelaten werde in hare Lessen of disputatien, Theologische materien of geschillen te verhandelen, voor datse de saak met de Theologische Faculteyt gecommuniceert en verlof daar toe verkregen hebben.

8. Dat den Professoren der Theologie verboden werde nieuwe gevoelens voor te stellen, strydende tegens die in de Kerke aangenomen: en niet toegelaten problematicé eenige scrupulen tegen de aangenomen Leere ligtveerdelyk te moveren.

9. Of 't niet geraden zij dat de Professoren der Theologie, en de Regenten der Theologische Collegien in de Synodus verschynen, en aldaar rekenschap geven van hare Leere, en het oordeel des Synodi zyn onderworpen.

10. Dat de *alumni* der Kerken, soo die in de Collegien, als die elders wonen, dikmaal geëxamineert worden, en dat in 't bywesen der Gedeputeerden des Synodi (Sess. 163).

Deze artikelen zyn niet zonder uitwerking gebleven, en zouden zeer grooten invloed op de academiën hebben uitgeoefend, indien zij elke drie jaren door de algemeene synode hadden kunnen worden aangedrongen. Ook is een formulier van onderteekening voor de professoren in de theologie en de regenten en onderregenten der theologische collegiën opgesteld (Sess. 175), welks onderschrijving bij de professoren der andere provinciën weinig moeite baarde (Archief voor kerk. gesch. VII, bl. 158 verv.), maar bij die van Leiden, vooral om de geëischte submissie aan de provinciale synode; tegenstand vond (Archief als boven, IX, bl. 481 verv.).

Er zyn drie *formulieren van onderteekening* opgesteld. Behalve het even genoemde voor de professoren in de theologie en de regenten der theologische collegiën, was er een voor de rectoren en schoolmeesters (Sess. 164), hetwelk, volgens later besluit, tevens, met noodige wijziging, voor krankbezoekers zou gebruikt worden (Sess. 175). Dan was er een voor de dienaren des woords, en dit is het eerst opgesteld (Sess. 164). Of ook en op wat wijze de ouderlingen onderteekenen zouden, werd ter discretie van iedere classe en synode gelaten (Sess. 175). Vroeger moesten de ouderlingen ook de confessie onderteekenen (Syn. v. Middelburg 1581, art. 37). De Haagsche synode van 1586 heeft dit echter niet meer van hen gevorderd (art. 47, en onze aantek. bl. 260), en het verdient opmerking en nadenken, dat ook de Dordrechtsche, hoe magtig en hoog geëerd, den ouderlingen dezelfde onderteekening niet durft voorschrijven, als aan de overige dienaars der kerk. Misschien heeft zij bij het schrijven harer onderteekening-formulieren dezulken bijzonder op het oog gehad, die regtstreeks onderwijs gaven en bezoldiging trokken. Zij heeft de *doctores theologiae* niet genoemd, zoodat de godgeleerde faculteiten uit eigen beweging een formulier van onderschrijving voor dezen vervaardigd hebben (Archief boven genoemd, IX, bl. 493 en 494). De Zuidhollandsche synode van Gorinchem (1622) heeft ook een formulier van onderteekening voor de *proponenten* ingesteld, op den voet van hetgeen de predikanten onderschreven (Brandt, LVIII, bl. 798).

Het doel van het onderteekening-formulier voor predikanten wordt vrij onzacht aangewezen, als niet alleen strekkende, om overeenstemming met de regtzinnige leer te doen betuigen, maar ook, om „de uytvlugten van sommige, waar mede sy de Kerken plegen te bedriegen” voor te komen (Sess. 162). Het is van den volgenden inhoud:

Wij ondergeschreven Bedienaren des Goddelyken Woords, ressorterende onder de classe van N. N. verklaren opregtelyk en in goeder conscientie voor den Heere, met dese onse onderteekening, dat wy van herten gevoelen en gelooven, dat alle de Artikulen en stukken der Leere, in de Belijdenis en Catechismus der Gereformeerde Nederlandsche Kerken begrepen, mitsgaders de Verklaringe over eenige Poincten der voorseyde Leere in de Nationale Synodus, Anno 1619 tot Dordregt gedaan, in alles met Gods woord over een komen: Beloven derhalven dat Wy de voorseyde Leere neerstelyk sullen leeren en getrouwelyk voorstaan, sonder yet tegen deselve Leere, 't zy opentlyk of heymelyk, directelyk of indirectelyk te leeren, of te schryven. Gelyk ook, dat wy niet alleen alle dwalingen tegen dese Leere strijdende, en met namen ook die in de voorseyde Synodus zyn veroordeelt, verwerpen, maar dat wy ook genegen zyn, deselve te wederleggen, tegen te spreken, en allen arbeyt aan te wenden, om deselve nyt de Kerke te weren. En indien het soude mogen gebeuren, dat wy na desen eenig bedenken of ander gevoelen tegen dese Leere kregen, beloven wy dat wy 't selve nog openlyk, nog heymelyk, sullen voorstellen, leeren of verdedigen met prediken of schryven: dat wy 't selve alvorens den Kerkenraad, Classis en Synodus sullen openbaren, om daar geëxamineert te worden: bereyd zijnde t'aller tyd ons het oordeel des Kerkenraads Classis of Synodi gewilliglyk te onderwerpen: op poene dat wy hier tegen doende, metter daad (*ipso facto*) van onse diensten gesuspendeert sullen zyn. En indien de Kerkenraad, Classis of Synodus t' eeniger tyd om gewigtige redenen van nadenken, om te behouden de eenigheyd en suiverheyd der Leere, goed vond van ons te eyschen nader verklaringe van ons gevoelen over eenigen Artykel deser belydenis, des Catechismi, of verklaringe des Synodi Nationalis; soo beloven wy ook mits desen, dat wy t'aller tyd daar toe sullen willig en bereyd syn, op poene als boven. Behoudens nochtans het regt van appel, ingevalle wy misschien door sententie des Kerkenraads, des Classis of Synodi meenden beswaart te zyn; gedurende welken tyd van appel, wy ons met de uytpraak en 't oordeel des Provincialen Synodi sullen te vreden houden."

De invoering van zoodanig onderteeknings-formulier was niet nieuw in de kerk. Ruim tien jaren vroeger (1608) had de classc van Alkmaar in haar boek, de confessie en den catechismus bevattende, een acte geplaatst, die de broeders op nieuw moesten onderteekenen, en waarbij zij verklaarden de leer dier schriften te erkennen als in alles met Gods woord overeenkomende; en beloofden haar te zullen onderhouden, met verwerping van al wat er mede strijdt (Uytenbogaert, Kerck, hist. III, fol. 186). Twee jaren later (1610) heeft de synode van Veere insgelijks een formulier van onderteekening ingesteld, „om te beter eenigheit in de zuivere Leere, ende goede orde in de Kerken te onderhouden" (W. te Water, Tweede eeuw-getyde van de geloofsbelijdenisse, bl. 118—120). Al wederom twee jaren daarna (1612) heeft de synode van Harderwijk

dergelijke acte opgesteld (Uytenbogaert, aangeh. pl. IV, fol. 54 en 55), zoodat de Dordrechtsche synode hierin gehandeld heeft, als in Holland, Zeeland en Gelderland reeds was voorgedaan. Als men den inhoud en de letter van het Dordrechtsche formulier met dat van Veere en van Harderwijk vergelijkt, schijnt het naar het Harderwijk-sche (Godgel. Bijdragen van 1834, d. VIII, st. V, bl. 733 verv.) en nog meer naar dat van Veere gevolgd. Met dit laatstgenoemde stemt het, behoudens kleine wijzigingen, bijna woordelijk overeen (Dr. Borsius, Trapsgewijs toegenomen gezag der geloofsbelijdenis enz. in het Archief boven aangeh. IX, bl. 306—308, 344 en 358—361). Al is het dan als bijzonder gestreng uitgekreten, ja, als een „ondragelyke muylband”, als „onchristelyke tyranny smekende nae Inquisitie,” het bevatte niet meer, dan reeds vroeger door andere classen en synoden, tot behoud van de zuivere leer en den vrede der kerken, den predikanten was opgelegd. De synode van Veere schijnt met het opstellen van haar formulier ook bedoeld te hebben, de krachtige handhaving van het regt der kerk op de beslissing in godsdienstige zaken, welk regt vele overheden, vooral de Hollandsche, bij de remonstrantsche twisten, zich toegeëigend hadden (Verhand. v. Dr. Borsius boven aangehaald, bl. 320 verv.). In de Dordrechtsche synode zaten mannen, als professor Gomarus, die zich genoeg geërgerd hadden over de aanmatiging der overheden tot beoordeeling van leerstellige vraagstukken, en hij, met menig medelid, zal zich ook daarom in de aanneming van het onderteeknings-formulier hebben verheugd, wyl het de beoordeeling en beslissing van godgeleerde onderwerpen weder bij de kerk en hare vertegenwoordiging bragt. Ter eere van de politieke commissarissen mag worden aangemerkt, dat zij der synode de vrije toepassing van dit regt niet hebben betwist. Door de ondervinding geleerd, schijnen zij hierin wijzer te zijn geworden.

Tegen het einde der synodale zittingen is eene commissie, met den president Bogerman aan het hoofd, naar de staten generaal gezonden, om hen te bedanken voor de goedertierene bescherming, en tevens te verzoeken, om, hetgeen deze synode besloten had, met approbatie te bekrachtigen en door hun autoriteit ter executie te doen stellen. Daaronder behoorde ook deze bede: „dat U H. M. gelieven de Kerken-ordeninge, soo als deselve in dese Synodus geëxamineert en in sommige Artikulen tot meerder vrede en stichtinge vermeerdert is, te approberen, en te belaten, datse overal in de Kerken deser landen, voor soo veel sulks geschieden kan, eenpariglijk worde onderhouden” (Sess. 177).

Aan dat verzoek is niet voldaan. Hoe ook bij die algemeene staten werd aangehouden, dat de kerkordening generalijk bij de provinciën mogt worden aangenomen, en zij er ook pogingen toe hebben aangewend, het baatte niet, „mits de swaerigheden bij Zeelandt en Vrieslandt daer inne gemaect.” Zoo zeggen de staten van Holland, vergevende er bij aan te teekenen, hoe zij ook de algemeene approbatie hebben belet (Resol. v. 11 Julij, 1620, bij Brandt, Hist. d. reform. IV, bl. 324). Het beweren, dat de Hollandsche staten de kerkordening zouden hebben aangenomen (Carleton, Lettres, memoires et negociations, III, p. 103, en Kerk. Placaatb. Voorbericht voor het III^{de} deel) is door Ypeij en Dermont wederlegd (Gesch. d. Ned. herv. kerk, II, aantek. 283).

In *Holland* konden de staten, hoe dikwijls zij ook de besoiignes der kerkordening ter hand namen, tot hare approbatie niet besluiten. Te dien opzigte zegt de procureur der vaderlandsche kerk in zijne Korte historie van de Synode nationaal, „de redenen te gaan taxeren, waarom de kerkorder niet is aangenomen, voegt niet aan Ingezeetenen” (bl. 299). Daar eenige dier redenen echter uit der staten resolutiën duidlijk blijken, zien wij er geen zwaarigheid in, ze aan te wijzen. De reden was hoofdzakelijk deze, dat de staten veel meer magt in het kerkelijke verlangden, dan de kerkordening hun toestond. Zij verlangden vooral te weten, wat eigenlijk bedoeld werd met *de goede correspondentie*, door den kerkeraad te houden met de plaatselijke overheid bij de verkiezing van een predikant. Maar toen zij van den president der synode vernamen, *dat de beroeping met voorweten, kennisse en goedvinden van den magistraat geschieden moest*, lieten zij hunne verdere scrupule dienaangaande varen (Resol. v. 21 Junij 1619, bij Brandt, III, bl. 750 verv.). Er was echter meer, dat hun tegenstond, en, na menig artikel in hun smaak veranderd te hebben, gaven zij de alzo gecorrigeerde kerkordening aan de Zuid- en Noord-Hollandsche synode over. Zelfs de titel was veranderd, en de kerkordening heette nu „by de E. M. H. staten gemaect (Bor. III, Bijvoegsel, bl. 28, en Brandt LI, bl. 326—331). De synode kon zich onmogelijk vereenigen met zulke omgewerkte kerkordening, „het vrye recht der Kerken niet weynig naedeelig”, en in de remonstrantie harer commissie werd al aanstonds van het veranderde bovenschrift gezegd, dat het met de waarheid streed, daar de synode de kerkordening gemaect had, volgens het regt der kerken, in Gods woord gegrond, en dat door die willekeurige verandering weder de oude disputen werden verwekt over de vraag, bij wie het regt berustte, om kerkelijke ordonnantiën te stellen; dat, als de magistraat eenigen committeert om met den kerkeraad te beroepen, gelijk de staten verlangen, geen dienaar in consciencie gelooven zal naar Gods woord beroepen te zijn en ook de gemeente hem voor geen wettigen kerkedienaar erkennen kan; dat het kiezen van onderlingen met kennisse en goedvinden van den magistraat, niet practicabel is op het platte land, waar de magistraten „dikwils sijn papisten ofte luiden sonder eenige religie”, en ook, omdat vele eerlijke lieden zich niet beroepelijk zullen willen stellen, indien zij, van de kerk bekwam geoordeeld, nog op het stadhuis, „ofte Bierbank (daer de Magistraat op de Dorpen veeltijts hare saeken plegen te verrichten)” gevaar loopen van verworpen te worden (Bor. III, Bijvoegsel, bl. 19—23, en Brandt, LVIII, bl. 779—793). Het was wederom dezelfde strijd van de Hollandsche staten als voorheen, om de oppermagt in de kerk, en van de predikanten, die zich het oude regt hunner kerk niet wilden laten ontnemen. Ook nu, zoo min als toen, was eenig middel van acomodatie te vinden, en de staten, niet kunnende goedvinden, dat bij provisie eenige kerkordening beraamd of gevolgd zou worden, besloten „alle de saken te laten bij het gebruik, dat in elke classe dien angaande tot nog toe is gevolgd, met onderhoud van al zulke rechten van Patroonschap of andere, als iemand wettelyk zyn competerende” (Resol. v. 19 Julij 1624. Groot Plakaatb. d. III, bl. 470, en Kerkelyk Plakaatb. d. II, bl. 305 en 306).

In *Friesland* werd de Dordrechtsche kerkordening niet beter ontvangen. Zij kwam hier in conflict met de bijzondere wijs van predikantsberoeping, die zich ook onder de vroegere kerkordeningen staande gehouden had (Ypeij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, I, bl. 411 verv.). Men beweerde, dat in deze kerkordening over het algemeen de autoriteit der overheid te sober en te klein was gesteld, en dat in het bijzonder de voorgescrevene wijs van beroeping streed met de oude vrijheid van keus, die

bij de edelen, eigegeërfden en gebruikers van schotschietende huizen of ploeggangen berustte; wier vrij- en guregtigheid moesten gehandhaafd blijven, te meer, wijl zij de kerken, en wat tot de kerken behoort, gegeven hadden (Zie memorie of eenige consideratie over de kerkorder gemaakt (soo men voorgeeft) in de nat. syn. van Dordrecht, bij Brandt, d. IV, bl. 772). De staten van Friesland approbeerden wel, den 3den Julij 1619, wat de Dordrechtsche synode aangaande de leer had vastgesteld, maar zij *verstonden niet*, dat de Kerkenordering, zoo als zij hun voorgedragen werd, in de Kerken hunner Provincie, met dienst en vrucht van de Gemeenten, ingevoerd, toegelaten en geoeffend zou worden (Groot Placaat- en Charterboek van Friesland, d. V, bl. 253, bij Heringa, Berigt aangaande zeven stellingen, bl. 61). Ook de provinciale synode van Leeuwarden, den 15den September deszelfden jaars gehouden, heeft na rijp overleg besloten, „dat sy blijven bij 't geene in deese moge overeenkomen met die van oudts aengenoomene Kerkenordeninge, die nu al vooren met genoeghsaame stichtinge is onderhouden, geaprobeert en aengenoomen (Brandt, XLVII, bl. 22). Er was echter verdeeldheid onder de politieken zoowel als kerkelijken in Friesland over de kerkordering. Toen in het volgend jaar (1620) twee gedeputeerden der generale staten tot de approbatie der kerkordering vermaanden, antwoordden de staten van Friesland, bij resolutie van 26 Mei, „dat se bleven by 't besluit den derden van Hooymaendt des voorleden aers op 't stuk van de Kerkenordeninge genomen.” Maar de steden, die het vierde lid der staten van Friesland nitmaakten, verstonden, dat de kerkordering in vroegeren landdag door hen was aangenomen. Door overstemming van de drie andere leden bleef evenwel de kerkordering buiten gebruik, tot groot verdriet van vele kerkelijken, die het met Bogerman hielden. Die kerkelijken zochten op de synode van Bolsward, tegen het besluit der staten in, de kerkordering door te drijven, maar de staten besloten, dat de dienaren, die dit wederom beproefden, als perturbateurs van de gemeene ruste zouden gestraft worden (Resol. van 10 Julij 1622, bij Brandt, LVII, bl. 766).

In *Zeeland* werd de kerkordering ook niet aangenomen. De staten gaven daar in bedenking, „of het even nodig is, dat gelijk de Provincien eenstemmig zijn in de Leere, alzoo mede wert vereischt, dat dezelve waeren gelykformig in de regeeringe der Kerken; dat de Provincie van Zeeland bij de kerkenordering d'anno 1591 in ruste tot nog toe is behouden, waer meede die by den Synode Nationael van Dordrecht meest in alle poincten is accordeerende; bestaande de zonderlinge discrepantie alleen in de exercitie van 't recht der Overheeden in de beroeping der dienaeren des Woorts, ouderlingen en diakonen, welke kerkenordeninge van Dordrecht was in deezer maniere ingestelt, zonder volkomen kennis van de Kerken van Zeeland, die dezelve in de aenstaende Synode Provinciael examineerende, daer inne wel mogten poincten niet goetvinden; waer bij dan nog meede komt, dat men niet en is verzekert, of de andere Provincien even bereit zijn omme de voorsz. kerkenordeninge aen te neemen; en derhalve oft niet beter waere den tyt nog wat af te wagten”? Zoo is het gebleven, en hebben de Zeenwsche staten intusschen hunne kerkordering van 1591 steeds gehandhaafd (Kort verhaal der reform. v. Zeeland door J. W. te Water, bl. 474 verv.).

In de provincie van *Utrecht* wilden de staten nog nadere verklaring hebben, even als in *Holland*, op sommige artikelen, en vooral op het vierde van de predikantsberoeping. Men wenschte te weten, hoe ver men verstaat te zullen strekken de correspondentie met de Christelijke overheid in het verkiezen der dienaren des woords. Op deze en andere vragen heeft de president Bogerman met zijne medegecommitteerden, in de 168ste zitting

der nationale synode daartoe benoemd, zulke antwoorden gegeven, dat de heeren gedeputeerden der staten ze met groot genoegen hebben aangehoord, en, na rapport aan hunne principalen, is de Dordrechtsche kerkordening goed gevonden en gearresteerd bij de staten des lands van Utrecht op den 6den Augustus des jaars 1619 (Groot Placaetboek des Lands van Utrecht, d. I, bl. 380 verv.).

In *Gelderland* en het graafschap Zutphen is de Kerkordening met kleine veranderingen gearresteerd, „alles by provisie ter tijt ende totdat anders over deselve Kerkenordeninge by de samentlieke Unieerden Provincien off by ons naerder en specieelder geordonneert zyn sal, oock mede ongekrenket deser Landschaps Resolutie voor desen op 't stuck ende beleydt der Kerken genomen" (Aldus gedaan tot Arnhem, den 21sten Julij 1620). De veranderingen betreffen het artikel van beroeping niet, noch iets diergelijks, maar artt. 11 en 13 over de zorg voor het onderhoud van predikanten, en art. 41 over het vergaderen der classen *met consent der overheid en niet meer dan tweemaal 's jaars* (Brandt LI, bl. 288, Kerkelyk handboekje, bl. 282—285 en Groot Gelders Placaetb. II, bl. 188 en 189).

In *Overijssel* is de Kerkordening ook aangenomen, zoo als Voetius getuigt (Polit. eccles. P. I, p. 209. Zie ook Brucherus, Gesch. v. d. opk. d. Kerkhert. in Groningen, bl. 417). Wij hebben evenwel geen besluit van approbatie, door de ridderschap en steden dier provincie genomen, kunnen vinden. Door onzen vriend P. O. Molhuijsen, archivaris van Kampen, zijn ons echter nittreksels uit de handelingen der Overijsselsche synode van 1619 medegedeeld, waarin bij de ridders en steden aangedrongen wordt op de handhaving van enkele artikelen der Dordrechtsche Kerkordening, wat niet zou geschied zijn, indien die Kerkordening afgewezen ware geweest.

Van de staten van *Groningen* en Ommelanden hebben wij ook geen besluit, betreffende de Dordrechtsche Kerkordening, kunnen opsporen. Ook de dienstvaardige archivaris Mr. H. O. Feith heeft er te vergeefs naar gezocht. Waarschijnlijk wenschte men daar, even als in Zeeland, bij de aangenomene Kerkordening (1595) te blijven.

In *Drenthe* trachtte men eene eigene Kerkordening te verkrijgen, en die poging is in 1638 gelukt.

Zoo zagen dan de ijverige vaders van Dordrecht hunne hoop verijdeld op eene algemeene Kerkordening voor de geheele republiek.

De kerkordening, door de nationale synode van Dordrecht gearresteerd, vindt men in de Memorien van G. Baudart d. I, b. XI, bl. 34—41, — Groot Placaetboek van Cau en Scheltus d. III, fol. 464, — Groot Placaetb. des Lands van Utrecht, d. I, bl. 375—380, — Kerkelyk Placaetb. d. I, bl. 152—169, Kerkelyk handboekje, bl. 207—232, — Compendium der Kerkelyke wetten van Vriesland, bl. 422—436.

KERKEN-ORDENINGE

GESTELT IN DE

NATIONAALE SYNODE

Der Gereformeerde Kerken, te zamen beroepen en gehouden door ordre van de II. Mog. Heeren Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, binnen DORDRECHT in de Jaaren 1618 en 1619.

1. Om goede ordre in der Gemente Christi te onderhouden, zijn daar in nodig de Diensten, te Zamenkomsten, opzicht der Leere, Sacramenten en Ceremonien, en Christelijke straffe. Waar van hier na ordentelijk zal gehandelt worden.

Van de Diensten.

2. De Diensten zijn vierderlei; der Dienaaren des Woords, der Doctoren, der Ouderlingen en der Diakenen.

3. Het zal niemant, alhoewel hij een Doctor, Onderling of Diaken is, geoorloft zijn den dienst des Woords en der Sacramenten te betreden, zonder wettelijk daar toe beroepen te zijn, en wanneer iemand daar tegen doet, en meermaal vermaant zijnde, niet af en staat, zo zal de Classis oordeelen, of men hem voor eenen Scheurmaker verklaren, of op eenige andere wijze straffen zal.

4. De Wettelijke beroepinge der geener, die te vooren in den Dienst niet geweest en zijn, zo wel in de Steden als ten platten Lande, bestaat. Ten eersten in de *Verkiezinge*, dewelke na voorgaande vasten en bidden geschieden zal door den Kerkenraad en Diakenen, en dat niet zonder goede correspondentie met de Christelijke Overheit ter plaatze respectivelijk, en voorweten ofte advijs van de Classe, daar 't zelve tot nog toe gebruikelijk is geweest. Ten anderen, in de *Examinatie* of onderzoekinge beide der Leere en des Levens, dewelke staan zal bij de Classe, ten Overstaan van de Gedeputeerde des Synodi, of eenige der zelve. Ten derden, in de *Approbatie*, en goedkenninge van de Overheit, en daar na ook van de Lidmaten der Gereformeerde Gemeente van de plaatze, wanneer den naame des Dienaars den tijd van veertien dagen in der Kerken verkondigt zijnde, geen hindernisse daar tegen en komt. Ten laatsten, in de openlijke *Bevestiginge* voor de Gemeente, dewelke met behoorlijke stipulatie en afvragingen, vermaninge, gebed en oplegginge der handen van den Dienaar die de beves-

tiginge doet (of eenigen anderen, zo daar meer Dienaaren zijn) toegaan zal, na het *Formulier* daar van zijnde. Welverstaande, dat de oplegginge der handen zal mogen gedaan worden in de Classicale vergaderinge aan den nieuwen gepromoveerden Dienaar, die gezonden word in de Kerken onder 't Kruice.

5. Nopens de Dienaars, die nu alrede in den Dienst des Woords zijn, tot een ander Gemeente beroepen wordende, zal desgelijks zodanige beroeping met correspondentie als vooren, geschieden, zo wel in de Steden, als ten platten Lande, bij den Kerkenraad en de Diakenen met advijs of approbatie van den Classe, alwaar de voorsz. beroepene vertoonen zullen goede Kerkelijke *Attestatie* van Leere en Leven, en also bij den Magistraat van de plaatze respectivelijk geapprobeert, en der Gemeente den tijd van veertien dagen voorgesteld zijnde, als boven, zullen met voorgaande stipulatiën en gebeden bevestigd worden. Onverkort in 't geene vooren gezeyt is, iemant zijn deugdelijk recht van presentatie, of eenig ander recht, voor zo veel het stichtelijk kan worden gebruikt, zonder nadeel van Gods Kerke, en goede Kerken-ordre, waar op de Hooge Overheden en Synoden der respectieve Provincien, wel gelieven te letten, en ten besten van de Kerken nodig ordre te stellen.

6. Zal ook geen Dienaar dienst moogen aanneemen in eenige particuliere Heerlijkheden, Gasthuizen, of anderzins, ten zij dat hij voorheenen geadmitteert, en toegelaten zij, volgende de voorgaande *Artikelen*, en zal ook niet min als andere de Kerken-ordeninge onderworpen zijn.

7. Niemand en zal tot den Dienst des Woords beroepen worden, zonder hem in een zeker plaatze te stellen, ten ware dat hij gezonden worde om hier of daar te prediken in de Gemeente onder 't kruice, of anderzins om Kerken te vergaderen.

8. Men zal geen Schoolmeesters, Handwerkslieden of andere die niet gestudeert en hebben, tot het Predik-ampt toelaten, ten zij dat men verzekert is van haare singuliere gaven, Godzaligheid, ootmoedigheid, zedigheid, goed verstand en discretie, mitsgaders gaven van welsprekenheit. Zo wanneer dan zodanige perzonen zich tot den dienst presenteeren, zal de Classis dezelve (indien 't de Synodus goedvind) eerst examineeren, en na dat zij dezelve in 't examen bevind, haar een tijd lang laten in 't privé proponeeren, en dan voorts met hem handelen, als zij oordeelen zal, stichtelijk te wezen.

9. Nieuwelingen, Mis-priesters, Monniken, en die anderzins eenige secte verlaten, zullen niet toegelaten worden tot een Kerkdienst, dan met groote zorgvuldigheid en voorzichtigheit, na dat zij ook eenen zekeren tijd eerst wel beproeft zijn.

10. Een Dienaar eens wettelijk beroepen zijnde mach de Gemeente, daar hij zonder conditie aangenoomen is, niet verlaten, om elders een beroeping aan te nemen, zonder bewilliginge des Kerkenraads met de Diakenen, en die geene die te vooren in dienst van Ouderlingschap en Diakenschap geweest zijn, mitsgaders die van de Magistraat, en met voorwcten van de Classe, gelijk ook geen ander Kerke hem zal moogen ontfangen, eer hij wettelijke getuigenisse zijns afscheids van de Kerke en Classe, daar hij gedient heeft vertoont hebbe.

11. Aan de ander zijde zal den Kerkenraad, als presenteerende de Gemeente, ook gehouden zijn haare Dienaars van behoorlijk onderhoud te verzorgen, en zonder kennisse en oordeel des Classis niet te verlaaten, dewelke ook bij gebrek van onderhoud, zal oordeelen of de voorschreven Dienaars te verzetten zijn, of niet.

12. Dewijle een Dienaar des Woords eens wettelijk, als boven beroepen zijnde, zijn leven lang aan den Kerkendienst verbonden is, zo en zal hem niet geoorloft zijn, hem tot eenen anderen staat des levens te begeeven: ten zij om groote en gewichtige oorzaken, daar van de Classis kennisse nemen en oordeelen zal.

13. Zo het geschied dat eenige Dienaars door onderdom, ziekte, of anderzins onbekwaam worden tot oeffeninge haares Dienstes, zo zullen zij nogtans des niet te min de eere en den naame eens Dienaars behouden, en van de Kerke die zij gedient hebben, eerlijk in haaren nooddrift (gelijk ook de Weduwen en Weezen der Dienaaren in 't gemeen) verzorgt worden.

14. Zo eenige Dienaars om de voorschreven of eenige andere oorzaken, haaren dienst voor eenen tijd onderlaten moesten, 't welk zonder advijs des Kerkenraads niet geschieden en zal, zo zullen zij nogtans tot allen tijden de beroeping der Gemeenten onderworpen zijn en blijven.

15. Het zal niemant geoorloft zijn, den Dienst zijner Kerken onderlatende, of in geenen zekeren dienst zijnde, hier en daar te gaan Prediken buiten consent en autoriteit der Synode of Classis. Gelijk ook niemant in een ander Kerke eenige Predikatie zal moogen doen, of Sacramenten bedienen, zonder bewilliging des Kerkenraads.

16. Der Dienaaren Ampt is in de Gebeden en bedieninge des Woords aan te houden, de Sacramenten uit te reiken, op haare Medebroeders, Ouderlingen en Diakenen, mitsgaders de Gemeenten goede acht te nemen, en ten laatsten met de Ouderlingen de Kerkelijke discipline te oeffenen, en te bezorgen dat alles eerlijk en met ordre geschiede.

17. Onder de Dienaaren des Woords zal gelijkheit gehouden worden, aangaande de lasten haares Dienstes, mitsgaders ook in andere dingen, zo veel mogelijk is, volgende het oordeel des Kerkenraads, en (diens van noden zijnde) des Classis, het welke ook in de Ouderlingen en Diakenen te onderhouden is.

18. Het Ampt der *Doctoren* ofte *Professoren* in de Theologie is, de Heilige Schrifture uit te leggen, en de zuivere Leere tegen de ketterijen en doolingen voor te staan.

19. De Gemeenten zullen arbeiden dat er Studenten in de Theologie zijn, die *ex bonis publicis* onderhouden worden.

20. In de Kerken daar meer bekwame Predikanten zijn, zal men 't gebruik der propositien aanstellen, om door zulke oeffeningen eenige tot den dienst des Woords te bereiden, volgende in deezen de ordre daar van, bij deezen Synode specialijk gestelt.

21. De Kerkenraden zullen alomme toezien dat er goede Schoolmeesters zijn, die niet alleen de Kinderen leeren leezen, schrijven, spraaken en vrije konsten, maar ook dezelve in de Godzaligheid, en in den Catechismo onderwijzen.

22. De Ouderlingen zullen door het oordeel des Kerkenraads en der

Diakenen verkoren worden. Zo dat het na de gelegenheit van een ieder Kerke vrij zal zijn, zo veel Ouderlingen als er van node zijn de Gemeente voor te stellen, om van die zelve (ten waare dat er eenig beletzel voor viel) geaprobeert en goed gekent zijnde, met openbare gebeden en stipulationen bevestigd te worden, of een dobbel getal, om het halve deel bij der Gemeenten verkooren te worden, en op dezelve wijze in den Dienst te bevestigen, volgende het Formulier daar van zijnde.

23. Der Ouderlingen Ampt is, behalven 't geene dat boven, Artikel sestien, gezegt is, hen met den Dienaar des Woords gemeen te zijn, opzigt te hebben, dat de Dienaaren, mitsgaders haare andere medehulpers en Diakenen haar Ampt getrouwelijk bedienen, en de bezoeking te doen, naar dat de gelegenheit des tijds en der plaatzen, tot stichtinge der Gemeente, zo voor als na het Nachemaal kan lijden, om bijzonder de Lidmaten der Gemeenten te vertroosten en te onderwijzen, en ook andere tot de Christelijke Religie te vermanen.

24. Dezelve wijze die van de Ouderlingen gezegt is, zal men ook onderhouden in de verkiezinge, approbatie en bevestiginge der Diakenen.

25. Der Diakenen eigen Ampt is, de Aalmoessen en andere Arme Goederen neerstelijk te verzamelen, en dezelve getrouwelijk en vlijtiglijk naar den eisch der behoeftigen, beide der Ingezetenen en Vreemden met gemeen advijs uit te deelen, de Benauwden te bezoeken en te vertroosten, en wel toe te zien, dat de Aalmoessen niet misbruikt en worden, waar van zij rekening zullen doen in den Kerkenraad, en ook (zo iemand daar bij wil zijn) voor de Gemeenten, tot zulken tijd als de Kerkenraad het goed vinden zal.

26. De Diakenen zullen ter plaatse daar Huiszittemeesters of andere Aalmoesseniers zijn, op dezelve begeeren goede correspondentie met hen te willen houden, ten einde de Aalmoessen te beter uitgedeelt mogen worden onder de geene die meest gebrek hebben.

27. De Ouderlingen en Diakenen zullen twee jaar dienen, en alle jaar zal het halve deel verandert, en andere in de plaatse gesteld worden, ten waare dat de gelegenheit en 't profijt van eenige Kerken anders vereischte.

28. Gelijk het Ampt der Christelijke Overheden is, den Heiligen Kerkendienst in alle manieren te bevorderen, denzelven met haar exempel den Onderdanen te recommandeeren, en de Predikanten, Ouderlingen en Diakenen in alle voorvallende nood de hand te bieden, en bij haar goede ordeninge te beschermen: Alzo zijn alle Predikanten, Ouderlingen en Diakenen schuldigh de gantsche Gemeente vlijtelijk, en oprechtelijk in te scherpen, de gehoorzaamheid, liefde en eerbiedigheit die zij den Magistraaten schuldigh zijn; en zullen alle Kerkelijke Perzonen met haar goed exempel in dezen de Gemeente voor gaan, en door behoorlijk respect en correspondentie, de gunst der Overheden tot de Kerken zoeken te verwekken en te behouden; ten einde een ieder het zijne in des Heeren vreeze, van wederzijds doende, alle achterdenken en wantrouwen mogen werden voorgekomen, en goede eendracht tot der Kerken welstand onderhouden.

Van de Kerkelijke te Zamenkomsten.

29. Vierderlei Kerkelijke te zamenkomsten zullen onderhouden worden,

de Kerkenraad, de Classicale vergaderingen, de particuliere Synodus, en de Generaale of Nationaale.

30. In deze te zamenkomsten zullen geen andere, dan Kerkelijke zaken, en dezelve op Kerkelijke wijze verhandelt worden. In meerdere vergaderinge zal men niet handelen, dan 't geene dat in mindere niet heeft afgehandelt konnen worden, of dat tot den Kerken der meerder vergaderinge in 't gemeen behoort.

31. Zo iemand hem beklaagt door de uitspraake der minder vergaderinge verongelijkt te zijn, dezelve zal hem tot een meerder Kerkelijke vergaderinge beroepen mogen; en 't gene door de meeste stemmen goed gevonden is, zal voor vast en bondig gehouden worden. Ten zij dat het bewezen worde te strijden tegen het Woord Gods, of tegen de Artijkelen in dezen Generalen Synode beslooten, zo lange als dezelve door geen ander Generale Synode verandert zijn.

32. De handelingen aller te zamenkomsten zullen met aanroeping van de Naame Gods aangevangen, en met een Dankzegginge besloten worden.

33. Die tot de te zamenkomste afgezonden worden, zullen haare Credentie-brieven en instructien, ondertekent zijnde van den geenen die haar zenden, mede brengen, en deze zullen alleen keur-stemmen hebben.

34. In allen te zamenkomsten zal bij den *Præses* een *Scriba* gevocgt worden, om neerstelijk op te schrijven, 't geene waardig is opgetekent te zijn.

35. Het Ampt van den *Præses* is, voor te stellen en te verklaren 't gene te verhandelen is, toe te zien dat een iegelijk zijn ordre houde in 't spreken; den knibbelachtigen en die te heftig zijn in 't spreken, te bevelen dat zij zwijgen: En over dezelve geen gehoor gevende, de behoorlijke Censure te laten gaan. Voorts zal zijn Ampt uitgaan, wanneer de te zamenkomste scheidet.

36. 't Zelfde zeggen heeft de Classis, over den Kerkenraad, 't welk de particuliere Synode heeft over de Classe, en de Generale Synode over de particuliere.

37. In allen Kerken zal een Kerkenraad zijn, bestaande uit Dienaaren des Woords en Ouderlingen, dewelke ten minsten alle weken eens te zamen komen zullen, alwaar den Dienaar des Woords (ofte Dienaaren, zo daar meer zijn) bij gebeurte presideeren en die actie regceeren zal. En zal ook de Magistraat van de plaatze respectivelijk, indien 't haar gelieft, een of twee van den haaren, wezende Lidmaaten der Gemeente, bij den Kerkenraad mogen hebben, om te aanhooren, en mede van de voorvallende zaken te delibereeren.

38. Welverstaande, dat in de plaatzen daar den Kerkenraad van nieuws is op te rechten, 't zelfde niet en geschiede, dan met advijs van de Classe. En daar 't getal van den Ouderlingen zeer klein is, zullen de Diakenen mede tot den Kerkenraad mogen genomen worden.

39. In de plaatzen daar noch geen Kerkenraad en is, zal middeler tijd bij de Classe gedaan worden, 't gene anders den Kerkenraad naar uitwijzen dezer Kerken-ordeninge opgelegd is te doen.

40. Insgelijks zullen de Diakenen alle weken te zamen komen, om met aanroeping van de Naame Gods, van de zaken haaren Ampte betreffende, te handelen, daar toe de Dienaaren goede opzicht zullen nemen, en des noods zijnde haar daar bij laten vinden.

41. De Classicale Vergaderingen zullen bestaan uit genabuurde Kercken, dewelke elk een Dienaar en eenen Ouderling ter plaatze en tijd bij hen in 't scheiden van elke vergaderinge goed gevonden (zo nochtans, dat men 't boven de drie Maanden niet uit en stelle) daar heenen met behoorlijke Credentie afveerdigen zullen, in welke te zamenkomsten de Dienaars bij gebeurte, of anderzins die van de zelfde vergaderinge verkooren word, presideeren zullen, zo nochtans, dat dezelve tweemaal aan een niet en zal mogen verkoren worden. Voorts zal de *Præses* onder anderen eenen iegelijken afvragen, of zij in haare Kerken, haare Kerkenraads vergaderinge houden; of de Kerkelijke Discipline geoeffent wordt; of de Armen en Scholen bezorgt worden; ten laatsten, of daar iets is, daar in zij het oordeel en hulpe der Classe tot rechte instellinge haarer Kerke behoeven. Den Dienaar dien 't in de voorgaande Classe opgeleid was, zal een korte Predikatie uit Gods Woord doen, van welke de andere oordeelen, en zo daar ict in ontbreekt, aanwijzen zullen. Ten laatsten, zullen in de laatste vergaderinge voor den particulieren Synode verkooren worden, die op den zelve Synode gaan zullen.

42. In een plaatze daar meer Predikanten zijn als een, zullen die al te zamen in de Classe mogen verschijnen en keurstemmen hebben, ten waare in zaken, die haare perzonen of Kerken in 't bijzonder aangaan.

43. In 't einde van de Classicale, en andere meerder te zamenkomsten, zal men Censure houden over die geene die iet strafwaardigs in de vergaderinge gedaan, of de vermaninge der mindere te zamenkomsten versmادت hebben.

44. Zal ook de Classis eenige haarer Dienaaren, ten minsten twee van de oudste, ervarenste en geschiktste autoriseeren, om in alle Kerken, van de Steden zo wel als van het platte Land, alle jaar visitatie te doen, en toe te zien, of de Leeraars, Kerkenraden en Schoolmeesters haar ampt getrouwelijk waar nemen, bij de zuiverheid der Leere verblijven, de aangenoomen ordre in alles onderhouden, en de stichtinge der Gemeente, mitsgaders der jonge Jeugd naar behooren, zo veel haar mogelijk is, met woorden en werken bevorderen, ten einde zij die geene, die nalatig in de een of de ander bevonden worden, in tijds mogen broederlijk vermaanen, en met raad en daad alles tot vrede, opbouwinge, en 't meeste profijt der Kerken en Scholen helpen dirigeeren. En zal ieder Classis deze Visitatores mogen doen continueeren in haar bedieninge, zo lange het haar zal goed dunken, ten waare dat de *Visitatores* zelve om redenen, van dewelke de Classis oordeelen zal, verzochten ontslagen te werden.

45. De Kerke in dewelke de Classis, Item, de particuliere of Generale Synode te zamen komt, zal zorge dragen, dat zij de Acten der voorgaande vergaderinge, op naastkomende bestelle.

46. De Instructien der dingen, die in meerdere vergaderingen te handelen zijn, zullen niet eerder geschreven worden, voor dat de besluitingen der voorgaande Synoden gelezen zijn, op dat 't geene eens afgehandelt is, niet wederom voorgesteld en worden, ten waare dat men iet achtende verandert te moeten zijn.

47. Alle Jaars (ten waare dat den nood eenen korter tijd vereischte); zullen vier of vijf, of meer nagebuurde Classes te zamen komen, tot welke particuliere Synode uit ieder Classe twee Dienaars en twee Ouderlingen afgevaardigt zullen werden. In 't scheiden zo wel des particulieren als des

Generalen Synode, zal een Kerke verordent worden, die last hebben zal, om met advijs des Classis, den tijd en plaatze des naasten Synode te stellen.

48. Het zal iegelijk Synode vrijstaan, correspondentie te verzoeken en te houden met zijn genabuurde Synode of Synoden, in zulker forme, als zij meest profijtelijk achten zullen, voor de gemeene stichtinge.

49. Ieder Synodus zal ook eenige deputeeren, om alles wat de Synodus geordonneert heeft, te verrichten, zo wel bij de Hooge Overigheid, als bij de respective Classen, onder haar sorterende, mede om te zamen of in minder getal over alle *examina* der aankomende Predikanten te staan. En voorts in alle andere voorvallende zwarigheden den Classen de hand te bieden, op dat goede eenigheid, ordre en zuiverheit der leere behouden en gestabieleert worden. En zullen deeze van alle haare handelingen goede notitie houden; om de Synode rapport daar van te doen, en zoo het geëischt wordt, redenen te geven. Ook en zullen zij niet ontslagen wezen van haaren dienst, voor en alear de Synodus zelfs haar daar van ontslaat.

50. De Nationale Synode zal ordinaarlijk alle drie Jaren eens gehouden worden, ten waare dat er eenige dringende nood waare, om den tijd korter te nemen. Tot deeze zullen twee Dienaaren en twee Ouderlingen uit elke particuliere Synode, beider Duitsche en Walsche spraake afgezonden werden. Voorts zal de Kerke die last heeft om den tijd en plaatze des Generalen Synode te benoemen (zo dezelve binnen de drie Jaren beroepen waare) haare particuliere Synode vergaderen, en 't zelfde ook de naast gelegene Kerke, die van een ander tale is, laaten weten, dewelke vier perzoonen daar henen zenden zal, om met gemeenen advijse van den tijd en plaatze te besluiten. Dezelve Kerke die verkoren is om de Generale Synode te zamen te beroepen, wanneer zij met de Classe van den tijd en plaatze beraadslagen zal, zal 't zelfde de hooge Overheit in tijds te kennen geven, op dat met haar weten, en (zo het haar gelieft eenige mede te zenden tot den Classe) van der zaake in tegenwoordigheid en met advijs van haare Gedeputeerde besloten werde.

51. Alzo in de Nederlanden tweederlei spraake gesproken word, is voor goed gehouden, dat de Kerken der Duitscher en Walscher tale, op haar zelven haaren Kerkenraad, Classicale vergaderingen en particuliere Synoden houden zullen.

52. Is niet te min goed gevonden, dat in de Steden, daar de voorsz. Walsche Kerken zijn, alle maanden zommige Dienaaren en Ouderlingen van beide zijden vergaderen zullen, om goede eendracht en correspondentie met malkanderen te houden, en zo veel mogelijk is na gelegenheit des noods met rade malkanderen bij te staan.

Van de Leere, Sacramenten, en andere Cereemonien.

53. De Dienaaren des Woords Gods, item die Professoren in de Theologie ('t welk ook de andere Professoren wel betaamt) zullen de belijdenisse des Geloofs der Nederlantsche Kerken onderteekenen, en de Dienaaren die zulks refuseren, zullen *de facto* van haaren dienst bij den Kerkenraad, of Classe opgeschort worden, ter tijd toe zij haar daar inne geheelijk verklaart zullen hebben, en indien zij obstinatelijk in weigeringe bleven, zullen zij van haaren Dienst geheelijk afgesteld worden.

54. Insgelijks zullen ook de School-Meesters gehouden zijn de Artijkelen

als boven, of in de plaatze van dien, den Christelijken *Catechismus* ondertekenen.

55. Niemand van de Gereformeerde Religie zal zich onderwinden eenig Boek of schrift van hem, of van een anderen gemaakt of overgezect, handelende van de Religie, te laten drukken, of anderzins uit te geven, dan 't zelfde voorheenen doorzien en goed gekent zijnde van de Dienaaren des Woords zijns Classis, of particulieren Synode, of Professoren der Theologie van deeze Provintien, doch met voorweten zijns Classis.

Van den Doop.

56. Het Verbond Gods zal aande Kinderen der Christenen met den Doop, zo haast als men de bedieninge des zelven hebben kan, verzegelt worden, en dat in de openbare vergaderinge, wanneer Gods Woord gepredikt word. Doch ter plaatzen daar niet zo veel predikationen gedaan worden, zal men eenen zekeren dag ter weeke verordenen, om den Doop extra-ordinaarlijk te bedienen, zo nochtans, dat 't zelve zonder predikatie niet en geschiede.

57. De Dienaars zullen haar beste doen, en daar toe arbeiden, dat de Vader zijn Kind ten Doop presentee. En in de Gemeenten, daar men neffens den Vader ook Gevaders of Getuigen bij den Doop neemt (welk gebruik, in hem zelven vrij zijnde, niet lichtelijk te veranderen en is) betaamt het dat men neeme die de zuivere Leere toegedaan en vroom van wandel zijn.

58. De Dienaars zullen in 't Doopen zo der jonge kinderen als der bejaarde perzoonen, de formulieren van de instellinge en 't gebruik des Doops, welke tot dien einde onderscheidentlijk beschreeven zijn, gebruiken.

59. De bejaarde worden door den Doop de Christelijke gemeente ingelijft, en voor Lidmaten der Gemeente aangenoomen, en zijn daarom schuldig het Avondmaal des Heeren ook te gebruiken, 't welk zij bij haaren Doop zullen beloven te doen.

60. De naamen der gedoopten, mitsgaders der Ouderen en Getuigen, item den tijd des Doops, zullen opgetekent worden.

Van het Avondmaal.

61. Men zal niemant ten Avondmaal des Heeren toelaten, dan die na de gewoonheit der Kerken, tot dewelke hij hem voegt, belijdenisse der Gereformeerde Religie gedaan heeft, mitsgaders hebbende getuigenisse eens vromen wandels, zonder welke ook de geene, die uit andere Kerken komen, niet zullen toegelaten worden.

62. Een ieder Kerke zal zulke maniere van bedieninge des Avondmaals houden, als zij oordeelt tot de meeste stichtinge te dienen. Welverstaande nochtans dat de uitwendige Ceremonien in Gods Woord voorgeschreven niet verandert, en alle Superstitie vermijdet worde, en dat na de voleindinge der predikatie en der gemeene gebeden op den predikstoel, het formulier des Avontmaals, mitsgaders het Gebedt daar toe dienende, voor de Tafel zal worden gelezen.

63. Het Avontmaal des Heeren zal alle twee Maanden eens, zo veel het mogelijk is, gehouden worden; en zal stichtelijk zijn, daar het de gelegentheit der Kerken lijden kan, dat op den Paaschdag, Pinxterdag en Christdag het zelve geschiede. Doch ter plaatzen daar nog geen Kerkelijke ordre en is, zal men eerst Ouderlingen en Diakanen bij provisie stellen.

Ordre op de Predik-tijden.

64. Alzo de Avond Gebeden in veel plaatzen vruchtbaar bevonden worden, zo zal in 't gebruik der zelve elke Kerke volgen 't geene zij achten tot haare meeste stichtinge te dienen. Doch wanneer men ze begeeren zoude wech te nemen, zal het zelfde niet zonder 't oordeel der Classe, mitsgaders der Overheit, de Gereformeerde Religie toegedaan, geschieden.

65. Daar de Lijk-predikation niet en zijn, zal men ze niet instellen, en daar zij nu alreede zijn aangenomen, zal neerstigheid gedaan worden, om dezelve met de gevoeglijkste middelen af te doen.

66. In tijden van Oorloge, Pestilentie, dieren tijd, zware Vervolginge der Kerken, en andere algemeene zwarigheden, zullen de Dienaars der Kerken de Overheit bidden, dat door haare autoriteit en bevel, openbaare Vast- en Bededagen aangesteld ende geheiligt worden.

67. De Gemeenten zullen onderhouden, beneffens den Sondag, ook den Christdag, Paasschen en Pinxteren, met den navolgenden dag; en dewijl in de meeste Steden en Provintien van Nederland, daar en boven nog gehouden worden, den dag van de Besnijdinge en Hemelvaart Christi, zullen de Dienaars overal, daar dit nog in 't gebruik niet en is, bij de Overheden arbeiden, dat zij zich met de andere mogen conformeeren.

68. De Dienaars zullen alomme des Sondags ordinaarlijk in de namiddagsche predikatie, de Somma der Christelijke Leere in den Catechismus, die tegenwoordig in de Nederlandsche Kerken aangenoomen is, vervattet, kortelijk uitleggen, alzo dat dezelve jaarlijks mag gecindigt worden, volgende de afdeeling des Catechismi zelfs daar op gemaakt.

69. In de Kerken zullen alleen de 150 Psalmen Davids, de tien geboden, het Vader onze, de 12 Artikelen des Geloofs, de Lofzangen *Marie*, *Zacharie*, *Simeons* gezongen worden; 't Gezang *O God, die onzen Vader bist*, word in de vrijheit der Kerken gestelt, om 't zelve te gebruiken of naar te laten. Alle andere Gezangen zal men uit de Kerken weeren, en daar der eenige alreeds ingevoert zijn, zal men dezelve met de gevoeglijkste middelen afstellen.

70. Alzo bevonden word dat tot nog toe verscheidene gebruiken in Houwelijksche zaken alomme onderhouden zijn, en nogtans wel oorbaar is dat daar in gelijkformigheid gepleegt worde, zo zullen de Kerken blijven bij het gebruik, 't welk zij conform Gods Woord en voorgaande Kerkelijke Ordonnantien tot nog toe onderhouden hebben, tot dat bij de hooge Overigheid (die men daar toe met den eersten zal verzoeken) een Generale Ordonnantie, met advijs der Kerkendienaaren, daar op gemaakt zal zijn, tot dewelke deeze Kerkenordering haar in dit stuk refereert.

Van de Censure en Kerkelijke Vermaninge.

71. Gelijkerwijs de Christelijke straffe Geestelijk is, en niemand van den Burgerlijke gerichte en straffe der Overheit bevrijd, alzo worden ook beneffens de Burgerlijke straffe, de Kerkelijke Censure nootzakelijk vereist, om den zondaar met de Kerke en zijne naasten te verzoenen, en de ergernisse uit de Gemeente Christi wech te nemen.

72. Wanneer dan iemand tegen de zuiverheit der Leere, ofte vromigheid

des wandels zondigt; zo verre als het heimelijk is, en geen openbare ergernisse gegeven heeft, zo zal den regel onderhouden worden, welk Christus duidelijk voorschrijft, *Matth.* 18.

73. De heimelijke zonden, waar van de zondaar bij een, en in 't bijzonder, of door twee of drie getuigen vermaant zijnde, berouw heeft, zullen voor den Kerkenraad niet gebracht worden.

74. Zo iemand van een heimelijke zonde van twee of drie perzoonen in der liefde vermaant zijnde, geen gehoor en geeft, of anderzins een openbare zonde bedreeven heeft, zulks zal den Kerkenraad aangegeeven worden.

75. Van alzulke zonden, die van haar natuur en wege openbaar, of door verachtinge der Kerkelijke vermaningen in 't openbaar gekomen zijn, zal de verzoeninge (wanneer men zekere tekenen der boetvaardigheid ziet) openbaarlijk geschieden, door het oordeel des Kerkenraads; en ten platten Lande, of in mindere Steden, daar maar eenen Dienaar en is, met advijs van twee genabuurde Kerken, in zulken forme en maniere als tot stichtinge van een ieder Kerke bekwaam zal geoordeeld worden.

76. Zo wie hartnekkelijk de vermaninge des Kerkenraads verwerpt, item die een openbare of anderzins een grove zonde gedaan heeft, zal van het Avontmaal des Heeren afgehouden worden. En indien hij afgehouden zijnde, na verscheiden vermaningen geen teken der boetveerdigheid bewijst, zo zal men ten laatsten tot de uiterste remedie, namentlijk de afsnijdinge, komen, volgende de forme na den Woorde Gods daar toe gestelt. Doch zal niemant afgesneden worden, dan met voorgaande advijs der Classe.

77. Aleer men tot afsnijdinge komt, zal men de hartnekkigheid des zondaars de Gemeente openlijk te kennen geven, de zonden verklarende, mitsgaders de neerstigheid aan hem bewezen in 't bestraffen, afhouden van den Avontmale, en menigvuldige vermaningen, en zal de Gemeente vermaant worden hem aan te spreken, en voor hem te bidden. Zodanige vermaninge zullen der drie geschieden. In den eersten, zal den zondaar niet genoemd worden, op dat hij eenigzins verschoont worde. In den tweeden, zal met advijs der Classe zijnen naam uitgedrukt worden. In den derden, zal men de Gemeente te kennen geven, dat men hem (ten zij dat hij hem bekeere) van de gemeenschap der Kerken uitsluiten zal, op dat zijn afsnijdinge, zo hij hartnekkig blijft, met stilswijgende bewilliginge der Kerken geschiede. Den tijd tusschen de vermaninge zal aan 't oordeel des Kerkenraads staan.

78. Wanneer iemand, die geëxcommuniceert is, hem wederom wil verzoenen met de Gemeente, door boetvaardigheid; zo zal het zelfde voor de handeling des Avontmaals, of anderzins na gelegenheit, te vooren de Gemeente aangezegd worden, ten einde hij ten naastkomenden Avontmale (zo verre niemant iet weet voor te brengen ter contrarie) openbaarlijk met professie zijner bekeeringe weder opgenoomen worde, volgende het formulier daar van zijnde.

79. Wanneer de Dienaars des Goddelijken Woords, Ouderlingen of Diakenen een openbare grove zonde bedrijven, die der Kerke schandelijk, ofte ook bij der Overheit strafwaardig is, zullen wel de Ouderlingen en Diakenen terstont door voorgaande oordeel des Kerkenraads der zelve en der naast gelegener Gemeente van haaren dienst afgezet, maar de Dienaars op-

geschort worden. Maar of zij geheel van den dienst af te zetten zijn, zal aan 't oordeel der Classe staan.

80. Voorts onder de grove zonden, die weerdig zijn met opschorting of afstelling van den dienst gestraft te worden, zijn deeze de voornaamste; valsche Leere of Ketterije; openbare Scheurmakinge, opentlijke Blasphemie, Simonie, trouweloze verlatinge zijns dienstes, of indringinge in eens ander dienst, Meinedigheit, Echtbreuk, Hoererijs, Dieverije, Gewelt, gewoonlijke Dronkenschap, Vechterije, vuil Gewin. Kortelijk alle de zonden en grove feiten, die den Autheur voor de Wereld eerloos maaken, en in een ander gemeen Lidmaat der Kerken der afsnijdinge weerdig zoude gerekent worden.

81. De Dienaaren des Woords, Ouderlingen en Diakenen zullen onder hen de Christelijke Censure oeffenen, en malkanderen van de bedieninge haares Ampt vriendelijk vermaanen.

82. Den geenen die uit de gemeente vertrekken, zal een Attestatie of getuigenisse haares wandels met advijs des Kerkenraads mede gegeven worden, onder den Zegel der Kerken, of daar geen Zegel en is, van twee ondertekent.

83. Voorts zal den Armen, om genoegzame oorzaken vertrekkende, van den Diakenen bijstand gedaan worden, na discretie, mits aanteekenende op den ruggè van haare Attestatie de plaatzen daar zij heenen willen, en de hulpe die men haar zal gedaan hebben.

84. Geen Kerke zal over andere Kerken, geen Dienaar over andere Dienaaren, geen Ouderling of Diaken, over andere Ouderlingen of Diakenen eenige heerschappij voeren.

85. In middelmatige dingen zal men de Buiten-Landsche Kerken niet verwerpen, die ander gebruik hebben dan wij.

86. Deeze Artijkelen, de wettelijke Ordeninge der Kerken aangaande, zijn also gestelt en aangenomen met gemeen accoord, dat zij (zo het profijt der Kerken anders vereischte) verandert, vermeerdert of vermindert moogen en behooren te worden. 't En zal nogtans geen bijzondere Gemeente, Classe of Synode vrijstaan zulks te doen, maar zullen neerstigheit doen om die te onderhouden, tot dat anders van de Generale of Nationale Synode verordent worde.

Aldus gedaan en besloten in de Nationale Synode binnen Dordrecht den 28 Majj Anno 1619. in kennisse van ons ondersz. en was ondertekent,

JOHANNES BOGERMANNUS,

Synodi Præses.

JACOBUS ROLANDUS,

Assessor.

HERMANNUS FAUKELIUS,

Præsidis Assessor.

SEBASTIANUS DAMMAN,

Synodi Scriba.

FESTUS HOMMIUS,

Synodi Scriba.

KERKORDENING

VAN HET LANDSCHAP DRENTHE,

GEARRESTEERD IN 1658.

In Drenthe is de Kerkhervorming later dan in de overige Nederlandsche gewesten tot stand gekomen, en eerst in 1638 heeft dat landschap zijne eigene en vaste kerkordening bekomen.

Al vroeg heeft zich het licht der hervorming over de noordelijkste gewesten van ons vaderland, en ook over Drenthe verspreid. In een adres, tusschen de jaren 1522 en 1536 door de abdis en de ingezetenen van het convent van Assen opgemaakt, vinden wij reeds de klacht, dat „alle Geestelycheyden verdrukt ind vernedert woerden” door de „Luetteriaenscher Ketterye” (Bij J. S. Magnin, De voormalige kloosters in Drenthe, geschiedk. beschouwd, 2de druk, bl. 256). In zijn Chronijk der Lantschap Drenth schrijft Picardt van het jaar 1529, dat „zeer vele Ingesetenen, soo Geestelike als Wereltlike, de Reformatie aennamen en wilden niet meer ter Misse gaen, en betoonden met woorden en werken, datse eene walge hadden aen de Pauslicke leer en Ceremonien, die tot noch toe gedreven waren geweest.” Het was dan ook geen wonder, dat zij in het jaar 1566, waarin de hervormden overal in ons vaderland zoo moedig te voorschijn kwamen, „meer opentlijk” de Evangelische Religie begonnen te prediken „met groot genoegen en toeloop der menschen” (J. Picardt, t. a. p.).

Evenwel hadden er in dat gewest onder de wijd uiteen verspreide bevolking geene zamenscholingen van veel beteekenis plaats. Haar bedachtzame aard vervoerde haar ook tot geen openbaren opstand of beeldstormerij, noch tot wanhopigen strijd tegen de legerbenden van Alva en Verdugo, die toch al „zeer barbaris” onder haar hebben „gehuist” (Ype ij en Dermout, Gesch. d. Ned. herv. kerk, II, bl. 106 en 107, en A. G. Pareau, De oude kerk te Assen — en de herv. in Drenthe, 1849, bl. 63 verv.).

Maar toen de gelegenheid open kwam, om met hoop op goed gevolg tot de nieuwe bejdenis openlijk toe te treden; toen prins Maurits Coevorden (1592) en Groningen (1594) in zijne magt gekregen en het land van het Spaansche geweld bevrijd had; toen graaf Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland en Groningen, ook over het landschap Drenthe werd gesteld (1596) met last van de generaliteit, om er „die reformatie en de Christelicke bestelling van Kerken ende Schoelen” in te voeren; toen deze uitstekende landvoogd (J. A. C. van Hensde, *Diatriben in Guilielmi Ludov. Nassav. vitam*), die den noordelijken gewesten „onvergeldelicke” diensten bewezen had, en wiens woorden

en adviezen niet anders „als oraculen” werden geschat, dit werk der reformatie met zijn ganache hart en met krachtige hand begon, gehoorzaamden de Drentenaren gaarne. Bij „opentlyken placaet” van den 10den Mei 1598 beval hij allen pastoren, priesters, vicarissen, schoolmeesters en anderen geestelijken, „dat sie sich nu datelich des kerokendiensts onthouden ende sich deselven gans und gar nist meer aennemen noch onderwinden. Oock voorts haere saecken daernaec stellen, dat sie binnen drie weken die woeninge ende goederen van den pastorien ende kercken moegen ruymen ende daervan aftrecken, ende ouerleuren aen die kerckvoegden ende oldsten van den kerspel.” Ter eerster bekwame gelegenheid zou hij dag en plaats bepalen, waar zij, die geneigd mogten zijn om „sich tot die reine bekentenis ende leer des Euangellii toe begueen”, zouden verschijnen om verhoord te worden, en zoo zij van harte tot de belijdenis der waarheid geneigd en tot de gereformeerde kerkdienst bekwaam bevonden werden, hun eene nieuwe beroeping te geven. Reeds in Augustus van hetzelfde jaar had de stadhouder eene vergadering van wereldlijke en kerkelijke personen te Rolde bijeengebragt. Aan het hoofd der wereldlijken had hij zijn raad en secretaris, den welbekenden historie-schrijver Everhard van Reyd, met den drost Coenraad de Vos van Steenwijk en anderen geplaatst. Aan het hoofd der kerkelijken stond Feito Ruardi, predikant te Groningen, die aldaar aan de reformatie gewigtige diensten bewezen had, en nu ook tot voorzitter van deze vergadering gekozen werd. Behalve nog een predikant uit Groningen en een uit Leeuwarden, waren er drie leeraars uit Drenthe. Van de gedaagde pastoors werden slechts drie aangenomen en „geresoluiet, dat de genoemde personen zullen geduldet worden, om een text ende wtlegginge van eenen goeden auteur ende den Cathegismum den volcke voor te lesen, ende zullen sich onthouden om te predicken ende dye Sacramenten te bedienen, ende zullen vermaent worden, om vlytich te studeren ende sich examini Classis te sisteren.” Ook hebben zich eenige schoolmeesters gewillig betoend, om zich aan de kerkordening te onderwerpen, maar nopens „die ongehoersame ende obstinate papen” werd besloten, dat zij hunne huizen, pastorien, vicariën en prebenden verlaten, en bovendien „met Eede verclaeren, datse sich stille zullen holden, sonder eenighe kerckdienst te pleghen ofte yemant op te reytsen, tsy int heimlick ofte int openbaer” (Acta Classis binnen Rolde, Anno 1598 den 12 Augusti, bij J. S. Magnin. Overzicht der kerk. gesch. van Drenthe, 1855, Bijlage 12). Deze gestrenge wijze van handelen met de Roomsch-catholijke geestelijken was niet eenig in die dagen, want om denzelfden tijd werd in het naastbij gelegen Overijssel op gelijke manier aangaande hen besloten door de synode van Kampen, 1593, van Zwolle, 1595, en van Deventer, 1598 (Zie de Bijdrage tot de gesch. der herv. in Overijssel, door P. C. Molhuysen, in den Overijsselschen almanak voor oudheid en letteren van 1841, bl. 112—124). Er werd niet aan gedacht, om ten minste de edelen en eigen-geërfdcn van Drenthe vrij te laten beslissen, hoe zij, overeenkomstig artikel 13 der Unie van Utrecht, ten opzichte van de godsdienst wilden gehandeld hebben. Dat artikel toch bezat nog zijne volle kracht, en er was geenszins besloten (1583), om het te veranderen en de gereformeerde religie als staatsgodsdienst voor te schrijven (Van Wijn, Bijvoegsels op Wagenaar, X, bl. 72). Toch werden de veroverde plaatsen van Groningen, van Overijssel en van gansch Drenthe behandeld, als of er geen keus van godsdienst bestond. Graaf Willem Lodewijk van Nassau, vurig ijveraar voor de gereformeerde godsdienst, vereenigde zich volgaarne met den last der generaliteit, om in het veroverde Drenthe de hervormde religie in te voeren, en zijne doorzettende maatregelen schijnen er weinig tegenstand gevonden te hebben (Dr. Fruin, Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog. Nieuwe uitgaaf, 1861, bl. 284, en A. H. Pareau, De oude kerk te Assen — en de hervorming in Drenthe, bl. 48 verv.).

Even krachtig als de reformatie van Drenthe op de eerste vergadering te Rolde was aangevangen, werd zij voortgezet in de latere zamenkomsten, van wege den stadhouder belegd, en die hij meestal door predikanten uit Groningerland liet besturen. Er werden nieuwe leeraars geëxamineerd en benoemd, die te voren Roomsch-catholijke priesters waren geweest, en vooral uit Emden kwamen predikanten over, die door Menso Alting gezonden werden, den ijverigen helper en „Besonders Lieve en Goede Vriendt” van den landvoogd. Toen de eerste classicale vergadering den 11den September 1600 te Anlo gehouden werd, waren reeds zestien hervormde leeraars in Drenthe werkzaam, en toen men een jaar later op den 9den Junij te Rolde zamenkwam, was dat getal reeds tot zeven en twintig gestegen, waaronder echter acht, die nog geen examen ondergaan hadden en slechts voorloopig waren aangenomen. Intusschen bleek al spoedig, dat „onder de predigers geene cleyne gebreken tot groote schandael ende ergernisse der Gemeente” plaats vonden. Daarom benoemde de stadhouder eenige „Edele Erentueste” heeren en eenige „Weerdige en Welgeleerde” predikanten, om overal onderzoek in te stellen, en belegde hij daarna tegen den 1sten November 1602 eene vergadering in het klooster te Assen, waar de Drentsche predikanten hoofd voor hoofd onderzocht en tevens vaste bepalingen voor de Drentsche kerk gemaakt zouden worden. Ook in dat zelfde tweede jaar der zeventiende eeuw (30 April en 29 December) traden bijna alle edelen en eigengeërfden tot de nieuwe orde van zaken toe. Zij deden den eed van trouw aan de generaliteit en beloofden, dat zij al, wat in hun vermogen was, zouden aanwenden „tot handthoudinge van de waere gereformeerde Religie, dewelke in dese Landtschap, als in den anderen Vereenichden Provinciën sall onderhouden worden.” Door dit alles was met den aanvang van het jaar 1603 de kerkhervorming in Drenthe tot stand gebracht en overal ingevoerd (Magnin, Overzicht der kerk. gesch. v. Drenthe, bl. 204).

De edele landvoogd, die de gereformeerde godsdienst aankleefde met hart en ziel, was zóó najverig op den last tot hervorming van Drenthe, hem door de generale staten gegeven, dat hij in al het kerkelijke de hand wilde hebben. Wenschten de Drenthenaren meer vrijheid van handelen en hielden huone predikanten vergaderingen buiten zijne voorkennis en lastgeving, dan noemde hij dat „Infractie” op zijne commissie, die hij niet kon „tolaten”. De predikanten verzochten het collegie van gedeputeerden, om eene eigene kerkordening voor het landschap Drenthe „op tho richten”, en de gedeputeerden besloten, dat zij in eene synode, op den 3den Mei 1602 te Beilen te houden, „eene kerckenordninge sullen concepieeren”. Maar de stadhouder zond den gedeputeerden copie van zijn brief aan de predikanten, in welken hij hun te kennen gaf: „dat Wy ons tot die gantsche Reformatie der Landtschap Drenthe specialyck by myne Heeren die Staten Generael vinden gelast, ende beduchten, dat gylhnden sulcken werck nyet well na synen eysch sult konnen vuytrichten.” Hij achtte het ook van schadelijke consequentie, eene particuliere kerkordening voor Drenthe te vervaardigen en kon dit niet toestaan (Magnin, Overzicht der kerk. gesch. v. Drenthe, Bijlage 22). In een later schrijven uit Groningen van 25 April 1602 verbood hij, „dat besondere Synodi op der Drenthe gehouden solden werden.” Hij had reeds in zijne kerkordening der stad Groningen van 16 September 1594 (art. 3) bepaald, dat eene „gelyckformige reformatie der Kereken, in Stadt, Ommelanden van Groningen, unde Drente” zou heerschen (Zie deze kerkordening bij Brucherus, Gesch. v. d. opkomst der kerkherv. in de prov. Groningen, Bijlage 2, bl. 425 verv.). Daarom wilde hij er geene synode toelaten, waar men ligt eene kerkordening „byuten de gemeene voet van de andere Provinciën” zonde opstellen, en beval, dat die van de Drentsche classen bij provisie op de Groningsche synoden zouden verschijnen. Dat behaagde den Drenthe-

naren in geenen deele. „De samptlicke predigers der Landschap Drente” beklaagden zich bij de gecommiteerden, dat de predikanten van Groningen en Ommelanden hunne kerkordening in Drenthe zochten „in tho brengen” en het Drentsche *ministerium* „onder sich te trecken”; ja, dat diezelfde hun reeds geboden hadden „op te holden van haere classicaele vergaderingen”. Gecommiteerden hebben geantwoord, dat de predikanten „voer ditmael” hunne vergaderingen zouden opschorten, en dat, als predikanten buiten de provincie hun „eenige perturbatie wilden doen”, geenszins zou gedoogd worden, „dat de predigers van de Landschap Drenthe hem den Synodis ende Classibus van andere provincien submitteeren.” En toen door den stadhouder eene classicaele vergadering werd nitgeschreven, naar welke hij vijf vreedende predikanten. Alting nit Embden, Aeronius uit Groningen, Sprenger nit Appingadam, Houbing uit het Zand en Homerus nit Midwolde committeerde, drong het collegie van gecommiteerden bij de Drentsche predikanten er zeer op aan, dat zij nit elk quartier één huuner tot die zamenkomst zouden zenden, „om dair mede de Dominie der Predicanten van Groningen ouer deses Landschaps ministerium voer te koemen.”

De vergadering had den 1sten November 1602 in het klooster te Assen plaats onder het voorzitterschap van Menso Alting en, in weerwil van de tegenwoordigheid aller dienstdoende predikanten nit Drenthe, werden, overeenkomstig het uitgedrukt verlangen van graaf Willem Lodewijk, de Drentsche classen met de synode van Groningen voor den tijd van twee jaren gecombineerd, en eene kerkordening voor Drenthe opgesteld, die waarschijnlijk geheel in conformiteit met die van Groningen (1594) zal geweest zijn. Twee jaren daarna werd die combinatie met de Groningsche synode opgeheven bij resolutie van de ridderschap en eigen-geërfdn (15 Febr. 1605), en sedert dien tijd is het Drentsche kerkbestuur zuiverder Drentsch geworden. Evenwel bleven er altijd nog enkele Groningsche inmengselen, zoolang Willem Lodewijk leefde. Althans in het jaar 1608 werd eene plegtige kerkvisitatie in Drenthe door hem opgedragen aan een edelman en een eigen-geërfd met twee predikanten uit het landschap, maar ook met den predikant Aeronius nit Groningen. Toen deze in 1611 naar Wezel vertrok, is in het volgende jaar, nevens Hiddo Lamberti, predikant te Farmsum, Cornelis van Hil nit Groningen tot de toen te houden Drentsche kerkvergadering gezonden, en aan dezen laatstgenoemde bleef zekere superintendentie over de Drentsche kerken opgedragen tot aan den dood van den landvoogd (1620) Ypeij en Dermout, *Gesch. d. Ned. herv. kerk*, II, bl. 115, met de aant. 142).

Na den dood van dien nitstekenden bewindvoerder begonnen de Drentsche staten zich meer en meer met de kerkelijke aangelegenheden in te laten. Zij maakten vaste bepalingen voor het houden der synodale vergaderingen, en zochten ook aan het algemeen verlangen naar eene eigene kerkordening te voldoen. In het jaar 1633 werd een ontwerp van kerkordening, dat door eenige predikanten op last der synode vervaardigd was, aan de staten aangeboden. Door dezen werd het ten fine van onderzoek in handen van drost en gedeputeerden gesteld, die er het oordeel van den Groningschen hoogleeraar Alting over hebben ingewonnen, en daarna, overeenkomstig de gemaakte bedenkingen gewijzigd, verwierf het de goedkeuring der staten. Het aanhangsel des concepts, behelzende eene nadere en bredere verklaring van het ambt van onderlingen, diakenen, schoolmeesters en kerkvogden, is vervolgens ook in handen eener commissie gesteld, tot welke onder anderen Rutger, baron van den Boezelaar, als vertegenwoordiger van den Stadhouder Graaf Hendrik van Nassau behoorde. Nadat deze commissie haar werk volbragt had, is bij resolutie van 13 Februarij 1638 de *Kerken-ordre der Lantschap Drenthe* vastgesteld en ingevoerd J. S. Magnin, *Overzigt enz.*, bl. 231 en 232).

Toen de predikanten het ontwerp dezer kerkordening hadden opgesteld, hebben zij er

eene kleine voorrede voor geplaatst, waaruit men ziet, dat het concept uit de vroegere besluiten der Drentsche synoden is gecolligeerd, evenwel niet zonder „conferentie der Kerckenordeninge leestmael in *Synodo nationali te Dordrecht* gmaect, soo veel het de natuur deeser Landschaps Kercken eenichsins heeft moegen lyden" (Zie deze voorrede bij Magnin, Overzicht enz., Bijlage 29, bl. 113). In plaats van deze synodale voorrede hebben drost en gedeputeerden eene andere aan het hoofd der kerkordening gesteld, waarin zorgvuldig verzwegen wordt, dat zij door de synode ontworpen is, maar alleen te lezen staat, dat de ridderschap en eigen-geërfden hebben geresolveerd, dat deze kerkordening bij provisie in het landschap „sal vigeur ende stant grijpen," zullende zij door geestelijke en wereldlijke personen „praeciselick ende strictelick" nagekomen worden, „alles by de correctie ende poenen, daerop bereyts gestatueert ende hyr namaels te statueren." Zij wilden het zoogenaamde *jus regiminis* aan zich houden, en dat was wel te wachten in een landschap, waar het werk der hervorming van de politieke overheid was uitgegaan.

Bij het lezen van menig artikel der kerkordening ziet men, hoe diep die politieke overheid zich in het kerkelijke mengde.

Van de *predikants-beroeping*, of het *jus sacerdotii*, eigenden zij zich geen klein gedeelte toe. Zoodra door de collatoren, of die het regt van beroeping hadden, de nominatie geschied was, moest de geëligeerde den heeren drost en gedeputeerden worden voorgesteld, ten einde zij acht gaven op zijne „bequaemhey, gelegenthey, qualiteyt ende conditie". Was hij daarna in leer en leven onderzocht, goed bevonden en wettig beroepen, dan moest hij zich in het collegie van de heeren drost en gedeputeerden vertoonen, „omme bij Haer E. E. geaggreert ende geconfirmert te werden" (art. 3). Opmerkelijk is het, dat ofschoon in dit werk van beroeping de stem der gemeente wel wordt erkend (en door „gemeente" zijn waarschijnlijk de eigeneërfdan van het kerspel bedoeld), evenwel met geen enkel woord sprake van den kerkeraad is.

De *visitatoren*, op wie de zeer zware en gewigtige taak is gelegd, om ieder in hunne classe toezigt te houden en onderzoek te doen bij alle gemeenten, of de leeraars, kerkeraden, diakenen, schoolmeesters, kosteren en kerkvoogden hunne plichten getrouw vervullen, zuiver blijven in de leer, en de stichting der gemeente en der jeugd, zooveel mogelijk, met woorden en werken bevorderen, — deze visitatoren ontvingen hunne commissie, uit naam des stadhouders, van de heeren drost en gedeputeerden (art. 62). Bij de revisie der kerkordening in 1730 is er nog bijgevoegd, dat zij van hunne handelingen en van hun wedervaren in de visitatie ook rapport aan de heeren drost en gedeputeerden mochten doen (Zie de kerkordening van 1730, art. 55, bij Magnin, Overzicht enz., Bijlage 30). Over het algemeen schijnt bij die revisie van 1730 de magt der politieken in kerkelijke zaken nog verder uitgebreid.

Wat de *leer* aangaat heeft deze kerkordening zich geheel vereenigd met de leerbepalingen der nationale synode van Dordrecht (art. 66—69). De artikelen over doop en avondmaal, over de feest- en bededagen en over de censuur en kerkelijke vermaningen zijn bijna geheel van de Dordrechtse kerkordening overgenomen. Ook heeft zij zich gevoegd naar het voorschrift der Dordrechtse synode betreffende de namiddagsche prediking van den catechismus, welk voorschrift zij bijna woordelijk heeft gevolgd (art. 82) al was het ook, dat de Drentsche gemeenten tegen die prediking bijzonder waren ingenomen (Ypeij en Dermout, *Gesch. d. Ned. herv. kerk*, I, bl. 504 en 505, en A. H. Peraan, *de oude kerk te Assen* enz., bl. 205 verv.). Maar in andere artikelen schijnt met opzet merklijke verandering te zijn aangebragt. Zoo is, onder anderen, in het artikel over

kerkeraadsvergaderingen (art. 43), zorgvuldig weggelaten, de Dordrechtsche bepaling, dat één of twee leden van den magistraat er zitting in mogen nemen, om aan te hooren en mede te delibereren (art. 37).

Wie eene uitvoerige verklaring en beoordeeling van deze kerkordening wenschte te lezen, verwijzen wij naar het evengenoemde werk van wijlen A. H. Pareau, bl. 105 verv.

Deze Drenthsche kerkordening, door de ridderschap en eigen-geerfden den 13den Februarij 1638 gearresteerd, is door den provincialen archivaris van Drenthe, den heer J. S. Magnin, in druk uitgegeven achter zijn meermalen aangehaald werk, getiteld: Overzicht der kerkelijke geschiedenis van Drenthe, bij H. Geertsema te Groningen, 1855. Zij bestond slechts in afschriften, en de heer Mr. S. Gratama te Assen heeft van haar nog een manuscript, dat net en duidelijk geschreven is met de hand van de zeventiende eeuw. Wij geven hier de gedrukte kerkordening van Magnin, die naar genoemd handschrift genomen is.

KERCKEN-ORDRE
DER
LANDSCHAP DRENTHE.

Drost ende Gedeputeerden der Landschap *Drenthe*, doen te weten:

Alsoo Ridderchap ende Eygen-Erfden, representerende de Staeten van de voorsz. Landschap, op den Landtsdach, gehouden binnen *Assen* den 13^{den} Februarii laestleden, tot bevorderinge van de kerklycke ordre ende discipline, goetgevonden, geresolveert ende gearresteert hebben, dat de hyrnaevolgende Kerckenordre, bij provisie, ende tot dat anders sal weesen geordonneert, in dese Landtschap sal vigeur ende stant grypen, ende by het Synodus ende respective Classen, ende voorts by een jegelycken; soo wel geestlicke als wereldlicke personen, præciselick ende strictelick geachttervolgt ende naergecomen werden, alles by de correctien ende poenen, daerop bereyts gestatueert, ende hyrnamaels te statueren. — Ende opdat niemant hyr van eenige ignorantie hebbe te prætenderen, syn vyf authentique Exemplaren, desen gelyckformich, verveerdicht, waer van eene aen Syne Gen. den heere Stadhouder gesonden is, ende eene by het Collegie verblyft, ende van de resterende drie heeft elck Classis eene ontfangen. Sullende de respective predigers gehouden syn, elck voor haer eene af te schryven.

Aldus gedaen binnen *Assen* den — 8ⁿ — Decembris 1638.

R. VAN DEN BOETZELAER Vt.

Ter Ordonnantie van de welgemelte H.H.

Drost ende Gedeputeerden,

J. STRUUCK

1638

HET EERSTE DEEL.

I. VAN DE KERCKLYCKE BEDIENINGEN.

Ende eerstelick van de Predigers ende derzelver beroepinghe.

Art. 1. Niemandt sal mogen predigen, sonder wetlick daer toe beroepen, angenomen, geapprobeert, geconfirmeert ende bevestigt te syn.

Art. 2. Ende indien iemandt daertegens doet, ende vermaent synde, niet af en laet, sal hy nae gelegenheyt ende swaericheyt van sijne overtredinge kercklick ende politickelick werden gestraft, sulx dat hy van de plaetse, die hy onwettelick begeert, ten eenemael sal versteecken syn, ende soo hy hem verder in onwettelicheyt verloopt, sal hy in dese Landtschap tot gienen kerkendienst werden toegelaten.

Art. 3. By de wettelicke beroepinghe der Predicanten, soo wel van die, die te voren in actuelen dienst geweest syn, ende van de eene gemeente tot de andere werden beroepen, als van degenen, die nu eerst tot het predigamt comen, soo wel in Steden als ten platten Lande, sullen dese naevolgende poincten onderhouden werden.

Ten eersten, dat de Collatoren, ofte die 't recht van de beroepinghe hebben, ter plaetsen daer het Predigamt vacerende is, ende niet wetende hoe sy, tot beroepinghe van eenen nieuwen prediger, conform de Kerckenorde moeten procederen, sullen hun moegen vervoegen by het *Classis*, ofte desselven *Deputatos*, dewelcke in sulcken vall gehouden syn henlyuden volncomen onderricht te doen, te weeten, dat een vast-ende bededach moet gehouden werden, om Godt, als een Heere synes Oegsts ende Wynbergs, te bidden, dat hem wilde gelieven haere herten daer hen te richten, ten eynde sy mogen eendrachtelick treden tot de nominatie ende verkiezinge soodaniges persoens, die haer sal stichtelick mogen syn, ende voorts het herte desgenen, die te nomineren sal staen, daer toe te bewegen, dat hy de anstaende beroepinghe ter rechter tyt moege aannemen.

Ten tweede, sullen de voorsz. Collatoren, ende die het recht van de beroepinghe competeert, metten selven *Classis* ofte *Deputatis* voorts eenen seeckeren dach beraemen, op denwelken deselve Bededach sal werden gehouden.

Ten derden. Nae desen vast-ende bededach sullen degene, soo t'recht van collatie hebben, eenen ofte meer personen de gemeente praesenteren, ofte daer dit recht by de gemeente selfs is, sullen deselve oock eenen ofte meer nomineren, ende dat binnen den tyt van ses weecken nae den bededach. Ende byaldien de collator ofte gemeente den voorsz. tyt hyriane mochten suymachtich weesen, sal het *Classis* de HH. Drost ende Gedeputeerden daervan adverteeren, dewelcke alsdan seeckeren tyt sullen praefigeren binnen dewelcke die nominatie sal moeten geschieden, ofte dat by naelatinge van sulx, Haer E. E. voor dat mael totte nominatie ende beroepinghe sullen treden.

Ten vierde. Ende die invougen als hyrvooren is verhaelt genomineert wordt, sal naer voorgaende preparatoire examinatie, soo hy te bevoiren

niet en is geëxamineert geweest, een proefpredige moeten doen voer de gemeente, in byweesen van twee ofte meer volmachten des *Classis*.

Ten vijfden. Dit gedaan synde, sal die by haer genomineerde persoon den heeren Drost ende Gedeputeerden ende den *Classi* voorgesteld werden, ten eynde de H.H. Drost ende Gedep. politikelick, ende het *Classis* kerckelick, op des geëligeerden persoons bequaemheyt, gelegentheyt, qualiteit ende conditie moge geletted werden.

Ten zesden, sal hyr op volgen d'examinatie ofte ondersoekinghe, beyde des levens ende der leere; des levens, met verthoninghe genoehsaemer getuichnissen des levens ende wandels; der leere, indien hy te vooren geëxamineerd is, sal daarvan genoehsaem blyck doen met schriftelycke documenten ofte getuichnissen. Maer by soo verre hij niet en is geëxamineert, sal het *plenarië examen* geschieden van den *Classe*, onder 't welke die kercke gelegen is, ende dat ten overstaen van de Visitatoren der drie Classen. Sal oock by de examinatie der Leere in *Classe* eene proefpredige doen, uyt Texten haer bij den *Classe* genomineert.

Ten zevenden. In den Examine bestaen hebbende, sal denselven een wettelycke beroepinghe by den Collatoren, ofte die het recht van beroepinghe hebben, gegeven werden, int bywesen van de twee Predigers des *Classis*, ten eynde deselve daerop mogen letten, datter geen onbehoorlycke conditiën werden gestipuleert, ofte informaliteyten gebruyekt. Welcke beroepinghe ontfangen hebbende, sal gehouden weesen nae drie weecken, nae dat hy deselve ontfangen heeft, in de Collegie van de H.H. Drost ende Gedepten verthonen, omme by Haer E. E. geaggreërt ende geconfirmert te werden.

Ten achtsten. Die beroepinghe geaggreërt ende geconfirmert synde, sal deselve den *Classi* ofte Deputatis ten spoedichsten weder verthoont werden, welke alsdan, naedien des Dienaers naeme op drie aen-een-volgende Soudaegen der gemeente aldaer is voorgedraegen, ende geene verhindernisse daertegens gecomen, soo van de Overicheyt ter plaatsen, als van de lidtmaeten der Reformeerde gemeente, sal in synen dienst geintroduceert ende bevestigd werden.

Ten negenden. Dese oentlicke bevestinge voor de Gemeente sal geschieden met behoorlycke afvraegingen, vermaeningen, beloftenissen, gebeden ende oplegginge der handen van de Dienaren van den *Classe* daertoe gecommitteert, na 't formulier achter den *Categismo* daarvan synde, t'sy dan dat sy te bevoirens in dienst geweest syn ofte niet. Ende soo het mochte gebeuren, dat eenich *Novitius*, ofte iemandt anders die te vooren in de bedieninge geweest is, van den *Classe* tot een heymelycke gemeente gesonden wierde, sal over denselven de *inpositio manuum* geschieden in den *Classe* van waar hy gesonden werdt, mette andere behoorlycke solemniteyten.

Art. 4. Terwylen dan nu aen de onderhoudinge der voorgaende poincten den Kerckendienst ten hooghsten gelegen is, sal een yegelyck deselve strictelick onderhouden, soo dat gien Dienaar in eenige gemeenten, veele min in eenige particuliere heerlicheyden, buyschappen, huysen ofte andersins eenige kerckendienst sal mogen annemen, ten sy dat hy allen den voorseyden poincten volgedaen hebbe.

Art. 5. Een Dienaar eens wettelyck beroepen synde, mach syne Gemeente, die hem aengenomen heeft, niet verlaeten, om elders eene beroe

pinge aen te nemen, sonder genoechsaeame redenen, consent ende bewilliging van den genen, daarvan hy te bevoirens beroepen is, ende des Kerckenraedts, mitsgaeders des Classis; gelyck oock geen ander Kercke hem sal mogen ontfangen eer hy wettelycke getuichnisse synes afscheydens van der Kercke ende den Classe, daer hy gedient heeft, verthoont hebbe. Ende ingevalle eenige difficulteyt opte redenen van demissie mochte voorvallen, sullen deselve eerst by den Classe, ende des noot by den Synode werden gedeceideert, Gelyck oock de Gemeente haeren Prediger niet en vermach te verlaeten sonder wettige oorsaeken. Alles mede tot oordeel ende decisie als boven.

Art. 6. Dewyle een Dienaer des Woords, wettelyck als boven beroepen synde, syn levent lanck aen de Kerckendienst verbonden is, soo sal hem niet geoorloft syn hem tot eenen anderen Staet te begeven, ten sy omme grote ende gewichtige oorsaeken, daarvan het Classis ende Synodus kennisse neemen ende ordeelen sullen.

Van het Ampt der Dienaren.

Art. 7. De Dienaren des Woordts sullen in de gebeden ende bedieninge des Woordts, soo met het voordraegen der reiner leere ende der waarheyt, als overtuyginge ende wederlegginge der tegenspreekers aanhouden: de sacramenten nae Christi instellinge uytreycken, ende voorall haere toehoorders tot het gebruyck ende nuttinge des H. Avontmaels vlytich vermaenen; op haer selven ende haere medebroederen, soo Ouderlingen, Diaconen ende geheele Gemeente goede acht neemen; met den Ouderlingen de Kerckelycke disciplin oeffenen; de krancken ende andere angevochten besoecken ende troosten; een voorbeeld der Godsaelicheyt soo wel binnen als buyten huys weesen; *in summa* besorgen, dat alles eerlick ende met goede ordre toegae, ende in de Gemeente Christi geschiede.

Art. 8. Onder den Dienaren des Woordts sal gelyckheyt gehouden werden, angaende de lasten haeres dienstes, mitsgaeders oock in andere saecken, haer Ampt raeckende, soo veele mogelick is hyrinne volgende het ordel des Kerckenraets ende, van noden synde, des Classis, welcke gelyckheyt oock met den Ouderlingen ende Diaconen t'onderhouden is.

Art. 9. Het sal niemandt geoorloft syn, den dienst syner kercke onderlaetende, ofte in geenen seeckeren dienst synde, hyr ende daer te gaen predigen, buyten autoriteit des Synodi ofte Classis. Gelyck oock niemandt in andere kercken eenige predicatie sal mogen doen, ofte sacramenten bedienen, sonder bewillinge des Predigers, Kerckenraets ofte Classis.

Van het onderhoud des Predigers.

Art. 10. De Predicanten in neersticheyt ende getrouwicheyt haer Ampt verrichtende, sal op de andere zyde de Gemeente gehouden syn, deselve met behoorlick onderhoudt te versorgen, hun opdraegende alle opcomsten tot sulcken eynde gesticht synde, ofte noch te stichten.

Van den Emeritis.

Art. 11. De Dienaars, soo door ouderdom, sieckte, ofte andersins inhabyl werden den kerckendienst langer te vertreden, sullen, soo sy wel gedient

hebben, de eere ende naeme eenes Dienaers behouden, ende den tyt haeres levens getracteert werden, volgens d'ordre daer op gestelt, ofte noch te stellen.

Art. 12. Soo eenige Dienaers omme de voorschr. ofte andere oorsaecken haeren dienst eenen tydt onderlaeten mosten, t'welk sonder advis des Kerckenraets ofte des Classis niet geschieden sal, soo sullen sy nochtans tot allen tyden de beroeping van de Gemeente onderworpen syn ende blijven.

Van de Weduwen ende Weesen.

Art. 13. De Weduwe der Predigers sullen een Nae-jaar genieten, mits dat de Dienaren des Classis, in welcken haer man een dienaar is geweest, by beurten van — 14 — daegen tot — 14 — daegen den dienst aldaer verwaeren. Dit voorsz. nae-jaar sal naer expiratie van het vierendeeljaers, daerinne de prediger overleden is, beginnen, mits dat deselve Weduwe het pondt groot in het nae-jaar vervallende tot profyt van de weduwen-cassa mede sullen betaelen, niet anders als off haer mans noch leefden.

Art. 14. Het naejaar geëxpireert ofte geëyndigt synde, sullen sy jaerlicks van het weduwengelt, soo lange als sy weduwen blijven, genieten soo veele als van tyd tot tyd by den Synodo daertoe werdt gestelt, mits dat sy, in cas deselve wyth de jaerlicke opcomsten niet comen gegageert werden, *pro quota* alsdan mede sullen moeten contribuieren, volgens den voet daerop beraemt in 't 41 art. Synodi Anni 1631.

Art. 15. By versterff der Weduwen, sullent oock de Weesen profiteren ofte genieten, ende dat tot — 14 — jaer haeres ouderdoms incluis, waer- van sy getuichnisse inbrengen sullen.

Art. 16. De Predigers, welcker Weduwen dese penningen sullen hebben te genieten, sullen ten minsten vyf jaer elck een pondt groot mede ingelecht ende betaelt hebben. Soo niet, sal der Weduwen ofte Weesen haer ingelechte gelt dubbelt gerestitueert werden.

Art. 17. Dese penningen sullen jaerlix op den Synodo ontvangen ende den Weduwen in den Classe respectivelick betaelt werden. Maer soo door eenige incidenten het Synodus niet wierde gehouden, sullen de Visitatoren alle jaeren op haere eygen costen compareren ter plaets daer de Weduwenkiste is, te weten in de maendt van September; omme de Weduwen *respective* te contenteren.

II. VAN DE OUDERLINGEN ENDE DERSELVER BEROEPINGE.

Art. 18. In de Kercken daer noch geene Ouderlingen ende Diaconen en syn, sal middelertyt by de Classe gedaen werden tgene anders den Kerckenraet, naar uytwysing der Kerckenordre, opgeleyt is, ende sal den prediger ten overstaen des Classis ofte twee der nabuyrige predigers besorgen, dat uyt de gequalificeerde ledemaeten der gemeente deselve mogen verkoren werden. Daer se bereyts syn, sullen sy in haeren dienst twee jaer diennen, ende alle jaer daerna sal het halve deel verandert, ende andere in haere plaetse gestelt werden, t' en waere de gelegentheyt van eenige kercken anders vereyschte, welcker verkiesinge sal geschieden door het oordeel des Kerckenraets. Ende soo het mochte geboeren, dat in die plaetse, daer den Kerckenraet van nieuws is opgericht, het getal der

ledemaeten so klein waere, datter geene besondere Ouderlingen syn connen, sullen de Diaconen mede tot Ouderlingen mogen werden verkoren.

Art. 19. Het sal een ieder Kercke vry staen soo veel Ouderlingen, als daer van noden syn, der gemeente voor te stellen, omme van deselve (ten waere datter eenich beletsel voorviel), geaprobeert ende goet gekent synde, met openbaere gebeden ende stipulatiën bevestiget te werden, ofte een dubbelt getall, om het halve deel by de Gemeente gekoren te werden, ende op deselve wysc in den dienst te bevestigen, volgende het formulier daervan synde.

Van het Ampt der Ouderlingen.

Art. 20. Der Ouderlingen Ampt is, niet alleen met den Dienaeren des Woords de kerkclieke disciplin te oeffenen, ende te besorgen dat alles eerlick ende met goede ordre geschiede, maer oock opsicht te hebben, dat de Dienaers, mitsgaeders haere andere medehulpers ende Diaconen haer Ampt getrouwelick bedienen, ende de besoeckinge te doen nae dat de gelegentheit des tyts ende der plaetse, tot stichtinge der gemeente, soo voor als nae het Avondmael, can lyden; om besonder de lidmaeten der gemeente te vertroosten ende t' ondergaen, ende oock andere tot de Christlicke Religie te vermaenen.

III. VAN DE DIACONEN OFTE ARMYVOOGDEN ENDE DERSELVER BEROEPINGE.

Art. 21. Deselve wyse, die van den Ouderlingen geseyt is, sal men oock onderhouden in de verkiesinge, approbatie ende bevestinge de Diaconen, dewelcke syn sullen lidmaten der gemeente &c.

Ampt &c.

Art. 22. Der Diaconen eygen Ampt is, de Aelmoesen ende andere Armgoederen neerstelick te inuen, op alle sondaegen ende andere bequame tyden met den arm-buydel in der kereke ofte andersins bequacmst te versacmelen, ende deselve getrouwelick ende vlytich; nae den eysch der behoeftigen, soo der Ingesetenen als Vreemden (goede getuichnisse hebbende) ende insonderheit den huysgenoten des geloofs, ytt te deelen, met advis des Predigers ende Kerckenraets; de benaude ende kleinmoedige te besoecken ende te vertroosten, ende wel toe te sien, dat de Aelmoesen aen Vagabunden, stercke bedelaers ende diergelycke niet worden bestedet, waer tegen sy dan, in val der noot, de behulpelicke handt van de Overigheit sullen mogen versoecken. Ende sullen alle jaeren van haere bedieninge den Kerckenraet, ofte voor de gantsche gemeente, reeckeninge doen.

Art. 23. De Diaconen sullen ter plaetsen daer huysittende Armenmeesters ofte Almosiniers sijn, op derselver begeerte, met hun goede correspondentie houden, ten eynde de Aelmoesen des te beter ofte gelycker nytgedeelt moegen werden, onder degene die meest gebreck hebben.

IV. VAN DE SCHOELMEESTERS ENDE DERSELVER BEROEPINGE.

Art. 24. Den Kerckenraet ende Gemeente sullen alomme toesien, datt

er mogen bequaeme Schoelmeesters, die by den Classe daer sy onder staen goet gekent syn, aengenomen ende in gestaedigen dienst onderhouden werden.

Ampt.

Art. 25. Dese Schoelmeesters sullen syn lidtmaeten der gemeente, ende niet alleen de kinderen leeren leesen, schryven, spraecken ende vrye con-
sten, maar oock deselve in de Godtsaelicheyt en de leere der Catechismi
onderwysen, met inscherpinge ende verclaeringe desselven; oock voor alle
praedicatien een Capittel uyt den Bybel der Gemeente voor te leesen, den
gesang der Kercke anheven ende den kinderen ende hem selven daer in
oeffenen, ende den Schoelkinderen vlytich ter kercke leyden. Voorts nae
hun vermogen den Kerckendienst helpen bevorderen, ende in haeren gant-
schen Ampt alsoo draegen, als hun van de Classe sal werden voorgeschreven.

Onderhoudt.

Art. 26. Waervoor deselve sullen hebben te genieten alsulcken jaerlixen
onderhoudt, als by de Ridderschap ende Eygen-Erffden laestmael daerop
is gestelt, ofte hyrnamaels gestelt mach worden.

Art. 27. Geene Buyschappen sullen besondere schoelmeesters mogen
houden, ten sy dat sy eerst lofflick doen blycken, dat sy soo verre afge-
legen syn van de Kerckdorpen daer ordinaris schole gehouden werdt, dat
de kinderen daer hen niet bequamelycken connen comen, ofte dat de veel-
heyt der kinderen sulcks vereyscht.

Art. 28. De Buyschappen, welke eene besondere schoele werdt toe-
gelaeten, sullen de schoelmeesters uyt haere eygen middelen moeten on-
derhouden, welke schoelmeesteren gelyck d' andere gequalificeert moeten syn.

V. VAN DE STUDENTEN ENDE NIEUWBLINGEN.

Art. 29. Niemandt sal by de respective Classen *ad plenarium examen*
mogen geadmitteert, veel weyniger tot den kerckendienst beroepen werden,
die niet can doen blycken, in cas hy *in examine* sal bestaen, nominatie tot
den eenen ofte anderen kerckendienst te hebben, exempt de gequalificeerde
schoelmeesters ofte *Pedagogi* in dese Landtschap staende, dewelcke *præpa-*
ratorië geexamineert ende geadmitteert synde, sich in predigen sullen mo-
gen oeffenen, sonder nochtans in eenige Gemeente als Dienaers vast te
blyven, ten waere sy *præmissis præmittendis* gesonden worden tot de ge-
meenten onder het Cruse ofte andersins, omme daer een gemeente te saemelen.

Art. 30. Alsoo overall groot misbruick is ingecropen angaende de *exa-*
mina præparatoria sommiger Studenten, soo sal hyrin meerder voorsichtic-
heyt aangewendet werden, sulcx dat niemandt tot sodanige *examen* sal
worden toegelaeten, dan alleen dengenen soo sy bynae haeren loop int
studeren hebben ten eynde gebracht, ende in den *Collegiis* haer int propo-
neren geoeffent ende toegelaten synde, sullen sy int *privé*, ten overstaen
van den Prediger ter plaetsen, haer dickwyls mogen hooren laeten; doch
sullen eenen geruymen tyt tot kentenisse des Classis openbaerlick voor de
Gemeente niet mogen predigen, ten sy saecke dat denselven Prediger te-
genwoordich sy, ende die gantsche actie of saecke regere.

Art. 31. Opdat averst reyne leere ende welstand der kercken gestadig moge worden geconserveert ofte onderhouden, js seer nut ende nodich, dat studenten in de H. Theologie nit den gemeenen goederen onderhouden werden. Sullen derhalven de Gemeenten, Classen ende Synode bearbeyden, dat een seecker getall van Studenten van goede verstande werden aengenomen, ende met redelick onderhoudt versorgt, waerop goet reguard gehouden werde, dat deselve niet gesonden werden aen suspecte schoelen, oock vlytich studeren, vroom leven, ende sulex bethonen jaerlix met genoegsaeme getuichnisse der plaetse ende progressen, soo by de Magistraet, als by de Kercke.

Ende sullen dese weldaet niet langer genieten, als tot den — 25 — jaer haeres ouderdoms, ten waere saecke de Professoren, daer sy onder studeerden, ordeelden, continuatie te meriteren. Maer in cas bevonden mochte worden, dat sy sich quaelick comporteerden, sal het beneficie werden afgesneden ende ingehouden.

Art. 32. Men sal geen Schoelmeesters, handwerkslyuden ofte andere, die niet gestudeert hebben, tot het predigampt toelaten, ten sy dat men verseeckt is van haer singuliere gaeven, Godtsaelicheyt, ootmoedicheyt, sedicheyt, goet verstant, ende discretie, mitsgaeders gaeve van welsprekenteit, ende eene sonderlinge wetenschap der Hr. Schrifture ende Theologische saecken, geschept uyt de predigen ende vlytich leesen van Duitsche boecken, van welke te volgen haar een goet Register van den Classe sal werden gegeven. Soo wanneer sich sodaenige personen tot den dienst presenteren, sal die Classis deselve (indien t' Synodus goet vindt) eerst examineren, ende nae dat se deselve int examen bevindt, haer een tyt lang int *privé* laeten proponeren, ende dan voorts met hem handelen, als sy ordeelen stichtelick te syn.

Nieuwelingen, Mispriesters, Monicken ende die andersins eenige secten verlaeten, sullen tot den Kerckendienst niet werden toegelaten, dan met groote sorgvoldicheyt, nae dat sy eenen tyt van twee ofte drie jaeren, nae t'ordeel des Classis, wel beproeft syn.

HET TWIEDE DEEL.

Van de Kercklyke tsamencompst.

I. VAN DE VERGADERINGEN INT GEMEEN.

Art. 34. Dryerley kerckelycke tsamencompsten sullen onderhouden worden in de Landtschap: den *Kerckenraedt*, *Classicale Vergaederinge* ende *Synodus*.

Art. 35. In allen desen tsamencompsten sal den aenvanck gemaect werden met aenroepinge des naems Gods, ende met dancksegginge sullen deselve gesloten werden.

Art. 36. In dese voorgeschreven vergaederingen sullen geene andere dan Kerckelycke saecken, ende tselve op Kerckelycke wyse, gehandelt werden.

Art. 37. In de vergaedinge des *Kerckenraets* ende des *Classis* sal een *Præses* ende een *Scriba* syn, ende in *Synodo* neffens den *Præsiede* ende *Scriba* een *Assessor*, welcker *Scriba* ampt is, neerstig op te schryven t'geen weerdich is opgeteekent te woiden.

Art. 38. Het Ampt des *Præsidis* iss, voor te stellen ende te verclaeren tgene te verhandelen iss; toe te sien, dat een ieder syn ordre houde int spreken; den knibbelachtigen, ende die te heftich syn int sprecken; te beveelen dat sy swygen, ende over deselve, geen gehoor geevende, de booorlycke censure te laeten gaen. Ende sal syn Ampt uytghaen, wanneer de tsamencompste scheydet; sal oock in den naestvolgende *Classe* het *Officium Præsidis* niet mogen bedienen.

Art. 39. Het Ampt der *Christelicker Overicheyt* iss, den kerckendienst in allen manieren te bevorderen, denselven met haer goet exempel den *Onderdanen* te recommanderen, ende den *Predicanten*, *Ouderlingen* ende *Diaconen* in alle voorvallende noot de handt te bieden, ende by haere goede ordeninge te beschermen. In tegendeel syn alle *Predicanten*, *Ouderlingen* ende *Diaconen* schuldich der gantschen gemcente vlytchlick ende oprechtelick in te scherpen de gehoorsaemheyt, liefde ende eerbiedinge, die sy den *Magistraten* schuldich syn. Ende sullen alle kercklycke personen met haer goet exempel in dit der gemeente voorgaen, ende door behoorlyck respect ende correspondentie de gunst der *Overicheden* tot de Kercke soeken te verwecken ende te behouden, ten eynde een yeder in het syne en des Heeren vreesse aen wederzyde doende, alle achterdencken ende waentrouwen werde voorgecomen, ende goede eendracht tot der Kercken welstant onderhouden.

Art. 40. In meerder vergaedinge sal men niet handelen dan tgene in minder vergaedinge niet heeft connen afhandelt werden, ofte dat tot der kercke der meerder vergaedinge int gemeen behoort.

Art. 41. Hetselve seggen heeft het *Classis* over den *Kerckenraet*, twelek de particuliere *Synodus* heeft over de *Classes*, ende de generale *Synodus* over de particuliere.

Art. 42. Soo iemandt hem beclaegt door de uytspreecke der minder vergaedinge verongelyckt te syn, deselve sal hem tot een meerder kercklycke vergaedinge beroepen mogen, ende tgene door de meeste stemmen goetgevonden is, sal voor vast ende bondich gehouden werden, ten sy, dat het beweesen werde te stryden tegen het woordt *Godts* ofte tegen d' *Articulen* van dese *Kerckenordre* ofte *Synodale Resolutien*, soo lange deselve niet verandert worden.

II. VAN DES KERCKENRAETS VERGAEDERINGE.

Art. 43. In alle Kercken sal een *Kerckenraedt* syn, bestaende uyth den *Dienaer* oft *Dienaeren* des *Woordts*, daer meer syn, *Ouderlingen* ofte, soo het den noot vereyscht, mede uyth de *Diaconen*, gelyck te voren *Artic. 19* geseyt is, dewelcke ten minsten alle jaer vier mael t' elckens voor de uythdeelinghe des *Avondtmaels*, ende noch daer en boven soo dickwyls het de noot vereyscht, sullen vergaederen, ten eynde sy met eenparige stemmen nae *Godes* *Woordt* alle onstichtelycke disordren ende ergernissen in der daet

mogen weeren ende wechneemen, opdat goede eenicheyt ende Godtsalicheyt in de Gemeente Godts bevordert werde. In dese vergaedinge sullen de Dienaeren des Woordts by beurten praesideeren ende die actien regeeren.

Art. 44. Jnsgelyx sullen de Diaconen tsamen komen, zoo dickwyls als het de noot der armen sal vereysschen, omme met anroepinge des naems Godes van saecken haer Ampt betreffende te handelen, waertoe de Dienaeren goede opsicht sullen neemen, ende aldaer praesideeren.

III. VAN DE VERGAEDERINGE DER CLASSEN.

Art. 45. De Classicale Vergaedinge sal *ordinarië* drie mael des jaers gehouden werden, als te weten, op ten twieden Maendach nae Paesschen, den Maendach in Augusto, den eersten Maendach in Octobri: ten waere dat men om gewichtige oorsaeken anders moste doen, jn welke vergaedinge compareeren sullen alle de Predigers onder eens jegelycks respectieve Classe sorteerende, by de poene ende verbeurte van drie Carolus gl. voor d' eerste reyse, ende sess Carolus gl. voor de tweede reyse, ende nog gelycke guldens voor de derde reyse (waervan de helfte tot profyt van het Classis, ende d' ander helfte tot profyt van der Predigers Weduwnepenningen geemployeert sal werden). Sullende bij vordere absentie tegens sodanige met suspensie van haeren dienst werden geprocedeert, ten waere hy *vi majori* wierde verhindert, ofte dat hy hem in naestvolgende Classe sufficientlyck conde excuseren.

Art. 46. Uyth dien anwesenden Broderen sal nae gedaenen gebede de *Præses* ende *Scriba* werden vercoren, ende dat met gemeenen stemmen.

Art. 47. Daer in een plaetse meer Predicanten syn als eene, sullen die alle in den Classe mogen verschynen, ende mede stemmen, ten waere in saecken die haere personen ofte Kercken int besonder aengaan.

Art. 48. De *Præses* sal eenen jegelycken afvragen, ofte sy in haere Kercken:

1. haers kerkenraets vergaedinge holden?
2. off de kerkelicke disciplin geoeffent?
3. de Armen ende scholen besorgt werden?
4. ofte iets is daerinne sy het oordeel ende hulpe des Classis tot rechte instellinge en stichtinge haerer gemeente behoeven?
5. offer oock eenige kerklycke gebreecken ende abusen bevonden werden?
6. te vraegen, hoe verre een jegelyck in de Catechismi predicatien gecomen sy?

Art. 49. De Dienaer, ende insonderheyt de *Novitii*, welcken in voorgaenden Classe werdt opgelegd, sal in den Classe eene corte predige uyth Gods woordt doen, van welke d' andere sullen ordeelen, ende soo daer iet inne ontbreekt, aenwysen, mits dat deselve daer uyth oock moge werden geexamineert, waerinne sy oock sullen obedieeren ende gehoorsamen.

Art. 50. Jn de laetste Classicale Vergaedinge voer den Synodo sullen vercoren werden de Dienaers, die op den Synodum gaen sullen; neffens den *Visitatore*.

Art. 51. Elck Classis sal visiteeren ende examineeren de *testimonia* dergener, die by haeren Classis geexamineert ende in dienst gestelt werden sullen.

Art. 52. De Classen sullen gehouden syn haere Novitien t' instrueeren, dat sy met haere testimonia, beroepinge, ende andere nodige documenten daertoe dienende, in den Synodo sullen compareeren, mitsgaeders deselve in tyds te vermaenen, dat sy in Synodo eene propositie moeten doen.

Art. 53. De Classen sullen oock ordre stellen in de vacceerende plaetsen, daer een Dienaer is vertrocken ofte gestorven, dat de Kerkendienst aldaer, van — 14 — daegen tot — 14 — daegen, behoorlyck verricht werde.

Art. 54. Int eynde van de Classicale Vergaederinge sal men ernstelick *cenuram morum* holden, oock ter presentie der Visitatoren, over degene die iet straffbaers gedaen hebben.

Art. 55. De *gravamina generalia*, soo de respective Classen hebben, omme op den Synodum te brengen, sullen van alle drie Classen gestelt ende vergaedert werden van den Visitatoribus, als sy de visitatie doen, beginnende van de Classe daer eerst de visitatie aengaet; in sulcken ordre, dat sij die *gravamina* by den eersten Classe sullen brengen aen den tweeden, der beide voorts aen het derde, ende soo t' samen weder overgesonden te werden aen t' eerste, ten eynde deselve van de drie Classen gesien, geconferreert ende examineert synde, alsoo op den Synodum mogen gebracht werden, met de Resolutie der respective drie Classen op deselve.

IV. VAN DE VERGADERINGE DER SYNODEN.

Art. 56. Alle jaer, ten waere dat den noot anders verycschte, sal een *Synodus* in de Landschap gcholden werden, ende dat den tweeden Dinxdach nae Pinxteren, ofte by merkelycke veranderingen een dach ofte — 14 — daernae.

Art. 57. Tot den Synodum sullen afgeveerdigt uyth elcken respectiven Classe, neffens den Visitatore, drie van de bequaemste Predigers, dewelcke van haeren Classe met behoorlyck Credents ende Instructie sullen versien werden, onderteeckent van degene die sy seinden, ende dese sullen neffens d'andere medestemmen.

Art. 58. Niemandt van de gecommiteerde Predigers sal sich mogen van den Synodo absenteeren buiten sufficiente redenen, noch sal oock iemandt sonder oorlof des *Præsidis* uyth de vergaederinge gaen; sal oock niemandt vry staen, uythgaende, ofte op andere tyden, de secreten des Synodi t' openbaren; sullen oock tot voorecominge van alle onordninge ende confusie die Classen in goeder ordninge haere sessie neemen, ende deselve bij beurten veranderen.

Art. 59. De Synodale Vergaederinge sal met eene propositie van de gecommiteerde Predigers begonnen, ende van eenen anderen geeyndigt worden, hetwelcke nae d'ordre der Classen dus lange geobserveert sal ommegeaen, soo dat het eene Classis beginne ende het ander eyndige.

Art. 60. Indien de correspondentien int toempstich goedgevonden mogten werden, sullen deselve alsdan geschieden met communicatie ende approbatie van Hoger Overicheyt, gelyck oock het seinden van de Gecommiteerden op de Synoden Nationael.

Art. 61. Dit dan alsoo wel geobserveert ende afgedaen synde, sal al

t' gene, twelck in den Synode is geresolveert, van allen lidmaeten desselven worden onderteeckent.

V. VAN DE VISITATOREN.

Art. 62. Om goede ordre in de Kercke Christi t'onderhouden sullen uyth elcken Classe een Visitor, van den Synodo gecoren, uyth de geschickelickste predigers, met behoorlycke commissie uyth name van Synce Gen. den Heere Stadhouder &c. by de H.H. Drost ende Gedeputeerden afgegeven, versien worden, wiens Ampt sal jaerlix alle kercken, resortteerende onder den Synodo der Landtschap, sonder eenige voorby te gaen, te visiteeren ende toe te sien, ofte de Leraers, Kerckenraeden, Diaconen, Schoolmeesters, Costers, Kerkvoogden haer ampt trouwlyck waerneemen, by de suiverheyte der leere verblyven, de aengenomene ordre in alles onderhouden, ende de stichtinge der gemeente, mitsgaders de jonge Jeugt, soo veel hen mogelyck iss, met woorden ende wercken bevorderen, ten eynde sy degene, die naelaetich int eene oft andere bevonden werden, in tyds mogen Broderlyck vermaenen, ende met raedt ende daet alles tot vrede, opbouwinge ende meeste profyt der kercken ende scholen ende andersins helpen dirigeeren.

Art. 63. Deselve sullen oock bywoonen den *examinibus* der genen, soo in den drie Classen *plenarie* sullen werden geexamineert, om den dienst des Woordts te betreden, mits dat deselvege hyvan in tydts sullen ver-wittigt werden, met uydruckinge van tydt ende plaetse der Vergaedinge. Edoch soo alsdan eene ofte meer derselver, om nootsaecken, uyth bleeven, sal evenwel de Classis de vryheyte holden ende macht hebben, omme met het examen voort te gaen; sullen oock der Predicanten Boecken visiteren.

Art. 64. Moeten oock deselve van alle haere handelingen ende weder-varen in de gedane visitatie goede notitie houden, om tgene haer in een ieder Kercke iss voorgecomen, den Classi, waer onder de Kercke, in welcke eenich gebreck mochte bevonden werden, ende by haer niet en waere af-gedaen, te openen, om te sien off het aldaer conde afgedaen werden, nochtans dat (indien het de noot vereyscht) den Synodo openinge gedaen werde, hoe hetselve afgedaen iss, soo niet, om tselve aen den Synodum te brengen. Sullen oock in andere swaericheyden den Classi de handt bieden, neffens dengenen, die van de respectieve Classen daertoe gecom-mitteert werden, dat goede enicheyt ende suyverheyte in de Leere behou-den werde.

Art. 65. De Visitatoren sullen twee jaer dienen, ende nae verloop van dien haers diensts ontslaegen, ende andere in haer plaetse gecoooven wer-den, als boven art. 62 verhaelt is.

HET DERDE DEEL.

Van de Leer, Sacramenten ende Ceremonien.

I. VAN DE LEER, WOORDT GODTS, CATECHISMO, CONFESSIE ENDE CANONIBUS.

Art. 66. De Dienaren des Woordts Godt sullen de belydenisse des geloofs der Nederlandsche Kereken, den Heidelbergschen Catechismo ende den *Canonibus Synodi Nationalis Dordracene*, als overeenstemmende met den Prophetischen ende Apostolischen Schriften, elk hooft voor hooft onderteekenen, soo wel in Classe als in Synodo. Ende de Dienaers, die sulx weygeren, sullen *de facto* van haeren dienst, by den Kerekenraet ofte Classe, gesuspendeert worden, ter tydt dat sy sich behoorlyck sullen hebben verclaert. Ende indien sy obstinatelick in weygeringe blyven, sullen sy geheellyck van haeren dienst afgesettet werden.

Art. 67. Maer indien een Dienaer, dit voorser. onderteekent hebbende, eenich bedencken ofte gevoelen tegen die leere ende pointen voorgeser. soude mogen crygen, twelek God verhoede, sal tselve noch opentlyck noch heymelyck voorstellen, dryven, predigen ofte sehryven, maer tselve alvooren den Kerekenraet, Classi ende Synodo openbaeren, omme van denselven geexamineert te worden, bereydt synde het oordeel derselver altydt sich gewillich t' onderwerpen, by poene in den voorgaenden artieul verhaelt.

Art. 68. Soilen oock de Schoolmeesters gehouden syn de Articulen als boven t' onderteekenen, twelek oock verstaen werdt van de Præceptoren der Latynsche Scholen. By verweygeringe van sulx, sal met haer geprocedeert werden als voorser.

Art. 69. Niemandt van de gereformeerde Religie sal hem onderstaen eenich boeck ofte geschrifte, van hem ofte eenen anderen gemaect of overgeset, insonderheyt handelende van de Religie, te laeten drucken, ofte andersins uyth te geeven, ten sy dan dat hetselve by den Synodo, Classe ofte Theologische Faculteyt van de benaebuyrde Provincien eerst ende alvorens deurgesien ende geapprobeert sy.

II. VAN DE SACRAMENTEN, DOOP ENDE AVONDTMAEL.

Art. 70. Het verbondt Godts sal aen den kinderen der Christen met den Doop, soo haest als men de bedieninge desselven hebben can, door den ordinaris Prediger, ofte, by absentie ofte versterff, van een ander gequalificeert Prediger, ende niemandt anders, besegelt werden, ende dat in de openbaere versamelinghe, wanneer Godts woordt gepredigt werdt. Doch ter plaetse, daer niet soo veel predicatione gedaen werden, sal men eenen seeckeren dach in der weecke verordineeren, om den Doop te bedienen; ende sullen giene kinderen uyth overspil ofte hoereryc getuygt lichtelyck gedoopt werden, ten sy dat de Ouderen, ofte een van haer beyden, het sy de Vaeder ofte Moeder, haer kindt selfst tot de Doope draegende, eerstelyck opentlycke belydenisse haerer sonden gedaen, ende beteringe haeres levens sullen hebben beloofd. Edoch soo die Ouderen, naer gedaene vermaeninge even obstinaet blyven, sullen die kinderen evenwel gedoopt werden.

Art. 71. De Dienaers sullen haer beste doen, ende daertoe arbeijden, dat de Vaeder syn kindt ter doope præsenteere; ende in de gemeenten, daer men neffens den vaeder oock gevaders ofte getuygen by den Doop neemt, diligenteeren, dat men neeme die der suyvere leer toegedaen ende vroom van wandel syn.

Art. 72. De Dienaers sullen oock in het doopen der jonge kinderen gebruycken t' formulier daarvan, staende achter den Catechismo.

Art. 73. Wat angaet de Bejaerden die haer willen laeten doopen, sal by derselver doop gevolgt worden het formulier daarvan gesteld in *Synodo Nationali* A^o 1619, nu oock denselven Heidelbergischen Catechismo bygevoegt.

Art. 74. De Bejaerde, nae de bekentnisse by haeren Doop gedaen, door den doop de Christelycke gemeente ingelyft, ende voor ledemaeten der gemeente aengenomen, syn schuldich het Avontmael des Heeren te gebruycken, twelck sy oock by haeren doop sullen belooven te doen.

Art. 75. De naemen der gedoopten, mitsgaeders der ouderen ende getuygen; — Jtem den tydt des doops, sullen by de respective Predigers opgeteekent, ende daarvan een speciael boeck gehouden werden, om aen de successeurs over te langhen.

Art. 76. Men sal niemandt tot den Avontmael des Heeren toelaeten, dan die, nae gewoonheyt der kercken, tot de welke hy behoort, belydenisse der gereformeerde Religie gedaen heeft, mitsgaeders hebbende het getuichnisse eens vromen wandels, sonder welke oock degene, die uyth andere kercken coomen, niet sullen toegelaeten werden.

Art. 77. De kereken in dese Landtschap sullen sulcke maniere int bedienen des Avontmaels cenpaerlyck houden, als sy oordeelen sullen tot de meeste stichtinge te dienen. Welverstaende nochtans, dat de uythwendige Ceremonie, in Godts woordt voorgeschreven, niet verandert, ende alle superstitie vermydet werde; ende sal nae voleyndinge der predicatie ende gemene gebeden het formulier, mitsgaeders het gebedt daertoe dienende, werden geleesen ende gedaen.

Art. 78. Het Avontmael des Heeren sal viermael des jaers gehouden werden, te weten op Christdach, Paesschedach, Pinxterdach ende op den tweeden Sondach in Octobri, doch daer d'uythdeelinghe des Heeren H. Avontmael sess mael met stichtinge can geschieden, sullen de Predigers ter plaetsen tselve doen met voorgaende communicatie ende advis des Classis. Ende daer weynich ledemaeten syn, sal die Kercke noch twee ofte drie naebuyrige Predigers daertoe roepen, met noch eenige ledemaeten derselver plaetse, des noot synde, omme met denselven te communicieren, ten eynde oock anderen een goet exempel ende toetreck werde gegeven.

III. VAN ORDINARISE ENDE EXTRAORDINARISE FEEST- ENDE BEDEDAEGEN ENDE ANDERE CEREMONIEN.

Art. 79. In tyden van oorloge, pestillentie, dieren tydt, sware vervolginge der kercken ende alle andere gemene swacricheyden, sullen de Classes *respective* met malanderen communicieren, omme by de Hoge Overicheyt aen te houden, dat door haere autoriteyt ende bevell openbaere Vast- ende Bededaegen angestellt ende geheyligt mogen werden.

Art. 80. De Gemeenten sullen onderhouden, beneffens den Sondach, oock den Christdach, Paesschen, Pinxsteren, met den naevolgenden dach, ende geen meer, Hemelvaart ende Besnydinge Christi, mits dat noch hyrenbovens jaerlix sal gehouden werden de ordinarise Bededach deser Landtschap, ende dat op den eersten Wonsdag in Majo.

Art. 81. Daer de Lyckpredicatie gedaen werden, sal men daerinne met alle neersticheyt continueeren.

Art. 82. De Dienaers sullen allomme des Sondaegs ordinaerlycken in de naemiddaegspredige, ofte des Wonsdaegs (nae eysch van stichtinge sommiger plaetsen) de summe der Christlycker Leere, in den Catechismo, die nu in de Nederlandtsche Kercken is aengenoomen, vervaetet, cortelyck yuthleggen ende verclaeren.

Sullen oock ses ofte seven weecken voor het Paesscheffest de Historie des lydens Christi predigen, op alsulcke daegen, als in ieder gemeente op 't allerstichtelyckst sal connen geschieden.

Art. 83. In de kercken deser Landtschap sullen gesongen werden de 150 Psalmen Davids, de tyn Geboden, het gebedt onses Heeren, de Articulen des geloofs, de lofsangen *Marïæ*, *Zachariae*, *Simeonis*, het gesangh *O Godt die Onse Vaeder bist* &c. Werdt oock in de vryheyt der kercken gestelt daerenboven sommige geestlicke gesangen; die in sommige kercken noch op de Feesdaegen gesongen werden, ofte te gebruicken ofte nae te laeten.

Art. 84. Wanneer sich iemandt wil in den houwlycken staet begeeven, deselve sal te bevoirens den Prediger der plaetse aenspreecken, ten eynde hy met syn ondertrouwe persoon op drie na een volgende Sondaegen opentlyck van den predigstoel moge vercondicht werden, twelek oock geschieden sal, ten sy saecke dat hy den ondertrouw hadde gedaen met een persoon hem soo nae in den bloede bestaende, dat deselve niet geschieden mach. Ende by soo veere dan gien verhinderinge voortgebracht werdt, sal deselve nae de forme des houwelycken staets, achter onsen Catechismo gevougt, niet heymelyck in de huysen ofte anders waer, maer alleene in de Kercke voor den aengesichte der gemeente, isaemen gegeven werden.

Art. 85. Wanneer de geproclameerde niet aen ééne plaetse woonen, sal den Prediger deselve niet te saemen geeven, hy hebbe dan genoechaeme getuichenisse, dat sy aan de plaetsen daer sy woonen, ordentlick, op drie na een volgende Sondaegen, van de predigstoel afgecondigt syn, ende dat daer niets tegen gebracht en is.

HET VIERDE DEEL.

Van de Censure ende Kerckelycke Vermaeninge.

I. VAN DE KERCKELYCKE STRAFFE INT GEMEEN.

Art. 86. De kerckelycke censuire ofte straffe werdt nootsaekelyck ver-
eyscht, omme den sondaer met de Kercke ende synen naesten te versoenen,
ende alle ergernisse uyth de gemeente Christi wech te neemen.

Art. 87. Wanneer dan iemandt tegen de suyperheyte der leere ofte vromicheyte des wandels sondigt, soo veere als het heymelyck iss, ende geen openbaere ergernisse gegeven heeft, sal men volgen de regel Christi, *Matth.* 18.

Art. 88. De heymelycke sonden, waervan de sondaer by een int besonder oft by twee oft drie getuygen vermaent synde, berouw heeft, sullen voor den Kerckenraet niet gebracht werden.

Art. 89. Soo iemandt van een heymelycke sonde van twee ofte drie personen inder liefde vermaent synde, gien gehoor geeft, oft andersins een openbare sonde bedreeven heeft, sulx sal den Kerckenraet angegeeven worden.

Art. 90. Van alsulcke sonden, die van haer natuiren wegen openbaer ofte door verachtinge der kerkelycke vermaeninge int openbaer gecomen syn, sal die versoeninge (wanneer men seeckere teekenen der boetvaardicheyte siet) openbaerlick geschieden, door het oordeel des Kerckenraets, maer daer gien Kerckeraet en is, met advis van twee naebuuyrige kercken, in sulcke forme ende maniere als tot stichting van een ieder kercke bequaem sal geoordeelt worden.

Art. 91. Soo wie hertneckelick de vermaeningen des Kerckenraets verwerpt, Jtem die eene openbare ofte anders eene grove sonde gedaen heeft, sal van het Avondtmael des Heeren afgehouden werden, ende indien hy, afgehouden synde, naer verscheyden vermaeningen gien teekenen der boetvaardicheyte bewyst, soo sal men ten laetsten tot de uysterste remedie, namelyck de afsnydinge, coomen volgende de forme nae den woerde Gods daertoe gestelt. Doch sal niemant afgesneden werden, dan met voorgaende advis der Classe.

Art. 92. Alleermen tot der afsnydinge comt, sal men de hertneckicheyte des sondaers der gemeente opentlyck te kennen geeven, de sonde verclarende, mitsgaders de neersticheyte aen hem bewesen in 't bestraffen, afhouden van den Avondtmael, ende menichvuldige vermaeningen: Ende sal de gemeente vermaent werden hem aen te spreekken ende voor hem te bidden. Sodarighe vermaningen sullender der drie geschieden. Jnden eersten sal den sondaer niet genoemt werden, opdat hy eenichsins verschoont werde. Jnden tweeden sal met advis der Classe syn naeme uytgedruckt werden. Jnden derden sal men de Gemeente te kennen geeven, dat men hem, ten sy dat hy hem bekeere, van de gemenschap der kercken uitsluiten sal, opdat syn afsnydinge, soo hy hertnecklick blyft, met stilswygende bewillinge der Kercken geschiede. Den tydt tusschen de vermaeninge sal int oordeel des Kerckenraets staen.

Art. 93. Wanneer iemandt, die geexcommunicert is, hem wederom wil versoenen met de gemeente door boetvaardicheyte, soo sal selve voor de handelingen des Avondtmaels, oft andersins nae gelegenheyte, te vooren de gemeente aengeseyt werden, ten eynde hy ten naesten Avondtmael (sooverre niemant iets weet voor te brengen ter contrarie) openbaerlyck met professie syner bekeeringe weder opgenomen werde, volgende het formulier hyr van den Catechismo bygevoegt.

II. VAN DE KERCKELYCKE CENSUR INT PARTICULIER.

Art. 94. Wanneer de Dienaar des Godlycken Woordts, Ouderlingen ofte Diaconen een openbaere grove sonde bedryven, die der Kercken schandelyck,

ofte oock by de Overicheyt strafbaer is, sullen de Ouderlingen ende Diaconen terstont door voorgaende ordeel des Kerckenraets derselver, ofte der naestgelegener gemeente, van haeren dienst afgesettet, maer de Dienaers opgeschortet werden, ende of sy geheel van den dienst af te setten syn, sall int ordeel des Synodi staen.

Art. 95. Voorts onder de grove sonden, die weerdich syn met opschortinge ofte afsettinge van den dienst gestraft te werden, syn dese de voornaemste: valsche leere, ofte ketterye, openbaere scheurmaeckinge, opentlycke blasphemie, simonie, trouwloose verlaetinge syns dienst ofte indringinge in eens anderen dienst, meneedicheyt, ehebreuck, hoererye, dieverye, geweldt, gewoontlycke dronckenschap, vechterye, vuil gewin, cortelyck alle de sonden ende grove feiten, die den Autheur voor de wereldt eerloos maccken, ende in een ander gemeen lidmaet der Kereke souden werden geachtet der afsnydinge weerdich te syn. •

Art. 96. De Dienaeren des woordts, Ouderlingen ende Diaconen, sullen onder hen de Christelicke censuire oeffenen ende malcanderen van de bedieninge haers Ampts vriendelyck vermaenen, gelyck oock doen sullen de Classes ende Synodus.

Art. 97. Dengenen, die uyth de gemeente vertrecken, sal een Attestatie ofte getuichnisse haeres wandels, by advis des Kerckenraets, medegegeven werden, ten minste van twee onderteickent.

Art. 98. Gien Kereke sal over andere Kercken, gien Dienaer over andere Dienaeren, gien Ouderlinck ofte Diacon over andere Ouderlingen ende Diaconen eenige heerschappye voeren.

Alle dese voorgestelde Articulen sullen by allen Kerkelycken personen alsoo getrouwelyck geacht vervolgt ende naergecoomen werden, nochtans onder voorbeholt, dat men desen, aengaende de uysterlycke ordre sal mogen veranderen, af ende toe doen, soo als by veranderinge van tyden de gelegentheynt der Kereke Jezu Christi sal vereysschen.

Naerder en bruder Verclaeringe raeckende het Ampt der Ouderlingen, Diaconen, Schoolmeesteren ende Kerckvoogden, conform de Articulen in de geconcipeerde Kerckenordninge over haerlyuden bedieninge gestelt.

I. *Het Ampt der Ouderlingen is*

1. Met ende neffens den Dienaer des Woordts vlytich opsicht ende acht te hebben op de Gemeente, die haer bevolen is, ende neerstich toe te sien, of een yegelyck hem behoorlyck draege in leer ende leven, ofte in belydenisse ende in wandel.

2. Indien sich iemandt compt te verlopen, ende sich onstichtelyck draecht, broderlick te vermaenen ende te bestraffen, ende vooral te verhoeden, dat de leere ende den naeme Godts niet gelastert en werden, ende de H. Sacramenten niet ontheyligt werden (soo veel mogelyck is); oock mede tegens de onboetveerdigen ende halsstercken te handelen naer

Christelycke disciplin, ende de boetveerdigen wederomme in den schoot der Kercken t' ontfangen (daer van hyr nae int besonder wat breder).

3. Soo iss dan int besonder, neffens den Prediger ter plaetse mede haer Ampt, als sich iemandt compt te verlopen, vlytich te betrachten, eerstelic de persoon van den sondaer, daerna de sonde selft.

4. Angaende de personen, daer van moet men in achtginge nemen, of het een oudt ofte jonck persoon sy. Jtem of het een buichsaem ende goetaerdich mensche sy, dan of het een moctwillich sondaer sy.

5. Jsset een oudt ende bedacgt persoon, soo moet men hem bestraffen ende onderrichten met beleeftheden als een Vaeder ofte Moeder, maer isset een jonck persoon, met meerder respect ende aensien, als een Broder of Suster. Jsset een goetaerdich doch swack persoon, soo can men hem met vriendelicke en sachtmoedige vermaeninge best gewinnen, maer isset een moctwillich groff sondaer, ofte die nae veelvoldige vermaeningen evenwel in sonden continueert ende voortvaert, dien moet met meerder strengicheyt beeygent werden.

6. Belangende de sonde selfs, die is te betrachten, offet een heymelicke sonde sy, eene ofte weynich bekent, dan off het eene sonde sy, die veel ende bekent is. Jtem of het grove, ende voor d' Overicheyt strafbaere sonde sy, dan of het een gemeine mindere sonde sy? Want gelyck daer trappen der sonden syn, soo ten aensien der sonden selfs, soo ten aensien der omstandicheyden derselven, als van de tydt, plaetse, maniere &c., soo moeten oock de vermaeningen ende bestraffingen tot eenen yederen gepast ende gematicht werden.

7. Jsset dan eene sonde die openbaerlick geschiet is, die moet openbaerlick, dat is, voor den gantschen Kerckenraedt, ofte oock voor de geheele gemeente, nae gelegentheynt van den vall, gestraft werden, anderen tot een exempel.

8. Maar isset een heymelycke mindere sonde nyt swackheyt spruitende, die moet heymelyck, alleen in tegenwoordicheyt van dengenen dien het bekent is, heymelyck werden bestraft.

9. Jsset een grove, ende voor der wereltd openbaere sonde, als openbaere afgoderye, toverye, segenspreecken, aenroepinge van verstorven heyligen; jtem lasteringe van Godes naeme, menedt ofte valsche getuichnisse, verachters van Godes H. Woordt, Sacramenten ende ontheylinge des Sabbats, ongehoorsaemheyt tegens Vaeder ende Moeder, vaeder ende moeder-slagery ende ongehoorsaemheyt, vloecken ende schelden op Christelicke Overicheyt, dootslaegery, andere slaegery, schelden ende gekyf, ehebreuck, bloedschande, hoererye, ende allerhande ontucht, ende wat meer daer toe reitset, als gewoontlycke dronckenschap, kaerten spelen, dobbelen, lichtveerdich danssen in vergaderingen, jtem dieverye, woecker, openbaere leugens ende alle andere grove sonden. Deselve moeten oock opentlick (gelyck naerder volgen sal) gecorrigeert ende verbeterd werden, conform Godels woordt ende Kercken disciplin.

10. Indien iemandt schoon mindere sonde beginge, ende door veelvoldige vermaeningen ende bestraffingen tot beterschap niet te bewegen en waere, dien moet men oock door verbiedinge vant Avondtmael tot beterschap soecken te brengen.

11. Doch wanneer iemandt door opschorting van Avondmael beweegt wierde beterschap te beloven ende te bewysen, die moet van den Kerckenraet oock wederom tot hetselve Nachmael toegelaeten werden.

12. Hyr staet aen te mercken, ten

I. dat de sonde alleenlick uyt Godts woordt moet gerichtet, ende daer uyt besloten worden een sonde te syn, op dat de conscientien der menschen niet gequelt ende bemoeyt werden met verkeerde meyningen ende eygensinnige voor-ordelen;

II. dat men den sondaer alsoo vermaene, dat men niet lichtelyck op een ieder geringe feyl eene al te scherpe ofte strenge vermaeninge aenstelle. Want wanneer soude dan des bestraffens een eynde weesen? Jae de H. Schrift vermaent dickmaels tot verdraechsamenheit. Maer dan moet men insonderheit wacker hyr in syn, wanneer te vreesen staet, dat de gevalenc in vorder pericul ende schaede des verdervens soude comen, ofte den naeste daer door geërgert, ofte God daer door gelastert werden.

13. Dese vermaeninge ofte bestraffinge heeft verscheyden trappen nae de nature der sonden ende des sondaers (als boven gemeldt), dewelcke *Matth.* 18: 15, 16, 17 gestelt werden.

14. Mede moet hyr oock aengemerckt werden, dat, gelyck de vermaeninge ofte bestraffinge tusschen broder ende broder (als boven *Matth.* 18 geseyt), in heymelycke sonden niet één maer meermaelen moet geschieden, eer deselve aen de Kercke ofte Kerckenraet gebracht werde, Alsoo moet oock de vermaeninge van de Ouderlingen (deselve aen den Kerckenraet gebracht synde, doordien de vorige vermaeningen geen vrucht hebben geschafft by den Sondaer), menichmael geschieden, soo lange daer hope is van gewin door deselve, Jae oock wanneer nae eenige vermaeningen het verhoopte soo voort noch niet vereregen iss.

15. Hyr by (:neffens de bovenverhaelde voorsichticheyt int straffen:) moet de broderlycke liefde ende sachtmoedicheyt oock comen, ende wel in acht genomen werden, waerdoor den sondaer sich can verseeckert houden, dattet niet uyt vleeschelycke affecten geschiedt, ende niet van haer syn verderf ende beschaeminge, maer veele meer syn welvaert ende saelicheyt gesocht werde, want het ooghmerck hyr van moet weesen 1°. Godes eere; 2°. de stichtinge van Syn Kercke; 3°. des sondaers ende der anderen saelicheyt te bevorderen.

16. Maer indien t' mochte gebeuren, dat de sondaer dese middelen verachtende ende verwerpende, die Kercke in voorseyde voegen niet wilde hooren, soo worde hy gehouden als een Heyden ende Tollnaer, ende den Sathan overgegeven tot verdervinge des vleesches, dat de geest behouden werde in den daege des Heeren Jesu Christi, namelyck door excommunicatie.

17. Noch is het Ampt der Ouderlingen een alsoo geëxcommuniceerden sondaer by alle gelegentheden te vermaenen, ende publiquelicken voor hem te laeten bidden, omme tot boetveerdicheyt wederom te brengen. Ende door des Heeren genaede tot waere boetveerdicheyt gebracht synde, denselven wederom met blydtschap op- ende aenneemen.

18. In summa, der Ouderlingen Ampt is te helpen bemiddelen, dat alles in de gemeente ordentlick toegae, dat de bedroefde getroostet wer-

den, datter geen valsche leere gedreven werde, dat de Predigers stichtelyck leeren ende leven, sich selfs met neerstig leesen ende naevorschen van Godes Woordt (neffens een Godtsaelich leven) bequaem maecken, om van de leere haerer Predicanten te connen ordeelen, ende te besorgen, dat, wanneer haer Leraer compt t' overlyden, ofte te vertrecken, een ander duchtig Prediger aen syn plaetse nae Kerckenordeninge mach beroepen werden. Ende dit alles moet vloeyen (als boven ten deele geseyt is) 1°. uyt liefde van Godes eere; 2°. vreedde ende welstant van Godes Kercke; 3°. oock van de stichtinge ende saelicheydt dergenen (insonderheydt) over welke de Ouderlingen gestelt syn.

II. *Der Diaconen ofte Armenvoogden ampt is*

1. Sorge te helpen draegen, datter goede middelen tot onderhoudt der armen gevonden werden.

2. Dat sy de middelen, soo tot onderhoudt der armen gegeven werden, getrouwelik (des Sondaechs, Feest- ende Bededaeges) vergaederen ende bewaeren.

3. Sorge te draegen, dat de Almoessen niet bestedet worden, dan daer t' van noden iss, ende dat met goede kennisse, discretie ende circumspectie.

4. Dat sy met blymoedicheyt ende een beweegt herte (sonder ansien der personen) die Aelmoessen uytdeelen, gedenckende dat onsen Salichmaecker reeckent Hemselven te geschieden, wat den Armen in Synen Naeme gedaen werdt. — Sullen daerom de Armen troosten, niet alleen met de uyerlicke gifte, maer oock met troostelycke woorden.

5. Jaerlix (jae in alle manieren) reeckenschap te doen voor de gemeente ofte degene, soo de gemeente daer toe sal committeren, van haeren ontfaeck ende uytgaeve.

6. In summa, de Diaconen sullen den voorgien. Ouderlingen des noots synde, ende van deselve hyr toe versocht, in alle voorvallende noot, de handt bieden ende assisteren. Wederom sullen oock soo doen de Ouderlingen by de Diaconen.

III. *Der Schoolmeesteren Ampt is*

1. Aengaende de Kerckendienst, de Clocken ter rechter tyt te luyden, de kercke op-ende toe te sluyten, deselve te suyveren, de materialen ofte elementen tot de H. Sacramenten in de kercke te brengen, als t' water tot de H. Doop, broodt ende wyn tottet H. Nachmael. Voorts in alle predicatien present te weesen, niet alleene om Gods Woord te hooren, maer om Psalmen aen te teekenen, ende t' gesang te modereren ende te helpen verstercken.

2. Het geheele Jaer door eenige Capittelen, haer van den Prediger aen te wysen, voor alle predicatien der gemeente voor te lesen, tot welcken eynde nodich geachtet werdt, dat de respective Gemeenten een goede Bibel, conform de Synodale Resolutie in haere Kercke sullen bestellen, dewelcke by den Kerckenraet tot allen tyden wel sal bewaert werden.

3. De kinderen ter kercke te geleyden, ende nae gedaene predicatie den Schoolkinderen uyt deselve t' examineren ende t' onderichten.

4. Belangende int besonder den schooldienst, de kinderen niet alleen

leesen ende schryven te leeren, maer oock deselve de vyff hoofstukken der Christelicke Religie t' morgen ende avondt gebedt van buyten te laeten leeren. Deselve gebeden haer s' morgens ende s' avondts te laeten beden, ende daerneffens haer alle avonde een vraege uyt den Heydelbergsche ofte Nederlandtsche Catechismo in te setten, ende haer des anderen daeges (soo veel doenlick is, ende met discretie) deselve laten opseggen, als de kinderen alle by een ander syn, ende haere ordentlicke lection opgesegt hebben.

5. Den kinderen ten minsten tweemaal in de weecke psalmen te leeren singen, ende oversulx, op datse selver singen connen, ende oock t' gesang in de kercke bequamelyck dirigeren ende stercken mogen, sich selver vlytich int psalmen singen te oeffenen.

6. Ende op dat de kinderen des te spoediger int leesen- leeren mogen voortcomen connen, sullen in alle Schoelen deser Landtschap stichtelycke boecken, die met advis van den Predicant in alle plaetsen sullen geintroduceert worden, geleerd werden.

7. De kinderen, die even veele weeten, eene lexe te laeten leeren, ende als sy opseggen, tsamen by hem (den Meester) laeten comen, alsoo dat als d'eene opsegt, d' andere alle daer nae hooren, insiende op deselve hare lection, die opgesegt hebbende, oock noch alle voor hem laeten blyven ende toehooren ende op deselve lexen letten, tot dat sy alle, die in de lesse leeren, opgesegt hebben.

IV. *Der Kerckvoogden Ampt is*

1. Sorge te draegen, dat de Kercke, Schole ende des Predigers wooninge wel in esse ofte weerden gehouden werden, ende daerom dikmaels daerna te verneemen of an t' dak, als lyen, pannen ende glaesen, muren, flouren ende wanden van de kercke, schoele ende weme ofte des Predicants huys, oock eenich mangel is te vinden.

2. Js haer Ampt, alle nodige materialen ende elementen tot het H. Avondtmael te bestellen.

3. Neerstich daer toe te sien, dat de Kerckengoederen niet mogen vremdbet worden.

4. Oock alle jaeren voor de Collatoren, Kerckenraedt, Schults ende Volmachten der gemeente reeckenschap te doen.

TOEGIFT.

CONCEPT-REGLEMENT
OF DE
ORGANISATIE
VAN HET
HERVORMD KERKGENOOTSCHAP
IN HET
KONINGRIJK HOLLAND.

1809.

Over dit concept-reglement, dat wij als toegift bij ons werk voegen, zullen wij slechts een enkel woord aanstippen.

Het behoeft niet herinnerd te worden, hoe ruw de staatsomwenteling van 1795 onze hervormde kerk heeft aangegrepen. Hare voorregten als heerschende kerk werden haar oantzegd, alle resolutiën, onder het oude stelsel van hare vereeniging met den staat genomen, vernietigd, en de geestelijke goederen, die tot bezoldiging van hare leeraren en hoogleeraren hadden gestrekt, voor nationaal verklaard. Zoo eindigde de achttiende eeuw. Maar bij het ingaan der negentiende begon meer gematigdheid boven te komen. Men neigde op nieuw tot zekere hereeniging van kerk en staat; voor de bezoldiging van kerkelijke personen werden van staatswege maatregelen beraamd; ook de van ons verleende uitgaven voor reiskosten, vacatiën, defroyementen en remuneratiën van de leden der classen gegoed, zelfs commissarissen voor de synodale vergaderingen benoemd (Ypeij en Dermout, *Gesch. d. Ned. herv. kerk*, IV, aantek. 205), en eindelijk, als naar oud gebruik, een algemeene dank- en bededag uitgeschreven (2 Maart 1803). Onder het bestuur van Rutger Jan Schimmelpenninck scheen alles weer op vasten voet te zullen komen, ofschoon de regel gelden bleef: geene heerschende kerk meer (Staatsregeling van 1805, art. 4). De edele raadpensionaris werd echter spoedig door koning Lodewijk Napoleon vervangen (1806). In de Constitutionele wetten van dat jaar (Tweede afd. *van de godsdienst*, art. 1) is bepaald, dat de koning en de wet gelijke bescherming verleen en aan al de godsdiensten, die in den staat worden uitgeoefend, en dat hun gezag bepalen zal „al hetgeen noodzakelijk geoordeeld wordt, betreffende de organisatie, de bescherming en de uitoefening van alle eerediensten.” Op grond van dit laatste werd nu ook voorgenomen, aan het hervormd kerkgenootschap

eene vaste organisatie te schenken, overeenkomende met de eischen van den tijd. De minister van eeredienst, Mollerus, benoemde eene consulere commissie, bestaande uit politieke en kerkelijke leden, die eene organisatie van het hervormd kerkgenootschap zoude ontwerpen. Tot deze commissie behoorden: *J. W. te Water*, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, *H. Husly Viervant*, predikant te Amsterdam, *T. Hoog*, predikant te Rotterdam, *D. Delprat*, predikant bij de Waalsche gemeente te 's Gravenhage, *A. Rutgers*, predikant te Haarlem, *J. Both Hendriksen*, raadsheer in het hof van Utrecht, *J. C. van der Kemp*, advocaat te 's Gravenhage, *S. B. Jantson van Nieuwland*, raadsheer in het hof van Brabant, en *J. G. Thin van Keulen*, lid van de vroedschap te Amsterdam. De heer te Water werd tot president, de heer Both Hendriksen tot vice-president en de heer Rutgers tot secretaris van deze commissie benoemd, wier eerste vergadering den 11^{den} Januarij 1809 te Amsterdam door den minister Mollerus geopend werd. De minister gaf de gronden aan, op welke het ontwerp zou moeten rusten, en de commissie ontving bovendien een uitgewerkt plan van kerkregeling, naar hetwelk zij haren arbeid inrigten kon. Zij heeft zich echter door dat overgelegde plan van kerkregeling de handen niet al te zeer laten binden, zoo als men opmaken mag uit de vele bedenkingen, later van wege het ministerie tegen haar concept gemaakt. Haar voorzitter verklaart, dat zij zich voornamelijk ten doel heeft gesteld, van de vroegere kerkordeningen alles te behouden, wat niet inliep tegen de tijdsomstandigheden, waarin men verkeerde, en er bij te voegen, wat toen noodzakelijk kon geoordeeld worden (Levensberigt van Jona Willem te Water, door hem zelven vervaardigd, bl. 118). Na ernstige beraadslagingen en herhaalde herzieningen heeft zij haar *Concept-reglement op de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het koninkrijk Holland* in gereedheid gebragt. Het werd aan den opvolger van den minister van eeredienst Mollerus, den baron van der Capellen, minister van eeredienst en binnenlandsche zaken, overgeleverd. Dit geschiedde in de maand Augustus 1809 onder het geleide van eenen uitvoerigen brief, in welken de commissie een beredeneerd verslag van haren arbeid gaf. Van dezen belangrijken brief hebben de heeren Ypeij en Demout inzage gehad en er een uittreksel van gegeven (Gesch. d. Ned. herv. kerk, IV, bl. 395—403). Wij zullen dit uittreksel hier afschrijven, wijl het licht verspreidt over de hoofdbeginselen, door de ontwerpers van het Concept-reglement gevolgd.

„Op den voorgrond ontwikkelen in dien brief de ontwerpers deze hunne gedachte, dat zij aan het tot dien tijd toe plaats gehad hebbende bestuur der Nederlandsche hervormde kerk boven alle andere kerkbesturen verre den voorrang gaven, behoudens de wijziging, door hen te dezen aanzien gemaakt. Zulk een bestuur was, hunnes oordeels, *vooreerst*, geschikt naar het kenmerkelyke der nederlandsche hervormde kerk, en overeenkomstig met hare belangen. Dat kenmerkelyke bleek, hunnes inziens, uit de geloofsbelijdenis, door die kerk aangenomen, houdende, „dat de dienaars des woords, in welke plaatse zij zijn, ééne en dezelfde magt, ééne en hetzelfde gezag hebben, zijnde alle te zamen dienaars des eenigen algemeenen Opzieners, Jezus Christus, en des eenigen Hoofds der Kerk.” (Belijdenis des geloofs der geref. kerk in Ned. art. 31.) Zulk een kerkbestuur, oordeelden zij, *ten tweede*, dat ook wel meest konde strekken, om alle aanmatiging van magt en gezag voor te komen, waaraan anders de superintendentiën niet weinig voedsel zouden geven. Het plaatsgrijpend bestuur der hervormde kerk in Nederland liet alleen voor eenen tijd slechts de magt aan sommige leden, uit wier handen dezelve wederkeerde in den boezem, waaruit zij gekomen is. Onder zoodanig een bestuur was meer dan twee eeuwen het voornaamste belang der kerk, voornamelijk de

zuiverheid der geloofsleer, ongeschonden tewaard gebleven, en de goede orde gehandhaafd. Ook de zedelijkheid had er niet door geleden, terwijl de ondergeschiktheid der belijderen aan het burgerlijk bestuur er grootelijks door bevorderd was geworden. Met opzigt tot den toenmaligen staat des lands oordeelden de ontwerpers, *ten derde*, dat zoodanig eene wijze van kerkregering wel het allermeeest beantwoorden zoude aan het gezag der hooge overheid, terwijl het misbruik van kerkelijken invloed en magt, onder godsdienst-leeraars, die elkander gelijk moesten zijn, veel minder te vreezen was, dan anderszins. Raadpleegde men het uit de geschiedenis der hervormde kerk van Nederland, kenbare algemeene gevoelens, zoo zoude men van de vroegste tijden her ook steeds bij derzelver belijders eenen doorgaanden afkeer bespeuren van alle kerkelijke overheersching. En hiertegen was zulk een kerkbestuur, als er altijd bij de hervormden in Nederland had plaats gehad, gansch en al ingerigt. Zoo sterk was bij velen de gehechtheid aan dat kerkbestuur, dat deze eene verandering in hetzelfde zouden aanmerken als eene verandering in het kerkwezen, waarmede in een onafscheidbaar verband de geloofsleer geacht zoude worden te staan; en welk een nadeeligen invloed zoude zulks op de rust der kerk hebben? Ook was eindelijk dusdanig kerkbestuur voor zulk eene vereenvoudiging en finantieel bezuiniging vatbaar, als men verlangen mogt.

Éene Synode, zamengeroepen niet volgens toerbeurten of loting, maar gekozen uit de ervarenste godsdienst-leeraars, en wel voor eenen bepaalden tijd, zoude genoegzame éénheid geven, en daardoor vaste klem te wege brengen. Zij zoude de plaats van tien of elf synoden, welke te voren bestonden, vervangen, en tevens hetgene van het federatief stelsel in den staat, nu met de monarchale regering geheel onbestaanbaar, in het kerkbestuur nog was overgebleven, geheel wegnemen en doen vervallen. Voegelijk scheen het ook, dat het getal der kerkklassen wierd verminderd, met de bepaling echter, dat de onderscheidene klassen zich voortaan niet zouden uitstrekken buiten de grensscheiding van het rijk, ook niet buiten de departementen, waaronder de kerken behoorden. Mede achtte men het genoegzaam ter bereiking van het voorgestelde doel, wanneer al de predikanten, onder elke klassis, slechts tweemaal 'sjaars vergaderden. Inmiddels konden de in gang zijnde of spoed vorderende zaken worden afgedaan door afgevaardigden of *deputaten*, die, om meer ervaren te zijn of te worden, eenigen tijd dienden aan te blijven.

Ter beantwoording van de vraag, „hoe verre een middenpunt van vereeniging daar gesteld zijnde, het nogtans nuttig zoude zijn in de bijzonderheden eene verschillende organisatie toe te laten, en onderscheid te maken tusschen de nederduitsche, hoogduitsche, waalsche en engelsche hervormde kerkgenootschappen?” ter beantwoording van die vraag was het de commissie voorgekomen, dat de schikkingen, betreffende de bijzondere dienstvormen, in onderscheidene gemeenten, alsmede de regelingen eener goede orde aan de vrijheid van de klassen en kerkeraden konden worden overgelaten. Aan deze behoorde men zooveel ruimte te geven, als zij zelve oorbaar mogten vinden, indien maar hunne verordeningen niet strijdig waren met het algemeene reglement van organisatie. De waalsche kerk, welke alzoo mede onder de algemeene synode moest worden gebragt, zoude hare bijzondere synoden verliezen, doch deze op den voet van klassen kunnen regelen. Hare bijzondere belangen zoude zij alzoo op dezelfde wijze, als voorheen, kunnen behartigen. Hare fondsen en liefdegaven zouden zij kunnen besturen en verantwoorden, als bij haar in gebruik was. De hoogduitsche en engelsche gemeenten zouden, waar zulks nog geen plaats had, het best kunnen worden ingelijfd in de klassen van hare stad, met behoud van hare kerkeraden en derzelver beheer over de bijzondere fondsen. De oostfriesche coetus zoude in denzelfden vorm kunnen worden gebragt, als

waarin de klassen waren, met behoud echter van sommige bijzondere verordeningen en gewoonten, waaraan men aldaar gehecht mogt zijn. Eene minnelijke schikking zonde daaromtrent gemakkelijk te treffen zijn. Alleen diende men te zorgen, dat zij geschiedde zonder benadeeling der algemeene verordeningen.

Aangaande de *kerkelijke tucht* merkte de commissie aan, dat, ofschoon er geen burgerlijk voorregt aan het lidmaatschap van eenig godsdienstig genootschap meer verbonden was, zelfs de uitsluiting of de christelijke ban niemand eenig burgerlijk nadeel meer toebragt, de inrigting echter zelve als een behoedmiddel van het grootste gewigt tegen het bederf der zeden, voor de burgerlijke maatschappij heilzaam, moest beschouwd worden. Wat de manier betrof, waarop kerkelijke regtszaken behoorden behandeld te worden, de commissie had, hares achtens, in het ontwerp der wet, dezelve ingerigt naar de bestaande kerkordeningen, evenwel hier en daar anders gewijzigd, deels om, zooveel mogelijk, deze en gene gebreken te vermijden, deels om langwijligheid voor te komen, deels eindelijk, om te zorgen voor vermenging met, of botsing tegen de burgerlijke rechtspleging.

Nopens het *benoemen der kerkbestuurders*, inzonderheid het beroepen van leeraars, meende de commissie, dat het gouvernement daarop zijne betrekking, als van ouds, diende te behouden. De verkiezing van leeraars echter behoorde aan de vrijheid der gemeente te worden overgelaten. Hieromtrent oordeelde de commissie, dat de eigenaardigste en ordelijkste wijze van beroepen, geene andere was, dan waarbij die zaak werd overgelaten alleen aan de kerkeraden. Daardoor meende ze, dat allerlei verwaringen werden voorgekomen, die van eene hoofdelijke stemming, door alle mans-ledematen uitgebragt, onafscheidelijk waren. Het patronaatschap of regt van collatie bij het benoemen van predikanten den bodem te willen inslaan, kwam de commissie voor, dat een wederregtelijke aanval was op iemands wettig eigendom, hetzij hij hetzelfde bij erfenis, hetzij door koop had verkregen, al mogt het dan hier of daar ook oorspronkelijk uit bronnen ontstaan zijn, die niet zuiver schenen. Nogtans was de commissie van gedachte, dat het patronaatsregt geene kracht behoorde te hebben, dan bij zoodanige patronen der kerk, die belijders waren van de hervormde godsdienst. Ook oordeelde zij, dat de kerkeraden namens hunne gemeenten, op de uitoefening van dat regt eenen medewerkenden invloed dienden te hebben, bij voorbeeld, door het maken van eene zoo gehectene nominatie van drie personen. Hiervan wilde ze nogtans uitgezonderd hebben die collatoren of patronen der kerk, die uit hunne eigene goederen de predikanten bezoldigden, en even daarom in hun regt niet moesten worden beradeeld.

Met opzigt tot het *verminderen van het getal der leeraren*, door eene vermeerdering van de zoogenaamde combinatiën, meende de commissie wel toegevend te moeten zijn, doch met de meeste matiging, wegens den invloed van de werkzaamheden der leeraren op de godsdienstkennis en godzaligheid, en wegens het nadeel, dat eene te wijde uitzetting van de gemeenten noodzakelijk moest toebrengen aan de openbare godsdienst-oefening, waarvan zich velen zouden verschoonen, uit hoofde van de afgelegenheid hunner parochie-kerken. Grootendeels zouden er ook door lijden de waarde van het herderlijke werk, het zoo noodige kerkelijk bezoeken van al de leden der gemeente aan derzelve huizen, en vooral het gezet onderwijs der jeugd in de leer van de godsdienst. Van zulk eene zijde schenen men in andere christelijke kerkgenootschappen de zaak altijd beschouwd te hebben en nog te beschouwen. De commissie bewees dit, door de aandacht te doen vestigen op het getal der leeraars bij andere kerkgenootschappen, in evenredigheid met dat der lidmaten, waardoor het blijkbaar werd, hoeverre hetzelfde overtrof dat der hervormden. Vooral liep zulks zeer in het oog met opzigt tot de geestelijken van de

roomschgezinde kerkgemeenschap. Derhalve, om het gewigt der hooge kerkbelangen, behoorde men niet te zeer met de spaarzaamheid in dezen te raadplegen.

Ten laatste wat de *vorming aanging van de leeraren in de Theologische scholen*, in zoo verre dezelve niet tot het openbare schoolreglement betrokken kon worden, kwam het der commissie voor van de meeste aangelegenheid te zijn, dat de hoogleeraars, door welke de jongelingschap tot het predikambt werd bekwaam gemaakt, opregtelijk de leere van de hervormde kerk waren toegedaan, en hun onderwijs daarnaar rigtten. Diensvolgens meende zij, dat de koning het hervormde kerkgenootschap van zijn rijk ten duurste zoude verplichten, indien aan deszelfs synode, of aan hare deputaten enige magt wierd toegestaan, bij de verkiezing van zoodanige hoogleeraren, hetzij door het vormen van eene nominatie, hetzij door het dienen van advies nopens de personen, die in aanmerking kwamen. Nergens toch zoude men een meer gegrond oordeel kunnen verwachten over de geschiktheid van hoogleeraren voor de hervormde kerk, dan in den schoot dier kerk zelve. Met het hoogste regt zoude voorzeker de kerk verlangen, dat in zulk eene zaak aan haar het oordeel mogt worden overgelaten. Mede dacht het der commissie, om die zelfde reden, dienstig, dat, wanneer er omtrent de aankleving eens hoogleeraars aan de leer der hervormde kerk eenige twijfel mogt rijzen, dezelve onder de verplichting mogt worden gesteld, om zijne gevoelens nopens de punten, hem voorgedragen, rondelijk voor de synode of derzelve afgevaardigden te verklaren. Het gevolg daarvan behoorde dus ook te zijn, dat zulk een hoogleeraar, die de synode of de afgevaardigden uit dezelve niet volkomen gerust konde doen zijn, of, zoo al, evenwel naderhand tegen de afgelegde verklaring en belofte zijn onderwijs mogt inrigten, dan van zijne bediening ontslagen, en een ander in deszelfs plaats mogt worden aangesteld."

De minister bragt het concept-reglement den 18den October 1809, met zijne aanmerkingen ter kennis van den koning, en voegde er aanstonds een concept-besluit bij, waarmede de organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het rijk van Holland kon worden ingevoerd. Die aanmerkingen noemt de hoogleeraar te Water „minder talrijk en wijldloopig, dan wijs, voorzigtig en belangrijk" (Levensberigt, bl. 123). Wij komen later op deze aanmerkingen terug. Vervolgens werd het concept-reglement met de aanmerkingen des ministers in handen der eerste afdeling van den staatsraad gesteld, welke er den 23sten Maart 1810 rapport over uitbragt. In dit rapport zijn sommige bedenkingen van den minister goedgekeurd of tegengesproken. Nu en dan wordt aan het concept der commissie de voorkeur gegeven boven de veranderingen door den minister voorgedragen. Weinige nieuwe aanmerkingen worden gemaakt, en de ontworpen nieuwe organisatie scheen wel ingang te vinden. Men had dan ook alle hoop, dat het door den koning zou worden vastgesteld. Maar die hope werd verijdeld door het verhaast vertrek des konings naar Frankrijk en door de inlijving van ons vaderland in dat rijk. De hoogleeraar te Water betreurt niet zonder reden, dat dit gewigtig werk steken bleef en de arbeid der commissie vruchteloos affiep. Hij voegt er bij: „Jammer is het, dat het gedrukte concept-reglement met de aanmerkingen van den minister van eeredienst en van den staatsraad in zoo weinige handen heeft kunnen komen en zoo geheim gebleven is, dewijl men anders over de waarde van dit alles een onzijdig oordeel in het hervormd kerkgenootschap had kunnen vellen" (Levensberigt, bl. 125). De heeren Ypeij en Dermout hebben het ontwerp in handen gehad, maar verklaren, dat het bestek van hun schrijven te beperkt is, om dit merkwaardig gedenkstuk uit de koninklijke regering van Lodewijk Napoleon mede te deelen, hoe gaarne zij anders „den sluizer, dat geheim bedekkende" zouden hebben opgeligt (Gesch. d. Ned. herv. kerk, IV, bl. 405). Die zucht

van geheimhouding is langzamerhand verminderd, zoodat het mij niet veel moeite heeft gekost, om in der tijd van den secretaris-generaal en adviseur, den heer J. J. Roozeboom, verlof te verkrijgen tot het doen afschrijven van dat concept-reglement. Nu onlangs heeft de heer Dr. H. J. Spijker, administrateur voor de zaken der hervormde eeredienst, mij onder goedkeuring van den minister van justitie, het eenige exemplaar dat het ministerie van eeredienst er van bezit, ter leen gegeven, ten einde ik er mijn afschrift nauwkeurig mede vergelijken kon.

Bij het lezen van het concept-reglement valt duidelijk in het oog, dat het een wel doordacht en goed afgewerkt geheel uitmaakt, waarin het eigenaardige der oude kerk zooveel mogelijk behouden is, en tevens verbeteringen zijn aangebragt, die meer eenheid en vastheid beloofden, dan onze kerk ooit heeft gekend. Ook ijverde de commissie voor de vrijheid en zelfstandigheid der kerk, op welke nu vooral mogt worden aangedrongen, daar de banden, welke de kerk zoo naauw met den staat plagten te verbinden, waren losgemaakt. Een heerschende kerk immers staat meer onder het gezag en de bemoeijng van den staat, dan eene niet heerschende, en voor het gemis van den rang van staatskerk mogt vergoeding worden gezocht in ruimer bezit van vrijheid en onafhankelijkheid (W. Broes, De kerk en de staat in wederzijdsche betrekking, IV, 1ste st. bl. 41). Was ook van de zijde der regering eene scherpere afscheiding van het kerkelijk en burgerlijk beheer ingevoerd, zoo mogt ook van den kant der kerk wel tegen de inmenging van den staat in het kerkelijke worden gewaakt, vooral nu het hoofd der regering de Rooms-katholieke godsdienst beleeft. De minister van eeredienst schijnt zich echter met deze zienswijze der commissie niet te hebben kunnen vereenigen, zoo als blijkt uit zijne bedenkingen, tegen sommige artikelen van het concept-reglement ingebragt.

De commissie had bepaald, dat de leden der synode door de classen zouden worden benoemd. De minister daarentegen acht het voeglijk en raadzaam, dat de koning de benoeming heeft, de eerste maal onmiddellijk en vervolgens uit voordragten van de classen (IV, § 1).

Ten einde op de loopende zaken bestendig toezigt gehouden wierd, wilde de commissie dat de classen en de synode *deputaten* benoemen zouden. De minister verlangt, dat deze ook op dezelfde wijs als de leden der synode door den koning worden gekozen (III, § 16 en IV, § 19). Vooral op de benoeming van de deputaten der synode meent hij, dat de koning invloed hebben moet, ofschoon die deputaten gekozen zijn door kiezers, namelijk de leden der synode, die ook reeds door den koning gekozen waren. Dat de classicale deputaten uit voordragten van de classen door den koning zouden worden gekozen, acht de minister nog niet veilig genoeg. Hij noemt het schadelijk, aan die voordragten der classen gebonden te zijn, en verlangt, in een *nader rapport* aan den koning, dat de synodale deputaten ook dubbeltallen inleveren voor alle benoemingen van classicale deputaten, en dat dan de koning, of zijn minister, uit de voordragten, door de synodale deputaten ingeleverd, zoowel als uit de voordragten der classen, de classicale deputaten benoemen kan. De staatsraad kon zich met die nadere bepaling van den minister niet vereenigen en vraagt terecht, of die classicale deputaten, gekozen uit de voordragt der synodale deputaten, dan kunnen gezegd worden de classen te vertegenwoordigen, en of het dan ook niet gebeuren zal, dat de classen zulke gekozene deputaten geenszins geschikt achten voor de waarneming van hare belangen?

De commissie had uit de vroegere kerkiurigting de bepaling overgenomen, dat de regering een *commissaris politiek* benoemt, om toe te zien, dat niets verhandeld wordt, wat tot de burgerlijke regering behoort of strijdig is met de wetten

van het rijk (IV § 16). De minister geeft eene andere redactie van dit artikel, dus luidende: Uit naam des konings heeft de minister van eeredienst en binnenlandsche zaken *het opzigt over de werkzaamheden der synodale vergaderingen, en kan dezelve bijwonen, of in persoon, of door daartoe bij hem benoemde commissarissen.*

Betreffende de *beroeeping van predikanten* had de commissie eenvoudig gesteld, dat zij door den kerkeraad met de diakenen geschiedt (VII, § 9). Maar de minister wijst op de verschillende gebruiken, die hier en daar in de wijzen van beroeping heerschen en die niet op eenmaal kunnen veranderd worden. Hij meent ook, dat het belang der hervormde kerk en hare leeraren eenige beperking van de regten der gemeenten kan noodig maken, en wil daarom vooreerst het bestaande tot nadere regeling behouden. Ook in gemeenten, waar het patronaatregt geldt, wilde de commissie aan den kerkeraad eenig deel in de beroeping hebben geschonken, wat des ministers goedkeuring niet kon wegdragen (Ypeij en Dermout, *Gesch. d. Ned. herv. kerk*, IV, bl. 400 en aantek. 343).

Zoo veel de maatregelen betreft tot handhaving van de *zuiverheid der leer* is de minister minder gestreng dan de commissie, en geeft hij veel rekkelijker bepalingen voor de toelating tot de predikdienst dan zij (VII, § 4).

Men heeft meermalen gezegd, dat het algemeen reglement voor de hervormde kerk van 1816 uit het concept-reglement van 1809 zou gegroeid zijn. De heer Broes is ook van oordeel, dat de arbeid, door de inlijving in het Fransche rijk en door een nieuw ontwerp van Napoleontische kerkinrigting voor eene wijle afgebroken, bij onze herstelling hervat en in het reglement van 1816, „als van gelijken geest”, voltooid is (De kerk en de staat in wederzijdsche betrekking, IV, 1ste st. bl. 151). Voor dit gevoelen vindt men echter bij de vergelijking van beide reglementen geen genoegzamen grond. Wel heeft men bij het ontwerpen van het reglement van 1816 denzelfden weg ingeslagen, als in 1809, door eene consulerende commissie te benoemen, die nu alleen uit predikanten bestond, en die naar een gesuppediteerd plan van kerkregeling het reglement vervaardigd heeft. Dit ontwerp reglement is door drie leden van den raad van state en den commissaris-generaal voor de hervormde eeredienst gewijzigd, en daarna als staatsbesluit van 7 Januarij 1816 (Staatsblad no. 1) door den koning uitgevaardigd. Het mag met regt verwondering baren, dat men, bij deze navolging van de handelwijs des konings Lodewijk Napoleon, vergeten heeft op te merken, hoe hij, naar de constitutionele wetten van 1806 (Tweede afd. art. 1), het regt tot zulke organisatie bezat, maar dat koning Willem I dit zelfde regt bezwaarlijk uit de grondwet van 1814, en nog veel minder uit die van 1815 ontleenen kon (Verg. Mr. S. J. Hingst, *Kerk en staat*, in de Gids van April 1863, bl. 37).

Voor het overige is de overeenstemming tusschen beide reglementen zeer gering. Reeds de orde, waarin het reglement van 1816 de zaken schikt, is juist de omgekeerde van die, welke het concept van 1809, in navolging van alle vroegere kerkordeningen, had gekozen. Dat concept begint met de gemeenten en klimt zóó op tot de kerkeraaden, classen en synode, terwijl het reglement van 1816 met de synode aanvangt en afdaalt tot de lagere besturen. Verder wordt in laatstgenoemd reglement gemist of tot latere regeling afgezonderd, wat in het concept, even als in al onze oude kerkordeningen, duidelijk beschreven en onder de hoofdzaken is geteld, zooals daar zijn: de benoeming van predikanten; ouderlingen en diakenen, de toepassing van het collatie-regt en de uitoefening van opzigt en tucht. De administratie der goederen en inkomsten van de gemeenten wordt in een afzonderlijk hoofdstuk van het concept uitvoerig geregeld (Hoofdst. IX), maar in het reglement van 1816 ter naauwernood genoemd. En wat de

beginselen betreft, moet ter eere van het concept worden gezegd, dat het de inmenging van den staat in kerkelijke zaken zooveel mogelijk geweerd, terwijl het reglement van 1816 haar zoover mogelijk uitgebreid heeft. Men denke slechts aan de benoemingen der classen en synode en het maken en veranderen van reglementen, door het concept geheel vrij gelaten, terwijl volgens het reglement van 1816 bijna alle benoemingen door den koning uit voorgedragen drietallen moeten geschieden en de koning zelf een enkele maal regtstreeks benoemt, zooals elk jaar den voorzitter der synode; geen enkel reglement mag zonder zijne sanctie in werking komen, en bekend of berucht is de bepaling van artikel 15: „geene veranderingen kunnen in dit reglement gemaakt worden, dan door *zijne Majesteit*, op voorstel, of immers na voorafgaande overweging bij het Synode.” In één woord, het concept van 1809 heeft de vrije ontwikkeling der kerk krachtig gehandhaafd, terwijl het reglement van 1816 de gausche kerk onder zulke regeringsvoogdij heeft gebracht, dat hare onafhankelijkheid, voor welke onze vaders zoo ijverig gestreden hebben, bijna geheel is weggevaagd (Zie nogmaals het uitmuntend geschrift van Mr. S. J. Hingst, Kerk en staat, ter aang. pl. bl. 35—38).

Indien de geleerde en helderziende heer Broes het concept van 1809 gekend had, zou hij niet geschreven hebben, dat het *van gelijken geest* als het reglement van 1816 was. Daar hij lid is geweest der consulerende commissie van 1814 tot het ontwerpen van dat algemeen reglement, blijkt uit zijne onbekendheid met het vroegere concept, dat het aan die commissie niet is medegedeeld, zoodat zij er het nieuwe reglement dan ook niet naar zal gevormd hebben. Ook zijn, behalve de Waalsche predikant Delprat, de leden der consulerende commissie van 1809, die hare taak zoo loffelijk had volbragt, tot het ontwerpen van het reglement van 1816 niet geroepen, zelfs niet haar hooggeleerde voorzitter, de in zaken van kerkbestuur buitengemeen bedreven Te Water, al was hij reeds over het nieuw te maken reglement geraadpleegd (Levensbericht, bl. 159). Ook daarom is het al minder waarschijnlijk, dat uit den arbeid van 1809 het werk van 1816 zou zijn voortgekomen. Tot grondslag van het reglement van 1816 heeft het plan gediend, dat de secretaris voor de zaken van eeredienst, de heer Janssen, bij vertrouwelijke circulaire van 17 Junij 1815, aan de leden der commissie heeft medegedeeld; en uit de aanmerkingen, in 1809 op het concept van dien tijd gemaakt, welke van zijne hand waren (Het leven en werken van J. D. Janssen, door C. W. Pape, bl. 76), blijkt overvloedig, dat hij de man niet was, om het reglement van 1816 op de leest van het concept van 1809 te helpen slaan.

N°. 56.

N°. 1⁶.

STAATSRAAD.

Exh. 23 van

LENTEMAAND

1810.

AAN DEN KONING.

SIRE!

Wij hadden de eer op heden ons rapport in te leveren, over een ontwerp van organisatie over het evangelisch luthersch kerkgenootschap met eene voordragt van den minister van eeredienst en binnenlandsche zaken, in dato den 23sten van herfstmaand ll. ten geleide van dien, bij appointment van Uwe Majesteit, van den 18^{den} van wijnmaand daaraan volgende No. 15, in onze handen gesteld, ten fine van rapport, en nemen bij dezen de vrijheid aan Uwe Majesteit ons rapport aan te bieden, over eene voordragt van denzelfden minister, van den 18^{den} van wijnmaand daaraan volgende No. 22, dienende ten geleide van een ontwerp van organisatie voor het hervormd kerkgenootschap binnen dit rijk, door de consulerende commissie tot de zaken van dat genootschap ontworpen; alsmede van een concept-besluit, ter invoering van hetzelfde ontwerp, door Uwe Majesteit te nemen; welke voordragt en bijlagen bij hoogstderzelver dispositie van den 1sten van slagmaand ll. No. 7, ten fine van rapport gerenvoyeerd zijnde aan den staatsraad, vervolgens door U. M. minister vice-president bij appointment van den 2^{den} dier zelfde maand is gesteld in handen van de eerste sectie, zijnde nog, terwijl wij reeds ons onledig hielden met het examineren der voormelde stukken, mede ten fine van rapport aan ons bij U. M. appointment, in dato 8 van wintermaand ll. No. 19 gezonden, eene nadere voordragt van welgemelden minister van eeredienst en binnenlandsche zaken van den 11^{den} van slagmaand ll. No. 33, daarbij aan hoogstdezelve voorstellende, eene bijvoeging bij het 20ste artikel van het 4de hoofdstuk van het voornoemd ontwerp van organisatie voor het hervormd kerkgenootschap.

Op gelijke wijze als in deszelfs voordragt over het plan van organisatie voor het luthersch kerkgenootschap, ontwikkelt de minister ook hier eerst de algemeene gronden, waarop het plan, door de consulerende commissie gevormd, is berustende, waarna hij minister de redenen bijbrengt, waarom hij in sommige artikelen van de commissie verschilt, terwijl welgemelde minister de veranderingen, welke hij meent in sommige artikelen van het ontwerp te moeten worden gemaakt, bij het ontwerp zelve door de commissie overgeleverd, en te dien einde met wit papier doorschoten, nevens die artikelen, somtijds met zijne aanmerkingen vergezeld, heeft aange teekend.

Wij hebben gemeend, Sire! de leiding van den minister te kunnen volgen, en zullen dus de vrijheid nemen, om, alvorens onze gevoelens omtrent deze teedere en aangelegene zaak open te leggen, kortelijk den inhoud van des ministers voordragt na te gaan, om daarna onze consideratiën op sommige artikelen van het voorschreven ontwerp aan U. M. voor te dragen.

Wat dan vooreerst betreft de algemeene gronden, waarop het ontwerp,

volgens des ministers voordragt berust, zoo remarqueert hij minister, dat aan de commissie door den voormaligen minister van eeredienst was aangebevolen, zich in hare overweging te bepalen tot de beste wijziging, welke overeenkomstig U. M. bedoeling van verbetering en vereenvoudiging, met in het oog houding van de tegenwoordige orde van zaken en de kenmerken der hervormde kerk, aan derzelver organisatie zouden behooren gegeven te worden, en dus bijzonder tot zoodanig algemeen bestuur als met de meeste eenheid en kracht kan werkzaam zijn tot bevordering der ware belangen van den hervormden godsdienst; zoo, dat van den eenen kant de tegenwoordige inrigting en het algemeen gevoelen in aanmerking wierd genomen, doch ook van de andere zijde de aangeboden gelegenheid tot verbetering niet werd verzuimd door gehechtheid aan het oude.

Ter voldoening aan deze beginselen heeft de commissie, zegt de minister, in derzelver ontwerp tot grondslag genomen, de hoofdwijziging van het tegenwoordig bestuur, door hetzelfde bestuur te vertrouwen aan kerkvergaderingen, onder den naam van kerkeraden, klassen en synoden, zoodanig, dat teffens sommige gebreken dier inrigtingen wierden verbeterd.

Deze hoofdbedoeling beschouwt de minister, als overeenkomende niet alleen met de regels van gezonde staatkunde, maar ook met het belang der hervormde kerk, daar dezelve kerk, niet kennende eenige met magt en aanzien bekleedde kerkvoogden, integendeel volgens derzelver liturgie alle leeraars of bedienaren van den godsdienst, als zoodanig aan elkanderen gelijk gesteld, en het kerkbestuur opgedragen is, aan vergaderingen, uit die leeraars en andere leden als gelijke personen zamengesteld, terwijl de magt, welke door enkele onder den naam van deputaten, inspectoren enz. wordt uitgevoerd, aan hen alleen geacht wordt toe te komen als afgevaardigden van en namens de kerkelijke vergadering.

Hierin evenwel begrijpt de minister, dat verbeteringen noodig zijn, en de commissie heeft geoordeeld, dat dezelve zonder wezenlijke verandering in het kerkbestuur kunnen worden daargesteld.

Onder de te verbeteren gebreken zouden vooreerst zijn, dat er geen éénheid is in het bestuur, daar er tien van elkander onafhankelijke besturen of synoden zijn, en daarenboven, zonder Oostvriesland te rekenen, niet minder dan 52 klassen, waarom dan ook het plan zoude strekken ter bepaling van maar één algemeen synode, en om het getal der klassen te verminderen, mitsgaders de afdeelingen derzelven naar de burgerlijke grens-scheiding te regelen. Een ander gebrek oordeelt de minister gelegen te zijn daarin, dat de leden der kerkelijke vergaderingen, als gelastigden van de mindere vergaderingen verschijnen, en aan hunne lastbrieven gebonden zijn, om waartegen te voorzien de commissie heeft voorgedragen, dat de leden der klassen en synoden vrij en hoofdelijk zouden handelen, als algemeene zaakverzoorgers der hervormde kerken of ressorten van dien.

Eindelijk begrijpt de minister, dat door de thans plaats hebbende aanhoudende en spoedige afwisseling van degenen die het bestuur in handen hebben, dezelve zeer zelden genoegzaam bekwaam daarin kunnen worden, en door het invoeren van tourbeurten, dikwijls tot de behandeling der zaken onbekwame en ongeschikte leden gekozen worden, waarom dan de commissie voorstelt, de afschaffing der tourbeurten, mitsgaders eene wijze

keuze van personen en tevens eene bepaling van tijd, binnen welken die personen den hun opgedragen post zouden bekleeden, lang genoeg, om hun gelegenheid te geven om daarin nuttig te zijn.

Het ontwerp door de commissie voorgesteld, en op de gemelde gronden gebaseerd, aarzelt de minister niet, wat de hoofdzaak betreft, als het zijne over te nemen en aan U. M. ter goedkeuring voor te dragen, niettemin oordeelt hij minister, zich niet in alle bijzondere bepalingen met het gevoelen der commissie te kunnen vereenigen, maar in verscheiden artt. veranderingen te moeten voorstaan. In deszelfs voordragt over het ontwerp van voorschreven luthersche commissie, beoogde welgemelde minister, met die veranderingen het verband van het kerkgenootschap met den staat, ten einde namelijk, het gouvernement een behoorlijken invloed en toezigt zoude behouden op het genootschap, zoodat aan de eene zijde, de directie in staat gesteld werd, zooveel goeds te bewerken, als mogelijk is, doch aan den anderen kant, door den invloed van het gouvernement alle misbruik van anderen invloed of gezag wierde verhinderd; en het is op dienzelfden grond, dat hij minister begrijpt, dat het gouvernement eenen gepasten invloed moet hebben op de benoeming der leden en deputaten van de synode, mitsgaders de classikale deputaten.

Enige andere veranderingen, Sire! door den minister voorgedragen, spruiten daaruit voort, dat hij oordeelt somtijds te veel gehechtheid aan het oude te bespeuren, in gevallen waarin hoogere belangen volstreckte verbetering vorderen, of welke de zaak van den godsdienst en der verlichting door het toegeven aan zoodanige gehechtheid benadeeld zou worden.

Verder acht de minister het noodig, de klem en kracht van het nieuwe kerkbestuur te verzekeren, door den invloed der algemeene en classikale deputaten tot dat einde genoegzaam te vermeerderen; meenende eindelijk in die gevallen waarin als nog geene verbeteringen uitvoerlijk mogten zijn, of immers de wijze en bijzonderheden daarvan een nader onderzoek schijnen te vereischen, bepalingen te hebben voorgesteld, die de beste en spoedigste daarstellingen dier verbeteringen en verordeningen kunnen waarborgen.

Deze zijn, Sire! de algemeene gronden, waarop de commissie het ontwerp heeft gebouwd, waarop de aanmerkingen van den minister, en deszelfs, omtrent bijzondere artikelen, voorgestelde veranderingen, berusten.

Dezelfde gronden en bedoelingen zijn vatbaar voor zeer verschillende en meerdere of mindere uitgebreide toepassing, zoo, dat men welligt, in de zoo algemeene voorgestelde beginselen zoude kunnen instemmen, terwijl men in de gevolgen en bepalingen daar uit getrokken, merklijk zou kunnen verschillen; — welke de ware zin en de bedoeling zoo van den minister als van de commissie is, en in welke opzigten deze van elkanderen verschillen, ontwikkelt zich duidelijk in de bijzondere artikelen van het ontwerp zelve, en de aanmerkingen of veranderingen, op dezelve voorgesteld; wij zullen daarom, even als wij gedaan hebben ten aanzien van het plan van organisatie voor het luthersch genootschap, ons bepalen, om over die artikelen onze consideratie voor te dragen, over welke wij van den minister of van de commissie beide vermeenen te moeten verschillen, en nemen de vrijheid U. M. te verzoeken, het ook bij dit rapport daarvoor te willen houden, dat wij des ministers redactie verkiezen, wanneer daarop door

ons geene aanmerking wordt gemaakt, en dat wij ons voorts conformeren met alle overige artt. waarop wij geen reflectie hebben voorgedragen.

I^{ste} Hoofddeel, § 1. Wij nemen derhalve al aanstonds de vrijheid, omtrent § 1 van het I^{ste} hoofdstuk, te remarqueren, dat, onzes inziens, hier bepaald dient gesproken te worden, van het kerkgenootschap in het Koningrijk Holland, ook komt het ons voor, dat het eenigzins twijfelachtig zou kunnen schijnen, of onder degene, die volgens deze paragraaf behooren tot het gereformeerd kerkgenootschap, ook begrepen zijn degene, die zich in de volkplantingen van het Koningrijk bevinden, alsmede degene, die in andere landen als zoodanig erkend, zich alsnu alhier ophouden, of ter neder zetten, en wij zouden van gedachten zijn, dat het beter ware dit uit te drukken, en in substantie te bepalen, dat tot het hervormd kerkgenootschap in dit Koningrijk behooren alle die, zoo hier te lande als in de volkplantingen van het rijk, voor de opziens der gemeenten tot lidmaten zijn aangenomen, als ook dezulke, die in de hervormde kerk gedoopt zijn, en dat mede daaronder begrepen zijn degene, welke in andere landen, als zoodanig erkend, zich hier te lande ophouden of ter nederzetten, mits door behoorlijke attestatiën van hun lidmaatschap buiten 's lands hebbende doen blijken.

§ 6. In § 6 wordt wel bepaald dat, wanneer een lidmaat uit eene gemeente naar eene andere verhuist, hij, om in die gemeente als zoodanig erkend te worden, voorzien moet zijn van eene attestatie van den kerkeraad van zijne vorige gemeente, dan er wordt niet bepaald, binnen welken tijd hij gehouden is die attestatie in te leveren, welk het effect is van het verzuim daarvan, en of hij intusschen nog als lidmaat voor zijne vorige gemeente wordt aangemerkt.

In de thans nog vigerende reglementen voor sommige bijzondere gemeenten zijn, zoo wij ons niet bedriegen, daaromtrent bepalingen vastgesteld, welke misschien zouden kunnen worden behouden, en waarbij tevens ook zou moeten bepaald worden, hoe hieromtrent te handelen, ten opzichte van ledematen van gemeenten buiten dit rijk, die zich hier komen nederzetten, alsmede ten opzichte van leden der gemeenten binnen dit rijk, welke zich eenigen tijd op eene vaste plaats buiten hetzelfde hebbende opgehouden, naderhand in hetzelfde wederkomen.

§ 7. Ten aanzien van den inhoud der 7de §, Sire! is ons zeer bedenkelijk voorgekomen, of de vereeniging onder één bestuur van alle die verschillende gemeenten in deze § genoemd, onder een en hetzelfde opperbestuur, zooals het in dit ontwerp is bepaald, aan U. M. kan worden aangeraden, althans voor dat dezelve er over zijn gehoord; derzelve bijzondere inrigtingen, wijze van bestaan, tot dusverre gewone afzondering, verkiezing om op zichzelf te blijven, en andere redenen meer, kunnen misschien inconvenienten tegen zoodanige vereeniging opleveren.

§ 9, 10, 11 en 12. Onze bedenkingen op de 7de § door U. M. wordende goedgekeurd, zouden de bepalingen in § 9, 10, 11 en 12 niet kunnen blijven.

§ 13. De bepalingen in § 13 voorkomende, dat namelijk in de kerkelijke vergaderingen alleen kerkelijke zaken en dat op kerkelijke wijze, behandeld moeten worden, schijnen ons toe niet noodig te zijn, daar zulks uit den aard der zake volgt, doch indien U. M. oordeelt, dezelve hier te moeten behouden, zoo zoude eene dergelijke § ook in de organisatie voor het luthersch kerkgenootschap dienen geplaatst te worden, en vervolgens ook in alle andere, daar wij geene reden zien, waarom dezelve bij het eene ontwerp van organisatie minder dan bij het andere zoude noodig zijn.

II^{de} Hoofddeel. Het II^{de} hoofddeel handelt over *de kerkeraden*; onder de personen, waar uit dezelve volgens § 1 zouden bestaan, worden onder anderen genoemd de leeraars van de gemeenten, doch wij vinden niet bepaald, dat daaronder begrepen zouden zijn de *emeriti* of die *salvo honore* zijn ontslagen; en hoezeer het uit de 24ste en 30ste § van het VII^{de} hoofdstuk blijkt, de intentie te zijn, dat dezelve mede stem en zitting in de kerkeraden behouden, mits zij in de plaats der gemeenten wonen, komt het ons nochtans voor, dat dit ook hier behoorde te worden uitgedrukt.

§ 3. Volgens de 3de § zou er een kerkeraad zijn, zoodra er *twalf* mansledematen zijn, die belijdenis des geloofs hebben afgelegd; dit getal, Sire! komt ons te weinig voor, daar er onder hetzelfde veelligt zich kunnen bevinden, die niet geschikt waren tot leden van den kerkeraad, b. v. gealimenteerden, of die om eenige andere reden niet konden worden verkozen of geadmitteerd, en wij zouden dus van oordeel zijn, dat dit getal hooger behoorde gesteld te worden.

§ 5. In de 5de § stelt de commissie voor, dat alle jaren, de helft van de ouderlingen en diakenen zou moeten afreden, doch dat aan het oordeel van twee derde gedeelte van het volledig getal des kerkerads zou worden overgelaten te beoordeelen, of het belang der kerk hierin verandering vordert.

De minister heeft tegen de zaak zelve geene bedenking, doch oordeelt dat die beslissing des kerkerads door de classikale deputaten moet worden goedgekeurd, waartoe de door hem minister voorgestelde bijvoeging bij deze § zou strekken.

Wij zijn het in zooverre eens, Sire! met den minister, dat het goed en nuttig kan zijn, dat die beslissing van den kerkeraad door hooger bestuur moet worden geconfirmeerd, doch wij zouden van gedachten zijn, dat dit door de classikale deputaten, als de zaken der classis gedurende den tijd dat de classis niet vergaderd is waarnemende, maar alleen *provisioneel* behoorde te geschieden, en dat de *finale* approbatie aan de classis zelve zou kunnen verblijven, evenzeer als aan haar de approbatie van dimissien des kerkerads, ontslag uit haar midden, en dergelijke zaken meer zijn gedomandeerd.

Wij zien geene reden, Sire! waarom dit aan de classis zou worden onttrokken, en het komt ons integendeel voor, dat de aard van hare werkzaamheden, zooals die zelfs bij dit plan zijn beschreven, medebrenge, dat ook dit punt aan dezelve worde gedemandeerd, gelijk ons aan den anderen kant toeschijnt, dat, indien dergelijke verrigtingen der classikale deputaten

niet onderworpen waren aan de approbatie der klassen, dezelve deputaten een van deze te veel onafhankelijk gezag zouden schijnen te hebben, hetgeen de minister in deszelfs voordragt te regt begrijpt, dat niet behoort; oordeelende daarentegen hij minister, dat dezelve steeds moeten voorkomen als handelende uit naam dier kerkelijke vergaderingen, welke den grond van het gezag in haren boezem hebben.

§ 16. De bijvoeging, welke de minister voorstelt na § 16 te plaatsen, zouden wij oordeelen niet noodig te zijn, en te kunnen worden weggelaten; het spreekt van zelve, ons bedunkens, dat de personen, die tot ouderlingen en diakenen verkoren worden, zooveel mogelijk de hoedanigheden moeten bezitten, welke de minister in deze bijvoeging in hen verlangt; en daarenboven komt het ons voor, dat op de extensie van dezelve, ten aanzien van het onderscheid in de requisiten in een ouderling of in een diaken vereischt wordende, wel eenige reflectie zoude kunnen vallen, welke liever behoorde te worden voorgekomen.

III^{de} Hoofddeel, § 4. De klassen maakt het onderwerp uit van het 3de hoofdstuk; en in § 4 draagt de commissie voor, de wijze waarop de verdeeling derzelve zou kunnen geschieden; de minister maakt daartegen eenige aanmerkingen, en stelt eene andere verdeeling voor, waarmede wij ons wel kunnen vereenigen, behoudens evenwel de veranderingen, welke zouden kunnen voortvloeiën uit onze reflectiën hierboven gemaakt op art. 7, 9, 10 en 11 van het eerste hoofdstuk, waarbij wij de vrijheid namen eenige bedenkingen te opperen, tegen de geprojecteerde vereeniging van de daarbij genoemde verschillende gemeenten.

Het zij ons geoorloofd, Sire! ons daaraan te gedragen, en voorts nog met een woord aan te merken, dat wij geene reden zien, waarom de minister, gelijk uit deszelfs redactie zou volgen, *alleen dan*, wanneer er eenige verschikking in de gemaakte verdeeling der klassen mogt noodig geoordeeld worden, daartoe eene voordragt aan U. M. zou doen, terwijl hij minister de voorafgaande regeling van de grenzen der klassen, verdeeling derzelve in kerkelijke districten en ringen enz. *zonder* zoodanige vooraf gedane voordragt zoude kunnen daarstellen; het schijnt, dat tot het eerstgemelde eene voordragt aan U. M. noodig zijnde, dit te meer tot het doen der eerste verdeeling en de verdere gemelde verordeningen, vereischt wordt.

§ 8 en 9. In § 8 en 9 stelt de commissie eenige bepalingen voor, omtrent het vinden der kosten voor de onderhouding der klassen en derzelve bestuur; de minister oordeelt dat dezelve niet, dan na een naauwkeurig onderzoek en raadpleging van verscheiden omstandigheden kunnen worden daargesteld, en draagt derhalve voor, om bij alteratie van deze twee §§ te statuëren, dat U. M. op voordragt van hem minister een nader reglement zou vaststellen.

Wij veronderstellen, Sire! het de intentie van den minister te zijn, dat, hangende U. M. deliberatiën over dit punt, en tot dat het nieuw te maken reglement zal zijn gearresteerd, de betalingen zullen blijven geschie-

den, op den gewonen voet, vermits het ons voorkomt, dat anders vele verwarringen zouden kunnen ontstaan: en in die veronderstelling hebben wij op het art., door den minister geproponceerd, geene wezenlijke reflectie.

§ 11 tot 17. In de 11de tot aan de 17de § stelt de commissie eenige bepalingen voor, omtrent de werkzaamheden buiten de klassen, en wanneer dezelve niet vergaderd zijn, door de daartoe aan te stellen commissiën, mitsgaders de classis-contracta en de klassikale deputaten.

Voorts wordt onder de verordeningen omtrent de klassikale deputaten door den minister voorgesteld, onder anderen ook bepaald, dat de zelve zouden worden aangesteld door den minister van eeredienst en binnenlandsche zaken onmiddellijk, en in het vervolg op de voordragt der klassen; wij zouden op dit punt geene reflectiën gemaakt hebben, dan de in het hoofd dezès gemelde in onze handen gestelde voordragt van den minister van eeredienst en binnenlandsche zaken van den 11^{den} van Slagtmaand 11., noodzaakt ons, Sire! de aandacht U. M. nog eenige oogenblikken met dit punt bezig te houden; want ofschoon dezelve voordragt strekt tot eene alteratie of bijvoeging ten aanzien van het 20ste artikel van het IV^{de} Hoofdstuk van dit ontwerp van organisatie, behelzende hetzelfde artikel verordeningen op de verrigtingen der algemeene deputaten, staat de door den minister voorgestelde nadere bepaling, in een dadelijk verband met het alhier voorgestelde punt, daar de minister voordraagt te bepalen, dat, bij volgende benoeming der klassikale deputaten, behalve de nominatie door de classis te formeren, er insgelijks eene nominatie van twee personen tot klassikale deputaten daarbij aan hem minister zoude worden aangeboden, zeggende hij minister, die vermeerdering van invloed daarom noodzakelijk te cordeelen, omdat het hem is voorgekomen, dat ook na de hervorming der klassen, steeds mogelijk bleef, dat door vooroordeelen of partijschap verkeerde voordragten zouden gedaan worden.

Wij kunnen ons hieromtrent Sire! niet met den minister vereenigen; want, ofschoon wel niet ontkend kon worden; dat het *mogelijk* is, dat er zoodanige verkeerde voordragten of nominatiën gedaan werden, is echter, dunkt ons, die mogelijkheid *alleen* geen reden genoeg, om eene verordening daar te stellen, die zeker aan de classis niet dan zeer onaangenaam zijn kan, en een vrees moet toonen van gevoelen, welke niet wel kan onderstellen, althans zoo algemeen bij dezelve te zullen zijn, dat daaruit zoo eene verkeerde voordragt of nominatie zoude resulteren. — Maar, wat er dan ook zij van de meerdere of mindere mogelijkheid of liever waarschijnlijkheid van de vreeze daarvoor, zoo komt het ons te minder noodzakelijk voor zoodanigen invloed aan die algemeene deputaten, uit dien hoofde te geven, daar, ons bedunkens, de invloed van het gouvernement genoegzaam verzekerd is, door de verdere verordeningen in dit concept-ontwerp voorkomende; en ook de verrigtingen dier klassikale deputaten en der classis zelve niet geheel onafhankelijk zijn, van de meerdere magt der synode, en zelfs van die der algemeene deputaten. Niettemin moeten, ons bedunkens, de synode en de algemeene deputaten als eene bijzondere afgescheiden vergadering van die der klassen uitmakende, worden geconsidereerd, welke onderscheiden vergaderingen wel met elkander kunnen corresponderen, en waarvan de eene aan de andere in sommige gevallen

is gesubordineerd, doch welker mindere overigens in derzelver huishoudelijke schikkingen op zich zelven blijft, en waaruit dan ook volgt, dat de benoeming aan de leden, dezelve uitmakende, of door dezelve gedeputeerd wordende, niet behoort aan den invloed of directie van de andere onderworpen te zijn; — en het zij ons veroorloofd Sire! U. M. in consideratie te geven, of het niet in den aard der zake zelve gelegen schijnt, dat, daar de classikale deputaten toch in der daad ook moeten voorkomen, als de classis vertegenwoordigende, en derzelver zaken waarnemende, niet alleen de classis zelve kan geacht worden het best te kunnen oordeelen, wien zij daartoe als het geschiktst meent te moeten voordragen, maar het ook eenigzins vreemd schijnt, dat zulks door andere zouden gedaan worden, en daardoor somtijds lieden voordragen, welke zij tot het waarnemen harer belangen minder geschikt zou geoordeeld hebben.

Eindelijk, Sire! nemen wij de vrijheid nog eene reflectie hierbij te voegen, waartoe de aanmerking van den minister op de gemelde 11de tot 17de § ons aanleiding geeft; welgemelde minister reflecteert, namelijk, dat het gouvernement invloed behoort te hebben in de benoeming der deputaten, als welke eenigzins gelijk kunnen gesteld worden met de inspectoren door de luthersche commissie voorgesteld, die als kerkbestuurders van den tweeden rang door den minister zouden worden benoemd.

Vooreerst moeten wij hierop remarqueren, dat de inspectores bij de lutherschen vervangen het opper-consistorie, welk opper-consistorie zeker meer gelijk staat met de vergadering van de synode bij de gereformeerden als met die van de classis, zoodat ook de inspectoren meer overeenkomst schijnen te hebben met de *synodale* deputaten, dan met die der classis, waarvan de minister hier spreekt.

Maar *ten tweeden*: volgens het ontwerp der organisatie voor de lutherschen, worden die inspectoren ook direct door het *consistorie* zelve voorgedragen, en niet op eene nominatie van *derden* aangesteld; zoodat die vergelijking niet alleen niet juist schijnt, maar uit het voorbeeld van hetgeen omtrent het verkiezen der inspectoren bij de lutherschen is voorgesteld, zoude volgen, dat aan het gouvernement althans geen meerderen invloed op de verkiezing van de classikale deputaten zou behooren gegeven te worden, dan door den minister in zijne redactie in dit ontwerp was voorgesteld; volgens welke (even als de inspectoren door het *opper-consistorie* worden voorgedragen) de deputaten der classis voor de eerste reize door den minister onmiddellijk, en daarna op eene *nominatie van de classis* zouden worden aangesteld.

§ 19. Omtrent den inhoud van § 19 zijn wij ook van andere gevoelens als de minister: de commissie stelt daarbij voor, dat de classis het door haar gemaakt reglement van orde, en van huishoudelijke schikkingen zou zenden ter approbatie aan de synode, de minister daarentegen proponeert in de veranderde redactie van deze §, dat dit reglement ter goedkeuring gezonden worde aan de algemeene deputaten, welke dan voorts van elk goedgekeurd reglement, een afschrift zouden doen toekomen aan den minister van eeredienst en binnenlandsche zaken. Wij zien niet alleen geene reden, Sire! waarom in dit punt de cognitie van de synode zou worden voorbijgegaan, maar het komt ons integendeel voor, dat de aard van eene synodale vergadering en derzelver werkzaamheden medebrengt, en het ook noodig

is, dat zij met de bijzondere inrigtingen der classis bekend is, en, eene approbatie vereischt wordende op dergelijke inrigtingen, dezelve *bij haar* worde verlcend; de zorg, dat zoodanig reglement iets nadeelijks bevatte, is daardoor genoeg verzekerd, en de onmiddellijke invloed en gezag van de algemeene deputaten behoort, onzes erachtens, zich niet uit te strekken tot dergelijke huishoudelijke inrigtingen van de particuliere vergaderingen.

Wij zouden dus de redactie van de commissie in deze verkiezen, terwijl niet te min, U. M. noodig oordeelende, dat zoodanig reglement aan den minister wierd medegedeeld, zulks door of van wege het synode zou kunnen gedaan worden op zoodanige wijze, als zij van andere zaken aan welgemelden minister kennis geeft.

IV^{de} Hoofddeel, § 1—10. En hiermede, Sire! van dit hoofdstuk afstapende, zullen wij met goedvinden van U. M., overgaan tot het *vierde*, handelende over de *synode, derzelve leden en deputaten*, waaromtrent bij ons ook verscheiden bedenkingen zijn ontstaan, en al aanstonds zijn onze reflectiën gevallen op den inhoud van § 1 tot 10, waarbij de commissie voorstelt de verordeningen, omtrent de wijze, waarop de vergadering der synode zou zijn zamengesteld, en derzelve leden zouden worden verkozen. De Minister oordeelt, dat de door de commissie geprojecteerde bepalingen U. M. geen genoegzamen invloed zouden geven op de benoeming der leden van de synode, dat de benoeming dier leden ruimer behoorde te worden gesteld, en dat men in de keuze van de leden der gemeente, niet zoodanig aan de departementen moet gebonden zijn, als de commissie het voorstelt; op grond van welke bedenkingen, de nadere bepalingen van den minister berusten.

Onder deze vinden wij, dat de leden der synode door U. M. zouden worden aangesteld, de eerste reize onmiddellijk en in het vervolg op *voordragt van de classen*; waartegen wij dan ook geene bedenking hadden; dan, even gelijk de minister omtrent de voordragt of nominatie van de te verkiezen classikale deputaten van gedachten veranderd is, en, zoo als wij de eer hadden hier voren op de aanmerking van den minister omtrent de 11de tot de 17de § van het vorige hoofdstuk te reflecteren, bij deszelfs voordragt aan U. M. nader heeft voorgesteld, dat de *algemeene deputaten* mede eene nominatie van twee personen voor classikale deputaten aan den minister van ceredienst en binnenlandsche zaken zouden aanbieden, zoo oordeelt hij minister op diezelfde gronden, bij gemelde voordragt aan hoogs dezelve eene gelijke bepaling omtrent de te formeren nominatie voor de leden van de Synode, te moeten voorstellen.

Op de hierboven aangehaalde paragrafen hebben wij reeds aan U. M. te kennen gegeven, dat wij omtrent de benoeming of nominatie van classikale deputaten, door de algemeene deputaten der Synode te formeren, van het gevoelen van den minister verschilden; doch ook ten opzichte van de voordragt of nominatie van de leden van het Synode, door dezelve, Sire! zouden wij ons daarmede niet kunnen vereenigen. Dezelfde redenen door ons aldaar bijgebracht, komen gedeeltelijk mede hier in aanmerking, alleenlijk meenen wij, daar nog bij te kunnen voegen, dat, uit hoofde van

den aard der functiën van deputaten, de invloed welke de minister meent dat aan hen moet worden gegeven, zich naar ons inzien meer behoort uit te strekken over de verrigtingen der kerkelijke besturen, en tot de zorg voor de observantie van de verordeningen der gemeenten, en van die welke bij het Reglement van organisatie zullen worden bepaald, dan over de personen zelve waaruit de vergaderingen, die besturen uitmakende, zijn zamengesteld.

De hoofdbedoelingen van den minister in deszelfs aanmerkingen op dit onderwerp, zegt hij, in deszelfs meer gemelde nadere voordragt, zijn geweest, om aan de eene zijde de noodige invloed van het goevernement te verzekeren; en aan den anderen kant te effectueren, dat U. M. voorgelicht wierd door de nominatiën van die kerkelijke Collegiën, welke meest bevoegd schenen om de geschikte personen op te geven. — Aan beide deze oogmerken nu, Sire! is, dunkt ons, voldaan door de verschillende verordeningen in dit plan van organisatie voorkomende; terwijl wij voorts van oordeel zijn, dat de minister te regt in hetzelfde begrepen heeft, dat kerkelijke collegiën het meest geschikt schenen, om te oordeelen, over de bekwaamheid der leden voor die kerkbesturen, en U. M. in de benoeming daarvan voor te lichten; waarbij nog komt, dat, onzes bedunkens, de verordeningen in dit ontwerp, den invloed van het goevernement genoegzaam verzekeren, en aan hetzelfde genoegzame middelen aan de hand geven, om het nadeel voor te komen, dat er uit zoude kunnen voortvloeijen, indien onverhoopt die kerkelijke collegiën in hunne keuzen zich mogten komen te bedriegen.

Wij zouden derhalve eerbiedig van gedachten zijn, Sire! dat de aanstelling der leden van de Synode zou kunnen geschieden, zoo als door den minister in dit ontwerp is bepaald, namelijk voor de eerste reize onmiddellijk door U. M., en vervolgens door hoogstdezelve op voordragt der classen.

Met een woord moeten wij nog remarqueren, dat, indien U. M. onze bedenking, hiervoren op de *zevende paragraaf* van het 1ste hoofdstuk, gemoveerd, tegen de vereeniging der *Waalsche* met de *Nederduitsche* kerkgenootschappen mogt goedkeuren, alsdan het geen op die eerstgenoemde gemeente in deze artt. betrekkelijk is, zou behooren te worden geroijceerd.

§ 13. Daar al hetgeen in dit ontwerp bepaald wordt ten aanzien van het bestuur der Synode over de gemeenten binnen dit Rijk, veelligt niet uitvoerlijk zal zijn, omtrent de gemeenten in de volkplantingen, zouden wij U. M. in consideratie geven, of niet, in plaats van hetgeen gevonden wordt in dit art. sub litt. e, en hetwelk al reeds begrepen is in de bepalingen door den minister voorgesteld in § 1 tot 10, zou kunnen gesteld worden een dergelijk art. als bij de luthersche organisatie voorkomt in § 58, dat, namelijk het bestuur en toezigt der synode over de gemeenten in de koloniën in een afzonderlijk reglement nader zal worden bepaald.

§ 16. Overeenkomstig het voorgestelde bij het ontwerp van organisatie voor het luthersch kerkgenootschap, en wel aldaar op § 48, betrekkelijk het bijwonen van de groote consistoriale vergadering, door of van wege den minister, stelt de minister eene veranderde redactie voor van de 16de § in dit tegenwoordig ontwerp. Dezelfde reflectie, die wij op gemelde § 48

gemaakt hebben, meenen wij hier te moeten herhalen, namelijk, dat het ons voorkomt, dat de commissarissen, die door den minister zouden benoemd worden om de synode bij te wonen, behoorden te zijn van de gereformeerde religie.

§ 18. In het bijvoegsel na § 18, stelt de minister voor, om buiten de synodale leden en deputaten een *vaslen* secretaris aan te stellen; wij nemen de vrijheid U. M. in consideratie te geven, of zoodanige vaste secretaris niet ter vermindering van onnoodige kosten zou kunnen gemist worden, en zoo dezelve moet worden aangesteld, of dan niet tevens behoort te worden bepaald, dat hij van de gereformeerde religie zal moeten zijn.

§ 19. De 19de §, is betrekkelijk de aanstelling der Synodale deputaten, welke volgens het voorstel der commissie door de Synode zouden worden benoemd: — de minister proponeert eene andere redactie van deze §, volgen welke dezelve zouden worden aangesteld door U. M. — Wij hebben tegen den inhoud van des ministers voorgestelde redactie geene andere bedenking, dan deze, Sire! dat, daar de leden der Synode zelve door U. M. worden aangesteld, het minder noodig schijnt, dat de aanstelling dier deputaten door hoogstdezelve geschiede: maar dat zulks aan de Synode zou kunnen worden overgelaten: met die der classen is het anders gelegen. De leden derzelve worden niet aangesteld door U. M., en daarom hebben wij dan ook geene bedenking gemaakt tegen de aanstelling van de deputaten door hoogstdezelve.

Bij aldien U. M. ons gevoelen mogt goedkeuren, zou het gedeelte van deze §, beginnende met de woorden *zij worden*, moeten geroujeerd worden.

§ 20. In de 20ste § draagt de commissie voor, welke de werkzaamheden zouden zijn der algemeene deputaten; dan de minister oordeelt, dat dezelve meer geregeld zou omschreven zijn in de nadere bepalingen welke hij daaromtrent voorstelt.

Wij meenen op dezelve geene andere reflectie te moeten maken, dan alleen op hetgeen daarbij voorkomt, ten aanzien van het toezigt, welke de voorn. deputaten zouden houden, over het godsdienstig onderwijs en vormen der jonge lieden, welke tot predikambten worden opgeleid, en in het bijzonder *over het regelen* van derzelve studiën. — In ons rapport op het plan van organisatie voor het luthersch kerkgenootschap, hebben wij reeds in onze aanmerkingen op de § 44 en 45 aldaar, aan U. M. eenige consideratiën voorgedragen, tegen het verleenen van een te groot gezag of directie daaromtrent aan het opperconsistorie, en hoe zeer de bewoordingen alhier minder aanleiding schijnen te geven tot de consequentiën, welke uit de bewoordingen bij het voorn. plan voor de lutherschen gebezigd, zouden kunnen getrokken worden, zoo komt het ons evenwel voor, dat, ter vermindering van alle de zwarigheden, welke er uit zouden kunnen resulteren, indien door hen het toezigt over het *regelen* der studiën, dier jongelieden op te dragen, kon geacht worden, hun een onmiddellijk gezag en directie daarover te zijn gegeven, het beter ware alleen te bepalen, dat zij het oog zouden houden op het godsdienstig onderwijs dier jongelingen, derzelve studiën, vlijt en zedelijk gedrag, deswegens met de hoogleraren te corresponderen, en derzelve getuigenissen inwinnen.

Voorts, Sire! zou het hier de plaats zijn, om te spreken van de hier-

voren gemelde voordragt van den minister van eeredienst en binnenlandse zaken van den 11^{den} van Slagtmaand II., aan U. M. daarbij voorstellende, om deze § te vermeerderen met eene bijvoeging, volgens welke de algemeene deputaten, ter vervulling van vacerende plaatsen, der leden van de Synode en van de klassikale deputaten, eene nominatie van personen zouden aanbieden; doch wij hebben gemeend onze consideratiën over dit punt, hier boven bij gelegenheid van het behandelen der twee onderwerpen waartoe hetzelfde betrekkelijk was, aan U. M. te moeten voordragen en hebben aldaar onze bedenkingen tegen dit voorstel van den minister onder hoogstdezelfs aandacht gebracht, waartoe wij eerbiedig de vrijheid nemen ons te gedragen.

§ 22 en 23. Bij aldien U. M. mogt goed keuren onze aanmerking op § 19, zou de 22ste alsmede de 23ste, kunnen blijven, alleen zou het getal der aftredende deputaten moeten vermeerderd worden, in evenredigheid dat het getal der aan te stellen, ingevolge dat gedeelte van des ministers aanmerkingen op bovengemelde § 19, waarmede wij ons hebben geconformeerd, grooter zou zijn, dan in die § door de commissie was voorgedragen en alhier wordt verondersteld.

V^{de} en VI^{de} Hoofddeel. Op het V^{de} hoofdstuk, handelende over het *kerkelijk opzigt en tucht*, hebben wij geene wezenlijke reflectie, noch ook op het VI^{de}, handelende *over de godsdienstige opvoeding der jeugd en opleiding tot leeraren in de theologie*, alleen remarqueren wij, dat, indien U. M. mogt goedkeuren de door ons hierboven gemaakte bedenking tegen het comprehendieren van de *Waalische gemeente* onder dit plan van organisatie, de bepaling in de 9de § van dit laatste hoofdstuk omtrent die gemeente zou vervallen.

VII^{de} Hoofddeel. Wij kunnen dus overgaan, Sire! om aan U. M. voor te dragen de consideratiën die bij ons zijn opgekomen, omtrent sommige artt. in het VII^{de} hoofdstuk, handelende *over de beroepingen, dimissien en bezoldigingen der leeraren*.

§ 9—13. Op de 9, 10, 11, 12 en 13de §, in welke de commissie eenige verordeningen voorstelt ten aanzien van de wijze van beroepen eens leeraars, heeft de minister de volgende bedenkingen: dat de gebruiken hieromtrent zeer verschillend zijn, dat vele plaatselijke omstandigheden daaromtrent in aanmerking zullen moeten komen, dat alvorens de regten van floreenpligtigen, eigene-geërfden, en dergelijke te beslissen, de zaak van het *jus patronatus* zou behooren te zijn afgedaan, en eindelijk ook, dat veelligt het belang der hervormde kerk en derzelver leeraren eenige beperking van de regten der gemeenten ten deze opzigte noodig kan maken, waarom de minister voorstelt alleen te bepalen, dat omtrent de wijze van beroepingen van predikanten een nader algemeen reglement zou worden gemaakt en dat intusschen de plaats hebbende verordeningen en aangemene gebruiken zouden blijven bestaan.

Wij kunnen ons hiermede wel vereenigen, dan meenen omtrent de door

5de Hoofdstuk. Over kerkelijk opzigt en tucht.

6de Hoofdstuk. Over de godsdienstige opvoeding der jeugd en opleiding tot leeraren in de theologische scholen.

7de Hoofdstuk. Over de beroepingen, dimissien en bezoldiging der leeraren.

den minister geprononceerde redactie te moeten reflecteren, dat indien alle de verordeningen ten aanzien der beroepingen van predikanten zouden moeten blijven op den tegenwoordigen voet, tot dat daaromtrent een algemeen reglement zal zijn gemaakt, daaruit zou kunnen volgen, dat ook tot zoolang het *jus patronatus*, op de plaatsen, daar hetzelfde thans nog wordt uitgeoefend, zou moeten blijven bestaan, hetgeen eenigzins zou kunnen prejudiciëren aan de deliberatiën of decisiën, welke over dit punt kunnen vallen, bij het behandelen van de zaak der heerlijke regten, en wij zouden dus U. M. in consederatie geven, of het niet goed zoude zijn, dat achter des ministers redactie op deze artikelen werden gevoegd, deze of soortgelijke periode: *overminderd nogtans zoodanige nadere verordeningen, als in het vervolg omtrent het jus patronatus, en dergelijke regten, mogten worden gemaakt.*

§ 18. Volgens de 18de § wordt vereischt, dat, om in den dienst te komen, men ten minste twee leerredenen voor professoren in de theologie, zal moeten houden. Dan indien deze organisatie ook nu reeds betrekkelijk is tot de *Waalische* gemeente, zoo zouden ons bedunkens hier eene dergelijke bepaling als in de § 9 van het VI^{de} hoofdd. ten opzichte van de studenten in de theologie van die gemeente gesteld is, dienen bijgevoegd te worden, volgens welke bepaling de openlijke redevoeringen zouden geschieden onder het opzigt van een predikant dier gemeente. — Indien U. M. dit goedkeurde, zou als nu alhier in deze § achter de periode litt. a kunnen worden bijgevoegd, dat wat betreft de studenten van de *Waalische* kerk, die leerredenen zullen moeten worden gehouden voor een *harer* predikanten, indien er geen hoogleeraar van die kerk aan de akademie mogt zijn.

§ 28. de 28ste § stelt de commissie eenige verordeningen voor, omtrent het *emeritus* verklaren der predikanten, die door ouderdom of zwakte hunne dienst niet kunnen waarnemen, alsmede omtrent de verzoeken tot het obtineren van het tractement voor zoodanig een *emeritus* verklaarden leeraar. — Wij meenen U. M. hieromtrent te moeten doen opmerken, dat bij het plan voor organisatie van het luthersch kerkgenootschap, de commissie aldaar bij de 38ste § ook wel van *emeriti* predikanten had melding gemaakt, dan dat de minister van eeredienst en binnenlandsche zaken, in de veranderde redactie van die § geoordeeld heeft dit artikel er te moeten uitlaten: en zouden dus U. M. in overweging geven, om, daar volgens derzelve decreet van den 2^{den} van Oogstmaand 1808, omtrent dergelijke pensioenen een algemeen reglement te verwachten is, daaromtrent als nog bij deze niets te bepalen; waarin wij te minder zwaarigheid vinden, aangezien toch aan voorz. leeraars de gelegenheid niet benomen schijnt, ingevolge het decreet van den 8ste van Slagtmaand (door de commissie abusief onder den datum van 11 van Slagtmaand genoemd), om aan U. M. verzoeken tot het obtineren van pensioenen te doen.

§ 31. In de 31ste §, schijnt de commissie te veronderstellen, dat ook omtrent de *kindergelden* aan predikanten te geven, reeds eenige verordeningen door U. M. waren gemaakt: schoon nu deze kindergelden, als een gedeelte der inkomsten van de predikanten nitmakende, zouden kunnen geacht worden mede begrepen te zijn onder de gunstige toezegging door

U. M., bij decreet van den 2^{den} van Oogstmaand 1808, ten aanzien van de voortdoring van het genot der tractementen en inkomsten, aan predikanten van de hervormde godsdienst gedaan (gelijk dezelve dan ook als nog door hun worden genoten), zoo schijnt het evenwel, dat bepaaldelijk omtrent de *kindergelden*, voor zoo verre wij weten, door U. M. geene bijzondere verordening zijnde gemaakt, dezelve in deze § ook niet als zoodanig kunnen genoemd worden; en voor zoo verre het in consideratie zou kunnen komen, of in dit ontwerp van organisatie, daaromtrent iets behoorde te worden bepaald, zouden wij U. M. in bedenking geven, of het niet beter ware, alle schikkingen omtrent dit punt te reserveren, tot dat hoogstdezelve zich zal bepaald hebben omtrent de nadere verordeningen, welke U. M. in tijd en wijle, ten opzichte van de bezoldigingen der predikanten van de hervormde godsdienst zal goed vinden te maken: en zulks te meer, daar, indien wij wel onderrigt zijn, dat kindergeld maar eene *partiele* gunst is, welke wel door de predikanten in de voormalige provincie van Holland, maar niet algemeen door alle predikanten van de gereformeerde religie in het rijk genoten wordt; en waaromtrent het dus te eerder mogelijk is dat U. M. in het vervolg nadere schikkingen zou begeeren te maken.

Het zal dan ook om gemelde redenen niet noodig zijn, Sire! dat wij bij deze U. M. bezig houden met de voordragt van den minister van eeredienst en binnenl. zaken, van den 20sten van Wijnmaand ll. litt. B, op gronden daarbij geallegueerd, aan hoogstdezelve adviserende tot het nemen van het volgende besluit:

„Dat, in afwachting der andere verordeningen, die door U. M. ten „aanzien van het genot der kindergelden, ten behoeve der hervormde pre- „dikanten, zullen gemaakt worden, de tot nog toe gebruikelijke akademie- „gelden zullen voldaan worden aan de hervormde predikanten in het voor- „malig gewest Holland, wier zonen aan het athenaeum illustre binnen „de hoofdstad studeren, op denzelfden voet, als zulks door dezelve predi- „kanten genoten wordt, voor zoo verre hunne zonen aan U. M. universi- „teit te Leyden studeren.”

Welke voordragt den 5^{den} van Slagtmaand ll., is gesteld in handen van den staatsraad, en vervolgens den 8sten van dezelve maand door den minister vice-president in die van de 1ste sectie, „ten einde het daarbij voor- „gedragene in overweging te nemen, bij het ontwerpen der generale orga- „nisatie van het kerkgenootschap der hervormden.” Dan, daar wij, gelijk wij de eer hadden zoo even aan U. M. te kennen te geven, van gedachten geweest zijn, dat over dit onderwerp bij deze organisatie geene bepaling behoorde te worden gemaakt, hebben wij tevens in aanmerking genomen, dat er intusschen een geruimen tijd zou kunnen verloopen, voor dat U. M. zich over eene zaak, van zoo moeilijken en teederen aard, als is deze organisatie, zou hebben bepaald, of vóór dat dezelve in werking zou kunnen komen, en vermits echter de minister eene provisionele decisie van U. M. omtrent dit punt scheen te verlangen, zoo hebben wij gemeend onze gedachten over het voorsz. voorstel van welgemelden minister, in een afzonderlijk rapport, aan hoogst dezelve te moeten voordragen, welk rapport wij de eer hebben, mede op heden, met terugzending van voorsz. voordragt aan U. M. aan te bieden.

§ 32 en 33. De tractementen en inkomsten bij voortduring aan de predikanten zullende worden betaald, schijnt ook aan hen wel te kunnen worden toegekend, hetgeen zij genoten voor huishuur, of het aequivalent van dien, indien zij in de pastorijen wonen, als een gedeelte van hunne inkomsten uitmakende; tot de bepaling daarvan is dan ook strekkende de 32 en 33ste § door de commissie voorgesteld; dan het is ons bedenkelijk voorgekomen, Sire! of de wijze, waarop dit in deze artikelen is bepaald, niet zouden kunnen strijden tegen U. M. decreet van 2 van Oogstmaand 1808, of wel anticiperen op de nadere schikkingen welke daar uit zouden kunnen voortspruiten, voor zoo verre namelijk, die betalingen van huishuur geschieden uit plaatselijke of andere kassen of publieke fondsen, niet aan het genootschap toebehoorende, of wel ingeval de pastorijen geen eigendom van dezelve zijn.

Terwijl ook U. M. omtrent de pastorijen zelve zoodanige schikkingen zou kunnen goedvinden te maken, waardoor de gemaakte overeenkomsten niet altoos zouden kunnen *blijven bestaan* of wel dezelve niet op de *gewone wijze*, ten dienste der predikanten zouden kunnen blijven.

Wij zouden dus eerbiedig van gedachten zijn, dat overeenkomstig deze bedenkingen voorschreven artikelen, zouden dienen te worden veranderd.

VIII^{ste} Hoofddeel, § 13—16. Het VIII^{ste} hoofddeel handelende over de *manier van kerkelijke zaken te behandelen*, zijn bij ons eenige bedenkingen gevallen over den inhoud van de § 13—16, in welke de commissie eenige bepalingen voorstelt, over het inbrengen van de vragen, voorstellen of bezwaren, ziende op het belang van alle de gemeenten, en op de gemeene zaak van het kerkgenootschap door de classis of hare deputaten bij de algemeene deputaten, en door deze bij de Synode.

Het is ons, namelijk, duister voorgekomen, of wanneer de algemeene deputaten en die der classis, of de classis zelve volgens de 15de § oordeelen, dat die vrage, voorstel of bezwaar, moet of gehouden worden van de Synode (waarvan evenwel volgens dat artikel een rapport aan hetzelfde moet worden gedaan) in dat geval de Synode in die beoordeeling zou moeten berusten, dan wel het zich de zaak niet te min zal moeten aantrekken; dit behoorde dus duidelijker te worden uitgedrukt, en naar ons inzien zou de Synode niet gehouden moeten zijn, zich aan het begrip van deputaten en classis te onderwerpen; — wij zien toch niet waartoe anders zou dienen het doen van rapport aan hetzelfde; de aard van de vergadering van de Synode brengt, ons bedunkens, mede, dat hetzelfde niet alleen van de zaak kennis drage, maar ook oordeele of zoodanige zaken, welke toch volgens gemelde 13de § specteren het belang van alle gemeenten, en de gemeene zaak van het kerkgenootschap, van dat belang zijn, dat het daarover behoort te cognoceren; bij aldien dit alleen aan de beoordeeling der classis en deputaten werd overgelaten, zou veelligt de Synode van die kennisneming geheel kunnen worden uitgesloten, dat zou althans afhangen van het begrip van de classis en deputaten, hetgeen ons voorkomt aan deze eene te veel van de Synode onafhankelijke magt te geven, en ook de intentie van de commissie niet te kunnen zijn.

§ 46. Na de § 46, waarin bepaald wordt, dat de genen, die zich bij de uitspraak van eene mindere vergadering bezwaard acht, zich op eene meerdere zal mogen beroepen, oordeelt de minister een artikel te moeten bijvoegen, houdende, dat geene zaak, welke reeds bij kerkeraad en classis behandeld en beslist is, bij de Synode zal mogen gebragt worden, dan na vooraf onderzocht te zijn, bij de algemeene deputaten, welke zullen beslissen of dezelve van dien aard is, dat daarover eene nadere uitspraak zou dienen gedaan te worden.

Wij veronderstellen dat de minister bedoelt het geval, dat die zaak door de classis en den kerkeraad op *dezelfde wijze* is beslist, want bijaldien van het begrip van de algemeene deputaten afhing, of die zaak bij de Synode kon gebragt worden, of daarover eene nadere uitspraak zou dienen gedaan te worden, al ware er eene *verschillende decisie*, zouden in de daad de deputaten over de al of niet gegrondheid van de quaestie of zaak zelve beslissen, hetgeen wij niet goed zouden oordeelen: alle twijfeling hieromtrent zou zijn weggenomen, wanneer in het artikel, door den minister voorgesteld, in plaats van de woorden *en beslist is*, werd gesteld: *en op dezelfde wijze beslist is*.

IX^{de} Hoofddeel. Het IX^{de} en laatste hoofdstuk betreft *het bestuur der goederen, inkomsten en gebouwen der gemeenten*. Onze reflectiën op hetzelfde bepalen zich tot de twee volgende:

§ 2. De eerste is, dat in de 2de achter het woord *eigendommen*, zou dienen gevoegd te worden *of bezittingen*.

§ 5. De tweede is deze, dat het ons voorkomt, dat de bepaling in de 5de § litt. *f*, volgens welke aan de administrateurs over de goederen en fondsen der gemeente in de 2de § gemeld, zou overgelaten worden ook het *regelen* der pecuniele bijdragen der gemeenten, hiervan eene te onbepaalde betekenis is, en aan die administrateurs eene te groote magt kan schijnen te geven, zoo omtrent het bepalen van de te doene bijdragen, als omtrent de invorderingen van dezelve.

Wij zouden derhalve eerbiedig aan U. M. in consideratie geven, om alleenlijk te behouden het eerste gedeelte van dit artikel, waarbij aan de administrateurs worde gedemandeerd het bestuur over de fondsen, goederen en inkomsten der kerken, en voorts te roijeren de woorden *mitsgaders* enz. tot aan het einde.

Deze zijn, Sire! de bedenkingen, op de bijzondere artikelen van dit plan van organisatie, welke wij gemeend hebben aan U. M. te moeten voordragen.

Er blijft ons nog over, en hiermede zullen wij dit ons rapport kunnen besluiten, om met één woord te spreken over het concept besluit, door den minister, nevens deszelfs gemelde voordragt U. M. aangeboden.

Bij aldien hoogstdezelve onze bedenkingen ten aanzien van het aanstellen der algemeene deputaten, welke wij meenen door de Synode te kunnen worden aangesteld, mogt goedkeuren, zou art. 2 en 4 dien overeenkomstig dienen te worden veranderd.

Voorts zou in art 3, in plaats van het aldaar bepaalde tijdstip, waarop

de aan te stellen personen zouden in functie treden, zijnde den 1sten van Louwmaand II., als reeds verstreken zijnde, zoodanigen anderen datum moeten worden gesteld, als waarop U. M. zal oordeelen dat de voornoemde organisatie in werking zal kunnen worden gebracht.

Wij zijn met den diepsten eerbied,
Sire!

Uwer Majesteits

Zeer gehoorzame en ootmoedige dienaren en ge-
trouwe onderdanen

de 1^e sectie uit den Staatsraad

(*gel.*) REUVENS.

Amsterdam,

den 23sten van Sprokkelmaand 1810.

Exh. 2 van Slagtmaand

1809.

N°. 3.

Amsterdam, den 18^{den} van Wijnmaand 1809.

AAN DEN KONING.

SIRE!

De consulerende commissie tot de zaken van het hervormd kerkgenootschap, thans mede hare werkzaamheden hebbende geëindigd, en derzelve rapport door mij oplettend onderzocht zijnde, heb ik de eer U. M. bij deze aan te bieden, het door deze commissie ontworpen, en met mijne consideratiën vergezeld *plan van organisatie voor het hervormd kerkgenootschap in het Koninkrijk Holland.*

Mijn voorganger de gemelde commissie benoemende, gaf aan dezelve te kennen, dat zij zich in hare overwegingen, vooral zou dienen te bepalen, tot de beste wijziging, welke overeenkomstig U. M. bedoeling van verbetering en vereenvoudiging, met in het oog houding van de tegenwoordige orde van zaken, en de kenmerkende trekken der hervormde kerk, aan derzelve organisatie zou behooren gegeven te worden, bijzonder dus tot zoodanig algemeen bestuur, als met de meeste eenheid en kracht kan werkzaam zijn tot bevordering der ware belangen van de hervormde godsdienst, zoodat van den eenen kant, de tegenwoordige inrigting en het algemeen gevoelen in aanmerking werd genomen, doch ook van de andere zijde de thans aangeboden gelegenheid tot verbetering niet werd verzuimd, door gehechtheid aan het oude.

De commissie deze beginselen in het oog houdende, heeft geoordeeld in derzelve ontwerp ten grondslag te moeten nemen, de bewaring der hoofdwijziging van het tegenwoordig bestuur der hervormde kerk, door hetzelfde toe te vertrouwen aan kerkvergaderingen, onder den naam van kerkeraden, klassen en Synode; derwijze nogtans, dat de gebreken der tegenwoordige inrigting door vereenvoudiging, en door meerdere kracht en orde verbeterd werden.

Het is mij voorgekomen, dat deze hoofdbepaling, met de regels van gezonde staatkunde, en met het belang der hervormden allezins overeenkwam.

Eik kerkgenootschap toch behoort een bestuur en inrigting te hebben, meest overeenkomstig met deszelfs aard en grondbeginsels. De hervormde kerk in dit Rijk kent de met magt en aanzien bekleedde kerkvoogden niet, welke volgens de R. C. kerkeoording vereischt, en bij de episcopale engelsche kerk toegestaan worden. Zij schijnt zelfs het gezag niet te gedoogen, 't welk bij de luthersche en sommige hervormde kerken in Duitschland, aan bijzondere geestelijken onder de benamingen van superintendenten, generaal-superintendenten en dergelijke is toevertrouwd. Integendeel vol-

gens de liturgie der hollandsche hervormde kerken zijn alle leeraars of bedienaren van de godsdieust, als zoodanig aan elkanderen gelijk, en is het kerkbestuur namens de gemeenten opgedragen aan vergaderingen uit die leeraars en andere leden, als gelijke personen, zamengesteld, terwijl de magt, welke door enkelen, onder den naam van deputaten, inspectoren enz., wordt uitgeoefend, aan hun alleen geacht wordt toe te komen, als afgevaardigden van, en namens die kerkelijke vergaderingen.

Eene verandering in dezen zoude dus eene verandering zijn van een hoofdbeginsel der hervormde kerk.

Dan daarenboven is dit kerkbestuur geheiligd door het algemeen gevoelen, zoo als niet anders kan zijn, daar hetzelfde van den aanvang der kerk heeft plaats gehad, en door de ondervinding wordt aanprezen, bij zeer velen zelfs, is de gehechtheid aan het plaats hebbend kerkbestuur zoo sterk, dat zij eene verandering in het wezenlijke daarvan, schoon zeer verkeerdelijk, zoude aanmerken als eene verandering in de geloofsleer, zoo dat dus algemeen ongenoegen en onrust, het natuurlijk gevolg zou zijn van schikkingen welke daartoe zouden strekken.

Dan schoon het welbegrepen belang van het Rijk, zoo wel als van het hervormd genootschap, het behoud dezer grondinrigting vordert, is het zeker, dat er aanmerkelijke verbeteringen in de bijzondere wijzigingen dier inrigting noodig zijn, en de commissie oordeelt tevens, dat deze verbeteringen ook zeer wel kunnen daargesteld worden, zonder eenige verandering te maken in het wezenlijke van het tegenwoordig kerkbestuur.

In de eerste plaats ontbreekt thans *eenheid* in dit bestuur, daar ten gevolge van de voormalige bondgenootschappelijke regeringsvorm dezer landen, tien van elkander onafhankelijke, en slechts door zwakke banden vereenigde Synoden bestaan. In de plaats daarvan stelt de commissie thans maar één Synode voor als het eenig middenpunt van het hooger kerkelijk bestuur.

Behalve deze tien Synoden bestaan (zonder Oostvriesland te rekenen) niet minder dan twee en vijftig classen of kerkelijke vergaderingen van den tweeden rang, welke grenzen nog bepaald zijn overeenkomstig de oude afdeelingen der souvereine gewesten. Dit aantal behoort verminderd en de afdeeling der classen naar de burgerlijke grensscheiding geregeld te worden.

Er is wijders veel gebrekkigs in de inrigting en werkzaamheden der kerkelijke vergaderingen, vermits derzelver leden verschijnen als gelastigden van de mindere vergadering, en evenzeer aan hunne lastbrieven gebonden zijn, als bevorens de gecommiteerden der steden en provinciën in de Staten vergaderingen; waardoor dus in het kerkelijke, evenzeer als bevorens in den staat, eene hoogstnadelige traagheid en verlamming veroorzaakt is, en dus de beste ontwerpen verijdeld, herstelling van verouderde misbruiken verhinderd, en alles door eenen nutteloozen en lastigen omslag belemmerd wordt. Dit hoofdbrek heeft de commissie weggenomen, door de leden der classen en der Synode hoofdelijk en vrij-te doen stemmen en handelen, als niet langer blijvende gelastigden van gemeenten in de classen of der classen in de Synode, maar als algemeene zaakverzorgers der hervormde kerk of ressorten van dien.

Eindelijk heeft de afkeer van hiërarchie de hervormden in een tegenovergesteld uiterste doen vallen; om te beletten dat dezelfde personen, bij voortdoring, het bewind van zaken in handen hielden, zijn er aanhoudende en te spoedige afwisselingen ingevoerd, zoo dat zelden een predikant lang genoeg in eenig kerkbestuur kan blijven, om daarin volkomen bekwaam te worden. En daarenboven heeft men, uit een verkeerd toegepast beginsel van gelijkheid, toerbeurten ingevoerd, waarin de bekwaamsten gelijk staan met de ongeschiktsten, en men het eene jaar de behandeling van zaken ziet toevertrouwd aan een knap man, en een volgend jaar aan een daartoe geheel onbekwaam persoon. De commissie heeft de toerbeurten afgeschafft, eene wijze keuze vastgesteld, en tevens den tijd, gedurende welken dezelfde personen de hun opgedragen posten bekleeden, ver genoeg uitgebreid, om hun gelegenheid te geven daarin nuttig te zijn.

Deze zijn dan de beginselen, Sire! op welke de consulerende commissie voor de zaken van het hervormd kerkgenootschap het ontwerp van organisatie heeft gebouwd, hetwelk ik niet aarzel, wat de hoofdzak betreft, als het mijne over te nemen, en daarop U. M. hooge goedkeuring te verzoeken.

Ik heb mij echter, even min als bij de luthersche commissie, in alle bijzondere bepalingen met het gevoelen der hervormde commissie kunnen vereenigen, maar gemeend in verscheidene artikelen veranderingen te moeten voor slaan, en, zooveel noodig scheen, met redenen te bekleeden.

Ik oordeelde in de eerste plaats noodzakelijk, op gelijke gronden als bij mijne missive van den 23sten van Herfstmaand II. n°. 12, ten aanzien der luthersche organisatie zijn aangevoerd, dat het gouvernement een gepasten invloed had in de benoeming der leden en deputaten van de Synode, als de hoogste kerkelijke vergadering, mitsgaders van de classikale deputaten, om dat alleen hierdoor het oppertoevoorzigt van U. M., over het talrijkste en vermogendste kerkgenootschap in hoogst deszelfs staten, volkomen werd verzekerd.

Ten andere meende ik somtijds bij de commissie te veel gehechtheid aan het oude te bespeuren, in gevallen, waarin hogere belangen volstrekt verbetering vorderden, en, mijns inziens, de zaak van de godsdienst en der verlichting, door het toegeven daaraan, zouden worden benadeeld.

Wijders oordeelde ik het noodig, de klem en kracht van het nieuw kerkbestuur te verzekeren, door den invloed der algemeene en classikale deputaten, tot dat einde genoegzaam te vermeederen, zonder nochtans aan dezelfde een van de Synode en de klasse te zeer onafhankelijk gezag te verleenen, maar integendeel, dezelve steeds doende voorkomen, als handelende uit naam dier kerkelijke vergaderingen, welke den grond van dat gezag in haren boezem hebben.

Eindelijk vleije ik mij in eenige gevallen, waarin voor als nog de verbetering niet uitvoerlijk was, of immers de bestemming der wijze en bijzonderheden aan een nader onderzoek scheen te moeten aanbevolen worden, bepalingen te hebben voorgeslagen, die de spoedigste en beste daarstelling dier verbeteringen en verordeningen in het vervolg kunnen waarborgen.

Overeenkomstig al het boven aangevoerde zij het mij vergund U. M. voor te stellen het besluit te nemen, waarvan ik de eerbiedige vrijheid neme bij deze het ontwerp over te leggen.

Ik heb de eer met den diepsten eerbied te zijn,
Sire!

Uwer Majesteits zeer gehoorzame dienaar
en getrouwe onderdaan.

(*gel.*) VAN DER CAPELLEN.

LODEWIJK NAPOLEON, door de gratie Gods, en de
Constitutie des Koningrijks, KONING VAN HOLLAND.
Connétable van Frankrijk.

Wij hebben besloten en besluiten:

ART. 1.

Ten gevolge van het rapport der benoemde commissie tot de zaken van het hervormd kerkgenootschap, en de daarop door onzen minister van eeredienst en binnenlandsche zaken, bij deszelfs missive van den 18^{den} van Wijnmaand ll. n°. 22, voorgedragene consideratiën, wordt vastgesteld de navolgende:

*Organisatie van het hervormd kerkgenootschap in het
Koningrijk Holland.*

(fiat insertio.)

ART. 2.

Onze minister van eeredienst en binnenlandsche zaken zal ons eene voordragt aanbieden van personen om benoemd te worden tot leden, deputaten en secretaris der algemeene Synode van het hervormd kerkgenootschap in het Koningrijk Holland.

ART. 3.

Dezelve zullen met den 1sten van Louwmaand aanstaande in functie treden.

ART. 4.

De minister voornoemd zal, zoo voor de installatie der deputaten en van de Synode, als voor al hetgeen bij de invoering der vastgestelde organisatie noodzakelijk zal zijn, de vereischte zorg dragen.

ART. 5.

Onze minister van eeredienst en binnenlandsche zaken is belast met de uitvoering van dit besluit.

CONCEPT-REGLEMENT

OP DE

ORGANISATIE

VAN HET

HERVORMD KERKGENOOTSCHAP

IN HET

KONINGRIJK HOLLAND.

- 1ste Hoofdstuk *Over het hervormd kerkgenootschap in het gemeen.*
2de " *Over de kerkeraden.*
3de " *Over de klassen.*
4de " *Over de synode en derzelver leden en deputaten.*
5de " *Over kerkelijk opzicht en tucht.*
6de " *Over de godsdienstige opvoeding der jeugd en opleiding tot
 leeraren in de theologische scholen.*
7de " *Over de beroepingen, demissiën en bezoldiging der leeraren.*
8ste " *Over de manier van kerkelijke zaken te behandelen.*
9de " *Over het bestuur der goederen, inkomsten en gebouwen der
 gemeenten.*
-

CONCEPT-REGLEMENT

OP DE

ORGANISATIE

VAN HET

HERVORMD KERKGENOOTSCHAP

IN HET

KONINGRIJK HOLLAND.

EERSTE HOOFDSTUK.

Over het hervormd kerkgenootschap in het gemeen.

§ 1. Tot het hervormd kerkgenootschap behooren alle, die op belijdenis des geloofs voor de opzieneren der gemeente tot lidmaten zijn aangenomen, als ook de zulken die in de hervormde kerk gedoopt zijn.

§ 2. Deze allen blijven leden zoo lang zij niet vrijwillig en duidelijk verklaard hebben zich daar van af te scheiden, of om wettige redenen daarvan afgescheiden zijn.

§ 3. Zoo vele onder één en hetzelfde kerkelijk opzigt, hetzij van éénen, hetzij van meerdere leeraren, doch van één en denzelfden kerkeraad staan, maken eene afzonderlijke gemeente uit.

§ 4. In gecombineerde gemeenten, schoon zamen onder een en hetzelfde kerkelijk opzigt, mag echter elk van dezelve hare eigene fondsen en het bestuur daarover afzonderlijk houden.

§ 5. In elke gemeente zullen naauwkeurige registers van gedoopten en van ledematen gehouden worden, en zal in het doopregister ook de dag en de plaats der geboorte worden aangeteekend.

§ 6. Wanneer een lidmaat uit eene gemeente naar eene andere verhuist, zal hij niet als lidmaat van die gemeente kunnen worden erkend, tenzij hij voorzien zij van eene attestatie van den kerkeraad der gemeente uit welke

hij vertrokken is, dat hij aldaar als lidmaat bekend is, op welke attestatie hij zal moeten worden aangenomen.

§ 7. Alle die afzonderlijke gemeenten van hervormde belijderen en gedoopten binnen alle de departementen van dit Rijk, hetzij nederduitsche, hetzij waalsche, engelsche presbyteriaansche, schotsche en hoogduitsche, maken te zamen het hervormd kerkgenootschap van dit Koningrijk uit, en zijn aan het kerkbestuur en aan de verordeningen, in dit reglement bepaald, gehouden.

§ 8. Het kerkbestuur wordt geoefend over elke bijzondere gemeente door een *kerkeraad*, over verscheidene gemeenten te zamen door eene *classis*, en over alle de gemeenten of het gansche kerkgenootschap door een generaal *Synode*.

§ 9. Alle afzonderlijke Synoden in de onderscheidene departementen als ook de Waalsche Synode zijn dus afgeschaft.

§ 10. De waalsche kerken in dit Rijk maken met elkander ééne classis uit, welke classis is een integrerend lid der Synode.

§ 11. De engelsche presbyteriaansche en schotsche kerken worden in de classen, tot welke de hervormde nederduitsche gemeente in die stad, in welke zij gevestigd is, behoort, ingelijfd, in zoo verre dit nog geen plaats heeft.

§ 12. De waalsche, de engelsche presbyteriaansche en de schotsche kerken behouden, zoo in hare classis, als in hare kerkeraden, haar bijzonder huishoudelijk bestuur over de zaken, hare kerken afzonderlijk en privativelijk behoorende, alle hare fondsen, ook die der liefdegaven voor hare noodlijdende kerken, weduwen enz.

§ 13. In de hier bovengemelde kerkelijke vergaderingen zullen alleen kerkelijke zaken, en dat op kerkelijke wijze behandeld worden.

§ 14. In eene meerdere vergadering zal men niet handelen dan hetgene in eene mindere niet heeft kunnen afgehandeld worden, en hetgeen der gemeene kerken nut is en tot de meerdere vergadering behoort.

§ 15. Eene vergadering beslist met meerderheid van stemmen, zoodat de minderheid de meerderheid moet volgen; ingeval van bezwaar over het besluit der meerderheid, zal men handelen zoo als in het 8ste hoofdstuk wordt bepaald.

§ 16. Indien de stemmen in eene vergadering blijven steken, zal de voorzitter eene beslissende stem hebben.

§ 17. Alle bijzondere huishoudelijke schikkingen, en alle vaststellingen, bij de meerdere en mindere kerkelijke vergaderingen gemaakt en in gebruik tot bewaring van de eenheid en zuiverheid der leere van waarheid en godzaligheid, als ook die betreffen de oefening van de openbare godsdienst, en het waarnemen en verdeelen der onderscheidene diensten, blijven alleen verbindend, in zoo verre zij met dit vastgestelde kerkbestuur en de nadere verordeningen van dit reglement niet strijdig zijn.

§ 17. Het komt den minister voor, dat dit art. kon gesteld worden als volgt: Door deze organisatie en de invoering van het daarbij bepaalde kerkbestuur worden gehouden voor vervallen alle algemeene of huishoudelijke kerkelijke wetten, ordonanciën, verordeningen en schikkingen, welke daarmede strijdig zijn.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Van de kerkeraden.

§ 1. Een *kerkeraad* bestaat uit éénen, of, zoo er meer *leeraars* van eene gemeente zijn, uit die allen, en van ten minste twee *ouderlingen*, waar maar één *leeraar* is, en van vier, waar twee *leeraars* zijn, of zoo veel meerder, als het getal der leeraren en der personen, die zulke eene gemeente uitmaken, noodzakelijk maakt, volgens het thans plaats hebbend gebruik, waarin geene verandering mag worden gemaakt, dan bij aanmerkelijke toeneming of afneming der gemeente, en met goedvinden van de classis.

§ 2. Waar niet meer dan vier *ouderlingen* zijn, moeten ook alle de *diakenen* tot den *kerkeraad* geroepen worden, en over voorkomende zaken mede besluiten, gelijk ook in zulke gemeenten de *leeraars* en de *ouderlingen* mede verrigten, hetgeen der *diakenen* is, in het bestuur der armen goederen en hunne bedeeeling.

§ 3. Een *kerkeraad* moet er in iedere afzonderlijke, hetzij niet, hetzij al gecombineerde gemeente zijn, ten minste zoo in dezelve twaalf of meer mans ledematen zijn, die belijdenis des geloofs hebben afgelegd; in gemeenten, waarin dit getal niet is, zal de classis over de geschiktheid of ongeschiktheid der overigen oordeelen, en bij gebrek van voorwerpen in zulk eene gemeente doen met den *leeraar*, wat anders de pligt des *kerkeraads* is.

§ 4. In alle kleine gemeenten zullen ten minste twee *diakenen* zijn ter inzameling der aalmoezen, derzelver uitdeeling en het bestuur van alle de *diakenie-fondsen* en goederen.

§ 5. Van de *ouderlingen* en *diakenen* treedt alle jaren de helft af, tenzij het belang der kerk, naar het oordeel van twee derde gedeelte van het volledig getal des *kerkeraads* met de *diakenen*, hierin verandering vordert.

§ 6. De benoeming van nieuwe *ouderlingen* en *diakenen* geschiedt uit een gemaakt gros of dubbeltal door de gezamenlijke leden van den dienenden *kerkeraad* met de *diakenen*.

§ 7. De benoemde *ouderlingen* en *diakenen* zullen op drie onderscheidene zondagen aan de gemeente worden voorgesteld, en, indien niemand tegen hun leer of leven eenig wettig bezwaar bij den *kerkeraad* heeft ingebragt, in hunne diensten bevestigd worden.

§ 8. Niemand, wettig beroepen zijnde, mag voor dien post bedanken, tenzij bij genoegzame redenen kan voorbrengen, waarover eerst de *kerkeraad*, en dan, des noods, de classis zal oordeelen.

§ 9. Zoolang in zulk geval de zaak niet is getermineerd, vervult één der aftredenden bij loting, of, zoo er maar één alleen aftreedt, dan deze dien post.

§ 10. De post van *voorzitter* en *secretaris* wordt door den predikant, en waar meer predikanten zijn, door dezen bij huishoudelijke schikking waargenomen.

§ 3 bijvoegen. Wordende daartoe de classikale deputaten gelast.

§ 5 bij dit art. te voegen. Zullende nogtans deze beslissing des *kerkeraads* moeten goedgekeurd worden door de classikale deputaten.

§ 11. Bij vacature van eene predikantsplaats, waar maar één predikant is, neemt een naburig predikant, als consulent, dien post waar.

§ 12. Gedurende de vacature in zulk eene gemeente, wordt de kerke- raad niet veranderd.

§ 13. De hoofdwerkzaamheden van den *kerkenraad* zijn :

- a. te zorgen, dat de gemeente van bekwame leeraren en opzieneren voorzien worde,
- b. toetezien, dat niemand tegen deszelfs bewilliging de predikdienst waarneme, of de sacramenten bediene,
- c. de kerkelijke tucht te oefenen,
- d. omtrent de diensten en lasten van predikanten, ouderlingen en diakenen, naar de gelegenheid der gemeente, de noodige schikkingen te maken,
- e. acht te nemen op de leer en den wandel, zoo van elkanderen, als van alle de leden der gemeente,
- f. alsmede op de waarneming van de openbare godsdienst en de onder- houding van den dag des Heeren,
- g. te zorgen voor geschikt onderwijs, niet alleen in het openbaar, maar ook in het bijzonder door catechisatiën,
- h. ook dat de zieken behoorlijk bezocht worden,
- i. dat het gewoon huisbezoek op de gezette tijden geschiede,
- k. dat de registers van lidmaten en gedoopten in behoorlijke orde gehouden worden,
- l. dat diakenen jaarlijks, of op de gewone tijden, rekening doen, den tijd en plaats daartoe te bepalen, en vooraf hiervan aan de gemeente kennis te geven,
- m. en eindelijk alles te bezorgen, wat haren bloei, welstand, stichting, en de goede orde in dezelve kan bevorderen.

§ 14. De pligten van de *leeraren* zijn :

- a. de gemeente in gebed en dankzegging voor te gaan,
- b. het woord van God te prediken en uit te leggen,
- c. de Sacramenten te bedienen,
- d. de gemeente en hare kinderen te onderwijzen, vooral in de bijzon- dere catechisatiën, en de zieken te bezoeken en te vertroosten,
- e. op hunne mede-broederen, de ouderlingen en de diakenen, mitsgaders op de gemeente, bijzonder bij de gewone huisbezoeking goede acht te nemen,
- f. met de ouderlingen de kerkelijke discipline te oefenen, en te bezor- gen, dat alles eerlijk en met orde geschiede.

§ 15. De pligten der *ouderlingen* zijn :

- a. op de leer en het zedelijk gedrag der leeraren naauwkeurig acht te nemen,
- b. met dezelve opzigt te hebben, dat alle de leeraars, mitsgaders hunne andere medehelpers, en de diakenen, hunne ambten getrouw bedienen,
- c. ook met dezelve bezoeking van de gemeente te doen, zoo van de lidmaten, als van degenen, die zulks door belijdenis nog niet zijn,

§ 14 bij te voegen. g. De huwelijken, welke volgens de burgerlijke wetten voltrok- ken zijn. kerkelijk in te zegenen, voor zoo verre zulks door de gehuwden verlangd mogt worden.

§ 16. De pligten der *diakenen* zijn:

- a. de aalmoezen en andere armen goederen, naarstig te verzamelen, en dezelve getrouwelijk te besturen,
- b. naar den eisch de aalmoezen aan behoeftigen uit te deelen,
- c. verlegene en kranke armen ook met vertroosting bij te staan,
- d. wel toe te zien, dat de aalmoezen niet misbruikt worden,
- e. in gewigtige en buitengewone gevallen advies innemen, en goedkeuring vragen bij den kerkeraad,
- f. en eindelijk jaarlijks, of op de gewone tijden, behoorlijke rekening te doen voor den kerkeraad, en de leden der gemeente.

§ 17. Alle de leden des kerkerads zijn elk in zijne betrekking verplicht, der gemeente vlijtig en opregtelijk in te scherpen den eerbied en de gehoorzaamheid aan den Koning verschuldigd, en zullen alle kerkelijke personen met een goed voorbeeld in deze de gemeente voorgaan.

DERDE HOOFDSTUK.

Over de classen.

§ 1. Eene *classis* is eene vergadering zamengesteld uit afgevaardigden van eenige gemeenten.

§ 2. Leden der classen zijn, alle de predikanten die bevestigd zijn, en als gewone leeraren in de gemeente dienen, bij welke gevoegd worden de *emeriti*, volgens § 30 van het 7de hoofdstuk, alsmede die predikanten, welke op hun verzoek *salvo honore*, van de dienst zijn ontslagen, volgens § 24 van hetzelfde hoofdstuk; voorts een ouderling uit de stad, alwaar de classis gehouden wordt, en een uit elken ring in welken de classis is verdeeld. Met opzigt tot de laatst gemelde houden de gemeenten, die tot zoodanigen ring behooren, hare toerbeurten.

§ 3. De verdeeling der gemeenten in classen, geschiedt overeenkomstig de verdeeling van het Koninkrijk, in departementen; in zoo verre, dat geene nederduitsche gemeente zal kunnen behooren tot het ressort van eene classis in een ander departement vergaderende.

§ 16. *d.* Wel toetezien, dat de aalmoezen niet misbruikt worden, en alleen zoodanige personen te bedeelen, welke geheel of gedeeltelijk buiten staat zijn, zich zelven en hunne huisgezinnen door eigen arbeid te onderhouden, ten einde de liefdegaven niet dienen om luiheid te voeden.

Na dit art. 16 schijnt het noodig het volgende te plaatsen.

De ouderlingen moeten verkozen worden, uit de godsdienstigste, kundigste en aanzienlijkste leden der gemeente.

Tot diakenen moeten benoemd worden leden der gemeente, die uit hoofde hunner omstandigheden, daartoe meest geschikt zijn, en in welke men volkomen vertrouwen kan stellen.

§ 4. Het tegenwoordig getal der classen zal in dier voege worden verminderd, dat er zullen zijn in het departement:

- I. *Groningen*, 4 classen in plaats van 7.
 1. Groningen vereenigd met Appingadam.
 2. Loppersum met Middelstum.
 3. Westerkwartier en de Marne.
 4. Oldambt en Westwoldingerland.
- II. *Friesland*, 5 in plaats van 7.
 1. Leeuwarden.
 2. Dokkum.
 3. Sneek en Workum.
 4. Franeker.
 5. Zevenwouden.
- III. *Drenthe*, 1 in plaats van 3.
- IV. *Overijssel*, 2 in plaats van 4.
 1. Die van Kampen, Steenwijk en Zwol.
 2. Deventer.
- V. *Gelderland*, 5 in plaats van 9.
 1. Nijmegen.
 2. Thiel en Bommel.
 3. Zutphen.

§ 4. Na onderzoek der voorgedragene verdeling is het den Minister voorgekomen:

Dat dezelve onnaauwkeurig is, vermits men daarbij op de grenzen der tegenwoordige classen en der departementen, geen genoegzaam acht heeft geslagen.

Dat de grootte der classen, en het getal van de daartoe behoorende predikanten, gemeenten en zielen te veel zou verschillen, dat in bijzonderheden bepalingen zijn gemaakt, welke nader onderzoek verdienen; en daarentegen andere zeer noodige bepalingen zijn overgeslagen. En dat het getal der classen kan verminderd worden.

Uit dien hoofde stelt men in de plaats daar van voor het navolgende artikel.

Het getal der classen wordt op 31 bepaald.

Voor	<i>Amstelland</i>	4
	<i>Maasland</i>	5
	<i>Zeeland</i>	2
	<i>Brabant</i>	2
	<i>Utrecht</i>	2
	<i>Gelderland</i>	4
	<i>Overijssel</i>	2
	<i>Friesland</i>	4
	<i>Groningen</i>	3
	<i>Drenthe</i>	1
	<i>Oostvriesland</i>	1.

En de classis der *Waalische Kerken*.

De Minister van eeredienst en binnenlandsche zaken bepaalt de grenzen dezer classen, het aantal gemeenten en standplaatsen daartoe behoorende, en de classikale vergaderplaats; voorts verdeelt hij dezelve, ter betere behartiging der huishondelijke belangen, en geregelde waarneming van vacaturen, in kerkelijke districten of *ringen*.

Wanneer veranderingen in de burgerlijke verdeling des rijks of andere omstandigheden zulks noodzakelijk of nuttig mogten maken, kan de Minister aan den Koning eene voordragt doen, tot het maken van verschikkingen, ten aanzien der classen.

Tot op het invoeren der bepaalde nieuwe classikale verdeling, blijven de tegenwoordige classen op den ouden voet.

4. Overbetuwe.
5. Nederveluwe.
- VI. *Utrecht*, 2 in plaats van 3.
 1. Utrecht.
 2. Amersfoort, gecombineerd met Rhenen en Wijk.
- VII. *Amstelland*, 5 in plaats van 6.
 1. Alkmaar.
 2. Haarlem.
 3. Amsterdam.
 4. Hoorn en Enkhuizen gecombineerd.
 5. Edam.
- VIII. *Maasland*, 7 in plaats van 11, die te voren de Zuidhollandsche Synode uitmaakten.
 1. Dordrecht.
 2. Delft en den Haag gecombineerd.
 3. Leijden met Nederrijnland.
 4. Schieland.
 5. Gouda.
 6. Gorinchem.
 7. Voorne en Putten.
- IX. *Zeeland*, 3 in plaats van 4.
 1. Walcheren
 2. Schouwen en Duiveland.
 3. Zuidbeveland en Tholen.
- X. *Braband*, twee.
 1. Breda.
 2. 's Bosch.
- XI. *Oostvriesland* zal verdeeld worden in 2 classen.
- XII. De *Waalische kerken*, maken te zamen maar ééne classis uit.
 - § 4. De predikanten, die uit de eene classis in eene andere door beroeping overkomen, doen behoorlijk aanzoek, met overlevering van hunne demissoriale acte, tot verkrijging van zitting en stem.
 - § 5. De werkzaamheden eener *classis* zijn, toe te zien dat overal in haar ressort de kerkdienst getrouw worde waargenomen en vervuld, en alles wat tot bevordering van het nut en de stichting der gemeenten strekken kan, worde in acht genomen: zij
 - a. maakt daartoe huishoudelijke schikkingen op de waarneming van de dienst in vacante plaatsen,
 - b. zorgt, dat de vacaturen, binnen den tijd bij het reglement van 10 van Grasmaand 1809 bepaald, vervuld worden,
 - c. examineert studenten tot proponenten, en in gemeenten beroepen proponenten tot predikanten,

§ 5*k*. Uit hoofde van het voorgedragene bij § 4, vervalt deze bepaling; in plaats daarvan komt de volgende noodzakelijk voor:

k. Zij is bevoegd tot het afzetten van kerkeradsleden, en om predikanten in hunne dienst opteschorten.

d. beoordeelt de gedane beroepingen, of in den vorm van dezelve aan de bepalingen van dit reglement en de ordening der kerken is voldaan,

e. approbeert demissiën des kerkerads, en verleent ontslag uit haar midden; en geeft zoo aan vertrekkende predikanten, als aan die het emeritaat verzoeken, de noodige attestatiën,

f. neemt naauwkeurige kennis van de stipte waarneming der diensten van predikanten, ouderlingen en diakenen, en van de onderhouding der orde in de respectieve gemeenten, door visitatiën,

g. zorgt dat in vacante plaatsen, welke slechts één predikant hebben, een naburig predikant consulent zij, tot besturing van de handelingen des kerkerads,

h. neemt acht op de stipte onderhouding, zoo van de decreten des Konings, als van dit reglement, en van alle kerkelijke verordeningen,

i. doet uitspraak over alle zaken die tot hare kennis behooren, en voor haar gebragt worden,

k. ook verdeelt zij de gemeenten in haar ressort in ringen.

§ 6. In alle dezen en het geen verder ter deliberatie wordt ingebragt, stemmen alle de leden, al zijn er meerdere leden uit ééne en dezelfde kerk aanwezig, elk naar hun beste weten, hoofd voor hoofd.

§ 7. Men benoemt, volgens huishoudelijke schikkingen, tot bestuur der vergadering, eenen praeses, assessor en scriba.

§ 8. Tot de classikale uitgaven en hare onderhouding, betaalt 's Rijks kas *f* aan iedere classis eens 's jaars, en zal het overige door alle de gemeenten, volgens te maken schikkingen, worden gevonden.

§ 9. Ook zullen de classen zorgen, dat de kosten, die tot in standhouding van dezelve, en tot goedmaking van hare onkosten niet geheel kunnen ophouden, echter zooveel mogelijk verminderd worden, zoodat voor eene classikale approbatie van eene beroeping en het daarmede gepaard gaande examen op een gewoon classis, ten behoeve van gemeenten beneden de 400 zielen, niet meer dan *f* 30, en aan grootere niet meer dan *f* 60 betaald worden, en voor de losmaking naar eene plaats van beneden de 400 zielen: niet meer dan *f* 30 en boven dat getal niet meer dan *f* 70 betaald worden.

Het introitus geld zal niet meer dan *f* 10 zijn.

§ 7. Overeenkomstig de vaststellene huishoudelijke bepalingen, wordt een voorzitter en een assessor of plaatsvervangend voorzitter benoemd. Iedere classis heeft uit hare leden een secretaris tot het houden van het verbaal der handelingen, het voeren der correspondentie, het bewaren der classikale papieren, en de verzending van stukken, en wijders om van alle vacaturen, beroepen en andere veranderingen, aan de algemeene deputaten kennis te geven, mitsgaders ten einde de vergaderingen der natemelden deputaten bij te wonen; dezelve wordt voor den tijd van drie jaren benoemd, en is steeds weder verkiesbaar.

§ 8 en 9. Het eerste dezer artikelen zou tot bezwaar van 's Rijks kas strekken, en het andere behelst bepalingen, die te vaag zijn ter neer gesteld, en niet dan na naauwkeurig onderzoek en raadpleging, met onderscheidene omstandigheden kunnen worden aangenomen.

Hiertoe zou gelegenheid gegeven worden door het volgende artikel.

De Koning zal op voordragt des Ministers een reglement vaststellen, houdende bepalingen, ten einde op eene, voor de belanghebbende gemeenten en personen minst bezwaarlijke wijze te voorzien in de volstrekt noodwendige kosten der classen en van het classikaal bestuur.

10. De classen zullen hare gewone vergaderingen tweemaal 's jaars houden, te weten, tusschen de helft van Grasmaand en de helft van bloemaand *ante synodaal*, en tusschen de helft van Herfstmaand en de helft van Wijnmaand *post synodaal*.

§ 11. Het overige werk van demissien en approbatien moet door commissien geschieden, en de peremtoire examina in eene *classis contracta*.

§ 12. Alle preparatoire examina geschieden op de gewone classis, ook de peremtoire, indien de tijd op de vervulling eener vacature bepaald, zulks toelaat, doch zal, ingeval die tijd zulks niet gedooft, dit examen kunnen geschieden voor eenige leden der classis.

§ 13. De classis zal jaarlijks bij hare eerste zamenkomst daartoe verkiezen, met meerderheid, voor één jaar, niet minder dan 8 leden, geadsisteerd door dat lid der classis, hetwelk uit haar midden *ad synodum* gedeputeerd wordt, hetwelk ook voor de noodige onderteekening zorgt, en aan de Synode rapport doet.

§ 14. Ten aanzien van de kosten hierop loopende, voor rekening van

§ 11—17. Het is den Minister voorgekomen, dat de werkzaamheden der deputaten, zoo gezamenlijk als afzonderlijk, nader omschreven en daaraan meer klem gegeven moest worden.

Dat de bij art. 12 en 13 voorgedragene *classis contracta* van daartoe expresselijk benoemde leden, eene onnoodige omslag zou veroorzaken.

Dat het gouvernement invloed behoorde te hebben in de benoeming der deputaten, welke eenigzins kunnen gelijk gesteld worden met de inspectors, door de lutherische commissie voorgesteld, die als kerkbestuurders van den 2den rang door den minister zonden worden benoemd. In plaats van de geprojecteerde, draagt men dus voor deze artikelen.

Tot waarneming der classikale zaken en het houden van toezigt, gedurende den tijd dat de classis niet vergaderd is, worden *classikale deputaten* of *inspectors* aangesteld, en wel één voor elken ring, alsmede een secundus of plaatsvervanger voor elk derzelve.

Dezelve worden benoemd door den minister van eeredienst en binnenlandische zaken, de eerste reis onmiddellijk, en in het vervolg op de voordragt der classen.

Zij blijven drie jaren in dienst en zijn altijd weder benoembaar. *Elk deputatus* is als *inspector* in zijnen ring bijzonder verplicht om:

de gemeenten en kerkeraden tot raad en hulp te dienen,
de kerk visitatien te doen, volgens daarop bestaande of nog te maken algemeene en huishoudelijke verordeningen,

het verbaal dier kerkvisitatie met zijne consideratien over te leggen op de *classis ante Synodaal*, zoodanig ingerigt, dat hetzelfde een goed overzigt geve van den staat der gemeenten in zijnen ring,

De gezamenlijke deputaten zijn verplicht en gerechtigd:
de punten van overweging der classen voor te bereiden, dezelve te dienen van advies, en te zorgen voor de uitvoering harer beslissingen,

de zaken te verrigten, welke bij het scheiden der classikale vergaderingen hun mogten worden aanbevolen,

bij voorkomende omstandigheden provisionele voorzieningen te doen tot aan de eerstkomende classis, bijzonder op ingebragte klagen opschorting te verleenen van verordeningen en beslissingen van kerkeraden,

approbatien op beroepingen, alsmede demissien en getuigschriften aan predikanten te verleenen,

op eene daartoe uitdrukkelijk beschrevene *classis contracta*, waarop ook de voor de *classis ad Synodum* gecommitteerde predikant en deszelfs secundus, alsmede de secunden der deputaten zullen moeten tegenwoordig zijn, peremtoire examens af te nemen, voor zooverre zulks noodzakelijk is om eene bestaande vacature in tijds te doen vervullen.

de roepende gemeente: zal de classis een matig tarief maken naar de uren afstands van ieder lid, hetwelk daar verschijnen moet, en de vertering van denzelfven.

§ 15. Ook worden de examinatoren op zulk eene *classis contracta* voor den tijd van één jaar bij de classis bepaald.

§ 16. De classis stelt deputaten classis aan, met hunne secunden, éénen uit de classikale stad of steden, en éénen uit ieder der overige ringen waarin de classis is verdeeld, en wel voor drie jaren.

§ 17. Hunne werkzaamheden zijn:

a. kerken, die zulks verlangen, te adviseren,
 b. de visitatiën, elk in zijnen ring, te doen,
 c. en bijzonder om, des noods, en op daartoe ingebragte klagten, opschorting te verleen en van genomen verordeningen en gedane beslissingen bij de bijzondere kerkenraden, tot aan de eerstkomende classis.

§ 18. Iedere classis heeft ook haren actuarius; die

a. voor de bewaring van hare papieren zorgt,
 b. als ook voor de rondzending van de ontvangene decreten van het Gouvernement en van de Synodale acten,
 c. die tevens uit naam van de classis alle berigten van vacaturen en classikale veranderingen mededeelt aan het Gouvernement, alles volgens ontvangene aanschrijvingen van den minister van eeredienst.

§ 19. Iedere classis maakt een reglement van orde, en van huishoudelijke schikkingen, en zendt dit aan de Synode ter approbatie.

VIERDE HOOFDSTUK.

Over de Synode, derzelver leden en deputaten.

§ 1. In dit Koningrijk zal voorstaan maar één generaal Synode zijn, bestaande uit predikanten en ouderlingen hiertoe door de classen benoemd, om de algemeene belangen van alle de hervormde gemeenten te behartigen.

§ 18. Vervalt door het aangemerkte bij § 7.

§ 19. Ieder classis maakt voor zich een reglement van orde en van huishoudelijke schikkingen, en zendt hetzelfde ter goedkeuring aan de deputaten der Synode, welke van elk goedgekeurd reglement een afschrift doen toekomen aan den minister van eeredienst en binnenlandsche zaken.

§ 1—10. De door de commissie geprojecteerde bepalingen, geven aan Z. M. den Koning geen invloed op de benoeming van de leden der Synode, hetwelk echter ten aanzien dezer hoogste kerkvergadering der hervormden den minister voegelijk en raadzaam voorkomt.

De benoeming der Synodale leden, buiten de dienstdoende predikanten, oordeelt men, dat even als bij het luthersch kerkgenootschap ruimer behoort te worden gesteld, zoodat dezelve door Z. M. zou kunnen geschieden, uit de kundigste en aanzienlijkste leden der hervormde kerk, zonder onderscheid of die al of niet leden zijn van de plaatselijke kerkeraden, welke (immers thans) *niet* altijd de kundigste en voornaamste leden der gemeenten bevatten.

Ook schijnt men de keuze dezer laatste leden niet aan de departementen te moeten bepalen, daar het onbillijk en ongerijmd voorkomt, zoo ongelijke departementen als

§ 2. Zij houdt hare gewone vergadering eenmaal des jaars in Hooimaand in de hoofdstad des Rijks.

§ 3. Tot het benoemen en uitmaken dezer Synode, benoemt iedere classis, naar de nieuwe verdeling, bij besloten briefjes, zonder dat daarbij eenige toerbeurten mogen in acht genomen worden, één harer medeleden uit de predikanten, in de kerkelijke zaken meest ervaren, die ten tijde der benoeming reeds 30 jaar bereikt heeft, en 8 volle jaren als predikant gediend heeft.

§ 4. Die de volstrekte meerderheid en dus meer dan de helft van de leden der classis voor zich heeft, is de benoemde, aan wien zij uit dien hoofde volmagt geeft.

§ 5. Bij staking der stemmen zal het lot beslissen.

b. v. Maasland en Drenthe, ten deze gelijk te stellen, en er ook geen reden is, waarom die keus aan Departementen zou worden gebonden, en dus de gelegenheid verminderd om de beste keuze te doen.

Het zijn voornamelijk deze bedenkingen waarop de navolgende bepalingen rusten:

De behartiging der algemeene belangen van alle de hervormde gemeenten in dit Koningrijk en deszelfs bezittingen, wordt opgedragen aan een algemeen Synode, bestaande voor twee derde uit dienstdoende predikanten of hoogleeraren in de godgeleerdheid, namelijk twee voor de Waalsche classis, en een voor elk der overige classen, en voor een derde uit andere kundige en aanzienlijke leden der hervormde kerk; onder welke laatste ook predikanten buiten vaste dienst en hoogleeraren zullen kunnen benoemd worden.

De leden der Synode zullen ten tijde hunner benoeming den ouderdom van 30 jaren moeten bereikt, en de dienstdoende predikanten ten minsten zes jaren als zoodanig gefungeerd hebben.

De Synode houdt derzelve vergadering éénmaal 's jaars van den laatsten dingsdag in Hooimaand tot den eersten dingsdag in Oogstmaand, in de hoofdstad des Rijks, zullende in deze bepaling van tijd der bijeenkomst en scheiding geene verandering mogen gemaakt worden, dan op autorisatie des ministers van eeredienst en binnenlandsche zaken.

De leden der Synode worden door Z. M. den Koning aangesteld, de eerste reize onmiddellijk, en in het vervolg op voordragt der classen.

's Jaarlijks, te beginnen met den jare 1813, treedt een derde, zoo der dienstdoende predikanten als der andere leden af, zullende de orde van aftreding voor de eerste reize door het lot worden bepaald.

De aftredende leden zijn de eerstemaal weder verkiesbaar, maar vervolgens niet dan na verloop van 3 jaren.

Ter vervulling van de plaats der aftredende predikanten in functie, verkiezen de classen, voor welke dezelve benoemd waren, met besloten billetten, bij volstrekte meerderheid van stemmen, en zonder op eenige toerbeurten te letten, twee harer leden, van welke de een op voordragt des ministers door Z. M. wordt aangesteld tot lid der Synode en de andere tot secundus of plaatsvervanger.

De plaatsvervanger treedt op, niet alleen in geval van volkomene vacature, door overlijden, verplaatsing buiten de classis, benoeming tot deputatus Synodale of andere redenen veroorzaakt, maar ook tusschentijds, indien de gecommiteerde door ziekte of andere wettige redenen in de uitoefening van zijnen post wordt verhinderd.

Bij de aftreding der andere Synodale leden benoemt elke classis des Rijks op dezelfde wijze één kundig en aanzienlijk lid der hervormde kerk buiten de dienstdoende predikanten; ten einde Z. M. uit alle de nominatiën der classen, op voordragt des Ministers de plaats der aftredende leden zou kunnen vervullen.

Bij tusschentijds voorvallende vacature onder deze leden, wordt de benoeming op dezelfde wijze gedaan, zullende nogtans in dat geval de benoemde niet langer dienen dan tot den tijd toe, dat hij, wiens plaats door hem vervuld wordt, zou zijn afgetreden.

§ 6. Ook benoemt de classis op dezelfde wijze een secundus, om bij vertrek uit de classis, bij overlijden of andere wettige verhindering, de plaats van den eerstbenoemden te vervullen.

§ 7. Uit ieder departement, gelijk ook uit de Waalsche classis, wordt op dezelfde wijze één ouderling benoemd, om nevens één ouderling uit de synodale stad op de Synode te verschijnen, houdende de classen van ieder departement hier in hare toerbeurten, te beginnen naar den rang die de ligging volgens publicatie van Z. M. van 13 van Grasmaand 1807, aan de plaatsen in elk departement geeft.

§ 8. Alle deze benoemde leden maken de Synode uit; ieder jaar treedt één derde gedeelte van de predikanten af, hetwelk in de eerste vergadering door het lot bepaald wordt.

§ 9. De aftredende leden, die in allen gevalle ten minste drie jaren moeten stilzitten, zullen door vernieuwde stemming als voren, bij hunne classis, hetzij door hun plaatsvervanger, hetzij door eenen anderen, vervangen worden.

§ 10. De ouderlingen verwisselen jaarlijks, en worden door anderen opgevolgd uit eene volgende classis, schoon zij ook hunne secunden hebben.

§ 11. Elk der gecommitteerde predikanten, zendt, ter opmaking van een generaal rapport uit alle de classen vóór zomermaand van ieder jaar, aan de hierna te melden deputaten een algemeen overzicht over de belangen en den godsdienstigen toestand der gemeenten onder zijne classis, en geeft in het bijzonder berigt, of de kerkelijke bedieningen aldaar getrouw vervuld worden, of er ook stoornis aan hare vrijheid of godsdienstoefeningen wordt toegebracht, of er ook dwalende leerbegrippen en losheid in zeden heerschen.

§ 12. Deze maken de eerste stukken der behandeling uit ter aanmoediging of censure, des noods tot verordening van noodige schikkingen tegen opkomend gevaar, en tot inlevering van bezwaren bij den Koning of deszelfs minister over stoornissen, die opkomen mogten.

§ 13. De verdere werkzaamheid der Synode is, alle belangen van het hervormd kerkgenootschap in dit Rijk te behartigen, ten welke einden zij

- a. algemeene schikkingen maakt in overeenkomst met dit Reglement,

§ 11 en 12. Het wezenlijke der bepalingen van deze artikelen is zeer noodig en nuttig, maar de redactie der commissie is niet gelukkig, te omslagtig en geenszins in de juiste bewoordingen.

De minister meent dat beter zoude zijn de navolgende redactie.

Ieder der gecommitteerde predikanten zendt, dadelijk na den afloop der classis ante Synodaal, aan de na te meldene algemeene deputaten der Synode een naauwkeurig verslag van den uitwendigen, zoo wel als van den godsdienstigen en zedelijken staat en van de belangen der gemeenten, onder zijne classis; waarin bijzonder zal moeten vermeld zijn, of de kerkelijke bedieningen getrouw vervuld, de diakonie en gemeente-goederen wel bestuurd en de examina naauwkeurig gehouden worden; of in de gemeenten gewigtige bezwaren bestaan en welke voorziening dezelve zouden vereischen.

De algemeene deputaten formeren uit deze afzonderlijke verslagen een algemeen rapport, vergezeld van dezelve consideratiën en advies, hetwelk in de eerste plaats het onderwerp zal uitmaken van de werkzaamheden der Synode, ten einde, dien ten gevolge beschikkingen te maken, of voordragten te doen aan den minister, om verordeningen te bepalen, of van den Koning te verzoeken.

b. kennis neemt van den toestand der gemeenten, en van de waarneming der diensten in dezelve,

c. beslist de geschillen die tusschen de respective classen ontstaan mogten, en voorts alle zaken, die tot haar behooren en ter harer kennis en beoordeeling worden gebragt, altijd vooraf, zoo veel mogelijk, eene minnelijke vereffening beproevende,

d. regelt en bestuurt de liefdegaven van het gansche Kerkgenootschap, voor noodlijdende kerken en personen, die door elk der gecommitteerden uit zijne classis worden ingebragt,

e. behartigt de belangen zoo veel mogelijk van de hervormde gemeenten in de buitenlandsche bezittingen van het Rijk, en doet daartoe de noodige voorstellen aan den Koning of deszelfs Minister,

f. behandelt ingekomene quaeriturs en gravamina (vragen, voorstellen, of bezwaren) door de classen ingebragt, en die bij dezelve niet konden worden afgedaan,

g. houdt een naauwkeurig toezigt, dat de peremtoire examina behoorlijk geschieden ten einde aan derzelve oogmerk te beantwoorden.

§ 14. Elk der leden stemt hoofd voor hoofd vrij, en zonder ruggespraak te houden.

§ 15. De Synode zal niet bevoegd zijn eenige verandering te maken in de aangenomene leer en liturgie der hervormde kerk, noch in hare oordeelen of beslissingen daarvan mogen afwijken.

§ 16. De Koning of deszelfs minister benoemt voor elke Synode een commissaris politiek van de hervormde godsdienst, om toe te zien, dat er geene dingen verhandeld worden strijdig met de wetten van dit rijk, of die tot de burgerlijke regering behooren.

§ 17. De eerste Synode verkiest bij den aanvang van hare werkzaam-

§ 13g. Meer algemeen en wezenlijk nuttig schijnt de navolgende redactie:

g. zorgt voor verordeningen ten aanzien van het algemeen godsdienstig onderwijs, en bijzonder omtrent de opleiding van jongelieden tot predikanten, mitsgaders op het stuk der examina van studenten en proponenten.

Terwijl het noodig voorkomt verder te doen volgen deze bepalingen:

h. maakt doelmatige schikkingen, ten einde de reeds in dienst zijnde predikanten aan te moedigen zich meer en meer tot eene waardige vervulling hunner bediening te bekwamen.

i. heeft het uitsluitend regt, om onder goedkeuring des ministers, onwaardige predikanten af te zetten, en gedimiteerden om voldoende redenen te herstellen;

k. houdt bij alles in het oog, dat de bevordering van godsdienst en zedelijkheid en de meest gepaste uitoefening van de openbare eeredienst, de hoofdbedoeling van hare verordeningen behoort te zijn.

§ 15. Korter, doelmatiger en meer liberaal schijnt de volgende redactie:

De Synode zal niet bevoegd zijn verandering te maken in de leer der hervormde kerk, noch mogen afwijken van de grondbeginselen van derzelve liturgie.

§ 16. Overeenkomstig het voorgestelde bij het ontwerp ter organisatie van het luthersch kerkgenootschap, en op dezelfde gronden wordt voorgedragen dit artikel:

Uit naam des Konings heeft de *minister van eeredienst en binnenlandsche zaken*, het opzigt over de werkzaamheden der Synodale vergadering, en kan dezelve bijwonen, of in persoon, of door daartoe bij hem benoemde *Commissarissen*, die echter belijders zullen moeten zijn van de protestantsche godsdienst.

§ 17. De eerste Synode verkiest bij den aanvang van hare werkzaamheden uit haar midden bij meerderheid van stemmen een *voorzitter* en een *assessor of plaatsvervangenden voorzitter*.

heden uit haar midden, bij meerderheid van stemmen, eenen praeses, asessor en scriba.

§ 18. Voor het volgend jaar en vervolgens worden bij iedere Synode, aan het slot der vergadering, uit de niet aftredende leden de gem. moderatoren voor de volgende gewone zamenkomst verkozen, gelijk ook hunne Secunden.

§ 19. Ten einde de betrekkingen van het kerkgenootschap tot het gouvernement en Ministerie van eeredienst ten allen tijde geregeld mogen onderhouden worden, en op alle voorkomende zaken, gedurende het reces der Synode, behoorlijk orde gesteld, benoemt de Synode vóór het scheiden der vergadering tot hare deputaten, vijf predikanten en derzelver secunden, als een uit de hoofdstad, voorts uit haar midden een der gecommiteerde leden uit een der classen van de departementen Amstelland, Maasland en Utrecht, en een der predikanten uit de Waalsche gemeente van de hoofdstad, Rotterdam, 's Hage, Leyden, of Utrecht.

§ 20. Aan deze deputaten zal zijn aanbevolen:

a. het gadeslaan en behartigen der belangen van het kerkgenootschap in afwezendheid der Synode,

Voorts na § 18 dit artikel. Buiten de Synodale leden en deputaten wordt, ten dienste van beider vergaderingen, een vasten *secretaris* aangesteld, die na zijne benoeming in de hoofdstad zal moeten woonachtig zijn; voor de eerstemaal wordt hij benoemd door den Koning, en in het vervolg op voordragt van deputaten door de Synode, welke ook eene instructie voor denzelfen zal opmaken.

§ 19. Vooral op de keuze van de algemeene Synodale deputaten behoort de Koning invloed te hebben.

Reeds nit dien hoofde zou dit artikel anders moeten geredigeerd worden, maar daarenboven zijn er nog verscheiden andere bedenkingen, als het te klein aantal van personen voor zoo belangrijke werkzaamheden, het uitsluiten van alle andere departementen, behalve Amstelland, Maasland en Utrecht bij deze benoeming en de bepaling van juist maar één lid voor de hoofdstad en voor de Waalsche classis.

Men draagt dus in de plaats het navolgende voor:

Zoo tot het vervolgen der zaken, welke gedurende de zitting der Synode niet hebben kunnen afgedaan worden en nochtans voorziening vereischen, als om op voorkomende zaken, gedurende het reces de noodige orde te stellen; mitsgaders ten einde ten allen tijde de betrekking te bewaren tusschen het ministerie van eeredienst en binnenlandsche zaken, en hervorind kerkbestuur, worden tien algemeene deputaten of directors Synodaal aangesteld, waarvan vijf uit de hoofdstad of de departementen Amstelland, Maasland en Utrecht, en vijf uit de overige Departementen. Zij worden benevens derzelver secunden, door den Koning aangesteld, de eerste reize onmiddellijk te gelijk met de leden der Synode, maar in het vervolg op voordragt van de Synode, op dezelfde wijze als omtrent de benoeming der leden uit de nominatiën der classen is bepaald.

Zij moeten dezelfde ouderdom en dienstjaren hebben als de leden der Synode, en omtrent hunne aftreding worden gelijke bepalingen in acht genomen.

§ 20. Meer geregeld schijnen de functiën der deputaten Synodaal duste te kunnen omschreven worden:

Aan de *algemeene deputaten* of *directors Synodaal* wordt opgedragen:

het gadeslaan en behartigen der belangen van het hervormd kerkgenootschap in afwezendheid der Synode,

het verzenden van alle orders en andere van wege het gouvernement ontvangen stukken, en de zorg voor derzelver rigtige uitvoering,

den minister van eeredienst en binnenlandsche zaken op alle door denzelfen tot dat einde in hunne handen gestelde stukken, te berigten, te rapporteren of te aadviseren,

van alle gewigtige voorvallen, mitsgaders van alle examina, vacaturen, beroepingen, en andere veranderingen in het personeel, dadelijk kennis te geven aan den minister,

b. het expédiëren van alle orders en stukken van het gouvernement aan de gedeputeerde leden tot de Synode in de classen ter verdere bezorging aan den actuarius van iedere classis,

c. het zorgen voor de rigtige uitvoering dier aanschrijvingen,

d. het regelen en in orde brengen van alle die punten, welke het onderwerp moeten uitmaken van de deliberatiën der volgende Synode, en de aanschrijving van den dag der zamenkomst van de classen,

e. het ontvangen van alle adressen van kerkeraden, classen of leden van het kerkgenootschap over zaken waarvan de kennisneming aan de Synode staat,

f. het geven van provisionele dispositiën, omtrent zaken die geen uitstel kunnen lijden, ten einde te zorgen, dat die middelerwijl niet worden gebragt buiten haar geheel,

g. het inbrengen van schriftelijk rapport over alle die zaken, met bijvoeging van hunne consideratiën en adviës,

h. het dienen van berigt en consideratiën over alle zaken, die door het Gouvernement, of den minister van eeredienst in hunne handen zouden mogen gesteld worden,

i. het in orde houden en bewaren van de synodale papieren in de hoofdstad.

§ 21. Tot het verrigten dezer werkzaamheden, komen zij zoo dikwijls

te zorgen voor de inzending van het verbaal der Synodale handelingen aan denzelfen, jaarlijks aan den minister te doen toekomen een beknopt verslag van hunne verrigtingen, benevens eenen statistieken staat van het hervormd kerkgenootschap en van alle de tot hetzelfde behorende gemeenten,

te zorgen voor al het benooidigde bij de Synodale vergadering,

het regelen en in orde brengen der punten, welke het onderwerp der deliberatiën van de Synode moeten uitmaken,

te zorgen voor de uitvoering der Synodale beslissingen,

de zaken te behandelen, welker afdoening hun bij het scheiden der Synode wordt aanbevolen,

het geven van provisionele dispositiën, omtrent zaken welke geen uitstel kunnen lijden, ten einde dezelve blijven in haar geheel, mitsgaders tenzelfden einde opschorting te verleen van classikale beslissingen en verordeningen,

het inbrengen van schriftelijk rapport, omtrent alle zaken, aan de Synode, met bijvoeging hunner consideratiën en adviës.

het ontvangen van alle adressen en stukken van classen, kerkeraden en leden van het kerkgenootschap, waarvan de kennisneming aan de Synode staat,

te beoordeelen of zaken, welke reeds successivelijk door uitspraken van kerkeraden en classen zijn beslist, in appèl bij de Synode behooren te worden toegelaten,

een wakend oog te houden op het algemeen godsdienstig onderwijs en bijzonder op al hetgeen de vorming betreft van jongelieden, welke tot predikanten worden opgeleid, op het regelen van derzelver studiën aan de hoogeschoolen, en op de vlijt en het zedelijk gedrag der studenten, deswegens met de hoogleeraren te corresponderen en derzelver getuigenissen in te winnen,

vooral te letten op de rigtige uitvoering der verordeningen op de examina,

de Synodale papieren in de hoofdstad te bewaren en in orde te houden.

§ 21. Overeenkomstig het voorgestelde, is ook van dit artikel eene veranderde redactie noodzakelijk.

Tot het verrigten dezer werkzaamheden houden de algemeene deputaten twee gewone vergaderingen ante Synodaal en post Synodaal, en komen voorts buitengewoon bijeen, indien de minister zulks noodig oordeelt.

als noodig is, of de minister van eeredienst en binnenlandsche zaken dit mogt requireren, in de hoofdstad bijeen, op de beschrijving daartoe door het lid uit de hoofdstad te doen.

§ 22. De voorschreven deputaten fungeren drie achtereenvolgende jaren; het eerste jaar zal er een, en in ieder der twee volgende jaren zullen er twee aftreden, hetwelk voor het eerst door het lot zal worden beslist.

§ 23. De aftredende leden zullen drie jaren moeten stilzitten, zonder wederom in dien tusschentijd te mogen worden verkozen.

§ 24. Gedurende de voorschrevene commissie kunnen dezelve niet als stemhebbende leden van de Synode fungeren, en treden in hunne plaatsen derzelver secunden op.

§ 25. Zij wonen echter de Synode bij, als adviserende leden, en volgen in rang op de moderatoren der Synode.

§ 26. Zij bekomen tot een dedommagement van hunne reiskosten, bij het gaan zoo wel als bij het terugkeeren, *f* 2.00 voor elk uur distantie

Tusschentijds worden alle voorkomende zaken behandeld op kleine vergaderingen, op welke alleen de vijf in of naastbij de hoofdstad wonende deputaten behoeven tegenwoordig te zijn.

Een der gem. vijf leden wordt tot voorzitter van den tijd van een jaar benoemd, en is daartoe steeds weder verkiesbaar.

Hij is meer bijzonder belast, zorg te dragen voor de verzending der van het gouvernement ontwaagen stukken, alsmede voor de kennisgevingen van veranderingen in het personeel en andere voorkomende zaken.

Ten einde zulks te kunnen verrigten, zal hij in de hoofdstad moeten woonachtig zijn, of anderszins zal een aldaar wonende deputatus tot plaatsvervangenden, voorzitter moeten benoemd worden.

§ 22 en 23 vervallen door de gemaakte veranderingen.

§ 24 en 25. De algemeene deputaten wonen de Synode bij als adviserende leden, en volgen in rang op den assessor Synodaal.

§ 26. Onder alle betalingen, welke door de kas van het Rijk ten behoeve der eerediensten gedaan worden, zijn er geene, die door het wel begrepen belang van den Staat meer gebiedend gevorderd worden, dan die voor het hooge kerkbestuur der onderscheidene gezindheden, naar derzelver verschillenden aard. Bij de R. C. zal zulks moeten bestaan in het toeleggen eener convenabele bezoldiging aan de bisschoppen, als kerkvoogden; bij de protestanten, door toelagen aan besturende vergaderingen of collegiën. Door deze betalingen wordt de klem van het kerkbestuur aan het gouvernement verzekerd, en de kerkvoogden of kerkbestuurders van den Souverein en niet van hunne gemeenten afhankelijk gemaakt; ook zullen de bijzondere gemeenten meer gereedelijk uit eigen fondsen trachten te zorgen voor hunne leeraren, waarvan zij de behoeften onmiddellijk gevoelen, dan wel voor personen of collegiën, waarvan de werkkring meer verwijderd en min bekend is.

Hier vandaan dan ook dat de meeste gouvernementen, deze staatsmaxime erkennende, dien overeenkomstig gehandeld, en er zich wel bij bevonden hebben.

Dan, hoewel de minister dus niet twijfelt, of het belang van het Rijk vordert de toepassing van dit beginsel ook thans bij de organisatie van het hervormd kerkgenootschap. oordeelt hij de bepalingen van dit en het volgende 28 art. te vaag, en vindt het meer verkieslijk voor alles in eens eene vaste jaarlijksche som te bepalen, waarmede men dan moet toekomen, even als voorgedragen is bij de project organisatie der lutherschen. Voor deze is geproponceerd de som van *f* 10,000, voor de hervormden zal *f* 15,000 vereischt worden (de Synodale gelden alleen beliepen bevorens 's jaars (25 à *f* 27,000) en dien ten gevolge kan dit art. op de navolgende wijze worden geredigeerd.

Ter bestrijding der kosten van de Synode, en van de algem. deputaten wordt uit 's Rijks kas toegestaan eene jaarlijksche som van *f* 15,000, waarvan het gebruik en verdeeling op voordragt des ministers door Z. M. zal bepaald worden.

van de plaats hunner woning tot de hoofdstad, en voor ieder dag, dat zij moeten vaceren, *f* 4.00 daags, de dagen van de heen en wederom reize daaronder echter niet begrepen.

Het lid uit de hoofdstad zal in eens eene som van *f* in het jaar voor zijne veelvuldige moeite genieten, zonder eenige verdere vacatie te mogen rekenen.

§ 27. Ieder predikant tot de Synode voor zijne classis gedeputeerd, wordt van de Synode gecommiteerd, om na afloop van dezelve:

a. de *peremtoire* examina bij te wonen, en op dezelve uit naam van de Synode naauwkeurig acht te nemen,

b. om aan de classis en aan de gemeenten onder dezelve door den *actuaris classis* te doen bezorgen de stukken, die van wege het Gouvernement of de Synode moeten worden voortgezonden,

c. om te zorgen voor de rigtige uitvoering dier aanschrijvingen in de classis en in de gemeenten,

d. doet van al dit genoemde rapport aan bovengemelde deputaten, en dient, des gerequireerd, aan dezelve van berigt en consideratiën over zaken in hunne handen gesteld, de classis of de gemeenten betreffende.

§ 28. Bij de eerste bijeenkomst van de Synode zullen de kosten van de Synode gereguleerd worden, om daaromtrent de noodige voordragt te doen aan den Koning of deszelfs minister.

§ 29. Ook beraamt de Synode onder zich een reglement van orde voor hare vergadering, ten einde daarin alles geregeld behandeld worde en afloope.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Over het kerkelijk opzicht en tucht.

§ 1. Kerkelijk opzicht en tucht (*censure*) bestaat in:

a. onderzoek naar de leere, het zedelijk gedrag en de eensgezindheid der leden van de gemeente,

b. broederlijke vermaningen, bestraffingen en een meer bijzonder toezicht,

c. wering van het gebruik des heiligen avondmaals,

d. opschorting van de dienst voor eenen tijd of provisioneel,

e. geheele afzetting uit denzelven,

f. opzegging van lidmaatschap of uitsluiting uit de gemeente.

§ 27*a.* Roijeren het woord *peremtoire*.

§ 27*b.* In plaats van *actuaris classis*, den *secretaris der classis*.

§ 28 vervalt door het geprojecteerde bij § 26.

§ 29. De Synode en de algemeene deputaten, stellen voor hare vergaderingen reglementen van orde vast, en zenden afschriften derzelve aan den minister.

§ 2. De oefening van alle deze censuren komt toe aan de classen en de Synode.

§ 3. Een kerkeraad oefent die:

- a. wat de leden der gemeente betreft tot uitsluiting toe,
- b. wat onderlingen en diakenen aangaat, tot geheele afzetting,
- c. doch ten aanzien van predikanten, alleen tot opschorting voor eenen tijd, of tot provisionele opschorting, terwijl de finale afzetting alleen staat aan de classis of de Synode.

§ 4. De *censura morum*, of het onderzoek naar leer en leven en naar eensgezindheid, moet geschieden,

- a. door den kerkeraad voor de bediening van ieder avondmaal, over de leden der gemeente, en vooral over de kerkerads leden, zoo over hun geheel gedrag, als bijzonder over de waarneming hunner diensten en onderlinge eensgezindheid,
- b. de classis houdt deze censure over al hare leden bij het eindigen van hare gewone vergadering, zoo over hun leer en leven, als over de getrouwe waarneming hunner diensten in de bijzondere gemeenten,
- c. de Synode oefent die censure bij het einde van hare vergadering over het gedrag der leden, zoo in de vergadering als buiten dezelve, gedurende den tijd in welchen de Synode is gehouden.

§ 5. De Synode zal zorgen, dat deze *censura morum* overal ter bereiking van het zoo nuttig oogmerk, in orde en eenparig geschiede.

§ 6. Broederlijke vermaningen en bestraffingen geschieden met alle bescheidenheid en vriendelijkheid, of voor de geheele vergadering, of voor hare gecommiteerden, of door eene bezending van de vergadering.

§ 7. Deze censure, zoo de zaak het vordert, kan gepaard gaan met iemand te stellen onder het bijzonder opzicht van den wijkpredikant, van naburige predikanten, of van eenige leden of gecommiteerden van de vergadering.

§ 8. Deze censure oefent men over alle zulke verzuimen en afwijkingen, welke nog geene openbare ergernis gegeven hebben.

§ 9. Over openbare ergernissen in leer en leven, oefent men de andere zwaardere censuren, maar draagt daarbij allezins zorg zich van alles te onthouden, wat invloed zou mogen hebben, op het burgerlijk bestuur of regtspleging, in alles doende blijken, dat de hoofdbedoeling zij, de behoudenis van den afgewekene en de zuiverheid der kerk.

§ 10. Ten aanzien van die afwijkingen, omtrent welke die zwaardere

§ 2 en 3. Uit de gemaakte veranderingen vloeit eene andere redactie dezer artikelen voort, welke men ook vermeent beter en vollediger te zijn.

De censure wordt uitgeoefend door de kerkeraden, classen en synode.

Kerkeradsleden kunnen in hunne dienst door de kerkeraden zelve worden opgeschort maar niet afgezet dan door de classis.

Predikanten kunnen door de classis of bij dringende noodzakelijkheid, door de classicale deputaten in hunne dienst worden opgeschort, maar niet afgezet dan door de Synode, onder goedkeuring des ministers.

De *leden en deputaten der Synode*, kunnen niet worden afgezet dan door den Koning, op voordragt des ministers, en na voorafgegaan onderzoek bij de Synode.

§ 10. De gewoonte en ordening ten deze is in de onderscheidene departementen zeer verschillend, en in de meeste zeer gebrekkig, dus schijnt beter en hoogst noodig het volgende artikel.

censuren geoeffend worden, houdt men zich aan de gewoonte en ordening, tot hiertoe, overeenkomstig de aangenomen geloofsleer, bij de hervormde kerken in dit koninkrijk gevolgd.

§ 11. Provisionele opschorting in de dienst, of ook die voor een bepaalden tijd bij eindvonnis zijn opgelegd, strekken zich niet uit tot gemis aan tractementen of emolumenten, doch zullen de gesuspendeerden niet min gehouden zijn, de dienst ten hunnen koste te bestellen en de naburige of ringpredikanten, die inmiddels de dienst waarnemen, te defruijeren, alles volgens een tarief door iedere classis te beramen.

§ 12. Van eene geheele afzetting uit de dienst, wordt dadelijk aan den minister van Eeredienst kennis gegeven, ten einde het tractement en alle emolumenten worden ingehouden.

§ 13. Over afgezette predikanten houden de kerkeraden en klassen een bijzonder toezigt, en zoo zij onder het ressort van eene andere classis gaan wonen, wordt het opzigt aan deze toevertrouwd.

§ 14. Een afgezet predikant zal niet binnen de drie jaren hersteld kunnen worden.

§ 15. Berouwhebbende gecensureerden, die beterschap beloven en dadelijk bewijzen, worden na behoerlijke aanzoeken weder aangenomen, en ook in hunne diensten hersteld.

§ 16. Over die wederaanneming en herstelling oordeelt, wat de leden eener gemeente en de ouderlingen en diakenen betreft, de kerkeraad; doch over de herstelling van een predikant in de predikdienst, oordeelt de classis.

ZESDE HOOFDSTUK.

Over de godsdienstige opvoeding der jeugd, en opleiding tot leeraren in de theologische scholen.

§ 1. Schoon zulken, die nog geene belijdenis deden of slechts kinderen der gemeente zijn, geene voorwerpen zijn voor de oefening der kerkelijke tucht, zijn zij het echter ten aanzien van het kerkelijk opzigt; de gemeente zal derhalve zoo veel mogelijk zorg dragen voor hunne onderwijzing, en

Op voordragt der algemeene deputaten, zullen door de Synodale vergadering omtrent de oefening der kerkelijke tucht, de algemeene bepalingen gemaakt worden, welke men, behalve de in deze organisatie vermelde verordeningen en op grond derzelve moogt noodig oordeelen.

§ 12 behoort nu te zijn. Eene geheele afzetting uit de dienst door den minister goedgekeurd zijnde, heeft dadelijk ten gevolge, het inhouden van het tractement en alle de emolumenten.

§ 16. Over die weder aanneming en herstelling oordeelt de vergadering, bij welke de uitsluiting of afzetting heeft plaats gehad. Zullende geen afgezet predikant weder tot de dienst kunnen toegelaten worden, dan onder goedkeuring des ministers.

ten aanzien der kinderen voor hunne leiding tot kennis van de leer der hervormde kerk, waarin zij gedoopt zijn.

§ 2. Ten aanzien van dit onderwijs zullen de predikanten met den kerkeraad ter eenre, en de schoolonderwijzers ter andere zijde, wederzijdse correspondentie houden.

§ 3. In diaconiescholen, alsmede in de scholen van de godshuizen der hervormden, zal, zoo wel als in de huisgezinnen, dit stuk van onderwijs, zoo veel mogelijk, behartigd worden, en alle kerkvergaderingen zullen zich daarvan door kennismening vergewissen.

§ 4. Niemand zal bij wijze van oefening of catechisatie, openlijk of aan de huizen der leden in de godsdienstleer bij het hervormd kerkgenootschap onderwijs geven, tenzij hij daartoe door den kerkeraad zijner woonplaats vrijheid verkregen hebbe, nadat alvorens de kerkeraad van zijne bekwaamheid en geschiktheid verzekerd zij; blijvende dezulke ook onder het bijzonder opzicht des kerkerads.

§ 5. Tot opleiding van studenten op de hoogeschoolen tot leeraren, zullen de theologische professoren bijzonder oplettend zijn, dat zij tot het leeraarambt bekwaam gemaakt worden, vooral door zuivere onderwijzing in de geloofsleer der hervormde kerk, en geene getuigenissen geven bij het verlaten van de hoogeschool, dan aan zulken, die door vlijt en door zuiverheid in de leer zoo wel, als door onberispelijkheid in zeden, zich een voldoende getuigschrift hebben waardig gemaakt.

§ 6. Theologische professoren, aan welke jongelieden ter opleiding tot het leeraarambt worden toevertrouwd, zullen bij de aanvaarding voor hunnen post, ter geruststelling der hervormde kerk, de gewone belofte bij onderteekening doen.

§ 7. De Synode zal een naauwkeurig toezigt houden, dat de hoogleer-

§ 4. De ondervinding heeft meermaals het nadeel bewezen, hetwelk door den invloed van bevooroordeelde, dweepzuchtige of ondeugende oeffenaren in hervormde gemeenten kan veroorzaakt worden, zoodat in verscheidene departementen, vooral Overijssel en Vriesland, daartegen strenge bepalingen zijn noodig geoordeeld.

Naar aanleiding hiervan stelt men voor:

Ledematen, welke met eene gegronde kennis van de hervormde godsdienst een stichtelijk gedrag paven, en proeven van eene redelijke uitlegkunde des bijbels vertoonen, zullen op hunne begeerte, na voorafgegaan examen van de deputaten der classis waaronder zij behooren, door dezelve kunnen toegelaten worden om de gemeente door openbare oefeningen te stichten. Niemand zal zulks voortaan mogen doen, zonder vooraf zoodanige toelating verkregen te hebben.

Katechiseermeesters, welk in groote gemeenten mogten noodig geoordeeld worden, tot het geven van onderwijs in de beginselen van de godsdienst, mitsgaders ziekentrousters en krankbezoekers, zullen bij den kerkeraad in tegenwoordigheid van den classikalen deputatus van den ring, door een der predikanten worden geëxamineerd.

§ 5, 6 en 7. Zoodanige bepalingen kunnen in deze organisatie niet worden toegelaten, ais welligt anticiperende op hetgeen Z. M. bij de organisatie der hooge scholen zal goedvinden vast te stellen. Daarenboven is de inhoud zeer bedenkelijk, geeft aan de Synode, een aan gewetensdwang grenzend, en dus voor de godsdienstige vrijheid en de verlichting nadeelig gezag, en vernedert de hoogleeraren. Beter aan het doel beantwoordende en aan deze bedenking niet onderhevig, schijnen de volgende artikelen:

De hervormde hoogleeraren in de godgeleerdheid aan de hoogeschoolen, zullen de studenten, welke tot predikanten worden opgeleid, overeenkomstig de ware grondbeginselen van de hervormde godsdienst onderwijzen.

aren in de theologie, volgens de belofte, door hen bij onderteekening gedaan, zich in hun onderwijs aan de leer van het hervormd kerkgenootschap opregtelijk houden. — Indien zij eenig vermoeden deswegens tegen hen mogten verwekken, zullen zij verplicht zijn desgevorderd voor de Synode hun gevoelen rondelijk open te leggen. Indien de Synode met hunne nadere verklaring geen genoegen mogt nemen, zal dezelve zich aan den Koning of aan den minister adresseren, en verklaren dat zoodanig een hoogleeraar, uit hoofde van zijne gevoelens, niet langer als hoogleeraar ten dienste der hervormden kan worden aangemerkt, ten einde hij van zijn post ontzet moge worden.

§ 8. De examina zullen met de meestmogelijke naauwkeurigheid, zoo in de talen als in de godgeleerdheid, en andere wetenschappen, die in eenen leeraar van de hervormde kerk worden vereischt, geschieden naar de daarop vastgestelde verordeningen der kerken.

§ 9. Openlijke redevoeringen van studenten ter oefening in het prediken, zullen nooit geschieden, dan onder het opzigt van een professor in de godgeleerdheid; en wat de Waalsche kerk betreft, onder het opzigt van een harer predikanten.

§ 10. De studenten zullen echter vrijheid hebben ook in buiten gemeenten zulke redevoeringen te doen onder het opzigt van een predikant, doch niet op gewone prediktijden, en nooit op vacante plaatsen.

Zij zullen naauwkeurig letten op derzelver geschiktheid, vlijt en zedelijk gedrag.

Zij vermogen noch tusschentijds, noch bijzonder bij het verlaten der hoogeschool, getuigenissen aan studenten te verleenen, dan aan zoodanigen die het zulks door hunne kundigheden en gedrag hebben waardig gemaakt; en zullen deze getuigschriften inrigten naar evenredigheid van de verdiensten der jonge lieden.

Zij zullen aan de algemeene deputaten of directors Synodaal opgave doen van de studeerende jongelingen, derzelver aanleg, talenten en gedrag, en ten aanzien van alle maatregelen, welke tot vorming en leiding derzelve geschikt zijn, met de deputaten corresponderen en in goede overeenstemming handelen.

De algemeene deputaten kunnen te dezer zaak nadere voordragten aan de Synode doen.

§ 8. De gebreken in de tegenwoordige verordeningen op de examina bij de hervormde kerk zijn zoo bekend en door de deliberatiën van Synoden en klassen zoo geconstateerd, dat *niet* die tegenwoordige zoo uiteenloopende bepalingen, maar nieuwe algemeen, aan de in geest en de behoefte der tijden geëvenredigde verordeningen voldoen kunnen aan het oogmerk, om zich van de kunde der studenten en proponenten te verzekeren, en tevens elk derzelve naar de mate zijner kunde en talenten te doen bekroonen.

Uit dien hoofde schijnt in de plaats van het voorgedragene het volgende noodzakelijk: De examina moeten met de meeste naauwkeurigheid en gezetheid geschieden in de bijbelsche uitlegkunde en godgeleerdheid, de zedekunde, de talen, en in de verdere wetenschappen, waar van eene meerdere of mindere kunde in een bekwaam leeraar van de hervormde godsdienst vereischt wordt.

De getuigschriften na voltooyd examen door de classen af te geven, zullen niet alleen in het algemeen naar waarheid moeten zijn ingerigt, maar ook in het bijzonder naar de mate van de onderscheidene kundigheden en talenten, waarvan de geëxamineerde blijken heeft gegeven.

Eene der eerste werkzaamheden van de algemeene deputaten, zal zijn, het ontwerpen van een algemeen reglement op de examina en al hetgeen daartoe betrekkelijk is, zullende dit reglement de Synode aangeboden, door dezelve overwogen en onder des ministers goedkeuring vastgesteld worden.

§ 11. Theologische schriften zullen door geen kerkelijken in openbaren druk mogen uitgegeven worden, dan nadat zij, volgens ordening en gebruik der kerk, gevisiteerd en geapprobeerd zijn.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Van de beroepingen, demissien en bezoldiging der leeraren.

§ 1. Niemand zal bij de hervormde kerk in dit koninkrijk als leeraar dienen, dan na *toelating* daartoe verkregen te hebben door eene classis.

§ 2. Deze toelating is:

a. of algemeen, om in eene of andere gemeente beroepen te kunnen worden,

b. of bijzonder, om, beroepen zijnde, in eene gemeente te kunnen dienen.

§ 2. Geene zulke toelating zal bij eene classis verleend worden, dan aan zulken, die op voldoende getuigschriften onberispelijk in gedrag, en bij welingerigte examinatie tot die bediening geschikt en bekwaam gekeurd zijn.

§ 4. Eene algemeene toelating wordt niet verleend, dan op de onder-

§ 11. De bepalingen in verscheidene artikelen dezer organisatie, en die welke in het volgende hoofdstuk voorkomende, schijnen de hervormde kerk genoegzaam te waarborgen voor het behoud der zuiverheid harer leer, en het dus onnoodig te maken, daartoe nog een naderen waarborg te zoeken, door het vernieuwen eener bepaling die aan velen onaangenaam is, en welke òf in de uitvoering onbeduidend en belagchelijk, òf streng nagekomen en hatelijk is geweest; men weet toch door de ondervinding, dat in dit een en ander het meeste afhangt van den geest en kunde des beoordeelaars, die door het toeval tot dat onderzoek bestemd werd.

Men stelt dus voor dit artikel te roijeren.

§ 4. Het is niet meer dan billijk, dat zij, die als leeraars van de hervormde godsdienst willen aangenomen worden, de grondleer van dat kerkgenootschap erkennen, en verklaren te belijden.

Over den vorm dezer verklaring echter heeft men meermaal getwist, en onder anderen in Vriesland daarin veranderingen gemaakt, welke door eene meer liberale denkwijze noodzakelijk werden. Volgens de redactie der Commissie, zou eene volstrekte verbindtenis moeten plaats hebben aan den *letter* van formulieren, in vorige dagen, meestal in tijden van kerkelijke verdeeldheden ontworpen, en welke somtijds bijzonderheden behelzen, waaraan bijna geen knap regtzinnig predikant thans zijn zegel zou hechten. Dan de minister oordeelt, dat eene plegtige erkenenis en belijdenis van de hervormde leer, volgens de grondbeginselen van derzelver Symbolische boeken (meer of min ingeërigt als die welke bij het luthersehe organisatieplan is voorgesteld) volkomen voldoende zal zijn. Eene engere band is zelfs, menschkundig beschouwd, minder doelmatig, want men vindt zich gedwongen om die slechts als een ijdel vorm te beschouwen, en dus verliest dezelve als onuitvoerlijk alle kracht, juist door dien men haar te veel kracht wilde geven.

De minister stelt de navolgende redactie voor:

De geëxamineerde bekwaam bevonden zijnde, zal vóór en al eer de algemeene toelating te kunnen verkrijgen, plegtig verklaren, en onderteekenen: dat hij de leer der hervormde kerk op grond van het goddelijk gezag der heilige schrift, en volgens de grondbeginselen van de Symbolische boeken des kerkgenootschaps, aanneemt en erkent.

teekening, die tot hiertoe geschiedde, om tegen de formulieren van eenigheid, namelijk de Symbolische boeken der kerk, zoo als die in het thans gebruikelijke formulier van onderteekening staan uitgedrukt, niets te zullen leeren; maar integendeel de leer daarin vervat, getrouw te zullen voorstaan en verdedigen.

§ 5. Ook zal bij deze toelating plegtiglijk de eed worden afgelegd tegen de simonie, volgens het gewone formulier.

§ 6. Die tot de predikdienst zijn toegelaten, staan onder het opzicht van die classis, bij welke zij zijn aangenomen, tot zij in de dienst eener gemeente bevestigd zijn.

§ 7. Niemand mag in vaste dienst van eene bijzondere gemeente als leeraar treden, dan na wettige beroeping, het zij hij nog geheel buiten vasten dienst zij, hetzij hij reeds in eene gemeente diende.

§ 8. In dit laatste geval moet hij aan den kerkeraad en de classis zijne goedgekeurde beroeping naar de andere gemeente vertoonen, ten einde van dezelve behoorlijk ontslagen te worden.

§ 9. De beroeping van een leeraar geschiedt door den dienenden kerkeraad met de diakenen.

§ 10. Waar deze vergadering uit minder dan zes leden bestaat, voegen zich bij dezelve de laatst afgetreden ouderlingen en diakenen.

§ 11. De beroeping geschiedt uit een gemaakt gros, en daaruit verkleinde nominatiën, bij meerderheid van stemmen van de tegenwoordig zijnde leden.

§ 12. In gemeenten, waar tot hiertoe het *jus patronatus*, of ook de benoeming door stem of floreenpligtigen plaats had.

§ 13. Van gedane beroepingen wordt dadelijk aan den minister van eeredienst kennis gegeven, en indien er van wege Z. M. geene inspraak komt, binnen den tijd van veertien dagen, zal de beroeping haren verderen voortgang hebben.

§ 14. Alle beroepingen worden aan de classis aangeboden, om te onderzoeken of zij naar de orde der kerk en de bepaalde verordeningen geschied zijn.

§ 15. Door de classis *goedgekeurd* zijnde, moeten alle beroepenen drie-malen aan de gemeente worden voorgesteld, om te vernemen of ook iemand

§ 5. Ook zal bij deze toelating plegtiglijk de eed van zuivering (tegen de *Simonie*) op eene gepaste wijze worden afgelegd.

§ 9—13. De gebruiken in het stuk der predikants beroepingen zijn zeer verschillend en het zal bij het maken van algemeene bepalingen te dien aanzien mogelijk blijken, dat sommige plaatselijke omstandigheden veel aanmerking verdienen; ook schijnt het bedenkelijk zonder bedachtzame overweging, zoo maar met eene pennestreek te beslissen, over de regten van floreenpligtigen, eigengeërfden, collatoren en andere patronen, vooral zoo lang de zaak van het *jus patronatus* door Z. M. nog niet volkomen is afgedaan.

Daarenboven kan wellicht het belang der hervormde kerk en derzelve leeraren eenige beperking van de regten der gemeenten ten deze noodig maken; om die redenen schijnt het voorzigtig bij deze organisatie alleen dit te bepalen.

Ten aanzien van de wijze der beroepingen van predikanten, zal een algemeen reglement worden vastgesteld; blijvende intusschen de deswege in de onderscheidene departementen en plaatsen bestaande verordeningen en aangenomen gebruiken tot zoolang in volle kracht.

in de gemeente tegen de leer of het leven van den beroepene iets hebbe in te brengen.

§ 16. Niets wettigs voorgekomen zijnde, wordt de beroepene, bij de derde voorstelling in de dienst der gemeente, die hem geroepen heeft, bevestigd.

§ 17. In eene gemeente, die maar door eenen predikant bediend wordt, wordt de beroeping gedirigeerd door een consulent, die voor de onderhouding der kerkelijke orde waakt, en er berigt van geeft aan de classis, onder welke zulk eene gemeente ressorteert.

§ 18. De classis moet zorgen dat, niemand in de dienst kome:

a. die niet twee volle jaren op eene akademie binnen dit rijk in theologieis gestudeerd, en door antwoorden op de theologische collegiën, alsmede door het houden van ten minste twee leerredenen voor professoren in de theologie, in die twee jaren, voldoende blijken van vordering heeft gegeven,

b. als ook, die ten tijde, dat de vacature valt, hetzij door versterf of vertrek, hetzij door het expireren van het annus gratiae voor eene weduwe, hetzij door het bedanken van een beroepene, niet volkomen bereikt heeft den ouderdom van een en twintig jaren.

§ 19. Om in eene gemeente, waarin meer dan vier predikanten dienen, beroepelijk te zijn, moet men zes volle jaren als predikant gediend hebben.

§ 20. De noodige beroepingskosten zullen niet door den beroepene, maar door de roepende gemeente gedragen worden.

§ 21. Omtrent de onkosten van het transport der goederen, van een beroepene, zal men de schikking aan de roepende gemeenten en de beroepen leeraren overlaten, doch binnen het jaar na den dag der bevestiging vertrekkende, zullen alle die kosten, en die tot approbatie of losmaking door de gemeente bij de classen gemaakt zijn, door den predikant gerestitueerd worden.

§ 22. In de dienst eener gemeente beroepen en bevestigd zijnde, mag men zijne dienst niet naar willekeur verlaten, maar moet daartoe behoorlijk *ontslag* verleend worden door den kerkeraad onder approbatie van de classis.

§ 23. Die dit ontslag verzoekt met openlegging van de redenen, om welke hij de dienst moet verlaten, en deze redenen voldoende bevonden wordende bij zijnen kerkeraad en de classis, zal hij met behoud van het regt eens leeraars ontslagen worden, ook zitting en stem behouden in de kerkelijke vergaderingen, waartoe hij behoorde.

§ 24. Om stem en zitting in den kerkeraad te behouden, moet hij in de gemeente wonen, en om lid van de classis te blijven, in het ressort van dezelve.

§ 25. In allen gevalle moet hij verklaren zich aan zijne gedane verbintenis aangaande de geloofsleer te zullen houden, en onderworpen te blijven aan de classis waartoe hij behoorde.

§ 26. Zoo zulk een ontslagen predikant dan, of vervolgens in een ander ambt of beroep mogt treden, houdt al zijn regt als leeraar op, en zal hij als zoodanig in geene kerkelijke vergadering meer worden toegelaten.

§ 27. Iemand zijn ontslag vragende, doch niet verkiezende de redenen

hem daartoe bewegende, te openbaren, zal hij op verklaring van zijn geweten van de wettigheid dier redenen volkomen overtuigd te zijn, wel worden ontslagen, en zijne plaats vacant verklaard worden, doch hij zal tot de predikdienst geene toelating meer behouden, ook niet tot stem en zitting in de vergaderingen, waartoe hij behoorde.

§ 28. Een leeraar, door onderdoim of zwakheid verhinderd zijnde, zijne dienst langer waar te nemen, verzoekt eerst van zijn kerkeraad en vervolgens van de classis, met overlegging van de vereischte bewijzen van ongesteldheid, hare toestemming tot ontslag van de dienst in zijne gemeente en voorspraak bij den Koning, om van hoogstdenzelven het tractement van een emeritus predikant te mogen erlangen, overeenkomstig het decreet van den 11 van slagtmaand 1808, en zulke verdere verordeningen, als dienaangaande door Z. M. nog mogten worden voorgeschreven.

§ 29. Een dienst van volle vijftig jaren in de kerk, is eene genoegzame reden om het emeritaat te mogen vragen.

§ 30. Gunstig *emeritus* verklaard zijnde, behoudt men stem en zitting in de kerkelijke vergaderingen, mits in loco wonende, met opzigt tot den kerkeraad, en binnen het ressort, waartoe hij behoorde, met opzigt tot de classis.

§ 31. De verordeningen van den Koning omtrent de *tractementen* en *inkomsten* der predikanten, derzelver weduwen, de kindergelden en soortgelijke, reeds gemaakt of nog te maken, bijzonder ook het reglement op het waarnemen van de dienst, het genot van tractement en inkomsten, en de wedervervulling van vacerende plaatsen, van den 10^{den} van Grasmaand 1809 worden gehouden, als in dit reglement geïnsereerd.

§ 32. Waar pastorijen zijn, zullen die op de gewone wijze, of volgens dienaangaande gemaakte overeenkomsten, ten dienste der predikanten blijven, en behoorlijk moeten onderhouden worden.

§ 33. In plaatsen, waar eenige huishuur, in plaats van het genot eener pastorij wordt betaald, zullen de predikanten die blijven genieten.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Over de manier van kerkelijke zaken te behandelen.

§ 1. Ieder, die in eene vergadering eenig voorstel, geschil, bezwaar of klagte wil inbrengen, niet in geschrifte vevat, moet persoonlijk voor haar verschijnen.

§ 2. Ook ieder, die voor eene vergadering geroepen wordt, moet zonder wettige verhindering zich voor haar in persoon stellen, doch zal hierbij alle mogelijke bescheidenheid door de vergadering in acht genomen worden.

§ 3. Iemand wegens bezwaar tegen hem geroepen zijnde, wordt hem van dit bezwaar schriftelijk kennis gegeven en driemaal van veertien dagen

tot veertien dagen opgeroepen zijnde, zonder wettige redenen niet verschijnende, wordt geene verdediging van hem verder afgewacht, en over de beschuldiging naar bevind van zaken geoordeeld.

§ 4. Iemand echter zelf het woord niet kunnende of niet verkiezende te doen, zal hij een lid der vergadering mogen kiezen, en verzoeken om voor hem het woord te doen.

§ 5. Iemand, als getuigen geroepen en behoorlijk gevraagd en gehoord zijnde, zal moeten verzekeren dat getuigenis naar zijn beste weten en over-eenkomstig zijn geweten afgelegd te hebben.

§ 6. Een geroepen getuigen niet verschijnende of niet genegen zijnde getuigenis behoorlijk af te leggen, zal het aan belanghebbende partijen vrij staan den weigerachtigen voor den burgerlijken regter op te roepen en het getuigenis voor denzelfen afgelegd, in te brengen.

§ 7. Geen advocaten of zaakgelastigden worden in kerkelijke vergaderingen toegelaten.

§ 8. Leden van eene vergadering oordeelen niet over zaken betreffende personen hun in den vierden graad van bloedverwantschap en zwagerschap bestaande.

§ 9. Een lid van eene mindere vergadering, waarin eene zaak ter eerster aanleg is behandeld, hetzij hij al dan niet daarbij tegenwoordig is geweest, mag in de meerdere vergadering over de zaak, die bij beklag of beroep is ingebracht, niet medestemmen.

§ 10. Bij deputaten van classen of Synode eene zaak zijnde ingekomen, waarin zij zelve of hunne aanverwanten in den vierden graad getrokken zijn, zoodat zij van eenzijdigheid zouden kunnen verdacht worden, verwijzen het overnemen van papieren en de verdere bemoeienis met de zaak tot hunne secunden of andere daartoe gecommitteerde leden.

§ 11. Eene mindere vergadering mag over gewigtige zaken tot hare kennis gekomen, of bij haar geopperd, zich vervoegen om advies of ter beoordeeling bij eene meerdere of bij hare deputaten.

§ 12. Zij doet zulks bij wijze van vragen (quaeritur) of bij wijze van voorstel en bezwaar (gravamen) schriftelijk en duidelijk op te geven.

§ 13. Zulk een vraag, voorstel of bezwaar, ziende op het belang van alle gemeenten, en op de gemeene zaak van het kerkgenootschap, zal de classis of hare deputaten, het zij die uit haar midden is gekomen, hetzij die door een Kerkeraad is ingebracht, moeten inzenden bij de deputaten van de Synode.

§ 14. Eene classis of hare deputaten de zaak daartoe niet gewigtig genoeg en niet strijdig oordeelende, zendt dezelve met dit hun oordeel aan deputaten van de Synode.

§ 15. Deze met de classis instemmende, wordt de vraag, het voorstel of bezwaar van de Synode afgehouden, doch daarvan aan dezelve rapport gedaan.

§ 16. Deputaten van de Synode de zaak aannemende, brengen dezelve met hun advies op de Synode om daarover te oordeelen.

§ 7. Geen advocaten of practizijns worden als zaakgelastigden in kerkelijke vergaderingen toegelaten.

§ 17. Deputaten der Synode mogen, ten allen tijde, en zijn verplicht om, wanneer het belang der zaak zulks vordert en de tijd het toelaat, vooral met de classen handelen, om des te beter op de Synode te kunnen praeadviseren.

§ 18. Indien iemand noodig oordeelt eenig bezwaar of klagten in te brengen tegen verordeningen of beslissingen van eene kerkelijke vergadering, van welke hij geen lid is, zal hij gehouden zijn die, bij dezelve vergadering, met de noodige bewijzen, schriftelijk in te brengen, opdat dezelve daarover, ter eerster aanleg, beslisse.

§ 19. Indien iemand zelf lid is van zoodanige vergadering, staat het aan hem vrij bij aantekening te doen blijken, dat hij tot de gemaakte verordening of gedane beslissing, geheel of ten deele niet heeft ingestemd, en voor de gevolgen niet wil verantwoordelijk zijn; hetzij hij bij de deliberatiën al of niet tegenwoordig geweest is.

§ 20. Hij mag ook bij aantekening aan zich behouden, om over gemaakte verordeningen en gedane beslissingen klagtig te vallen (doleren) bij eene meerdere vergadering, en stelt dan zijne klagten voor de naaste bijeenkomst der meerdere vergadering in handen van derzelve deputaten, met de noodige bewijzen om aldaar ter eerster aanleg beoordeeld te worden.

§ 21. Zoodanige aantekeningen of ingebrachte klagten verhinderen echter de verordening of beslissing der mindere vergadering niet, tenzij de opschorting daarvan door gedeputeerden aan de meerdere vergadering provisioneel verleend mogt worden, om de zaak niet uit haar geheel te brengen.

§ 22. Over gerezen geschillen tusschen classis en classis, oordeelen ter eerster aanleg de deputaten van de Synode, en valt hiervan hooger beroep op de Synode zelve.

§ 23. Over gerezen geschillen tusschen kerkeraadsliden of tusschen leden der gemeenten, oordeelt de kerkeraad, zoo de vergadering of een derde gedeelte van dezelve in de zaak niet is betrokken, en hiervan valt hooger beroep op de classis en verder op de Synode.

§ 24. De kerkeraad, of een derde gedeelte van denzelfden in de zaak betrokken zijnde, wordt de zaak tot deputaten van de classis of tot de classis zelve gebragt en bij hooger beroep op de Synode.

§ 25. Verschillen of bezwaren over eene beroeping moeten ter spoediger afdoening aan de deputaten der classis gezonden worden.

§ 26. Dezen oordeelen, of de beroeping haren voortgang zal hebben, of in statu blijven totdat het geschil zal vereffend of beslist zijn.

§ 27. Deputaten niet kunnende slagen in eene minnelijke vereffening brengen de zaak ter kennis van de classis.

§ 28. Deze oordeelt en doet uitspraak, waarvan echter hooger beroep valt op de Synode.

§ 29. Bij alle geschillen van welken aard, wordt door eene vergadering eene minnelijke vereffening op het naartigst beproefd, om dezelve verder voor te komen.

§ 30. Het geschil in der minne niet kunnende vereffend worden, zal men daarmede voorts handelen, zooals hierna zal worden bepaald.

§ 22. Over gerezen geschillen tusschen classis en classis oordeelt de Synode.

§ 31. Wie tegen een anderen eenig bezwaar of klagte inbrengt bij den kerkeraad, classis of in hare afwezendheid bij deputaten, ter eerster aanleg, hetzij mondeling hetzij schriftelijk, legt daarbij over de bewijzen, waarop hij zich grondt met een dubbeld of afschrift van dezelve.

§ 32. Indien er in eene gemeente door maar één predikant bediend, tegen denzelfden eenig bezwaar of klagte is, wordt over denzelfden niet gehandeld of geoordeeld, noch ook de zaak ter classikale tafel gebragt, dan in tegenwoordigheid en met de hulp van een consulent, zijnde een predikant uit eene naburige gemeente.

§ 33. Een predikant, hetzij op ingebragte beschuldiging uit de gemeente, hetzij op bezwaar en beklag van iemand der leden van de vergadering, hetzij om andere redenen van die vergadering beoordeeld, van dezelve geoordeeld wordende, wettig vermoeden van onregtzinnigheid verwekt te hebben, zal hij gehouden zijn, aan zijn kerkeraad, zoo de klagt bij denzelfden is ingebragt, of zoo hij anders verkiest bij de classis duidelijk en zonder achterhoudenheid, overeenkomstig zijn gedane belofte, bij onderteekening zich te verklaren over dat stuk der leere, waaromtrent vermoeden is gevallen.

§ 34. Indien hij weigert zich duidelijk en zonder achterhoudenheid te verklaren, zal men dit voor eene erkenenis van schuld houden.

§ 35. De vergadering in zijne gedane verklaring genoegen nemende, zal men daarin berusten, zonder verder daarover te handelen, en hem van het vermoeden zoeken te ontheffen.

§ 36. De vergadering over zijne verklaring niet voldaan zijnde, of van zijne onregtzinnigheid overtuigd wordende, zal alles aanwenden om hem terregt te brengen, behoudens haar oordeel over hetgeen tot wegneming der ergernis behoort te geschieden, doch dit niet gelukkende, zal met de zaak gehandeld worden als nader zal worden bepaald.

§ 37. Bij bezwaar of klagt, den wandel betreffende, wordt geoordeeld op de ingekomen bewijzen, nadat de beschuldigde daarover behoorlijk gehoord, en aan hem gelegenheid tot zijne ontschuldiging zal gegeven zijn.

§ 38. Een kerkeraad een predikant in zijn dienst provisioneel opschortende, om de classis over zijne afzetting te laten oordeelen, is gehouden de zaak, met al de ingewonnen bewijzen, in handen van deputaten der classis, of in hare vergadering over te brengen.

§ 33—36. Dergelijke bepalingen komen in vele oude kerkelijke wetboeken voor, dan de ondervinding heeft in menigvuldige gevallen bewezen, dat dezelve aan onrustige en dweezuchtige menschen te veel aanleiding geven om huone leeraren te vervolgen en daardoor op dezelve, ook na volkomen vrijspraak, een nadeelige blaam te werpen. Men heeft dan ook reeds in het friesch wetboek het beste en nieuwste van alle, voorzigtiger gehandeld, en het is naar aanleiding daarvan, dat men in plaats van deze breede omschrijvingen het volgende artikel voorstelt:

Beschuldigingen tegen de leer van een predikant zullen moeten gestaafd worden door duidelijke bewijzen, dat dezelve de grondleer der hervormde kerk in wezenlijke stukken regstreeks heeft wedersproken en bestreden.

§ 38. Uithoofde van het voorgestelde ten aanzien der censure van predikanten moet het tegenwoordig artikel dus luiden:

Eene classis een predikant in zijne dienst provisioneel opschortende om de Synode over zijne afzetting te laten oordeelen, is gehouden de zaak, met overlegging van al de bewijzen, ter kennis te brengen van de deputaten der Synode.

§ 39. Eene zaak in geschil of bij wijze van aanklagt in eene vergadering zijnde ingebracht, op die wijze als hierboven gemeld is, hetzij ter eerster aanleg, hetzij bij beroep met of zonder het praeadvies van deputaten, wordt tot nader onderzoek gesteld in handen van een commissie.

§ 40. Deze beoordeelt of zij die voor minnelijke schikking vatbaar vindt.

§ 41. De zaak niet in die termen vindende, of zich niet minnelijk latende schikken, wordt het dubbeld of afschrift van de ingebragte schrifture aan den belanghebbende of beklagde gezonden, ten einde die daarover op een gestelden termijn gehoord worde, of zijn tegenzeggen met over te leggen tegenbewijzen daar op inbrengt.

§ 42. De vergadering of hare gecommiteerden meer inlichting omtrent het een of ander tot deze zaak betrekkelijk van nooden achtende, vorderen die op een gestelden termijn.

§ 43. Gecommiteerden de zaak genoeg voldongen vindende, brengen die over in de vergadering, doen daarvan kort verslag, en worden de stukken alle gelezen.

§ 44. De vergadering behoudt het regt om nog meer inlichting van partijen te vorderen, en gecommiteerden zijn verpligt om, daartoe verzocht zijnde, te dienen van praeadvies.

§ 45. De vergadering, genoegzaam zijnde voorgelicht, oordeelt en beslist, brengt vervolgens hare beslissing uit, en doet de belanghebbenden daarvan kopijen ter hand stellen.

§ 46. Die zich bij de uitspraak van eene mindere vergadering bezwaard acht, zal zich op eene meerdere mogen beroepen, en eindelijk op de Synode.

§ 47. Geen hooger beroep zal nogtans worden toegestaan aan hem, die in gebreke gebleven is zich bij de mindere vergadering te verantwoorden.

§ 48. Van provisionele opschortingen in de dienst, gelijk ook van provisionele afhouding van het avondmaal, hangende het oordeel over de klagte tegen iemand ingebracht, valt geen hooger beroep, tenzij dat bij de meerdere vergadering of bij hare deputaten, wegens blijkbare onbehoorlijkheid, anders werd begrepen.

§ 49. Van opschortingen in de dienst, bij eindvonnissen opgelegd, valt hooger beroep, en wordt daardoor de uitvoering van deze uitspraak van zelf opgeschort.

§ 50. Eene classis tot afzetting uit de dienst besluitende, blijft bij hooger beroep de provisionele opschorting voortduren.

§ 51. Die van eene mindere tot eene meerdere vergadering wil appelleren, zal daarvan aan eerstgemelde of aan hare deputaten kennis geven, binnen acht dagen, na dat de uitspraak tot zijne kennis zal gekomen zijn.

§ 52. Binnen de eerstvolgende, veertien dagen vervolgt hij dat appèl

§ 46. Na dit artikel schijnt te moeten geplaatst worden de volgende, door de onderzinking als noodzakelijk aanbevolene bepaling.

Geene zaak, welke reeds bij den kerkeraad en classis behandeld en beslist is, zal bij de Synode mogen gebragt worden, dan na vooraf onderzocht te zijn bij de algemeene deputaten, welke zullen beslissen, of dezelve van dien aard is, dat daar over eene nader uitspraak zou dienen gedaan te worden.

door te verzoeken aan de meerdere vergadering of aan hare deputaten, om in appèl te worden toegelaten, daarbij overleggende de nadere bewijzen, die hij oordeelen zal ter zijner zake te dienen, hetwelk aan hem toegestaan wordt in zaken daartoe geschikt.

§ 53. De mindere vergadering is gehouden op daartoe gedane aanschrijving van de meerdere of aan hare deputaten, de onder haar gefourneerde stukken over te zenden met bijvoeging van eene memorie, inhoudende de redenen van hare uitspraak bij zoo verre zij dit zal noodig oordeelen.

§ 54. Deputaten zoeken ook bij dit hooger beroep, de zaak daar toe geschikt zijnde, bij minnelijk vergelijk te vereffenen, of geven partijen wederzijds gelegenheid tot nadere inlichting, en handelen voorts als boven bepaald is.

§ 55. Indien kerkelijke zaken ter kennis van burgerlijke regtbanken gebracht, of dienaangaande eenige dispositiën gemaakt worden, zullen de classen of de Synode zich aan den Koning of hoogst deszelfs minister adresseren, en daartegen voorziening verzoeken.

§ 56. Verordeningen door kerkeraden of classen gemaakt omtrent kerkelijke zaken, niet ter hunner bedrijve behoorende, worden op ingekomen klagten, met advies van gedeputeerden ad Synodum uit het departement, door de deputaten der Synode in derzelve uitwerking provisioneel geschorst, en door de Synode dadelijk vernietigd.

NEGENTE HOOFDSTUK.

Over het bestuur der goederen, inkomsten en gebouwen der gemeente.

§ 1. Het inzamelen der *liefdegiften* voor noodlijdende leden der gemeente, het bestuur der fondsen en goederen aan dezelve toebehoorende, en de bedeeeling der armen, blijft aan de *diakenen* met of zonder den *Kerkeraad* volgens hoofdstuk 2, § 2 en 4 naar de huishoudelijke schikkingen dienaangaande bij de respective gemeenten plaats hebbende, of die dezelve in het vervolg zullen noodig oordeelen te maken.

§ 2. Het bewaren en besturen van alle andere *eigendommen der gemeente*, hetzij in kerkgebouwen, pastorijen en gestichten, hetzij in verdere inkomsten of goederen bestaande, van welken aard ook, mitsgaders den ontvang van noodige toelage der gemeente tot kerkelijke gebruiken, tot tractementen van predikanten voor zooverre dit plaatselijk geschiedt, tot betaling van

§ 56. Vervalt door het ten deze reeds bevorens bepaalde, nopens de magt der classikale en synodale deputaten.

§ 2. Hierop dient te volgen dit art.

In kleine gemeenten nogtans, in welke tot de aanstelling van zoodanig collegie of personen de genoegzame stof mogt ontbreken, zal ook dit bestuur aan den kerkeraad kunnen aanbevolen worden, onder goedkeuring der classikale deputaten, welke daarvan kennis zullen geven aan de algemeene deputaten.

meerdere of mindere bedienden zal worden toevertrouwd aan zulke collegiën of personen, als daartoe onder den naam van *kerkbestuurders* of *kerkmeesteren* van wege de respectieve gemeenten zullen worden aangesteld.

§ 3. In gemeenten, in welke reeds gemeentencommissiën zijn, zullen die met medewerking en goedvinden des kerkerads, en in welke die niet zijn, zal de kerkerad zorgen, dat er worde geconcipeerd en aan de gemeente ter approbatie overgelegd een plan van administratie over de goederen en fondsen § 2 vermeld.

§ 4. Aan elke gemeente wordt vrijheid gelaten, om die administratie, wat aangaat het getal, de meerdere en mindere permanentie, en de wijze van aanstelling der leden, te regelen op zoodanige wijze, als met de locale omstandigheden der gemeente zal worden bevonden het best overeen te komen, hetzij dat de kerkerad daartoe uit zijn midden eenige leden beoeme, die door de gemeente worden geaprobeerd, hetzij dat de verkiezing van nieuwe leden geschiede door den kerkerad, uit eene dubbelde nominatie door de voorz. directie te maken; hetzij dat de directie zelve een nieuw lid despicierc, en met goedvinden des kerkerads aan de gemeente ter approbatie voorstelle.

§ 5. Bij het een en ander zullen de volgende bepalingen moeten in acht genomen worden:

a. dat in plaatselijke reglementen niets gevonden wordt, hetgeen strijdt met de bepalingen in dit algemeen reglement,

b. dat de aan te stellen personen zijn lidmaten der gemeente, van een onbesproken gedrag en wandel,

c. dat zij gekozen worden uit de aanzienlijksten en godsdienstigsten,

d. dat zij *gratis* zullen fungeren,

e. dat exclusive aan het bestuur en behandeling van den kerkerad blijve: alles wat hierboven tot de werkzaamheden van den kerkerad is gebragt hoofdst. 2,

gelijk mede de aan- en afstelling van voorlezers, voorzangers, catechiseermeesters en krankbezoekers,

het getal en de bezoldiging van die beambten wordt door den kerkerad gezamenlijk met voorz. directie geregeld,

f. aan de andere zijde zal door de voorz. administrateurs worden bezorgd: alles wat het onderhoud der kerkgebouwen aangaat, met de aanstelling en bezoldiging der daartoe noodige beambten en bedienden,

de aan en afstelling van de kosteren der kerken, doch zullen deze kosteren aan predikanten, ouderlingen en diakenen en aan den kerkerad en de classis moeten ten dienste staan,

het bestuur over de fondsen, goederen en inkomsten der kerken, mitsgaders het regelen en besturen van de pecuniele bijdragen der gemeente, tot instandhouding van de openbare godsdienst, gegeven wordende,

het ontwerpen en uitvoeren van alle finantiële plans daartoe dienende.

§ 6. Tot goede verstandhouding en correspondentie tusschen de kerkeraden en voorz. directie, zullen alle zaken die een gemeenschappelijk overleg vereischen, in gecombineerde besoiignes worden behandeld en bepaald, waaromtrent in het oog zal moeten gehouden worden, dat de kerkerad op eigen gezag en zonder goedvinden van de directie niets bepale, waaruit

eenig nieuw finantiëel bezwaar voor de gemeente zou kunnen ontstaan, en aan de andere zijde, dat het voorn. bestuur, zonder goedvinden des kerkerads, geene verandering kan maken in het eens met gemeenschappelijk overleg vastgestelde reglement.

§ 7. In de gemeenten, in welke zulks noodig wordt geoordeeld, zal mogen worden aangesteld door de voorn. directie een of meer *administrateurs* of *rentmeesters* over de kerkelijke fondsen der gemeente, die jaarlijks rekening doen aan de directie met open deuren, ten aanhoore van elk lid der gemeente, die verkiezen mogt daarbij tegenwoordig te zijn; bij welke ook eene commissie uit den kerkeraad zal moeten adsisteren. Wanneer er geen rentmeester of administrateur is, zal de voorn. directie zelve jaarlijks rekening doen ten overstaan van eene commissie uit den kerkeraad, en in tegenwoordigheid van allé leden der gemeente, die daarbij verkiezen tegenwoordig te zijn.

§ 8. Deze commissie van den kerkeraad zal moeten nagaan, of de voorschreven administratie gehouden zij conform het reglement, en welke commissie gezamenlijk met de directie de rekening onderteekent, en daar van behoorlijk rapport doet aan den kerkeraad.

§ 9. Ingevalle er, hetzij over het opnemen der rekening, hetzij over andere zaken tusschen beide collegiën verschillen ontstaan, zullen er, van de zijde des kerkerads en van de zijde der directie arbiters gekozen worden, die het different beslissen zullen, en in wier uitspraak men wederzijds zal berusten.

§ 10. De tractementen van de voorlezers, catechiseermeesters, krankbezoekers, mitsgaders van de koster, (voor zooverre die van den kerkeraad afhangen) zullen door de directie niet betaald worden, dan op voldoende attestatiën van den kerkeraad, dat dezelve gedurende den tijd, over welken zij hun tractement ontvangen, hunne bediening ten genooge van den kerkeraad hebben waargenomen.

§ 11. Indien tegen een lid der directie, tegen een der ambtenaren of bedienden, hetzelfde welk collegie denzelven aanstelt, de kerkelijke censure van wering des avondmaals of uitsluiting mogt worden geoeffend, zal zulk een, ock gedurende den tijd, dat die censure werkt, van zijne bediening en daaraan verbondene voordeelen worden gesuspendeerd, en zal door het collegie hetwelk de aanstelling heeft, in de waarneming van die bediening intusschen worden voorzien.

§ 11. Hierop diende te volgen:

Van alle *plaatselijke reglementen en verordeningen* zullen afschriften gezonden worden aan de algemeene deputaten, welke bij voorkomende bezwaren voordragten ten deze zullen kunnen doen aan den minister van eeredienst en binnenlandsche zaken.

Voorts zal het noodig zijn, ten slotte dezer organisatie even als in die der Israeliten en Luterschen te stellen:

Er zal geene verandering in deze organisatie kunnen gemaakt worden, dan onder sanctie van Zijne Majesteit.

Exh. 14 van Wintermaand
1809.

Amsterdam 11 van Slagtmaand 1809.

N°. 1.

AAN DEN KONING.

SIRE!

Bij mijne missive van den 18^{den} van Wijnmaand II. n°. 22, had ik de eer U. M. aan te bieden het ontwerp der organisatie van het Hervormd kerkgenootschap in het koninkrijk Holland, vergezeld van mijne consideratiën.

De hoofdbedoeling der door mij daarbij voorgestelde verordeningen over de wijze der benoeming van de hoogere kerkbestuurders was, van de eene zijde, den noodigen invloed van het gouvernement te verzekeren, en van den anderen kant te zorgen, dat hetzelfde bij die benoeming werd voorgelicht door de nominatiën van die kerkelijke collegiën, welke meest bevoegd schenen, om de personen op te geven, die de algemeene achting en vertrouwen bij hun genootschap bezaten; immers voor het vervolg, en zoodra die collegiën de noodzakelijke vernieuwingen en veranderingen zouden hebben ondergaan.

Op dien grond heb ik ook bijzonder voorgedragen, om aan de classen in het vervolg het regt toe te kennen, tot het formeren van de nominatiën ter verkiezing der leden van de algemeene Synode en de classikale deputaten.

Mij is echter sedert voorgekomen, dat het ook na de hervorming der classen steeds mogelijk bleef, dat door vooroordeelen of partijschap verkeerde voordragten gedaan werden, en het in zoodanig geval zeer schadelijk zou zijn aan dergelijke nominatie gebonden te wezen.

En het is ten einde deze bedenking uit den weg te ruimen, dat mijns inziens eene vermeerdering van den invloed der Synodale deputaten, die men veilig mag veronderstellen door de zorg van U. M. vooral uit bekwaame en verlichte geestelijken te zullen zijn zameengesteld, het best werkend middel zou wezen.

Ik neem dus de vrijheid U. M. voor te stellen, om indien hoogst dezelve mogt goedkeuren, de door mij geproponeerde redactie van art. 20 van het 4de hoofdstuk der hervormde organisatie, behelzende verordeningen op de verrigtingen der voornoemde algemeene, deputaten als dan hetzelfde te vermeerderen met deze bijvoeging.

„Eindelijk hebben de algemeene deputaten het regt, bij volgende benoemingen der leden van de Synode, en van classikale deputaten, ter vervulling dier plaatsen, eene nominatie van twee personen, voor elke vacerende plaats den minister aan te bieden, zullende deze nominatie met die der classis welke het aangaat, in gelijke aanmerking komen, en zoo wel „uit de eene als uit de andere keuze kunnen geschieden.”

Ik heb de eer met den diepsten eerbied te zijn,

SIRE!

Uwer Majesteits

zeer gehoorzame dienaar en getrouwe onderdaan
(get.) VAN DER CAPELEN.